M. TVLLII CICERONIS PHILOSOPHICA.

PARISIIS.
EX OFFICINA ROBERTI STEPHANI.
M.D.XXXVIII.

Quartus hic Tomus continet omnes

QVI SVPERSVNT CICERONIS LIBROS DE PHILOSOPHIA HOC NOMINE ET ORDINE.

M. Tullii Ciceronis Academicarum

QVAESTIONVM LIBER PRIMVS.

AD M. TERENTIVM VARRONEM.

1 N CVMANO nuper quum mecum Atticus noster esset,
nuntiatum est nobis à M. Varrone, venisse eum Roma pridie
vesperi: & nisi de via fessus esset, continuo ad nos venturum
fuisse. Quod quum audissemus, nullam moram interponen-
dam putauimus quin videremus hominem nobiscum & stu-
diis eisdem, & vetustate amicitiæ coniunctum. Itaque confe-
stim ad eum ire perreximus, paulúmq; quum eius villa abes-
semus, ipsum ad nos venietem vidimus, atque illum comple-
3 xi (vt mos amicorum est) satis eum longo interuallo ad suam
villam reduximus. Hic pauca primo, atque ea percontantibus nobis: & siquid forte Ro-
ma noui, Atticus. Omitte ista quæ nec percontari, nec audire sine molestia possumus,
quæso, inquit: & quære potius ecquid ipse noui. Silet enim diutius musæ Varronis quàm
solebant: nec tamen istum cessare, sed celare quæ scribat existimo. Minime vero, inquit
ille. intemperantis enim arbitror esse, scribere quod occultari velit. Sed habeo opus ma-
gnum in manibus, quod iampridem ad hunc eum ipsum (me autem dicebat) quẽdã insti-
tui, quæ & sunt magna sane, & limantur à me politius. Et ego ista quidem, inquã, Varro
5 iandiu expectãs, nõ audeo tamen flagitare. Audiui enim è Libone nostro, cuius nosti stu-
dium (nihil enim eiusmodi celare possumus) nõ te ea intermittere, sed accuratius tracta-
re, nec de manibus vnquã deponere. Illud autẽ mihi ante hoc tẽpus nunquam in mẽtem
venit à te requirere. Sed nunc posteaquam sum ingressus res eas quas tecum simul didici,
mandare monumentis, philosophiámque veterẽ illam à Socrate ortam, Latinis literis il-
lustrare: quæro quid sit cur quum multa scribas, genus hoc prætermittas, præsertim quum
& ipse in eo excellas, & id studium, tótáque ea res longe cæteris & studiis & artibus ante-
cedat. Tum ille, Rem à me sæpe deliberatam & multum agitatam requiris. Itaque non
hæsitans respondebo: sed ea dicam quæ mihi sunt in promptu, quòd ista ipsa de re mul-
tum, vt dixi, & diu cogitaui. Nam quum philosophiam viderem diligentissime Græcis
7 literis explicatam, existimaui siqui de nostris eius studio tenerentur, si essent Græcis do-
ctrinis eruditi, Græca potius quàm nostra lecturos. sin à Græcorum artibus & disciplinis
abhorrerent: ne hæc quidem curaturos, quæ sine eruditione Græca intelligi non possunt.
Itaque ea nolui scribere, quæ nec indocti intelligere possent, nec docti legere curarẽt. Vi-
des autem eadẽ ipse. Didicisti enim non posse nos Amafanii aut Rabirii similes esse, qui
nulla arte adhibita, de rebus ante oculos positis, vulgari sermone disputant: nihil defi-
niunt, nihil partiuntur, nihil apta interrogatione concludunt: nullam denique artem
esse, nec dicendi, nec disserendi putant. Nos autem præceptis dialecticorum, & oratorum.
Et quoniam vtrãque vim virtutem esse nostri putant, sic parẽtes vt legibus, verbis quan-
quam nouis cogimur vti, quæ docti, vt dixi, à Græcis petere mallent, indocti ne à nobis
9 quidem accipiunt, vt frustra omnis suscipiatur labor. Iam vero physica, si Epicurum,
id est si Democritum probarem, possem scribere ita plane vt Amafanius. Quid est enim
magnum, quum causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum (ita enim appel-
lat atomos) concursione fortuita loqui? Nostra tu physica nosti, quæ contineantur ex effe-
ctione, & ex materia ea quam fingit & format effectio. Adhibenda enim Geometria est,
quoniam quibusnã quisquam enuntiare verbis, aut quem ad intelligendum poterit ad-
ducere, hæc ipsa de vita & moribus, & de expetẽdis fugiendísque rebus. Illi enim simplici-
ter pecudis & hominis idem bonum esse censent: apud nostros enim non ignoras quæ
sit & quanta subtilitas. Siue enim Zenonem sequare, magnum est efficere vt quis intel-
ligat quid sit illud verum & simplex bonum, quod non possit ab honestate seiungi.

Quod bonum quale ſit negat omnino Epicurus ſine voluptatibus ſenſum mouentibus nec ſuſpicari. Si vero Academiam veterem perſequamur, quam nos(vt ſcis) probamus, quàm erit illa acute explicanda nobis! quàm argute, quàm obſcure etiam contra Stoicos diſſerendum! Totum igitur illud philoſophiæ ſtudium mihi quidem ipſe ſumo, & ad vitæ conſtantiam quantū poſſum, & ad delectationem animi: nec vllum arbitror (vt apud Platonem eſt) maius aut melius à diis datum munus homini: ſed meos amicos in quibus eſt ſtudium, in Græciam mitto, id eſt ad Græcos ire iubeo, vt ea à fontibus potius hauriãt, quàm riuulos conſectentur. Quæ autẽ nemo adhuc docuerat, nec erat vnde ſtudioſi ſcire poſſent, ea quãtum potui (nihil enim magnopere meorum miror) feci vt eſſent nota noſtris. à Græcis enim peti non poterãt, ac poſt Lælii noſtri occaſum ne à Latinis quidem. Et tamen in illis veteribus noſtris quæ Menippum imitati non interpretati quadam hilaritate conſperſimus, multa admixta ex intima philoſophia, multa dicta dialectice: quæ quo facilius minus docti intelligerent, iucunditate quadam ad legẽdum inuitati in laudationibus, in iis ipſis antiquitatum proœmiis philoſophiæ, ſcribere voluimus, ſi modo cõſequuti ſumus. Tum ego, Sunt, inquam, iſta Varro. Nam nos in noſtra vrbe peregrinantes, errantéſque tanquam hoſpites, tui libri quaſi domum deduxerũt, vt poſſemus aliquando, qui, & vbi eſſemus agnoſcere. Tu ætatem patriæ, tu deſcriptiones temporum, tu ſacrorum iura, tu ſacerdotum, tu domeſticam, tu bellicã diſciplinam, tu ſedem regionum, locorum, tu omnium diuinarũ humanarúmque rerum nomina, genera, officia, cauſas aperuiſti. Plurimũ quidẽ & poeris noſtris, omninóque Latinis & literis luminis, & verbis attuliſti: atque ipſe varium & elegãs omni ferè numero poema feciſti, philoſophiámque multis locis inchoaſti ad impellendum ſatis, ad edocendũ parum. Cauſam autẽ probabilem tu quidẽ affers. aut enim Græca legere mallent, qui erũt eruditi: aut ne hæc quidem, qui illa neſciunt. Sed da mihi nunc, ſatiſne probas? Imo vero & hæc qui illa nõ potuerũt, & qui Græca poterũt, nõ cõtemnant ſua. Quid enim cauſæ eſt cur poetas Latinos Græcis literis eruditi legant, philoſophos non legãt? An quia delectat Ennius, Pacuuius, Accius, multi alii, qui non verba ſed vim Græcorum expreſſerunt poetarũ? Quãto magis philoſophi delectabunt, ſi vt illi AEſchylum, Sophoclem, Empedoclem, Euripidẽ: ſic hi Platonem imitentur, Ariſtotelem, Theophraſtum? Oratores quidem laudari videò, ſiqui è noſtris Hyperidem ſint aut Demoſthenem imitati. Ego autem(dicam enim vt res eſt) dum me ambitio, dum honores, dum cauſæ, dum reip. non ſolum cura, ſed quædã etiam procuratio multis officiis implicatum & cõſtrictum tenebat, hæc incluſa habebam, & ne obſoleſcerent, renouabã quum licebat, legendo. Nunc vero & fortunæ grauiſſimo percuſſus vulnere, & adminiſtratione reip. liberatus, doloris medicinam à philoſophia peto, & otii oblectationem hanc honeſtiſſimã iudico. Aut enim huic ætati hoc maxime aptum eſt: aut iis rebus, ſiquas dignas laude geſſimus, hoc in primis conſentaneum: aut etiam ad noſtros ciues erudiẽdos nihil vtilius: aut ſi hæc ita nõ ſunt, nihil aliud video quod agere poſſimus. Brutus quidẽ noſter excellẽs omni genere laudis, ſic philoſophiam Latinis literis perſequitur, nihil vt iiſdẽ de rebus Græcia deſyderet, & eandẽ quidẽ ſentẽtiam ſequitur quam tu. Nam Ariſtum Athenis audiuit aliquãdiu, cuius tu fratrẽ Antiochũ. Quamobrẽ da quæſo te huic etiam generi literarum. Tum ille, Iſthuc quidẽ conſyderabo, nec vero ſine te. Sed de teipſo, quid eſt(inquit) quod audio? Quanã, inquam, de re? Relictã à te veterẽ iam, inquit: tractari autem nouam. Quid ergo, inquã, Antiocho id magis licuerit noſtro familiari remigrare in domũ veterem è noua, quàm nobis in nouam è vetere? Certe enim recẽtiſſima quæque ſunt correcta & emẽdata maxime: quanquã Antiochi magiſter Philo magnus vir, vt tu exiſtimas ipſe, negaret in libris(quod coràm etiã ex ipſo audiebamus) duas Academias eſſe, errorémq; eorũ qui ita putarũt coarguit. Eſt, inquit, vt dicis. Sed ignorare te non arbitror, quæ cõtra Philonem Antiochus ſcripſit. Imò vero & iſtam, & totã veterẽ Academiam aqua abſumptã diu, renouari à te, niſi moleſtũ eſt, velim. Et ſimul aſſidamus, inquã, ſi videtur. Sane iſtud quidẽ, inquit. Sum enim admodũ infirmus. Sed videamus idémne Attico placeat fieri à me quod te velle video.

Mihi vero: ille. Quid est enim quod malim, quàm ex Antiocho iampridem audita re-
cordari, & simul videre satísne ea commode dici possit Latine? Quæ quum sint dicta, in
cõspectu cõsedimus omnes. Tum Varro ita exorsus est: Socrates mihi videtur (id quod
constat inter omnes) primus à rebus occultis & ab ipsa natura inuolutis, in quibus omni-
bus ante eum philosophi occupati fuerunt, auocauisse philosophiam, & ad vitã commu-
nem adduxisse, vt de virtutibus & vitiis, omninóque de bonis rebus & malis quæreret:
cælestia autem, vel procul esse à naturæ cognitione cẽseret, vel si maxime cognita essent,
nihil tamen ad bene viuẽdum. Hic in omnibus ferè sermonibus qui ab iis qui illum au-
dierunt perscripti varie, copiose sunt, ita disputat vt nihil affirmet ipse, refellat alios, ni-
23 hil se scire dicat nisi idipsum: eóque præstare cæteris, quòd illi quæ nesciãt scire se putẽt,
ipse se nihil scire id vnum sciat, ob eámque rem se arbitrari ab Apolline omnium sapiẽ-
tissimum esse dictum, quòd hæc esset vna omnis sapientia, non arbitrari sese scire quod
nesciat. Quæ quum diceret constanter, & in ea sententia permaneret omnis eius oratio,
tum in virtute laudanda, & in hominibus omnibus ad virtutis studium cohortãdis con-
sumebatur, vt ex Socraticorum libris, maximéque Platonis, intelligi potest. Platonis au-
tem authoritate, qui varius & multiplex, & copiosus fuit, vna & consentiens duobus vo-
cabulis philosophiæ forma instituta est Academicorum, & Peripateticorũ, qui rebus con-
gruẽtes, nominibus differebant. Nam quum Speusippũ sororis filium Plato philosophiæ
quasi hæredẽ reliquisset, duos autem præstantissimos studio atque doctrina, Xenocratem
25 Chalcedonium & Aristotelẽ Stagiritem: qui erant cum Aristotele, Peripatetici dicti sunt,
quia disputabant inambulantes in Lycio: illi autem qui Platonis instituto in Academia,
quod est alterum gymnasium, cœtus erant, & sermones habere soliti, è loci vocabulo no-
men habuerunt. Sed vtrique Platonis vbertate completi, certam quandam disciplinæ for
mulam composuerũt, & eam quidem plenam ac refertam. Illam autem Socraticam du-
bitationem de omnibus rebus, & nulla affirmatione adhibita, consuetudinem differendi
reliquerunt. Ita facta est differendi (quod minime Socrates probabat) ars quædã philoso-
phiæ, & rerum ordo, & descriptio disciplinæ. Quæ quidem erat primo duobus, vt dixi, no
minibus vna. nihil enim inter Peripateticos & illã veterem Academiã differebat. Abun-
dãtia quadam ingenii præstabat, vt mihi videtur quidem, Aristoteles. Sed idem fons erat
27 vtrisque, & eadem rerum expetendarum fugiendarúmque partitio. Sed quid ago? inquit:
aut súmne sanus, qui hæc vos doceo? Nam etsi non sus Mineruam, vt aiunt: tamen ine-
pte quisquis Mineruam docet. Tum Atticus, Tu vero, inquit, perge Varro. Valde enim
amo nostra atque nostros, méque ista delectãt quum Latine dicũtur, & isto modo. Quid
me, inquam, putas, qui philosophiã iam professus sim, populo nostro exhibiturum? Per-
gamus igitur, inquit, quoniã placet. Fuit ergo iam accepta à Platone philosophandi ra-
tio triplex: vna, de vita & moribus: altera, de natura & rebus occultis: tertia, de differẽdo,
& quid verum, & quid falsum, quid rectum in oratione prauúmve, quid consentiẽs, quid
repugnet iudicando. Ac primam partem illam bene viuendi à natura petebant, eíque pa-
rendum esse dicebant, neque vlla alia in re, nisi in natura quærẽdum esse illud summum
29 bonum, quò omnia referrentur. Constituebántque extremum esse rerum expetenda-
rum, & finem bonorum, adeptum esse omnia è natura, & animo, & corpore, & vita. Cor-
poris autem alia ponebant esse in toto, alia in partibus. Valetudinem, vires, pulchritudi-
nem, in toto: in partibus autem, sensus integros, & præstantiam aliquam partium singu-
larum, vt in pedibus celeritatem, vim in manibus, claritatem in voce, in lingua etiam ex-
planatam vocum impressionem. Animi autem, quæ essent ad comprehendendam inge-
nii virtutem idonea, eáque ab iis in naturam & mores diuidebantur. Naturæ celeritatem
ad discendum & memoriam dabant, quorum vtrunque mẽtis esset proprium & ingenii:
morum autem putabant studia esse, & quasi consuetudinem, quam partim exercitationis
assiduitate, partim ratione formabãt, in quibus erat philosophia ipsa. In qua quod incho-
31 atum est, neque perfectum, progressio quædam ad virtutem appellatur: quod autem ab-
solutum, id est virtus, quasi perfectio naturæ, omniúmque rerum, quas in animis ponunt,

vna res optima,ergo hæc animorum.Vitæ autem(id enim erat tertium) adiuncta eſſe dicebant quæ ad virtutis vſum valerēt.Iam virtus, animi bonis & corporis cernitur in quibuſdam,quæ non tam naturæ,quàm beatæ vitæ adiuncta ſunt. Hominem eſſe cenſebāt, quaſi partem quandam ciuitatis & vniuerſi generis humani, eúmque eſſe coniunctū cum hominibus humana quadam ſocietate. Ac de ſummo quidem atque naturali bono ſic agunt: cætera autem pertinere ad id putāt,aut ad augendum,aut ad tuendum, vt diuitias, vt opes,vt gloriam,vt gratiam. Ita tripertita ab iis inducitur ratio bonorum. Atque hæc illa ſunt tria genera,quæ putāt plerique Peripateticos dicere:id quidē non falſo.eſt enim hæc partitio illorum. Illud imprudenter, ſi alios eſſe Academicos,qui tum appellarētur, 15
alios Peripateticos arbitrātur. Communis hæc ratio, & vtriſque hic bonorum finis videbatur adipiſci quæ eſſent in prima natura,quǽque ipſa per ſeſe expetenda,aut omnia, aut maxima. Ea ſunt autem maxima,quæ in ipſo animo atque in ipſa virtute verſantur.Itaque omnis illa antiqua philoſophia ſenſit in vna virtute eſſe poſitam beatam vitam:nec tamen beatiſſimam,niſi adiungerentur & corporis,& cætera quæ ſuprà dicta ſunt,ad virtutis vſum idonea.Ex hac deſcriptione,agēdi quoque aliquid in vita, & officii ipſius initium reperiebatur, quod erat in cōſeruatione earū rerum quas natura præſcriberet. Hinc gignebatur fuga deſidiæ, voluptatúmque contemptio,ex quo laborum dolorúmque ſuſceptio multorum, magnorúmque recti honeſtíque cauſa,& earum rerum quæ erant congruentes cum deſcriptione naturæ. Vnde & amicitia exiſtebat, & iuſtitia, atque æquitas: 16
hǽque & voluptatibus, & multis vitæ commodis anteponebantur. Hæc quidem fuit apud eos morum inſtitutio,& eius artis,quam primā poſui,forma atque deſcriptio. De natura autē(id enim ſequebatur)ita dicebant,vt eam diuiderent in res duas:vt altera eſſet efficiens,altera autem quaſi huic ſe præbens, eáque efficeretur aliquid. In eo quod efficeret,vim eſſe cenſebant: in eo autem quod efficeretur,materiam quandam: in vtroque tamen vtrunque. neque enim materiam ipſam cohærere potuiſſe,ſi nulla vi contineretur, neque vim ſine aliqua materia.nihil eſt enim quod nō alicubi eſſe cogatur. Sed quod ex vtroque,id iam corpus,& quaſi qualitatem quandam nominabant. Dabitis enim profecto,vt in rebus inuſitatis,quod Græci ipſi faciunt,à quibus hæc iandiu tractantur,vtamur verbis interdū inauditis. Nos vero,inquit Atticus:quinetiā Græcis licebit vtare quum 17
voles,ſi te Latina forte deficiēt. Bene ſane facis.Sed enitar vt Latine loquar,niſi in huiuſcemodi verbis,vt Philoſophiā,aut Rhetoricam,aut Phyſicā, aut Dialecticā appellem, quibus vt aliis multis cōſuetudo iam vtitur pro Latinis.Qualitates igitur appellaui,quas ποιότητας Græci vocant,quod ipſum apud Græcos non eſt vulgi verbū, ſed philoſophorū, atque id in multis. Dialecticorū vero verba nulla ſunt publica,ſuis vtūtur.Et id quidem commune omnium ferè eſt artium. Aut enim noua ſunt rerum nouarum faciēda nomina,aut ex aliis transferenda.Quod ſi Græci faciunt,qui in iis rebus tot iam ſecula verſantur, quanto id magis nobis concedendum eſt qui hæc nunc primum tractare conamur.

Tu vero,inquā,Varro bene etiam meriturus mihi videris de tuis ciuibus,ſi eos nō modo copia rerum auxeris,vt effeciſti,ſed etiam verborum. Audebimus ergo,inquit,nouis 18
verbis vti te authore,ſi neceſſe eſt. Earum igitur qualitatū ſunt aliæ principes,aliæ ex iis ortæ. principes ſunt vnius modi,& ſimplices. ex iis autem ortæ,variæ ſunt,& quaſi multiformes. Itaque aer quoque(vtimur enim pro Latino) ignis,& aqua,& terra prima ſunt. Ex iis autem ortæ animantium formæ, earúmque rerum quæ gignuntur è terra. Ergo illa initia,& vt è Græco vertam, elementa dicuntur: è quibus aer & ignis, mouendi vim habent & efficiendi: reliquæ partes accipiendi, & quaſi patiendi, aquam dico & terram. Quintū genus è quo eſſent aſtra,mentéſque ſingulares,eorúmque quatuor quæ ſuprà dixi,diſſimile Ariſtoteles quoddam eſſe rebatur. Sed ſubiectam putant omnibus ſine vlla ſpecie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando vſitatius hoc verbum & tritius)materiam quandam ex qua omnia expreſſa atque effecta ſint.quæ tota o- *
mnia accipere poſſint,omnibúſque modis mutare,atque ex omni parte,eóquē etiā interire non in nihilum, ſed in ſuas partes, quæ infinite ſecari ac diuidi poſſint: quum ſit nihil

omnino in rerum natura minimum, quod diuidi nequeat. Quæ autem moueantur, omnia interuallis moueri, quæ interualla etiam infinite diuidi possint. Et quum ita moueatur illa vis, quam qualitatem esse dicimus, & quum sic vltro citróque versetur, & materiã ipsam totam penitus commutari putant, & illa effici quæ appellant qualia, è quibus in omni natura cohærente & continuata cum omnibus suis partibus effectum esse mundum, extra quem nulla pars materiæ sit, nullúmque corpus. Parteis autem esse mundi omnia quæ insint in eo, quæ natura sentiente teneãtur, in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna. nihil enim valẽtius esse à quo intereat. Quam vim animum dicũt esse mun-
43 di, eandémque esse mentem, sapientiámque perfectam, quem Deum appellant: omniúmque rerum, quæ sunt ei subiectæ, quasi prudentiam quandam procurantem cælestia maxime, deinde in terris ea quæ pertinẽt ad homines. Quam interdum eandem Necessitatem appellant, quia nihil aliter possit atque ab ea constitutum sit, inter quasi fatalem & immutabilem continuationem ordinis sempiterni. Nonnunquã quidem eandem Fortunã, quòd efficiat multa improuisa hæc nec opinata nobis, propter obscuritatem ignorationémque causarũ. Tertia deinde philosophiæ pars, quæ erat in ratione, & in disserendo sic tractabatur ab vtrisque, Quanquã oriretur à sensibus, tamen nõ esse iudicium veritatis in sensibus. Mentem volebãt rerum esse iudicem: solam censebãt idoneam cui crederetur,
45 quia sola cerneret id quod semper esset simplex, & vnius modi, & tale quale esset. Hãc illi Ideam appellabãt, iam à Platone ita appellatam: nos recte Speciem possumus dicere. Sensus autem omnes hebetes & tardos esse arbitrabantur: nec percipere vllo modo res eas, quæ subiectæ sensibus viderentur, quæ essent aut ita paruæ, vt sub sensum cadere non possent: aut ita mobiles & concitatæ, vt nihil vnquam vnum esset constans eidem quidem, quia continenter laberentur & fluerent omnia. Itaque hanc omnem partem rerum opinabilem appellabant: Sciẽtiam autem nusquam esse censebant, nisi in animi motionibus atque rationibus. Qua de causa definitiones rerum probabãt, & has ad omnia de quibus disceptabatur, adhibebãt. Verborũ etiam explicatio probabatur, id est, qua de causa quæque essent ita nominata, quam Etymologiam appellabãt. Pòst argumẽtis, & quasi rerum
47 notis ducibus vtebantur ad probandũ & concludendum id, quod explanari volebant, in qua tradebatur omnis dialectica disciplina, id est orationis ratione conclusæ. Huic quasi ex altera parte, oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix orationis perpetuæ, ad persuadendum accommodatæ. Hæc erat illis prima à Platone tradita, cuius quas acceperim disputationes, si vultis exponam. Nos vero volumus, inquã, vt pro Attico etiã respondeam. Et recte, inquit, respondes. Præclare enim explicatur Peripateticorũ & Academiæ veteris authoritas. Aristoteles primus, species quas paulo ante dixi, labefactauit, quas mirifice Plato erat amplexatus, vt in his quiddã diuinum esse diceret. Theophrastus autem vir & oratione suauis, & ita moratus, vt præ se probitatem quandam & ingennitatem ferat, vehementius etiam fregit quodammodo authoritatem veteris disciplinæ. Spoliauit
49 enim virtutem suo decore, imbecillámque reddidit, quòd negauit in ea sola positum esse beate viuere. Nam Strato eius auditor, quanquam fuit acri ingenio, tamen ab ea disciplina omnino semouendus est: qui quum maxime necessariam partem philosophiæ, quæ posita est in virtute & in moribus, reliquisset, totúmque se ad inuestigationem naturæ contulisset, in ea ipsa plurimum discedit à suis. Speusippus autem & Xenocrates, qui primi Platonis rationem authoritatémque susceperant, & post eos Polemo & Crates, vnáque Crantor, in Academia congregati, diligenter eis quæ à superioribus acceperant, vtebantur. Iam Polemonem audiuerant assidue Zeno & Arcesilas. Sed Zeno quum Arcesilam anteiret ætate, valdéque subtiliter dissereret, & peracute moueretur, corrigere conatus est disciplinam. Eam quoque (si videtur) correctionem explicabo, sicut solebat An-
51 tiochus. Mihi vero, inquam, videtur, quod vides idem significare Põponium. Zeno igitur nullo modo is erat, qui, vt Theophrastus, neruos virtutis inciderit: sed cõtrà, qui omnia, quǽque ad beatam vitam pertinerẽt, in vna virtute poneret: nec quicquam aliud numeraret in bonis, idque appellaret honestum quod esset simplex quoddam, & solum, &

vnum bonum: cætera autē, etsi nec bona nec mala essent, tamē alia secundum naturā dicebat, alia naturæ esse contraria. Iis ipsis alia interiecta & media numerabat. Quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda, & quadam æstimatione dignanda docebat, contráque contraria. Neutra autem in mediis relinquebat, in quibus ponebat nihil omnino esse momēti. Sed quæ essent sumenda, ex iis alia pluris esse æstimāda, alia minoris. Quæ pluris, ea præposita appellabat: reiecta autem, quæ minoris. Atque vt hæc non tam rebus quàm vocabulis commutauerat, sic inter rectè factum atque peccatum, officium & contra officium, media locabat quædam: rectè facta sola in bonis actionibus ponēs: praue, id est peccata in malis. officia autē & seruata prætermissáq; media putabat, vt dixi. Quúmque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes natura aut more perfectas, hic omnes in ratione ponebat. Quúmque illi ea genera virtutū, quæ suprà dixi, seiungi posse arbitrarentur, hic nec id vllo modo fieri posse disserebat: nec virtutis vsum modo, vt superiores, sed ipsum habitum per se esse præclarum, nec tamen virtutem cuiquam adesse quin ea semper vteretur. Quumque perturbationem animi illi ex homine non tollerent, naturáque & condolescere & concupiscere & extimescere, & efferri lætitia dicerent, sed ea contraherent, in angustúmque deducerent: hic omnibus his quasi morbis, voluit carere sapiētem. Quúmque eas perturbationes antiqui naturales esse dicerent, & rationis expertes, aliáque in parte animi cupiditatē, alia rationem collocarēt: ne iis quidem assentiebatur. Nam & perturbationes voluntarias esse putabat, opinionésque iudicio suscipi & omnium perturbationum arbitrabatur matrem esse, immoderatam quandā intēperantiam. Hæc ferè de moribus. De naturis autem sic sentiebat. Primùm, vt in quatuor initiis rerum, illis quintā hanc naturam, ex qua superiores sensus & mētem effici rebantur, nō adhiberet (statuebat enim ignem esse ipsam naturam, quæ quidque gigneret, & mentem atque sensus) discrepabat etiam ab iisdem, quòd nullo modo arbitrabatur quicquam effici posse ab ea quæ expers esset corporis. Cuius generis Xenocrates, & superiores etiam animum esse dixerunt. Nec vero aut quòd efficeret aliquid, aut quòd efficeretur, posse esse non corpus. Plurima autem in illa tertia philosophiæ parte mutauit. In qua primum de sensibus ipsis quædam dixit noua, quos iunctos esse censuit è quadam quasi impulsione oblata extrinsecus, quam ille Phantasiam, nos Visum appellemus licet. Et teneamus hoc verbum quidem, erit enim vtendum in reliquo sermone sæpius. Sed ad hæc quæ visa sunt, & quasi accepta sensibus, assensionem adiungit animorum, quam esse vult in nobis positam & voluntariam. Visis non omnibus adiungebat fidem, sed his solum quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum quæ viderentur. Id autem visum quum ipsum per se cerneretur, comprehensibile. Feretis hæc? Nos vero, inquit. Quonam enim modo καταληπτὸν diceres? sed quum acceptum iam & approbatum esset, comprehensionem appellabat, similem iis rebus quæ manu prenderentur, ex quo etiam nomen hoc duxerat. At quum eo verbo antè nemo tali in re vsus esset, plurimísque idem nouis verbis (noua enim dicebat) vsus est. Quod autem erat sensu comprehensum, idipsum sensum appellabat. & si ita erat cōprehensum, vt conuelli ratione non posset, scientiam: sin aliter, inscientiam nominabat, ex qua existeret etiam opinio quæ esset imbecilla, & cum falso incognitóque communis. Sed inter scientiam & inscientiam, comprehensionem illam quam dixi, collocabat, eámque neque in rectis neque in prauis numerabat, sed soli credendum esse dicebat: è quo sensibus etiā fidem tribuebat, quòd (vt suprà dixi) comprehensio facta sensibus, & vera esse & fidelis videbatur. non quòd omnia quæ essent in re comprehenderet: sed quia nihil quod cadere in eam posset, relinqueret, quódque natura, quasi normam scientiæ & principium sui dedisset, vnde postea notiones rerum in animis imprimerentur, è quibus non principia solum, sed latiores quædam ad rationem inueniendam viæ reperiuntur. Errorem autem, & temeritatem, & ignorātiam, & opinationem, & suspicionē, & vno nomine omnia quæ essent aliena firmæ & constātis assensionis, à virtute sapientiáque remouebat. Atque in iis ferè cōmutatio cōstitit omnis, dissensióque Zenonis à superioribus. Quæ quū dixisset, Et breuiter sane, miniméque

obſcure expoſita eſt,inquam,à te Varto,& veteris Academiæ tatio & Stoicorum.verum
eſſe autem arbitror,vt Antiocho noſtro familiari placebat,correptionem veteris Acade-
miæ potius,quàm aliquam nouam diſciplinã putandam. Tunc Varro, Tuæ ſunt nunc
partes,inquit,qui ab antiquorũ ratione nunc deſciſcis,& ea quæ ab Arceſila nouata ſunt,
probas,docere quod,& qua de cauſa diſſidiũ factum ſit: vt videamus ſatíſne iſta ſit iuſta
63 defectio. Tunc ego,Cum Zenone,inquam,vt accepimus, Arceſilas ſibi omne certamen
inſtituit,non pertinacia aut ſtudio vincendi (vt mihi quidem videtur) ſed earum rerum
obſcuritate,quæ ad confeſſionem ignorationis adduxerant Socratem, & veluti amantes
Socratem Democritum, Anaxagoram, Empedoclem,omnes pene veteres,qui nihil co-
gnoſci,nihil percipi,nihil ſciri poſſe dixerunt,anguſtos ſenſus, imbecillos animos,breuia
curricula vitæ,& (vt Democritus) in profundo veritatem eſſe demerſam,opinionibus &
inſtitutis omnia teneri,nihil veritati relinqui,deinceps omnia tenebris circunfuſa eſſe di-
xerunt.Itaque Arceſilas negabat eſſe quicquam quod ſciri poſſet,ne illud quidem ipſum
quod Socrates ſibi reliquiſſet: ſic omnia latere cẽſebant in occulto, neque eſſe quicquam
quod cerni, aut intelligi poſſit. Quibus de cauſis nihil oportere neque profiteri, neque
65 affirmare quenquam,neque aſſertione approbare,cohiberéque ſemper, & ab omni lapſu
continere temeritatẽ: quæ tum eſſet inſignis, quum aut falſa,aut incognita res approba-
retur:neque hoc quicquam eſſet turpius,quàm cognitioni & perceptioni aſſertionem ap-
probationémque præcurrere.Huic rationi quod erat conſentaneũ faciebat vt contra om
nium ſentẽtias dies iam pleroſque deduceret,vt quum in eadẽ re paria cõtrariis in parti-
bus momẽta rationum inuenirentur,facilius ab vtraque parte aſſertio ſuſtineretur. Hanc
Academiam nouã appellant,quæ mihi vetus videtur. Siquidem Platonem ex illa vetere
numeramus,cuius in libris nihil affirmatur,& in vtranque partem multa diſſeruntur : de
omnibus quæritur,nihil certi dicitur.ſed tamẽ illa,quã expoſui,vetus:hæc,noua nomine-
tur,quæ vſque ad Carneadem perducta,qui quartus ab Arceſila fuit,in eadem Arceſilæ ra-
67 tione permanſit. Carneades autẽ nullius philoſophiæ partis ignarus, &(vt cognoui ex iis
qui illnm audierant, maximéque ex Epicuro Zenone,qui quum ab eo plurimum diſſen-
tiret,vnum tamen præter cæteros mirabatur)incredibili quadam fuit facultate.

Ex quatuor Academicis libris ad Varronem miſſis,hæc tantum primi
pars ſalua eſt:reliqui tres toti petiere.

M. TVLLII CICERONIS ACADEMICARVM QVAE-
ſtionum liber quartus,qui Lucullus inſcribitur.

1 MAGNVM ingenium Lucii Luculli,magnúmque optimatũ artium ſtudium, tum
omnis liberalis & digna homine nobili ab eo percepta doctrina,quibus tẽporibus
flotere in foto maxime potuit,caruit omnino rebus vrbanis.Vt enim admodum adole-
ſcens cum fratre pari pietate & induſtria prædito paternas inimicitias magna cum gloria
eſt perſecutus,in Aſiam Quæſtor profectus,ibi pet multos annos admirabili quadam lau
de prouinciæ præfuit.Deinde abſens factus AEdilis,continuo Prætor (licebat enim cele-
rius legis præmio) pòſt in Africã:inde ad Conſulatũ,quem ita geſſit,vt diligentiã admi-
3 rarentur omnes,ingenium agnoſcerent: pòſt ad Mithridaticum bellnm miſſus à ſenatu,
non modo opinionẽ vicit omnium,quæ de virtute eius etat,ſed etiam glotiam ſuperio-
rum. Idque eo fuit mirabilins,quòd ab eo laus imperatoria nõ admodum expectabatur,
qui adoleſcẽtiam in forenſi opera,Quæſturæ diuturnũ tempus, Muræna bellum in Pon-
to gerente,in Aſia pace conſumpſerat. Sed incredibilis quædam ingenii magnitudo non
deſyderauit indocilem vſus diſciplinam. Itaque cum totum iter & nauigationẽ conſum-
pſiſſet, partim in percontando à peritis, partim in rebus geſtis legendis, in Aſiam factus
Imperator venit,cum eſſet Roma profectus rei militaris rudis. Habuit enim diuinã quan

dam memoriam rerum,verborũ maiorem Hortensius.Sed quo plus in negotiis gerendis
res,quàm verba prosunt:hoc erat memoria illa præstantior,quàm fuisse in Themistocle,
quem facile Græciæ principem ponimus,singularem ferunt.Qui quidem etiam pollicen-
ti cuidam se artem ei memoriæ,quæ tum primùm proferebatur,traditurum, respondisse 5
dicitur,obliuisci se malle, discere. credo,quòd hærebant in memoria quæcunque audie-
rat aut viderat.Tali ingenio præditus Lucullus adiunxerat etiã illam, quã Themistocles
spreuerat,disciplinã.Itaque vt literis consignamus,quæ monumentis mandare volumus,
sic ille in animo res insculptas habebat.Tãtus ergo Imperator in omni genere belli fuit,
præliis,oppugnationibus,naualibus pugnis,totiúsque belli instrumẽto & apparatu,vt ille
rex post Alexandrum maximus,hunc à se maiorem ducem cognitum,quàm quenquam
eorum quos legisset fateretur.In eodem tanta prudentia fuit in constituendis temperan-
dísque ciuitatibus,tanta æquitas,vt hodie stet Asia Luculli institutis seruãdis,& quasi ve-
stigiis persequendis.Sed etsi magna cum vtilitate reip.tamen diutius quàm vellem,tanta 7
vis virtutis,atque ingenii peregrinata abfuit ab oculis & fori, & curiæ. Quinetiam quum
victor à Mithridatico bello reuertisset,inimicorũ calumnia triennio tardius,quàm debue
rat,triumphauit.Nos enim C O S S.introduximus penè in vrbem currum clarissimi viri.
Cuius mihi cõsilium & authoritas quid tum in maximis rebus profuisset,dicerem,nisi de
meipso dicendum esset:quod hoc tempore non est necesse. Ita priuabo potius illum de-
bito testimonio,quàm id cum mea laude cõmunicem. Sed quæ populari gloria decorari
in Lucullo debuerunt,ea ferè sunt & Græcis literis celebrata & Latinis:nos autem illa ex-
terna cum multis,hæc interiora cum paucis ex ipso sæpe cognouimus.Maiore enim stu-
dio Lucullus cum omni literarum generi,tum philosophiæ deditus fuit,quàm qui illum
ignorabant arbitrabãtur: nec vero ineunte ætate solum,sed & Quæstore aliquot annos, 9
& ipso in bello,in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet,vt nõ multũ Impera-
tori sub ipsis pellibus otii relinquatur.Quum autẽ è philosophis ingenio scientiáque pu-
taretur Antiochus Philonis auditor excellere,eum secum & Quæstor habuit, & post ali-
quot annos Imperator:quúmque esset ea memoria quam antè dixi,ea sæpe audiendo fa-
cile cognouit,quæ vel semel audita meminisse potuisset.Delectabatur autem mirifice le-
ctione librorũ,de quibus audiebat. Ac vereor interdum ne talium personarũ,quum am-
plificare velim,minuam etiã gloriam. Sunt enim multi,qui omnino Græcas non ament
literas:plures qui philosophiam:reliqui qui etiam si hæc nõ improbent,tamen earum re-
rum disputationẽ principibus ciuitatis non ita decoram putent. Ego autem quum Græ-
cas literas M.Catonem in senectute didicisse acceperim: P.autem Africani historiæ lo- 11
quantur in legatione illa nobili,quã ante Censurã obiit,Panætium vnum omnino comi-
tem fuisse:nec literarum Græcarũ,nec philosophiæ iam vllum authorem requiro. Re-
stat vt his respõdeam,qui sermonibus eiusmodi nolint personas tam graues illigari.quasi
vero clarorum virorũ aut tacitos congressus esse oporteat,aut ludicros sermones, aut re-
rum colloquia leuiorum. Etenim si quodam in libro vere est à nobis philosophia lau-
data,profecto eius tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima est:nec quicquã
aliud videndum est nobis,quos Po.Ro. hoc in gradu collocauit,nisi nequid priuatis stu-
diis de opera publica detrahamus. Quòd si quum fungi munere debeamus,non modo
operam nostrã nunquam à populari cœtu remonemus,sed ne literam quidem vllam fa-
cimus nisi forensem:quis reprehendet otium nostrum,qui in eo non modo nosmetipsos 13
hebescere & languere nolumus,sed etiam vt plurimis prosimus enitimur. Gloriam vero
non modo non minui,sed etiam augeri arbitramur eorum,quorũ ad populares illustrés-
que laudes,has etiã minus notas,minúsque peruulgatas adiungimus. Sunt etiam qui ne-
gent his qui in nostris libris disputẽt,fuisse earũ rerum de quibus disputatur sciẽtiam:qui
mihi videntur nõ solum viuis,sed etiã mortuis inuidere. Restat vnum genus reprehen-
sorum,quibus Academiæ ratio non probatur.quod grauius ferremus,si quisquam vllam
disciplinam philosophiæ probaret præter eam quam ipse sequeretur. Nos autem quoniã
contra omnes dicere,quæ videntur, solemus:non possumus quin alii à nobis dissentiant,

recuſare. Quanquam noſtra quidem cauſa facilis eſt,qui verum inuenire ſine vlla conten-
tione volumus,idque ſumma cura ſtudióque cõquirimus. Et ſi enim omnis cognitio mul
15 tis eſt obſtructa difficultatibus, eáque eſt & in ipſis rebus obſcuritas, & in iudiciis noſtris
infirmitas, vt non ſine cauſa antiquiſſimi & doctiſſimi inuenirę ſe poſſe quod cuperent
diffiſi ſint:tamen nec illi defecerunt,neque nos ſtudium exquirendi defatigati relinque-
mus:neque noſtræ diſputationes quicquam aliud agunt,niſi vt in vtrãque partem dicen-
do & audiendo eliciant,& tanquam exprimant aliquid quod aut verũ ſit,aut ad id quã-
proxime accedat. Nec inter nos & eos qui ſe ſcire arbitrantur,quicquã intereſt,niſi quòd
illi non dubitant quin ea vera ſint quæ defendunt: nos probabilia multa habemus, quæ
ſequi facile,affirmare vix poſſumus. Hoc autem liberiores & ſolutiores ſumus,quòd inte-
gra nobis eſt iudicandi poteſtas:nec vt omnia quæ præſcripta & quaſi imperata ſint,de-
fendamus,neceſſitate vlla cogimur. Nã cæteri primùm antè tenentur aſtricti,quàm quid
17 eſſet optimũ iudicare potuerunt. Deinde infirmiſſimo tempore ætatis aut obſecuti ami-
co cuidam,aut vna alicuius,quem primũ audierũt,oratione capti,de rebus incognitis iu-
dicant,& ad quancũque ſunt diſciplinam quaſi tẽpeſtate delati,ad eam tanquã ad ſaxum
adhæreſcunt. Nam quod dicunt,omnia ſe credere ei,quem iudicẽt fuiſſe ſapientem,pro-
barem,ſi idipſum rudes & indocti iudicare potuiſſent. Statuere enim qui ſit ſapiens,vel
maxime videtur eſſe ſapientis. Sed vt potuerũt,omnibus rebus auditis,cognitis etiam re-
liquorum ſententiis iudicauerunt,aut re ſemel audita ad vnius ſe authoritatem contule-
runt. Sed neſcio quomodo plerique errare malunt,eámque ſententiam quam adamaue-
runt,pugnaciſſime defendere,quàm ſine pertinacia quod conſtãtiſſime dicatur exquirere.
Quibus de rebus & aliàs ſæpe nobis multa quæſita & diſputata ſunt,& quondam in Hor
tenſii villa,quæ eſt ad Baulos,quum eò Catulus & Lucullus,nóſque ipſi poſtridie veniſſe-
19 mus,quàm apud Catulũ fuiſſemus. Quò quidem etiam maturius venimus,quòd erat cõ-
ſtitutum,ſi ventus eſſet,Lucullo in Neapolitanum,mihi in Pompeianũ nauigare. Quum
igitur pauca in xyſto loquuti eſſemus,tum eodẽ in ſpatio cõſedimus. Hic Catulus,Et-
ſi heri,inquit,id quod quærebatur penè explicatũ eſt,vt tota ferè quæſtio tractata videa-
tur,tamen expecto ea quæ tu pollicitus es Luculle,ab Antiocho audita dicturum. Equi-
dem,inquit Hortẽſius,feci pluſquam vellem. Totam enim rem Lucullo integram ſeruari
oportuit,& tamen fortaſſe ſeruata eſt. A me enim ea quæ in promptu erant,dicta ſunt:à
Lucullo autẽ reconditiora deſydero. Tum ille,Non ſane,inquit,Hortenſi cõturbat me
expectatio tua, etſi nihil eſt his qui placere volunt,tam aduerſarium. ſed quia non labo-
ro,quàm valde ea quæ dico probaturus ſim,eò minus conturbor. Dicam enim nec mea,
21 nec ea,in quibus ſi nõ fuerint,non vinci me malim,quàm vincere. Sed mehercule vt qui-
dem nunc ſe cauſa habet,etſi heſterno ſermone labefacta eſt,mihi tamen videtur eſſe ve-
riſſima. Agam igitur ſicut Antiochus agebat. Nota enim mihi res eſt:nam & vacuo ani-
mo illum audiebã,& magno ſtudio eadẽ de re etiam ſæpius:vt etiã maiorem expectatio-
nem mei faciam,quàm modo fecit Hortenſius. Quum ita eſſet exorſus,ad audiendum
animos ereximus. At ille, Quum Alexandriæ Proquæſtor,inquit,eſſem,fuit Antiochus
mecũ,& erat iam antea Alexandriæ familiaris Antiochi Heraclitus Tyrius,qui & Clito-
machum multos annos,& Philonem audierat,homo ſane in iſta philoſophia,quæ nunc
propè dimiſſa reuocatur,probatus & nobilis,cum quo & Antiochũ ſæpe diſputãtem au-
diebam,ſed vtrunque leniter. Et quidẽ iſti libri duo Philonis,de quibus heri dictũ à Catu-
23 lo eſt,tum erant allati Alexandriam,tũmque primũ in Antiochi manus venerant: & ho-
mo natura leniſſimus(nihil enim poterat fieri illo mitius)ſtomachari tamẽ cœpit. Mira-
bar:neque enim vnquam antea videram. At ille Heracliti memoriã implorans,quærere
ex eo,viderentúrne illa Philonis: aut ea num vel è Philone, vel ex vllo Academico au-
diuiſſet aliquando. Negabat: Philonis tamen ſcriptum agnoſcebat,nec id quidem dubi-
tari poterat. Nam aderant mei familiares docti homines P. & C. Selii, & Tetrilius Ro-
gus,qui ſe illa audiſſe Romæ de Philone,& ab eo ipſo duo illos libros dicerẽt deſcripſiſ-
ſe. Tum & illa dixit Antiochus,quæ heri Catulus cõmemorauit à patre ſuo dicta Philo-

ni,& alia plura. Nec se tenuit quin contra suum doctorem librum etiam ederet, qui Sosus inscribitur. Tum igitur & quum Heraclitũ studiose audirem contra Antiochum disserentem,& item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, vt causam ex eo totam cognoscerẽ. Itaque quum plures dies adhibito Heraclito, doctísque compluribus, & in his Antiochi fratre Aristo,& præterea Aristone & Dione, quibus ille secundum fratrem plurimũ tribuebat, multũ temporis in ista vna disputatione consumpsimus. Sed ea pars quæ contra Philonẽ erat, prætermittenda est: minus enim acer est aduersarius is, qui ista quæ sunt heri defensa, negat Academicos omnino dicere. Etsi enim mentitur, tamen est aduersarius lenior. Ad Arcesilam Carneadémque veniamus. Quæ quum dixisset, sic rursus exorsus est, Primùm mihi videmini (me autem nomine appellabat) quum veteres physicos nominatis, facere idem quod seditiosi ciues solent quum aliquos ex antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuisse populares, vt eorum ipsi similes esse videantur. Repetunt iam P. Valerium, qui exactis regibus primo anno C O S. fuit: cõmemorant reliquos, qui leges populares de prouocationibus tulerunt, quum C O S S. essent: tum ad hos notiores C. Flaminiũ, qui legem Agrariam aliquot annis antè secundum Punicum bellum Trib. pl. tulerit inuito senatu, & postea bis C O S. factus sit: L. Cassium, Q. Pompeium illi quidem, etiã P. Africanum referre in eundem numerũ solent. Duos vero sapientissimos & clarissimos fratres P. Crassum,& P. Scæuolam aiunt Tiberio Graccho legum authores fuisse: alterũ quidẽ vt videmus palàm, alterum vt suspicamur obscurius. Addunt etiã C. Marium: & de hoc quidem nihil mentiuntur. Horum nominibus, tot virorum atque tantorum expositis, eorum se institutum sequi dicunt. Simile vos quum perturbare, vt illi remp. sic vos philosophiã bene iam constitutã velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritũ, Parmenidem, & Xenophanẽ, Platonẽ etiã & Socratem profertis. Sed neque Saturninus (vt nostrũ inimicum potissimũ nominem) simile quicquã habuit veterum illorũ: nec Arcesilæ calumnia conferenda est cum Democriti verecundia: & tamen isti physici raro admodum, quum hærent, aliquo loco exclamant, quasi mente incitati: Empedocles quidẽ, vt interdum mihi furere videatur, abstrusa esse omnia, nihil eos sentire, nihil cernere, nihil omnino quale sit, posse reperire. Maiorem autem partẽ mihi quidem omnes isti vidẽtur, nimis etiã quædam affirmare, plúsque profiteri se scire quàm sciant. Quòd si illi tum in nouis rebus, quasi modo nascentes hæsitauerunt, nihilne tot seculis, summis ingeniis, maximis studiis explicatum putamus? Nónne iam quum philosophorum disciplinæ grauissimæ cõstitissent, tum vt exortus est in optima rep. Tiberius Gracchus, qui otium perturbaret: sic Arcesilas, qui cõstitutam philosophiã euerteret, & in eorum authoritate delitesceret, qui negauissent quicquam sciri, aut percipi posse? Quorum è numero tollendus est & Plato,& Socrates: alter, quia reliquit perfectissimã disciplinam Peripateticos & Academicos nominibus differentes, re congruentes, à quibus Stoici ipsi verbis magis, quàm sententiis dissenserunt: Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione plus tribuebat his, quos volebat refellere. ita quum aliud diceret atque sentiret, libenter vti solitus est ea dissimulatione, quam Græci εἰρωνείαν vocãt, quam ait etiam in Africano fuisse Fannius; ídque propterea vitiosum in illo non putandum, quòd idem fuerit in Socrate. Sed fuerint illa vetera, si vultis, incognita: nihilne est igitur actum quod inuestigata sunt, posteaquam Arcesilas Zenoni, vt putatur, obtrectans, nihil noui reperienti, sed emendanti superiores immutationes verborũ, dum huius definitiones labefactare vult, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere: cuius primo non admodum probata ratio (quanquam floruit cum acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi) proxime à Lacyde solo retenta est: pòst autẽ confecta à Carneade, qui est quartus ab Arcesila. Audiuit enim Egesinũ, qui Euandrũ audierat Lacydi discipulũ, quum Arcesilæ Lacydes fuisset. Sed ipse Carneades diu tenuit: nam nonaginta vixit annos.& qui illum audierant, admodũ floruerũt: è quibus industriæ plurimũ in Clitomacho fuit. Declarat multitudo librorũ ingenii nõ minus in hoc, quàm in Carneade eloquẽtiæ, in Melonthio Rhodio suauitatis. Bene autem nosse Carneadẽ Stratoniceus Metrodorus putabatur. Iam Cli-

tomacho Philo vester operam multos annos dedit. Philone autem viuo patrociniũ Academiæ non defuit. Sed quod nos facere nunc ingredimur, vt contra Academicos disseramus, id quidam è philosophis, & hi quidem nõ mediocres, faciendum omnino putabant, nec verum esse vllam rationem disputare cum his qui nihil probarent: Antipatrúmque
35 Stoicum, qui multus in eo fuisset, reprehendebant. Nec definiri aiebant necesse esse quid esset cognitio, aut perceptio, aut (si verbum è verbo volumus) comprehensio, quam κατάληψιν illi vocant. Eósque qui persuadere vellent esse aliquid quod comprehendi & percipi posset, insciẽter facere dicebãt, propterea quòd nihil esset clarius ἐναργείᾳ, vt Græci: perspicuitatẽ aut euidentiã nos, si placet, nominemus, fabricemúrque si opus erit verba, ne hic sibi (me appellabat iocans) hoc licere putet soli. Sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsa euidentia reperiri posse, nec ea quæ tam clara essent definienda censebãt. Alii autem negabãt se pro hac euidentia quicquam priores fuisse dicturos, sed ad ea quæ contra dicerentur, dici oportere putabant, ne qui fallerẽtur. Plerique tamẽ & definitiones ipsarum etiã euidentium rerum non improbant, & rem idoneam de qua quæratur, & ho-
37 mines dignos quibuscũ disseratur, putãt. Philo autẽ dum noua quædam cõmouet, quòd ea sustinere vix poterat quæ contra Academicorũ pertinaciam dicebãtur, & aperte mentitur, vt est reprehẽsus à patre Catulo, & (vt docuit Antiochus) in idipsum se induit quod timebat. Quum enim ita negaret quicquã esse quod comprehẽdi posset (id enim volumus esse ἀκατάληπτον) si illud esset sicut Zeno definiret, tale visum (iam enim hoc pro φαντασίᾳ verbũ satis hesterno sermone triuimus) visum igitur impressum effictúmq; ex eo vnde esset, quale esse nõ posset, ex eo vnde nõ esset, id nos à Zenone definitũ rectissime dicimus. Quî enim potest quicquã cõprehẽdi, vt planè confidas perceptũ id cognitúmque esse, quod est tale, quale vel falsum esse possit? Hoc quũ infirmat, tollítque Philo, iudiciũ tollit incogniti & cogniti: ex quo efficitur, nihil posse cõprehendi. Ita imprudẽs eò, quò minime vult, re-
39 uoluitur. Quare omnis oratio cõtra Academiã suscipitur à nobis, vt retineamus eã definitionem quam Philo voluit euertere: quam nisi obtinemus, percipi nihil posse concedimus. Ordiamur igitur à sensibus, quorũ ita clara iudicia & certa sunt, vt si optio naturæ nostræ detur, & ab ea deus aliqui requirat, contentáne sit suis integris incorruptísque sensibus, an postulet melius aliquid, non videã quid quærat amplius. Neque vero hoc loco expectandum est dum de remo inflexo, aut de collo columbæ respondeam. Non enim is sum, qui quicquid videatur tale, dicam esse quale videatur. Epicurus hoc viderit, & alia multa. Meo autẽ iudicio ita est maxima in sensibus veritas, si sani sunt ac valentes, & omnia remouẽtur quæ obstant & impediunt. Itaque & lumen mutari sæpe volumus, & situs earum rerum quas intuemur, & interualla aut contrahimus, aut diducimus, multáque facimus vsque eò, dum aspectus ipse fidem faciat sui iudicii. Quod idem fit in vocibus, in
41 odore, in sapore, vt nemo sit nostrum, qui non in sensibus suis cuiusque generis iudicium requirat acrius. Adhibita vero exercitatione, & arte, vt oculi pictura teneantur, aures cantibus, quis est quin cernat quanta vis est in sensibus? quàm multa vident pictores in vmbris, & in eminẽtia, quæ nos non videmus? quàm multa quæ nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati, qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse aiunt, aut Andromacham, quum id nos ne suspicemur quidem? Nihil necesse est de gustatu & odoratu loqui, in quibus intelligentia, etsi vitiosa, est quædam tamen. Quid de tactu, & eo quidem quẽ philosophi interiorẽ vocant, aut doloris, aut voluptatis, in quo Cyrenaici solo putãt veri esse iudicium, quia sentiatur? Potéstne igitur quisquam dicere inter eum qui doleat, & inter eum qui in voluptate sit, nihil interesse? aut ita qui sentiet, non apertissime insa-
43 niat? Atqui qualia sunt hæc quæ sensibus percipi dicimus, talia sequuntur ea quæ non sensibus ipsis percipi dicuntur, sed quodam modo sensibus: vt hæc, Illud est album, hoc dulce: canorum illud, hoc bene olens, hoc asperum. Animo iam hæc tenemus comprehensa, non sensibus. Ille deinceps equus est, ille canis, cætera series deinde sequitur maiora nectens: vt hæc, quæ quasi expletam rerum comprehensionẽ amplectũtur, Si homo est, animal est mortale, rationis particeps. Quo è genere nobis notitiæ rerum imprimuntur, sine

quibus nec intelligi quicquam, nec quæri diſputarive poteſt. Quòd ſi eſſent falſæ notitiæ, ἐννοίας eſſe notitias appellare tu videbare. Si igitur eſſent hæ falſæ, aut eiuſmodi viſis impreſſæ, qualia viſa à falſis diſcerni nõ poſſent: quo tãdem his modo vteremur? Quomodo autem quid cuique rei conſentaneum eſſet, quid repugnaret, videremus? Memoriæ quidem certe, quæ nõ modo philoſophiã, ſed omnis vitæ vſum omnéſque artes vna maxime continet, nihil omnino loci relinquitur. Quæ poteſt enim eſſe memoria falſorum, 46 aut quid quiſquam meminit, quod nõ animo comprehẽdit & tenet? Ars vero quæ poteſt eſſe, niſi quæ non ex vna aut duabus, ſed ex multis animi perceptionibus conſtat? Quam ſi ſubtraxeris, quî diſtingues artificem ab inſcio? Non enim fortuito hunc artificem dicemus eſſe, illum negabimus: ſed quum alterum percepta & comprehenſa tenere videmus, alterum non item. Quúmque artium aliud eiuſmodi genus ſit vt tantummodo animo rem cernat, aliud vt moliatur aliquid & faciat: quomodo aut geometres cernere poteſt, quæ aut nulla ſunt, aut internoſci à falſis non poſſunt: aut is qui fidibus vtitur, explere numeros & conficere verſus? Quod idem in ſimilibus quoque artibus cõtinget, quarum omne opus eſt in faciendo atque agendo. Quid enim eſt quod arte effici poſſit, niſi is qui artem tractabit, multa perceperit? Maxime vero virtutum cognitio confirmat percipi & cõ- 47 prehendi multa poſſe, in quibus ſolis ineſſe etiam ſciẽtiam dicimus, quam nos non comprehenſionem modo rerum, ſed eam ſtabilem quoque & immutabilem eſſe cenſemus. Itémque ſapientiã, artem viuendi, quæ ipſa ex ſeſe habeat conſtantiã. Ea autem conſtantia, ſi nihil habeat percepti & cogniti, quæro vnde nata ſit, & quomodo. Quæro etiam, ille vir bonus qui ſtatuit omnẽ cruciatũ perferre, intolerabili dolore lacerari potius, quàm aut officium prodat, aut fidem: cur has igitur ſibi tam graues leges impoſuerit, quum quãobrem ita oporteret, nihil haberet comprehenſi, percepti, cogniti, conſtituti? Nullo igitur modo fieri poteſt vt quiſquam tanti æſtimet æquitatem & fidem, vt eius conſeruandæ cauſa nullum ſupplicium recuſet, niſi his rebus aſſenſus ſit quæ falſæ eſſe non poſſunt. Ipſa vero ſapientia ſi ſe ignorabit, ſapientia ſit néc ne, quomodo primum obtinebit nomẽ ſapientiæ? Deinde quomodo ſuſcipere aliquam rem, aut agere fidẽter audebit, quum certi 48 nihil erit quod ſequatur? Quum vero dubitabit quid ſit extremũ & vltimum bonorum, ignorans quo omnia referantur: quî poterit eſſe ſapientia? Atque etiã illud perſpicuũ eſt, conſtitui neceſſe eſſe initium quod ſapientia, quum quid agere incipiat, ſequatur: idque initium eſſe naturæ accõmodatum. Nam aliter appetitio (eam enim eſſe volumus ὁρμήν) qua ad agendum impellimur, & id appetimus quod eſt viſum, moueri non poteſt. Illud autem quod mouet, prius oportet videri, eique credi: quod fieri non poteſt, ſi id quod viſum erit, diſcerni non poterit à falſo. Quomodo autem moueri animus ad appetendum poteſt, ſi id, quod videtur, non percipitur accommodatúmne naturæ ſit an alienũ? Itémque, ſi id quod officii ſui ſit, non occurrit animo, nihil vnquam omnino aget, ad nullam rem vnquam impelletur, nũquam mouebitur. Quod ſi aliquid aliquando acturus eſt, neceſſe eſt id ei verum quod occurrit videri. Quid? quòd ſi iſta vera ſunt, ratio omnis tollitur, quaſi quædam lux lumẽque vitæ, tamẽne in iſta prauitate perſtabitis? Nam quærẽdi initium ratio attulit, quæ perfecit virtutem, quum eſſet ipſa ratio confirmata quærẽdo. Quæſtio autem eſt appetitio cognitionis, quæſtioníſque finis inuentio. At nemo inuenit falſa: nec ea quæ incerta permanent, inuenta eſſe poſſunt. Sed quum ea quæ quaſi inuoluta fuerunt, aperta ſunt, tum inuenta dicuntur: ſic & initium quærendi, & exitus percipiendi & comprehẽdendi tenet. Itaque argumẽti concluſio, quæ eſt Græce ἀπόδειξις, ita definitur, ratio quæ ex rebus perceptis ad id quod non percipiebatur adducit. Quod ſi omnia viſa eiuſmodi eſſent, qualia iſti dicunt, vt ea vel falſa eſſe poſſent, neque ea poſſet vlla notio diſcernere: quomodo quenquã aut cõcluſiſſe aliquid, aut inueniſſe diceremus, aut quæ 8 eſſet cõcluſi argumenti fides? Ipſa autem philoſophia, quæ rationibus progredi debet, quẽ habebit exitũ? Sapientiæ vero quid futurũ eſt, quæ neque de ſeipſa dubitare debet, neque de ſuis decretis (quæ philoſophi vocant dogmata) quorum nullum ſine ſcelere prodi poterit? Quum enim decretum proditur, lex veri rectíque proditur. Quo è vitio & amicitia-

rum proditiones,& rerũ publicarũ nasci solent.Nõ potest igitur dubitari quin decretũ nul
lum falsum possit esse: sapientique satis sit nõ esse falsum,sed etiã stabile,fixum,ratum esse
debeat,quod mouere nulla ratio queat. Talia autẽ neque esse,neque videri possunt eorũ ra
tione qui illa visa,è quibus omnia decreta sunt nata,negant quicquam à falsis interesse.Ex
hoc illud est natũ quod postulabát Hortẽsius,vt idipsum saltẽ perceptũ à sapiente dicere-
tis nihil posse percipi. Sed Antipatro hoc idem postulãti quum diceret,eíque affirmaret ni
55 hil posse percipi consentaneũ esse,vnũ tamẽ illud dicere percipi posse consentaneũ esse,vt
alia nõ possent,Carneades acutius resistebat.Nam tantũ abesse dicebat vt id cõsentaneum
esset,sed maxime etiã repugnaret. Qui enim negaret quicquã esse quod perciperetur,cum
nihil exciperet:ita necesse est ne id ipsum quidẽ quod exceptũ nõ esset,cõprehendi & perci-
pi vllo modo posse. Antiochus ad istum locũ pressius videbatur accedere. Quoniã enim
id haberẽt Academici decretum(sentitis enim iam hoc me dogma dicere)nihil posse per-
cipi,non debere eos in suo decreto,sicut in cæteris rebus fluctuare, præsertim quum in eo
summa cõsisteret. hanc enim esse regulam totius philosophiæ,constitutionẽ veri,falsi,co-
gniti,incogniti.Quam rationẽ quoniã susciperent,docerénque vellent quæ à quouis accipi
oporteret & quæ repudiari,certe hoc ipsum ex quo omne veri falsique iudiciũ esset,perci-
57 pere eos debuisse. Etenim duo esse hæc maxima in philosophia,iudiciũ veri,& finẽ bono-
rum:nec sapientẽ posse esse,qui aut cognoscẽdi esse initiũ ignoret,aut extremũ expetẽdi,vt
aut vnde proficiscatur,aut quò perueniendũ sit nesciat. Hæc autẽ habere dubia,neque his
ita cõfidere vt moueri nõ possint,abhorrere à sapientia plurimũ.Hoc igitur modo potius
erat ab his postulandũ,vt hoc vnum saltem percipi nihil posse,perceptũ esse dicerent.Sed
de inconstãtia totius illorũ sentẽtiæ (si vlla sententia cuiusquã esse potest nihil approban-
tis) sit vt opinor dictũ satis. Sequitur disputatio copiosa illa quidẽ,sed paulo abstrusior.
Habet enim aliquantũ à Physicis,vt verear ne maiorẽ largiar ei qui cõtradicturus est liber-
tatem & licentiã.Nam quid eum facturũ putem de abditis rebus & obscuris, qui lucẽ eri-
59 pere conetur?Sed id disputari poterat subtiliter,quãto quasi artificio natura fabricata esset
primùm animal omne,deinde hominẽ maxime,quæ vis esset in sensibus,quẽadmodũ pri-
ma visa nos pellerent,deinde appetitio ab his pulsa sequeretur,tum vt sensus ad res perci-
piendas intenderemus.Mens enim ipsa quæ sensuũ fons est,atque etiã ipsa sensus est,natu-
ralem vim habet quã intendit ad ea quibus mouetur.Itaque alia visa sic arripit,vt his sta-
tim vtatur:aliqua sic recondit,è quibus memoria oritur.Cætera autẽ similitudinibus con-
struit,ex quibus efficiũtur notitiæ rerum,quas Græci tum ἐννοίας,tum προλήψεις vocant.Eò
60 quum accessit ratio,argumẽtíque cõclusio,rerúmque innumerabilium multitudo,tum &
perceptio eorũ omniũ apparet,& eadem ratio perfecta his gradibus ad sapientiã peruenit.
Ad rerũ igitur scientiã vitǽque constantiã aptissima quum sit mens hominis,amplectitur
61 maxime cognitionẽ,& istam κατάληψιν,quã,vt dixi,verbum è verbo exprimẽtes,comprehẽ
sionem dicemus,quum ipsam per se amat:nihil est enim ei veritatis luce dulcius,tum etiã
propter vsum : quocirca & sensibus vtitur,& artes efficit quasi sensus alteros, & vsque eò
philosophiã ipsam corroborat vt virtutẽ efficiat,ex qua re vna vita omnis apta sit. Ergo
hi qui negant quicquã posse cõprehendi, hæc ipsa eripiunt vel instrumẽta vel ornamenta
vitæ,vel potius etiam totam vitam euertunt funditus,ipsúmque animal orbant animo,vt
difficile sit de temeritate eorũ,perinde vt causa postulat,dicere. Nec vero satis constituere
possum quod sit eorum consiliũ,aut quid velint.Interdum enim quum adhibemus ad eos
orationem eiusmodi, Si ea quæ disputẽtur vera nõ sint,tum omnia fore incerta:respõdent,
Quid ergo istud ad nos? num nostra culpa est? naturã accusa quæ in profundo veritatem
63 (vt ait Democritus) penitus abstruserit. Alii autẽ elegãtius, qui etiam querũtur quòd eos
insimulemus omnia incerta dicere:quãtúmque intersit inter incertũ,& id quod percipi nõ
possit,docere conãtur,eáque distinguere. Cum iis igitur agamus qui hæc distinguunt:illos
qui omnia sic incerta dicunt, vt stellarũ numerus par an impar sit,nesciatur,quasi despe-
ratos aliquos relinquamus.Volunt enim (& hoc quidem vel maxime vos animaduertebã
moueri) probabile aliquid esse,& quasi verisimile,eáque se vti regula & in agenda vita,&

in quærendo ac diſſerendo. Quæ iſta regula eſt veri & falſi, ſi notionẽ veri & falſi, propterea quòd ea non poſſunt internoſci, nullã habemus? Nam ſi habemus, intereſſe oportet vt inter rectũ & prauum, ſic inter verũ & falſum. Si nihil intereſt, nulla regula eſt, nec poteſt is cui eſt viſio veri falſique cõmunis, vllũ habere iudicium, aut vllã omnino veritatis notam. Nam quum dicũt hoc ſe vnũ tollere, vt quicquam poſſit ita videri vt nõ eodẽ modo 65
falſum etiam poſſit ita videri, cætera autẽ concedere, faciunt pueriliter. Quo enim omnia iudicantur ſublato, reliqua ſe negãt tollere: vt ſiquis quem oculis priuauerit, dicat ea quæ cerni poſſent, nõ ſe ei ademiſſe. Vt enim illa oculis modo agnoſcũtur, ſic reliqua viſis, ſed propria veri, nõ cõmuni veri & falſi nota. Quamobrem ſiue tu probabilem viſionem, ſiue improbabilem, & quæ nõ impediatur (vt Carneades volebat) ſiue aliud quid proferes quod ſequare: ad viſum illud de quo agimus, tibi reuertendum. In eo autem ſi erit cõmunitas cum falſo, nullum erit iudicium: quia proprium in communi ſigno notari nõ poteſt. Si autem cõmune nihil erit, hábeo quod volo. id enim quæro, quod ita mihi videatur verum, ne poſſit item falſum videri. Simili in errore verſantur, quum conuicti ac vi veritatis coacti, perſpicua à perceptis volunt diſtinguere, & conantur oſtendere eſſe aliquid perſpicui: verum illud quidem impreſſum in animo atque mente, neque tamen id percipi ac cõ- 67
prehẽdi poſſe. Quo enim modo perſpicue dixeris album eſſe aliquid, quum poſſit accidere vt id quod nigrum ſit, album eſſe videatur? Aut quomodo iſta aut perſpicua dicemus, aut impreſſa ſubtiliter, quum ſit incertum vere inanitérve moueatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumẽtum, nec ſenſus, neque perſpicuum vllum relinquitur. Et hoc illud his vſu venire ſolet, vt quicquid dixerint, à quibuſdam interrogentur. Ergo iſtud quidem percipis? Sed qui ita interrogant, ab his irridentur. Non enim vrgent vt coarguant neminem vlla de re poſſe contendere, nec aſſeuerare ſine aliqua eius rei, quam ſibi quiſque placere dicit, certa & propria nota. Quod eſt igitur iſtuc veſtrũ probabile? Nam ſi quod cuique occurrit, & primo quaſi aſpectu probabile videtur, id cõfirmatur: quid eo leuius? Sin ex circunſpectione aliqua, & accurata conſyderatione, quod viſum ſit, id ſe dicẽt 69
ſequi, tamen exitum non habebũt. Primum quia iis viſis inter quæ nihil intereſt, æqualiter omnibus abrogatur fides. Deinde quum dicãt poſſe accidere ſapienti, vt quum omnia fecerit, diligentiſſiméque circunſpexerit, exiſtat aliquid quod & veriſimile videatur, & abſit longiſſime à vero: quomodo ſi magna parte quidem (vt ſolent dicere) ad verũ ipſum, aut quamproxime accedant, confidere ſibi poterunt? Vt enim confidant, notũ his eſſe debebit inſigne veri: quo obſcuro & oppreſſo, quod tandem verum ſibi videbuntur attingere? Quid autem tam abſurde dici poteſt, quàm quum ita loquuntur, Eſt hoc quidem illius rei ſignum aut argumentum, & ea re id ſequor: ſed fieri poteſt vt id quod ſignificatur, aut falſum ſit, aut nihil ſit omnino? Sed de perceptione hactenus. Siquis enim ea quæ dicta ſunt labefactare volet, facile etiã abſentibus nobis veritas ſe ipſa defendet. His ſatis cognitis quæ iam explicata ſunt, nunc de aſſenſione atque approbatione, quam Græci συγκα- 71
τάθεσιν vocant, pauca dicemus: non quo non latus locus ſit, ſed paulo antè iacta ſunt fundamenta. Nam quum vim quæ eſſet in ſenſibus explicabamus, ſimul illud aperiebatur, cõprehendi multa & percipi ſenſibus: quod fieri ſine aſſenſione non poteſt. Deinde quum inter inanimũ & animal hoc maxime interſit, quòd inanimũ nihil agit, animal agit aliquid, (nihil enim agens, ne cogitari quidem poteſt quale ſit) aut ei ſenſus adimendus eſt, aut ea quæ eſt in noſtra poteſtate ſita, reddenda aſſenſio. At vero animus quodam modo eripitur his quos neque ſentire, neque aſſentiri volunt. Vt enim neceſſe eſt lancem in libra ponderibus impoſitis deprimi, ſic animũ perſpicuis cedere. Nam quo modo non poteſt animal vllum non appetere id quod accommodatũ ad naturã appareat (Græci id οἰκεῖον appellant) ſic non poteſt obiectam rem perſpicuam non approbare. Quanquam ſi illa de quibus diſ- 73
putatum eſt, vera ſunt, nihil attinet de aſſenſione omnino loqui. Qui enim quid percipit, aſſentitur ſtatim. Sed hæc etiam ſequuntur, nec memoriam ſine aſſenſione poſſe conſtare, nec notitias rerum, nec artes: ídque quod maximum eſt, vt ſit aliquid in noſtra poteſtate, in eo qui rei nulli aſſentietur, non erit. Vbi igitur virtus, ſi nihil ſitum eſt in ipſis nobis?

Maxime antem absurdum vitia in ipsorum esse potestate, neque peccare quenquam nisi
assensione: hoc idem in virtute non esse, cuius omnis constantia & firmitas ex his rebus
constat quibus assensa est, & quas approbauit: omninóque antè videri aliquid quàm aga-
mus, necesse est, eíque quod visum sit assentiatur. Quare qui aut visum aut assensum tol-
lit, is omnẽ actionem tollit è vita. Nunc ea videamus quæ contrà ab his disputari so-
75 lent: sed prius potestis totius eorũ rationis quasi fundamenta cognoscere. Cõponunt igi-
tur primùm artẽ quãdam de his quæ visa dicimus, eorúmque & vim & genera definiunt,
in his quale sit id quod percipi, & comprehẽdi possit, totidem verbis quot Stoici. Deinde
illa exponũt duo quæ quasi contineant omnẽ hanc quæstionẽ: quæ ita videantur, vt etiã
alia multa eodem modo videri possint: nec in his quicquã intersit, non omnes posse eorũ
alia percipi, alia non percipi: nihil interesse autẽ non modo si omni ex parte eiusdem mo
di sint, sed etiã si discerni nõ possint. Quibus positis, vnius argumenti cõclusione, tota ab
his causa comprehẽditur. Composita autẽ ea conclusio sic est: Eorum quæ videntur alia
vera sunt, alia falsa: & quod falsum est, id percipi nõ potest: quod autem verũ visum est, id
omne tale est vt eiusdẽmodi falsum etiã possit videri. & quæ visa sunt eiusmodi, vt in iis
77 nihil intersit, nõ posse accidere, vt eorũ alia percipi possint, alia nõ possint. Nullum igitur
est visum quod percipi possit. Quæ autẽ sumũt vt cõcludãt id quod volunt, ex his duo sibi
putãt cõcedi: neque enim quisquã repugnat. ea sunt hæc: quæ visa, falsa sint, ea percipi nõ
posse: & alterũ, inter quæ visa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse vt percipi pos-
sint, alia vt non possint. Reliqua vero, multa & varia oratione defendunt. Quæ sunt item
duo: vnum, eorum quæ videantur alia vera esse, alia falsa: alterum, omne visum quod sit
à vero, tale esse quale etiam à falso possit esse. Hæc duo proposita non præteruolant, sed
ita dilatant vt non mediocrẽ curam adhibeant & diligentiã. Diuiduut enim in partes, &
eas quidẽ magnas: primùm in sensus: deinde in ea quæ ducũtur à sensibus, & ab omni cõ
suetudine quam obscurari volunt: tum perueniunt ad eam partẽ, vt ne ratione quidem &
79 coniectura vlla res percipi possit. Hæc autem vniuersa concidunt etiã minutius. Vt enim
de sensibus hesterno sermone vidistis, item faciunt de reliquis, in singulísque rebus, quas
in minima dispertiunt, volunt efficere his omnibus, quæ visa sint veris adiuncta esse falsa,
quæ à veris nihil differãt. ea quum talia sint, nõ posse cõprehendi. Hanc ego subtilitatem
philosophia quidem dignissimã iudico, sed ab eorum causa qui ita disserũt, remotissimã.
Definitiones enim & partitiones, & horũ luminibus vtens oratio, tum similitudines dis-
similitudinésque, & earum tenuis & acuta distinctio, fidentiũ est hominũ. illa vero & fir-
ma & certa esse quæ tutentur: nõ eorũ qui clamãt nihilo magis vera illa esse, quàm falsa.
Quid enim agant, si quum aliquid definierint, roget eos quispiã num illa definitio possit
in aliam rem transferri quãlibet? Si posse dixerint (quid enim dicere habeãt?) cur illa vera
81 definitio sit? Si negauerint, fatendum sit, quoniam vel illa vera definitio transferri non
possit in falsum, quòd ea definitione explicetur id percipi posse quod minime illi volunt.
Eadem dici poterunt in omnibus partibus. Si enim dicent ea de quibus disserunt, se dilu-
cide perspicere, nec vlla cõmunione visorum impediri: cõprehendere ea se posse fatebun-
tur. sin autem negabunt vera visa à falsis posse distingui, quî poterunt longius progredi?
Occurretur enim sicut occursum est. Nam concludi argumẽtum non potest, nisi his quæ
ad concludendũ sumpta erunt ita probatis, vt falsa eiusdemmodi nulla possint esse. Ergo
si rebus comprehensis & perceptis, visa & progressa ratio hoc efficiet, nihil posse com-
prehendi: quid potest reperiri quod ipsum sibi repugnet magis? Quúmque ipsa natura ac-
curatæ orationis hoc profiteatur, se aliquid patefacturam quod nõ appareat, & quò id fa-
cilius assequatur, adhibiturã & sensus, & ea quæ perspicua sunt: qualis est istorum oratio,
83 qui omnia non tam esse quàm videri volunt? Maxime autem conuincuntur, quum hæc
duo pro congruentibus sumunt tam vehemẽter repugnantia. Primùm esse quædam falsa
visa: quod quum volunt, declarãt quædam esse vera: deinde inter falsa visa & vera nihil
interesse. Ac primum sumpseras tanquam interesset: ita priori posterius, posteriori supe-
rius coniungitur. Sed progrediamur longius: & ita agamus, vt nihil nobis assentati esse

videamur:quæque ab his dicuntur sic persequamur, vt nihil in præteritis relinquamus. Primùm igitur perspicuitas illa quam diximus, satis magnam habet vim,vt ipsa per sese ea quæ sint,nobis ita vt sint indicet.Sed tamē vt maneamus in perspicuis firmius & constantius,maiore quadam opus est vel arte,vel diligentia,ne ab his quæ clara sint ipsa per sese,quasi præstigiis quibusdā & captionibus depellamur. Nā qui voluit subuenire erroribus Epicurus iis qui vidētur conturbare veri cognitionē,dixítque sapientis esse opinionem à perspicuitate seiungere:nihil fecit.ipsius enim opinionis errorem nullo modo sustulit.Quamobrem quum duæ causæ perspicuis & euidentibus rebus aduersentur,auxilia totidem sunt contrà comparanda. Aduersantur enim primùm quòd parum defigunt animos,& intendunt in ea quæ perspicua sunt,vt quanta luce ea circunfusa sunt,possint agnoscere.Alterum est quod fallacibus & captiosis interrogationibus circunscripti atque decepti quidam,quum eas dissoluere non possunt,desciscunt à veritate.Oportet igitur & ea quæ pro perspicuitate responderi possunt,in promptu habere,de quibus iam diximus: & esse armatos vt occurrere possimus interrogationibus eorum,captionésque discutere, quod deinceps facere constitui. Exponam igitur generatim argumenta eorum,quoniā ipsi etiam illa solent non confuse loqui. Primùm conantur ostendere multa posse videri esse,quæ omnino nulla sunt, quum animi inaniter moueantur eodem modo rebus his quæ nullæ sint , vt his quæ sint. Nam quum dicatis,inquiunt,visa quædam mitti à deo, velut ea quæ in somniis videantur:quǽque oraculis,auspiciis,extis declarentur(hæc enim aiunt probari à Stoicis,quos contra disputant) quærunt quonā modo falsa visa quæ sint, ea deus efficere possit probabilia:quæ autē planè proxime ad verum accedunt,efficere nō possit: aut si ea quoque possit, cur illa non possit quæ perdifficiliter internoscantur tamē. & si hæc,cur nō inter quæ nihil sit omnino. Deinde quum mens moueatur ipsa per sese, vt & ea declarāt quæ cogitatione depingimus,& ea quæ vel dormientibus vel furiosis videntur,nō inquam verisimile sit sic etiā mentem moueri, vt non modo non internoscat vera illa visa sint,ánne falsa,sed vt in his nihil intersit omnino:vt siquī tremerent,& exalbescerent,vel ipsi per se motu mentis aliquo, vel obiecta terribili re extrinsecus , nihil vt esset quî distingueretur tremor ille & pallor,neque vt quicquam interesset inter intestinum & oblatum.Postremo si nulla visa sunt probabilia,quæ falsa sint,alia ratio est.sin autem sunt: cur nō etiā quæ nō facile internoscātur? cur nō vt planè nihil intersit? præsertim quū ipsi dicatis sapientē in furore sustinere se ab omni assensu,quia nulla in visis distinctio appareat.Ad has omnes visiones inanes Antiochus quidē & permulta dicebat,& erat de hac vna re vnius diei disputatio.Mihi autē nō idem faciendū puto,sed ipsa capita dicenda,& primū quidē hoc reprehēdendum,quòd captiosissimo genere interrogationis vtūtur.Quod genus minime in philosophia probari solet,quū aliquid minutatim & gradatim additur,aut demitur:Soritas hos vocāt qui aceruū efficiūt vno addito grano:vitiosum sanè & captiosum genus: sic enim ascēdentis,Si tale visum obiectū est à deo dormiēti vt probabile sit,cur nō etiā vt valde verisimile? cur deinde nō vt difficiliter à vero internoscatur? deinde vt ne internoscatur quidem? postremo vt nihil inter hoc & illud intersit? Huc si perueneris me tibi primū quidque concedente,meū vitiū fuerit: sin ipse tua sponte processeris,tuum. Quis enim tibi dederit,aut omnia deū posse,aut ita facturū esse si possit? Quomodo autē sumis,vt siquid,cui simile esse possit,sequatur vt etiā difficiliter internosci possit? deinde vt ne internosci quidem? postremo,vt eadē sint? vt si lupi canibus similes,eosdem dices ad extremū.Et quidem honestis similia sunt quædam non honesta, & bonis nō bona,& artificiosis minime artificiosa.Quid dubitamus igitur affirmare nihil inter hæc interesse? Ne repugnātia quidē videmus. Nihil est enim quod de suo genere in aliud genus transferri possit. At si efficeretur vt inter visa differentiū generū nihil interesset,reperirētur quæ & in suo genere essent,& in alieno.Quod fieri quî potest? Omniū deinde inaniū visorū vna depulsio est,siue illa cogitatione informātur,quod fieri solere cōcedimus:siue in quiete,siue per vinū,siue per insaniā.Nam ab omnibus eiusdē modi visis perspicuitatē,quem mordicus tenere debemus,abesse dicemus. Quis enim quū sibi fingit

aliquid,& cogitatione depingit,non ſimul ac ſe commouit,atque ad ſe reuocauit,ſentit
quid interſit inter perſpicua & inania? Eadem ratio eſt ſomniorũ. Num cenſes Ennium,
quum in hortis cum Seruio Galba vicino ſuo ambulauiſſet,dixiſſe, Viſus ſum mihi cum
Galba ambulare? At quum ſomniauit ita narrauit,
» Viſus Homerus adeſſe poeta. Idémque in Epicharmo,
95 » Nam videbar ſomniare me & ego eſſe mortuum. Itaque ſimul vt experrecti ſumus,
viſa illa contemnimus,neque ita habemus vt ea quæ foro geſſimus. At enim dum viden-
tur,eadem eſt in ſomniis ſpecies eorum quæ vigilantes videmus. Primùm intereſt,ſed id
omittamus. Illud enim dicimus,nõ eandem eſſe vim,neque integritatem dormientium
& vigilantium,nec mente nec ſenſu. Ne vinolenti quidem quæ faciunt,eadem approba-
tione faciunt qua ſobrii:dubitant,hæſitant,reuocant ſe interdũ,hiſque quæ videntur,im-
becillius aſſentiuntur:quúmque edormiuerũt,illa viſa quàm leuia fuerũt intelligũt.Quod
idem contingit inſanis,vt & incipientes furere ſentiant,& dicant aliquid quod non ſit,id
videri ſibi:& quum relaxentur,ſentiant atque illa dicant Alcmeonis,
» Sed mihi neutiquam cor conſentit cum oculorum aſpectu. At enim ipſe ſapiens ſu-
97 ſtinet ſe in furore ne approbet falſa pro veris,& aliàs quidem ſæpe,ſi aut in ſenſibus ipſius
eſt aliqua forte grauitas, aut tarditas: aut obſcuriora ſunt quæ videntur,aut à perſpicien-
do temporis breuitate excluditur.Quanquam totum hoc,ſapientem aliquando ſuſtinere
aſſenſionẽ,cõtra vos eſt.Si enim inter viſa nihil intereſſet,aut ſemper ſuſtineret,aut nun-
quam. Sed ex hoc genere toto perſpici poteſt leuitas orationis eorũ qui omnia cupiunt
cõfundere. Quærimus grauitatis,conſtãtiæ,firmitatis,ſapientiæ iudiciũ:vtimur exemplis
ſomniantiũ,furioſorũ,ebrioſorũ.Illud attẽdimus in hoc omni genere, quàm incõſtanter
loquamur.Nõ enim proferremus vino aut ſomno oppreſſos,aut mẽte captos tam abſur-
de,vt quum diceremus intereſſe inter vigilantiũ viſa & ſobriorũ & ſanorũ,& eorũ qui eſ-
ſent aliter affecti,tũ nihil intereſſe.Ne hoc quidẽ cernunt,omnia ſe reddere incerta,quod
99 nolunt:ea dico incerta quæ ἄδηλα Græci.Si enim res ſe ita habeãt vt nihil interſit vtrũ ita
cui videatur,vt inſano an ſano:cui poſſit exploratũ eſſe de ſua ſanitate?quod velle effice-
re,nõ mediocris inſaniæ eſt.Similitudines verò aut geminorũ,aut ſignorũ anulis impreſ-
ſorũ pueriliter conſectãtur.Quis enim noſtrũ ſimilitudines negat eſſe,quum eæ plurimis
in rebus appareant?Sed ſi ſatis eſt ad tollẽdam cognitionẽ ſimillima eſſe multa multorũ,
cur eo nõ eſtis contẽti,præſertim cõcedentibus nobis?Et cur id potius contẽditis quod re-
rũ natura nõ patitur,vt nõ ſuo quidque genere ſit tale quale eſt: nec ſit in duobus,aut plu
ribus nulla re differẽs,vlla cõmunitas,vt ſibi ſint & oua ouorum,& apes apium ſimillimæ?
Quid pugnas igitur?aut quid tibi vis in geminis? Conceditur enim ſimiles eſſe,quo con-
101 tentus eſſe potueras. Tu autẽ vis eoſdem planè eſſe nõ ſimiles:quod fieri nullo modo po
teſt. Dein confugis ad phyſicos eos qui maxime in Academia irridentur,à quibus ne tu
quidem iam te abſtinebis.Et ais Democritum dicere innumerabiles eſſe mundos,& qui-
dem ſic quoſdã inter ſe eſſe nõ ſolum ſimiles,ſed vndique perfecte & abſolute ita pares,
vt inter eos nihil prorſus interſit.& eos quidẽ innumerabiles,itémque homines.Deinde
poſtulas,vt ſi mundus ita ſit par alteri mũdo,vt inter eos ne minimũ quidẽ interſit,cõce
datur tibi vt in hoc quoque noſtro mundo aliquid alicui ſic ſit par,vt nihil differat, nihil
interſit.Cur enim (inquies) quum ex illis indiuiduis vnde omnia Democritus gigni affir
mat,in reliquis mundis,& in his quidem innumerabilibus,innumerabiles Q.Luctatii Ca
tuli non modo poſſint eſſe, ſed etiam ſint,in hoc tanto mundo Catulus alter non poſſit
103 effici?Primũ quidem me ad Democritum vocas,cui nõ aſſentior,potiúſque refellam,po-
teſt,id quod dilucide docetur à politioribus phyſicis,ſingularũ rerum ſingulas proprieta-
tes eſſe.Fac enim antiquos illos Seruilios,qui gemini fuerũt,tam ſimileis quàm dicũtur:
num cenſes etiã eoſdem fuiſſe?Non cognoſcebãtur foris,at domi:non ab alienis,at à ſuis.
An nõ videmus hoc vſu venire,vt quos nunquã putaſſemus à nobis internoſci poſſe,eos
cõſuetudine adhibita tam facile internoſceremus, vti minimũ quidem ſimiles eſſe vide-
rentur? Hîc pugnes licet,nõ repugnabo. Quinetiã cõcedam illum ipſum ſapientẽ,de quo

omnis hic ſermo eſt,quum ei res ſimiles occurrant,quas nõ habeat denotatas,tetẽturum
aſſenſum:nec vnquã vlli viſo aſſenſurũ,niſi quod tale fuerit,quale falſum eſſe non poſſit.
Sed ad cæteras res habet quãdam artem qua vera à falſis poſſit diſtinguere: & ad ſimili-
tudines iſtas vſus adhibendus eſt. Vt mater geminos internoſcit cõſuetudine oculorũ,ſic
tu internoſces ſi aſſueueris. Vidéſne vt in prouerbio ſit ouorum inter ſe ſimilitudo:tamen 105
hoc accepimus,Deli fuiſſe complures (ſaluis rebus illis) qui gallinas alere permultas quæ-
ſtus cauſa ſolerent. hi quum ouum inſpexerant,quæ id gallina peperiſſet dicere ſolebant.
Neque id eſt cõtra nos.nam nobis ſatis eſt oua illa internoſcere.nihil enim magis aſſenti-
ri poteſt hoc illud eſſe,quàm ſi inter illa omnino nihil intereſſet. Habeo enim regulã vt
talia viſa vera iudicẽ,qualia falſa eſſe nõ poſſint. ab hac mihi nõ licet trãſuerſum (vt aiũt)
digitũ diſcedere,ne cõfundã omnia. Veri enim & falſi nõ modo cognitio,ſed etiã natura
tolletur,ſi nihil erit quod interſit. Vt etiã illud abſurdũ ſit quod interdum ſoletis dicere,
quum viſa in animos imprimãtur,nõ vos id dicere,inter ipſas impreſſiones nihil intereſ-
ſe,ſed inter ſpecies,& quaſdam formas eorum.quaſi vero non ſpecie viſa iudicentur quæ 107
fidem nullam habebunt ſublata veri & falſi nota. Illud vero perabſurdum quod dicitis,
probabilia vos ſequi,ſi nulla re impediamini. Primùm quî poteſtis non impediri,quum à
veris falſa non diſtent: deinde quod iudicium eſt veri,quum ſit cõmune falſi? Ex his illa
neceſſario nata eſt ἐποχή, id eſt aſſenſionis retentio,in qua melius ſibi conſtitit Arceſilas,ſi
vera ſunt quæ de Carneade nõnulli exiſtimãt. Si enim percipi nihil poteſt quod vtrique
viſum eſt,tollendus aſſenſus eſt. Quid enim eſt tam futile,quàm quicquã approbare non
cognitum? Carneadem autem etiã heri audiebamus ſolitum eſſe delabi interdum, vt di-
ceret opinatutũ,id eſt peccaturũ eſſe ſapientem. Mihi porrò nõ tam certũ eſt eſſe aliquid
quod comprehẽdi poſſit,de quo iam nimiũ etiã diu diſputo,quàm ſapientẽ nihil opina-
ri,id eſt nunquã aſſentiri rei vel falſæ,vel incognitæ. Reſtat illud quod dicunt,veri inue- 109
niendi cauſa contra omnia dici oportere, & pro omnibus. Volo igitur videre quid inue-
nerint. Nõ ſolemus,inquit,oſtendere. Quæ ſunt tandẽ iſta myſteria:aut cur celatis quaſi
turpe aliquid, ſentẽtiam veſtram: Vt qui audient,inquit,ratione potius,quàm authoritate
ducantur. Quid ſi vtrunque:num peius eſt:vnum tamen illud non celant,nihil eſſe quod
percipi poſſit. An in eo authoritas nihil obeſt: Mihi quidem videtur vel plurimum. Quis
enim iſta tam aperte perſpicuéque,& peruerſa & falſa ſequutus eſſet,niſi tanta in Arceſi-
la,multo etiam maior in Carneade,& copia rerum,& dicendi vis fuiſſet? Hæc Antiochus
ferè,& Alexandriæ tum,& multis annis poſt,multo etiam aſſeuerantius in Syria, quum
eſſet mecum,paulò antequam eſſet mortuus. Sed iam cõfirmata cauſa te hominem ami-
ciſſimnm (me autem appellabat) & aliquot annis minorem natu, non dubitabo mone-
re. Túne cum tantis laudibus philoſophiam extuleris,Hortenſiúmque noſtrũ diſſentien- 111
tem cõmoueris,eam philoſophiam ſequêre quæ cõfundit vera cum falſis,ſpoliat nos iu-
dicio,priuat approbatione omni,orbat ſenſibus? Et Cimmeriis quidem,quibus aſpectum
ſolis ſiue deus aliquis,ſiue natura ademerat,ſiue eius loci quẽ incolebãt ſitus,ignes tamẽ
adetant, quorũ illis vti lumine licebat. iſti antè quos tu probas,tantis offuſis tenebris,ne
ſcintillam quidem vllam nobis ad aſpiciendum reliquerunt. Quos ſi ſequamur,his vin-
clis ſimus aſtricti, vt nos cõmouere nequeamus. Sublata enim aſſenſione,omnẽ & motũ
animorum, & rationẽ rerum ſuſtulerũt:quod nõ modo recte fieri,ſed omnino fieri non
poteſt. Prouide etiã ne vni tibi iſtam ſentẽtiam minime liceat defendere. An tu cum res
occultiſſimas aperueris,in lucémque protuleris,iuratúſque dixeris ea te comperiſſe,quod
mihi quoque licebat qui ex te illa cognouerã, negabis eſſe rem vllam quæ cognoſci,cõ- 113
prehendi,percipi poſſit? Vide quæſo etiã atque etiã,ne illarũ quoque rerũ pulcherrimarũ,
à teipſo minuatur authoritas. Quæ cũ dixiſſet ille,finem fecit. Hortẽſius autem vehemẽ-
ter admirans (quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat,vt etiam manus ſæpe tol-
leret:nec mirum:nam nunquã arbitror cõtra Academiam dictum eſſe ſubtilius) me quo-
que iocánſne an ita ſentiens (nõ enim ſatis intelligebam) cœpit hortari,vt ſententia deſi-
ſterẽ. Tum mihi Catulus, Si te,inquit,Luculli oratio flexit,quæ eſt habita memoriter,

accurate,copiose,taceo:neque te quo minus (si tibi ita videatur) sententiam mutes,deter-
rendum puto.Illud vero nõ censuerim,vt eius authoritate moueare. Tantum enim te
modo monuit,inquit,arridẽs, vt caueres nequis improbus Trib.pleb.quorũ vides quan-
115 ta copia semper futura sit,arriperet te, & in concione quæreret quî tibi constares,quum
îdem negares quicquam certi posse reperiri,îdem te comperisse dixisses.Hoc quæso ne te
terreat. De causa autem ipsa malim quidem te ab hoc dissentire. Sin cesseris,non ma-
gnopere mirabor. memini enim Antiochum ipsum cum annos multos talia sensisset,si-
mul ac visum sit sentẽtia destitisse.Hæc quum dixisset Catulus,me omnes intueri. Tum
ego non minus commotus,quàm soleo in causis maioribus,huiusmodi quadam oratio-
ne sum exorsus,Me Catule oratio Luculli de ipsa re ita mouit, vt docti hominis, & co-
piosi,& parati,& nihil prætereuntis eorum quæ pro illa causa dici possent:non tamen vt
ei respondere posse diffiderem. Authoritas autem tanta planè me mouebat,nisi tu oppo-
suisses nõ minorem tuam.Aggrediar igitur,si pauca antè quasi de fama mea dixero.Ego
117 enim,si aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi,ad hanc potissimum philo-
sophiam me applicui,non modo stultitiam meã, sed etiam mores & naturam condem-
nandam puto.Nam si in minimis rebus pertinacia reprehenditur,calumnia etiã coerce-
tur:ergo de omni statu consilióque totius vitæ aut certare cum aliis pugnaciter,aut fru-
strari cum alios,tum etiã meipsum velim?Itaque nisi ineptum putarẽ in tali disputatione
id facere quod,quum de rep.disceptatur,fieri interdum solet: iurarem per Iouem deósque
penates,me & ardere studio veri reperiẽdi,& ea sentire quæ dicerẽ.Quî enim possum nõ
cupere verũ inuenire,quum gaudeã si simile veri quid inuenerim? Sed vt hoc pulcherri-
mũ esse iudicẽ vera videre: sic pro veris probare falsa,turpissimũ est.Nec tamẽ ego is sum
qui nihil vnquam falsi approbem,qui nunquam assentiar,qui nihil opiner.Sed quærimus
119 de sapiente. Ego vero ipse & magnus quidem sum opinator. Non enim sum sapiens, &
,, meas cogitationes sic dirigo,nõ ad illam paruulam Cynosuram, Qua fidunt duce no-
cturna Phœnices in alto, vt ait Aratus:eóque directius gubernant quòd eam teneant,
,, Quæ cursu interiore breui conuertitur orbe: sed ad Helicen & clarissimos septentrio-
nes,id est rationes has latiore specie,non ad tenue elimatas. Eo fit vt errem & vager la-
tius.Sed non de me,vt dixi,sed de sapiente quæritur.Visa enim ista,quum acriter mentẽ
sensúmve pepulerũt,accipio:iísque interdũ etiã assentior,nec percipio tamẽ. Nihil enim
arbitror posse percipi. Non sum sapiens:itaque visis cedo,neque possum resistere.Sapien
tis autem hanc censet Arcesilas vim esse maximam(Zenoni assentiens) cauere ne capia-
tur,ne fallatur videre. Nihil est enim ab ea cogitatione quam habemus de grauitate sa-
121 pientis,errore,leuitate, temeritate diiunctius. Quid igitur loquar de firmitate sapientis,
quem quidem nihil opinari tu quoque Luculle concedis? Quod quoniã à te probatur vt
præpostere tecũ agam,iam enim referam me ad ordinẽ.Hæc primùm conclusio quã ha-
beat vim consydera,Si vlli rei sapiens assentietur vnquã,aliquãdo etiam opinabitur.nun-
quam autẽ opinabitur:nulli igitur rei assentietur.Hanc cõclusionẽ Arcesilas probat.Cõ-
firmabat enim & primũ & secũdũ.Carneades nonnunquã secũdum illud dabat, assentiri
aliquando:id assequebatur etiã opinari.Quod tu nõ vis,& recte,vt mihi videris.Sed illud
primũ,sapientẽ si assensurus esset,etiã opinaturũ:falsum esse & Stoici dicũt,& eorũ astipu
lator Antiochus.Posse enim cum falsa à veris,& quæ nõ possint percipi ab his quæ possint
distinguere. Nobis autem primũ etiã siquid percipi possit,tamẽ ipsa cõsuetudo assentien-
123 di periculosa esse videtur & lubrica. Quãobrem quum tam vitiosum esse constet assen-
tiri quicquã,aut falsum,aut incognitũ:sustinenda est potius omnis assensio ne præcipitet,
si temere processerit. Ita enim finitima sunt falsa veris,eáque quæ percipi possunt (si mo-
do ea sunt quædã;iam enim videbimus) vt tamẽ in præcipitẽ locum nõ debeat se sapiẽs
cõmittere. Sin autẽ omnino nihil esse quod percipi possit,à me sumpsero:& quod tu mi-
hi das accepero,sapientẽ nihil opinari:effectũ illud erit, sapiẽtem assensus omnes cohibi-
turum:vt vidẽdum tibi sit idne malis,an aliquid opinaturũ esse sapientem. Neutrum,in-
quies,illorum. Nitamur igitur nihil posse percipi.etenim de eo omnis est controuersia.

Sed prius pauca cum Antiocho,qui hæc ipſa quæ à me defenduntur,& didicit apud Philonem tandiu,vt conſtaret diutius didiciſſe neminẽ, & ſcripſit de his rebus acutiſſime, & idem hæc nõ acrius accuſauit in ſenectute,quàm antea defenſitauerat.Quãuis igitur fuerit acutus,vt fuit,tamen inconſtantia leuatur authoritas.Quis,inquam, enim iſte dies illuxerit,quæro,qui illi oſtẽderit eam quã multos annos eſſe negauiſſet,veri & falſi notam. Excogitauit aliquid,eadẽ dicit quæ Stoici.Pœnituit eũ illa ſenſiſſe.Cur non ſe tranſtulit ad alios,& maxime ad Stoicos?Eorũ enim erat propria iſta diſſenſio.Quid cum Mneſarchi pœnitebat,quid Dardani,qui erant Athenis tum principes Stoicorũ?Nunquam à Philone diſceſſit,niſi poſteaquam ipſe cœpit qui ſe audirẽt habere.Vnde autem ſubito vetus Academia reuocata eſt?nominis dignitatẽ videtur quum à re ipſa deſciſceret,retinere voluiſſe:quòd erãt qui illũ gloriæ cauſa facerẽt,ſperare etiã fore vt hi qui ſe ſequerẽtur, Antiochi vocarẽtur.Mihi autẽ magis videtur nõ potuiſſe ſuſtinere cõcurſum omniũ philoſophorũ. Etenim de cæteris ſunt inter illos nõnulla cõmunia:hæc Academicorũ eſt vna ſententia,quam reliquorũ philoſophorũ nemo probet.itaque ceſſit.Et vt ii qui ſub nubes ſolem non ferũt,item ille quum æſtuaret,veterũ vt Mœnianorũ,ſic Academicorũ vmbrã ſequutus eſt.Quóque ſolebat vti argumẽto tum quũ ei placebat nihil poſſe percipi,quum quæreret Dionyſius ille Heracleotes vtrũ comprehẽdiſſet,certa illa nota qua aſſentiri dicitis oportere: illúdne quod multos annos tenuiſſet,Zenoníque magiſtro crediđiſſet,honeſtum quod eſſet,id bonũ ſolum eſſe? An quod poſtea defenſitauiſſet,honeſti inane nomẽ eſſe,voluptatẽ eſſe ſummũ bonũ?Qui ex illius cõmutata ſententia docere vellet,nihil ita ſignari in animis noſtris à vero poſſe,quod nõ eodẽ modo poſſit à falſo: is curauit quod argumentum ex Dionyſio ipſe ſumpſiſſet,ex eo cæteri ſumerent. Sed quum hoc,alio loco plura:nunc ad ea quæ à te Luculle dicta ſunt,& primùm quod initio dixiſti,videamus quale ſit:Similiter à nobis de antiquis philoſophis commemorari, atque ſeditioſi ſolerẽt claros viros,ſed tamen populares aliquos nominare,Illi quũ res nõ bonas tractent,ſimiles bonorũ videri volunt.Nos autẽ ea dicimus nobis videri, quæ voſmetipſi nobiliſſimis philoſophis placuiſſe conceditis. Anaxagoras niuem nigram dixit eſſe : ferres me ſi ego idem dicerem? tu,ne ſi dubitarem quidem . Ar quis eſt nnne hic Sophiſtes? Sic enim appellantur hi qui oſtentationis,aut quæſtus cauſa philoſophantur. Maxima fuit & grauitatis & ingenii gloria.Quid loquar de Democrito quem cum eo conferre poſſumus non modo ingenii magnitudine,ſed etiã animi?qui ita ſit auſus ordiri,Hæc loquor de vniuerſis.Nihil excipit de quo nõ profiteatur.Quid enim eſſe poteſt extra vniuerſa?Quis hunc philoſophum non anteponit Cleanthi,Chryſippo,reliquíſque inferioris ætatis?Qui mihi cũ illo collati,quintæ claſſis vidẽtur.Atque is non hoc dicit quod nos,qui veri eſſe aliquid non negamus,percipi poſſe negamus. Ille verum eſſe plane negat,eſſe ſenſus quidem nõ obſcuros dicit,nec tenebricoſos.Sic enim appellat eos is qui hunc maxime eſt admiratus Chius Metrodorus,initio libri qui eſt de natura.Nego,inquit,ſcire nos,ſciamúſne aliquid an nihil ſciamus,ne idipſum quidẽ neſcire aut ſcire,ſcire nos: nec omnino ſitne aliquid, an nihil ſit.Furere tibi Empedocles videtur: at mihi digniſſimũ rebus his, de quibus loquitur,ſonũ fundere. Nũ ergo is excæcat nos,aut orbat ſenſibus,ſi parũ magnã vim cẽſet in his eſſe ad ea quæ ſub eos ſubiecta ſunt iudicãda? Parmenides, Xenophanes minus bonis quanquã verſibus,ſed tamẽ illis verſibus increpãt eorũ arrogãtiã quaſi irati,qui quũ ſciri nihil poſſit,audeãt ſe ſcire dicere.Et ab his aiebat remouendũ Socratẽ & Platonẽ.Cur? an de vllis certius poſſum dicere?vixiſſe cum his equidẽ videor. ita multi ſermones præſcripti ſunt: è quibus dubitari non poſſit,quin Socrati nihil ſit viſum ſciri poſſe. Excepit vnũ tantũ ſcire ſe,nihil ſe ſcire,nihil amplius.Quid dicã de Platone?qui certe tam multis libris hoc perſecutus nõ eſſet,niſi probauiſſet. Ironiam enim alterius perpetuã præſertim nulla fuit ratio perſequi.Videórne tibi nõ vt Saturninus nominare modo illuſtres homines,ſed etiã imitari nunquã niſi clarũ,niſi nobilẽ? Atqui habebã moleſtos vobis,ſed minutos,Stilbonem,Diodorum,Alexinum,quorum ſunt contorta & aculeata quædam ſophiſmata.ſic enim appellantur fallaces cõcluſiunculæ. Sed quid eos colligã,quum habeã

Chrysippum,qui fulcire putatur porticū Stoicorum?Quàm multa ille cōtra sensus,quàm multa cōtra omnia quæ in cōsuetudine probātur,dissoluit? Idem mihi quidē nō videtur. sed dissoluerit sanè:certe tam multa nō collegisset,quæ nos fallerēt probabilitate magna,
135 nisi videret his resisti nō facile posse.Quid Cirenæi:videtur mihi minime contēpti philosophi,qui negant esse quicquā quod percipi possit extrinsecus:ea se sola percipere,quæ tactu intimo sentiant,vt dolorē,vt voluptatē:neq; se quo quid colore,aut quo sono sit scire, sed tātū sentire affici se quodāmodo.Satis multa de authoribus: quāquā ex me quæsieras nónne putarē post illos veteres tot seculis inueniri verum potuisse,tot ingeniis,tantísque studiis quærētibus.Quid inuentum sit,paulò pòst videro,teipso quidem iudice.Arcesilam vero nō obtrectandi causa cū Zenone pugnauisse,sed verum inuenire voluisse,sic intelligitur.Nemo,inquam,superiorum nō modo expresserat,sed ne dixerat quidem posse hominem nihil opinari:nec solum posse,sed ita necesse esse sapienti,visa est Arcesilæ cum vera sententia,tum honesta & digna sapiente. Quæsiuit de Zenone fortasse quid futu-
137 rum esset,si nec percipere quicquam posset sapiens,nec opinari sapientis esset. Ille credo nihil opinatur,quoniā esset quod percipi posset. Quid ergo esset id? visum credo.Quale igitur visum? Tum illum ita definisse,ex eo quod esset sicut esset impressum & signatum & effectum. Post requisitum etiam, nisi eiusmodi esset visum verum,quale falsum. Hic Zenonem vidisse acute nullum esse visum quod percipi posset, si id tale esset ab eo quod est,vt eiusmodi ab eo quod non est,posset esse.Recte consensit Arcesilas ad definitionem additum,neque enim falsum percipi posse,neque verum si esset tale quale vel falsum.Incubuit autē in eas disputationes,vt doceret nullū tale esse visum à vero,vt nō eiusdēmodi etiā à falso possit esse.Hæc autē est vna cōtētio quæ adhuc permāserit.Nam illud,nulli rei assensurum esse sapientem:nihil ad hanc cōtrouersiam pertinebat.Licebat enim nihil
139 percipere,& tamen opinari,quod à Carneade dicitur probatū.Equidē Clitomacho plusquam Philoni aut Metrodoro credens,hoc magis ab eo disputatū,quàm probatum puto. Sed id omittamus.Illud certe opinatione & perceptione sublata sequitur,omnium assensionum retētio:vt si ostēdero nihil posse percipi,tu cōcedas nunquā assensurū esse. Quid ergo est quod percipi possit,si ne sensus quidem vera nūtiant,quos tu Luculle omni loco defendis?Quod ne id facere posses,idcirco heri nō necessario loco cōtra sensus tam multa dixerā.Tu autē te negas infracto remo neque columbæ collo cōmoueri. Primū cur?nā & in remo sentio nō esse id quod videatur,& in columba plures videri colores,nec esse plus vno.Deinde nihílne præterea diximus?Maneāt illa omnia,lacerat ista causa,veraces suos esse sensus dicit.Igitur semper authorē habes,& eū qui magno suo periculo causam agat. Eò enim rem dimittit Epicurus, Si vnus sensus semel in vita mentitus sit,nulli vnquam
141 esse credendum.Hoc est verum esse,confidere suis testibus,& importune insistere.Itaque Timagoras Epicureus negat sibi vnquā quum oculum torsisset,duas ex lucerna flāmulas esse visas. opinionis enim esse mendaciū,nō oculorū.quasi quæratur quid sit,nō quid videatur.Sic hic quidē maiorū similis.Tu vero qui visa sensibus alia vera dicas esse,alia falsa,qui ea distinguis?Desine quæso cōmunibus locis,domi nobis ista nascuntur.Si,inquis, deus te interroget sanis modo & integris sensibus,num amplius quid desyderas,quid respondeas?Vtinā quidē roget,audias quàm nobiscū male egerint.Vt enim vera videamus, quàm longe videbimus?Ego Catuli Cumanā ex hoc loco regionē video,Pompeianū nō cerno: neque quicquā interiectum est quod obstet,sed intendi acies longius non potest.
143 O præclarum prospectum! Puteolos videmus: at familiarem nostrū Auianum fortasse in porticu Neptuni ambulantē non videmus.At ille nescio qui,qui in scholis nominari solet,mille & octingēta stadia quod abesset videbat,quædam volucres longius.Responderem igitur audacter isti vestro deo,me plane his oculis non esse contentum.Dicer me acrius videre,quàm vllos pisces fortasse,qui neque videntur à nobis, & nunc quidem sub oculis sunt,neque ipsi nos suspicere possunt.Ergo vt illis aqua,sic nobis aer crassus offunditur.At amplius nō desyderamus.Quid talpam,num desyderare lumē putas?neque tam quereretur cū deo quòd parum longe,quàm quòd falsum videret.Vidésne nauem illam?

stare nobis videtur. At iis qui in naui sunt,moueri hæc villa. Quære rationem cur ita videatur:quā vt maxime inueneris(quod haud scio an nō possis)nō tu verum testem habere,sed eū non sine causa falsum testimoniū dicere ostēderis.Quid ego de naui?Vidi enim à te remum contēni.Maiora fortasse quæris. Quid potest esse sole maius,quē mathematici amplius duodeuiginti partibus confirmant maiorem esse quàm terrā?quantulus nobis videtur?mihi quidē quasi pedalis: Epicurus autem posse putat etiam minorē esse eum quàm videatur,sed non multo. Nec maiorē quidē multo putāt esse,vel tantū esse quātus videatur:vt oculi aut nihil mētiantur,aut nō multū mētiantur. Vbi igitur illud est semel? Sed ab hoc credulo qui nunquā sensus mentiri putat,discedamus,qui ne nunc quidem putat quum ille sol,qui tanta incitatione fertur,vt celeritas eius quanta sit ne cogitari quidē possit,tamen nobis stare videatur. Sed vt minuam controuersiam,videte quæso quàm in paruulis sitis. Quatuor sunt capita,quæ concludunt nihil esse quod nosci,percipi,comprehēdi possit,de quo hæc tota quæstio est. E quibus primum est,esse aliquod visum falsum:secundum,non posse id percipi : tertium,inter quæ visa nihil intersit,fieri non posse vt eorū alia percipi possint,alia nō possint:quartū,nullum esse visum verum à sensu profectum,cui non appositum sit visum aliud quod ab eo nihil intersit,quódque percipi nō possit. Horum quatuor capitum secundum & tertium omnes concedunt: primum Epicurus nō dat:vos quibuscū res est,id quoque conceditis.omnis pugna de quarto est. Qui igitur P.Seruilium Geminū videbat,si Quintum se videre putabat,incidebat in eiusmodi visum quod percipi non posset:quia nulla nota verum distinguebatur à falso.Qua distinctione sublata,quam haberet M.Cotta,qui bis cum Gemino C O S. fuit,agnoscendo eiusmodi notam quæ falsa esse non possit?Negas tantam similitudinem in rerum natura esse:pugnas omnino,sed cū aduersario facili. Ne sit sanè,videri certe potest. Fallet igitur sensum: & si vna fefellerit similitudo,dubia omnia reddiderit. Sublato enim iudicio illo quo oportet agnosci,etiam si ipse erit quem videris qui tibi videbitur,tamen nō ea nota iudicabis qua dicis oportere,vt non possit esse eiusdēmodi falsa. Quādo igitur potest tibi P.Geminus,Quintus videri:quid habes explorati? Cur non possit tibi Cotta videri, qui non sit,quoniam aliquid videtur esse quod non est?Omnia dicis sui generis esse,nihil esse idem quod sit aliud.Stoicū est quidē,nec admodum credibile,Nullum esse pilum omnibus rebus talem qualis sit pilus alius,nullum granum. Hæc refelli possunt,sed pugnare nolo. Ad id enim quod agitur nihil interest,omnibúsne partibus visa res nihil differat,an internosci non possit etiā si differat. Sed si hominū similitudo tanta esse nō potest,ne signorum quidem. Dic mihi,Lysippus eodem ære,eadem temperatione,eodem cælo,aqua, cæteris omnibus centum Alexandrum eiusdemmodi facere non posset? Qua igitur notione discerneres? Quid si eiusmodi cera centum sigilla hoc annulo impressero,ecquæ poterit in agnoscendo esse distinctio? An tibi erit quærendus annularius aliqui,quoniam gallinarium inuenisti Deliacum illum,qui oua cognosceret? Sed adhibes artem aduocatam etiam sensibus. Pictor videt quæ nos non videmus. Et simul inflauit tibicen,à perito carmen agnoscitur. Quid hoc? nónne videtur contra te valere,si sine magnis artificiis ad quæ pauci accedūt,nostri quidem generis admodum nec videre,nec audire possumus? Iam illa præclara,quanto artificio esset sensus nostros mentémque & totam constructionem hominis fabricata natura,cur non extimescam opinandi temeritatē? Etiámne hoc affirmare potes Luculle,esse aliquam vim cum prudentia & consilio,scilicet quæ finxerit,vel(vt tuo verbo vtar)quæ fabricata sit hominē? Qualis ista fabrica est?vbi adhibita? quādo? cur? quomodo? Tractantur ista ingeniose,disputātur etiā eleganter:deniq; videantur sanè ne affirmētur modo. Sed de physicis mox: & quidē ob eā causam,ne tu qui idem me facturū paulò ante dixeris,videare mētitus. Sed vt ad ea quæ clariora sunt veniā, res iam vniuersas profundā,de quibus volumina impleta sunt nō à nostris solum,sed etiā à Chrysippo:de quo queri solent Stoici,dum studiose omnia conquisierit,cōtra sensus & perspicuitatē,cōtráque omnē cōsuetudinē,cōtráque rationē,ipsum sibi respondentē inferiorē fuisse,itaque ab eo armatū esse Carneadem. Ea sunt eiusmodi,quæ à te diligētissime

tractata sunt, Dormientium & vinolentorum & furiosorum visa imbecilliora esse dice-
bas,quàm vigilantium,siccorum,sanorum.Quomodo?Quia quum experrectus esset En-
nius,non diceret se vidisse Homerũ, sed visum esse.Alcmæo autem,
Sed mihi neutiquam cor consentit.
155 Similia de vinolentis. Quasi quisquam neget,& qui experrectus sit,eum somniare: & cu-
ius furor consederit,putare non fuisse ea vera quæ essent sibi visa in furore. Sed non id a-
gitur,tum quum videantur:quo modo videntur,id quæritur.Nisi vero Ennium nõ pura-
mus ita totum illud audiuisse, O pietas animi:
si modo id somniauit, vt si vigilans audiret. Experrectus enim potuit illa visa putare vt
erant, & somnia dormienti vero æque ac vigilanti probantur. Quid Iliona somno illo,
Mater te appello? Nónne illa credit filium loquutum,vt experrecta etiam crede-
ret? Vnde enim illa,
Age adsta,mane,audi,itera dum eadem & ista mihi.
Num videtur minorem habere visis quàm vigilantes fidẽ?Quid loquar de insanis? Qua-
157 lis tandem fuit affinis tuus Catule Tuditanus?Quisquam sanissimus tam certa putat quæ
videt,quàm is putabat quæ videbantur?Quid ille qui,
Video te viuum Vlysses,dum licet:
nónne etiam bis exclamauit se videre quum omnino nõ videret?Quid apud Euripidem
Hercules,quum vt Euristhei filios,ita suos cõfigebat sagittis, quum vxorem interimebat,
quum conabatur etiam patrem,non perinde mouebatur falsis vt veris moueretur? Quid
ipse Alcmæo tuus,qui negat cor sibi cũ oculis consentire?Nónne ibidem incitato furore,
Vnde hæc flamma oritur?
Et illa deinceps,
Incede incede,adsunt adsunt,me me expetunt.
159 Quid quum virginis fidem implorat?
Fer mi auxilium,pestem abige à me
Flammiferam,hanc vim quæ me excruciat.
Ceruleæ incinctæ igni incedunt,
Circunstant cum ardentibus tædis.
Num dubitas quin sibi hæc videre videatur? Itémque cætera,
Intendit Crinitus Apollo
Arcum auratum luna innixus:
Diana facem iacit à læua. Quî magis hæc crederet si essent,quàm credebat quia
161 videbantur?Apparet enim iam cor cum oculis consentire. Omnia autẽ hæc proferuntur,
vt illud efficiatur, quo certius nihil potest esse, inter visa vera & falsa ad animi assensum
nihil interesse. Vos autem nihil agitis cum illa falsa vel furiosorum vel somniãtium, re-
cordatione ipsorũ refellitis.Non enim id quæritur,qualis recordatio fieri soleat eorũ qui
experrecti sunt,aut eorum qui furere destiterint: sed qualis visio fuerit aut furentium aut
somniãtium tũ quum cõmouebantur. Sed abeo à sensibus,quid est quod ratione per-
cipi possit? Dialecticam inuẽtam esse dicitis,veri & falsi quasi disceptatricem & iudicem.
Cuius veri & falsi?& in qua re?in Geometriáne,quid sit verum aut falsum Dialecticus iu-
dicabit?an in literis?an in musicis?At ea non nouit. In philosophia igitur sol quantus sit,
quid ad illum?quod sit summũ bonum,quid habet vt queat iudicare?Quid igitur iudica-
bit? quæ coniunctio, quæ disiunctio vera sit?quid ambigue dictũ sit,quid sequatur,quam-
163 que rem, quid repugnet? Si hæc & horum similia iudicat, de se ipsa iudicat, plus autem
pollicebatur. Nam hæc quidem iudicare,ad cæteras res, quæ sunt in philosophia multæ
atque magnæ,non est satis. Sed quoniam tantum in ea arte ponitis, videte ne cõtra vos
tota nata sit:quæ primo progressu festiue tradit elementa loquendi, & ambiguorũ intel-
ligentiam concludendique rationem: tum paucis additis venit ad Soritas,lubricum sa-
ne & periculosum locum, quod tu modo dicebas esse vitiosum interrogãdi genus. Quid
ergo,istius vitii num nostra culpa est? Rerum natura nullam nobis dedit cognitionem fi-

nium,vt vlla in re ſtatuere poſſimus,quatenus nec hoc in aceruo tritici ſolum, vnde nomen eſt.Sed nulla omnino in re minutatim interrogãti diues pauper, clarus obſcurus ſit, multa pauca,magna parua,longa breuia,lata anguſta,quanto aut addito aut dempto certum reſpondeamus non habemus.At vitioſi ſunt Soritæ. Frãgite igitur eos ſi poteſtis,ne ις
moleſti ſint. erũt enim niſi cauetis. Cautũ eſt,inquit.Placet enim Chryſippo quum gradatim interrogetur,verbi cauſa,tria pauca ſint, ánne multa,aliquãto prius quàm ad multa perueniat quieſcere, id eſt, quod ab his dicitur ἡσυχάζειν. Per me vel ſtertas licet, inquit Carneades,non modo quieſcas.Sed quid proficit?ſequitur enim qui te ex ſomno excitet, & eodem modo interroget quod in numero conticuiſti. Si ad eum numerum vnum addidero,multáne erũt?Progrediêre rurſus quoad videbitur.quid plura?Hoc enim fateris,neque vltimum te paucorũ, neque primũ multorũ reſpondere poſſe. Cuius generis error ita manat,vt non videam quò non poſſit accedere.Nihil me lædit,inquit. Ego enim vt agitator callidus prius quàm ad finem veniam equos ſuſtinebo, eóque magis ſi locus is quò ferentur equi præceps erit. Sic me,inquit,antè ſuſtineo, nec diutius captioſe interroganti ιζ
reſpondeo. Si habes quod liqueat, neque reſpondes: ſuperbis.ſi non habes,ne tu quidem percipis,ſi quia obſcura,concedo.ſed negas te vſque ad obſcura progredi.illuſtribus igitur rebus inſiſtis.Si id tantummodo,vt taceas:nihil aſſequeris. quid enim ad illum qui te captare vult,vtrum tacentem irretiat te,an loquentẽ?Sin autem vſque ad nouem,verbi gratia,ſine dubitatione reſpõdeas pauca eſſe,in decimo inſiſtis,etiam à certis & illuſtrioribus cohibes aſſenſum,hoc idem me in obſcuris facere non ſinis. Nihil igitur te cõtra Soritas ars iſta adiuuat,quæ nec augẽdi,nec minuendi quid aut primum ſit,aut poſtremum, docet.Quid,quòd eadem illa ars quaſi Penelope, telam retexens tollit ad extremũ ſuperiora,vtrum ea veſtra,an noſtra culpa eſt? Nempe fundamentum Dialecticæ eſt,quidquid enuntietur (id autem appellant ἀξίωμα, quod eſt quaſi effatum) aut verum eſſe,aut falſum. ιη
Quid igitur,hæc vera,an falſa ſunt? Si te mentiri dicis,ídque verũ dicis:mẽtiri verũ dicis. Hæc ſcilicet inexplicabilia eſſe dicitis,quod eſt odioſius:quàm illa quæ nos non cõprehenſa & non percepta dicimus. Sed hæc omitto:illud quæro,Si iſta explicari nõ poſſunt, nec eorum vllum iudicium inuenitur, vt reſpondere poſſitis veráne an falſa ſint, vbi eſt illa definitio, Effatum eſſe id quod aut verum aut falſum ſit? Rebus ſumptis adiungam ex his ſequendas eſſe alias, alias improbandas, quæ ſint in genere contrario. Quomodo igitur hoc concluſum eſſe iudicas,ſi dicis nunc lucere,& verum dicis,lucet igitur?Probatis certe genus, & rectiſſime concluſum dicitis: itaque in docendo eum primum cõcludendi modum traditis. Aut quicquid igitur eodem modo concluditur probabitis,aut ars iſta nulla eſt.Video ergo hãc concluſionẽ probaturúſne ſis,Si dicis te mentiri,verúmque dicis,men ιθ
tiris:dicis autem te mentiri,verúmqu edicis,mentiris igitur.Quî potes hanc non probare,quum probaueris eiuſdem generis ſuperiorẽ? Hæc Chryſippea ſunt,ne ab ipſo quidem diſſoluta.Quid enim faceret huic concluſioni,ſi lucet,lucet:lucet autem,lucet igitur? Cederet ſcilicet.Ipſa enim ratio connexi,quum conceſſeris ſuperius,cogit inferius concedere.Quid ergo hoc ab illa concluſione differt?Si mentiris,mentiris:mentiris autem,mentiris igitur. Hoc negas,te poſſe nec approbare nec improbare: quî igitur magis illud? Si ars,ſi ratio,ſi via,ſi vis denique concluſionis valet, eadem eſt in vtroque. Sed hoc extremum eorum eſt,poſtulant vt excipiantur hæc inexplicabilia.Tribunum aliquem cenſeo videant,à me iſtam exceptionem nunquam impetrabunt.Etenim quum ab Epicuro,qui totam Dialecticam & contemnit & irridet,non impetrent,vt verum eſſe concedat quod ita effabimur,Aut viuet cras Hermachus,aut non viuet:quum Dialectici ſic ſtatuant,om- κ
ne quod ita diſiunctum ſit,quaſi aut etiam,aut non, non modo verum eſſe,ſed etiam neceſſarium:vide quàm ſit cautus is quem iſti tardum putant.Si enim,inquit,alterutrũ conceſſero neceſſarium eſſe : neceſſe erit cras Hermachum aut viuere,aut non viuere. Nulla autem eſt in natura rerum talis neceſſitas.Cum hoc igitur Dialectici pugnent,id eſt Antiochus & Stoici:totam enim euertit Dialecticam. Nam ſi è cõtrariis diſiunctio (cõtraria autem ea dico quum alterum ait, alterum neget) ſi talis diſiunctio falſa poteſt eſſe, nulla

vera est. Mecū vero quid habent litium, qui ipsorum disciplinam sequor? Quum aliquid huiusmodi inciderat, sic ludere Carneades solebat, Si recte conclusit, teneo: sin vitiose, minam Diogenes reddet: ab eo enim Stoico Dialecticam didicerat. Hæc autem merces
175 erat Dialecticorum. Sequor igitur eas vias quas didici ab Antiocho: nec reperio quomodo iudicem, si lucet, lucet, verum esse ob eam causam quòd ita didici, omne quod ipsum ex se connexum sit verum esse: non iudicem, si mentiris, mentiris, eodem modo esse connexum. Aut igitur hoc & illud: aut nisi hoc, ne illud quidem iudicabo. Sed vt omnes istos aculeos, & totū tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamúsque qui simus, iam explicata tota Carneadis sententia, Antiochi ista corruent vniuersa. Nec vero quicquam ita dicam, vt quisquam id fingi suspicetur: à Clitomacho sumā qui vsque ad senectutem cum Carneade fuit, homo & acutus vt Pœnus, & valde studiosus ac diligens. Et quatuor eius libri sunt de sustinēdis assensionibus. Hæc autē quæ iam dicam, sunt sumpta de primo. Duo placet esse Carneadi genera visorū. In vno hāc diuisionē, alia visa esse quæ perci
177 pi possint, alia quæ percipi nō possint. In altero autē, alia visa esse probabilia, alia nō probabilia. itaque quæ contra sensus, contráque perspicuitatem dicantur, ea pertinere ad superiorem diuisionem: contra posteriorem nihil dici oportere. Quare ita placere, tale visum nullū esse vt perceptio cōsequeretur: vt autē probatio multa (etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset) sequitur omnis vitæ ea, quam tu Luculle cōmemorabas, euersio. Itaque & sensibus probanda multa sunt: teneatur modo illud, non inesse in his quiequam tale, quale non etiam falsum nihil ab eo differens esse possit. Si quicquid acciderit specie probabile, si nihil se offeret quod sit probabilitati illi contrarium: vtetur eo sapiēs: ac sic omnis ratio vitæ gubernabitur. Etenim is quoque qui à vobis sapiens inducitur, multa sequitur probabilia, non cōprehensa, neque percepta, neque assensa, sed similia ve-
179 ri: quæ nisi probet, omnis vita tollatur. Quid enim, conscendens nauem sapiens, num cōprehensum animo habet atque perceptum, se ex sentētia nauigaturum? quî potest? Sed si iam ex hoc loco proficiscatur Puteolos stadia triginta probo nauigio, bono gubernatore ac tranquillitate: probabile videatur se illuc venturum esse saluum. Huiusmodi igitur visis consilia capiet & agendi & non agendi: faciliórque erit vt albam esse niuem probet, quàm erat Anaxagoras, qui id non modo ita esse negabat, sed sibi (quia sciret aquam nigram esse, vnde illa cōgregata esset) albam ipsam esse ne videri quidem. Et quæcūque res eum sic attinget, vt sit visum illud probabile, neque vlla re impeditum, mouebitur. Non enim est è saxo sculptus, aut è robore dolatus: habet corpus, habet animū, mouetur mēte, mouetur sensibus, vt ei vera multa videantur. Neque tamen habere insignem illā & propriam percipiendi notā: eóque sapientem nō assentiri, quia possit eiusdēmodi existere fal
181 sum aliquod cuiusmodi hoc verum. Neque nos cōtra sensus aliter dicimus ac Stoici, qui multa falsa esse dicunt, longéque aliter se habere ac sensibus videantur. Hoc autē si ita sit vt vnū modo sensibus falsum videatur, præsto est qui neget rem vllam percipi posse sensibus. Ita nobis tacentibus, ex vno Epicuri capite, altero vestro, perceptio & comprehēsio tollitur. Quod est caput Epicuri? Si vllum sensibus visum falsum est, nihil potest percipi. Quod vestrū? Sunt falsa sensus visa. Quid sequitur? Vt taceam: cōclusio ipsa loquitur nihil percipi posse. Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui à te totus diuersus est: noli mecum, qui hoc quidem certe falsi esse aliquid in sensibus tibi assentior: quāquam nihil mihi tam mirū videtur, quàm ista dici ab Antiocho quidē maxime, cui erant quæ paulò antè dixi, notissima. Licet enim hæc quiuis arbitratu suo reprehēdat, quod ne-
183 gemus rem vllā percipi posse, certe leuior reprehensio est. Quod tamē dicimus esse quædam probabilia, non videtur hoc satis esse vobis: nec sic illa certe debemus effugere, quæ à te vel maxime agitata sunt. Nihil igitur cernis, nihil audis, nihil tibi est perspicuum? Explicaui paulò ante Clitomacho authore, quomodo ista Carneades diceret. Accipe quemadmodū eadem dicantur à Clitomacho in eo libro quem ad C. Lucilium scripsit poetā, quum scripsisset eisdem de rebus ad L. Censorinum eum qui C O S. cum M. Manilio fuit. Scripsit igitur his ferè verbis: Sunt enim mihi nota propterea, quòd earum ipsarū rerum,

de quibus agimus,prima inſtitutio & quaſi diſciplina illo libro continetur.Sed ſcriptũ eſt ita:Academicis placere,eſſe rerũ eiuſmodi diſſimilitudines,vt aliæ probabiles videantur, aliæ contrá. id autem non eſſe ſatis cur alia poſſe percipi dicas,alia non poſſe, propterea quòd multa falſa probabilia ſint,nihil autem falſi perceptũ & cognitũ poſſit eſſe. Itaque ait vehementer errare eos qui dicant ab Academia ſenſus eripi,à quibus nõnunquam dictum ſit,aut colorem,aut ſaporem, aut ſonum nullum eſſe. Illud ſit diſputatum,non ineſſe in his propriam,quæ nuſquam alibi eſſet,veri & certi notam.Quæ quum expoſuiſſet, adiungit dupliciter dici aſſenſus ſuſtinere ſapientẽ:vno modo,quum hoc intelligatur omnino eum rei nulli aſſentiri:altero,quum ſe à reſpondendo,vt aut approbet quid,aut improbet,ſuſtineat,vt neque neget aliquid,neque ait.Id quum ita ſit,alterũ placere,vt nunquam aſſentiatur:alterum tenere,vt ſequẽs probabilitatem, vbicunque hæc aut occurrat, aut deficiat,aut etiam aut non,reſpondere poſſit: nec vt placeat eum qui de omnibus rebus cõtineat ſe ab aſſentiendo,moueri tamẽ & agere aliquid : reliquit eiuſmodi viſa quibus ad actionem excitemur.Item ea quæ interrogati in vtranque partẽ reſpondere poſſumus, ſequentes tantummodo quod ita viſum ſit, dum ſine aſſenſu: neque tamen omnia eiuſmodi viſa approbari,ſed ea quæ nulla re impedirentur.Hæc ſi vobis non probamus, ſint falſa ſanè,inuidioſa certe non ſunt.Non enim lucem eripimus,ſed ea quæ vos percipi comprehẽdíque,eadem nos ſi modo probabilia ſint,videri dicimus. Sic igitur inducta & conſtituta probabilia,& eo quidẽ expedito,ſoluto,libero,nulla re implicato,vides profecto Luculle iacere iam illud tuum perſpicuitatis patrocinium. Iiſdem enim hic ſapiens de quo loquor,oculis quibus iſte veſter cælum,terrã,mare intuebitur,iiſdem ſenſibus reliqua quæ ſub quẽque ſenſum cadunt ſentiet.Mare illud quod nunc Fauonio naſcente purpureum videtur, idem huic noſtro videbitur. Nec tamen aſſentietur, quia nobiſmetipſis modo cæruleũ videbatur,mane flauum:quódque nunc quia à ſole collucet,albeſcit & vibrat,diſſimileq́; eſt proximo ei cõtinenti:vt etiam ſi poſſis rationẽ reddere cur id eueniat, tamen non poſſis id verum eſſe quod videbatur oculis defendere.Vnde memoria,ſi nihil percipimus(ſic enim quærebas)quòd meminiſſe viſa niſi cõprehenſa non poſſumus?quid Polyænus,qui magnus Mathematicus fuiſſe dicitur?Is poſteaquam Epicuro aſſentiẽs totã Geometriam falſam eſſe credidit,num illa etiam quæ ſciebat oblitus eſt? Atqui falſum quod eſt,id percipi nõ poteſt,vt nobiſmetipſis placet.Si igitur memoria perceptarũ comprehẽſarúmque rerum eſt: omnia quæ quiſque meminit,habet ea cõprehenſa atque percepta:falſi autem comprehẽdi nihil poteſt, & omnia meminit Scyron Epicuri dogmata: vera igitur illa ſunt nunc omnia. Hoc per me licet:ſed tibi aut concedendum eſt ita eſſe, quod minime vis : aut memoriam mihi remittas oportet, & facile eſſe ei locum, etiam ſi comprehenſio perceptióque nulla ſit.Quid fiet artibus?Quibus? híſne quæ ipſæ fatẽtur coniectura ſe plus vti quàm ſcientia?an his quæ tantũ id quod videtur ſequuntur,nec habent iſtam artem veſtram quæ vera & falſa diiudicẽt? Sed illa ſunt lumina duo,quæ maxime cauſam iſtam continent.Primum enim negatis fieri poſſe vt quiſquam nulli rei aſſentiatur. At id quidem perſpicuum eſt,quum Panætius princeps prope(meo quidem iudicio) Stoicorum ea de re dubitare ſe dicat,quam omnes præter eum Stoici certiſſimam putant,vera eſſe aruſpicum auſpicia,oracula, ſomnia, vaticinationes, ſéque ab aſſenſu ſuſtineat.Quod is poteſt facere de his rebus quas illi à quibus ipſe didicit,certas habuerint, cur id ſapiẽs de reliquis rebus facere non poſſit?An eſt aliquid quod poſitũ vel improbare vel approbare poſſit,dubitari nõ poſſit?An tu in ſoritis poteris hoc quum voles,ille in reliquis rebus nõ poterit eodẽ modo inſiſtere, præſertim quum poſſit ſine aſſenſione ipſam veri ſimilitudinem non impeditam ſequi? Alterum eſt quod negatis, actionẽ vllius rei poſſe in eo eſſe,qui nullam rem aſſenſu ſuo comprobet. Primum enim videri oportet in quo ſit etiam aſſenſus.Dicunt enim Stoici ſenſus ipſos aſſenſus eſſe:quos quoniam appetitio cõſequatur,actionem ſequi:tolli autem omnia,ſi viſa tollantur.Hac de re in vtranque partem & dicta ſunt & ſcripta multa:vide ſuperiora:ſed breui res poteſt tota confici. Ego enim etſi maximam actionem puto repugnare viſis, obſiſtere opinionibus,aſſenſus

lubricos sustinere: credóque Clitomacho ita scribenti: Herculis quendã laborem exanclatum à Carneade, quod vt feram & immanem beluam, sic ex animis nostris assensionem, id est opinationem & temeritatem extraxisset: tamen vt ea pars defensionis relinquatur,
195 quid impediet actionem eius qui probabilia sequitur nulla re impediente? Hoc, inquit, ipsum impediet, quòd statuet ne id quidẽ quod probet posse percipi. Iam istuc te quoque impediet in nauigando, & in conserendo, in vxore ducenda, in liberis procreandis, plurimísque in rebus, in quibus nihil sequere præter probabile. Et tamen illud vsitatum & sæpe repudiatum refers, non vt Antipater, sed vt ais pressius. Nam Antipatrum reprehensum, quòd diceret consentaneum esse ei qui affirmaret nihil posse comprehendi, idipsum saltem dicere posse comprehendi: quod ipsi Antiocho pingue videbatur, & sibi contrarium. Non enim potest conuenienter dici nihil cõprehendi posse, si ipsum comprehendi posse dicatur. Illo modo potius putat vrgendum fuisse Carneadem: quum sapientis nullum decretum esse possit nisi comprehensum, perceptũ, cognitum: vt hoc ipsum decretum quod sapientis esset, nihil posse percipi, fateretur esse perceptũ. Proinde quasi sapiens nul-
197 lum aliud decretum habeat, & sine decretis vitam agere possit: sed vt illa habet probabilia non percepta, sic hoc ipsum nihil posse percipi. Nam si in hoc haberet cognitionis notam, eadem vteretur in cæteris: quam quoniam non habet, vtitur probabilibus. Itaque non metuit ne confundere omnia videatur, & incerta reddere. Non enim quemadmodũ si quæsitum ex eo sit stellarum numerus par an impar sit, item si de officio multísque aliis de rebus, in quibus versatur exercitatúsque sit, nescire se dicat. in incertis enim nihil est probabile: in quibus autem est, in his non deerit sapienti nec quid faciat, nec quid respondeat. Ne illam quidem prætermisisti Luculle reprehensionem Antiochi: nec mirum: in primis enim est nobilis, qua solebat dicere Antiochus Philonẽ maxime perturbatum. Quum enim sumeretur vnum, esse quædam falsa visa: alterũ, nihil ea differre à veris, non
199 attendere superius illud ea re à se esse cõcessum quòd videretur esse quædam in visis differentia: eam tolli altero quod neget visa à falsis vera differre: nihil tam repugnare. Id ita esset si nos verũ omnino tolleremus. Non facimus: nam tam vera quàm falsa cernimus: sed probandi species est, percipiendi signum nullũ habemus. Ac mihi videor nimis etiam nunc agere ieiune. Quum sit enim campus in quo exultare possit oratio, cur eam tãtas in angustias, & Stoicorum dumeta compellimus? Si enim mihi cum Peripatetico res esset, qui id percipi posse diceret quod impressum esset è vero: neque adhiberet illam magnam accessionem quomodo imprimi nõ posset à falso: cum simplici homine simpliciter agerem, nec magnopere contenderem: atque etiam si quum ego nihil dicerem posse comprehendi, diceret ille sapientem interdum opinari, non repugnarem, præsertim ne Carneade
201 quidem huic loco valde repugnãte. Nunc quid facere possum? Quæro enim quid sit quod comprehendi possit. Respondet mihi non Aristoteles aut Theophrastus, nec Xenocrates quidẽ aut Polemo, sed mihi minor est tale verum quale falsum esse non possit: nihil eiusmodi inuenio. Itaque in cognitione nimirum assentiar, id est opinabor. Hoc mihi & Peripatetici & vetus Academia cõcedit, vos negatis: Antiochus in primis qui me valde mouet, vel quòd amaui hominem sicut ille me, vel quòd ita iudico politissimum & acutissimum omnium nostræ memoriæ philosophorũ. A quo primùm quæro, quo tandẽ modo sit eius Academiæ cuius esse se profiteatur? Vt omittã alia, hæc duo de quibus agitur, quis vnquam dixit aut veteris Academiæ, aut Peripateticorũ, vel id solum percipi posse quod esset verum tale, quale falsum esse non posset, vel sapientẽ nihil opinari? Certe nemo ho-
203 rum neutrum ante Zenonem magnopere defensum est. Ego tamen vtrunque verũ puto, nec dico tẽporis causa, sed ita plane probo. Illud ferre nõ possum, tu quum me incognito assentiri vetes, idque turpissimum esse dicas & plenissimũ temeritatis, tãtum tibi arroges, vt exponas disciplinam sapiẽtiæ, naturã rerum omnium euoluas, mores fingas, fines bonorum malorúmque cõstituas, officia describas, quam vitã ingrediar definias, idémque etiam disputandi & intelligendi iudicium dicas te & artificium traditurum: perficies vt ego ista innumerabilia complectens nusquam labar, nihil opiner? Quæ tandẽ ea est disci-

plina ad quam me deducas si ab hac abstraxeris? Vereor ne subarrogãter facias si dixeris
tuam. Atqui ita dicas necesse est: neque vero tu solus, sed me ad suam quisque rapiet. Age
restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognationem esse, qui claros viros à se in-
structos dicant remp. sæpe rexisse? Sustinuero Epicureos tot meos familiares, tam bonos, 105
tam inter se amantes viros? Diodoro quid faciam Stoico, quem à puero audiui, qui me-
cum viuit tot annos, qui habitat apud me, quem & admiror & diligo, qui ista Antiochea
cõtemnit? Nostra, inquies, sola vera sunt. Certe sola, si vera: plura enim vera discrepan-
tia esse non possunt. Vtrum igitur nos impudẽtes qui labi nolumus, an illi arrogantes qui
sibi persuaserint scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapiẽtem dico scire.
Optime: nempe ista scire quæ sunt in tua disciplina. Hoc primum quale est, à non sapiẽte
explicari sapiẽtiam? Sed discedamus à nobismetipsis, de sapiẽte loquamur, de quo (vt sæpe
iam dixi) omnis hæc quæstio est. In tres igitur partes & à plerisque & à nobismetipsis dis-
tributa sapientia est. Primùm ergo si placet quæ de natura rerum sint quæsita videamus,
velut illud ante, Estne quisquam tãto inflatus errore, vt sibi se illa scire persuaserit? Non
quæro rationes eas quæ ex coniectura pendẽt, quæ disputationibus huc & illuc trahũtur, 107
nullam adhibent persuadendi necessitatem. Geometræ prouideant qui se profitẽtur non
persuadere sed cogere, & qui omnia vobis quæ describunt probant. Non quæro ex his
illa initia Mathematicorum, quibus non concessis digitũ progredi nõ possunt: Punctum
esse quod magnitudinẽ nullam habeat, extremitatem & quasi libramẽtum, in quo nulla
omnino crassitudo sit, liniamento sine vlla latitudine carẽtem. Hæc quum vera esse con-
cessero, si adiiciam iusiurandũ, sapientémne prius quàm Archimedes eo inspectãte ratio-
nes omnes descripserit eas, quibus efficitur multis partibus solem maiorẽ esse quàm ter-
ram, iuraturum putas? si fecerit solem ipsum quem deum censet esse, contempserit? Quod
si Geometricis rationibus non est crediturus, quæ vim afferunt in docẽdo, vos ipsi vt di-
citis, næ ille longe aberit vt argumentis credat philosophorum: aut si est crediturus, quo- 109
rum potissimum? Omnia Physicorum licet explicare, sed longum est: quæro tamen quem
sequatur. Finge aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: qua potissimum sententia
melius eliget disciplinam? & si quancunque eliget, insipiẽs eliget. Sed sit ingenio diuino,
quem vnum ex Physicis potissimum probabit? nec enim plus vno poterit. Non persequor
quæstiones infinitas: tantũ de principiis rerum, è quibus omnia constant, videamus quem
probet. Est enim inter magnos homines summa dissensio. Princeps Thales vnus è septẽ,
cui sex reliquos concessisse primos ferunt, ex aqua dixit constare omnia. At hoc Anaxi-
mandro populari & sodali suo non persuasit. Is enim infinitatem naturæ dixit esse, è qua
omnia gignerentur. Pòst eius auditor Anaximenes infinitum aera, sed ea quæ ex eo ori-
rentur definita: gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia. Anaxagoras ma- 111
teriam infinitam, sed ex ea particulas similes inter se minutas, eas primum cõfusas, post-
ea in ordinem adductas mente diuina. Xenophanes paulo etiam antiquior, vnum esse o-
mnia, neque id esse mutabile, & id esse deum: neque natum vsquam quicquam & sempi-
ternum conglobata figura. Parmenides ignem qui moueat terram quæ ab eo formetur,
Leucippus plenũ & inane. Democritus huic in hoc similis, vberior in cæteris. Empedo-
cles hæc peruulgata, & nota quatuor. Heraclitus ignẽ. Melissus hoc quod esset infinitum
& immutabile, & fuisse semper & fore. Plato ex materia in se omnia recipiente mundum
esse factum censet à Deo sempiternum. Pythagorei numeris, & Mathematicorum initiis
proficisci volunt omnia. Ex his eliget vester sapiẽs vnum aliquem credo quẽm sequatur,
cæteri tot viri & tanti repudiati ab eo condemnatíque discedãt. Quancunque vero sen- 113
tentiam probauerit, eam sic animo comprehẽsam habebit, vt ea quæ sensibus: nec magis
approbabit nunc lucere, quàm quoniam Stoicus est, hunc mundum esse sapientem, ha-
bere mẽtem, quæ & se & ipsum fabricata sit, & omnia moderetur, moueat, regat. Erit per-
suasum etiam solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, deos esse, quòd quædam anima-
lis intelligẽtia per omnia ea permeet & transeat: fore tamẽ aliquãdo vt omnis hic mun-
dus ardore deflagret. Sint ista vera. Vides enim iam me fateri aliquid esse veri, compre-

hendi ea tamen & percipi nego. Quum enim tuus iſte Stoicus ſapiens ſyllabatim tibi iſta
dixerit, veniet illud flumen orationis aureum fundens Ariſtoteles, qui illum deſipere di-
cat. Neque enim ortum eſſe vnquam mundū, quòd nulla fuerit nouo conſilio inito tam
115 præclari operis inceptio: & ita eſſe eum vndique aptum, vt nulla vis tantos queat motus
mutationémque moliri, nulla ſenectus diuturnitate temporū exiſtere, vt hic ornatus vn-
quam dilapſus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem ſuperius, ſicut caput & famā tuam
defendere neceſſe erit, mihi ne vt dubitē quidem relinquatur: vt omittam leuitatem te-
mere aſſentientiū quanti libertas iſta æſtimanda eſt, non mihi neceſſe eſſe quod tibi eſt:
cur Deus omnia noſtri cauſa quum faceret (ſic enim vultis) tantam vim natricū, vipera-
rúmque fecerit, cur mortifera tā multa pernicioſa terra maríque diſperſerit: Negatis hæc
tam polite támque ſubtiliter effici potuiſſe ſine diuina aliqua ſolertia, cuius quidē vos ma
ieſtatē deducitis vſque ad apium formicarúmque perfectionē: vt etiam inter deos Myr-
mecides aliquis minutorū opuſculorum fabricator fuiſſe videatur. Negas ſine deo poſſe
quicquam: ecce tibi è tranſuerſo Lampſacenus Strato, qui det iſti deo immunitatem ma-
117 gni quidem muneris. Sed quum ſacerdotes deorū, vacationē habeant: quanto eſt æquius
habere ipſos deos: Negat opera deorum ſe vti ad fabricandum mundū. Quæcunque ſint
docet omnia effecta eſſe natura, nec vt ille qui aſperis & leuibus, & hamatis vncinatíſque
corporibus concreta hæc eſſe dicat interiecto inani, ſomnia cenſet hæc eſſe Democriti
non docentis, ſed optantis. Ipſe autem ſingulas mundi partes perſequens, quicquid aut
ſit aut fiat, naturalibus fieri aut factum eſſe docet ponderibus & motibus: ſic ille & deum
opere magno liberat, & me timore. Quis enim poteſt (quum exiſtimet curari ſe à deo) nō
& dies & noctes diuinū numē horrere: & ſiquid aduerſi acciderit (quod cui nō accidit?) ex-
timeſcere, ne id iure euenerit: Nec Stratoni tamē aſſentior, neque vero tibi modo hoc, mo
do illud probabilius videtur. Latent iſta omnia Luculle craſſis occultata & circumfuſa te-
119 nebris, vt nulla acies humani ingenii tanta ſit quæ penetrare in cælum, terrā intrare poſ-
ſit. Corpora noſtra non nouimus, qui ſint ſitus partium, quam vim quæque pars habeat
ignoramus. Itaque medici ipſi, quorum intererat ea noſſe, aperuerunt vt viderentur: nec
eo tamē aiunt Empiricis notiora eſſe illa, quia poſſit fieri vt patefacta & detecta muten-
tur. Sed ecquid nos: Eodem modo rerum naturas perſecare, aperire, diuidere poſſumus,
vt videamus terra penitúſne defixa ſit, & quaſi radicibus ſuis hæreat, an media pendeat.
Habitari ait Xenophanes in luna, eámque eſſe terram multarū vrbium & mōtium. Por-
tenta videntur: ſed tamē nec ille qui dixit iurare poſſet ita ſe rem habere, neque ego. Nón-
ne etiam dicitis eſſe è regione nobis, è cōtraria parte terræ, qui aduerſis veſtigiis ſtent cō-
tra noſtra veſtigia, quos Antipodas vocatis: Cur mihi magis ſuſcenſetis qui iſta nō aſper-
121 nor, quàm eis qui quum audiunt, deſipere vos arbitrātur: Nicetas Syracuſius, vt ait Theo-
phraſtus, cælū, ſolem, lunam, ſtellas, ſupera denique omnia ſtare cenſet, neque præter ter-
ram rem vllam in mundo moueri: quæ quum circum axem ſe ſumma celeritate conuer-
tat & torqueat, eadem effici omnia, quaſi ſtante terra cælum moueretur. Atque hoc etiam
Platonem in Timæo dicere quidam arbitrātur, ſed paulo obſcurius. Quid tu Epicure: lo-
quere, putas eſſe ſolem tantulum: Ego ne vobis quidem tātum, ſed & vos ab illo irridemi-
ni, & ipſi illum viciſſim eluditis. Liber igitur à tali irriſione Socrates, liber Ariſto Chius,
qni nihil iſtorū ſciri putat poſſe. Sed redeo ad animum & corpus. Satíſne tandē ea no-
ta ſunt nobis, quæ neruorum natura ſit, quæ venarum: Tenemúſne quid animus ſit, vbi
ſit, denique ſitne, aut vt Dicæarcho viſum eſt, ne ſit quidem vllus: Si eſt, tréſne partes ha
123 beat, vt Platoni placuit, rationis, iræ, cupiditatis: an ſimplex vnúſque ſit: Si ſimplex, vtrum
ſit ignis, an anima, an ſanguis, an vt Xenocrates, mens nullo corpore, quod intelligi
quale ſit vix poteſt: & quicquid eſt, vt mortale ſit an æternum: Nam in vtraque parte multa
dicuntur. Horum aliquid veſtro ſapienti certū videtur, noſtro ne quid maxime quidem
probabile ſit occurrit. ita ſunt in pleriſque contrariarū rationū paria momenta. Sin agis
verecundius, & me accuſas, non quòd tuis rationibus non aſſentiar, ſed quòd nullis: vin-
cam animū, cuíque aſſentiat deligam: quem potiſſimū: quem: Democritum: Sēper enim

(vt scitis) studiosus nobilitatis fuit. Vrgebor iam omnium vestrũ cõuitio, Tune aut inane quicquam putes esse, quum ita cõpleta & conferta sint omnia, vt & quod mouebitur corporum cedat, & qua quidque cesserit, aliud ilico subsequatur, aut atomos vllas, è quibus quicquid efficiatur, illarũ sit dissimillimũ, aut sine aliqua mente rem vllã effici posse præclarã? Et quum in vno mundo ornatus hic tam sit mirabilis, innumerabilis, supra infra, dextra sinistra, ante post, alios dissimiles, alios eiusdẽ modi mundos esse, & vt nos nunc sumus ad Baulos Puteolósque videamus: sic innumerabiles paribus in locis esse eisdẽ nominibus, honoribus, rebus gestis, ingeniis, formis, ætatibus, eisdem de rebus disputantes: & si nunc, aut si etiam dormientes aliquid animo videre videamur, imagines extrinsecus in animos nostros per corpus irrumpere? Tu vero ista ne asciueris, néve fueris commentitiis rebus assensus. Nihil sentire est melius, quàm tam praua sentire. Non ergo id agitur, vt aliquid assensu meo comprobem: quæ tu vide ne impudenter etiam postules non solũ arroganter, præsertim quum ista tua mihi ne probabilia quidem videantur. Nec enim diuinationem, quam probatis, vllam esse arbitror: fatúmque illud etiam, quo omnia contineri dicitis, contẽno: ne exædificatũ quidem hunc mundũ diuino cõsilio existimo, atque haud scio an ita sit. Sed quum rapior in inuidiam, licétne per vos nescire quod nescio? an Stoicis ipsis inter se disceptare cum his non licebit? Zenoni & reliquis ferè Stoicis æther videtur summus Deus, mente præditus, qua omnia regantur. Cleanthes qui quasi maiorum est gẽtium Stoicus Zenonis auditor, Solem dominari, & rerum potiri putat. Ita cogimur dissensione sapientum dominum nostrum ignorare: quippe qui nesciamus Soli, an ætheri seruiamus. Solis autem magnitudo (ipse enim hic radiatus me intueri videtur) admonet, vt crebro faciam mentionem sui. Vos ergo huius magnitudinem quasi decempeda, hinc me quasi malis architectis, mensuræ vestræ nego hoc permensi referris. Ergo credere dubium est vter nostrum sit (leuiter vt dicam) verecundior, nec tamen istas quæstiones Physicorum exterminandas puto. Est enim animorũ ingeniorúmque naturale quoddam quasi pabulum consyderatio contemplatióque naturæ. Erigimur, latiores fieri videmur, humana despicimus: cogitantésque supera atque cælestia, hæc nostra vt exigua & minima contemnimus. Indagatio ipsa rerũ cum maximarũ, tum etiam occultissimarum habet oblectationẽ. Si vero aliquid occurret quod verisimile videatur, humanissima cõpletur animus voluptate. Quæret igitur hæc & vester sapiẽs, & hic noster: sed vester vt assentiatur, credat, affirmet: noster, vt vereatur temere opinari, præclaréque agi secũ putet, si in eiusmodi rebus verisimile quod sit inuenerit. Veniamus nunc ad bonorũ malorúmque notionem, & paulum antè dicendum est, Nõ mihi videntur consyderare, quum Physici ista valde affirmant, earum etiam rerum authoritatem, si quæ illustriores videantur, amittere. Non enim magis assentiuntur, nec approbant lucere nunc: quàm quum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut iubere, aut vetare: nec magis affirmabunt signum illud (si erunt sex mensi pedum) esse, quàm solem, quem metiri non possunt plus quàm duodeuiginti partibus maiorẽ esse quàm terrã. Ex quo illa cõclusio nascitur, Si sol quãtus sit percipi non potest: qui cæteras res eodem modoquo magnitudinem solis approbat, is eas res non percipit. Magnitudo autem solis percipi nõ potest. Qui igitur id approbat quasi percipiat, nullã rem percipit. Respõderint posse percipi quãtus sol sit: non repugnabo, dummodo eodẽ pacto cætera percipi comprehendíque dicãt. Nec enim possunt dicere aliud alio magis minúsve cõprehendi, quoniam omnium rerũ vna est definitio cõprehendendi. Sed quod cœperã, quid habemus in rebus bonis, & malis explorati? Nempe fines cõstituendi sunt ad quos & bonorum & malorum summa referatur. Qua de re est igitur inter summos viros maior dissensio? Et omitto illa quæ relicta iam videtur, & Herillum qui in cognitione & scientia summũ bonũ ponit. Qui quum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit: & quàm nõ multum à Platone Megarici, quorũ fuit nobilis disciplina: cuius, vt scriptũ video, princeps Xenophanes, quem modo nominaui, deinde eum secuti Parmenides & Zeno. Itaque ab his Eretriaci philosophi nominabãtur. Post Euclides Socratis discipulus Megareus, à quo iidem illi Megarici dicti, qui id bonũ solum esse

dicebant, quòd esset vnum & simile & idem semper. Hi quoque multa à Platone: à Me-
nedemo autem, quòd is Eretrias fuit, Eretriaci appellati: quorum omne bonum in mente
positum, & mẽtis acie, qua verum cerneretur. illis similia, sed opinor explicata vberius &
135 ornatius. Hos si contemnimus, etiam abiectos putamus illos, certe minus despicere debe-
mus Aristonẽ, qui quum Zenonis fuisset auditor, reprobauit ea quæ ille verbis, Nihil esse
bonum, nisi virtutem: nec malũ, nisi quod virtuti esset contrarium. In mediis ea momẽ-
ta quæ Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summũ bonum est, in his rebus neutram in
partem moueri, quæ ἀδιαφορία ab ipso dicitur. Pyrrho autẽ ea ne sentire quidem sapientẽ,
quæ ἀπάθεια nominatur. Has igitur tot sententias vt omittamus, hæc videamus quæ nunc
diu multúmque defensa sunt. Alii voluptatẽ finem esse voluerunt, quorum princeps A-
ristippus qui Socratem audierat, vnde Cyrenaici. Pòst Epicurus, cuius est disciplina nunc
notior, nec tamen cum Cyrenaicis de ipsa voluptate consentiens. Voluptatem autem
& honestatem finem esse Callipho censuit, vacare omni molestia Hieronymus, hoc idem
137 cum honestate Diodorus. ambo hi Peripatetici. Honeste autem viuere fruentem rebus
his, quas primas homini natura conciliet, & vetus Academia censuit, vt indicant scripta
Polemonis, quæ Antiochus probat maxime & Aristoteles, eiúsque amici nũc proxime vi-
dentur accedere. Introducebat etiam Carneades, nõ quo probaret, sed vt opponeret Stoi-
cis, summum bonum esse frui his rebus, quas primas natura conciliauisset. Honestum au-
tem quòd ducatur à conciliatione naturæ, Zeno statuit finem esse bonorum, qui inuẽtor
& princeps Stoicorum fuit. Iam illud perspicuum est omnibus his finibus bonorũ, quos
exposui, malorum fines esse contrarios. Ad vos nunc refero quem sequar, modo nequis
illud tam ineruditum absurdúmque respondeat, quemlibet, modo aliquem. Nihil potest
dici inconsyderatius. Cupio sequi Stoicos, licétne? omitto per ipsum Aristotelem, meo iu-
139 dicio, in philosophia prope singularem: per ipsum Antiochum, qui appellabatur Acade-
micus: erat quidem, si perpauca mutauisset, germanissimus Stoicis. Erit igitur res iam in
discrimine. Nam aut Stoicus constituatur sapiens, aut veteris Academiæ: vtrunque non
potest. est enim inter eos non de terminis, sed de tota possessione contentio. Nam omnis
ratio vitæ definitione summi boni continetur: de qua qui dissident, de omni vitæ ratione
dissidẽt. Non potest igitur vterque sapiens esse, quoniam tantopere dissentiunt, sed alter.
Si Polemoneus peccat Stoicus, rei falsæ assentiens, num quidẽ nihil dicitis à sapiente tam
alienũ esse? sin vera sunt Zenonis, eadẽ in veteres Academicos Peripateticósque dicenda.
* Hic igitur neutri assentiens si nunquã, vter est prudẽtior? Quid, quum ipse Antiochus dis-
sentit quibusdam in rebus ab his quos amat Stoicis, nónne indicat nõ posse illa probãda
141 esse sapienti? Placet Stoicis omnia peccata esse paria: at hoc Antiocho vehemẽtissime dis-
plicet. liceat tandẽ mihi cõsyderare vtram sentẽtiam sequar. Præcide, inquit: statue ali-
quando quid libet. quid? quæ dicuntur quidẽ, & acuta mihi videntur in vtranque partẽ &
paria: nónne caueam ne scelus faciam? Scelus enim dicebas esse Luculle dogma prodere.
Cõtineo igitur me ne incognito assentiar, quòd mihi tecũ est dogma cõmune. Ecce mul
to maior etiam dissensio. Zeno in vna virtute positam beatam vitã putat. Quid Antio-
chus? Etiam, inquit, beatam, sed non beatissimam. Deus ille qui nihil censuit deesse vir-
tuti, homuncio hic qui multa putat præter virtutem homini partim clara esse, partim ne-
cessaria. Sed ille vereor ne virtuti plus tribuat, quàm natura patiatur, præsertim Theo-
phrasto multa diserte copiosèque dicente. Et hic metuo ne vix sibi constet, qui quum di
143 cat esse quædam & corporis & fortunæ mala, tamẽ eum qui in his omnibus sit, beatũ fo-
re cẽset, si sapiens sit. Distrahor, tũ hoc mihi probabilius, tum illud videtur: & tamen nisi
alterutrũ sit, virtutẽ iacere plane puto. Verũ in his discrepãt. quid illud in quibus consen-
tiunt: num pro veris probare possumus sapientis animũ nunquam nec cupiditate moueri,
nec lætitia efferri? Age, hæc probabilia sane sint, num etiam illa, nũquam timere, nũquam
dolere? Sapiens ne non timeat, nec si patria deleatur non doleat, satis durum: sed Zenoni
necessarium, cui præter honestũ nihil est in bonis. Tibi vero Antioche minime, cui præ-
ter honestatem multa bona, præter turpitudinem multa mala videntur, quæ & venien-

tia metuat ſapiens neceſſe eſt,& veniſſe doleat. Sed quæro quando iſta fuerint ab Academia vetere decreta,vt animum ſapientis commoueri & conturbari negarent.Mediocritates illi probabant,& in omni permotione naturalē volebant eſſe quendā modū.Legimus 145
omnes Crantoris veteris Academici de luctu: eſt enim non magnus, verū aureolus,& vt Tuberoni Panætius præcipit,ad verbum ediſcendus libellus.Atque illi quidē etiam vtiliter à natura dicebant permotiones iſtas animis noſtris datas, metum,cauendi cauſa:miſericordiam,ægritudinémque,clementiæ:ipſam iracundiam, fortitudinis quaſi cotē eſſe dicebant:rectè, ſecúſne,aliàs viderimus.atrocitas quidem iſta tua quomodo in veterē Academiam irruperit neſcio.Illa vero ferre non poſſum,non quo mihi diſpliceant.Sūt enim Socratica pleraque mirabilia Stoicorū,quæ παράδοξα nominātur.Sed vbi Xenocrates,vbi Ariſtoteles iſta tetigit? hos enim quaſi eoſdem eſſe vultis.Illi vnquam dicerent ſapientes ſolos Reges,ſolos diuites,ſolos formoſos? omnia quæ vbique eſſent,ſapientis eſſe, neminem C O S.Prætorem,Imperatorem neſcio ánne V.virum quidem quēquam,niſi ſapien- 147
tem. Poſtremo ſolum ciuem, ſolum liberum: inſipientes omnes peregrinos, exules, ſeruos,furioſos:denique ſcripta Lycurgi,Solonis, X I I.tabulas noſtras non eſſe leges, ne vrbeis denique aut ciuitateis,niſi quæ eſſent ſapientium.Hæc tibi Luculle,ſi es aſſenſus Antiocho familiari tuo, tam ſunt defendenda quàm mœnia: mihi autē bono modo tantum quantum videbitur. Legi apud Clitomachum,quum Carneades & Stoicus Diogenes ad ſenatū in Capitolio ſtarent, Aulum Albinū(qui tum P.Scipione,& M.Marcello C O S S. Prætor eſſet) eum, qui cum auo tuo Luculle C O S.fuit,doctum ſane hominē, vt indicat ipſius hiſtoria ſcripta Græce, iocantē dixiſſe Carneadi,Ego tibi Carneade Prætor eſſe nō videor,qnia ſapiens nō ſum,nec hæc vrbs,nec in ea ciuitas. Tum ille,Huic Stoico non videris. Ariſtoteles aut Xenocrates, quos Antiochus ſequi volebat,nō dubitauiſſet quin 149
& Prætor ille eſſet,& Roma vrbs,& eam ciuitas incoleret. Sed ille noſter eſt plane,vt ſuprà dixi, Stoicus perpauca balbutiens: vos autem mihi veremini ne labar ad opinionem, & aliquid adſciſcam,& comprobem incognitum,quod minime vultis.Quid conſilii datis? Teſtatur ſæpe Chryſippus tris ſolas eſſe ſententias, quæ defendi poſſint de finibus bonorum,circuncidit & amputat multitudinem:aut enim honeſtatem eſſe finem,aut voluptatem,aut vtrunque. Nam qui ſummum bonum dicant id eſſe,ſi vacemus omni moleſtia, eos inuidioſum nomen voluptaris fugere, ſed in vicinitate verſari: quod facere eos etiam qui illud idem cū honeſtate coniungerent, nec multo ſecus eos qui ad honeſtatem prima naturæ commoda adiungerent. Ita tris relinquit ſentētias,quas putet probabiliter poſſe defendi. Sit ſane ita, quanquam à Polemonis,& Peripateticorum, & Antiochi fini- 151
bus non facile diuellor,nec quicquam habeo adhuc probabilius:veruntamē video quàm ſuauiter voluptas ſenſibus noſtris blandiatur, laboro vt aſſentiar Epicuro aut Ariſtippo. Reuocat virtus vel potius reprehendit manu, pecudum illos motus eſſe dicit, hominem iūgit deo.Poſſum eſſe medius,vt quoniam Ariſtippus,quaſi animum nullum habeamus, corpus ſolum tuetur:Zeno quaſi corporis ſimus expertes,animum ſolum complectitur:vt Calliphontem ſequar, cuius quidem ſententiam Carneades ita ſtudioſe defenſitabat, vt eam probare etiam videretur:quanquam Clitomachus affirmabat nūquam ſe intelligere potuiſſe quid Carneadi probaretur.Sed ſi ipſum finem velim ſequi, nónne ipſa veritas,& grauis,& recta ratio mihi obuerſetur?Tu quum honeſtas in voluptate contemnenda conſiſtat,honeſtatem cum voluptate,tanquam hominem cum belua copulabis?Vnum igitur par quod depugnet reliquum eſt,voluptas cum honeſtate,de quo Chryſippo fuit,quantū 153
ego ſentio,non magna contentio. Alterum ſi ſequare,multa ruunt, & maxime cōmunitas cum hominum genere,charitas,amicitia,iuſtitia,reliquæ virtutes,quarū eſſe nulla poteſt,niſi erit gratuita. Nam quæ voluptate quaſi mercede aliqua ad officium impellitur, ea non eſt virtus,ſed fallax imitatio,ſimulatióque virtutis.Audi cōtrà illos qui nomē honeſtatis à ſe ne intelligi quidē dicāt,niſi forte quod glorioſum ſit in vulgus,id honeſtum velimus dicere: fontem omnium bonorum in corpore eſſe, hanc normam,hāc regulam, hanc præſcriptionē eſſe naturæ,à qua qui aberrauiſſet, eum nunquam quid in vita ſeque-

retur habiturum. Nihil igitur me putatis hæc & alia innumerabilia quum audiam, moueri? Tam moueor quàm tu Luculle: nec me minus hominem quàm te putaueris. Tantum
155 intereſt, quòd tu quum es commotus acquieſcis, aſſentiris, approbas: verum illud certum, compreheñſum, perceptum, ratum, firmum, fixum fuiſſe vis, déque eo nulla ratione neque pelli, neque moueri potes. Ego nihil eiuſmodi eſſe arbitror, cui ſi aſſenſus ſim, non aſſentiar ſæpe falſe: quoniam vera à falſis nullo diſcrimine ſeparantur, præſertim quum iudicia iſta dialecticæ nulla ſint. Venio enim iam ad tertiam partẽ philoſophiæ. Aliud iudicium Protagoræ eſt, qui putet id cuique verum eſſe quod cuique videatur. Aliud Cyrenaicorũ, qui præter permotiones intimas nihil putãt eſſe iudicii. Aliud Epicuri, qui omne iudicium in ſenſibus, & in rerum notitiis, & in voluptate cõſtituit. Plato autẽ omne iudicium veritatis, veritatémque ipſam abductã ab opinionibus, & à ſenſibus cogitationis ipſius & mẽtis eſſe voluit. Nunquid horũ probat noſter Antiochus? Ille vero ne maiorũ quidem ſuo-
157 rum. Vbi enim aut Xenocratẽ ſequitur, cuius libri ſunt de ratione loquendi multi, & multũ probati: aut ipſum Ariſtotelẽ, quo profecto nihil eſt acutius, nihil politius? à Chryſippo pedẽ nũquam. Qui ergo Academici appellamur, an abutimur gloria nominis? Aut cur cogimur eos ſequi, qui inter ſe diſſident? In hoc ipſo quod in elementis Dialectici docent, quomodo iudicare oporteat verum falſúmne ſit, ſiquid ita connexum eſt vt hoc, Si dies eſt, lucet: quãta cõtentio eſt? Aliter Diodoro, aliter Philoni, Chryſippo aliter placet. Quid cũ Cleanthe doctore ſuo, quàm multis rebus Chryſippus diſſidet? Quid duo vel principes Dialecticorũ Antipater & Archidemus opinoſiſſimi homines, nónne multis in rebus diſſentiunt? Quid me igitur Luculle in inuidiam, & tanquam in concionẽ vocas: & quidẽ vt ſeditioſi Tribuni ſolẽt, occludi tabernas iubes? Quò enim ſpectat illud, quum artificia tol-
159 li quereris à nobis, niſi vt opifices cõcitentur: qui ſi vndique omnes conuenerint, facile cõtra vos incitabũtur. Expromã primũ illa inuidioſa, quòd eos omnes qui in concione ſtabunt, exules, ſeruos, inſanos eſſe dicatis: deinde ad illa veniã quæ iam nõ ad multitudinẽ, ſed ad voſmetipſos qui adeſtis pertinẽt. Negat enim vos Zeno, negat Antiochus ſcire quicquam. Quomodo, inquies? Nos enim defendimus etiam inſipientẽ multa cõprehendere. At ſcire negatis quenquã rem vllã niſi ſapientẽ. Et hoc quidẽ Zeno geſtu cõficiebat. Nam quum extẽſis digitis aduerſam manũ oſtenderat, Viſum, inquiebat, huiuſmodi eſt. deinde quum paulum digitos contraxerat, Aſſenſus huiuſmodi. tum quum plane cõpreſſerat, pugnúmque fecerat, comprehenſionem illã eſſe dicebat. Qua ex ſimilitudine etiam nomẽ ei rei, quod ante nõ fuerat, κατάληψιν impoſuit. Quum autem læuam manum admouerat, & illum pugnũ arcte vehementérque cõpreſſerat, ſciẽtiam talẽ eſſe dicebat, cuius cõpotem niſi
161 ſapientem eſſe neminem: ſed qui ſapiens ſit, aut fuerit, ne ipſi quidem ſolẽt dicere. Ita tu nunc Catule lucere neſcis, nec tu Hortẽſi in tua villa nos eſſe. Num minus hæc inuidioſe dicuntur? nec tamẽ nimis elegãter, illa ſubtilius. Sed quo modo tu, ſi comprehẽdi nihil poſſet, artificia concidere dicebas, nec mihi dabas id quod probabile eſſet, ſatis magnam vim habere ad artes: ſic ego nunc tibi refero artẽ ſine ſcientia eſſe nõ poſſe. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut Polycletus, nihil ſe ſcire, quum in his eſſet tãta ſolertia? Quod ſi eos docuiſſet aliquis quam vim habere diceretur ſcientia, deſinerẽt iraſci, ne nobis quidem ſuſcenſerẽt, quum didiciſſent id tollere nos quod nuſquã eſſet: quod autẽ ſatis eſſet, ipſis relinquere. Quam rationem, maiorũ etiam cõprobat diligentia, qui primũ iurare ex ſui animi ſentẽtia quenque voluerunt. Deinde ita teneri, ſi ſciens falleret: quòd inſcientia
163 multa verſaretur in vita. Tũ qui teſtimonium diceret, vt arbitrari ſe diceret, etiam quod ipſe vidiſſet: quǽque iurati iudices cognouiſſent, vt ea non vt eſſe facta, ſed vt videri pronuntiarentur. Verũ quoniã nõ ſolũ nauta ſignificat, ſed etiam Fauonius ipſe inſuſurrat nauigandi nobis Luculle tẽpus eſſe: & quoniam ſatis multa dixi, eſt mihi perorãdum. Poſthac tamen quum hæc quæremus, potius de diſſenſionibus tantis ſummorũ virorum diſſeramus, de obſcuritate naturæ, déque errore tot philoſophorum qui de bonis contrariíſque rebus tantopere diſcrepant: vt quum plus vno verum eſſe non poſſit, iacẽre neceſſe ſit tot, tam nobiles diſciplinas, quàm de oculorum ſenſuúmque reliquorum mendaciis,

& de forite, aut pseudomenio, quas plagas ipsi cõtra se Stoici texuerunt. Tum Lucullus, Non moleste, inquit, fero nos hæc cõtulisse. Sæpius enim cõgredientes nos, & maxime in Tusculanis nostris, siquæ videbũtur, requiremus. Optime, inquam. sed quid Catulus sentit? quid Hortensius? Tum Catulus: Egóne, inquit? ad patris reuoluor sententiam, quam quidem ille Carneadeam esse dicebat, vt percipi nihil putem posse: assensurum autẽ non percepto, id est opinaturũ sapientem existimem, sed ita vt si intelligat se opinari, sciátque nihil esse quod comprehendi & percipi possit, per ἐποχὴν illã omnium rerum comprobãs, illi alteri sententiæ, nihil esse quod percipi possit, vehemẽter assentior. Habeo, inquam, sententiam tuam, nec eam admodum aspernor. Sed quid tibi tandem videtur Hortensi?

Tum ille ridens, tollẽdum. Teneo te inquam. Nam ista Academiæ est propria sententia. Ita sermone confecto Catulus remansit, nos ad nauiculas nostras descendimus.

M.T. Ciceronis de finibus bonorum

ET MALORVM AD BRVTVM, LIB. PRIMVS.

NON ERAM nescius Brute, quum quæ summis ingeniis, ex- 1
quisitáque doctrina philosophi Græco sermone tractauissent, ea Latinis literis mãdaremus, fore vt hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Nam quibusdam, & iis quidem non admodũ indoctis, totum hoc displicet philosophari. Quidam autem non id tam reprehendunt, si remissius agatur: sed tantum studium, támque multam operam in eo ponendam non arbitrantur. Erunt etiam, & hi quidẽ eruditi Græcis literis, contemnentes Latinas, qui se dicãt in Græcis legendis operã mal- 3
le consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias literas vocẽt: genus hoc scribendi etsi sit elegans, personæ tamen & dignitatis esse negent. contra quos omnes dicendum breuiter existimo. quanquam philosophiæ quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro quo à nobis philosophia defensa & collaudata est, quum esset accusata & vituperata ab Hortensio. Qui liber quum & tibi probatus videretur, & iis quos ego posse iudicare arbitrarer, plura suscepi, veritus ne mouere hominũ studia viderer, retinere non possem. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel iam missum coerceri reprimíque non potest: vt propemodum iustioribus vtamur illis, qui omnino auocent à philosophia, 5
quàm iis qui rebus infinitis modum constituant, in réque eo meliore quo maior sit, mediocritatem desyderent. Siue enim ad sapientiam perueniri potest, non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam sapientia est. siue hoc difficile est, tamẽ nec modus est vllus inuestigandi veri, nisi inueneris: & quærẽdi defatigatio turpis est, quum id quod quæritur sit pulcherrimũ. Etenim si delectamur quum scribimus, quis est tam inuidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus, quis est qui alienæ modum statuat industriæ? Nam vt Terentianus Chremes non inhumanus, qui nouum vicinum non vult

" Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique:

(non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret) sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis iniucũdus labor. His igitur est difficilius satisfacere, qui se Latina scripta dicũt cõtemnere, in quibus hoc primũ est in quo admirer, cur in grauissimis rebus 7
non delectet eos patrius sermo, quum iidẽ fabellas Latinas ad verbũ de Græcis expressas non inuiti legãt. Quis enim tam inimicus pene nomini Romano est, qui Ennii Medeam aut Antiopã Pacuuii spernat, aut reiiciat? qui se iisdẽ Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas literas oderit? Synephebos ego, inquit, potius Cæcilii, aut Andriam Terentii, quàm vtranque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, vt quum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male cõuersam Attilii mihi legendã putem, de quo Licinius,

ferreum scriptorem, verum opinor scriptorem tamẽ, vt legẽdus sit. Rudem enim esse omnino in nostris poetis, aut inertissimæ segnitiæ est, aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi vidẽtur, quibus nostra ignota sunt. At, Vtinam ne in nemore, nihilo
9 minus legimus, quàm hoc idem Græcum. Quæ autem de bene beatéque viuendo à Platone disputata sunt, hæc explicari nõ placebit Latine? Quòd si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea quæ dicta sunt ab iis quos probamus, eísque nostrum iudicium & nostrum scribendi ordinem adiungimus, quid habent cur Græca anteponant his quæ & splẽdide dicta sint, neque sint cõuersa de Græcis? Nã si dicerent ab illis omnes res esse tractatas, ne ipsos quidẽ Græcos est cur tam multos legant quàm legendi sunt. Quid enim est à Chrysippo prætermissum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panætium, multos alios, in primísque familiarem nostrum Posidonium. Quid Theophrastus? mediocritérne delectat quum tractat locos ab Aristotele antè tractatos? Quid Epicurei? num desistunt de iisdem, de quibus & ab Epicuro scriptũ est, & ab
11 antiquis, ad arbitrium suum scribere? Quòd si Græci leguntur à Græcis iisdẽ de rebus alia ratione cõpositis: quid est cur nostri à nostris nõ legantur? Quanquã si plane sic verterem Platonẽ aut Aristotelẽ, vt verterunt nostri poetæ fabulas, male credo mererer de meis ciuibus, si ad eorũ cognitionẽ diuina illa ingenia transferrem. Sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen ne faciam interdictũ puto: locos quidẽ quosdã si videbitur transferam, & maxime ab his quos modo nominaui, quum inciderit vt id apte fieri possit, vt ab Homero Ennius, Afranius à Menandro solet. Nec vero vt noster Lucilius, recusabo quo minus omnes mea legant. Vtinam ille Persius, Scipio vero & Rutilius multo etiam magis: quorum ille iudicium reformidans, Tarentinis ait se & Consentinis & Siculis scribere: facete is quidem sicut aliâs, sed neque tam docti tunc erant ad quorum iudicium elaboraret: & sunt illius scripta leuiora, vt vrbanitas summa appareat, doctrina mediocris. Ego autem
13 quem timeam lectorem, quum ad te, ne Græcis quidem cedentẽ, in philosophia audeam scribere? Quanquam à teipso id quidẽ facio prouocatus, gratissimo mihi libro, quem ad me de virtute misisti. Sed ex eo credo quibusdã vsu venire vt abhorreant à Latinis, quòd inciderint in inculta quædam & horrida, de malis Græcis Latine scripta deterius. Quibus assentior, dummodo de eisdem rebus, ne Græcos quidem legendos putent: res vero bonas verbis electis grauiter ornatéque dictatas quis non legat? nisi qui se plane Græcũ dici velit, vt à Scæuola est Prætor salutatus Athenis Albutius: quem quidẽ locum cum multa venustate & omni sale, idem Lucilius, apud quem præclare Scæuola,

Græcum te Albuti, quàm Romanum atque Sabinum
Municipem Ponti, Titi, Anni centurionum
15 Præclarorum hominum, ac primorum signiferúmque,
Maluisti dici. Græce ergo Prætor Athenis,
Id quod maluisti, te, quum ad me accedis, saluto,
χαῖρε inquam Tite, lictores, turma omnis, chorúsque,
χαῖρε hinc hostis Muti Albutius, hinc inimicus,

Sed iure Mutius. Ego autẽ mirari non queo, vnde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidiũ. Non est omnino hic docẽdi locus, sed ita sentio, & sæpe disserui, Latinam linguam nõ modo non inopẽ, vt vulgo putarent, sed locupletiorẽ etiam esse quàm Græcã. Quando enim nobis vel dicã aut oratoribus bonis, aut poetis, postea quidẽ quàm fuit quem imitarẽtur, vllus orationis vel copiosæ, vel elegãtis ornatus defuit? Ego vero quum
17 forẽsibus operis, laboribus, periculis non deseruisse mihi videor præsidiũ in quo à Po. Ro. locatus sim: debeo profecto, quantũcunque possim, in eo quoq; elaborare, vt sint opera, studio, labore meo doctiores ciues mei: nec cũ istis tãtopere pugnare qui Græca legere malint, modo legant illa ipsa, nec simulẽt: & his seruire qui vel vtrísque literis vti velint, vel si suas habẽt, illas non magnopere desyderẽt. Qui autem alia malunt scribi à nobis, æqui esse debent, quòd & scripta multa sunt, sic vt plura nemini è nostris, & scribentur fortasse plura si vita suppetet: & tamen qui diligenter hæc, quæ de philosophia literis mãdamus,

legere aſſueuerit, iudicabit nulla ad legendū his eſſe potiora. Quid eſt enim in vita tātopere quærēdum, quàm quum omnia in philoſophia, tum id quod iis libris quæritur, quis ſit finis, quid extremū, quid vltimum, quò ſint omnia bene viuendi, rectéque faciendi cōſilia referenda: quid ſequatur natura vt ſummum ex rebus expetendis, quid fugiat vt extremum malorum? Qua de re quum ſit inter doctiſſimos ſumma diſſenſio, quid alienum putem eius eſſe dignitatis, quam mihi quiſque tribuit, quid omni in munere vitæ optimū & veriſſimū ſit exquirere? An partus ancillæ ſitne in fructu habēdus diſſeretur inter principes ciuitatis P. Scæuolā, Marcúmque Manilium: ab híſque M. Brutus diſſentiet, quod & acutū genus eſt, & ad vſus ciuium nō inutile: nóſque ea ſcripta, reliquáque eiuſdem generis, & legimus libenter & legemus, hæc quæ vitam continent omnem negliguntur? Nam vt ſint illa vendibiliora, hæc vberiora certe ſunt: quanquam id quidem licebit his exiſtimare qui legerint. Nos autem hanc omnē quæſtionē de finibus bonorū & malorum, ferè à nobis explicatā eſſe his literis arbitramur: in quibus quantū potuimus, nō modo quid nobis probaretur, ſed etiam quid à ſingulis philoſophiæ diſciplinis diceretur perſequuti ſumus. Vt autē à facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quæ pleriſque notiſſima eſt: quam à nobis ſic intelliges expoſitā, vt ab ipſis qui eam diſciplinam probant, non ſoleat accuratius explicari: verū enim inuenire volumus, non tanquam aduerſarium aliquem conuincere. Accurate autem quondam à L. Torquato homine omni doctrina erudito, defenſa eſt Epicuri ſententia de voluptate: à méque ei reſpōſum, quum C. Triarius in primis grauis & doctus adoleſcēs ei diſputationi intereſſet. Nam quum ad me in Cumanum ſalutandi cauſa vterque veniſſet, pauca primo inter nos de literis, quarum ſummū erat in vtroque ſtudium: deinde Torquatus, Quoniam nacti te, inquit, ſumus aliquando otioſum, certe audiam quid ſit quod Epicurum noſtrū nō quidē tu oderis, vt ferè faciunt qui ab eo diſſentiunt, ſed certe nō probes: eum quem ego arbitror vnū vidiſſe verum, maximíſque erroribus animos hominum liberauiſſe: & omnia tradidiſſe, quæ pertinent ad bene beatéque viuendum. ſed exiſtimo te, ſicut noſtrum Triarium, minus eo delectari, quòd illa Platonis, Ariſtotelis, Theophraſti orationis ornamenta neglexerit. Nam illuc quidem adduci vix poſſum, vt ea quæ ſenſerit ille, tibi non vera videantur. Vide quantū, inquam, fallare Torquate, oratio me iſtius philoſophi non offendit: nam & complectitur verbis quod vult, & dicit plane quod intelligam: & tamen à philoſopho ſi afferat eloquentiam, non aſperner: ſi non habeat, nō admodum flagitē. Re mihi non æque ſatiſfecit, & quidem locis pluribus, ſed quot homines tot ſententiæ: falli igitur poſſumus. Quamobrē tandē, inquit, non ſatiſfacit? Te enim iudicem æquum puto, modo quæ dicat ille bene noris. Niſi tu Phædrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas (quorum vtrunque audiui, quum mihi nihil ſane præter ſedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri ſententiæ ſatis notæ ſunt, atque eos quos nominani cum Attico noſtro frequenter audiui, quum miraretur ille quidem vtrunque, Phædrum autē etiam amaret, quotidiéque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus: neque erat vnquam controuerſia quid ego intelligerem, ſed quid probarem. Quid igitur eſt, inquit: audire enim cupio quid non probes. Principio, inquam, in Phyſicis, quibus maxime gloriatur, primū totus eſt alienus. Democrito adiicit perpauca mutās, ſed ita vt ea quæ corrigere vult, mihi quidem deprauare videatur. Ille atomos quas appellat, id eſt corpora indiuidua propter ſoliditatē, cenſet in infinito inani, in quo nihil æque nec ſummū, nec infimū, nec medium, nec vltimum, nec extremum ſit, ita ferri vt concurſionibus inter ſe cohæreſcant, ex quo efficiantur ea quæ ſint, quæque cernantur, omnia: eúmque motū atomorum nullo à principio, ſed ex æterno tempore intelligi conuenire. Epicurus autem in quibus ſequitur Democritū non ferè labitur. Quanquam vtriuſque quum multa non probo, tum illud in primis, quòd quum in rerum natura duo quærenda ſint: vnum quæ materia ſit, ex qua quæque res efficiantur: alterū quæ vis ſit quæ quidque efficiat, de materia diſſeruerunt: vim & cauſam efficiendi reliquerunt. Sed hoc cōmune vitium, illæ Epicuri propriæ ruinæ. Cenſet enim eadem illa indiuidua & ſolida corpora ferri ſuo deorſum pondere ad lineam,

hũc naturalem eſſe omnium corporũ motum. Deinde ibidem homo acutus, quum illud
occurreret, ſi omnia deorſum è regione ferrentur, & vt dixi ad lineam, nunquam fore vt
atomus altera alteram poſſet attingere: itaque attulit rem commẽtitiam, declinare dixit
29 atomum perpaulum quo nihil poſſet fieri minus, ita effici cõplexiones & copulationes,
& adhæſiones atomorũ inter ſe, ex quo efficeretur mũdus, omnéſque partes mundi, quæ-
que in eo eſſent. Quæ quum res tota ficta ſit pueriliter, tum ne efficit quod vult, nam &
ipſa declinatio ad libidinem fingitur. Ait enim declinare atomum ſine cauſa: quo nihil
turpius Phyſico, quàm fieri ſine cauſa quicquid dicere. Et illum motũ naturalẽ omnium
ponderum, vt ipſe conſtituit è regione inferiorem locum petẽtium, ſine cauſa eripuit ato-
mis: nec tamẽ id cuius cauſa hæc finxerat, aſſequutus eſt. nam ſi omnes atomi declinabũt,
nullæ vnquam cohæreſcent: ſiue aliæ declinabunt, aliæ ſuo nutu recte ferentur, primũ erit
hoc quaſi prouincias atomis dare, quæ recte, quæ oblique ferãtur: deinde eadẽ illa atomo-
rum, in quo etiam Democritus hæret, turbulenta cõcurſio, hunc mundi ornatum efficere
31 nõ poterit. Ne illud quidẽ Phyſici, credere aliquid eſſe minimum, quod profecto nũquam
putauiſſet, ſi à Polyæno familiari ſuo geometriam diſcere maluiſſet, quàm illũ etiam de-
docere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriáque perfe-
cto, huic bipedalis fortaſſe: tantum enim eſſe cenſet quantus videtur, vel paulo aut maio-
rem, aut minorem: ita quæ mutat, ea corrumpit. Quæ ſequitur, ſunt tota Democriti, ato-
mi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incurſione non ſolum videamus, ſed
etiam cogitemus. Infinitio ipſa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo eſt: tum innumerabiles
mũdi qui & oriantur & intereant quotidie. Quæ & ſi mihi nullo modo probãtur, tamen
Democritum laudatũ à cæteris, ab hoc qui eum vnum ſequutus eſſet, nollem vituperatũ.
Iam in altera philoſophiæ parte, quæ eſt quærendi ac diſſerendi, quæ λογικὴ dicitur, iſte ve-
33 ſter plane, vt mihi quidẽ videtur, inermis ac nudus eſt: tollit definitiones, nihil de diuidẽ-
do ac partiendo docet: nõ quomodo efficiatur, cõcludatúrque ratio tradit, nõ qua via ca-
ptioſa ſoluantur, ambigua diſtinguantur, oſtendit. Iudicia rerum in ſenſibus ponit: quibus
ſi ſemel aliquid falſi pro vero probatũ ſit, ſublatũ eſſe omne iudicium veri & falſi putat.

Deeſt nonnihil. . . . .

Confirmat autem illud vel maxime, quòd ipſa natura, vt ait ille, aſciſcat & reprobet, id eſt
voluptatem & dolorem. Ad hæc & quæ ſequamur & quæ fugiamus refert omnia. Quod
quanquam Ariſtippi eſt, à Cyrenaicíſque melius vberiúſque defenditur, tamen eiuſmodi
eſſe iudico, vt nihil homine videatur indignius. Ad maiora enim quædam nos natura
genuit & conformauit, vt mihi quidem videtur: ac fieri poteſt vt errem. ſed ita prorſus
exiſtimo, neque eum Torquatum qui hoc primus cognomen inuenerit, aut torquem il-
35 lum hoſti detraxiſſe, vt aliquam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut cum Latinis
tertio Conſulatu conflixiſſe apud Veſerim propter voluptatem. Quod vero ſecuri per-
cuſſerit filium, priuauiſſe ſe etiam videtur multis voluptatibus, quum ipſi naturæ patrió-
que amori prætulerit ius maieſtatis atque Imperii. Quid L. Torquatus, is qui COS. cum
Cn. Octauio fuit, quum illam ſeueritatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionẽ D. Syl
lano emancipauerat, vt eum Macedonum Legatis accuſantibus, quòd pecunias Præto-
rem in prouincia cepiſſe arguerent, cauſam apud ſe dicere iuberet: réque ex vtraque parte
audita, pronuntiaret eum non talẽ videri fuiſſe in Imperio, quales eius maiores fuiſſent,
& in conſpectum ſuum venire vetuit: nunquid tibi videtur de voluptatibus ſuis cogita-
uiſſe? Sed vt omittam pericula, labores, dolorẽ etiam quem optimus quiſque pro patria &
37 pro ſuis ſuſcipit, vt nõ modo nullã captet, ſed etiam prætereat omnes voluptates, dolores
denique quoſuis ſuſcipere malit quàm deſerere vllã officii partem, ad ea quæ hoc nõ mi-
nus declarãt, ſed videtur leuiora, veniamus. Quid tibi Torquate? quid huic Triario literæ?
quid hiſtoriæ cognitióque rerum? quid poetarũ euolutio? quid tãta tot verſuum memo-
ria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris, Hæc enim ipſa mihi ſunt voluptati, & erãt il-
la Torquatis. Nunquã hoc ita defendit Epicurus, neque vero tu Triari, aut quiſquã eorũ,
qui aut ſaperet aliquid, aut iſta didiciſſet. Et quod quæritur ſæpe, cur tã multi ſunt Epicu-

rei, sunt aliæ quoque causæ: sed multitudinē hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab il lo, recta & honesta quæ sint, ea facere ipsa per se lætitiā, id est voluptatem. Homines optimi non intelligūt totam rationem euerti, si ita se res habeat. Nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte & per se esse iucunda, per se esset & virtus & cognitio rerū, quod minime ille vult, expetenda. Hæc igitur Epicuri non probo, inquam: de cætero vellē equidē aut ille ipse doctrinis fuisset instructior: est enim (quod ita tibi videri necesse est) non satis politus his artibus, quas qui tenēt, eruditi appellātur: aut ne deterruisset alios à studiis. Quanquam te quidē video minime esse deterritū. Quæ quum dixissem, magis vt illum prouocarē quàm vt ipse loquerer, tum Triarius leniter arridēs, Tu quidem, inquit, totum Epicurum penè è philosophorum choro sustulisti: quid ei reliquisti, nisi te quoque vt id modo loqueretur, intelligere quid diceret? Aliena dicit in Physicis, nec ea ipsa quæ tibi probarentur, sed si quæ in iis corrigere voluit, deteriora fecit: disserendi artem nullam habuit: voluptatem quum summum bonum diceret, primùm in eo ipso parū vidit, deinde hoc quoque alienū: nam ante Aristippus, & ille melius. Etenim quasi detractis de homine sensibus * addidisti ad extremum etiam indoctum fuisse. Fieri, inquam, ô Triari nullo pacto potest, vt non dicas quid non probes eius à quo dissentias. Quid enim me prohibet Epicureum esse, si probarē quæ ille diceret, quum præsertim illa perdiscere ludus esset? Quamobrē dissentientium inter se reprehensiones non sunt vituperandæ: maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationésque in disputādo pertinaces, indignæ philosophia mihi videri solent. Tunc Torquatus, Prorsus, inquit, assentior: neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia aut pertinacia rectè disputari potest: sed ad hæc, nisi molestū est, habeo quæ velim. An me, inquam, nisi te audire vellem, censes hæc dicturum fuisse? Vtrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet, an de vna voluptate quæri, de qua omne certamen est? Tuo vero id quidem, inquam, arbitratu. Sic faciam igitur, inquit: vnam rem explicabo, eámque maximam: de Physicis aliàs, & quidem tibi & declinationem istam atomorū, & magnitudinem solis probabo, & Democriti errara ab Epicuro reprehēsa & correcta permulta. Nunc dicam de voluptate, nihil scilicet noui, ea tamen quæ teipsum probaturum esse confidā. Certe, inquam, pertinax non ero: tibíque, si mihi probabis ea quæ dices, libēter assentiar. Probabo, inquit, modo ista sis æquitate qua ostēdis, sed vti oratione perpetua malo quàm interrogare, aut interrogari. Vt placet, inquam. Tunc dicere exorsus est. Primū igitur, inquit, sic agam, vt ipsi authori huius disciplinæ placet. Constituam quid & quale sit id de quo quærimus, non quo ignorare vos arbitrer, sed vt ratione & via procedat oratio. Quærimus igitur quid sit extremum, quid vltimum bonorum: quod omnium philosophorum sententia tale debet esse, vt ad id omnia referri oporteat, ipsum autē nusquam. Hoc Epicurus in voluptate ponit, quod summum bonum esse vult, summúmque malum dolorem, idque instituit docere sic: Omne animal simulatque natum sit, voluptatem appetere, eáque gaudere vt summo bono: dolorem aspernari vt summum malum, & quantum possit à se repellere, idque facere nondum deprauatum, ipsa natura incorrupte atque integre iudicante. Itaque negat opus esse ratione, neque disputatione, quamobrem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit. Sentiri hoc putat, vt calere ignem, niuem esse albam, dulce mel: quorū nihil oporteret exquisitis rationibus confirmare, tantum satis esse admonere. Interesse enim inter argumentū cōclusionémque rationis, & inter mediocrē animaduersionē atque admonitionem: altera occulta quædā & quasi inuoluta aperiri, altera prōpta & aperta indicari. Etenim quoniam detractis de homine sensibus reliqui nihil est, necesse est quid aut ad naturā, aut cōtra sit, à natura ipsa iudicari. En quid percipit, aut quid iudicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid præter voluptatē & dolorē? Sunt autē quidā è nostris qui hæc subtilius velint tradere, & negent satis esse quid bonū sit aut quid malū, sensu iudicari, sed animo etiam ac ratione intelligi posse, & voluptatem ipsam per se esse expetendam, & dolorem ipsum per se esse fugiendum. Itaque aiunt hāc quasi naturalem atque insitā in animis nostris inesse notionem, vt alterum esse appetendū, alterum asper-

nandũ ſentiamus. Alii autẽ (quibus ego aſſentior) quum à philoſophis tamẽ pluribus per-
multa dicantur cur nec voluptas in bonis ſit numeranda, nec in malis dolor, non exiſti-
mant oportere nimium nos cauſæ confidere: ſed & argumẽtandum, & accurate diſſeren-
49 dum, & rationibus conquiſitis de voluptate & dolore diſputandum putant. Sed vt perſpi-
ciatis vnde omnis iſte natus ſit error voluptatem accuſantiũ, doloremque laudãtium, to-
tam rem aperiam: eáque ipſa, quæ ab illo inuentore veritatis, & quaſi architecto beatæ vi-
tæ dicta ſunt, explicabo. Nemo enim ipſam voluptatem, quia voluptas ſit, aſpernatur, aut
odit, aut fugit: ſed quia conſequantur magni dolores eos qui ratione voluptatẽ ſequi ne-
ſciunt. Neque porro quiſquam eſt qui dolorẽ ipſum, quia dolor ſit, amet, conſectetur, adi-
piſci velit, ſed quia nonnunquã eiuſmodi tempora incidunt, vt labore & dolore magnam
aliquã quærat voluptatẽ. Vt enim ad minima veniam, quis noſtrum exercitationẽ vllam
corporis ſuſcipit laborioſam, niſi vt aliquid ex ea cõmodi cõſequatur? Quis autẽ vel eum
iure reprehẽderit, qui in ea voluptate velit eſſe, qua nihil moleſtiæ conſequatur: vel illum
51 qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur? At vero eos & accuſamus, & iuſto
odio digniſſimos ducimus, qui blanditiis præſentium voluptatũ deliniti atque corrupti,
quos dolores & quas moleſtias excepturi ſunt occæcati cupiditate nõ prouidẽt: ſimilíque
ſunt in culpa qui officia deſerũt mollitia animi, id eſt laborum & dolorum fuga. Et harũ
quidem rerum facilis eſt & expedita diſtinctio. Nam libero tẽpore, quum ſoluta nobis eſt
eligendi optio, quúmque nihil impedit quo minus id quod maxime placet facere poſſi-
mus, omnis voluptas aſſumenda eſt, omnis dolor depellendus. Temporibus autẽ quibuſ-
dam, & aut officiis debitis, aut rerũ neceſſitatibus, ſæpe euenit vt & voluptates repudiandæ
ſint, & moleſtiæ nõ recuſandæ. Itaque earum rerum hic tenetur à ſapiente delectus, vt aut
reiiciendis voluptatibus maiores alias cõſequatur, aut perferendis doloribus aſperiores re-
53 pellat. Hanc ego quum teneam ſententiã, quid eſt cur verear ne ad eam non poſſim accõ
modare Torquatos noſtros? quos tu paulo ante, cum memoriter, tum etiã erga nos ami-
ce & beneuole collegiſti. Nec me tamẽ laudandis maioribus meis corrupiſti, nec ſegnio-
rem ad reſpondẽdum reddidiſti: quorum facta quẽadmodum quæſo interpretaris? Siccine
eos cenſes aut in armatum hoſtem impetum feciſſe, aut in liberos, aut in ſanguinẽ ſuum
tam crudeles fuiſſe, nihil vt de vtilitatibus, nihil vt de cõmodis ſuis cogitarent? At id ne
feræ quidem faciunt, vt ita ruant, atque turbent, vt earum motus & impetus quo perti-
neant nõ intelligamus. Tu tam egregios viros cẽſes tãtas res geſſiſſe ſine cauſa? Quæ fue-
rit cauſa mox videro: interea hoc tenebo, ſi ob aliquam cauſam iſta quæ ſine dubio præcla
ra ſunt fecerint, virtutem his ipſam per ſe cauſam non fuiſſe. Torquem detraxit hoſti, &
55 quidem ſe texit ne interiret. At magnum periculum adiit. In oculis quidẽ exercitus. quid
ex eo eſt conſequutus? Laudem & charitatẽ, quæ ſunt vitæ ſine metu degẽdæ præſidia fir-
miſſima. Filium morte multauit. ſi ſine cauſa: nollem me ab eo ortum tam importuno
támque crudeli. ſin vt dolore ſuo ſanciret militaris imperii diſciplinam, exercitúmque in
grauiſſimo bello animaduerſionis metu cõtineret: ſaluti proſpexit ciuium, qua intellige-
bat contineri ſuã. Atque hæc ratio late patet. In quo enim maxime conſueuit iactare ve-
ſtra ſe oratio, tua præſertim qui ſtudioſe antiqua perſequeris, claris & fortibus viris cõme
morãdis, eorúmque factis nõ emolumẽto aliquo, ſed ipſius honeſtatis decore laudandis:
id totum euertitur eo delectu rerum quem modo dixi conſtituto, vt aut voluptates omit
tantur maiorum voluptatũ adipiſcẽdarum cauſa, aut dolores ſuſcipiantur maiorum do-
57 lorum effugiendorũ gratia. Sed de clarorum hominum factis illuſtribus & glorioſis ſatis
hoc loco dictũ ſit; erit enim iam de omnium virtutũ curſu ad voluptatẽ proprius diſſerẽ-
di locus: nũc autẽ explicabo voluptas ipſa quæ, qualíſque ſit, vt tollatur omnis error im-
peritorum, intelligatúrque ea quæ voluptaria, delicata, mollis, habeatur diſciplina, quàm
grauis, quàm continens, quàm ſeuera ſit. Non enim hanc ſolam ſequimur, quæ ſuauitate
aliqua naturam ipſam mouet, & cum iucunditate quadã percipitur ſenſibus: ſed maximã
illam voluptatẽ habemus quæ percipitur omni dolore detracto. Nam quoniã quum pri-
uamur dolore, ipſa liberatione & vacuitate omnis moleſtiæ gaudemus: omne autem id

quo gaudemus voluptas est, vt omne quo offendimur dolor: doloris omnis priuatio recte est nominata voluptas. Vt enim quū cibo potionéque fames sitísque depulsa est, ipsa detractio molestiæ cōsequutionē affert voluptatis: sic in omni re doloris amotio successionem efficit voluptatis. Itaque non placuit Epicuro medium esse quiddam inter dolorem & voluptatē. illud enim ipsum quod quibusdam mediū videtur, quum omni dolore caret, non modo voluptatē esse, verumetiā summā voluptatē. Quisquis enim sentit quēadmodum sit affectus, eum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. Omni autem priuatione doloris putat Epicurus terminari summā voluptatē, vt postea variari voluptas distinguíque possit, augeri amplificaríque nō possit. At etiam Athenis, vt è patre audiebam, facete & vrbane Stoicos arridente, statua est in Ceramico Chrysippi sedentis, porrecta manu: quæ manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatū, num quidnam manus tua sic affecta, quēadmodum affecta nunc est, desyderat? Nihil sane. At si voluptas esset bonum, desyderaret? Ita credo. Non est igitur voluptas bonū. Hoc ne statuam quidē dicturam pater aiebat, si loqui posset. Conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute, nihil ad Epicurum. Nam si ea sola voluptas esset, quæ quasi titillaret sensus, vt ita dicam, & ad eos cū suauitate afflueret & illaberetur, nec manus esse contēta posset vlla vacuitate doloris sine iucundo motu voluptatis. Sinautem summa voluptas est, vt Epicuro placet, nihil dolere; primū tibi recte Chrysippe concessum est, nihil desyderare manum, quum ita esset affecta: secūdum, nō recte, si voluptas esset bonum, fuisse desyderaturā. Idcirco enim non desyderaret, quia quod dolore caret, id in voluptate est. Extremū autem esse bonorū voluptatem ex hoc facillime perspici potest. Constituamus aliquem magnis multis perpetuis fruentem & animo & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente nec impendente, quem tandem hoc statu præstabiliorē aut magis expetendum possumus dicere? Inesse enim necesse est in eo qui ita sit affectus, & firmitatē animi, nec mortem, nec dolorem timentis: quòd mors sensu careat, dolor in longinquitate leuis, in grauitate breuis soleat esse, vt eius magnitudinē celeritas, diuturnitatem alleuatio consoletur. Ad ea quum accedit, vt neque diuinum numen horreat, nec præteritas voluptates effluere patiatur, earúmque assidua recordatione lætetur: quid est quod huc possit quod melius sit accedere? Statue contrà aliquē confectū tātis animi corporísque doloribus, quāti in hominē maximi cadere possunt, nulla spe proposita fore leuius aliquādo, nulla præterita, neque præsenti, neque expectata voluptate: quid eo miserius dici aut fingi potest? Quòd si vita doloribus referta maxime fugienda est, summū profecto malum est viuere cū dolore. Cui sententiæ cōsentaneum est, vltimū esse bonorū cū voluptate viuere. Nec enim habet nostra mens quicquam vbi consistat, tāquam in extremo, omnésque & metus & ægritudines ad dolorē referuntur, nec præterea est res vlla quæ sua natura aut sollicitare possit, aut angere. Præterea & appetēdi, & refugiēdi, & omnino rerum gerēdarum initia proficiscūtur aut à voluptate aut à dolore: quod quum ita sit, perspicuū est omnes rectas res atque laudabiles eò referri vt cum voluptate viuatur. Quoniā autē id est vel summū bonorū, vel vltimū & extremū, quod Græci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autē res referuntur omnes: fatēdum est summū esse bonum iucunde viuere. Id qui in vna virtute ponunt, & splendore nominis capti quid natura postulet nō intelligunt, errore maximo si Epicurū audire voluerint, liberabūtur. Istæ enim vestræ eximiæ pulchræque virtutes, nisi voluptates efficerent, quis eas aut laudabiles aut expetēdas arbitraretur? Vt enim medicorū scientiā non ipsius artis, sed bonæ valetudinis causa probamus: & gubernatoris ars, quia bene nauigandi rationem habet, vtilitate, nō arte laudatur: sic sapientia quæ ars viuendi putanda est, non expeteretur si nihil efficeret: nunc expetitur, quòd est tanquam artifex conquirēdæ & comparandæ voluptatis. Quam autem dicam voluptatē iam videtis, ne inuidia verbi labefactetur oratio mea. Nam quum ignoratione rerum bonarum & malarū maxime hominū vita vexetur, ob eámque errorem & voluptatibus maximis sæpe priuentur, & prauissimis animi doloribus torqueantur, sapientia est adhibenda quæ & terroribus cupiditatibúsque detractis, & omniū falsarum opinionum temeritate direpta,

certiſſimã ſe nobis ducem præbeat ad voluptatẽ. Sapientia enim eſt vna, quæ mœſtitiam
pellat ex animis, quæ nos exhorreſcere metu non ſinat, qua præceptrice in tranquillitate
69 viui poteſt, omnium cupiditatũ ardore reſtincto. Cupiditates enim ſunt inſatiabiles, quæ
non modo ſingulos homines, ſed vniuerſas familias euertunt, totã etiam labefactãt ſæpe
remp. Ex cupiditatibus, odia, diſſidia, diſcordiæ, ſeditiones, bella naſcũtur. Nec hæ ſeſe fo-
ris ſolum iactant, nec tantum in alios cæco impetu incurrunt, ſed intus etiam in animis
incluſæ inter ſe diſſident atque diſcordant, ex quo vitam amariſſimã neceſſe eſt effici; vt
ſapiens ſolum amputata circunciſáque inanitate omni & errore, naturæ finibus cõtentus
ſine ægritudine poſſit & ſine metu viuere. Quæ eſt enim aut vtilior, aut ad bene viuen-
dum aptior partitio, quàm illa qua eſt vſus Epicurus? qui vnum genus poſuit earum cu-
piditatum quæ eſſent & naturales, & neceſſariæ: alterum quæ naturales eſſent, nec tamen
neceſſariæ: tertiũ, quæ nec naturales, nec neceſſariæ. Quarũ ea ratio eſt, vt neceſſariæ nec
71 opera multa nec impenſa expleantur. ne naturales quidem multa deſyderant, propterea
quòd ipſa natura diuitias, quibus contenta ſit, & parabiles & terminatas habet. Inanium
autem cupiditatum nec modus vllus, nec finis inueniri poteſt. Quòd ſi vitam omnẽ per-
turbari videmus errore & inſcitia, ſapientiámque eſſe ſolam quæ nos à libidinũ impetu &
formidinũ terrore vindicet, & ipſius fortunæ modice ferre doceat iniurias, & omnes do-
ceat vias quæ ad quietem & tranquillitatẽ ferant: quid eſt cur dubitemus dicere & ſapien-
tiam propter voluptatem expetẽdam, & inſipientiam propter moleſtias eſſe fugiendam?
Eadémque ratione ne temperãtiam quidem propter ſe expetẽdam eſſe dicemus, ſed quia
pacem animis afferat, & eos quaſi cõcordia quadam placet ac leniat. Tẽperantia eſt enim
quæ in rebus aut expetẽdis aut fugiendis, vt rationẽ ſequamur, monet. Nec enim ſatis eſt
73 iudicare quid faciendum nõ faciendúmve ſit, ſed ſtare etiã oportet in eo quod ſit iudica-
tum. Plerique autẽ quòd tenere atque ſeruare id quod ſtatuerunt non poſſunt, victi & de-
bilitati obiecta ſpecie voluptatis tradunt ſe libidinibus conſtringendos, nec quid prouen-
turum ſit, prouident: ob eámque cauſam propter voluptatem & paruam & nõ neceſſariã,
& quæ vel aliter pararetur, & qua etiã carere poſſent ſine dolore, tum in morbos graues,
tum in damna, tum in dedecora incurrũt, ſæpe etiam legum iudiciorúmque pœnis obli-
gantur. Qui autẽ ita frui volunt voluptatibus, vt nulli propter eas dolores conſequantur,
& qui ſuum iudicium retinent, ne voluptate victi faciant id quod ſentiunt nõ eſſe facien-
dum, hi voluptatem maximã adipiſcuntur prætermittẽda voluptate. Iidem etiã dolorem
ſæpe perpetiuntur, ne ſi id nõ faciant, incidant in maiorem. Ex quo intelligitur, nec intẽ-
75 perantiam propter ſe fugiendam eſſe: temperantiámque expetendam, nõ quia voluptates
fugiat, ſed quia maiores cõſequatur. Eadem fortitudinis ratio reperietur. Nam neque la-
borum perfunctio, neque perpeſſio dolorũ per ſe ipſa allicit, nec patiẽtia, nec aſſiduitates,
nec vigiliæ, nec ea ipſa quæ laudatur induſtria, ne fortitudo quidem: ſed iſta ſequimur vt
ſine cura metúque viuamus, animúmque & corpus, quãtũ efficere poſſimus, moleſtia libe-
remus. Vt enim mortis metu omnis quietæ vitæ ſtatus perturbatur, & vt ſuccũbere dolo-
ribus, eóque humili animo imbecillóque ferre, miſerũ eſt, ob eámq; debilitatẽ animi mul
ti parẽtes reliquerũt, multi amicos, nõnulli patriã, plerique autẽ ſeipſos penitus perdiderũt:
ſic robuſtus animus & excelſus omni eſt liber cura, & rigore animi etiã mortẽ contẽnit:
qua qui affecti ſunt, in eadẽ cauſa ſunt qua antequã nati: & ad dolores ita paratus eſt, vt
meminerit maximos morte finiri, paruos multa habere interualla requietis: mediocrium
77 nos eſſe dominos, vt ſi tolerabiles ſint feramus: ſin minus, æquo animo è vita, quũ ea nõ
placeat, tãquã è theatro exeamus. Quibus rebus intelligitur nec timiditatẽ ignauiámque
vituperari, nec fortitudinẽ patientiámque laudari ſuo nomine: ſed illas reiici quia dolorẽ
pariant, has optari quia voluptatem. Iuſtitia reſtat, vt de omni virtute ſit dictum, ſed ſi-
milia ferè dici poſſunt. Vt enim temperãtiam, ſapientiã, fortitudinẽ copulatas eſſe docui
cum voluptate, vt ab ea nullo modo nec diuelli nec diſtrahi poſſint: ſic de iuſtitia iudicã-
dum eſt, quæ nõ modo nunquam nocet cuiquam, ſed contra ſemper alit aliquid tum vi
ſua atque natura quod tranquillet animos, tum ſpe nihil earũ rerum defuturũ quas natu-

ra deprauata deſyderat. Quemadmodum temeritas & libido & ignauia ſemper animum excruciant, & ſemper ſolicitant, turbulentǽque ſunt: ſic cuius in mente conſedit, hoc ipſo quod adeſt, turbulenta non poteſt fieri: & ſi vero molita quippiam eſt, quãuis occulte fecerit, nunquã tamen confidet id fore ſemper occultum. Plerũque improborũ facta primo ſuſpicio inſequitur, deinde ſermo, atque fama, tum accuſator, tum iudex: multi etiã vt te C O S. ipſi ſe indicauerũt. Quod ſi qui ſatis opibus hominũ ſibi contra conſcientiam ſepti eſſe & muniti videntur, deorum tamen numen horrent, eáſque ipſas ſolicitudines, quibus eorum animi noctéſque diéſque exeduntur, à diis immortalibus ſupplicii cauſa importari putant. Quæ autem tanta ex improbis factis ad minuendas vitæ moleſtias acceſſio fieri poteſt, quanta ad augendas, cum cõſcientia factorum, tum pœna legum, odióque ciuium? Et tamẽ in quibuſdã neque pecuniæ modus eſt, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarũ cupiditatum: quas nulla præda vnquam improbe parta minuit, ſed auget potius atque inflãmat, vt coercendi magis quàm dedocẽdi eſſe videantur. Inuitat igitur vera ratio bene ſanos ad iuſtitiã, æquitatẽ, fidem: neque homini infanti aut impotẽti iniuſte facta cõducũt, qui nec facile efficere poſſit id quod conetur, nec obtinere ſi effecerit: & opes vel fortunæ vel ingenii liberalitati magis cõueniunt: qua qui vtãtur, beneuolentiam ſibi conciliant, & (quod aptiſſimũ eſt ad quiete viuẽdum) charitatem: præſertim quum omnino nulla ſit cauſa peccandi. Quæ enim cupiditates à natura proficiſcuntur, facile explentur ſine vlla iniuria: quæ autem inanes ſunt, his parendum nõ eſt. Nihil enim deſyderabile cõcupiſcunt, plúſque in ipſa iniuria detrimenti eſt, quàm in his rebus emolumenti, quæ pariuntur iniuria. Itaque ne iuſtitiã quidem recte quis dixerit per ſeipſam optabilem: ſed quia iucunditatis vel plurimũ afferat. Nam diligi & charum eſſe iucundum eſt, propterea quia tutiorẽ vitam & voluptatẽ efficit pleniorem. Itaque non ob ea ſolum incõmoda quæ eueniunt improbis, fugiendam improbitatẽ putamus, ſed multo etiam magis quòd cuius in animo verſatur, nunquam ſinit eum reſpirare, nunquã acquieſcere. Quòd ſi ne ipſarum quidem virtutum laus, in qua maxime cæterorũ philoſophorũ exultat oratio, reperire poteſt exitum, niſi dirigatur ad voluptatẽ: voluptas autem eſt ſola, quæ nos vocet ad ſe & alliciat ſuapte natura: nõ poteſt eſſe dubium quin id ſit ſummum atque extremũ bonorum omnium: beatéque viuere nil aliud ſit niſi cum voluptate viuere. Huic certæ ſtabilíſque ſententiæ quæ ſint coniuncta, explicabo breui. Nullus in ipſis error eſt finibus bonorũ & malorũ, id eſt, in voluptate, aut in dolore: ſed in his rebus peccãt quum è quibus hæc efficiantur ignorant. Animi autẽ voluptates & dolores naſci fatemur è corporis voluptatibus & doloribus. Itaque cõcedo quod modo dicebas, cadere cauſa, ſi qui è noſtris aliter exiſtiment, quos quidẽ video eſſe multos, ſed imperitos. Quãquam autem & lætitiam nobis voluptas animi, & moleſtiam dolor afferat, eorum tamẽ vtrunque & ortum eſſe è corpore, & ad corpus referri, nec ob eam cauſam nõ multo maiores eſſe & voluptates & dolores animi quàm corporis. Nam corpore nihil niſi præſens, & quod adeſt ſentire poſſumus: animo autem & præterita & futura. Vt enim æque doleamus animo quum corpore dolemus, fieri tamen permagna acceſſio poteſt, ſi aliquid æternum & infinitum impendere malum nobis opinemur: quod idem licet transferre in voluptatẽ, vt ea maior ſit ſi nihil tale metuamus. Iam illud quidem perſpicuum eſt, maximam animi aut voluptatem, aut moleſtiam plus aut ad beatam, aut ad miſeram vitam afferre momenti, quàm eorum vtrumuis, ſi æque diu ſit in corpore. Non placet autem detracta voluptate ægritudinem ſtatim conſequi, niſi in voluptatis locum dolor forte ſucceſſerit. At contra gaudere noſmet omittendis doloribus, etiã ſi voluptas ea quæ ſenſum moueat, nulla ſucceſſerit: eóque intelligi poteſt quanta voluptas non dolere ſit. Sed vt his bonis erigimur quæ expectamus, ſic lætamur his quæ recordamur. Stulti autẽ malorũ memoria torquentur, ſapientes bona præterita grata recordatione renouata delectãt. Eſt autem ſitum in nobis, vt & aduerſa, quaſi perpetua obliuione obruamus, & ſecunda iucunde ac ſuauiter meminerimus. Sed quum ea quæ præterierunt, acri animo & attento intuemur, tunc fit vt ægritudo ſequatur, ſi illa mala ſint: lætitia, ſi bona. O præclaram beate viuendi, & aper-

tam,& simplicem,& directam viam! Quum enim certe nihil homini possit melius esse, quàm vacare omni dolore & molestia,perfruíque maximis & animi & corporis voluptatibus:videtísne quàm nihil prætermittatur quod vitã adiuuet, quo facilius id quod pro-
89 positum est,summũ bonum consequamur?Clamat Epicurus is quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis,non posse iucunde viui,nisi sapienter,honeste,iustéque viuatur, nec sapienter,honeste,iuste,nisi iucunde. Neque enim ciuitas in seditione potest esse beata,nec in discordia dominorum domus:quo minus animus à se ipse dissidens,secúmque discordans,gustare partem vllam liquidæ voluptatis & liberæ potest? Atqui pugnantibus & contrariis studiis consiliísque semper vtens nihil quieti videre, nihil tranquilli potest. Quòd si corporis grauioribus morbis vitæ iucũditas impeditur,quãto magis animi morbis impediri necesse est? Animi autem morbi sunt cupiditates immẽsæ,& immanes diuitiarum,gloriæ,dominationis,libidinosarũ etiam voluptatum. Accedunt ægritudines,molestiæ,mœrores,qui animos exedunt, conficiúntque curis,hominum non intelligentium
91 nihil dolendũ esse omnino quod sit à dolore corporis præsenti futuróve seiunctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborũ aliquo laborat. Nemo igitur est non miser. Accedit etiã mors,quæ quasi saxum Tantalo semper impendet. Tum superstitio,qua qui est imbutus,quietus esse nunquam potest. Præterea bona præterita non meminerũt,præsentibus non fruuntur,futura modo expectant:quæ quia certa esse nõ possunt,conficiuntur & angore,& metu: maximéque cruciantur quum sero sentiunt frustra se aut pecuniæ studuisse,aut imperiis,aut opibus,aut gloriæ. nullas enim consequuntur voluptates,quarum potiendi spe inflammati multos labores magnósque susceperant. Ecce autem alii minuti & angusti,aut omnia semper desperantes,aut maleuoli,inuidi, difficiles,lucifugi, maledici,monstrosi:alii autem etiam amatoriis leuitatibus dediti,alii petulantes,alii au-
93 daces,proterui,iidem intemperantes & ignaui, nunquam in sententia permanentes:quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiæ. Igitur neque stultorũ quisquam beatus,neque sapientũ non beatus. Multóque hoc melius nos veriúsque quàm Stoici. illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam vmbrã,quod appellant honestum,non tam solido quàm splendido nomine. virtutem autem nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem,atque ad beate viuendum se ipsa esse contentam. Sed possunt hæc quadam ratione dici,non modo non repugnantibus,verũetiam approbantibus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur,finitas habet cupiditates,negligit mortem,de diis immortalibus sine vllo metu vera sentit,non dubitat(si ita melius sit)migrare de vita. His rebus instructus semper est in voluptate. Neque enim tempus est
95 vllum quo non plus habeat voluptatum quàm dolorum. Nam & præterita grate meminit,& præsentibus ita potitur vt animaduertat quanta sint ea,quámque iucunda:neq; pẽdet ex futuris,sed expectat illa, fruitur præsentibus,ab hísque vitiis quæ paulò antè collegi,abest plurimũ.& quum stultorũ vitam cum sua comparat,magna afficitur voluptate: dolores autem siqui incurrunt, nunquam vim tantam habẽt,vt non plus habeat sapiens quo gaudeat,quàm quo angatur. Optime vero Epicurus,quòd exiguam dicit fortunã interuenire sapienti,maximásque ab eo & grauissimas res consilio ipsius & ratione administrari:nec maiorem voluptatem ex infinito tempore ætatis percipi posse,quàm ex hoc percipiatur quod videamus esse finitum. In Dialectica autem vestra nullam vim existimauit esse nec ad melius viuendum,nec ad commodius disserẽdum. In Physicis quidem plurimũ posuit:ea scientia, & verborum vis,& natura orationis,& consequentium repu-
97 gnantiúmve ratio potest perspici. Omniũ autem rerum natura cognita,leuamur superstitione,liberamur mortis metu, non cõturbamur ignoratione rerum, è qua ipsa horribiles existunt sæpe formidines: denique etiam morati melius erimus, quum didicerimus quid natura desyderet. Tum vero si stabilem scientiã rerum tenebimus,seruata illa,quæ quasi delapsa de cælo est ad cognitionem omniũ,regula, ad quam omnia iudicia rerum dirigentur,nunquam vllius oratione victi sententia desistemus:nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum iudicia defendere. Quicquid porrò animo

cernimus, id omnẽ oritur à sensibus: qui si omnes veri erunt, vt Epicuri ratio docet, tum
denique poterit aliquid cognosci & recipi. Quos qui tollunt, & nihil posse percipi dicũt,
ii remotis sensibus, ne idipsum quidem expedire possunt quod disserunt. Præterea subla-
ta cognitione & scientia, tollitur omnis ratio & vitæ degendæ, & rerum gerendarum. Sic 99
è Physicis & fortitudo sumitur contra mortis timorem, & constantia contra metum reli-
gionis, & sedatio animi omnium rerum occultarũ ignoratione sublata, & moderatio, na-
tura cupiditatũ, generibúsque explicatis: & vt modo docui cognitionis regula & iudicio,
ab eadẽ illa cõstituto, veri à falso distinctio traditur. Restat locus huic disputationi vel
maxime necessarius de amicitia, quam, si voluptas summũ sit bonum, affirmatis nullam
omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit, Omnium rerum quas ad beate viuẽdum
sapientia cõparauerit, nihil esse maius amicitia, nihil vberius, nihil iucundius. Neque vero
hoc, oratione solum, sed multo magis vita & moribus comprobauit. Quod quàm ma-
gnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant, in quibus tam multis támque variis ab vltima
antiquitate repetitis, tria vix amicorum paria reperiuntur, vt ad Orestem peruenias pro- 100
fectus à Theseo. At vero Epicurus vna in domo, & ea quidẽ angusta, quàm magnos, quá-
táque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? quod fit etiam nunc
ab Epicureis. Sed ad rem redeamus, de omnibus dici necesse est. Tribus igitur modis vi-
deo à nostris de amicitia disputatum. Alii quum eas voluptates quæ ad amicos pertine-
rent, negarent esse per seipsas tam expetendas, quàm nostras expeteremus: quo loco vi-
detur quibusdam stabilitas amicitiæ vacillare: tuentur tamen eum locum, séque facile, vt
mihi videtur, expediunt. Vt enim virtutes, de quibus antè dictum est, sic amicitiã negant
posse à voluptate discedere. Nam quum solitudo & vita sine amicis, insidiarum & metus
plena sit, ratio ipsa monet amicitias comparare, quibus partis cõfirmetur animus, & à spe
pariendarum voluptatũ seiungi non potest. Atque vt odia, inuidiæ, despicationes aduer- 104
santur voluptatibus: sic amicitiæ nõ modo fautrices fidelissimæ, sed etiam effectrices sunt
voluptatum tam amicis, quàm sibi: quibus nõ solum præsentibus fruuntur, sed etiam spe
eriguntur consequẽtis ac posteri temporis. Quod quia nullo modo sine amicitia firmam
& perpetuam iucunditatẽ vitæ tenere possumus, nec vero ipsam amicitiam tueri, nisi ipsi
æque amicos & nosmetipsos diligamus: idcirco & hoc ipsum efficitur in amicitia, & ami
citia cum voluptate connectitur. Nam & lætamur amicorum lætitia æque atque nostra,
& pariter dolemus angoribus. Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum,
quo in seipsum: quósque labores propter suam voluptatẽ susciperet, eosdẽ suscipiet pro-
pter amici voluptatem. Quæque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hæ semper vo
luptatibus inhærent, eadem de amicitia dicenda sunt. Præclare enim Epicurus his penè
verbis, Eadem, inquit, scientia confirmauit animũ, ne quod aut sempiternum, aut diutur- 105
num timeret malum, quæ perspexit in hoc ipso vitæ spatio, amicitiæ præsidium esse fir-
missimũ. Sunt autem quidam Epicurei timidiores paulo contra vestra conuitia, sed tamẽ
satis acuti, qui verentur ne si amicitiam propter nostram voluptatem expetẽdam putemus,
tota amicitia quasi claudicare videatur. Itaque primos congressus, copulationésque con-
suetudinem instituendarũ amicitiarum, fieri propter voluptatem: quum autem vsus pro-
grediens familiaritatẽ effecerit, tum amorem efflorescere tantũ, vt etiam si nulla sit vtili-
tas ex amicitia, tamen ipsi amici propter seipsos amentur. Etenim si loca, si phana, si vr-
bes, si gymnasia, si campũ, si canes, si equos, si ludicra exercendi, aut venandi, consuetudi-
ne adamare solemus: quanto id in hominum consuetudine facilius fieri poterit & iustius?
Sunt autem qui dicant fœdus quoddam esse sapientum, vt ne minus amicos quidẽ quàm
seipsos diligant. Quod & fieri posse intelligimus, & sæpe id fieri videmus, & perspicuum 107
est nihil ad iucunde viuẽdum reperiri posse, quod coniunctione tali sit aptius. Quibus ex
omnibus iudicari potest, non modo non impediri rationem amicitiæ, si summũ bonum
in voluptate ponatur, sed sine hoc, institutionem amicitiæ omnino non posse reperiri.
Quapropter si ea quæ dixi sole ipso illustriora & clariora sunt, si omnia dixi hausta è fon
te naturæ, si tota oratio nostra omnẽ sibi fidẽ sensibus confirmat, id est incorruptis atque

integris testibus:si infantes pueri,mutæ etiã bestiæ penè loquũtur magistra ac duce natura,nihil esse prosperum nisi voluptatem,nihil improsperũ nisi dolorem:de quibus neque deprauate iudicant,neque corrupte:nónne ei maximã gratiam habere debemus,qui hac exaudita quasi voce naturæ,sic eam firme grauitérque comprehẽderit,vt omnes bene sanos in viam placatæ,tranquillæ,quietæ,beatæ vitæ deduceret? Qui quòd tibi parum videtur eruditus,ea causa est quòd nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ beatæ vitæ disciplinam iuuaret. An ille tempus aut in poetis euoluendis (vt ego & Triarius te hortatore fecimus) cõsumeret,in quibus nulla solida vtilitas,omnísque puerilis est delectatio? aut se,vt Plato,in musicis,geometria,numeris,astris contereret,quæ & à falsis initiis pro-
10 fecta vera esse nõ possunt:& si essent vera,nihil afferrent quo iucundius,id est quo melius viueremus?Eas ergo artes persequeretur,viuendi artem tantã,támque operosam,& perinde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus, sed ii indocti qui quæ pueros non didicisse turpe est,ea putant vsque ad senectutẽ esse discẽda.Quæ quum dixisset,Explicaui,inquit,sententiam meã,& eo quidem consilio tuum iudicium vt cognoscerẽ : quæ mihi facultas,vt id meo arbitratu facerem,ante hoc tempus nunquam est data.

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM AD BRVTVM, LIB. II.

1 HIC quum vterque me intueretur, seséque ad audiendum significarent paratos: Primùm,inquam,deprecor,ne me tanquam philosophũ putetis scholam vobis aliquã explicaturum,quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere vnquam probaui.Quando enim Socrates(qui parens philosophiæ iure dici potest)quicquam tale fecit? Eorũ erat iste mos qui tunc sophistæ nominabãtur. quorum è numero primus est ausus Leontinus Gorgias in cõuentu poscere quæstionem,id est iubere dicere qua de re quis vellet audire. Audax negotium dicerem & impudens,nisi hoc institutũ postea trãslatum ad philosophos nostros esset.Sed & illum quem nominaui,& cæteros sophistas,vt è Platone intelli-
3 gi potest, lusos videmus à Socrate. Is enim percontando atque interrogando elicere solebat eorum opiniones,quibuscum disserebat, vt ad ea quæ hi respondissent, siquid videretur,diceret.Qui mos quum à posterioribus nõ esset retentus, Archesilas eum reuocauit, instituítque vt hi qui se audire vellent, non de se quærerent, sed ipsi dicerent quid sentirent. quod quum dixissent, ille contra : sed qui audiebant quoad poterant,defendebant sententiam suam:apud cæteros autem philosophos,qui quæsiuit aliquid tacet,quod quidem iam fit etiam in Academia. Vbi enim is qui audire vult,ita dixit, Voluptas mihi videtur esse summũ bonum:perpetua oratione contrà disputatur, vt facile intelligi possit, eos qui aliquid sibi videri dicant,non ipsos in ea sententia esse,sed audire velle contraria. Nos cõmodius agimus:nõ enim solum Torquatus dixit quid sentiret,sed etiam cur.Ego
5 autem arbitror,quanquã admodum delectatus sum eius oratione perpetua,tamen cõmodius quum in rebus singulis insistas,& intelligas quid quisque cõcedat,quid abnuat,ex rebus concessis concludi quod velis, & ad exitum perueniri. Quum enim fertur quasi torrens oratio,quanuis multa cuiusque modi rapiat, nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationẽ rapidam coerceas.Omnis autem in quærendo,quæ via quadam & ratione habetur oratio,præscribere primùm debet vt quibusdam in formulis ea res agatur, vt inter quos disseritur, cõueniat quid sit id de quo disseratur. Hoc positum in Phædro à Platone probauit Epicurus,sensítque in omni disputatione id fieri oportere. Sed quod proximũ fuit,non vidit. negat enim definiri rem placere,sine qua fieri interdum non potest vt inter eos qui ambigũt cõueniat quid sit id de quo agatur,velut in hoc ipso de quo
7 nunc disputamus. Quærimus enim finem bonorum, possumúsne scire hoc quale sit,nisi contulerimus inter nos quum finem bonorũ dixerimus, quid finis,quid etiam sit ipsum bonum.Atqui hæc patefactio quasi rerum opertarũ,quum quid,quidque sit aperitur,definitio est,qua tu etiam imprudens vtebare nonnũquam.Nam hunc ipsum siue finem, siue

extremũ, siue vltimũ definiebas id esse, quòd omnia quæ rectè fierent, referrẽtur, neque idipsum vsquam referretur, præclare hoc quidem: bonum ipsum etiam quid esset fortasse, si opus fuisset, definisses: aut quod esset natura appetendum, aut quod prodesset, aut quod iuuaret, aut quod liberet: modo idem (nisi molestum est) quoniã tibi non omnino displicet definire, & id facis quũ vis, velim definire quid sit voluptas, de quo hæc omnis quæstio est. Quisquã sit, inquit, qui, quid sit voluptas nesciat? aut qui quo magis id intelligat, definitionem aliquam desyderet? Meipsum esse dicerem, inquã, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatẽ, & satis firme conceptã animo atque comprehẽsam: nunc autẽ dico ipsum Epicurum nescire, & in eo nutare, cúmque qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi quæ vis subiecta sit vocibus: nõ intelligere interdũ quid sonet hæc vox voluptatis, id est, quæ vis huic voci subiiciatur. Tum ille ridens, Hoc vero, inquit, optimũ, vt is qui finem rerum expetẽdarum voluptatem esse dicat, id extremũ, id vltimũ bonorum, idipsum quid sit, quale sit, nesciat. Atqui, inquã, aut Epicurus quid sit voluptas, aut omnes mortales qui vbique sunt, nesciunt. Quonã, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens mouetur, & iucũditate quadam perfunditur.

Quid ergo, inquit, istam voluptatẽ Epicurus ignorat? Non semper, inquã: nam interdũ nimis etiã nouit: quippe qui testificetur ne intelligere quidem se posse vbi sit, aut quod sit vllum bonum præter illud quod cibo & potione, & aurium delectatione, & obscœna voluptate capiatur. An hæc ab eo nõ dicuntur? Quasi me pudeat, inquit, istorũ, aut nõ possim queadmodum ea dicantur ostendere. Ego vero non dubito, inquã, quin facile possis: nec est quod te pudeat sapienti assentiri, qui se vnus (quod sciam) sapiẽtem profiteri sit ausus. nã Metrodorũ non putant ipsum professum: sed quum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septẽ autem illi nõ suo, sed populorũ suffragio omnium nominati sunt. Verũ hoc loco sumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse quàm cæteros. Omnes enim iucundum modum quo sensus hilaretur, Græce ἡδονὴν, Latine voluptatẽ vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquã, & quidem discendi causa magis, quàm quo te aut Epicurũ reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quàm te reprehẽderim. Tenésne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summũ bonum, quò putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finẽ illi videri nihil dolere. Quid? idẽ iste de voluptate, quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendã. Aliud igitur esse cẽset gaudere, aliud nõ dolere. Et quidẽ, inquit, vehemẽter errat: nam vt paulò antè docui, augẽdæ voluptatis finis est, doloris omnis amotio. Non dolere, inquam, istud, quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inqnit, in hoc quidem pertinacem. Dici enim nihil potest verius. Estne quæso, inquã, sitiẽti in bibẽdo voluptas? Quis istud, inquit, posset negare? Eadémne, inquã, quæ restincta siti? Imò alio genere: restincta enim sitis stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis in motu est. Cur igitur, inquã, res tam dissimiles eodem nomine appellas? Quid paulò antè, inquit, dixerim nónne meministi, quũ omnis dolor detractus esset, variari, nõ augeri voluptatẽ? Memini vero, inquã: sed tu istuc dixti bene Latine, parum planè: varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur, sed transfertur in multa disparia, varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna: voluptas etiam varia dici solet, quum percipitur è multis dissimilibus rebus dissimiliter efficientibus voluptates. Eam si varietatem diceres intelligerem, vt etiam nõ dicente te intelligo. Ista varietas quæ sit non satis perspicio, quòd ais quum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse: quum autem vescamur his rebus quæ dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem quæ faciat varietatem voluptatum, sed nõ augeri illam nõ dolẽdi voluptatẽ, quam cur voluptatẽ appelles nescio. An potest ille, inquit, quicquam esse suauius quàm nihil dolere? Imò sit sanè nihil melius, inquã (nondũ enim id quæro) num propterea idem voluptas est, quod (vt ita dicã) indolentia? Plane idem, inquit,

& maxima quidē,qua fieri nulla maior poteſt. Quid dubitas igitur,inquā,ſummo bono à te ita conſtituto,vt id totum in non dolendo ſit,id tenere vnum,id tueri,id defendere? Quid enim neceſſe eſt tanquam meretricem in matronarū cœtum,ſic voluptatem in virtutum concilium adducere? Sed inuidioſum nomen eſt,& infamiæ ſubiectum.Itaque hoc frequenter dici ſolet à vobis,non intelligere nos quam dicat Epicurus voluptatem:quod quidem mihi ſiquando dictum eſt(eſt autem dictum non parum ſæpe)etſi ſatis clemens ſum in diſputando,tamē interdum ſoleo ſubiraſci.Egóne non intelligo quid
19 ſit ἡδονὴ Græce, Latine voluptas? Vtram tandem linguam neſcio? deinde quī ſit vt ego neſciam,ſciant omnes quicunque Epicurei eſſe voluerunt? quod veſtri quidem vel optime diſputant,nihil opus eſſe eum qui philoſophus futurus ſit,ſcire literas.Itaque vt maiores noſtri ab aratro abduxerunt Ciucinnatum illum,vt Dictator eſſet: ſic vos de Pelaſgis omnibus colligitis,bonos illos quidē viros,ſed certe non pereruditos.Ergo illi intelligunt quid Epicurus dicat,ego non intelligo? Vt ſcias me intelligere,primum idem eſſe dico voluptatem quod ille ἡδονή. Et quidem ſæpe quærimus verbum Latinum par Græco,& quod idem valeat, hic nihil fuit quod quæreremus. nullum inueniri poteſt quod magis idem declaret Latine,quod Græce,quàm declarat voluptas. Huic verbo omnes qui vbique ſunt,qui Latine ſciunt,duas res ſubiiciūt,lætitiam in animo,commotionem ſuauem
21 iucunditatis in corpore. Nam & ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiā, lætitiam dicit,eādem quam ille Cæcilianus,qui omnibus lætitiis lætum eſſe ſe narrat. Sed hoc intereſt,quòd voluptas dicitur etiam in animo vitioſa res,vt Stoici putant:qui eam ſic definiunt,Sublationem animi ſine ratione,opinantis ſe magno bono frui: non dicitur lætitia neque gaudium in corpore. In eo autem voluptas omnium Latine loquentium more ponitur,quum percipitur ea quæ ſenſum aliquem moueat iucūditas. Hanc quoque iucunditatem ſi vis transfer in animum : iuuare enim in vtroque dicitur, ex eóque iucundum:modo intelligas inter illum qui dicat,

Tanta lætitia auctus ſum vt nihil conſtet: & eum qui,
Nunc demum mihi animus ardet:

quorum alter lætitia geſtiat,alter dolore crucietur,eſſe illum medium:

23 Quanquam hæc inter nos nuper notitia admodum eſt,

qui nec lætetur,nec angatur. Itémque inter eum qui potiatur expetitis corporis voluptatibus,& eum qui crucietur ſummis doloribus,eſſe eum qui vtroque careat.Satiſne igitur videor vim verborum tenere? An ſum etiā nunc vel Græce loqui,vel Latine docendus? & tamen vide ne ſi ego non intelligā quid Epicurus loquatur,quum Græce,vt videor,luculenter ſciam,ſit aliqua culpa eius qui ita loquatur vt nō intelligatur.Quod duobus modis ſine reprehēſione fit.Si aut de induſtria facias,vt Heraclitus cognomēto qui σκοτεινὸς perhibetur,quia de natura nimis obſcure memorauit:aut quum rerū obſcuritas nō verborū facit vt nō intelligatur oratio,qualis eſt in Timæo Platonis.Epicurus autem,vt opinor,nec non vult ſi poſſit planè & aperte loqui,nec de re obſcura vt Phyſici,aut artificioſa vt Ma
25 thematici,ſed de illuſtri & facili etiā in vulgus promulgata loquitur.Quāquam nō negatis nos intelligere quid ſit voluptas,ſed quod ille dicat.Ex quo efficitur nō vt nos nō intelligamus quæ vis ſit iſtius verbi,ſed vt ille ſuo more loquatur,noſtrū negligat.Si enim idē dicit quod Hieronymus qui cēſet ſummū bonū eſſe ſine vlla moleſtia viuere,cur mauult dicere voluptatē quàm vacuitatē doloris? vt ille facit,qui quid dicat,intelligit. Sinautem voluptatē putat,dicat adiungēdam.eam quæ ſit in motu. ſic enim appellat hanc dulcem in motu,illam nihil dolentis in ſtabilitate.Quid tendit quum efficere non poſſit,vt cuiquam qui ipſe notus ſibi ſit,hoc eſt qui ſuam naturā ſenſúmque perſpexerit,vacuitas doloris & voluptas idem eſſe videatur? hoc eſt vim afferre Torquate ſenſibus,extorquere ex animis cognitiones verborum quibus imbuti ſumus. Quis enim eſt qui non videat hæc
27 eſſe in natura rerum tria:vnum quum in voluptate ſumus,alterū quum in dolore,tertiū hoc in quo nunc quidem ſumus? Credo quidem vos nec in dolore,nec in voluptate eſſe, quum in voluptate ſint qui epulētur, in dolore qui torqueantur. Tu autē inter hæc tantā

multitudinem hominũ interiectam non vides, nec lætantiũ nec dolentiũ? Non prorsus,
inquit. Omnémque qui sine dolore sit, in voluptate, & ea quidem summa esse. Dico ergo
in eadem voluptate eũ qui alteri misceat mulsum ipse nõ sitiens, & eum qui illud sitiens
bibat. Tum ille, Finem, inquit, interrogãdi, si videtur: quod quidem ego à principio ita me
malle dixerã, hoc ipsum prouidens dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos
mauis quàm dialectice disputare. Quasi vero, inquit, perpetua oratio rhetorũ solum nõ
etiam philosophorũ sit. Zenonis est, inquã, hoc Stoici, omnẽ vim loquendi, vt iam antè
Aristoteles, in duas tributam esse partes dicere: rhetoricã palmæ, dialecticam pugno simi-
lem esse dicebat, quòd latius loquerentur Rhetores, Dialectici autem compressius. Obse- 9
quar igitur voluntati tuæ, dicámque si potero rhetorice: sed hæc, rhetorica philosophorũ,
nõ nostra illa forensi, quã necesse est quum populariter loquatur, esse interdum paulo he-
betiorem. Sed dum dialecticam Torquate contemnit Epicurus, quæ vna cõtinet omnẽ, &
perspiciendi quid in quaque re sit, scientiam, & indicandi quale quidque sit, & ratione &
via disputandi: ruit in dicendo, vt mihi quidem videtur, nec ea quæ docet, vult vlla arte
distingui, vt hæc ipsa quæ modò loquebamur. Summũ à vobis bonum voluptas dicitur:
aperiendum est igitur quid sit voluptas (aliter enim explicari quod quæritur non potest)
quam si explicauisset, non tam hæsitaret. Aut enim eam voluptatem tueretur, quam Ari-
stippus, id est qua sensus dulciter ac iucunde mouetur, quam etiam pecudes, si loqui pos-
sent, appellarent voluptatem: aut si magis placeret suo more loqui, quàm vt 11
Omnes Danai aut Mycenenses, Attica pubes,
reliquíque Græci, qui hoc anapæsto citantur, hoc non dolere solum voluptatis nomine
appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut si vtrunque probaret aut probat, coniun-
geret doloris vacuitatem cum voluptate, & duobus vltimis vteretur. Multi enim & ma-
gni philosophi hæc vltima bonorum iuncta fecerunt, vt Aristoteles, qui virtutis vsum
cum vitæ perfectæ prosperitate coniunxit. Callipho adiunxit ad honestatem volupta-
tem. Diodotus ad eandem honestatem adiicit vacuitatem doloris. Idem fecisset Epicu-
rus si sententiam hanc, quæ nunc Hieronymi est, coniunxisset cum Aristippi vetere sen-
tentia. Illi enim inter se dissentiunt, propterea singulis finibus vtuntur: & quum vterque
Græce egregie loquatur, nec Aristippus, qui voluptatẽ summũ bonum dicit, in voluptate
ponit non dolere: neque Hieronymus, qui summũ bonũ statuit non dolere, voluptatis no 13
mine vnquam vtitur pro illa indolentia, quippe qui ne in expetẽdis quidem rebus nume-
ret voluptatem. Duæ sunt enim res quoque, ne tu verba solum putes: vnum est sine dolo-
re esse, alterũ cum voluptate. Vos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomẽ vnum,
(nam id facilius pateret) sed etiam rem vnam ex duabus facere conamini, quod fieri nul
lo modo potest. Hic qui vtranque probat, ambobus debuit vti sicut facit, rémque tamen
diuidit verbis. Quum enim ipsam eã voluptatẽ, quã eodem nomine omnes appellamus,
laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidẽ se vllum bonũ seiunctũ ab illo Ari-
stippeo genere voluptatis. Atque ibi hoc dicit, vbi omnis eius oratio est de summo bono:
in alio vero libro, in quo breuiter comprehẽsis grauissimis sentẽtiis, quasi oracula edidis-
se sapiẽtiæ dicitur, scribit his verbis, quæ nota profecto Torquate tibi sunt. Quis enim ve- 15
strum non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, id est maxime ratas: quia grauissimæ sunt ad bea-
te viuendum breuiter enuntiatæ sententiæ. Animaduerte igitur recténe hãc sententiã in-
» terpreter, Si ea quæ sunt luxuriosis efficientia voluptatũ, liberarent eos deorũ & mortis &
» doloris metu, docerentque qui essent fines cupiditatũ, nihil hæreremus, cum vndique cõ-
» plerentur voluptatibus, nec haberent vlla ex parte aliquid aut dolens aut ægrum, id est
» aut malum. Hoc loco tenere se Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, hæc di-
cit Epicurus? Quod mihi quidem visus est quum sciret, velle tamen confitẽtem audire
Torquatũ. At ille nõ pertimuit, sanéque fidenter, istis quidẽ ipsis verbis, inquit: sed quid
sentiat, nõ videtis. Si alia sentit, inquam, alia loquitur, nũquam intelligam quid sentiat:
sed planè dicit quod intelligam, idque si ita dicit, nõ esse reprehẽdendos luxuriosos, si sa-
pientes sint, dicit absurde: similiter & si dicat nõ reprehẽdendos parricidas, si neque cupidi 17

sint,nec deos metuant,nec mortem,nec dolorem:& tamen quid attinet luxuriosis vllam
exceptionem dari,aut fingere aliquos,qui quum luxuriose viuerent,à summo philoso-
pho non reprehenderentur eo nomine duntaxat,cætera cauerent? sed tamen nonne re-
prehenderes Epicure luxuriosos ob eam ipsam causam,quòd ita viuerent vt persequeren-
tur cuiusque modi voluptates?quum esset præsertim,vt ais tu,summa voluptas nihil do-
lere. Atqui reperiemus asotos,primùm ita non religiosos,vt edant de patella:deinde ita
mortem non timentes,vt illud in ore habeant ex Hymnide,
Mihi sex menses satis sunt vitæ,septimũ orco spondeo. Iam doloris medicamenta illa
Epicurea,tanquam de narthecio promant:si grauis,breuis:si longus,leuis. Vnum nescio,
39 quomodo possit si luxuriosus sit,finitas cupiditates habere. Quid ergo attinet dicere,ni-
hil haberẽ quod reprehenderẽ,si finitas cupiditates haberẽt? Hoc est dicere,non reprehen
derem asotos si non essent asoti. Isto modo ne improbos quidem si essent boni viri. Hic
homo seuerus luxuriam per seipsam reprendendam non putat. Et hercule Torquate,vt
verum loquamur,si summũ bonum voluptas est, rectissime nõ putat. Nolim enim mihi
fingere asotos,vt soletis,qui in mensam vomant,& qui de conuiuiis auferantur,crudíque
postridie se rursus ingurgitent,qui solem, vt aiunt, neque occidentem vnquam viderint,
nec orientem,qui consumptis patrimoniis egeant. Nemo nostrũ istius generis asotos iu-
cunde putat viuere,mundos,elegantes,optimis cocis,pistoribus,piscatu,aucupio,venatio-
ne,his omnibus exquisitis vitãtis cruditatẽ,quibus vinũ diffusum è pleno sit hirsiphon,vt
ait Lucilius,cui nihil dum sit,ius & sarculos abstulerit,adhibẽtis ludos, & quæ sequuntur
41 illa,quibus detractis clamat Epicurus se nescire quid sit bonũ. Adsint etiã formosi pueri,
qui ministrent,resplendeat iis vestis,argentũ,odrilitiũ locus ipse,ædificiũ. Hos ego asotos
bene quidẽ viuere aut beate nunquã dixerim. Ex quo efficitur,nõ vt voluptas ne sit volu-
ptas,sed vt voluptas nõ sit summũ bonũ. Nec ille qui Diogenẽ Stoicum adolescens,pòst
autẽ Panætiũ audierat Lælius,eo dictus est sapiens quòd nõ intelligeret quid suauissimũ
esset:nec enim sequitur,vt cui cor sapiat,ei non sapiat palatus,sed quia parui id duceret.

O Lapathe vt iactare necesse est,cognitus cui sis
In quo Læliu' clamores,sophos ille solebat
Edere,compellans gumas ex ordine nostros
43 Lælius præclare,& recte sophos illúdque vere:
O Publi,ô gurges,Galloni es homo miser,inquit,
Cœnasti in vita nunquam bene,quum omnia in isto
Consumis,squilla,atque acipensere cum decumano.

Is hæc loquitur qui in voluptate nihil ponens,negat eum bene cœnare qui omnia po-
nat in voluptate,& tamen non negat libenter vnquam cœnasse Gallonium (mentiretur
enim) sed bene,ita grauiter & seuere voluptatem secernit à bono. Ex quo illud efficitur,
qui bene cœnent,omnes libenter cœnare:qui libenter,non continuo bene. Semper Lælius
bene. Quid bene?dicet Lucilius,horto condito.sed cedo caput cœnæ,sermone bono.quid
ex eo,sequitur is,libenter? Veniebat enim ad cœnam,vt satiaret animo quieto desyderia
45 naturæ. Recte ergo is negat vnquã bene cœnasse Gallonium,recte miserum,quum præser
tim in eo omne studium cõsumeret,quẽ libẽter cœnasse nemo negat?Cur igitur nõ bene?
Quia quod bene,id recte,frugaliter,honeste: ille porrò male,praue,nequiter,turpiter cœ-
nabat. Non igitur nec Lapathi suauitatẽ acipenseri Gallonii Lælius anteponebat,sed sua-
uitatem ipsam negligebat. Quod non faceret,si in voluptate summum bonum poneret.
Semouenda est igitur voluptas,non solum vt recta sequamini,sed etiam vt loqui deceat
frugaliter. Possumúsne igitur in vita summum bonum dicere,quum id ne in cœna qui-
dem posse videamur? Quomodo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum?
naturales & necessarias, naturales & non necessarias, nec naturales nec necessarias. Pri-
mùm diuisit ineleganter. duo enim genera quæ erant,fecit tria. hoc est non diuidere,sed
47 frãgere rem. Qui si diceret cupiditatũ esse duo genera,naturales & inanes:naturaliũ quo-
que itẽ duo,necessarias & nõ necessarias,cõfecta res esset. Vitiosum est enim in diuidẽdo

partem in genere numerare. Sed hoc sanè concedamus. Contemnit enim disserendi elegantiam, confuse loquitur: gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidē illud ipsum nō nimium probo (& tamen patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? tollenda est atque extrahenda radicitus. Quis est enim in quo cupiditas sit, quin recte cupidus dici possit? Ergo & auarus erit, sed finite: & adulter, verum habebit modum: & luxuriosus, eodem modo. Qualis ista philosophia est, quæ nō interitum afferat prauitati, sed sit contenta mediocritate vitiorum? Quanquam in hac diuisione rem ipsam prorsus probo, elegātiam desydero. Appellet hæc desyderia naturæ, cupiditatis nomen seruet alio: vt quum de auaritia, quum de intēperantia, quum de maximis vitiis loquetur, eam tanquā capitis accuset. Sed hæc quidē liberius ab eo dicuntur & sæpius, quod equidem non reprehēdo. est enim tanti philosophi, támque nobilis audacter sua decreta defendere. Sed tamen ex eo quòd eam voluptatē (quā omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari sæpe vehementius, in magnis interdū versatur angustiis, vt hominum cōscientia remota nihil tam turpe sit quod voluptatis causa nō videatur esse facturus. Deinde vbi erubuit (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, vt neget accedere quicquā posse ad voluptatē nihil dolentis. At iste nō dolendi status nō vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quòd res alia tota est? Reperiā multos vel innumerabiles potius, nō tam curiosos, nec tā molestos quàm vos estis, quibus quicquid velim facile persuadeā. Quid ergo dubitamus quin si nō dolere voluptas sit summa, nō esse in voluptate dolor sit maximus? Cur id nō ita fit? quia dolori nō voluptas cōtraria est, sed doloris priuatio. Hoc vero non videre, maximo argumēto esse voluptatem vllam, qua sublata neget se intelligere omnino quid sit bonum. Eam autem ita persequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cætera addit, quæ si appelles, honos præfandus sit. Hoc igitur quod solum bonum seuerus & grauis philosophus nouit, idem non videt ne expetēdum quidem esse, quòd eam voluptatem hoc eodem authore non desyderemus, quum dolore careamus, quanquam hæc sunt contraria. Hic si definire & diuidere didicisset, si loquendi vim, si denique cōsuetudinem verborum teneret, nunquam in tantas salebras incidisset. Nunc vides quid faciat, quam nemo vnquam voluptatem appellat, & hanc in motu voluptatem, quæ duo sunt, vnum facit: sic enim has suaues & quasi dulces voluptates appellat. Interdū ita extenuat, vt M. Curium putes loqui: interdum ita laudat, vt quid præterea sit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. Quæ iam oratio non à philosopho aliquo, sed à Censore opprimenda est. non est enim vitium solum in oratione, sed etiam in moribus. luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita cupiditate & timore. Hoc loco discipulos quærere videtur, vt qui asoti esse velint, philosophi antè fiant. A primo, vt opinor, animantium ortu petitur origo summi boni. Simulatque natum animal est, gaudet voluptate, & eam appetit vt bonum, aspernatur dolorem vt malum. De malis autem & bonis ab iis animalibus quæ nondum deprauata sint, ait optime iudicari. Hæc & tu ita posuisti, & verba vestra sunt, quanquam multum vitiosa. Summū enim bonum & malum vagiens puer vtra voluptate diiudicabit, stante an mouente? (quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui discimus) Si stante, hæc natura videlicet vult saluam esse se: quod concedimus. si mouente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quæ prætermittenda sit, & simul non proficiscitur animal illud modo natum à summa voluptate, quæ est à te posita in non dolendo. Nec tamen argumentum hoc Epicurus à paruis petiuit, aut etiam à bestiis, quæ putat esse specula naturæ, vt diceret ab iis duce natura hanc voluptatem expeti nihil dolendi: neque enim hæc mouere potest appetitum animi, nec vllum habet ictum quo pellat animi statum hîc non dolendi. Itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet sensum voluptate. Itaque Epicurus semper hoc vtitur, vt probet voluptatem natura expeti: quòd ea voluptas quæ in motu sit, & paruos ad se alliciat & bestias, non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. Quid igitur conuenit ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in alia summū bonum ponere? Bestiarum vero nullum iudicium puto. Quanuis enim deprauatæ non sint, prauæ

57 tamen esse possunt. Vt bacillum aliud est inflexum & incuruatum de industria, aliud ita natum: sic ferarũ natura nõ est illa quidem deprauata mala disciplina, sed natura sua. Nec vero vt voluptatẽ expetat natura mouet infantem, sed tãtum vt seipsum diligat, vt integrum se saluũmque velit. Omne enim animal simul vt ortũ est, & seipsum, & omnes partes suas diligit: duásque, quæ maximæ sunt, in primis amplectitur, animum scilicet & corpus, deinde vtriusque partes. Nã sunt & in animo præcipua quædã, & in corpore: quæ quũ leuiter agnouit, tunc discernere incipit, vt ea quæ prima data sunt natura appetat, asperneturque cõtraria. In his primis naturalibus voluptas insit, nécne, magna quæstio est. Nihil vero putare esse præter volnptatẽ, nõ membra, non sensus, nõ ingenii motum, nõ integritatem corporis, non valetudinẽ, summæ mihi videtur inscitiæ. Atque ab ipso capite
59 fluere necesse est omnẽ rationẽ bonorũ & malorũ. Polemoni & antè Aristoteli ea prima visa sunt, quæ pauloante dixi. Ergo nata est sententia veterum Academicorum & Peripateticorum, vt finem bonorum dicerent secundum naturam viuere, id est virtute adhibita frui primis à natura datis. Callipho ad virtutem nihil adiunxit nisi voluptatẽ: Diodorus vacuitatem doloris. His omnibus quos dixi consequẽtes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas, Stoicis consentire naturæ. Quod esse volunt è virtute, id est honeste viuere. Quod ita interpretantur, viuere cum intelligentia earum rerum quæ natura euenirent, eligente ea quæ essent secundum naturam, reiicientéque cõtraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis: vnus Aristippi vel Epicuri, alter Hieronymi, Carneadis tertius. Tres in quibus houestas cũ aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. Vna sim
61 plex, cuius Zeno author, posita in decore tota, id est in honestate. Nam Pyrrho, Aristo, Herillus iam diu abiecti. Reliqui sibi constirerunt vt extrema cum initiis conuenirent, vt Aristippo voluptas, Hieronymo doloris vacuitas, Carneadi frui principiis naturalibus esset extremum. Epicurus autem quum in prima commendatione voluptatem dixisset, si eam quam Aristippus, idem tenere debuit vltimum bonorum quod ille: sin eam quam Hieronymus, fecisset idem, vt voluptatem illam Aristippi in prima commendatione poneret. Nam quòd ait sensibus ipsis iudicari voluptatem bonum esse, dolorem malum, plus tribuit sensibus, quàm nobis leges permittunt. Ptiuatarũ litium iudices sumus: nihil enim possumus iudicare, nisi quod est nostri iudicii. In quo frustra iudices solent, quum sentẽtiam pronuntiant, addere, Siquid mei iudicii est. Si enim non fuit eorum iudicii, nihilo magis hoc non addito, illud est iudicatum quod iudicat sensus, dulce amarum, lene aspe-
63 rum, prope longe, stare mouere, quadratũ rotũdum. Quam igitur pronuntiabit sententiã ratio adhibita primùm diuinarum humanarúmque rerum scientia, quæ potest appellari rite sapientia. Deinde adiunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites & ministras esse voluisti. Quarum à deo omniũ sententia pronuntiabit primum de voluptate nihil esse ei loci nõ modo vt sola ponatur in summi boni sede, quã quærimus, sed ne illo quidem modo vt ad honestatẽ applicetur. De vacuitate doloris eadem sententia est. Reiicietur etiã Carneades. Nec illa de summo bono ratio aut voluptatis nõ dolendíve particeps, aut honestatis expers probabitur. Ita relinquet duas de quibus etiam atque etiã consyderet: Aut enim statuet nihil esse bonum, nisi honestum: nihil malum, nisi turpe: cætera aut omnino nihil habere momẽti, aut tantum vt nec expetẽda nec
65 fugienda, sed eligẽda modo aut reiicienda sint: aut anteponet eã quã quum honestate ornatissimã, tũ etiã ipsis initiis naturæ, & totius perfectione vitæ locupletatã videbit. Quod eo liquidius faciet, si perspexerit terũ inter eas, verborúmne sit cõtrouersia. Huius ego nũc authoritatẽ sequens idem faciam. Quantũ enim potero minuam contẽtiones, omnésque simplices sententias eorũ, in quibus nulla inest virtutis adiunctio, omnino à philosophia semouendas putabo. Primùm Aristippi Cyrenaicorúmque omniũ, quos non est veritum in ea voluptate, quæ maxima dulcedine sensum moueret, summũ bonũ ponere, contemnentes istam vacuitatẽ doloris. Hi nõ viderunt vt ad cursum equum, ad arãdum bouem, ad indagãdum canem: sic hominẽ ad duas res, vt ait Aristoteles, intelligẽdum & agẽdum esse natum, quasi mortalem deum: contráque vt tardam aliquam & languidam pecudem

ad pastum, & procreandi voluptatem, hi hoc diuinum animal ortum esse voluerunt, quo nihil mihi videtur absurdius. Atque hæc contra Aristippum qui eam voluptatẽ non modo summam, sed solam etiam ducit, quam omnes vnam appellamus voluptatem, aliter autem vobis placet. Sed ille, vt dixi, vitiose. Nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat ad hãc vnam rem natum hominem vt frueretur voluptatibus. Nec vero audiendus Hieronymus, cui summũ bonum est idem, quod vos interdũ, vel potius nimium sæpe dicitis, nihil dolere. Non enim si malum dolor est, carere eo malo satis est ad bene viuendum. Hoc dixerit potius Ennius,
Nimium boni est cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptione boni iudicemus: nec eam cessando siue gaudendo vt Aristippus, siue non dolendo vt hic, sed agendo aliquid considerandóve quæramus. Quæ possunt eadem contra Carneadium illud summũ bonum dici: quod is nõ tam vt probaret, protulit, quàm vt Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeretur. Id autem eiusmodi est, vt additum ad virtutem, authoritatem videatur habiturum, & expleturum cumulate vitam beatam, de quo omnis hæc quæstio est. Nam qui ad virtutem adiungunt vel voluptatem, quam vnam virtus minimi facit, vel vacuitatem doloris: quæ etiam si malo caret, tamen non est summum bonum, accessione vtuntur nõ ita probabili. Nec tamen cur id tam parce támque restricte faciant intelligo: quasi enim emendum eis sit quod addant ad virtutem, primùm vilissimas res addunt, deinde singulas potius quàm omnia, quæ prima natura approbauisset, ea cum voluptate coniungerent. Quæ cum Aristoni & Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, vt inter optime valere & grauissime ægrotare, nihil prorsus dicerent interesse, recte iampridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in vna virtute sic omnia esse voluerunt, vt eam rerum selectione expoliarent: nec ei quicquam aut vnde oriretur, darent, aut vbi niteretur: virtutem ipsam quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem ad scientiam omnia reuocans, vnum quoddam bonum vidit, sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. Itaque hic ipse iampridem est reiectus: post enim Chrysippum non sanè est disputatum. Restatis igitur vos. Nam cum Academicis incerta luctatio est, qui nihil affirmant, & quasi desperata cognitione certi, id sequi volunt quodcunque verisimile videatur. Cum Epicuro autẽ hoc plus est negotii, quod è duplici genere voluptatis coniunctus est, quódque & ipse & amici eius, & multi postea defensores eius sententiæ fuerunt; & nescio quomodo is qui authoritatem minimam habet, maximam vim cum illis populus facit, quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est. Ita cæterorũ sententiis semotis relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio. Quam quidem certationem homo & acutus & diligens Chrysippus non contemnit, totúmque discrimen summi boni in eadem comparatione positum putat. Ego autem existimo si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi sua propter séque expetẽdum, iacere vestra omnia. Itaque eo, quale sit breuiter, vt tempus postulat, cõstituto, accedam ad omnia tua Torquate: vbi si memoria forte defecerit, tuum est vt suggeras. Honestum igitur id intelligimus, quod tale est vt detracta omni vtilitate sine vllis præmiis fructibúsve per seipsum possit iure laudari. quod quale sit, non tam definitione qua sum vsus, intelligi potest (quãquam aliquantulum potest) quàm cõmuni omniũ iudicio, & optimi cuiusque studiis atque factis, qui permulta ob eam vnã causam faciunt quia decet, quia rectum, quia honestum est, etsi nullum consecuturũ emolumentum vident. Homines enim etsi multis aliis, tamen hoc vno à bestiis plurimũ differunt: quòd rationem habeant à natura datam, mentémque & acrem & vigentem, celerriméque multa simul agitantem, & vt ita dicam sagacem, quæ & causas rerũ & consecutiones videat, & similitudines transferat, & disiuncta cõiungat, & cum præsentibus futura copulet, omnémque cõplectatur vitæ consequẽtis statũ. Eadémque ratio facit hominẽ hominũ appetentẽ, cúmque his natura & sermone & vsu congruentẽ, vt profectus à charitate domesticorũ ac suorũ currat longius, & se implicet primum ciuium, deinde omniũ mortalium societate: atque vt ad Archytam scripsit

Plato, non sibi se solum natum meminerit, sed patriæ, sed suis, vt perexigua pars ipsi relinquatur. Et quoniã eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inueniendi (quod
77 facillime apparet, quum vacui curis, etiam quid in cælo fiat scire auemus) his initiis inducti omnia vera diligimus, id est fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus vt fraudem, periurium, malitiam, iniuriam. Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quàm ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam leuia ducens, altum quiddam & excelsum, nihil timẽs, nemini cedens, semper inuictum. Atque his tribus generibus honestorũ notatis, quartũ sequitur, & in eadem pulchritudine, & aptum ex illis tribus, in quo inest & ordo & moderatio, cuius similitudine perspecta in formarũ specie à dignitate transitum est ad honestatem dictorũ atque factorũ. Nam ex iis tribus laudibus quas antè dixi, & temeritatem reformidat, & nõ audet cuiquam aut dicto proteruo aut facto nocere, veretúrque quicquam aut facere aut loqui quod parum virile videatur. Habes vndique exple-
79 tam & perfectam Torquate formam honestatis, quæ tota his quatuor virtutibus, quæ à te quoque commemoratæ sunt, continetur. Hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit quam aut qualem esse velint qui honestate summum bonum metiantur. Si enim ad honestatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant inesse, ait eos inani voce sonare (his enim ipsis verbis vtitur) neque intelligere, neque videre sub hac voce honestatis quæ sit subiicienda sententia. Vt enim cõsuetudo loquitur, id solum dicitur honestum quod est populari fama gloriosum. Quod, inquit, quãquam voluptatibus quibusdam est sæpe iucundius, tamẽ expetitur propter voluptatem. Vidéſne quàm sit magna dissensio: Philosophus nobilis, à quo non solum Græcia & Italia, sed etiã omnis Barbaria cõmota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud quod
81 multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse sæpe iudico: & siquando turpe non sit, tamen nõ esse non turpe, quum id à multitudine laudetur: quod si sit ipsum perfectum atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esse, quia laudetur à multis, sed quia tale sit vt vel si ignorarẽt id homines, vel si obmutuissent, sua tamen pulchritudine esset speciéque laudabile. Itaque idem natura victus (cui obsisti non potest) dicit alio loco id quod à te etiam paulo antè dictum est, non posse iucunde viui nisi honeste. Quid nunc honeste dicit? idémne quod iucunde? Ergo ita non posse honeste viui, nisi honeste viuatur, an nisi populari fama? Sine ea igitur iucunde negat posse viuere. Quid turpius quàm sapientis vitam ex insipiẽtium sermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honestum? Certe nihil nisi quod possit ipsum propter se iure laudari. Nam si propter voluptatem: quæ est ista laus quæ possit è macello peti? Non is vir est, vt quum
83 honestatem eo loco habeat, vt sine ea iucunde neget posse viui, illud honestum quod populare sit sentiat, & sine eo iucunde neget viui posse: aut quicquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum ipsum, quod per se sua vi, sua natura, sua sit sponte laudabile. Itaque Torquate, quum diceres clamare Epicurum, non posse iucunde viui, nisi honeste & sapienter & iuste viueretur, tu ipse mihi gloriari videbare; tanta vis inerat in verbis propter earum rerum, quæ significabantur his verbis, dignitatem, vt altior fieres, vt interdum insisteres, vt nos intuens quasi testificarere laudari honestatem & iustitiam aliquando ab Epicuro. Quàm te decebat his verbis vti, quibus si philosophi non vterentur, philosophia omnino non egeremus! Istorum enim verborũ amore, quæ perraro appellantur ab Epicuro, sapientiæ, fortitudinis, iustitiæ, temperantiæ, præstãtissimis ingeniis
85 homines se ad philosophiæ studium contulerũt. Oculorum, inquit Plato, est in nobis sensus acerrimus, quibus sapientiam nõ cernimus. Quàm illa ardentis amores excitaret sui, si videretur! Cur tandem? an quòd ita callida est, vt optime possit architectari voluptates? Cur iustitia laudatur? aũt vnde est hoc contritum vetustate prouerbium, Quicum in tenebris? Hoc dictum in vna re latissime patet, vt in omnibus factis re non teste moueamur. Sunt enim leuia & perinfirma quæ dicebãtur à te, cum animi cõscientia improbos excruciari, tum etiã pœnæ timore, qua aut afficiũtur, aut semper sunt in metu ne afficiãtur

aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi: nõ bonũ illum virum, qui quicquid fecerit ipse se cruciet, omniáque formidet, sed omnia callide referẽtem ad vtilitatem, acutum, versutum, veteratorẽ, facile vt excogitet quomodo occulte sine teste, sine vllo conscio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui quum Prætor quæstionem inter sicarios exercuisset, ita aperte cœpit pecunias ob rem iudicãdam, vt anno proximo P. Scæuola Trib. pleb. ferret ad plebem, vellent nécne de ea re quæri. Quo plebiscito decreta à senatu est C O S. quæstio Cn. Scipioni. Profectus in exilium Tubulus statim, nec respõdere ausus: erat enim res aperta. Non igitur de improbo, sed callide improbo quærimus, qualis Q. Pompeius in fœdere Numãtino inficiando fuit: nec vero omnia rimentem, sed primum qui animi conscientiam non curet, quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim qui occultus & tectus dicitur, tantum abest vt se indicet, perficiet etiam vt dolere alterius improbe facto videatur. Quid enim est aliud esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, quum is ad amicos rem ita deferret, se esse hæredem Q. Fadio Gallo, cuius in testamẽto scriptum esset, se esse ab eo rogatum vt omnis hæreditas ad filiam perueniret. id Sextilius factum negabat. Poterat autem impune. quis enim redargueret? nemo nostrum negabat: erátque verisimilius hunc mentiri cuius interesset, quàm illum qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. Addebat se etiam in legem Voconiam iuratũ contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed etiam multi amplissimi viri: quorum nemo censuit plus Fadiæ dandum, quàm posset ad eam lege Voconia peruenire. Tenuit permagnam Sextilius hæreditatem: vnde si secutus esset eorum sententiam qui honesta & recta emolumentis omnibus & cõmodis anteponerẽt, numum nullum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio animo aut solicito fuisse? Nihil minus: contráque illa hæreditate diues, ob eámque rem lætus. Magni enim æstimabat pecuniã, non modo nõ contra leges, sed etiã legibus partam, quæ quidem vel cum periculo est quærẽda vobis. est enim effectrix multarũ & magnarum voluptatũ. Vt igitur illis qui recta & honesta quæ sunt, eáque statuunt per se expetenda, adeunda sunt quæuis pericula decoris honestatísque causa: sic vestris qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt vt adipiscantur magnas voluptates: si magna res, magna hæreditas agetur, quum pecunia voluptates pariantur plurimæ. Idémque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magna gloria proposita, si Annibalem in Aphricam retraxisset. Itaque quantũ adiit periculi? ad honestatem enim ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. Sic vester sapiens magno aliquo emolumẽto commotus, animi causa, si opus fuerit, dimicabit: occultum facinus esse potuerit, gaudebit: deprehensus omnẽ pœnam contemnet. Erit enim instructus ad mortem contemnendã, ad exilium, ad ipsum etiã dolorẽ. Quem quidem vos cum improbis pœnam proponitis, impatibilem facitis: quum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem. Sed finge non solum callidum eum qui improbe aliquid faciat, verumetiam præpotentem, vt M. Crassus fuit, qui tamen solebat vti suo bono: vt hodie est noster Pompeius, cui recte facienti gratia est habenda: esse enim quantuis vellet iustus, iniquus poterat impune. Quàm multa vero iniuste fieri possunt, quæ nemo possit reprehendere! Si te amicus tuus moriens rogauerit vt hæreditatem reddas suæ filiæ, nec vsquam id scripserit (vt scripsit Fadius) nec cuiquam dixerit, quid facies? tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet, vt Sex. Peducæus, Sex. F. is qui hunc nostrum reliquit effigiem & humanitatis & probitatis suæ filium, tum doctus, tum omnium vir optimus & iustissimus, quum sciret nemo eum rogatũ à C. Plotio Equite Ro. splẽdido Nursino, vltro ad mulierem venit, eíque nihil opinanti viri mandatum exposuit, hæreditatémque reddidit. Sed ego ex te quæro (quoniam idem tu certe fecisses) nonne intelligas eo maiorem vim esse naturæ, quod ipsi vos qui omnia ad vestrum commodum, & (vt ipsi dicitis) ad voluptatẽ vos referatis: tamen ea faciatis è quibus appareat non voluptatẽ vos, sed officium sequi, plúsque rectam naturam quàm prauã rationẽ valere? Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere vspiam, & velle imprudẽtem super eam assidere, cuius

mors tibi emolumentū futura sit,improbe feceris nisi monueris ne assideat,sed impune tamē id te cōstat fecisse.quis enim coarguere possit? Sed nimis multa. Perspicuum est enim nisi æquitas,fides,iustitia proficiscātur à natura, etsi omnia hæc ad vtilitatem referantur, virum bonum nō posse reperiri. Sed de his rebus satis multa in nostris de rep. libris sunt dicta à Lælio. Transfer idem ad modestiam,vel temperātiam,quæ moderatio est cupidi-
97 tatū rationi obediens. Satisne ergo pudori cōsulat, si quis sine teste libidini pareat? An est aliquid per seipsum flagitiosum etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? volu ptatúmne calculis subductis prælium ineunt,sanguinem pro patria profundunt, an quodam animi ardore atque impetu concitati? vtrum tandem censes Torquate, imperiosum illum,si nostra verba audiret, tuámne de se orationem libētius auditurū fuisse,an meam? quum ego dicerē eum nihil fecisse sua causa,omniáque reip.tu cōtra nihil nisi sua. Si vero id etiam explanare velles apertius, diceres nihil eum fecisse nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem laturū fuisse existimas? Esto fecerit,si ita vis, Torquatus propter suas vtilitates: malo enim dicere quàm voluptates,in tanto præsertim viro: num etiam eius Collega P. Decius princeps in ea familia Consulatus,quum se deuoueret,& equo admis-
99 so in mediam aciem Latinorum irruebat,aliquid de voluptatibus suis cogitabat? Nam vbi eam caperet,aut quando,quum sciret confestim esse moriendū, eámque mortē ardētiore studio peteret,quàm Epicurus voluptatem petendā putat? Quod quidem eius factum,nisi esset iure laudatum,non esset imitatus quarto Cōsulatu suo filius, neque porrò ex eo natus cum Pyrrho bellum gerens C O S. cecidisset in prælio, séque è continenti genere tertiam victimā reip. præbuisset. Contineo me ab exēplis Græcis,hoc modicū est. Leonidas, Epaminōdas,tres aliqui aut quatuor:ego si nostros colligere cœpero,perficiam illud quidem,vt se virtuti tradat constringendam voluptas,sed dies me deficiet:& vt A. Varus,qui est habitus iudex durior,dicere cōsessori solebat, quum datis testibus, alii tamen citarentur, Aut hoc testium satis est,aut nescio quid satis sit:sic à me satis testium est dictū. Quid
101 enim teipsum dignissimum maioribus tuis, voluptásne induxit vt adolescētulus eriperes P. Syllæ Consulatum? quem quum ad patrem tuum retulisses fortissimum virū,qualis ille vel C O S. vel ciuis,quum semper,tum post Consulatum fuit? quo quidem authore nos ipsi ea gessimus,vt omnibus potius, quàm ipsis nobis cōsuluerimus. At quàm pulchre dicere videbare,quum ex altera parte ponebas cumulatū aliquem plurimis & maximis voluptatibus, nullo nec præsenti,nec futuro dolore: ex altera autē cruciatibus maximis toto corpore nulla nec adiuncta, nec sperata voluptate: & quærebas quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior foret: deinde concludebas, summū malum esse dolorem, summum bonum voluptatem. L. Thorius Balbus fuit Lanuinus, quem meminisse tu non potes: is ita viuebat,vt nulla tam exquisita posset inueniri voluptas qua non abūdaret. Erat
103 & cupidus voluptatum,& cuiusuis eius generis intelligens & copiosus: ita nō superstitiosus,vt illa plurima in sua patria sacrificia & fana contemneret:ita non timidus ad mortē, vt in acie sit ob remp. interfectus. Cupiditates non Epicuri diuisione finiebat, sed sua satietate:habebat tamē rationem valetudinis. Vtebatur his exercitationibus,vt ad cœnam & esuriens & sitiens veniret:eo cibo qui & suauissimus esset,& idem facillimus ad concoquendum: vino ad voluptatem, & ne noceret:cætera illa adhibebat, quibus demptis, negat se Epicurus intelligere quid sit bonum. aberat omnis dolor:qui si adesset, nec molliter ferret,& tamen medicis plus quàm philosophis vteretur:color egregius,integra valetudo,summa gratia,vita denique cōferta voluptatū omnium varietate. Hunc vero beatum oratio quidem vestra sic cogitat,ego huic quem anteponam non audeo dicere:dicet pro me ipsa virtus, nec dubitabit isti vestro beato M. Regulū anteponere. quem quidem
105 cum sua volūtate,nulla vi coactus, præter fidem quam dederat hosti,ex patria Carthaginem reuertisset,tum ipsum quum vigiliis & fame cruciaretur,clamat virtus beatiorē fuisse quàm potantem in rosa Thorium. Bella magna gesserat is,bis C O S. fuerat,triumpharat: nec tamē sua superiora illa tam magna,nec tam præclara ducebat, quàm illum vltimum casum,quem propter fidem cōstantiámque susceperat: qui nobis miserabilis videtur au-

dientibus,illi perpetienti erat voluntarius. Non enim hilaritate,nec lasciuia,nec risu,aut
ioco comite leuitatis,sed sæpe etiam tristes,firmitate & cõstantia sunt beati. Stuprata per
vim Lucretia à Regis filio,testata ciues seipsa interemit. Hic dolor Pop.Rom. duce & au-
thore Bruto, causa ciuitati libertatis fuit, ob eiúsque mulieris memoriam primo anno &
vir & pater eius C O S. est factus. Tenuis L. Virginius,vnúsq; de multis,sexagesimo anno
post libertatem receptã, virginem filiam sua manu occidit potius quàm ea P.Claudii li- 107
bidini,qui tum erat summo in imperio,dederetur. Aut hæc tibi Torquate sunt vituperan
da,aut patrocinium voluptatis repudiãdum. Quod autem patrocinium,aut quæ ista cau-
sa est voluptatis,quæ nec testes vllos è claris viris, nec laudatores poterit adhibere? Vt e-
nim nos ex annalium monimentis testes excitamus eos quorum omnis vita consumpta
est in laboribus gloriosis,qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputa-
tionibus historia muta est. nunquam audiui in Epicuri schola Lycurgum,Solonem,Mil-
ciadem,Themistoclem,Epaminõdam nominari,qui in ore sunt cæterorũ omnium phi-
losophorum. Nunc vero quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, suppeditabit nobis
Atticus è thesauris suis quos & quãtos viros habere testium sat est. Nónne melius est de
his aliquid, quàm tantis voluminibus de Themistocle loqui? Sint ista Græcorum,quan-
quam ab his philosophiam & omnes ingenuas disciplinas habemus: sed tamẽ est aliquid 109
quod nobis non liceat,liceat illis. Pugnant Stoici cum Peripateticis. alteri negant quid-
quam esse bonum, nisi quod honestum sit: alteri plurimum se,& longe, longéque pluri-
mum tribuere honestati,sed tamẽ & in corpore,& extra esse quædam bona. Et certamen
honestũ & disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. at cum
tuis quum disseras, multa sunt audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus ab
Epicuro sæpissime dicitur. Nõ potes ergo ista tueri. Torquate,mihi crede,si te ipse & tuas
cogitationes & studia perspexeris,pudebit te inquam illius tabulæ quam Cleanthes sanè
commode verbis depingere solebat. Iubebat eos qui audiebant,secum ipsos cogitare,pi-
ctam in tabula voluptatem pulcherrimo vestitu & ornatu regali in solio sedẽtem, præsto
esse virtutes vt ancillulas,quæ nihil aliud agerent,nullum suum officium ducerẽt nisi vt 111
voluptati ministrarent,& eam tantum ad aurem admonerent(si modo id pictura intelli-
gi posset) vt caueret nequid perficeret imprudẽs quod offenderet animos hominum,aut
quidquam è quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes sic natæ sumus,vt tibi serui-
remus,aliud negotii nihil habemus. At negat Epicurus(hoc enim vestrũ lumen est)quen-
quam qui honeste non viuat,iucunde posse viuere. Quasi ego id curem,quid ille aiat aut
neget. illud quæro,quid ei qui in voluptate summum bonum putat,cõsentaneum sit di-
cere. Quid affers cur Thorius,Posthumius,cur Chius,cur omnium horũ magister Orata,
non iucundissime vixerit? Ipse negat,vt antè dixi, luxuriosorum vitam reprehendẽdam,
nisi planè fatui sint,id est nisi aut planè cupiant aut metuant:quarum ambarũ rerũ quum
medicinam pollicetur,luxuriæ licentiam pollicetur. His enim rebus detractis negat se re-
perire in asotorum vita quod reprehendat. Non igitur potestis voluptate omnia dirigẽ- 113
tes,aut tueri aut retinere virtutem. Nam nec vir bonus ac iustus haberi debet,qui ne ma-
lum habeat,abstinet se ab iniuria. Nosti credo illud,

Nemo pius est,qui pietatem cauet.

Caue quidquam putes esse verius. nec enim dum metuit,iustus est: & certe si metuere de-
stiterit,nõ erit. Non metuet autem siue celare poterit,siue opibus maius quidquam fece-
rit:certéque mallet obtinere existimari bonus vir vt non sit, quàm esse vt nõ putetur. Ita
quod certissimum est,pro vera certáque iustitia simulationem nobis iustitiæ traditis,præ-
cipitísque quodammodo vt nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum er-
rantẽ opinionem aucupemur. Quæ dici eadem de cæteris virtutibus possunt, quarũ om-
nium fundamenta vos in voluptate,tanquam in aqua ponitis. Quid enim? fortémne pos-
sumus dicere eundem illum Torquatum? Delector enim,quanquam te nõ possim,vt ais, 115
corrumpere: delector,inquam, & familia vestra & nomine: & hercule modo vir optimus
nostríque amãtissimus A. Torquatus versatur ante oculos,cuius quantũ studium & quàm

insigne fuerit erga me temporibus illis quæ nota sunt omnibus, scire necesse est vtrúque
vestrum, quæ mihi ipsi qui volo & esse & haberi gratus, grata nõ essent, nisi eum perspice-
rem mea causa mihi amicũ fuisse, non sua: nisi hoc dicis sua, quòd interest omnium rectè
facere. Si id dicis, vicimus. Id enim volumus, id contendimus, vt officii fructus sit ipsum
officium. Hoc ille tuus non vult, omnibúsque ex rebus voluptatem, quasi mercedem exi-
git. Sed ad illum redeo. Si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnauit prouo
catus, & ex eius spoliis sibi & torquem & cognomen induit, nullam aliam ob causam ni-
117 si quòd ei talia facta digna viro videbantur, fortem non puto. Iam si pudor, si modestia,
si pudicitia, si vno verbo temperantia, pœnæ aut infamiæ metu coercebuntur, non sancti-
tate sua se tuebuntur: quod adulterium, quod stuprũ, quæ libido se non proripiet ac pro-
iiciet aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia? Quid illud Torquate, quale
tandem videtur, te isto nomine, ingenio, gloria, quæ facis, quæ cogitas, quæ cõtendis, quò
referas, cuius rei causa perficere quæ conaris velis, quod optimũ denique in vita iudices,
non audere in conuentu dicere? Quid enim mereri velis iam quum tu magistratũ inieris
& in concionem ascenderis? Est enim tibi edicẽdum quæ sis obseruaturus in iure dicẽdo:
& fortasse etiam si tibi erit visum, aliquid de maioribus tuis, & de teipso dices more ma-
iorum. Quid merearis igitur, vt dicas te in eo magistratu omnia voluptatis causa factu-
119 rum esse, téque nihil fecisse in vita nisi voluptatis causa? An me, inquis, tam amentẽ pu-
tas, vt apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in iudicio: aut si coronam
times, dic in senatu: nunquam facies. cur, nisi quòd turpis est oratio? Méne ergo & Tria-
rium dignos existimas, apud quos turpiter loquare? Verum esto, verbũ ipsum voluptatis
non habet dignitatem, nec vos fortasse intelligimus. Hoc enim identidẽ dicitis, nõ intel-
ligere nos voluptatẽ quam dicatis. Rem vides difficilẽ & obscurã. Indiuidua quum dici-
tis & intermũdia, quæ nec sunt vlla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas quæ passeri-
bus omnibus nota est, à nobis intelligi nõ potest. Quid si efficio vt fateare me nõ modo
quid sit voluptas scire (est enim iucũdus motus in sensu) sed etiam quid eam tu velis esse?
Tu enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi, & nomẽ imponis in motu vt sit, & faciat
121 aliquam varietatem: tum aliam quandam summã voluptatem, cui addi nihil possit, eam
tum adesse, quum dolor omnis absit, eámque stabilẽ appellas. Sit sanè ista voluptas. Dic
in quo vis conuentu te omnia facere ne doleas: Si ne hæc quidẽ satis amplè, satis honestè
dici putas, dic te omnia & in isto magistratu, & in omni vita vtilitatis tuæ causa facturũ,
nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorẽ concionis, aut quam
spem Consulatus eius qui tibi paratissimus est, futuram putes? Eámne rationem sequare,
qua tecum ipse & cum tuis vtare, profiteri autem & in medium proferre non audeas? At
vero illa quæ Peripatetici, quæ Stoici dicũt, semper tibi in ore sunt, in iudiciis, in senatu,
officium, æquitatem, dignitatẽ, fidem, recta, honesta, digna imperio, digna Pop. Rom. om-
nia pericula pro rep. mori pro patria. Hæc quum loqueris, nos barones stupemus, tu vide-
licet tecum ipse rides. Nam inter ista tam magnifica verba, támque præclara, non habet
123 vllum voluptas locum, nõ modo illa quam in motu esse dicitis, quam omnes vrbani, ru-
stici, omnes inquam qui Latine loquuntur voluptatem vocant, sed ne hæc quidẽ stabilis,
quam præter vos nemo appellat voluptatem. Vide ne non debeas verbis nostris vti, sen-
tẽtiis tuis. Quòd si vultũ tibi, si incessum fingeres, quo grauior viderere, nõ esses tui simi-
lis: verba tu fingas, & ea dicas quæ non sentias: aut etiam vt vestitum, sic sententiam ha-
beas aliam domesticam, aliam forensem, vt in fronte ostentatio sit, intus veritas occulte-
tur, vide quæso rectúmne sit. Mihi quidẽ hæ veræ videntur opiniones quæ honestæ, quæ
laudabiles, quæ gloriosæ, quæ in senatu, quæ apud populum, quæ in omni cœtu cõcilió-
que proferendæ sint: ne id non pudeat sentire quod pudeat dicere. Amicitiæ vero locus
vbi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? Quid
125 autem est amare, è quo nomen amicitiæ ductum est, nisi velle bonis aliquem affici quàm
maximis, etiam si ad se ex his nihil redeat? Quid? prodest, inquis, mihi in eo esse animo.
Immo videri fortasse: esse enim nisi eris, non potes. Quí autem esse poteris, nisi te amor

ipse ceperit? Quod non sub dubia vtilitatis ratione effici solet, sed ipsum ex se oritur, & sua sponte nascitur. At enim sequor vtilitatẽ. Manebit ergo amicitia tandiu, quandiu sequetur vtilitas: & si vtilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si vtilitas ab amicitia (vt fit sæpe) defecerit? relinquésne? Quæ ista amicitia est? retinebis? Qui conuenit? Quid enim de amicitia statueris vtilitatis causa expetenda vides, Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est? Nunquid est turpe nisi quod est? Si nequo incommodo afficiare non relinques amicum, tamẽ ne sine fructu alligatus sis, vt moriatur optabis. Quod si non modo vtilitatem tibi nullam afferet, sed iacturæ rei familiaris erũt faciendæ, labores suscipiendi, adeundum vitæ periculũ: ne tum quidem te respicies, & cogitabis sibi quenque natum esse & suis voluptatibus? Vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, vt Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades quum sis, dices te esse Orestẽ, vt moriare pro amico? aut si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? & si id non probares, quo minus ambo vnà necaremini, non precarere? Faceres tu quidẽ Torquate hæc omnia. Nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te prætermissurum credam, aut mortis aut doloris metu. Non quæritur autem quid naturæ tuæ cõsentaneum sit, sed quid disciplinæ. Ratio ista quam defendis, præcepta quæ didicisti, quæ probas, funditus euertunt amicitiam, quamuis eam Epicurus, vt facit, in cælum efferat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi quis illum neget & bonũ virum, & comem, & humanum fuisse. De ingenio eius in his disputationibus, non de moribus quæritur. Sit ista in Græcorum leuitate peruersitas, qui maledictis insectãtur eos à quibus de veritate dissentiunt. Sed quamuis comis in amicitiis tuendis fuerit, tamen si hæc vera sunt (nihil enim affirmo) non satis acutus fuit. At multis se probauit, & quidem in rem fortasse; sed tamen nõ grauissimum est testimonium multitudinis. In omni enim arte, vel studio, vel quauis scientia, vel in ipsa virtute, optimum quidque rarissimum. Ac mihi quidem quòd & ipse bonus vir fuit, & multi Epicurei fuerũt & hodie sunt, & in amicitiis fideles, & in omni vita constantes & graues, nec voluptate, sed officio consilia moderãtes, hæc videtur maior vis honestatis, & minor voluptatis. Ita enim viuunt quidam, vt eorum vita refellatur oratio: atque vt cæteri existimantur dicere melius quàm facere, sic hi mihi vidẽtur melius facere quàm dicere. Sed hæc nihil sanè ad rem: illa videamus quæ à te de amicitia dicta sunt, è quibus vnum mihi videbar ab ipso Epicuro dictũ cognoscere, amicitiam à voluptate non posse diuelli, ob eámque rem colendam esse quòd sine ea tuto & sine metu viui non posset, nec iucunde quidem posset. Satis est ad hoc respõsum. Attulisti aliud humanius horum recentiorũ, nunquam dictum ab ipso illo, quod sciam. Primo vtilitatis causa amicum expeti: quum autem vsus accessisset, tum ipsum amari per se etiam omissa spe voluptatis. Hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dat: mihi enim satis est, ipsis non satis. Nam aliquando posse recte fieri dicũt, nulla expectata nec quæsita voluptate. Posuisti autem dicere alios, Fœdus quoddam facere inter se sapiẽtes, vt quemadmodum sint in seipsos animati, eodem modo sint erga amicos: id & fieri posse, & sæpe esse factum, & ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc fœdus facere si potuerunt, faciant etiam illud, Vt æquitatẽ, modestiam, virtutes omnes per seipsas gratis diligãt. At vero si fructibus & emolumẽtis & vtilitatibus amicitias colemus, si nulla charitas erit quæ faciat amicitiam ipsam sua sponte, vi sua ex se, & propter se expetendã, dubium est quin fundos & insulas amicis anteponamus? Licet hic rursus ea cõmemores, quæ optimis verbis ab Epicuro de laude amicitiæ dicta sunt. Non quæro quid dicat, sed quid conuenienter rationi possit & sententiæ suæ dicere. Vtilitatis causa amicitia est quæsita: num igitur vtiliorẽ tibi hunc Triarium putas esse posse, quàm si tua sint Puteolis granaria? Collige omnia quæ soletis, præsidium amicorũ, satis est tibi in te, satis in legibus, satis & in mediocribus amicitiis præsidii: iam contemni non poteris, odium autem & inuidiam facile vitabis. Ad eas enim res ab Epicuro præcepta dantur, & tamen non tantis vectigalibus ad liberalitatem vtens, eis sine hac Pyladea amicitia multorũ te beneuolentia præclare & tuebere & munies. At quicum ioca & seria, vt dicitur, quicum arcana, quicum

occulta omnia? Tecum optime, deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non
importuna, quid ad vtilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur si amicitiam sua charitate me-
tiare, nihil esse præstantius: sin emolumento, summas familiaritates prædiorum fructuo-
sorum mercede superari. Me ipsum igitur ames, oportet, non mea, si veri amici futuri su-
mus. Sed in rebus apertissimis nimium lõgi sumus. Perfecto enim & cõcluso, nec virtuti-
bus nec amicitiis vsquam locũ esse, si ad voluptatẽ omnia referantur, nihil præterea ma-
gnopere dicendũ. Attamen necui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc
137 dicã ad reliquã orationẽ tuam. Quoniam igitur omnis summa philosophiæ ad beatæ vi-
uendũ refertur, idque vnũ expetentes homines, se ad hoc studium contulerunt: beate au-
tem viuere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra omnẽ infœlicitatẽ in dolore:
id primũ videamus, beate viuere vestrum, quale sit. Atque hoc dabitis, vt opinor, si modo
sit aliquid esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. Nam si amitti vita
beata potest, beata esse non potest. Quis enim confidit semper sibi illud stabile & firmum
permansurum, quod fragile & caducum sit? Qui autem diffidet perpetuitati bonorũ suo-
rum, timeat necesse est ne aliquando amissis illis sit miser. Beatus autem esse in maxima-
rum rerũ timore nemo potest. Nemo igitur esse beatus potest. neque enim in aliqua par-
te, sed in perpetuitate temporis vita beata duci solet. Nec appellatur omnino vita beata,
139 nisi confecta atque absoluta. Nec potest quisquam aliàs beatus esse, aliàs miser. Qui enim
existimabit posse se miserum esse, beatus nõ erit. Nam quum semel est suscepta beata vi-
ta, tam permanet quàm ipsa illa effectrix beatæ vitæ sapientia: neque expectat vltimum
tempus ætatis, quod Crœso scribit Herodotus præceptum à Solone. Etenim quemadmo
dum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidẽ temporis ad beate viuendũ ali-
quid afferre, nec minorem voluptatem percipi in breuitate temporis, quàm si illa sit sem-
piterna. Hæc dicuntur inconstantissime. Quum enim summum bonum in voluptate po-
nat, negat infinito tempore ætatis voluptatẽ fieri maiorem quàm finito atque modico.
Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere, perfici beatam vitã perfectione vir-
tutis. Negat enim summo bono afferre incrementum diem. Qui autem voluptate vitam
141 effici beatam putabit, quî sibi is conueniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate?
Igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus? voluptatem non
optabiliorẽ diuturnitas facit? Quid est igitur cur ita semper deum appellet Epicurus bea-
tum & æternũ? Dempta enim æternitate nihilo beatior Iupiter quàm Epicurus. Vterque
enim summo bono fruitur, id est voluptate. At enim hic etiam dolore: at eum nihili fa-
cit. ait enim, si vratur, se, quàm hoc suaue, dicturum. Qua igitur re à deo vincitur, si æter-
nitate non vincitur? In qua quid est boni, præter summam voluptatem, & eam sempiter-
nam? Quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquare? In voluptate corporis, ad-
dam si vis animi, dum ea ipsa vt vultis sit, quod & in corpore situ est, viuere beate. Quid?
istam voluptatem perpetuam, quis potest præstare sapienti? Nam quibus rebus efficiuntur
143 voluptates, hæ non sunt in potestate sapientis. Non enim in ipsa sapientia positũ est bea-
tum esse, sed in his rebus, quas sapientia comparat ad voluptatẽ. Totum autẽ id externũ:
& quod externũ, id in casu est: ita fit beatæ vitæ domina fortuna, quam Epicurus ait exi-
guam interuenire sapienti. Age, inquies, ista parua sunt. Sapientẽ locupletat ipsa natura,
cuius diuitias Epicurus parabiles esse docuit. Hæc bene dicuntur, nec ego repugno, sed in-
ter sese ipsa pugnant. Negat enim tenuissimo victu, id est contemptissimis escis & potio-
nibus minorem voluptatem percipi, quàm rebus exquisitissimis ad epulãdum. Huic ego,
si negaret quidquam interesse ad beate viuendum quali vteretur victu, concederẽ, lauda-
rem etiam: verum enim diceret: idque Socratẽ, qui voluptatẽ nullo loco numerat, audio
dicentem, Cibi condimentum esse famem, potionis sitim. Sed qui ad voluptatem omnia
145 referẽs, viuit vt Gallonius, loquitur vt frugi ille Piso, non audio. Nec enim eum quod sen-
tiat dicere existimo. Naturales diuitias dixit parabiles esse, quòd paruo esset natura con-
tenta. Certe, nisi voluptatẽ tanti æstimaretis. Non minor, inquit, voluptas percipitur tam
ex vilissimis rebus quàm ex pretiosissimis. Hoc, est non modo cor non habere, sed ne pa-

latum quidem. Qui enim voluptatē ipſam cōtemnunt, his licet dicere ſe acipenſerē mæ-
næ non anteponere. Cui vero in voluptate ſummū bonum eſt, huic omnia ſenſu, non ra-
tione ſunt iudicanda, eáque dicenda optima quæ ſint ſuauiſſima. Verū iſto modo conſe-
quatur ſummas voluptates, non modo paruo, ſed fermè nihilo, ſi poteſt. Sit voluptas non
minor in naſturcio illo, quo veſci Perſas eſſe ſolitos ſcribit Xenophon, quàm in Syracu-
ſanis menſis, quæ à Platone grauiter vituperātur. Sit inquam tam facilis quàm vultis cō-
paratio voluptatis. quid de dolore dicemus, cuius tanta tormenta ſunt vt in his beata vi-
ta, ſi modo dolor ſummū malū eſt, eſſe non poſſit? Ipſe enim Metrodorus penè alter Epi- 147
curus beatum eſſe deſcribit his ferè verbis, quum corpus bene conſtitutum ſit, & ſit explo
ratum ita futurum. An id exploratum cuiquam poteſt eſſe, quo modo ſeſe habiturum ſit
corpus, non dico ad annum, ſed ad veſperam? Dolor igitur, id eſt ſummum malū, metue-
tur ſemper, etiam ſi nō aderit: iam enim adeſſe poterit. quî poteſt igitur habitare in beata
vita ſummi mali metus? Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligēdi doloris. Iam ipſum
abſurdū, maximum malū negligi. Sed quæ tandem iſta ratio eſt? Maximus dolor, in-
quit, breuis eſt. Primū, quid tu dicis breuem? deinde dolorem tam maximū? Quid enim?
ſummus dolor plures dies manere non poteſt? vide ne etiam mēſes: niſi forte eum dicis,
qui ſimulatque arripuit, interficit. Quis iſtum dolorē timet? Illum mallem leuares, quo o-
ptimum atque humaniſſimum virum Cn. Octauium M.F. familiarem meum confici vi- 149
di: nec vero ſemel, nec ad breue tēpus, ſed & ſæpe planè & diu. Quos dii immortales ille
quum omnes artus ardere viderētur, cruciatus perferebat? Nec tamē miſer eſſe, quia ſum-
mum id malum non erat, tantūmodo laborioſus videbatur. At miſer, ſi in vinoſa & fla-
gitioſa vita affflueret voluptatibus. Quòd autem magnū dolorē, breuem: longinquum,
leuem eſſe dicitis, id non intelligo quale ſit. video enim & magnos, & eoſdem bene lon-
ginquos dolores. Quædam alia toleratio eſt verior, qua vti vos non poteſtis, qui honeſta-
tem ipſam per ſe non amatis. Fortitudinis quædam præcepta ſunt, ac penè leges, quæ ef-
fœminari virum vetant in dolore. Quamobrem turpe putandū eſt, non dico dolere (nam
id quidem eſt interdū neceſſe) ſed ſaxum illud Lemnium clamore Philocteteo funeſtare,

Quod eiulatu, queſtu, gemitu, fremitibus 151
Reſonando mutum flebiles voces refert.

Huic Epicurus competenter, & ſi poteſt,

Cui viperino morſu venæ viſcerum
Veneno imbutæ, tetros cruciatus cient.

Sit Epicurus Philocteta, ſi grauis dolor, breuis. At iam decimum annū in ſpelūca iacet.
Si longus, leuis: dat enim interualla & relaxat. Primùm non ſæpe: deinde quæ eſt iſta re-
laxatio, quum & præteriti doloris memoria recens eſt, & futuri atque impendētis torquet
timor? Moriatur, inquit. Fortaſſe id optimū. Sed vbi illud Plus ſemper voluptatis? ſi enim
ita eſt, vide ne facinus facias, quum mori ſuadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe eſſe viro
» debilitari, dolere, frangi, ſuccūbere. Nam iſta veſtra, Si grauis, breuis: ſi longus, leuis, dicta- 153
ta ſunt: virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomētis dolor mitigari ſolet.
Audi, ne lōge abeā, moriens quid dicat Epicurus, & intellige facta eius cū dictis diſcrepare.

EPICVRVS HERMACHO S.

» QVVM ageremus, inquit, vitæ beatū & eundem ſupremum diem, ſcribebamus hæc.
» Tanti autem morbi aderant veſicæ & torminū, vt nihil ad eorum magnitudinem poſſit
» accedere. Ecce miſerum hominem. Si dolor ſummum malum eſt, dici aliter non poteſt.
» Sed audiamus ipſum, Cōpenſabatur, inquit: tamen eum his omnibus animi lætitia, quam
» capiebam memoria rationum inuentorúmque noſtrorum. Sed tu, vt dignum eſt tua erga
» me & erga philoſophiam voluntate ab adoleſcentulo ſuſcepta, fac vt Metrodori tueare
liberos. Non ego iam Epaminondæ, nō Leonidæ mortē, huius morti antepono: quorum 155
alter quum viciſſet Lacedæmonios apud Mantineam, ſimulatque ipſe graui vulnere exa-
nimari videret ſe, vt primum diſpexit, quæſiuit ſaluúſne eſſet clypeus. Quum ſaluum eſſe
flentes ſui reſpōdiſſent, rogauit eſſéntne fuſi hoſtes. Quúmque id quoque vt cupiebat au-

diuiſſet,euelli iuſſit eam qua erat tranſfixus haſtam. Ita multo ſanguine profuſo,in lætitia & in victoria eſt mortuus.Leonidas autem rex Lacedæmoniorum ſe in Thermopylis, treceentóſque eos,quos eduxerat Sparta,quum eſſet propoſita aut fuga turpis,aut glorioſa mors,oppoſuit hoſtibus.Præclaræ mortes ſunt imperatoriæ:Philoſophi autē in ſuis lectulis plerunque moriuntur. Refert tamen quod ſibi videtur eſſe morienti magna laus. Cōpenſabatur,inquit,cum ſummis doloribus lætitia.Audio equidē philoſophi vocē Epicu-
157 re:ſed quid tibi dicendū ſit,oblitus es. Primū enim ſi vera ſunt ea quorū recordatione te gaudere dicis, hoc eſt, ſi vera ſunt tua ſcripta & inuenta, gaudere non potes. nihil enim iam habes quod ad corpus referas. Eſt autem à te ſemper dictum,nec gaudere quenquam niſi propter corpus,nec dolere. Præteritis,inquit,gaudeo. Quibuſnam præteritis?ſi ad corpus pertinētibus, rationes tuas te video cōpenſare cum iſtis doloribus, nō memoriam corpore perceptarū voluptatū: ſi autem ad animum,falſum eſt quod negas animi vllum eſſe gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commēdas? Quid iſto tuo egregio officio, & tanta fide(ſic enim exiſtimo) ad corpus refers? Huc & illuc Torquate vos verſetis licet, nihil in hac præclara epiſtola ſcriptum ab Epicuro congruens & cōueniens decretis eius reperietis. Ita redarguetur ipſe à ſeſe,væneúntque ſcri-
159 pta eius probitate ipſius ac moribus.Nam iſta commendatio puerorum,memoria & charitas amicitiæ,ſummorum officiorū in extremo ſpiritu conſeruatio,indicat innatam eſſe homini probitatem gratuitam,non inuitatā voluptatibus,nec præmiorū mercedibus euocatam.Quod enim teſtimonium maius quærimus, quæ honeſta & recta ſint, ipſa eſſe optabilia per ſeſe,quum videamus tāta officia morientis?Sed vt epiſtolam laudandā arbitror eam,quam modo totidem ferè verbis interpretatus ſum, quanquam ea cum ſumma eius philoſophi nullo modo cōgruebat:ſic eiuſdem teſtamentū,non ſolū philoſophi grauitate, ſed etiam ab ipſius ſententia iudico diſcrepare. Scripſit enim & multis ſæpe verbis & breuiter aptéque in eo libro quem modo nominaui, Mortem nihil ad nos pertinere. Quod enim diſſolutum ſit,id eſſe ſine ſenſu:quod autē ſine ſenſu ſit, id nihil omnino ad nos pertinere. Hoc ipſum elegantius poni meliúſque potuit. Nam quod ita poſitum eſt,
161 quod diſſolutum ſit, id eſſe ſine ſenſu:id eiuſmodi eſt,vt nō ſatis planè dicat quid ſit diſſolutum,ſed tamē intelligo quid velit.Quæro autem quid ſit,quòd quum diſſolutione,id eſt morte,ſenſus omnis extinguatur, & quum reliqui nihil ſit omnino quod pertineat ad nos, tam accurate támque diligenter caueat & ſanciat vt Amynomachus & Timocrates hæredes ſui de Hermachi ſententia dent, quod ſatis ſit ad diem agendum natalem ſuum quotannis menſe Gamelione: itémque omnibus menſibus x x die lunæ dent ad eorum epulas qui vnà ſecū philoſophati ſint, vt & ſui & Metrodori memoria colatur. Hæc ego non poſſum dicere nō eſſe hominis quamuis & belli & humani, ſapientis vero nullo modo,Phyſici præſertim,quem ſe ille vult putari,vllum eſſe cuiuſquam diem natalē. Quid? veréne poteſt eſſe dies ſæpius qui ſemel fuit?Certe non poteſt.An eiuſdē modi?Ne id qui-
163 dem,niſi quum multa annorū interceſſerint milia,vt omnium ſyderū eodem vnde profecta ſint,fiat ad vnum tempus reuerſio.Nullus eſt igitur cuiuſquam dies natalis. At habetur.Et ego ſcilicet id neſciebam.Sed vt ſit,etiámne poſt mortē coletur,ídque teſtamento cauebit is, qui nobis quaſi oraculū ediderit, nihil ad nos poſt mortē pertinere? Hæc non erant eius qui innumerabiles mūdos,infinitáſque regiones, quarum nulla eſſet ora, nulla extremitas,mente peragrauiſſet.Nūquid tale Democritus?vt alios omittam:hunc appello, quem ille vnum ſecutus eſt. Quòd ſi dies notandus fuit, eúmne potius quo natus, an eum quo ſapiens factus eſt? Non potuit,inquies,fieri ſapiens,niſi natus eſſet. Et iſto modo,ne ſi auia quidē eius nata nō eſſet. Res tota Torquate nō doctorū hominū,velle poſt
* mortē epulis celebrari memoriam ſui nominis.Quos quidē dies quemadmodū agatis,&
165 in quantā hominum facetoſam vrbanitatē incurraris, nō dico:nihil opus eſt litibus:tantum dico magis fuiſſe verū agere Epicuri diem natalē, quàm illum teſtamento cauere vt ageretur. Sed vt ad propoſitū reuertamur(de dolore enim quum diceremus,ad iſtam epiſtolā delati ſumus)nunc totū illud cōcludi ſic licet,Qui in ſummo malo eſt,iſte quum

in eo eſt,non eſt beatus:Sapiens autẽ ſemper beatus eſt,& eſt aliquãdo in dolore.Non eſt igitur ſummũ malũ dolor.Iam illud quale tandem eſt,bona præterita nõ effluere ſapienti,mala meminiſſe non oportere?Primum in noſtráne poteſtate eſt quod meminerimus? Themiſtocles quidẽ quum ei Simonides,aut quis alius,artẽ memoriæ polliceretur,Obliuionis,inquit,mallem;nam memini etiam quæ nolo,obliuiſci nõ poſſum quæ volo.Magno hic ingenio,ſed res ſe tamẽ ſic habet,vt nimis imperioſi philoſophi ſit vetare meminiſſe. Vide ne iſta ſint Manliana veſtra,aut maiora etiam,ſi imperes quod facere nõ poſ- 167
ſim.Quid ſi etiam iucunda memoria eſt præteritorum malorum,vt prouerbia nonnulla veriora ſint quàm veſtra dogmata:Vulgo enim dicitur,Iucundi acti labores. Nec male Euripides, (concludam ſi potero Latine,Græcum enim hunc verſum noſtis omnes) Suauis eſt laborum præteritorum memoria.

Sed ad bona præterita redeamus.Quæ ſi à vobis talia dicerẽtur,qualibus C.Marius vti poterat,vt expulſus,egens, in palude demerſus,trophæorũ recordatione leuaret dolorem ſuum,audirem,& planè probarẽ.Nec enim abſolui beata vita ſapientis,neque ad exitum perduci poterit,ſi prima quæque bene ab eo conſulta atque facta ipſius obliuione obruerentur.Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio beatam vitã facit,& quidẽ corpore perceptarum. Nam ſiquæ ſunt aliæ,falſum eſt,omnis animi voluptates eſſe è corporis 169
ſocietate. Corporis autẽ voluptas etiam ſi præterita delectat,nõ intelligo cur Ariſtoteles Sardanapali epigrãma tantopere derideat, in quo ille Rex Syriæ glorietur ſe omnes ſecũ libidinum voluptates abſtuliſſe.Quod enim ne viuus quidem,inquit,diutius ſentire poterat dum vita fruebatur, quomodo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, & prona quæque auolat, vt aiebat, ſæpiúſque relinquit cauſas pœnitendi quàm recordandi.Itaque beatior Aphricanus,cum patria illo modo loquens,
Deſine Roma tuos hoſtes. reliquáque præclare.
Nanque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic præteritis gaudet,tu iubes voluptatibus.Hic ſe ad ea reuocat,è quibus nihil vnquam retulerit ad corpus:tu totus hæres in corpore.Illud autem ipſum quĩ obtine- 171
ri poteſt quod dicitis? Omnes animi & voluptates & dolores, ad corporis voluptates ac dolores pertinere. Nihílne te delectat inquam? Video quicum loquar.Te igitur Torquate ipſum per ſe nihil delectat? omitto dignitatem,honeſtatẽ,ſpeciem ipſam virtutum,de quibus antè dictum eſt: hæc leuiora ponam,poema, orationẽ quum aut ſcribis aut legis, quum omnium factorum,quum regionũ conquiris hiſtoriam: ſignũ,tabula,locus amœnus,ludi,venatio,villa Luculli(nam ſi tuam dicerem,latebram haberes)ad corpus diceres pertinere. Sed ea quæ dixi ad corpúſne refers? An eſt aliquid quod te ſua ſponte delectet? Aut pertinaciſſimus fueris, ſi in eo perſtiteris, ad corpus ea quæ dixi referre: aut deſerueris totã Epicuri voluptatem,ſi negaueris.Quòd vero late diſputatũ eſt,maiores eſſe voluptates & dolores animi quàm corporis,quia trium temporũ particeps animus ſit: corpo- 173
re autem præſentia ſolũ ſentiantur:quĩ probari poteſt? Vt is qui propter me aliquid gaudeat,plus quàm ego ipſe gaudeat.Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis,& maior eſt animi voluptas quàm corporis:ita fit vt gratulator lætior ſit,quàm is cui gratulетur.Sed dum efficere vultis beatũ ſapientẽ,quum maximas animo voluptates percipiat, omnibúſque partibus maiores quàm corpore,quid occurrat,nõ videtis:animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus maiores quàm corporis. Ita miſer ſit aliquando neceſſe eſt is,quem vos beatũ ſemper vultis eſſe. Nec vero id,dũ omnia ad voluptatẽ dolorémque referetis,efficietis vnquam. Quare aliud aliquid Torquate hominis ſummum bonũ reperiendum eſt.Voluptatẽ beſtiis cõcedemus,quibus vos de ſummo bono teſtibus vti ſoletis.Quid ſi etiam beſtiæ multa faciunt duce ſua quæque natura,partim indulgẽter 175
vel cũ labore,vt in gignendo,in educãdo perfacile appareat aliud quiddã his propoſitum non voluptatẽ? Turtures & curſu & peregrinatione lætantur:congregatione aliæ cœtum quodammodo ciuitatis imitantur. Videmus in quodam volucrum genere nõnulla indicia pietatis,cognitionem, memoriam,in multis etiam deſyderia videmus.Ergo in beſtiis

erunt secreta à voluptate humanarum quædam simulachra virtutum, in ipsis hominibus virtus nisi voluptatis causa nulla erit? & homini qui cæteris animãtibus plurimum præstat, præcipue à natura nihil datũ esse dicemus? Nos vero si quidem in voluptate sint omnia, lõge multúmque superamur à bestiis, quibus ipsa terra fundit ex sese pastus varios, variéque abundantes nihil laborantibus: nobis autẽ aut vix, aut ne vix quidem suppetunt multo labore quærẽtibus, nec tamen vllo modo summum pecudum bonum & hominis
177 idem mihi videri potest. Quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis? Quid tanto cõcursu honestissimorũ studiorũ, tanto virtutũ comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatẽ conquirũtur? Vt si Xerxes quum tantis classibus, tantísque equestribus & pedestribus copiis, Hellespõto iuncto, Athóve perfosso, maria ambulauisset, terram nauigauisset: si cũ tanto impetu in Græciam venisset, causam eius quis ex eo quæreret tantarũ copiarũ, tantíque belli, mel se afferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tãta conatus: sic nos sapientem plurimis & grauissimis artibus atque virtutibus instructũ & ornatũ, non vt illũ maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cœlũ totámque cum vniuerso mari terram mente complexũ, vo-
179 luptatẽ petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitũ. Ad altiora quædam & magnificentiora mihi crede Torquate nati sumus, nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerũ innumerabilium. Vitæ quidẽ infinita inest coniectura cõsequentium, non multum à diuinatione differens, inest moderator cupiditatis pudor, inest ad humanam societatem iustitiæ fida custodia, inest in perpetiendis laboribus adeundísque periculis firma & stabilis doloris mortísque contemptio. Ergo hæc in animis. Tu autẽ & mẽbra ipsa sensúsque consydera, qui tibi, vt reliquæ corporis partes, nõ comites solũ virtutum, sed ministri etiam videbãtur. Quid si in ipso corpore multa voluptati præponenda sunt, vt vires, valetudo, velocitas, pulchritudo, quid tãdem in animis censes, in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam cœleste & diuinũ putauerũt? Quod si esset in volu-
181 ptate summum bonum, vt dicitis, optabile esset maxima in voluptate, nullo interuallo interiecto, dies noctésque versari, quum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi mouerentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui vnum diem totũ velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant, vestri hæc verecũdius, illi fortasse constantius. Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes à maioribus nominabantur. Sed quæro num existimes, non dico Homerum, Archilocũ, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin ad voluptates suas artes direxisse. Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quàm ciuis excellens ad factorum pulchritudinẽ? Quæ autem est alia causa erroris tanti, tam longe latéque diffusi, nisi quòd is qui voluptatem summũ bonum esse decernit, nõ cum ea parte animi, in qua inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est cum animi leuissima parte deliberat. Quæro enim de te si sint
183 dii, vt vos etiam putatis, quî possunt esse beati, quum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similẽ animi vsum in sapiente esse nolitis? Lege laudationes Torquate, non eorum qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agesilai, non Aristidis, aut Themistoclis, non Philippi, non Alexandri, lege nostrorum hominum, lege vestræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, vt artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam, Vno ore cui plurimæ cõsentiunt gentes, populi primarium fuisse virum. Idne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse quòd præstantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in his adolescentibus bonam spem esse dicemus, & magnam indolem, quos suis commodis inseruituros, & quic-
185 quid ipsis expediat facturos arbitramur? Nónne videmus quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? tollitur beneficium, tollitur gratia, quæ sunt vincula concordiæ. Nec enim si tuam ob causam cuiquam commodes, beneficium illud habẽdum est, sed fœneratio: nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam cõmodauerit.

Maximas vero virtutes iacere omnes necesse est voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ nisi honestas natura plurimum valeat, cur nō cadant in sapientem non est facile defendere. Ac ne plura complectar (sunt enim innumerabilia) bene laudata virtus, voluptatis aditus intercludat necesse est. Quod iam à me expectare noli, tute introspice in mentem tuam ipse, eámque omni cogitatione pertractans, percontare ipse te, perpetuísne malis voluptatibus perfluens, in ea quam sæpe vsurpabas tranquillitate degere omnem ætatem sine dolore, assumpto etiam illo, quod vos quidem adiungere sole- 187
tis, sed fieri non potest, sine doloris metu. An quum de omnibus gentibus optime mererere, quum opem indigētibus salutémque ferres, vel Herculis perpeti ærumnas (sic enim maiores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo ærūnas etiam in deo nominauerūt) exigerem ex te, cogerémque vt responderes, nisi vererer ne Herculem ipsum ea quæ pro salute gentiū summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse diceres? Quæ quum dixissem, Habeo, inquit Torquatus, ad quos ista referam: & quanquam aliquid ipse poterā, tamē inuenire malo paratiores familiares nostros. Credo Sironē dicis & Polydemū, tum optimos viros, tum doctissimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age sanè, inquam: sed erat æquius Triariū aliquid de nostra dissensione iudicare. Imo, inquit arridēs, iniquum, hac quidem de re. Tu enim ista lenius, hic Stoicorum more nos vexat. 189

Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius. Nam hæc ipsa mihi erunt in prōptu quæ modo audiui, nec antè aggrediar, quàm te ab istis quos dicis instructū videro. Quæ quum essent dicta, finem fecimus & ambulandi & disputandi.

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM AD BRVTVM LIB. III.

VOLVPTATEM quidē Brute, si ipsa per se loquatur, nec tam pertinaces habeat 1
patronos, concessuram arbitror cōuictam superiore libro dignitati. Etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honestis iucunda anteponat, aut pluris esse contendat dulcedinem corporis, & titillantem ex eáve natam lætitiam, quàm grauitatem animi atque constantiam. Quare illam quidem dimittamus, & suis se finibus tenere iubeamus, ne blanditiis eius illecebrísque impediatur disputandi seueritas. Quærendum est enim vbi sit illud summum bonum, quod reperire volumus: quoniam & voluptas ab eo remota est, & eadem ferè contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris, finem bonorum esse voluerūt. Nec vero ita vllum probetur summum bonum vt virtute careat, qua 3
nihil potest esse præstantius. Itaque quanquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus, tamen hæc acrior est cum Stoicis parata contentio. Quæ enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite differuntur. Neque enim qui defendunt eam, versuti in differendo sunt: nec qui contrà dicunt, causam difficilem repellunt. Ipse etiam dicit Epicurus, nec argumentandum quidem esse de voluptate, quòd sit positum eius iudicium in sensibus, vt cōmoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. Quare illa nobis simplex fuit in vtranque partem disputatio. Nec enim in Torquati sermone quidquam implicatū aut tortuosum fuit, nostráq; (vt mihi videtur) dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quàm sit subtile vel spinosum potius differendi genus: ídque quum Græcis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt, imponendáque noua nouis rebus nomina. Quod quidē nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitās in omni 5
arte, cuius vsus vulgaris cōmunísque non sit, multā nouitatem nominū esse, quum cōstituantur earū rerū vocabula quæ in quaque arte versentur. Itaque & Dialectici & Physici verbis vtuntur his, quæ ipsi Græciæ nota non sunt. Geometræ vero, Musici, Grammatici, etiam more quodā loquuntur suo. Item ipsæ Rhetorum artes, quæ sunt totæ forenses atque populares, verbis tamē in dicendo quasi priuatis vtūtur ac suis. Atque vt omittā has

artes elegantes & ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis vterentur nobis incognitis, vsitatis sibi. Quinetiam agricultura, quæ abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notauit nouis: quo magis hoc philosopho faciendũ est. Ars est enim philosophia vitæ, de qua disserens arripere
7 verba de foro non potest. Quanquam ex omnibus philosophis Stoici plurima nominauerunt. Zeno quoque eorum princeps non tam rerum inuentor fuit, quàm nouorũ verborum. Quòd si in ea lingua quam plerique vberiorem putant, cõcessum à Græcia est, vt doctissimi homines de rebus non peruagatis, inusitatis verbis vterentur, quãto id vel nobis magis est cõcedendum qui ea nunc primum audemus attingere? Etsi (quod sæpe diximus, & quidem cum aliqua querela nõ Græcorum modo, sed etiam eorum qui se Græcos magis quàm nostros haberi volunt) nos non modo nõ vinci à Græcis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores, elaborandũ est: vt hoc nõ in nostris solum artibus, sed etiam in illorũ ipsorũ cõsequamur. Quanquam ea verba quibus ex instituto veterũ vtimur pro Latinis, vt ipsa Philosophia, vt Rhetorica, Dialectica, Grammatica, Geometria, Musica, quanquam Latine ea dici poterãt, tamen quoniã vsu percepta sunt, nostra duca-
9 mus. Atque hæc quidẽ de rerũ nominibus. De ipsis rebus autẽ sæpenumero Brute vereor ne reprehẽdar, quum hæc ad te scribã, qui tum in philosophia, tum in optimo genere philosophiæ tantum processeris. Quod si facerem quasi te erudiens, iure reprehẽderer: sed ab eo plurimum absum. Neque vt ea cognoscas, quæ tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, & quia te æquissimum habeo eorũ studiorũ quæ mihi communia tecum sunt, æstimatorem & iudicem. Attendes igitur vt soles diligenter, eámque controuersiam diiudicabis, quæ mihi fuit cũ auunculo tuo diuino ac singulari viro. Nam in Tusculano quum essem, vellémque è bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris vti, veni in eius villam, vt eos ipse, vt solebam, inde promerem. Quò quum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nesciebam, vidi in bibliotheca sedentẽ, multis circunfusum Stoicorum libris. Erat enim, vt scis, in eo inexhausta auiditas legendi, nec sa-
11 tiari poterat: quippe qui ne reprehensionem quidẽ vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere sæpe, dum senatus cogeretur, nihil operæ reip. detrahẽs, quo magis tum in summo otio, maximáque copia quasi helluo librorũ (si hoc verbo tam in clara re vtẽdum est) videbatur. Quod quum accidisset vt alter alterum nec opinato videremus, surrexit statim. Deinde prima illa, quæ in congressu solemus, Quid tu, inquit, huc? à villa enim credo: & si ibi te esse ipse scissem, ad te ipse venissem. Heri, inquã, ludis cõmissis ex vrbe profectus veni ad vesperam. causa enim fuit huc veniendi, vt quosdam hinc libros promerem. Et quidem Cato hanc totam copiam iam Lucullo nostro notam esse oportebit. Nã his libris eum malo quàm reliquo ornatu villæ delectari. Est enim mihi magnæ curæ (quanquam quidẽ hoc proprium tuum munus est) vt ita erudiatur, vt & patri, & Sci-
13 pioni nostro, & tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem nõ sine causa: nam & aui eius memoria moueor. Nec enim ignoras quanti fecerim Scipionem, qui, vt opinio mea fert, in principibus iam esset, si viueret: & Lucullus iam mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens, tum mecum & amicitia, & omni voluntate, sententiáque cõiunctus.

Præclare, inquit, facis, quum & eorũ memoriã tenes, quorum vterque tibi testamẽto liberos suos commẽdauit, & puerũ diligis. Quod autẽ meum munus dicis, nõ equidẽ recuso, sed te adiungo socium: addo etiam illud, multa iam mihi dare signa puerũ & pudoris & ingenii, sed ætatẽ vides. Video equidẽ, inquam, sed tamẽ iam infici debet his artibus, quas si dũ est tener cõbiberit, ad maiora veniet paratior. Sic equidẽ diligẽtius sæpiúsque ista loquemur inter nos, agemúsq; cõmuniter. Sed residеamus, inquit, si placet. itáque fecimus. Tum ille, Tu autẽ quũ ipse tantũ librorũ habeas, quos hîc tandẽ requiris? Cõ-
15 mẽtarios quosdam, inquam, Aristotelicos, quos hîc sciebam esse, veni vt auferrẽ, quos legerem dum essem otiosus: quod quidẽ nobis, sicut scis, non sæpe contingit. Quàm vellẽ, inquit, vt te ad Stoicos inclinauisses. Erat enim, si cuiusquã, certe tuum nihil præter virtutẽ in bonis ducere. Vide ne magis, inquam, tuũ fuerit, cũ in re idem tibi quod mihi vi-

deretur, nō noua te rebus nomina imponere. Ratio enim nostra cōsentit, oratio pugnat. Minime vero, inquit ille, consentit. Quicquid enim præter id quod honestū sit, expetendum esse dixeris, in bonísque numeraueris: & honestū ipsum quasi virtutis lumen extinxeris, & virtutē penitus euerteris. Dicūtur ista Cato magnifice, inquam: sed vidésne verborum gloriam tibi cum Pyrrhone & cum Aristone, qui omnia exæquent, esse communē: de quibus cupio scire quid sentias. Egóne, quæris, inquit, scire quid sentiam? Quos bonos viros, fortes, iustos, moderatos aut audiuimus in rep. fuisse, aut ipsi vidimus, qui si- 17
ne vlla doctrina naturam ipsam secuti multa laudabilia fecerunt, eos melius à natura institutos fuisse, quàm institui potuissent à philosophia, si vllam aliam probauissent, præter eam quæ nihil aliud in bonis habet, nisi honestum, nihil nisi turpe in malis: Cæteræ philosophorum disciplinæ omnino alia magis, alia minus, sed tamen omnes quæ rem vllam virtutis expertem, aut in bonis aut in malis numerant, eas non modo nihil adiuuare arbitror, neque affirmare quo meliores simus, sed ipsam deprauare naturam. Nam si hoc non obtineatur, id solum bonum esse quod honestum sit, nullo modo probari possit, beatam vitam virtute effici. quod si ita sit, an opera philosophiæ sit danda nescio. Si enim sapiens aliquis miser esse possit, næ ego istam gloriosam memorabilémque virtutem non magno æstimandam putem. Quæ adhuc Cato à te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem aut Aristonem. Nec enim ignoras, his istud hone- 19
stum non summum modo, sed etiam vt tu vis, solum bonum videri. Quod si ita est, sequitur idipsum quod te velle video, Omnes semper beatos esse sapientes. Hósne igitur laudas, & hane eorū, inquam, sententiam sequi nos censes oportere? Minime vero istorum quidem, inquit. Quum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum quæ secūdum naturam sint, habere delectum, qui omnia sic exæquauerunt, vt in vtranque partē ita paria redderent, vti nulla selectione vterentur eius, virtutē ipsam sustulerunt. Istud quidem, inquam, optime dicis: sed quæro númne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum quod non rectum honestúmque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti. Si quidem, inquit, tollerē: sed relinquo. Quonam modo, inquam? Si vna virtus, vnū istud quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum (erit enim notius quale sit, pluri- 21
bus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis præterea quod sequare? Aut si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, prauum, flagitiosum, fœdum (vt hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus) quid præterea dices esse fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi quid sim dicturus, sed aliquid vt ego suspicor, ex mea breui responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula, explicabo potius (quoniam otiosi sumus) nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorúmque sentētiam. Minime id quidem, inquam, alienū: multúmque ad ea quæ quærimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit: etsi habet hæc Stoicorum ratio difficilius quiddā & obscurius. Nam quum in Græco sermone hæc ipsa quondam rerum nomina nouatum nouabantur, quæ nunc consuetudo diuturna triuit, quid censes in Latino fore? Facillimum id quidem est, inquam. Si enim Zenoni licuit, 23
quum rem aliquam inuenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomē imponere: cur non liceat Catoni? Nec tamen exprimi verbum è verbo necesse erit, vt interpretes indiserti solēt, quum sit verbum quod idem declarat, magis minúsve vsitatum. Equidē soleo etiam quod vno Græci, si aliter nō possum, idem pluribus verbis exponere: & tamē puto concedi nobis oportere, vt Græco verbo vtamur, siquādo minus occurret Latinū, ne hoc ephippiis & acratophoris potius quàm proegmenis & apoproegmenis concedatur: quanquam hæc quidē proposita recte & reiecta dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adiuuas, & istis quidē quæ modo dixisti, vtar potius Latinis: in cæteris subuenies, si me hærentem videbis. Sedulo, inquam, faciam, sed fortuna fortis: quare conare quæso: quid enim possumus hoc agere diuinius? Placet his, inquit, quorū ratio mihi probatur, simul- 25
atque natū sit animal (hinc enim est ordiendū) ipsum sibi conciliari, & cōmendari ad se cōseruandum, & ad suum statum, & ad ea quæ cōseruantia sunt eius status diligēda: alie-

nari autem ab interitu, hísque rebus quæ interitum videantur afferre. Id ita esse sic pro-
bant,quòd antequam voluptas aut dolor attigerit,salutaria appetãt parui, aspernẽtúrque
cõtraria:quod nõ fieret,nisi statũ ipsum diligerẽt,interitum timerẽt. Fieri autem nõ pos-
set vt appeterẽt aliquid,nisi sensum haberẽt sui,eóque se & sua diligerẽt:ex quo intelligi
debet principium ductum esse à se diligẽdi. In principiis autem naturalibus diligendi sui
plerique Stoici non putãt voluptatem esse ponendam:quibus ego vehementer assentior:
ne si voluptatem natura posuisse in his rebus videatur,quæ primæ appetũtur, multa tur-
pia sequantur. Satis esse autẽ argumẽti videtur, quamobrem illa quæ natura prima sunt,
17 ascita natura diligamus: quod est nemo quin,quum vtrumuis liceat,aptas malit & inte-
gras omnes partes corporis, quàm eodem vsu imminutas & detortas habere. Cognitio-
nes autem,vel si hæc verba aut minus placent, aut minus intelliguntur, καταλήψεις appel-
lemus licet: eas igitur ipsas propter se asciscendas arbitramur,quòd habeant quiddam in
se quasi complexum & continens veritatem.Id autem in paruis intelligi potest,quos de-
lectari videamus etiam si eorum nihil interfit,siquid ratione per se ipsi inuenerunt. Artes
etiam ipsas propter se assumendas putamus,tum quia sit in his aliquid dignũ assumptio-
ne:tum quòd constent ex cognitionibus, & contineant quiddam in se ratione constitu-
tum & via. A falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quàm à cæteris rebus quæ
sunt contra naturã,arbitrantur.Iam membrorũ,id est partium corporis,alia vidẽtur pro-
19 pter eorum vsum à natura esse donata,vt manus,crura,pedes:vt ea quæ sunt intus in cor-
pore,quorum vtilitas quanta sit,à medicis etiam disputatur. alia autem nullam ob vtili-
tatem,quasi ad quendam ornatum:vt cauda pauoni, plumæ versicolores columbis, viris
mammæ atque barba. Hæc dicuntur fortasse ieiunius. Sunt enim quasi prima elementa
naturæ, quibus vbertas orationis adhiberi vix potest,nec equidem eam cogito consecta-
ri. Veruntamen quum de rebus grandioribus dicas, ipsæ res verba rapiunt: ita fit quum
grauior,tum etiã splendidior oratio. Est vt dicis,inquam.Sed tamen omne quod de re
bona dilucide dicitur,mihi præclare dici videtur.Istiusmodi autẽ res dicere ornate velle,
puerile est:planè autẽ & perspicue expedire posse,docti & intelligentis viri. Progredia-
mur igitur: quoniam,inquit, ab his principiis naturæ discessimus, quibus congruere de-
bent quæ sequuntur. Sequitur autem prima diuisio hæc: æstimabile esse dicitur,sic enim
21 vt opinor appellamus * id,quod aut ipsum secũdum naturam sit, aut tale quid efficiat,
vt selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum æstimatione,
quam ille ἀξίαν vocat:contráque inæstimabile,quod sit superiori cõtrarium. Initiis igitur
ita constitutis,vt ea quæ secundum naturam sunt,ipsa propter se sumenda sint,cõtrariá-
que item reiicienda:primum est officium(id enim appello καθῆκον)vt se cõseruet in natu-
ræ statu:deinceps vt ea teneat quæ secundum naturam sint,pellátque cõtraria,quæ inuẽta
selectione,& item reiectione sequuntur:deinceps cum officio selectio,deinde ea perpetua,
tum ad extremum constans consentaneáque naturæ,in qua primum inesse incipit,& in-
telligit quid sit quod vere bonum possit dici. Prima est enim conciliatio hominis ad ea
quæ sunt secũdum naturam. Simul autẽ cepit intelligẽtiam vel notionem potius,quam
appellant ἔννοιαν illi,vidítque rerum agẽdarum ordinem,& vt ita dicam,cõcordiam:multo
23 eam pluris æstimauit, quàm omnia illa quæ primũ dilexerat:atque ita cognitione & ra-
tione collegit, vt statueret in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum
& expetẽdum bonum,quod compositũ sit in eo quod ὁμολογίαν Stoici,nos appellemus cõ-
uenientiam,si placet.Quum igitur in eo sit id bonũ quo referẽda sunt omnia honeste fa-
cta,ipsúmque honestum quod in bonis ducitur,quanquam pòst oritur,tamẽ id solum vi
sua & dignitate expetendum est.Eorum autẽ quæ sunt prima naturæ,propter se nihil est
expetendum. Quum vero illa quæ officia esse dixi,proficiscãtur ab initiis naturæ,necesse
est ea ad hæc referri: vt rectè dici possit,omnia officia eò referri,vt adipiscamur principia
naturæ: nec tamen vt hoc sit bonorũ vltimum,própterea quòd non inest in primis na-
turæ conciliationibus honesta actio. consequens enim est, & pòst oritur vt dixi. Est ta-
25 men ea secundum naturam, multóque nos ad se expetendam magis hortatur, quàm su-

periora omnia. Sed ex hoc primùm error tollendus est, nequis sit qui existimet vt duo sint vltima bonorũ. Vt enim si cui propositũ sit collineare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos vltimum in bonis diximus: sic illi facere omnia quæ possit, vt collineet: huic in eius similitudine omnia sint facienda vt collineet, & tamen vt omnia faciat quo propositum assequatur. Sed hoc quasi vltimũ, quale nos summum in vita bonum dicimus, illud autem vt feriat quasi seligendum, non expetendũ. Quum autẽ omnia officia à principiis naturæ proficiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum sæpe fit vt is qui cõmendatus sit alicui, pluris eum faciat cui commẽdatus sit, quàm illum à quo sit: minime mirum est primo nos sapientiæ commendari ab initiis naturæ, pòst autem ipsam sapientiam nobis chariorem fieri, quàm illa sint à quibus ad hãc venerimus. Atque vt membra nobis ita data sunt, vt ad quandam rationem viuẽdi data 57
esse appareant: sic appetitio animi, quæ ὁρμὴ Græce vocatur, nõ ad quoduis genus vitæ, sed ad quandam formam viuẽdi videtur data, itémque & ratio & perfecta ratio. Vt enim histrioni actio, saltatori motus non quiuis, sed certus quidã est datus: sic vita agẽda est certo genere quodã, non quolibet, quod genus conueniens consentaneúmque dicimus. Nec enim gubernationi aut medicinæ similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius quam modo dixi, & saltationi, vt in ipsa arte insit, non foris petatur extremum, id est artis effectio. Et tamẽ est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiæ dissimilitudo, propterea quòd in illis quæ recte facta sunt, non continentur tamen omnes partes è quibus constant. Quæ autem nos aut recta, aut recte facta dicamus si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent. Sola enim sapientia in se tota cõuersa est. 59
Quod idem in cæteris artibus nõ fit. Inscite autem medicinæ & gubernationis vltimum cum vltimo sapientiæ comparatur. sapientia enim & animi magnitudinem cõplectitur, & iustitiam, & vt omnia quæ homini accidant, infra se esse iudicet: quod idem in cæteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, nisi statuerit nihil esse quod intersit, aut differat aliud ab alio præter honesta & turpia. Videamus nũc quàm sint præclare illa iis quæ iam posui cõsequentia. Quum enim hoc sit extremum (sentis enim credo me iandiu quod τέλος Græcus dicat, id dicere tum extremum, tum vltimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo aut vltimo dicere) quum ergo hoc sit extremum, cõgruenter naturæ cõuenienterque viuere, necessario sequitur omnes sapientes semper fœliciter, absolute, fortunate viuere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinã, de 41
qua loquor, quàm vitam fortunásque nostras, id est vt quod honestũ sit, id solũ bonũ iudicemus, potest id quidem fuse & copiose, & omnibus electissimis verbis, grauissimísque sententiis rhetorice & augeri & ornari. Sed cõsectaria me Stoicorũ breuia & acuta delectãt. Concludũtur igitur eorum argumẽta sic: Quod est bonũ, omne laudabile est: Quod autem laudabile est, omne est honestum: Bonum igitur quod est, honestũ est. Satísne hoc conclusum videtur: certe. Quod enim efficiebatur ex his duobus, quæ erãt sumpta in eo, vides esse conclusum. Duorum autem è quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile. Nam quod honestum sit, laudabile esse conceditur. Illud autem perabsurdum, bonum esse aliquid quod non expetendũ sit, aut expetendum quod non placens: aut si id non etiam diligendum, ergo & probandũ. Ita etiam laudabile, id autem honestum. Ita fit vt quod bonũ sit, id etiam honestũ sit. Deinde quæro, 43
quis aut de misera vita possit gloriari, aut non de beata. De sola igitur beata. Ex quo efficitur, gloriatione, vt ita dicã, dignam esse beatam vitam, quod nõ possit quidem inhonestæ vitæ iure contingere: ita fit vt honesta vita, beata vita sit. Et quoniam is cui cõtingit vt iure laudetur, habet insigne quiddã ad decus & ad gloriam, vt ad ea quæ tãta sint, beatus dici iure possit: idem de vita talis viri rectissime dicitur. Ita si beata vita honestate cernitur: quod honestũ est, id bonũ solũ habẽdum est. Quod vero negari nullo modo possit, quem, inquã, stabili & firmo & magno animo, quem fortẽ virũ dicimus effici posse, nisi constitutũ sit, nõ esse malũ dolorẽ. Vt enim qui mortẽ in malis ponit, nõ potest eam non

45 timere: sic nemo vlla in re potest id quod malum esse decernit, non curare, idque cõtemnere. Quo posito, & omnium assensu approbato, illud assumitur, eum qui magno sit animo atque forti, omnia quæ cadere in hominẽ possint despicere, & pro nihilo putare. Quæ quum ita sint, effectum est, nihil esse malũ quod turpe non sit. Atque iste vir altus & excellẽs magno animo vere fortis, infra se omnia humana ducens: is, inquam, quem efficere volumus, quem quærimus, certe & confidere sibi debet, & suæ vitæ & actæ & cõsequenti, & bene de sese iudicare, statuens nihil mali posse incidere sapienti. Ex quo intelligitur idem illud solum bonum esse quod honestũ sit: idque esse beate viuere, & honeste, id est cum virtute viuere. Nec vero ignoro varias philosophorum fuisse sententias: eorũ dico qui summum bonũ, quod vltimum appello, in animo ponerent: quas quanquam vitiose
47 quidam secuti sunt, tamen non modo his tribus qui virtutem à summo bono segregauerunt, quum aut voluptatem, aut vacuitatẽ doloris, aut prima naturæ in summis bonis ponerent: sed etiam alteris tribus, qui mancam fore putauerunt sine aliqua accessione virtutem, ob eámque rem trium earũ rerum, quas supradixi, singulis singulas addiderunt. His tamen omnibus eos antepono, cuiusmodi sunt qui summum bonum in animo atque in virtute posuerunt. Sed sunt tamen perabsurdi & hi qui cum scientia viuere vltimum bonorum, & qui nullam rerũ differentiam esse dixerunt. Atque ita sapientẽ beatũ fore nihil aliud alii momento vllo anteponentẽ, vt quidã Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum, & summum munus esse sapientis, obsistere visis, assensúsque suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet: sed quæ perspicua sunt, longa esse non de-
49 bent. Quid autem apertius, quàm si selectio nulla sit ab his rebus quæ contra naturam sint: earum rerum quæ sint secundum naturã, tollatur omnis ea quæ quæritur laudetúrque prudẽtia? Circunscriptis igitur his sententiis, quas posui, & his quæ similes earũ sunt, relinquitur vt summum bonum sit viuere: scientiam adhibentem earum rerum quæ natura eueniant, seligentem quæ secundum naturam, & siquæ contra naturam sunt, reiicientem, id est conuenienter congruentérque naturæ viuere. Sed in cæteris artibus, quum dicitur artificiose, posterum quodammodo & consequens putandum est, quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant. Quod autem in quo sapienter dicimus, id apprime rectissime dicitur. Quicquid enim à sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo enim positum est id quod dicimus esse expetendum. Nam vt peccatum
51 est patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quæ sunt in effectu: sic timere, sic mœrere, sic in libidine esse, peccatum est etiam sine effectu. Verum vt hæc non in posteris & in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt: sic ea quæ proficiscuntur à virtute, susceptione prima non perfectione recta sunt iudicanda. Bonum autem quod in hoc sermone toties vsurpatum est, id etiam definitione explicetur, sed eorum definitiones paulum oppidò inter se differunt, & tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni qui bonum definierit, id quod esset natura absolutũ: id autem sequens, illud etiam quod prodesset (ὠφέλημα enim sic appellemus) motum aut statum esse dixit, è natura absoluta. Quúmque rerum notiones in animis fiant, si aut vsu aliquid cognitum sit, aut coniunctione, aut similitudine, aut collatione rationis, hoc quarto quod extremum posui bonum notitia facta est. Quum enim ab his rebus, quæ sunt secundum naturam, ascendit
53 animus collatione rationis, tum ad notionem boni peruenit. Hoc autem ipsum bonum non accessione neque crescendo, aut cum cæteris comparando, sed propria vi sua & sentimus, & appellamus bonum. Vt enim mel etsi dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis dulce esse sentitur: sic bonum hoc de quo agimus est illud quidem plurimi æstimandum, sed ea æstimatio genere valet, non magnitudine. Nam quum æstimatio quæ ἀξία dicitur, neque in bonis numerata sit, nec rursus in malis, quantumcunque eo addideris, in suo genere manebit. Alia est igitur propria æstimatio virtutis, quæ genere non crescendo valet. Nec vero perturbationes animorum quæ vitam insipientium miseram acerbámque reddunt: quas Græci πάθη appellant: poteram ego verbum ipsum interpretans, morbos appellare, sed non conueniet ad om-

nia. Quis enim misericordiam, aut ipsam iracundiam morbum solet dicere? At illi dicunt πάθη. Sit igitur perturbario quæ nomine ipso vitiosa declarari videtur. Nec hæ perturbationes vi aliqua naturali mouētur: omnésque hæ sunt genere quatuor, partibus plures, AEgritudo, formido, libido: quanquam Stoici cōmuni nomine corporis & animi ἡδονὴν appellant, ego malo lætitiam appellare, quasi gestientis animi elationē voluptariam. Perturbationes autē nulla naturæ vi commouentur, omniáque ea sunt opiniones ac iudicia leuitatis. Itaque his sapiens semper vacabit. Omne autē quod honestū sit, id esse propter se expetendū, cōmune nobis est cum multorum aliorum philosophorū sentētiis. Præter enim tres disciplinas quæ virtutē à summo bono excludūt, cæteris omnibus philosophis hæc est tuenda sententia, maxime tamen his Stoicis, qui nihil aliud in bonorū numero, nisi honestum esse voluerūt. Sed hæc quidē est perfacilis & perexpedita defensio. Quis est enim, aut quis vnquam fuit aut auaritia tam ardenti, aut tam effrænatis cupiditatibus, vt eandem illam rem quam adipisci scelere quouis velit, non multis partibus malit ad sese etiam omni impunitate proposita, sine facinore, quàm illo modo peruenire? Quam vero vtilitatem, aut quem fructū petentes scire cupimus, illa quæ occulta nobis sunt, quò moueantur, quibúsque de causis ea versentur in cælo? Quis autē tam agrestibus institutis viuit, aut quis cōtra studia naturæ tam vehemēter obdurauit, vt à rebus cognitione dignis abhorreat, eásque sine voluptate aut vtilitate aliqua nō requirat, & pro nihilo putet? Aut quis est qui maiorum, aut Aphricanorum, aut eius quem tu in ore semper habes proaui mei, cæterorúmque virorū fortium, atque omni virtute præstantium, facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo afficiatur voluptate? Quis autem honesta in familia institutus, & educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum læsura nō sit, offenditur? Quis animo æquo videt eum, quem impure ac flagitiose putet viuere? Quis non odit sordidos, varios, leues, futiles? Quid autem dici poterat, si turpitudinē non ipsam per se fugiendam esse statueremus, quo minus homines tenebras & solitudinē nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se fœditate sua turpitudo ipsa deterreat? Innumerabilia dici possunt in hanc sententiam, sed non necesse est. Nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quàm & honesta per se expetenda, & eodem modo turpia per se esse fugienda. Constituto autem illo, de quo antè diximus, quod honestum sit, esse solum bonū intelligi necesse est: pluris id quod honestum sit, æstimandum esse, quàm illa media, quæ ex eo comparentur. Stultitiam autem & temeritatem & iniustitiam & intemperantiam quum dicimus esse fugiendam propter eas res quæ ex ipsis eueniant, non ita dicimus, vt cum illo quòd positum est, solum id esse malū quod turpe sit, hæc pugnare videatur oratio, propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones quæ oriuntur è vitiis. Quas enim Græci κακίας appellāt, vitia malo quàm malitias nominare. Hæc tu, inquam, Cato verbis illustribus, & id quod vis declarātibus. Itaque mihi videris Latine docere philosophiam, & ei quasi ciuitatem dare, quæ quidem adhuc peregrinari Romæ videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus, & ista maxime propter limatam quandam, & rerum & verborum tenuitatem. Scio enim esse quosdam, qui quanuis lingua philosophari possint, nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus vtuntur ipsi: qui dicunt ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur. Itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos disserendi labor. Quare attendo te studiose, & quæcunque rebus his de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriæ mando. Mihi enim erit iisdem istis fortasse iam vtendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris, & ad cōsuetudinem nostræ orationis, vitia posuisse cōtraria. Quod enim vituperabile est per seipsum, id eo ipso vitium nominatū puto, vel etiam à vitio dictum vituperari. Sin κακίαν malitiam dixisses, ad aliud nos vnum certum vitium consuetudo Latina traduceret. Hoc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur. Tū ille, His igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio, quæ pertractata est à Peripateticis mollius. Est enim eorum cōsuetudo dicendi non satis acuta propter ignorationē dialecticæ. Carneades tuus egregia quadā exercitatione in dialecticis, summáque eloquentia rem in summū discrimē adduxit, propterea

quòd pugnare non destitit in omni hac quæstione quæ de bonis & malis appelletur, non
65 esse rerum Stoicis cum Peripateticis controuersiam, sed nominũ. Mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quàm has sententias eorũ philosophorũ re inter se magis quàm verbis dissidere, maiorem multo habere Stoicos & Peripateticos rerum omnino discrepantiam, quàm verborũ. quippe quum Peripatetici omnia quæ ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beate viuendum: nostri vero quod æstimatione omnino aliqua dignum sit, complecti vitam beatam putent. An vero certius quicquã potest esse, quàm illa ratio eorum, qui dolorem in malis ponunt, nõ posse sapientem beatũ esse quum eculeo torqueatur? Eorum autẽ qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, vti in omnibus tormentis cõseruetur beata vita sapienti. Etenim si dolores eosdẽ tolerabilius patiuntur qui excipiunt eos pro patria, quàm qui leuiori de causa: opinio facit non natura vim doloris aut maiorẽ aut minorẽ. Ne illud quidem est consentaneũ, vt si quum tria genera bonorũ
67 sint (quæ sentẽtia est Peripateticorum) eo beatior quisque sit, quo sit corporis, aut externis bonis plenior: vt hoc idem approbãdum sit nobis, vt qui plura habeat ea quæ in corpore magni æstimantur, sit beatior. Illi enim corporis commodis compleri beatam vitam putant, nostri nihil minus. Nam quum ita placeat, ne eorũ quidem bonorum quæ nos bona naturæ appellemus, frequentia, beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris æstimãdam, certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis cõmodorum. Etenim si valere & sapere magis expetẽdum sit, quàm sapere solum: neque tamen si vtrũque sit æstimatione dignũ, pluris sit coniunctum quàm sapere ipsum separatim. Nam qui valetudinem æstimatione aliqua dignam videamus, neque tamẽ eàm in bonis ponimus, iidem censemus nullam esse tantã æstimationem, vt ea virtuti anteponatur. Quod idem
69 Peripatetici non tenent, quibus dicendum est, quæ & honesta actio sit, & sine dolore eam magis esse expetendam, quàm si esset eadem actio cum dolore. Nobis aliter videtur: recte secusne, postea. Sed potéstne rerum maior esse dissensio? Vt enim obscuratur & offunditur luce solis lumen lucernæ, & vt interit magnitudine maris AEgæi stilla muriæ, & vt in diuitiis Crœsi teruncii accessio, & gradus vnus in ea via quæ est hinc in Indiam: sic quum sit is bonorũ finis, quẽ Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpote harum æstimatio, splendore virtutis & magnitudine obscuretur & obruatur atque intereat necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus εὐκαιρίαν) non fit maior productione temporis (habẽt enim suum modum quæque opportuna dicũtur) sic recta effectio: κατόρθωσιν enim ita appello, quoniã rectum factum κατόρθωμα: recta igitur effectio, item conuenientia, deni-
71 que ipsum bonum quod in eo positum est vt naturæ consentiat, crescendi accessionẽ nullam habet. Vt enim opportuniras illa, sic hæc de quibus dixi nõ fiunt tẽporis productione maiora, ob eámque causam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetẽda beata vita, si sit longa, quàm si breuis: vtũtúrque simili. Vt si cothurni laus illa esset, ad pedẽ apte conuenire, neque multi cothurni paucis anteponerẽtur, nec maiores minoribus: sic quorum omne bonum conuenientia atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora breuioribus anteponẽtur. Nec vero satis acute dicunt, si bona valetudo pluris æstimanda sit longa quàm breuis, sapientiæ quoque vsus longissimus quisque sit plurimi. Non intelligunt valetudinis æstimationẽ spatio iudicari, virtutis opportunitate: vt videantur qui illud dicant, idem hoc esse dicturi, bonam mortẽ & bonum partum melio-
73 rem longum esse, quàm breuem. Non vidẽt alia, breuitate pluris æstimari: alia, diuturnitate. Itaque cõsentaneum est iis quæ dicta sunt, ratione illorum qui illum bonorũ finem, quod appellamus extremũ, quod vltimum, putẽt crescere posse, iisdem placere esse alium alio etiam sapientiorẽ, itémque alium magis alio vel peccare, vel recte facere: quod nobis non licet dicere, qui crescere bonorum finem non putamus. Vt enim qui demersi sunt in aqua, nihilo magis respirare possunt, si non longe absunt à summo vt iam iámque possint emergere, quàm si etiam tum essent in profundo: nec catulus ille qui iam appropinquat vt videat, plus cernit quàm is qui modo est natus: ita qui processit aliquantulum ad virtutis aditum, nihilo minus in miseria est, quàm ille qui nihil processit. Hæc mirabi-

lia videri intelligo. sed quum certe superiora firma ac vera sint, his autem ea consentanea & consequentia: ne de eorum quidem est veritate dubitãdum. Sed quãquam negent nec virtutes nec vitia crescere, & tamen vtrũque eorum fundi quodammodo, & quasi dilatari 75
putant. Diuirias autem Diogenes censeat, eam nõ modo vim habere, vt quasi duces sint ad voluptatẽ, & ad valetudinẽ bonam; sed etiã vt in ea contineant; nõ idem facere eas in virtute, neque in cæteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, cõtinere autẽ nõ potest. Itaque si voluptas, aut si bona valetudo sit in bonis, diuitias quoq; in bonis esse ponẽdas: aut si sapiẽtia bonũ sit, nõ sequi vt etiã diuitias bonũ esse dicamus. Neq; ab vlla re quæ nõ sit in bonis, id quod sit in bonis cõtineri potest: ob eámque causam quia cogitationes cõprehẽsionésque rerũ è quibus efficiuntur artes, ad appetitiones mouent, quum diuitiæ nõ sint in bonis, nulla ars diuitiis cõtineri potest. Quod si de artibus cõcedamus, virtutis tamen nõ sit eadẽ ratio, propterea quòd hæc plurimæ cõmendationis & exercitationis in- 77
digeat: quòd idem in artibus non sit, & quòd virtus stabilitatẽ, firmitatẽ, constantiam totius vitæ complectatur, nec hæc eadem in artibus esse videamus. Deinceps explicatur differentia rerum, quã si nõ vllam esse diceremus, cõfunderetur omnis vita, vt ab Aristone. Neque vllum sapientiæ munus aut opus inueniretur, quum inter eas res quæ ad vitã degendam pertinerent, nihil omnino interesset, neque vllum delectum adhiberi oporteret. Itaque quum esset satis constitutum id solum esse bonum quod esset honestum, & id malum solum quod turpe, tum inter hæc & illa quæ nihil valerẽt ad beate miserévе viuendum, aliquid tamen quo differrẽt, esse voluerunt, vt essent eorum alia æstimabilia, alia cõtrà, alia neutrum. Quæque autem æstimãda essent, eorum in aliis satis esse causæ quãobrem quibusdam anteponerẽtur, vt in valetudine, vt in integritate sensuum, vt in doloris 79
vacuitate, vt gloriæ, diuitiarum, similium rerum: alia autem non esse eiusmodi. Itémque eorum quæ nulla æstimatione digna essent, partim satis habere causæ quãobrem reiicerentur, vt dolorem, morbũ, sensuum amissionem, paupertatẽ, ignominiam, & similia horum, partim nõ. Itémque hinc illud esse exortum quod Zeno προηγμένον, contráque quod ἀποπροηγμένον nominauit, quum vteretur in lingua copiosa, factis tamen nominibus ac nouis: quod nobis in hac inopi lingua nõ conceditur, quãquam tu hanc copiosiorem etiam dicere soles. Sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, huius verbi rationem faciendi Zenonis exponere. Vt enim, inquit, nemo dicit in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem (idem enim est προηγμένον) sed eos qui in aliquo honore sunt, quorum ordo proxime accedit vt secundus sit ad regium principatum: sic in vita non ea quæ primario loco sunt, sed ea quæ secundum locum obtinent, προηγμένα, id est producta 81
nominẽtur. Quæ vel ita appellemus (id erit verbũ è verbo) vel promota & remota, vel (vt dudum diximus) præposita vel præcipua, & illa reiecta. Re enim intellecta, in verborũ vsu faciles esse debemus. Quoniam autem omne quod est bonũ, primum locum tenere dicimus: necesse est nec bonum esse nec malum, hoc quod præpositum vel præcipuum nominamus. Itáque id definimus, Quod sit indifferens cũ æstimatione mediocri. Quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit vt indifferens dicerem. Neque enim illud fieri poterat vllo modo vt nihil relinqueretur in mediis quod aut secundum naturam esset, aut contrá. nec quum id relinqueretur, nihil in his poni quod satis æstimabile esset: nec hæc posita non aliqua essent præposita. Recte igitur hæc facta distinctio est. Atque etiã ab his quo facilius res perspici possit, hoc simile ponitur. Vt enim, inquiunt, si hoc fingamus esse 83
quasi finem & vltimũ, ita iacere talum vt rectus assistat: qui ita talus erit iactus vt cadat rectus, præpositũ quiddam habebit ad finem: qui aliter, contrá: neque tamen illa præpositio tali, ad eum quem dixi finem pertinebit: sic ea quæ sunt præposita, referuntur illa quidem ad finem, sed ad eius vim naturámque nihil pertinẽt. Sequitur illa diuisio, vt bonorum alia sint ad illud vltimum pertinentia: sic enim appello quæ τελικὰ dicuntur. Iam hoc ipsum instituamus vt placuit, pluribus verbis dicere quod vno nõ poterimus, vt res intelligatur. Alia autem efficientia, quæ Græci ποιητικά, alia vtrunque. De pertinentibus, nihil est bonum præter actiones honestas: de efficientibus, nihil præter amicum. Sed & pertinen-

tem & efficientē ſapientiam volunt eſſe. Nam quia ſapientia eſt conueniens actio, eſt illo
85 pertinēti genere quod dixi. Quod autem honeſtas actiones affert & efficit, id efficiens di-
ci poteſt. Hæc quæ præpoſita dicimus, partim ſunt per ſeipſa præpoſita, partim quòd ali-
quid efficiunt, partim vtrunque. per ſe, vt quidam habitus oris & vultus, vt ſtatus, vt mo-
tus, in quibus ſunt & præponenda quædam & reiicienda. alia ob eam rem præpoſita di-
centur quòd ex ſe aliquid efficiant, vt pecunia. alia autem ob vtrâque rem, vt integri ſen-
ſus, vt bona valetudo. De bona autem fama (quā enim appellant εὐδοξίαν, aptius eſt hoc lo-
co bonam famā appellare, quàm gloriam) Chryſippus quidem & Diogenes detracta vti-
litate, ne digitum quidem in eam porrigēdum eſſe dicebant: quibus ego vehementer aſ-
ſentior. Qui autem poſt eos fuerunt, quum Carneadem ſuſtinere nō poſſent, hanc quam
dixi bonam famā, ipſam propter ſe præpoſitā & ſumēdam eſſe dixerunt: eſſéque hominis
87 ingenui & liberaliter educati, velle bene audire à parentibus, à propinquis, à bonis etiam
viris, ídque propter rem ipſam, non propter vſum. dicúntque vt liberis conſultū velimus,
etiam ſi poſthumi futuri ſint, propter ipſos: ſic futuræ poſt mortem famæ, tamen eſſe pro-
pter rem etiā detracto vſu conſulendum. Sed quum quod honeſtum ſit, id ſolum bonum
eſſe dicamus, conſentaneū tamē eſt fungi officio, quum id officiū nec in bonis ponamus,
nec in malis. Eſt enim aliquid in his rebus probabile, & quidē ita vt eius ratio reddi poſ-
ſit: ergo vt etiā probabiliter acti ratio reddi poſſit. Eſt autem officiū, quod ita factum eſt,
vt eius facti probabilis ratio reddi poſſit. Ex quo intelligitur, officium medium quoddam
eſſe quod neque in bonis ponatur, neque in cōtrariis. Quoniámque in his rebus quæ ne-
que in virtutibus ſunt, neque in vitiis, eſt tamē quiddam quod vſui poſſit eſſe, tollendum
89 id non eſt. Eſt autem eius generis actio quoque quædam, & quidem talis, vt ratio poſtu-
let agere aliquid & facere eorū. Quod autem ratione actum ſit, id officiū appellamus. Eſt
igitur officium eius generis, quod neque in bonis ponatur, nec in contrariis. Atque per-
ſpicuum etiā illud eſt, in iſtis rebus mediis aliquid agere ſapientem. Iudicat igitur quum
agit, officium illud eſſe: quod quoniā nunquam fallitur in iudicando, erit in mediis rebus
officium. quod efficitur etiam hac concluſione rationis, Quoniā enim videmus eſſe quid-
dam, quod recte factum appellemus, id autem eſt perfectū officium: erit autem etiam in-
choatum, vt ſi iuſte depoſitum reddere in recte factis ſit, in officiis ponatur depoſitū red-
dere. illo enim addito iuſte, facit recte factum: per ſe autem hoc ipſum reddere, in officio
ponitur. Quoniámque non dubium eſt quin in his quæ media dicimus, ſit aliud ſumen-
dum, aliud reiiciendum: quicquid ita fit aut dicitur, omni officio cōtinetur. Ex quo intel-
91 ligitur, quoniam ſeipſos omnes natura diligant, tam inſipientem quàm ſapientem ſum-
pturum quæ ſecūdum naturā ſint, reiecturúmque contraria. Ita eſt quoddam cōmune of-
ficiū ſapientis & inſipientis, ex quo efficitur verſari in his quæ media dicamus. Sed quum
ab his omnia proficiſcantur officia, non ſine cauſa dicitur ad ea referri omnes noſtras co
gitationes, in his & exceſſum è vita, & in vita manſionē. In quo enim plura ſunt quæ ſe-
cundum naturā ſunt, huius officium eſt in vita manere. in quo autem aut ſunt plura con
traria, aut fore videntur, huius officium eſt è vita excedere. Ex quo apparet & officium ſa
pientis eſſe, aliquando excedere è vita, quum beatus ſit: & ſtulti manere in vita, quum ſit
miſer. Nam bonum illud & malum, quod ſæpe iam dictum eſt, poſtea conſequitur: prima
autem illa naturæ, ſiue ſecunda, ſiue contraria ſub iudicium ſapientis & delectum cadunt,
93 éſtque illa ſubiecta quaſi materia ſapientiæ. Itaque & manendi in vita, & migrandi ratio
omnibus his rebus quas ſuprà dixi, metienda. Nam neque his qui virtute retinētur in vi-
ta, nec his qui ſine virtute ſunt, mors eſt oppetēda: vt ſæpe officium eſt ſapientis deſciſce-
re à vita, quum ſit beatiſſimus, ſi id opportune facere poſſit, quod eſt conuenienter natu-
ræ viuere. Sic enim cenſent opportunitatis eſſe beate viuere. Itaque à ſapientia præcipitur
ſeipſam ſi iuſſerit, ſapiens vt relinquat. Quàobrem quum vitiorum iſta vis nō ſit, vt cau-
ſam afferant mortis voluntariæ, perſpicuum eſt etiā ſtultorum qui iidem miſeri ſunt, offi
cium eſſe manere in vita, ſi ſint in maiore parte earum rerum quas ſecundum naturā eſſe
dicimus. Et quoniam excedens è vita & manens æque miſer eſt, nec diuturnitas magis ei

vitam fugiendam facit, nõ sine causa dicitur his qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum. Pertinere autem ad rem arbitrãtur intelligi natura fieri, vt liberi à pa 96
rentibus amẽtur, à quo initio profectam cõmunem humani generis societatem prosequimur. Quod primũ intelligi debet figura, membrísque corporum, quæ ipsa declarant procreandi à natura habitam esse rationẽ. Neque vero hæc inter se congruere possent, vt natura & procreari vellet, & diligi procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturæ inspici potest, quarum in fœtu & in educatione laborem quum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire. Quare perspicuum est natura nos à dolore abhorrere. Sic apparet, à natura ipsa, vt eos quos genuerimus, amemus, impelli. Ex hoc nascitur vt etiã cõmunis hominũ inter homines naturalis sit cõmendatio, vt oporteat hominẽ ab homine ob id ipsum quòd homo sit, non alienum videri. Vt enim in membris alia sunt tanquam sibi nata, vt oculi, vt aures: aliqua etiam cæterorum membrorũ vsum adiuuant, vt crura, vt 97
manus: sic immanes quædam bestiæ sibi solum natæ sunt. At illa quæ in concha patula Pinna dicitur, isque qui enat è cõcha, qui quòd eam custodit Pinnoreres vocatur, in eámque quum se recepit includitur, vt videatur monuisse vt caueret: itémque formicæ, apes, ciconiæ, aliorum etiam causa quædam faciunt: multo magis hæc coniunctio est hominis. Itaque natura sumus apti ad cœtus, concilia, ciuitates. Mundum autẽ censent regi numine deorum, cúmque esse quasi cõmunem vrbem & ciuitatem hominum & deorum, & vnumquẽque nostrum eius mundi esse partẽ, ex quo illud natura consequi, vt cõmunem vtilitatem nostræ anteponamus. Vt enim leges omniũ salutem, singulorũ saluti anteponunt: sic vir bonus & sapiens, & legibus parens, & ciuilis officii non ignarus, vtilitati hominum plus quàm vnius alicuius aut suæ consulit. Nec magis vituperandus est proditor patriæ, quàm cõmunis vtilitatis, aut salutis desertor propter suam vtilitatem aut salutem. 99
Ex quo fit vt laudandus sit is qui mortem oppetat pro rep. quòd doceat chariorem nobis esse patriam, quàm nosmetipsos. Quoniámque illa vox inhumana & scelerata ducitur eorum, qui negãt se recusare quo minus ipsis mortuis terrarum omnium deflagratio consequatur: quod vulgari quodam versu Græco pronũtiari solet. Certe verum est etiam his qui aliquãdo futuri sint esse propter ipsos consulendum: ex hac animorum affectione testamenta cõmendationésque morientium natæ sunt. Quódque nemo in summa solitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia, facile intelligitur nos ad coniunctionẽ congregationémque hominũ, & ad naturalem cõmunitatem esse natos. Impellimur autẽ natura, vt prodesse velimus quàm plurimis, in primísque docendo, rationibúsque prudentiæ tradendis. Itaque non facile est inuenire, qui quod sciat 100
ipse non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensi sumus, verũetiam ad docendum. Atque vt tauris natura datum est, vt pro vitulis contra leones summa vi impetúque contẽdant: sic hi qui valẽt opibus, atque id facere possunt vt de Hercule, & de Libero accepimus, ad seruandum genus hominũ natura incitantur. Atque etiam Iouem quum optimum & maximũ dicimus, quúmque eundem salutarem, hospitalem, statorem, hoc intelligi volumus, salutem hominũ in eius esse tutela. Minime autem cõuenit, quum ipsi inter nos abiecti neglectíque simus, postulare vt diis immortalibus chari simus, & ab illis diligamur. Quemadmodum igitur membris vtimur priusquam didicimus cuius ea vtilitatis causa habeamus: sic inter nos natura ad ciuilem cõmunitatem coniuncti & consociati sumus. Quod ni ita se haberet, nec iustitiæ vllus esset nec bonitati locus. Et quo modo hominum inter homines iuris esse vincula putant, sic homini nihil iuris esset cum bestiis. 101
Præclare enim Chrysippus, cætera nata esse causa hominũ & deorum: eos autem cõmunitatis & societatis suæ, vt bestiis homines vti ad vtilitatẽ suam possint sine iniuria: quoniámque ea natura esset hominis, vt cum genere humano quasi ciuile ius intercederet: qui id conseruaret, eum iustum: qui migraret, iniustum fore. Sed queãdmodum theatrum, quum cõmune sit, recte tamen dici potest eius esse eum locum, quem quisque occuparit: sic in vrbe, mundóve cõmuni, non aduersatur ius, quo minus suum quidque cuiusque sit. Quum autem ad tuendos, conseruãdósque homines hominẽ natum esse videamus, con-

ſentaneum eſt huic naturæ,vt ſapiens velit gerere & adminiſtrare rempub.atque vt è na-
tura viuat,vxorem adiungere,& velle ex ea liberos procreare.Ne amores quidem ſanctos
105 à ſapiente alienos eſſe arbitrantur. Cynicorũ autem rationem atque vitam alii cadere in
ſapientem dicunt,ſiquis eiuſmodi forte caſus inciderit vt id faciendum ſit:alii nullo mo-
do.Vt vero cõſeruetur omnis homini erga hominẽ ſocietas,coniunctio,charitas,& emo-
lumenta,& detrimẽta,quæ ὠφελήματα & βλάμματα appellant,cõmunia eſſe voluerũt: quo-
rum altera proſunt,nocent altera:neque ſolum ea cõmunia,verũetiam paria eſſe dixerũt.
Incõmoda autem & cõmoda (ita enim εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα appello) cõmunia eſſe
voluerunt,paria noluerunt.Illa enim quæ proſunt aut quæ nocent,aut bona ſunt aut ma
la:quæ ſint paria neceſſe eſt.Cõmoda autem & incõmoda,in eo genere ſunt,quæ præpo-
ſita & reiecta dicimus:ea poſſunt paria non eſſe,ſed emolumenta communia eſſe dicun-
tur:recte autem facta & peccata non habentur cõmunia.Amicitiam autem adhibendam
107 eſſe cenſent,quia ſit ex eo genere quæ proſunt.Quanquam autem in amicitia alii dicant
æque charam eſſe ſapienti rationẽ amici ac ſuam,alii autem ſibi cuique chariorem ſuam:
tamen id quoque poſteriores fatentur alienum eſſe à iuſtitia,ad quam nati eſſe videamur,
detrahere quid de aliquo quod ſibi aſſumat. Minime vero probatur huic diſciplinæ de
qua loquor,aut amicitiã aut iuſtitiam propter vtilitates aſciſci aut probari. Eædem enim
voluptates poterũt eas labefactare atque peruertere:etenim nec iuſtitiæ nec amicitiæ eſſe
omnino poterunt,niſi ipſæ per ſe expetantur. Ius autem quod ita dici appellarique poſ-
ſit,id eſſe naturã:alienũmque eſſe à ſapiente,non modo iniuriam cui facere,verum etiam
nocere.Nec vero rectum eſt,cum amicis aut benemeritis conſociare aut coniungere iniu-
riam:grauiſſiméque & veriſſime defenditur,nunquam æquitatem ab vtilitate poſſe ſeiun
gere:& quicquid æquum iuſtũmque eſſet,id etiam honeſtum:viciſſimque quicquid eſſet
honeſtum,id iuſtum etiam atque æquum fore.Ad eáſque virtutes de quibus diſputatũ eſt,
109 Dialecticã etiam adiungunt & Phyſicam,eáſque ambas virtutum nomine appellant. al-
teram quòd habeat rationem,ne cui falſo aſſentiamur,néve vnquam captioſa probabili-
tate fallamur,eáque quæ de bonis & malis diceremus,vt tenere tuerique poſſimus.Nam
ſine hac arte quemuis arbitramur à vero abduci fallique poſſe.Recte igitur ſi omnibus in
rebus temeritas ignoratióque vitioſa eſt,ab his ea quæ tollit,hæc virtus nominata eſt.
Phyſicæ quoque nõ ſine cauſa tributus idem eſt honos,propterea quòd qui conuenienter
naturæ victurus ſit,ei & proficiſcendum eſt ab omni mundo,& ab eius procuratione.Nec
vero poteſt quiſquam de bonis & de malis vere iudicare,niſi omni cognita ratione na-
turæ & vitæ,etiam deorũ,& vtrum conueniat nécne natura hominis cum vniuerſa:quæ-
que ſunt vetera præcepta ſapiẽtum,qui iubent tẽpori parere,& ſequi Deum,& ſe noſce-
111 re,& nihil nimis. Hæc ſine Phyſicis quam vim habeant (& habẽt maximã) videre nemo
poteſt. Atque etiam ad iuſtitiã colẽdam,ad tuendas amicitias & reliquas charitates quid
natura valeat,hæc vna cognitio poteſt tradere. Nec vero pietas aduerſus deos,nec quãta
his gratia debeatur,ſine explicatione naturæ intelligi poteſt. Sed iam ſentio me eſſe
longius prouectum quàm propoſita ratio poſtularet,verũ admirabilis cõpoſitio diſcipli-
næ,incredibiliſque rerum traxit ordo. Quæ per deos immortales nónne miraris? Quid
enim aut in natura,qua nihil eſt aptius,nihil deſcriptius,aut in operibus manufactis tam
compoſitum,támque compactum & coagmentatũ inueniri poteſt?Quid poſterius priori
non conuenit? quid ſequitur quod nõ reſpondeat ſuperiori? quid nõ ſic aliud ex alio ne-
ctitur,vt non ſi vllam literam moueris labent omnia?Nec tamẽ quicquam eſt quod mo-
ueri poſſit.Quàm grauis vero,quàm magnifica,quàm conſtans cõficitur perſona ſapien-
113 tis!qui quum ratio docuerit,quod honeſtum eſſet,id eſſe ſolum bonum,ſemper ſit neceſ-
ſe eſt beatus,veréque omnia iſta nomina poſſideat quæ irrideri ab imperitis ſolent. Re-
ctius enim appellabitur rex,quàm Tarquinius,qui nec ſe nec ſuos regere potuit. Rectius
magiſter populi (is enim eſt Dictator) quàm Sylla,qui trium peſtiferorũ vitiorum,luxu-
riæ,auaritiæ,crudelitatis magiſter fuit. Rectius diues quàm Craſſus:qui niſi eguiſſet,nun-
quam Euphratẽ nulla belli cauſa tranſire voluiſſet. Recte eius omnia dicẽtur qui ſcit vti

ſolus omnibus. Recte etiam pulcher appellabitur: animi enim lineaméta ſunt pulchriora
quàm corporis. Recte ſolus liber, nec dominationi cuiuſquam parens, neque obediens cu
piditati. Recte inuictus, cuius etiā ſi corpus conſtringatur, animo tamen vincula iniici nul
la poſſint: nec expectet vllum tempus ætatis, vt tum denique iudicetur beatúſne fuerit,
quum extremū vitæ diem morte confecerit: quod ille vnus ex ſeptem ſapientibus non ſa
pienter Crœſum monuit. Nam ſi beatus vnquam fuiſſet, beatam vitam vſque ad illum à
Cyro extructum rogum protuliſſet. Quod ſi ita eſt, vt neque quiſquam niſi bonus vir, &
omnes boni beati ſint, quid philoſophia magis colendum? aut quid eſt virtute diuinius?

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM AD BRVTVM LIB. IIII.

QVAE quum dixiſſet, finem ille. Ego autē, Næ tu, inquā, Cato iſta expoſuiſti tam
multa memoriter, tam obſcura dilucide. Itaque aut omittamus cōtra omnino vel-
le aliquid, aut ſpatium ſumamus ad cogitandum. Tam enim diligenter etſi
minus vere (nam nondum id quidem audeo dicere) ſed tamen accurate, non modo fun-
datam, verūetiam extructam diſciplinā, nō eſt facile perdiſcere. Tum ille, Ain' tandem,
inquit? Quum ego te hac noua lege videam eodem die accuſatori reſpōdere, & tribus ho
ris perorare, in hac mea cauſa tempus dilaturum putas? quæ tamen à te agetur nō melior,
quàm illæ ſunt quas interdū obtines. Quare iſtam quoq; aggredere, tractatā præſertim &
ab aliis, & à teipſo ſæpe, vt tibi deeſſe non poſſit oratio. Tū ego, Non mehercule ſolere,
temere contra Stoicos: non quo illis admodum aſſentiar, ſed pudore impedior: ita multa
dicuntur quæ vix intelligā. Obſcura, inquit, quædam eſſe confiteor, nec tamen ab illis ita
dicuntur de induſtria, ſed ineſt in rebus ipſis obſcuritas. Cur igitur eaſdem res, inquam,
Peripateticis dicentibus verbū nullum eſt quod non intelligatur? Eaſdémne res, inquit?
an parum diſſerui, nō verbis Stoicos à Peripateticis, ſed vniuerſa re, & tota ſententia diſſi-
dere? Atqui, inquā, Cato, ſi iſtud obtinueris, traducas me ad te totū licebit. Putabam
equidē ſatis, inquit, me dixiſſe. Quare ad ea primū ſi videtur: ſin aliud quid voles, poſtea.
Imò iſtud quidē, inquā, quo loco, niſi iniquū poſtulo, reſponde arbitratu meo. Vt pla
cet, inquit. etſi enim illud erat aptius, æquum cuique cōcedere. Exiſtimo, igitur, inquā,
Cato, veteres illos Platonis auditores Speuſippum, Ariſtotelem, Xenocratem, deinde eo- 5
rum Polemonem, Theophraſtum, ſatis & copioſe & eleganter habuiſſe conſtitutam diſci
plinam, vt nō eſſet cauſa Zenoni, quum Polemonem audiſſet, cur & ab eoipſo, & à ſupe-
rioribus diſſideret, quorum fuit hæc inſtitutio. in qua animaduertas velim, quid mutan-
dum putes: nec expectes dum ad omnia dicam quæ ante dicta ſunt. vniuerſa enim illo-
rum ratione cum tota veſtra confligendum puto. Qui quum viderent ita nos eſſe natos,
vt & cōmuniter ad eas virtutes apti eſſemus quæ notæ illuſtréſque ſunt, iuſtitiam dico, tē
perantiam, cæteráſque generis eiuſdē, quæ omnes ſimiles artium reliquarum, materia tan
tum ad meliorem partem & tractatione differunt: eáſque ipſas virtutes viderent nos ma-
gnificentius appetere & ardentius, habere etiam, inſitámque quādam vel potius innatam
cupiditatem ſcientiæ, natóſque eſſe ad congregationē hominū, & ad ſocietatem cōmuni- 7
tatémque generis humani, eáque in maximis ingeniis maxime elucere: totā philoſophiā
tres in partes diuiſerunt, quam partitionem à Zenone retentā eſſe videmus. Quarū quum
vna ſit, qua mores confirmari putantur, differo eam partē quæ quaſi ſtirps eſt huius quæ-
ſtionis. Qui ſit enim finis bonorum, mox: hoc loco tantum dico, à veteribus Peripateticis
Academicíſque, qui re conſentientes vocabulis differebant, eum locum quem ciuilem re-
cte appellaturi videmur, Græci πολιτικὸν, grauiter & copioſe eſſe tractatū. Quàm multa illi
de rep. ſcripſerunt, quàm multa de legibus, quàm multa non ſolum præcepta in artibus,
ſed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt! Primùm enim ipſa illa quæ
ſubtiliter diſſerenda erant, polite aptéque dixerunt, quum definientes, tum partientes, vt

9 vestri etiam:sed vos squalidius,illorum vides quàm niteat oratio. Deinde ea quæ requirebant orationem ornatam & grauem,quàm magnifice sunt dicta ab illis?quàm splendide?de iustitia,de fortitudine,de amicitia,de ætate degenda,de philosophia,de capessenda rep.de temperãtia,de fortitudine hominũ * de spinis vellẽtium vt Stoici,nec ossa nudantium,sed eorũ qui grandia ornate vellent,enucleate minora dicere. Itaque quæ sunt eorum consolationes, quæ cohortationes,quæ etiam monita & consilia scripta ad summos viros? Erat enim apud eos,vt est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio duplex. Nam quicquid quæritur, id habet aut generis ipsius sine personis tẽporibúsque,aut iis adiunctis, facti,aut iuris, aut nominis controuersiam. Ergo in vtroque exercebantur, eáque disciplina effecit tantam illorum vtroque in genere dicendi copiam. Totum ge-
11 nus hoc & Zeno, & ab eo qui sunt, aut non potuerunt, aut noluerunt,certe reliquerunt: quanquam scripsit artem rhetoricã Cleanthes,Chrysippus etiã, sed sic, vt siquis obmutescere concupierit,nihil aliud legere debeat. Itaque vides quo modo loquantur,noua verba fingunt,deserunt vsitata. At quanta conantur,mundum hunc omnẽ oppidum esse nostrum: Incendit igitur eos qui audiunt. Vides quãtam rem agas,vt Circeis qui habitet,totum hunc mundum suum municipium esse existimet. Quid ille incẽdat? restinguet citius si ardentem acceperit. Ista ipsa quæ tu breuiter,Regem,Dictatorẽ,diuitem,solum esse sapientem,à te quidem apte ac rotunde,quippe habes enim à rhetoribus:illorum vero ista ipsa quàm exilia de virtutis vi,quam tantam volunt esse,vt beatum per se efficere possit. Pungunt quasi aculeis,interrogatiunculis angustis:quibus etiam qui assentiuntur,nihil cõ
13 mutãtur animo,& iidem abeunt qui venerãt. Res enim fortasse veræ,certe graues,nõ ita tractantur vt debent, sed aliquanto minutius. Sequitur disserẽdi ratio,cognitióque naturæ: nam de summo bono mox,vt dixi,videbimus,& ad id explicandum disputationem omnẽ conferemus. In iis igitur partibus duabus nihil erat quod Zeno cõmutare gestiret:res enim præclare se habẽt,& quidem in vtraque parte. Quid enim ab antiquis ex eo genere quod ad disserendum valet,prætermissum est, qui & definierunt plurima, & definiendi artes reliquerũt? Quódque est definitioni adiunctum,vt res in partes diuidatur,id & sit ab illis,& quemadmodum fieri oporteat traditur: item de contrariis,à quibus ad genera formásque generum venerunt. Iam argumenti ratione conclusi, caput esse faciunt, eáque perspicua dicunt,deinde ordinem sequuntur. Tum quid verum sit in singulis,extre
15 ma conclusio est. Quanta antẽ ab illis varietas argumentorũ ratione concludentium,eorúmque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? Quid,quòd pluribus locis quasi denuntiant,vt neque sensuum fidem sine ratione,nec rationes sine sensibus exquiramus, atque vt eorũ alterum ab altero separemus? Quid ea quæ Dialectici nunc tradunt & docent,nónne ab illis instituta sunt & inuenta? De quibus etsi à Chrysippo maxime est elaboratum,tamen à Zenone minus multo quàm ab antiquis : ab hoc autem quædam non melius quàm veteres,quædam omnino relicta. Quúmque duæ sint artes,quibus perfectè ratio & oratio compleatur,vna inueniendi,altera disserendi, hanc posteriorem & Stoici & Peripatetici,priorem autem illi egregie tradiderunt,hi omnino ne attigerunt quidem. Nam è quibus locis quasi thesauris argumẽta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt,superiores autem artificio & via tradiderunt. Quæ quidem res effecit, ne necesse sit
17 iisdem de rebus semper, quasi dictata decantare,neque à cõmentariolis suis discedere. Nã qui sciet vbi quidque positum sit,quáque eò veniat: is etiam siquid obrutum erit,poterit eruere,sempérque esse in disputando suus. Quod etsi ingeniis magnis præditi quidam,dicendi copiam sine ratione consequuntur,ars tamẽ est dux certior quàm natura. Aliud est enim poetarum more verba fundere:aliud ea quæ dicas,ratione & arte distinguere. Similia dici possunt de explicatione naturæ,qua hi vtuntur & vestri. Neque vero ob duas modo causas,quod Epicuro videtur,vt pellatur mortis & religionis metus:sed etiam modestiam quãdam cognitio rerum cælestiũ affert iis qui videant quanta sit etiam apud deos moderatio,quantus ordo,& magnitudinẽ animi,deorum opera & facta cernentibus: iustitiam etiam quum cognitum habeas quod sit summi rectoris ac domini numen, quod

consilium, quæ voluntas, cuius ad naturam apta ratio, vera illa & summa lex à philoso-
phis dicitur. Inest in eadem explicatione naturæ, insatiabilis quædam è cognoscendis re- 19
bus voluptas, in qua vna confectis rebus necessariis, vacui negotiis honeste ac liberaliter
possumus viuere. Ergo in hac ratione tota de maximis ferè rebus Stoici illos sequuti sunt,
vt & deos esse, & quatuor ex rebus omnia constare dicerent. Quum autem quæreretur res
admodum difficilis, num quinta quædam natura videretur esse, ex qua ratio & intelligen-
tia oriretur, in quo etiam de animis cuius generis essent quæreretur, Zeno id dixit esse
ignem, nonnulla deinde aliter, sed ea pauca. De maxima autem re eodem modo, diuina
mente atque natura mũdum vniuersum, atque eius maximas partes administrari: mate-
riam verò rerum, & apud eos copiam exilem, apud illos vberrimam reperiemus. Quàm
multa ab his conquisita & collecta sunt, de omnium animantium genere, ortu, membris,
ætatibus: quàm multa de rebus his quæ gignũtur è terra: quàm multæ, quámque de rebus 21
variis & causæ cur quidque fiat, & demonstrationes quẽadmodum quæque fiant? qua ex
omni copia, plurima & certissima argumenta sumuntur ad cuiusque rei naturã explican-
dam. Ergò adhuc, quantum equidem intelligo, causa non videtur fuisse mutandi nomi-
nis. non enim si omnia non sequebatur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiã Epi-
curum in Physicis quidem, Democritium puto, pauca mutat vel plura sanè. At quum è
plurimis eadẽ dicit, tum certe de maximis. Quod item quum vestri faciant, non satis ma
gnam tribuunt inuẽtoribus gratiam. Sed hæc hactenus. Nunc videamus quæso de sum-
mo bono, quod continet philosophiam, quid tandem attulerit, quáobrem ab inuentori-
bus tanquã à parentibus dissentiret. Hoc igitur loco, quanquam à te Cato diligenter est
explicatus finis hic bonorũ qui continet philosophiam, & quis à Stoicis, & quẽadmodum 23
diceretur: tamẽ ego quoque exponam, vt perspiciamus, si potuerimus, quidnam à Zenone
noui sit allatum. Quum enim superiores, è quibus planissime Polemo, secũdum naturam
viuere, summũ bonum esse dixisset, his verbis tria significari Stoici dicunt. Vnum eiusmo
di, viuere adhibentẽ scientiam earum rerum, quæ natura euenirent. Hunc ipsum Zenonis
aiunt finem esse declarantem illud quod à te dictum est, conuenienter naturæ viuere. Al-
terũ significare idem, vt diceretur officia omnia media, aut pleraque seruantẽ viuere. Hoc
sic expositum, dissimile est superiori. Illud enim rectum quod κατόρθωμα dicebas, contin-
git sapienti soli: hoc autem, inchoati cuiusdam officii est, non perfecti, quod cadere in nõ-
nullos insipientes potest. Tertium autem, omnibus aut maximis rebus, iis quæ secundum
naturam sint fruentem viuere. Hoc nõ est positum in nostra actione: completur enim &
ex eo genere vitæ quod virtute fruitur, & ex his rebus quæ secundum naturã sunt, neque 25
sunt in nostra potestate. sed hoc summum bonum, quod certa significatione intelligitur,
eáque vita quæ ex summo bono degitur, quia coniuncta ei virtus est, in sapientem solum
cadit. Isque finis bonorũ, vt ab ipsis Stoicis scriptum videmus, à Xenocrate atque ab Ari-
stotele constitutus est. Itaque ab iis constitutio illa prima natura à qua tu quoque ordie-
bare, his propè verbis exponitur, Omnis natura vult esse conseruatrix sui, vt & salua sit, &
in genere cõseruetur suo. Ad hanc rem aiunt artes quoque exquisitas, quæ naturam adiu-
uarent, in quibus ea numeretur in primis quæ est viuẽdi ars, vt tueatur quod à natura da-
tum sit, quod desit acquirat. Iidémque diuiserunt naturam hominis in animũ & corpus.
Quúmque eorum vnũquodque per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque vtrius-
que eorum per se expetendas esse dicebant, quum animũ quadam infinita laude antepo- 27
nerent corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. Sed quum sapientiã
totius hominis custodem & procuratricem esse vellent, quæ esset naturæ comes & adiu-
trix, hoc sapientiæ munus esse dicebant, vt eum tueretur qui constaret ex animo & corpo
re, in vtroque iuuaret eum atque contineret. Atque ita re primo simpliciter collocata, re-
liqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quãdam rationem habere censebant,
de animi bonis accuratius exquirebant: in primísque reperiebant inesse in his iustitiæ se-
mina, primíque ex omnibus philosophis natura tributũ esse docuerunt, vt hi qui procrea-
ti essent, à procreatoribus amarẽtur: & id quod temporum ordine antiquius, vt coniugia

virorum & vxorũ natura coniuncta esse dicerent, qua ex stirpe orirentur amicitiæ cogna-
29 tionum. Atque ab his initiis profecti omnium virtutum & originem & progressionem persequuti sunt, ex quo magnitudo quoque animi existebat, qua facile posset repugnari obsistique fortunæ, quòd maximæ res essent in potestate sapientis: varietates autem iniuriásque fortunæ facile veterum philosophorum præceptis instituta vita superabat. Principiis autem à natura datis, amplitudines quædam bonorum excitabantur, partim profe- 30
ctæ à cõtemplatione rerum occultiorũ, quòd erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandi disserẽdíque cupiditas consequebatur: quódque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiæ particeps, appeténsque coniunctionũ hominũ ac societatum, animaduerténsque in omnibus rebus quas ageret aut diceret, nequid ab eo fieret nisi honeste & decore. His initiis vt antè dixi, tanquã seminibus à natura datis, tẽperantia,
31 modestia, iustitia, & omnis honestas perfecte absoluta est. Habes, inquã, Cato formã eorum, de quibus loquor, philosophorũ: qua exposita scire cupio quæ causa sit cur Zeno ab hac antiqua institutione desciuerit, quidnã horum ab eo non sit probatũ: quódne omnem naturam conseruatricem sui dixerit: an quòd omne animal ipsum sibi cõmendatum, vt se & saluum in suo genere incoluméque vellet: an quum omnium artium finis is esset, quid natura maxime quæreret, idem statui debere de totius arte vitæ: an quòd quum animo cõstaremus & corpore, & hæc ipsa & eorum virtutes per se esse sumendas: an vero displicuit ea quæ tributa est animi virtutis tanta præstantia: an quæ de prudentia, de cognitione rerum, de coniunctione generis humani, quæque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur, fatebũtur Stoici hæc omnia dicta
33 esse præclare? Neque enim eam causam Zenoni desciscendi fuisse: alia quædam dicent, credo, magna antiquorũ esse peccata, quæ ille veri inuestigandi cupidus nullo modo ferre potuerit. Quid enim peruersius, quid intolerabilius, quid stultius, quàm bonam valetudinem, quàm dolorum omniũ vacuitatem, quàm integritatẽ oculorũ reliquorúmque sensuũ, ponere in bonis potius, quàm diceret nihil omnino inter eas res, hísque contrarias interesse? ea enim omnia quæ illi bona dicerent, præposita esse nõ bona. Itémque illa quæ in corpore excellerent, stultè antiquos dixisse per se esse expetẽda & sumẽda potius quàm expetenda? Eadémque omni vita, quæ in vna virtute cõsisteret, illam vitam quæ etiã cæteris rebus quæ essent secũdum naturam abundaret, magis expetendam nõ esse, sed magis sumendam? quúmque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, vt beatior esse nõ possit, tamẽ quædam deesse sapientibus, tum quum sint beatissimi: itaque eos id agere vt à se dolores, morbos, debi
35 litates repellant? O magnam vim ingenii, causámque iustam cur noua existeret disciplina. Perge porrò, sequentur enim quæ tu scientissime complexus es, omnem insipientiam, iniustitiam, alia vitia similia esse, omniáque peccata esse paria: eósque qui natura doctrináque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene cõsequuti essent, summe esse miseros: neque inter eorum vitam & improbissimorum quicquam omnino interesse: vt Plato tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius quàm quiuis improbissimus, nec beatius vixerit. Hæc videlicet est correctio philosophiæ veteris & emendatio, quæ omnino aditum habere nullum potest in vrbem, in forum, in curiam. Quis enim ferre posset ita loquentẽ eum, qui se authorem vitæ grauiter & sapienter agendæ, profiteretur nomina rerum commutantem? Quúmque idem sentiret quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia no
38 mina imponentem, verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem? Patronúsne causæ in epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exilium, publicationem bonorum: hæc reiicienda esse, non fugienda, nec misericordem iudicem esse oportere? In concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset, murúmque iaculo traiecisset, negaret esse in malis, capi, vænire, interfici, patriam amittere? An Senatus quum triumphum Africano decerneret, quid de eius virtute aut fœlicitate posset dicere, si neque virtus in nullo nisi sapiente, nec fœlicitas verè dici potest? Quæ est igitur ista philosophia quæ communi more in foro loquitur, in libello suo? præsertim quum quod illi verbis suis significent, in eo nihil mouetur, de ipsis rebus nihil mutetur, eædem res maneant, alio modo.

Quid enim intereſt diuitias, opes, valetudinem, bona dicas, ánne præpoſita, quum ille qui iſta bona dicit, nihil plus his tribuat, quàm tu qui eadem illa præpoſita nominas? Itaque 40
homo in primis ingenuus & grauis, dignus illa familiaritate Scipionis & Lælii Panætius, quum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo ſcriberet, quod eſſe caput debebat ſi probari poſſet, nunquam poſuit nō eſſe malum dolorem, ſed quid eſſet, & quale, quantúmque in eo ineſſet alieni, deinde quæ ratio eſſet perferendi. Cuius quidem, quoniam Stoicus fuit ſententia, condemnata mihi videtur eſſe immanitas iſta verborum. Sed vt propius ad ea Cato accedam quæ à te dicta ſunt, preſſius agamus, eáque quæ modo dixiſti cū his conferamus quæ tuis antepono. Quæ ſunt igitur cōmunia vobis cū antiquis, his ſic vtamur quaſi conceſſis: quæ in controuerſiā veniūt, de his ſi placet diſſeramus. Mihi vero, inquit, placet agi ſubtilius, & vt ipſe dixiſti, preſſius. Quæ enim adhuc protuliſti, popularia ſunt: ego autē à te elegātiora deſydero. A me tu, inquā: ſed tamē enitar, etſi minus mihi multa occurrent, 42
non fugiā iſta popularia. Sed primùm poſitū ſit, noſmetipſos cōmendatos eſſe nobis, primámque ex natura hāc habere appetitionē, vt cōſeruemus noſmetipſos. Hoc cōuenit. ſequitur illud, vt animaduertamus qui ſimus ipſi, vt nos quales eſſe oportet ſeruemus. Sumus igitur homines, ex animo cōſtamus & corpore, quæ ſunt cuiuſdā modi: nóſque oportet vt prima appetitio naturalis poſtulat, hæc diligere, cōſtituereque ex his finē illum ſummi boni atque vltimi: quē (ſi prima vera ſint) ita cōſtitui neceſſe eſt, earum rerum quæ ſunt ſecūdum naturā, quamplurima & quammaxima adipiſci. Hūc igitur finē illi tenuerunt, quódque ego pluribus verbis, illi breuius, ſecūdum naturā viuere. Hoc ius bonorū videatur extremū. Age nunc iſti doceant, vel tu potius (quis enim iſta melius?) quonā modo ab eiſdem principijs profecti, efficiatis vt honeſte viuere (id eſt enim vel ex virtute vel naturæ cō 44
gruenter viuere) ſummū bonū ſit, & quonā modo, aut quo loco corpus ſubito deſerueritis, omniáque ea quæ quum ſecūdum naturā ſint, abſint à noſtra poteſtate, ipſum denique officiū. Quæro igitur, quomodo hæ tantæ cōmendationes à natura profectæ, ſubito à ſapientia relictæ ſunt? Quòd ſi nō hominis ſummū bonū quæreremus, ſed cuiuſdam animātis: is autem eſſet nihil niſi animus (liceat enim fingere aliquid eiuſmodi, quo verū facilius reperiamus) tamē illi animo non eſſet hic veſter finis: deſyderaret enim valetudinē, vacuitatem doloris, appeteret etiā conſeruationē ſui, earúmque rerum cuſtodiam, finémque ſibi conſtitueret ſecūdum naturam viuere. quod eſt (vt dixi) habere ea quæ ſecūdum naturam ſunt, vel omnia vel plurima & maxima. Cuiuſcūque enim modi animal conſtituetis, neceſſe eſt etiā ſi id ſine corpore ſit, vt fingimus, tamē eſſe in animo quædam ſimilia eorū quæ 46
ſint in corpore, vt nullo modo, niſi vt expoſui, conſtitui poſſit finis bonorum. Chryſippus autem exponēs differentias animantiū, ait alias earū corpore excellere, alias autem animo, nōnullas valere vtraque re. Deinde diſputat quod cuiuſque generis animātis ſtatui debeat extremū. Quum autem hominē in eo genere poſuiſſet, vt ei tribueret animi excellentiam, ſummū bonū id conſtituit, non excellere animo, ſed vti nihil eſſe præter animū videretur. Vno autem modo in virtute ſola ſummum bonum recte poneretur, ſi quod eſſet animal, quod totum ex mente conſtaret: idipſum tamen ſic, vt ea mens nihil haberet in ſe, quod eſſet ſecundum naturam, vt valetudo eſt. Sed id ne cogitari quidem poteſt quale ſit, vt non repugnet ipſum ſibi. Sin dicit obſcurari quædam, nec apparere quia valde parua ſint, nos quoque concedimus, quod dicit Epicurus de voluptate, quæ minimæ ſint voluptates, eas 48
obſcurari ſæpe & obrui: ſed non ſunt in eo genere tantæ commoditates corporis, támque productæ temporibus, támque multæ. Itaque in quibus propter earum exiguitatem obſcuratio conſequitur, ſæpe accidit vt nihil intereſſe noſtra fateamur, ſint illa nécne ſint: vt in ſole quod à te dicebatur, lucernam adhibere nihil intereſt, aut teruncium adiicere Crœſi pecuniæ. Quibus autem in rebus obſcuratio tanta non ſit, fieri tamen poteſt vt idipſum quod intereſt non ſit magnū, vt ei qui iucundè vixerit annos decem, ſi æque vita iucunda menſtrua addatur, quia momentū aliquam habeat ad iucundum acceſſionem, bonum ſit. Si autem id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona autem corporis huic ſunt, quod poſterius poſui, ſimiliora: habent enim acceſſionē dignam in qua elaboretur, vt

50 mihi in hoc Stoici iocari videantur interdum quum ita dicant, ſi ad illam vitã quæ cum
virtute degatur,ampulla aut ſtrigilis accedat,ſumpturũ ſapientem eam vitam potius quo
hæc adiecta ſint,nec beatiorem tamen ob eam cauſam fore. Hoc ſimile tandem eſt non
riſu potius quàm oratione eiiciendum. Ampulla enim ſit nécne ſit,quis non iure optimo
irrideatur,ſi laboret?At vero grauitate membrorum & cruciatu dolorum ſiquis quem le-
uet,magnam ineat gratiam. Nec ſi ille ſapiens ad tortoris eculeum à tyranno ire coga-
tur,ſimilem habeat vultum,etſi ampullam perdidiſſet: ſed vt magnum & difficile certa-
men iniens, quum ſibi cum capitali aduerſario dolore depugnandum videret, excitaret
omnes rationes fortitudinis ac patiẽtiæ,quarum præſidio iniret illud difficile,vt dixi,ma
gnúmque prælium. Deinde non quæremus quid obſcuretur aut intereat, quia ſit admo-
51 dum paruum,ſed quid tale ſit vt expleat ſummã.Vna voluptas è multis obſcuratur in il-
la vita voluptaria, ſed tamẽ ea quãuis parua ſit, pars eſt eius vitæ quæ poſita eſt in volu-
ptate.Nummus in Crœſi diuitiis obſcuratur,pars eſt tamen diuitiarum.Quare obſcuren-
tur etiam hæc quæ ſecundum naturam eſſe dicimus in vita beata, ſint modo partes vitæ
beatæ. Atqui ſi vt conuenire debet inter nos,eſt quædam appetitio naturalis, ea quæ ſe-
cundum naturam ſunt appetens,eorum omnium eſt aliqua ſumma facienda:quo conſti-
tuto tum licebit otioſe iſta quærere,de magnitudine rerum,de excellentia,quãta in quo-
que ſit ad beate viuendum,de iſtis ipſis obſcurationibus,quæ propter exiguitatem vix,aut
ne vix quidem appareant. Quid de quo multa diſſenſio eſt?nemo enim eſt qui aliter di-
xerit,quin omnium naturarum ſimile eſſet id,ad quod omnia referuntur, quod eſt vlti-
54 mum rerum appetendarũ. Omnis enim eſt natura diligens ſui.Quæ eſt enim quæ ſe vn-
quam deſerat,aut partem aliquam ſui,aut eius partis habitum,aut vim, vt vllius earum
rerum,quæ ſecũdum naturã ſint,aut morũ,aut ſtatũ?Quæ autem natura ſuæ primæ inſti-
tutionis oblita eſt?nulla profecto quin ſuam vim retineat à primo ad extremũ.Quo igi-
tur euenit vt hominis natura ſola eſſet quæ hominẽ relinqueret, quæ obliuiſceretur cor-
poris,quæ ſummum bonum non in toto homine, ſed in parte hominis poneret? Quo-
modo autem,quod ipſi etiam fatentur, conſtátque inter omnes,conſeruabitur vt ſimile
ſit omnium naturale illud vltimum de quo quæritur? Tum enim eſſet ſimile,ſi in cæteris
quoque naturis id cuique eſſet vltimũ quod in quaque excelleret. Tale enim viſum eſſet
vltimũ Stoicorũ. Quid dubitas igitur mutare principia naturæ? Quid enim dicis, omne
animal ſimul atque ſit ortum,applicatũ eſſe ad ſe diligendũ,eſſéque in ſe conſeruãdo oc-
56 cuparũ?Quin potius ita dicis,omne animal applicatũ eſſe ad id,quod in eo ſit optimũ, &
in eius vnius occupatũ eſſe cuſtodia,reliquáſque naturas nihil aliud agere,niſi vt id cõſer-
uent quod in quaque optimum ſit?Quomodo autem optimũ,ſi bonum præterea nullum
eſt?Si autem reliqua appetenda ſunt,cur quod eſt vltimũ rerum appetẽdarum,id non aut
ex omnium earum,aut ex plurimarum & maximarũ appetitione cõcluditur? Vt Phidias
poteſt à primo inſtituere ſignum,ídque perficere.poteſt ab alio inchoatũ accipere & abſol
uere:huic eſt ſapientia ſimilis. Non enim ipſa genuit hominem,ſed accepit à natura in-
choatum. Hanc intuens debet inſtitutum illud quaſi ſignum abſoluere. Qualem igitur
natura hominem inchoauit? & quod eſt munus,quod opus ſapientiæ? Quid eſt quod ab
ea & abſolui & perfici debeat, ſi nihil in eo quod perficiendum eſt, præter motum inge-
58 nii quendam,id eſt rationem? Neceſſe eſt hoc vltimum eſſe,ex virtute vitam fingere:ra-
tionis enim perfectio eſt virtus. Si nihil niſi corpus,ſumma erunt illa, valetudo,vacuitas »
doloris,pulchritudo,& cætera.Nunc de hominis ſummo bono quæritur.Quid ergo du-
bitamus in tota eius natura quærere quid ſit effectum?Quum enim conſtet inter omnes,
omne officium munúſque ſapientiæ in hominis cultu eſſe occupatum,alii (ne me exiſti-
mes contra Stoicos ſolum dicere) eas ſententias afferunt,vt ſummũ bonum in eo genere
ponant quod ſit extra noſtram poteſtatẽ,tanquam de animali aliquo loquãtur:alii cõtrà
quaſi nullum ſit corpus hominis, ita præter animum nihil curant. quum præſertim ipſe
quoque animus,nõ inane neſcio quid ſit(neque enim id poſſum intelligere)ſed in quodã
genere corporis:vt ne is quidem virtute vna contẽtus ſit,ſed appetat vacuitatem doloris.

Quãobrem vtrique idem faciunt, vt si læuam partẽ negligerent, dexteram tuerentur: aut ipsius animi, vt fecit Erillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. Eorum enim omniũ multa prætermittẽtium dum eligant aliquid quod sequãtur, quasi curta sen tentia. At vero illa perfecta atque plena eorum qui quum de hominis summo bono quærerent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem vacuam tutela reliquerunt. Vos autem Cato, quia virtus, vt omnes fatemur, altissimũ locum in homine, & maxime excellentem tenet: & quòd eos qui sapientes sunt, absolutos & perfectos putamus: aciem animorum nostrorũ virtutis splendore perstringitis. Iu omni enim animante est summum aliquid atque optimũ, vt in equis, in canibus, quibus tamen & dolore vacare opus est, & valere. Sic igitur in homine perfectio ista in eo potissimum quod est optimum, id est in virtute, laudatur. Itaque mihi nõ satis videmini cõsyderare quid intersit naturæ quæque progressio. Nõ enim hoc quod facit in frugibus, vt quum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat, & pro nihilo habeat herbam: idem facit in homine, quum eum ad rationis habitũ perduxerit. Semper enim ita assumit aliquid, vt ea quæ prima dederit ne deserat: itaque sensibus rationem adiunxit, & ratione effecta sensus nõ reliquit. Vt si cultura vitium, cuius hoc munus est vt efficiat vt vitis cũ partibus suis omnibus quàm optime se habeat: (sed sic intelligamus: licet enim, vt vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa) Si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa cætera credo velit, quæ ad colendam vitem attinebant, sicut antea: se autem omnibus vitis partibus præferat, statuátque nihil esse melius in vite quàm se. Similiter sensus, quum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se. Quum autem assumpta ratio est, tanto in dominatu loquatur, vt omnia illa prima naturæ, huius tutelæ subiiciantur. Itaque nõ discedit ab eorum curatione, quibus præposita vitam omnẽ debet gubernare: vt mirari satis eorũ inconstãtiam nõ possimus. Naturalem enim appetitionem, quam vocant ὁρμὴν, itémque officium, ipsam etiam virtutem tuentem volunt esse earum rerum quæ secundum naturam sunt. Quum autem ad summum bonum volunt peruenire, transiliunt omnia, & duo nobis opera pro vno relinquunt, vt alia sumamus, alia appetamus potius quàm vno fine omnia concludant. At enim, nam dicitis virtutem non posse constitui, si ea quæ extra virtutem sint, ad beate viuendum pertineant. Quod totum contra est: introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia quæ leget, quæque reiiciet, vnam referantur ad summam. Nam si omnino nos negligimus, in Aristonea vitia & peccata incidemus, obliuiscemúrque quæ virtuti ipsi principia dederimus: sin ea non negligimus, neque tamen ad finem summi boni referemus, non multum ab Erilli leuitate aberrabimus. Duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. Facit enim ille duo seiuncta vltima bonorum: quæ vt essent vera, coniungi debuerunt. Nunc ista separantur vt disiuncta sint, quo nihil potest esse peruersius. Itaque cõtrà est ac dicitis: nam constitui virtus nullo modo potest, nisi ea quæ sint prima naturæ, vt ad summũ pertinẽtia tenebit. Quæsita enim virtus est, nõ quæ relinqueret naturam, sed quæ tueretur. At illa, vt vobis placet, partem quãdam tuetur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis, si loqueretur, hæc diceret, primos suos quasi cœptus appetendi fuisse vt se conseruaret in ea natura in qua ortus esset. Nondum autem explanatum satis erat, quid maxima natura vellet. explanetur igitur. Quid ergo aliud intelligetur, nisi vt æque pars naturæ negligatur, in qua si nihil est præter rationem, sit in vna virtute finis bonorum: sin est etiam corpus, ista explanatio naturæ nempe hoc effecerit, vt ea quæ ante explicationem tenebamus, relinquamus? Ergo id est conuenienter naturæ viuere, à natura discedere. vt quidam philosophi, quum à sensibus profecti maiora quædam & diuiniora vidissent, sensus reliquerunt: sic isti quum ex appetitione rerum, virtutis pulchritudinem aspexissent, omnia quæ propter virtutem ipsam viderent, abiecerunt: obliti naturam omnẽ appetẽdarum rerum ita late patere, vt à principiis permaneret ad fines, neque intelligunt se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta subducere. Itaque mihi videntur omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt honeste viuere, sed alius alio magis. Pyrrho scilicet maxime, qui virtute constituta nihil

70 omnino quod appetendum sit,relinquat. Deinde Aristo,qui nihil relinquere non est ausus. Introduxit autem,quibus commotus sapiens appeteret aliquid quod cuique in mentem incideret,& quodcunque tanqnam occurreret. Is hoc melior quàm Pyrrho,quòd vel aliquod genus appetendi dedit:deterior quàm cæteri,quòd penitus à natura recessit. Stoici autem quòd finem bonorum in vna virtute ponunt,similes sunt illorum. Quòd autem principium officii quærunt, melius quàm Pyrrho: quòd ea non occurrentia fingunt,vincunt Aristonem:quòd autem ea quæ ad naturam accommodata,& per se assumenda esse dicunt,non adiungunt ad finem bonorum,desciscunt à natura,& quodammodo sunt nõ dissimiles Aristonis. Ille enim occurrentia nescio quæ cõminiscebatur: hi autem ponunt illi quidem prima naturæ, sed ea seiungunt à finibus & à summa bonorum. Quæ quum
71 proponunt vt sit aliqua rerum selectio,naturam videntur sequi : quum autem negant ea quicquam ad beatam vitam pertinere,rursus naturam relinquunt. Atque adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset quamobrem à superiorũ authoritate discederet. nũc reliqua videamus:nisi aut ad hæc Cato aliquid dicere vis,aut nos iam longiores sumus. Neutrum vero,inquit ille. Nam & à te perfici istam disputationem volo,nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime,inquam. Quid enim mihi potest esse optatius,quàm cum Catone omnium virtutum authore,de virtutibus disputare? Sed primùm illud vide,grauissimam illam vestram sententiam, quæ familiam ducit, Honestum quod sit,id esse solum bonum,honestéque viuere: bonorum finem, communem fore vobis cum omnibus, qui in vna virtute constituunt finem bonorum : quódque dicitis, informari non posse
74 virtutem,si quicquam nisi quod honestum sit,numeretur,idem dicetur ab illis quos modo nominaui. Mihi autem æquius videbatur,Zenonem cum Polemone disceptantem (à quo quæ essent principia naturæ acceperat) à cõmunibus vitiis progredientem videre vbi primùm insisteret, & vnde causa controuersiæ nasceretur: non stantem cum his,qui ne dicerent quidem sua summa bona esse à natura profecta,vt iisdem argumentis,quibus illi vterentur,iisdémque sententiis. Minime vero illud probo,quod quum docuistis,vt vobis videmini, Solum bonum esse quod honestum sit: Tum rursum dicitis, initia proponi necesse esse apta & accommodata naturæ, quorum ex electione virtus possit existere. Non enim in selectione virtus ponenda erat, vt idipsum,quod erat bonorum vltimum, aliud aliquid acquireret. Nam omnia quæ sumenda,quæque legenda aut optanda sunt,
75 inesse debent in summa bonorum: vt is qui eam adeptus sit,nihil præterea desyderet. Vidésne vt quibus summa est in voluptate, perspicuum sit quid his faciendum sit aut non faciendum, vt nemo dubitet eorum omnia officia quò spectare, quid sequi, quid fugere debeant? Sit hoc vltimum bonorum,quod nunc à me defenditur. apparet statim quæ sint officia, quæ actiones. Vobis autem quibus nihil est aliud propositum nisi rectum atque honestum,vnde officii,vnde agendi principium nascatur,non reperietis. Hoc igitur quæritis omnes, & hi qui quodcunque in mentem veniat,aut quodcunque occurrat,se sequi dicent:& vos ad naturam reuertimini,quibus natura iure responderit,non esse verum aliunde finem beate viuendi, à se principia rei gerendæ peti. esse enim vnam rationem, qua & principia rerum agendarum,& vltima bonorum continerentur. atque vt Aristo-
78 nis esset explosa sentẽtia dicentis,nihil differre aliud ab alio,nec esse res vllas præter virtutes & vitia, inter quas quicquam omnino interesset : sic errare Zenonem, qui nulla in re nisi in virtute aut vitio propensionem,ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum esse diceret. Et quum ad beatam vitam nullum momentum res haberet, ad appetitionem autem rerum, esse in his momenta diceret : quasi vero hæc appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. Quid autem minus consentaneum est,quàm quod aiunt,cognito summo bono reuerti se ad naturam,vt ab ea petant agendi principium,id est officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea quæ secundum naturam sint appetenda: sed ab his & appetitio & actio commouetur. Nunc venio ad illa tua breuia quæ consectaria esse dicebas, & primùm illud,quo nihil potest esse breuius, Bonum omne laudabile: Laudabile autem omne honestum : Igitur omne

bonum honeſtum. O plumbeum pugionē. Quis enim tibi primùm illud conceſſerit, quo quidem conceſſo nihil eſt opus ſecundo? Si enim omne bonum laudabile eſt, omne honeſtum eſt. Quis tibi ergo iſtud dabit, præter Pyrrhonem, Ariſtonem, eorúmve ſimiles, quos tu non probas? Ariſtoteles, Xenocrates, tota illa familia non dabit: quippe qui valetudinem, vires, diuitias, gloriam, multa alia bona eſſe dicunt, laudabilia non dicant. Et hi quidem ita non ſola virtute finem bonorum contineri putant, vt rebus tamen omnibus virtutem anteponant. Quid cenſes eos eſſe facturos, qui omnino virtutem à bonorum fine ſegregauerunt, Epicurum, Hieronymū, illos etiam ſiqui Carneadeum finem tueri volunt? Iam aut Callipho aut Diodorus, quo poterūt tibi iſtud cōcedere, qui ad honeſtatem aliud adiungant, quod ex eodē genere non ſit? Placet igitur tibi Cato, quum res ſumpſeris non conceſſas, ex illis efficere quod velis? Iam ille Sorites, quo nihil putatis eſſe vitioſius quod bonum ſit, id eſſe optabile: quod optabile, id eſſe expetendum: quod expetendum, laudabile: deinde reliqui gradus: ſed ego in hoc reſiſto. Eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum ſit, id eſſe laudabile. Illud vero minime conſectarium, ſed in primis hebes, illorum ſcilicet nominum gloriatione dignam eſſe beatam vitam, quæ non poſſit ſine honeſtate contingere, vt iure quiſquam glorietur. Dabit hoc Zenoni Polemon etiam magiſter eius, & tota illa gens, & reliqui qui virtutem omnibus rebus multò anteponentes, adiungunt ei tamen aliquid, ſummo in bono finiendo. Si enim virtus digna eſt gloriatione, vt eſt: tantúmque præſtat cæteris rebus, vt dici vix poſſit: & beatus eſſe poterit virtute vna præditus, carens cæteris, nec tamen illud tibi conceder, præter virtutem nihil in bonis eſſe ducendum. Illi autem quibus ſummum bonum ſine virtute eſt, non dabunt fortaſſe vitam beatam habere in quo iure poſſit gloriari, etſi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum glorioſas. Vides igitur te aut ea ſumere quæ non concedantur, aut ea quæ etiā conceſſa te nihil iuuent? Equidem in omnibus iſtis concluſionibus hoc putarem philoſophia nobíſque dignum, & maxime quum ſummum bonum quæreremus, vitam noſtram, conſilia, voluntates, non verba corrigi. Quis enim poteſt iſtis quæ te, vt ais, delectant, breuibus, & acutis auditis de ſentētia decedere? Nam quum ea ſpectanr & auent audire, cur dolor malum nō ſit, dicūt illi aſperum eſſe dolorem, moleſtū, odioſum, cōtra naturā, difficilem toleratu: ſed quia nulla ſit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudo, nō eſſe illud malum. Hæc qui audierit, vt ridere nō curet, diſcedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum quàm venerat. Tu autē negas fortem eſſe quenquam poſſe, qui dolorem malum putet. Cur fortior ſit, ſi illud quod tute concedis, aſperum & vix ferendum putabit? Ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis naſcitur: & ais, ſi vna litera cōmota ſit, fore tota vt labet diſciplina. Vtrum igitur tibi literam videor, an totas paginas commouere? Vt enim ſit apud illos (id quod eſt à te laudatum) ordo rerum conſeruatus, & omnia inter ſe apta & connexa (ſic enim aiebas) tamen perſequi non debemus, ſi à falſis principiis profecta congruent ipſa ſibi, & à propoſito non aberrant. In prima igitur conſtitutione Zeno tuus à natura receſſit. quúmque ſummum bonum poſuiſſet in ingenii præſtantia (quam virtutem vocamus) nec quicquā aliud bonum eſſe dixiſſet, niſi quod eſſet honeſtum: nec virtutem poſſe conſtare, ſi in cæteris rebus eſſet quicquā, quod aliud alio melius eſſet aut peius: his propoſitis tenuit prorſus conſequētia. Recte dicis. Negare enim non poſſum. Sed ita falſa ſunt ea quæ conſequuntur, vt illa quibus hæc nata ſunt, vera eſſe non poſſint. Docent enim nos vt ſcis dialectici, ſi ea quæ rem aliquam ſequantur falſa ſint, falſam illam ipſam eſſe, quam ſequantur. Ita ſit illa concluſio non ſolum vera, ſed ita perſpicua, vt dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere. Si illud, hoc, non autem hoc; igitur ne illud quidem. Sic conſequentibus veſtris ſublatis, prima tolluntur: quæ ſequuntur igitur. Omnes qui non ſunt ſapientes, æque miſeros, Sapientes omnes ſumme beatos eſſe, Recte facta omnia æqualia, Omnia peccata paria: quæ quum magnifice primo dici viderentur, conſyderata minus probantur. Senſus enim cuiuſque & natura rerum, atque ipſa veritas clamabat quodammodo, non poſſe adduci vt inter eas res quas Zeno exæquaret, nihil intereſſet. Poſtea tuus ille Penulus,

90 ſcis enim citius clientes tuos à poetica profectos. Homo igitur acutus, cauſam nõ obtinẽs
repugnante natura, verba verſare cœpit. Et primùm rebus his, quas nos bonas dicimus,
conceſſit vt haberentur aptæ, habiles, & ad naturam accõmodatæ: faterique cœpit ſapien-
ti, hoc eſt ſummè beato, cõmodius tamen eſſe, ſi ea quoque habeat quæ bona non audet
appellare: natura ipſa accommodata eſſe concedit, negátque Platonem ſi ſapiens non ſit,
eadem eſſe in cauſa, qua tyrannum Dionyſium. huic, mori optimum eſſe propter deſpe-
rationem ſapientiæ: illi propter ſpem viuere. Peccata autem partim eſſe tolerabilia, par-
tim nullo modo: propterea quòd alia peccata plures, alia pauciores quaſi numeros officii
præterirent. Iam inſipientes alios ita eſſe vt nullo modo ad ſapientiam poſſent perueni-
re: alios qui poſſent, ſi id geſſiſſent, ſapientiam conſequi. Hic loquebatur aliter atque om-
nes, ſentiebat idem quod cæteri. Nec vero minoris æſtimanda ducebat ea quæ ipſe bona
92 negaret eſſe, quàm illi qui ea bona eſſe dicebant. Quid igitur voluit ſibi, qui illa mutaue-
rit? Saltem aliquid de pondere detraxiſſet, & paulò minoris æſtimauiſſet ea quàm Peri-
patetici, vt ſentire quoque aliud, non ſolum dicere videretur. Quid? de ipſa beata vita, ad
quam omnia referuntur, quæ dicitis? Negatis eam eſſe quæ expleta ſit omnibus his rebus,
quas natura deſyderet, totámque eam in vna virtute ponitis. Qumque omnis contro-
uerſia aut de re ſoleat, aut de nomine eſſe, vtraque earum naſcitur, ſi aut res ignoratur, aut
erratur in nomine: quorum ſi neutrum eſt, opera danda eſt vt verbis vtamur quàm vſita-
tiſſimis & quàm maxime aptis, id eſt rem declarantibus. Num igitur dubium eſt quin ſi
in re ipſa nihil peccatur à ſuperioribus, verbis illi commodius vtuntur? Videamus igi-
tur ſentẽtias eorum, tum ad verba redeamus. Dicunt appetitionẽ animi moueri, quum
94 aliquid ei ſecundum naturam eſſe videatur: omniáque quæ ſecundum naturam ſint, æſti-
matione aliqua digna, eáque pro eo, quantũ in quaque ſit ponderis, eſſe æſtimanda. Quæ-
que ſecũdum naturam ſint, partim nihil habere in ſeſe eius appetitionis, de qua ſæpe iam
diximus, quæ nec honeſta nec laudabilia dicantur: partim quæ voluptatem habeant in o-
mni animante, ſed in homine rationem etiam. Ex eis quæ ſint apta, ea honeſta, ea pul-
chra, ea laudabilia: illa autem ſuperiora naturalia nominantur, quæ coniuncta cum ho-
neſtis vitam beatam perficiunt & abſoluunt. Omnium autem eorum cõmodorum, qui-
bus non illi plus tribuunt qui illa bona eſſe dicunt, quàm Zeno qui negat, longe præſtan-
tiſſimũ eſſe: quod honeſtum eſſet atque laudabile. Sed ſi duo honeſta propoſita ſint, alte-
rum cum valetudine, alterum cum morbo: non eſſe dubium ad vtrum eorum natura nos
96 ipſa deductura ſit: ſed tamen tantam vim eſſe honeſtatis, tantúmque eam rebus omnibus
præſtare & excellere, vt nullis nec ſuppliciis, nec præmiis demoueri poſſit ex eo quod re-
ctum eſſe decreuerit: omniáque quæ dura, difficilia, aduerſa videantur, ea virtutibus his
quibus à natura eſſemus ornati, obtineri poſſe, non faciles illas quidem nec contẽnendas,
(quid enim eſſet in virtute tantum?) ſed vt hoc iudicaremus, non eſſe in his partem ma-
ximã poſitam beate aut ſecus viuendi. Ad ſummã, ea quæ Zeno æſtimanda & ſumenda,
& apta naturæ eſſe dixit, eadem illi bona appellant. Vitam autẽ beatam illi eam quæ con
ſtaret ex his rebus quas dixi, aut plurimis aut grauiſſimis: Zeno autem quod ſuam, quod
propriam ſpeciem habeat cur appetendum ſit, id ſolum bonum appellat: beatam autem
vitam eam ſolam quæ cum virtute degatur. Si de re diſceptari oportet, nulla mihi tecum
Cato poteſt eſſe diſſenſio. Nihil eſt enim de quo aliter tu ſentias atque ego, modo com-
98 mutatis verbis, ipſas res conferamus. nec hoc ille non vidit, ſed verborum magnificen-
tia eſt & gloria delectatus: qui ſi ea quæ dicit, ita ſentiret vt verba ſignificant, quid inter
eum & vel Pyrrhonem vel Ariſtonem intereſſet? Sin autem eos non probabat, quid atti-
nuit cum his, quibuſcum re conueniebat, verbis diſcrepare? Quid ſi reuiuiſcant Platonici
illi, & deinceps qui eorum auditores fuerunt, & tecum ita loquantur? Nos quum te M.
Cato ſtudioſiſſimũ philoſophiæ, iuſtiſſimum virum, optimum iudicem, religioſiſſimum
teſtem audiremus, admirati ſumus quid eſſet cur nobis Stoicos anteferres, qui de rebus bo
nis & malis ſentirent ea quæ ab hoc Polemone Zeno cognouerat: nominibus vteren-
tur his quæ prima ſpecie admirationem, te explicata riſum mouerent. Tu autem ſi tibi

illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? Sin te authoritas commouebat, nobísne omnibus, & Platoni ipsi, nescio quem illum anteponebas, præsertim quum in rep. princeps esse velles, ad eámque tuendam cum summa tua dignitate, maxime à nobis ornari atque instrui posses? Nobis enim ista quæsita, à nobis descripta, notata, præcepta sunt: omniúmque rerumpublicarũ rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam & instituta ac mores ciuitatum præscripsimus. Eloquentiæ vero quæ & principibus maxime ornamento est, & qua te audimus valere plurimũ, quantum tibi ex monimentis nostris addidisses? Ea quum dixissent, quid talibus viris tandem respondisses? Rogarem te, inquit, vt diceres pro me tu idem qui illis orationem dictauisses, vel potius paulum loci mihi, vt his responderem, dares: nisi & te audire nunc mallem, & istis tamen alio tempore responsurus essem, tum scilicet quum tibi. Atqui si verum respondere velles Cato, hæc erant dicenda, non eos tibi non probatos tantis ingeniis homines, tantáque authoritate, sed te animaduertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas à Stoicis esse perspectas, eisdémque de rebus hos tum acutius disseruisse, tum sensisse grauius & fortius. quippe qui primùm valetudinem bonam expetendam negent esse, eligendam dicant: non quia bonum sit valere, sed quia sit nonnihilo æstimandum. Neque tamẽ pluris quàm illis videatur, qui illud non dubitant bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuisse, quòd antiqui illi quasi barbati, vt nos de nostris solemus dicere, crediderunt, eius qui honeste viueret, si idem & bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque & magis expetendam, quàm illius qui æque vir bonus multis modis esset, vt Ennii Alcmæo,

Circumuentus morbo, exilio atque inopia.

Illi igitur antiqui, non tam acute optabiliorem illam vitam putant, præstantiorem, beatiorem: Stoici autem tantũmodo præponendam in seligendo: non quò beatior hæc vita sit, sed quòd ad naturam accommodatior: & qui sapientes non sint, omnes æque miseros esse. Stoici hoc videlicet viderunt: illos autem id fugerat superiores, qui arbitrabantur homines sceleribus & parricidiis inquinatos nihilo miseriores esse, quàm eos qui quum caste & integre viuerent, nondum perfectam illam sapientiam essent consequuti. Atque hoc loco similitudines eas, quibus illi vti solẽt, dissimillimas proferebas. Quis enim ignorat si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirãdum, qui ad summam aquam iam appropinquent? Sed nihilo magis respirare posse quàm eos qui sunt in profundo. Nihil enim adiuuat procedere & progredi in virtute, quo minus miserrimus sit antequam ad eam peruenerit, quoniam in aqua nihil adiuuat: & quoniam catuli qui iam despecturi sunt, cæci æque & hi qui modo nati. Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat, æque cæcum animo ac Phalarim fuisse. Ista similia nõ sunt Cato, in quibus quanuis multum processeris, tamẽ illud in eadem causa est, à quo abesse velis donec euaseris. Nec enim ille respirat antequã emersit, & catuli æque cæci prius quàm despexerunt, acsi ita futuri semper essent. Illa sunt similia: hebes acies est cuipiam oculorum, corpore alius languescit: hi curatione adhibita leuantur in dies, alter valet plus quotidie, alter videt. hi similes sunt omnibus qui virtuti student, leuantur vitiis, leuantur erroribus: nisi forte censeres T. Gracchum patrem non beatiorem fuisse quàm filium, quum alter stabilire rempub. studuerit, alter euertere: nec tamẽ ille erat sapiens. Quis enim hoc, aut quando, aut vbi, aut vnde? Sed quia studebat laudi & dignitati, multũ in virtute processerat. Conferam autem auum tuum Drusum, cum C. Graccho eius ferè æquali. Quæ hic reip. vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Sed nihil est quod tam miseros faciat, quàm impietas & scelus: vt iam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt. non est tamen æque miser qui patriæ consulit, & is qui illam extinctam cupit. Leuatio igitur vitiorum magna fit his qui habent ad virtutem progressionis aliquantum. Vestri autem progressionem ad virtutem fieri aiunt, leuationem vitiorum fieri negant. At quo vtuntur homines acuti argumento ad probandum, operæpretium est considerare. Quarum, inquiunt, artium summa crescere potest, earum etiam contrarium summa poterit augeri.

ad virtutis autem ſummam accedere nihil poteſt.ne vitia quidem igitur creſcere poterũt, quæ ſunt virtutũ contraria. Vtrũ igitur tandem perſpicuiſne dubia aperiuntur, an dubiis
110 perſpicua tollũtur? Atqui hoc perſpicuum eſt, vitia alia in aliis eſſe maiora. Illud dubium, ad id quod ſummũ bonum dicitis, ecquænam fieri poſſit acceſſio. Vos autem quum perſpicuis dubia debeatis illuſtrare, dubiis perſpicua conamini tollere. Itaque vſi eadem ratione qua ſum paulò ante vſus, hærebitis. Si enim propterea vitia alia aliis maiora non ſunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quicquam poteſt accedere, quoniam perſpicuum eſt vitia non eſſe omnium paria, finis bonorum nobis mutãdus eſt. Teneamus enim illud neceſſe eſt, quum conſequens aliquod falſum ſit, illud cuius id conſequens ſit, non poſſe eſſe verũ. Quæ eſt igitur cauſa iſtarũ anguſtiarũ? glorioſa oſtentatio in conſtituendo ſummo bono. Quum enim quod honeſtũ ſit, id ſolum bonũ eſſe confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligẽtia rei familiaris, adminiſtratio reip. ordo gerendorum negotiorũ, officia vitæ: ipſum denique illud honeſtum, in quo vultis eſſe om-
112 nia, deſerendum eſt. Quæ diligentiſſime contra Ariſtonem dicuntur à Chryſippo. Ex ea difficultate illæ fallaci loquentiæ, vt ait Accius, malitiæ natæ ſunt. Quid enim? ſapientia pedem vbi poneret non habebat, ſublatis officiis omnibus: officia autem tollebantur delectu omni & diſcrimine remoto. Quæ eſſe poterunt, rebus omnibus ſic exæquatis, vt inter eas nihil intereſſet? Ex iſtis anguſtiis iſta euaſerunt deteriora quàm Ariſtonis: illa tamen ſimplicia, veſtra verſuta. Roges enim Ariſtonem, bonáne ei videantur hæc, vacuitas doloris, diuitiæ, valetudo: neget. Quid? quæ contraria ſunt his, maláne? nihilo magis. Zenonem roges, reſpondeat totidem verbis. Admirantes quæramus ab vtroque quonã modo vitam agere poſſimus, ſi nihil intereſſe noſtra putemus, valeamus, ægríne ſimus: vacemus, an cruciemur dolore, frigus, famem propulſare poſſimus. Viues, inquit Ariſto, ma-
114 gnifice atque præclare, quod erit cunque viſum ages, nunquam angere, nunquam cupies, nunquam timebis. Quid Zeno? portenta hæc eſſe dicit, nec ea ratione vllo modo poſſe viui, ſed differre inter honeſtum & turpe, nimium, quantum, neſcio quid immenſum: inter cæteras res nihil omnino intereſſe. Idem adhuc audi reliqua, & riſum contine, ſi potes. Media illa, inquit, inter quæ nihil intereſt, tamen eiuſmodi ſunt, vt eorum alia eligenda ſint, alia reiicienda, alia omnino negligenda: hoc eſt, vt eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. At modo dixeras nihil in his rebus eſſe quod intereſſet. Et nunc idem dico, inquies, ſed ad virtutes & ad vitia nihil intereſſe. Quis iſtud quaſi neſciebat? Verũ audiamus. Iſta, inquit, quæ dixiſti, valere, locupletem eſſe, non dolere, bona non dico, ſed dicam Græce προηγμένα, Latine autem producta, ſed præpoſita aut præcipua malo, ſic tolerabilius & mollius. Illa autem morbum, egeſtatẽ, dolorem, nõ appello mala, ſed ſi libet,
116 reiectanea. Itaque illa non dico me expetere, ſed legere: nec optare, ſed ſumere: contraria autem non fugere, ſed quaſi ſecernere. Quid ait Ariſtoteles, reliquíque Platonis alumni? ſe omnia quæ ſecundum naturam ſint, bona appellare: quæ autem contrà, mala. Vidéſne igitur Zenonem tuum cum Ariſtone verbis conſiſtere, re diſſidere: eum Ariſtotele & illis re conſentire, verbis diſcrepare? Cur igitur quum de re conueniat, nõ malumus vſitate loqui? Aut doceat paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, ſi illam in rebus præpoſitis, quàm ſi in bonis duxero: fortiorémque in patiendo dolore, ſi eum aſperum & difficilem perpeſſu, & contra naturam, quàm ſi malum eſſe dixero. Facete M. Piſo familiaris noſter & alia multa, & hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim (aiebat) bonum negas eſſe diuitias, præpoſitum eſſe dicis? quid adiuuas, auaritiámve minuis? Quòd ſi verbum ſequi-
118 mur, primum longius verbum præpoſitum quàm bonum. Nihil ad rem. Ne ſit ſanè, at certe grauius. Nam bonum ex quo appellatum ſit neſcio: præpoſitum, ex eo credo, quòd præponatur aliis. Id mihi magnum videtur. Itaque dicebat plus tribui diuitiis à Zenone, qui eas in præpoſitis poneret, quàm ab Ariſtotele qui bonum eſſe diuitias fateretur: ſed neque magnum bonum, & præ rectis honeſtíſque contemnẽdum & deſpiciendũ, nec magnopere expetẽdum. omninóque de iſtis omnibus verbis à Zenone mutatis ita diſputabat, & quæ bona negarentur eſſe ab eo, & quæ mala, illa lætioribus nominibus ab eo ap-

pellari quàm à nobis, hæc triſtioribus. Piſo igitur hoc modo vir optimus, tuíque vt ſcis amātiſſimus. Nos paucis ad hæc additis finem faciamus aliquando. Lōgum eſt enim ad omnia reſpōdere quæ à te dicta ſunt: nam ex iiſdem verborū præſtigiis & regna nata vobis ſunt, & imperia, & diuitiæ, & tātæ quidem, vt omnia quæ vbique ſint, ſapientis eſſe dicatis. Solum præterea formoſum, ſolum liberum, ſolum ciuem * omnia cōtraria, quos etiam inſanos eſſe vultis. Hæc παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habēt admirationis quum prope acceſſeris? cōferam tecū, quam cuique verbo rem ſubiicias, nulla erit controuerſia. Omnia peccata paria dicitis. Nō ergo tecū iam ita loquar, vt iiſdem his de rebus, quum L. Murenam te accuſante defenderem apud imperitos, tum illa dicta ſunt, aliquid etiam coronæ datum. Nunc agendum eſt ſubtilius, peccata paria quonā modo? quia nec honeſto quidquam honeſtius, nec turpi turpius. Perge porrò: nā de iſto magna diſſenſio eſt. Illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata ſint paria. Vt, inquit, in fidibus pluribus, ſi nulla earum ita contenta numeris ſit vt concentū ſeruare poſſit, omnes æquè incontentæ ſint: ſic peccata quia diſcrepāt, æquè diſcrepāt. paria ſunt igitur. Hoc ambiguo ludis me. æquè enim contingit omnibus fidibus vt incontentæ ſint: illud nō cōtinuò, vt æquè incōtentæ. Collatio igitur iſta te nihil iuuat: nec enim omnes auaritias, ſi æque auaritias eſſe dixerimus, ſequetur etiam vt æquas eſſe dicamus. Ecce aliud ſimile diſſimile: Vt enim, inquit, gubernator æque peccat, ſi palearum nauē euertit, & ſi auri: item æquè peccat qui parentem & qui ſeruum iniuria verberat. hæc nō videre cuius generis onus nauis vehat, & ad gubernatoris artem nihil pertinere. Itaque aurum paleámne portet, ad bene aut ad male gubernandū nihil intereſſe: at quid inter parētem & ſeruulum interſit, intelligi & poteſt & debet. Ergo in gubernando nihil, in officio plurimū intereſt quo in genere peccetur: & ſi in ipſa gubernatione negligentia eſt nauis euerſa, maius eſt peccatū in auro quàm in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam eſſe eam, quæ communis appellatur prudētia, quam omnes qui cuique artificio præſunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata ſunt. Vrgēt tamen & nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum imbecillitatis & inconſtantiæ eſt: hæc autē vitia in omnibus ſtultis æque magna ſunt: neceſſe eſt eſſe paria peccata. Quaſi vero aut cōcedatur in omnibus ſtultis æque magna eſſe vitia: & eadem imbecillitate & inconſtātia L. Tubulum fuiſſe, qua illum cuius is cōdemnatus eſt rogatione, P. Scæuolā: & quaſi nihil inter res quoque ipſas in quibus peccatur, interſit: vt quo hæ maiores minoréſve ſint, eo quæ peccata in his rebus aut maiora ſunt, aut minora. Itaque (iam enim cōcludatur oratio) hoc vno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quòd ſe poſſe putant duas cōtrarias ſententias obtinere. Quid eſt enim tam repugnans quàm eundē dicere, quod honeſtum ſit, ſolum id bonum eſſe, qui dicat appetitionem rerum ad viuendum accommodatarū à natura profectā? Ita quum ea volunt retinere quæ ſuperiori ſentētiæ cōueniunt, in Ariſtonem incidunt: quum id fugiunt, re eadem defendunt quæ Peripatetici, verba tenent mordicus. Quæ rurſus dum ſibi euelli ex ordine nolunt, horridiores euadunt, aſperiores, duriores & oratione & moribus. Quam illorū triſtitiam atque aſperitatē fugiens Panætius, nec acerbitatem ſententiarum, nec diſſerendi ſpinas probauit, fuítque in altero genere mitior, in altero illuſtrior: ſempérque habuit in ore Platonem, Ariſtotelem, Xenocratem, Theophraſtum, Dicæarchum, vt ipſius ſcripta declarant: quos quidem tibi ſtudioſe & diligenter tractandos magnopere cenſeo. Sed quoniam adueſperaſcit, & mihi ad villam reuertēdum eſt, nunc quidem hactenus. Verū hoc idem ſæpe faciamus. Nos vero, inquit ille: nam quid poſſumus facere melius? & hāc quidem primam exigā à te operam, vt audias me quæ à te dicta ſunt refellentem. Sed memento, te, quæ nos ſentiamus omnia probare, ni quòd verbis aliter vtamur, mihi autē veſtrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti: ſed videbimus. Quæ quum eſſent dicta, diſceſſimus.

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM AD BRVTVM LIB. V.

1 QVVM audissem Antiochũ Brute, vt solebat, cum M. Pisone in eo gymnasio, quod
Ptolemæium vocatur, vnáque nobiscum Q. Frater, & T. Pomponius, & L. Cicero
frater noster cognatione patruelis, amore germanus, constituimus inter nos, vt
ambulationem postméridianã conficeremus in Academia, maxime quòd is locus ab o-
mni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem omnes, inde vario ser
mone sex illa à Dipylo stadia confecimus. Quum autẽ venissemus in Academiæ non si-
ne causa nobilitata spatia, solitudo erat ea quam volueramus. Tum Piso, Naturáne nõ
3 bis hoc, inquit, datũ dicã, an errore quodã, vt quum ea loca videamus, in quibus memo-
ria dignos viros acceperimus multũ esse versatos, magis moueamur, quàm si aut eorum
ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus, velut ego nunc moueor? Ve-
nit enim mihi Platonis in mentem, quem accepimus primũ hîc disputare solitum: cuius
etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferũt, sed ipsum videntur in
conspectu meo ponere. Hîc Speusippus, hîc Xenocrates, hîc eius auditor Polemo, cuius
ipsa illa sessio fuit, quam videmus. Equidem etiam curiam nostram, Hostiliam dico, non
hanc nouam, quæ mihi minor esse videtur, posteaquam est maior, solebam intuens Sci-
pionem, Catonẽ, Lælium, nostrũ vero in primis auum cogitare. Tanta vis admonitionis
inest in locis, vt non sine causa ex his memoriæ ducta sit disciplina. Tum Quintus, Est
planè Piso vt dicis, inquit. Nam me ipsum huc modo venientem conuertebat ad sese Co
5 loneus ille locus, cuius incola Sophocles ob oculos versabatur, quem scis quàm admirer,
quámque eo delecter. Me quidẽ ad altiorẽ memoriam OEdipodis huc venientis, & illo
mollissimo carmine, quænam essent ipsa hæc loca requirentis, species quædam cõmouit,
inanis scilicet, sed commouit tamẽ. Tum Põponius, At ego quem vos vt deditũ Epicu-
ro insectari soletis (sum multũ equidẽ cum Phædro, quem vnice diligo vt scitis, in Epi-
curi hortis, quos modo præteribamus: sed veteris prouerbii admonitu, viuorũ memini:
nec tamen Epicuri licet obliuisci, si cupiam, cuius imaginem nõ modo in tabulis nôstri
familiares, sed etiam in poculis & in anulis habent.) Hic ego, Pomponius quidẽ, inquam,
noster iocari videtur, & fortasse suo iure. Ita enim se Athenis collocauit, vt sit penè vnus
ex Atticis, vt id etiam cognomine videatur habiturus. Ego autem tibi Piso assentior, vsu
7 hoc euenire, vt acrius aliquanto & attentius de claris viris locorũ admonitu cogitemus.
Scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitẽ antè diuer-
tisse, quàm Pythagoræ ipsum illum locum vbi vitã ediderat, sedémque viderim. Hoc au-
tem tempore, etsi multa in omni parte Athenarũ sunt in ipsis locis indicia summorum
virorum, tamen ego illa moueor exhedra. Modo enim fuit Carneades, quem videre vi-
deor: est enim nota imago, à sedéque ipsa tãta ingenii magnitudine orbata desyderari il-
lam vocẽ puto. Tũ Piso, Quoniam igitur aliquid omnes, quid L. noster inquit? an eum
locum libenter inuisit, vbi Demosthenes & AEschines inter se decertare soliti sunt? Suo
enim quisque studio maxime ducitur. Et ille quum erubuisset, Noli, inquit, ex me quæ-
rere, qui in Phalericũ etiam descenderim, quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitũ
9 Demosthenem, vt fremitũ assuesceret voce vincere: modo etiam paulum ad dextram de
via declinaui, vt ad Periclis sepulchrum accederem. quanquam id quidẽ infinitum est in
hac vrbe: quacũque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus. Tum
Piso, Atqui Cicero, inquit, ista studia si ad imitandos summos viros spectant, ingenioso-
rum sunt: sin tantummodo ad indicia veteris memoriæ cognoscenda, curiosorũ. Te au-
tẽ hortamur omnes, currentẽ quidẽ vt spero, vt eos quos nouisse vis, etiam imitari velis.

Hic ego, Etsi facit hic quidẽ, inquam, Piso, vt vides, ea quæ præcipis, tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissime vt solebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad huius adolescentiam conferamus, in primísque vt aliquid suorũ studiorũ philosophiæ quoque impertiat, vel vt te imitetur quem amat, vel vt illud ipsum quod studet, facere pos-

ſit ornatius. Sed vtrū hortandus es nobis Luci,inquit, an etiam tua ſponte propenſus es: mihi quidē Antiochū quem audis,ſatis belle videris attendere. Tum ille timide,vel potius verecunde,Facio,inquit,equidem. Sed audiſtíne modo de Carneade: rapior illuc,reuocat autē Antiochus,nec eſt præterea quem audiamus. Tum Piſo,Etſi hoc,inquit,fortaſſe non poterit ſic abire,quum hic adſit(me autē dicebat) tamen audebo te ab hac Academia noua ad veterē illam vocare,in qua vt dicere Antiochū audiebas, non hi ſoli numerantur qui Academici vocantur,Speuſippus,Xenocrates,Polemo,Crantor,cæteríque, ſed etiam Peripatetici veteres, quorū princeps Ariſtoteles, quem excepto Platone, haud ſcio an recte dixerim principē philoſophorū. Ad eos igitur conuerte te quæſo: ex eorum enim ſcriptis & inſtitutis quum omnis doctrina liberalis,omnis hiſtoria,omnis ſermo elegans ſumi poteſt,tum varietas eſt tanta artium, vt nemo ſine eo inſtrumēto ad vllam rem illuſtriorē ſatis ornatus poſſit accedere. Ab his oratores,ab his Imperatores,ac rerū publicarū principes extiterunt:vt ad minora veniam,mathematici,poetæ,muſici, medici denique ex hac,tanquam ex omniū artium officina profecti ſunt. Ad quæ ego, Scis me,inquam, iſtud idem ſentire Piſo, ſed à te opportune facta mentio eſt. Studet enim meus audire Cicero,quænā ſit iſtius veteris,quam cōmemoras,Academiæ de finibus bonorū,Peripateticorúmque ſententia.Cenſemus autē te facillime id explanare poſſe,quod & Staſeam Neapolitanū multos annos habueris apud te,& cōplures iam mēſes Athenis hæc ipſa te ex Antiocho videamus exquirere. Et ille ridens, Age age,inquit:ſatis enim ſcite me noſtri ſermonis principium eſſe voluiſti: exponamus adoleſcēti,ſiqua forte poſſumus.Dat enim id nobis ſolitudo: quod ſiquis deus diceret,nūquam putarē me in Academia tanquam philoſophum diſputaturum.Sed ne dum huic obſequor,vobis moleſtus ſim. Mihi,inquā,qui te idipſum rogaui: Tum Quintus & Pomponius quum idem ſe velle dixiſſent, Piſo exorſus eſt:cuius oratio,attēde quæſo Brute,ſatíſne videatur Antiochi complexa eſſe ſententiam,quam tibi,qui fratrem eius Ariſtum frequēter audieris,maxime probatā exiſtimo.Sic eſt igitur loquutus. Quantus ornatus in Peripateticorū diſciplina ſit,ſatis eſt à me,vt breuiſſime potui,paulo ante dictum:ſed eſt forma eius diſciplinæ,ſicut ferè cæterarum,triplex.Vna pars eſt natura diſſerendi,altera viuēdi,tertia natura ſic ab his inueſtigata eſt,vt nulla pars cœlo,mari,terra,vt poetice loquar,prætermiſſa ſit. Quinetiam quum de rerum initiis,omníque mundo loquuti eſſent, vt multa non modo probabili argumentatione,ſed etiam neceſſaria mathematicorum ratione concluderēt,maximam materiam ex rebus per ſe inueſtigatis,ad rerum occultarū cognitionem attulerunt.Perſequutus eſt Ariſtoteles animantium omnium ortus,victus,figuras.Theophraſtus autē ſtirpium naturas, omniúmque ferè rerum, quæ è terra gignerentur, cauſas atque rationes. qua ex cognitione facilior facta eſt inueſtigatio rerum occultiſſimarum. Diſſerendíque ab iiſdē non dialectice ſolum,ſed etiam oratorie præcepta ſunt tradita:ab Ariſtoteléque principe de ſingulis rebus in vtranque partē dicendi exercitatio eſt inſtituta: vt non contra omnia ſemper ſicut Archeſilas diceret, & tamen vt in omnibus rebus, quicquid ex vtraque parte dici poſſet, exprimeret. Quum autem tertia pars bene viuēdi præcepta quæreret,ea quoque eſt ab iiſdē, nō ſolum ad priuatæ vitæ rationem,ſed etiam ad rerum publicarum rectionē relata.Omnium ferè ciuitatū,non Græciæ ſolū,ſed etiam Barbariæ,ab Ariſtotele mores, inſtituta,diſciplinas: à Theophraſto leges etiam cognouimus.Quúmque vterque eorū docuiſſet qualē in rep.principē eſſe cōueniret,pluribus præterea quum ſcripſiſſet qui eſſet optimus reip.ſtatus:hoc amplius Theophraſtus,quæ eſſent in rep.inclinationes rerum & momenta tēporum, quibus eſſet moderandū vtcunque res poſtularet. Vitæ autē degendæ ratio,maxime quidē illis placuit quieta, in contēplatione & cognitione poſita rerū:quæ quia deorū erat vitæ ſimillima,ſapiente viſa eſt digniſſima. Atque his de rebus & ſplendida eſt eorū & illuſtris oratio. De ſummo autē bono,quia duo genera librorū ſunt,vnum populariter ſcriptum,quod ἐξωτερικὸν appellabant: alterum limatius,quod in commentariis reliquerūt,non ſemper idem dicere vidētur:nec in ſumma tamen ipſa aut varietas eſt vlla apud hos quidem quos nominaui,aut inter ipſos diſ-

ſenſio. Sed quum vita beata quæratur, ídque ſit vnũ quod philoſophia ſpectare & ſequi
11 debeat, ſitne ea tota ſita in poteſtate ſapientis, an poſſit aut labefactari, aut eripi rebus
aduerſis, in eo nonnunquam variari inter eos & dubitari videtur: quod maxime efficit
Theophraſti de beata vita liber, in quo multũ admodum fortunæ datur: quod ita ſi ſe ha
beat, non poſſit beatam præſtare vitam ſapientia. Hæc mihi videtur delicatior, vt ita di-
cam, molliórque ratio quàm virtutis vis grauitáſque poſtulat. Quare teneamus Ariſtote-
lem, & eius filium Nicomachũ, cuius accurate ſcripti de moribus libri, dicuntur illi qui-
dẽ eſſe Ariſtotelis, ſed non video cur non potuerit patri ſimilis eſſe filius. Theophraſtum
tamen adhibeamus ad pleraque, dũmodo plus in virtute teneamus quàm ille tenuit fir-
mitatis & roboris. Simus igitur contenti his. Nanque horũ poſteri meliores illi quidem
mea ſententia quàm reliquarũ philoſophi diſciplinatũ: ſed ita degenerãt, vt ipſi ex ſe na
13 ti eſſe videantur. Primùm Theophraſti Strato phyſicũ ſe voluit, in quo etſi eſt magnus,
tamen noua pleraque & perpauca de moribus. Huius Lyſias & oratione locuples, rebus
ipſis ieiunior. Cõcinnus deinde & elegans huius Ariſto. Sed ea quæ deſyderatur à magno
philoſopho grauitas, in eo non fuit. Scripta ſanè & multa & polita, ſed neſcio quo pacto,
authoritatem oratio non habet. Præterea multos, in his doctum hominẽ & ſuauem Hie-
ronymum, quem iam cur Peripateticũ appellem neſcio. ſummũ enim bonũ expoſuit va-
cuitatem doloris. Qui autem de ſummo bono diſſentit, de tota philoſophiæ ratione diſ-
ſentit. Critolaus imitari antiquos voluit, & quidem eſt grauitate proximus, & redundat
oratio. attamen is quidem in patriis inſtitutis manet. Diodorus eius auditor adiungit ad
honeſtatem vacuitatẽ doloris. Hic quoque ſuus eſt, de ſummóque bono diſſentiens, dici
15 vere Peripateticus non poteſt. Antiquorum autẽ ſentẽtiam Antiochus noſter mihi vide-
tur perſequi diligẽtiſſime, quam eandem Ariſtotelis fuiſſe & Polemonis docet. Facit igi-
tur Lucius noſter prudenter, qui audire de ſummo bono potiſſimum velit. Hoc enim cõ-
ſtituto in philoſophia, conſtituta ſunt omnia. Nam cæteris in rebus ſiue prætermiſſum,
ſiue ignoratum eſt quippiam, non plus incommodi eſt quàm quanti quæque earum re-
rum eſt, in quibus neglectum eſt aliquid. Summum autẽ bonum ſi ignoretur, viuendi ra-
tionem ignorari neceſſe eſt: ex quo tantus error conſequitur, vt quem in portum ſe reci-
piant ſcire non poſſint. Cognitis autem rerum finibus, quum intelligitur quid ſit & bo-
norum extremum & malorum, inuenta vitæ via eſt, confirmatióque omnium officiorũ.
Eſt igitur quò quidque referatur, ex quo id quod omnes expetũt, beate viuendi ratio in-
ueniri & comparari poteſt: quod quoniam in quo ſit, magna diſſenſio eſt. Carneadea no-
17 bis adhibenda diuiſio eſt, qua noſter Antiochus libenter vti ſolet. Ille igitur vidit, nõ mo
do quot fuiſſent adhuc philoſophorum de ſummo bono, ſed quot omnino eſſe poſſent
ſententiæ. Negabat igitur vllam eſſe artem, quæ ipſa à ſe proficiſceretur. Etenim ſemper
illud extra eſt, quod arte comprehẽditur. Nihil opus eſt exemplis hoc facere longius. Eſt
enim perſpicuum nullam artem in ſe verſari, ſed eſſe aliud artẽ ipſam, aliud quod propo-
ſitum ſit arti. Quoniam vt medicina valetudinis, nauigationis gubernatio: ſic viuẽdi ars
eſt prudentia, neceſſe eſt eam quoque ab alia re eſſe cõſtitutam & profectã. Conſtitit au-
tem ferè inter omnes, id in quo prudentia verſaretur, & quod aſſequi vellet, aptum & ac-
commodatũ naturæ eſſe oportere, & tale vt ipſum per ſe inuitaret & alliceret appetitum
19 animi, quem ὁρμὴν Græci vocant. Quid autem ſit quod ita moueat, itáque à natura in pri-
mo ortu appetatur, non cõſtat: déque eo eſt inter philoſophos quum ſummũ bonum ex-
quiritur, omnis diſſenſio. Totius enim quæſtionis eius, quæ habetur de finibus bonorum
& malorum, quum quæritur in his quid ſit extremũ & vltimum, fons reperiendus eſt in
quo ſint prima inuitamẽta naturæ. Quo inuẽto omnis ab eo quaſi capite de ſummo bo-
no & malo diſputatio ducitur. Voluptatis alii primum appetitũ putant, & primã depul-
ſionem doloris. Alii cẽſent primum aſcitum * & primum declinatũ dolorẽ. Ab his alii
quæ prima ſecundum naturã nominant, proficiſcuntur, in quibus numerant incolumita-
tem cõſeruationémque omnium partium, valetudinẽ, ſenſus integros, doloris vacuitatẽ,
vires, pulchritudinẽ, cæteráque generis eiuſdem, quorũ ſimilia ſunt prima in animis, quaſi

virtutum igniculi & semina. Ex his tribus quum vnum aliquod sit, quo primùm natura moueatur vel ad appetendū, vel ad repellendum, nec quicquam omnino præter hæc tria possit esse: necesse est omnino officium aut fugiendi, aut sequendi ad eorū aliquid referri, vt illa prudentia, quam artē vitæ esse diximus, in earum trium rerū aliqua versetur à qua totius vitæ ducat exordium. Ex eo autē quod statuerit esse quo primū natura moueatur, existet etiam recti ratio, atque honesti, quæ cum vno aliquo ex tribus illis cōgruere possit: vt aut id honestum sit, facere omnia aut voluptatis causa, etiam si eam nō cōsequare: aut nō dolendi, etiam si id assequi nequeas: aut eorum quæ secundū naturam adipiscēdi. Ita fit vt quanta differentia est in principiis naturalibus, tanta sit in finibus bonorū malorúmque dissimilitudo. Alii rursus iisdē à principiis omne officium referunt aut ad voluptatem, aut ad nō dolendum, aut ad prima illa secundū naturam obtinenda. Expositis iam igitur sex de summo bono sentētiis, trium proximarū hi principes: voluptatis Aristippus: nōn dolendi Hieronymus: fruendi rebus his, quas primas secundū naturā esse diximus, Carneades: non ille quidē author, sed defensor disserēdi causa fuit. Superiores tres erant, quæ esse possent, quarū est vna sola defensa eáque vehementer. Nā voluptatis causa facere omnia, quum etiam si nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi per se expetendum, & honestum & solum bonū sit, nemo dicit, ne vitationē quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetēdis putauit, ne si etiam euitare posset. At vero facere omnia vt adipiscamur quæ secundum naturam sint, etsi ea non assequamur, id esse & honestum, & solum per se expetēdum, & solum bonum Stoici dicunt. Sex igitur hæ sunt simplices de summo bonorum malorúmque sentētiæ: duæ sine patrono, quatuor defensæ. Iunctæ autē & duplices expositiones summi boni tres omnino fuerunt, nec vero plures, si penitus rerū naturam videas, esse potuerunt. Nam aut voluptas adiungi potest ad honestatem, vt Calliphoni Dinomachóque placuit: aut doloris vacuitas, vt Diodoro: aut prima naturæ, vt antiquis, quos eosdē Academicos & Peripateticos nominamus. Sed quoniam non possunt omnia simul dici, hæc in præsentia nota esse debebūt, voluptatem semouēdam esse, quando ad maiora quædam, vt iam apparebit, nati sumus. De vacuitate doloris eadem ferè dici solent quæ de voluptate. Quando igitur & de voluptate cum Torquato, & de honestate, in qua vna omne bonum ponetetur, cum Catone est disputatum, primum quæ contra voluptatem dicta sunt, eadem ferè cadunt contra vacuitatē doloris. Nec vero alia sunt quærēda cōtra Carneadeam illam sentētiam. Quocúque enim modo summum bonum sic exponitur vt id vacet honestate, nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiæ constare possunt. Coniunctio autem cum honestate vel voluptatis, vel non dolendi, idipsum honestum quod amplecti vult, efficit turpe. Ad eas enim res referre quæ agas, quarū vna siquis malo careat, in summo eum bono dicat esse: altera versetur in leuissima parte naturæ, obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis. Restant Stoici, qui quum à Peripateticis & Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res sequuti sunt. Hos contra singulos dici est melius. Sed nunc quod agimus, de illis quum volemus. Democriti autē securitas, quæ est animi tanquam tranquillitas, quam appellant ἀθυμίαν, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas ea ipsa est beata vita. Quærimus autem nō quæ sit, sed vnde sit. Iam explosæ eiectǽque sententiæ Pyrrhonis, Aristonis, Erilli, quòd in hunc orbem quem circunscripsimus incidere nō possunt, adhibendæ omnino non fuerunt. Nam quum omnis hæc quæstio de finibus, & quasi de extremis bonorū & malorū ab eo proficiscatur quod dicimus naturæ esse aptū & accōmodatum, quódque ipsum per se primum appetatur, hoc totū & hi tollunt qui in rebus iis, in quibus nihil quod non aut honestum, aut turpe sit, negant esse vllam causam cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse: & Erillus si ita sensit, nihil esse bonum præter scientiam, omnem consilii capiendi causam inuentionémque officii sustulit. Sic exclusis sententiis reliquorum, quum præterea nulla esse possit, hæc antiquorū valeat necesse est. Ergo instituto veterū, quo etiam Stoici vtuntur, hinc capiamus exordium. Omne animal seipsum

41 diligit,ac simul & ortum est,id agit,vt se conseruet,quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus à natura datur,se vt conseruet:atque ita sit affectum,vt optime secundum naturam affectum esse possit. Hanc initio constitutionem confusam habet & incertam,vt tantummodo se tueatur, qualecunque sit:sed nec quid sit,nec quid possit,nec quid ipsius natura sit,intelligit.Quum autem processit paulum,& quatenus quicquid se attingat,ad séque pertineat perspicere cœpit,tum sensim incipit progredi, seséque agnoscere & intelligere: quam ob causam habet eum,quem diximus,animi appetitũ, cœptátque & ea, quæ naturæ sentit apta,appetere, & propulsare contraria. Ergo omni animali illud quod appetit, positum est in eo quod naturæ est accommodatũ. Ita finis bonorum existit secũdum naturam viuere,sic affectũ,vt optime affici possit, ad naturámque accõmodatissime.
43 Quoniam autẽ sua cuiusque animãtis natura est, necesse est quoque finem omnium hunc esse,vt natura expleatur. Nihil enim prohibet quædã esse & inter se animalibus reliquis,& cum bestiis homini communia,quoniam omnium est natura cõmunis. Sed extrema illa & summa,quæ quærimus inter animalium genera, distincta & dispertita sunt, & sua cuique propria,& ad id apta quod cuiusque natura desyderat.Quare quum dicimus omnibus animalibus extremum esse secundum naturam viuere, non ita accipiendũ est, quasi dicamus vnũ esse omnium extremũ.sed vt omnium artium recte dici potest cõmune esse,vt in aliqua scientia versetur:scientiam autẽ suam cuiusque artis esse:sic cõmune animalium omnium secundũ naturã viuere:sed naturas esse diuersas,vt aliud equo sit natura,aliud boui, aliud homini, & tamen in omnibus summa cõmunis. Et quidẽ nõ solum in animalibus,
45 sed etiam in rebus omnibus his quas natura alit,auget & tuetur:in quibus videmus ea quæ gignũtur è terra,multa quodãmodo efficere ipsa sibi per se,quæ ad viuendũ crescẽdúmque valeant,& suo genere perueniant ad extremũ,vt iam liceat vnà cõprehensione omnia cõplecti:non dubitantémque dicere,omnem naturam esse seruatricem sui,ídque habere propositum quasi finem & extremũ, se vt custodiat quàm in optimo sui generis statu, vt necesse sit omnium rerum,quæ natura vigeant,similem esse finem,non eundem. Ex quo intelligi debet homini id esse in bonis vltimũ, secũdum naturam viuere: quod ita interpretemur,viuere ex hominis natura vndique perfecta,& nihil requirẽte. Hæc igitur nobis explicanda sunt,sed si enodatius,vos ignoscetis:huius enim ætati,& huic nunc hoc primùm fortasse audienti, seruire debemus. Ita prorsus,inquam: etsi ea quidẽ quæ adhuc dixisti,
47 quamuis ad ætatẽ recte isto modo dicerẽtur. Exposita igitur,inquit,terminatione rerum expetendarum,cur ista se res ita habeat,vt dixi,deinceps demõstrandum est. Quamobrem ordiamur ab eo quod primũ posui, quod idem reapse primum est, vt intelligamus omne animal seipsum diligere:quod quanquam dubitationem nõ habet (est enim infixũ in ipsa natura,comprehenditur suis cuiusque sensibus,sic vt contrà siquis dicere velit,non audiatur) tamen ne quid prætermittamus,rationes quoque cur hoc ita sit,afferendas puto. Etsi quĩ potest intelligi aut cogitari esse aliquod animal,quod se oderit?res enim concurrẽt cõtrariæ. Nam quum appetitus ille animi aliquid ad se trahere cœperit consulto, quod sibi obsit,quia sit sibi inimicus,quum id sua causa faciet,& oderit se & simul diliget:quod fieri non potest. Necesse est quidem siquis sibipsi inimicus est,eum quæ bona sunt,mala putare: bona contrà,quæ mala:& quæ appetẽda fugere,& quæ fugienda appetere: quæ sine dubio
49 vitæ sunt euersio. Neque enim si nonnulli reperiuntur qui aut laqueos,aut alia exitia quæ-
» rant,aut vt ille apud Terentium,qui decreuit tãtisper se minus iniuriæ suo nato facere, vt
» ait ipse,dum miser fiat,

inimicus ipse sibi putandus est. Sed alii dolore mouentur,alii cupiditate, iracundia etiam multi efferuntur, & quum in mala scientes irruunt, tamen se optime sibi consulere arbitrantur. Itaque dicunt,nec dubitant,

» Mihi sic vsus est,tibi vt opus est facto face.

Velut qui ipsi sibi bellum indixissent,cruciari dies, noctes torqueri vellent:nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam,quòd se male suis rebus consuluisse dicerent. Eorum enim est hæc querela, qui sibi chari sunt,seséque diligunt. Quare quotiescũque dicetur male de

se quis mereri, sibique esse inimicus atque hostis, vitã denique fugere, intelligatur aliquam subesse eiusmodi causam, vt ex eo ipso intelligi possit sibi quenque esse charum. Nec vero satis est id, neminem esse qui ipse se oderit: sed illud quoque intelligẽdum est, neminẽ esse qui quo modo se habeat, nihil sua censeat interesse. Tolletur enim appetitus animi, si vt in his rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores simus. item in nobismetipsis quemadmodum affecti simus, nihil nostra arbitramur interesse. Atque etiam illud siquis dicere velit perabsurdum sit, ita diligi à sese quenque vt ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, nõ ad eum ipsum qui sese diligat. Hoc quum in amicitiis, quum in officiis, quum in virtutibus dicitur, quomodocunque dicitur, intelligi tamẽ quid dicatur potest: in nobismetipsis autẽ intelligi quidem propter aliam quampiam rem: verbi gratia propter voluptatem nos amemus: propter nos enim illã, non propter eam nosmetipsos diligimus. Quanquam quid est quod magis perspicuum sit, non modo charum sibi quenque, verumetiam vehementer charum esse? Quis est enim aut quotus quisque, cui mors quum appropinquet,

Non refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu?

Etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturæ tam valde perhorrescere, quod item est reprehendendum in dolore: sed quia ferè sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorrere. Idque quo magis quidam ita faciunt, vt iure etiam reprehendãtur, hoc magis intelligẽdum est, hæc ipsa nimia in quibusdã futura non fuisse, nisi quædam essent modica natura. Nec vero dico eorum metum mortis, qui quia priuari se vitæ bonis arbitrantur, aut quia quasdã post mortem formidines extimescant, aut si metuant ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant. In paruis enim sæpe qui nihil eorum cogitant, siquando his ludentes minamur præcipitaturos alicũde, extimescũt. Quinetiam feræ, inquit Pacuuius,

Quibus abest ad præcauendum intelligendi astutia,

sibi iniecto terrore mortis, horrescunt. Quis autem de ipso sapiente aliter existimat, quinetiam quum decreuerit esse moriendum, tamen discessu à suis, atque ipsa relinquenda luce moueatur. Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturæ, quum & mendicitatem multi perpetiantur vt viuant: & angantur appropinquatione mortis cõfecti homines senectute: & ea perferant quæ Philoctetam videmus in fabulis, qui quum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio sagittarum.

Configebat tardus celeres, stans volantes,

vt apud Accium est,

Pennarúmque contextu corpori tegumenta faciebat.

De hominum genere aut omnino de animalium loquor, quum arborũ & stirpium eadem penè natura sit: siue vt doctissimis viris visum est, maior aliqua causa atque diuinior hanc vim ingenuit, siue hoc ita sit fortuito. Videamus ea quæ terra gignit corticibus & radicibus valida seruari, quod contingit animalibus sensuum distributione, & quadam compactione membrorum. Qua quidem de re quanquam assentior iis qui hæc omnia regi natura putant, quæ si natura negligat, ipsa esse non possint: tamen cõcedo, vt qui de hoc dissentiunt, existiment quod velint: ac vel hoc intelligant, siquando naturam hominis dicã, hominem dicere de me. nihil enim hoc differt. Nam prius à se poterit quisque discedere, quàm appetitum earum rerum quæ sibi conducant, amittere. Iure igitur grauissimi philosophi initium summi boni à natura petiuerunt, & illum appetitum rerum accõmodatarum, ingeneratum putauerunt omnibus qui continentur ea commendatione naturæ, qua se ipsi diligunt. Deinceps vidẽdum est, quoniã satis apertum est sibi quenque natura esse charũ, quæ sit hominis natura, id est enim de quo quærimus. Atqui perspicuum est hominẽ è corpore animóque constare, quum primæ sint animi partes, secundæ corporis. Deinde id quoque videmus, & ita figuratum corpus, vt excellat aliis: animúmque ita constitutum, vt & sensibus instructus sit, & habeat præstãtiam mẽtis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quædam vis rationis & cognitionis & scientiæ virtutúmque om-

nium. Nam quæ corporis sunt, ea nec authoritatem cum animi partibus comparãdam, & cognitionem habẽt faciliorem. Itaque ab his ordiamur. Corporis igitur nostri partes to-
61 táque figura & forma & statura quàm apta ad naturam sit apparet: neque est dubium quin frons, oculi, aures, & reliquæ partes, quales propriæ sunt hominis, intelligatur. Sed certe opus est ea valere & vigere, & naturales motus vsúsque habere, vt nec absit quid eorum, nec ægrum debilitatúmve sit: id enim natura desyderat. Est enim actio quædam corporis, quæ motus & status naturæ cõgruenteis tenet. In quibus si peccetur distortione & deprauatione quadam, aut motu statúve deformi: vt si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante sed retro: fugere planè se ipse, & hominem ex homine exuens, naturã odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quædam, & flexi fractíque motus, quales proteruorum hominum aut mollium esse solent, contra naturam sunt: vt etiam si animi vitio id eueniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque è contrario moderati, æquabilésque
63 habitus, affectiones, vsúsque corporis, apta esse ad naturam vidẽtur. Iam vero animus non esse solum, sed etiam cuiusdam modi debet esse, vt & omnes partes habeat incolumes, & de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cuiusque virtus, vt nequid impediat quo minus suo sensus quisque munere fungatur in his rebus cẽleriter expeditéque percipiendis quæ subiectæ sunt sensibus. Animi autem, & eius animi partis quæ princeps est, quǽque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: vnum earum quæ ingenerantur suapte natura, appellantúrque non voluntariæ: alterum earum quæ in voluntate positæ magis proprio nomine appellari solent, quarum est excellens in animorum laude præstantia. Prioris generis est docilitas, memoria: quæ ferè omnia appellantur vno ingenii nomine: eásque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. Alterum autem genus est magnarum verarúmque virtutum, quas appellamus volũtarias, vt prudentiam, temperan-
65 tiam, fortitudinem, iustitiam, & reliquas eiusdem generis. Et summatim quidem hæc erãt de corpore animóque dicenda, quibus quasi informatum est quod hominis natura postulet. Ex quo perspicuum est, quoniam ipsi à nobis diligamur, omniáque & in animo & in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa chara esse propter se, & in his esse ad bene viuendum momenta maxima. Nam cui proposita sit conseruatio sui, necesse est huic partes quoque sui charas esse, charioresque quò perfectiores sint, & magis in suo genere laudabiles. Ea enim vita expetitur quæ sit animi corporísque expleta virtutibus, in eóque summũ bonum poni necesse est: quandoquidem id tale esse debet, vt rerum expetendarum sit extremum. Quo cognito, dubitari nõ potest quin quum ipsi homines sibi sint per se & sua spõte chari, partes quoque & corporis & animi, & earum rerum quæ sunt in vtriusque motu
67 & statu, sua charitate colantur, & per se ipsæ appetantur. Quibus expositis, facilis est coniectura, ea maxime esse expetenda ex nostris quæ plurimum habent dignitatis: vt optimæ cuiusque partis, quæ per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. Ita fiet vt animi virtus corporis virtuti anteponatur, animíque virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariæ. Quæ quidem propriæ virtutes appellantur, multúmque excellunt, propterea quòd ex ratione gignuntur, qua nihil est in homine diuinius. Etenim omnium rerum quas & creat natura & tuetur, quæ aut sine animo sint, aut multo secus, eorum summum bonum in corpore est: vt non inscite illud dictum videatur in sue, Animum illi pecudi datum pro sale, ne putresceret. Sunt autem bestiæ quædam in quibus inest aliquid simile virtutis, vt in leonibus, vt in canibus, in equis: in quibus non corporum solum, vt in suibus, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. In homine autem summa omnis a-
69 nimi est, & in animo rationis, ex qua virtus est, quæ rationis absolutio definitur, quam etiam atque etiam explicandam putant. Earum etiam rerum quas terra gignit, educatio quædam & perfectio est non dissimilis animantium. Itaque & viuere vitem & mori dicimus, arborémque & nouellam & vetulam & vigere & senescere. Ex quo non est alienum, vt animantibus, sic illis & apta quædam ad naturam aptare, & aliena: earúmque augendarum & alendarum quandam cultricem esse, quæ sit scientia atque ars agricolarum, quæ circuncidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur: vt quò natura ferat, eò possit

Gg.i.

ire: vt ipsæ vites, si loqui possent, ita se tractandas tuendásque esse fateantur. Et nunc quidem quod eam tuetur, vt de vite potissimũ loquar, est id extrinsecus. In ipsa enim parum magna vis est, vt quàm optime se habere possit si nulla cultura adhibeatur. At vero si ad vitem sensus accesserit vt appetitum quendam habeat, & per se ipsa moueatur, quid facturam putas? An ea quæ per vinitorem antea consequebatur, & per seipsam curabit? Sed vidésne accessuram ei curam vt sensus quoque suos eorúmque omnium appetitum, & siqua sint ei membra adiuncta tueatur? Sic ad illa quæ semper habuit, iungit ea quæ postea accesserint, nec eundem finem habebit quem cultor eius habebat, sed volet secundum eam naturam quæ postea ei adiuncta sit, viuere: ita similis erit & finis boni atque antea fuerat, neque idem tamen. Non enim iam stirpis bonum quæret, sed animalis. Quòd si non sensus modo ei sit datus, verumetiam animus & animus hominis, non necesse est & illa pristina manere, vt tuenda, & inter hæc multo esse chariora quæ accesserint, animíque optimam quanque partem charissimam, in eáque expletione naturæ summi boni finem consistere, quum longe multúmque præstet mens atque ratio? Sic & extremum omnium appetendorum, atque ductũ à prima cõmunitate naturæ, multis gradibus ascendit, vt ad summum perueniret, quod cumulatur ex integritate corporis, & ex mentis ratione perfecta. Quum igitur ea sit quam exposui forma naturæ, si vt initio dixi, simulatque ortus esset, se quisque cognosceret, iudicaréque posset quæ vis & totius esset naturæ, & partium singularum, continuo videret quid esset hoc quod quærimus, omnium rerũ, quas expetimus, summum & vltimum, nec vlla in re peccare posset. Nunc vero à primo quidẽ mirabiliter occulta natura est, nec perspici, nec cognosci potest: progredientibus autem ætatibus sensim tardéve potius quasi nosmetipsos cognoscimus. Itaque illa prima cõmendatio, quæ à natura nostri facta est, nobis incerta & obscura est: primúsque appetitus ille animi tantum agit, vt salui atque integri esse possimus. Quum autem dispicere cœperimus, & sentire quid simus, & quid animantibus cæteris differamus, tum ea sequi incipimus ad quæ nati sumus. Quam similitudinem videmus in bestiis, quæ primo in quo loco natæ sunt, ex eo se non commouent: deinde suo quæque appetitu mouetur: serpere anguiculos, nare anaticulas, euolare merulas, cornibus vti videmus boues, nepas aculeis, suam denique cuique naturam esse ad viuendum ducẽ. Quæ similitudo in genere etiam humano apparet. Parui enim primo ortu sic iacent, tãquam omnino sine animo sint. Quum autem paulum firmitatis accesserit, & animo vtuntur & sensibus, conitunturque vt sese erigant, & manibus vtantur, & eos agnoscunt à quibus educantur: deinde æqualibus delectantur, libentérque se cum his congregant, dántque se ad ludendum, fabellarúmque auditione ducuntur: déque eo quod ipsis superat, aliis gratificari volunt, animaduertúntque ea quæ domi fiunt curiosius, incipiúntque commentari aliquid & discere: & eorum quos vident, volunt non ignorare nomina: quibúsque rebus cum æqualibus decertant, si vincunt, efferunt se lætitia: victi debilitantur, animósque demittunt. Quorum sine causa fieri nihil putandum est. Est enim natura sic generata vis hominis, vt ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eámque causam parui virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina mouentur. Sunt enim prima elementa naturæ, quibus auctis, virtutis quasi carmen efficitur. Nam quum ita nati factíque simus, vt & agendi aliquid, & diligendi aliquos, & liberalitatis, & referendæ gratiæ principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinémque aptos animos haberemus, à contrariísque rebus alienos, non sine causa eas quas dixi in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, è quibus accẽdi philosophi ratio debet, vt eam quasi deum ducem subsequens, ad naturæ perueniat extremum. Nam, vt sæpe iam dixi, in infirma ætate, imbecilláque mente vis naturæ per caliginem cernitur. Quum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit quidem ille naturæ vim, sed ita vt progredi possit longius, per se sit tamen inchoata. Intrãdum est igitur in rerum naturam, & penitus quid ea postulet, peruidendum. Aliter enim nosmetipsos nosse non possumus: quod præceptũ quia maius erat, quàm vt ab homine videretur, idcirco assignatũ est deo. Iubet igitur nos Pythius Apollo, Noscere nosmetipsos. Cognitio autem hæc est vna,

vt vim nostri corporis animíque norimus,sequamúrque eam vitã quæ rebus ipsis perfrua-
tur. Quoniam autẽ is animi appetitus à principio fuit,vt ea quæ dixi, quàm perfectissima
à natura haberemus,confitendum est(quum id adepti simus quod appetitũ sit)in eo quasi
vltimo consistere naturam,atque id esse summum bonũ,quod certe vniuersum sua spon-
te ipsum experi,& propter se necesse est:quoniam antè demonstratum est, etiam singulas
81 eius partes esse per se expetendas. In enumerandis autem corporis commodis siquis præ-
termissam à nobis voluptatem putabit,in aliud tempus quæstio differatur. Vtrum enim
sit voluptas in his rebus quas primas secundũ naturam esse diximus, nécne sit,ad id quod
agimus nihil interest.Si enim(vt mihi quidem videtur)non explet bona naturæ voluptas,
iure prætermissa est.Sin est in ea,quod quidam volunt:nihil impedit nostram hanc com-
prehensionem summi boni. Quæ enim cõstituta sunt prima naturæ, ad ea si voluptas ac-
cesserit, vnum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem sum-
mi boni,quæ est præposita,mutauerit. Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est,vt ea
duceretur omnis à prima commendatione naturæ. Nunc autem aliud iam argumentan-
di sequamur genus, vt non solum quia nos diligamus, sed quia cuiusque partis naturæ &
in corpore,& in animo sua quæque vis sit,idcirco in his rebus summa, nostra sponte mo-
83 ueamur. Atque vt à corpore ordiar, Vidésne vt siqua in membris praua,aut debilitata,aut
imminuta sint,occultent homines? Vt etiam contendant & elaborent si efficere possint,vt
aut non appareat corporis vitium, aut quàm minimum appareat,multósque etiam dolo-
res curationis causa perferant: vt si ipse vsus membrorum non modo non maior, verum-
etiam minor futurus sit,eorum tamen species ad naturam reuertatur. Etenim quum om-
nes natura totos se expetendos putent, nec id ob aliam rem, sed propter ipsos: necesse est
eius etiam partes propter se experi, quod vniuersum propter se expetatur, quod in motu
& in statu corporis nihil non est quod animaduertendum esse ipsa natura iudicet. Quem-
admodũ quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit, nihílne est in his
rebus quod dignum libero aut indignum esse ducamus? Nónne odio dignos multos pu-
85 tamus, qui quodam motu aut statu videntur naturæ legem & modum contempsisse? Et
quoniam hæc ducuntur de corpore,quid est cur non rectè pulchritudo etiam ipsa propter
se expetenda ducatur?Nam si prauitatem imminutionémque corporis propter se fugien-
dam putamus, cur non etiam ac fortasse magis propter se formæ dignitatem sequamur?
Et si turpitudinem fugiamus in statu & motu corporis, quid est cur pulchritudinem non
sequamur? Atque etiam valetudinem,vires,vacuitatem doloris,nõ propter vtilitatem so-
lũ,sed etiam ipsas propter se expetemus. Quoniam enim natura suis omnibus expleri par-
tibus vult, hunc statum corporis per seipsum expetit, qui est maximè è natura: quæ tota
perturbatur si aut ægrum corpus est,aut dolet,aut caret viribus. Videamus animi partes,
quarum est aspectus illustrior: quæ quò sunt excelsiores, eò dant clariora indicia naturæ.
87 Tantus est igitur innatus in nobis cognitionis amor & scientiæ, vt nemo dubitare possit
quin ad eas res hominũ natura nullo emolumento inuitata rapiatur. Videmúsne,vt pueri,
ne verberibus quidem à contemplandis rebus perquirendísque deterreantur? aut pulsi re-
quirant,& aliquid scire se gaudeant? vt aliis narrare gestiant?vt põpa,ludis, atque eiusmo-
di spectaculis teneantur, ob eámque rem vel famem & sitim perferant? Quid vero,qui in-
genuis studus atque artibus delectantur,nónne videmus eos nec valetudinis,nec rei fami-
liaris habere rationem,omniáque perpeti ipsa cognitione & scientia captos,& cum maxi-
mis curis & laboribus compensare eam,quam ex discendo capiant voluptatem?Mihi qui-
dem Homerus huiusmodi quiddam vidisse videtur in iis quæ de Sirenum cantibus finxe-
rit. Neque enim vocum suauitate videntur,aut nouitate quadam & varietate cantandi re-
89 uocare eos solitæ,qui prætervehebantur: sed quia multa se scire profitebantur,vt homines
ad earum saxa discendi cupiditate adhærescerent. Ita enim inuitãt Vlyssem:nam verti vt
quædam Homeri,sic istum ipsum locum,

O decus Argolicum quin puppim flectis Vlysses,
Auribus vt nostros possis agnoscere cantus?

Nam nemo hæc vnquam est transuectus cærula cursu,
Quin prius astiterit vocum dulcedine captus,
Pòst variis auido satiatus pectore musis,
Doctior ad patrias lapsus peruenerit oras.
Nos graue certamen belli, cladémque tenemus
Græcia quam Troiæ diuino numine vexit,
Omniáque è latis rerum vestigia terris.

Vidit Homerus probari fabulam non posse si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur: scientiam pollicentur, quam non erat mirum sapientiæ cupido patria chariorem. Atque omnia quidem scire cuiuscunque modi sint cupere, curiosorum: duci vero maiorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiæ, summorum virorum est putãdum. Quem enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui dum in puluere quædã describit attentius, ne patriam quidem captam esse senserit? Quantum Aristoxeni ingenium cõsumptum videmus in musicis? Quo studio Aristophanem putamus ætatem in literis duxisse? Quid de Pythagora, quid de Platone aut Democrito loquar? à quibus propter discẽdi cupiditatem videmus vltimas terras esse peragratas. Quæ qui non vidẽt, nihil vnquam magna cognitione dignũ amauerunt. Atque hoc loco qui propter animi voluptates coli dicunt ea studia quæ dixi, non intelligũt idcirco esse ea propter se expetẽda, quòd nulla vtilitate obiecta delectẽtur animi, atque ipsa scientia etiam si incõmoda datura sit, gaudeant. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? Ipsi enim quæramus à nobis stellarum motus, contemplationésque rerũ cælestium, eorúmque omnium quæ naturæ obscuritate occultantur cognitiones, quemadmodum nos moueant, & quid historia delectet, quam solemus persequi vsque ad extremũ, prætermissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero sum inscius esse vtilitatẽ in historia, non modo voluptatem. Quid, quum fictas fabulas è quibus vtilitas nulla duci potest, cum voluptate legimus? Quid, quum volumus nomina eorum qui quod gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa præterea minime necessaria? Quid, quòd homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique delectentur historia: maximéque eos videre possumus. res gestas audire & legere velle, qui à spe gerendi absunt, confecti senectute. Quocirca intelligi necesse est in ipsis rebus quæ discuntur & cognoscuntur, inuitamenta inesse quibus ad discendum cognoscendúmque moueamur. Ac veteres quidem philosophi in beatorum insulis fingunt qualis natura sit vita sapientum: quos cura liberatos, nullum necessarium vitæ cultum, aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi vt omne tempus in quærẽdo ac discendo, in naturæ cognitione consumant. Nos autem non solum beatæ vitæ istam oblectationem videmus, sed etiam leuamentum miseriarum. Itaque multi quum in potestate essent hostium aut tyrannorum, multi in custodia, multi in exilio, dolorem suum doctrinæ studiis leuauerunt. Princeps huius ciuitatis Phalereus Demetrius, quum patria pulsus esset iniuria, ad Ptolemæum se Regem Alexandriam contulit. Qui quum in hac ipsa philosophia ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastíque esset auditor, multa præclara in illo calamitoso otio scribit, non ad vsum aliquem suum, quo erat orbatus, sed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem è Cn. Aufidio, prætorio, erudito homine, oculis capto, sæpe audiebam quum se lucis magis quàm vtilitatis desyderio moueri diceret: Somnum denique nobis, nisi requietem corporibus & medicinam quandam laboris afferret, cõtra naturã putaremus datũ. aufert enim sensus, actionémque tollit omnẽ. Itaque si aut requietẽ natura non quæreret, aut eam posset alia quadã ratione cõsequi, facile pateremur, qui etiam nunc agendi aliquid discendíque causa propè cõtra naturam vigilias suscipere soleamus. Sunt autẽ clariora vel planè perspicua, nec dubitãda indicia naturæ, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, vt appetat animus aliquid agere semper, neque vlla cõditione quietẽ sempiternã possit pati. Facile est hoc cernere in primis puerorũ ætatulis. Quanquam enim vereor ne nimius in hoc genere videar: tamen omnes veteres philosophi maxime nostri, ad incunabula accedunt, quòd in pueritia facil-

lime ſe arbitrantur naturæ voluptatem poſſe cognoſcere. Videmus igitur vt conquieſcere
ne infantes quidem poſſint: quum vero paulum proceſſerint, luſionibus vel laborioſis de-
lectantur, vt ne verberibus quidem deterreri poſſint: eáque cupiditas agendi aliquid adole-
ſcit vnà cum ætatibus. Itaque ne ſi iucundiſſimis quidē nos ſomniis vſuros putemus, En-
dymionis ſomnū nobis velimus dari: idque ſi accidat, mortis inſtar putemus. Quinetiam
inertiſſimos homines neſcio qua ſingulari nequitia præditos, videmus tamen & corpore
& animo moueri ſemper, & quum re nulla impediantur neceſſaria, aut alueolū poſcere, aut
quærere quempiam ludū, aut ſermonē aliquem requirere: quúmque nō habeant ingenuas
ex doctrina oblectationes, circulos aliquos & ſemicirculos conſectari. Ne beſtiæ quidem
101 quas delectationis cauſa concludimus, quum copioſius alātur, quàm ſi eſſent liberæ, facile
patiuntur ſeſe cōtineri, motúſque ſoluros & vagos à natura ſibi tributos requirūt. Itaque
vt quiſque optime natus inſtitutúſque eſt, eſſe omnino nolit in vita, ſi gerēdis negotiis or-
batus, poſſit parariſſimis veſci voluptatibus. Nam aut priuatim aliquid gerere malūt, aut
qui altiore animo ſunt, capeſſunt remp. honoribus imperiiſque adipiſcēdis, aut totos ſe ad
ſtudia doctrinæ cōferunt: qua in vita tantū abeſt vt voluptates conſectentur, etiam curas,
ſolicitudines, vigilias perferūt, optimáque parte hominis (quæ in nobis diuina ducēda eſt)
ingenii & mentis acie fruuntur, nec voluptatē requirentes, nec fugientes laborē. Nec vero
intermittunt aut admirationem earum rerum quæ ſunt ab antiquis repertæ, aut inueſti-
gationem nouarum: quo ſtudio quum ſatiari non poſſunt, omnium cæterarum rerū obli-
103 ti, nihil abiectum, nihil humile cogitāt: tantáque eſt vis talibus in ſtudiis, vt eos etiam qui
ſibi alios propoſuerunt fines bonorum, quos vtilitate aut voluptate dirigunt, tamen in re-
bus quærendis explicandíſque naturis, ætates cōterere videamus. Ergo hoc quidem appa-
ret, nos ad agendum eſſe natos. Actionum autem genera plura, vt obſcurentur etiam mi-
nora maioribus. Maximæ autem ſunt primum, vt mihi quidem videtur, & his quorū nunc
in ratione verſamur, cōſyderatio, cognitióve rerum cæleſtium, & earū quas à natura oc-
cultatas & latētes indagare ratio poteſt: deinde rerumpub. adminiſtratio, aut adminiſtran-
di ſciendíque prudens, temperata, fortis, & iuſta ratio, reliquǽque virtutes, & actiones vir-
tutibus congruentes, quæ vno verbo cōplexi omnia, honeſta dicimus. Ad quorum etiam
cognitionem & vſum corroborati, natura ipſa præeunte, deducimur. Omniū enim rerum
105 principia parua ſunt, ſed ſuis progreſſionibus vſa augentur, nec ſine cauſa. In primo enim
ortu ineſt teneritas & mollities quædam, vt nec res videre optimas, nec agere poſſint. Vir-
tutis enim beatǽque vitæ (quæ duo maxime expetenda ſunt) ſerius lumen apparet, multo
etiam ſerius, vt planè qualia ſint intelligantur. Præclare enim Plato beatum, cui etiam in
ſenectute cōtigerit vt ſapientiam, veráſque opiniones aſſequi poſſit. Quare quoniam de pri
mis naturæ cōmodis ſatis dictū eſt, nunc de maioribus conſequentibúſque videamus. Na-
tura igitur corpus quidē hominis ſic & genuit & formauit, vt alia in primo ortu perfice-
ret, alia progrediente ætate fingeret, neque ſanè multum adiumentis externis & aduentitiis
vteretur. Animū autē reliquis rebus ita perfecit vt corpus. ſenſibus enim ornauit ad res per-
cipiendas idoneis, vt nihil, aut non multū adiumēto vllo ad ſuam cōfirmationē indigeret.
107 Quod autem in homine præſtantiſſimum atque optimum eſt, id deſeruit: (etſi dedit talem
mentem, quæ omnem virtutē iam accipere poſſet) ingenuítque ſine doctrina notitias par-
uas rerum maximarum, & quaſi inſtituit docere, & induxit in ea quæ inerant tanquam e-
lementa virtutis, ſed virtutem ipſam inchoauit. Nihil itaque amplius noſtrum eſt (quod
noſtrum dico, artis eſt) ad ea principia quæ accepimus conſequentia exquirere, quoad ſit id
quod volumus effectum, quod quidē pluris ſit haud paulo, magíſque ipſum propter ſe ex-
petendum, quàm aut ſenſus, aut corporis ea quæ diximus: quibus tātum præſtat mētis ex-
cellens perfectio, vt vix cogitari poſſit quid interſit. Itaque omnis honos, omnis admira-
tio, omne ſtudium ad virtutem, & ad eas actiones quæ virtuti ſunt conſentaneæ, refertur:
eáque omnia quæ aut ita in animis ſunt, aut ita geruntur, vno nomine honeſta dicuntur.
109 Quorū omnium quǽque ſint notitiæ, quǽque ſignificentur rerum vocabulis, quǽque cu-
iuſque vis & natura ſit, mox videbimus. Hoc autem loco tantum explicemus, hæc hone-

sta quæ dico, præterquam quod nosmetipsos diligamus: præterea suapte natura per se esse expetēda indicant pueri, in quibus vt in speculis natura cernitur. Quanta studia decertantium sunt? quanta ipsa certamina? vt illi efferuntur lætitia quum vicerint? vt pudet victos? vt se accusari nolunt? quàm cupiunt laudari? quos illi labores nō ferūt vt æqualium principes sint? quæ memoria est in his bene merentium? quæ referendæ gratiæ cupiditas? Atque ea in optima quaque indole maxime apparent, in qua hæc honesta quæ intelligimus, à natura adumbrantur. Sed hæc in pueris expressa, in iis vero ætatibus quæ iam cōfirmatæ sunt, quis est tam dissimilis homini qui non moueatur & offensione turpitudinis, & comprobatione honestatis? Quis est qui non oderit libidinosam, proteruam adolescentiam? Quis contrà in illa ætate pudorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligat? Quis Pullum Numitorem, Fregellanum proditorem, quanquam reipub. nostræ profuit, non odit? Quis vrbis conseruatorem Codrum? Quis Erichthei filias non maxime laudat? Cui Tubuli nomen odio non est? Quis Aristidem mortuum non diligit? An obliuiscimur quantopere in audiendo in legendóque moueamur, quum pie, quum amice, quum magno animo aliquid factum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem & ad decus nati, suscepti, instituti sumus? Qui clamores vulgi, atque imperitorū excitantur in theatris, quum illa dicuntur,

Ego sum Orestes. Contráque ab altero,
Immo enim vero ego sum, inquam, Orestes.

Quum autem etiam exitus ab vtroque datur conturbato errantíque Regi, ambos ergo vnà viuere precamur. Quoties hoc agitur, & quandóve nisi admirationibus maximis? Nemo est igitur qui non hanc affectionem animi probet atque laudet, qua non modo vtilitas nulla quæritur, sed contra vtilitatem etiam conseruatur fides. Talibus exemplis nō fictæ solum fabulæ, verumetiam historiæ refertæ sunt, & quidē maximæ nostræ. Nos enim ad sacra Idæa accipienda optimum virum delegimus: nos tutores misimus Regibus: nostri Imperatores pro salute patriæ sua capita vouerunt: nostri C O S S. Regem inimicissimum mœnibus iam appropinquantem monuerunt à veneno vt caueret: nostra in repub. & quæ per vim oblatum stuprum voluntaria morte lueret, inuenta est: & qui interficeret filiam, ne stupraretur. Quæ quidem omnia & innumerabilia præterea, quis est qui non intelligat & eos qui fecerint, dignitatis splendore ductos immemores fuisse vtilitatum suarum, nósque quum ea laudemus, nulla alia re nisi honestate duci? Quibus rebus breuiter expositis: (nec enim sum copiam quam potui, quia dubitatio nulla in re erat, persecutus:) sed his rebus concluditur profecto & virtutes omnes, & honestum illud quod ex his virtutibus exoritur, & in his hæret, per se esse expetendum. In omni autē honesto de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quàm coniunctio inter homines hominum, & quasi quædam societas & cōmunicatio vtilitatum, & ipsa charitas generis humani, quæ nata à primo satu, quo à procreatoribus nati diliguntur, & tota domus coniugio & stirpe coniungitur: serpit sensim foràs cognationibus primùm, tum affinitatibus, deinde amicitiis, pòst vicinitatibus cum ciuibus, & iis qui publice socii atque amici sunt, deinde totius cōplexu gentis humanæ. Quæ animi affectio suum cuique tribuens, atque hanc quam dico societatem coniunctionis humanæ, munifice & æque tuens, iustitia dicitur: cui sunt adiunctæ, pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quǽque sunt generis eiusdem. Atque hæc ita iustitiæ propria sunt, vt sint virtutum reliquarū communia. Nam quum sic hominis natura generata sit, vt habeat quiddā innatum, quasi ciuile atque populare, quod Græci πολιτικὸν vocāt, quicquid aget quæque virtus, id à cōmunitate, & ea quam exposui charitate atque societate humana nō abhorrebit: vicissímq; iustitia, vt ipsa se fundet vsu in cæteras virtutes, sic illas expetet. Seruari enim iustitia, nisi à forti viro, nisi à sapiente nō potest. Qualis est igitur omnis quam dico cōspiratio, consensúsque virtutū, tale est illud ipsum honestum. quandoquidem honestum aut ipsa virtus est, aut res gesta virtute. Quibus in rebus vita consentiens, virtutibúsque respondens, recta & honesta, & constans, & naturæ cōgruens existimari potest. Atque hæc coniunctio confusióque virtutum,

tamen à philoſophis ratione quadam diſtinguitur. Nam quũm ita copulatæ cõnexǽque ſint, vt omnes omnium participes ſint, nec alia ab alia poſſit ſeparari: tamen proprium ſuum cuiuſque munus eſt, vt fortitudo in laboribus periculiſque cernatur, temperantia in prætermittendis voluptatibus, prudentia in delectu bonorum & malorum, iuſtitia in ſuo cuique tribuendo. Quando igitur ineſt in omni virtute cura quædam quaſi foràs ſpectãs, aliósque appetens atque complectens, exiſtit illud vt amici, vt fratres, vt propinqui, vt affines, vt ciues, vt omnes denique (quando vnam ſocietatem hominum eſſe volumus) propter ſe expetendi ſint: atque eorũ nihil eſt eius generis, vt ſit in fine atque extremo bonorum. Ita fit vt duo genera propter ſe expetendorum reperiantur: vnum quod eſt in iis in quibus completur illud extremũ, quæ ſunt aut animi aut corporis. Hæc autem quæ ſunt
111 extrinſecus, id eſt quæ neque in animo inſunt, neque in corpore, vt amici, vt parentes, vt liberi, vt propinqui, vt ipſa patria, ſunt illa quidem ſua ſponte chara, ſed eodem in genere quo illa non ſunt. Nec vero quiſquam ſummum bonum aſſequi vnquam poſſet, ſi omnia illa quæ ſunt extra, quanquam expetenda, ſummo bono continerentur. Quomodo igitur, inquies, verum eſſe poterit, omnia referri ad ſummum bonum, ſi amicitiæ, ſi propinquitates, ſi reliqua externa ſummo bono non continerentur? hac videlicet ratione, quòd ea quæ externa ſunt, his tuemur officiis quæ oriuntur à ſuo cuiuſque genere virtutis. Nam & amici cultus, & parentis, & qui officio fungitur, in eo ipſo prodeſt, quòd ita fungi officio in recte factis eſt quæ ſunt orta virtutibus. Quæ quidem ſapientes, vtentes ſequuntur, tanquam duce natura. Non perfecti autem homines, & tamen ingeniis excellentibus præditi, excitantur ſpe gloriæ, quæ habet formam honeſtatis & ſimilitudinem. Quòd ſi ipſam
113 honeſtatem vndique perfectam atque abſolutam, rem vnam præclariſſimam omnium, maximéque laudandam penitus viderent, quonam gaudio complerentur, quum tantopere eius adumbrata opinione lætentur? Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in his potiendis quæ acerrime corripuiſſet, tanta lætitia perfundi arbitramur, quanta aut ſuperiorem Africanum, Annibale victo, aut poſteriorem Carthagine euerſa, quem Tyberina diſſenſio feſto illo die tanto gaudio affecit, quanto L. Paulum quum Regem Perſen captum adduceret, eodem flumine inuectum? Age nunc Luci noſter, extrue animo altitudinem excellentiámque virtutum. Iam non dubitabis quin earum compotes homines magno animo erectóque viuentes, ſemper ſint beati, qui omnes motus fortunæ, mutationeſque rerum & temporum, leues & imbecilles fore intelli-
115 gant, ſi in virtutis certamen venerint. Illa enim quæ ſunt à nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatiſſimam vitam, ſed ita vt ſine illis poſſit beata vita exiſtere. Ita enim paruæ & exiguæ ſunt iſtæ acceſſiones bonorum, vt quemadmodum ſtellæ in radio ſolis, ſic iſtæ in virtutũ ſplendore ne cernãtur quidem. Atque hæc vt vere dicitur parua eſſe ad beate viuendũ momenta iſta corporis cõmodorum: ſic nimis violentũ eſt, nulla eſſe dicere. Qui enim ſic diſputant, obliti mihi videntur quæ ipſi egerint principia naturæ. Tribuendum igitur eſt his aliquid, dummodo quãtum tribuendũ ſit intelligas. Eſt tamen philoſophi non tam glorioſa quàm vera quærentis, nec pro nihilo putare ea quæ ſecundum naturam illi ipſi glorioſi eſſe fatebantur, & videre tãtam vim virtutis, tantámque, vt ita dicam, authoritatem honeſtatis, vt reliqua non illa quidem nulla, ſed ita parua ſint vt
117 nulla eſſe videantur, hoc eſt non omnia ſpernentis præter virtutem, & virtutem ipſam ſuis laudibus amplificantis. Oratio denique hæc eſt vndique cõpleta & perfecta explicatio ſummi boni. Hinc cæteri particulas arripere conati, ſuam quiſque videri voluit afferre ſentẽtiam. Sæpe ab Ariſtotele, à Theophraſto mirabiliter eſt laudata per ſe ipſa rerum ſcientia. Hoc vno captus Erillus, ſcientiam ſummũ bonum eſſe defendit, nec rem vllam aliam per ſe expetendã. Multa ſunt dicta ab antiquis de cõtemnendis ac deſpiciendis rebus humanis. Hoc vnum Ariſto tenuit: præter vitia atque virtutes negauit rem eſſe vllam aut fugiendam aut expetendam. Poſitum eſt à noſtris in his rebus quæ ſecundũ naturam eſſent, non dolere. Hoc Hieronymus ſummũ bonum eſſe dixit. At vero Callipho, & poſt eum Diodorus, quum alter voluptatem adamauiſſet, alter vacuitatem doloris, neuter ho-

nestate carere potuit, quæ est à nostris laudata maxime. Quinetiam ipsi voluptarii diuer-
ticula quærant, & virtutes habeant in ore totos dies, voluptatémque primo duntaxat ex- 89
peti dicant, deinde consuetudine, quasi alteram naturam effici, qua impulsi multa faciunt,
nullam quærentes voluptatem. Stoici restant. hi quidem non vnam aliquam, aut alteram
à nobis, sed totam ad se nostram philosophiam trãstulerunt: atque vt reliqui fures earum
rerum quas ceperunt, signa commutant: sic illi vt nostris sententiis pro suis vterentur, no
mina tanquam rerum notas mutauerũt. Ita relinquitur sola hæc disciplina digna studio-
sis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus.

Quæ quum dixisset, paulúmq; institisset, Quid est, inquit, satísne vobis videor pro meo
iure in vestris auribus cõmentatus? Et ego, Tu vero, inquam, Piso, vt sæpe aliàs: sic hodie
ita ista nosse visus es, vt si tui copia nobis semper fieret, non multũ Græcis supplicandum
putarem. Quod quidem eò probaui magis, quia memini Staseam Neapolitanum, docto- 91
rem illum tuum nobilem sanè Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitũ, assentien-
tem his qui multum in fortuna secunda aut aduersa, multũ in bonis aut malis corporis
ponerẽt. Est, vt dicis, inquit: sed hæc ab Antiocho nostro familiari dicũtur multò melius
& fortius, quàm à Stasea dicebantur: quanquam ego non quæro quid tibi à me probatum
sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulũ cupio à te abducere. Tum Lucius, Mihi ve-
ro ista valde probata sunt, quod item fratri puto. Tum mihi Piso, Quid ergo, inquit, dás-
ne adolescenti veniam: an eum discere ea mauis, quæ quum præclare didicerit nihil sciat?

Ego vero, inquã, isti permitto: sed nónne meministi mihi licere probare ista, quæ sunt à
te dicta? Quis enim potest ea quæ probabilia videantur ei, non probare? An vero, inquit,
quisquam potest probare quod perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non ha 93
bet? Non est ista, inquit, Piso magna dissensio. Nihil enim est aliud quamobrẽ mihi per-
cipi nihil posse videatur, nisi quòd percipiendi vis ita definitur à Stoicis, vt negent quic-
quam posse percipi nisi tale verum quale falsum esse non possit. Itaque hæc cum illis est
dissensio, cum Peripateticis nulla sané. Sed hæc omittamus: habent enim & bene longam,
& satis litigiosam disputationem. Illud mihi à te nimium festinanter dictum videtur, sa-
pientes omnes semper esse beatos, nescio quò præteruolauit oratio. Quod nisi ita efficitur,
quæ Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus coniun-
gi beatam vitam nullo modo posse putauit, vereor ne vera sint. Nam illud vehementer re-
pugnat, eundem beatum esse, & multis malis oppressum. Hæc quomodo conueniant, non
sanè intelligo. Vtrum igitur tibi non placet, inquit, virtutis tantam vim esse, vt ad bea- 95
te viuendum se ipsa contenta sit? An si id probas, ita fieri posse negas, vt hi qui virtutis cõ-
potes sint, etiam malis quibusdã affecti, beati sint? Ego vero volo in virtute vim esse quã
maximam: sed quanta sit, aliàs: nunc tantum, possítne esse tanta, si quicquam extra vir-
tutem habeatur in bonis. Atqui, inquit, si Stoicis concedis, vt virtus sola si adsit, vitam
efficiat beatam, & concedis etiam Peripateticis. Quæ enim mala illi non audent appella-
re (aspera autem & incommoda, & reiicienda, & aliena naturæ esse concedunt) ea nos mala
dicimus, sed exigua, & porrò minima. Quare si potest esse beatus is qui est in asperis re-
iiciendísque rebus, potest is quoque esse qui est in paruis malis. Et ego Piso, inquam, si
est quisquam qui acute in causis videre soleat quæ res agatur, is es profecto tu. Quare at-
tende quæso: nam adhuc meo fortasse vitio quid ego quæram, non perspicis. Istic sum, 97
inquit, expectóque quid ad id quod quæram respondeas. Respondebo me non quærere,
inquam, hoc tempore quid virtus efficere possit: sed quid constanter dicatur, quid ipsum
à se dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia quum à Zenone, inquam, hoc magni-
fice tãquam ex oraculo editur, virtus ad beate viuendum seipsa contenta est. Quare, in-
quit? Respõdet, Quia nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum. Non quæro iam,
verúmne sit illud: dico, ea quæ dicat, præclare inter se cohærere. Dixerit hoc quidem E-
picurus, semper beatum esse sapientem, quod quidem solet ebullire nonnunquam. Quem
quidem quum summis doloribus conficiatur, ait dicturum, Quàm suaue est! quàm nihil
curo! Non pugnem cum homine cur tantum habeat in natura boni: illud vrgeam, non

intelligere eum quid sibi dicendum sit, quum dolorem summũ malum esse dixerit. Eadem
139 nunc mea aduersum te oratio est. Dicis eadem omnia & bona & mala, quæ quidẽ dicunt qui nũquam philosophum pictum, vt dicitur, viderunt. Valetudinem, vires, staturam, formam, integritatem vnguiculorũ omnium, deformitatem, morbum, debilitatem, mala iam illa externa. Parce tu quidem, sed hæc quum corporis bona sint, eorum conficientia certe in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, diuitias, honores, opes. Contrà hæc attende me nihil dicere: si ista mala sunt in quæ potest incidere sapiens, sapientẽ esse, non esse ad beate viuendum satis. Imò vero, inquit, ad beatissime viuendum parum est, ad beate vero satis. Animaduerti, inquã, te isto modo pauloante ponere, & scio ab Antiocho nostro dici sic solere. Sed quid minus probandũ quàm esse aliquẽ beatũ, nec satis beatum? Quod autem satis est, eo quicquid accesserit, nimiũ est, & nemo nimiũ beatus est, & nemo beato bea-
141 tior. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios Cõsules vidit, è quibus vnũ etiã & Censorẽ & triumphantẽ, quartũ autẽ Prætorẽ, eósque saluos reliquit, & tres filias nuptas, quum ipse Consul, Censor esset, Augur fuisset, triũphasset, vt sapiens fuerit, nónne beatior, quàm vt item sapiens fuerit, qui in potestate hostiũ vigiliis & inedia necatus est Regulus? Quid me istud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos respõsuros putas? Nihilo beatiorẽ esse Metellũ quàm Regulũ. Inde igitur, inquit, audiendũ est. Tamen à proposito, inquam, aberrauimus. Non enim, inquam, quæro quid verum, sed quod cuique dicendum sit. Vtinam quidem dicerent alium alio beatiorem, iam ruinas videres. In virtute enim sola, & in ipso honesto quum sit bonum positum: quúmque nec virtus, vt placet illis, nec honestum crescat, idque solum bonum sit, quo qui potiatur necesse est beatus sit, quum id augeri nõ possit, in quo vno positum est beatum esse, quî potest esse quisquã alius
143 alio beatior? Vidésne vt hæc concinnant? Et hercule (fatendum est enim quod sentio) mirabilis est apud illos cõtextus rerum. Respondent extrema primis, media vtrisque, omnia omnibus. quid sequatur, quid repugnet, vident. In Geometria prima si dederis, danda sunt omnia. Concede nihil esse bonum nisi quod honestum sit, concedendum est in virtute positam beatam vitam. Vide rursus retro. Date hoc, dandum erit illud. Quod vestri nõ item, tria genera bonorum, procliuius currit oratio, venit ad extremum, hæret in salebra. Cupit enim dicere, nihil posse ad beatam vitam deesse sapienti. Honesta oratio Socratica, Platonis etiã. Audeo dicere, inquit, non potest nisi retexueris illa: Paupertas si malum est, mendicus beatus esse non potest, quamuis sit sapiens. At Zeno eum non beatũ modo, sed etiam diuitem dicere ausus est. Dolere, malum: in crucem qui agitur beatus esse non potest. Bo-
145 num, liberi: misera orbitas. Bonum patria, miserum exilium. Bonum valetudo, miserũ morbus. Bonum integritas corporis, misera debilitas. Bonum incolumis acies, misera cæcitas. Quæ si potest singula consolando leuare, vniuersa quomodo sustinebit? Sit enim idem cæcus, debilis, morbo grauissimo affectus, exul, orbus, egens, torqueatur eculeo, quem hũc appellas Zeno? Beatum, inquit, etiam beatissimũ: quippe, inquiet, quum tam docuerim gradus istam rem nõ habere, quàm virtutem, in qua sit etiam ipsum beatum. Tibi hoc incredibile, quia beatissimum. Quid tuum credibile? Si enim ad populum me vocas, eum qui ita sit affectus beatũ nunquam probabis. Si ad prudentes, alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, vt ea præditi, vel in Phalaridis tauro beati sint: alterũ non dubitabunt, quin & Stoici cõuenientia sibi dicant, & vos repugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber
147 ille placet de beata vita? Tamẽ aberramus à proposito: & ne lõgius, Prorsus, inquam, Piso si ista mala sunt, placet. Nónne igitur tibi vidẽtur, inquit, mala? Id quæres, inquam, in quo verum respondebo, verses te huc atque illuc necesse est. Quo tandem modo, inquit? Quia si mala sunt, is qui erit in iis, beatus non erit: si mala non sunt, iacet omnis ratio Peripateticorũ. Et ille ridens, Video, inquit, quid agas: ne discipulum abducam, times. Tu vero, inquam, ducas licet si sequatur: erit enim mecum, si tecum erit. Audi igitur, inquit, Luci: tecum enim, vt ait Theophrastus, mihi instituenda oratio est. Omnis authoritas philosophiæ consistit in beata vita comparanda. Beate enim viuendi cupiditate incensi sumus omnes: hoc mihi cum tuo fratre conuenit. Quare hoc videndum est, possítne nobis

hoc ratio philoſophorum dare: pollicetur certe. Niſi enim id faceret, cur Plato AEgy-
ptum peragrauit, vt à ſacerdotibus barbaris numeros & cæleſtia acciperet? cur poſt Taren-
tum ad Archytam? cur ad reliquos Pythagoreos, Ethecratem, Timæum, Acrionem, Lo- 149
cros, vt quum Socratem expreſſiſſet, adiungeret Pythagoreorum diſciplinam, eáque quæ
Socrates repudiabat, addiſceret? Cur ipſe Pythagoras & AEgyptum luſtrauit, & Perſa-
rum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit, tot maria tranſmiſit?
Cur hæc eadem Democritus, qui (vere falſóne quæreremus) dicitur oculis ſe priuaſſe? certe
vt quàm minime animus à cogitationibus abduceretur: patrimonium neglexit, agros deſe-
ruit incultos, quid quærens aliud niſi beatam vitam? Quam ſi etiam in rerum cognitione
ponebat, tamen ex illa inueſtigatione naturæ conſequi volebat, vt eſſet bono animo. Id e-
nim ille ſummū bonum, εὐθυμίαν & ſæpe ἀθαμβίαν appellat, id eſt animū terrore liberum. Sed
hæc etſi præclare nondum, tamē & perpolita. Pauca enim, neque ea ipſa enucleate ab hoc
de virtute quidem dicta. Poſt enim hæc in hac vrbe primū à Socrate quæri cœpta, deinde 151
in hunc locum delata ſunt: nec dubitāt quin in virtute omnis vt bene, ſic etiam beate vi-
uendi ſpes poneretur. Quæ quum Zeno didiciſſet à noſtris, vt in actionibus præſcribi ſolet,
de re eadem fecit alio modo. Hoc tu nunc in illo probas, ſcilicet vocabulis rerum muta-
tis. Inconſtantiæ crimen ille effugit, nos effugere non poſſumus. Ille Metelli vitam negat
beatiorem quàm Reguli, præponendam tamen, nec magis expetendam, ſed magis ſumen-
dam, & ſi optio eſſet, eligendam Metelli, Reguli reiiciendam. Ego quam ille præponendam
& magis eligendam, beatiorem hanc appello, nec vllo minimo momento plus ei vitæ tri-
buo quàm Stoici. Quid intereſt, niſi quòd ego res notas notis verbis appello? Illi nomina
noua quærunt, quibus idem dicant: ita quēadmodum in Senatu ſemper eſt aliquis qui in-
terpretem poſtulet, ſic iſti nobis cū interprete audiendi ſunt. Bonum appello, quicquid ſe- 153
cundum naturam eſt: quod contra, malum. nec ego ſolus, ſed tu etiam Chryſippe in fo-
ro, domi, in ſchola definis. Quid ergo aliter homines, aliter philoſophos loqui putes opor
tere, quanti quicquid ſit? aliter doctos & indoctos? Sed quum conſtiterit inter doctos quan-
ti res quæque ſit, ſi homines eſſent, vſitate loquerētur. dum res maneant, verba fingant ar-
bitratu ſuo. Sed venio ad incōſtantiæ crimen, ne ſæpius dicas me aberrare. Quam tu po-
nis in verbis, ego poſitam in re putabam. Si ſatis erit hoc perceptū, in quo adiutores Stoi-
cos optimos habemus, tantā vim eſſe virtutis, vt omnia ſi ex altera parte ponantur, ne ap-
pareant quidem, quum omnia quæ illi cōmoda certe dicunt eſſe & ſumenda & eligēda, &
præpoſita, quæ ita definiunt vt ſatis magno æſtimanda ſint. Hæc igitur quum ego tot no
minibus à Stoicis appellata, partim nouis & cōmentitiis, vt iſta, producta & reducta, par- 155
tim idem ſignificātibus (quid enim intereſt expetas, an eligas? mihi quidem etiam lautius
videtur quod eligitur, & ad quod delectus adhibetur) Sed quum ego iſta omnia bona dixe
ro, tantum refert quàm magna dicam, quàm expetenda, quàm valde. Sin autem nec expe-
tenda ego magis quàm tu eligenda, nec illa ego pluris æſtimanda qui bona, quàm tu qui
producta appellas: omnia iſta neceſſe eſt obſcurari, nec apparere, & in virtutes tanquam in
ſolis radios incurrere. At enim qua in vita eſt aliquid mali, ea beata eſſe non poteſt. Ne ſe-
ges quidem igitur ſpicis vberibus & crebris, ſi auenam vſpiam videris: nec mercatura quæ-
ſtuoſa, ſi in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc vſquequaque aliter
in vita, & non ex maxima parte de tota iudicabis? an dubium eſt quin virtus ita maximā
partem obtineat in rebus humanis, vt reliquas obruat? Audebo igitur cætera quæ ſecun-
dum naturā ſint, bona appellare, nec fraudare ſuo veteri nomine, quàm aliquid potius no- 157
uum exquirere: virtutis autem amplitudinem, quaſi in altera libræ lance ponere. Terram,
mihi crede, ea lanx & maria deprimet. Semper enim ex eo quod maximas partes cōtinet,
latiſſiméque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare viuere. Igitur ſi ſemel
triſtis effectus eſt, hilara vita amiſſa eſt? At hoc in eo M. Craſſo, quē ſemel ait in vita riſiſſe
Lucillius, nō contigit vt ea re minus ἀγέλαστος, vt ait idem, vocaretur. Policratem Samium
fœlicem appellant, nihil acciderat ei quod nollet, niſi quòd anulum quo delectabatur, in
mare abiecit. Ergo infœlix vna moleſtia, fœlix rurſus quum is ipſe anulus in præcordiis

piscis inuentus est. Ille vero si insipiens(quod certè,quoniam tyrannus)nunquam beatus:
si sapiens,ne tum quidem miser quum ab Oronte Prætore Darei in crucem actus est. At
159 multis malis affectus,quis negat?sed ea mala virtutis magnitudine obruebâtur. An ne hoc
quidem Peripateticis concedis,vt dicant omnium virorum bonorum,id est sapientũ,om-
nibúsque virtutibus ornatorum vitam,omnibus partibus plus habere semper boni quàm
mali?Quis hoc dicit?Stoicis licet?minime.Sed isti ipsi qui voluptate & dolore omnia me-
tiuntur,nónne clamāt sapienti plus semper adesse quod velit,quàm quod nolit?Quum tā-
tum in virtute ponant hi,qui se fatentur virtutis causa,nisi ea voluptatē acciret,ne manũ
quidem versuros fuisse:quid facere nos oportet,qui quãuis minimam animi præstantiam
omnibus bonis corporis anteire dicamus,vt ea ne in conspectu quidem relinquatur?Quis
enim est qui hæc cadere in sapientem dicere audeat,vt si fieri possit,virtutē in perpetuum
abiiciat,vt dolore omni liberetur?Quis nostrum dixerit,quos non pudet ea quæ Stoici a-
161 spera dicunt,mala dicere,melius esse turpiter aliquid facere cum voluptate, quàm honeste
cum dolore?Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose desciuisse videtur à Stoicis pro-
pter oculorum dolorem.Quis vero hoc didicisset à Zenone, non dolere quum doleret?Il-
lud audierat,nec tamen didicerat,malum illud non esse,quia turpe non esset,& esset feren-
dum viro. Hic si Peripateticus fuisset,permansisset credo in sententia,quoniam dolorem
dicunt malum esse:de asperitate autem eius fortiter ferenda præcipiunt eadem quæ Stoi-
ci. Et quidem Archesilas tuus,etsi fuit in disserendo pertinacior,tamen noster fuit: erat
enim Polemonis. Is quum arderet podagræ doloribus,visitassétque hominem Carneades
Epicuri perfamiliaris,& tristis exiret,Mane quæso,inquit,Carneade noster,nihil illinc huc
peruenit.ostendit pedes & pectus,attamen hic mallet nō dolere. Hæc igitur est nostra ra-
163 tio quæ tibi videtur inconstans,quum propter virtutis cælestem quandam & diuinā tan-
támque præstantiam,vt vbi virtus sit,résque magnæ sumēdæ laudabilésque virtute gestæ,
ibi esse miseria & ærumna non possit: tamen labor possit & molestia,non dubitem dicere
omnes sapientes semper beatos esse:sed tamen fieri posse vt sit alius alio beatior. Atqui
iste locus est Piso tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam: quem si tenueris, non
modo meum Ciceronem,sed etiam meipsum abducas licebit. Tum Quintus,Mihi qui-
dem,inquit,satis hoc confirmatum videtur.Lætor quidem philosophiam (cuius antea su-
pellectilem pluris æstimabam quàm possessiones reliquorum, ita mihi diues videbatur,vt
ab ea petere possem quicquid in studiis nostris concupissem) hanc igitur lætor etiám acu-
tiorem repertam quàm cæteras,quod quidam ei deesse dicebant. Nunquam nostrā qui-
dem,inquit Pomponius iocans. Sed mehercule pergrata mihi oratio tua. Quæ enim dici
165 Latine posse non arbitrabar,ea dicta sunt à te: nec minus planè,quàm dicuntur à Græcis
verbis aptis.Sed tempus est,si videtur,& recta quidem ad me. Quod quum ille dixisset, &
satis disputatum videretur,in oppidum ad Pomponium pertex, imus omnes.

M. Tullii Ciceronis Tusculanarum

QVAESTIONVM AD M. BRVTVM LIB. I.

DE CONTEMNENDA MORTE.

QVVM defensionum laboribus, senatoriisque muneribus, aut omnino, aut magna ex parte essem aliquādo liberatus, retuli me Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quæ retenta animo, remissa temporibus, longo interuallo intermissa reuocaui. Et quum omnium artium, quæ ad rectam viuendi viam pertinerent, ratio & disciplina studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, continere-tur, hoc mihi Latinis literis illustrādum putaui. Non quia philosophia Græcis & literis & doctoribus percipi non posset: sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut inuenisse per se sapientius quàm Græcos: aut accepta ab illis fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent in quibus elaborarent. Nam mores & instituta vitæ, résque domesticas ac familiares, nos profecto & melius tuemur & lautius. Rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperauerunt & institutis & legibus. Quid loquar de re militari, in qua quum virtute nostri multū valuerunt, tum plus etiā disciplina? Iam illa quæ natura non literis assequuti sunt, neque cum Græcia, neque vlla cum gente sunt conferēda. Quæ enim tanta grauitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in vllis fuit, vt sit cum maioribus nostris comparāda? Doctrina Græcia nos & omni literarum genere superabat, in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam quum apud Græcos antiquissimum è doctis genus sit poetarum (siquidem Homerus fuit & Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo) serius poeticam nos accepimus. Annis enim ferè CCCCX, post Romā conditam Liuius fabulam dedit, C. Claudio Cæci F. M. Tuditano COS S. anno antè natum Ennium, qui fuit maior natu quàm Plautus & Næuius. Sero igitur à nostris poetæ vel cogniti vel recepti. Quanquam est in originibus, solitos esse in epulis canere cōuiuas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus. Honorem tamē huic generi nō fuisse declarat oratio Catonis, in qua obiecit vt probrum M. Nobiliori, quòd is in prouinciam poetas duxisset. Duxerat autem COS. ille in AEtoliam, vt scimus, Ennium. Quò minus igitur honoris erat poetis, eò minora studia fuerunt. Nec tamen siqui magnis ingeniis in eo genere exstiterūt, nō satis Græcorū gloriæ responderūt. An censemus si Fabio nobilissimo homini laudi datū esset quòd pingeret, nō multos etiā apud nos futuros Polycletos & Parrhasios fuisse? HONOS ALIT artes, omnésque incenduntur ad studia gloriæ: iacéntque ea semper, quæ apud quosque improbantur. Summā eruditionē Græci sitam censebant, in neruorum vocúmque cantibus. Igitur & Epaminondas, princeps meo iudicio Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur. Themistocléstque aliquot ante annos quum in epulis recusaret lyrā, est habitus indoctior. Ergo in Græcia Musici floruerunt: discebántque id omnes, no[illegible] nesciebat satis excultus doctrina putabatur. In summo honore apud illos Geometria fuit. Itaque nihil Mathematicis illustrius. At nos metiendi ratiocinandíque vtilitate, huius artis terminauimus modum. At cōtra oratorem celeriter complexi sumus, nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum, pòst autem eruditum. Nam Galbam, Aphricanū, Lælium, doctos fuisse traditū est, studiosum autē eum qui iis ætate anteibat Catonem: pòst vero Lepidum, Carbonem, Gracchos: deinde ita magnos nostram ad ætatem, vt non multū, aut nihil omnino Græcis cederetur. Philosophia iacuit ad hanc ætatem, nec vllum habuit lumen literarum Latinarum: quæ illustranda & excitāda nobis est, vt si occupati profuimus aliquid ciuibus nostris, prosimus etiam si possumus otiosi. In quo eò magis est nobis elaborandum, quòd multi iam esse libri Latini dicuntur scripti inconsyderate ab optimis illis quidem viris, sed nō satis eruditis. Fieri au-

tem poteſt vt recte quis ſentiat,& id quod ſentit,polite eloqui nō poſſit:ſed mandare quē-
quam literis cogitationes ſuas,qui eas nec diſponere,nec illuſtrare poſſit, nec delectanone
aliqua allicere lectorem,hominis eſt intemperanter abutentis & otio & literis.Itaque ſuos
libros ipſi legunt cum ſuis,nec quiſquam attingit præter eos qui eandem licētiam ſcriben
11 di ſibi permitti volunt. Quare ſi aliquid oratoriæ laudi noſtra attulimus induſtria,multo
ſtudioſius philoſophiæ fonteis aperiemus,è quibus etiā illa manabāt.Sed vt Ariſtoteles vir
ſummo ingenio,ſcientiæ copia,quum motus eſſet Iſocratis.Rhetoris gloria, dicere etiam
cœpit,adoleſcētes docere,& prudentiam cum eloquentia iungere:ſic nobis placet nec pri-
ſtinum dicēdi ſtudium deponere,& in hac maiore & vberiore arte verſari. Hanc enim per-
fectam philoſophiā ſemper iudicaui,quæ de maximis quæſtionibus copioſe poſſet orna-
téque dicere:in quā exercitationē ita nos ſtudioſe operā dedimus,vt iam etiā ſcholas Græ-
corum more habere auderemus. Vt nuper tuū poſt diſceſſum in Tuſculano quum eſſent
complures mecū familiares,tentaui quid in eo genere poſſem.Vt enim antea declamitabā
cauſas,quod nemo me diutius fecit:ſic hæc mihi nunc ſenilis eſt declamatio.Ponere iube-
13 bam de quo quis audire vellet, & id aut ſedens, aut ambulans diſputabam. Itaque dierum
quinque ſcholas,vt Græci appellant,in totidem libros contuli. Fiebat autem ita,vt quum
is qui audire vellet,dixiſſet quid ſibi videretur,tum ego contradicerē.Hæc eſt enim,vt ſcis,
vetus & Socratica ratio contra alterius opinionem diſſerendi. Nam ita facillime quid ve-
riſimillimū eſſet inueniri poſſe Socrates arbitrabatur.Sed quo cōmodius diſputationes no
ſtræ explicentur,ſic eas exponā quaſi agatur res,non quaſi narretur. Ergo ita naſcetur ex-
ordium. AVDITOR. Malū mihi videtur eſſe mors. MARCVS. Hiſne qui mortui
ſunt, an iis quibus moriendum eſt? A. Vtriſque. M. Eſt miſerum igitur, quoniam ma-
lum. A. Certe. M. Ergo & hi quibus euenit iam vt morerētur,& hi quibus euenturū eſt,
miſeri. A. Mihi ita videtur. M. Nemo ergo nō miſer. A. Prorſus nemo. M. Et qui-
15 dem ſi tibi conſtare vis,omnes quicunque nati ſunt erúntve, non ſolum miſeri,ſed etiam
ſemper miſeri.Nam ſi ſolos eos diceres miſeros quibus moriendum eſſet, neminē tu qui-
dem eorum qui viuerent exciperes.moriendum eſt enim omnibus:eſſet tamen miſeriæ fi-
nis in morte.quoniā autem etiam mortui miſeri ſunt,in miſeriam naſcimur ſempiternā.
Neceſſe eſt enim miſeros eſſe eos qui centum millibus annorū antè occiderunt,vel potius
omnes quicunque nati ſunt. A. Ita prorſus exiſtimo. M. Dic quæſo,num te illa ter-
rent,triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, tranſuectio Acherontis,mento ſum-
mam aquam attingens ſiti enectus Tantalus?Num illud quod Siſyphus verſat
Saxum ſudans nitendo,neque proficit hilum?
fortaſſe etiam inexorabiles iudices Minos & Rhadamanthus, apud quos nec te L. Craſſus
defendet,nec M.Antonius:nec quoniam apud Græcos iudices res agetur,poteris adhibere
17 Demoſthenē .Tibi ipſi pro te erit maxima corona cauſa dicenda. Hæc fortaſſe metuis,&
idcirco mortem cenſes eſſe ſempiternum malum. A. Adeóne me delirare cenſes,vt iſta
eſſe credam? M. An tu hæc non credis? A.Minime vero. M. Male hercule narras.
A.Cur quæſo? M.Quia diſertus eſſe poſſem ſi contra iſta dicerē. A. Quis enim non
in eiuſmodi cauſa, aut quid negotii eſt,hæc poetarum & pictorum portenta conuincere?
M.Atqui pleni libri ſunt cōtra iſta ipſa diſſerētium philoſophorū. A.Inepte ſanè:quis
eſt enim tam excors,quem iſta moueant? M. Si ergo apud inferos miſeri nō ſunt,ne ſunt
quidē apud inferos vlli. A.Ita prorſus exiſtimo. M. Vbi ſunt ergo hi,quos miſeros di-
cis,aut quem locum incolunt?Si enim ſunt,nuſquam eſſe non poſſunt. A.Ego vero nuſ-
quam eſſe illos puto. M.Igitur ne eſſe quidem. A. Prorſus iſto modo,& tamen miſeros
19 ob idipſum quidem quia nulli ſunt. M. Iam mallem Cerberum metueres,quàm iſta tam
inconſyderate diceres. A. Quid tandem? M. Quem eſſe negas,eundem eſſe dicis:vbi eſt
acumen tuū?quum enim miſerum eſſe dicis,tum eum qui non ſit,dicis eſſe. A. Non ſum
ita hebes vt iſta dicam. M. Quid dicis igitur? A.Miſerum eſſe(verbi cauſa)M.Craſſum,
qui illas fortunas morte dimiſerit:miſerum Cn.Pompeium,qui tāta gloria,dignitate tan-
ta ſit orbatus: omnes denique miſeros qui hac luce careant. M. Reuolueris eodem. Sint

enim oportet,ſi miſeri ſunt:tu autem modo negabas eos eſſe qui mortui eſſent.Si igitur non ſunt,nihil poſſunt eſſe:ita ne miſeri quidem ſunt. A. Non dico fortaſſe etiam quod ſentio:nam iſtud ipſum,non eſſe quum fueris,miſerrimũ puto. M. Quid miſerius quàm omnino nunquam fuiſſe?Ita qui nondum nati ſunt,miſeri iam ſunt,quia nõ ſunt: & nos ipſi,ſi poſt mortem miſeri futuri ſumus,miſeri fuimus antequam nati.Ego autem nõ cõmemini antequam ſum natus me miſerum:tu ſi meliore memoria es, velim ſcire ecquid 11
de te recordere. A. Ita iocaris, quaſi ego dicam eos miſeros qui nati non ſunt,& nõ eos miſeros qui mortui ſunt. M. Ergo eſſe dicis eos. A. Imò quia non ſunt,quum fuerint, eos miſeros eſſe. M. Pugnantia te loqui non vides? Quid enim tam pugnat, quàm non modo miſerum,ſed omnino quicquã eſſe qui nõ ſit? An tu egreſſus porta Capena, quum Calatini,Scipionũ,Seruiliorũ,Merellorum ſepulchra vides,miſeros putas illos? A. Quoniam me verbo premis,poſthac non ita dicam miſeros eſſe,ſed tantũ miſeros ob idipſum quia non ſunt. M. Non dicis igitur,miſer eſt M.Craſſus: ſed tantum, miſer M.Craſſus.

A. Ita planè. M. Quaſi non neceſſe ſit quicquid iſto modo pronunties,id aut eſſe,aut non eſſe.An tu dialecticis ne imbutus quidem es?In primis enim hoc traditur,Omne pronuntiatum(ſic enim mihi in præſentia occurrit vt appellarem ἀξίωμα:vtar pòſt alio ſi inue 13
nero melius)Id ergo eſt pronuntiatũ,quod eſt verum aut falſum. Quum igitur dicis,miſer M.Craſſus:aut hoc dicis,miſer eſt M.Craſſus,vt poſſit iudicari verum id falſúmne ſit, aut nihil dicis omnino. A. Age iam concedo non eſſe miſeros qui mortui ſunt,quoniã extorſiſti vt faterer qui omnino non eſſent,eos ne miſeros quidem eſſe poſſe.Quid,qui viuimus,quum moriendum ſit,nónne miſeri ſumus?Quæ enim poteſt in vita eſſe iucunditas,quum dies & noctes cogitãdum ſit iam iámque eſſe moriendum? M. Ecquid ergo intelligis quantum mali de humana conditione deieceris? A. Quonam modo? M. Quia ſi mori etiam mortuis miſerum eſſet,infinitum quoddam & ſempiternum malum haberemus in vita:nunc video calcem,ad quem quum ſit decurſum,nihil ſit præterea extimeſcendum. Sed tu mihi videris Epicharmi acuti,nec inſulſi hominis,vt Siculi,ſententiam ſequi. A. Quam? non enim noui. M. Dicam ſi potero Latine:ſcis enim me Græce lo- 15
qui in Latino ſermone non plus ſolere,quàm in Græco Latine. A. Et rectè quidem:ſed quæ tandem eſt Epicharmi iſta ſententia?

M. Emori nolo,ſed me eſſe mortuum nihil exiſtimo.

A. Iam agnoſco Græcum:& quoniam coegiſti vt concederem qui mortui eſſent eos miſeros non eſſe,perfice ſi poteſt vt ne moriendum quidem eſſe, miſerum putem. M. Iam iſtud quidem nihil negotii eſt,ſed etiam maiora molior. A. Quomodo hoc nihil negotii eſt?aut quæ ſunt tandem iſta maiora? M. Quoniam ſi poſt mortem nihil eſt mali,ne mors quidem eſt malum: cui proximum tempus eſt poſt mortem, in quo nihil eſſe mali concedis:ita ne moriendum quidem eſſe,malum eſt. Id eſt enim perueniendum eſſe ad id quod non eſſe malum confitemur. A. Vberius iſta quæſo: hæc enim ſpinoſiora prius vt 17
confitear me cogunt,quàm vt aſſentiar. Sed quæ ſunt ea quæ dicis te maiora moliri?

M. Vt doceam ſi poſſim non modo malum nõ eſſe mortẽ,ſed bonũ etiam eſſe. A. Nõ poſtulo id quidem,aueo tamen audire.Vt enim non efficias quod vis,tamen mors vt malum non ſit efficies:ſed nihil te interpellabo,continentẽ orationẽ audire malo. M. Quid, ſi te rogauero aliquid,nónne reſpondebis? A. Superbum id quidem eſt. Sed niſi quid neceſſe erit,malo ne roges. M. Geram tibi morem:& ea quæ vis,vt potero explicabo: nec tamen quaſi Pythius Apollo certa vt ſint & fixa quæ dixero, ſed vt homunculus vnus è multis probabilia coniectura ſequens.Vltrà enim quò progrediar,quàm vt veriſimilia videam,non habeo.Certa dicent hi,qui & percipi ea poſſe dicũt,& ſe ſapienteis eſſe profitẽtur. A. Tu vt videtur:nos ad audiendum parati ſumus. M. Mors igitur ipſa quæ videtur notiſſima res eſſe, quid ſit,primùm eſt vidẽdum. ſunt enim qui diſceſſum animi à cor- 19
pore putent eſſe mortem:ſunt qui nullum cenſeant fieri diſceſſum:ſed vnà animũ & corpus occidere,animúmque in corpore extingui.Qui diſcedere animũ cẽſent,alii ſtatim diſſipari,alii diu permanere,alii ſemper.Quid ſit porrò ipſe animus,aut vbi,aut vnde,magna

dissensio est. Aliis cor ipsum animus videtur,ex quo excordes,vecordes,concordésque di-
cuntur,& Nasica ille prudens bis C O S.Corculum:&
Egregie cordatus homo Catus AElius Sextus.
Empedocles autem animũ esse censet cordi suffusum sanguinem.Aliis pars quædam cere-
bri visa est animi principatum tenere.Aliis nec cor ipsum placet,nec cerebri quãdam par-
tem esse animum:sed alii in corde,alii in cerebro dixerũt animi esse sedem & locum. Ani-
32 mum autem alii animã,vt ferè nostri declarant,nominari. Nam & agere animã,& efflare
dicimus:& animosos,& bene animatos,& ex animi sententia.Ipse autem animus ab anima
dictus est. Zenoni Stoico animus ignis videtur. Sed hæc quidem quæ dixi,cor,cerebrum,
animã,ignem,vulgo reliqua ferè singuli,vt multi ante veteres.Proxime autẽ Aristoxenus
musicus,idémq; philosophus, ipsius corporis intentionẽ quandã velut in cantu & fidibus,
quæ harmonia dicitur,sic ex corporis totius natura & figura varios motus cieri tanquã in
cantu sonos.Hic ab artificio suo non recessit,& tamẽ dixit aliquid,quod ipsum quale esset,
erat multo antè dictum & explanatũ à Platone. Xenocrates animi figurã,& quasi corpus
negauit esse:verũ numerũ dixit esse,cuius vis(vt iam antè Pythagoræ visum erat) in natu-
ra maxima esset.Eius doctor Plato triplicẽ finxit animã:cuius principatũ,id est rationẽ,in
34 capite sicut in arce posuit:& duas partes separare voluit,iram & cupiditatẽ,quas locis dis-
clusit:iram in pectore,cupiditatem subter præcordia locauit.Dicæarchus autem in eo ser-
mone,quem Corinthi habitum tribus libris exposuit doctorũ hominũ disputantiũ,primo
libro multos loquẽtes facit,duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem quem ait à
Deucalione ortum,disserẽtem inducit,nihil esse omnino animũ,& hoc esse nomen totum
inane,frustráque & animalia & animãtes appellari,neque in homine inesse animũ vel ani-
mam,nec in bestia, vímque omnem eam,qua vel agamus quid,vel sentiamus,in omnibus
corporibus viuis æquabiliter esse fusam,nec separabilem à corpore esse, quippe quæ nulla
sit : nec sit quicquam,nisi corpus vnum & simplex,ita figuratum vt temperatione naturæ
vigeat & sentiat.Aristoteles longe omnibus (Platonẽ semper excipio) præstans & ingenio
36 & diligentia,quum quatuor nota illa genera principiorũ esset complexus,è quibus omnia
orirentur,quintam quandam naturam censet esse,è qua sit mens.Cogitare enim,& proui-
dere,& discere,& docere,& inuenire aliquid,& tam multa alia, meminisse,amare,odisse,cu
pere,timere,angi,lætari,hæc & similia eorum in horum quatuor generum nullo inesse pu
tat.Quintum genus adhibet vacans nomine,& sic ipsum animum ἐντελέχειαν appellat nouo
nomine,quasi quandam continuatam motionẽ & perennẽ.Nisi quæ me forte fugiunt,hæ
sunt ferè omnium de animo sententiæ. Democritũ enim magnum illum quidem virum,
sed leuibus & rotũdis corpusculis efficientẽ animum concursu quodam fortuito,omitta-
mus. Nihil est enim apud istos quod non atomorum turba conficiat.Harum sententiarũ
quæ vera sit,deus aliquis viderit:quæ verisimillima,magna quæstio est.Vtrum igitur inter
has sententias diiudicare malumus,an ad propositũ redire? A. Cuperem equidem vtrun-
38 que si posset,sed est difficile confundere. Quare si vt ista non differantur, liberari mortis
metu possumus,id agamus : sin id non potest nisi hac quæstione animorũ explicata,nunc
si videtur,hoc, illud aliás. M. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius.Efficiet
enim ratio vt quæcunque vera sit earum sentẽtiarum quas exposui,mors aut malum non
sit,aut sit bonum potius.Nam si cor,aut sanguis,aut cerebrum est animus,certe quoniam
est corpus,interibit cum reliquo corpore : si anima est,fortasse dissipabitur : si ignis,extin-
guetur:si est Aristoxeni harmonia, dissoluetur. Quid de Dicæarcho dicam,qui nihil om-
nino animũ dicat esse?His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quenquam
potest. Pariter enim cum vita sensus amittitur. Non sentientis autem nihil est vllam in
partem quod intersit. Reliquorũ sententiæ spem afferũt(si te forte hoc delectat)posse ani-
40 mos,quum è corporibus excesserint,in cælum,quasi in domiciliũ suum peruenire. A.Me
vero delectat,idque primum ita esse velim: deinde etiam si non sit,mihi tamen persuaderi
velim. M.Quid tibi ergo opera nostra opus est?num eloquentia Platonem superare pos-
sumus? Euolue diligenter eius eum librum qui est de animo,amplius quod desyderes nihil

erit. A. Feci mehercule,& quidem ſæpius,ſed neſcio quomodo dum lego aſſentior:quum
poſui librum,& mecum ipſe de immortalitate animorum cœpi cogitare,aſſenſio illa om-
nis elabitur. M. Quid hoc? dáſne aut manere animos poſt mortẽ,aut morte ipſa interi-
re? A. Do vero. M. Quid ſi maneant? A. Beatos eſſe concedo. M. Si intereant?

A. Non eſſe miſeros,quoniam ne ſint quidem. Iam iſtuc coacti à te paulo antè conceſſi-
mus. M. Quomodo igitur,aut cur mortem malum tibi videri dicis,quæ aut beatos nos
efficiet animis manentibus,aut non miſeros ſenſu carentes? A. Expone igitur,niſi mole- 42
ſtum eſt,primùm ſi potes animos remanere poſt mortem: tum ſi minus id obtinebis (eſt
enim arduum) docebis carere omni malo mortem. Ego enim iſtuc ipſum vereor ne ma-
lum ſit,non dico carere ſenſu, ſed carendum eſſe. M. Authoribus quidem ad iſtam ſen-
tentiam quam vis obtinere,vti optimis poſſumus,quod in omnibus cauſis & debet & ſo-
let valere plurimũ,& primũ quidem omni antiquitate,quæ quò propius aberat ab ortu,&
diuina progenie,hoc melius ea fortaſſe quæ erãt vera cernebat. Itaque vnum illud erat in-
ſitum priſcis illis,quos Caſcos appellat Ennius,eſſe in morte ſenſum,neque exceſſu vitæ ſic
deleri hominẽ vt funditus interiret:idque quum multis aliis rebus,tum è põtificio iure, &
cerimoniis ſepulchrorũ intelligi licet,quas maximis ingeniis præditi,nec tãta cura coluiſ-
ſent,nec violatas tam inexpiabili religione ſanxiſſent,niſi hæſiſſet in eorum mẽtibus mor 44
tem non interitum eſſe omnia tollentem atque delentem,ſed quandam quaſi migrationẽ
cõmutationémque vitæ:quæ in claris viris & fœminis dux in cælum ſoleret eſſe,in cæte-
ris humi retineretur,& permaneret tamen. Ex hoc & noſtrorum opinione

Romulus in cælo cum diis agit æuum,

vt famæ aſſentiens dixit Ennius,& apud Græcos,indéque perlapſus ad nos,& vſque ad O-
ceanum Hercules tantus & tam præſens habetur deus. Hinc Liber deus Semele natus,ea-
démque famæ celebritate Tyndaridæ fratres,qui non modo adiutores in prælis victoriæ
Po.Ro.ſed etiam nuntii fuiſſe perhibẽtur. Quid Ino Cadmi filia,nónne Leucothea nomi-
nata à Græcis, Matuta habetur à noſtris? Quid totum propè cælum,ne plures perſequar,
nónne humano genere completum eſt? Si vero ſcrutari vetera, & ex his ea quæ ſcriptores 46
Græciæ prodiderunt eruere coner,ipſi illi maiorum gentium dii qui habentur,hinc à no-
bis profecti in cælum reperientur. Quare,quorum demonſtrãtur ſepulchra in Græcia, re-
miniſcere,quoniam es initiatus quæ tradantur myſteriis:tum denique quàm hoc late pa-
teat intelliges. Sed qui nondum ea quæ multis pòſt annis tractari cœpiſſent, Phyſica didi-
ciſſent,tantũ ſibi perſuaſerant quantum natura admonente cognouerant,rationes & cau-
ſas rerum non tenebant. Viſis quibuſdam ſæpe mouebantur,hiſque maxime nocturnis vt
viderẽtur hi qui vita exceſſerant,viuere. Vt porrò firmiſſimũ hoc afferri videtur cur deos
eſſe credamus,quòd nulla gens tam fera,nemo omniũ tam ſit immanis,cuius mentem nõ
imbuerit deorum opinio. Multi de diis praua ſentiunt: id enim vitioſo more effici ſolet:
omnes tamen eſſe vim,& naturam diuinam arbitrantur. Nec vero id collocutio hominũ 48
aut conſenſus efficit:non inſtitutis opinio eſt confirmata,non legibus. Omni autem in re
conſenſio omnium gentium lex naturæ putanda eſt. Quis eſt igitur qui ſuorum mortem
primùm non eò lugeat,quòd eos orbatos vitæ cõmodis arbitretur? Tolle hanc opinionem,
luctum ſuſtuleris. Nemo enim mœret ſuo incõmodo,dolent fortaſſe & anguntur. Sed il-
la lugubris lamentatio,fletúſque mœrẽs ex eo eſt,quòd eum quem dileximus,vitæ com-
modis priuatum arbitramur,idque ſentire. Atque hæc ita ſentimus natura duce,nulla ra-
tione,nulláque doctrina. Maximũ vero argumentum eſt naturam ipſam de immortalita-
te animorũ tacitam iudicare,quòd omnibus curæ ſunt,& maxime quidem quæ poſt mor-
tem futura ſunt. Serit arbores quæ alteri ſeculo proſint,vt ait Statius in Synephebis:quid
ſpectans,niſi etiam poſtera ſecula ad ſe pertinere? Ergo arbores ſeret diligẽs agricola,qua-
rum aſpiciet baccam ipſe nunquam. Vir magnus leges,inſtituta,rempub. conſeret. Quid 50
procreatio liberorum,quid propagatio nominis,quid adoptiones filiorum,quid teſtamen-
torum diligentia,quid ipſa ſepulchrorummonumenta,quid elogia ſignificant,niſi nos fu-
tura etiã cogitare? Quid illud,num dubitas quin ſpecimen naturæ capi deceat ex optima

quaque natura? Quæ est igitur melior in hominum genere natura, quàm eorum qui se natos ad homines iuuandos, tutandos, conseruandos arbitrantur? Abüt ad deos Hercules: nunquam abiisset, nisi quum inter homines esset, eam sibi viam muniuisset. Vetera iam ista & religione omnium consecrata. Quid in hac repub. tot tantósque viros ob rempub. interfectos cogitasse arbitramur? iisdémne vt finibus nomen suum, quibus vita terminaretur? Nemo vnquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem.
52 Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit (ne & vetera & externa quæram) mihi. Sed nescio quo modo inhæret in mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum, idque in maximis ingeniis, altissimísque animis & existit maxime, & apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens qui semper in laboribus & periculis viueret? Loquor de principibus. Quid poetæ, nónne post mortem nobilitari volunt? vnde ergo illud?

Aspicite ô ciues senis Ennii imaginis formam.
 Hic vestrum panxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria. Idémque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu
 Faxit. cur? volito viuus per ora virûm.

54 Sed quid poetas? opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Mineruæ, quum inscribere non liceret? Quid nostri philosophi? nónne in his ipsis libris quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? Quòd si omnium consensus naturæ vox est, omnésque qui vbique sunt, consentiunt esse aliquid quod ad eos pertineat qui è vita cesserint: nobis quoque idem existimandum est. Et si quorum aut ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur (quia natura optima sunt) cernere naturæ vim, maxime verisimile est, quum optimus quisque maxime posteritati seruiat, esse aliquid cuius is post mortem sensum sit habiturus. Sed vt deos esse natura opinamur, qualésque sint ratione cognoscimus: sic permanere animos arbitramur, consensu nationum omnium. Qua in sede maneant, qualésque sint, ratione discendum est. cuius ignoratio finxit inferos, easque formidines quas tu contemnere non sine causa vide-
55 bare. In terram enim cadentibus corporibus, hísque humo tectis, ex quo dictum est humari, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum, quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt, quos auxerunt poetæ. Frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculæ & pueri, mouetur audiens tam grande carmen,

Adsum atque aduenio Acheronte vix via alta atque ardua,
Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus
Maximis, vbi rigida constat & crassa caligo inferûm.

Tantúmque valuit error, qui mihi quidē iam sublatus videtur, vt corpora cremata quum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerēt, quæ sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. Animos enim per seipsos viuentes non poterant mente complecti, formam aliquam
58 figurámque quærebant: inde Homeri tota νεκυΐα: inde ea quā meus amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat: inde in vicinia nostra Auerni lacus,

Vnde animæ excitantur obscura vmbra, aperto ostio
Alti Acheronis, falso sanguine imagines mortuorum.

Has tamē imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium laterúmve, & pulmonum vi & figura potest. Nihil enim animo videre poterant, ad oculos omnia referebant. Magni autem est ingenii reuocare mentem à sensibus, & cogitationem à consuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot seculis disputasse de animis, sed quod literis extet, Pherecides Syrus primùm dixit animos hominum esse sempiternos, antiquus sanè. fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipu-
60 lus eius Pythagoras maxime confirmauit, qui quum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnā illam Græciam cum honore & disciplina, tum etiam authoritate: multáque secula postea sic viguit Pythagoreorū nomen, vt nulli alii docti viderētur. Sed redeo

ad antiquos. Rationem illi ſententiæ ſuæ nō ferè reddebant, niſi quid erat numeris aut deſcriptionibus explicandum. Platonem ferunt, vt Pythagoreos cognoſceret, in Italiam veniſſe, & in ea cum alios multos, tum Archytam, Timæúmque cognouiſſe, & didiciſſe Pythagorea omnia: primúmque de animorum æternitate non ſolum ſenſiſſe idem quod Pythagoras, ſed rationem etiam attuliſſe, quam (niſi quid dicis) prætermittamus, & hanc totam ſpem immortalitatis relinquamus. A. An tu quum me in ſummā expectationem adduxeris, deſeris? Errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias, ſcio, & quem ex tuo ore admiror: quàm cum iſtis vera ſentire. M. Macte virtute: ego enim ipſe 66
cum eodem ipſo non inuitus errauerim. Num igitur dubitamus an ſicut pleraque, ſic & hoc? quanquā hoc quidem minime. Perſuadent enim Mathematici terram in medio mundi ſitam ad vniuerſi cæli complexum, quaſi puncti inſtar obtinere, quod κέντρον illi vocant. Eam porrò naturam eſſe quatuor omnia gignentium corporum, vt quaſi partita habeant inter ſe & diuiſa momenta, vt terrena, & humida ſuopte nutu, & ſuo pondere ad pates angulos in terram & in mare ferantur: reliquæ duæ partes, vna ignea, altera animalis: vt illæ ſuperiores in medium locum mundi grauitate ferantur & pondere, ſic hæ ſurſum rectis lineis in cæleſtem locum ſubuolent, ſiue ipſa natura ſuperiora appetente, ſiue quod à grauioribus leuiora natura repellantur. Quæ quum conſtent, perſpicuum debet eſſe animos quum è corpore exceſſerint, ſiue illi ſint animales, id eſt ſpirabiles, ſiue ignei, ſublime 67
ferri. Si vero aut numerus quidam ſit animus, quod ſubtiliter magis quàm dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis quàm non intellecta natura, multò etiam integriora ac puriora ſunt vt à terra longiſſime ſe efferant. Horum igitur aliquid animus eſt, nec tam vegeta mens, aut in corde cerebróve, aut in Empedocleo ſanguine demerſa iaceat. Dicæarchum vero cum Ariſtoxeno æquali & condiſcipulo ſuo doctos ſanè homines omittamus, quorum alter ne condoluiſſe quidem vnquam videtur, qui animum ſe habere non ſentiat: alter ita delectatur ſuis cantibus, vt eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex ſonorū interuallis noſſe poſſumus, quorum varia compoſitio harmonias etiam efficit plures. Membrorum vero ſitus & figura corporis vacans animo, quam poſſit harmoniam efficere non video. Sed hic quidem quanuis eruditus ſit, ſicut eſt, hæc magiſtro concedat Ariſtoteli: canere ipſe doceat. Bene enim illo Græcorum pro- 68
uerbio præcipitur,

Quam quiſque norit artem in hac ſe exerceat.

Illam vero funditus eiiciamus indiuiduorū corporum leuium & rotundorum concurſionem fortuitā, quam tamē Democritus concalefactā & ſpirabilem, id eſt animalem eſſe voluit. Is autē animus, qui ſi eſt horum quatuor generum ex quibus omnia conſtare dicuntur, ex inflammata anima conſtat, vt potiſſimum videtur Panætio, ſuperiora capeſſat neceſſe eſt. Nihil enim habent hæc duo genera proni, & ſupera ſemper petunt. Ita, ſiue diſſipantur procul à terris, id euenit, ſiue permanēt & conſeruant habitum ſuum, per hæc etiā magis neceſſe eſt ferantur ad cælum, & ab his perrumpatur & diuidatur craſſus hic & concretus aer qui eſt terræ proximus. Calidior eſt enim vel potius ardentior animus, quàm eſt hic aer, quem modo dixi craſſum atque concretum: quod ex eo ſciri poteſt, quia corpora 69
noſtra terreno principiorum genere confecta, ardore animi concaleſcunt. Accedit vt eò facilius animus euadat ex hoc aere, quem ſæpe iam craſſum appello, eúmque perrumpat, quòd nihil eſt animo velocius, nulla eſt celeritas quæ poſſit cum animi celeritate contendere. Qui ſi permanet incorruptus, ſuíque ſimilis, neceſſe eſt ita feratur vt penetret & diuidat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventíque coguntur: quod & humidum & caliginoſum eſt propter exhalationes terræ. Quam regionem quum ſuperauit animus, naturámque ſui ſimilem contigit & agnouit, iunctus ex anima tenui & ex ardore ſolis temperato, ignibus inſiſtit, & finem altius ſe efferendi facit. Quum enim ſui ſimilem & leuitatem & calorem adeptus, tanquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem mouetur. Eáque ei demum naturalis eſt ſedes, quum ad ſui ſimilem penetrauit, in quo nulla re egens aletur, & ſuſtentabitur iiſdem rebus quibus aſtra ſuſtentantur & aluntur. 70

Quúmque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes ferè cupiditates, cóque magis incēdi quòd his æmulemur qui ea habeant quæ nos habere cupimus, profecto tunc erimus beati quum corporibus relictis & cupiditatum & æmulationū erimus expertes. Quódque nunc facimus, quum laxati curis sumus, vt spectare aliquid velimus & visere, id multo tum faciemus liberius, totósque nos in contēplandis rebus, perspiciēdísque ponemus: propterea quòd & natura inest mētibus nostris insatiabilis quædā cupiditas veri videndi, & oræ ipsæ locorū illorum quo peruenerimus, quò faciliorē nobis cognitionē rerū cælestium, eò maiorem cognoscendi cupiditatē dabunt. Hæc enim pulchritudo etiā in terris patriā illam, & auitā (vt ait Theophrastus) philosophiā cognitionis cupiditate incēsam excitauit. Præ-
72 cipue vero fruentur ea, qui tum etiā quum has terras incolentes circunfusi erant caligine, tamē acie mentis dispicere cupiebant. Etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium Ponti viderunt, & eas angustias per quas penetrauit ea quæ est nominata

Argo, quia Argiui in ea delecti viri
Vecti petebant pellem inauratam arietis:

aut hi qui Oceani freta illa viderunt

Europam, Libyámque rapax vbi diuidit vnda:

quod tandem spectaculum fore putamus, quum totam terram contueri licebit, eiúsque cum situm, formam, circunscriptionem, tum & habitabiles regiones, & rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea quæ videmus. Neque enim est vllus sensus in corpore: sed vt non solum Physici docent,
74 verumetiam medici qui ista aperta & patefacta viderunt, viæ quasi quædam sunt ad oculos, ad nares, ad aures, à sede animi perforatæ. Itaque sæpe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris & oculis & auribus, nec videmus, nec audimus: vt facile intelligi possit animum & videre & audire, non eas partes quæ quasi fenestræ sunt animi, quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat & adsit. Quid, quòd eadem mente res dissimillimas comprehendimus, vt colorem, saporem, calorem, odorem, sonum, quæ nunquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, & is omnium iudex solus esset? Atque ea perfecto tum multo puriora & dilucidiora cernentur, quum quo natura fert, liber animus peruenerit. Nam nunc quidem quanquam foramina illa quæ patent ad animum à corpore callidissimo artificio natura fabricata est, tamē ter-
76 renis concretísque corporibus sunt intersepta quodam modo. Quum autē nihil erit præter animum, nulla res obiecta impediet quo minus percipiat quale quidque sit. Quāuis copiose hæc diceremus, si res postularet, quàm multa, quàm varia, quanta spectacula animus in locis cælestibus esset habiturus? Quæ quidem cogitans soleo sæpe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturæ cognitionem admirantur, eiúsque inuentori & principi gratias exultātes agunt, eúmque venerantur vt deum. Liberatos enim se per eum dicunt grauissimis dominis terrore sempiterno & diurno ac nocturno metu. Quo terrore? quo metu? Quæ est anus tam delira quæ timeat ista, quæ vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherontia templa, alta orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.

78 Non pudet philosophum in eo gloriari, quòd hæc nō timeat, & quòd falsa esse cognouerit? Ex quo intelligi potest quàm acuti natura sint qui hæc sine doctrina credituri fuerint. Præclarum autem nescio quid adepti sunt qui didicerunt, se quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod vt ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile aut gloriosum: nec tamen mihi sanè quicquam occurrit cur non Pythagoræ sit, & Platonis vera sentētia. Vt enim rationē nullam Plato afferret (vide quid homini tribuam) ipsa authoritate me frāgeret: tot autē rationes attulit, vt velle cæteris, sibi certe persuasisse videatur. Sed plurimi cōtra nitūtur, animósque quasi capite damnatos morte mulctāt: neque aliud est quicquā cur incredibilis his animorū videatur æternitas, nisi quòd nequeunt qualis animus sit vacans corpore intelligere, & cogitatione comprehēdere. Quasi vero in-
80 telligant qualis sit in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: vt si iam

poſſent in homine vno cerni omnia,quæ nunc tecta ſunt,caſurúſne in conſpectũ videatur animus,an tanta ſit eius tenuitas vt fugiat aciem.Hæc reputent iſti qui negant animũ ſine corpore ſe intelligere poſſe, videbũt quẽ in ipſo corpore intelligãt.Mihi quidẽ naturã animi intuenti multò difficilior occurrit cogitatio,multóque obſcurior qualis animus in corpore ſit,tanquã alienæ domui,quàm qualis quum exierit,& in liberũ cœlum quaſi in domũ ſuam venerit.Si enim quod nunquã vidimus, id quale ſit intelligere nõ poſſumus,certe & deum ipſum & diuinũ animũ corpore liberatũ,cogitatione cõplecti nõ poſſumus.Dicæarchus quidẽ & Ariſtoxenus,quia difficilis erat animi quid aut qualis eſſet intelligẽtia,nullũ omnino animũ eſſe dixerunt.Eſt illud quidẽ vel maximũ,animo ipſo animũ videre:& nimirũ hanc habet vim præceptũ Apollinis quo monet vt ſe quiſque noſcat.Nõ enim credo 82 id præcipit vt mẽbra noſtra aut ſtaturã, figurámve noſcamus: neque nos corpora ſumus, neque ego hæc dicẽs corpori tuo dico.Quum igitur noſce te dicit,hoc dicit,noſce animũ tuum. Nã corpus quidẽ quaſi vas eſt,aut aliquod animi receptaculũ. Ab animo tuo quicquid agitur,id agitur à te. Hunc igitur noſſe,niſi diuinũ eſſet,nõ eſſet hoc acrioris cuiuſdã animi præceptũ,ſic vt tributũ deo ſit,hoc eſt ſeipſum poſſe cognoſcere. Sed ſi qualis ſit animus ipſe animus neſciat,dic quæſo,ne eſſe quidẽ ſe ſciet ne moueri quidem ſe?Ex quo illa ratio nata eſt Platonis,quæ à Socrate eſt in Phædro explicata, à me autẽ poſita eſt in ſexto libro de rep.Quod ſemper mouetur,id æternum eſt:quod autem motũ affert alicui,quódque ipſum agitatur aliunde,quãdo finem habet motus,viuendi quoque finem habeat neceſſe eſt: ſolum igitur quod ſeipſum mouet,quia nunquã deſeritur à ſe,nunquã ne moueri 84 quidem deſinit. Quin etiam cæteris quæ mouẽtur,hic fons,hoc principium eſt mouendi. Principii autem nulla eſt origo:nam ex principio oriuntur omnia. Ipſum autem nulla ex re alia naſci poteſt. neq; enim eſſet id principiũ quod gigneretur aliunde. Quod ſi nunquã oritur,ne occidit quidẽ vnquam.Nam principiũ extinctum,nec ipſum ab alio renaſcetur, nec à ſe aliud creabit. ſiquidem neceſſe eſt à principio oriri omnia. Ita fit vt motus principium ex eo ſit quod ipſum à ſe mouetur.Id autem nec naſci poteſt,nec mori:vel concidat omne cælũ,omníſque natura conſiſtat neceſſe eſt,nec vim vllam nanciſcatur qua primo impulſu moueatur. Quum pateat igitur æternum id eſſe quod ſeipſum moueat,quis eſt qui hanc naturã animis eſſe tributã neget?Inanimũ eſt enim omne quod pulſu agitatur externo.Quod autẽ animal eſt,id motu cietur interiore & ſuo:nam hæc eſt propria natura 86 animi atque vis.Quæ ſi eſt vna ex omnibus quæ ſeipſam ſemper moueat,neque nata certe eſt,& æterna eſt.Licet cõcurrant plebeii omnes philoſophi (ſic enim ii qui à Platone & Socrate & ab ea familia diſſident,appellandi videntur) nõ modo nihil inquam tam elegãter explicabunt,ſed ne hoc quidẽ ipſum quàm ſubtiliter concluſum ſit intelligent. Sentit igitur animus ſe moueri: quod quum ſentit,illud vnà ſentit,ſe vi ſua,non aliena moueri,nec accidere poſſe vt ipſe vnquam à ſe deſeratur. Ex quo efficitur æternitas,niſi quid habes ad hæc. A. Ego vero facile ſum paſſus,ne in mẽtem quidẽ mihi aliquid cõtra venire,ita iſti faueo ſentẽtiæ. M. Quid illa tandem,num leuiora cenſes quæ declarant ineſſe in animis hominũ diuina quædam?quæ ſi cernerem quẽadmodum naſci poſſent,etiã quẽadmodum interirent viderem.Nam ſanguinẽ,bilem,pituitam,oſſa,neruos, venas,omnẽ denique mẽ- 88 brorum & totius corporis figuram videor poſſe dicere vnde concreta, & quo modo facta ſint. Per animũ ipſum, ſi nihil eſſet in eo niſi id vt per eum viueremus, tam natura putarem hominis vitam ſuſtentari,quàm vitis,quàm arboris.Hæc enim etiam dicimus viuere. Item ſi nihil haberet animus hominis niſi vt appeteret aut fugeret, id quoque eſſet ei cõmune cũ beſtiis.Habet primũ memoriã,& eam infinitã rerum innumerabiliũ.Quam quidem Plato recordationẽ eſſe vult vitæ ſuperioris.Nam in illo libro qui inſcribitur Memnon,puſionem quẽdam Socrates interrogat quædam geometrica de dimẽſione quadrati. Ad ea ſic ille reſpondet vt puer:& tamen ita faciles interrogationes ſunt, vt gradatim reſpondens eò perueniat, quaſi geometrica didiciſſet. Ex quo effici vult Socrates vt diſcere nihil aliud ſit quàm recordari.Quem locũ multo etiam accuratius explicat in eo ſermone quem habuit eo ipſo die quo exceſſit è vita.Docet enim quemuis,qui omniũ terũ rudis 90

esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri vllo modo posse vt à pueris tot rerum atque tantarum insitas, & quasi consignatas in animis notiones quas ἐννοίας vocant, haberemus, nisi animus antequam in corpus intrauisset, in rerum cognitione viguisset. Quúmque nihil esset, vt omnibus locis à Platone disseritur (nihil enim ille putat esse quod oriatur & intereat: idque solum esse, quod semper tale sit qualem ideam appellat ille, nos speciem) non potuit animus hoc in corpore inclusus agnoscere, cognita attulit. Ex quo tam multarũ rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, quũ repente in tam insolitum, támque perturbatum domicilium immigrauit: sed quum se collegit atque recrea-
92 uit, tum agnoscit illa reminiscẽdo. Ita nihil aliud est discere nisi recordari. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud quo meminimus, aut quam habet vim, aut vnde naturam? Non quæro quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quãta is qui à Pyrrho legatus ad Senatum est missus Cyneas, quanta nuper Carneades, quanta qui modo fuit Sceptius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi omnium memoria loquor, & eorum maxime qui in aliquo maiore studio & arte versantur, quorum quanta mens sit, difficile est existimare, ita multa meminerunt. Quorsum igitur hæc spectat oratio? quæ sit illa vis, & vnde sit, intelligendum puto. Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorũ. Anima sit animus, ignísve nescio: nec me pudet vt istos, fateri nescire quod nesciam. Illud si vlla alia de re obscu-
94 ra affirmare possem, siue anima, siue ignis sit animus, eum iurarem esse diuinum. Quid enim obsecro te, terráne tibi, aut hoc nebuloso & caliginoso cælo, aut sata aut concreta videtur tanta vis memoriæ? Si quid sit hoc non vides, at quale sit vides: si ne id quidem, at quãtum sit, profecto vides. Quid igitur? vtrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo tanquam in aliquod vas ea quæ meminimus, infundantur? Absurdum id quidem: qui enim fundus, aut quæ talis animi figura intelligi potest, aut quæ tanta omnino capacitas? An imprimi quasi ceram animum putamus, & memoriam esse signatarũ rerum in mente vestigia? Quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum esse vestigia? Quæ porrò tam immensa magnitudo quæ illa tam multa possit effingere? Quid illa vis, quæ tandem est quæ inuestigat occulta quæ inuẽtio atque excogitatio dicitur? Ex hácne tibi terrena mortalíque
96 natura & caduca concreta ea videtur? aut qui primus, quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina: aut qui dissipatos homines congregauit, & ad societatem vitæ conuocauit? Aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminauit? Aut qui errantium stellarum motus, progressiones institutionésque notauit? Omnes magni, etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras inuenerunt, à quibus mansuefacti & exculti, à necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam & auribus oblectatio magna ex parte est inuenta, & temperata varietate & natura sonorum: & astra suspeximus, tum ea quæ sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia: quorum conuersiones, omnísque motus qui animus vidit, is docuit similem animum suum esse eius, qui ea fabricatus in cæ-
98 lo esset. Nam quum Archimedes lunæ, solis, quinque errãtium motus in sphærã illigauit, effecit idem quod ille qui in Timæo mundum ædificauit Platonis deus, vt tarditate & celeritate dissimillimos motus vna regeret conuersio. Quod si in hoc mũdo fieri sine deo nõ potest, ne in sphæra quidẽ eosdem motus Archimedes sine diuino ingenio potuisset imitari. Mihi vero ne hæc notiora quidẽ & illustriora carere vi diuina videntur: vt ego aut poetam graue plenúmque carmen sine cælesti aliquo mentis instinctu putem fundere: aut eloquentiam sine maiore quadam vi fluere abundantem sonãtibus verbis, vberibúsque sentẽtiis. Philosophia vero omniũ mater artium, quid est aliud, nisi, vt Plato ait, donum: vt ego, inuentum deorum? Hæc nos primùm ad illorum cultum, deinde ad ius hominũ, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinémque animi erudi-
100 uit: eadémque ab animo tanquã ab oculis caliginẽ dispulit, vt omnia supera, infera, prima, vltima, media videremus. Prorsus hæc diuina mihi videtur vis, quæ tot res efficiat & tãtas.

Hh.iii.

Quid eſt enim memoria rerum & verborum? quid porrò inuentio? profectò id quo nec in deo quicquam maius intelligi poteſt. Non enim ambroſia deos, aut nectare, aut Iuuentate pocula miniſtrante lætari arbitror: nec Homerum audio qui Ganimedem à diis raptum ait propter formam, vt Ioui pocula miniſtraret: non iuſta cauſa cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat: diuina mallem ad nos. Quæ autem diuina? vigere, ſapere, inuenire, meminiſſe. Ergo animus qui vt ego dico, diuinus eſt, vt Euripides audet dicere, deus. Et quidem ſi deus aut anima, aut ignis eſt, idem eſt animus hominis. Nam vt illa natura cæleſtis & terra vacat & humore, ſic vtriuſque harum rerum humanus animus eſt expers. Sui autem eſt quinta quædam natura ab Ariſtotele inducta, primùm hæc & deorum eſt & animorum. Hanc nos ſententiam ſecuti, his ipſis verbis in conſolatione hæc expreſſimus. Animorum nulla in terris origo inueniri poteſt. Nihil enim eſt in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum eſſe videatur: nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil ineſt quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura prouideat, & complecti poſſit præſentia, quæ ſola diuina ſunt: nec inuenietur vnquam vnde ad hominem venire poſſint niſi à deo. Singularis eſt igitur quædam natura atque vis animi ſeiuncta ab his vſitatis notiſque naturis. Ita quicquid eſt illud quod ſentit, quod ſapit, quod vult, quod viget, cæleſte & diuinum eſt: ob eámque rem æternum ſit neceſſe eſt. Nec vero deus ipſe qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædam & libera ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens & mouens, ipſáque prædita motu ſempiterno. Hoc è genere, atque eadem è natura eſt humana mens. Vbi igitur aut qualis eſt iſta mens? vbi tua, aut qualis, potéſne dicere? An ſi omnia ad intelligendum non habeo quæ habere vellem, ne his quidem quæ habeo mihi per te vti licebit? Non valet tantum animus, vt ſeipſum ipſe videat: at vt oculus, ſic animus ſeſe non videns alia cernit. Non videt autem quod minimum eſt, formam ſuam fortaſſe, quanquam id quoque, ſed relinquamus: vim certe, ſagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna, hæc diuina, hæc ſempiterna ſunt. Qua facie quidem ſit, aut vbi habitet, ne quærẽdum quidem eſt: vt quum videmus ſpeciem primùm candorémque cæli, deinde conuerſionis celeritatem tantam, quantam cogitare non poſſumus, tum viciſſitudines dierum atque noctium, cõmutationéſque temporum quadripartitas ad maturitatem frugum & temperationẽ corporum aptas, eorúmque omniũ moderatorem & ducem ſolem, lunámque accretione & diminutione luminis quaſi faſtorum notantem & ſignificantem dies. Tum in eodem orbe in XII partes diſtributo quinque ſtellas ferri, eaſdem curſus conſtantiſſime ſeruantes diſparibus inter ſe motibus, nocturnámque cæli formam vndique ſyderibus ornatam. Tum globũm terræ eminentem è mari, fixum in medio mundi vniuerſi loco, duabus oris diſtãtibus habitabilem & cultum. Quarum altera, quam nos incolimus, ſub axe poſita ad ſtellas ſeptem, vnde

Horrifer aquilonis ſtridor gelidas molitur niues:

Altera auſtralis ignota nobis, quã vocãt Græci ἀντίχθονα. Cæteras partes incultas, quòd aut frigore rigeant, aut vrantur calore. Hic autem vbi habitamus, non intermittit ſuo tẽpore

Cælum niteſcere, arbores frondeſcere,
Vites lætificæ pampinis pubeſcere,
Ramos baccarum vbertate incuruéſcere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes ſcatere, herbis prata conueſtirier.

Tum multitudinem pecudum partim ad veſcẽdum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora veſtienda: hominémque ipſum quaſi contemplatorem cæli ac deorum, ipſorúmque cultorem, atque hominis vtilitati agros omnes & maria parentia. Hæc igitur & alia innumerabilia quum cernimus, poſſumúſne dubitare quin his præſit aliquis conditor vel effector, ſi hæc nata ſunt, vt Platoni videtur: vel ſi ſemper fuerint, vt Ariſtoteli placet, moderator tãti operis & muneris? Sic mentẽ hominis quãuis eam

non videas, vt deum non vides, tamen vt deum agnoſcis ex operibus eius: ſic ex memoria rerum & inuentione & celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim diuinā mentis agnoſcito. In quo igitur loco eſt? Credo equidem in capite: & cur credam, afferre poſſum, ſed aliàs: nunc vbi vbi ſit animus, certe quidem in te eſt. Quæ eſt ei natura? Propria puto & ſua. Sed fac igneam, fac ſpirabilem, nihil ad id de quo agimus: illud modo videto, vt deum noris, etſi eius ignores & locum & faciem: ſic animum tibi tuum notum eſſe opottere, etiam ſi ignores & locum & formam. In animi autem cognitione dubitare non poſſumus, niſi planè in phyſicis plumbei ſumus, quin nihil ſit animus admixtum, nihil cōcretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex: quod quum ita ſit, certe nec
112 ſecerni, nec diuidi, nec diſcerpi, nec diſtrahi poteſt, nec interire igitur. Eſt enim interitus quaſi diſceſſus & ſecretio ac direptus earum partium, quæ ante interitum iunctione aliqua tenebantur. His & talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quæſiuit ad iudicium capitis, nec iudicibus ſupplex fuit: adhibuítque liberam contumaciam à magnitudine animi inductam, non à ſuperbia. Et ſupremo vitæ die de hoc ipſo multa diſſeruit: & paucis antè diebus quum facile poſſet educi è cuſtodia, noluit. Et quum penè in manu iam mortiferum illud teneret poculum, loquutus ita eſt vt non ad mortem trudi, verum in cælum videretur aſcendere. Ita enim cenſebat, itáque diſſeruit duas eſſe vias, duplicéſque curſus animorum è corpore excedentium. Nam qui ſe humanis vitiis contaminaſſent, & ſe totos libidinibus dedidiſſent, quibus cæcati velut domeſticis vitiis atque flagitiis
114 ſe inquinauiſſent, vel in rep. violanda fraudes inexpiabiles concepiſſent: iis deuium quoddam iter eſſe ſecluſum à concilio deorum. Qui autem ſe integros caſtóſque ſeruauiſſent, quibúſque fuiſſet minima cum corporibus contagio, ſeſéque ab his ſemper ſeuocaſſent, eſſentque in corporibus humanis vitam imitati deorum, his ad illos à quibus eſſent profecti, reditum facilem patere. Itaque cōmemorat, vt cygni, qui non ſine cauſa Apollini dicati ſunt, ſed quòd ab eo diuinationē habere videantur qua prouidentes quid in morte boni ſit, cum cantu & voluptate moriantur: ſic omnibus & bonis & doctis eſſe faciendum. Nec vero de hoc quiſquam dubitare poſſet, niſi idem nobis accideret diligenter de animo cogitantibus. quod iis ſæpe vſu venit, qui quum acriter oculis deficientem ſolem intuerentur, vt aſpectum omnino amitterent: ſic mentis acies ſeipſam intuens, nonnūquam hebeſcit: ob eámque cauſam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans,
116 circunſpectans, hæſitans, multa aduerſa reuertens, tanquam ratis in mari immenſo noſtra vehitur oratio. Sed hæc & vetera, & à Græcis. Cato autem ſic abiit è vita, vt cauſam moriendi nactum ſe eſſe gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus iniuſſu hinc nos ſuo demigrare. Quum vero cauſam iuſtam deus ipſe dederit, vt tunc Socrati, nunc Catoni, ſæpe multis, næ ille mediuſfidius vir ſapiens lætus ex his tenebris in lucem illam exceſſerit. nec tamē illa vincula carceris ruperit, leges enim vetant: ſed tanquam à magiſtratu, aut ab aliqua poteſtate legitima, ſic à deo euocatus atque emiſſus exierit. Tota enim philoſophorum vita, vt ait idem, commentatio mortis eſt. Nam quid aliud agimus, quum à voluptate, id eſt à corpore, quum à re familiari quæ eſt miniſtra & famula corporis, quum à repub. quum à negotio omni ſeuocamus animum? quid, inquam, tum agimus, niſi animum ad ſeipſum aduocamus, ſecum eſſe cogimus, maximéque à corpore abducimus? Se-
118 cernere autem à corpore animum, ne quicquam aliud eſt quàm emori diſcere: quare hoc commentemur, mihi crede, diſiungamúſque nos à corporibus, id eſt conſueſcamus mori. Hoc & dum erimus in terris, erit illi cæleſti vitæ ſimile: & quum illuc ex his vinculis emiſſi feremur, minus tardabitur curſus animorum. Nam qui in compedibus corporis ſemper fuerunt, etiam quum ſoluti ſunt, tardius ingrediuntur, vt hi qui ferro vincti multos annos fuerunt: quò quum venerimus, tum denique viuemus. Nam hæc quidem vita mors eſt, quam lamentari poſſem ſi liberet. A. Satis tu quidem in conſolatione es lamentatus. quam quum lego, nihil malo quàm has res relinquere: his vero auditis, multo magis.

M. Veniet tempus, & quidem celeriter, & ſiue retractabis, ſiue properabis (volat enim ætas.) Tantū autem abeſt ab eo vt malum mors ſit, quod tibi dudum videbatur, vt verear ne

homini nihil ſit non malum aliud certe,ſed nihil bonũ aliud potius,ſiquidem vel dii ipſi, 110
vel cum diis futuri ſumus. A. Quid refert? adſunt enim qui hæc non probent. M. Ego
autem nunquam ita te in hoc ſermone dimittam vlla vti ratione,vt mors tibi videri ma-
lũm poſſit. A. Quî poteſt,quum iſta cognouerim? M. Quî poſſit rogas? Cateruæ ve-
niunt contradicentiũ,nec ſolum Epicureorũ quos quidem nõ deſpicio:ſed neſcio quo mo
do doctiſſimus quiſque contẽnit,acertime autẽ deliciæ meæ Dicæarchus contra hanc im-
mortalitatẽ diſſeruit.Is enim tres libros ſcripſit qui Leſbiaci vocãtur,quòd Mitylenis ſer-
mo habetur,in quibus vult efficere animos eſſe mortales.Stoici autẽ vſurã nobis largiun-
tur tanquam cornicibus:diu manſuros aiunt animos:ſemper,negant. Num vis igitur au-
dire,cur etiamſi ita ſit,mors tamen non ſit in malis? A. Vt videtur: ſed me nemo de im-
mortalitate depellet. M. Laudo id quidem, etſi nihil animis oportet confidere. Moue- 112
mur enim ſæpe aliquo acute concluſo,labamus, mutamúſque ſententiã clarioribus in re-
bus.In his enim eſt aliqua obſcuritas.Id igitur ſi acciderit,ſimus armati. A. Sanè quidẽ,
ſed ne accidat prouidebo. M. Nunquid igitur eſt cauſæ quin amicos noſtros Stoicos di-
mittamus:eos dico qui aiunt animos manere,è corpore quum exceſſerint, ſed nõ ſemper.
Iſtos vero qui quod tota in hac cauſa difficillimũ eſt,ſuſcipiant, poſſe animũ manere cor-
pore vacantem: illud autem quod non modo facile ad credendum eſt,ſed eo cõceſſo quod
volunt,conſequens,id certe non dant,vt quum diu permanſerit,ne intereat. A. Bene re-
prehendis,& ſe iſto modo res habet. M. Credamus igitur Panætio à Platone ſuo diſſen-
tienti. Quem enim omnibus locis diuinum,quem ſapientiſſimũ, quem ſanctiſſimũ,quem
Homerum philoſophorũ appellat,huius hanc vnam ſententiã de immortalitate animo-
rum non probat.Vult enim quod nemo negat, quicquid natum ſit interire: naſci autem 114
animos,quod declarat eorum ſimilitudo qui procreantur,quæ etiam in ingeniis,nõ ſolum
in corporibus appareat.Alteram autem affert rationem,nihil eſſe quum doleat,quin id æ-
grum eſſe quoque poſſit: quod autem in morbum cadat,id etiam interiturũ:dolere autem
animos,ergo & interire.Hæc refelli poſſunt.Sunt enim ignorãtis,quum de æternitate ani-
morum dicatur,de mente dici,quæ omni turbido motu ſemper vacet,non de partibus his,
in quibus ægritudines, iræ,libidinéſque verſentur: quas is contra quem hæc dicantur, ſe-
motas à mente & diſcluſas putat. Nam ſimilitudo magis apparet in beſtiis, quarum ani-
mi ſunt rationis expertes,hominum autem ſimilitudo in corporum figura magis extat:&
ipſi animi,magni refert quali in corpore locati ſint. Multa enim è corpore exiſtunt quæ
acuant mentem,multa quæ obtundant. Ariſtoteles quidem ait,omnes ingenioſos melan- 116
cholicos eſſe,vt ego me tardiorem eſſe non moleſte feram: enumerat multos,idque quaſi
conſtet,rationem cur ita fiat affert. Quòd ſi tanta vis eſt ad habitum mentis in his quæ gi-
gnuntur in corpore(ea ſunt autem quæcunque ſunt quæ ſimilitudinẽ faciant)nihil neceſ-
ſitatis affert cur naſcatur animi ſimilitudo. Omitto ſimilitudines:vellem adeſſe poſſet Pa-
nætius,vixit cũ Aphricano:quærerem ex eo,cuius ſuorum ſimilis fuiſſet Aphricani fratris
nepos:facie,patris:vita,omniũ perditorum ita ſimilis,vt eſſet facile teterrimus. Cuius etiã
ſimilis P.Craſſi ſapientis & eloquentis,& primi hominis nepos,multorúmque aliorum cla
rorum virorum quos nihil attinet nominare,nepotes & filii.Sed quid agimus?oblitíne ſu
mus hoc nunc nobis eſſe propoſitum,quum ſatis de æternitate dixerimus,ne, ſi interirent
quidẽ animi, quicquam mali eſſe in morte? A. Ego vero meminerã: ſed te de æternitate 118
dicentem aberrare propoſito facile patiebar. M. Video te alta ſpectare,& velle in cælum
migrare. A. Spero fore vt cõtingat id nobis: ſed fac,vt iſti volũt, animos non remane-
re poſt mortẽ: video nos ſi ita ſit,priuari ſpe beatioris vitæ. M. Mali vero quid affert iſta
ſententia? Fac enim animum ſic interire vt corpus: num igitur aliquis dolor,aut omnino
poſt mortem ſenſus in corpore eſt? Nemo id quidem dicit,etſi Democritũ inſimular Epi-
curus, Democritici negant:ne in animo quidem igitur ſenſus remanet,ipſe enim nuſquam
eſt. Vbi igitur malum eſt?quoniam nihil tertium. An quoniã ipſe animi diſceſſus à corpo-
re nõ fit ſine dolore? Vt credam ita eſſe,quàm eſt id exiguum:& falſum eſſe arbitror,& fit
plerunque ſine ſenſu,nonnunquam etiã cũ voluptate. totúmque hoc leue eſt qualecunque

est. fit enim ad punctum temporis. Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus
130 his quæ sunt bona in vita. Vide ne à malis dici verius possit. Quid ego nūc lugeam vitam hominum? vere & iure possum. Sed quid necesse est quum id agam ne post mortem miseros nos putemus fore, vitam etiam efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos quantum potuimus consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non à bonis. Verum si quærimus, hoc quidem à Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, vt is à Rege Ptolemæo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quo multi his auditis mortem sibiipsi consciscerēt. Callimachi quidē epigrāma in Ambraciotā Cleombrotum est, quem ait, quum nihil ei accidisset aduersi, è muro se in mare abiecisse lecto Platonis libro. Eius autem quem dixi Hegesiæ liber est ἀποκαρτερῶν, quòd à vita quidā per inediam discedens, reuocatur ab amicis, quibus respondens vitæ humanæ enumerat incom-
131 moda. Possem id facere, etsi minus quàm ille, qui omnino viuere expedire nemini putat. Mitto alios, etiam ne nobis expedit, qui & domesticis & forensibus solatiis ornamētisque priuati, certe si antè occidissemus, mors nos à malis non à bonis abstraxisset. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullū à fortuna vulnus acceperit. Metellus ille honoratus quatuor filiis, at quinquaginta Priamus, quibus decem & septem iusta vxore natis, in vtroque eandem habuit fortuna potestatem, sed vsa in altero est. Metellum enim multi filii, filiæ, nepotes, neptes in rogum imposuerunt. Priamum tanta progenie orbatum quum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si viuis filiis, incolumi regno occidisset,

» Astante ope barbarica,
» Tectis cælatis, laqueatis,

134 vtrum tandem à bonis an à malis discessisset? Tum profecto videretur à bonis. At certe ei melius euenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

» Hæc omnia vidi inflammari,
» Priamo in vitam euitari,
» Iouis aram sanguine turpari.

Quasi vero ista vel quicquā tum potuerit ei melius accidere: quod si antè occidisset, tamen euentum omnino amisisset, hoc autē tempore sensum malorum amisit. Pompeio nostro familiari quum grauiter ægrotaret Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitani fuerunt, nimirum etiam Puteolani, vulgo ex oppidis publice gratulabantur: ineptum sanè negotium & græculum, sed tamen fortunatum. Vtrum igitur si tum esset extinctus, à
136 bonis rebus, an à malis discessisset? Certè à miseris. Non enim cum socero bellum gessisset, non imparatus arma sumpsisset, non domum reliquisset, non ex Italia fugisset, non exercitu amisso nudus in seruorum ferrum & manus incidisset: non liberi desleti, non fortunæ omnes à victoribus possiderentur. Qui si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset. is propagatione vitæ quot, quātas, quàm incredibiles hausit calamitates? Hæc morte effugiuntur, etiam si non euenerint, tamen quia possunt euenire. Sed homines ea sibi accidere posse non cogitant, Metelli sperat sibi quisque fortunam: proinde quasi aut plures fortunati sint, quàm infœlices, aut certi quicquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius quàm timere. Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte priuari: ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, ídque esse miserum, certe ita dicant necesse est. An potest is qui non est, re vlla carere? Triste enim est nomen ipsum carendi. quia subiici-
138 tur hæc vis, habuit, non habet, desyderat, requirit, indiget. Opinor hæc incōmoda sunt carentis: caret oculis, odiosa cæcitas: liberis, orbitas: valet hoc in viuis. Mortuorum autē non vitæ modo commodis, sed ne vita quidē ipsa quisquam caret: de mortuis loquor qui nulli sunt. Nos qui sumus, num aut si cornibus caremus, aut pennis, sit qui id dixerit? Certe nemo. Quid ita? Quia quum id non habes quod tibi nec vsu nec natura aptum sit, nō careas etiam si sentias te non habere. Hoc premendum, etiam atque etiam est arguendū, confirmato illo de quo si mortales animi sunt, dubitare non possumus quin tātus interitus in morte sit, vt ne minima id quidem suspicio sensus relinquatur. Hoc igitur probe stabilito & fixo illud excutiendū est, vt sciatur quid sit carere: ne relinquatur aliquid erroris in ver-

bo.Carere igitur hoc ſignificat,egere eo quod habere velis. Ineſt enim velle in carẽdo,ni-
ſi quum ſic tanquam in febri dicitur alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio mo- 140
do etiam carere,quum aliquid non habeas, & nõ habere te ſentias,etiam ſi id facile patia-
re.Carere enim in morte non dicitur:non enim eſſet dolendum.Dicitur illud bono care-
re,quod eſt malum: ſed ne viuus quidem bono caret, ſi eo non indiget, ſed in viuo intelli-
gi tamen non poteſt regno carere.Dici autem hoc in te ſatis ſubtiliter nõ poteſt,poſſet in
Tarquinio quum regno eſſet expulſus:at in mortuo ne intelligi quidẽ poteſt.Carere enim
ſentientis eſt.nec ſenſus in mortuo eſt.ne carere quidem igitur in mortuo eſt.Quanquam
quid opus eſt in hoc philoſophari, quum rem non magnopere egere philoſophia videa-
mus?Quoties non modo ductores noſtri,ſed vniuerſi etiam exercitus ad nõ dubiam mor-
tem concurrerunt?Quæ quidem ſi timeretur,non L.Brutus arcens eum reditu tyrannum,
quem ipſe expulerat,in prælio concidiſſet.Non cum Latinis decertans pater Decius,cum
Hetruſcis filius,etiam cum Pyrrho nepos ſe hoſtium telis obieciſſent. Non vno bello pro 142
patria cadentes Scipiones Hiſpania vidiſſet, Paulum & Geminũ Cannæ,Venuſia Marcel-
lum,Latini Albinum,Lucani Gracchum. Num quis horum miſer hodie?ne tum quidem
poſt ſpiritũ extremum. Nec enim poteſt eſſe miſer quiſquam ſenſu perempto. A.At id
ipſum odioſum eſt,ſine ſenſu eſſe. M.Odioſum,ſi id eſſet carere.Quum vero perſpicuum
ſit, nihil poſſe in eo eſſe, qui ipſe non ſit:quid poteſt eſſe in eo odioſum qui nec careat nec
ſentiat?Quanquam hoc quidem nimis ſæpe,ſed eo quod in hoc ineſt omnis animi cõtra-
ctio ex metu mortis.Qui enim ſatis viderit,id quod eſt luce clarius,animo & corpore con
ſumpto, totóque animante deleto,& facto interitu vniuerſo,illud animal quod fuerit fa-
ctum eſſe nihil:is planè perſpiciet inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, & Regem
Agamemnonẽ,nihil intereſſe:nec pluris nunc facere M.Camillum hoc ciuile bellũ,quàm 144
illo viuo ego fecerim Romam captam.Cur igitur & Camillus doleret,ſi hæc poſt trecen-
tos & quinquaginta ferè annos euẽtura putaret? & egò doleam ſi ad decẽ millia annorum
gentem aliquam vrbem noſtrã potiturã putẽ? Quia tanta charitas patriæ eſt,vt eam non
ſenſu noſtro,ſed ſalute ipſius metiamur. Itaque non deterret ſapientẽ mors, quæ propter
incertos caſus cotidie imminet,& propter breuitatem vitæ nunquam longe poteſt abeſſe,
quo minus in omne tempus reip.ſuiſque conſulat, & poſteritatẽ ipſam, cuius ſenſum ha-
biturus non ſit,ad ſe putet pertinere.Quare licet etiam mortalẽ eſſe animum iudicantem,
æterna moliri non gloriæ cupiditate quam ſenſurus non ſit, ſed virtutis quam neceſſario
gloria,etiam ſi tu id non agas,cõſequatur.Natura vero ſe ſic habet: vt quomodo initium
nobis rerum omnium ortus noſter afferat,ſic exitũ mors: & vt nihil pertinuit ad nos ante 146
ortum,ſic nihil poſt mortẽ pertinebit.In quo quid poteſt eſſe mali,quum mors nec ad vi-
uos pertineat,nec ad mortuos?alteri nulli ſunt,alteros non attingit.Quam qui leuiorẽ fa-
ciunt,ſomni ſimillimã volunt eſſe:quaſi vero quiſquam ita nonaginta annos velit viuere,
vt quum ſexaginta confecerit,reliquos dormiat. Ne ſues quidẽ id velint, non modo ipſe.
Endymion vero, ſi fabulas audire volumus, neſcio quando in Latmo obdormiuit, qui eſt
mons Cariæ,nondũ opinor eſt experrectus. Num igitur eum curare cenſes,quum luna la-
boret,à qua conſopitus putatur, vt eum dormientem oſcularetur? Quid curet autẽ qui ne
ſentit quidẽ?Habes ſomnum,imaginẽ mortis,eámque quotidie induis:& dubitas quin ſen-
ſus in morte nullus ſit,quum in eius ſimulachro videas eſſe nullũ ſenſum? Pellantur ergo
iſtæ ineptiæ penè aniles,ante tempus mori miſerum eſſe.Quod tandẽ tempus?naturǽne?at 148
ea quidẽ dedit vſuram vitæ tanquam pecuniæ, nulla præſtituta die. Quid eſt igitur quod
querare ſi repetit quum vult?ea enim conditione acceperas. Iidem ſi puer paruus occidit,
æquo animo ferendum putant:ſi vero in cunis,ne querẽdum quidẽ:atqui ab hoc acerbius
exegit natura quod dederat.Nondũ guſtauerat,inquiunt,vitæ ſuauitatẽ: hic autẽ iam ſpe-
rabat magna,quibus frui cœperat. At id quidem ipſum in cæteris rebus melius putatur,a-
» liquam partẽ quàm nullã attingere.cur in vita ſecus? Quanquam non male ait Callima-
» chus,multo ſæpius lachrymaſſe Priamũ quàm Troilũ.Eorum autẽ,qui exacta ætate mo-
riuntur,fortuna laudatur. Cur?Nam(reor) nullis,ſi vita longior daretur,poſſet eſſe iucun-

150 dior:nihil est enim profecto homini prudentia dulcius,quam,vt cætera auferat,affert certe senectus. Quæ vero ætas lõga est?aut quid omnino homini longum?nónne modo pueros,modo adolescentes in cursu à tergo insequens, nec opinãtis assequuta est senectus? Sed quia vltra nihil habemus, hoc longum ducimus. Omnia ista perinde vt cuique data sunt pro rata parte à vita,lõga aut breuia dicũtur. Apud Hypanin fluuium,qui ab Europæ parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci,quæ vnum diem viuant. Ex his igitur hora V I I I quæ mortua est, prouecta ætate mortua est:quæ vero occidẽte sole, decrepita,eo magis si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimã ætatem cum æternitate,in eadem propemodum breuitate qua illæ bestiolæ reperiemur. Contemnamus igitur omnes ineptias(quod enim leuius huic leuitati nomen imponam?)totámque vim bene
152 viuendi in animi robore ac magnitudine, vt in omnium rerum humanarum cõtemptione ac despicientia, & in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus molestissimis effœminamur:vt si ante mors aduentet,quàm Chaldæorum promissa consequuti sumus,spoliati magnis quibusdam bonis,illusi destitutíque videamur. Quod si expectãdo & desyderãdo pendemus animis,cruciamur,angimur. Prò dii immortales quàm illud iter iucundum esse debet,quo confecto,nulla reliqua cura,nulla solicitudo futura sit!quàm me delectat Theramenes,quámque elato animo est! Etsi enim flemus quum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur,qui quum coniectus in carcerẽ,triginta iussu tyrannorum venenũ vt sitiens obduxisset,reliquum sic è poculo eiecit,vt id resonaret. Quo sonitu reddito arridens, Propino,inquit, hoc pulchro Critiæ: qui in eum fuerat teterrimus. Græci enim in conuiuiis solent nominare,cui poculũ tradituri sunt. Lusit vir egregius ex-
154 tremo spiritu,quum iam præcordiis conceptã mortẽ contineret. Veréque ei qui venenum præbuerat, mortẽ est eam auguratus quæ breui consequuta est. Quis hanc animi maximi æquitatem in ipsa morte laudaret,si mortẽ malũ iudicaret? Vadit in eundem carcerẽ, atque in eundem paucis post annis scyphũ Socrates eodem scelere iudicũ, quo tyrannorum Theramenes. Quæ est igitur eius oratio,qua facit eum Plato vsum apud iudices iam mor-
» te multatũ? Magna me,inquit,spes tenet,iudices,bene mihi euenire quòd mittat ad mor-
» tem. Necesse est enim sit alterũ de duobus,vt aut sensus omnino mors omnes auferat,aut
» in alium quendã locũ ex his locis morte migretur. Quamobrem siue sensus extinguitur,
» mórsq; ei somno similis est,qui nõnunquam etiam sine visis somniorũ placatissimã quie-
» tem affert,dii boni quid lucri est emori?aut quàm multi dies reperiri possint,qui tali nocti
» anteponantur?Cui similis futura est perpetuitas omnis cõsequentis temporis,quis me bea-
156 » tior?Sin vera sunt quæ dicuntur migrationem esse mortem in eas oras,quas qui è vita ex-
» cesserint incolunt,id multo iam beatius est, te quum ab iis qui se iudicum numero haberi
» volunt,euaseris,ad eos venire qui vere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthũ, AEa-
» cum, Triptolemũ: conuenitéque eos qui iuste & cum fide vixerint. Hæc peregrinatio me-
» diocris vobis videri potest?vt vero colloqui cũ Orphæo, Musæo, Homero, Hesiodo liceat,
» quanti tandem æstimatis?Equidẽ sæpe emori,si fieri posset,vellem,vt ea quæ dico mihi li-
» ceret inuenire. Quanta delectatione autem afficerer, quum Palamedẽ, quum Aiacẽ, quum
» alios iudicio iniquorũ circumuentos conuenirem! Tentarem etiam summi Regis,qui ma-
» ximas copias duxit ad Troiam,& Vlyssis Sisyphíque prudentiam. Nec ob eam rem,quum
158 » hæc exquirerem, sicut hîc faciebã, capite dãnarer. Ne vos quidem iudices ii qui me absol-
» uistis,mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quicquam euenire potest nec vi-
» uo,nec mortuo, nec vnquam eius res à diis immortalibus negligentur, nec mihi ipsi hoc
» accidit fortuito. Nec vero ego iis à quibus accusatus sum,aut à quibus condẽnatus,habeo
» quod succenseam,nisi quòd mihi nocere se crediderunt. Et hoc quidẽ hoc modo,nihil au-
» tem melius æstimo. Sed tempus est,inquit,iam hinc abire me vt moriar,vos vt vitã agatis.
» Vtrũ autem sit melius,dii immortales sciunt,hominẽ quidem scire arbitror neminẽ. Næ
» ego haud paulo hunc animũ malim,quàm eorũ omnium fortunas qui de hoc iudicauere.
Etsi quod præter deos negat scire quenquam, id scit ipse vtrum melius sit, nam dixit ante:sed suum illud,nihil vt affirmet,tenet ad extremum. Nos autem teneamus vt nihil cen-

ſcamus eſſe malum quod ſit à natura datum omnibus: intelligamúſque ſi mors malũ ſit, 160
eſſe ſempiternum malum. Nam vitæ miſeræ mors finis eſſe videtur: mors ſi eſt miſera, finis eſſe nullus poteſt. Sed quid ego Socratem aut Theramenem, præſtãtis viros virtutis & ſapientiæ gloria commemoro? quum Lacedæmonius quidam, cuius ne nomen quidẽ proditum eſt, mortem tantopere contempſerit, vt quum ad eam duceretur dãnatus ab Ephoris, & eſſet vultu hilari atque læto, dixiſſétque ei quidã inimicus, Contemníſne leges Lycurgi? reſpõderit, Ego vero illi maximã gratiam habeo, quòd me ea pœna mulctauerit, quam ſine mutuatione & ſine verſura poſſem diſſoluere. O virum Sparta dignũ: vt mihi quidem qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus eſſe videatur. Taleis innumerabileis noſtra ciuitas tulit. Sed quid duces & principes nominem, quum legiones ſcribat Cato ſæpe alacreis in eum locum profectas, vnde redituras ſe non arbitrarẽtur? Pari animo Lacedæ- 162
monii in Termopylis occiderunt. In quo Simonides,

Dic hoſpes Spartæ, nos te hîc vidiſſe iacentes,
Dum ſanctis patriæ legibus obſequimur.

Quid ille dux Leonidas dicit? Pergite animo forti Lacedæmonii, hodie apud inferos fortaſſe cœnabimus. Fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. E quibus vnus, quum Perſes hoſtis in colloquio dixiſſet glorians, Solem præ iaculorum multitudine & ſagittarum non videbitis: In vmbra igitur, inquit, pugnabimus. Viros cõmemoro. Qualis tãdem Lacæna, quæ quum filium in prælium miſiſſet, & interfectum audiſſet: Idcirco, inquit, genueram, vt eſſet qui pro patria mortem non dubitaret occumbere. Eſto fortes & duri Spartiatæ, magnam habet vim reip. diſciplina. Quid Cyrenæum Theodorum philoſophũ non 164
ignobilem, nónne miramur? cui quum Lyſimachus Rex crucẽ minaretur, Iſtis quæſo, inquit, iſta horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil intereſt humine, an ſublime putreſcat. Cuius hoc dicto admoneor vt aliquid etiam de humatione & ſepultura dicendum exiſtimẽ, rem nõ difficilẽ his præſertim cognitis, quæ de nihil ſentiendo paulo ante dicta ſunt: de qua Socrates quidẽ quid ſenſerit, apparet in eo libro in quo moritur, de quo iam tam multa diximus. Quum enim de immortalitate animorum diſputauiſſet,
" & iam moriendi tempus vrgeret, rogatus à Critone quemadmodũ ſepeliri vellet: Multam
" vero, inquit, operã amici fruſtrà cõſumpſi. Critoni enim noſtro nõ perſuaſi me hinc auo-
" laturũ, neque quicquam me relicturũ. Veruntamen Crito ſi me aſſequi potueris: aut ſicu-
" bi nactus eris, vt tibi videbitur, ſepelito. Sed mihi crede nemo me veſtrũ quum hinc exceſ- 166
" ſero, conſequetur. Præclare id quidẽ, qui & amico permiſerit, & ſe oſtenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, & id quidẽ ſentiens, ſed vt Cynicus aſperius, proiici ſe iuſſit inhumatum. Tum amici, Volucribúſne & feris? Minime verò, inquit, ſed bacillum prope me quo abigã, ponitote. Quî poteris? illi: nõ enim ſenties. Quid igitur mihi ferarũ laniatus oberit nihil ſentienti? Præclare Anaxagoras, qui quum Lampſaci moreretur, quærentibus amicis, velléne Clazomenas in patriam, ſiquid ei accidiſſet, afferri: Nihil neceſſe eſt, inquit: vndique enim ad inferos tãtundem viæ eſt. Totáque de ratione humationis vnũ tenendũ eſt ad corpus illã pertinere, ſiue occiderit animus, ſiue vigeat. In corpore autẽ perſpicuum eſt, vel extincto animo vel elapſo nullũ reſidere ſenſum. Sed plena errorũ ſunt omnia. Trahit Hectorẽ ad currũ religatũ Achilles, lacerari eum & ſentire credo pu- 168
tat: ergo hic vlciſcitur, vt quidem ſibi videtur. At illa ſicut acerbiſſimam rem mœret,

Vidi videre quod me paſſa ægerrime,
Hectorem curru quadriiugo raptarier.

Quem Hectorẽ? aut quandiu ille erit Hector? Melius Accius, & aliquando ſapiens Achilles, Imò enim vero corpus Priamo reddidi, Hectorem abſtuli.

ideo alter Hector

Non igitur Hectora traxiſti, ſed corpus quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur è terra, qui matrem dormire non ſinat,

Mater te appello, tu quæ curam ſomno ſuſpenſo leuas,
Neque te mei miſeret, ſurge & ſepeli natum.

Hæc cum preſſis & flebilibus modis, qui totis theatris mœſtitiã inferant, concinnũtur: 170

difficile est non eos qui inhumati sunt, miseros iudicare.
Prius quàm feræ, Volucrésque.
Metuit ne laceratis membris minus bene vtatur: ne combustis, non extimescit.
Heu reliquias semiassi Regis denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutas fœdè diuexarier.
Non intelligo quid metuat, quum tam bonos septenarios fundat ad tibiam. Tenendum
est igitur, nihil curãdum esse post mortem, quum multi inimicos etiam mortuos puniun-
tur. Execratur luculentis sanè versibus apud Ennium Thyestes: primũ vt naufragio pereat
Atreus. Durum hoc sanè: talis enim interitus non est sine graui sensu. Illa inania,
171 Ipse summis saxis fixus asperis
Euisceratus latere pendens, saxa spargens tabo,
Sanie, & sanguine atro.
Non ipsa saxa magis sensu omni vacabant, quàm ille latere pendens cui se hic crucia-
tum censet optare. quàm essent dura si sentiret! Nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam
inane,
Neque sepulcrum quo recipiat, habeat portum corporis,
Vbi remissa humana vita corpus requiescat à malis.
Vides quanto hæc in errore versentur. Portum esse corporis, & requiescere in sepulcro
putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui nõ erudierit filium, nec docuerit quatenus esset
quidque curandum. Sed quid singulorum opiniones animaduertam, nationũ varios erro-
174 res perspicere quum liceat? Condiunt AEgyptii mortuos, & eos domi seruant. Persæ etiam
cera circunlitos condiunt, vt quàmaxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos
est non humare corpora suorum, nisi à feris sint antea laniata. In Hyrcania plebs publicos
alit canes, optimates domesticos. Nobile autem genus canum illud scimus esse, sed pro sua
quisque facultate parat à quibus lanietur, eámque optimam illi esse censent sepulturam.
Permulta alia colligit Chrysippus, vt est in omni historia curiosus: sed ita tetra sunt quæ-
dam vt ea fugiat & reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis,
non negligendus in nostris, ita tamẽ vt mortuorũ corpora nihil sentire sentiamus. Quan-
tum autem consuetudini famǽque dandum sit, id curent viui: sed ita vt intelligãt nihil ad
mortuos pertinere. Sed profectò mors tum æquissimo animo oppetitur, quum suis se lau-
dibus vita occidens consolari potest. Nemo parũ diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto
176 functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortẽ tẽpestiua fuerũt, quæ vtinã potuissem obire.
Nihil enim iam acquirebatur: cumulata erãt officia vitæ cũ fortuna bella restabant. Qua-
re si ipsa ratio minus perficiet vt mortẽ negligere possimus, at vita acta perficiat vt satis su-
pérque vixisse videamur. Quanquam enim sensus abierit, tamẽ summis & propriis bonis
laudis & gloriæ, quamuis non sentiant mortui, nõ carẽt. Etsi enim nihil in se habeat glo-
ria cur expetatur, tamen virtutem tanquam vmbra sequitur. Verũ multitudinis iudicium
de bonis (siquando est) magis laudandum est, quàm illi ob eam rem beati. Non possum au-
tem dicere, quoquomodo hoc accipietur, Lycurgum, Solonem, legũ & publicæ disciplinæ
carere gloria: Themistoclẽ, Epaminondam, bellicæ virtutis. Antè enim Salaminam ipsam
Neptunus obruet, quàm Salamini trophæi memoriam: priúsque Bœotia Leuctra tollẽtur,
178 quàm pugnæ Leuctricæ gloria. Multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Ca
latinum, duos Scipiones, duos Aphricanos, Maximum, Marcellũ, Paulum, Catonem, Læ-
lium innumerabiles alios. Quorũ similitudinem aliquam qui arripuerit, nõ eam fama po-
pulari, sed vera bonorum laude metiens, fidẽti animo (si ita res fert) gradietur ad mortem,
in qua aut summũ bonum, aut nullum malum esse cognouimus. Secundis vero suis rebus
volet etiam mori. Non enim tam cumulus bonorũ iucũdus esse potest, quàm molesta de-
cessio. Hanc sentẽtiam significare videtur Laconis illa vox, qui quum Rhodius Diagoras
olympionices nobilis vno die duos suos filios victores Olympiæ vidisset, accessit ad senẽ,
& gratulatus, Morere Diagora, inquit: non enim in cœlum ascensurus es. Magna hæc &
179 nimium fortasse Græci putant, vel tum potius putabãt. Isque qui hæc Diagoræ dixit, per-

magnum existimans treis Olympionicas vna è domo prodire, cunctari illū diutius in vita fortunæ obiectū inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidē quod satis esset paueis verbis, vt mihi videbar, responderam. Concesseras enim nullo in malo mortuos esse, sed ob eam causam contendi vt plura dicerē, quod in desyderio & luctu hæc est consolatio maxima. Nostrum enim, & nostra causa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne & nosmetipsos amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos quibus orbati sumus esse cum aliquo sensu in his malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus, eóque fui fortasse longior. A. Tu longior? non mihi quidem: prior enim pars orationis tuæ faciebat vt mori cuperem: posterior vt modo nollem, modo non laborarem. Omni autem ratione illud certe perfectum est, vt mortem non ducerem in malis. M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desyderamus? an iam hanc artem planè relinquimus? A. Tu vero istam ne reliqueris quam semper ornasti, & quidem iure. Illa enim te (verum si loqui volumus) ornauerat. sed quinam est iste epilogus? aueo enim audire quicquid est. M. Deorum immortalium iudicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto authore, aliísque pluribus. Primum Argiæ sacerdotis Cleobis & Biton filii prædicātur. Nota fabula est. Quum enim illam ad solenne & statutum sacrificium curru vehi ius esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarentúrque iumenta: tunc iuuenes ii quos modo nominaui, veste posita corpora oleo perunxerunt, ad iugum accesserunt. Ita sacerdos aduecta in fanum, quum currus esset ductus à filiis, precata à dea dicitur vt illis præmium daret pro pietate, quod maximū homini dari possit à deo. Post epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse, mane inuentos esse mortuos. Simili precatione Trophonius & Agamedes vsi dicuntur, qui quum Apollini Delphis templum exædificauissent, venerantes deum petierunt mercedem non paruā quidem operis & laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimū homini. Quibus Apollo se id daturum ostēdit post eius diei diem tertium: qui vt illuxit, mortui sunt reperti. Iudicauisse deum dicunt, & eum quidem deum cui reliqui dii concessissent vt præter cæteros diuinaret mortem esse optimum homini. Adfertur etiam de Sileno fabella quædam, qui quum à Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur, Docuisse Regem non nasci homini lōge optimū esse, proximū autem quamprimum mori. Qua est sententia in Cresphonte vsus Euripides, 184

Nam nos decebat cœtus celebrantis domum
Lugere vbi esset aliquis in lucem editus,
Humanæ vitæ varia reputantis mala:
At qui labores morte finisset grauis,
Hunc omnes amicos laude & lætitia exequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris. Ait enim Terinæum quendam Elisium, quum grauiter filii mortē mœreret, venisse in Psycomantium quærentē quæ fuisset tantæ calamitatis causa: huic in tabellis tris huiusmodi versiculos datos, 186

Ignaris homines in vita mentibus errant,
Euthynous potitur fatorum numine læto:
Sic fuit vtilius finiri ipsique tibique. 188

His & talibus authoribus vsi, confirmant causam, rebus à diis immortalibus iudicatam. Alcidamus quidā rhetor antiquus in primis nobilis, scripsit etiam laudationē mortis, quæ cōstat ex enumeratione malorū humanorū, cui rationes hæ quæ exquisitius à philosophis colliguntur, defuerunt, vbertas orationis non defuit. Claræ vero mortes pro patria oppetitæ, non solū gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent. Repetunt ab Erichtheo, cuius etiam filiæ cupidæ mortē expetiuerūt pro vita ciuium: Codrū qui se in medios immisit hostes famulari veste, ne posset agnosci si esset ornatu regio, quòd oraculum erat datum, si Rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menecheus vero nō prætermittitur qui oraculo edito largitus est patriæ suum sanguinē. Iphigenia Aulide duci se immolandā iubet, vt hostium sanguis eliciatur suo. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore & Ari- 190

stogiton, Lacedæmonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. Nostros non norunt quos enumerare magnum est, ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria. Quæ quum ita sint, magna tamen eloquentia est vtendū, atque ita velut superiore è loco concionandum, vt homines mortē vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non extinctionem, sed cōmutationem affert loci: quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino: quid melius, quàm in mediis vitæ laboribus obdormiscere, & ita conniuentem somno consopiri sempiterno? Quod si fiat, melior Ennii, quàm Solonis oratio. Hic enim noster,

19. Nemo me lacrymis decoret, inquit, nec funera fletu
Faxit. At vero sapiens ille,
Mors mea ne careat lacrymis, linquamus amicis
Mœrorem, vt celebrent funera cum gemitu.

Nos vero siquid tale acciderit, vt à deo denuntiatum videatur vt exeamus è vita, læti, & agentes gratias pareamus, emittíque nos è custodia, & leuari vinculis arbitremur, vt aut in æternam, & planè in nostram domū remigremus, aut omni sensu molestiáque careamus. Sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, vt horribilem illū diem aliis, nobis faustum putemus: nihílque in malis ducamus quod sit vel à diis immortalibus, vel à natura parēte omnium constitutū. Non enim temere nec fortuito sati & creati sumus, sed profecto fuit quædā vis quæ generi consuleret humano, nec id gigneret aut aleret, quod quum
19; exantlauisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternū. Portum potius paratum nobis & profugium putemus, quò vtinam velis passis peruehi liceat. Si enim reflantibus ventis reiiciemur, tamē eodem paulò tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, ídne miserum esse vni potest? Habes epilogum, nequid prætermissum aut relictum putes. A. Ego vero, & quidē fecit etiam iste me epilogus firmiorē. M. Optime inquam. Sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid. Cras autem, & quot dies erimus in Tusculano agamus hæc: & ea potissimum quæ leuationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum, qui omni è philosophia est fructus vberrimus.

M. TVLLII CICERONIS TVSCVLANARVM QVAESTIONVM AD M. BRVTVM LIBER II.

DE TOLERANDO DOLORE.

NEOPTOLEMVS quidem apud Ennium philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis. nam omnino, haud placere. Ego autem Brute necesse mihi quidem esse arbitror philosophari. Nam quid possum, præsertim nihil agens, agere melius? Sed non paucis vt ille. Difficile est enim in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque aut omnia. Nam nec pauca nisi è multis eligi possunt: nec qui pauca perceperit, non idem reliqua eodē studio persequetur. Sed tamen in vita occupata, atque vt Neoptolemo tum erat, militari, pauca ipsa multum sæpe prosunt, & ferunt fructus, sed non tantos, quanti ex vniuersa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupidi-
5 tate, aut ægritudine, aut metu liberentur: velut ex ea disputatione quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio, quæ non minimū valet ad animū metu liberandū. Nam qui id quod vitari non potest metuit, is viuere animo quieto nullo modo potest. Sed qui nō modo quia necesse est mori, verumetiam quia nihil habet mors quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi præsidium ad beatā vitam comparat. Quanquam non sumus ignari multos studiose contrà esse dicturos: quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes quas nos multitudinis iudicio probari volebamus: popularis est enim illa facultas, & effectus eloquentiæ est audientium approbatio. Sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent nisi quod se imitari posse confiderent, quémque sperādi sibi, eundem & benedicendi finem proponerēt,

& quum obruerentur copia ſententiarum atque verborum, ieiunitatem & famem ſe mal- 5
le quàm vbertatem & copiam dicerent, vnde erat exortum genus Atticorū, his ipſis qui id
ſequi ſe profitebantur, ignotum, qui iam conticuere, penè ab ipſo foro irriſi: quid futurum
putamus, quum adiutore populo, quo vtebamur antea, nunc minime nos vti poſſe videa-
mus? Eſt enim philoſophia paucis cōtenta iudicibus, multitudinem conſultò ipſa fugiens,
eíque ipſi & ſuſpecta & inuiſa: vt vel ſiquis vniuerſam velit vituperare, ſecundo id populo
facere poſſit: vel ſi in eam, quam nos maxime ſequimur, conetur inuadere, magna habere
poſſit auxilia reliquorum philoſophorū diſciplinis. Nos autem vniuerſæ philoſophiæ vi-
tuperatoribus reſpondimus in Hortēſio. Pro Academia autem quæ dicēda erant, ſatis ac-
curate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur. Sed tamen tātum abeſt vt ſcri-
bi cōtra nos nolimus, vt id etiam maxime optemus. In ipſa enim Græcia philoſophia tan 7
to in honore nunquam fuiſſet, niſi doctiſſimorum contentionibus diſſenſionibuſque vi-
guiſſet. Quamobrē hortor omnes qui facere id poſſunt, vt huius quoque generis laudem
iam languenti Græciæ eripiant, & perferant in hanc vrbē, ſicut reliquas omnes, quæ qui-
dem erant expetendæ, ſtudio atque induſtria ſua maiores noſtri tranſtulerunt. Atque ora-
torum quidem laus ita ducta ab humili venit ad ſummum, vt iam (quod natura fert in o-
mnibus fere rebus) ſeneſcat, breuíque tempore ad nihilum ventura videatur. Philoſophia
naſcatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eámque nos adiuuemus, nóſque ipſos
redargui refellíque patiamur: quod hi ferunt animo iniquo, qui certis quibuſdam deſtina-
tíſque ſententiis quaſi addicti & conſecrati ſunt, eáque neceſſitate conſtricti, vt etiam quæ
non probare ſoleant, ea cogantur conſtantiæ cauſa defendere. Nos qui ſequimur probabi-
lia, nec vltra, quàm id quod veriſimile occurrerit, progredi poſſumus, & refellere ſine perti- 9
nacia, & refelli ſine iracundia parati ſumus. Quod ſi hæc ſtudia traducta erunt ad noſtros,
ne bibliothecis quidem Græcis egebimus: in quibus multitudo infinita librorum eſt, pro-
pter eorum multitudinem qui ſcripſerunt. Eadem enim dicuntur à multis: ex quo libris o-
mnia referſerunt. quod accidet etiam noſtris, ſi ad hæc ſtudia plures confluxerint. Sed eos
ſi poſſumus excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam differendi elegātia, ratione &
via philoſophantur. Eſt enim quoddam genus eorum qui ſe philoſophos appellari volūt,
quorum dicuntur eſſe Latini ſanè multi libri, quos non cōtemno quidē, quippe quos nun-
quam legerim: ſed quia profitentur ipſi illi qui eos ſcribunt, ſe neque diſtincte, neque diſtri
bute, neque elegāter, neque ornate ſcribere, lectionem ſine vlla delectatione negligo. Quid
enim dicant, & quid ſentiant hi qui ſunt ab ea diſciplina, nemo mediocriter quidē doctus 11
ignorat. Quamobtem quoniam quemadmodum dicant ipſi non laborant: cur legēdi ſint,
niſi ipſi inter ſe qui idem ſentiunt, non intelligo. Nam vt Platonem reliquóſque Socrati-
cos, & deinceps eos qui ab his profecti ſunt legunt omnes etiam qui illa aut non appro-
bant aut non ſtudioſiſſime conſectantur: Epicurum autem & Metrodorū non ferè præter
ſuos quiſquam in manu ſumit: ſic hos Latinos hi ſoli legunt qui illa recte dici putant. No
bis autem videtur quicquid literis mandetur, id commendari omnium eruditorū lectione
decere. Nec ſi id ipſi munus conſequi poſſumus, idcirco minus id ita faciendum eſſe ſenti-
mus. Itaque mihi ſemper Peripateticorum Academiǽque cōſuetudo de omnibus rebus in
cōtrarias partes diſſerendi non ob eam cauſam ſolum placuit, quòd aliter non poſſet quid
in quaque re veriſimile eſſet inueniri: ſed etiam quòd eſſet ea maxima dicendi exercitatio,
qua princeps vſus eſt Ariſtoteles, deinde eum qui ſequuti ſunt, noſtra autē memoria Philo, 13
quem nos frequenter audiuimus. Inſtituit alio tempore rhetorū præcepta tradere, alio phi
loſophorum. Ad quam nos conſuetudinem à familiaribus noſtris adducti, in Tuſculano,
quod datum eſt temporis nobis, in eo conſumpſimus. Itaque quum ante meridiem dictio-
ni operam dediſſemus, ſicut pridie feceramus, poſt meridiem in Academiam deſcendimus.
In qua diſputationem habitam non quaſi narrantes exponimus, ſed iíſdem ferè verbis, vt
actum diſputatúmque eſt. Eſt igitur ambulantibus ad hunc modum ſermo ille nobis in-
ſtitutus, & à tali quodam inductus exordio. A. Dici non poteſt, quàm ſim heſterna diſpu-
tatione tua delectatus, vel potius adiutus. etſi enim mihi conſcius ſum nunquam me ni-

mis cupidum fuiſſe vitæ:tamen obiiciebatur interdum animo metus quidam,& dolor co-
15 gitanti,fore aliquando finem huius lucis,& amiſſionem omnium vitæ cõmodorum. Hoc genere moleſtiæ ſic(mihi crede) ſum liberatus,vt nihil minus curandum putem. M.Minime mirum id quidẽ.nam efficit hoc philoſophia: medetur animis,inanes ſolicitudines detrahit,cupiditatibus liberat,pellit timores.Sed hæc eius vis nõ idem poteſt apud omnes,
16 tum valet multum,quum eſt idoneam complexa naturam. FORTES enim non modo fortuna adiuuat, vt eſt in vetere prouerbio, ſed multo magis ratio, quæ quibuſdam quaſi præceptis confirmat vim fortitudinis.Te natura excelſum quendam videlicet,& altum,& humana deſpicientem genuit. Itaque facile in animo forti contra mortem habita inſedit oratio.Sed hæc eadem num cenſes apud eos ipſos valere,niſi admodũ paucos,à quibus inuenta,diſputata,conſcripta ſunt? Quotus enim quiſque philoſophorum inuenitur, qui ſit
17 ita moratus,ita animo ac vita conſtitutus,vt ratio poſtulat,qui diſciplinam ſuam non oſtẽtationem ſcientiæ,ſed legem vitæ putet, quíque obtemperet ipſe ſibi,& decretis ſuis pareat? Videre licet alios tanta leuitate & iactatione, his vt fuerit non didiciſſe melius: alios pecuniæ cupidos,gloriæ nonnullos, multos libidinum ſeruos,vt cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. quod quidem mihi videtur eſſe turpiſſimum. Vt enim ſi grammaticum ſe profeſſus quiſpiam barbare loquatur:aut ſi abſurde canat is qui ſe haberi velit muſicum,hoc turpior ſit,quòd in eo ipſo peccet,cuius profitetur ſcientiam:ſic philoſophus in ratione vitæ peccans, hoc turpior eſt quòd in officio, cuius magiſter eſſe vult, labitur,artémque vitæ profeſſus delinquit in vita. A.Nónne verendum igitur, ſi eſt ita vt dicis, ne philoſophiam falſa gloria exornes? Quod eſt enim maius argumentũ nihil eam prodeſſe,
19 quàm quoſdam perfectos philoſophos turpiter viuere? M.Nullum vero id quidem argumentũ eſt. Nam vt agri nõ omnes frugiferi ſunt qui colũtur,falſúmque illud ac improbe,

Etſi in ſegetem ſunt deteriorem datæ
Fruges,tamen ipſæ ſuapte natura enitent:

ſic animi non omnes culti fructũ ferũt. Atque vt in eodẽ ſimili verſer,vt ager quanuis fertilis ſine cultura fructuoſus eſſe non poteſt,ſic ſine doctrina animus. Ita eſt vtraque res ſine altera debilis. Cultura autẽ animi philoſophia eſt,quæ extrahit vitia radicitus,& præparat animos ad ſatus accipiendos,eáque mandat his,&(vt ita dicam)ſerit,quæ adulta fructus vberrimos ferant. Agamus igitur vt cœpimus. Dic ſi vis, de quo diſputari velis.

A.Dolorem exiſtimo maximum malorũ omnium. M.Etiámne maius quàm dedecus?
21 A.Non audeo id dicere quidem,& me pudet tam cito de ſententia eſſe deiectũ. M.Magis eſſet pudendum ſi in ſentẽtia permaneres.Quid enim minus eſt dignum,quàm tibi peius quicquam videri dedecore,flagitio,turpitudine: quæ vt effugias,quis eſt nõ modo non recuſandus,ſed vltro appetendus,ſubeundus,excipiendus dolor? A.Ita prorſus exiſtimo. Quare ne ſit ſanè ſummum malum dolor,malũ certe eſt. M.Vidéſne igitur quantũ breuiter admonitus,de doloris terrore deieceris? A.Video planè,ſed plus deſydero. M.Experiar equidem,ſed magna res eſt, animóque mihi opus eſt non repugnante. A.Habebis id quidem.vt enim heri feci,ſic nunc rationem, quo ea me cunque ducet,ſequar. M.Primum igitur de imbecillitate multorum,& de variis diſciplinis philoſophorũ loquar:quorum princeps & authoritate & antiquitate Socraticus Ariſtippus non dubitauit dolorem
23 ſummum malum dicere. Dehinc ad hanc eneruatam muliebrémque ſententiam ſatis docilem ſe Epicurus præbuit. Hunc poſt, Rhodius Hieronymus dolore vacare ſummum bonum dixit, tantum in dolore duxit mali. Cæteri præter Zenonem, Ariſtonem, Pyrrhonem, idem ferè. A.Quomodo tu? M.Malum illud quidem, ſed alia peiora. Ergo id quod natura ipſa & quædam generoſa virtus ſtatim reſpuit, ne dolorem ſummum malum diceres, oppoſitóque dedecore ſententia depellerere, in eo magiſtra vitæ philoſophia tot ſecula permanet? Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipiſci cum dolore corporis velit,qui dolorem ſummum malum ſibi eſſe perſuaſerit? Quam porrò quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, vt effugiat dolorem, ſi id ſummum malum eſſe decreuerit? Quis autem non miſer non modo tunc quum premetur

Ii.i.

ſummis doloribus, ſi in his eſt ſummum malum, ſed etiam quum ſciet id ſibi poſſe euenire? & quis eſt cui nõ poſſit? Ita fit vt omnino nemo poſſit eſſe beatus. Metrodorus quidem 15
eum perfecte putat beatum, cui corpus bene conſtitutum ſit, & exploratum ita ſemper fore. Quis autem eſt iſte cui id exploratũ poſſit eſſe? Epicurus vero ea dicit, vt mihi quidem riſus captare videatur. Affirmat enim quodam loco, ſi vratur ſapiens, ſi crucietur (expectas fortaſſe dum dicat, patietur) perferet, non ſuccumbet. Magna mehercule laus, & eo ipſo per quem iuraui, Hercule digna, ſed Epicuro homini aſpero & duro non eſt hoc ſatis. In Phalaridis tauro ſi erit, dicet Quàm ſuaue eſt hoc! quàm hoc nõ curo! Suaue etiam? an parum eſt, ſi non amarum? Ad id quidem illi ipſi, qui dolorem malum eſſe negant, non ſolent dicere cuiquam ſuaue eſſe cruciari: aſperum, difficile, odioſum, contra naturam dicunt, nec tamen malũ. Hic qui ſolum hoc malum dicit, & malorũ omnium extremũ, ſapientẽ cenſet id ſuaue dicturum. Ego à te non poſtulo vt dolorem eiſdem verbis afficias quibus Epi- 17
curus voluptatẽ, homo, vt ſcis, voluptarius. ille dixerit ſanè idem in Phalaridis tauro quod ſi eſſet in lectulo. Ego tantã vim nõ tribuo ſapientiæ contra dolorẽ, ſi forte in perferendo, officio ſatis eſt, vt lætetur etiam non poſtulo. Triſtis enim res eſt ſine dubio, aſpera, amara, inimica naturæ, ad patiendum tolerandúmque difficilis. Aſpice Philoctetam, cui cõcedendum eſt gementi. Ipſum enim Herculem viderat in OEta, magnitudine dolorũ eiulãtem. Nihil igitur hunc virum ſagittæ quas ab Hercule acceperat, tum conſolabantur,

Quum è viperino morſu venæ viſcerum
Veneno imbutæ tetros cruciatus cierent.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens,

Heu quis ſalſis fluctibus mandet
Me ex ſublimi vertice ſaxi. 19
Iamiam abſumor, conficit animam.
Vis vulneris, vlceris æſtus.

Difficile dictu videtur eum non in malo eſſe, & magno quidẽ, qui ita clamare cogatur. Sed videamus Herculem ipſum qui tum dolore frangebatur, quum immortalitatem ipſa morte quærebat, quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit? Cui quum Deianira ſanguine Centauri tinctam tunicam induiſſet, inhæſiſſétque ea viſceribus, ait ille,

O multa dictu grauia, perpeſſu aſpera,
Quæ corpore exanclato atque animo pertuli.
Nec mihi Iunonis terror implacabilis, 31
Nec tantum inuexit triſtis Euryſteus mali,
Quantum vna vecors OEnei partu edita.
Hæc me irretiuit veſte furiali inſcium,
Quæ lateri inhærens morſu lacerat viſcera,
Vrgénſque grauiter pulmonum haurit ſpiritus:
Iam decolorem ſanguinem omnem exorbuit:
Sic corpus clade horribili abſumptum extabuit:
Ipſe illigatus peſte interimor textili.
Hos non hoſtilis dextra, non terra edita
Moles gigantum, non biformato impetu 33
Centaurus ictus corpori infixit meo:
Non Graia vis, non barbara vlla immanitas,
Non ſæua terris gens relegata vltimis,
Quas peragrans vndique omnem hinc feritatem expuli,
Sed fœminea vi, fœminea interimor manu.
O nate vere hoc nomen vſurpa patri,
Ne me occidentem matris ſuperet charitas.
Huc arripe ad me manibus abſtractam piis:
Iam cernam méne, an illam potiorem putes.

35 Perge, aude nate, illacryma patris pestibus,
Miserere, gentes nostras flebunt miserias.
Heu virginalem me ore ploratum edere,
Quem vidit nemo vlli ingemiscentem malo,
Sic fœminata virtus afflicta occidit.
Accede nate, assiste, miserandum aspice
Euisceratum corpus lacerati patris.
Videte cuncti, túque cælestum sator
Iace obsecro in me vim coruscam fulminis.
Nunc nunc dolorum anxiferi torquent vertices,
37 Nunc serpit ardor. O ante victrices manus,
O pectora, ô terga, ô lacertorum tori:
Vestróne pressu quondam Nemæus leo
Frendens efflauit grauiter extremum halitum?
Hæc dextra Lernam tetram mactata excetra
Placauit: hæc bicorporem afflixit manum:
Herymanthiam hæc vastificam abiecit beluam:
Hæc è tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit hydra generatum canem:
Hæc interemit tortu multiplicabili
39 Draconem auriferam obtutu asseruantem arborem.
Multa alia victrix nostra lustrauit manus,
Nec quisquam è nostris spolia cepit laudibus.

Possumúsne nos contemnere dolorem, quum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus? Veniat AEschylus nõ poeta solũ, sed etiam Pythagoreus: sic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorẽ quem excipit ob furtum Lemnium, Vnde ignis lucet mortalibus, clam diuisus: eum Prometheus doctus clepsisse dolo, pœnásque Ioui fato expendisse supremo. Has igitur pœnas pendens affixus ad Cacuasum dicit hæc,

Titanum soboles socia nostri sanguinis,
Generata cælo aspicite religatum asperis
41 Vinctúmque saxis, nauem vt horrisono freto
Noctem pauentes timidi adnectunt nauitæ.
Saturnius me sic infixit Iupiter,
Iouísque numen Mulcibri adsciuit manus.
Hos ille cuneos fabrica crudeli inserens
Perrupit artus, qua miser solertia
Transuerberatus castrum hoc furiarum incolo.
Iam tertio me quoque funesto die
Tristi aduolatu aduncis lacerans vnguibus
Iouis satelles pastu dilaniat fero.
43 Tum iecore opimo farta, & satiata affatim
Clangorem fundit vastum, & sublime aduolans
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.
Quum verò adesum inflatu renouatum est iecur,
Tum rursus tetros auida se ad pastus refert.
Sic hunc custodem mœsti cruciatus alo,
Qui me perenni viuum fœdat miseria.
Nanque vt videtis, vinclis constrictus Iouis,
Arcere nequeo diram volucrem à pectore.
Sic me ipse viduus pestes excipio anxias,
45 Amore mortis terminum anquirens mali,

Sed longe à læto numine aspellor Iouis.
Atque hæc vetusta seclis glomerata horridis
Luctifica clades nostro infixa est corpori,
Ex quo liquatæ solis ardore excidunt
Guttæ, quæ saxa assidue instillanr Caucasi.

Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere. A. Etsi hunc miserum, cer
te dolorē malum. M. Tu quidē adhuc meam causam agis, sed hoc mox videro. A. In-
terea vnde isti versus? non enim agnosco. M. Dicam hercule. etenim recte requiris. Vi-
désne abundare me otio? A. Quid tum? Fuisti sæpe credo, quum Athenis esses, in scholis
philosophorum. A. Vero, ac libēter. M. Animaduertebas igitur, etsi tum nemo erat ad- 47
modum copiosus, veruntamen versus ab his admisceri orationi, ac multos quidē à Dio-
nysio Stoico. A. Probe dicis. M. Sed is quasi dictata nullo delectu, nulla elegantia: Phi-
lo & proprium numerum, & electa poemata, & loco adiungebat. Itaque postquam adama-
ui hanc quasi senilē declamationem, studiose equidē vtor nostris poetis, sed sicubi illi de-
fecerunt. Verti enim multa de Græcis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis ca-
reret Latina oratio. Sed vidésne poetæ quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissi-
mos viros. molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces vt non legantur modo, sed
etiam ediscantur. Sic ad malam domesticā disciplinam vitámque vmbratilē & delicatam
quum accesserunt etiam poetæ, neruos omnis virtutis elidūt. Recte igitur à Platone ducū-
tur ex ea ciuitate, quam finxit ille, quum mores optimos, & optimum reip. statū exquire-
ret. At vero nos docti scilicet à Græcia, hæc & à pueritia legimus & discimus. Hanc erudi- 49
tionē liberalem & doctrinā putamus. Sed quid poetis irascimur? virtutis magistri philoso-
phi inuenti sunt, qui summū malum dolorē dicerent. At tu adolescens, quum id tibi pau-
lo ante dixisses videri, rogatus à me etiámne maius quàm dedecus, verbo de sententia de-
stitisti. Rogo hoc idem Epicurum, maius dicet esse malū mediocrem dolorē quàm maxi-
mum dedecus. in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur
Epicurū sequitur dolor, quum hoc ipsum dicit summū malum esse dolorem? quo dedecus
maius à philosopho nullū expecto. Quare satis mihi dedisti quum respondisti, maius tibi
videri malū dedecus, quàm dolorem. Hoc ipsum enim si tenebis, intelliges quàm sit obsi-
stendū dolori. Nec tam quærendū est, dolor malúmne sit, quàm firmādus animus ad do-
lorē ferendū. Concludunt ratiunculis Stoici, cur nō sit malū, quasi de verbo non de re la- 51
boretur. Quid me decipis Zeno? Nam quum id quod mihi horribile videtur, tu omnino
malum esse negas, capior, & scire cupio quo modo id quod ego miserrimum existimē, ne
malum quidē sit. Nihil est, inquit, malum nisi quod turpe atque vitiosum est. A. Ad ine-
ptias redis: illud enim quod me angebat nō eximis. Scio dolorem non esse nequitiam, de-
sine id me docere: hoc doce, doleam, nécne doleam, nihil interesse. M. Nūquam quicquam
inquit, ad beate quidem viuendū, quod est in vna virtute positū, sed est tamē reiiciendum.
Cur? Asperū est, contra naturā, difficile perpessu, triste, durū. Hæc est copia verborum, quod
omnes vno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. Definis tu mihi, nō tollis
dolorem quum dicis asperum, cōtra naturā, vix quod ferri tolerarique possit, nec mētiris.
Sed re succūbere nō oportebat verbis gloriantem, dum nihil bonū nisi quod honestū, ni- 53
hil malum nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. Illud & melius, & verius,
omnia quæ natura aspernatur, in malis esse: quæ asciscat, in bonis. Hoc posito & verborū
concertatione sublata, tantū tamen excellet illud, quod recte amplexātur isti, quod hone-
stum, quod rectum, quod decorū appellamus: quod idem interdū virtutis nomine ample-
ctimur, vt omnia præterea quæ bona corporis & fortunæ putātur, perexigua & minuta vi-
deantur: nec malum quidem vllū, nec si in vnum locū collata omnia sunt, cum turpitudi-
nis malo comparāda. Quare si vt initio concessisti, turpitudo peius est quàm dolor, nihil
est planè dolor. Nam dum tibi turpe, nec viro dignum videbitur gemere, eiulare, lamētari,
frāgi, debilitari, dolere: tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit, túque in ea intuebe-
ris, te continebis, cedet profecto virtuti dolor, & animi inductione languescet. Aut enim 55

nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiámne vis esse, sine qua ne intelligi quidem vlla virtus potest? Quid ergo ea, patietúrne te quicquam facere nihil proficientem & laborantem? an temperantia sinet te immoderate facere quicquam? an coli iustitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente cōscios, multa officia relinquēte? Quid fortitudini comitibúsque eius, magnitudini animi, grauitati, patientiæ, rerum humanarū despicientiæ, quo modo respondebis? Afflictúsne & iacens & lamentabili voce deplorans audies, O virum fortē. Te vero ita affectúmne verum quidē dixerit quisquam? Amittēda igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor. Ecquid? Scis igitur, siquid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem saluam: virtutem autem si vnam amiseris, etsi amitti non potest virtus, sed si vnam confessus fueris te nō ha-
57 bere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virū, num magno animo, num patientem, num grauem, num humana contemnentē potes dicere aut Philoctetam illum? A te enim malo discere. Sed ille certe non fortis, qui iacet in lecto humido, qui

Eiulatu, questu, gemitu, fremitibus,
Resonando multum flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorē esse nego. Cur enim fortitudo desyderaretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid eius nomine gloriosi sumus? Pungit dolor, vel fodiat sane. si nudus es, da iugulū: sin tectus Vulcaniis armis, id est fortitudine, resiste. Hæc enim te, nisi ita facies, custos di-
59 gnitatis relinquet & deseret. Cretum quidem leges, quas siue Iuppiter, siue Minos sanxit de Iouis quidem sententia, vt poetæ ferunt: itémque Lycurgi, laboribus erudiunt iuuentutem venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, æstuando. Spartæ vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, vt multus è visceribus sanguis exeat, nonnunquam etiam (vt quum ibi essem audiebam) ad necem: quorum non modo nemo exclamauit vnquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri possunt, viri non poterunt? & mos valet, ratio non valebit? Interest aliquid inter laborem & dolorem: sunt finitima omnino, sed tamen differt aliquid. Labor, est functio quædam vel animi vel corporis grauioris operis & muneris. Dolor autem motus asper in corpore à sensibus alienus. Hæc duo Græci illi, quorum copiosior est lingua quàm nostra, vno nomine appellant. Itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellāt: nos commodius laboriosos. Aliud est enim
61 laborare, aliud dolere. O verborum inops interdū, quibus abundare te semper putas, Græcia. Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Quum varices secabantur C. Mario, dolebat: quum æstu magno agmen ducebat, laborabat. Est inter hæc tamen quædam similitudo. Consuetudo enim laborum perpessionem dolorum efficiet faciliorem. Itaque illi qui Græciæ formam rerum publicarum dederunt, corpora iuuenum firmari labore voluerunt. Quod Spartiatæ etiam in fœminas transtulerunt, quæ cæteris in vrbibus mollissimo cultu parietum vmbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horum simile esse apud Lacænas virgines, quibus magis his palæstra, Eurotas, sol, puluis, labor, militia in studio est, quàm fertilitas barbara. Ergo his laboriosis exercitationibus & dolor intercurrit. Nōnunquam impelluntur, feruntur, abiiciuntur, cadunt. Et ipse labor quasi callum quoddam obducit
63 dolori. Militiam vero nostram dico non Spartiatarum, quorum procedit ad modum, ad tibiam, nec adhibetur vlla sine anapæstis pedibus hortatio. Nostri exercitus primum vnde nomen habeant vides. Deinde qui labor, quantus agminis ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre siquid ad vsum velint, ferre vallum: nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites nō plus numerāt, quàm humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Quæ quidem ita geruntur aptè, vt si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, vt membris pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? ex hoc ille animus in prælis paratus ad vulnera. Adhuc pari animo inexercitatum militem, mulier videbitur. Cur? tantum interest inter nouum & veterem exercitum, quantum experti sumus. AEtas tyronum plerūque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. Quinetiam videmus ex acie

efferri sæpe saucios, & quidem rudem illum & inexercitatū quanuis leui ictu ploratus tur- 65
pissimos edere. At vero ille exercitatus & vetus, ob eámque rem fortior, medicum modo
requirens à quo obligetur,

O Patrocles, inquit, ad vos adueniens, auxilium & vestras manus peto,
Prius quàm oppeto malam pestem mandatam hostili manu:
Neque sanguis vllo potis est pacto profluens consistere,
Siqua sapientia magis vestra deuitari mors potest.
Nam AEsclapii liberorum saucii opplent porticus,
Non potest accedi.

Certe Euripylus hic quidē est, hominē exercitatum: vbi tantū luctus continuatus? Vide
quàm non flebiliter respondeat, rationem etiam afferat cur æquo animo sibi ferēdum sit, 67
Qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet sibi paratam pestem vt participet parem.

Abducet Patrocles credo, vt collocet in cubili, vt vulnus obliget, si quidem homo esset,
sed nihil vidi minus. Quærit enim quid actum sit,
Eloquere, res Argiuûm prælio vt se sustinet.

Non potest ecfari tantum dictis, quantum factis suppetit laboris.
Quiesce igitur, & vulnus alliga: etiam si Euripylus posset, non posset AEsopus,
Vbi fortuna Hectoris nostram aciem inclinatam.

Et cætera explicat in dolore. sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Er- 69
go hæc veteranus miles facere poterit, doctus vir, sapiens facere non poterit? Ille vero me-
lius, ac non paulo quidem, sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor, nondum de
ratione & sapientia. Aniculæ sæpe inediam biduum aut triduum ferūt. Subduc cibū vnum
diem athletæ, Iouem Olympium, eum ipsum cui se exercebit, implorabit, ferre non posse
clamabit. Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in niue, in montibus vri se
patiuntur. Inde pugiles cæstibus contusi ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, quibus O-
lympiorū victoria Consulatus ille antiquus videtur? Gladiatores aut perditi homines aut
barbari quas plagas perferunt? Quomodo illi qui bene instituti sunt, accipere plagam ma-
lunt quàm turpiter vitare? Quàm sæpe apparet nihil eos malle, quàm vel domino satis-
facere, vel populo? Mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos qui quærant quid ve- 71
lint, si satisfactum iis sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vul-
tum mutauit vnquam? Quis non modo stetit, verumetiam decubuit turpiter? Quis quum
decubuisset, ferrum recipere iussus, collum contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, con-
suetudo valet. Ergo hoc poterit
Samnis spurcus homo, vita illa dignus locóque.

Vir natus ad gloriam, vllam partem animi tam mollem habebit, quam nō meditatio-
ne & ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum, & inhumanum nōnullis vi-
deri solet, & haud scio an ita sit, vt nunc fit. Quum vero sontes ferro depugnabant, auri-
bus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem & mortem
disciplina. De exercitatione & consuetudine & commentatione dixi. Agesis, nunc de ra-
tione videamus, nisi quid vis ad hæc. A. Egóne vt te interpellem? ne hoc quidē vellem, 73
ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sítne igitur malum dolere nécne, Stoici vi-
derint, qui contortulis quibusdam & minutis conclusiunculis, nec ad sensus permananti-
bus, effici volunt non esse malum dolorem. Ego illud quicquid sit, tantum esse, quantum
videatur non puto, falsáque eius visione & specie moueri homines dico vehementius, do-
lorémque eius omnem esse tolerabilem. Vnde igitur ordiar? an eadem breuiter attingam
quæ modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? inter omnes igitur hoc con-
stat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium & magnanimo-
rum, & patientium, & humana vincentium, toleranter dolorem pati. Nec vero quis-
quam fuit qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo & postulatur
à fortibus, & laudatur quum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre præsens, nónne

75 turpe est. Atqui vide ne quum omnes recte animi affectiones virtutes appellentur, non sit
hoc proprium nomen omnium: sed ab ea quæ vna cæteris excellebat omnes nominatæ
sunt: appellata est enim ex viro virtus. Viri autem propria maxime est fortitudo, cuius mu
nera duo maxima sunt, mortis dolorísque contemptio. Vtendum est igitur his, si virtutis
cōpotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam à viris virtus nomen est mutuata. Quæ-
res fortasse quomodo, & recte: talem enim medicinā philosophia profitetur. Venit Epicu-
rus homo minime malus, vel potius vir optimus, tantum monet quantum intelligit. Ne-
glige, inquit, dolorē. Quis hoc dicit? Idem qui dolorem summum malum, vix satis cōstan-
ter. Audiamus. Si summus dolor est, inquit, necesse est breuem esse. A. Iterādum eadē ista
mihi: non enim satis intelligo quid summum dicas esse, quid breue. M. Summū, quo ni-
77 hil sit superius: breue, quo nihil breuius. Contemno magnitudinē doloris, à qua me breui-
tas temporis vindicabit ante penè quàm venerit. Sed si est tantus dolor, quantus Philocte-
tæ, bene plane magnus mihi quidem videtur, sed tamē non summus. Nihil enim dolet ni-
si pes. Possunt oculi, potest caput, latera, pulmones, possunt omnia. Lōge igitur abest à sum-
mo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet lætitiæ plus quàm molestiæ. Nūc ego non
possum tantum hominem nihil sapere dicere. Sed nos ab eo derideri puto. Ego summum
dolorem: summum autem dico, etiam si decem atomis est maior alius, non continuo di-
co esse breuem: multósque possum bonos viros nominare qui complures annos doloribus
podagræ crucientur maximis. Sed homo cautus nunquam terminat nec magnitudinis
nec diuturnitatis modum, vt sciam quid summum dicat in dolore, quid breue in tempo-
79 re. Omittamus igitur hunc nihil prorsus dicentem, cogamúsque confiteri non esse ab eo
doloris remedia quærenda qui dolorem malorum omnium maximum dixerit, quanuis
idem forticulum se in torminibus, & in stranguria sua præbeat. Aliunde igitur est quæren
da medicina: & maxime quidem si quid maxime consentaneum sit quærimus ab iis qui-
bus quod honestum sit summū bonum, quod turpe summū videtur malū. His tu præsen-
tibus gemere, & iactare te non audebis profecto. Loquetur enim eorū voce virtus ipsa te-
cum. Tu ne quum pueros Lacedæmone, adolescentes Olympiæ, barbaros in arena videris
excipientes grauissimas plagas, & ferentes silentio, si te forte dolor aliquis peruellerit, excla
mabis vt mulier? non constanter & sedate feres? Fieri non potest: natura non patitur. Au-
dio: pueri ferūt gloria ducti, ferunt pudore alii, multi metu: & tamē veremur vt hoc quod
81 à tam multis, & quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, ve-
rumetiam postulat. Nihil enim præstantius habet, nihil quod magis expetat quàm hone-
statem, quàm laudem, quàm dignitatē, quàm decus. Hisce ego pluribus nominibus vnam
rem declarari volo: sed vtar, vt quammaxime significem, pluribus. Volo autem dicere illud
homini longe optimum esse quod ipsum sit optandum per se à virtute profectum, vel in
ipsa virtute situm sua sponte laudabile: quod quidē citius dixerim solum, quàm non sum-
mum bonum. Atque vt hoc de honesto, sic de turpi contraria. Nihil tam tetrū, nihil tam
aspernandum, nihil homine indignius. Quod si tibi persuasum est (principio enim dixisti
plus in dedecore mali tibi videri quàm in dolore) reliquum est vt tute tibi imperes. Quan-
quam hoc nescio quo modo dicatur, quasi duo simus, vt alter imperet, alter pareat: nō in-
scite tamen dicitur. Est enim animus in partis tributus duas, quarum altera rationis est
83 particeps, altera expers. Quum igitur præcipitur vt nobismetipsis imperemus, hoc præci-
pitur vt ratio coerceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam,
demissum, humile, eneruatum quodammodo & languidum, senile. Si nihil aliud, nihil esset
homine deformius. Sed præsto est domina omnium & regina ratio: quæ connexa per se,
& progressa longius, fit perfecta virtus: hæc vt imperet illi parti animi quæ obedire debet,
id videndum est viro. Quonam modo? inquies. Velut dominus seruo, velut Imperator mi-
liti, velut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se la-
mentis muliebriter lacrymísque dedet, vinciatur & constringatur amicorum propinquo-
rúmque custodiis. Sæpe enim videmus fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo
hos quidem vt famulos vinclis propè ac custodia arceamus. Qui autē erunt firmiores, nec

tamẽ robuſtiſſimi,hos admonitu ſimili oportebit vt bonos milites reuocatos dignitatem 85
tueri.Nõ nimis in Niptris ille ſapientiſſimus Græciæ ſaucius lamẽtatur,vel modice potius.
Pedetentim,inquit,ite,& ſedato niſu,ne ſuccuſſu arripiat maior dolor.

Pacuuius hæc melius quàm Sophocles:apud illum enim perquam flebiliter Vlyſſes lamentatur in vulnere:tamen huic leuiter gementi,illi ipſi qui ferunt ſaucium,perſonæ grauitatem intuentes,non dubitarunt dicere,

Tu quoque Vlyſſes,quanquam grauiter cernimus ictum,
Nimis penè animo es molli,qui conſuetus in armis æuum agere.

Intelligit poeta prudẽs ferẽdi doloris conſuetudinẽ eſſe non contemnendã magiſtram.
Atque ille non immoderate in magno dolore,

Retinete,tenete,opprimite, 87
Vlcus nudate:heu miſerum me,excrucior.
Incipit labi,deinde illico deſinit.
Operite,abſcedite,iamiam mittite.
Nam attrectatu & quaſſu ſæuum amplificatis dolorem.

Videſne vt obmutuerit non ſedatus corporis,ſed caſtigatus animi dolor?
Itaque in extremis Niptris alios quoque obiurgat,idque moriens

Conqueri fortunam aduerſam non lamentari decet:
Id viri eſt officium,fletus muliebri ingenio additus.

Huius animi pars illa mollior rationi ſic paruit,vt ſeuero Imperatori miles prudens.In
quo viro erit perfecta ſapientia,quem adhuc nos quidem videmus neminem: ſed philoſo-
phorum ſententiis qualis futurus ſit,ſi modo aliquando fuerit,exponitur.Is igitur,ſi ea ra 89
tio quæ erit in eo perfecta atque abſoluta,ſic illi parti imperabit inferiori,vt iuſtus parens probis filiis nutu quod volet conficiet,nullo labore,nulla moleſtia:eriget ipſe ſe,ſuſcitabitur,inſtruet,armabit,vt tanquam hoſti ſic obſiſtat dolori. Quæ ſunt iſta arma? contentio, confirmatio,ſermóque intimus,quum ipſe ſecum cauet turpe quicquam,languidum, non virile,obuerſentur ſpecies honeſtæ animo.Zeno proponatur Eleates,qui perpeſſus eſt omnia potius quàm conſcios delendæ tyrannidis indicaret. De Anaxarcho Democritio cogitetur, qui quum Cypri in manus Nicocreontis Regis incidiſſet, nullum genus ſupplicii deprecatus eſt,neque recuſauit. Calanus Indus indoctus ac barbarus in radicibus Caucaſi natus,ſua voluntate viuus combuſtus eſt. Nos ſi pes condoluit, ſi dens,ſed fac totum do-
lere corpus, ferre non poſſumus. Opinio eſt enim quædam effœminata ac leuis,nec in do- 91
lore magis quàm eadem in voluptate:qua quum liqueſcimus,fluimúſque mollitia,apis aculeum ſine clamore ferre non poſſumus. At vero C.Marius ruſticanus vir,ſed plane vir, quum ſecaretur,vt ſuprà dixi,principio vetuit ſe alligari, nec quiſquam ante Marium ſolutus dicitur eſſe ſectus. Cur ergo poſtea alii? valuit authoritas. Videſne igitur eſſe opinionis non naturæ malum? & tamen fuiſſe acrẽ morſum doloris idem Marius oſtendit: crus enim alterum non præbuit.Ita & tulit dolorem vt vir,& vt homo maiorẽ ferre ſine cauſa neceſſaria noluit.Totum igitur in eo eſt,vt tibi imperes.Oſtendi autem quod eſſet imperandi genus.Atque hæc cogitatio,quid patientia,quid fortitudine,quid magnitudine animi digniſſimum ſit,non ſolum animum comprimit, ſed ipſum etiam dolorem neſcio
quo pacto mitiorem facit.Vt enim ſit in prælio vt ignauus miles ac timidus ſimul ac vi- 93
derit hoſtem,abiecto ſcuto fugiat quantum poſſit,ob eámque cauſam pereat nõnunquam etiam integro corpore,quum ei qui ſteterit nihil tale euenerit:ſic qui doloris ſpeciem ferre non poſſunt,abiiciunt ſe,atque ita affliciti & exanimati iacẽt.Qui autẽ reſtiterint,diſcedunt ſæpiſſime ſuperiores. Sunt enim quædã animi ſimilitudines cũ corpore:vt onera cõtentis corporibus facilius ferũtur,remiſſis opprimunt:ſimillime animus intẽtione ſua depellit preſſum omnem ponderum,remiſſione autem ſic vrgetur vt ſe nequeat extollere.Et ſi verum quærimus, in omnibus officiis perſequendis animi eſt adhibenda contentio . Ea eſt ſola officii tanquam cuſtodia. Sed hoc quidem in dolore maxime eſt prouidendum,ne quid abiecte, ne quid timide,ne quid ignaue,ne quid ſeruiliter muliebriterve faciamus:in-

91 primísque refutetur ac reiiciatur Philoctetus ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: eiulatus, ne mulieri quidem. Et hic nimirũ est fletus, quem XII tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero vnquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte vt se intẽdat ad firmitatem, vt in stadio cursores exclamant quàm maxime possunt. Faciunt idem quum exercẽtur athletæ: pugiles vero etiam quum feriunt aduersarium in iactandis cæstibus ingemiscunt: non quòd doleant, animóve succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venítque plaga vehementior. Quid? qui volunt exclamare maius, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, è quibus elici vocem & fundi videmus? toto corpore atque omnibus vngulis (vt dicitur) contẽtioni vocis asseruiunt. Genu mehercule M. Antonium vidi quum contente ipse pro se lege Va-
97 ria diceret, terram tangere. Vt enim balistæ lapidum & reliqua tormenta telorum eò grauiores emissiones habent, quò sunt contenta atque adducta vehemẽtius: sic vox, sic cursus, sic plaga hoc grauior, quò est missa contentius. Cuius contẽtionis quum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmãdum animũ valebit, vtemur: sin erit ille gemitus lamentabilis, si imbecillus, si abiectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virũ dixerim. Qui quidem gemitus si leuationis aliquid afferret, tamẽ videremus quid esset fortis & animosi viri. Quum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est enim fletu muliebri, viro turpius? Atque hoc præceptum quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus nõ solum dolori, simili contentione animi resistendũ est. Ira exardescit, libido cõcitatur, in candẽ arcem cõfugiendum est, eadẽ sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore
99 loquimur: illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide & sedate plurimũ proficit toto pectore (vt dicitur) cogitare quàm id honestum sit. Sumus enim natura, vt antè dixi (dicendum est enim sæpius) studiosissimi appetẽtissimíque honestatis: cuius si quasi lumen aliquod aspexerimus, nihil est quod vt eo potiamur nõ parati simus & ferre & perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorũ ad veram laudem atque honestatem, illa pericula adeuntur in præliis: non sentiunt viri fortes in acie vulnera: vel sentiunt, sed mori malunt, quàm tantũmodo de dignitatis gradu dimoueri. Fulgẽtes gladios hostium videbãt Decii, quum in aciem eorum irruebant: his leuabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis & gloria. Num tum ingemuisse Epaminondam putas, quum vnà cum sanguine vitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedæmoniis relinquebat quam acceperat seruientẽ.
101 Hæc sunt solatia, hæc fomenta summorũ dolorum. Dices, Quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philosophos me reuocas qui in aciem non sæpe prodeunt. E quibus homo sane leuis Heracleotes Dionysius quum à Zenone fortis esse didicisset, à dolore deductus est. Nam quum ex renibus laboraret, ipso in eiulatu clamitabat falsa esse illa quæ antea de dolore sensisset ipse. Quem quum Cleanthes condiscipulus rogaret, quænam ratio eum de sententia deduxisset: respondit, Quia quum tantum operæ philosophiæ dedissem, dolorem tamen ferre non possem, satis esset argumenti malum esse dolorem: plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem quum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse,

Audísne hæc Amphiarae sub terram abdite?

103 Zenonem significabat, à quo illum degenerare dolebat. At non noster Posidonius, quem & ipse sæpe vidi, & id dicam quod solebat narrare Pompeius, se quum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed quum audisset eum grauiter esse ægrum, quòd vehementer eius artus laborarent, voluisse tamen nobilissimũ philosophum visere. Quem vt vidisset & salutauisset, honorificísque verbis prosequutus esset, molestéque se dixisset ferre quòd eum nõ posset audire: at ille, Tu vero, inquit, potes: nec cõmittam vt dolor corporis efficiat vt frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat eum grauiter & copiose de hoc ipso nihil esse bonum nisi quod honestũ esset, cubantem disputauisse: quúmque quasi faces ei doloris admouerentur, sæpe dixisse, Nihil agis dolor, quãuis sis molestus: nunquam te esse confitebor malum. Omninóque omnes clari & nobilitati labores contẽ-
105 nendo fiunt etiam tolerabiles. Videmúsne apud quos eorum ludorum qui Gymnici nomi-

nantur, magnus honos ſit, nullum ab his qui in id certamen deſcēdant, deuitari dolorem?
Apud quos autē venandi & equitādi laus viget, qui hāc peteſſunt, nullum fugiunt dolorē.
Quid de noſtris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? Quæ flamma eſt, per
quam non cucurrerint hi, qui hæc olim punctis ſingulis colligebant? Itaque ſemper Aphri
canus Socraticū Xenophontem in manibus habebat, cuius in primis laudabat illud quod
diceret, eoſdem labores non eſſe æque graues Imperatori & militi, quòd ipſe honos labo-
rem leuiorem faceret imperatorium. Sed tamē hoc euenit, vt in vulgus inſipientium opi-
nio valeat honeſtatis, quum ipſam videre non poſſit. Itaque fama & multitudinis iudicio
mouentur, cum id honeſtum putent quod à pleriſque laudetur. Te autē ſi in oculis ſis mul
titudinis, tamen eius iudicio ſtari nolim, nec quod illa putet, idem te putare pulcherrimū. 107
Tuo tibi iudicio eſt vtendum. tibi ſi recta probanti placebis, tunc non modo tu te viceris,
quod paulò antè præcipiebam, ſed omnes & omnia. Hoc igitur tibi propone, amplitu-
dinem animi, & quaſi quandam exaggerationē quam altiſſimā animi, qui maxime eminet
in contēnendis & deſpiciendis doloribus, vnam eſſe omnium rem pulcherrimā, eóque pul-
chriorem, ſi vacet populo, neque plauſum captans, ſe tātum ipſa delectet. Quin etiā mihi
quidē laudabiliora videntur omnia quæ ſine vēditatione, & ſine populo teſte fiunt: nō quo
fugiendus ſit (omnia enim benefacta in luce ſe collocari volunt) ſed tamen nullum thea-
trum virtuti cōſcientia maius eſt. Atque in primis meditemur illud, vt hæc patientia do-
lorum, quam ſæpe iam animi intētione dixi eſſe firmādam, in omni genere ſe æquabilem
præbeat. Sæpe enim multi qui aut propter victoriæ cupiditatē, aut propter gloriæ, aut etiā 109
vt ius ſuum & libertatem tenerent, vulnera exceperūt fortiter & tulerunt: iidem omiſſa
contentione, dolorem morbi ferre non poſſunt. Neque enim illum, quem facile tulerant,
ratione aut ſapientia tulerāt, ſed ſtudio potius & gloria. Itaque barbari quidam, & imma-
nes ferro decertare acerrime poſſunt, ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines
non ſatis animoſi, ſed prudentes, vt eſt captus hominū, ſatis hoſtem aſpicere non poſſunt,
& iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri & Celtiberi in præliis exul-
tant, lamētantur in morbo. Nihil enim poteſt eſſe æquabile quod non à certa ratione pro-
ficiſcatur. Sed quum videas eos qui aut ſtudio aut opinione ducantur, in eo perſequendo
atque adipiſcendo dolore non frangi, debeas exiſtimare aut non eſſe malum dolorem, aut 111
etiam, ſi quicquid aſperum, alienúmque à natura ſit, id appellari placeat malum: tantulum
tamē eſſe, vt à virtute ita obruatur vt nuſquam appareat. Quæ meditare quæſo dies & no
ctes. latius enim manabit hæc ratio, & aliquanto maiorem locum, quàm de vno dolore
occupabit. Nam ſi omnia fugiendæ turpitudinis, adipiſcendǽque honeſtatis cauſa facia-
mus, non modo ſtimulos doloris, ſed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit: præ-
ſertim quum paratum ſit illud heſterna diſputatione perfugium. Vt enim ſicui nauiganti,
quem prædones inſequantur, deus quis dixerit, Eiice te de naui, præſto eſt qui excipiat, vel
delphinus, vt Arionem Methymnæum: vel equi Pelopis illi Neptuni, qui per vndas currus
ſuſpenſos rapuiſſe dicuntur, excipient te, & quò velis perferent, omnem omittat timorem:
ſic vrgentibus aſperis & odioſis doloribus, ſi tanti non ſint vt ferendi ſint, quo ſit confu-
giendum vides. Hæc fere hoc tempore putaui eſſe dicenda, ſed tu fortaſſe in ſententia per-
manes. A. Minime vero, méque biduo duarum rerum quas maxime timebam, ſpero li- 113
beratum metu. M. Cras ergo ad clepſydram: ſic enim diximus. ſed tibi hoc video non
poſſe deberi. A. Ita prorſus. Et illud quidem ante meridiem, hoc eodē tempore. M. Sic
faciemus, tuiſque optimis ſtudiis obſequemur.

M. TVLLII CICERONIS TVSCVLANARVM QVAESTIONVM AD M. BRVTVM LIBER III.

DE AEGRITVDINE LENIENDA.

1 QVIDNAM esse Brute causæ putem, cur quum constemus ex animo & corpore, corporis curandi tuendíque causa quæsita sit ars eius atque vtilitas deorum immortalium inuentioni consecrata, animi autẽ medicina nec tam desyderata sit antequam inuenta, nec tam culta posteaquam cognita est, nec tam multis grata & probata, pluribus etiam suspecta & inuisa? an quòd corporis grauitatem & dolorem animo iudicamus, animi morbũ corpore nõ sentimus? Ita fit, vt animus de se ipse tum iudicet, quum id ipsum quo iudicatur, ægrotet. Quòd si tales nos natura genuisset vt eam ipsam intueri & perspicere, eadémque optima duce cursum vitæ conficere possemus, haud erat sanè quod
3 quisquam ratione ac doctrina requireret. nunc paruulos nobis dedit igniculos quos celeriter malis moribus opinionibúsque deprauatis sic restinguimus, vt nusquam naturæ lumẽ appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem simul atque editi in lucem & suscepti sumus, in omni continuo prauitate, & in summa opinionum peruersitate versamur, vt pene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Quum vero parentibus redditi, id est magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, vt vanitati veritas, & opinioni confirmatæ natura ipsa cedat. Accedunt etiam poetæ, qui quum magnam speciem doctrinæ, sapientiǽque præ se tulerint, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus. Quum vero eodem quasi maximus quidam magister populus, atque o-
5 mnis vndique ad vitia consentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum prauitate, à naturáque desciscimus, vt nobis optimã naturam inuidisse videantur qui nihil melius homini, nihil magis expetẽdum, nihil præstantius honoribus, imperiis, populari gloria iudicauerunt, ad quam fertur optimus quisque: verámque illam honestatem expetens, quam vna natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur, cõsectatúrque nullam eminentem effigiem virtutis, sed adumbratam imaginem gloriæ. Est enim gloria, solida quædam res & expressa non adumbrata: ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute. ea virtuti resonat tanquam imago gloriæ. Quæ quia recte factorum plerũque comes est, nõ est bonis viris repudianda. Illa autem quæ se eius imitatricem esse vult, temeraria atque inconsyderata, & plerũque peccatorũ vitiorúmque lau-
7 datrix fama popularis, simulatione honestatis, formam eius pulchritudinémque corrũpit. Qua cæcitate homines, quum quædam præclara etiã cuperent, eáque nescirent nec vbi, nec qualia essent, funditus alii euerterant suas ciuitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quàm cursus errore falluntur. Quid, qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur, quorúmque ita perturbantur animi vt nõ multum absint ab insania, quod insipientibus contingit, omnibus his nulláne est adhibẽda curatio? Vtrum quòd minus noceant animi ægrotationes, quàm corporis? an quòd corpora curari possint, animorũ medicina nulla sit? At & morbi perniciosiores pluréque sunt animi, quàm corporis. Hi enim ipsi odiosi sunt, quòd ad animũ pertinent, eúmque solicitant: animúsque æger, vt ait Ennius, semper errat, neque pati neque perpeti potest, cupere nun-
9 quam desinit. Quibus duobus morbis, vt omittam alios, ægritudine & cupiditate: qui tandem possunt in corpore esse grauiores? Quî vero probari potest vt sibi mederi animus non possit, quum ipse medicinam corporis animus inuenerit? Quúmque ad corporũ sanationem multum ipsa corpora & natura valeant, nec omnes qui curari se passi sunt, continuo etiam conualescant: Animi autem qui sanari voluerint, præceptísque sapientiũ paruerint, sine vlla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina philosophia: cuius auxilium non vt in corporis morbis petendum est foris, omnibúsque opibus viribúsque, vt nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quanquam de vniuersa philosophia, quãto-

pere expetenda eſſet & colenda,ſatis,vt arbitror,dictum eſt in Hortenſio. De maximis au-
tem rebus nihil ferè intermiſimus poſtea nec diſputare nec ſcribere. His autem libris expo
ſita ſunt ea quæ à nobis cum familiaribus noſtris in Tuſculano erant diſputata. Sed quo- 11
niam duobus ſuperioribus de morte & dolore dictũ eſt, tertius dies diſputationis hoc ter-
tium volumen efficiet. Vt enim in Academiã noſtram deſcendimus inclinato iam in poſt-
meridianum tempus die,popoſci eorum aliquem qui aderant cauſam diſſerendi : tum res
acta ſic eſt. A. Videtur mihi cadere in ſapientẽ ægritudo. M. Num reliquæ quoque per-
turbationes animi,formidines,libidines,iracundiæ? Hæc enim ferè ſunt eiuſmodi quæ Græ-
ci πάθη appellant : ego poteram morbos,& id verbum eſſet è verbo,ſed in conſuetudinem
noſtram non caderet. Nam miſereri,inuidere,geſtire,lætari,hæc omnia morbos Græci ap-
pellant,motus animi rationi non obtemperantes: nos autem hos eoſdem motus concita-
ti animi recte,vt opinor,perturbationes dixerimus: morbos autẽ non ſatis vſitate,niſi quid
aliud tibi videtur. A. Mihi vero iſto modo. M. Hæccine igitur cadere in ſapiẽtem pu- 13
tas? A. Prorſus exiſtimo. M. Næ iſta glorioſa ſapientia nõ magno æſtimanda eſt: ſiqui-
dem non multũ differt ab inſania. A. Quid,tibi omníſne animi cõmotio videtur inſa-
nia? M. Non mihi quidem ſoli,ſed id quod admirari ſæpe ſoleo,maioribus quoque no-
ſtris hoc ita viſum intelligo multis ſeculis ante Socratẽ, à quo hæc omnis quæ eſt de vita
& de moribus philoſophia manauit. A. Quónam tandem modo? M. Quia nomen in-
ſaniæ ſignificat mentis ægrotationẽ & morbum,id eſt inſanitatem & ægrotum animum,
quam appellarunt inſaniam. Omnes autem perturbationes animi morbos philoſophi ap-
pellant,negántque ſtultum quenquam his morbis vacare. Qui autem in morbo ſunt,ſani
non ſunt. & omniũ inſipiẽtium animi in morbo ſunt. omnes inſipientes igitur inſaniunt.
Sanitatem enim animorũ poſitam in tranquillitate quadam conſtantiáque cenſebant: his
rebus mentem vacuam appellarunt inſaniam: propterea quòd in perturbato animo ſicut 15
in corpore ſanitas eſſe non poſſit. Nec minus illud acute,quòd animi affectionem lumine
mentis carentem nominauerunt amentiam,eandémque demẽtiam. Ex quo intelligẽdum
eſt eos qui hæc rebus nomina poſuerunt,ſenſiſſe hoc idem quod à Socrate acceptum dili-
genter Stoici retinuerunt,omnes inſipientes eſſe non ſanos. Quis eſt enim ſanus in aliquo
morbo? morbos autem hos perturbatos motus, vt modo dixi, philoſophi appellant. non
magis eſt ſanus,quàm id corpus quod in morbo eſt. Ita fit vt ſapientia ſanitas ſit animi,
inſipientia autem quaſi inſanitas quædam quæ eſt inſania,eadémque dementia: multóque
melius hæc notata ſunt verbis Latinis quàm Græcis, quod aliis quoque multis locis repe-
rietur. Sed id aliàs : nunc quod inſtat. Totum igitur id quod quærimus,quid & quale ſit,
verbi vis ipſa declarat. Eos enim ſanos intelligi neceſſe eſt,quorum mens motu quaſi mor 17
bo perturbata nullo ſit: qui contrà affecti ſunt,hos inſanos appellari neceſſe eſt. Itaque ni-
hil melius,quàm quod eſt in conſuetudine ſermonis Latini, quum exiſſe è poteſtate dici-
mus eos qui effrænati feruntur aut libidine,aut iracundia. quanquam ipſa iracundia libidi-
nis eſt pars. Sic enim definitur, Iracundia, vlciſcendi libido. Qui igitur exiſſe ex poteſtate
dicuntur,idcirco dicuntur quia non ſint in poteſtate mentis,cui regnũ totius animi à na-
tura tributum eſt. Græci autẽ μανίαν vnde appellant,non facile dixerim. Eam tamen ipſam
diſtinguimus nos melius quàm illi. Hanc enim inſaniam quæ iuncta ſtultitiæ patet latius,
à furore diſiungimus. Græci volunt illi quidem,ſed parum valent verbo,quem nos furo-
rem,μελαγχολίαν ipſi vocant. Quaſi vero atra bili ſolum mens,ac nõ ſæpe vel iracundia gra-
uiore,vel timore,vel dolore moueatur. Quo genere Athamantem, Alcmæonem, Aiacem,
Oreſtem furere dicimus. Qui ita ſit affectus, eum dominũ eſſe rerum ſuarum,vetant XII 19
tabulæ. Itaque nõ eſt ſcriptum, Si inſanus,ſed Si furioſus eſſe incipit. Inſaniam enim cen-
ſuerunt (id eſt inconſtantiam ſanitate vacantem) poſſe tamẽ tueri mediocritatem officio-
rum,& vitæ cõmunem cultum atque vſitatum. Furorem autem eſſe rati ſunt, mentis ad
omnia cæcitatem. Quod quum maius eſſe videatur quàm inſania,tamen eiuſmodi eſt vt
furor in ſapientem cadere poſſit,nõ poſſit inſania. Sed hæc alia quæſtio eſt. Nos ad propo-
ſitum reuertamur. Cadere opinor in ſapientem ægritudinem,tibi dixiſti videri. A. Ego

vero ita exiſtimo. M. Humanũ id quidem quod ita exiſtimas, nõ enim ſilice nati ſumus: ſed eſt naturale in animis tenerum quiddam atque molle,quod ægritudine,quaſi tempeſtate quatiatur. Nec abſurde Crantor ille qui in noſtra Academia vel in primis fuit nobilis, ›› Minime,inquit,aſſentior his qui iſtam neſcio quã indolẽtiam magnopere laudãt,quæ nec ›› poteſt vlla eſſe,nec debet.ne ægrotus ſim,inquit,ſed ſi fuerim,ſenſus adſit,ſiue ſecetur quid, ›› ſiue auellatũr à corpore. Nam iſtuc nihil dolere,nõ ſine magna mercede contingit imma›› nitatis in animo,ſtuporis in corpore. Sed videamus ne hæc oratio ſit hominũ aſſentãtium noſtræ imbecillitati,& indulgentiũ mollitudini. Nos autem audeamus non ſolum ramos amputare miſeriarũ,ſed omnes radicum fibras euellere:tamen aliquid relinquetur fortaſſe, ita ſunt altæ ſtirpes ſtultitiæ:ſed relinquetur id ſolum quod erit neceſſarium. Illud quidem ſic habeto,niſi ſanatus animus ſit,quod ſine philoſophia fieri nõ poteſt,finem miſeriarum nullum fore. Quãobrem quoniam cœpimus,tradamus nos ei curãdos,ſanabimur ſi volemus. Et progrediar quidem longius. Non enim de ægritudine ſolum(quãquam id quidem primùm)ſed de omni animi (vt ego poſui) perturbatione,morbo (vt Græci volunt) explicabo. Et primo,ſi placet, Stoicorũ more agamus,qui breuiter aſtringere ſolẽt argumenta, deinde noſtro inſtituto vagabimur. Qui fortis eſt,idem eſt fidens,quoniam cõfidens mala conſuetudine loquẽdi in vitio ponitur,ductum verbum à confidendo quod laudis eſt. Qui autem eſt fidens,is profecto non extimeſcit. Diſcrepat enim à timendo confidere.atque in quem cadit ægritudo,in eundem timor. Quarum enim rerum præſentia ſumus in ægritudine,eaſdem impendentes & venientes timemus. Ita fit vt fortitudini ægritudo repugnet. Veriſimile eſt igitur in quem cadit ægritudo,cadere in eundem timorem,& infractionem quãdam animi,& demiſſionẽ. Quæ in quem cadunt,in eundem cadit vt ſeruiat,vt victum quãdoque ſe eſſe fateatur. Quæ qui recipit,recipiat idem neceſſe eſt timiditatẽ & ignauiã. Non cadunt autẽ hæc in virum fortem: igitur ne ægritudo quidem. At nemo ſapiens niſi fortis,nõ cadet ergo in ſapientem ægritudo. Præterea neceſſe eſt qui fortis ſit,eundem eſſe magni animi: qui magni animi ſit,inuictum:qui inuictus ſit,eum res humanas deſpicere, atque infra ſe poſitas arbitrari. Deſpicere autem nemo poteſt eas res propter quas ægritudine affici poteſt. Ex quo efficitur,fortem virum ægritudine nũquam affici. Omnes autem ſapientes fortes. Non cadit igitur in ſapientem ægritudo. Et quẽadmodum oculus cõturbatus,non eſt probe affectus ad ſuum munus fungendum,& reliquæ partes,totúmve corpus ſtatim cum eſt motum,deeſt officio ſuo & muneri:ſic cõturbatus animus nõ eſt aptus ad exequendum munus ſuum. Munus autẽ animi,eſt ratione bene vti. Et ſapientis animus ita ſemper affectus eſt vt ratione optime vtamur. Nunquã igitur eſt perturbatus. At ægritudo perturbatio eſt animi:ſemper igitur ſapiens ea vacabit. Veriſimile etiã illud eſt,qui ſit temperans, quem Græci σώφρονα appellant:eámque virtutem σωφροσύνην vocant,quam ſoleo equidem tum temperãtiam tum moderationẽ appellare,nonnunquam etiam modeſtiam. Sed haud ſcio an recte ea virtus frugalitas appellari poſſit. Quod anguſtius apud Græcos valet,qui frugi homines χρησίμους appellant,id eſt tantúmodo vtiles. At illud eſt latius.omnis enim abſtinentia,omnis innocẽtia,quæ apud Græcos vſitatum nomen nullum habet, ſed habere poteſt ἀβλάβειαν. Nam eſt innocẽtia affectio talis animi quæ noceat nemini:reliquas etiam virtutes frugalitas continet:quæ niſi tanta eſſet, etſi iis anguſtiis quibus plerique putant,teneretur,nunquam eſſet L. Piſonis cognomen tantopere laudatum. Sed quia nec qui propter metum præſidium reliquit, quod eſt ignauiæ: nec qui propter auaritiam clam depoſitum nõ reddidit,quod eſt iniuſtitiæ:nec qui propter temeritatẽ male rem geſſit,quod eſt ſtultitiæ,frugi appellari ſolet: eò tres virtutes fortitudinem,iuſtitiam,prudentiam,frugalitas eſt complexa,etſi hoc quidem cõmune eſt virtutum: omnes enim inter ſe nexæ & iugatæ ſunt, reliqua igitur & quarta virtus,vt ipſa ſit ipſa frugalitas. Eius enim videtur eſſe proprium motus animi appetentis regere & ſedare,ſempérque aduerſantem libidini moderatam in omni re ſeruare conſtantiam,cui contrarium vitium nequitia dicitur. Frugalitas,vt opinor,à fruge,qua nihil melius è terra: nequitia ab eo,etſi hoc erit fortaſſe durius,ſed tentemus,& luſiſſe putemur ſi nil ſit, ab eo quod nequicquam eſt in tali

homine, ex quo idem nihili dicitur. Qui sit frugi igitur, vel si mauis moderatus & temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem constans, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam ægritudine, & sunt illa sapientis. Aberit igitur à sapiente ægritudo. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quæ apud Homerum Achilles queritur, hoc, vt opinor, modo:

Córque meum penitus turgescit tristibus iris,
Quum decore atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte est, quum in tumore est? aut num aliquod quippiam mēbrum tumidum ac turgidum non vitiose se habet? Sic igitur inflatus & tumens animus in vitio 33
est. Sapientis autē animus semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquā tumet. At iratus animus eiusmodi est: nunquam igitur sapiens irascitur. Nam si irascitur, etiam cōcupiscit. Propriū est enim irati cupere, à quo læsus videatur, ei quàmaximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere lætari. Ex quo fit vt alieno malo gaudeat. quod quoniam nō cadit in sapiētem, ne vt irascatur quidem cadit: si autem caderet in sapientē ægritudo, caderet etiā iracundia: qua quoniam vacat, ægritudine etiā vacabit. Etenim si sapiens in ægritudinē incidere posset, posset etiā in misericordiam, posset in inuidentiam: non dixi inuidiam, quæ tum est, quum inuidetur. Ab inuidendo autem inuidentia recte dici potest, vt effugiamus ambiguum nomen inuidiæ, quod verbum ductum est à nimis intuendo fortunam alterius, vt est in Menalippo, 35

Florem quisnam liberum inuidit meum?

Male Latine videtur, sed præclare Accius: vt enim videre, sic inuidere florē rectius, quàm flori dicitur. Nos consuetudine prohibemur, poeta ius suum tenuit, & dixit audacius. Cadit igitur in eundem & inuidere & misereri. Nam qui dolet rebus alicuius aduersis, idem alicuius etiā secundis dolet: vt Theophrastus interitum deplorans Callisthenis sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur. Itaque dicit Callisthenem incidisse in hominē summa potentia, summáque fortuna, sed ignarum quemadmodum rebus secundis vti cōueniret. Atqui queādmodum misericordia ægritudo est ex alterius rebus aduersis, sic inuidentiā ægritudo est ex alterius rebus secūdis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam inuidere. Non cadit autem inuidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. Quod si hoc ægre 37
ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. abest ergo à sapiente ægritudo. Hæc sic dicuntur à Stoicis, concluduntúrque contortius: sed latius aliquando dicenda sunt & diffusius, sententiis tamē vtendum eorum potissimū qui maxime forti, & vt ita dicam, virili vtuntur ratione atque sententia. Nam peripatetici familiares nostri, quibus nihil est vberius, nihil eruditius, nihil grauius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi mihi non sanè probant. Omne enim malum etiam mediocre, magnum est. Nos autē id agimus, vt id in sapiente nullum sit omnino. Nam vt corpus etiā si mediocriter ægrum est, sanum nō est: sic in animo si est ista mediocritas, caret sanitate. Itaque præclare nostri, vt alia multa, molestiam, solicitudinē, angorem, propter similitudinem corporum ægrorum, ægritudinem nominauerunt. Hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationē appel 39
lant. vocant enim πάθος, id est morbum, quicunque est motus in animo turbidus. nos melius: ægris enim corporibus simillima est animi ægritudo. At non similis ægrotationis est libido, non immoderata lætitia, quæ est voluptas animi elata & gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quanquam ægritudini est finitimus: sed proprie vt ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo nomen habet nō seiunctum à dolore. Doloris igitur huius origo nobis explicanda est, id est causa efficiens ægritudinem in animo, tanquam ægrotationem in corpore. Nam vt medici causa morbi inuenta, curationem esse inuētam putant: sic nos causa ægritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus. Est igitur causa omnis in opinione, nec vero ægritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum quæ sunt genere quatuor, partibus plures. Nam quum omnis perturbatio sit animi motus, vel rationis expers, vel rationem aspernans, vel rationi non obediens, isque mo 41
tus, aut boni aut mali opinione citetur: bifariam quatuor perturbationes æqualiter distri-

butæ sunt. Nam duæ sunt ex opinione boni, quorum altera voluptas gestiens, id est præter modum elata lætitia, opinione præsentis magni alicuius boni. Altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperãs, quæ vel cupiditas recte, vel libido dici potest. Ergo hæc duo genera, voluptas gestiens & libido, bonorũ opinione turbantur, vt duo reliqua, metus & ægritudo, malorum. Nam & metus, opinio magni mali impendentis: & ægritudo est opinio magni mali præsentis, & quidem recens opinio talis mali, vt in eo rectum videatur esse angi. Id autem est, vt is qui doleat, oportere opinetur se dolere. His autem perturbationibus, quas in vita ho-
43 minum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnãdum est, si volumus hoc quod datum est vitæ, tranquille placidéque traducere. Sed cætera aliàs: nunc ægritudinẽ si possumus, depellamus. Id enim sit propositum, quãdoquidem eam tu videri tibi in sapientẽ cadere dixisti, quod ego nullo modo existimo. Tetra enim res est, misera, detestabilis, omni contẽtione, velis, vt ita dicã, remísque fugiẽda. Qualis enim tibi ille videtur Tãtalo prognatus, Pelope natus, qui quondã à socero OEnomao rege Hippodamiam raptis nactus est nuptiis? Iouis iste quidem pronepos,

Támne ergo abiectus, támque fractus?
Nolite, inquit, hospites ad me adire, ilico istic
Ne contagio mea bonis vmbráve obsit,
45 Tanta vis sceleris in corpore hæret.

Tu te Thyesta damnabis, orbabísque luce, propter vim sceleris alieni? Quid illum filium Solis, nónne patris ipsius luce indignum putas?

Refugêre oculi, corpus macie extabuit.
Lacrymæ peredêre humore exanguis genas
Situ nidoris, barba pædore horrida,
Atque intonsa infuscat pectus illuuie scabrum.

Hæc mala ô stultissime AEeta ipse tibi addidisti. Non inerant in his quæ tibi casus inuexerat, & quidem inueterato malo quum tumor animi resedisset. Est autem ægritudo, vt docebo, in opinione mali recentis. Sed mœres videlicet regni desyderio, non filiæ. Illam
47 enim oderas, & iure fortasse, regno non æquo animo carebas. Est autem impudens luctus mœrore se conficientis quòd imperare non liceat liberis. Dionysius quidem tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros docebat, vsque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius? qui quum bellum gereret cum his qui eius nõ tulerant superbiam, is quum restitui in regnum nec Veientium, nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea vrbe, senio & ægritudine esse confectus. Hoc tu igitur censes sapienti posse accidere, vt ægritudine opprimatur, id est miseria? Nam quum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est ægritudo. Habet ardorem libido, leuitatem lætitia gestiens, humilitatem metus: sed ægritudo quædam maiora, tabem, cruciatum, afflictationem, fœditatem: lacerat, exest animum, planéque conficit. Hanc nisi exuimus sic vt abiiciamus, miseria carere non possumus. Atqui hoc quidem perspicuum est, tum ægritu-
49 dinem existere, quum quid ita visum sit, vt magnum quoddam malum adesse & vrgere videatur. Epicuro autem placet opinionem mali ægritudinem esse natura, vt quicunque intueatur in aliquod maius malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici cẽsent, sed insperato nec opinato malo. Est id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam. Videntur enim omnia repẽtina grauiora. Ex hoc & illa iure laudantur,

Ego cum genui, tum morituros sciui, & ei rei sustuli.
Præterea ad Troiam quum misi ob defendendam Græciam,
Sciebam me in mortiferum bellum non in epulas mittere.

Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum lenit eorum aduentum, quæ venientia
51 longe antè videris. Itaque apud Euripidem à Theseo dicta laudãtur (licet enim, vt sæpe facimus, in Latinum illa conuertere)

Nam qui hæc audita à docto meminiſſem viro,
Futuras mecum commentabar miſerias,
Aut mortem acerbam, aut exilii mœſtam fugam,
Aut ſemper aliquam molem meditabar mali:
Vt ſiqua inuecta diritas caſu foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens.

Quod autem Theſeus à docto ſe audiuiſſe dicit, id de ſeipſo loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxagoræ, quem ferunt nuntiata morte filii dixiſſe: Sciebam me genuiſſe mortalem. Quæ vox declarat, his eſſe hæc acerba à quibus non fuerint cogitata. Ergo id 53
quidem non eſt dubium quin omnia quæ mala putentur, ſint improuiſa grauiora. Itaque quanquam non hæc vna res efficit maximam ægritudinem, tamen quoniam multum poteſt prouiſio animi, & præparatio ad minuendum dolorem, ſint ſemper omnia homini humana meditata. Et nimirum hæc illa præſtans & diuina ſapientia, & perceptas penitus & pertractatas res humanas habere, nihil admirari quum acciderit, nihil antequam euenerit non euenire poſſe arbitrari.

Quamobrem omnes, quum ſecundæ res ſunt maxime, tum maxime
Meditari ſecum oportet, quo pacto aduerſam ærumnam ferant,
Pericla, damna, exilia. Peregre rediens ſemper cogitet,
Aut filii peccatum, aut vxoris mortem, aut morbum filiæ:
Communia eſſe hæc, fieri poſſe, vt nequid animo ſit nouum, 55
Quicquid præter ſpem eueniat, omne id deputare eſſe in lucro.

Ergo hoc Terentius à philoſophia ſumptum quum tam cõmode dixerit, nos è quorum fontibus id hauſtum eſt, non & dicemus hoc melius, & conſtantius ſentiemus? Hic eſt enim ille vultus ſemper idem, quem dicitur Xantippe prædicare ſolita in viro ſuo fuiſſe Socrate, eodem ſemper ſe vidiſſe exeuntem illum domo, & reuertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Craſſi illius veteris, quem ſemel ait in omni vita riſiſſe Lucilius, ſed tranquilla & ſerena. ſic enim accepimus. Iure autem erat ſemper idem vultus, quum mentis à qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem à Cyrenaicis hæc arma contra caſus & euentus, quibus eorum aduenientes impetus diuturna præmeditatione frangãtur, ſimúlque iudico malum illud opinionis eſſe, non naturæ. Si enim in re eſſent, cur fierent prouiſa le- 57
uiora? Sed eſt iiſdem de rebus quod dici poſſit ſubtilius, ſi prius Epicuri ſententiam viderimus, qui cenſet neceſſe eſſe omnes in ægritudine eſſe qui ſe in malis eſſe arbitrentur, ſiue illa ante prouiſa & expectata ſint, ſiue inueterauerint. Nam neque vetuſtate minui mala, nec fieri præmeditata leuiora, ſtultámque etiam eſſe meditationẽ futuri mali, aut fortaſſe ne futuri quidẽ, ſatis eſſe odioſum malum omne quum veniſſet. Qui autẽ ſemper cogitauiſſet accidere poſſe aliquid aduerſi, ei fieri illud ſempiternum malum: ſi vero ne futurũ quidem ſit, fruſtra ſuſcipi miſeriã voluntariam. Ita ſemper angi aut accipiendo, aut cogitando malo. Leuationẽ autem ægritudinis in duabus rebus ponit, auocatione à cogitanda moleſtia, & reuocatione ad contemplandas voluptates. Parere enim cenſet animum rationi poſſe, & quò illa ducat ſequi. Vetat igitur ratio intueri moleſtias, abſtrahit ab acerbis cogitationi- 59
bus hebetem aciem ad miſerias contemplandas: à quibus quum cecinit receptui, impellit rurſum, & incitat ad conſpiciendas, totáque mente contrectãdas varias voluptates, quibus ille & præteritarum memoria, & ſpe conſequentium, ſapientis vitam refertam putat. Hæc noſtro more nos diximus. Epicurei dicunt ſuo. Sed quæ dicant, videamus, quomodo negligamus. Principio male reprehendunt præmeditationẽ rerum futurarum. Nihil eſt enim quod tam obtundat eleuétque ægritudinem, quàm perpetua in omni vita cogitatio, nihil eſſe quod accidere nõ poſſit, quàm meditatio conditionis humanæ, quàm vitæ lex, cõmentatióque parendi: quæ non hoc affert vt ſemper mœreamus, ſed vt non vnquam. Neque enim qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatẽ generis humani cogitat, mœret, quum hæc cogitat: ſed tum vel maxime ſapientiæ fungitur munere. Vtrũque enim conſequitur, vt & conſyderãdis rebus humanis, proprio philoſophiæ fruatur officio, & ad- 61

uerfis cafibus, triplici confolatione fanetur. Primum quòd poffe accidere diu cogitauerit: quæ cogitatio vna maxime omnes moleftias extenuat & diluit. Deinde quòd humane ferenda intelligit. Poftremo quòd videt malum nullum effe nifi culpam. Culpam autem nullam effe, quum id quod ab homine non potuerit præftari, euenerit. Nam reuocatio illa quam affert, quum à contuendis nos malis auocat, nulla eft. Non eft enim in noftra poteftate fodicantibus his rebus, quas malas effe opinemur, diffimulatio vel obliuio: lacerant, vexant, ftimulos admouent, ignes adhibent, refpirare nō finunt. Et tu obliuifci iubes, quod contra naturam eft: quod à natura datum eft, auxilium extorques inueterati doloris. Eft enim tarda illa quidem medicina, fed tamen magna, quam affert longinquitas & dies. Iubes me bona cogitare, obliuifci malorum. Diceres aliquid, & magno quidem philofopho dignum, fi ea bona fentires effe quæ effent homine digniffima. Pythagoras mihi fic diceret, aut Socrates, aut Plato, Quid iaces, aut quid mœres, aut cur fuccumbis, cedifque fortunæ? quæ vt peruellere te forfitan potuerit & pungere, non potuit certe vires frangere. Magna vis eft in virtutibus: eas excita, fi forte dormiunt. iam tibi aderit princeps fortitudo, quæ te animo tanto effe coget, vt omnia quæ poffint homini euenire contemnas, & pro nihilo putes. Aderit temperantia, quæ eft eadem moderatio, à me quidem paulò ante appellata frugalitas, quæ te turpiter & nequiter facere nihil patiatur. Quid eft autem nequius aut turpius effœminato viro? Ne iuftitia quidem finet ifta facere, cui minimum effe videtur in hac caufa loci: quæ tamen ita dicet dupliciter effe te iniuftum, quum & alienum appetas, qui mortalis natus conditionem poftules immortalium: & grauiter feras te quod vtendum acceperis, reddidiffe. Prudentiæ vero quid refpondebis dicenti virtutem fe effe contentam quo modo ad bene viuendum, fic & ad beate? quæ fi extrinfecus religata pendeat, & non oriatur ex fe, & rurfus ad fe reuertatur, & omnia fua complexa, nihil quærat aliunde: non intelligo cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. Ad hæc bona me fi reuocas Epicure, pareo, fequor, vtor te ipfo duce, obliuifcor etiam malorum, vt iubes, eóque facilius, quòd ea ne in malis quidem ponenda cenfeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. quas? corporis credo, aut quæ propter corpus vel recordatione vel fpe cogitētur. Nunquid eft aliud? rectène interpretor fententiam tuam? Solent enim ifti negare nos intelligere quid dicat Epicurus. Hoc dicit, & hoc ille Græculus me audiente Athenis fenex Zeno iftorum acutiffimus contendere, & magna voce dicere folebat, eum effe beatum, qui præfentibus voluptatibus frueretur, confideretque fe fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitæ, dolore nō interueniente: aut fi interueniret, fi fummus foret, futurum breuem: fi productior, plus habiturum iucundi quàm mali. Hæc cogitantem fore beatum, præfertim fi & ante perceptis bonis contentus effet, nec mortem, nec deos extimefceret. Habes formā Epicuri vitæ beatæ verbis Zenonis expreffam, nihil vt poffit negari. Quid ergo? huiúfne vitæ propofitū & cogitatio, aut Thyeftem leuare poterit, aut AEetam, de quo paulò ante dixi, aut Telamonem pulfum patria exulantem atque egentem, in quo hæc admiratio fiebat,

Hiccine eft Telamon ille, modo quem gloria ad cælum extulit,
Quem afpectabant, cuius ob os Graii ora obuertebant fua?

Quod fi cui, vt ait idem, fimul animus cum re concidit, à grauibus illis antiquis philofophis petenda medicina eft, non ab his voluptuariis. Quam enim ifti bonorum copiam dicunt? Fac fanè fummum bonum effe non dolere: quanquam id non vocatur voluptas: fed non neceffe eft nunc omnia. idne eft quò traducti luctum leuemus? Sit fanè fummum malum dolere: in eo igitur qui non eft, fi malo careat, continuóne fruitur fummo bono? Quid tergiuerfamur Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, quum os perfricuifti, foles dicere? Sunt hæc tua verba, nécne? in eo quidem libro, qui continet omnem difciplinā tuam (fungar enim iam interpretis munere, nequis me putet fingere) dicis hæc, Nec equidem habeo quod intelligā bonum illud, detrahens eas voluptates quæ fapore percipiuntur, detrahens eas etiā quæ auditu & cantibus, detrahens eas etiā quæ

ex formis percipiũtur, oculis ſuaues motiones, ſiue quæ aliæ voluptates in toto homine gi- 71
gnũtur quolibet è ſenſu. Nec vero ita dici poteſt, mẽtis lætitiam ſolam eſſe in bonis. Lætantem enim mentem ita noui ſpe eorum omnium quæ ſuprà dixi fore, vt natura iis potiens dolore careat. Atque hæc quidem his verbis, quiuis vt intelligat quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paulo infrà, Sæpe quæſiui, inquit, ex iis qui appellantur ſapientes, quid haberẽt quod in bonis relinquerent, ſi illa detraxiſſent: niſi ſi vellent voces inanis fundere. Nihil ab his potui cognoſcere. Qui ſi virtutes ebullire volent & ſapientias, nihil aliud dicent, niſi eam viam, qua efficiantur hæ voluptates quas ſuprà dixi. Quæ ſequuntur, in eadem ſententia ſunt, totúſque liber qui eſt de ſummo bono, refertus & ſententiis & verbis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum reuocabis, vt leues ægritudinem? & ſi quem tuorum afflictum mœrore videris, huic acipenſerem potius quàm aliquem Socrati- 73
cum libellum dabis? ὑδραύλεως hortabere vt audiat voces potius quàm Platonis? Expones quæ ſpectet florida & varia, faſciculum ad naris admouebis, incendes odores, & ſertis redimiri iubebis & roſa. Si vero aliquid etiam, tum plane luctum omnem abſterſeris. Hæc Epicuro confitenda ſunt, aut ea quæ modo expreſſa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abiiciundus. Eſt enim confertus voluptatibus. Quærendum igitur quemadmodum ægritudine priuemus eum qui ita dicat,

Pol mi fortuna magis nunc deſit, quàm genus:
Nanque regnum ſuppetebat mihi, vt ſcias quanto è loco,
Quantis opibus, quibus de rebus lapſa fortuna accidat.

Quid? huic calix mulſi impingendus eſt, vt plorare deſinat, aut aliquid eiuſmodi? Ecce 75
tibi ex altera parte ab eodem poeta,

Ex opibus ſummis opis egens Hector tuæ:

Huic ſubuenire debemus, quærit enim auxilium.

Quid petam præſidii, aut exequar, quóve nunc auxilio, aut fuga
Freta ſim? arce & vrbe orba ſum. quò accedam? quò applicem?
Cui nec aræ patriæ domi ſtant, fractæ & disiectæ iacent:
Fana flamma deflagrata, toſti alti ſtant parietes
Deformati, atque abiete criſpa.

Scitis quæ ſequantur, & illud in primis,

O pater, ô patria, ô Priami domus,
Septum altiſono cardine templum, 77
Vidi ego te, aſtante ope barbarica,
Tectis cælatis, laqueatis
Auro, ebore inſtructam regifice.

O poetam egregium, quanquã ab his cantotibus Euphorionis contemnitur. Sentit omnia repentina nec opinata eſſe grauiora. Exaggeratis igitur regis opibus, quæ videbantur ſempiternæ fore, quid adiungit?

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam euitari,
Iouis aram ſanguine turpari.

Præclarũ carmen. Eſt enim & rebus, & verbis, & modis lugubre. Eripiamus huic ægritu- 79
dinẽ. Quomodo? Collocemus in culcitra plumea, pſaltriam adducamus, hedychrum incẽdamus, demus ſcutellam dulciculæ potionis, aliquid videamus & cibi. Hæc tandem bona ſunt quibus ægritudines grauiſſimæ detrahãtur? Tu enim paulò ante ne intelligere te quidem alia bona dicebas. Reuocari igitur oportere à mœrore ad cogitationẽ bonorum conueniret mihi cum Epicuro, ſi quid eſſet bonum conueniret. Dicet aliquis, Quid ergo, tu Epicurum exiſtimabas iſta voluiſſe, aut libidinoſas eius fuiſſe ſententias? Ego vero minime. Video enim ab eo dici multa ſeuere, multa præclare. Itaque, vt ſæpe dixi, de acumine agitur eius, non de moribus, quamuis ſpernat voluptates eas quas modo laudauit. Ego tamen meminero quod videatur ei ſummum bonum. Non enim verbo ſolum poſuit vo

81 luptatem, ſed explanauit quid diceret. Saporem, inquit, & corporum complexum, & lu-
dos atque cantus & formas eas, quibus oculi iucunde moueantur. Num fingo? num men-
tior? cupio refelli. Quid enim laboro, niſi vt veritas in omni quæſtione explicetur? Ar idem
ait non creſcere voluptatem dolore detracto, ſummámque voluptatem nihil dolere. Pau-
cis verbis tria magna peccata. Vnum, quod ſecum ipſe pugnat. Modo enim ne ſuſpicari
quidem ſe quicquam bonum, niſi ſenſus quaſi tirillarentur voluptate: nunc autem ſummã
volupratem eſſe dolore carere. Potéſtne magis ſecum ipſe pugnare? Alterum peccatũ, quòd
quum in natura tria ſint, vnum gaudere, alterum dolere, tertiũ nec gaudere nec dolere: hic
putat primum & tertium idem eſſe, nec diſtinguit à non dolendo voluptatẽ. Tertium pec
catum commune cum quibuſdam, quòd quum virtus maxime expetatur, eiúſque adipi-
ſcendæ cauſa philoſophia quæſita ſit, ille à virtute ſummum bonum ſeparauit. At laudat
83 & ſæpe virtutem. Et quidem C. Gracchus quum largitiones maximas feciſſet, & effudiſſet
ærarium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid verba audiam, quum facta videam? Pi-
ſo ille Frugi ſemper contra legem frumentariam dixerat. Is lege lata Conſularis ad fru-
mentum accipiendum venerat. Animaduertit Gracchus in concione Piſonem ſtantem.
Quærit audiente Po. Ro. quî ſibi conſtet, quum ea lege frumentũ petat quam diſſuaſerat.
Nolim, inquit, mea bona Gracche tibi viritim diuidere liceat: ſed ſi facias, partem petam.
Parúmne declarauit vir grauis & ſapiens lege Sempronia patrimonium publicum diſſi-
pari? Lege orationes Gracchi, patronum ærarii eſſe dices. Negat Epicurus iucunde poſſe
viui, niſi cum virtute viuatur. Negat vllam in ſapientem vim eſſe fortunæ. tenuem vi-
ctum antefert copioſo. Negat vllum eſſe tempus quo ſapiens non beatus ſit. Omnia phi-
loſopho digna, ſed cum voluptate pugnantia. Non iſtam dicit voluptatem. Dicat quam-
85 liber: nempe eam dicit in qua virtutis nulla pars inſit. Age, ſi voluptatem non intelliga-
mus, ne dolorem quidem. Nego igitur eius eſſe, qui dolore ſummum malum metiatur,
mentionem facere virtutis. Et queruntur quidam Epicurei viri optimi (nam nullum ge-
nus eſt minus malitioſum) me ſtudioſe dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore
aut de dignitate contendimus. Mihi ſummũ in animo bonum videtur, illi autem in cor-
pore: mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi quidem pugnant, & quidem vicinorum fi-
dem implorant: multi autem ſunt qui ſtatim conuolent. Ego ſum is qui dicam me non la
borare, actum habiturum quod egerint. Quid enim de bello Punico agitur? de quo ipſo
quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio vnquam fu-
it. Hi nimis iracunde agunt: præſertim quum ab his non ſanè animoſe defendatur ſen-
tentia, pro qua non in Senatu, non in concione, non apud exercitum, neque ad Cenſores
87 dicere audeant. Sed cum iſtis aliàs, & eo quidem animo nullum vt certamen inſtituam,
verùm dicentibus facile cedam. tantum admonebo, ſi maxime verum ſit, ad corpus om-
nia referre ſapientem, ſiue vt honeſtius dicam, nihil facere niſi quod expediat, ſiue omnia
referre ad vtilitatem ſuam: quoniam hæc plauſibilia nõ ſunt: vt in ſinu gaudeant, glorio-
ſe loqui deſinant. Cyrenaicorum reſtat ſententia, qui tum ægritudinem cenſent exiſte-
re, ſi necopinato quid euenerit. Eſt id quidem magnum, vt ſuprà dixi: etiam Chryſippo ita
videri ſcio, quod prouiſum antè non ſit, id fieri vehementius. Sed non ſunt in hoc om-
nia, quanquam hoſtium repens aduentus magis aliquando conturbat quàm expectatus, &
maris ſubita tempeſtas quàm ante prouiſa terret nauigantes vehementius, & huiuſmodi
ſunt pleraque. Sed quum diligẽter necopinatorum naturam conſyderes, nihil aliud repe-
89 rias, niſi omnia videri ſubita maiora, & quidẽ ob duas cauſas. primũ quòd quãta ſint quæ
accidunt, conſyderãdi ſpatium non datur. deinde quum videtur præcaueri potuiſſe ſi pro-
uiſum eſſet, quaſi culpa contractum malum ægritudinẽ acriorem facit. Quod ita eſſe dies
declarat: quæ procedens ita mitigat, vt iiſdem malis manẽtibus non modo leniatur ægri-
tudo, ſed in pleriſque tollatur. Carthaginienſes multi Romæ ſeruierunt: Macedones Rege
Perſe capto. Vidi etiam in Peloponeſo quum eſſem adoleſcens, quoſdam Corinthios. Hi
poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,

» Hæc omnia vidi, Sed & iam decantauerant fortaſſe. eo enim erant vultu, oratione,
omni reliquo motu & ſtatu, vt eos Argiuos aut Sycionios diceres. Magíſque me mouerant
Corinthi ſubito aſpectæ parietinæ, quam ipſos Corinthios, quorum animis diuturna co-
gitatio callum vetuſtatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille euerſa Car-
thagine miſit conſolandi cauſa ad captiuos ciues ſuos. In eo eſt diſputatio ſcripta Car- 91
neadis, quam ſe ait in commentarium retuliſſe: quum ita poſitum eſſet, Videri fore in æ-
gritudine ſapientem patria capta. Quæ Carneades contradixerit, ſcripta ſunt. Tanta igitur
calamitatis præſentis adhibetur à philoſopho medicina, quanta inueteratæ ne deſydera-
tur quidem. Nec ſi aliquot annis pòſt idem ille liber captiuis miſſus eſſet, vulneribus me-
deretur, ſed cicatricibus. Senſim enim & pedetentim progrediens extenuatur dolor: nõ quo
ipſa res immutari ſoleat, aut poſſit: ſed id quod ratio debuerat, vſus docet, minora eſſe ea
quæ ſint viſa maiora. Quid ergo opus eſt, dicet aliquis, ratione, aut omnino conſolatio-
ne vlla, qua ſolemus vti quum leuare dolorem mœrentium volumus? Hæc enim ferè tum
habemus in promptu, Nihil oportere inopinatum videri. Atqui tolerabilius feret incom-
modum, qui cognouerit neceſſe eſſe homini tale aliquid accidere. Hæc enim oratio de ipſa 93
ſumma mali nihil detrahit, tantũmodo affert Nihil eueniſſe quod opinãdum non fuiſſet.
Neque tamen genus id orationis in conſolando non valet: ſed id haud ſciam an plurimũ.
Ergo iſta necopinata non habent tantam vim vt ægritudo ex his omnis oriatur. Feriunt
enim fortaſſe grauius: non id efficiunt, vt ea quæ accidant, maiora videantur: quia recentia
ſunt, nõ quia repẽtina. Duplex eſt igitur ratio veri reperiendi, non in his ſolum quæ mala,
ſed in his etiam quæ bona videntur. Nam aut ipſius rei natura qualis & quanta ſit quæri-
mus: vt de paupertate nonnũquam, cuius onus diſputãdo leuamus, docentes quàm parua &
quàm pauca ſint quæ natura deſyderet. aut à diſputãdi ſubtilitate orationem ad exempla
traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Cæcilianum illud,
Sæpe eſt etiam ſub palliolo ſordido ſapientia.
Quum enim paupertatis vna eadémque ſit vis, quidnam dici poteſt, quamobrem C. Fa- 95
britio tolerabilis ea fuerit, alii negent ſe ferre poſſe? Huic igitur alteri generi ſimilis eſt ea
ratio conſolandi, quæ docet humana eſſe quæ acciderint. Non enim id ſolum continet ea
diſputatio, vt cognitionem afferat generis humani, ſed ſignificat tolerabilia eſſe quæ & tu-
lerint & ferant cæteri. De paupertate agitur, multi patientes pauperes commemorantur.
De contemnendo honore, multi inhonorati proferuntur, & quidem propter id ipſum bea
tiores: eorúmque qui priuatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita lau
datur. Nec ſiletur illud potentiſſimi regis Anapæſtum, qui laudat ſenem, & fortunatũ eſſe
dicit quòd inglorius ſit atque ignobilis ad ſupremũ diem peruenturus. Similiter cõmemo
randis exemplis orbitates quoque liberorum prædicãtur, eorúmque qui grauius ferunt lu-
ctus, aliorum exemplis leniuntur. Sic perpeſſio cæterorũ facit vt ea quæ acciderint, multo 97
minora, quàm quanta ſint exiſtimata, videantur. Ita fit ſenſim cogitantibus, vt quantum
ſit ementita opinio appareat. Atque hoc idem & Telamon ille declarat,
Ego quum genui moriturum ſciui. Et Theſeus,
Futuras mecum commentabar miſerias.
» Et Anaxagoras, Sciebam me genuiſſe mortalem. Hi enim omnes diu cogitantes de re-
bus humanis, intelligebant eas nequaquam pro opinione vulgi eſſe extimeſcẽdas. Et mi-
hi quidem videtur idem ferè accidere iis qui antè meditantur, quod iis quibus medetur di-
es: niſi quòd ratio quædam ſanat illos: hos ipſa natura, intellecto eo quod remedium illud
continet, Malum quod opinatum ſit eſſe maximũ, nequaquam eſſe tantum vt vitam bea-
tam poſſit euertere. Hoc igitur efficitur, vt ex illo necopinato plaga maior ſit: nõ vt illi pu 99
tant, vt quum duobus pares caſus euenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille necopi-
nato caſus euenerit. Itaque dicũtur nõnulli in mœrore, quum de hac cõmuni hominũ cõ
ditione audiuiſſent, ea lege eſſe nos natos, vt nemo in perpetuũ eſſe poſſet expers mali, gra-
uius etiam tuliſſe. Quocirca Carneades, vt video noſtrum ſcribere Antiochũ, reprehendere

Chrysippum solebat laudantem Euripideum carmen illud,
Mortalis nemo est, quem non attingat dolor,
Morbúsque. multi sunt humandi liberi,
Rursus creandi, mórsque est finita omnibus:
Quæ generi humano angorem nequicquam afferunt.
101 Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus
Metenda vt fruges. sic iubet necessitas.

Negabat genus hoc orationis quicquam omnino ad leuandum ægritudinem pertinere. Id enim ipsum dolendum esse dicebat, quòd in tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum, ad maleuolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus. nam & necessitas ferendæ cõditionis humanæ, quasi cum deo pugnare cohibet, admonéque esse hominem: quæ cogitatio magnopere luctum leuat: & enumeratio exemplorum, non vt animum maleuolorum oblectet, affertur, sed vt ille qui mœret, ferendum sibi id censeat quod videat multos moderate & tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt qui ruunt, nec co-
103 hærere possunt propter magnitudinẽ ægritudinis. Ex quo ipsam ægritudinem λύπην Chrysippus, quasi solutionem totius hominis appellatam putat, quæ tota poterit euelli, explicata, vt principio dixi, causa ægritudinis. Est enim nulla alia, nisi opinio & iudicium magni præsentis atque vrgentis mali. Itaque & dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perferetur, spe proposita boni: & acta ætas honeste ac splendide tantam adfert consolationem, vt eos qui ita vixerint, aut non tangat ægritudo, aut perleuiter pungat animi dolor. Sed ad hanc opinionem magni mali quum illa etiam opinio accesserit, oportere rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud ægre quod acciderit, tum denique efficitur illa grauis ægritudinis perturbatio. Ex hac opinione sunt illa varia, & detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemnon Homericus, & idem Accianus,
105 Scindens dolore identidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum Regem in luctu capillum sibi euellere, quasi caluitio mœror leuaretur. Sed hæc omnia faciũt, opinãtes ita fieri oportere. Itaque & AEschines in Demosthenem inuehitur, quòd is septimo die post filiæ mortem hostias immolauisset. At quàm rhetorice, quàm copiose, quas sententias colligit! quæ verba contorquet! vt licere quiduis rhetori intelligas. Quæ nemo probaret, nisi insitũ illud in animis haberemus, Omnis bonos interitu suorũ quàm grauissime mœrere oportere. Ex hoc euenit, vt in animi doloribus alii solitudines captent, vt ait Homerus de Bellerophonte,
Qui miser in campis mœrens errabat Aleis,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

107 Et Niobe fingitur lapidea propter æternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant propter animi acerbitatẽ quandam & rabiem, fingi in canem esse conuersam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui sæpe delectat: vt illa apud Ennium nutrix, Cupido cœpit miseram nunc me proloqui cælo atque terræ Medeæ miserias.

Hæc omnia vera, recta, debita putantes faciunt in dolore: maximéque declaratur hoc quasi officii iudicio fieri. Quòd si qui forte quum in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, reuocant se rursus ad mœstitiam, peccatúque se insimulant, quòd dolere intermiserint. Pueros vero matres & magistri castigarẽ etiam solent, nec verbis solum, sed etiã verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab his factum est, aut
109 dictum, plorare cogunt. Quid ipsa remissio luctus, quum est consecuta, intellectáque nihil profici mœrendo, nónne res declarat, fuisse totum illud voluntarium? Quid ille Terentianus ipse se puniens, id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος?
Decreui tantisper me minus iniuriæ
Chremes meo gnato facere, dum fiam miser.

Hic decernit vt miſer ſit. Nunquis igitur quicquam decernit inuitus?
Malo quidem me quouis dignum deputem.

Malo ſe dignum deputat niſi miſer ſit. Vides ergo opinionis eſſe, non naturæ malum. Quid quod res ipſa lugere prohibet? Vt apud Homerum cotidianæ neces interitúſque multorum ſedationem mœrendi afferunt: apud quem ita dicitur,

Nanque nimis multos atque omni luce carentes 111
Cernimus, vt nemo poſſit mœrore vacare.
Quo magis eſt æquum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, & luctum lacrymis finire diurnis.

Ergo in poteſtate eſt abiicere dolorem quum velis, tempori ſeruientẽ. An eſt vllum tempus (quoniam quidem res in noſtra poteſtate eſt) cui non ponendæ curæ ægritudinis cauſa ſeruiamus? Conſtabat eos qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidiſſent, quum in illo ipſo acerbiſſimo miſerrimóque ſpectaculo ſibi timerent, quòd ſe claſſe hoſtium circunfuſos viderent, nihil tum aliud egiſſe, niſi vt remiges hortarentur, & vt ſalutem adipiſcerentur fuga: poſteaquam Tyrum veniſſent, tum afflictari lamentaríque cœpiſſe. Timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere, ratio ac ſapientia vera non poterit? Quid eſt au- 113 tem quod plus valeat ad ponendum dolorem, quàm quum eſt intellectum nihil profici, & fruſtra eſſe ſuſceptum? Si igitur deponi poteſt, etiam nõ ſuſcipi poteſt. Voluntate igitur & iudicio ſuſcipi ægritudinem confitendum eſt. Idque indicatur eorum patientia, qui quum multa ſint ſæpe perpeſſi, facilius ferunt quicquid accidit, obduruiſſéque ſeſe contra fortunam arbitrantur. Vt ille apud Euripidem,

Si mihi nunc triſtis primum illuxiſſet dies:
Nec tam ærumnoſo nauigaſſem ſalo,
Eſſet dolendi cauſa, vt iniecto equulei
Freno repente tactu exagitantur nouo.
Sed iam ſubiectus miſeriis obtorpui. 115

Defatigatio igitur miſeriarum ægritudines quum faciat leuiores, intelligi neceſſe eſt, nõ rem ipſam cauſam atque fontem eſſe mœroris. Philoſophi ſummi, necdum tamen ſapientiam conſequuti, nónne intelligunt in ſummo ſe malo eſſe? Sunt enim inſipientes, neque inſipientia vllum maius malum eſt, neque tamen lugent. Quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum eſſe & æquum, & ad officium pertinere, ægre ferre quòd ſapiens non ſis. Quod idem affingimus huic ægritudini, in qua luctus ineſt, quæ omnium maxima eſt. Itaque Ariſtoteles veteres philoſophos accuſans, qui exiſtimauiſſent philoſophiam ſuis ingeniis eſſe perfectam, ait eos aut ſtultiſſimos, aut glorioſiſſimos fuiſſe. Sed ſe videre, quòd paucis annis magna acceſſio facta eſt, breui tempore philoſophiam planè abſolutam fore. Theophraſtus autem moriens accuſaſſe naturam dicitur, 117 quòd ceruis & cornicibus vitam diuturnã, quorum id nihil intereſſet, hominibus, quorum maxime intereſſet, tam exiguam vitam dediſſet: quorum ſi ætas potuiſſet eſſe longinquior, futurum fuiſſe vt omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur ſe tum, quum illa videre cœpiſſet, extingui. Quid ex cæteris philoſophis? Nónne optimus & grauiſſimus quiſque confitetur multa ſe ignorare, & multa ſibi etiam atque etiam eſſe diſcenda? Neque tamen quum ſe in media ſtultitia, qua nihil eſt peius, hærere intelligãt, ægritudine premũtur. Nulla enim admiſcetur opinio officioſi doloris. Quid, qui nõ putant lugẽdum viris? qualis fuit Q. Maximus efferẽs filiũ conſulatem. qualis L. Paulus duobus paucis diebus amiſſis filiis. qualis M. Cato Prætore deſignato mortuo filio. quales reliqui, quos in conſolatione collegimus. Quid hos aliud placauit, niſi 119 quòd luctum & mœrorẽ non putabãt viri? Ergo id quod alii rectũ opinantes, ægritudini ſe ſolent dedere: id ii turpe putantes, ægritudinem repulerũt. Ex quo intelligitur, nõ in natura, ſed in opinione eſſe ægritudinem. Contradicuntur hæc: quis tam demens, vt ſua voluntate mœreat? Natura affert dolorẽ: cui quidem Crantor, inquiunt, noſter cedendum putat.

Premit enim atque instat,nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset,is quum audisset de suo,fractus est.De cuius commutata mente sic dicitur,

Nec vero tanta præditus sapientia
Quisquam est,qui aliorum ærumnam dictis alleuans,
Non idem quum fortuna mutata impetum
111 Conuertat,clade vt subita frangatur sua,
Vt illa ad alios dicta & præcepta excidant.

Hæc quum disputant,hoc student efficere,naturæ obsisti nullo modo posse.Ii tamen fatentur grauiores ægritudines suscipi quàm natura cogat. Quæ est igitur amentia,vt nos quoque idem ab aliis requiramus?Sed plures sunt causæ suscipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso,ægritudo insequitur necessario. Deinde etiam gratum se mortuis facere,si grauiter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quædam. existimant enim diis immortalibus se facilius satis facturos,si eorum plaga perculsi,afflictos se & stratos esse fateantur.Sed hæc inter se quàm repugnent,plerique nō vident. Laudant enim eos qui æquo animo moriantur: qui alterius mortem æquo animo
113 ferant,eos putant vituperandos: quasi fieri vllo modo possit,quod in amatorio sermone dici solet,vt quisquam plus alterum diligat,quàm se. Præclarum illud est,& si quæris,rectum quoque & verum,vt eos qui nobis charissimi esse debeāt,æque ac nosmetipsos amemus. atvero plus,fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia,vt me ille plus quàm se,ego illum plus quàm me.Perturbatio vitæ,si ita sit,atque officiorum omnium consequatur.Sed de hoc aliás.Nunc illud satis est,non attribuere ad amissionem amicorum miseriam nostrā,ne illos plus quàm ipsi velint si sentiant,plus certe quàm nosmetipsos diligamus. Nam quod aiunt,plerosque consolationibus nihil leuari:adiunguntque consolatores ipsos confiteri se miseros,quum ad eos impetū suum fortuna conuerterit:vtrunque dissoluitur.Sunt enim ista nō naturæ vitia,sed culpæ:stultitiā autem accusate quāuis copiose licet:nam & qui non leuantur,ipsi ad miseriam inuitant: & qui suos ca-
115 sus aliter ferunt,atque vt aliis authores ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores,quàm ferè plerique qui auari auaros,gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt. ESTENIM propriū stultitiæ,aliorum vitia cernere,obliuisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est exprimendum: quum constet ægritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam,sed in cogitatione diuturna. Nam & si eadem res est,& idem est homo,qui potest quicquam de dolore mutari,si neque de eo propter quod dolet,quicquā est mutatū,neque de eo qui dolet?Cogitatio igitur diuturna nihil esse in re mali,dolori medetur,nō ipsa diuturnitas.Hic mihi afferūt mediocritates:quæ si naturales sunt,quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum.sin opinabiles,tota opinio tollatur.Satis dictum esse arbitror ægritudinem esse opinionē mali præsentis:in qua opinione illud insit,vt ægritudinē suscipe-
117 re oporteat. Additur ad hāc definitionem à Zenone recte,vt illa opinio præsentis mali sit recens.Hoc autem verbū sic interpretatur,vt non tantū illud recens esse velit,quod paulò ante acciderit,sed quādiu in illo opinato malo vis quædam insit & vigeat,& habeat quandam viriditatem,tandiu appelletur recens. Vt Arthemisia illa Mausoli Cariæ Regis vxor, quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quandiu vixit, vixit in luctu, eodémque etiam confecta contabuit.Huic erat illa opinio cotidie recens,quæ tum denique nō appellabatur recens quum vetustate exaruit.Hæc igitur officia sunt cōsolantium,tollere ægritudinē funditus,aut sedare,aut detrahere quāplurimum,aut supprimere,nec pati manare longius,aut ad aliam traducere.Sunt qui vnum officium consolantis putent,malum illud o-
119 mnino non esse,vt Cleanthi placet. Sunt qui non magnum malum, vt Peripatetici. Sunt qui abducunt à malis ad bona,vt Epicurus.Sunt qui satis putant ostendere nihil inopinati accidisse, nihil mali.Chrysippus autem caput esse censet in consolando detrahere illam opinionem mœrenti,se officio fungi putet iusto atque debito.Sunt etiam qui hæc omnia genera consolandi colligunt: alius enim alio modo mouetur,vt ferè nos omnia in conso-

K lz.iiii.

lationem vnam coniecimus. Erat enim in tumore animus,& omnis in eo tentabatur cu-
ratio. Sed ſumendum tempus eſt non minus in animorum morbis quàm in corporum, vt
Prometheus ille AEſchyli, cui quum dictum eſſet,

Atqui Prometheû te hoc tenere exiſtimo,
Mederi poſſe rationem iracundiæ: Reſpondet,
Si quidem qui tempeſtiuam medicinam admouens,
Non aggraueſcens vulnus, illidat manus. 51

Erit igitur in conſolationibus prima medicina docere aut nullum malum eſſe, aut ad-
modum paruum. Altera eſt & de communi conditione vitæ, & propriæ, ſiquid ſit de ipſius
qui mœreat diſputandum. Tertia, ſummam eſſe ſtultitiam fruſtra confici mœrore quum
intelligas nihil poſſe profici. Nam Cleanthes quidem ſapientem conſolatur, qui conſola-
tione non eget. Nihil enim eſſe malum quod turpe non ſit, ſi lugenti perſuaſeris, non tu il-
li luctum, ſed ſtultitiam detraxeris. Alienum autem tempus docendi. Et tamen non ſatis
mihi videtur vidiſſe hoc Cleanthes, ſuſcipi aliquando ægritudinem poſſe ex eo ipſo, quod
eſſe ſummum malum Cleanthes ipſe fateatur. Quid enim dicemus? quum Socrates Alci-
biadi perſuaſiſſet, vt accepimus, eum nihil hominis eſſe: nec quicquam inter Alcibiadem
ſummo loco natum, & quemuis baiulum intereſſe: quum ſe Alcibiades afflictaret, la- 53
crymánſque Socrati ſupplex eſſet vt ſibi virtutem traderet, turpitudinémque depelleret:
quid dicemus Cleanthe? num in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil
fuiſſe? Quid illa Lyconis, qualia ſunt? qui ægritudinem extenuans, paruis ait eam rebus mo
ueri fortunæ & corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud quod Alcibia-
des dolebat, non ex animi malis vitiíſque conſtabat? Ad Epicuri conſolationem ſatis eſt
antedictum. Ne illa quidem conſolatio firmiſſima eſt, quâquam & vſitata eſt, & ſæpe pro-
deſt, Non tibi hoc ſoli. Prodeſt hæc quidem, vt dixi, ſed nec ſemper, nec omnibus: ſunt e-
nim qui reſpuant. Sed refert quo modò adhibeatur. vt enim tulerit quiſque eorum qui ſa-
pienter tulerunt, non quo quiſque incommodo affectus ſit, prædicandum eſt. Chryſippi, ad
veritatem firmiſſima eſt, ad tempus ægritudinis difficilis. Magnum opus eſt probare mœ- 55
renti illum ſuo iudicio, & quòd ſe ita putet oportere facere, mœrere. Nimirum igitur vt
in cauſis non ſemper vtimur eodem ſtatu (ſic enim appellamus controuerſiarum genera)
ſed ad tempus, ad controuerſiæ naturam, ad perſonam accommodamus: ſic in ægritudine
lenienda. Nam quam quiſque curationem recipere poſſit videndum eſt. Sed neſcio quo
pacto ab eo quod erat à te propoſitum, aberrauit oratio. Tu enim de ſapiente quæſieras,
cui aut malum videri nullum poteſt quod vacet turpitudine: aut ita paruum malum vt id
obruatur ſapientia, víxque appareat: qui nihil opinione affingat, aſſumátque ad ægritudi-
nem? nec id putet eſſe rectum, ſe quàm maxime excruciari luctúque confici, quo grauius
nihil eſſe poſſit. Edocuit tamen ratio, vt mihi quidem videtur, quum hoc ipſum proprie
nõ quæreretur hoc tempore, ne quidem vllum eſſe malum, niſi quod idem dici turpe poſ- 57
ſet: tamen vt videremus quicquid eſſet in ægritudine mali, id non naturale eſſe, ſed volun-
tario iudicio, & opinionis errore cõtractum. Tractatum eſt autem à nobis id genus ægri-
tudinis, quod vnum eſt omnium maximũ, vt eo ſublato, reliquorum remedia ne magno-
pere quærenda arbitremur. Sunt enim certa quæ de paupertate, certa quæ de vita inhono-
rata & ingloria dici ſoleant. Separatim autem certæ ſcholæ ſunt, de exilio, de interitu pa-
triæ, de ſeruitute, de debilitate, de cæcitate, & de omni caſu, in quo nomẽ poni ſolet calami-
tatis. Hæc Græci in ſingulas ſcholas, & in ſingulos libros diſpertiunt. Opus enim quærũt,
quâquam planè diſputationis ſunt, delectationis. Et tamẽ vt medici toto corpore curan-
do minimæ etiam parti ſi condoluit, medentur: ſic philoſophia, quum vniuerſam ægri-
tudinem ſuſtulit, tamen ſiquis error aliunde extitit, ſi paupertas momordit, ſi ignominia 59
pupugit, ſiquid tenebrarum obfudit exilium, aut eorum quæ modo dixi, ſiquid extitit.
etſi ſingularum rerum ſunt propriæ conſolationes, de quibus audies tu quidem quum vo-
les. Sed ad eundem fontem reuertendum eſt, ægritudinem omnem procul abeſſe à ſa-
piente, quòd inanis ſit, quòd fruſtra ſuſcipiatur, quòd non natura exoriatur, ſed iudicio,

ſed opinione,ſed quadam inuitatione ad dolendum,quum id decreuerimus ita fieri opor-
tere. Hoc detracto quod totum eſt voluntarium,ægritudo erit ſublata illa mœrens, mor-
ſus tamen & contractiunculæ quædam animi relinquentur. Hanc dicant ſanè naturalem,
dum ægritudinis nomen abſit,graue,tetrũ,funeſtum,quod cum ſapientia eſſe, atque vt ita
dicam,habitare nullo modo poſſit. Atqui ſtirpes ſunt ægritudinis quàm multæ,quàm a-
141 maræ,quæ ipſo trunco euerſo omnes elidendæ ſunt,& ſi neceſſe erit,ſingulis diſputationi-
bus. Supereſt enim nobis hoc cuicuimodi eſt otium. Sed ratio vna omnium eſt ægritudi-
num,plura nomina. Nam & inuidere ægritudinis eſt,& æmulari,& obtrectare,& miſereri,
& angi,lugere,mœrere,ærumna affici,lamentari,ſollicitari,dolere,in moleſtia eſſe,afflicta-
ri,deſperare. Hæc omnia definiunt Stoici: eáque verba quæ dixi,ſingularũ rerum ſunt,non
vt videntur eaſdẽ res ſignificant,ſed aliquid differunt,quod alio loco fortaſſe tractabimus.
Hæ ſunt illæ ſtirpium fibræ,quas initio dixi,perſequendæ, & omnes elidendæ, ne vnquam
vlla poſſit exiſtere. Magnum opus & difficile,quis negat? Quid autem præclarum,nõ idem
arduum? ſed tamen id ſe effecturã philoſophia profitetur: nos modo curationem eius reci-
piamus. Verum quidẽ hæc hactenus. Cætera quotieſcunque voletis,& hoc loco,& aliis pa-
rata vobis erunt.

M. TVLLII CICERONIS TVSCVLANARVM QVAESTIONVM AD M. BRVTVM LIBER QVARTVS.

DE RELIQVIS ANIMI PERTVRBATIONIBVS.

CVM multis in locis noſtrorum hominũ ingenia virtutéſque Brute ſoleo mirari,tum
maxime his in ſtudiis quæ ſero admodũ expetita in hanc ciuitatem è Græcia tranſ-
tulerũt. Nam quum à primo vrbis ortu regiis inſtitutis,partim etiam legibus,auſpicia,ce-
rimoniæ,comitia,prouocationes,Patrum conſilium,equitum peditúmque deſcriptio,tota
res militaris diuinitus eſſet cõſtituta: tum progreſſio admirabilis incredibiliſque curſus ad
omnem excellentiam factus eſt,dominatu regio Rep. liberata. Nec vero hic locus eſt,vt de
moribus inſtitutiſque maiorũ,& diſciplina ac temperatione ciuitatis loquamur: aliis hæc
5 locis ſatis accurate à nobis dicta ſunt, maximéq; in his VI libris quos de rep. ſcripſimus.
Hoc autem loco conſyderanti mihi ſtudia doctrinæ,multa ſanè occurrunt cur ea quoque
accerſita aliunde,neque ſolum expetita,ſed etiam conſeruata & culta videantur. Erat enim
illis penè in conſpectu præſtanti ſapientia & nobilitate Pythagoras,qui fuit in Italia tem-
poribus iiſdẽ quibus L. Brutus patriam liberauit,præclarus author nobilitatis tuæ. Pytha
goræ autem doctrina quum longe latéque flueret, permanauiſſe mihi videtur in hanc ci-
uitatem: idque cum coniectura probabile eſt, tum quibuſdam etiam veſtigiis indicatur.
Quis eſt enim qui putet,quum floreret in Italia Græcia potentiſſimis & maximis vrbibus
ea quæ magna dicta eſt,in hiſque primũ ipſius Pythagoræ, deinde poſtea Pythagoreorum
tantum nomen eſſet,noſtrorum hominum ad eorum doctiſſimas voces aures clauſas fuiſ-
ſe? Quinetiam arbitror propter Pythagoreorum admirationẽ, Numam quoque regẽ Py-
5 thagoreum à poſterioribus exiſtimatum. Nam quum Pythagoræ diſciplinam & inſtituta
cognoſcerent, Regiſque eius æquitatem & ſapientiam à maioribus ſuis accepiſſent, ætates
autem & tempora ignorarent propter vetuſtatem,eum qui ſapientia excelleret, Pythago-
ræ auditorem fuiſſe crediderunt. Et de coniectura quidem hactenus. Veſtigia autem Pytha-
goreorum quanquam multa colligi poſſunt, paucis tamen vtemur, quoniam nõ id agitur
hoc tempore. Nam quum carminibus ſoliti illi eſſe dicãtur & præcepta quædã occultius
tradere,& mentes ſuas à cogitationum intentione cantu fidibúſque ad tranquillitatẽ tra-
ducere: grauiſſimus author in Originibus dixit Cato,morẽ apud maiores hunc epularum
fuiſſe,vt deinceps qui accubarent,canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque vir-
tutes. Ex quo perſpicuum eſt,& cantus tum fuiſſe reſcriptos vocũ ſonis & carmina: quan-

quam id quidem etiam XII tabulæ declarant, condi iam tum ſolitum eſſe carmen: quod 7
ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege ſanxerunt. Nec vero illud nõ eruditorum tempo-
rum argumentum eſt, quòd & deorum puluinaribus & epulis magiſtratuum fides præci-
nunt, quod proprium eius fuit, de qua loquor, diſciplinæ. Mihi quidem etiam Appii Cæci
carmen, quod valde Panætius laudat epiſtola quadam quæ eſt ad Q. Tuberonem, Pythago
reorum videtur. Multa etiam ſunt in noſtris inſtitutis ducta ab illis, quæ prætereo: ne ea
quæ peperiſſe ipſi putamur, aliunde didiciſſe videamur. Sed vt ad propoſitũ redeat oratio,
Quàm breui tempore, quot & quanti poetæ: qui autem oratores extiterunt: facile vt appa-
reat noſtros omnia conſequi potuiſſe ſimul vt velle cœpiſſent. Sed de cæteris ſtudiis alio
loco & dicemus, ſi vſus fuerit, & ſæpe diximus. Sapientiæ ſtudium vetus id quidem in no-
ſtris, ſed tamen ante Lælii ætatem & Scipionis nõ reperio, quos appellare poſſim nomina-
tim. Quibus adoleſcentibus Stoicum Diogenem, & Academicũ Carneadem video ad Se- 9
natum ab Athenienſibus miſſos eſſe Legatos: qui quum reipub. nullam vnquam partẽ at-
tigiſſent, eſſentque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, nunquam profecto ſcholis ef-
ſent excitati, neque ad illud munus electi, niſi in quibuſdã principibus tẽporibus illis fuiſ-
ſent ſtudia doctrinæ: qui quum cætera literis mandarent, alii ius ciuile, alii orationes ſuas,
alii monumenta maiorum, hanc ampliſſimam omnium artium bene viuendi diſciplinam
vita magis quàm literis perſequuti ſunt. Itaque illius veræ elegantiſque philoſophiæ, quæ
ducta à Socrate in Peripateticis adhuc permanſit, & idem alio modo dicentibus Stoicis,
quum Academici eorum controuerſias diſceptarent, nulla fere ſunt, aut pauca admodum
Latina monumenta: ſiue propter magnitudinem rerum, occupationémque omnium: ſiue
etiam quòd imperitis ea probari poſſe non arbitrabantur, quum interim illis ſilentibus, 11
C. Amafanius extitit dicens. Cuius libris editis commota multitudo contulit ſe ad ean-
dem potiſſimum diſciplinam: ſiue quòd erat cognitu perfacilis: ſiue quòd inuitabatur ille-
cebris blandis voluptatis: ſiue etiam quia nihil prolatum erat melius, illud quod erat, te-
nebant. Poſt Amafanium autẽ multi eiuſdẽ æmuli rationis, multa quum ſcripſiſſent, Ita-
liam totã occupauerũt. Quódque maximũ argumentum eſt, non dici illa ſubtiliter, quòd
etiam facile ediſcãtur, & ab indoctis probentur, id illi firmamentũ eſſe diſciplinæ putant.
Sed defendat quod quiſque ſentit, ſunt enim iudicia libera: nos inſtitutũ tenebimus, nul-
liſque vnius diſciplinæ legibus aſtricti, quibus in philoſophia neceſſario pareamus, quid ſit
in quaque re maxime probabile, ſemper requiremus, quod quum ſæpe aliàs, tum nuper in
Tuſculano ſtudioſe egimus. Itaque expoſitis tridui diſputationibus, quartus dies hoc li- 13
bro concluditur. Vt enim in inferiorẽ ambulationẽ deſcedimus, quod feceramus idem ſu-
perioribus diebus, acta res eſt ſic. M. Dicat ſiquis vult quã de re diſputare velit. A. Non
mihi videtur omni animi perturbatione poſſe ſapiens vacare. M. Aegritudine quidem,
heſterna diſputatione videbatur. Niſi forte temporis cauſa nobis aſſentiebare. A. Minime
vero. Nam mihi egregie probata eſt oratio tua. M. Nõ igitur exiſtimas cadere in ſapien-
tem ægritudinem? A. Proſus non arbitror. M. Atqui ſi iſta perturbare animum ſapien
tis non poteſt, nulla poterit. Quid enim, metúſne cõturbet? at earum rerum eſt abſentium
metus, quarũ præſentium eſt ægritudo. Sublata igitur ægritudine ſublatus eſt metus. Re-
ſtant duæ perturbationes, lætitia geſtiens, & libido: quæ ſi non cadent in ſapientem, ſemper
mens erit tranquilla ſapientis. A. Sic prorſus intelligo. M. Vtrum igitur mauis, ſtatím-
ne nos vela facere, an quaſi è portu egredientes paululum remigare? A. Quidnam eſt 15
iſtuc? non enim intelligo. M. Quia Chryſippus & Stoici quum de animi perturbatio-
nibus diſputant, magnam partem in his partiendis & definiendis occupati ſunt. Illa eo-
rum perexigua oratio eſt, qua medeantur animis, nec eos turbulentos eſſe patiantur. Peri-
patetici autem ad placandos animos multa afferunt, ſpinas partiendi & definiendi præter-
mittunt. Quærebam igitur vtrum panderem vela orationis ſtatim, an eam ante paululum
dialecticorũ remis propellerẽ. A. Iſto modo vero: erit enim hoc totum quod quæro, ex
vtroque perfectius. M. Eſt id quidem rectius, ſed pòſt requires, ſiquid fuerit obſcurius.
A. Faciam equidem. tu tamen, vt ſoles, dices iſta ipſa obſcura planius quàm dicuntur à

Græcis. M. Enitar quidem, sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si vnum ali
17 quod effugerit. Quoniam quæ Græci πάθη vocāt, nobis perturbationes appellari magis placet, quàm morbos. In his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis descriptionem sequar, qui animum in duas partes diuidūt: alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In participe rationis ponunt tranquillitatem, id est placidam quietámque cōstantiam: in illa altera motus turbidos tum iræ tum cupiditatis, cōtrarios inimicósque rationi. Sit igitur hic fons, vtamur tamen in his perturbationibus describendis Stoicorum definitionibus & partitionibus, qui mihi videntur in hac quæstione versari acutissime. Est igitur Zenonis hæc definitio, vt perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, auersa à recta ratione contra naturam animi cōmotio. Quidam breuius, perturbationem esse appetitum vehementiorem. Sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesse-
19 rit à naturæ constantia. Partes autem perturbationū volunt ex duobus opinatis bonis nasci, & ex duobus opinatis malis, ita esse quatuor. Ex bonis libidinem & lætitiam, vt sit lætitia præsentium bonorum, libido futurorum. Ex malis metum & ægritudinem nasci censent, metum futuris, ægritudinē præsentibus. Quæ enim venientia metuuntur, eadem efficiunt ægritudinem instātia. Lætitia autem & libido in bonorū opinione versantur, quum libido ad id quod videtur bonum illecta & inflammata rapiatur, lætitia vt adepta iam aliquid concupitum efferatur & gestiat. Natura enim omnes ea quæ bona vidētur, sequuntur, fugiúntque contraria. Quamobrem simul obiecta species cuiuspiam est quod bonum videatur, ad id adipiscendū impellit ipsa natura: id quum cōstanter prudentérque fit, eiusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus voluntatem. Eam illi putant
21 in solo esse sapiente, quam sic definiunt, Voluntas est, quæ quid cū ratione desyderat. Quæ autem ratione aduersa incitata est vehemētius, ea libido est vel cupiditas effrenata, quæ in omnibus stultis inuenitur. Itémque quum ita mouemur, vt in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam quum ratione animus mouetur placide atque cōstanter, tum illud gaudium dicitur. Quum autem inaniter & effuse animus exultat, tum illa lætitia gestiens, vel nimia dici potest, quam ita definiunt, sine ratione animi elationē. Quoniámque vt bona, natura appetimus, sic à malis natura declinamus: quæ declinatio si cū ratione fiet, cautio appelletur, eáque intelligatur in solo esse sapiente: quæ autem sine ratione & cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus. Est igitur metus rationi aduersa cautio. Præsentis autem mali, sapientis affectio nulla est. Stulti autē ægritudo est ea, qua afficiun-
23 tur in malis opinatis, animósque demittunt & contrahunt rationi non obtēperantes. Itaque hæc prima definitio est, vt ægritudo sit animi aduersante ratione contractio. Sic quatuor perturbationes sunt. Tres constantiæ, quum ægritudini nulla constantia opponitur, sed omnes perturbationes iudicio censent fieri & opinione. Itaque eas definiunt pressius, vt intelligatur non modo quàm vitiosæ, sed etiam quàm in nostra sint potestate. Est igitur ægritudo, opinio recēs mali præsentis, in quo demitti contrahíque animo rectum esse videatur. Lætitia, opinio recēs boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur. Metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. Libido, opinio venturi boni, quod sit ex vsu iam præsens esse atque adesse. Sed quæ iudicia, quásque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicūt, verum illa etiam quæ efficiun-
25 tur perturbationibus. vt ægritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat: metus recessum quendam animi & fugam: lætitia profusam hilaritatem: libido effrenatam appetentiam. Opinionem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillā assensionem. Sed singulis perturbationibus partes eiusdē generis plures subiiciuntur. Vt ægritudini inuidentia (vtendum est enim docendi causa verbo minus vsitato, quoniam inuidia non in eo qui inuidet solum dicitur, sed etiam in eo cui inuidetur) æmulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, mœror, ærumna, dolor, lamentatio, solicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, & siqua sunt de genere eodem. Sub metum autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pauor, exanimatio, cōturbatio, formido. Voluptati maleuolentia, lætās malo alieno, delectatio, iactatio, & similia. Libidini ira, escādescentia, odium, ini-

micitia, diſcordia, indigẽtia, deſyderium, & cætera eiuſmodi. Hæc autẽ definiunt hoc mo- 17
do, Inuidentiam eſſe dicũt ægritudinem ſuſceptam propter alterius res ſecũdas, quæ nihil noceant inuidẽti. Nam ſiquis doleat eius rebus ſecundis à quo ipſe lædatur, non rectè dicitur inuidere: vt ſi Hectori Agamemnon. Qui autem, cui alterius cõmoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, inuidet profectò. Aemulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, vt & in laude & in vitio nomẽ hoc ſit. Nã & imitatio virtutis, æmulatio dicitur. Sed ea nihil hoc loco vtimur, eſt enim laudis. Et eſt æmulatio ægritudo, ſi eo quod concupierit, alius potiatur, ipſe careat. Obtrectatio autem eſt ea, quam intelligi Zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quòd alter quoque potiatur eo quod ipſe cõcupiuerit. Miſericordia eſt ægritudo ex miſeria alterius iniuria laborantis. Nemo enim parricidæ aut proditoris ſupplicio miſericordia commouetur. Angor, ægritudo præmens. Luctus, ægritudo ex eius, qui charus fuerit, interitũ acerbo. Mœror, ægritudo flebilis. Aerũna, ægritudo laborioſa. Do- 19
lor, ægritudo crucians. Lamẽtatio, ægritudo cum eiulatu. Solicitudo, ægritudo cum cogitatione. Moleſtia, ægritudo permanẽs. Afflictatio, ægritudo cum vexatione corporis. Deſperatio, ægritudo ſine vlla rerum expectatione meliorũ. Quæ autẽ ſubiecta ſunt ſub metum, ea ſic definiunt, Pigritiam, metum conſequentis laboris. Terrorem, metũ concutientem. Ex quo fit, vt pudorem rubor, ſic terrorem pallor, & tremor, & dentium crepitus conſequatur. Timorem, metum mali appropinquantis. Pauorem, metum mentem loco mouentem. Ex quo illud Ennii,

Tum pauor ſapientiam omnem mihi ex animo expectorat.

Exanimationem, metum ſubſequentem, & quaſi comitem pauoris. Conturbationem, metum excutientẽ cogitata. Formidinem, metum permanentẽ. Voluptatis autẽ partes hoc 21
modo deſcribũt, vt Maleuolentia ſit voluptas ex malo alterius ſine emolumento ſuo. Delectatio, voluptas ſuauitate auditus animum deleniens. Et qualis eſt hæc aurium, tales ſunt oculorum, & tactionum, & odorationũ, & ſaporum: quæ ſunt omnes vnius generis ad perfundendum animum, tanquam illiquefactæ voluptates. Iactatio, eſt voluptas geſtiens, & ſe efferens inſolẽtius. Quæ autẽ libidini ſubiecta ſunt, ea ſic definiuntur, vt Ira ſit libido puniendi eius qui videatur læſiſſe iniuria. Excandeſcentia autem ſit ira naſcens, & modo exiſtens, quæ θύμωσις Græce dicitur. Odium, ira inueterata. Inimicitia, ira vlciſcendi tẽpus obſeruans. Diſcordia, ira acerbior intimo odio & corde concepta. Indigentia, libido explebilis. Deſiderium, libido eius qui nondũ adſit videndi. Diſtinguitur illud etiam, vt Libido ſit earum rerum quæ dicũtur de quodam, aut quibuſdam, quæ κατηγορήματα Dialectici appel- 23
lant, vt habere diuitias, capere honores. Indigentia, libido rerum ipſarum eſt, vt honorum, vt pecuniæ. Omnium autem perturbationum fontem eſſe dicunt Intemperantiam, quæ eſt à tota mente, ac recta ratione defectio, ſic auerſa à præſcriptione rationis, vt nullo modo appetitiones animi nec regi nec cõtinẽri queant. Quemadmodũ igitur temperantia ſedat appetitiones, & efficit vt hæ rectæ rationi pareant, cõſeruátque conſyderata iudicia mẽtis: ſic huic inimica intemperantia omnem animi ſtatum inflammat, conturbat, incitat. Itaque & ægritudines, & metus, & reliquæ perturbationes omnes gignuntur ex ea. Quemadmodũ quum ſanguis corruptus eſt, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi, ægrotationes naſcuntur: ſic prauarum opinionum conturbatio, & ipſarum inter ſe repugnãtia, ſanitate ſpoliat animum, morbíſque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quæ vocant illi νοσήματα, eáque quæ ſunt eis morbis contraria, quæ habẽt 25
ad res certas vitioſam offenſionem atque faſtidium. Deinde ægrotationes, quæ appellãtur à Stoicis ἀῤῥωστήματα, híſque item oppoſitæ contrariæ offenſiones. Hoc loco nimium operæ conſumitur à Stoicis, maxime à Chryſippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi ſimilitudo. Qua oratione prætermiſſa minime neceſſaria, ea quæ rem cõtinent pertractemus. Intelligatur igitur perturbationem iactantibus ſe opinionibus inconſtanter & turbide in motu eſſe ſemper. Quum autem hic feruor concitatióque animi inueterauerit, & tãquam in venis medullíſque inſederit, tum exiſtit & morbus & ægrotatio, & offenſiones hæ, quæ ſunt eis morbis ægrotationibúſque contrariæ. Hæc quæ dico, cogitatione

quidem inter se differũt,re vero copulata sunt,eáque oriuntur ex libidine & lætitia. Nam
37 quum est concupita pecunia,nec adhibita continuo ratio,quasi quædam Socratica medi-
cina,quæ sanaret eam cupiditatem,permanat in venas, & inhæret in visceribus illud ma-
lum,existítque morbus & ægrotatio: quæ auelli inueterata non possunt, eíque morbo no-
men est auaritia: similitérque cæteri morbi,vt gloriæ cupiditas,vt mulierositas, vt ita ap-
pellem eam quæ Græce φιλογυνία dicitur,cæterique similiter morbi ægrotationésque mor-
borũ nascuntur. Quæ autem sunt his contraria,ea nasci putantur à metu,vt odium mu
lierum,quale in μισογυνία est,vt in hominum vniuersum genus,quod accepimus de Timo-
ne,qui μισάνθρωπος appellatur,vt inhospitalitas est.Quæ omnes ægrotationes animi ex quo-
dam metu nascuntur earum rerum quas fugiunt & oderunt.Definiunt autẽ animi ægro-
tationem,opinationem vehementem de re non expetenda, tanquam valde expetenda sit,
inhærentem & penitus insitam. Quod autem nascitur ex offensione,ita definiunt,opinio-
39 nem vehementem de re non fugienda inhærẽtem & penitus insitam, tanquam fugienda.
Hæc autem opinatio est iudicare se scire quod nesciat. AEgrotationi autem talia quædã
subiecta sunt,auaritia,ambitio,mulierositas,peruicacia,liguritio,vinolentia, cupedia,& si-
qua similia. Est autẽ auaritia opinatio vehemens de pecunia,quasi valde expetenda sit, in-
hærens & penitus insita.Similísque est eiusdem generis definitio reliquarũ. Offensionum
autem definitiones sunt eiusmodi. Vt inhospitalitas sit opinio vehemẽs valde fugiendum
esse hospitem,eáque inhærẽs & penitus insita. Similitérque definitur & mulierum odium,
vt Hippolyti, & vt Timonis generis humani. Atque vt ad valetudinis similitudinem ve-
niam,eáque collatione vtamur aliquando, sed parcius quàm solẽt Stoici: vt sint alii ad a-
lios morbos procliuiores.(itaque dicimus grauedinosos quosdã,quosdam torminosos:non
41 quia semper sint,sed quia sæpe sint)alii ad metum, alii ad aliam perturbationẽ. Ex quo in
aliis anxietas, vnde anxii:in aliis iracundia dicitur, quæ ab ira differt.Estque aliud iracun-
dum esse,aliud iratum,vt differt anxietas ab angore.Neque enim omnes anxii qui angun-
tur aliquando,neque anxii semper angũtur:vt inter ebrietatem & ebriositatem interest:a-
liúdque est amatorem esse,aliud amantem.Atque hæc aliorum ad alios morbos procliui-
tas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis apparet, sed
nomen res nõ habet.Ergo inuidi,& maleuoli,liuidi & timidi,& misericordes,quia procli-
ues ad eas perturbationes,nõ quia semper ferũtur.Hæc igitur procliuitas ad suum quodq;
genus à similitudine corporis ægrotatio dicitur, dum ea intelligatur ad ægrotãdum pro-
cliuitas. Sed hæc in bonis rebus,quòd alii ad alia bona sunt aptiores,facilitas nominetur,
43 in malis procliuitas,vt significet lapsionem:in neutris,habeat superius nomen.Quomodo
autem in corpore est morbus,ægrotatio, & vitium,sic in animo. Morbum,appellãt totius
corporis corruptionem:AEgrotationem,morbum cum imbecillitate:Vitium,quum par-
tes corporis inter se dissident : ex quo prauitas membrorum distortio,deformitas. Itaque
illa duo, morbus & ægrotatio,ex totius valetudinis corporis conquassatione & perturba-
tione gignuntur: vitium autẽ integra valetudine ipsum ex se cernitur. Sed in animo tan-
tummodo cogitatione possumus morbum ab ægrotatione seiungere. Vitiositas autem est
habitus, aut affectio in tota vita incõstans,& à seipsa dissentiens.Ita fit vt in altera corru-
ptione opinionum morbus efficiatur & ægrotatio, in altera inconstantia & repugnantia.
Non enim omne vitium partes habet dissentientes:vt eorũ qui non longe à sapientia ab-
sunt,affectio est illa quidẽ discrepans sibi ipsa dum est insipiens, sed nõ distorta nec praua.
45 Morbi autẽ & ægrotationis partes sunt vitiositatis: sed perturbationes sintne eiusdẽ par-
tes,quæstio est. Vitia enim affectiones sunt manẽtes, perturbationes autẽ mouentes:vt nõ
possint affectionum manentium partes esse. Atque vt in malis attingit animi naturã cor-
poris similitudo,sic & in bonis.Sunt enim in corpore præcipua,pulchritudo,vires,valetu-
do,firmitas,velocitas.Sunt item in animo,corporis temperatio,quum ea congruunt inter
se è quibus constamus.Sanitas sic animi dicitur,quum eius iudicia opinionésque concor-
dant.Eáque animi est virtus,quam alii ipsam temperantiam dicunt esse,alii obtemperan-
tem temperãtiæ præceptis,& eam subsequentem,nec habentẽ vllam speciem suam. Sed si-

ue hoc ſiue illud ſit,in ſolo eſſe ſapiente.Eſt autẽ quædã animi ſanitas,quæ in inſipientem
etiam cadat,quum curatione medicorum conturbatio mentis aufertur.Et vt corporis eſt 47
quædam apta figura membrorum cum coloris quadam ſuauitate, eáque dicitur pulchri-
tudo: ſic in animo opinionũ iudiciorúmque æquabilitas,& conſtantia cum firmitate qua-
dam & ſtabilitate virtutem ſubſequens,aut virtutis vim ipſam continens,pulchritudo vo
catur. itémque viribus corporis & neruis,& efficacitati ſimiles, ſimilibúſque verbis animi
vires nominantur. Velocitas autem corporis,celeritas appellatur: quæ eadẽ ingenii etiam
laus habetur propter animi multarum rerum breui tempore percurſionem. Illud animo-
rum corporúmque diſſimile eſt, quòd animi valentes morbo tentari non poſſunt, corpo-
ra poſſunt. Sed corporum offenſiones ſine culpa accidere poſſunt,animorũ non item:quo-
rum omnes morbi & perturbationes ex aſpernatione rationis eueniunt. Itaque in homi-
nibus ſolum exiſtunt.Nam beſtiæ ſimile quiddam faciunt,ſed in perturbationes non inci-
dunt. Inter acutos autem & hebetes intereſt,quòd ingenioſi vt æs Corinthium in ærugi- 49
nem,ſic illi in morbum & incidunt tardius,& recreantur ocyus:hebetes non item.Nec ve-
ro in omnem morbum ac perturbationem animus ingenioſi cadit.Non enim multa effe-
rata & immania: quædam autem humanitatis quoque habent primam ſpeciem, vt miſe-
ricordia,ægritudo, metus. AEgrotationes autem & morbi animorũ difficilius euelli poſſe
putantur, quàm ſumma illa vitia quæ virtutibus ſunt contraria. Morbis enim manenti-
bus vitia ſublata eſſe nõ poſſunt:quia non tam celeriter ſanãtur,quàm illa tolluntur. Ha-
bes ea,quæ de perturbationibus enucleate diſputant Stoici,quæ logica appellant,quia diſ-
ſeruntur ſubtilius. è quibus tanquam è ſcrupuloſis cotibus enauigauit oratio.Reliquæ diſ-
putationis curſum teneamus, modo ſatis illa dilucide dixerimus pro rerum obſcuritate.
A.Prorſus ſatis:ſed ſiqua diligẽtius erunt cognoſcenda,quæremus aliàs. Nunc vela,quæ 51
modo dicebas, expectamus & curſum. M.Quando & aliis locis de virtute diximus, &
ſæpe dicendum erit. Pleræque enim quæſtiones, quæ ad vitam moréſque pertinent,à vir-
tutis fonte ducuntur.Quando igitur virtus eſt affectio animi conſtans cõueniénſque,lau-
dabiles efficiens eos in quibus eſt, & ipſa per ſe ſua ſponte, ſeparata etiam vtilitate lauda-
bilis,ex ea proficiſcũtur honeſtæ voluntates,ſententiæ,actiones,omnis recta ratio. Quan-
quam ipſa virtus breuiſſime ratio recta dici poteſt. Huius igitur virtutis contraria eſt vi-
tioſitas. Sic enim malo quàm malitiam appellare eam,quam Græci κακίαν appellãt. Nam
malitia certi cuiuſdam vitii nomen eſt,vitioſitas omnium. Ex qua concitãtur perturbatio-
nes,quæ ſunt(vt paulò ante diximus)turbidi animorum cõcitatíque motus,auerſi à ratio-
ne, & inimiciſſimi mentis vitǽque tranquillæ. Important enim ægritudines anxias atque
acerbas, animóſque affligunt & debilitant metu. Iidem inflammant appetitione nimia, 53
quam tum cupiditatẽ, tum libidinem dicimus impotentiam quandam animi à temperã-
tia & moderatione plurimum diſſidentem. Quæ ſiquando adepta eſt id quod ei fuerit con
cupitum,tum fert alacritatẽ, vt nihil eſſe conſtet quod agat, vt ille qui voluptatem animi
nimiam ſummũ eſſe errorem arbitratur.Eorum igitur malorũ in vna virtute poſita ſana-
tio eſt.Quid autẽ eſt nõ miſerius ſolũ,ſed fœdius etiã & deformius,quàm ægritudine quis
afflictus debilitatúſque iacẽs? Cui miſeriæ proximus eſt is,qui appropinquans aliquod ma-
lum metuit,exanimatúſque pẽdet animi. Quam vim mali ſignificantes poetæ,impendere
apud inferos ſaxũ Tantalo faciunt ob ſcelera animíque impotẽtiam & ſuperbiloquentiã.
Ea cõmunis pœna ſtultitiæ eſt. Omnibus enim quorũ mens abhorret à ratione,ſemper a-
liquis talis terror impẽdet. Atque vt hæ tabificæ mẽtis perturbationes ſunt(ægritudinem 55
dico & metũ)ſic hilariores illæ,cupiditas auide ſemper aliquid expetens,& inanis alacritas,
id eſt lætitia geſtiens,non multum differunt ab amentia.Ex quo intelligitur qualis ille ſit
quem tum moderatum,aliàs modeſtum & temperantem,aliàs conſtantem continentém-
que dicimus.Nonnunquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen tãquam ad caput
referre volumus. Quod niſi eo nomine virtutes cõtinerentur,nunquam ita per illud vul-
gatũ eſſet, vt iam prouerbii locũ obtineret,Hominẽ frugi omnia recte facere.Quod idem
quum Stoici de ſapiente dicunt,nimis admirabiliter, nimíſque magnifice dicere videntur.

Ergo is quiſquis eſt qui moderatione & cōſtantia quietus animo eſt, ſibíque ipſe placatus,
vt nec tabeſcat moleſtiis, nec frāgatur timore, nec ſitienter quid expetēs ardeat deſiderio,
57 nec alacritate futili geſtiens deliqueſcat: is eſt ſapiens quem quærimus, is eſt beatus cui ni-
hil humanarum rerū aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis lætabile ad fe-
rendum videri poteſt. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas o-
mnis, totiúſque mundi nota ſit magnitudo? Nam quid aut in ſtudiis humanis, aut in tam
exigua breuitate vitæ, magnum ſapienti videri poteſt, qui ſemper animo ſic excubat, vt ei
nihil improuiſum accidere poſſit, nihil inopinatum, nihil omnino nouum. Atque idem ita
acrem in omnes partes aciem intendit, vt ſemper videat ſedem ſibi ac locum ſine moleſtia
atque angore viuendi, vt quencunque caſum fortuna inuexerit, hunc apte & quiete ferat:
quod qui faciet, nō ægritudine ſolum vacabit, ſed etiam perturbationibus reliquis omni-
bus. His autem vacuus animus perfecte atque abſolute beatos efficit. Idémque conciratus
59 & abſtractus ab integra certáque ratione, non cōſtantiam ſolum amittit, verumetiam ſa-
nitatem. Quocirca mollis & eneruata putanda eſt Peripateticorū ratio & oratio, qui per-
turbari animos neceſſe eſſe dicunt: ſed adhibent modū quendam, quem vltra progredi non
oporteat. Modum tu adhibes vitio? An vitium nullum eſt nō parere rationi? an ratio pa-
rum præcipit nec bonum illud eſſe quod aut cupias ardēter, aut adeptus efferas te inſolen-
ter? Nec porro malum quo aut oppreſſus iaceas, aut ne opprimare, mente vix cōſteſ? eáque
omnia aut nimis triſtia aut nimis læta errore fieri? Qui ſi error ſtultis extenuetur die, vt
quum res eadem maneat aliter ferat inueterata, aliter recentia, ſapienteis ne attingat qui-
dem omnino. Etenim quis erit tandem modus iſte? Quæramus enim modum ægritudinis
in qua operæ plurimum ponitur. AEgre tuliſſe P. Rutilium fratris repulſam Conſulatus,
61 ſcriptū apud Fannium eſt: ſed tamen tranſiſſe videtur modū, quippe qui ob eam cauſam à
vita receſſerit. Moderatius igitur ferre debuit. Quid, ſi quum id ferret modice, mors libero-
rum acceſſiſſet? nata eſſet ægritudo noua, ſed ea modica, magna tamen facta eſſet acceſſio.
Quid ſi deinde dolores graues corporis, ſi bonorū amiſſio, ſi cæcitas, ſi exilium, ſi pro ſin-
gulis malis ægritudines accederent? ſumma ea fieret, quæ non ſuſtineretur. Qui modū igi-
tur vitio quærit, ſimiliter facit vt ſi poſſe putet, eum qui ſe è Leucade præcipitauerit, ſuſti-
nere ſe quum velit. Vt enim id non poteſt, ſic animus perturbatus & incitatus nec cohibe-
re ſe poteſt, nec quo loco vult inſiſtere omnino. Quǽque creſcentia pernicioſa ſunt, eadem
ſunt vitioſa naſcentia. AEgritudo autem, cæteráque perturbationes amplificatæ, certe pe-
ſtiferæ ſunt. igitur etiam ſuſceptæ cōtinuo in magna peſtis parte verſantur. Etenim ipſæ
63 ſe impellūt, vbi ſemel à ratione diſceſſum eſt, ipſáque ſibi imbecillitas indulget, in altum-
que prouehitur imprudēs, nec reperit locum conſiſtendi. Quamobrē nihil intereſt vtrum
moderatas perturbationes approbent, an moderatam iniuſtitiam, moderatam ignauiam,
moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem ſuſcipit vitio-
rum. Quod quum ipſum per ſe odioſum eſt, tum eo moleſtius, quia ſunt in lubrico, incita-
táque ſemel in procliue labuntur, ſuſtineríque nullo modo poſſunt. Quid, quod iidem Pe-
ripatetici perturbationes iſtas, quas nos extirpandas putamus, non modo naturales eſſe di-
cūt, ſed etiam vtiliter à natura datas? Quorum eſt talis oratio. Primum multis verbis ira-
cundiam laudant, cotem fortitudinis eſſe dicunt, multóque & in hoſtem & in improbum
ciuem vehementiores iratorum impetus eſſe. Leueis autem ratiunculas eorum qui ita co-
65 gitarent, Prælium rectum eſt hoc fieri, conuenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro pa-
tria. Hæc vllam habent vim, niſi ira excanduit fortitudo. Nec vero de bellatoribus ſolum
diſputant, imperia ſeueriora nulla eſſe putant ſine aliqua acerbitate iracundiæ. Oratorem
denique non modo accuſantem, ſed ne defendentem quidem probant ſine aculeis iracun-
diæ. Quæ etiam ſi non adſit, tamen verbis atque motu ſimulandam arbitrantur: vt audi-
toris iram oratoris incendat actio. Virū denique videri negant qui iraſci neſciat. Eámque
quam lenitatem nos dicimus, vitioſo lentitudinis nomine appellant. Nec vero ſolū hanc
libidinem laudant (eſt enim ira, vt modo definiui, vlciſcendi libido) ſed ipſum illud genus
vel libidinis vel cupiditatis, ad ſummam vtilitatem eſſe dicunt à natura datū. Nihil enim

quenquam, nisi quod lubeat, præclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Temistocles, quòd somnum capere non posset: quærētibúsque respondebat, Milciadis trophæis se è somno suscitari. Cui non sunt auditæ Demosthenis vigiliæ? qui dolere se aiebat, siquan- 67
do opificum antelucana victus esset industria. Philosophiæ denique ipsius principes, nunquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. Vltimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonē accepimus. Vbi enim quidquid esset quod disci posset, eò veniendum iudicauerunt. Num putamus hæc fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam ægritudinem, quam nos vt tetram & immanē beluam fugiendam diximus, non sine magna vtilitate à natura dicunt constitutam, vt omnes castigationibus, reprehēsionibus, ignominiis, affici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorū data videtur eis qui ignominiam & infamiam ferunt sine dolore. Morderi est melius conscientia, ex quo est illud è vita ductum ab Afranio. Nam quum dissolutus filius,

Heu me miserum, tum seuerus pater, 69
Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Reliquas quoque partes ægritudinis vtiles esse dicūt, Misericordiam ad opem ferendam, & calamitates hominum indignorum subleuandas. Ipsum illud æmulari, obtrectare, non esse inutile, quum aut se non idem videat consequutum quod alium, aut alium idem quod se. Metum vero siquis sustulisset, omnem vitæ diligētiam sublatam fore, quæ summa esset in eis qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Hæc tamen ita disputant, vt resecanda esse fateantur, euelli penitus dicant nec posse, nec opus esse: vt in omnibus ferè rebus mediocritatem esse optimam existumēt. Quæ quum exponūt, nihilne tibi videtur, an aliquid dicere? A. Mihi vero dicere aliquid, itaque expecto quid ad ista. M. Reperiam fortasse: sed illud ante, Vidésne quanta fuerit a- 71
pud Academicos verecundia? Plane enim dicunt quod ad rem pertineat. Peripateticis respōdetur à Stoicis. Digladientur illi per me licet, cui nihil est necesse, nisi vbi sit illud quod verisimillimū videatur, anquirere. Quid est igitur quod occurrat in hac quæstione, è qua possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis, qua recte Zenonem vsum puto. Ita enim definit, vt perturbatio sit aduersa ratione contra naturā animi cōmotio: vel breuius, vt perturbatio sit appetitus vehementior. Vehementior autem intelligatur is, qui procul absit à naturæ constātia. Quid ad has definitiones possim dicere? Arqui hæc pleraque sunt prudenter acutéque disserentium: illa quidem ex rhetorum pompa, ardores animorum, cotésque virtutum. An vero vir fortis nisi stomachari cœperit, non potest fortis esse? Gladiatorium id quidem, quanquam in 73
eis ipsis videmus sæpe constantiam: colloquuntur, congrediuntur, querūtur, aliquid postulant: vt magis placati, quàm irati esse videantur. Sed in illo genere sit sanè Pacideianus aliquis hoc animo, vt narrat Lucilius,

Occidam illum equidem, & vincam, si id quæritis, inquit.
Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,
Quàm gladium in stomacho, sura ac pulmonibus sisto:
Odi hominem, iratus pugno, nec longius quidquam
Vobis, quàm dextræ gladium dum accommodet alter:
Vsqueadeo studio atque odio illius efferor ira.

At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerū Aiacem multa cum hilaritate, quum depugnaturus esset cū Hectore: cuius, vt arma sumpsit, ingressio 75
lætitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus, vt ipsum Hectorem (quemadmodum est apud Homerum) toto pectore trementem prouocasse ad pugnam pœniteret. Atque hi colloquuti inter se prius quàm manum consererent leniter & quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioséve fecerunt. Ego ne Torquatū quidem illum, qui hoc cognomen inuenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse. Nec Marcellum apud Clastidium ideo fortē fuisse, quia fuerit iratus. De Aphricano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel iurare possim, non illum iracundia inflammatū tum fuisse quum in

acie M. Halienũ Pelignũ ſcuto protexerit, gladiúmque hoſti in pectus infixerit. De L. Bruto fortaſſe dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Arruntem inua-
77 ſerit. video enim vtrunque comminus ictu cecidiſſe contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? An fortitudo, niſi inſanire cœperit, impetus ſuos non habet? Quid, Herculem quem in cælum iſta ipſa quam vos iracũdiam eſſe vultis, ſuſtulit fortitudo, iratúmne cenſes con flixiſſe cum Erymanthio apro, aut leone Nemeæo? An etiam Theſeus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? Vide ne fortitudo minime ſit rabioſa, ſitque iracundia tota leuitatis. Neque enim vlla fortitudo, quæ rationis eſt expers. Contemnendæ res humanæ ſunt, negligenda mors eſt, patibiles & dolores, & labores putandi. Hæc quum cõſtituta ſint iudicio atque ſententia, tum eſt robuſta illa & ſtabilis fortitudo: niſi forte quæ vehemẽter, acriter, animoſe fiunt, iracũde fieri ſuſpicamur. Mihi ne Scipio quidem ille Pont. Max. qui hoc Stoicorum verum eſſe declarauit, nunquam iratũ eſſe ſapientem, iratus videtur fuiſſe
79 cum Ti. Graccho tum quum Conſulẽ languentẽ reliquit, atque ipſe priuatus, vt ſi Cõſul eſſet, qui Remp. ſaluam eſſe vellet, ſe ſequi iuſſit. Neſcio ecquid ipſi nos fortiter in Rep. fecerimus: ſiquid fecimus, certe irati non fecimus. An eſt quidquam ſimilius inſaniæ quàm ira? quam bene Ennius initium dixit inſaniæ. Color, vox, oculi, ſpiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent ſanitatis? Quid Achille Homerico fœdius? Quid Agamemnone in iurgio? Nam Aiacem quidem ira ad furorem mortémque perduxit. Non igitur deſiderat fortitudo aduocatam iracũdiam: ſatis eſt inſtructa, parata, armata per ſeſe. Nam iſto modo quidem licet dicere vtilem vinolentiam ad fortitudinem, vtilem etiam dementiam, quod & inſani & ebrii multa faciunt ſæpe vehementius.

Semper Aiax fortis, fortiſſimus tamen in furore.

81 Nam facinus fecit maximum, quum Danais inclinantibus,

Summam rem perfecit manus, prælium quum reſtituit inſaniens.

Dicamus igitur vtilem inſaniam. Tracta definitionem fortitudinis, intelliges eam ſtomacho nõ egere. Fortitudo igitur eſt affectio animi legi ſummæ in perpetiendis rebus obtemperans: vel conſeruatio ſtabilis iudicii in eis rebus quæ formidoloſæ videntur, ſubeundis & repellendis: vel ſcientia rerum formidoloſarum contrariarúmque, aut omnino negligendarum, conſeruans earum rerum ſtabile iudicium. vel breuius vt Chryſippus. (nam ſuperiores definitiones erant Sphæri hominis in primis bene definientis, vt putant Stoici. ſunt enim omnino omnes ferè ſimiles, ſed declarant communeis notiones alia magis alia.) Quomodo igitur Chryſippus? Fortitudo eſt, inquit, ſcientia perferẽdarum rerum: vel
83 affectio animi in patiendo ac perferendo ſummæ legi parens ſine timore. Licet enim inſectemur iſtos, vt Carneades ſolebat, metuo ne ſoli philoſophi ſint. Quæ enim iſtarum definitionum non aperit notionem noſtram, quam habemus omnes de fortitudine tectam atque inuolutam? qua aperta, quis eſt qui aut bellatori, aut Imperatori, aut oratori quærat aliquid, neque eos exiſtimet ſine rabie quidquam fortiter facere poſſe? Quid Stoici, qui omnes inſipientes inſanos eſſe dicunt, nonne iſta colligunt? Remoue perturbationes, maximéque iracundiam. Iam videbuntur monſtra dicere: nunc autem ita diſſerunt, ſic ſe dicere omnes ſtultos inſanire, vt male olere omne cœnum. At non ſemper: cõmoue, ſenties: ſic iracundus non ſemper iratus eſt: laceſſe, iam videbis furentem. Quid iſta bellatrix iracundia, quum domum rediit, qualis eſt cum vxore, cum liberis, cum familia? An tum quoque eſt vtilis? Eſt igitur aliquid quod conturbata mens melius poſſit facere, quàm conſtãs?
85 An quiſquam poteſt ſine perturbatione mentis iraſci? Bene igitur noſtri quum omnia eſſent in morbis vitia, quòd nullum erat iracundia fœdius, iracundos ſolos morboſos nominauerũt. Oratorem vero iraſci minime decet, ſimulare non dedecet. An tibi iraſci tum videmur, quum quid in cauſis acrius & vehementius dicimus? Quid, quum iam in rebus tranſactis & præteritis orationes ſcribimus, num irati ſcribimus?

Ecquis hoc animaduertit? Vincite.

Num aut egiſſe vnquam iratũ AEſopũ, aut ſcripſiſſe exiſtimamus iratum Accium? Agun-

tur iſta præclare,& ab oratore quidem melius,ſi modo eſt orator,quàm ab vllo hiſtrione: ſed aguntur leniter,& mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cuius eſt libidinis? Themiſtoclem mihi & Demoſthenem profertis, additis Pythagoram, Democritum,Platonē. Quid?vos ſtudia libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, vt ea ſunt quæ profertis, 87
ſedata tamen & tranquilla eſſe debent. Iam ægritudinem laudare,vnam rem maxime deteſtabilem,quorum eſt tandem philoſophorum?At commode dixit Afranius,
Dummodo doleat aliquid,doleat quod lubet.

Dixit enim de adoleſcēte perdito ac diſſoluto.Nos autē de cōſtāti viro ac ſapiente quærimus. Et quidem ipſam illam irā Centurio habeat aut ſignifer,vel cæteri, de quibus dici non neceſſe eſt,ne rhetorum aperiamus myſteria.Vtile eſt enim vti motu animi,qui vti ratione nō poteſt.Nos autē vt teſtificor ſæpe,de ſapiente quærimus.At etiam æmulari vtile eſt,obtrectare,misereri. Cur miſereare potius, quàm feras opem,ſi id facere poſſis? An ſine miſericordia liberales eſſe non poſſumus? Non enim ſuſcipere ipſi ægritudines propter alios debemus,ſed alios ſi poſſumus leuare ægritudine.Obtrectare vero alteri,aut illa vitio- 89
ſa æmulatione,quæ riualitati ſimilis eſt,æmulari,quid habet vtilitatis?quum ſit æmulātis, angi alieno bono quòd ipſe nō habeat: obtrectantis autē,angi alieno bono quòd id etiam alius habeat. Quis id approbare poſſit,ægritudinē ſuſcipere pro experientia ſiquid habere velis?Nā ſolum habere velle ſumma demētia eſt.Mediocritates autē malorū quis laudare recte poſſit?Quis enim poteſt,in quo libido cupiditáſve ſit,nō libidinoſus & cupidus eſſe? in quo ira non iracundus, in quo angor nō anxius, in quo timor non timidus? Libidinoſum igitur,& cupidū,& iracundū,& anxiū,& timidū cēſemus eſſe ſapientem?De cuius excellētia multa quidē dici quāuis fuſe latéque poſſint:ſed breuiſſime illo modo,ſapientiam eſſe rerū diuinarū & humanarū ſcientiam,cognitionémque quæ cuiuſque rei cauſa ſit.Ex quo efficitur,vt diuina imitetur,humana omnia inferiora virtute ducat.in hanc tu igitur 90
tāquam in mare quod eſt vētis ſubiectū, perturbationē cadere tibi dixiſti videri. Quid eſt quod tantā grauitatē conſtantiámque perturbet? An improuiſum aliquid aut repētinum? Quid poteſt accidere tale,& cui nihil quod homini euenire poſſit?Nam quod aiunt,nimia reſecari oportere,naturalia relinqui,quid tandem poteſt eſſe naturale, quod idem nimium eſſe poſſit?Sūt enim omnia iſta ex errorū orta radicibus,quæ euellenda & extrahēda penitus nō circūcidenda nec amputāda ſunt.Sed quoniā ſuſpicor te nō tam de ſapiente,quàm de teipſo quærere(illū enim putas omni perturbatione eſſe liberū,te vis)videamus quanta ſint quæ à philoſophia remedia morbis animorum adhibeantur.Eſt enim quædam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infenſa atque inimica natura,vt corporibus tot res ſalutares,animis nullam inuenerit.De quibus hoc etiam eſt merita melius,quòd cor- 93
porum adiumenta adhibētur extrinſecus,animorum ſalus incluſa in his ipſis eſt. Sed quo maior eſt in eis præſtantia & diuinior,eo maiore indigent diligentia.Itaque bene adhibita ratio cernit quid optimū ſit,neglecta multis implicatur erroribus. Ad te igitur mihi iam cōuertenda omnis oratio eſt. Simulas enim quærere te de ſapiente,quæris autē fortaſſe de te.Earū igitur perturbationū quas expoſui,variæ ſunt curationes. Nā neque omnis ægritudo vna ratione ſedatur. Alia eſt enim lugēti,alia miſeranti, aut inuidenti adhibēda medicina. Eſt etiam in omnibus quatuor perturbationibus illa diſtinctio, vtrū ad vniuerſam perturbationē, quæ eſt aſpernatio rationis aut appetitus vehemētior, an ad ſingulas,vt ad metum, libidinem, reliquáſque melius adhibeatur oratio: & vtrum illúdne videatur ægre ferendū ex quo ſuſcepta ſit ægritudo, an omnium rerum toleranda omnino ægritudo: vt 95
ſiquis ægre ferat ſe pauperem eſſe, ídne diſputes paupertatē malum non eſſe, an hominem ægre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius,ne ſi forte de paupertate nō perſuaſeris,ſit ægritudini cōcedendū.AEgritudine autē ſublata propriis rationibus,quibus heri vſi ſumus, quodammodo etiam paupertatis malum tollitur.Sed omnis eiuſmodi perturbatio animi placatione abluatur:illa quidem quum doceas nec bonū illud eſſe,ex quo lætitia aut libido oriatur,nec malum ex quo aut metus aut ægritudo. Veruntamen hæc eſt certa & propria ſanatio,ſi doceas ipſas perturbationes per ſe eſſe vitioſas, nec habere quidquā aut na-

turale aut necessarium: vt ipsam ægritudinem leniri videmus, quum obiicimus mœrentibus imbecillitatem animi effœminati, quúmque eorum grauitatẽ constantiámque lauda-
97 mus qui non turbulente humana patiantur. Quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen æquo animo arbitrãtur. Putat aliquis esse voluptatem bonum, alius autem pecuniam: tamen & ille ab intemperantia, & hic ab auaritia auocari potest. Illa autem altera ratio & oratio, quæ simul & opinionem falsam tollit, & ægritudinem detrahit, est ea quidẽ vtilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Quædam autem sunt ægritudines, quas illa medicina nullo modo possit leuare: vt siquis ægre ferat nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis, propter mala is quidem angatur, sed alia quædam sit ad eum admouenda curatio, & talis quidem quæ possit esse omnium, etiam de cæteris rebus discrepantium philosophorum. Inter omnes enim conuenire oportet, commotiones animorum à recta ratione auersas, esse vitiosas, vt etiam
99 si nec mala sint illa, quæ metum ægritudinémve, nec bona quæ cupiditatem lætitiámve moueant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. Constantem enim quendam volumus sedatum, grauem, humana omnia prementem, illum esse quem magnanimum & fortem virum dicimus. Talis autem nec mœrens, nec timẽs, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. Eorum enim hæc sunt, qui euẽtus humanos superiores, quàm suos animos esse dicunt. Quare omnium philosophorum, vt ante dixi, vna ratio est medendi, vt nihil quale sit illud quod perturbet animum, sed de ipsa perturbatione dicendum. Itaque primum in ipsa cupiditate, quum id solum agitur vt ea tollatur, nõ est quærendum, bonum illud nécne sit quod libidinem moueat, sed libido ipsa tollenda est: vt siue quod honestum est, id sit summum bonum, siue voluptas, siue horum vtrunque cõiunctum, siue tria illa genera bo-
101 norum, tamen etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Continet autem sedationem omnem animi, humana in cõspectu posita natura, quæ quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio, léxque vitæ. Itaque non sine causa quum Orestis fabulam doceret Euripides, primos tris versus reuocasse dicitur Socrates,

Neque tam terribilis vlla fando oratio est,
Nec fors, nec ira cælitum inuictum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.

Est autem vtilis ad persuadendum ea quæ acciderũt, ferri & posse & oportere, enumeratio eorum qui tulerunt: etsi ægritudinis sedatio & hesterna disputatione explicata est, & in cõsolationis libro quem in medio (non enim sapientes eramus) mœrore & dolore conscri-
103 psimus: quódque vetat Chrysippus, ad recentis quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturǽque vim attulimus, vt magnitudini medicinæ, doloris magnitudo cõcederet. Sed ægritudini, de qua satis est disputatũ, finitimus est metus, de quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, vt ægritudo præsentis, sic ille futuri mali. Itaque nonnulli ægritudinis partem quandam metum esse dicebant. Alii autem metũ præmolestiam appellabant, quod est quasi dux cõsequentis molestiæ. Quibus igitur rationibus instantia ferũtur, eisdem contemnuntur sequentia. Nam videndum est in vtrisque nequid humile, summissum, molle, effœminatum, fractum abiectúmque faciamus. Sed quanquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, leuitate dicendum est, tamen multum prodest ea quæ metuuntur ipsa contemnere. Itaque siue casu accidit, siue consilio, percommode factum est
105 quòd eis de rebus quæ maxime metuuntur, de morte & dolore, primo & proximo die disputatum est. Quæ si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione hactenus: videamus nunc de bonorum, id est de lætitia & cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea quæ pertinet ad animi perturbationem, vna res videtur causam continere, omneis eas esse in nostra potestate, omneis iudicio susceptas, omneis voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque vt in malis opinatis tolerabilia, sic in bonis sedatiora sunt efficienda ea quæ magna & lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum & bonorum, vt si iam difficile sit persuadere

nihil earum rerum quæ perturbent animum,aut in bonis aut in malis eſſe habendum,tamen alia ad alium motum curatio ſit adhibenda,aliáque ratione maleuolus,alia amator, alia rurſus anxius,alia timidus corrigẽdus. Atque erat facile ſequentem eam rationẽ,quæ 107 maxime probatur de bonis & malis, negare vnquam lætitia affici poſſe inſipientem, quòd nihil vnquam haberet boni:ſed loquimur nunc more communi. Sint ſane iſta bona quæ putantur,honores,diuitiæ,voluptates: cætera tamen in eiſipſis potiundis exultãs geſtienſque lætitia turpis eſt. vt ſi ridere conceſſum ſit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio eſt effuſio animi in lætitia, quo in dolore contractio : eadémque leuitate cupiditas eſt in appetẽdo,qua lætitia in fruendo.Et vt nimis afflicti moleſtia,ſic animi elati lætitia,iure iudicantur leues.Et quum inuidere ægritudinis ſit,malis autem alienis voluptatem capere lætitiæ,vtrũque immanitate & feritate quadã proponẽda caſtigari ſolet.Atque vt confidere decet,timere non decet:ſic gaudere decet,lætari non decet. Quoniam docẽdi cauſa à gaudio lætitiam diſtinguimus,illud iam ſuprà diximus,fieri contractionem animi 109 recte nunquam poſſe,elationem poſſe. Aliter enim Næuianus ille gaudet Hector,

Lætus ſum
Laudari me abs te pater laudato viro.

Aliter ille apud Trabeam Chærea,

Lena delinita argento nutum obſeruabit meum,
Quid velim,quid ſtudeam,adueniens digito impellam ianuam,
Fores patebunt.de improuiſo Chryſis vbi me aſpexerit,
Alacris obuiam mi veniet,complexum exoptans meum:
Mihi ſe dedet.

Quàm hæc pulchra putet,ipſe iam dicet, 111

Fortunam ipſam anteibo fortunis meis.

Hæc lætitia quàm turpis ſit,ſatis eſt diligẽter attendentem penitus videre. Et vt turpes ſunt qui efferunt ſe lætitia tum quum fruuntur venereis voluptatibus:ſic flagitioſi,qui eas inflammato animo concupiſcunt.Totus vero iſte qui vulgo appellatur amor(nec hercule inuenio quo nomine alio poſſit appellari) tãtæ leuitatis eſt,vt nihil videam quod putem conferendum.Quem Cæcilius,

Deum qui non ſummum putet,
Aut ſtultum,aut rerum eſſe imperitum exiſtimet,
Cui in manu ſit,quem eſſe dementem velit,
Quem ſapere,quem inſanire,quem in morbum iniici,
Quem contrà amari,quem accerſiri,quem expeti. 113

O præclaram emẽdatricem vitæ poeticam, quæ amorem flagitii & leuitatis authorem in concilio deorum collocandũ putet.De Comœdia loquor,quæ ſi hæc flagitia non probaremus,nulla eſſet omnino. Quid ait ex Tragœdia princeps ille Argonautarum?

Tu me amoris magis quàm honoris ſeruauiſti gratia.

Quid ergo hic amor Medeæ,quanta miſeriarum incendia excitauit?Atque ea tamen apud alium poetam patri dicere audet,ſe coniugem habuiſſe

Illum,amor quem dederat,qui plus pollet,potiórque eſt patre.

Sed poetas ludere ſinamus,quorũ fabulis in hoc flagitio verſari ipſum videmus Iouem. Ad magiſtros virtutis philoſophos veniamus, qui amorem negant ſtupri eſſe,& in eo litigant cum Epicuro,non multum,vt opinio mea fert,mẽtiente. Quis eſt enim iſte amor a- 115 micitiæ?cur neque deformem adoleſcentem quiſquam amat,neque formoſum ſenem?mihi quidem hæc in Græcorum gymnaſiis nata conſuetudo videtur, in quibus iſti liberi & conceſſi ſunt amores.Bene igitur Ennius,

Flagitii principium eſt nudare inter ciues corpora.

Qui vt ſint (quod fieri poſſe video)pudici,ſolicití tamen & anxii ſunt,eóq; magis quòd ſe ipſi cõtinent & coercẽt.Atque vt muliebreis amores omittã,quibus maiorem licẽtiam natura conceſſit,quis aut de Ganymedis raptu dubitat quid poetæ velint?aut nõ intelligit

quid apud Euripidē & loquatur & cupiat Laius?quid denique homines doctissimi, & summi poetæ de seipsis & carminibus edant & cantibus?Fortis vir in sua Repub.cognitus,quæ
117 de iuuenum amore scribit Alcæus?Nam Anacreontis quidē tota poesis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibicum apparet ex scriptis. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus exorti(& authore quidē nostro Platone,quem nō iniuria Dicæarchus accusat) qui amori authoritatem tribueremus. Stoici vero & sapientem amaturum esse dicunt:& amorem ipsum, conatum amicitiæ faciendæ ex pulchritudinis specie definiunt. Qui siquis est in rerum natura,sine solicitudine, sine desiderio,sine cura,sine suspirio,sit sanè:vacat enim omni libidine.hæc autem de libidine oratio est. Sin autem est aliquis amor,vt est certe,qui nihil absit,aut non multum ab insania,qualis in Leucadia est,

» Si quidem sit quisquam deus,cui ego sim curæ.

At id erat diis omnibus curandum quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria.

119 » Heu me infelicem. Nihil verius.probe & ille,

» Sanúsne es,qui temere lamentare?

Sic insanus suis etiam videtur. At quas tragœdias efficit?

» Te Apollo sancte fer opem,téque omnipotens

» Neptune inuoco, Vósque adeò venti.

Mundum totum se ad amorem suum subleuandū conuersurum putat: Venerem vnam excludit vt iniquam,

» Nam quid ego te appellem Venus?

Eam præ libidine negat curare quidquam: quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia & faciat & dicat. Sic igitur affecto hæc adhibenda curatio est,vt & illud quod cu-
121 piat, ostendat quàm leue,quàm contemnendum, quàm nihil sit omnino, quàm facile vel aliunde vel alio modo perfici,vel omnino negligi possit. Abducendus etiam est nonnunquam ad alia studia,solicitudines,curas,negotia. Loci denique mutatione,tanquam ægroti non conualescentes, sæpe curandus est. Etiam nouo quodam amore veterem amorem tanquam clauo clauum eiiciendum putant. Maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior,vt si iam ipsa illa accusare nolis, stupra dico & corruptelas & adulteria,incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo. Sed vt hæc omittas,perturbatio ipsa mentis in amore fœda per se est. Nam vt illa præteream quæ sunt furoris,hæc ipsa per sese quam habent leuitatem,quæ videntur esse mediocria? -iniuriæ,

123 » Suspiciones,inimicitiæ,induciæ,

» Bellum,pax rursum.incerta hæc si tu postules

» Ratione certa facere,nihilo plus agas,

» Quàm si des operam vt cum ratione insanias.

Hæc inconstantia mutabilitásque mentis,quem non ipsa prauitate deterreat? Est enim illud quod in omni perturbatione dicitur demonstrandum, nullam esse nisi opinabilē,nisi iudicio susceptam,nisi voluntariam. Etenim si naturalis amor esset, & amarent omnes,& semper amarent,& idem amarent,neque alium pudor, alium cogitatio,alium satietas deterreret. Ira vero? quæ quandiu perturbat animum,dubitationem insaniæ non habet,cuius impulsu existit etiam inter fratres tale iurgium:

125 Quis homo te exuperauit vnquam gentium impudentia?

Quis autem malitia te? Nosti quæ sequuntur.

Alternis enim versibus intorquentur inter fratres grauissimæ cōtumeliæ, vt facile appareat Atrei filios esse eius,qui meditatur pœnam in fratrem nouam,

Maior mihi moles,maius miscendum malum,

Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles?Audi Thyesten ipsum:

Impius hortatur me frater,vt meos malis miser

Manderem natos.

Eorum viſcera apponit. Quid eſt enim quò non progrediatur eodem ira, quò furor? Itaque iratos propriè dicimus exiſſe de poteſtate, id eſt de conſilio, de ratione, de mente. Ho- 117
rum enim poteſtas in totum animum eſſe debet. His aut ſunt ſubtrahendi ei in quos impetum conantur facere, dum ſe ipſi colligant: (quid eſt autem ſeipſum colligere, niſi diſſipatas animi partes rurſum in ſuum locũ cogere?) aut rogandi orandique ſunt, vt ſiquam habent vlciſcendi vim, differant in tempus aliud, dum deferueſcat ira. Deferueſcere autem certe ſignificat ardorem animi inuita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ, qui quum villico factus eſſet iratior, Quo te modo, inquit, accepiſſem, niſi iratus eſſem! Vbi ſunt ergo iſti, qui iracundiam vtilem dicũt, (poteſt eſſe vtilis inſania) aut naturalem? an quidquam eſſe poteſt ſecundum naturam, quod ſit repugnante ratione? Quomodo autem ſi naturalis eſſet ira, alius alio magis iracundus eſſet? aut finẽ haberet, priuſquam eſſet vlla vlciſcendi libido? aut quenquam pœniteret quod feciſſet per irã? Vt Alexandrum 119
Regem videmus, qui quum interemiſſet Clytum familiarem ſuum, vix à ſe manus abſtinuit: tanta vis fuit pœnitendi. Quibus cognitis, quis eſt qui dubitet quin hic quoque motus animi ſit totus opinabilis ac voluntarius? Quis enim dubitarit quin ægrotationes animi, qualis eſt auaritia, gloriæ cupiditas, ex eo quòd magni æſtimetur ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur? Vnde intelligi debet perturbationem quoque omnem eſſe in opinione. Et ſi fidentia, id eſt firma animi confiſio, ſcientia quædam eſt, & opinio grauis non temere aſſentiens, metus quoque eſt diffidentia expectati & impendentis mali. Et ſi ſpes eſt expectatio boni, mali expectationem eſſe neceſſe eſt metũ. Vt igitur metus, ſic reliquæ perturbationes ſunt in malo. Ergo vt conſtantia, ſcientiæ: ſic perturbatio, erroris eſt. Qui autem natura dicũtur iracũdi, aut miſericordes, aut inuidi, aut tale quid, ii ſunt eiuſmodi cõ- 121
ſtituti quaſi mala valetudine animi, ſanabiles tamen: vt Socrates dicitur, quum multa in conuentu vitia collegiſſet in eum Zopyrus, qui ſe naturam cuiuſque ex forma perſpicere profitebatur, deriſus eſt à cæteris qui illa in Socrate vitia non agnoſcerent: ab ipſo autem Socrate ſubleuatus eſt, quum illa ſibi ſigna, ſed ratione à ſe deiecta diceret. Ergo vt optima quiſque valetudine affectus poteſt videri alius, vt natura ad aliquem morbum procliuior, ſic animus alius ad alia vitia propenſior. Qui autem non natura, ſed culpa vitioſi eſſe dicuntur, eorum vitia conſtant ex falſis opinionibus rerum bonarum ac malarum, vt ſit alius ad alios motus perturbationeſque procliuior. Inueteratio autẽ, vt in corporibus ægrius depellitur, quàm perturbatio: citiuſque repentinus oculorum tumor ſanatur, quàm diuturna lippitudo depellitur: ſic cognita iam cauſa perturbationum, quæ omnes oriun- 123
tur ex iudiciis opinionum & volũtatibus, ſit iam huius diſputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad poſſint ab homine cognoſci, bonorum & malorum finibus, nihil à philoſophia poſſe aut maius aut vtilius optari, quàm hæc quæ à nobis hoc quatriduo diſputata ſunt. Morte enim contempta, & dolore ad patiendum leuato, adiunximus ſedationem ægritudinis, qua nullum homini maius malum eſt. Etſi enim omnis animi perturbatio grauis eſt, nec multum differt ab amentia, tamen ita cæteros quum ſint in aliqua perturbatione, aut metus, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modo & perturbatos dicere ſolemus: at eos qui ſe ægritudini dediderunt, miſeros, afflictos, ærumnoſos, calamitoſos. Itaque nõ fortuito factum videtur, ſed à te ratione propoſitũ, vt ſeparatim de ægritudine, & de cæteris perturbationibus diſputaremus. In ea eſt enim fons miſeriarum & caput. Sed & ægritudinis, & reliquorum animi morborum vna ſanatio eſt, omnes opinabi- 125
les eſſe & voluntarios, ea ſéque ſuſcipi, quòd ita rectum eſſe videatur. Hunc errorem quaſi radicem omnium malorum ſtirpitus philoſophia ſe extracturam pollicetur. Demus igitur nos huic excolendos, patiamúrque nos ſanari. Iis enim malis inſidentibus non modo beati, ſed ne ſani quidẽ eſſe poſſumus. Aut igitur negemus quidquam ratione cõfici, quum contrà nihil ſine ratione recte fieri poſſit: aut quum philoſophia ex rationum collatione cõſtet, ab ea ſi & boni & beati volumus eſſe, omnia adiumẽta & auxilia petamus bene beatéque viuendi.

M. TULLII CICERONIS TUSCULANARUM QUAESTIONUM AD M. BRUTUM LIBER V.

AD BEATE VIVENDUM VIRTUTEM SEIPSA ESSE CONTENTAM.

QVINTVS hic dies Brute finem faciet Tuſculanarum diſputationum, quo die eſt
à nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, diſputatum. Placere enim ti
bi admodũ ſenſi, & ex eo libro quem ad me accuratiſſime ſcripſiſti, & ex mul-
tis ſermonibus tuis, virtutem ad beate viuendum, ſeipſa eſſe contentam. Quod etſi diffici-
le eſt probatu propter tam varia, & tam multa tormenta fortunæ, tale tamen eſt, vt elabo-
randum ſit, quo facilius probetur. Nihil eſt enim omnium quæ in philoſophia tractãtur,
quod grauius magnificentiúſque dicatur. Nam quum ea cauſa impulerit eos qui primi ſe
ad philoſophiæ ſtudium cõtulerunt, vt omnibus rebus poſthabitis, totos ſe in optimo vi-
3 tæ ſtatu exquirendo collocarent, profecto ſpe beate viuendi tantam in eo ſtudio curam o-
perámque poſuerunt. Quòd ſi ab iis inuẽta & perfecta virtus eſt, etſi præſidii ad beate vi-
uendum in virtute ſatis eſt, quis eſt qui non præclare & ab illis poſitam & à nobis ſuſce-
ptam operam philoſophandi arbitretur? Sin autem virtus ſubiecta ſub varios incertóſque
caſus, famula fortunæ eſt, nec tantarum virium eſt vt ſe ipſa tueatur, vereor ne non tam
virtutis fiducia nitendũ nobis ad ſpem beate viuẽdi, quàm vota facienda videantur. Equi-
dem eos caſus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipſe conſyderans, huic
incipio ſententiæ diffidere, interdũ & humani generis imbecillitatem fragilitatémque ex-
timeſcere. Vereor enim ne natura quum corpora nobis infirma dediſſet, iíſque & morbos
5 inſanabileis & doloris intolerabilis adiunxiſſet, animos quoque dederit, & corporum do-
loribus congruentis, & ſeparatim ſuis angoribus & moleſtiis implicatos. Sed in hoc me
ipſe caſtigo, quòd ex aliorum, & ex noſtra fortaſſe mollitia, non ex ipſa virtute de virtutis
robore exiſtimo. Illa enim ſi modo eſt vlla virtus, quam dubitationem auunculus tuus
Brute ſuſtulit, omnia quæ cadere in hominẽ poſſunt, ſubter ſe habet, eáque deſpiciens ca-
ſus contemnit humanos, culpáque omni carens præter ſeipſam nihil ceſet ad ſe pertine-
re. Nos autem omnia aduerſa, tum venientia metu augentes, tum mœrore præſentia, re-
rum naturam, quàm errorẽ noſtrũ damnare malumus. Sed & huius culpæ, & cæterorum
vitiorum peccatorúmque noſtrorum omnis à philoſophia petenda correctio eſt. Cuius in
ſinum quum à primis temporibus ætatis noſtra voluntas ſtudiúmque nos compuliſſet his
grauiſſimis caſibus, in eundem portum, ex quo eramus egreſſi, magna iactati tempeſtate,
7 confugimus. O vitæ philoſophia dux, ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorũ, quid non
modo nos, ſed omnino vita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu vrbes peperiſti, tu diſſipa-
tos homines in ſocietatem vitæ conuocaſti: tu eos inter ſe primo domiciliis, deinde cõiu-
giis, tum literarum & vocum communione iunxiſti: tu inuentrix legum, tu magiſtra mo-
rum & diſciplinæ fuiſti. Ad te cõfugimus, à te opem petimus: tibi nos, vt antea magna ex
parte, ſic nunc, penitus totóſque tradimus. Eſt autem vnus dies bene, & ex præceptis tuis a-
ctus, pene toti immortalitati anteponẽdus. Cuius igitur potius opibus vtamur, quàm tuis,
quæ & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis ſuſtuliſti? At philoſophia
quidem tantum abeſt vt proinde ac de hominum eſt vita merita laudetur, vt à pleríſque
neglecta, à multis etiam vituperetur. Vituperare quiſquam inquam vitæ parentem, & hoc
9 paricidioſe inquinare audet? & tam impie ingratus eſſe, vt eam accuſet, quam vereri debe-
ret, etiamſi minus percipere potuiſſet? Sed vt opinor, hic error, & hæc indoctorum ani-
mis offuſa caligo eſt, quòd tam longe retro reſpicere non poſſunt, nec eos à quibus vita
hominum inſtructa primis ſit, fuiſſe philoſophos arbitrantur. Quam rem antiquiſſimam
quum videamus, nomen tamen confitemur eſſe recens. Nam ſapientiam quidem ipſam
quis negare poteſt non modo re eſſe antiquam, verumetiam nomine? quæ diuinarum hu-
manarúmque rerũ, tum initiorũ, cauſarúmque cuiuſque rei cognitione, hoc pulcherrimũ

nomen apud antiquos aſſequebatur. Itaque & illos ſeptē, qui à Græcis σοφοὶ, ſapientes à no-
ſtris & habebantur & nominabantur, & multis ante ſeculis Lycurgum, cuius temporibus
Homerus etiam fuiſſe ante hanc vrbem conditam traditur, etiam heroicis ætatibus Vlyſ-
ſem & Neſtorē accepimus & fuiſſe & habitos eſſe ſapientes. Nec vero Atlas ſuſtinere cæ- 11
lum, nec Prometheus affixus Caucaſo, nec ſtellatus Cepheus cum vxore, genero, filia trade-
retur, niſi cæleſtium diuina cognitio, nomen eorum ad errorem fabulæ traduxiſſet. à qui-
bus ducti deinceps omnes qui in rerum contemplatione ſtudia ponebant, ſapientes & ha-
bebantur, & nominabantur. Idque eorum nomen vſque ad Pythagoræ manauit ætatem,
quem vt ſcribit auditor Platonis Ponticus Heraclides vir doctus, in primis Phliuntem fe-
runt veniſſe, eumque cum Leonte principe Phliaſiorum docte & copioſe diſſeruiſſe quæ-
dam. Cuius ingenium & eloquentiam quum admiratus eſſet Leon, quæſiuiſſe ex eo qua ma
xime arte cōfideret. At illum artem quidem ſe ſcire nullam, ſed eſſe philoſophum. Admi-
ratum Leontem nouitate nominis, quæſiuiſſe quinam eſſent philoſophi; & quid inter eos
& reliquos intereſſet. Pythagoram autem reſpōdiſſe, ſimilem ſibi videri vitam hominum,
& mercatū eum qui haberetur maximo ludorū apparatu totius Græciæ celebritate. Nam 13
vt illic alii corporibus exercitatis gloriam & nobilitatem coronæ peterent, alii emēdi aut
vendendi quæſtu & lucro ducerentur: eſſet autem quoddam genus eorum, idque vel maxi-
me ingenuum, qui nec plauſum nec lucrum quærerent, ſed viſendi cauſa venirent, ſtudio-
ſéque perſpicerent quid ageretur, & quomodo: Item nos quaſi in mercatus quadam cele-
britate ex vrbe aliqua, ſic in hanc vitam ex alia vita & natura profectos, alios gloriæ ſer-
uire, alios pecuniæ, raros eſſe quoſdam qui cæteris omnibus pro nihilo habitis, rerum na-
turam ſtudioſe intuerentur: hos ſe appellare ſapientiæ ſtudioſos, id eſt enim philoſophos.
Et vt illic liberaliſſimum eſſet ſpectare nihil ſibi acquirentem, ſic in vita longe omnibus
ſtudiis contemplationem rerum, cogitationémque præſtare. Nec vero Pythagoras nomi-
nis ſolum inuētor, ſed rerum etiam ipſarū amplificator fuit. Qui quum poſt hunc Phlia- 15
ſium ſermonem in Italiam veniſſet, exornauit eam Græciam quæ Magna dicta eſt, & pri-
uatim & publice præſtantiſſimis & inſtitutis & artibus. Cuius de diſciplina aliud tempus
fuerit fortaſſe dicendi. Sed ab antiqua philoſophia vſque ad Socratem qui Archelaum A-
naxagoræ diſcipulum audierat, numeri motúſque tractabantur, & vnde omnia orirentur,
quóve recederent, ſtudioſéque ab his ſyderum magnitudines, interualla, curſus anquireban
tur, & cuncta cæleſtia. Socrates autem primus philoſophiam deuocauit è cælo, & in vrbi-
bus collocauit, & in domos etiam introduxit, & coegit de vita & moribus, rebúſque bo-
nis & malis quærere. Cuius multiplex ratio diſputandi, rerúmque varietas, & ingenii ma-
gnitudo, Platonis memoria & literis conſecrata plura genera efficit diſſentientium phi-
loſophorum. E quibus nos id potiſſimum conſecuti ſumus, quo Socratem vſum arbitra-
mur, vt noſtram ipſi ſententiam tegeremus, errore alios leuaremus, & in omni diſputatio- 17
ne, quid eſſet ſimillimum veri, quæreremus. Quem morē quum Carneades acutiſſime co-
pioſiſſiméque tenuiſſet, fecimus & aliàs ſæpe, & nuper in Tuſculano, vt ad eam conſuetu-
dinem diſputaremus. Et quatridui quidem ſermonem ſuperioribus ad te perſcriptum li-
bris miſimus. Quinto autem die quum eodem in loco conſediſſemus, ſic eſt propoſitum
de quo diſputaremus. A. Non mihi videtur ad beate viuendum ſatis poſſe virtutem.
go. M. At Hercule Bruto meo videtur, cuius ergo iudicium, pace tua dixerim, lōge antepo-
no tuo. A. Nō dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantū ames: ſed de hoc quod mihi
dixi videri quale ſit, de quo à te diſputari volo. M. Nempe negas ad beate viuendum ſa-
tis poſſe virtutem? A. Prorſus nego. M. Quid? ad recte, honeſte, laudabiliter, poſtremo ad
bene viuendum, ſatíſne eſt præſidii in virtute? A. Certe ſatis. M. Potes igitur aut qui 19
male viuat non eum miſerum dicere, aut quem bene fateare, eum negare beate viuere?
A. Quidni poſſum? Nam etiam in tormentis recte, honeſte, laudabiliter, & ob eam rem
bene viui poteſt, dummodo intelligas quid nunc dicam bene. Dico enim conſtanter, gra-
uiter, ſapienter, fortiter. Hæc etiam in eculeum coniiciuntur, quò vita non aſpirat beata.
M. Quid igitur, ſoláne beata vita quæſo relinquitur extra oſtiū limēnque carceris, quum

constantia,grauitas,fortitudo,sapientia,reliquæque virtutes rapiantur ad tortorē,nullúm-
que recusent nec supplicium nec dolorem? A. Tu (siquid facturus) noua aliqua conqui-
ras oportet:ista me minime mouēt: nō solum quia peruulgata sunt,sed multo magis quia
tanquam leuia quædam vina nihil valent in aqua,sic Stoicorum ista magis gustata quàm
potata delectant. Velut iste chorus virtutum in eculeum impositus imagines constituit an-
11 te oculos cum amplissima dignitate,vt ad eas cursim perrectura,nec eas beata vita à se de-
sertas passura videatur. Quum autem animum ab ista pictura imaginibúsque virtutum ad
rem,veritatémque traduxeris,hoc nudum relinquitur,possítne quis beatus esse quādiu tor-
queatur. Quamobrem hoc nunc quæramus. Virtutes autem noli vereri ne expostulent &
querantur se à beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat,prudentia ipsa
hoc videt,non omnes bonos esse etiā beatos,multáque de M. Attilio, Q. Cæpione,Aquilio
recordatur,beatámque vitā,si imaginibus potius vti,quàm rebus ipsis placet,conantē ire in
eculeum retinet ipsa prudentia,negátque ei cum dolore & cruciatu quicquam esse cōmu-
ne. M. Facile patior te isto modo agere,etsi iniquum est præscribere mihi te,quēadmo-
dum à me disputari velis. Sed quæro vtrum aliquid actum superioribus diebus,an nihil ar
13 bitremur. A. Actum vero,& aliquantū quidem. M. Atqui si ita est,profligata iam hæc,
& penè ad exitum adducta quæstio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbu-
lenti,iactationésque animorum incitatæ,& impetu incōsyderato elatæ, rationem omnem
repellentes,vitæ beatæ nullam partem relinquunt. Quis enim potest mortem aut dolorem
metuens,quotum alterum sæpe adest,alterū semper impendet,esse nō miser? Quid si idem
(quod plerūque fit) paupertatem,ignominiam,infamiam timet: si debilitatem,cæcitatem,
si denique(quod non singulis hominibus,sed potentibus populis sæpe contingit)seruitutē,
potest ea timens esse quisquā beatus? Quid,qui non modo ea futura timet,verūetiam fert,
sustinétque præsentia? Adde eodem exilia,luctus,orbitates:qui rebus his fractus,ægritudi-
dine eliditur,potest tandem esse nō misertimus? Quid vero illum quē libidinibus inflam-
matum & furentem videmus,omnia rabide oppetentem cum inexplebili cupiditate:quó-
15 que affluentius voluptates vndique hauriat,eo grauius ardentiúsque sitientem,nónne recte
miserrimum dixeris? Quid elatus ille leuitate,inanísque lætitia exultans,& temere gestiens,
nónne tanto miserior,quanto sibi videtur beatior? Ergo vt hi miseri, sic contra illi beati,
quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant,nullæ futi-
les lætitiæ exultātes languidis liquefaciunt voluptatibus. Vt maris igitur tranquillitas in-
telligitur,nulla ne minima quidem aura fluctus commouēte,sic animi quietus & placatus
status cernitur,quum perturbatio nulla est qua moueri queat. Quod si est qui vim fortu-
næ,qui omnia humana quæ cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor
eum,nec angor attingat:idémque si nihil cōcupiscat,nulla efferatur animi inani volupta-
te:quid est cur is non beatus sit? & si hæc virtute efficiuntur,quid est cur virtus ipsa per se
17 non efficiat beatos? A. Atqui alterum dici nō potest,quin hi qui nihil metuant,nihil an-
gantur,nihil concupiscant,nulla impotenti lætitia efferantur,beati sint. Itaque id tibi cō-
cedo: alterum autem iam integrum non est. Superioribus enim disputationibus effectum
est,vacare omni animi perturbatione sapientem. M. Nimirum igitur confecta res est. vi-
detur enim ad exitum venisse quæstio. A. Propemodum id quidem. M. Verūtamen ma
thematicorum iste mos est,non philosophorū. Nam geometræ quum aliquid docere vo-
lunt,siquid ad eā rem pertinet eorum quæ ante docuerūt,id sumunt pro cōcesso & proba-
to: illud modo explicant de quo ante nihil scriptū est. Philosophi quācunque rem habent
in manibus,in eam,quæ cōueniunt,congerunt omnia,etsi alio loco disputata sunt. Quod
ni ita esset, cur Stoicus,si esset quæsitum satísne ad beate viuendum virtus posset,multa
diceret? cui satis esset respondere,se ante docuisse nihil bonum esse nisi quod honestum es-
19 set: hoc probato consequens esse,beatam vitam virtute esse contentam. Et quomodo hoc
sit consequens illi,sic illud huic: vt si beata vita virtute contēta sit,nisi honestum quod sit,
nihil aliud sit bonū. Sed tamen non agunt sic. Nam & de honesto,& de summo bono se-
paratim libri sunt:& quum ex eo efficiatur satis magnā in virtute ad beate viuendum esse

vim, nihilominus hoc agunt separatim. Propriis enim & suis argumentis & admonitionibus tractãda quæque res est, tanta præsertim. Caue enim putes vllam in philosophia vocem emissam clariorẽ, vllúmve esse philosophiæ promissum vberius aut maius. Nam quid profitetur ô dii boni? Perfecturam se, qui legibus suis paruisset, vt esset contra fortunam semper armatus, vt omnia præsidia haberet in se bene beatéque viuẽdi, vt esset semper denique beatus. Sed videro quid efficiat: tantisper hoc ipsum magni æstimo quod pollicetur. Nam Xerses quidem refertus omnibus præmiis donísque fortunæ, non equitatu, non pe- 31
destribus copiis, non nauium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium proposuit qui inuenisset nouam voluptatẽ, quaipsa non fuit contẽtus. Neque enim vnquã finem inueniret libido. Nos vellem præmio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus. A. Vellem id quidem: sed habeo paululum quod requiram. Ego enim assentior, eorum quæ posuisti alterum alteri consequens esse, vt quẽadmodum si quod honestum sit, id solum sit bonũ, sequatur vitam beatã virtute cõfici: sic si vita beata in virtute sit, nihil esse nisi virtutẽ bonum. Sed Brutus tuus, authore Aristone & Antiocho, nõ sentit hoc. Putat enim etiã si sit bonum aliquod præter virtutẽ. M. Quid igitur, contra Brutúmne me dicturũ putas? A. Tu vero vt videtur. nam præfinire nõ est meum.

M. Quod cuique igitur cõsentaneum sit, alio loco: nam ista mihi & cum Antiocho sæ- 33
pe, & cum Aristone nuper, quum Athenis Imperator apud eum diuersarer, dissensio fuit. Mihi enim nõ videbatur quisquã esse beatus posse, quum in malis esset: in malis autem sapiẽtem esse posse, si essent vlla corporis aut fortunæ mala. Dicebãtur hæc quæ scripta sunt etiam Antiochiis locis pluribus, virtutem ipsam per se beatã vitam efficere posse, neque tamen beatissimã. Deinde ex maiore parte plerasque res nominari etiã, siqua pars abesset, vt vires, vt valetudinem, vt diuitias, vt honorem, vt gloriam, quæ genere, non numero cernerentur. Item beatam vitam etiamsi ex aliqua parte claudicaret, tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. Hæc nũc enucleare nõ ita necesse est, quãquam nõ constantissime dici mihi videntur. Nam & qui beatus est, nõ intelligo quid requirat vt sit beatior. Si est enim quod desit, ne beatus quidem est. Et quod ex maiore parte vnãquanque rem ap- 35
pellari spectaríque dicunt, est vbi id isto modo valeat. Quum vero tria genera malorũ esse dicant, qui duorum generum malis omnibus vrgeatur, vt omnia aduersa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus & confectum doloribus, huic paululúmne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? Hoc illud est quod Theophrastus sustinere nõ potuit. Nam quum statuisset verbera, tormenta, cruciatus, patriæ euersiones, exilia, orbitates, magnam vim habere ad male miseréque viuendum, nõ est ausus elate & ample loqui, quum humiliter demisséque sentiret. quàm bene, non quæritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere nõ solet, consequẽtia reprehẽdere, quum prima cõcesseris. Hic autem elegantissimus omniũ philosophorũ & eruditissimus nõ magnopere reprehenditur quum tria genera dicit bonorũ: vexatur autẽ ab omnibus. Primũ in eo libro quem scripsit de vi- 37
ta beata, in quo multa disputat quãobrem is qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. In eo etiã putatur dicere, in rotam (id est genus quoddã tormẽti apud Græcos) beatam vitam non ascendere. nõ vsquam id quidem dicit omnino: sed quæ dicit, idem valent. Possum igitur, cui concesserim in malis esse dolores corporis, in malis fortunæ naufragia, huic suscensere dicẽti non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos ea quæ ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus & libris & scholis omniũ philosophorum, quòd in Callisthene suo laudarit illam sententiam,

Vitam regit fortuna, non sapientia.

Negant ab vllo philosopho quicquam dictum esse languidius. Recte id quidem, sed nihil intelligo dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna: nónne consentaneũ est plus fortunã, quæ domina rerum sit, & externarum, & ad corpus pertinentiũ, quàm consilium valere? An malumus Epicurum imitari, 39
qui multa præclare sæpe dicit? Quàm enim sibi constanter cõuenientérque dicat, nõ laborat. Laudat tenuem victũ: philosophi id quidẽ, sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, nõ is

qui finem bonorum voluptatē eſſe dixerit. Negat quēquam iucunde poſſe viuere, niſi idem honeſte, ſapienter, iuſtéque viuat. Nihil grauius, nil philoſophia dignius, niſi idem hoc ipſum, honeſte, ſapienter, iuſte, ad voluptatem referret. Quid melius, quàm fortunā exiguam interuenire ſapienti? Sed hoc iſne dicit qui quum dolorem non modo maximū malum, ſed ſolum malum etiā dixerit, toto corpore opprimi poſſit doloribus acerrimis, tum quum maxime contra fortunā glorietur? Quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, Occupaui te, inquit, fortuna atque cepi, omnéſque aditus tuos intercluſi, vt ad me aſpirare nō poſſes. Præclare ſi Ariſto Chius, aut ſi Stoicus Zeno diceret, qui niſi quod turpe eſſet, nihil
41 malum duceret. Tu vero Metrodore, qui omne bonum in viſceribus medulliſque condideris, & definieris ſummum bonum firma corporis affectione, exploratáque ſpe contineri, fortunæ aditus interclusiſti? Quomodo? iſto enim bono iam expoliari potes. Atqui his capiuntur imperiti, & propter huiuſmodi ſententias iſtorum hominum eſt multitudo.

Acute autem diſputantis illud eſt, non quid quiſque dicat, ſed quid cuique dicendum ſit videre. Velut in ea ſententia quam in hac diſputatione ſuſcepimus, Omnis bonos ſemper beatos volumus eſſe. Quid dicam bonos, perſpicuum eſt. Omnibus enim virtutibus instructos & ornatos, tum ſapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus qui dicendi ſint beati. Equidem hos exiſtimo, qui ſint in bonis nullo adiuncto malo: neque vlla alia huic verbo, quum beatum dicimus, ſubiecta notio eſt, niſi ſecretis malis omnibus cumulata bono-
43 rum complexio. Hanc aſſequi virtus, ſi quicquam præter ipſam boni eſt, non poteſt. Aderit enim malorum (ſi mala illa dicimus) turba quædam, paupertas, ignobilitas, humilitas, ſolitudo, amiſſio ſuorum, graues dolores corporis, perdita valetudo, debilitas, cæcitas, interitus patriæ, exilium, ſeruitus. Denique in his tot & tantis atque etiam quæ plura poſſunt accidere, poteſt eſſe ſapiens. Nam hæc caſus importat, qui in ſapientem poteſt incurrere. At ſi ea mala ſunt, quis poteſt præſtare ſemper ſapientem beatū fore, quum vel in omnibus his vno tēpore eſſe poſſit? Non igitur facile concedo neque Bruto meo, neque cōmunibus magiſtris, nec veteribus illis, Ariſtoteli, Speuſippo, Xenocrati, Polemoni, vt quum ea quæ ſupra enumerarni, in malis numerent, iidem dicant ſemper beatum eſſe ſapientem. Quos ſi titulus hic delectat inſignis & pulcher, Pythagora, Socrate, & Platone digniſſimus,
45 inducant animū, illa quorum ſplēdore capiuntur, vires, valetudinē, pulchritudinē, diuitias, honores, opes contemnere, eáque quæ his contraria ſunt, pro nihilo ducere. Tum poterūt clariſſima voce profiteri, ſe neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, nec paupertate terreri, omniáque ſibi in ſeſe eſſe poſita, neque eſſe quicquā extra ſuam poteſtatem quod ducant in bonis. Nec hunc & hæc loqui, quæ ſunt magni cuiuſdam & alti viri, & eadem quæ vulgus in malis & bonis numerare, concedi vllo modo poteſt. Qua gloria cōmotus Epicurus exoritur, cui etiam (ſi diis placet) videtur ſemper ſapiens beatus. Hic dignitate huius ſententiæ capitur. Sed nunquam id diceret, ſi ipſe ſe audiret. Quid eſt enim quod minus cōueniat, quàm vt is qui vel ſummum, vel ſolum malum dolorem eſſe dicat, idem cenſeat quàm hoc ſuaue eſt, tum quum dolore crucietur, dicturum eſſe ſapientem? Non igitur ex ſingulis vocibus philoſophi ſpectandi ſunt, ſed ex perpetuitate atque
47 conſtantia. A. Adducis me vt tibi aſſentiar, ſed tua quoque vide ne deſyderetur conſtantia. M. Quonā modo? A. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus: in eo mihi videbare contra Catonem diſſerens, hoc velle oſtendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem & Peripateticos nihil præter verborum nouitatem intereſſe. Quod ſi ita eſt, quid eſt cauſæ quin ſi Zenonis rationi conſentaneū ſit, ſatis magnam vim in virtute eſſe ad beate viuendum, liceat idem Peripateticis dicere? Rem enim opinor ſpectari oportere, nō verba. M. Tu quidem tabellis obſignatis agis mecum, & teſtificaris quid dixerim aliquando, aut ſcripſerim. Cum aliis iſto modo, qui legibus impoſitis diſputā:. Nos in diem viuimus: quodcunque noſtros animos probabilitate percuſſit, id dicimus. Itaque ſoli ſumus liberi. Veruntamen quoniam de conſtantia paulo ante diximus, non ego hoc loco id quærēdum
49 puto, verúmne ſit quod Zenoni placuerit, quódque eius auditori Ariſtoni, bonum eſſe ſolum quod honeſtum eſſet: ſed ſi ita eſſet, tum vt hoc totū beate viuere in vna virtute po-

neret. Quare demus hoc ſanè Bruto, vt ſit beatus ſemper ſapiens: quàm ſibi conueniat, ipſe
viderit. Gloria quidem huius ſententiæ, quis eſt illo viro dignior? Nos tamen teneamus, vt
ſit idem beatiſſimus. Etſi Zeno Citieus aduena quidam & ignobilis, verborũ opifex, inſi-
nuaſſe ſe in antiquam philoſophiam videtur, huius ſententiæ grauitas à Platonis authori-
tate repetatur, apud quem ſæpe hæc oratio vſurpata eſt, vt nihil præter virtutem diceretur
bonum. Velut in Gorgia Socrates, quum eſſet ex eo quæſitum, Archelaum Perdicæ filium,
» qui tum fortunatiſſimus haberetur, nónne beatum putaret? Haud ſcio, inquit. Nunquam
» enim cum eo locutus ſum. Aín' tu? an aliter id ſcire non potes? Non vllo modo. Tu igitur
» ne de Perſarum quidem rege magno potes dicere, beatúſne ſit? An ego poſſem, quum igno- 52
» rem quàm ſit doctus, quàm vir bonus? Quid? tu in eo ſitam vitam beatam putas? Ita prot-
» ſus exiſtimo, bonos beatos, improbos miſeros. Miſer ergo Archelaus? Certe ſi iniuſtus. Vi-
detúrne omnem hic vitam beatam in vna virtute ponere? Quid vero, in epitaphio quo-
» modo idem? Nam cui viro, inquit, ex ſeipſo apta ſunt omnia quæ ad beate viuendum fe-
» runt, nec ſuſpenſa aliorum aut bono caſu, aut contrario, pendere ex alterius euentis, & er-
» rare coguntur: huic optime viuendi ratio comparata eſt. Hic eſt ille moderatus, hic fortis,
» hic ſapiens, hic & naſcentibus & cadentibus cum reliquis commodis, tum maxime liberis,
» parebit, & obediet præcepto illi veteri,

Neque enim lætabitur vnquam, nec mœrebit nimis,
Quòd ſemper in ſe ipſe omnem ſpem reponit ſui.

Ex hoc igitur Platonis quaſi quodam ſancto auguſtóque fonte noſtra omnis manabit
oratio. Vnde igitur rectius ordiri poſſumus, quàm à communi parente natura? Quæ quic- 53
quid genuit, nõ modo animal, ſed etiã quod ita eſſet ortum è terra, vt ſtirpibus ſuis niteretur,
in ſuo quidque genere perfectum eſſe voluit. Itaque & arbores, & vites, & ea quæ ſunt
humiliora, neque ſe tollere à terra altius poſſunt: alia ſemper virẽt, alia hyeme nudata, ver-
no tempore tepefacta frondeſcunt. Neque enim eſt vllum, quod non ita vigeat interiore
quodam motu, & ſuis quoque ſeminibus incluſis, vt aut flores, aut fruges fundat, aut ba-
cas, omniáque in omnibus, quantum in ipſis ſit, nulla vi impediente perfecta ſint. Facilius
vero etiam in beſtiis, quòd his ſenſus à natura eſt datus, vis ipſius naturæ perſpici poteſt.
Nanque alias beſtias nantis aquarum incolas eſſe voluit, alias volucres cælo frui libero,
ſerpentis quaſdam, quaſdam eſſe gradientis: earum ipſarum partim ſoliuagas, partim con-
gregatas: immanis alias, quaſdam autem cicures, nonnullas abditas, terráque tectas. Atque
earum quæque ſuum tenens munus, quum in diſparis animantis vitam tranſire nõ poſſit, 55
manet in lege naturæ. Et vt beſtiis aliud alii præcipui à natura datum eſt, quod ſuum quæ-
que retinet, nec diſcedit ab eo: ſic homini multo quiddam præſtantius: etſi præſtantia de-
bent ea dici, quæ habent aliquam comparationem. Humanus autem animus decerptus ex
mente diuina cum alio nullo niſi cum ipſo deo, ſi hoc fas eſt dictu, comparari poteſt. Hic
igitur ſi eſt excultus, & ſi eius acies ita curata eſt vt ne cæcetur erroribus, ſit perfecta mens,
id eſt abſoluta ratio, quod eſt idem virtus: & ſi omne beatum eſt cui nihil deeſt, & quod in
ſuo genere expletum atque cumulatum eſt, ídque virtutis eſt proprium, certe omnes vir-
tutis compotes beati ſunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto conuenit, item cum Ariſtote-
le, Xenocrate, Speuſippo, Polemone, ſed mihi videntur etiam beatiſſimi. Quid enim deeſt
ad beate viuendum ei, qui confidit ſuis bonis? aut qui diffidit, beatus eſſe quî poteſt? At dif- 57
fidat neceſſe eſt, qui bona diuidit tripertito. Quî enim poterit aut corporis firmitate, aut
fortunæ ſtabilitate confidere? Atqui niſi ſtabili & fixo & permanente bono, beatus eſſe ne-
mo poteſt. Quid ergo eiuſmodi iſtorum eſt? vt mihi illud Laconis dictũ in hos cadere vi-
deatur, qui glorianti cuidam mercatori, quòd multas naues in omnem oram maritimam
dimiſiſſet: Non ſanè optabilis quidem iſta, inquit, rudentibus apta fortuna. An dubium eſt
quin nihil ſit habẽdum in eo genere quod vita beata complectitur, ſi id poſſit amitti? Ni-
hil enim interareſcere, nihil extingui, nihil cadere debet eorum in quibus vita beata conſi
ſtit. Nam qui timebit nequid ex his deperdat, beatus eſſe non poterit. Volumus enim eum
qui beatus ſit, tutum eſſe, inexpugnabilem, ſeptum, atque munitũ, non vt paruo metu præ-

ditus sit,sed vt nullo. Vt enim innocens is dicitur,nõ qui leuiter nocet,sed qui nil nocet:sic sine metu is habendus est,nõ qui parua metuit,sed qui omnino metu vacat. Quæ est enim alia fortitudo nisi animi affectio,quum in adeundo periculo,& in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu: Atque hæc certe non ita se haberent,nisi omne bonum in vna honestate consisteret. Quî autem illam maxime optatam & expeditam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquã potest,cui aut adsit,aut adesse possit multitudo malorum? Quî autem poterit esse celsus & erectus, & ea quæ homini accidere possunt,omnia parua ducens,qualem sapientem esse volumus,nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedæmonii Philippo minitãti per litteras se omnia quæ conarentur,prohibiturum,quæsiuerunt num se esset etiam mori prohibiturus: vir is quem quærimus non multo facilius tali animo reperietur,quàm ciuitas vniuersa? Quid ad hanc fortitudinem de qua loquimur,temperantia adiuncta,quæ sit moderatrix omnium commotionum? Quid potest ad beate viuendum deesse ei,quem fortitudo ab ægritudine & à metu vindicet: temperantia tum à libidine auocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Hæc efficere virtutem ostenderem,nisi superioribus diebus essent explicata. Atqui quum perturbationes animi miseriam, sedationes autem efficiant vitam beatam:duplexque ratio perturbationis sit,quòd ægritudo & metus in malis opinatis,in bonorũ autem errore lætitia gestiens libidoque versetur,quum omnia cum consilio & ratione pugnent:his tu tam grauibus concitationibus,tamque ipsis inter se dissentientibus,atque distractis,quem vacuum,solutum,liberum videris,hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est:semper igitur sapiẽs beatus est. Atqui etiã omne bonum lætabile est:quod autẽ lætabile,id prædicãdum & præ se ferẽdum. Quod tale autem,id etiã gloriosum:si vero gloriosum,certe laudabile:quod autem laudabile,profecto etiam honestum.quod bonum igitur,id honestum. At quæ isti bona numerant,ne ipsi quidem honesta dicunt:solum igitur bonum quod honestum. Ex quo efficitur, honestate vna vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda,nec habenda quibus abundantem licet esse miserrimum. An dubitas quin præstans valetudine,viribus,forma,acerrimis integerrimísque sensibus,adde etiam,si libet,pernicitatem,& velocitatem:da diuitias, honores,imperia,opes,gloriam:si fuerit is qui hæc habet iniustus,intẽperans,timidus,hebeti ingenio atque nullo,dubitabísne eum miserũ dicere? Qualia igitur ista bona sunt,quæ qui habeat,miserrimus esse possit? Videamus ne vt aceruus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est,ex bonis quæ sola honesta sunt, efficiendum est beatum. Ea mixta ex dissimilibus si erunt,honestum ex his effici nihil poterit:quo detracto,quid poterit beatum intelligi? Etenim quidquid est quod bonum sit,id expetendum:quod autem expetẽdum,id certe approbãdum:quod vero approbaris,id gratum acceptúmque habendum. Ergo etiam dignitas ei tribuenda est:quod si ita est,laudabile sit necesse est. Bonum igitur omne laudabile. Ex quo efficitur,vt quod sit honestum,id sit solum bonũ. Quod ni ita tenebimus,multa erunt quæ nobis bona dicenda sint. Omitto diuitias,quas quum quiuis,quãuis indignus,habere possit, in bonis non numero. Quod enim est bonum,id nõ quiuis habere potest. Omitto nobilitatem, famámque popularem, stultorum,improborúmque consensu excitatam. Hæc quæ sunt minima,tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes,venusti oculi,color suauis, & ea quæ Euryclia laudat Vlyssi pedes abluens,lenitudo orationis,mollitudo corporis. Ea si bona dicemus,quid erit in philosophi grauitate,quàm in vulgi opinione,stultorúmque turba,quod dicatur aut grauius aut grandius? A. At enim eadem Stoici præcipua,vel producta dicunt,quæ bona isti.

M. Dicunt illi quidem,sed his vitam beatam compleri negant:hi autem sine iis esse nullam putant:aut si sit beata,beatissimã certe negant. Nos autem volumus beatissimã: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiæ disserebat: Qualis cuiusque animi affectus esset,talem esse hominẽ:qualis autem homo ipse esset, talem eius esse orationem. Orationi autem facta similia,factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis:& vita igitur laudabilis boni viri & honesta. Ergo quoniã lau-

dabilis,ex quibus bonorum beatam vitam eſſe concluditur. Etenim prò deorum atque hominum fidem,parúmne cognitum eſt ſuperioribus noſtris diſputationibus? An delectationis & otii conſumendi cauſa locuti ſumus,ſapientem ab omni concitatione animi,quam perturbationẽ voco,ſemper vacare,ſemper in animo eius eſſe placidiſſimã pacem? Vir igitur temperatus,conſtans,ſine metu,ſine ægritudine,ſine vlla alacritate,ſine libidine,nónne beatus? At ſemper ſapiens talis,ſemper igitur beatus. Iam vero quî poteſt vir bonus,nõ ad id quod laudabile ſit,omnia referre quæ agit,quǽque ſentit? Refert autem omnia ad beate viuendum. Beata igitur vita laudabilis. Nec quidquam ſine virtute laudabile. Beata igitur vita virtute conficitur. Atque hoc ſic etiam concluditur, Nec in miſera vita quidquam eſt prædicabile,aut gloriandum, nec in ea quæ nec miſera ſit,nec beata. Et eſt in aliqua vita prædicabile aliquid,& gloriandum,ac præ ſe ferendum: vt Epaminondas, 69

Conſiliis noſtris laus eſt attonſa Laconum. Vt Aphricanus,

A ſole exoriente ſupra Mæotis paludes, 71

Nemo eſt qui factis me æquiperare queat.

Quòd ſi beata vita: glorianda,& prædicanda & præ ſe ferenda eſt. Nihil eſt enim aliud quod prædicandum,& præ ſe ferendum ſit: quibus poſitis,intelligis quid ſequatur. Et quidem niſi ea vita beata eſt quæ eſt eadem honeſta,ſit aliud neceſſe eſt melius vita beata. Quod erit enim honeſtum,certe fatebuntur eſſe melius. Ita erit beata vita melius aliquid: quo quid poteſt dici peruerſius? Quid,quum fatentur ſatis magnam vim eſſe in vitiis ad miſeram vitam,nónne fatendum eſt eandem vim in virtute eſſe ad beatam vitam? Contrariorum enim contraria ſunt conſequentia. Quo loco quæro quam vim habeat libra illa Critolai,qui quum in alteram lancem animi bona imponat,in alteram corporis & externa,tantum propendere illam boni lancem putet,vt terram & maria deprimat. Quid ergo aut hunc prohibet,aut etiam Xenocratem illum grauiſſimum philoſophorum exaggerantem tantopere virtutem, & extenuantem cætera,& abiicientem,in virtute non beatam modo vitam, ſed etiam beatiſſimam ponere? Quod quidem niſi ſit,virtutum interitus conſequetur. Nam in quem cadit ægritudo, in eundem metum cadere neceſſe eſt. Eſt enim metus futuræ ægritudinis ſolicita expectatio. In quem autem metus,in eundem formido,timiditas,pauor,ignauia. Ergo vt idem vincatur interdum, nec putet ad ſe præceptum illud Atrei pertinere, 73

Proinde ita parent ſe in vita,vt vinci neſciant.

Hic autem vincetur,vt dixi,nec modo vincetur,ſed etiam ſeruiet: nos autem virtutem ſemper liberam volumus,ſemper inuictam: quæ niſi ita eſt,ſublata virtus eſt. Atqui ſi in virtute ſatis eſt præſidii ad bene viuendum,ſatis etiam ad beate. Satis eſt enim certe in virtute vt fortiter viuamus: ſi fortiter,etiã vt magno animo,& quidem vt nulla re vnquam terreamur,ſempérque ſimus inuicti: ſequitur vt nihil pœniteat,nihil deſit,nihil obſtet. Ergo omnia profluenter,abſolute,proſpere: igitur beate. Satis autem virtus ad fortiter viuẽdum poteſt: ſatis ergo etiam ad beate. Etenim vt ſtultitia, etſi adepta eſt quod concupiuit,nunquam ſe tamen ſatis conſecutam putat: ſic ſapientia ſemper eo contẽta eſt quod adeſt,neque eam vnquã ſui pœnitet. Similéne putas C. Lælii vnum Cõſulatum fuiſſe,& eum quidem cum repulſa? ſed quum ſapiens,& bonus vir,qualis fuit ille, ſuffragiis præteritur,non populus à bono Conſule potius,quàm ille à bono populo repulſam fert,ſuffragiis præteritur? Sed tamen vtrum malles te,ſi poteſtas eſſet,ſemel vt Lælium Conſulem,an vt Cinnam quater? Non dubito tu quid reſponſurus ſis. Itaque video cui committam. Non quẽuis hoc idem interrogarem. Reſponderet enim alius fortaſſe ſe nõ modo quatuor conſulatus vni anteponere,ſed vnum diem Cinnæ multorum & clarorum virorum totis ætatibus. Lælius ſi digito quem attigiſſet, pœnas dediſſet. At Cinna collegæ ſui Conſulis Cn. Octauii præcidi caput iuſſit, P. Craſſi, L. Cæſaris,nobiliſſimorum hominum,quorum virtus fuerat domi militiǽque cognita: M. Antonii omnium eloquentiſſimi,quos ego audierim: C. Cæſaris,in quo mihi videtur fuiſſe ſpecimen humanitatis,ſalis,ſuauitatis,leporis. Beatúſne igitur qui hos interfecit? Mihi contrà,non ſolum eò videtur miſer quòd ea fecit, 75 77

sed etiam quòd ita se gessit vt ea facere ei liceret:etsi peccare nemini licet,sed sermonis er-
rore labimur. Id enim licere dicimus quod cuique conceditur. Vtrum tandem beatior C.
Marius,tum quum Cimbricæ victoriæ gloriam cum Collega Catulo communicauit pene
79 altero Lælio:(nam hunc illi duco simillimũ) an quum ciuili bello victor iratus, necessarius
Catuli deprecantibus non semel respondit,sed sæpe,moriatur? In quo beatior ille qui huic
nefariæ voci paruit,quàm is qui tam scelerate imperauit. Nam cum accipere quàm face-
re præstat iniuriam,tum morti iam ipsi aduentanti paulum procedere obuiam,quod fecit
Catulus:quàm quod Marius,talis viri interitu sex suos obruere Consulatus,& cõtamina-
re extremũ tempus ætatis. Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dio-
nysius,quum V & XX natus annos dominatũ occupauisset:qua pulchritudine vrbem,qui-
bus autem opibus præditam seruitute oppressam tenuit ciuitatem? Atqui de hoc homine
à bonis authoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse eius in victu temperantiam:
in rebúsque gerendis virum acrem & industrium,eundem tamen maleficũ natura, & iniu-
81 stum.Ex quo omnibus bene veritatem intuentibus,videri necesse est miserrimũ. Ea enim
ipsa quæ concupierat,ne tum quidem quum omnia se posse censebat,consequebatur. Qui
quum esset bonis parẽtibus atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tra-
didit)abundarétque & æqualium familiaritatibus,& consuetudine propinquorum,haberet
etiam more Græciæ quosdam adolescentes amore coniunctos,credebat eorum nemini:sed
iis quos ex familiis locupletum seruos delegerat, quibus nomẽ seruitutis ipse detraxerat,&
quibusdam conuenis & feris barbaris corporis custodiam committebat. Ita propter iniu-
stam dominatus cupiditatem,in carcerem quodammodo ipse se incluserat.Quinetiam ne
tonsori collum cõmitteret,tondere filias suas docuit.Ita sordido ancillarique artificio re-
giæ virgines,vt tonstriculæ tondebant barbã & capillum patris.Et tamẽ ab iis ipsis,quum
83 iam essent adultæ,ferrum remouit, instituítque vt candentibus iuglandium putaminibus
barbam sibi & capillum adurerent. Quúmque duas vxores haberet, Aristomachen ciuem
suam, Doridem autem Locrensem,sic noctu ad eas ventitabat,vt omnia specularetur &
perscrutaretur anté. Et quum fossam latam cubiculari lecto circundedisset, eiúsque fossæ
transitum ponticulo ligneo coniunxisset,eum ipsum,quum fores cubiculi clauserat,detor
quebat.Idémque quum in cõmunibus suggestis consistere non auderet,concionari ex tur-
ri alta solebat.Atque is quum pila ludere veller (studiose enim id factitabat) tunicámque
poneret,adolescentulo quem amabat,tradidisse gladium dicitur.Hic quum quidam fami-
liarins iocans dixisset,Huic quidem certe vitam tuam committis:arrisissétque adolescens,
vtrũque iussit interfici: alterum,quia viam demonstrauisset interimendi sui:alterum,quia
85 dictũ id risu approbauisset. Atque eo facto sic doluit,nihil vt tulerit grauius in vita. Quẽ
enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium
cupiditates:quum huic obsecutus sis,illi est repugnandum.Quanquam hic quidem tyran-
nus ipse iudicauit quàm esset beatus.Nam quum quidam ex eius assentatoribus Damocles
cõmemoraret in sermone copias eius,opes,maiestatem,dominatus, rerum abundantiam,
magnificentiam ædium regiarum,negarétque vnquam beatiorem quenquam fuisse,Vísne
igitur,inquit,ô Damocle,quoniam hæc te vita delectat,ipse eandem degustare,& fortunã
experiri meam? Quum se ille cupere dixisset,collocari iussit hominẽ in aureo lecto strato
pulcherrimo,textili stragulo,magnificis operibus picto,abacósque cõplutes ornauit argẽ-
to,auróque cælato:tum ad mensam eximia forma pueros delectos iussit consistere,eósque
nutum illius intuentis diligenter ministrare.Aderant vnguẽta,coronæ,incendebãtur odo-
87 res,mensæ conquisitissimis epulis extruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In
hoc medio apparatu fulgentem gladium è lacunari seta equina aptũ demitti iussit,vt im-
penderet illius beati ceruicibus.Itaque nec pulchros illos ministratores aspiciebat,nec ple-
num artis argentũ,nec manum porrigebat in mensam,iam ipsæ defluebant coronæ. De-
nique exorauit tyrannum vt abire liceret,quòd iam beatus nollet esse. Satísne videtur de-
clarasse Dionysius nihil esse ei beatũ,cui semper aliquis terror impendeat? Atque ei ne in-
tegrum quidem erat vt ad iustitiã remigraret,ciuibus libertatem,& iura redderet.His enim

se adolescens improuida ætate irretierat erratis, eáque cōmiserat, vt saluus esse non posset, si sanus esse cœpisset. Quantopere vero amicitias desyderaret, quarum infidelitatem extimescebat, declarauit in Pythagoreis duobus illis, quorū quum alterum vadem mortis accepisset, alter vt vadem suum liberaret præsto fuisset ad horam mortis destinatam: Vtinam 89
ego, inquit, tertius vobis amicus ascriberer. Quàm huic miserum erat carere consuetudine amicorū, societate victus, sermone omnino familiari: homini præsertim docto à puero, & artibus ingenuis erudito! Musicorum vero perstudiosum accepimus, poetam etiam tragicū: quàm bonū, nihil ad rem. In hoc enim genere nescio quo pacto magis quàm in aliis, suum cuique pulchrum est. Adhuc neminem cognoui poetam, & mihi fuit cum Aquinio amicitia, qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet. Te tua, me delectant mea. Sed vt ad Dionysium redeamus, omni cultu & victu humano carebat. Viuebat cū fugitiuis, cum facinorosis, cum barbaris. Neminem qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur. Non ego iam cum huius vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Architæ vitam comparabo, doctorum homi 91
num, & planè sapientium: ex eadem vrbe humilem homunculum à puluere & radio excitabo, qui multis annis pòst fuit, Archimedem, cuius ego Quæstor ignoratum ab Syracusanis, quum esse omnino negarent, septum vndique & vestitum vepribus & dumetis, indagaui sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumēto esse inscriptos acceperam, qui declarabant in summo sepulcro sphæram esse positam cum cylindro. Ego autem quum omnia collustrarem oculis (est enim ad portas Agragianas magna frequentia sepulcrorum) animaduerti columellam non multum è dumis eminentem, in qua inerat sphæræ figura, & cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi me illud ipsum arbitrari esse quod quærerem. Immissi cum falcibus multi purgarunt, & aperuerunt locum. Quo quum patefactus esset aditus, ad aduersam basim acces- 93
simus. Apparebat epigrāma exesis posterioribus partibus versiculorum dimidiatis ferè. Ita nobilissima Græciæ ciuitas, quondam vero etiam doctissima, sui ciuis vnius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat vnde aberrauit oratio. Quis est omnium qui modo cum musis, id est cum humanitate, & cum doctrina habeat aliquod cōmercium, qui se non hunc mathematicum malit, quàm illum tyrannum? Si vitæ modum actionémque quærimus, alterius mens rationibus agitandis exquirendísque alebatur cum oblectatione solertiæ, qui vnus suauissimus pastus animorum: alterius in cæde & iniuriis, cum & diurno & nocturno metu. Age confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram: quæ regna, quas opes studiis eorū & delectationibus antepones? Etenim quæ pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud quod quæris omniū optimum.
Quid est autem in homine, sagaci ac bona mente melius? Eius bono fruendum est igitur, 95
si beati esse volumus. bonum autem mentis est virtus. ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia quæ pulchra, honesta, præclara sunt, vt suprà dixi. Sed dicendum idem illud paulo vberius videtur, plena gaudiorū sunt. Ex perpetuis autem plenísque gaudiis quum perspicuum sit vitam beatā existere, sequitur vt ea existat ex honestate. Sed ne verbis solum attingamus ea quæ volumus ostendere, proponenda quædam quasi mouentia sunt, quæ nos magis ad cognitionem intelligentiámque conuertant. Sumatur enim nobis quidam præstans vir optimis artibus, ísque animo parumper & cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est. tardis enim mentibus virtus non facile comitatur. Deinde ad inuestigādam veritatem studio incitato: ex quo triplex ille animi fœtus existet: vnus in cognitione rerum positus, & in explicatione naturæ: alter in discretione expeten- 97
darum fugiendarúmve rerum: tertius in iudicādo quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest tum omnis subtilitas disserendi, tum veritas iudicandi. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animū cum his habitantem pernoctantémque curis? vt quum totius mundi motus conuersionésque perspexerit, syderáque viderit innumerabilia cælo inhærentia cum eius ipsius motu congruere, certis infixa sedibus, septem alia suos quæque tenere cursus, multū inter se altitudine aut humilitate distantia, quorum va-

gi motus, rata tamē & certa sui cursus spatia definiant. Horum nimitū aspectus impulit il-
los veteres,& admonuit vt plura quærerent. Inde est indagatio nata initiorum & tāquam
seminum,vnde essent omnia orta,generata, concreta:quǽque cuiusque generis, vel inani-
mi vel animantis, vel muti vel loquentis origo: quæ vita, quis interitus, quǽque ex alio in
99 aliud vicissitudo atque mutatio: vnde terra, & quibus librata ponderibus, quibus cauernis
maria sustineat, in qua omnia delata grauitate, medium mundi locū semper expetant,qui
est idem infimus in rotundo. Hæc tractanti animo, & noctes & dies cogitanti, existit illa à
deo Delphis præcepta cognitio, vt ipsa se mens agnoscat, coniunctámque cū diuina men-
te se sentiat,ex quo insatiabili gaudio compleatur.Ipsa enim cogitatio de vi & natura deo-
rum,studium incendit illius æternitatis imitandæ. Neque se in breuitate vitæ collocatam
putat, quum rerum causas alias ex aliis aptas, & necessitate nexas videt, quibus ab æterno
tempore fluentibus in æternum ratio tamen ménsque moderatur. Hæc ille intuens atque
suspiciens,vel potius omnes partes horásque circunspiciens,quanta rursus animi tranquil-
101 litate humana & citeriora considerat?Hinc illa cognitio virtutis existit,efflorescunt gene-
ra,partésque virtutū: inuenitur quid sit quod natura spectet extremū in bonis,quod in ma
lis vltimum,quò referenda sint officia,quæ degendæ ætatis ratio deligenda.Quibus & tali-
bus rebus exquisitis,hoc vel maxime efficitur quod hac disputatione agimus, vt virtus ad
beate viuendum sit seipsa cōtenta. Sequitur tertia, quæ per omnes partes sapientiæ manat
& funditur,quæ rem definit,genera dispertit, sequentia adiungit,perfecta cōcludit,vera &
falsa diiudicat,differendi ratio & scientia. Ex qua quum summa vtilitas existit ad res pon-
derandas,tum maxime ingenua delectatio,& digna sapientia.Sed hæc otii.Transeat idem
iste sapiens ad remp.tuendā,quid eo possit esse præstantius,quum contineri prudentia vti-
litatem ciuium cernat,iustitia nihil in suam domum inde deriuet, reliquis vtatur tot,tam
variísque virtutibus. Adiunge fructum amicitiarum,in quo à doctis positum est cum con-
103 silium omnis vitæ consentiens & pene cōspirans, tum summa iocunditas ex cotidiano cul
tu atque victu.Quid hæc tandē vita desiderat,quo sit beatior? Cui rei refertæ tot tantísque
gaudiis,fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi,id est virtuti-
bus beatū est, omnésq; sapientes gaudiis perfruuntur,omnis eos beatos esse cōfiteri necesse
est. A.Etiámne in cruciatu atque tormētis? M.An tu me in viola putabas,aut in rosa di
cere? An Epicuro, qui tantūmodo induit personā philosophi,& sibiipsi hoc nomen inscri-
psit,dicere licebit, quod quidem vt habet se res,me tamen plaudente dicit, nullum sapien-
ti esse tempus, etsi vratur,torqueatur, secetur,quin possit exclamare, quàm pro nihilo pu-
to?Quum præsertim omne malum dolore definiat,bonum voluptate:hæc nostra honesta,
turpia irrideat, dicátque nos in vocibus occupatos, inanis sonos fundere,neque quidquam
ad nos pertinere nisi quod aut leue aut asperum in corpore sentiatur. Huic ergo, vt dixi,
105 non multum differenti à iudicio ferarū,obliuisci licebit sui,& tum fortunam contemnere,
quum sit omne & bonū eius & malū in potestate fortunæ,tum dicere se beatum in summo
cruciatu atque tormentis,quum constituerit non modo summū malum esse dolorem, sed
etiam solum. Nec vero illa sibi remedia comparauit ad tolerādum dolorem,firmitatē ani-
107 mi,turpitudinis verecundiā,exercitationē consuetudinémque patiendi,præcepta fortitudi
nis,duritiam virilem:sed vna se dicit recordatione acquiescere præteritarum voluptatum:
vt si quis æstuans,quum vim caloris nō facile patiatur, recordari velit se aliquando in Ar-
pinati nostro gelidis fluminibus circunfusum fuisse. Nō enim video quomodo sedare pos-
sint mala præsentia præteritæ voluptates.Sed quum is dicat semper beatū esse sapientē,cui
109 dicere hoc,si sibi cōstare vellet, non liceret: quidnam faciendū est iis qui nihil expetendū,
nihil in bonis ducendū quod honestate careat,existimāt?Me quidē authore etiam Peripa-
tetici,veterésque Academici balbutire desinant aliquādo, apertéque & clara voce audeant
dicere,beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram. Sint enim tria genera bonorum,
vt iam à laqueis Stoicorum, quibus vsum me pluribus quàm soleo, intelligo, recedamus.
Sint sanè illa genera bonorum,dum corporis & externa iaceant humi, & tantūmodo quia
111 sumenda sint,appellentur bona. Alia autem diuina illa longe latéque se pādant,cœlúmque

contingant, vt ea qui adeptus ſit, cur eum beatum modo, & non beatiſſimum etiam di-
xerim? Dolorem vero ſapiens extimeſcit? Is enim huic maxime ſententiæ repugnat. Nam
contra mortem noſtram atque noſtrorum, contráque ægritudinem, & reliquas animi per-
turbationes, ſatis eſſe videmur ſuperiorum dierum diſputationibus armati & parati. Dolor
eſſe videtur acerrimus virtuti aduerſarius. Is ardentes faces intentat, is ſortitudinem, ma-
gnitudinem animi, patientiam, ſe debilitaturum minatur. Huic igitur ſuccumbet virtus?
huic beata ſapientis & conſtantis viri vita cedet? Quàm turpe ô dii boni. Pueri Spartiatæ
non ingemiſcunt verberum dolore laniati. Adoleſcentium greges Lacedæmone vidimus
ipſi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, vnguibus, morſu denique, vt exani-
marentur, prius quàm victos ſe faterentur. Quæ barbaria India vaſtior, aut agreſtior? in ea 113
tamen gente primum hi qui ſapientes habentur, nudi ætatem agunt, & Caucaſi niues, hye-
malémque vim perferunt ſine dolore. Quúmque ad flammam ſe applicauerint, ſine gemi-
tu aduruntur. Mulieres vero in India quum eſt cuiuſvis earum vir mortuus, in certamen
iudiciúmque veniunt, quam plurimum ille dilexerit (plures enim ſolent eſſe ſingulis nu-
ptæ) quæ victrix ea læta proſequentibus ſuis vnà cum viro in rogum imponitur. Illa victa
mœſta diſcedit. Nunquam naturam mos vinceret: eſt enim ea ſemper inuicta, ſed nos vm-
bris, deliciis, otio, languore, deſidia animum infecimus, opinionibus, malóque more delini-
tum molliuimus. AEgyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes prauitatis
erroribus quanuis carnificinam prius ſubierint, quàm ibim, aut aſpidem, aut ſelem, aut ca-
nem, aut crocodilum violent. quorum etiam ſi imprudentes quippiam fecerint, pœnam
nullam recuſent. De hominibus loquor. Quid beſtiæ? non frigus, non famem, non monti- 115
uagos atque ſylueſtres curſus luſtrationéſque patiuntur? Nō pro ſuo partu ita propugnant,
vt vulnera excipiant, nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto quæ perferāt, quæ-
que patiantur ambitioſi honoris cauſa: laudis ſtudioſi, gloriæ cauſa: amore incenſi, cupidi-
tatis. Plena vita exemplorum eſt, ſed adhibeat oratio modum, & redeat illuc vnde defle-
xit. Dabit, dabit, inquam ſe in tormenta vita beata, nec iuſtitiam, temperantiam, in pri-
míſque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam proſecuta, quum tortoris os vide-
rit, conſiſtet, virtutibúſque omnibus ſine vllo animi terrore ad cruciatum profectis reſiſtet
extra fores, vt ante dixi, liménque carceris. Quid enim ea fœdius? quid deformius ſola re-
licta, comitatu pulcherrimo ſegregata? quod tamen fieri nullo pacto poteſt. Nec enim vir- 117
tutes ſine beata vita cohærere poſſunt, nec illa ſine virtutibus. Itaque eam tergiuerſari non
ſinent, ſecúmque rapient, ad quencunque ipſæ dolorem cruciatúmque ducentur. Sapien-
tis eſt enim proprium nihil quod pœnitere poſſit, facere, nihil inuitum: ſplendide, conſtan
ter, grauiter, honeſte omnia: nihil ita expectare, quaſi certo futurum: nihil quum acciderit,
admirati, vt inopinatum ac nouum accidiſſe videatur: omnia ad ſuum arbitrium referre:
ſuis ſtare iudiciis: quo quid ſit beatius, mihi certe in mentē venire nō poteſt. Stoicorū qui-
dem facilis concluſio eſt, qui quum finem bonorum eſſe ſenſerint congruere naturæ, cúm-
que ea conuenienter viuere, quum id ſit in ſapiente ſitum, non officio ſolum, verumetiam
poteſtate, ſequatur neceſſe eſt, vt cuius in poteſtate ſummum bonum, in eiuſdem vita bea-
ta ſit: ita ſit ſemper vita beata ſapientis. Habes quæ fortiſſime de beata vita dici putem,
& quomodo nunc eſt, niſi quid tu melius attuleris, etiam veriſſime. A. Melius equidem
afferre nil poſſum. Sed à te impetrarim libenter, vt niſi moleſtum ſit, quoniam te nulla vin- 119
cula impediunt vllius certæ diſciplinæ, libáſque ex omnibus quodcunque te maxime ſpe-
cie veritatis mouet, quod pauloante Peripateticos, veterémque Academiam hortari vide-
bare, vt ſine retractatione libere dicere auderent, ſapientes eſſe ſemper beatiſſimos. Id ve-
lim audire, quemadmodum his putes conſentaneum eſſe id dicere. multa enim à te cōtra
iſtam ſentētiam dicta ſunt, & Stoicorū ratione concluſa. M. Vtamur igitur libertate, qua
nobis ſolis in philoſophia licet vti, quorum oratio nihil ipſa iudicat, ſed habetur in omnes
partes, vt ab aliis poſſit ipſa per ſeſe nullius authoritate adiuncta iudicari. Et quoniam vi-
deris hoc velle, vt quæcūque diſſentientiū philoſophorū ſentētia ſit de finibus, tamē virtus
ſatis habeat ad vitam beatam præſidii, quod quidem Carneadē diſputare ſolitum accepi-

111 mus: ſed iis, vt contra Stoicos, quos ſtudioſiſſime ſemper refellebat, & contra quorum diſciplinam ingenium eius exarſerat, nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici fines bonorum recte poſuerunt, confecta res eſt, neceſſe eſt ſemper beatum eſſe ſapientẽ. Sed quæramus vnanquanque reliquorum ſentẽtiam, ſi fieri poteſt, vt hoc præclarum quaſi decretum beatæ vitæ poſſit omnium ſententiis & diſciplinis conuenire. Sunt autem hæ de finibus, vt opinor, retentæ defenſǽque ſententiæ, primum ſimplices quatuor, Nihil bonum niſi honeſtum, vt Stoici: Nihil bonum niſi voluptatem, vt Epicurus: Nihil bonum niſi vacuitatem doloris, vt Hieronymus: Nihil bonum niſi naturæ primis bonis, aut omnibus, aut maximis frui, vt Carneades contra Stoicos diſſerebat. Hæc igitur ſimplicia. Illa mixta tria genera bonorũ, maxima animi, ſecunda corporis, externa tertia, vt Peripatetici. Nec multo veteres Academici ſecus. Voluptatem cum honeſtate Dinomachus & Callipho copula-
113 uit. Indolentiam autẽ honeſtati Peripateticus Diodorus adiunxit. Hæ ſunt ſententiæ quæ ſtabilitatis aliquid habeant. Nam Ariſtonis, Pyrrhonis, Erilli, nonnullorúmque aliorũ euanuerunt. Hi quid poſſint obtinere videamus, omiſſis Stoicis, quorũ ſatis videor defendiſſe ſententiam, & Peripateticis, quorum quidem explicata cauſa eſt, præter Theophraſtum, & ſiqui illum ſecuti imbecillius horrent dolorem & reformidant. Reliquis quidem licet facere id quod ferè faciunt, vt grauitatẽ dignitatémque virtutis exaggerent, quam quum ad cælum extulerint, quod facere eloquentes homines copioſe ſolẽt, reliqua ex collatione facile eſt conterere atque contemnere. Nec enim licet iis qui laudem cum dolore petendam eſſe dicunt, negare eos eſſe beatos qui illã adepti ſunt. Quanquam enim ſint in quibuſdam
115 malis, tamẽ hoc nomen beati longe & late patet. Nam vt quæſtuoſa mercatura, fructuoſa aratio dicitur, non ſi altera ſemper omni damno, altera omnis tempeſtatis calamitate ſemper vacet, ſed ſi multo maiori ex parte extat in vtraque felicitas: ſic vita non ſolum ſi vndique referta bonis eſt, ſed ſi multo maiore & grauiore ex parte bona propẽdent, beata recte dici poteſt. Sequetur igitur horum ratione vel ad ſupplicium beata vita virtutẽ, cúmque ea deſcendet in taurum, Ariſtotele, Xenocrate, Speuſippo, Polemone authoribus, nec eam minimis blandimentis corrupta deſeret. Eadem Calliphontis erit Diodoríque ſententia, quorum vterque honeſtatem ſic cõplectitur, vt omnia quæ ſine ea ſint, lõge & retro ponenda cenſeat. Reliqui habere ſe videtur anguſtius: enatant tamen Epicurus, Hieronymus, & ſiqui ſunt qui deſertum illum Carneadem curent defendere. Nemo eſt enim qui eorum bonorũ animũ putet eſſe iudicem, cúmque condocefaciat, vt ea quæ bona, maláve vi-
117 deantur, poſſit contemnere. Nam quæ tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi & Carneadis cauſa, & hercle omnium reliquorũ. Quis enim parũ eſt contra mortẽ, aut dolorem paratus? Ordiamur ab eo ſi placet, quem mollẽ, quem voluptarium dicimus. Quid, is tibi mortémne videtur, an dolorẽ timere, qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximíſque doloribus affectus eos ipſos inuentorũ ſuorum memoria & recordatione confutat? Nec hæc ſic agit, vt ex tempore quaſi effutire videatur. de morte enim iſta ſentit, vt diſſoluto animante ſenſum extinctum putet. Quod autem ſenſu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet quæ ſequatur, quorum magnitudinem breuitate conſolatur, longinquitatem lenitate. Quid tandem iſti grandiloqui contra hæc duo quæ maxime angunt, melius ſe habent quàm Epicurus? An ad cætera quæ mala putantur,
119 non & Epicurus, & reliqui philoſophi ſatis parati videntur? Quis non paupertatẽ extimeſcit? neque tamen quiſquam philoſophorum. Hic vero ipſe quàm paruo eſt contentus! nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, vt amori, vt ambitioni, vt cotidianis ſumptibus copiæ ſuppetãt, quum procul ab iis omnibus rebus abſit, cur pecuniam magnopere deſideret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere, noſtrates philoſophi facere non potuerunt? Illius epiſtola fertur his verbis,

» ANACHARSIS HANNONI S. Mihi amictui eſt Scythicum tegmen, calciamen-
» tum ſolorum callum, cubile terra, pulpamentum fames: lacte, caſeo, carne veſcor. Quare
» vt ad quietum me licet venias. Munera autem iſta quibus es delectatus, vel ciuibus tuis, vel

» diis immortalibus dona. Omnes ferè philoſophi omniũ diſciplinarum, niſi quos à recta
ratione natura vitioſa detorſiſſet, hoc eodem animo eſſe potuerunt. Socrates, in pompa 91
quum magna vis auri argentíque ferretur, Quàm multa non deſydero, inquit. Xenocrates
quum Legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attuliſſent, quæ erat pecunia tempo-
ribus illis Athenis præſertim maxima, adduxit Legatos ad cenam in Academiam. Is ap-
poſuit tantum quod ſatis eſſet, nullo apparatu. Quum poſtridie rogarent eum, cui nume-
rari iuberet. Quid vos, heſterna, inquit, cenula non intellexiſtis me pecunia nõ egere? Quos
quum triſtiores vidiſſet, x x x minas accepit, ne aſpernari Regis liberalitatem videretur.
At vero Diogenes liberius vt Cynicus, Alexandro roganti vt diceret ſiquid ſibi opus eſſet,
Nunc quidem paululum, inquit, à ſole. Officerat videlicet apricanti. Et hic quidem diſpu-
tare ſolebat, quanto Regem Perſarum vita fortunáque ſuperaret: ſibi nihil deeſſe, illi nihil
ſatis vnquam fore: ſe eius voluptates non deſiderare, quibus nunquam ſatiari ille poſſet,
ſuas eum conſequi nullo modo poſſe. Vides, credo, vt Epicurus cupiditatum genera diui- 93
ſit, non nimis fortaſſe ſubtiliter, vtiliter tamen, partim eſſe naturales & neceſſarias, partim
naturales & non neceſſarias, partim neutrum. neceſſarias ſatiari poſſe penè nihilo. Diuitias
enim naturæ parabiles eſſe. Secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum diffi-
cile eſſe cenſet, nec vero ad carẽdum. Tertias quòd eſſent planè inanes, neque neceſſitatem
modo, ſed ne naturam quidem attingerent, funditus eiiciendas putauit. Hoc loco multa
ab Epicureis diſputantur, hǽque voluptates de quibus multa ab illis, ſingulatim extenuan-
tur, quarum genera non contemnunt, quærunt tamen copiam. Nam & obſcœnas volupta-
tes, de quibus multa ab illis habetur oratio, facileis, communeis, in medio ſitas eſſe dicunt:
eáſque ſi natura requirit, nõ genere aut loco aut ordine, ſed forma, ætate, figura metiendas
putãt: ab hiſque abſtinere minime eſſe difficile, ſi aut valetudo aut officium aut fama poſtu
let: omninóque genus hoc voluptatum optabile eſſe ſi non obſit, prodeſſe nunquam. To-
túmque hoc de voluptate ſic ille præcepit, vt voluptatem ipſam per ſe quia voluptas ſit,
ſemper optandam expetendámque putet, eadémque ratione dolorem, ob id ipſum quia
dolor ſit, ſemper eſſe fugiendum. Itaque hac vſurum compenſatione ſapientem, vt volu-
ptatem fugiat, ſi ea maiorem dolorem effectura ſit, & dolorem ſuſcipiat maiorem efficien-
tem voluptatem, omniáque iucunda, quanquam ſenſu corporis iudicentur, ad animum re-
ferri tamen. Quocirca corpus gaudere tamdiu, dum præſentem ſentiret voluptatem: a-
nimum & præſentem percipere pariter cum corpore, & proſpicere venientem, nec præter-
itam præterfluere ſinere. Ita perpetuas & contextas voluptates in ſapiente fore ſemper,
quum expectatio ſperatarum voluptatum, perceptarum memoria iungeretur. Atque iis
ſimilia ad victum etiam transferuntur, extenuantúrque magnificentia, & ſumptus epula- 97
rum, quòd paruo cultu natura contenta ſit. Etenim quis hoc non videt, deſideriis omnia
iſta condiri? Darius in fuga quum aquam turbidam & cadaueribus inquinatam bibiſ-
ſet, negauit vnquam ſe bibiſſe iucundius. Nunquam videlicet ſitiens biberat. Nec eſu-
riens Ptolemæus ederat. cui quum peragranti AEgyptum, comitibus non conſecutis, ci-
barius in caſa panis datus eſſet, nihil viſum eſt illo pane iucundius. Socratem ferunt, quum
vſque ad veſperum contentius ambularet, quæſitúmque eſſet ex eo quare id faceret, re-
ſpondiſſe ſe, quo melius cenaret, obſonare ambulando famem. Quid, victum Lacedæmo-
niorum in Phiditiis nónne videmus? Vbi quum tyrannus cenauiſſet Dionyſius, negauit ſe
iure illo nigro, quod cenæ caput erat, delectatum. Tum is qui illa coxerat, Minime mi-
rum, condimenta enim defuerunt. Quæ tandem, inquit ille? Labor in venatu, ſudor, cur- 99
ſus ab Eurota, fames, ſitis. His enim rebus Lacedæmoniorum epulæ condiuntur. Atque
hoc non ex hominũ more ſolum, ſed etiam ex beſtiis intelligi poteſt, quæ vt quidquid ob-
iectum eſt, quod modo à natura non ſit alienum, eo contentæ non quærunt amplius. Ciui-
tates quædã vniuerſæ more doctæ, parſimonia delectantur, vt de Lacedæmoniis pauloante
diximus. Perſarum à Xenophonte victus exponitur, quos negat ad panem adhibere quid-
quam præter naſturcium. Quãquam ſi quædã etiam ſuauiora natura deſideret, quàm mul-
ta ex terra arboribúſque gignũtur, quum copia facili, tum ſuauitate præſtãtia? Adde ſicci-

tatem quæ consequitur hanc continentiam in victu, adde integritatem valetudinis: confer sudantis, ructantis, refertos epulis tanquam opimos boues: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime cōsequi, iucunditatémque victus esse in desiderio, non
141 in satietate. Timotheum clarū hominē Athenis & principem ciuitatis ferunt, quum cenauisset apud Platonem, cóque conuiuio admodum delectatus esset, vidissétque eum postridie, dixisse, Vestræ quidē cenæ non solum in præsentia, sed etiam postero die iucūdæ sunt. Quid, quòd ne mēte quidem rectè vti possumus, multo cibo & potione completi? Est præ-
,, clara epistola Platonis ad Dionis propinquos, in qua scriptū est his ferè verbis, Quò quum
,, venissem, vita illa beata quæ ferebatur plena Italicarum Syracusiarúmque mensarū, nullo
,, modo mihi placuit: bis in die saturū fieri, nec vnquam pernoctare solum. cæteráque quæ comitantur huic vitæ, in qua sapiens nemo efficitur vnquam, moderatus vero multo mi-
143 nus. Quæ enim natura tam mirabiliter temperari potest? Quomodo igitur iucūda vita potest esse, à qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapali opulētissimi Syriæ Regis error agnoscitur, qui incidi iussit in busto,
Hæc habeo quæ edi, quæque exaturata libido
Hausit: at illa iacent multa & præclara relicta.
Quid aliud (inquit Aristoteles) in bouis, non in Regis sepulcro inscriberes? Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne viuus quidem diutius habebat quàm fruebatur. Cur igitur diuitiæ desiderentur? aut vbi paupertas beatos esse non finit? Signis credo, tabulis, ludis. Siquis est qui his delectetur, nónne melius tenues homines fruuntur quàm illi qui his abundant? Est enim earum rerū omnium nostra in vrbe summa in publico copia: quæ qui priuati habent, nec tam multa & raro vident, quum in sua rura venerint, quos tamen pungit aliquid quum illa vnde habeant recordātur. Dies deficiet, si velim paupertatis causam defendere.
145 Aperta enim res est, & cotidie nos ipsa natura admonet, quàm paucis, quàm paruis rebus egeat, quàm vilibus. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio sapientem beatum esse prohibebit? Vide ne plus commendatio in vulgus, & hæc quæ expetitur gloria, molestiæ habeat quàm voluptatis. Leuiculus sanè noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat, aquam ferentis mulierculæ, vt mos in Græcia est, insusurrātisque alteri, Hic est ille Demosthenes. Quid hoc leuius? At quantus orator? sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligendum est igitur nec gloriam popularem ipsam per se expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. Veni Athenas, inquit Democritus, neque me quisquam ibi agnouit. Constantem hominem & grauem, qui glorietur à gloria se abfuisse. An tibicines, iíque qui fidibus vtuntur, suo nō multitudinis ar-
147 bitrio cantus numerósque moderantur? Vir sapiens multo arte maiore præditus, non quid verissimum sit, sed quid velit vulgus exquiret? An quidquam stultius, quàm quos singulos sicut operarios barbarósque contemnas, eos aliquid putare esse vniuersos? Ille vero nostras ambitiones leuitatésque cōtemnet, honorésque populi etiam vltro delatos repudiabit. Nos autem eos nescimus, antequam pœnitere cœpit, contemnere. Est apud Heraclytum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro. Vniuersos ait Ephesios esse morte mulctandos,
,, quòd quum ciuitate expellerent Hermodorum, ita locuti sunt, Nemo de nobis vnus excel
,, lat: sin quis extiterit, alio in loco, & apud alios sit. An hoc non ita fit omni in populo? Nónne omnē exuperātiam virtutis oderūt? Quid? Aristides (malo enim Græcorū, quàm nostra proferre) nónne ob eam causam expulsus est patria, quòd præter modū iustus esset? Quan-
149 tis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt! Quid est enim dulcius otio literato? iis dico literis quibus infinitatē rerum atque naturæ, & in hoc ipso mundo, cœlum, terras, maria agnoscimus. Contēpto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur quod extimescendū sit? Exilium credo quod in maximis malis ducitur. Id si propter aliam & offensam populi voluntatē malū est, quàm sit ea cōtemnenda, pauloante dictū est: sin abesse à patria miserum est, plenæ miserorū prouinciæ sunt, ex quibus admodū pauci in patriam reuertuntur. At mulctantur bonis exules. Quid tum? Parúmne multa de tolerāda paupertate dicuntur? Iam vero exilium, si rerum naturā, non ignominiam no-

minis quærimus,quãtum demum à perpetua peregrinatione differt,in qua ætates ſuas phi-
loſophi nobiliſſimi conſumpſerunt, Xenocrates, Crantor, Arceſilas, Lacydes, Ariſtoteles,
Theophraſtus,Zeno,Cleanthes, Chryſipp',Antipater,Carneades,Panætius,Clitomachus, 151
Philo, Antiochus, Poſidonius,innumerabiles alii, qui ſemel egreſſi, nunquam domum re-
uerterunt? At enim non ſine ignominia afficere poterit ſapientem. De ſapiente eſt hæc o-
mnis oratio, cui iure id accidere non poſſit. Nam iure exulantem conſolari non oportet.
Poſtremo ad omnes caſus facillima ratio eſt eorum qui ad voluptatem ea referũt quæ ſe-
quuntur in vita:vt quocũque hæc loco ſuppeditetur,ibi beate queant viuere. Itaque ad o-
mnem rationem Teucri vox accommodari poteſt,
Patria eſt,vbicunque eſt bene.

Socrates quidẽ quum rogaretur cuiatem ſe eſſe diceret, Mundanũ,inquit. Totius enim
mũdi ſe incolam,& ciuem arbitrabatur.Quid T.Albutius,nónne animo æquiſſimo Athe- 153
nis exul philoſophabatur?cui tamen illud ipſum nõ accidiſſet,ſi in republica quieſcens Epi
curi legibus paruiſſet. Quî enim beatior Epicurus quòd in patria viuebat, quàm quòd A-
thenis Metrodorus?aut Plato Xenocratem vincebat,aut Polemo Arceſilam,quo eſſet bea
tior?Quanti vero iſta ciuitas æſtimanda eſt,ex qua boni ſapientéſque pelluntur?Demara-
thus quidem Tarquinii Regis noſtri pater, tyrannum Cypſelum quòd ferre non poterat,
fugit Tarquinios Corintho,& ibi ſuas fortunas conſtituit,ac liberos procreauit.Num ſtul-
te antepoſuit exilii libertatem domeſticæ ſeruituti? Iam vero motus animi, ſolicitudines,
ægritudinéſque obliuione leniuntur,traductis animis ad voluptatem. Nõ ſine cauſa igitur
Epicurus auſus eſt dicere,ſemper in pluribus bonis eſſe ſapientem,quia ſemper ſit in volu-
ptatibus. Ex quo effici putat ille quod quærimus,vt ſapiens ſemper beatus ſit. A.Etiám- 155
ne ſi ſenſibus carebit oculorum,ſi aurium? M.Etiam. Nam iſta ipſa contemnit. Primum
enim horribilis iſta cæcitas, quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam diſ-
putent cæteras voluptates in ipſis habitare ſenſibus: quæ autem aſpectu percipiantur, ea
non verſari in oculorum vlla iocunditate: vt ea quæ guſtemus,olfaciamus, tractemus,au-
diamus,in ea ipſa vbi ſentimus,parte verſentur,in oculis tale nihil fit. Animus accipit quæ
videmus,animo autem multis modis variiſque delectari licet, etiam ſi non adhibeatur aſ-
pectus.Loquor autẽ de docto homine & erudito,cui viuere eſt cogitare.Sapientis enim co
gitatio non ferme ad inueſtigandũ adhibet oculos aduocatos. Etenim ſi nox non adimit
vitam beatam,cur dies nocti ſimilis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici eſt quidẽ pau
lo obſcœnius,ſed non abſurda ſententia eſt.Cuius cæcitatem quum mulierculæ lamenta-
rentur,Quid agitis,inquit?an vobis nulla videtur voluptas eſſe nocturna? Appium quidem 157
veterem illũ qui cæcus annos multos fuit, & ex magiſtratibus, & ex rebus geſtis intelligi-
mus in illo ſuo caſu,nec priuato nec publico muneri defuiſſe. C.autem Druſi domũ com-
pleri conſultoribus ſolitam accepimus, quum quorum res eſſet ſua, ipſi non videbant, cæ-
cum adhibebant ducem. Pueris nobis Cn.Aufidius prætorius, & in ſenatu ſententiam di-
cebat,nec amicis deliberantibus deerat, & Græcam ſcribebat hiſtoriam,& videbat in lite-
ris. Diodotus Stoicus cæcus multos annos noſtræ domi vixit. Is vero quod credibile vix
eſſet,quum in philoſophia multo etiam magis aſſidue quàm antea verſaretur,& quum fidi-
bus more Pythagoreorũ vteretur,quúmque ei libri noctes & dies legerentur,quibus in ſtu-
diis oculis non egebat:tum quod ſine oculis vix fieri poſſe videtur,geometriæ munus tue-
batur,verbis præcipiens diſcentibus vnde,quò,quámque lineam ſcriberẽt.Aſclepiadem fe- 159
runt non ignobilem Eretricũ philoſophum, quum quidã quæreret quid ei cæcitas attuliſ-
ſet,reſpõdiſſe,Puero vt vno eſſet comitatior. Vt enim vel ſumma paupertas tolerabilis ſit,
ſi liceat quod quibuſdam Græcis cotidie:ſic cæcitas ferri facile poſſit,ſi non deſint ſubſidia
valetudinum.Democritus luminibus amiſſis,alba ſcilicet & atra diſcernere non poterat:at
vero bona mala,æqua iniqua,honeſta turpia,vtilia inutilia,magna parua poterat: & ſine va
rietate colorum licebat viuere beate,ſine notione rerum non licebat. Atque hic vir impe-
diri animi etiam aciem aſpectu oculorum arbitrabatur:& quum alii ſæpe quod ante pedes
eſſet nõ viderent, ille infinitatem omnem peregrinabatur, vt nulla in extremitate cõſiſte-

tet. Traditū eſt etiam Homerum cæcū fuiſſe, at eius picturam non poeſim videmus. Quæ
161 regio,quæ ora,qui locus Græciæ,quæ ſpecies formæ,quæ pugna,quæ acies,quod remigium,
qui motus hominum,qui ferarum non ita expictus eſt, vt quæ ipſe non viderit, nos vt vi-
deremus effecerit? Quid ergo aut Homero ad delectarionem animi ac voluptatē, aut cui-
quam docto defuiſſe vnquā arbitramur? Aut ni ita ſe res haberet, Anaxagoras, aut hic ipſe
Democritus agros & patrimonia ſua reliquiſſent? huic diſcendi quærendíque diuinæ dele-
ctationi toto ſe animo dedidiſſent? Itaque augurem Tireſiam, quem ſapientē fingunt poe-
tæ,nunquam inducunt deplorantem cæcitatē ſuam. At vero Polyphemū Homerus quum
immanem ferúmque finxiſſet,cum ariete etiam colloquentem facit,eiúſque laudare fortu
nas,quòd quò vellet ingredi poſſet,& quæ vellet attingeret. Recte hic quidē. Nihilo enim
163 erat ipſe Cyclops,quàm aries ille prudentior. In ſurditate vero quidnā eſt mali? Erat ſurda-
ſter M.Craſſus:ſed aliud moleſtius,quòd male audiebat, etiam ſi, vt mihi videbatur, iniu-
ria. Epicurei noſtri Græce ſari neſciunt,nec Græci Latine: ergo ii in illorum,& illi in horū
ſermone ſurdi:omnéſque id nos in his linguis quas non intelligimus,quæ ſunt innumera-
biles,ſurdi profecto ſumus. At vocē citharœdi non audiunt,ne ſtridorem quidē ſerræ tum
quum acuitur,aut grunnitū quum iugulatur ſuis,nec quum quieſcere volunt fremitū mur
murātis maris. Et ſi cantus eos forte delectant,primum cogitare debent antequam hi ſint
inuenti,multos beate vixiſſe ſapientes. Deinde multo maiorem percipi poſſe legendis his
quàm audiendis voluptatē. Tum vt paulo ante cæcos ad aurium traducebamus volupta-
tem,ſic licet ſurdos ad oculorū. Etenim qui ſecum loqui poterit,ſermonē alterius non re-
quiret. Congerantur in vnum omnia,vt idem oculis & auribus captus ſit, premarur etiam
doloribus acerrimis corporis, qui primū per ſe ipſi plerunque conficiunt hominē: ſin forte
165 longinquitate producti, vehementius tamen torquent quàm vt cauſa ſit cur ferātur, quid
eſt tandē,dii boni,quod laboremus? Portus enim præſto eſt,quoniam mors ibidē eſt,æter-
num nihil ſentienti receptaculū. Theodorus Lyſimacho mortē minitāti, Magnū vero ef-
feciſti,ſi cantaridis vim conſecutus es. Paulus Perſæ deprecanti ne in triumpho duceretur,
In tua id quidē poteſtate eſt. Multa prima die quum de ipſa morte quæreremus,nō pauca
etiam poſtero quum ageretur de dolore,ſunt dicta de morte:quæ qui recordetur,haud ſa-
nè periculū eſt ne non mortē aut optandam,aut certe non timendā putet. Mihi quidem in
„ vita,ſeruāda videtur illa lex,quæ in Græcorum conuiuiis obtinetur, Aut bibat, inquit, aut
„ abeat. Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi:aut ne ſobrius
in violentiam vinolentorū incidat,antè diſcedat. Sic iniurias fortunæ quas ferre nequeas,
167 defugiendo relinquas. Hæc eadē quæ Epicurus,totidē verbis dicit & Hieronymus. Quod
ſi his philoſophis,quorum ea ſententia eſt,vt virtus per ſe ipſa nihil valeat,omnéque quod
honeſtum nos & laudabile eſſe dicimus,id illi caſſum quiddam,& inani vocis ſono decora-
tum eſſe dicāt,& tamen ſemper beatū cenſent eſſe ſapienrē:quid tandē à Socrate & Plato-
ne,perfectis philoſophis faciendū putes? Quorum alii tantam præſtantiam in bonis animi
eſſe dicunt,vt ab his corporis externa obſcurentur. Alii autem hæc ne bona quidē ducunt,
in animo reponunt omnia. Quorum cōtrouerſiam ſolebat tanquam honorarius arbiter iu
dicare Carneades. Nam quum quæcūque bona Peripateticis,eadem Stoicis cōmoda vide-
rentur,neque tamen Peripatetici plus tribuerent diuitiis, bonæ valetudini, cæteríſque re-
bus generis eiuſdem, quàm Stoici, quum ea,re,non verbis ponderarentur, cauſam eſſe de-
169 ſyderandi negabat. Quare hunc locū cæterarum diſciplinarū philoſophi,quemadmodum
obtinere poſſint,ipſi viderint. Mihi tamen gratū eſt,quod de ſapientium perpetua bene vi-
uendi facultate dignum quiddam philoſophorum voce profitentur. Sed quoniam mane
eſt eundum,has quinque dierum diſputationes memoria comprehendamus. Equidem me
etiam conſcripturum arbitror. Vbi enim melius vti poſſumus hoc cuicuimodi eſt otio? Ad
Brutúmque noſtrum hos libros alteros quinque mittemus, à quo nō modo impulſi ſumus
ad philoſophicas ſcriptiones, verumetiam laceſſiti. In quo quantum cæteris profuturi ſu-
mus,non facile dixerimus. Noſtris quidem acerbiſſimis doloribus,variíſque,& vndique cir
cunfuſis moleſtiis,alia nulla potuit inueniri leuatio.

Marci Tullii Ciceronis de natura

DEORVM AD M. BRVTVM LIBER I.

VM multæ res in philoſophia nequaquã ſatis adhuc explicatæ
ſint, tum perdiffitilis Brute (quod tu minime ignoras) & perob-
ſcura quæſtio eſt de natura deorum, quæ & ad agnitionem ani-
mi pulcherrima eſt, & ad moderandam religionem neceſſaria.
De qua tam variæ ſunt doctiſſimorum hominum, támque diſ- 2
crepantes ſententiæ, vt magno argumento eſſe debeat, cauſam,
principium philoſophiæ eſſe ſcientiam: prudẽtérque Academi- *
cos à rebus incertis aſſenſionẽ cohibuiſſe. Quid eſt enim temeri-
tate ſortius? aut quid tam temerarium, támque indignũ ſapien- 3
tis grauitate atque conſtantia, quàm aut falſum ſentire, aut quod non ſatis explorate per-
ceptum ſit & cognitum, ſine vlla dubitatione defendere? Velut in hac quæſtione plerique
(quod maxime veriſimile eſt, & quò omnes duce natura vehimur) deos eſſe dixerũt. Dubi-
tare ſe Protagoras, nullos eſſe omnino Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus puta-
uerunt. Qui vero deos eſſe dixerunt, tanta ſunt in varietate & diſſenſione, vt eorum mole- 4
ſtum ſit dinumerare ſententias. Nam & de figuris deorum, & de locis atque ſedibus, & a-
ctione vitæ multa dicuntur, déque his ſumma philoſophorum diſſenſione certatur. Quod
vero maxime rem cauſámque continet, eſt, vtrum nihil agant, nihil moliantur, an ab om-
ni curatione & adminiſtratione rerum vacent: an contrà ab his, & à principio omnia facta
& conſtituta ſint, & ad infinitum tempus regantur, atque moueantur. In primíſque magna 5
diſſenſio eſt, eáq; niſi diiudicetur, in ſummo errore neceſſe eſt homines, atque in maxima-
rum rerum ignoratione verſari. Sunt enim philoſophi & fuerunt, qui omnino nullam ha-
bere cenſerent rerum humanarum procurationem deos: quorum ſi vera ſententia eſt, quæ
poteſt eſſe pietas? quæ ſanctitas? quæ religio? Hæc enim omnia pure atque caſte tribuenda
deorum numini ita ſunt, ſi animaduertuntur ab his, & ſi eſt aliquid à diis immortalibus ho
minum generi tributum. Sinautem dii neque poſſunt nos iuuare, nec volunt, nec omnino 6
curant, nec quid agamus animaduertunt, nec eſt quod ab his ad hominum vitam perma-
nare poſſit, quid eſt quod vllos deis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In
ſpecie autem fictæ ſimulationis, ſicut reliquæ virtutes, ita pietas ineſſe non poteſt, cum qua
ſimul & ſanctitatem & religionem tolli neceſſe eſt: quibus ſublatis perturbatio vitæ ſequi-
tur, & magna confuſio. Atque haud ſcio an pietate aduerſus deos ſublata, fides etiam & ſo- 7
cietas generis humani, & vna excellentiſſima virtus iuſtitia tollatur. Sunt autem alii philo
ſophi, & hi quidem magni atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mun-
dum adminiſtrari & regi cẽſeant: neque vero id ſolum, ſed etiam ab eiſdem hominum vi-
tæ conſuli & prouideri. Nam & fruges, & reliqua quæ terra pariat, & tẽpeſtates, ac tẽporum
varietates, cælíque mutationes, quibus omnia quæ terra gignat, maturata pubeſcant, à diis 8
immortalibus tribui generi humano putant, multáque quæ dicẽtur in his libris colligunt:
quæ talia ſunt, vt ea ipſa dii immortales ad vſum hominum fabricati pene videantur. Con
tra quos Carneades ita multa diſſeruit, vt excitaret homines non ſocordes ad veri inueſti-
gandi cupiditatem. Res enim nulla eſt de qua tantopere non ſolum indocti, ſed etiam do-
cti diſſentiant: quorũ opiniones quum tam variæ ſint, támque inter ſe diſſidentes, alterum 9
profecto fieri poteſt vt earum nulla, alterum certe non poteſt, vt plus vna vera ſit. Qua
quidem in cauſa & beneuolos obiurgatores placare, & inuidos vituperatores cõfutare poſ-
ſumus, vt alteros reprehendiſſe pœniteat, alteri didiciſſe ſe gaudeant. Nam qui admonent
amice, docendi ſunt: qui inimice inſectantur, repellendi. Multum autem fluxiſſe video
de libris noſtris, quos complures breui tempore edidimus, variúmque ſermonem, partim 10
admirantium vnde hoc philoſophandi nobis ſubito ſtudium extitiſſet, partim quid qua-
que de re certi haberemus, ſcire cupientium. Multis etiam ſenſi mirabile videri eam nobis

potissimum probatam esse philosophiam quæ lucem eriperet,& quasi noctem quãdam re-
bus offunderet,desertæque disciplinæ,& iam pridem relictæ patrocinium necopinatum à
11 nobis esse susceptum.Nos autem nec subito cœpimus philosophari,nec mediocrem à pri-
mo tempore ætatis in eo studio operam curámque consumpsimus:& quum minime vide-
bamur,tum maxime philosophabamur: quod & orationes declarant refertæ philosopho-
rum sententiis,& doctissimorũ hominum familiaritates,quibus semper domus nostra flo-
ruit,& principes illi Diodotus,Philo,Antiochus,Posidonius,à quibus instituti sumus. Et si
12 omnia præcepta philosophiæ referũtur ad vitã,arbitramur nos & publicis & priuatis in re-
bus ea præstitisse quæ ratio & doctrina præscripserit.Sin autem quis requirit quæ causa nos
impulerit vt hæc tam sero literis mãdaremus,nihil est quod expedire tam facile possimus.
Nam quum otio langueremus,& is esset reip.status vt eam vnius consilio atque cura guber
nari necesse esset,primum ipsius reipu.causa philosophiam nostris hominibus explicãdam
13 putaui,magni existimans interesse ad decus & ad laudem ciuitatis,res tam graueis támque
præclaras Latinis etiã literis contineri.Eóque me minus instituti mei pœnitet,quòd facile
sentio quàm multorũ non modo discendi,sed etiam scribẽdi studia cõmouerim.Complu-
res enim Græcis institutionibus eruditi,ea quæ didicerant,cum ciuibus suis communicare
non poterãt,quòd illa quæ à Græcis accepissent,Latine dici posse diffiderent.Quo in gene-
14 re tantum profecisse videmur,vt à Græcis ne verborum quidem copia vinceremur.Horta-
ta etiam est vt me ad hæc conferrem animi ægritudo,fortunæ magna & graui cõmota in-
iuria: cuius si maiorem aliquam leuationem reperire potuissem,non ad hanc potissimum
confugissem.Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui,quàm si me non modo ad legen-
dos libros,sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem.Omnes autem eius
partes atque omnia mẽbra tum facillime noscuntur,quum totæ quæstiones scribendo ex-
15 plicantur.Est enim admirabilis quædam continuatio,seriésque rerum,vt alia ex alia anne-
xa,& omnes inter se aptæ colligatǽque videantur. Qui autem requirũt quid quaque de re
ipsi sentiamus,curiosius id faciunt quàm necesse est. Non enim tam authoritatis in dispu-
tando quàm rationis momenta quærenda sunt. Quinetiam obest plerunque iis qui discere
volunt,authoritas eorum qui se docere profitẽtur.Desinunt enim suum iudicium adhibe-
16 re:id habent ratum quod ab eo quem probant iudicatum vident. Nec vero probare soleo
id quod de Pythagoreis accepimus,quos ferunt,siquid affirmarent in disputãdo, quum ex
eis quæreretur quare ita esset,respondere solitos,Ipse dixit.Ipse autẽ erat Pythagoras.Tan-
tum opinio præiudicata poterãt,vt etiã sine ratione valeret authoritas.Qui autem miran-
tur nos hanc potissimũ disciplinam secutos,his quatuor Academicis libris satis responsum
17 videtur.Nec vero desertarum relictarúmque rerum patrocinium suscepimus:nõ enim ho-
minum interitu sententiæ quoque occidunt:sed lucem authoris fortasse desyderant,vt hæc
in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullámque rem aperte iudicandi, profecta
à Socrate, repetita ab Arcesila,confirmata à Carneade,vsque ad nostram viguit ætatem,
quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. Quod non Academiæ vi-
18 tio,sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere ma-
gnum est,quanto maius omnes? Quod facere iis necesse est quibus propositũ est veri repe-
riendi causa,& contra omnes philosophos,& pro omnibus dicere. Cuius rei tantæ támque
difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor,secutum esse præ me fero. Nec ta-
men fieri potest,vt quæ hac ratione philosophentur,hi nihil habeant quod sequantur.Di-
19 ctum est omnino de hac re alio loco diligentius:sed quia nimis indociles quidam tardíque
sunt,admonendi videntur sæpius.Non enim sumus ii quibus nihil verum esse videatur,sed
ii qui omnibus veris falsa quædam adiuncta esse dicamus,tanta similitudine vt in iis nulla
insit certe iudicandi & assentiendi nota. Ex quo existit & illud, multa esse probabilia quæ
quanquam non perciperẽtur,tamen quia visum quendam haberent insignem & illustrem,
20 his sapientis vita regeretur. Sed iam vt omni me inuidia liberem,ponam in medio sentẽ-
tias philosophorum de natura deorum. Quo quidem loco conuocandi omnes videntur
qui quæ sit earum vera iudicent.Tum demum mihi procax Academia videbitur,si aut cõ

senserint omnes,aut erit inuentus aliquis qui quid verum sit inuenerit. Itaque mihi libet exclamare,vt Statius in Synephebis,

Prò deum,popularium omnium adolescentium
Clamo,postulo,obsecro,oro,ploro,atque imploro fidem.

Non leuissima de re,vt queritur ille in ciuitate fieri facinora capitalia.
Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult.

Sed vt adsint,cognoscant,animaduertant quod de religione,pietate,sanctitate,cerimoniis,fide,iureiurãdo,quid de templis,delubris,sacrificiisque solẽnibus,quid de ipsis auspiciis quibus nos præsumus,existimandum sit. Hæc enim omnia ad hanc de diis immortalibus quæstionem referenda sunt. Profectò eos ipsos qui se aliquid certi habere arbitrantur,addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. Quod quum sæpe aliàs,tum maxime animaduerti,quum apud C.Cottam familiarem meum accurate sanè & diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam cum feriis Latinis ad eum ipsius 15
rogatu arcessitúque venissem,offendi eum sedentem in exhedra, & cum C.Velleio Senatore disputantem,ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebãt. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus,qui tantos progressus habebat in Stoicis, vt cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum vt me Cotta vidit,Peropportune,inquit,venis. Oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio,cui pro tuo studio nõ est alienum te interesse. Atqui mihi quoque videor,inquam, venisse (vt dicis) opportune: tres enim trium disciplinarum principes conuenistis. M.enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem quæ in honore sunt,vacaret locus. Tum Cotta,Si,inquit, liber Antiochi nostri qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur,nihil est quod Pisonem familiarem tuum desyderes. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis, re concinere vi- 15
dentur,verbis discrepare. Quo de libro Balbe velim scire quid sentias. Egóne,inquit ille, miror Antiochum hominem in primis acutum non vidisse,interesse plurimum inter Stoicos qui honesta à commodis, non nomine, sed genere toto diiungerent, & Peripateticos qui honesta commiscerent cum commodis,vt ea inter se magnitudine, & quasi gradibus non genere differrent? Hæc enim est, non verborum parua,sed rerum permagna dissensio. Verum hoc aliàs: nunc quod cœpimus,si videtur. Mihi vero,inquit,Cotta,videtur: sed vt hic qui interuenit,me intuens,ne ignoret quæ res agatur,de natura agebamus deorum: quæ quum mihi videretur perobscura,vt semper videri solet, Epicuri ex Velleio sciscitabar sentẽtiam. Quamobrem,inquit,Vellei,nisi molestum est,repete quæ cœperas.

Repetam vero, quanquam non mihi, sed tibi hic venit adiutor. Ambo enim,inquit arridens,ab eodẽ Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus,Cotta viderit:tu autem nolo existimes me adiutorem huic venisse,sed auditorem,& quidem æquum,libero 17
iudicio nulla eiusmodi astrictũ necessitate,vt mihi velim nolim, sit certa quædam tuenda sentẽtia. Tum Velleius fidenter sanè,vt solent isti,nihil tam verens,quàm ne dubitare aliqua de re videretur,tanquã modo ex deorum concilio,& ex Epicuri intermundiis descendisset: Audite,inquit,non futiles commentitiásque sentẽtias, non opificem ædificatorémque mundi Platonis de Timæo deum:nec anum fatidicam Stoicorum πρόνοιαν,quam Latine licet prouidentiam dicere:neque vero mundum ipsum animo & sensibus præditum, rotundum,ardentẽ,volubilem deum,portenta & miracula nõ disserẽtium philosophorũ,sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis,qua construi à deo atque ædificari mundum facit? Quæ molitio,quæ ferramẽta,qui 19
vectes,quæ machinæ,qui ministri tanti muneris fuerunt? Quemadmodum autem obedire & parere voluntati architecti,aer,ignis,aqua,terra potuerunt? Vnde vero ortæ illæ quinque formæ è quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animũ efficiẽdum,pariendósque sensus? Longum est ad omnia quæ talia sunt,vt optata magis quàm inuenta videantur. Sed illa palmaris quidem, quòd qui non modo natum mundum introduxerit,sed etiam manu penè factum,is eum dixerit fore sempiternũ: hunc censes primis,vt dicitur,labris gustasse physiologiam,id est naturæ rationem,qui quicquã quod ortum sit putet æternũ esse posse?

Quæ est enim coagmentatio nõ dissolubilis? aut quid est cuius principium aliquod sit, ni-
hil sit extremũ? Pronœa vero si vestra est Lucili, eadem requiro quæ pauloante, ministros,
31 machinas, omnem totius operis designationem atque apparatum. Sin alia est, cur morta-
lem fecerit mundum, non quemadmodum Platonicus deus sempiternum. Ab vtroque au-
tem sciscitor cur mundi ædificatores repente extiterint, innumerabilia secula dormierint.
Non enim si mundus nullus erat, secula non erant. secula nunc dico, non ea quæ dierum,
noctiúmque numero annuis cursibus conficiuntur, nam fateor ea sine mundi conuersione
effici non potuisse: sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla circunscri-
ptio temporũ metiebatur: spatio tamen qualis ea fuerit intelligi potest, quòd ne in cogita-
tionem quidem cadit, vt fuerit tempus aliquod, nullum quum tẽpus esset. Isto igitur tam
immenso spatio quæro Balbe, cur Pronœa vestra cessauerit: laborémne fugiebat? At iste nec
attingit deum, nec erat vllus, quum omnes naturæ numini diuino, cœlum, ignes, terræ, ma-
33 ria parerent. Quid autem erat quòd concupisceret deus, mundum signis & luminibus tan-
quam AEdilis ornare? si vt deus ipse melius habitaret, antè videlicet tempore infinito in
tenebris tanquã in gurgustio habitauerat. Pòst autem varietaténe eum delectari putamus,
qua cœlum & terras exornatas videmus? Quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset,
non ea tandiu carere potuisset. An hæc ferè vt dicitis, hominũ causa à deo constituta sunt?
Sapientúmne? propter paucos ergo est tanta facta rerum molitio. An stultorum? At primũ
causa nõ fuit cur de improbis bene mereretur. Deinde quid est assecutus, quum omnes stul
ti sint sine dubio miserrimi, maxime quòd stulti sunt? Miserius enim stultitia quid possu-
mus dicere? Deinde quòd ita multa sunt incommoda in vita, vt ea sapientes cõmodorum
compensatione leniant: stulti nec vitare venientia possunt, nec ferre præsentia. Qui vero
35 mundum ipsum animantem sapientémque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi na-
turam, intelligentes in quã figurã cadere posset: de quo dicam equidẽ paulò pòst. Nunc
autem hactenus admirabor eorum tarditatem qui animantem, immortalem, & eundem
beatum rotundum esse velint, quòd ea forma neget vllam esse pulchriorem Plato. At mi-
hi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur esse formosior. Quæ vero vita
tribuitur isti rotundo deo? nempe vt ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari
quidem possit. In qua non video vbinã mens constans, & vita beata possit insistere: quòd-
que in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum fit, cur hoc idem non ha-
beatur molestum in deo. Terra enim profecto, quoniam mundi pars est, pars est etiam dei?
atqui terræ maximas regiones inhabitabiles atque incultas videmus, quòd pars earum ap-
37 pulsu solis exarserit, pars obriguerit niue pruináque, longinquo solis abscessu. Quæ, si mun-
dus est deus, quoniam mundi partes sunt, dei mẽbra partim ardentia, partim refrigerata di-
cenda sunt. Atque hæc quidem vestra Lucili, qualia vero sint ab vltimo repetam superio-
rum. Thales enim Milesius qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam dixit esse initium
rerum: deum autem eam mẽtem quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu
& mente, cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximãdri au-
tem opinio est natiuos esse deos, longis interuallis orientes occidentésque, eósque innume-
rabiles esse mundos. Sed nos deum sempiternum, nisi sempiternũ intelligere quî possumus?
Pòst Anaximenes aera deum statuit, eúmque gigni, esséque immẽsum & infinitũ, & semper
in motu: quasi aut aer sine vlla forma deus esse possit: quum præsertim deum, nõ modo ali-
39 qua, sed pulcherrima specie deceat esse: aut non omne quod ortum sit, mortalitas cõsequa-
tur. Inde Anaxagoras qui accepit ab Anaximene disciplinã, primus omnium rerum descri
ptioné, & modum, mẽtis infinitæ vi ac ratione designari & confici voluit. In quo nõ vidit
neque motum sensui iunctum, & continẽtem in infinito vllum esse posse, neque sensum o-
mnino quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mẽtem istam quasi animal aliquod vo
luit esse, erit aliquid interius ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente?
cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta simpléxque mens nul-
la re adiuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ vim & notionem videtur. Cro
toniates autem Alcmæo qui soli & lunæ, reliquísque syderibus, animóque præterea diuini-

tatem dedit, nō ſenſit ſeſe mortalibus rebus immortalitatē dare. Nam Pythagoras qui cen
ſuit animū eſſe per naturam rerum omnem intentum & commeantem, ex quo noſtri ani-
mi carperentur, non vidit diſtractione humanorū animorum diſcerpi & lacerari deum: & 41
quum miſeri animi eſſent, quod pleriſque cōtingeret, tum dei partem eſſe miſeram, quod
fieri non poteſt. Cur autem quicquam ignoraret animus hominis, ſi eſſet deus? Quomodo
porrò deus iſte, ſi nihil eſſet niſi animus, aut infixus, aut infuſus eſſet in mundo? Tum Xe-
nophanes qui mente adiuncta, omne præterea quod eſſet, infinitū deum voluit eſſe, de ipſa
mente item reprehenditur vt cæteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque
ſentiens, neque coniunctum poteſt eſſe. Nam Parmenides quidem cōmentitium quiddam
coronæ ſimilitudine effecit, Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cin-
git cælum, quem appellat deum, in quo neque figuram diuinam, neque ſenſum quiſquam
ſuſpicari poteſt, multáque eiuſdem monſtra: quippe qui bellum, qui diſcordiam, qui cupidi
tatem, cæteráque generis eiuſdem ad deum reuocat, quæ vel morbo, vel ſomno, vel obli-
uione, vel vetuſtate delentur: eadémque de ſyderibus, quæ reprehēſa in alio loco, in hoc o- 43
mittantur. Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione turpiſſime labitur.
Quatuor enim naturas, ex quibus omnia conſtare cenſet, diuinas eſſe vult, quas & naſci &
extingui perſpicuum eſt, & ſenſu omni carere. Nec vero Protagoras qui ſeſe negat omnino
de diis habere quod liqueat, ſint nō ſint, qualéſve ſint, quicquam videtur de natura deorum
ſuſpicari. Quid Democritus? qui tum imagines earúmque circuitus in deorum numero re-
fert, tum illam naturam quæ imagines fundat ac mittat, tum ſcientiam intelligentiámque
noſtram: nónne in maximo errore verſatur? Quúmque idem omnino quia nihil ſemper
ſuo ſtatu maneat, neget eſſe quicquam ſempiternū, nónne deum omnino ita tollit vt nul-
lam opinionem eius reliquā faciat? Quid aer, quo Diogenes Apolloniates vtitur deo, quem
ſenſum habere poteſt, aut quam formā dei? Iam de Platonis inconſtantia longū eſt dicere, 45
qui in Timæo, patrem huius mundi nominari neget poſſe: in legum autē libris, quid ſit om
nino deus inquiri oportere nō cenſeat. Quòd vero ſine corpore vllo deum vult eſſe, vt Græ
ci dicunt ἀσώματον, id quale eſſe poſſit, intelligi non poteſt. Careat enim ſenſu neceſſe eſt, ca
reat etiam prudentia, careat voluptate, quæ omnia vnà cum deorum notione comprehen-
dimus. Idem & in Timæo dicit, & in Legibus, & mundum deum eſſe, & cælum, & aſtra, &
terram, & animos, & eos quos maiorum inſtitutis accepimus, quæ & per ſe ſunt falſa perſpi
cue, & inter ſeſe vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus verbis ea-
dem ferè peccat: facit enim in iis quæ à Socrate dicta retulit, Socratem diſputātem, formā
dei quæri nō oportere, eundémque & ſolem & animū deum dicere, & modo vnum, tum au
tem plures deos: quæ ſunt iiſdem in erratis ferè quibus ea quæ de Platone dicimus. Atque 47
etiā Antiſthenes in eo libro qui Phyſicus inſcribitur, populares deos multos, naturalē vnū
eſſe dicens, tollit vim & naturam deorum. Nec multo ſecus Speuſippus Platonem auuncu
lum ſubſequens, & vim quandam dicens qua omnia regantur, eámque animalem, euellere
ex animis conatur cognitionē deorum. Ariſtoteles quoque in tertio de philoſophia libro,
multa turbat, à magiſtro vno Platone diſſentiens. Modo enim menti tribuit omnē diuini-
tatem, modo mundum ipſum deum dicit eſſe, modo alium quēdam præficit mūdo, eíque
eas partes tribuit, vt replicatione quadam, mundi motum regat atque tueatur: tum cæli ar
dorem deum dicit eſſe, non intelligens cœlum mundi eſſe partem, quem alio loco ipſe de-
ſignarit deum. Quomodo autem cæli diuinus ille ſenſus in celeritate tanta conſeruari po-
teſt, vbi deinde illi tot dii, ſi numeramus etiam cælum deum? Quum autem ſine corpore 49
idem vult eſſe deum, omni illum ſenſu priuat, etiam prudentia. Quo porrò modo mundus
moueri carens corpore, aut quomodo ſemper ſe mouens, eſſe quietus & beatus poteſt? Nec
vero eius cōdiſcipulus Zenocrates in hoc genere prudentior eſt, cuius in libris qui ſunt de
natura deorum, nulla ſpecies diuina deſcribitur. Deos enim octo eſſe dicit, quinque eos qui
in ſtellis vagis nominātur, vnum qui ex omnibus ſyderibus quæ infixa cælo ſunt, ex diſper
ſis quaſi membris, ſimplex ſit putandus deus, ſeptimum ſolem adiungit, octauā lunam: qui
quo ſenſu beati eſſe poſſint, intelligi non poteſt. Ex eadem Platonis ſchola Ponticus Hera-

clides puerilibus fabulis refersit libros,& tamen modo mundum,tum mẽtem diuinam esse putat:errantibus etiam stellis diuinitatem tribuit,sensúque deum priuat,& eius formã mutabilem esse vult: eodémque in libro rursus terrã & cælum refert in deos. Nec vero Theo-
51 phrasti inconstantia ferenda est. Modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo cælo,tum autem signis syderibúsque cælestibus.Nec audiendus eius auditor Strato, is qui Physicus appellatur,qui omnẽ vim diuinã in natura sitam esse censet,quæ causas gignendi, augendi,minuendi habeat,sed careat omni sensu & figura. Zeno autem(vt iam ad vestros Balbe veniam)naturalem legem diuinam esse censet,eámque vim obtinere recta imperantem,prohibentémque contraria. Quam legem quomodo efficiat animãtem,intelligere nõ possumus: Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco æthera deum dicit,si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquã nobis occurrit neque in precibus,neque in optatis,neque in votis. Aliis autem libris quandam rationem per omnium naturam rerum pertinentem,vt diuinam esse affectam putat.Idem astris hoc idem tribuit,
53 tum annis,mensibus,annorúmque mutationibus.Quum verò Hesiodi Theogoniam,id est originem deorum interpretatur,tollit omnino vsitatas perceptásque cognitiones deorum: neque enim Iouem,neque Iunonem,neque Vestam,neque quenquam qui ita appelletur,in deorum habet numero:sed rebus inanimis atque mutis per quandam significationem hæc docet tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est, qui neque formã dei intelligi posse censeat,neque in diis sensum esse dicat,dubitétque omnino deus animans nécne sit.Cleanthes autem qui Zenonem audiuit vnà cum eo quẽ proxime nominaui,tum ipsum mundũ deum dicit esse,tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen, tum vltimum & altissimum atque vndique circũfusum & extremum, omnia cingentem,atque complexum ardorem qui æther nominetur, certissimũ deum iu-
55 dicat: idémque quasi delirans in his libris quos scripsit contra voluptatem, cum confingit formã quandam & speciem deorum, tum diuinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse diuinius. Ita fit vt deus ille quem mente noscimus,atque in animi notione tanquam in vestigio volumus reponere,nusquam prorsus appareat. At Perseus eiusdem Zenonis auditor,eos dicit esse habitos deos, à quibus magna vtilitas ad vitæ cultũ esset inuenta,ipsásque res vtiles & salutares deorum esse vocabulis nuncupatas:vt ne hoc quidem diceret,illa inuenta esse deorũ,sed ipsa diuina. Quo quid absurdius, quàm aut res sordidas atque deformes,deorũ honore afficere, aut homines iam morte deletos reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Iam vero Chrysippus,qui Stoicorũ somniorũ vaferrimus habetur interpres,magnã turbam congregat ignotorum deorũ, atque ita ignotorum,vt eos ne coniectura quidẽ informare possimus, quum mens nostra quiduis videa-
57 tur cogitatione posse depingere. Ait enim vim diuinam in ratione esse positam,& vniuersæ naturæ animo atque mente:ipsúmque mundum deum dicit esse,& eius animi fusionẽ vniuersam:tum eius ipsius principatum,qui in mente & ratione versetur,cõmunémque rerum naturam vniuersam atque omnia continentem:tum fatalem vmbram,& necessitatem rerum futurarum.Ignem præterea,& eum quem antè dixi æthera:tum ea quæ natura fluerẽt atque manarent,vt & aquam & terram,& aera,solem,lunam,sydera, vniuersitatémque rerum,qua omnia continerentur, atque etiam homines eos qui immortalitatem essent consecuti.Idémque disputat æthera esse eum, quẽ homines Iouem appellarent: quíque aer per maria manaret, eum esse Neptunum: terrámque eam esse quæ Ceres diceretur : similíque ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idémque etiã legis perpetuæ & æternæ
59 vim, quæ quasi dux vitæ & magistra officiorum sit, Iouem dicit esse: eandémque fatalẽ necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem, quorum nihil tale est vt in eo vis diuina inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de natura deorum. In secundo autem vult Orphei,Musæi,Hesiodi,Homeríque fabellas accõmodare ad ea quæ ipse primò libro de diis immortalibus dixerit, vt etiam veterrimi poetæ qui hæc ne suspicati quidem sint,Stoici fuisse videantur.Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerua, partum Iouis,ortúmque virginis ad physiologiam traducens deiungit à

fabula.Expoſui ferè non philoſophorum iudicia,ſed delirantium ſomnia.Nec enim multò
abſurdiora ſunt ea quæ poetarum vocibus fuſa, ipſa ſuauitate nocuerunt, qui & ita inflā-
matos,& libidine furentes induxerũt deos,fecerúntque vt eorum bella,prælia,pugnas,vul-
nera videremus:odia præterea,diſſidia,diſcordias,ortus,interitus,querelas, lamentationes,
effuſas in omni intemperantia libidines, adulteria,vincula, cum humano genere concubi- 61
tus,mortaléſque ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore coniungere licet
portenta Magorum, AEgyptiorúmque in eodem genere dementiam,tum etiam vulgi opi-
niones,quæ in maxima incõſtantia veritatis ignoratione verſantur.Ea qui cõſyderet quàm
incõſultè ac temere dicantur, venerari Epicurum, & in eorum ipſorum numero,de quibus
hæc quæſtio eſt,habere debeat.Solus enim vidit primum eſſe deos,quòd in omniũ animis
eorum notionem impreſſiſſet ipſa natura. Quæ eſt enim gens, aut quod genus hominum,
quod non habeat ſine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν
Epicurus,id eſt anteceptam animo rei quandam informationẽ, ſine qua nec intelligi quic-
quam,nec quæri,nec diſputari poteſt. Cuius rationis vim ac vtilitatem ex illo cæleſti Epi-
curi de regula & iudicio volumine accepimus. Quod igitur fundamentum huius quæſtio- 63
nis eſt,id præclare iactum videtis. Quum enim non inſtituto aliquo,aut more, aut lege ſit
opinio conſtituta, maneátque ad vnum,omnium firma conſenſio, intelligi neceſſe eſt eſſe
deos,quoniam inſitas eorum,vel potius innatas cognitiones habemus.De quo autem om-
nium natura conſentit,id verum eſſe neceſſe eſt:eſſe igitur deos confitendũ eſt.Quod quo-
niam ferè conſtat inter omnes,non philoſophos ſolum,ſed etiam indoctos,fateamur con-
ſtare illud etiam,hanc nos habere ſiue anticipationẽ,vt ante dixi,ſiue prænotionem deorũ.
Sunt enim rebus nouis noua ponenda nomina, vt Epicurus ipſe πρόληψιν appellauit, quam
antea nemo eo verbo nominarat.Hanc igitur habemus,vt deos beatos & immortales pu-
temus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipſorum dedit, eadem inſculpſit
in mentibus,vt eos æternos & beatos haberemus.Quod ſi ita eſt,vere expoſita illa ſenten-
tia eſt ab Epicuro,Quod beatum æternúmque ſit, id nec habere ipſum negotiũ quicquam, 65
nec exhibere alteri. Itaque neque ira, neque gratia teneri,quòd quæ talia eſſent, imbecilla
eſſent omnia.Si nihil aliud quæreremus niſi vt deos pie coleremus,& vt ſuperſtitione libe-
raremur, ſatis erat dictum. Nam & præſtans deorum natura hominum pietate coleretur,
quum & æterna eſſet,& beatiſſima: habet enim venerationem iuſtam quicquid excellit, &
metus omnis à vi atque ira deorum pulſus eſſet.Intelligitur enim à beata immortalíque na
tura & iram & gratiam ſegregari:quibus remotis,nullos à ſuperis impendere metus.Sed ad
hanc confirmandam opinionẽ,anquirit animus & formã,& vitam,& actionẽ mentis,atque
agitationem in deo.Ac de forma quidem partim natura nos admonet,partim ratio docet.
Nam à natura habemus omnes, omnium gentium ſpeciem nullam aliam niſi humanam
deorum.Quæ enim forma alia occurrit vnquam,aut vigilãti cuiquam,aut dormienti?Sed 67
ne omnia reuocentur ad primas notiones,ratio hoc idem ipſa declarat.Nam quũ præſtan-
tiſſimam naturam vel quia beata eſt,vel quia ſempiterna, conuenire videatur eandem eſſe
pulcherrimam,quæ compoſitio membrorum,quæ conformatio lineamentorũ,quæ figura,
quæ ſpecies humana poteſt eſſe pulchrior?Vos quidẽ Lucili ſoletis(nam Cotta meus modo
hoc,modo illud)quum artificium effingitis fabricámque diuinam,quàm ſint omnia in ho-
minis figura non modo ad vſum,verumetiam ad venuſtatem apta deſcribere.Quod ſi om
nium animantium formam vincit hominis figura:deus autem animãs eſt: ea figura profe-
cto eſt quæ pulcherrima ſit omniũ. quoniámque deos beatiſſimos eſſe conſtat: beatus autẽ
eſſe ſine virtute nemo poteſt,nec virtus ſine ratione conſtare, nec ratio vſquam ineſſe niſi
in hominis figura: hominis eſſe ſpecie deos confitendum eſt. Nec tamen ea ſpecies corpus 69
eſt,ſed quaſi corpus:nec habet ſanguinem,ſed quaſi ſanguinem.Hæc quanquam & inuenta
ſunt acutius,& dicta ſubtilius ab Epicuro quàm vt quiuis ea poſſit agnoſcere: tamen fretus
intelligentia veſtra diſſero breuius quàm cauſa deſyderat.Epicurus autem qui res occultas
& penitus abditas non modo viderit animo,ſed etiam ſic tractet vt manu doceat,eam eſſe
vim & naturam deorum, vt primum non ſenſu ſed mente cernatur: nec ſoliditate quadã,

nec ad numerum, vt ea quæ ille propter firmitatem στερέμνια appellat, sed imaginibus similitudine & transitione perceptis, quum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus indiuiduis existat, & ad deos affluat cum maximis voluptatibus, in eas imagines mentem intentam, infixámque nostram intelligentiam capere quæ sit & beata natura & æterna. Summa vero vis infinitatis, magna ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est eam esse naturam, vt omnia omnibus, paribus paria respondeant.
71 Hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus, id est æquabilē tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: & si quæ interimant innumerabilia sunt, etiam ea quæ cōseruēt infinita esse debere. Et quærere à nobis Balbe soletis, quæ vita deorum sit, quǽque ab iis degatur ætas: ea videlicet qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. Nihil enim agit, nullis occupationibus est implicatus, nulla opera molitur, sua sapiētia & virtute gaudet, habet exploratum fore se semper, tum in maximis, tum in æternis voluptatibus. Hunc deum rite beatum dixerimus, vestrū vero laboriosissimū. Siue enim ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum, quàm nullo puncto temporis intermisso versari circū axem cæli admirabili celeritate: nisi quietū
73 autem nil beatum est: si vero in ipso mundo deus inest aliquis qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinéque conseruet, terras & maria contemplans, hominum cōmoda vitásque tueatur, næ ille est implicatus molestis negotiis, & operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, & in omniū vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem qui cætera, natura effectum esse mundū, nihil opus fuisse fabrica, támque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis sine diuina posse solertia, vt innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit non videtis, vt Tragici poetæ, quum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum, cuius operam profecto nō desyderaretis, si immensam & interminatam in omneis partes magnitudinem regionum videretis, in quam se iniiciens animus & intendens, ita late longéque peregrinatur, vt nullam
75 tamen oram vltimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorū, quæ interiecto inani cohærescunt tamen inter se, & aliæ alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur eæ rerū formæ & figuræ quas vos effici posse sine follibus & incudibus non putatis. Itaque imposuistis in ceruicibus nostris sempiternum dominum, quem dies & noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia prouidentem, & cogitantem, & animaduertentem, & omnia ad se pertinere putantem, curiosum & plenum negotii deum? Hinc vobis extitit primum illa fatalis necessitas, quam εἱμαρμένην dicitis, vt quicquid accidat, id ex æterna veritate causarúmque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia æstimā-
77 da est, cui tanquā aniculis, & his quidē indoctis, fato fieri videatur omnia? Sequitur μαντικὴ vestra, quæ Latine diuinatio dicitur, qua tanta imbueremur superstitione si vos audire vellemus, vt aruspices, augures, arioli, vates, coniectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti & in libertatem vindicati, nec metuimus eos quos intelligimus, nec sibi fingere vllam molestiam, nec alteri quærere, & pie sanctéque colimus naturam excellentem atque præstantem. Sed elatus studio vereor ne longior fuerim. Erat autē difficile rem tantam támque præclaram inchoatam relinquere: quanquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quàm audiēdi. Tum Cotta comiter vt solebat. Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sanè ex me quidem audire potuisses. Mihi enim non tam facile in mentem venire solet quare verum sit aliquid, quàm quare falsum: idque quum sæpe, tum quum te audirem paulo ante contigit. Roges me qualem naturam deorum esse ducam: nil fortasse respondeam. Quæras putémne talem esse, qualis modo à te sit exposita. Nil dicam,
79 tasse respondeam. Quæras putémne talem esse, qualis modo à te sit exposita. Nil dicam, mihi videri minus. Sed antequā aggrediar ad ea quæ à te disputata sunt, de teipso dicam quid sentiam. Sæpe enim de L. Crasso familiari illo tuo videor audisse, quū te togatis omnibus sine dubio anteferret, paucos tecum Epicureos è Græcia compararet. Sed quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter beneuolentiam vberius id dicere.

Ego autem etsi vereor laudare præsentem, iudico tamen de re obscura atque difficili à te dictum esse dilucide, neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam ornatius quàm solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphæum appellare Epicureorũ solebat, quum Athenis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso authore Philone, credo vt facilius iudicarem quàm illa bene refellerentur, quum à principe Epicureorum accepissem quemadmodum diceretur. Non igitur ille vt plerique, sed isto modo vt tu, distincte, grauiter, ornate. Sed quod in illo mihi vsu sæpe venit, idem modo quum te audirem acciderat, vt mo 81
leste ferrem tantũ ingenium (bona venia me audies) in tam leues, ne dicam in tam ineptas sentẽtias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. Vt enim modo dixi, omnibus ferè in rebus, sed maxime in physicis, quid nõ sit citius quàm quid sit dixerim. Roges me quid aut quale sit deus. Authore vtar Simonide: de quo quum quæsiuisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi sibi vnum diem postulauit: quum idem ex eo postridie quæreret, biduum petiuit. Quum sæpius duplicaret numerum dierum, admiránsque Hiero, requireret cur ita faceret. Quia quãto diutius cõsydero, inquit, tanto mihi res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (nõ enim poeta solum suauis, verũetiam ceteroqui doctus sapiénsque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantẽ quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo differe- 83
re quàm tecum) quid dicit quod non modo philosophia dignum esset, sed mediocri prudentia? Quæritur primũ in ea quæstione quæ est de natura deorum, sintne dei, nécne sint. Difficile est negare, credo, si in concione quæratur: sed in huiusmodi sermone, & in consessu facillimũ. Itaque ego ipse Pontifex qui cerimonias religionésque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem plane velim. Multa enim occurrunt quæ conturbent, vt interdum nulli esse videantur. Sed vide quàm tecum agam liberaliter. quæ cõmunia sunt vobis cum ceteris philosophis non attingam, vt hoc ipsum (placet enim omnibus ferè mihíque ipsi in primis deos esse, itaque non pugno) rationem tamen eam quæ à te affertur, non satis firmã puto. Quod enim omnium gentium generúmque hominibus ita videretur, id satis magnũ 85
esse argumẽtum dixisti, cur esse deos confiteremur: quod quum leue per se, tum etiam falsum est. Primum enim vnde tibi notæ sunt opiniones nationum? Equidem arbitror multas esse gentes sic immanitate efferatas, vt apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid Diagoras Atheos qui dictus est, postéaque Theodorus, nónne aperte deorum naturam sustulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cuius à te modo mẽtio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, quum in principio libri sic posuisset, De diuis neque vt sint, neque vt nõ sint habeo dicere: Atheniẽsium iussu vrbe atque agro est exterminatus, librísque eius in concione combusti. Ex quo equidem existimo tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe quum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis? quid de impiis, periurísque dicemus? 87

Tubulus, si Lucius vnquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,

Vt ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id quod vultis confirmandum, quàm videtur. Sed quia cõmune hoc est argumentũ aliorum etiam philosophorũ, omittam hoc tempore, ad vestra propria venire malo. Concedo esse deos: doce me igitur vnde sint, vbi sint, quales sint corpore, animo, vita. Hæc enim scire desydero. Abuteris ad omnia atomorum regno & licentia. Hinc quodcunque in solum venit (vt dicitur) effingis atque efficis. Quæ primũ nullæ sunt: nihil enim est quod vacet corpore. Corporibus autem omnis obsidetur locus. Ita nullum inane, nihil esse indiuiduum potest. Hæc ego nunc physicorum oracla fundo, vera an falsa 89
nescio, sed veri tamen similiora quàm vestra. Ista enim flagitia Democriti, siue etiam ante Leucippi, esse corpuscula quædam leuia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curuata quædam, & quasi adunca: ex his effectum esse cælum atque terrã nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem C. Vellei vsque ad hanc ætatem

perduxisti, priúsque te quis de omni vitæ statu quàm de ista authoritate deiecerit. Ante enim iudicasti Epicureum te esse oportere, quàm ista cognouisti. Ita necesse fuit aut hæc flagitia concipere animo, aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. Quid enim mereas vt Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, vt rationem vitæ beatæ, veritatémque deseram. Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nil repugno, quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi planè otio langueat. Sed vbi est veritas? in mũdis credo innumerabilibus omnibus minimis temporũ punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus, an indiuiduis corpusculis, tam præclara opera nulla moderante natura, nulla ratione fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meæ qua tecũ pauloante vti cœperam, plura complector. Concedam igitur ex indiuiduis constare omnia: quid ad rem? Deorum enim natura quæritur. Sint sanè ex atomis. non igitur æterni. Quia enim ex atomis fit, id natum aliquando fit. Si natum, nulli dei antequam nati. Et si ortus est deorum, interitus sit necesse est, vt tu pauloante de Platonis mundo disputabas. Vbi igitur illud vestrum beatum & æternum, quibus duobus verbis significatis deum? Quod quum efficere vultis, in dumeta correpitis. Ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus: nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. Hoc persæpe facitis, vt quum aliquid non verisimile dicatis, & effugere reprehensionem velitis, afferatis aliquid quod omnino ne fieri quidem possit: vt satius fuerit illud ipsum de quo ambigebatur concedere, quàm tam impudenter resistere. Velut Epicurus quum videret si atomi ferrentur in locum inferiorẽ suopte pondere, nil fore in nostra potestate, quòd esset earum motus certus & necessarius, inuenit quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. Ait atomum, quum pondere & grauitate directo deorsum feratur, declinare paululũ. Hoc dicere turpius est, quàm illud quod vult non posse defendere. Idem facit contra Dialecticos: à quibus quum traditum sit, in omnibus disiunctionibus, in quibus aut etiam, aut non, poneretur, alterumvtrum esse: verum pertimuit ne si cõcessum esset huiusmodi aliquid, aut viuet cras, aut non viuet Epicurus, alterutrum fieri necessarium. Totum aut etiam aut non, negauit esse necessarium: quo quid dici potest obtusius? Vrgebat Archesilas Zenonem, quum ipse falsa omnia diceret, quæ sensibus viderentur: Zeno autem, nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne si vnum visum esset falsum, nullum esset verum: omnes sensus veri nuncios dixit esse. Nihil horum nisi callide: grauiorem enim plagam accipiebat, vt leuiorem repelleret. Idem facit in natura deorum, dum indiuiduorum corporum concretionem fugit, ne interitus & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tãquã corpus: nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. Mirabile videtur quòd non rideat aruspex, quum aruspicem viderit: hoc mirabilius, quòd vos inter vos risum tenere possitis. Non est corpus, sed quasi corpus. Hoc intelligerẽ quale esset, si in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris. In deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum: ne tu quidem Vellei, sed nõ vis fateri. Ista enim à vobis quasi dictata redduntur. quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, quum quidem gloriaretur, vt videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum: quod & non prædicanti tamen facile quidem crederem, sicut mali ædificii domino glorianti se architectum non habuisse. Nihil enim olet ex Academia, nihil ne ex Lyceo, nihil ne è puerilibus quidẽ disciplinis. Xenocratem audire potuit, quem virũ, dii immortales: & sunt qui putent audisse, ipse non vult, credo plus nemini. Pamphilum quendam Platonis auditorem ait à se Sami auditum. Ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, quòd in eam pater eius Neocles agripeta venerat. Sed quum agellus eum nõ satis aleret, vt opinor, ludi magister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit ne quid vnquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem quum à se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? Quid est in physicis Epicuri, non à Democrito? Nam etsi quædam commutauit, vt quod pauloante de inclinatione atomorum dixi, tamen pleraque dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatẽ locorum, innumerabilitatémque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia ferè quibus naturæ ratio continetur. Nunc istuc, quasi corpus & quasi sanguinẽ, quid intelligis? Ego enim te scire ista

melius quàm me non fateor solum,sed etiam facile patior, quum quidem semel dicta sunt. Quid est quod Velleius intelligere possit,Cotta non possit? Itaque corpus quid sit,sanguis quid sit intelligo: quasi corpus,& quasi sanguis quid sit,nullo prorsus modo intelligo. Neque tu me cælas,vt Pythagoras solebat alienos:nec consulto dicis occulte,tãquam Heraclitus: sed (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis. Illud video pugnare te, species vt quædam sit deorum,quæ nihil concreti habeat,nihil solidi,nihil expressi,nihil eminentis,sitque pura,leuis,perlucida. Dicemus ergo idem quod in Venere Coa:corpus illud non 101
est,sed simile corpori: nec ille fusus & candore mixtus rubor,sanguis est,sed quædam sanguinis similitudo. Sic in Epicureo deo,non rem,sed similitudines esse, rerum sac(id quod ne intelligi quidem potest)mihi esse persuasum. Cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta atque formas,nõ deest hoc loco copia rationum,quibus docere velitis humanas esse formas deorum. Primum quod ita sit informatum,anticipatum mentibus nostris,vt homini quum de deo cogitet,forma occurrat humana. Deinde vt quoniam rebus omnibus excellat natura diuina,forma quoque esse pulcherrima debeat,nec esse humana vllam pulchriorẽ. Tertiam rationẽ affertis,quòd nulla in alia figura domicilium mẽtis esse possit. Primum igitur quicque consyderas quale sit: Arripere enim mihi videmini quasi vestro iure rem nullo modo probabilem omniũ. Quis tam cæcus in cõtemplandis rebus vn- 103
quam fuit,vt nõ videret species istas hominũ collatas in deos,aut consilio quodam sapientum,quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent: aut superstitione,vt essent simulacra, quæ venerãtes,deos ipsos se adire crederent? Auxerũt autem hæc eadem poetæ,pictores,opifices. Erat enim nõ facile agenteis aliquid & molienteis deos in aliarum formarum imitatione seruare. Accessit etiam ista opinio fortasse,quod homini homine pulchrius nihil videatur. Sed tu hoc physice non vides,quàm blanda conciliatrix,& quàm sui sit lena ipsa natura? An putas vllam esse terra marique beluam,quæ nõ sui generis belua maxime delectetur? Quod ni ita esset,cur non gestiret taurus equæ cõtrectatione,equus vaccæ? An tu aquilam,aut leonem,aut delphinum vllam anteferre censes figuram suæ? Quid igitur mirum si hoc eodem modo homini natura præscripsit, vt nihil 105
pulchrius quàm hominem putaret,eam esse causam cur deos hominum similes putemus? Quid censes si ratio esset in beluis,non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? At mehercule ego (dicam enim vt sentio) quanuis amem ipse me, tamen non audeo dicere pulchriorem esse me quàm ille fuerit taurus qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis aut de orationibus nostris,sed de specie figuráque quæritur. Quòd si fingere nobis & iungere formas velimus,qualis ille maritimus Triton pingitur, natãtibus inuehens beluis adiunctis humano corpori,nolis esse. Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturæ, vt homo nemo velit nisi hominis similis esse,& quidem formica formicæ. Sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis quum essem è gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. Video quid arriseris,sed ita tamen se res habet. Deinde no- 107
bis qui(concedentibus philosophis antiquis) adolescentulis delectamur,etiam vitia sæpe iucunda sunt. Næuus in articulo pueri delectat Alcæum. At est corporis macula næuus,illi tamen hoc lumen videbatur. Quintus Catulus huius collegæ & familiaris nostri pater,dilexit municipem tuum Roscium,in quem etiam illud est eius,

Constiteram exorientem autoram forte salutans,
Quum subito à leua Roscius exoritur.
Pace mihi liceat cœlestes dicere vestra,
Mortalis visus pulchrior esse deo.

Huic deo,pulchrior at erat,sicut hodie est,peruersissimis oculis. Quid refert si hoc ipsum salsum illi & venustum videbatur? Redeo ad deos,ecquos si nõ tam strabones,at petulos esse arbitramur,ecquos næuum habere,ecquos silos,flaccos,frontones,capitones,quæ sunt 109
in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam vna est omnium facies? Nam si plures,aliam esse alia pulchriorẽ necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si vna omnium facies est,florere in cœlo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum

& deum differt, nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quod si etiam Vellei falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem nisi hominis occurrere, taménne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse si occurrit, vt dicis, apparuisse Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem: reliquos deos ea facie nouimus qua pictores, fictoréſque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, vestitu: At non AEgyptii, nec Syrii, nec ferè cuncta barbaria. firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quàm apud nos de sanctissimis templis & simulacris deorum.
111 Etenim fana multa expoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus à nostris. At vero ne fando quidē auditum est crocodilum aut ibim, aut felem violatum ab AEgypto. Quid igitur censes Apim illum sanctum AEgyptiorum bouem? nónne deum videri AEgyptiis? Tam hercle quàm tibi illam vestram Sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem vides nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argia nec Romana Iuno. Ergo alia species Iunonis Argiuis, alia Lanuinis: & quidem alia nobis Capitolini, alia Aphris Ammonis Iouis. Non pudet igitur physicum, id est speculatorem, venatorémque naturæ, ab animis consuetudine imbutis petere testimonium veritatis? Isto enim modo dicere licebit Iouem semper barbatum, Apolli-
113 nem semper imberbem, cæsios oculos Mineruæ, cœruleos esse Neptuni. Et quidem laudamus esse Athenis Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes, in quo stante atque vestito, leuiter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age & his vocabulis esse deos facimus, quibus à nobis nominantur. At primum quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Non enim vt tu Velleius quocūque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Aphrica, idem in Hispania. Deinde nominum nō magnus numerus ne in pontificiis quidem nostris, deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? Istud quidem ita vobis dicere necesse est. Quid enim attinet quum vna facies sit, plura esse nomina? Quàm bellum erat Vellei confiteri potius nescire quod nesci-
115 res, quàm ista effutientem nauseare, atque ipsum sibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? Solem dicam, aut lunā, aut cœlū deum? Ergo etiam beatum: quibus fruētem voluptatibus? & sapientem. Quî potest esse in eiusmodi trunco sapiētia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano quod docui, nec tali aliquo, quod tibi ita persuasum est, quid dubitas? Negare deos esse non audes. sapienter id quidem: etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. Noui ego Epicureos omnia sigilla numerantes. Quanquam video nonnullis videri Epicurum ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis eius, breuibúsque sententiis,
117 quas appellatis κυρίας δόξας, hæc (vt opinor) prima sententia est, Quod beatum & immor-
» tale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui
» existiment quod ille inscitia planè loquēdi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim vtrum dicat aliquid iste beatum & immortale, an si quod sit, id esse immortale. Non enim animaduertunt, hic eum ambigue locutum esse. Sed multis aliis locis & illum & Metrodorū tam aperte, quàm paulo ante te. Ille vero deos esse putat, nec quenquam vidi qui magis ea quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico & deos, quibus mediocres homines non ita valde mouentur. His ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot milia latrocinantur morte proposita: alii omnia quæ pos-
119 sunt fana compilant. Credo aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed quoniam non audes (iam enim cū ipso Epicuro loquar) negare esse deos, quid est quod te impediat, aut solem, aut mūdum, aut mentem aliquam sempiternā in deorum natura ponere? Nunquam vidi, inquit, animam rationis consiliique participem, in vlla alia nisi humanā figura. Quid solis, nūquidnam aut lunæ, aut quinque errātium syderum simile vidisti? Sol duabus vnius orbis vltimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit: huius hanc inlustrationem eiusdem incensa radiis mēstruo spatio luna cōplet. Quinque autem stellæ eundem orbem tenentes, aliæ propius à terris, aliæ remotius, ab eisdem principiis, disparibus tēporibus eadem spatia cōficiunt. Nūquid tale Epicure vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ:

quoniam nihil esse potest,nisi quod attigimus aut vidimus. Quid deum ipsum númne vidisti? Cur igitur credis esse? Omnia tollamus ergo quæ aut historia nobis, aut ratio noua affert: ita fit vt mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustiæ,vt si 11
Seriphi natus esses,nec vnquam egressus ex insula,in qua lepusculos vulpeculásque sæpe vidisses,non crederes leones & pantheras esse,quum tibi quales essent,dicerentur? Si vero de Elephanto quis diceret,etiam rideri te putares? Et tu quidem Vellei non vestro more,sed dialecticorum,quæ funditus gens vestra non nouit,argumenti sententiam conclusisti,Beatos esse deos:sumpsisti,cõcedimus:beatum autem sine virtute neminem esse posse, id quoque damus,& libenter quidem: virtutem autem sine ratione constare non posse,conueniat id quoque necesse est. Adiungis nec rationem esse nisi in hominis figura. Quę tibi hoc daturũ putas? Si enim ita esset,quid opus erat te gradatim istuc peruenire? Quod autem est istuc gradatim,sumpsisses tuo iure. Nam à beatis ad virtutem,à virtute ad rationem video te venisse gradibus: à ratione ad humanam figuram quo modo accedis, præcipitare istuc 13
quidem est,non descendere. Nec vero intelligo cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere,quàm homines deorum. Quæres quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico,non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos: dii enim si semper fuerunt,nati nunquam sunt,si quidem æterni sunt futuri: at homines nati,ante igitur humana forma quàm homines, ea qua erant forma dii immortales. Non ergo illorum humana forma:sed nostra,diuina dicenda est. Verum hoc quidẽ vt voletis. Illud quæro,quæ fuerit tanta fortuna. Nihil enim ratione in rerum natura factum esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus,vnde tam felix concursus atomorum,vt repente homines deorum forma nascerentur? Semina deorum decidisse de cælo putamus in terras,& sic homines patrum similes extitisse? Vellem diceretis,deorum cognationem agnoscerem nõ inuitus. Nihil tale dicitis,sed casu esse factum vt essemus similes deorum. Et nunc argumenta 15
quærenda sunt,quibus hoc refellatur. Vtinam tam facile vera inuenire possim,quàm falsa conuincere. Etenim enumerasti memoriter & copiose,vt mihi quidem admirari liberet in homine esse Romano tantam scientiam,vsque à Thale Milesio de deorum natura philosophorum sententias. Omnésne tibi illi delirare visi sunt,qui sine manibus & pedibus constare deum posse decreuerunt? Ne hoc quidem vos mouet consyderantes quæ sit vtilitas, quǽque opportunitas in homine membrorum, vt iudicetis membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum est? Quid reliqua descriptione omnium corporis partium,in qua nihil inane,nihil sine causa,nihil superuacaneum est? Itaque nulla ars imitari naturæ solertiam potest. Habe- 17
bit igitur linguam deus & non loquetur? dentes,palatum,fauces,nullum ad vsum? quǽque procreationis causa natura corpori affinxit,ea frustra habebit deus? Nec extrema magis quàm interiora. Cor, pulmones, iecur, ceteráque detracta vtilitate quid habent venustatis? quando quidem hæc esse in deo propter pulchritudinem vultis. Istísne fidentes somniis,non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus,contra Pythagoram,Platonem, Empedoclémque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito illa quidem sermone & Attico. Sed tamen tantum Epicuri hortus habuit licentiæ,& soletis queri Zeno quidem etiam litigabat, Quid dicam Albutium? Nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius. Sed stomachabatur senex siquid asperius dixeram,quum Epicurus Aristotelem vexarit contumeliosissime: Phædoni Socratico turpis- 19
sime maledixerit: Metrodori sodalis sui fratrem Timocratem,quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit, in Democritum ipsum quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem magistrum suum à quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem nõ eos solum qui tum erant, Apollodorum Syllum, ceteros figebat maledictis,sed Socratem ipsum parentem philosophiæ, Latino verbo vtens scurram Atticum fuisse dicebat. Chrysippum nunquam nisi Chesippum vocabat. Tu ipse pauloante,quum tanquam Senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare,dementes esse dicebas: quorũ si nemo verum vidit de natura deorum,verẽdum est ne nulla sit omni-

no. Nam iſta quæ vos dicitis,ſunt tota commentitia,vix digna lucubratione anicularum.
91 Non enim ſentitis quàm multa vobis ſuſcipienda ſint,ſi impetraritis vt concedamus eandem hominũ eſſe & deorum figuram:omnis cultus & curatio corporis erit eadem adhibenda deo quæ adhibetur homini,ingreſſus,curſus,accubitio,inclinatio,ſeſſio,cõprehenſio,ad extremum etiã ſermo & oratio. Nam quòd & mares deos & fœminas eſſe dicitis,quid ſequatur videtis. Equidem mirari ſatis non poſſum vnde ad iſtas opiniones veſter ille princeps venerit.Sed clamare non deſinitis retinẽdum hoc eſſe,deus vt beatus immortaliſque ſit.Quid autem obſtat quo minus ſit beatus,ſi nõ ſit bipes? Aut iſta ſiue beatitas,ſiue beatitudo dicenda eſt (vtrũque omnino durum,ſed vſu mollienda nobis verba ſunt.)Verum ea quæcũque eſt,cur aut in ſolem illum,aut in hunc mundum,aut in aliquam mentem æternam figura membriſque corporis vacuam cadere non poteſt?Nihil aliud dicis,niſi nunquã
93 vidi ſolem,aut mundum beatum. Quid?mundum præter hunc vnquámne vidiſti? Negabis.Cur igitur non ſexcenta milia eſſe mundorum,ſed innumerabilia auſus es dicere? Ratio docuit.Ergo hoc te ratio non docebit,quum præſtãtiſſima natura quæratur,eáque beata & æterna,quæ ſola diuina natura ſunt,vt immortalitate vincamur ab ea natura.ſic animi præſtantia vinci: atque vt animi,item corporis? Cur igitur quum cæteris rebus inferiores ſimus,forma pares ſumus? Ad ſimilitudinem enim deo propius accedebat humana virtus quàm figura. An quicquam tam puerile dici poteſt (vt eundem locum diutius vrgeam)quàm ſi ea genera beluarum,quæ in Rubro mari,Indiáve gignantur,nulla eſſe dicamus? Atqui ne curioſiſſimi quidem homines exquirendo audire tam multa poſſunt,quàm ſunt multa,quæ terra,mari,paludibus,fluminibus exiſtunt, quæ negemus eſſe quia nunquam vidimus. Ipſa vero quàm nihil ad rem pertinet,quæ vos delectat maxime, ſimilitudo? Quid canis,nónne ſimilis lupo?
95 Atqui vt Ennius,

Simia quàm ſimilis turpiſſima beſtia nobis?

At mores in vtroque diſpares. Elephanto beluarum nulla prudentior,at figura quæ vaſtior? De beſtiis loquor,Quid inter ipſos homines? nónne & ſimillimis formis diſpares mores, & moribus figura diſſimilis? Etenim ſi ſemel Vellei ſuſcipimus genus hoc argumenti, attende quò ſerpat.Tu enim ſumebas,niſi in hominis figura,rationem ineſſe non poſſe:ſumet alius niſi in terreſtri,niſi in eo qui natus ſit,niſi in eo qui adoleuerit,niſi in eo qui didicerit,niſi in eo qui ex animo cõſtet & corpore caduco & infirmo,poſtremo niſi in homine atq; mortali.Quod ſi in omnibus his rebus obſiſtis,quid eſt quod te forma vna conturbet? His
97 enim omnibus quæ propoſui adiunctis,rationẽ in homine eſſe,& mentẽ videbas:quibus detractis, deum tamen noſſe te dicis,modo lineamẽta maneant. Hoc eſt nõ conſyderare,ſed quaſi ſortiri quid loquare.Niſi forte ne hoc quidem attẽdis,nõ modo in homine,ſed etiam in arbore quicquid ſuperuacaneum ſit,aut vſum non habeat,obſtare. Quàm moleſtum eſt vno digito plus habere? quid ita? quia nec ſpeciem,nec vſum alium quinque deſyderant. Tuus autem deus non digito vno redundat,ſed capite,collo,ceruicibus,lateribus,aluo,tergo,poplitibus,manibus,pedibus,fœminibus, cruribus. Si vt immortalis ſit,quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipſa facies?magis illa cerebrum,cor,pulmones,iecur.Hæc enim ſunt domicilia vitæ.Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet,& eos vituperabas qui ex operibus magnificis atque præclaris, quum ipſum mundum, quum eius membra,cælum,terras,maria,quúmque horum inſignia ſolem,lunam,ſtelláſque vidiſſent,
99 quúmque temporum maturitates,mutationes viciſſitudinéſque cognouiſſent, ſuſpicati eſſent aliquam excellentem eſſe præſtantémque naturam, quæ hæc feciſſet, moueret, tegeret, gubernaret. Qui etiam ſi aberrant à coniectura, video tamen quid ſequantur. Tu quod opus tandem magnum & egregium habes, quod effectum diuina mente videatur, ex quo eſſe deos ſuſpicere? Habebam,inquis,in animo inſitam informationem quandam dei,& barbati quidem Iouis, galeatæ Mineruæ. Num igitur eſſe tales putas? Quanto melius hæc vulgus imperitorum,qui non membra ſolum hominis deo tribuant, ſed vſum etiam membrorum? Dant enim arcum, ſagittas, haſtam, clypeum, fuſcinam, fulmen.

Etſi actiones quæ ſint deorum non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogi-
tare. Ipſi qui irridentur AEgyptii nullam beluam, niſi ob aliquam vtilitatẽ quam ex ea cape
rent, conſecrauerunt. Velut ibes maximã vim ſerpentum conficiunt, quum ſint aues excel
ſæ, cruribus rigidis, corneo proceróque roſtro, auertunt peſtem ab AEgypto, quum volucris 141
anguis, ex vaſtitate Libyæ vento Africo inuectas, interficiunt atque conſumunt. Ex quo
fit, vt illæ nec morſu viuæ noceant, nec odore mortuæ. Poſſum de Ichneumonum vtilita-
te, de crocodilorum, de felium dicere, ſed nolo eſſe longus. Ita concludam tamen, beluas à
barbaris propter beneficium conſecratas: veſtrorum deorum non modo beneficium nul-
lum extare, ſed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotii. Profecto Epicurus
quaſi pueri delicati, nihil ceſſatione melius exiſtimat. At ipſi tamen pueri, etiam quum
ceſſant, exercitatione aliqua ludicra delectantur. Deum ſic feriatum volumus ceſſatione
torpere, vt ſi ſe commouerit, vereamur ne beatus eſſe non poſſit? Hæc oratio, non mo-
do deos ſpoliat motu, & actione diuina, ſed etiam homines inertes efficit: ſi quidem agens
aliquid ne deus quidem eſſe beatus poteſt. Verum ſit ſanè vt vultis, deus effigies hominis 143
& imago, quod eius eſt domicilium? quæ ſedes? qui locus? quæ deinde actio vitæ? quibus
rebus (id quod vultis) beatus eſt? Vtatur enim ſuis bonis oportet, fruatur, qui beatus fu-
turus eſt. Nam locus quidem iis etiam naturis quæ ſine animis ſunt, ſuus eſt cuique pro-
prius, vt terra infimum teneat, hanc inundet aqua, ſuperior æther, ignibus altiſſima ora red
datur. Beſtiarum autem terrenæ ſunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quaſi ancipites, in vtraque
ſede viuentes. Sunt quædam etiam quæ igne naſci putentur, appareántque in ardentibus
fornacibus ſæpe volitantes. Quæro igitur, veſter deus primum vbi habitet. Deinde quæ
cauſa eũ loco moueat, ſi modo mouetur aliquando. Poſtremo quum hoc proprium ſit ani-
mantium, vt aliquid appetant quod ſit naturæ accõmodatum, deus quid appetat, ad quam
denique rem motu mentis ac rationis vtatur. Poſtremo quomodo beatus ſit, quomodo æ- 145
ternus. Quicquid enim horum attigerit, vlcus eſt: ita male inſtituta ratio exitum reperi-
re non poteſt. Sic enim dicebas, ſpeciem dei percipi cogitatione, non ſenſu, nec eſſe in ea
vllam ſoliditatem, neque eandem ad numerum permanere: eámque eſſe eius viſionem vt
ſimilitudine & tranſitione cernatur, neque deficiat vnquam ex infinitis corporibus ſimi-
lium acceſſio: ex eóque fieri, vt in hæc intenta mens noſtra beatam illam naturam & ſem
piternam putet. Hoc per ipſos deos de quibus loquimur, quale tandem eſt? Nam ſi tan-
tummodo ad cogitationem valent, nec habent vllam ſoliditatem, nec eminentiam, quid
intereſt vtrum de Hippocentauro an de deo cogitemus? Omnem enim talem confirma-
tionem animi cæteri philoſophi motum inanem vocant: vos autem aduentum in ani-
mos, & introitum imaginum dicitis. Vt igitur T. Gracchum quum videor concionantem
in Capitolio videre de M. Octauio deferentem ſitellam, tum eum motum animi dico eſſe 147
inané: tu autem & Gracchi & Octauii imagines remanere: quæ in Capitolium quum perue
nerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellãtur
animi, ex quo eſſe beati atque æterni intelligantur. Fac imagines eſſe quibus pulſentur ani-
mi, ſpecies duntaxat obiicitur quædam: num etiam cur ea beata ſit, cur æterna? Quæ au-
tem iſtæ imagines veſtræ, aut vnde à Democrito omnino hæc licentia? Sed & ille reprehẽ-
ſus à multis eſt, nec vos exitum reperitis, totáque res vacillat & claudicat. Nã quid eſt quod
minus probari poſſit, quàm omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romu
li, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma qua illi fuerunt? Quomodo illi ergo, & quo-
rum imagines? Orpheum poetam docet Ariſtoteles nunquam fuiſſe, & hoc Orphicum car
men Pythagorei ferunt cuiuſdam fuiſſe Cercopis. At Orpheus id eſt imago eius, vt vos vul 149
tis, in animũ meum ſæpe incurrit. Quid, quòd eiuſdẽ hominis in meum aliæ, aliæ in tuum?
Quid, quód earum rerum quæ nunquam omnino fuerant, neque eſſe potuerant, vt Scyllæ,
vt Chimæræ? Quid, quòd hominũ, locorum, vrbium earum quas nũquam vidimus? Quid,
quòd ſimul ac mihi collibitum eſt, præſtò eſt imago? Quid, quòd etiam ad dormientem ve
niunt inuocatæ? Tota res Vellei nugatoria eſt: vos autem non modo oculis imagines, ſed
etiam animis inculcatis: tanta eſt impunitas garriendi. at quàm licenter fluentium fre-

quenter transitio fit visionum,vt è multis vna videatur. Puderet me dicere non intellige-re,si vos ipsi intelligeretis qui ista defenditis. Quo modo enim probas continenter imagines ferri?aut si continenter,quo modo æternæ? Innumerabilitas,inquit,suppeditat atomo
151 rum.Num eadem ergo ista facient,vt sint omnia sempiterna?Confugis ad æquilibritatem: sic enim ἰσονομίαν (si placet) appellemus. Et ais quoniam sit mortalis natura, immortalem etiam esse oportere.Isto modo quoniam homines mortales sunt,sint aliqui immortales:& quoniam nascuntur in terra,nascantur & in aqua: & quia sunt quæ interimant,sint quæ cõseruent. Sint sanè,sed ea conseruent quæ sunt.Deos istos esse non sentio:omnis tamen ista rerum effigies,ex indiuiduis quo modo corporibus oritur? Quæ etiam si essent,quæ nulla sunt,pellere se ipsa & agitari inter se,concursu fortasse possent: formare,figurare,colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis. Videamus nunc de beato,sine virtute certe nullo modo. Virtus autem actuosa,& deus vester nihil agens:expers virtutis igitur: ita,ne beatus quidem. Quæ ergo vita? Suppeditatio, inquis,bonorum
153 nullo malorum interuẽtu.Quorum tandem bonorum?Voluptatum credo,nempe ad corpus pertinentium. Nullam enim nouistis,nisi profectam à corpore,& redeuntem ad corpus animi voluptatem.Non arbitror te Vellei similem esse Epicureorum reliquorum,quos pudeat earum Epicuri vocum,quibus ille testatur se ne intelligere quidem vllum bonum quod sit seiunctum à delicatis & obscœnis voluptatibus:quas quidem non erubescens persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur,aut quas potiones, aut quas vocum aut florum varietates,aut quos tactus,quos odores adhibebis ad deos, vt eos perfundas voluptatibus? At poetæ quidem nectar ambrosiámque epulas comparant, & aut Iuuentatem, aut Ganymedem pocula ministrantem.Tu autem Epicure quid facies? Neque enim vnde habeat ista deus tuus video,nec quo modo vtatur.Locupletior igitur hominum natura ad
155 beate uiuendum est quàm deorum,quòd pluribus generibus fruitur voluptatum.At has le uiores ducis voluptates,quibus quasi titillatio(Epicuri enim hoc verbũ est) adhibetur sensibus.Quousque ludis?nam etiam Philo noster ferre nõ poterat aspernari Epicureos molles & delicatas voluptates.Summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias his ipsis verbis quibus erant scriptæ.Metrodori vero,qui est Epicuri Collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat. Accusat enim Timocratem fratrem suum Metrodorus, quòd dubitet omnia quæ ad beatam vitam pertineant,ventre metiri:neque id semel dicit, sed sæpius.Annuere te video,nota enim tibi sunt.Proferrem libros,si negares.Neque nunc reprehẽdo quòd ad voluptatẽ omnia referantur,alia est ea quæstio:sed doceo deos vestros
157 esse voluptatis expertes,ita vestro iudicio ne beatos quidẽ.At dolore vacant.Satin' est id ad illam abundantẽ bonis vitam beatissimã?Cogitat,inquiunt,assidue beatũ esse se:habet enim nihil aliud quod agitet in mẽte. Cõprehende igitur animo,& propone ante oculos deum nihil aliud in omni æternitate,nisi mihi pulchre est,& ego beatus sum,cogitantẽ.Nec tamẽ video quomodo nõ vereatur iste deus beatus ne intereat,quum sine vlla intermissione pulsetur agiterúrque atomorũ incursione sempiterna, qúmque ex ipso imagines semper affluant:ita nec beatus est vester deus,nec æternus.At etiã de sanctitate, de pietate aduersus deos libros scripsit Epicurus. At quomodo in his loquitur? Vt Coruncanũ aut Scæuolam Pontifices maximos te audire dicas,non eũ qui sustulerit omnẽ funditus religionẽ,nec manibus vt Xerses, sed rationibus deorũ immortaliũ templa & aras euerterit. Quid est enim cur deos ab hominibus colendos dicas,quum dii nõ modo homines nõ colant,sed omni-
159 no nihil curent,nihil agant? At est eorũ eximia quædam præstánsque natura,vt ea debeat ipsa per se ad se colẽdam eliecre sapientem. An quicquã eximium potest esse in ea natura, quæ sua voluptate lætãs nihil nec actura sit vnquam,neque agat,neque egerit? Quæ porrò pietas ei debetur,à quo nihil acceperis? Aut quid omnino,cuius nullum meritum sit,ei deberi potest? Est enim pietas iustitia aduersum deos. Cum quibus quid potest nobis esse iuris,quum homini nulla cũ deo sit cõmunitas? Sanctitas autem est scientia colendorũ deorum. Qui quãobrem colendi sunt nõ intelligo,nullo nec accepto ab iis,nec sperato bono. Quid est autem quod deos veneremur propter admirationẽ eius naturæ,in qua egregium

Nn.iiii.

nihil videmus? Nam superstitione quod gloriari soletis, facile est liberari, quum sustuleris
omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram aut Theodorum qui omnino deos esse nega- 161
bant, censes superstitiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem cui neutrum liquerit,
nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiæ omnium non modo superstitionem tol
lunt, in qua inest timor inanis deorum, sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio conti-
netur. Quid ii qui dixerunt totam de diis immortalibus opinionē fictam esse ab hominibus
sapientibus R. P. causa, vt quos ratio nō posset, eos ad officium religio duceret, nónne om-
nem religionē funditus sustulerunt? Quid Prodicus Cius, qui ea quæ prodessent hominum
vitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tādem religionē reliquit? Quid, qui aut for
tes, aut claros, aut potētes viros tradunt post mortem ad deos peruenisse, eósque esse ipsos,
quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nónne expertes sunt religionum omnium?
Quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster & interpretatus, & sequutus est
præter cæteros Ennius. Ab Euhemero autem & mortes, & sepulturæ demonstrantur deo- 163
rum. Vtrum igitur hic confirmasse videtur religionem, an penitus totam sustulisse? Omit
to Eleusinen sanctam illam & augustam,

Vbi initiantur gentes orarum vltimæ.

Prætereo Samothraciam, eáque quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur syluestri-
bus sepibus densa: quibus explicatis ad rationémque reuocatis, rerum magis natura cogno-
scitur quàm deorum. Mihi quidem etiā Democritus vir magnus in primis, cuius fontibus
Epicurus hortulos suos irrigauit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet ima-
gines diuinitate præditas inesse in vniuersitate rerum, tum principia mētésque quæ sunt in
eodem vniuerso, deos esse dicit, tum animantes imagines quæ vel prodesse nobis solent, vel
nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantásque vt vniuersum mundum complectātur 165
extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti quàm Democrito digniora. Quis
enim istas imagines comprehēdere animo potest? quis admirari? quis aut cultu aut religio-
ne dignas iudicare? Epicurus vero ex animis hominū extraxit radicitus religionem, quum
diis immortalibus & opem, & gratiam sustulit. Quum enim optimam & præstantissimam
naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam, tollit id quod maxime proprium
est optimæ præstantissimǽque naturæ. Quid enim melius, aut quid præstantius bonitate
& beneficentia? qua quum carere deum vult, neminem deo nec deum, nec hominem cha-
rum, neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit vt non modo homines à deis,
sed ipsi dei inter se ab aliis alii negligantur. Quanto Stoici melius, qui à vobis reprehēdun-
tur, censent autem sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos? Nihil est enim virtute 167
amabilius: quam qui adeptus erit, vbicunque erit gētium, à nobis diligetur. Vos autem quid
mali datis quum imbecillitatem, gratificationem & beneuolentiam ponitis? Vt enim omit
tam vim & naturam deorum, ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros be-
neficos & benignos fuisse. Nulla est charitas naturalis inter bonos? Charum ipsum verbum
est amoris, ex quo amicitiæ nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, nō
ad illius commoda quem diligimus, non erit ista amicitia, sed mercatura quædam vtilita-
tum suarum. Prata, & arua, & pecudum greges diliguntur isto modo, quòd fructus ex his ca
piuntur: hominū charitas & amicitia gratuita est. Quanto igitur magis deorum, qui nulla
re egētes sunt, & inter se diligunt, & hominibus cōsulunt? Quod ni ita sit, quid veneramur,
quid precamur deos? Cur sacris Pontifices, cur auspiciis Augures præsunt? Quid optamus à 169
diis immortalibus? quid vouemus? At etiam liber est Epicuri de sanctitate. Ludimur ab ho-
mine non tam faceto, quàm ad scribendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas,
si dii humana nō curant? Quæ autem animans natura nihil curans? Verius est igitur nimi-
rum illud, quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro quinto de natura
deorum, nullos esse deos Epicuro videri: quæque is de diis immortalibus dixerit, inuidiæ
detestandæ gratia dixisse. Neque enim tam desipiens fuisset, vt homunculi similem deum
fingeret lineamentis duntaxat extremis, nō habitu solido, membris hominis præditum o-
mnibus, vsu membrorum ne minimo quidem, exilem quendam atque perlucidum, nihil

cuiquam tribuentem,nihil gratificantem omnino,nihil curantem,nihil agentem.Quæ na
171 tura primum nulla esse potest,idque videns Epicurus re tollit,oratione relinquit deos.De-
inde si maxime talis est deus, vt nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat.
Quid enim dicam propitius sit? Esse enim propitius potest nemini, quoniam, vt dicitis,o-
mnis in imbecillitate est & gratia & charitas.

MARCI TVLLII CICERONIS DE NATVRA DEORVM AD M. BRVTVM LIBER SECVNDVS.

QVAE quum Cotta dixisset, tum Velleius, Næ ego,inquit,incautus,qui cum Academico & eodẽ rhetore congredi conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem quanuis eloquentem. Neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas.Tu autem Cotta vtraque re valuisti,corona tibi & iudices defuerunt,sed ad ista aliás.Nunc Lucilium si ipsi commodum est,audiamus. Tum Balbus, Eundem equidẽ,mallem audire Cottam,dum qua eloquentia falsos deos sustulit,eadẽ veros inducat. Est enim & philosophi & Pontificis & Cottæ,de diis immortalibus habere non errantem & vagam,
3 vt Academici, sed vt nostri,stabilem certámque sententiam. Nam contra Epicurum satis supérque dictum est.Sed aueo audire,tu ipse Cotta quid sentias.An,inquit,oblitus es quod initio dixerim,facilius me talibus præsertim de rebus quid non sentirem,quàm quid sentirem posse dicere?Quòd si haberem aliquid quod liqueret,tamen te vicissim audire vellem quum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, & agam quàm breuissime potero.Etenim conuictis Epicuri erroribus,longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidũt nostri totam istam de diis immortalibus quæstionem in partes quatuor.Primum docent esse deos:deinde quales sint:tum mundũ ab his administrari:postremo consulere eos rebus humanis. Nos autẽ hoc sermone quæ priora duo sunt sumamus:
5 tertium & quartum,quia maiora sunt,puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam & otiosi sumus, & iis de rebus agimus quæ sunt etiam negotiis anteponendæ. Tum Lucilius,Ne egere quidem videtur,inquit,oratione prima pars.Quid enim potest esse tam apertum támque perspicuum, quum cælum suspeximus, cælestiáque contemplati sumus, quàm esse aliquod numen præstãtissimæ mentis,quo hæc regãtur? Quod ni ita esset,quî potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Aspice hoc sublime candens,quem inuocant omnes Iouem.

Illum vero & Iouem, & dominatorem rerum,& omnia motu regentẽ, & vt idem Ennius,

Patrem diuûmque hominúmque,

& præsentem ac præpotentem deum : quod qui dubitet haud sanè intelligo cur non idem
7 sol sit,an nullus sit dubitare possit.Quid enim est hoc illo euidentius?Quod nisi cognitum comprehẽsúmque animis haberemus,nõ tam stabilis opinio permaneret,nec cõfirmaretur diuturnitate temporis,nec vnà cum seculis ætatibúsque hominũ inueterare potuisset. Etenim videmus ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim Hippocentaurum fuisse,aut Chimæram putat?quæve anus tam excors inueniri potest,quæ illa quæ quondam credebantur apud inferos, portenta extimescat? Opinionum enim cõmenta delet dies, naturæ iudicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in ceteris deorum cultus religionúmque sanctitates existunt in dies maiores atque meliores: idque euenit non temere nec casu,sed quòd & præsentiam sæpe diui suam declarant,vt & apud Regillum bello Latinorum,quum A.Posthumius Dictator cum Octauio Mamillio Tusculano prælio dimicaret:in nostra acie Castor & Pollux,ex equis pugnare visi sunt.& recentio-
9 re memoria iidem Tyndaridæ Persem victum nuntiauerunt.P.enim Vatienus auus huius adolescentis, quum è Præfectura Reatina Romam venienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent, Regem Persem illo die captum,Senatui nunciauit. Et primo quasi temere

de rep. locutus in carcerem coniectus est. Post à Paulo literis allatis, quum idem dies con-
stitisset, & agro à Senatu & vacatione donatus est. Atque etiam quum ad fluuium Sagram
Crotoniatas Locri maximo prælio deuicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis
Olympiæ memoriæ proditū est. Sæpe Faunorum voces exauditæ, sæpe visæ formæ deorū,
quemuis aut non hebetem aut impium deos præsentes esse confiteri coegerūt. Prædictio-
nes vero & præsensiones rerum futurarum, quid aliud declarāt, nisi hominibus ea quæ sint
ostendi, monstrari, portendi, prædici, ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicū-
tur? Quòd si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum, Tiresiam, Amphiaraum, Cal- 11
chantem, Helenum, quos tamen augures, ne ipsæ quidē fabulæ asciuissent, si res omnino re-
pudiarent, ne domesticis quidem exemplis docti numen deorum comprobabimus? Nihil
nos P. Claudii bello Punico primo temeritas mouebit? qui etiam per iocum deos irridens
quum cauea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit vt biberēt, quoniam
esse nolent: qui risus classe deuicta multas ipsi lacrymas, magnam populo R. cladem attu-
lit. Quid collega eius Iunius eodem bello, nónne tempestate classem amisit, quum auspi-
ciis non paruisset? Itaque Claudius à populo condemnatus est, Iunius necem sibi ipse con-
sciuit. C. Flaminium Cælius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum
magno R. P. vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis temp. amplificatam,
qui religionibus paruissent. Et si conferre volumus nostra cum externis, cæteris rebus aut
pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est cultu deorum, multo superiores. 13
An Attii Nauii lituus ille, quo ad inuestigādum suem regiones vineæ terminauit, contem-
nendus est? Crederem, nisi eius Augurio Rex Hostilius maxima bella gessisset. Sed negli-
gentia nobilitatis augurii disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum
retenta. Itaque maxime Reip. partes in iis bella quibus Reip. salus continetur, nullis auspi-
ciis administrantur, nulla perennia saluantur, nulla ex acuminibus, nulli viri vocantur, ex
quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt,
quum auspicia posuerunt. At vero apud maiores tanta religionis vis fuit, vt quidam Im-
peratores etiam seipsos diis immortalibus, capite velato, verbis certis pro Rep. deuouerēt.
Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex aruspicum responsis commemorare pos-
sum, quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent esse. Atqui & nostrorum augurum, 15
& Hetruscorum, & aruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo COSS. res ipsa proba-
uit, quos quum T. Gracchus COS. iterum recrearet, primus rogatorum, vt eos retulit, ibi-
dem est repente mortuus. Gracchus quum comitia nihilominus peregisset, rémque illam
in religionem populo venisse sentiret, ad Senatum retulit, Senatus quos ad soleret referen
dum censuit. Aruspices introducti responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogato-
rem. Tum Gracchus, vt è patre audiebam, incensus ira, Itáne vero ego non iustus, qui &
Consul rogaui, & augur, & auspicato? An vos Tusci ac barbari, auspiciorum populi Rom.
ius tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? Itaque tum illos exire iussit, post autem
è prouincia literas ad collegium misit, se quum legeret libros, recordatum esse vitio sibi ta-
bernaculum captum fuisse in hortos Scipionis: quod quum pomœrium postea intrasset 17
habendi Senatus causa, in redeundo, quum idem pomœrium transiret, auspicari esset obli-
tus. Itaque vitio creatos COSS. esse. Augures rem ad Senatum: Senatus vt abdicarēt Con-
sules: abdicauerunt. Quæ quærimus exempla maiora? Vir sapientissimus atque haud scio
an omnium præstantissimus, peccatum suum quod cælari posset, confiteri maluit, quàm
hærere in rep. religionem. Consules summum imperium statim deponere, quàm id tene-
re pūctum temporis contra religionem. Magna augurum authoritas: quid aruspicum ars,
nónne diuina? Hæc innumerabilia ex eodē genere qui videat, nónne cogatur cōfiteri deos
esse? Quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum autē interpre-
tes sunt. deos igitur esse fateamur. At fortasse nō omnia eueniunt quæ prædicta sunt: ne æ-
gri quidem quia non omnes conualescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostendun-
tur à diis rerum futurarum. In his si qui errauerūt, non deorum natura, sed hominum cōie- 19
ctura peccauit. Itaque inter omnes omnium gentium constat. omnibus enim innatū est &

in animo quasi insculptum, esse deos. Quales sint, varium est: esse, nemo negat. Cleanthes
quidem noster quatuor de causis dixit in animis hominum informatas deorũ esse notio-
nes. Primam posuit eam de qua modo dixi, quæ orta esset ex præsensione rerum futurarũ.
Alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cœli tempe-
ratione, fœcunditate terrarum, aliarúmque commoditatũ cõplurium copia. Tertiam, quæ
terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibus, grandinibus, vastitate, pestilen
tia, terræmotibus, & sæpe fremitibus, lapideísque imbribus, & guttis imbrium quasi cruen-
tis, tum lapidibus, aut repentinis terrarũ hiatibus, tum præter naturã hominum pecudúm-
11 que portentis, tum facibus visis cœlestibus, tum stellis his quas Græci Cometas, nostri cin-
cinnatas vocant, quæ nuper bello Octauiano magnarum fuerunt calamitatũ prænunciæ:
tum sole geminato, quod vt è patre audiui, Tuditano & Aquilio COSS. euenerat, quo qui-
dem anno P. Aphricanus sol alter extinctus est, quibus exterriti homines vim quandã esse
cælestem & diuinam suspicati sunt. Quartam causam esse, eámque vel maximam, æquabi-
litatem motus, conuersionem cœli, solis, lunæ, syderúmque omnium distinctionẽ, vtilita-
tem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret non esse ea for-
tuita. Vt siquis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit, quum videat
omnium rerum rationem, modum, disciplinã, non possit ea sine causa fieri iudicare, sed esse
aliquem intelligat qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tantis motionibus, tantísque
13 vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil vnquam
immensa & infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est ab aliqua mente tantos naturæ
motus gubernari. Chrysippus quidem quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, vt
ab ipsa natura didicisse, non vt ipse reperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerũ na-
tura quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit,
est certe id quod illud efficit homine melius. Atqui res cœlestes, omnésque hæ quarum est
ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. Est igitur id quo illa conficiuntur ho-
mine melius. id autem quid potius dixeris quàm deum? Etenim si dii non sunt, quid esse po
test in rerum natura homine melius? in eo enim solo est ratio, qua nihil potest esse præstan
tius. Esse autem hominem qui nihil in omni mundo melius esse quàm se putet, desipientis
15 arrogãtiæ est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus. An vero si domũ magnam
pulchrámque videris, non possis adduci, vt etiamsi dominum nõ videas, muribus illam &
mustelis ædificatam putes? Tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulchritu-
dinémque rerum cœlestium, tantam vim & magnitudinẽ maris atque terrarum, si tuum ac
non deorum immortalium domicilium putes, nónne plane desipere videare? An ne hoc
quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terrã autem esse infimam, quam crassissi-
mus circunfundat aer, vt ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus atque
vrbibus contingere videmus, hebetiora vt sint hominum ingenia propter cœli pleniorem
naturam, hoc idem generi humano euenerit, quod in terra, hoc est in crassissima regione
17 mundi collocati sint, & tamen ex ipsa hominum solertia esse aliquam mentẽ, & eam qui-
dem acriorem & diuinam existimare debemus. Vnde enim hanc homo arripuit? vt ait a-
pud Xenophontem Socrates. Quin & humorẽ & calorem qui est fusus in corpore, & ter-
renam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, siquis quærat vn-
de habemus, apparet quod aliud à terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igni, aliud
ab aere eo quem spiritum dicimus. Illud autem quod vincit hæc omnia, rationẽ dico, etsi
placet pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, vbi inuenimus? vn-
de sustulimus? An cætera mundus habebit omnia, hoc vnum quod plurimum est non ha-
bebit? Atqui certe nihil omnium rerũ melius est mũdo, nihil præstabilius, nihil pulchrius:
nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et si ratione & sapien
19 tia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid ve-
ro, tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea quæ di-
cuntur à me cõprobare? Possétne vno tempore florere, dein vicissim horrere terra, aut tot
rebus ipsis se immutantibus solis accessus discessúsque solstitiis brumísque cognosci, aut

æstus maritimi fretorúmque angustiæ,ortu aut obitu lunæ commoueri,aut vna totius cœli conuersione cursus astrorum dispares conseruari? Hæc ita fieri omnibus inter se concinētibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea vno diuino & cōtinuato spiritu continerētur. Atque hæc quum vberius disputātur & fusius, vt mihi est in animo facere,facilius effugiunt Academicorum calumniam. Cum autē,vt Zeno solebat, breuius angustiúsque concluduntur,tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam vt profluens amnis aut vix aut nullo modo,conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur. Angustia autem cōclusæ orationis non facile seipsa tutatur. Hæc enim quæ dilatantur à nobis, Zeno sic premebat, Quod ratione vtitur,id melius est quàm 11
id quod ratione non vtitur.nihil autem mundo melius.ratione igitur mundus vtitur. Similiter effici potest sapientem esse mundum,similiter beatum, similiter æternum. Omnia enim hæc meliora sunt,quàm ea quæ sunt his carentia.nec mundo quidquā melius.ex quo efficietur esse mundū deum. Idémque hoc modo, Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens.mundi autē partes sentientes sunt.nō igitur caret sensu mūdus.Pergit idem & vrget angustius.Nihil,inquit,quod animi,quódque rationis est expers,id generare ex se potest animātem cōpotémque rationis.mūdus autem generat animātes cōpotésque rationis. animās est igitur mūdus,cōpósque rationis. Idémque similitudine,vt sæpe solet, rationem cōclusit hoc modo, Si ex oliua modulate canētes tibiæ nascerētur,num dubitares quin inesset in oliua tibicini quædā scientia? Quid si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? 13
idem scilicet cēseres in platanis inesse musicā.Cur igitur mundus non animans sapiénsque iudicetur, quum ex se procreet animantes atque sapientes? Sed quoniam cœpi secus agere atque initio dixeram(negaram enim hanc primam partem egere oratione,quòd esset omnibus perspicuum deos esse) tamen idipsum rationibus physicis, id est naturalibus confirmari volo.Sic enim res se habet, vt omnia quæ alantur, & quæ crescant, contineant in se vim caloris,sine qua neque ali possent nec crescere.Nam omne quod est calidū & igneum, cietur & agitur motu suo: quod autem alitur & crescit, motu quodā vtitur certo & æquabili. Qui quandiu remanet in nobis, tandiu sensus & vita remanet: refrigerato autē & extincto calore occidimus ipsi & extinguimur.Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet,quanta vis insit caloris in omni corpore. Negat enim vllum esse cibum tam grauem,quin is nocte & die cōcoquatur,cuius etiam in reliquis inest calor his quas natura respuerit.Iam vero venæ & arteriæ micare non desinūt,quasi quodam igneo motu:animaduersúmque sæpe est,quum cor animantis alicuius euulsum,ita mobiliter palpitaret vt imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur quod viuit, siue animal,siue terra editum,id viuit propter inclusum in eo calorem: ex quo intelligi debet eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cernemus toto genere hoc igneo,quod omnia tranat, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas)calore fultæ sustinētur,quod primum in terrena natura perspici potest.Nam & lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus & recenti fossione Terram fumare calentem. 15

Atque etiam ex puteis iugibus,aquam calidam trahi,& id maxime fieri temporibus hybernis,quòd magna vis,terræ cauernis contineatur caloris,eáque hyeme sit densior, ob eámque causam calorem insitum in terris contineat arctius.Longa est oratio,multæque rationes,quibus doceri possit omnia quæ terra cōcipiat semina,quæque ipsa ex se generata,stirpibus infixa contineat,ea temperatione caloris & oriri & augescere.Atque aquæ etiam admixtum esse calorem,primum ipse liquor aquæ declarat effusæ:quæ neque cōglaciaret frigoribus,neque niue pruináque concresceret,nisi eadem se admixto calore liquefacta & dilapsa diffunderet. Itaque & aquilonibus reliquísque frigoribus adiectis durescit humor, & idem vicissim mollitur tepefactus, & tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita 17
tepescunt, vt intelligi facile possit in tātis illis humoribus esse inclusum calorē. Nec enim ille externus & aduentitius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione re-

calescunt. Ipse vero aer qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille ve-
ro & multo quidem calore admixtus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarū. Earum
enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autē existit motu eius caloris qui aquis cōti-
netur: quam similitudinem cernere possumus in his aquis quæ efferuescūt subitis ignibus.
Iam vero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura feruida est, & ceteris naturis o-
41 mnibus salutarem impertit & vitalem calorem. Ex quo concluditur, quum omnes mundi
partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturni-
tate seruari: eóque magis quòd intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fu-
sum esse natura, vt in eo insit procreandi vis, & causa gignendi, à quo & animantia omnia,
& ea quorū stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & augescere. Natura est igitur quæ
contineat mundum omnem, eúmque tueatur, & ea quidem non sine sensu atque ratione.
Omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit neque simplex, sed cum alio iun-
cta atque connexa, habere aliquem in se principatum, vt in homine mētem, in belua quid-
dam simile mentis, vnde oriantur rerum appetitus. In arborum autē & earum rerum quæ
gignūtur è terra radicibus inesse principatus putatur. Principatū autem id dico quod Græ-
ci ἡγεμονικὸν vocant, quo nihil in quoque genere nec potest nec debet esse præstātius. Itaque
43 necesse est illud etiam in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimū, omniúm-
que rerum potestate dominatúque dignissimum. Videmus autem in partibus mundi (nihil
est enim in omni mundo, quod non pars vniuersi sit) inesse sensum atque rationem. In ea
parte igitur in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est, & acriora quidem atque
maiora: quocirca sapientem esse mundum necesse est, naturámque eam quæ res omnes cō-
plexa teneat, perfectione rationis excellere, eóque deum esse mundū, omnémque vim mun
di diuina natura cōtineri. Atque etiam mundi ille feruor, purior, perlucidior, mobiliórque
multo, ob eásque causas aptior ad sensus commouendos, quàm hic noster calor, quo hæc
quæ nota nobis sunt retinentur & vigent. Absurdum igitur est dicere, quum homines be-
stiǽque hoc calore teneantur, & propterea moueantur ac sentiant, mundum esse sine sen-
45 su, qui integro & libero & puro, eodémque acerrimo & mobilissimo ardore teneatur: pre-
sertim quum is ardor qui est mūdi, nō agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse
ac sua sponte moueatur. Nam quid potest esse mundo valētius, quod pellat atque moueat
calorem eum quo ille teneatur? Audiamus enim Platonem quasi quendam deum philoso
phorum, cui duo placet esse motus, vnum suum, alterum externū: esse autē diuinius quod
ipsum ex se sua sponte moueatur, quàm quod pulsu agitetùr alieno. Hunc autem motum
in solis animis esse ponit, ab hísque principium motus esse ductū putat. Quapropter quo-
niam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor nō alieno impulsu, sed sua spō-
te mouetur, animus sit necesse est, ex quo efficitur animantem esse mūdum. Atque ex hoc
quoque intelligi poterit in eo inesse intelligentiam, quòd certe est mundus melior quàm
vlla natura. Vt enim nulla pars est corporis nostri quæ non minor sit quàm nosmetipsi su-
47 mus: sic mundum vniuersum pluris esse necesse est, quàm partem aliquam vniuersi. Quod
si ita est, sapiens sit mundus necesse est: nam ni ita esset, hominem qui esset mūdi pars, quo-
niam rationis est particeps, pluris esse quàm mundum omnem oporteret. Atque etiam si à
primis inchoatísque naturis ad vltimas perfectásque volumus procedere, ad deorum natu
ram perueniamus necesse est. Primo enim animaduertimus à natura sustineri ea quæ gi-
gnantur è terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quàm vt ea alendo atque augēdo tue-
retur. Bestiis autem sensum & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res sa-
lutares, à pestiferis recessum: hoc homini amplius, quòd addidit rationem qua regerentur
animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem est gradus &
altissimus eorum, qui natura boni sapientésque gignuntur, quibus à principio innascitur ra
49 tio recta constánsque, quæ supra hominem putanda est, deóque tribuenda, id est mundo, in
quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest
in nulla rerum institutione esse aliquid extremum atque perfectum. Vt enim in vite, vt in
pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad vltimum peruenire,

atque vt pictura & fabrica ceteræque artes habẽt quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura ac multo etiam magis necesse est absolui aliquid ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa quo minus perficiuntur possunt obsistere, vniuersam autem naturam nulla res potest impedire, propterea quòd omnes naturas ipsa cohibet & continet. Quocirca necesse est esse quartum illum & altissimum gradum, quò nulla vis possit accidere. Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur. Quæ quoniam talis est, vt & præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientẽ. Quid autem est inscitius, quàm eam naturã quæ omnes res sit complexa, non optimam dici? aut quum sit optima, non primum animãtem esse? deinde rationis & consiliũ compotem, postremo sapientem? Quî enim potest aliter esse optima? Neque enim si stirpium similis sit, aut etiàm bestiarum, optima putãda sit potius quàm deterrima. Nec vero si rationis particeps sit, nec sit tamen à principio sapiens, non sit deterior mundi potius quàm humana conditio. Homo enim sapiens fieri potest, mundus autem si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, nunquam profecto sapientiam consequetur: ita erit homine deterior. Quid quoniam absurdum est, & sapiens à principio mundus, & deus habendus est. Neque enim est quidquam aliud præter mundum, cui nihil absit, quódque vndique aptum atque perfectum expletúmque sit omnibus suis numeris & partibus. Scite enim Chrysippus, Vt clypei causa inuolucrum, vaginam autem gladii: sic præter mundum 53
cetera omnia aliorum causa esse generata: vt eas fruges atque fructus quos terra gignit animantium causa, animantes autem hominum, vt equum vehendi causa, arãdi bouem, venandi & custodiendi canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum cõtemplandum, & imitandum: nullo modo perfectus, sed est quædã particula perfecti. Sed mundus quoniam omnia cõplexus est, neque est quidquam quod non insit in eo, perfectus vndique est. Quid igitur potest ei deesse quod est optimum? Nihil autẽ est mente & ratione melius, ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens omnia in perfectis & maturis docet esse meliora, vt in equo quàm in equulo, in cane quàm in catulo, in viro quàm in puero. Item quod in omni mundo óptimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem nihil mundo perfectius, nihil virtute melius: igi 55
tur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est, & efficitur tamẽ in homine virtus. Quanto igitur in mundo facilius? Est ergo in eo virtus, sapiens igitur est, & propterea deus. Atque hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est syderibus eadẽ diuinitas, quæ ex mobilissima purissimáque ætheris parte gignuntur. Neque vlla præterea sunt admixta natura, totáque sunt calida atque perlucida, vt ea quoque tectissime & animantia esse, & sentire atque intelligere dicantur. Atque ea quidẽ tota esse ignea duorum sensuũ testimonio cõfirmari Cleanthes putat, tactus & oculorũ. Nam solis calor & candor illustrior est quàm vllius ignis, quippe qui immenso mundo tam lõge latéque colluceat: & is eius tactus est, vt non tepefaciat solũ, sed etiã sæpe cõburat: quorũ neutrũ faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, quum sol igneus sit, Oceanísque alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu 57
aliquo possit permanere, necesse est aut ei similis sit igni quem adhibemus ad vsum atque victũ, aut ei qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis quem vsus vitæ requirit, confector est & cõsumptor omnium: idémque quocũque inuasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contrà ille corporeus vitalis & salutaris, omnia conseruat, alit, auget, sustinet, sensúque afficit. Negat ergo esse dubium, horũ ignium sol vtri similis sit, quum is quoque efficiat vt omnia floreant & in suo quæque genere pubescant. Quare quum solis ignis similis eorum ignium sit qui sunt in corporibus animantium, solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ oriantur in ardore cœlesti, qui æther vel cœlum nominatur. Quum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum, absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte quæ sit ad gignenda animantia a- 59
ptissima, animal gigni nullum putare. Sydera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur & viget, necesse est quod animal in eo gignatur, id & sensu acerrimo & mobilitate celerrima esse. Quare quum in æthere astra gignantur,

consentaneum est, in his sensum inesse & intelligẽtiam, ex quo efficitur in deorum numero astra esse ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia, & ad intelligẽdum aptiora eorum qui terras incolant eas in quibus aer sit purus ac tenuis, quàm illorũ qui vtantur crasso cœlo atque concreto. Quinetiam cibo quo vtare interesse aliquid ad mẽtis aciem putant. Probabile est igitur præstantem intelligentiam in syderibus esse, quæ & æthercam partem mundi incolant, & marinis terrenísque humoribus longo interuallo extenuatis alãtur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque constãtia. Nihil est enim quod ratione & numero moueri possit sine consilio, in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem syderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat, est enim plena rationis: neque fortunam, quæ amica varietati, constantiam respuit. Sequitur ergo vt ipsa sua spõte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quòd omnia quæ mouentur, aut natura moueri censuit, aut vi, aut voluntate. Moueri autem solem & lunam & sydera omnia. Quæ autem natura mouerentur, hæc aut pondere deorsum, aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quòd eorum motus in orbem circúmque ferretur. Nec vero dici potest vi quadam maiore fieri, vt contra naturam astra moueantur. Quæ enim potest maior esse? Restat igitur vt motus astrorum sit voluntarius. Quæ qui videat, non indoctè solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sanè multũ interest vtrum id neget, an eos omni procuratione atque actione priuet. Mihi enim qui nihil agit, esse omnino nõ videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, vt id qui neget, vix eum sanæ mentis existimem. Restat, vt qualis eorũ natura sit cõsideremus: in quo nihil est difficilius, quàm à consuetudine oculorũ aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit, & vulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum, vt nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cuius opinionis leuitas confutata à Cotta, non desiderat orationem meam. Sed quum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum vt sit animans, deinde vt in omni natura nihil eo sit præstantius, ad hanc præsensionẽ notionémque nostram nihil video quod potius accommodem, quàm vt primum hunc ipsum mundum, quo nihil excellentius fieri potest, animantem esse & deum iudicem. Hic quàm volet Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocãdum, miniméque respiciens patriam, & dicat se non posse intelligere qualis sit volubilis & rotundus deus: tamen ex hoc quod etiam ipse probat, nũquam me mouebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit præstãtem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius: mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium quin quod animans sit, habeátque sensum & rationem, & mentem, id sit melius quàm id quod iis careat. Ita efficitur animantẽ sensus, mentis, rationis, mundum esse compotem: qua ratione deum esse mundũ concluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscentur ex his rebus ipsis quas mundus efficit. Interea Vellei noli quæso præ te ferre, vos planè expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais & cylindrũ, & pyramidem pulchriorẽ quàm sphæram videri: nouum etiam oculorũ iudicium habetis. Sed sint ista pulchriora duntaxat aspectu, quod mihi tamen ipsum non videtur. Quid enim pulchrius ea figura quæ sola omnes alias figuras complexa continet? quǽque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminẽs, nihil lacunosum? Quúmque duæ formæ præstãtes sint, ex solidis globus (sic enim sphæram interpretari placet) ex planis autem circulus aut orbis, qui κύκλος Græce dicitur, his duabus formis cõtingit solis, vt omnes earum partes sint inter se simillimæ, à medióque tantum absit extremum, quantum idem à summo, quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia nunquam eruditũ illum puluerem attigistis, ne hoc quide physici intelligere potuistis, hanc æqualitatẽ motus constantiámque ordinum in alia figura non potuisse seruari. Itaque nihil potest esse indoctius, quàm quod à vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis. Nam posse fieri vt sit alia figura, innumerabilésque mundos, alios aliarum esse formarum: quæ, si bis bina quid essent didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato quid sit optimum iudicat, cœli palatum (vt ait Ennius) non suspexit. Nam quum duo

ſint genera ſyderum, quorum alterum ſpatiis immutabilibus ab ortu ad occaſum com-
means,nullum vnquam curſus ſui veſtigium inflectat:alterum autem continuas conuer-
ſiones duas,iiſdē ſpatiis curſibúſque conficiat,ex vtraque re & mundi volubilitas,quæ niſi
in globoſa forma eſſe non poſſet,& ſtellarum rotundi ambitus cognoſcuntur: primúſque
ſol qui aſtrorum tenet principatum,ita mouetur, vt quum terras larga luce compleuerit,
eaſdem modo his,modo illis ex partibus opacet.Ipſa enim vmbra terræ ſoli officiens,no- 71
ctem efficit.Nocturnorum autem ſpatiorum eadem eſt æquabilitas quæ diurnorum.Eiuſ-
démque ſolis tum acceſſus modici tum receſſus, & frigoris & caloris modum temperant.
Circuitus enim ſolis orbium V defectibus L X & C C C, quarta ferè diei parte addita,con-
uerſionem conficiunt annuam. Inflectens autem ſol curſum, cum ad ſeptentriones, tum
ad meridiem, æſtates & hyemes efficit: & ea duo tempora, quorum alterum hyemi ſene-
ſcenti adiunctum eſt,alterum æſtati.Ita ex quatuor temporū mutationibus,omnium quæ
terra maríque gignūtur, initia cauſǽque ducūtur. Iam ſolis annuos curſus ſpatiis mēſtruis
luna conſequitur,cuius tenuiſſimum lumen facit proximus acceſſus ad ſolē, digreſſus au-
tem longiſſimus quiſque pleniſſimum. Neque ſolum eius ſpecies ac forma mutatur, tum
creſcendo, tum defectibus in initia recurrendo: ſed etiam regio, quæ tum eſt aquilonaris,
tum auſtralis. In lunæ quoque curſu eſt & brumæ quædā & ſolſtitiū ſimilitudo, multáque 73
ab ea manant & fluunt, quibus & animantes alantur augeſcántque & pubeſcāt,maturita-
témque aſſequantur, quæ oriuntur è terra . Maxime vero ſunt admirabiles motus earum
quinque ſtellarum quæ falſò vocantur errantes.Nihil enim errat quod in omni æternita-
te conſeruat progreſſus & regreſſus, reliquóſque motus conſtantes & ratos. Quod eo eſt
admirabilius in his ſtellis quas dicimus,quia tum occultantur,tum rurſus aperiuntur,tum
abeunt,tum recedunt, tum antecedunt, tum autem ſubſequuntur, tum celerius mouen-
tur,tum tardius,tum omnino ne mouentur quidem,ſed ad quoddā tempus inſiſtunt:qua-
rum ex diſparibus motionibus magnum annum mathematici nominauerūt, qui tum effi
citur,quum ſolis & lunæ & quinque errantium ad eandem inter ſe comparationem cōfe-
ctis omnium ſpatiis eſt facta conuerſio. Quæ quàm longa ſit,magna quæſtio eſt: eſſe vero 75
certā & definitā,neceſſe eſt.Nam ea quæ Saturni ſtella dicitur,φαίνωνque à Græcis nomina-
tur:quæ à terra abeſt,plurimū X X X ferè annis curſum ſuum conficit. In quo curſu multa
mirabiliter efficiens,tum antecedēdo,tum retardādo,tum veſpertinis tēporibus delitiſcē-
do, tum matutinis rurſum ſe aperiendo, nihil immutat ſempiternis ſeculorum ætatibus,
quin eadem iiſdem tēporibus efficiat.Infra autē hāc propius à terra Iouis ſtella fertur,quæ
φαέθων dicitur,eáque eundem X I I ſignorū orbē annis X I I cōficit,eaſdémque quas Satur-
ni ſtella efficit in curſu varietates. Huic autē proximū inferiorē orbē tenet πυρόεις, quæ ſtel-
la Martis appellatur,eáque quatuor & X X mēſibus,ſex, vt opinor,diebus minus,eundem
luſtrat orbem,quē duæ ſuperiores.Infra autē hanc ſtella Mercurii eſt,ea στίλβων appellatur à
Græcis,quæ anno ferè vertente, ſigniferū luſtrat orbē: neque à ſole longius vnquam vnius 77
ſigni interuallo diſcedit, tum anteuertens tum ſubſequens. Infima eſt quinque errantium
terrǽque proxima,ſtella Veneris,quæ φωσφόρος Græce,Lucifer Latine dicitur,cum antegre-
ditur ſolem:quum ſubſequitur autem,Heſperos. Ea curſum anno conficit, & latitudinem
luſtrans ſigniferi orbis & longitudinē,quod idem faciunt ſtellæ ſuperiores: neque vnquam
à ſole duorum ſignorū interuallo longius diſcedit,tum antecedēs, tum ſubſequens. Hanc
igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam,tam variis curſibus in omni æternitate conue-
nientiam temporum non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio. Quæ quum in
ſyderibus ineſſe videamus,non poſſumus ea ipſa non in deorū numero reponere.Nec ve-
ro eæ ſtellæ quæ inerrantes vocantur, non ſignificāt eandem mentem atque prudentiam,
quarum eſt cotidiana conueniens conſtánſque conuerſio.Nec habent æthereos curſus,ne-
que cœlo inhærētes,vt plerique dicūt phyſicæ rationis ignari.Non eſt enim ætheris ea na-
tura, vt vi ſua ſtellas complexa contorquear. Nam tenuis ac perlucens & æquabili calore 79
ſuffuſus æther non ſatis aptus ad ſtellas continendas videtur. Habēt igitur ſuam ſphæram
ſtellæ inerrantes ab ætherea cōiunctione ſecretam & liberam.Earum autem perennes cur-

ſus atque perpetui cum admirabili incredibilíque conſtantia, declarant in his vim & mentem eſſe diuinam: vt hæc ipſa qui nō ſentiat, deorum vim habere, is nihil omnino ſenſurus eſſe videatur. Nulla igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec vanitas ineſt: contráque omnis ordo, veritas, ratio, cōſtantia. Quæque his vacant, ementita, & falſa, plenáque erroris, ea circum terras infra lunā, quæ omnium vltima eſt, in terríſque verſatur. Cæleſtem ergo admirabilem ordinem incredibilémque conſtantiam, ex qua conſeruatio & ſalus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipſe mentis expers habendus eſt. Haud ergo (vt opinor) errauero, ſi à principe inueſtigandæ veritatis huius diſputationis principium duxero. Zeno igitur naturam ita definit, vt eam dicat ignem eſſe artificioſum ad gignendum progredientem via. Cenſet enim artis maxime proprium eſſe creare & gignere: quódque in operibus noſtrarum artium manus efficiat, id multo artificioſius naturam efficere, id eſt vt dixi ignem artificioſum magiſtrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificioſa eſt, quòd habet quaſi viam quandam & ſectam quam ſequatur. Ipſius vero mundi, qui omnia complexu ſuo coercet & continet, natura non artificioſa ſolum, ſed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, conſultrix & prouida vtilitatum opportunitatúmque omnium. Atque vt ceteræ naturæ ſuis ſeminibus quæque gignuntur, augeſcunt, continentur, ſic natura mundi omnes motus habet voluntarios: conatúſque & appetitiones quas ὁρμὰς Græci vocant, his conſentaneas actiones ſic adhibet, vt noſmetipſi, qui animis mouemur & ſenſibus. Talis igitur mens mundi quum ſit, ob eámque cauſam vel prudētia, vel prouidentia appellari recte poſſit, Græce enim πρόνοια dicitur: hæc potiſſimum prouidet, & in his maxime eſt occupata. Primum vt mūdus quam aptiſſimus ſit ad permanendum. Deinde vt nulla re egeat. Maxime autem vt in eo eximia pulchritudo ſit, atque omnis ornatus. Dictum eſt de vniuerſo mundo, dictum etiam eſt de ſyderibus, vt iam propemodum appareat multitudo non ceſſantium deorum, nec ea quæ agant molientium cum labore operoſo ac moleſto. Non enim venis & neruis & oſſibus continentur: nec his eſcis, aut potionibus veſcuntur, vt aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec his corporibus ſunt, vt caſus aut ictus extimeſcant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ verens Epicurus, monogrammos deos & nihil agentes commentus eſt. Illi autem pulcherrima forma præditi, puriſſimáque in regione cæli collocati, ita feruntur moderantúrque curſus, vt ad omnia conſeruanda & tuenda conſenſiſſe videantur. Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficiis eorum non ſine cauſa, & à Græciæ ſapientiſſimis, & à maioribus noſtris conſtitutæ nominatǽque ſunt. Quidquid enim magnam vtilitatem generi afferret humano, id non ſine diuina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud quod erat à deo natum, nomine ipſius dei nuncupabant. Vt quum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum. Ex quo illud Terentii,

Sine Cerere & Libero friget Venus.

Tū autē res ipſa in qua vis ineſt maior aliqua, ſic appellatur, vt ea ipſa nominetur deus, vt Fides, vt Mēs, quas in Capitolio dedicatas videmus proxime à M. AEmilio Scauro, antè autem ab Atilio Calatino erat Fides cōſecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat bello Liguſtico à Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ? Quarum omnium rerum quia vis erat tanta vt ſine deo regi non poſſet, ipſa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentinæ Veneris vocabula conſecrata ſunt, vitioſarū rerum neque naturalium, quanquā Velleius aliter exiſtimat, ſed tamē ea ipſa vitia naturam vehementius ſæpe pulſant. Vtilitatum igitur magnitudine cōſtituti ſunt ei dii, qui vtilitates quaſque gignebant. Atque his quidē nominibus quæ pauloante dicta ſunt, quæ vis ſit, in quoque declaratur deo. Suſcepit autē vita hominū, conſuetudóque cōmunis, vt beneficiis excellentes viros in cælū fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caſtor & Pollux, hinc AEſculapius, hinc Liber etiam. Hunc dico Liberum Semele natum, non eum quem noſtri maiores auguſte ſanctéque Liberū cum Cerere & Libera cō-

ſecrauerunt:quod quale ſit,ex myſteriis intelligi poteſt.Sed quòd ex nobis natos liberos ap
pellamus,idcirco Cerere nati nominati ſunt Liber & Libera,quòd in Libera ſeruant,in Li-
bero nõ item.Hinc etiam Romulum,quem quidã eundem eſſe Quirinũ putant.Quorum
quum remanerent animi atque æternitate fruerentur,rite dii ſunt habiti, quum & optimi
eſſent & æterni . Alia quoque è ratione & quidem phyſica magna fluxit multitudo deo-
rum,qui inducti ſpecie humana, fabulas poetis ſuppeditauerunt, hominum autem vitam
ſuperſtitione omni referſerũt.Atque hic locus à Zenone tractatus,pòſt à Cleanthe & Chry
ſippo pluribus verbis explicatus eſt.Nam vetus hæc opinio Græciam oppleuit,ſcilicet ex- 91
ectum Cœlum à filio Saturno,vinctum autem Saturnum ipſum à filio Ioue. Phyſica ra-
tio non inelegans incluſa eſt in impias fabulas. Cœleſtem enim altiſſimam æthereámque
naturam, id eſt igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis,
quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem eum eſſe voluerunt,
qui curſum & conuerſionem ſpaciorum ac temporum contineret, qui deus Græce idip-
ſum nomen habet: Κρόνος enim dicitur,qui eſt idem χρόνος,id eſt ſpatium temporis.Saturnus
autem eſt appellatus, quòd ſaturaretur annis . Ex ſe enim natos comeſſe fingitur ſolitus,
quia cõſumit ætas temporum ſpatia,anníſque præteritis, inſaturabiliter expletur. Vinctus
autem à Ioue,ne immoderatos curſus haberet,atque vt eum ſyderum vinclis alligaret.Sed
ipſe Iuppiter, id eſt iuuans pater,quem conuerſis caſibus appellamus à iuuando Iouem, à
poetis Pater diuúmque hominúmque dicitur,à maioribus autem noſtris Optimus Maxi- 93
mus,& quidem ante optimus,id eſt beneficentiſſimus,quàm maximus:quia maius eſt cer-
téque gratius prodeſſe omnibus,quàm opes magnas habere.Hunc igitur Ennius(vt ſuprà
dixi)nuncupat ita,dicens,

Aſpice hoc ſublime candens,quem inuocant omnes Iouem.

Planius quàm alio loco idem,

Cui quod in me eſt,execrabor hoc,quo lucet quidquid eſt.

Hunc etiam Augures noſtri quum dicunt,Ioue fulgente,tonante,dicunt enim cœlo ful
gente,tonante.Euripides autem vt multa præclare,ſic hoc breuiter,

Vides ſublime fuſum immoderatum æthera,
Qui terram tenero circuniectu amplectitur:
Hunc ſummum habeto diuum,hunc perhibeto Iouem.

Aer autem (vt Stoici diſputant) interiectus inter mare & cœlum,Iunonis nomine con- 95
ſecratur,quæ eſt ſoror & coniunx Iouis,quòd & ſimilitudo eſt ætheris, & cum eo ſumma
coniunctio.Effœminarunt autem eum,Iunoníque tribuerunt,quòd nihil eo mollius. Sed
Iunonem à iuuando credo nominatam.Aqua reſtabat & terra,vt eſſent ex fabulis tria re-
gna diuiſa.Datum eſt igitur Neptuno alterum,Iouis vt volunt fratri, maritimũ omne re-
gnum,noménque productum,vt Portunus à portu,ſic Neptunus à nando,paulum primis
literis immutatis.Terrena autẽ vis omnis atque natura Diti patri dedicata eſt,qui diues vt
apud Græcos πλούτων,quia & recidant omnia in terras,& oriantur è terris. Cui Proſerpinã, *
(quod Græcorũ nomen eſt,ea enim eſt quæ περσεφόνη Græce nominatur)quam frugũ ſemen
eſſe volunt,abſconditámque quæri à matre fingunt.Mater autẽ eſt à gerendis frugibus Ce-
res tanquã geres,caſúque prima litera itidem immutata vt à Græcis.Nam ab illis quoque 97
δημήτηρ quaſi γημήτηρ nominata eſt.Iam qui magna verteret,Mauors. Minerua autẽ,quæ vel
minueret,vel minaretur. Quúmq; in omnibus rebus vim haberent maximã prima & ex-
trema,principem in ſacrificando Ianum eſſe voluerunt, quòd ab eundo nomen eſt ductũ:
ex quo trãſitiones peruiæ Iani, foréſque in liminibus prophanarũ ædium ianuæ nominã-
tur. Nam Veſtæ nomen à Græcis: ea eſt enim quæ ab illis ἑστία dicitur. Vis autem eius ad
aras & focos pertinet.Itaque in ea dea,quòd eſt rerum cuſtos intimarum,omnis & preca-
tio & ſacrificatio extrema eſt.Nec longe abſunt ab hac vi dii Penates,ſiue à penu ducto no
mine(eſt enim omne quo veſcuntur homines, penus) ſiue ab eo quòd penitus inſident, ex
quo etiam Penetrales à poetis vocantur.Iam Apollinis nomen eſt Græcum, quem ſolem
eſſe volunt. Dianam autem & Lunam eandem eſſe putant: quum Sol dictus ſit vel quia 99

solus ex omnibus syderibus est tantus: vel quia quum est exortus, obscuratis omnibus solus apparet. Luna à lucendo nominata sit: eadem est enim Lucina. Itaque vt apud Græcos Dianam, eámque luciferam, sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Diana omniuaga dicitur, non à venando, sed quòd in septem numeratur tanquam vagantibus. Diana dicta quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quòd ii maturescunt aut septem nõnunquam, aut, vt plerunque, nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, Menses nominantur. Concinnéque, vt multa Timæus, qui quum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagrauisse. adiunxit, Minime id esse mirandũ, quòd Diana quum in partu Olym-
101 piadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes veniret, Venerem nostri nominauerunt, atque ex ea potius venustas, quàm Venus ex venustate. Videtísne igitur vt à physicis rebus bene atq; vtiliter inuentis, tracta ratio sit ad cõmentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones erroréisque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus ornatúsque noti sunt. Genera præterea, cõiugia, cognationes, omniáque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec vero vt fabulæ ferunt, bellis prælijsque caruerunt: nec solum, vt apud Homerum quum duo exercitus contrarios alii dei ex alia parte defenderẽt, sed etiam vt cum Titanis, vt cum Gigantibus, sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis summǽque leuitatis. Sed tamen his fabulis spretis ac repu-
103 diatis, deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia poterunt intelligi: qui, qualésque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos deos & venerari & colere debemus. Cultus autem deorum est optimus, idémque castissimus atque sanctissimus, plenissimúsq; pietatis, vt eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur. Non enim philosophi solum, verumetiam maiores nostri superstitionem à religione separauerunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, vt sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati, quod nomen patuit postea latius. Qui autem omnia quæ ad cultum deorum pertinerent diligenter retractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, vt eligentes ex eligendo, tanquam à deligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. His enim in verbis omnibus inest vis legendi eadẽ quæ in religioso. Ita factum est in superstitioso & religioso, alte-
105 rum vitii nomen, alterũ laudis. Ac mihi videor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse: proximum est vt doceam deorum prouidentia mundum administrari. Magnus sanè locus est, & à vestris Cotta vexatus, ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis Vellei minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis, ceteros causa incognita condemnatis, velut à teipso hesterno die dictum est, anum fatidicam Pronœam à Stoicis induci, id est prouidentiam. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his prouidentiam fingi quasi quandã deam singularem quæ mundum omnem gubernet & regat: sed id præcise dicitur, vt siquis dicat Atheniensium remp. consilio regi, desit illud Ariopagi: sic quum dicimus prouidentia mundum administrari, deesse arbitrator deorum: plene autem & perfecte sic dici existimato, prouidentia deorum
107 mundum administrari. Ita salem istum quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere. Et mehercule si me audiatis, ne experiamini quidem, non decet, non datum est, non potestis. Nec verò hoc in te vno conuenit moribus domesticis ac nostrorum hominum vrbanitate limato, sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime qui ista peperit, hominem sine arte, sine literis, insultantem in omnes, sine acumine vllo, sine authoritate, sine lepôre. Dico igitur prouidentia deorum, mundum & omnes mundi partes, & initio constitutas esse, & omni tempore administrari, eámque disputationem tres in partes nostri ferè diuidunt. Quarum prima pars est, quæ ducitur ab ea ratione quæ docet esse deos: quo concesso confitendum est eorum cõsilio mundum administrari. Secunda est autem quæ docet omnes res subiectas esse naturæ sentienti, ab eáque omnia pulcherrime ge-

ri:quo conſtituto ſequitur ab animantibus principiis eam eſſe generatam. Tertius eſt locus 109
qui ducitur ex admiratione rerum cæleſtium atque terreſtrium. Primum igitur aut negan-
dum eſt eſſe deos, quod & Democritus ſimulacra, & Epicurus imagines inducens quodam
pacto negat: aut qui deos eſſe concedant, his fatendum eſt eos aliquid agere, Idque præcla-
rum. Nihil eſt autem præclarius mundi adminiſtratione: deorum igitur conſilio admini-
ſtratur. Quod ſi aliter eſt, aliquid profecto ſit neceſſe eſt melius & maiore vi præditũ quàm
deos, quale id cunque eſt, ſiue inanima natura, ſiue neceſſitas vi magna incitata, hæc pul-
cherrima opera efficiens quæ videmus. Non eſt igitur natura deorum præpotẽs neque ex-
cellens, ſiquidem ea ſubiecta eſt ei vel neceſſitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terræ regã-
tur. Nihil eſt autem præſtantius deo: ab eo igitur mundum neceſſe eſt regi. Nulli igitur eſt
naturæ obediens aut ſubiectus deus: omnem ergo regit ipſe naturam. Etenim ſi concedi- 111
mus intelligentes eſſe deos, concedimus etiam prouidentes, & rerum quidem maximarum.
Ergo vtrum ignorãt quæ res maximæ ſint, quóque eæ modo tractandæ & tuendæ, an vim
non habent qua tantas res ſuſtineant & gerant? At & ignoratio rerum aliena naturæ deo-
rum eſt, & ſuſtinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in maie-
ſtatem deorum: ex quo efficitur id quod volumus, deorum prouidentia mundum admi-
niſtrari. Atqui neceſſe eſt quum ſint Dii, ſi modo ſint, vt profecto ſunt, animantes eſſe, nec
ſolum animantes, ſed etiam rationis compotes, inter ſéque quaſi ciuili conciliatione & ſo-
cietate coniunctos, vnum mundum vt communem remp. atque vrbem aliquam regentes.
Sequitur vt eadem ſit in iis quæ humano in genere ratio, eadem veritas vtrobique ſit, ea-
démque lex, quæ eſt recti præceptio, prauíque depulſio. Ex quo intelligitur prudentiã quo- 113
que & mentem à deis ad homines perueniſſe, ob eámque cauſam maiorũ inſtitutis mens,
fides, virtus, concordia, conſecratæ & publice dedicatæ ſunt. Quæ quî conuenit penes deos
eſſe negare, quum eorum auguſta & ſancta ſimulacra veneremur? Quod ſi ineſt in homi-
num genere mens, fides, virtus, concordia, vnde hæc in terrã niſi à ſuperis defluere potue-
runt? Cúmque ſint in nobis, conſilium, ratio, prudentia, neceſſe eſt deos hæc ipſa habere ma
iora: nec habere ſolum, ſed etiam his vti in maximis & optimis rebus. Nihil autem nec
maius nec melius mundo. neceſſe eſt ergo eum deorum cõſilio & prouidentia adminiſtra-
ri. Poſtremo quum ſatis docuerimus hos eſſe deos, quorum inſignem vim & illuſtrem fa-
ciem videremus, ſolem dico, & lunam, & vagas ſtellas, & inerrantes, & cælum & mundum
ipſum, & earum rerum vim, quæ ineſſent in omni mundo cum magno vſu & commodi-
tate generis humani, efficitur omnia regi diuina mente atque prudentia. Ac de prima qui- 115
dem parte ſatis dictum eſt. Sequitur vt doceam omnia ſubiecta eſſe naturæ, eáque ab ea
pulcherrime geri. Sed quid ſit ipſa natura, explicandum eſt antè breuiter, quo facilius id
quod docere volumus, intelligi poſſit. Nãque alii naturam eſſe cenſent, vim quandam ſi-
ne ratione cientem motus in corporibus neceſſarios. Alii autem vim participem rationis
atque ordinis tanquam via progredientem, declarantémque quid cuiuſque rei cauſa effi-
ciat, quid ſequatur: cuius ſolertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex conſequi poſſit i-
mitando. Seminis enim vim eſſe tantam, vt id quanquam ſit perexiguum, tamen ſi incide-
rit in concipientem cõprehendentémque naturam, nactúmque ſit materiam, qua ali auge-
ríque poſſit, ita fingat & efficiat in ſuo quidque genere, partim vt tantũmodo per ſtirpes a-
lantur ſuas, partim vt moueri etiam & ſentire & appetere poſſint, & ex ſeſe ſimilia ſui gi-
gnere. Sunt autẽ qui omnia naturæ nomine appellent, vt Epicurus, qui ita diuidit, omniũ 117
quæ ſint naturam eſſe corpora & inane, quǽque his accidant. Sed nos quum dicimus na-
tura conſtare, adminiſtraríque mundũ, non ita dicimus vt glebã, aut fragmentũ lapidis, aut
aliquid eiuſmodi, nulla cohærendi natura, ſed vt arborẽ, vt animal, in quibus nulla teme-
ritas, ſed ordo apparet, & artis quædã ſimilitudo. Quòd ſi ea quæ à terra ſtirpibus cõtinen-
tur, arte naturæ viuunt & vigẽt, profecto ipſa terra eadem vi cõtinetur arte naturæ: quippe
quæ grauidata ſeminibus omnia pariat & fundat ex ſeſe, ſtirpes amplexa alat & augeat, ip-
ſaque alatur viciſſim à ſuperis externiſq; naturis: eiuſdémq; expirationibus aer alitur & æ-
ther, & omnia ſupera. Ita ſi terra natura tenetur & viget: eadem ratio in reliquo mũdo eſt:

ſtirpes enim terræ inhærent,animantes autẽ aſpiratione aeris ſuſtinentur,ipſéque aer no-
119 biſcum videt,nobiſcum audit,nobiſcũ ſonat. nihil enim eorum ſine eo fieri poteſt.Quin-
etiam mouetur nobiſcum.quacunque enim imus,quacunque mouemur,videtur quaſi lo-
cum dare & cedere:quǽque in medium locum mundi, qui eſt infimus, & quæ à medio in
ſupetum,quǽque conuerſione rotunda circũ medium feruntur,ea continentem mundi ef-
ficiunt, vnámque naturã.Et quum quatuor genera ſint corpotum,viciſſitudine eorũ mun
di natura eſt cõtinuata.Nam ex terra aqua,ex aqua oritur aer,ex aere æther,deinde retror-
ſum viciſſim ex æthere aer,inde aqua,ex aqua terra infima. Sic naturis his ex quibus om-
nia conſtant,ſurſum deorſum,vltro citróque cõmeantibus,mundi partium cõiunctio con
tinetur,quæ aut ſempiterna ſit neceſſe eſt hoc eodem ornatu quem videmus,aut certe per-
diuturna permanens ad longinquum & immenſum penè tempus:quorum vtrunuis vt ſit,
121 ſequitur natura mundum adminiſtrari.Quæ enim claſſium nauigatio, aut quæ inſtructio
exercitus:aut rurſus(vt ea quæ natura efficit,conferamus)quæ procreatio vitis,aut arboris,
quæ porrò animantis figura, conformatióque membrorum tantam naturæ ſolertiam ſi-
gnificat,quantã ipſe mundus? Aut igitur nihil eſt quod ſentiente natura regatur,aut mun-
dum regi confitendum eſt . Etenim qui reliquas naturas omnes earúmque ſemina conti-
neat,quî poteſt ipſe nõ natura adminiſtrari? vt ſiqui dentes & pubertatem natura dicat exi-
ſtere,ipſum autem hominẽ cui ea exiſtant non conſtare natura,non intelligat ea quæ effe-
rant aliquid ex ſeſe,perfectiores habere naturas quàm ea quæ ex iis efferãtur.Omnium au
tem rerum quæ natura adminiſtrantur ſeminator,& ſator,& parens,vt ita dicã,atque edu-
cator & altor eſt mũdus,omniáque ſicut mẽbra & partes ſuas nutricatur & cõtinet.Quòd
123 ſi mundi partes natura adminiſtrantur,neceſſe eſt mũdum ipſum natura adminiſtrari. Cu
ius quidem adminiſtratio nihil habet in ſe quod reprehẽdi poſſit.Ex iis enim naturis quæ
erant,quod effici optimum potuit effectum eſt.Doceat ergo aliquis potuiſſe melius,ſed ne
mo vnquam docebit. & ſiquis corrigere aliquid volet,aut deterius faciet: aut id quod fie-
ri non potuerit,deſiderabit.Quòd ſi omnes mundi partes ita conſtitutæ ſunt, vt neque ad
vſum meliores potuerint eſſe,neque ad ſpeciem pulchriores, videamus vtrum ea fortuitá-
ne ſint, an eo ſtatu, quo cohærere nullo modo potuerint niſi ſenſu moderante, diuináque
prouidentia.Si igitur meliora ſunt ea quæ natura,quàm illa quæ arte perfecta ſunt,nec ars
efficit quidquam ſine ratione, ne natura quidem rationis expers eſt habenda . Quî igitur
conuenit ſignum aut tabulam pictam quum aſpexeris,ſcire adhibitam eſſe artem: quúm-
que procul curſum nauigii videris,non dubitare quin id ratione atque arte moueatur : aut
quum ſolarium,vel deſcriptum,aut ex aqua contemplare, intelligere declarari horas arte
125 non caſu:mundum autem,qui & has ipſas artes,& earum artifices,& cũcta complectatur,
conſilii & rationis eſſe expertem putare? Quod ſi in Scythiam aut in Britãniam ſphæram
aliquis tulerit, hanc quam nuper familiaris noſter effecit Poſidonius, cuius ſingulæ con-
uerſiones idem efficiunt in ſole & in luna & in quinque ſtellis errantibus,quod efficitur in
cælo ſingulis diebus & noctibus:quis in illa barbarie dubitet quin ea ſphæra ſit perfecta ra
tione? Hi autem dubitant de mundo,ex quo & oriuntur & fiunt omnia,caſúne ipſe ſit ef-
fectus,aut neceſſitate aliqua,an ratione,ac mente diuina. & Archimedem arbitrantur plus
valuiſſe in imitandis ſphæræ cõuerſionibus,quàm naturam in efficiendis,preſertim quum
127 multis partibus ſint illa perfecta,quàm hæc ſimulata ſolertius.Atque ille apud Accium pa
ſtor qui nauem nunquam ante vidiſſet,vt procul diuinũ & nouum vehiculum Argonau-
tarum è monte conſpexit,primo admirans & perterritus hoc modo loquitur,

Tanta moles labitur
Fremebunda ex alto ingenti ſonitu & ſtrepitu,
Præ ſe vndas voluit,vertices vi ſuſcitat,
Ruit prolapſa,pelagus reſpergit,profluit:
Ita dum interruptum credas nimbum voluier,
Dum quod ſublime ventis expulſum,rapi
Saxum aut procellis,vel globoſos turbines

Existere ictos vndis concursantibus.
Nisi quas terrestres pontus strages conciet, 89
Aut forte Triton fuscina euertens specus,
Subter radices penitus vndanti in freto
Molem ex profundo saxeam, ad cælum eruit.

Dubitat primo quæ sit ea natura quam cernit ignotam, idémque iuuenibus visis, auditóque nautico cantu:
Sicut inciti atque alacres rostris perfremunt Delphini.
Item alia multa. Syluani melo
Consimilem ad aures cantum & auditum refert.

Ergo vt hic primo aspectu inanimũ quiddã, sensúque vacuum se putat cernere, pòst autem signis certioribus quale sit id de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mũdi conturbauerat, postea quũ vidissent motus eius 90 finitos & æquabiles, omniáq; ratis ordinibus moderata, immutabiliq; cõstantia, intelligere inesse aliquem non solũ habitatorem in hac cœlesti ac diuina domo, sed etiam rectorẽ & moderatorem & tanquã architectum tãti operis, tantiq; muneris. Nunc autẽ mihi videntur ne suspicari quidem quanta sit admirabilitas cœlestium rerũ atque terrestrium. Principio enim terra sita in media parte mundi, circunfusa vndique est hac animabili spirabilíque natura, cui nomẽ est Aer. Græcum illud quidem, sed perceptum iam tamẽ vsu à nostris, tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicatúrque tam æther Latine, quàm dicitur aer, etsi interpretatur Pacuuius,
Hoc quod memoro, nostri cœlum, Graii perhibent æthera.

Quasi vero non Graius hoc dicat. At Latine loquitur, si quidem nos non quasi Græce lo 92 quentem audiamus. Docet idem alio loco,
Graiugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flãmæ syderum existunt, quorum est princeps Sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior atque amplior quàm terra vniuersa: deinde reliqua sydera magnitudinibus immensis. Atque hi tãti ignes támque multi nõ modo nihil nocent terris, rebúsque terrestribus, sed ita prosunt, vt si mota loco sint, cõflagrare terras necesse sit, à tantis ardoribus moderatione & temperatione sublata. Hic ego nõ mirer esse quenquã, qui sibi persuadeat corpora quædã solida atque indiuidua vi & grauitate ferri, mundumque effici ornatissimũ & pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo cur nõ 93 idem putet, si innumerabiles vnius & viginti formæ literarum, vel aureæ, vel quales libet aliquò coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales. Ennii vt deinceps legi possint effici: quod nescio an ne in vno quidem versu possit tantũ valere fortuna. Isti autem quẽadmodum asseuerant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα Græci vocant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere atque casu mundum esse perfectum, vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest cõcursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur vrbem non potest, quæ sunt minus operosa, & multo quidem faciliora? Certe ita temere de mundo effutiunt, vt mihi quidem nunquam hunc admirabilem cœli ornatum, qui 95
» locus est proximus, suspexisse videantur. Præclare ergo Aristoteles, Si essent, inquit, qui sub
» terra semper habitauissent bonis & illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis atque
» picturis, instructáque rebus his omnibus, quibus abundãt hi, qui beati putantur, nec tamen
» exissent vnquã supra terram, accepissent autem fama & auditione esse quoddam numen &
» vim deorum: deinde aliquo tempore patefactis terræ faucibus ex illis abditis sedibus euadere in hæc loca quæ nos incolimus, atque exire potuissent, quum repente terram & maria
» cælúmque vidissent, nubiũ magnitudinẽ, ventorũmq; vim cognouissent, aspexissentq; so-
» lem, eiusque cũ magnitudinẽ pulchritudinémque, tũ etiam efficientiã cognouissent, quòd

is diem efficeret,toto cælo luce diffusa:quum autẽ terras nox opacasset,tum cælum totum «
cernerent astris distinctũ & ornatum,lunæque luminũ varietatem,cum crescentis, tum se- «
nescentis,corúmque omnium ortus & occasus,atque in omni æternitate ratos immutabi- «
139 lésque cursus. Hæc quum viderent,profectò & esse deos,& hæc tanta opera deorũ esse arbi- «
trarentur. Atque hæc quidẽ ille. Nos autẽ tenebras cogitemus tantas,quantæ quondã eru- «
ptione AEtnæorũ ignium finitimas regiones obscurauisse dicuntur, vt per biduum nemo
hominem homo agnosceret:quum autẽ tertio die sol illuxisset,tum vt reuixisse sibi vide-
rentur. Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret,vt subito lucẽ aspiceremus,quæ-
nam species cæli videretur? Sed assiduitate cotidiana, & consuetudine oculorũ assuescunt
animi,neque admirantur,neque requirunt rationes earũ rerum quas semper vident,proin-
de quasi nouitas nos magis quàm magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excita-
re. Quis enim hunc hominem dixerit,qui quum tam certos cæli motus, tam ratos astro-
rum ordines,támque inter se omnia connexa & apta viderit, neget in his vllam inesse ra-
tionem, eáque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur,nullo consilio assequi possu-
141 mus? An cum machinatione quadã moueri aliquid videmus,vt sphæram,vt horas,vt alia
permulta,non dubitamus quin illa opera sint rationis: quum autem impetum cæli cũ ad-
mirabili celeritate moueri vertíque videamus, cõstantissime conficientẽ vicissitudines an-
niuersarias, cum summa salute & conseruatione rerũ omnium, dubitamus quin ea nõ so-
lum ratione fiant,sed etiam excellẽti diuináque ratione? Licet enim iam remota subtilita-
te disputandi,oculis quodãmodo contemplari pulchritudinem rerum earum quas diuina
prouidentia dicimus cõstitutas. Ac principio terra vniuersa cernatur locata in media sede
mundi, solida & globosa, & vndique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus,
herbis,arboribus,frugibus. Quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili varietate
distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparũ
143 vestitus viridissimos,speluncarũ concauas altitudines, saxorum asperitates, impendẽtium
montium altitudines,immensitatésque camporũ. Adde etiam reconditas auri argentíque
venas,infinitámque vim marmoris. Quæ vero & quàm varia genera bestiarum vel cicurũ
vel ferarum?qui volucrum lapsus atque cantus?qui pecudum pastus?quæ vita syluestrium?
Quid iam de hominũ genere dicam, qui quasi cultores terræ constituti nõ patiuntur eam
nec immanitate beluarum efferari,nec stirpium asperitate vastari,quorúmque operibus a-
gri,insulæ,littoráque collucent distincta tectis & vrbibus? Quæ si vt animis, sic oculis vi-
dere possemus,nemo cunctam intuens terram de diuina ratione dubitaret. At vero quan-
ta maris est pulchritudo? quæ species vniuersi? quæ multitudo & varietas insularum? quæ
145 amœnitates orarum ac littorum? quot genera quámque disparia partim submersarum,
partim fluitantium & innantium beluarum,partim ad saxa natiuis testis inhærẽtium? Ip
sum autem mare sic terram appetens littoribus cludit, vt vna ex duabus naturis conflata
videatur. Exin mari finitimus aer die & nocte distinguitur. Isque tum fusus & extenuatus
sublime fertur,tum autem concretus in nubes cogitur,humorémque colligens terram au-
get imbribus,tum effluens huc & illuc,vẽtos efficit. Idem annuas frigorum & calorum fa-
cit varietates. Idémque & volatus alitum sustinet, & spiritus ductus alit & sustentat ani-
mantes. Restat vltimus,& à domiciliis nostris altissimus, omnia cingens & coercens cæli
complexus, qui idem AEther vocatur, extrema ora & determinatio mundi: in quo cum
admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. E quibus sol cuius ma-
147 gnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam voluitur, isque oriens & oc-
cidens diem noctemque conficit. Et modo accedens, tum autem recedens binas in singu-
lis annis reuersiones ab extremo contrarias facit: quarum in interuallo,tum quasi tristitia
quadam contrahit terram,tum vicissim lætificat,vt cum cælo hilarata videatur. Luna au-
tem quæ est(vt ostendunt mathematici)maior quàm dimidia pars terræ,iisdem spatiis va-
gatur quibus sol: sed tum congrediens cum sole,tum digrediens,& eam lucem quam à so
le accepit, mittit in terras, & varias ipsa lucis mutationes habet. Atque etiam tum subie-
cta atque opposita soli, radios eius & lumen obscurat, tum ipsa incidens in vmbram ter-

ræ, quum est è regione solis, interpositu interiectúque terræ, repente deficit. Iisdémque spatiis eæ stellæ quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodémque modo oriuntur & occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insistunt: quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo, quarum ita descripta distinctio est, vt ex notarum figurarum similitudine nomina inuenerint. Atque hoc loco me intuens, Vtar, inquit, carminibus Arati, eis quæ à te admodũ adulescentulo conuersa, ita me delectant quia Latina sunt, vt multa ex iis memoria teneam. Ergo vt oculis assidue videmus, sine vlla mutatione aut varietate, 149

Cetera labuntur celeri cælestia motu,
Cum cælóque simul noctésque diésque feruntur.

Quorũ contẽplatione nullius expleri potest animus naturæ cõstantiam videre cupiẽtis.

Extremúsque adeo duplici de cardine vertex Dicitur esse Polus.

Hunc circum ἄρκτοι duæ feruntur, nunquam occidentes:
Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
Altera dicitur esse Helice. 151

Cuius quidem clarissimas stellas, totis noctibus cernimus,
Quas nostri Septen soliti vocitare triones.

Paribúsque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem lustrat parua Cynosura.

Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto,
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim à nocte videtur.
Hæc vero parua est, sed nautis vsus in hac est,
Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.

Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,

Has inter veluti rapido cum gurgite flumen 153
Toruus Draco serpit subter superáque reuoluens
Sese, conficiénsque sinus è corpore flexos.

Eius cum totius est præclara species, in primis aspicienda est figura capitis atque ardor oculorum.

Huic non vna modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata.
E trucibúsque oculis duo feruida lumina flagrant:
Atque vno mentum radianti sydere lucet.
Obstipum caput & tereti ceruice reflexum,
Obtutum in cauda maioris figere dicas. 155

Et reliquum quidem corpus Draconis totis noctibus cernimus:

Hoc caput hic paulum sese subitóque recondit,
Ortus vbi atque obitus partim admiscetur in vna. Id autem caput
Attingens defessa velut mœrentis imago Vertitur.

Quam quidem Græci

Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur:
Hic illa eximio posita est fulgore Corona.

Atque hæc quidem à tergo. propter caput autem Anguitenens,

Quem claro perhibent ὀφιοῦχον nomine Graii:
Hic pressu duplici palmarum continet anguem. 157
Eius & ipse manet religatus corpore totto:
Nanque virum medium serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens grauiter vestigia ponit,
Atque oculos vrget pedibus, pectúsque Nepai.

Septentriones autem sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes,

Quòd quasi temone adiunctam præ se quatit Arctum.
Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti
Subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis Arcturus nomine claro.
Cuius subiecta fertur,
159 Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
Atque ita demetata signa sunt, vt in tantis descriptionibus diuina solertia appareat.
Et natos geminos inuiles sub caput Arcti,
Subiectus media est Cancer, pedibúsque tenetur
Magnu' Leo tremulam quatiens è corpore flammam.
Auriga
Sub læua Geminorum obductus parte feretur.
Aduersum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra læuum humerum claro obtinet.
Tum quæ sequuntur.
Verum hæc est magno atque illustri prædita signo.
Contra Hœdi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
Cuius sub pedibus
161 Corniger est valido connexus corpore Taurus.
Eius caput stellis conspersum est frequentibus:
Has Græci stellas Hyadas vocitare suerunt,
à pluendo: ὕειν enim est pluere: nostri imperite Suculas, quasi à suibus essent, non ab imbribus nominatæ. Minorẽ autẽ Septentrionem Cepheus passis palmis terga subsequitur.
Nanque ipsum ad tergum Cynosuræ vertitur Arcti.
Hunc antecedit
Obscura specie stellarum Casiepia.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda aufugiens aspectum mœsta parentis.
Huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti
163 Summum contingit caput aluo, stelláque iungens
Vna, tenet duplices communi lumine formas.
AEternum ex astris cupiens connectere nodum,
Exin contortis Aries tum cornibus hæret.
Quam propter
Pisces, quorum alter paulum prælabitur antè,
Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.
Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,
Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.
At propter læuum genus omni ex parte locatas
Paruas Vergilias tenui cum luce videbis.
Inde Fides leuiter posita & connexa videtur.
165 Inde est ales auis lato sub tegmine cœli.
Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totúsque deinceps Aquarius.
Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans
Corpore semifero magno Capricornus in orbe:
Quem quum perpetuo vestiuit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.
Hinc autem aspicitur
Vt sese ostendens emergit Scorpius alte,
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum.
Quem propter nitens pennis conuoluitur ales,
167 At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.
Deinde Delphinus.
Exinde Orion obliquo corpore nitens.
Quem subsequens
Feruidus ille Canis stellarum luce refulget.
Post Lepus subsequitur
Curriculum nunquam defesso corpore sedans.

At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit & squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustri tangentem corpore ripas.
Quam longe serpentem & manantem 169
Aspicies, procerâque vincla videbis,
Quæ retinent Pisces caudarum à parte locata.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.
Propter quæ Centaurus
Cedit Equi partis properans submergere Chelis.
Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,
Tendit, & illustrem truculentus cædit ad aram.
Hic sese infernis è partibus erigit Hydra,
Cuius longe corpus est fusum. 171
In medioque sinu fulgens Cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore coruus,
Rostro tundit & hic, Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem, Procyon Graio qui nomine fertur.

Hæc omnis descriptio syderum, atque hic tãtus cæli ornatus: ex corporibus huc & illuc
casu & temere cursantibus, potuisse effici cuiquam sano videri potest? Aut vero alia quæ na
tura mentis & rationis expers hæc efficere potuit, quæ non modo vt fierẽt, ratione eguerũt,
sed intelligi qualia sint sine summa ratione nõ possunt? Nec vero hæc solum admirabilia:
sed nihil maius, quàm quòd ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum,
vt nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes eius vndique medium lo- 173
cum capessentes nituntur æqualiter. Maxime autem corpora inter se iuncta permanent,
quum quasi quodam vinculo circundato colligantur: quod facit ea natura quæ per om-
nem mundum omnia mente & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & conuer
tit extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob eámque causam omnes eius partes vn-
dique æquabiles ipsæ per se atque inter se continentur, contingere idem terræ necesse est,
vt omnibus eius partibus in medium vergentibus (id autem medium, infimum in sphæ-
ra est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio grauitatis & põderum. Ea-
démque ratione mare quum supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, con-
globatur vndique æquabiliter, neque redundat vnquam, neque effunditur. Huic autem cõ-
tinens aer fertur ille quidem leuitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. Ita- 175
que & mari continuatus & iunctus est, & natura fertur ad coelum, cuius tenuitate & calore
temperatus vitalem & salutarem spiritum præbet animantibus. Quem complexa summa
pars cœli quæ AEthra dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admixtione con-
cretum, & cum aeris extremitate coniungitur. In æthere autem astra voluũtur, quæ se & ni
xu suo globata continent, & forma ipsa figuráque sua momenta sustentant. Sunt enim ro
tunda: quibus formis vt antè dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem stellæ natu-
ra flammeæ: quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur his qui à sole ex agris tepe
factis, & ex aquis excitantur, quibus altæ renouatǽque stellæ atque omnis æther refundũt
eadem, & rursum trahunt indidem, nihil vt ferè intereat, aut admodum paulum, quod a-
strorum ignis & ætheris flamma consumat. Ex quo euenturũ nostri putant id, de quo Pa- 177
nætium addubitare dicebant, vt ad extremum omnis mũdus ignesceret, quum humore cõ-
sumpto, neque terra ali posset, nec remearet aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non
posset: ita relinqui nihil præter ignem: à quo rursum animante, ac deo renouatio mundi fie
ret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximé-
que earum quæ errare dicuntur, quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, vt
quum summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interiecta Iouis illustret & tẽ
peret, infráque Martem duæ Soli obediant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat,

ab eóque luna illuminata grauiditates & partus afferat, maturitatésque gignendi. Quæ co-
pulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ, quem
non mouet, húc horum nihil vnquam reputauisse certo scio. Age vt à cœlestibus rebus ad
terrestres veniamus, quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? Princi-
179 pio eorum quæ gignuntur è terra stirpes & stabilitatem dant iis quæ sustinentur, & è terra
sucum trahunt, quo alantur ea quæ radicibus continentur, obducuntúrque libro aut corti
ce trũci, quo sint à frigoribus, & caloribus tutiores. Iam vero vites sic clauiculis adminicu-
la tanquam manibus apprehendunt, atque se ita erigunt vt animantes: quinetiam à cauli-
bus brassicis, si propter sati sint, vt à pestiferis & nocentibus refugere dicũtur, nec eos vlla ex
parte contingere. Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, vt in suo
quæque genere permaneãt? Quarũ aliæ coriis tectæ sunt, aliæ villis vestitæ, aliæ spinis hirsu
tæ: pluma alias, alias squama videmus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere ef
fugia pennarum. Pastũ autem animantibus large & copiose natura eum qui cuique aptus
erat comparauit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum conficiendúmque quæ
sit in figuris animantium, & quàm solers subtilísque descriptio partium, quámque admira
181 bilis fabrica membrorum. Omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita
locata sunt, vt nihil eorum superuacaneum sit, nihil ad vitam detinendam non necessa-
rium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum & appetitum, vt altero conatum habe-
rent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera à salutaribus. Iam vero alia
animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibúm-
que partim oris hiatu & dentibus ipsis capessunt, partim vnguium tenacitate arripiũt, par-
tim aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiã
aliorum ea est humilitas, vt cibum terrestrem rostris facile contingant: quæ autem altiora
sunt, vt anseres, vt cygni, vt grues, vt cameli, adiuuantur proceritate collorum. Manus e-
tiam data elephanto, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebat ad pa-
183 stum. At quibus bestiis erat is cibus vt alius generis escis vescerentur, aut vires natura de-
dit, aut celeritatem: data est quibusdam etiam machinatio quædam atque solertia. vt in a-
raneolis: aliæ quasi rete texunt, vt siquid inhæserit conficiant: aliæ autẽ vt ex inopinato ob-
seruant, & siquid incidit arripiunt, idque consumunt. Pina vero (sic enim Græce dicitur)
duabus grandibus patula conchis cum parua squilla quasi societatem coit comparandi ci-
bi. Itaque quum pisciculi parui in concham hiantẽ innatauerint, tũ admonita à squilla Pina
morsu cõprimit cõchas. sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quæritur. In quo ad-
mirandum est, congressúne aliquo inter se, an iã inde ab ortu naturæ ipsæ congregatæ sint.
Est etiam admiratio nõnulla in bestiis aquatilibus, his quæ gignũtur in terra, veluti croco-
dili, fluuiatilésque testudines, quædámque serpẽtes ortæ extra aquã, simulac primũ niti pos-
185 sunt, aquã persequũtur. Quinetiã anatũ oua gallinis sæpe supponimus, è quibus pulli orti
primo aluntur ab iis vt à matribus à quibus exclusi fotíque sunt: deinde eas relinquũt, & ef
fugiunt, sequentes cum primum aquam, quasi naturalem domũ videre potuerunt, tantam
ingenuit animantibus conseruandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptũ esse auẽ quã-
dam quæ Platalea nominaretur, eam sibi cibum quærere aduolantem ad eas aues quæ in
mari mergerent: quæ quum emersissent, piscémque cepissent, vsque eò premere earum capi-
ta mordicus, dum illæ captum amitterent, id quod ipsa inuaderet. Eadémque hæc auis scri
bitur conchis se solere complere, eásque quum stomachi calore cõcoxerit euomere, atque
ita eligere ex iis quæ sunt esculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere sese arena sole-
re, & moueri prope aquam: ad quas quasi ad escam pisces quum accesserint, confici à ranis
atque consumi. Miluo est quoddam bellum quasi naturale cum coruo. Ergo alter alterius
187 vbicunque nactus est oua, frangit. Illud vero ab Aristotele animaduersum, à quo pleraque,
quis potest non mirari? Grues quum loca calidiora petentes maria transmittant, triangu-
li efficere formam: eius autem summo angulo aer ab iis aduersus pellitur: deinde sensim ab
vtroque latere tanquam remis, ita pennis cursus auium leuatur. Basis autem trianguli, quã
efficiunt grues, ea tanquam à puppi ventis adiuuatur, eáque in tergo præuolantium colla

& capita reponunt. Quod quia ipſe dux facere non poteſt, quia non habet vbi nitatur, reuo lat vt ipſe quoque quieſcat: in eius locum ſuccedit ex iis quæ adquierunt, eáque viciſſitudo in omni curſu conſeruatur. Multa eiuſmodi proferre poſſum, ſed genus ipſum videtis. Iam vero illa etiam notiora, quanto ſe opere cuſtodiant beſtiæ, vt in paſtu circunſpectent, vt in cubilibus deliteſcant. Atque illa mirabilia: quid ea quæ nuper, id eſt paucis antè ſeculis 189
medicorum ingeniis reperta ſunt, vomitione canes, purgante autem aluos ibes AEgyptiæ •
curant. Auditum eſt pantheras, quæ in barbaria venenata carne caperentur, remediū quoddam habere, quo cum eſſent vſæ non morerentur. Capras autem in Creta feras quum eſſent confixæ venenatis ſagittis, herbam quærere quæ Dictamnus vocaretur, quam quum guſtauiſſent, ſagittas excidere dicunt è corpore. Ceruæque paulò ante partum perpurgāt ſe quadam herbula, quæ Seſelis dicitur. Iam illa cernimus, vt contra vim & metum ſuis ſe armis quæque defendat, cornibus tauri, apri dētibus, morſu leones: aliæ fuga ſe, aliæ occultatione tutantur. atramenti effuſione ſepiæ: torpore, torpedines: multæ etiā inſectātes odoris intolerabili fœditate depellūt. Vt vero perpetuus mundi eſſet ornatus, magna adhibita cura eſt à prouidentia deorum, vt ſemper eſſent & beſtiarum genera & arborum, omniúm- 191
que rerum quæ altæ aut radicibus à terra, aut ſtirpibus cōtinerentur. Quæ quidem omnia eam vim ſeminis habent in ſe, vt ex vno plura generentur: idque ſemen incluſum eſt in intima parte earum bacarum quæ ex quaque ſtirpe funduntur: iiſdémque ſeminibus & homines affatim veſcuntur, & terræ eiuſdem generis ſtirpium renouatione complētur. Quid loquar quanta ratio in beſtiis ad perpetuam conſeruationem earum generis appareat? Nam primū, aliæ mares, aliæ fœminæ ſunt, quod perpetuitatis cauſa machinata natura eſt. Deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendū aptiſſimæ, & in mare & in fœmina commiſcendorum corporum miræ libidines. Quum autem in locis ſemen inſedit, rapit omnem ferè cibum ad ſeſe, eóque ſeptum fingit animal. Quod quum ex vtero elapſum excidit, in iis animantibus quæ lacte aluntur, omnis ferè cibus matrum lacteſcere in- 193
cipit: eáque quæ pauloante nata ſunt, ſine magiſtro duce natura mammas appetūt, earúmque vbertate ſaturantur. Atque vt intelligamus nihil horū eſſe fortuitū, & hæc omnia eſſe opera prouidæ ſolertiſque naturæ, quæ multiplices fœtus procreant, vt ſues, vt canes, his mammarum data eſt multitudo, quas eaſdem paucas habent hæ beſtiæ quæ pauca gignūt. Quid dicā quantus amor beſtiarum ſit in educandis cuſtodiēdiſque iis quæ procreauerūt, vſque ad eum finem, dum poſſint ſe ipſa defendere? Etſi piſces vt aiunt, oua quum genuerunt relinquunt. Facile enim illa aqua & ſuſtinentur, & fœtum fundunt. Teſtudines autem & crocodilos dicunt, quum in terra partum ediderint, obruere oua, deinde diſcedere: ita & naſcuntur & educantur ipſa per ſeſe. Iam gallinæ auéſque reliquæ & quietū requirunt ad pariendū locū, & cubilia ſibi nidóſque conſtruunt, eóſque quàm poſſunt mollissime ſub- 195
ſternunt, vt quamfacillime oua ſeruentur: è quibus pullos quum excuderint, ita tuentur, vt & pennis foueant, ne frigore lædantur, & ſi eſt calor à ſole, ſe opponant. Quum autem pulli pennulis vti poſſunt, tum volatus eorum matres proſequuntur, reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad nōnullorū animantium, & earum rerum quas terra gignit conſeruationem & ſalutem, hominum etiam ſolertia & diligentia. Nam multæ & pecudes & ſtirpes ſunt, quæ ſine procuratione hominum ſaluæ eſſe non poſſunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. AEgyptū Nilus irrigat, & quum tota æſtate obrutam oppletámque tenuit, tum recedit, mollitóſque & oblimatos agros ad ſerendum relinquit. Meſopotamiam fertilem efficit Euphrates, in quā quotannos quaſi nouos agros inuehit. Indus vero, qui eſt omnium fluminum maximus, 197
non aqua ſolum agros lætificat & mitigat, ſed eos etiam conſerit. Magnam enim vim ſeminum ſecum frumenti ſimilium dicitur deportare. Multáque alia in aliis locis cōmemorabilia proferre poſſum, multos fertiles agros, alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas naturæ, quòd tam multa ad veſcendum, tam varia, & tam iucunda gignit? neque ea vno tempore anni, vt ſemper & nouitate delectemur & copia. Quàm tempeſtiuos autē dedit, quàm ſalutares non modo hominum, ſed etiam pecudum generi: iis denique om-

nibus quæ oriuntur è terra, ventos Etesias, quorum flatu nimii temperantur calores, ab iis
dem etiā maritimi cursus celeres & certi diriguntur? Multa prætereūda sunt, & tamē mul-
ta dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, æstus maritimi mul
tum accedentes & recedentes: montes vestiti atque syluestres: salinæ ab ora maritima remo
99 tissimæ: medicamentorum salutarium plenissimæ terræ: artes denique innumerabiles ad vi
ctum & ad vitam necessariæ. Iam diei noctísque vicissitudo conseruat animantes, tribuens
aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic vndique omni ratione concluditur, mente consi
lióque diuino omnia in hoc mundo, ad salutem omnium conseruationémque admirabili-
ter administrari. Sin quærat quispiam, cuiusnam causa tantarum rerum molitio facta sit,
arborúmne & herbarum, quæ quanquam sine sensu sunt, tamen à natura sustinentur? At
id quidem absurdum est. An bestiarum? Nihilo probabilius, deos mutarum & nihil intel-
ligentiū causa tantum laborasse. Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mūdum?
Eorum scilicet animantium, quæ ratione vtuntur. Hi sunt dii & homines, quibus profecto
nihil est melius. Ratio est enim quæ præstet omnibus. Itaque fit credibile, deorum & homi
101 num causa factum esse mūdum, quǽque in eo mundo sint omnia. Faciliúsque intelligitur,
à diis immortalibus hominibus esse prouisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, o-
mnísque humanæ naturæ figura atque perfectio. Nam quum tribus rebus animantium vi
ta teneatur, cibo, potione, spiritu, ad hæc omnia percipienda os est aptissimum, quod ad-
iunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his
extenuatur & mollitur cibus. Eorum aduersi acuti morsu diuidunt escas, intimi autē con-
ficiunt, qui Genuini vocantur: quæ confectio etiam à lingua adiuuari videtur. Linguā au-
tem ad radices eius hærens excipit stomachus, quò primum illabūtur ea quæ accepta sunt:
oris vtraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque
is agitatione & motibus linguæ quum depulsum & quasi detrusum cibum accepit, depel-
103 lit. Ipsius autem partes eæ quæ sunt infra id quod deuoratur, dilatantur: quæ autem supra,
contrahuntur. Sed quum aspera arteria (sic enim à medicis appellatur) ostium habeat adiū-
ctum linguæ radicibus, paulò suprà quàm ad linguā stomachus annectitur, eáque ad pul-
mones vsque pertineat, excipiátque animam, eam quæ ducta sit spiritu, eandémque à pul-
monibus respiret & reddat, tegitur quodam quasi operculo: quod ob quam causam datum
est? ne siquid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed quum alui natura subie-
cta stomacho, cibi & potionis sit receptaculum, pulmones autem & cor extrinsecus spiritū
ducant, in aluo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constant ferè è neruis. Est autem multi-
plex & tortuosa, arcétque & continet, siue illud aridum est siue humidum quod recipit, vt
id mutari & concoqui possit: eáque tum astringitur, tum relaxatur: atque omne quod acci-
105 pit, cogit & confundit, vt facile & calore quem multum habet exterendo cibo, & præterea
spiritu omnia cocta atque confecta, in reliquum corpus diuidantur. In pulmonibus autem
inest raritas quædam & assimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima:
qui tum se contrahunt aspirantes, tum in respiritu dilatant, vt frequenter ducatur cibus a-
nimalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem & aluo secretus à reliquo ci-
bo sucus is quo alimur, permanat ad iecur per quasdam à medio intestino vsque ad portas
iecoris (sic enim appellant) ductas & directas vias, quæ pertinent ad iecur, eísque adhærent.
Atque inde aliæ pertinētes sunt, per quas cadit cibus à iecore delapsus. Ab eo cibo quum est
secreta bilis, iisque humores qui è renibus profundūtur, reliqua se in sanguinem vertunt, ad
easdémque portas iecoris confluunt, ad quas omnes eius viæ pertinent: per quas lapsus ci-
107 bus ex hoc ipso loco in eam venam quæ Caua appellatur, confunditur, pérque eam ad cor
confectus iam coactúsque perlabitur. A corde autem in totum corpus distribuitur per ve-
nas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reli
quiæ cibi depellantur, tum astringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sanè diffici
le dictu est: sed tamen prætereundum est, nequid habeat iniucunditatis oratio. Illa potius
explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea ca-
lescit primum ipso ab spiritu, deinde cōtagione pulmonum, ex eáque pars redditur respi-

rando, pars concipitur cordis parte quadam, quam Ventriculum cordis appellant. Cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis à iecore per venam illam cauam influit, eóque modo ex his partibus & sanguis per venas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. Vtræque autem crebræ multǽque toto corpore intextæ vim quandam incredibilē artificiosi operis diuiníque testantur. Quid dicam de ossibus, quæ subiecta corpori mirabiles 109
cōmissuras habēt, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accōmodatas, & ad motū, & ad omnem corporis actionem? Huic adde neruos, à quibus artus continētur, eorúmque implicationem corpore toto pertinentem: qui sicut venæ & arteriæ à corde tractæ & profectæ in corpus omne ducuntur. Ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem, támque solertem, adiungi multa possunt, è quibus intelligatur quantæ res hominibus à diis, quámque eximiæ tributæ sint. Quæ primum eos humo excitatos, celsos & erectos constituit, vt deorum cognitionem cœlum intuentes capere possent. Sunt enim ex terra homines, nō vt incolæ atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque cœlestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem interpretes ac nūcii rerum, in capite tanquam in arce mirifice ad vsus necessarios & facti & collocati sunt. 111
Nam oculi tanquam speculatores altissimum locum obtinent, ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures quum sonum percipere debeant, qui natura in sublime fertur, rectè in altis corporū partibus collocatæ sunt. Itémque nares, & quòd omnis odor ad supera fertur, rectè sursum sunt: & quod cibi & potionis iudicium magnum earum est, non sine causa vicinitatem oris secutæ sunt. Iam gustatus qui sentire eorum quibus vescimur genera deberet, habitat in ea parte oris qua esculētis & potulētis iter natura patefecit. Tactus autē toto corpore æquabiliter fusus est, vt omnes ictus, omnésque nimios & frigoris & caloris appulsus sentire possimus. Atque vt in ædificiis architecti auertunt ab oculis naribúsque dominorū ea quæ profluētia necessario tetri essent aliquid habitura, sic natura res similes procul amādauit à sensibus. Quis vero opifex præter naturā, qua nihil potest esse cal- 113
lidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus: quæ primum oculos membranis tenuissimis vestiuit & sepsit, quas primum perlucidas fecit, vt per eas cerni posset: firmas autem, vt continerentur. Sed lubricos oculos fecit & mobiles, vt & declinarent, siquid noceret, & aspectum quò vellent facile conuerterent. Aciésque ipsa qua cernimus, quæ Pupula vocatur, ita parua est, vt ea quæ nocere possint facile vitet: palpebræque quæ sunt tegmenta oculorum mollissimæ tactu ne læderent aciem aptissime factæ, & ad claudendas pupulas, nequid incideret, & ad aperiendas: idque prouidit vt identidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitǽque sunt palpebræ tanquam vallo pilorum, quibus & apertis oculis siquid incideret repelleretur, & somno conniuentibus, quum oculis ad cernendum non egeremus, vt qui tanquam inuoluti quiescerent. Latent præterea vtiliter, excelsis vndique parti- 115
bus sepiuntur. Primum enim superiora superciliis obducta sudorem à capite & à fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subiectæ, leuitérque eminentes. Nasúsque ita locatus est, vt quasi murus oculis interiectus esse videatur. Auditus autem semper patet: eius enim sensu etiam dormientes egemus, à quo quum sonus est acceptus, etiam è somno excitamur. Flexuosum iter habet nequid intrare possit, si simplex & directū pateret. Prouisum etiam, vt siqua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium tanquam in visco inhæresceret. Extrà autem eminent quæ appellantur aures, & tegēdi causa factæ tutandíque sensus, & ne adiectæ voces laberentur atque errarent, prius quàm sensus ab his pulsus esset. Sed duros & quasi corneolos habēt introitus, multísque cū flexibus, 117
quòd his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca & in fidibus testudine resonatur, aut cornu, & ex tortuosis locis & inclusis referūtur ampliores. Similiter nares, quæ semper propter necessarias vtilitates patent, contractiores habent introitus, nequid in eas quod noceat possit peruadere, humorémque semper habent ad puluerem multáque alia depellenda non inutilem. Gustatus præclare septus est: ore enim continetur, & ad vsum apte, & ad incolumitatis custodiam. Omnísque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in his artibus quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, cælatis-

que formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius: colorum etiam & figurarum tum venustatem atque ordinem, & (vt ita dicam) decentiam oculi iudicant, atque etiam alia maiora. Nam & virtutes & vitia cognoscunt, iratum, propitium, lætantem, dolentem, fortem, ignauum, audacem, timidúmque cognoscunt. Auriúmque
119 item est admirabile quoddam artificiosúmque iudicium, quo iudicatur & in vocis & in tibiarum neruorúmque cãtibus varietas sonorum, interualla, distinctio, & vocis genera permulta, canorum fuscum, leue asperum, graue acutum, flexibile durum, quæ hominum solum auribus iudicantur. Nariúmque item & gustandi, & arte tangẽdi magna iudicia sunt, ad quos sensus capiendos & perfruẽdos plures etiam quàm vellem artes repertæ sunt. Perspicuum est enim quò compositiones vnguentorum, quò ciborũ conditiones, quò corporum lenocinia processerint. Iam vero animum ipsum, mentémque hominis, rationem, cõsilium, prudentiam, qui non diuina cura perfecta esse perspicit, his ipsis rebus mihi videtur carere, de quo dum disputarem, tuam mihi dari velim Cotta eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres: quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis
121 coniunctio & cõprehensio esset in nobis, ex quo videlicet quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione concludimus, singulásque res definimus, circũscriptéque complectimur. Ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit, qua ne in deo quidem est res vlla præstantior. Quanta vero illa sunt, quæ vos Academici infirmatis & tollitis, quod & sensibus & animo, ea quæ extra sunt percipimus atque cõprehendimus? Ex quibus collatis inter se & comparatis artes quoque efficimus partim ad vsum vitæ, partim ad oblectationem necessarias. Iam vero domina rerum (vt vos soletis dicere) eloquendi vis quàm est præclara, quámque diuina? quæ primum efficit vt & ea quæ ignoramus discere, & ea quæ scimus alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos à timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiásque restinguimus: hæc nos iuris, legum, vrbium societate deuinxit, hæc à vita im
123 mani & fera segregauit. At vsum autem orationis incredibile est, nisi diligẽter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim à pulmonibus arteria vsque ad os intimum pertinet, per quam vox principium à mente ducens, percipitur & funditur. Deinde in ore sita lingua est finita dentibus, & ea vocem immoderate profusam fingit & terminat, quæ sonos vocis distinctos & pressos efficit, quum & ad dentes & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum dẽtes, nares cornibus his qui ad neruos resonant in cantibus. Quàm vero aptas, quámque multarũ artium ministras manus, natura homini dedit? Digitorũ enim contractio facilis, facilísque porrectio propter molles cõmissuras, & artus nullo in motu laborat. Itaque ad pingẽdum, fingendũ, ad scalpendum, ad neruorum eliciendos sonos, ad tibiarum, apta manus est admonitione digitorum. Atque hæc oblectationis, illa necessitatis: cultus dico agrorum, extructionésque
125 tectorum, tegumenta corporum, vel texta, vel suta, omnémque fabricam æris & ferri. Ex quo intelligitur adinuenta animo, percepta sensibus, adhibitis opificũ manibus omnia nos consecuros, vt tecti, vt vestiti, vt salui esse possimus: vrbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Iam vero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas inuenitur & copia. Nam & agri multa ferunt manu quæsita, quæ vel statim consumantur vel mandentur condita vetustati: & præterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volantibus, partim capiẽdo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones, quorum celeritas, atque vis nobis ipsis affert vim & celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos iuga imponimus, nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canũ ad vtilitatem nostrã abutimur. Nos ex terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colẽdos agros ne-
127 cessariam. Nos æris, argenti, auri venas penitus abditas inuenimus, & ad vsum aptas, & ad ornatum decoras. Arborum autem cõfectione, omníque materia & culta & syluestri, partim ad calfaciẽdum corpus igni adhibito, & ad mitigandum cibũ vtimur, partim ad ædificandum, vt tectis septi frigora calorésque pellamus. Magnos vero vsus affert ad nauigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes vndique ad vitam copiæ: quásque res vio

lentiſſimas natura genuit,earum moderationem nos ſoli habemus maris atque ventorum
propter nauticarum rerum ſciẽtiam, plurimíſque maritimis rebus fruimur atque vtimur.
Terrenorum item commodorum omnis eſt in homine dominatus. Nos campis,nos mon
tibus fruimur: noſtri ſunt amnes,noſtri lacus:nos fruges ſerimus,nos arbores:nos aquarum
inductionibus terris fœcunditatem damus,nos flumina arcemus,dirigimus,auertimus:no 29
ſtris denique manibus in rerum natura,quaſi alteram naturam efficere conamur. Quid ve
ro hominum ratio?non in cœlum vſque penetrauit? Soli enim ex animantibus nos, aſtro-
rum ortus,obitus,curſúſque cognouimus. Ab hominum genere finitus eſt dies,menſis,an-
nus,defectiones Solis & Lunæ cognitæ,prædicatǽque in omne poſterum tẽpus,quæ, quã-
tæ,quando futuræ ſint. Quæ contuens animus accipit ad cognitionem deorum,è qua ori-
tur pietas,cui coniuncta iuſtitia eſt:reliquǽque virtutes,è quibus vita beata exiſtit,par & ſi-
milis deorum,nulla alia re,niſi immortalitate:quæ nihil ad bene viuendum pertinet,cedẽs
cœleſtibus. Quibus rebus expoſitis,ſatis docuiſſe videor,hominis natura quãto omnes an-
teiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram ſitúmque membrorum, nec ingenii
mentíſque vim talem effici potuiſſe fortuna. Reſtat vt doceam,atque aliquando perorem, 31
omnia quæ ſint in hoc mundo,quibus vtantur homines,hominum cauſa facta eſſe, & pa-
rata. Principio ipſe mundus deorum hominúmque cauſa factus eſt: quǽque in eo ſunt, ea
parata ad fructum hominum & inuenta ſunt. Eſt enim mundus quaſi communis deorum
atque hominum domus aut vrbs vtrorumque. Soli enim ratione vtẽtes iure ac lege viuũt.
Vt igitur Athenas & Lacedæmonem Athenienſium Lacedæmoniorúmque cauſa putandũ
eſt conditas eſſe,omniáque quæ ſint in his vrbibus eorum populorum recte eſſe dicũtur,ſic
quæcunque ſunt in omni mundo,deorum atque hominum putanda ſunt. Iam vero circui
tus Solis & Lunæ , reliquorúmque ſyderum , quanquam etiam ad mundi cohærentiam
pertinent , tamen & ſpectaculum hominibus præbent. nulla eſt enim inſatiabilior ſpecies, 33
nulla pulchrior , & ad rationem ſolertiámque præſtantior . Eorum enim curſus dimetati,
maturitates temporum & varietates mutationéſque cognouimus : quæ ſi hominibus ſolis
nota ſunt,hominum facta eſſe cauſa iudicandum eſt. Terra vero fœta frugibus,& vario le-
guminum genere,quæ cum maxima largitate fundit,ea ferarúmne an hominum cauſa gi-
gnere videtur? Quid de vitibus oliuetíſque dicam? quarũ vberrimi lætiſſimíque fructus,ni-
hil omnino ad beſtias pertinent. Neque enim ſerendi,neque colendi, nec tempeſtiue deme-
tendi percipiendíque fructus,neque cõdendi,ac reponendi vlla pecudum ſciẽtia eſt:earúm-
que omnium rerum,hominum eſt & vſus & cura . Vt fides igitur & tibias eorum cauſa fa
ctas dicendum eſt,qui illis vti poſſent:ſic ea quæ dixi, iis ſolis confitendũ eſt eſſe parata qui
vtuntur. Nec ſiquæ beſtiæ furantur aliquid ex his aut rapiunt, illarum quoque cauſa ea na 35
ta eſſe dicimus . Neque enim homines murium aut formicarum cauſa frumentum cõdũt,
ſed coniugum,& liberorum,& familiarum ſuarum. Itaque beſtiæ furtim vt dixi fruuntur,
domini palàm & libere: hominum igitur cauſa eas rerum copias comparatas fatẽdum eſt.
Ni forte tanta vbertas,& varietas pomorum,eorúmque iucundus non guſtatus ſolum,ſed
odoratus etiam & aſpectus, dubitationem affert quin hominibus ſolis ea natura donaue-
rit:tantúmque abeſt vt hæc beſtiarum etiam cauſa parata ſint,vt ipſas beſtias hominũ gra
tia generatas eſſe videamus . Quid enim oues aliud afferunt , niſi vt earum villis confectis
atque contextis,homines veſtiantur?quæ quidem neque ali;neque ſuſtentari, neque vllum
fructum edere ex ſe ſine cultu hominum & curatione potuiſſent. Canum vero tam fida cu
ſtodia,támque amans dominorum adulatio,tantúmque odium in externos, & tam incre- 37
dibilis ad inueſtigandũ ſagacitas narium,tanta alacritas in venando, quid ſignificat aliud,
niſi ſe ad hominum commoditates eſſe generatos? Quid de bubus loquar? quorum ipſa ter
ga declarant non eſſe ſe ad onus accipiendum figurata, ceruices autem natæ ad iugum , tũ
vires humerorum & latitudines ad aratra extrahenda:quibus quum terræ ſubigerẽtur,fiſſio
ne glebarum ab illo aureo genere,vt poetæ loquũtur,vis nulla vnquã afferebatur.

Ferrea tum vero proles exorta repente eſt,
Auſáque funeſtum prima eſt fabricarier enſem,

Et gustare manu iunctum domitúmque iuuencum.

Tanta putabatur vtilitas percipi è bubus, vt eorum visceribus vesci scelus haberetur. Longum est, si mulorum persequar vtilitates & asinorum, quæ certe ad hominum vsum paratæ sunt. Sus vero quid habet præter escam? cui quidem ne putesceret, animã ipsam pro sa-
139 le datam dicit esse Chrysippus. Qua pecude quòd erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fœcundius. Quid multitudinem suauitatémque piscium dicam? quid auium? ex quibus tanta percipitur voluptas, vt interdum Pronœa nostra Epicurea fuisse videatur. Atque hæ ne caperentur quidem nisi hominum ratione atque solertia. quanquam aues quasdam, & alites, & oscines, vt nostri augures appellant, rerum augurandarum causa natas esse putamus. Iam vero immanes & feras beluas nanciscimur venando, vt & vescamur his, & exerceamur in venãdo ad similitudinẽ bellicæ disciplinæ: & vtamur domitis & cõdocefactis, vt elephãtis: multáque ex earũ corporibus remedia morbis & vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus & herbis, quarum vtilitates longinqui temporis vsu & periclitatione percepimus. Totam licet animis tanquam oculis lustrare terram, mariáque omnia: cernes iam spatia frugifera atque immensa camporum, vestitúsque densissimos
141 montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero tantum supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet vtilitas, quæ ad vsum hominũ orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud vero quod vterq; vestrũ arripiet fortasse ad reprehendẽdũ: Cotta, quia Carneades libẽter in Stoicos inuehebatur: Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus quàm prædicationem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum prouidentia consuli rebus humanis. Est enim profecto diuinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, cum in priuatis, tum maxime publicis. Multa cernunt aruspices, multa augures prouident, multa oraculis declarãtur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multæ sæpe res hominũ sententia
143 atque vtilitate partæ, multa etiã pericula depulsa sunt. Hæc igitur siue vis, siue ars, siue natura, ad sciẽtiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quàm à diis immortalibus data. Quæ si singula vos forte nõ mouent, vniuersa certe tamen inter se cõnexa atque cõiuncta mouere debebunt. Nec vero vniuerso generi hominũ solũ, sed etiã singulis à diis immortalibus cõsuli & prouideri solet: licet enim contrahere vniuersitatẽ generis humani, eámque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. Nam si omnibus hominibus qui vbique sunt, quacunque in ora ac parte terrarum ab huiusce terræ quã nos incolimus continuatione distantium, deos cõsulere censemus ob has causas quas antè diximus, his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem consulunt qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam
145 nos orbem terræ vocamus, etiã illis cõsulunt qui partes eius insulæ tenẽt, Europam, Asiã, Aphricam. Ergo & earum partes diligunt, vt Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum vrbium separatim ab vniuersis singulos diligũt, vt Pyrrhi bello Curiũ, Fabricium, Coruncanum: primo Punico Calatinum, Duellium, Metellum, Luctatiũ: secũdo Maximum, Marcellum, Aphricanum: post hos Paulum Gracchum, Catonem: patrúmve memoria, Scipionem, Læliũ. multósque præterea & nostra ciuitas & Græcia tulit singulares viros, quorum neminem nisi iuuante deo talem fuisse credendum est. Quæ ratio poetas, maximéque Homerum impulit, vt principibus heroum Vlyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli certos deos discriminũ & periculorum comites adiũgeret. Præterea ipsorũ deorum sæpe præsentiæ, quales suprà commemoraui, declarant ab his & ciuitatibus & singulis hominibus consuli. Quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ cum
147 dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. Multa præterea ostentis, multa in extis admonemur, multísque rebus aliis, quas diuturnus vsus ita notauit, vt artem diuinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu diuino vnquam fuit. Nec vero ita refellendum est, vt si segetibus aut vinetis cuiuspiam, tempestas nocuerit: aut siquid è vitæ cõmodis casus abstulerit, eum cui quid horum acciderit, aut inuisum deo, aut neglectũ à deo iudicemus. Magna dii curant, parua negligunt, magnis autem viris prospere semper omnes

tes: si quidem satis à nostris, & à principe philosophiæ Socrate dictum est de vbertatibus
virtutis & copiis. Hæc mihi ferè in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de natura
deorum. Tu autem Cotta, si me audias, eandem causam agas, téque & principem ciuem
putes, & Pontificem esse cogites. Et quoniam in vtranque partem vobis licet disputare, hāc
potius sumas, eámque facultatem disserendi quam tibi à rhetoricis exercitationibus accep 149
tam amplificauit Academia, potius huc conferas. Mala enim & impia consuetudo est cō-
tra deos disputandi, siue ex animo id fit, siue simulate.

MARCI TVLLII CICERONIS DE NATVRA DEORVM AD M. BRVTVM LIBER III.

QVAE QVVM Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Sero, inquit, mihi Balbe, præ-
cipis quid defendam. Ego enim te disputante quid contrà dicerem mecum ipse me-
ditabar, neque tam refellendi tui causa, quàm ea quæ minus intelligebam requi-
rendi. Quum autem suo cuique iudicio sit vtendum, difficile factu est me id sentire quod
tu velis. Hic Velleius, Nescis, inquit, quāta cū expectatione Cotta sim te auditurus. Iocū
dus enim Balbo nostro sermo tuus cōtra Epicurū fuit. Præbebo igitur ego me tibi vicis-
sim attentum cōtra Stoicos auditorem. Spero enim te, vt soles, bene paratum venire. Tū
Cotta, Si me hercule, inquit, Vellei: neque enim mihi par ratio cum Lucilio est ac tecū fuit.
Qui tandem? inquit ille. Quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus nō 3
magnopere pugnare, tantummodo negare deos esse non audet, nequid inuidiæ subeat aut
criminis. Quum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrísque humanis esse
præditos, sed eorum membrorum vsum nullum habere, ludere videtur, satísque putare si
dixerit esse quandam beatam naturam & æternam. A Balbo autem animaduertisti credo
quàm multa dicta sint, quámque etiam si minus vera, tamen apta inter se & cohærentia.
Itaque cogito, vt dixi, nō tā refellere eius orationem, quàm ea quæ minus intellexi requi-
rere. Quare Balbe tibi permitto, respōderéne mihi malis de singulis rebus quærēti ex te ea
quæ parum accepi, an vniuersam audire orationem meā. Tum Balbus, Ego vero siquid
tibi explanari voles, respōdere malo. Sin me interrogare non tam intelligendi causa, quàm 5
refellendi, vtrū voles faciam: vel ad singula quæ requiris statim respondebo, vel quum pero
raris ad omnia. Tum Cotta, Optime inquit: quamobrem sic agamus vt nos ipsa ducit
oratio. Sed antequàm de re, pauca de me. Non enim mediocriter moueor authoritate tua
Balbe, orationéque ea quæ me in perorando cohortabatur, vt meminissem me & Cottam
esse & Pontificē. Quod eo credo valebat, vt opiniones quas à maioribus accepimus de diis
immortalibus, sacra, cerimonias, religionésque defenderem. Ego vero eas defendam sem-
per, sempérque defendi: nec me ex ea opinione, quam à maioribus accepi de cultu deorum
immortalium, vllius vnquam oratio aut docti aut indocti mouebit. Sed quum de religio-
ne agitur, T. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scæuolam Pontifices maximos, non Zenonē,
aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor, habeóque C. Lælium Augurē eundémque sapiē-
tem, quē potius audiam dicentem de religione in illa oratione nobili, quàm quenquā prin
cipem Stoicorū. Quúmque omnis populi R. religio in sacra & in auspicia diuisa sit, tertiū 7
adiunctū sit, siquid prædictionis causa ex portētis & monstris Sibyllæ interpretes, aruspicésue monuerunt. Harū ergo religionum nullā vnquam contemnendam putaui: mihíque ita
persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis fundamenta iecisse nostræ ciuita-
tis: quæ nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalinm tanta esse po-
tuissent. Habes Balbe quid Cotta, quid Pontifex sentiat. Fac nunc ergo intelligam tu quid
sentias: à te enim philopho rationem accipere debeo religionis, maioribus autē nostris etiā
nulla ratione reddita credere. Tum Balbus, Quam igitur à me rationē, inquit, Cotta, de-
syderas? Et ille, Quadripertita, inquit, fuit diuisio tua. Primum, vt velles docere deos esse:

deinde, quales essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus humanis Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed expecto quid requiras.
9 Tū Cotta, Primū quidque videamus, inquit: etsi id est primū quod inter omnes nisi admodum impios conuenit, mihi quidem ex animo exuri non potest esse deos: id tamen ipsum quod mihi persuasum est, authoritate maiorū, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur à me velis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil vnquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitauerim: rudem me & integrum discipulū accipe, & ea quæ requiro doce. Dic igitur, inquit, quid requiras. Egóne? primum illud, Cur quod perspicuum in istam partem ne egere quidem oratione dixisses, quòd esset perspicuum & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animaduerti Cotta, sæpe quū in foro diceres, quamplurimis possis argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi da-
11 tet causa: atque hoc idem & philosophi faciūt, & ego vt potui feci. Tu autem qui id quæris, similiter facis ac si me roges cur te duobus contuear oculis, & non altero contuear, quū idem vno assequi possim. Tum Cotta, Quàm simile istud sit, inquit, tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est euidens de quo inter omnes conueniat, argumentari soleo: perspicuitas enim argumentatione eleuatur: nec si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur conuererere autem altero oculo causa non esset, quum idem obtutus esset amborum, & quum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas tam esse id perspicuum quàm tu velis, propterea multis argumētis deos esse docere voluisti. Mi-
13 hi enim vnū sat erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. Sed tu authoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta cur dii sint, rémque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiā facis. Mandaui enim memoriæ non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, quum cœlum suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

Quasi vero quisquā nostrum istum potius quàm Capitolinum, Iouem appellet: aut hoc perspicuū sit, cōstétque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius multíque præterea ne animantes quidē esse concedant. Graue etiam argumentum tibi videbatur, quòd opinio de
15 diis immortalibus & omnium esset, & quotidie cresceret. Placet igitur tantas res opinione stultorum iudicari, vobis præsertim qui illos insanos esse dicatis? At enim præsenteis videmus deos, vt apud Regillum Posthumius, in Salaria Vatienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram prælio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines homine natos, & quos Homerus qui recens ab illorum ætate fuit, sepultos dicit Lacedæmone, eos tu canteriis albis nullis calonibus obuiam Vatieno venisse existimas; & victoriam Populi R. Vatieno potius homini rustico quàm M. Catoni qui tum erat princeps, nunciauisse. Ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam vestigium vngulæ Castoris equi credis esse. Nónne mauis illud credere quod probari potest, animos præclarorum hominum, quales isti Tyndaridæ fuerunt, diuinos esse & æternos, quàm eos qui
17 semel cremati essent, equitare, & in acie pugnare potuisse? Aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet quomodo, nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellæ videntur? Nónne Aulo Posthumio ædem Castori & Polluci in foro dedicatam: nónne S. C. de Vatieno vides? Nam de Sagra, Græcorum etiam est vulgare prouerbium: qui quæ affirmant, certiora esse dicunt quàm illa quæ apud Sagram. His igitur authoribus nónne debes moueri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecū pugnas Balbe, ego autem à te rationes requiro.

Multa desiderantur.

Sequuntur quæ futura sunt: effugere enim nemo id potest, quod futurum est. Sæpe autem ne vtile quidem est scire quid futurum sit. Miserum est enim nihil proficientem angi,

nec habere ne ſpei quidem extremum, & tamen commune ſolatium: preſertim quum vos
iidem fato fieri dicatis omnia. Quod autē ſemper ex omni æternitate verū fuerit, id eſſe fa-
tum. Quid igitur iuuat, aut quid affert ad cauēdum, ſcire aliquid futurū, quū id certe futu-
rum ſit? Vnde porrò iſta diuinatio? quis inuenit fiſſum iecoris? quis cornicis cantū notauit?
quis ſortes? Quibus ego credo, nec poſſum Attii Nauii, quem cōmemorabas, lituū cōtem- 9
nere. Sed quî iſta intellecta ſunt, à philoſophis debeo diſcere preſertim quū plurimis de re-
bus iſti diuinis mētiuntur. At medici quoque (ita enim dicebas) ſæpe falluntur. Quid ſimi-
le medicina, cuius ego rationē video, & diuinatio quæ vnde oriatur non intelligo? Tu autē
etiā Deciorū deuotionibus placatos deos eſſe cenſes. Quæ fuit tāta eorum iniquitas, vt pla
cari Populo R. nō poſſent, niſi viri tales occidiſſent? Conſilium illud imperatoriū fuit, quod
Græci στρατήγημα appellant, ſed eorum Imperatorum qui patriæ conſulerent, vitæ non par-
cerent. Rebantur enim fore, vt exercitus Imperatorem equo incitato ſe in hoſtē immitten-
tem perſequeretur: id quod euenit. Nam Fauni vocē equidem nunquā audiui: tibi ſi audiuiſ
ſe te dicis credam: etſi Faunus omnino quid ſit neſcio. Non igitur adhuc quantum quidē
in te eſt Balbe intelligo deos eſſe: quos equidem credo eſſe, ſed nihil docent Stoici. Nā Cle 11
anthes, vt dicebas, quatuor modis formatas in animis hominū putat deorum eſſe notio-
nes. Vnus is modus eſt de quo ſatis dixi, qui eſt ſuſceptus ex præſenſione rerum futurarū.
Alter ex perturbationibus tempeſtatum, & reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerū
quas percepimus & copia. Quartus ex aſtrorum ordine cœlique conſtantia. De præſenſio-
ne diximus: de perturbationibus cœleſtibus, & maritimis, & terrenis, non poſſumus dicere
quum ea fiant, non eſſe multos qui illa metuant, & à diis immortalibus fieri exiſtiment.
Sed non id quæritur, ſintne aliqui qui deos eſſe putent: dii verum ſint nécne ſint, quæri-
tur. Nam reliquæ cauſæ quas Cleanthes affert, quarum vna eſt de commodorum quæ ca-
pimus copia, altera de temporū ordine cœlíque conſtantia, tum tractabuntur à nobis, quū
diſputabimus de prouidentia deorum: de qua plurima à te Balbe dicta ſunt: eodémque illa 13
etiam differemus, quod Chryſippum dicere aiebas, quoniam eſſet aliquid in rerum natura
quod ab homine effici non poſſet, eſſe aliquid homine melius: quæ in domo pulchra cum
pulchritudine mundi comparabas, & quum totius mundi conuenientiam conſenſúmque
afferebas. Zenoníſque breues & acutulas concluſiones in eam partem ſermonis, quam mo
do dixi, differemus. Eodémque tempore illa omnia quæ à te phyſice dicta ſunt de vi ignea,
déque eo calore ex quo omnia generari dicebas, loco ſuo quærētur, omniáque quæ è te nu
diuſtertius dicta ſunt, quū docere velles deos eſſe: quare & mundus vniuerſus, & Sol, & Lu-
na, & ſtellæ ſenſum ac mentem haberent, in idem tēpus reſeruabo. A te autē idem illud etiā
atque etiā quæram, quibus rationibus tibi perſuadeas deos eſſe. Tū Balbus, Equidem attu
liſſe rationes mihi videor: ſed eas tu ita refellis, vt quum me interrogaturus eſſe videare, & 15
ego me ad reſpondendum cōpararim, repentè auertas orationem, nec des reſpondendi lo-
cum. Itaque maximæ res tacite prætererūt de diuinatione, de fato: quibus de quæſtionibus
tu quidē ſtrictim, noſtri autē multa ſolent dicere, ſed ab hac quæſtione quæ nunc in mani
bus eſt ſeparātur. Quare ſi videtur noli agere cōfuſe, vt hoc explicemus hac ea diſputatione
quod quæritur. Optime, inquit Cotta. Itaque quoniā quatuor in partes totam quæſtio-
nem diuiſiſti, de primáque diximus, conſyderemus ſecundam, quæ talis mihi videtur fuiſ-
ſe, vt quum oſtendere velles quales dii eſſent, vt oſtenderes nullos eſſe. A cōſuetudine enim
oculorum animum abducere difficillimum dicebas: ſed quum deo nihil præſtantius eſſet,
non dubitabas quin mundus eſſet deus, quo nihil in rerum natura melius eſſet, modo poſ
ſemus eū animantē cogitare, vel potius vt cetera oculis, ſic animo hoc cernere. Sed quum 17
mundo negas quidquam eſſe melius, quid dicis melius? Si pulchrius, aſſentior: ſi aptius ad
vtilitates noſtras, id quoque aſſentior: ſin autem id dicis, nihil eſſe mundo ſapientius, nul-
lo modo prorſus aſſentior. Non quòd difficile ſit mentem ab oculis ſeuocare, ſed quo ma-
gis ſeuoco, eo minus id quod tu vis poſſum mente cōprehendere. Nihil eſt mundo melius
in rerum natura, ne in terris quidem vrbe noſtra: num igitur idcirco in vrbe eſſe rationē, co
gitationem, mentem putas? aut quoniā non ſit, num idcirco exiſtimas formicā anteponen-

dam esse huic pulcherrimæ vrbi, quòd in vrbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet Balbe, quid tibi concedatur, non teipsum quod velis sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis breuis, & vt tibi videbatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit, Quod ratione vtitur id melius est quàm id quod ratione non vtitur: nihil autem mũdo melius. ratione igitur mundus vtitur. Hoc si placet, iam efficies vt mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis hoc modo rationẽ poteris concludere, Quod literatũ est, id est melius quàm quod nõ est literatum. nihil autem mundo melius. literatus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus. Sæpe dixi nihil fieri sine deo, nec vllam vim esse naturæ, vt sui dissimilia possit effingere. Concedam non modo animantem & sapientem esse mundum, sed fidicinẽ etiam & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mũdum ratione vti putemus, nec cur animãtem quidem esse. Non est igitur mundus deus, & tamẽ nihil est eo melius: nihil est enim eo pulchrius, nihil est salutarius, nihil nobis ornatius aspectu, motúque constantius. Quòd si mundus vniuersus non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas, quarum te cursus æquabiles, æternique delectabant, nec mehercule iniuria. Sunt enim admirabili incredibilíque constantia. Sed nõ omnia Balbe quæ cursus certos & constantes habent, ea deo potius tribuenda sunt quàm naturæ. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constãtius? Quid freto Siciliensi? Quid Oceani feruore illis in locis,

Europam Libyámque rapax vbi diuidit vnda?

Quid æstus maritimi vel Hispanienses, vel Britannici, eorúmque certis temporibus, vel accessus vel recessus, sine deo fieri nónne possunt? Vide quæso, si omnis motus, omniáque quæ certis temporibus ordinem suum conseruant, diuina dicimus: ne tertianas quidem febres & quartanas diuinas esse dicendum sit, quarum reuersione & motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est: quod vos quum facere non potestis, tanquam in aram confugistis ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus & callidus. Versutos eos appello quorũ celeriter mens versatur: callidos autem quorum tanquam manus opere, sic animus vsu concalluit. Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, qui id efficit melior est homine. homo autem hæc quæ in mundo sunt, efficere non potest: qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit nisi deus? Est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam & rationem intersit, non distinguitur. Idémque si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius: id autem putare quenquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantiæ censet esse. Sit sanè arrogantis, pluris se putare quàm mundum: at illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere sensum, & rationem: hæc eadem & caniculam nõ habere. Et si domus pulchra sit, intelligamus eã dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus: sic igitur mundum deorũ domũ existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non quemadmodum docebo, à natura conformatum putarem. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, vnde animã arripuerimus, si nullus fuerit in mundo. Et ego quæro vnde orationem, vnde numeros, vnde cantus. Nisi vero loqui Solem cum Luna putamus quum propius accesserit: aut ad harmoniam canere mundum, vt Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt Balbe, naturæ non artificiose ambulantis, vt ait Zeno (quod quidem quale sit iam videbimus) sed omnia cientis & agitantis motibus & mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de cõuenientia cõsensúque naturæ, quã quasi cognatione continuatam cõspirare dicebas. Illud nõ probabã, quòd negabas id accidere potuisse, nisi ea vno diuino spiritu contineretur. Illa vero cohæret & permanet naturæ viribus, nõ deorum: éstque in ea iste quasi consensus, quã συμπάθειαν Græci vocant. Sed ea quo sua sponte maior est, eo minus diuina ratione fieri

existimanda est. Illa autem quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissoluitis ? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum: corpus autem immortale nullum esse, ne indiuiduum quidem, nec quod dirimi distrahíve non possit. Quúmque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id quasi ferendi & patiendi necessitatem. Et si omne animal mortale est: immortale nullum est. Ergo itidem, si omne animal secari ac diuidi potest, nullum est eorum indiuiduum, nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam & feren- 39
dam paratum est: mortale igitur omne animal & dissolubile & diuiduum sit necesse est. Vt enim si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum quod cōmutari non posset, item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti & æris: similiter igitur si omnia quæ sunt è quibus cuncta constant, mutabilia sunt, nullum corpus esse potest non mutabile. Mutabilia autem sunt illa è quibus omnia constant vt vobis videtur: omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, nō esset omne mutabile. Ita efficitur vt omne corpus mortale sit. Etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id quod est concretū ex his, aut ex aliqua parte eorū: horum autē nihil est quin intereat. Nā & terrenum omne diuiditur: & humor ita mollis est, vt facile pre- 41
mi collidíque possit: ignis vero & aer omni impulsu facillime pellitur, naturáque cedēs est maxime & dissipabilis. Prætereáque omnia hæc tum intereunt quum in naturam aliam cōuertūtur: quod fit quum terra in aquam se vertit, & quum ex aqua oritur aer, & ex aere æther, qúmque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant è quibus constet omne animal, nullum est animal sempiternum. Et vt hæc omittamus, tamen animal nullum inueniri potest quod neque natū vnquam sit, & semper sit futurum. Omne enim animal sensus habet: sentit igitur & calida & frigida, & dulcia & amara. Nec potest vllo sensu iucunda accipere, & non accipere contraria. Si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. Quod autē dolorem accipit, id accipiat etiā interitum necesse est. Omne igitur animal confitendum est esse mortale. Præterea si quid est quod nec voluptatem sentiat, nec 43
dolorē, id animal esse nō potest. Sin autē quod animal est, id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse æternum: & omne animal sentit: nullum igitur animal æternum est. Præterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit & declinatio naturalis. Appetuntur autem quæ secundum naturā sunt, declinantur contraria: & omne animal appetit quædā, & fugit à quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturā est: & quod est cōtra naturam, id habet vim interimendi. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt ex quibus effici cogíque possit, nihil esse quod sensum habeat quin id intereat. Etenim ea ipsa quæ sentiuntur, vt frigus, vt calor, vt voluptas, vt dolor, vt cetera, quū amplificata sunt interimunt, nec vllum animal est sine sensu: nullum igitur animal est æternum. Etenim aut simplex est natura animantis, vt vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida, quod quale sit ne intelligi quidem potest: aut concretum ex pluribus naturis, qua- 45
rum suum quæque locum habeat quò naturæ vi efferatur, alia infimum, alia summū, alia mediū. Hæc ad quoddā tempus cohærere possunt: semper autem, nullo modo possunt. Necesse est enim in suū quæque locum natura rapiatur. Nullū igitur animal est sempiternū. Sed omnia vestri Balbe solēt ad igneam vim referre, Heraclitum, vt opinor, sequentes, quē ipsum non omnes interpretantur vno modo: quem quoniam quid diceret intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. Itaque & animantis quū calor defecerit tū interire: & in omni natura rerum id viuere, id vigere quod caleat. Ego autē nō intelligo quomodo calore extincto corpora intereant, nō intereant humore aut spiritu amisso, præsertim quū intereant etiā nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido, veruntamen videamus exitū. Ita vultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo præter ignem: quū magis quàm præter animā, vnde animātiū quoque cō- 47
stet animus, ex quo anima dicitur. Quomodo autē hoc quasi concedatur sumitis, nihil esse animū nisi ignē ? Probabilius enim videtur tale quiddam esse animum, vt sit ex igni atque anima temperatum. Quòd si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura,

quoniam is quum inest in corporibus nostris, efficit vt sentiamus, non potest ipse esse sine sensu, rursus eadem dici possunt. Quidquid est enim quod sensum habeat, id necesse est sentiat & voluptatem & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. Ita fit vt ne ignem quidem efficere possitis æternum. Quid enim non eisdem vobis placet omnem ignem pastus indigere, nec permanere vllo modo posse nisi alatur? Alii autem solem, lunam, reliqua astra, aquis alia dulcibus, alia marinis? Eámque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec lõgius progrediatur solstitiali orbi, itémque brumali, ne lõ
49 gius discedat à cibo. Hoc totum quale sit, mox. Nũc autem concludatur illud, quod interire possit, id æternũ non esse natura. ignem autem interiturum esse nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. Qualem autem deum intelligere nos possumus, nulla virtute præditum? Quid enim, prudentiámne deo tribuemus, quæ constat ex scientia rerum bonarum & malarum, & nec bonarum nec malarũ, cui mali nihil est nec esse potest? Quid huic opus est delectu bonorum & malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus vtimur ad eam rem, vt apertis obscura assequamur. At obscurum deo nihil potest esse. Nã iustitia quæ suũ cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas & cõmunitas, vt vos dicitis, iustitiam procreauit. Temperantia autem constat ex prætermitten-
51 dis voluptatibus corporis: cui si locus in cœlo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi quî potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorũ deum nihil attingit. Nec ratione igitur vtentem, nec virtutẽ vlla præditum deum intelligere quî possumus? Nec vero vulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, quum ea consydero quæ dicuntur à Stoicis. Sunt enim illa imperitorum. Piscem Syrii venerantur. Omne ferè genus bestiarum AEgyptii consecrauerunt. Iam vero in Græcia multos habẽt ex hominibus deos, Alabandum Alabandi, Tenedi Tenem: Leucotheam quæ fuit Inò, & eius Palæmonem filium, cuncta Græcia, Herculem, AEsculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliósque cõplures, quos quasi nouos & ascriptitios ciues in cœlum receptos putant. Hæc igitur indocti. Quid vos philosophi, qui meliora? Omitto illa: sunt enim præclara. sit sanè deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

53 Sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

Quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? Mihi quidem sanè multi videntur: singulas enim stellas numeras deos, eósque aut beluarum nomine appellas, vt capram, vt lupam, vt taurum, vt leonem: aut rerum inanimarum, vt Argò, vt aram, vt coronam. Sed vt hæc concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? Quum fruges Cererem, vinum Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis vtimur vsitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud quo vescatur deum credat esse? Nam quos ab hominibus peruenisse dicis ad deos, tu reddes rationẽ quẽadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter. Quo modo nũc quidem est, non video quo pacto ille cui in monte OEtæo illatæ lampades fuerint, vt ait
55 Accius, in domum æternam patris ex illo ardore peruenerit, quem tamen Homerus apud inferos conueniri facit ab Vlysse, sicut ceteros qui excesserant vita. Quanquam quem potissimum Herculem colamus, scire sanè velim. Plures enim tradũt nobis ii qui interiores scrutantur & recõditas literas, antiquissimum Ioue natum, sed item Ioue antiquissimo. Nam Ioues quoque plures in priscis Græcorum literis inuenimus. Ex eo igitur & Lisyto est is Hercules quem cõcertauisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus AEgyptius, quem aiunt Phrygias literas conscripsisse. Tertius est ex Idæis digitis, cui inferias afferunt. Quartus Iouis est, Asteriæ Latonæ sororis, qui Tyri maxime colitur, cuius Carthaginẽ filiũ ferunt. Quintus in India qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Iuppiter genuit: sed tertius Iuppiter, quoniam vt iam docebo, plures Ioues etiam accepimus. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo meliora me didicisse de
57 colendis diis immortalibus iure põtificio & more maiorũ, capedũculis quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quàm rationibus Stoicorũ. Si enim vos sequar, dic quid ei respõdeã, qui me sic roget, Si dii sunt, súntne etiã nymphæ deæ?

si nymphæ, Panisci etiam & Satyri. Hi autem non sunt: ne nymphæ deæ quidem igitur. At earum templa sunt publice vota & dedicata. Quid igitur: ne ceteri quidem ergo dii, quorũ templa sunt dedicata: Age porrò Iouem & Neptunum deum numeras: ergo etiam Orcus frater eorum deus, & illi qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Pyriphlegeton, tum Charon, tum Cerberus dii putandi. Ad id quidem repudiandum ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus: Hæc Carneades agebat, nõ vt deos tolleret: quid enim philosopho minus conueniens: sed vt Stoicos nihil de diis explicare cõuinceret. Itaque insequebatur. Quid enim, aiebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest, quem vulgo maxime colunt ad occidentem? Qui si est deus, 59
patrem quoque eius Cœlum esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cœli quoque parentes dii habẽdi sunt æther & dies: eorúmque fratres & sorores, qui à genealogis antiquis sic nominantur, amor, dolus, metus, labor inuidentia, fatum senectus, mors tenebræ, miseria querela, gratia fraus, pertinacia, Parcæ, Hesperides, somnia, quos omnes Erebo & Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda. Quid Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros, deos esse dices: de Hercule, AEsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque atque illi, apud quosdam etiam multo magis: ergo hi dei sunt habendi, mortalibus nati matribus. Quid Aristæus qui oliuæ dicitur inuentor, Apollinis filius: Theseus qui Neptuni: reliqui quorum patres dii sunt, non erunt in deorum numero: Quid, quorum matres: opinor etiam magis. Vt e- 61
nim in iure ciuili, qui est matre libera liber est: item iure naturæ, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypalinses insulani sanctissimum colunt: qui si deus est, & Orpheus, & Rhesus dii sunt, Musa matre nati: nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur, quo modo illi sunt: Vide igitur ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque Balbe visus es dicere. Quo modo autem potes si Latonam deam putes, Hecaten non putare, quæ matre Asteria est sorore Latonæ: An hæc quoque dea est: vidimus enim eius aras delubráque in Græcia. Sin hæc dea est, cur non Eumenides: Quæ si deæ sunt, quarum & Athenis fanũ est, & apud nos, vt ego interpretor, lucus Furinæ, Furiæ deæ sunt, speculatrices, credo, & vindices & facinorũ & sceleris. Quod si tales dii sunt vt rebus humanis intersint, Na- 63
tio quoque dea putanda est, cui quum fana circuimus in agro Ardeati rem diuinam facere solemus: quæ quia partus matronarum tueatur, à nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est, dii omnes illi qui commemorabantur à te, honos, fides, mens, concordia: ergo etiam spes, moneta, omniáque quæ cogitatione nobismetipsis possumus fingere. Quod si verisimile non est, ne illud quidem est, hæc vnde fluxere. Quid autem dicis: si dii sunt illi quos colimus & accepimus, cur non eodem in genere Serapim Isimque numeremus? Quod si facimus, cur Barbarorum deos repudiemus? Boues igitur & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea beluas in deorum numerum reponemus. quæ si reiiciamus, illa quoque vnde hæc nata sunt, reiiciemus. Quid deinde Inò dea 65
dicetur, & Leucothea à Græcis, à nobis Matuta dicetur, quum sit Cadmi filia? Circe autem & Pasiphae, & AEe è Perside Oceani filia natæ, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? Quanquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis: Quid Medeæ respondebis quæ duobus auis, Sole & Oceano, AEeta patre, matre Idyia procreata est: Quid huius Absyrto fratri qui est apud Pacuuium Egialeus: Sed illud nomen veterum literis vsitatius. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Inò. Hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaraus erit deus & Trophonius? Nostri quidem Publicani, quum essent agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege Censoria, negabant immortales esse vllos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii, est certe Erechtheus, cuius Athenis & delubrum vidimus & sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt: Quod si probabile non est, ne illa quidem superiora, vnde hæc manant, 67
probanda sunt. Atque in plerisque ciuitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia quo

libentius reip. causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam ho-
nore deorum immortalium esse cõsecratam. Ob eam enim ipsam causam Erechtheus A-
thenis filiǽque eius in numero deorum sunt. Itémque Leonaticum est delubrum Athenis,
quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est
vrbs illa condita, quàm quenquã nobilium deorũ: apud quos non inurbane Stratonicus,
vt multa, quum quidã ei molestius Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret,
Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem Balbe quæ tu à cœlo a-
strísque ducebas, quàm longe serpant nõ vides? Solem deum esse Lunámque, quorum alte-
69 rum Apollinem Græci, alteram Dianam putãt. Quod si Luna dea est, ergo etiam Lucifer,
ceteræque errantes numerum deorum obtinebunt. Igitur etiam inerrantes. Cur autem Ar-
qui species non in deorum numero reponatur? Est enim pulcher, & ob eam speciem, quia
causam habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse nata. Cuius si diuina natura est, quid
facies nubibus? Arcus enim ipse è nubibus efficitur, quodã modo coloratus: quarum vna e-
tiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erunt tẽ-
pestates, quæ Populi R. ritibus consecratæ sunt. Ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines dei
putandi. Nostri quidẽ duces mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueuerũt.
Iam si est Ceres à gerendo (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, & ita habetur: quæ est enim
alia Tellus? Sin terra, mare etiam, quem Neptunum esse dicebas. Ergo & flumina & fontes.
71 Itaque & fontis delubrũ Marso ex Corsica dedicauit: & in Augurum precatione, Tiberi-
num, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorũ fluminum nomina videmus.
Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio su-
perstitionis probabitur. Nihil ergo probandum horum est. Dicamus igitur, Balbe, oportet
contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in cœlum translatos, non re sed opi-
nione esse dicunt, quos auguste omnes sanctéque veneramur, Principio Ioues tres numerãt
ii qui theologi nominantur, ex quibus primum & secũdum natos in Arcadia: alterum pa-
tre AEthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum. Alterũ patre Cœlo, qui
genuisse Mineruam dicitur, quam principem & inuentricem belli ferunt. Tertium Creten-
sem Saturni filium, cuius in illa insula sepulchrũ ostenditur. Διόσκουροι etiam apud Graios
73 multis modis nominantur. Primi tres qui appellantur Anaces, Athenis ex Rege Ioue an-
tiquissimo & Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi, Ioue tertio nati
ex Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur à nõnullis Alco & Melampus, Emolus, Atrei fi-
lii, qui Pelope natus fuit. Iam Musæ primæ quatuor natæ Ioue altero Thelxiope, Acœde,
Arche, Melete. Secundæ Ioue tertio, & Mnemosyne procreatæ nouem. Tertiæ Ioue tertio,
Pierio natæ & Antiopa, quas Pieridas & Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus:
eodẽ numero quo proximæ superiores. Quúmque tu Solem quia solus esset appellatũ esse
dicas, Soles ipsi quàm multi à theologis proferũtur? Vnus eorũ Ioue natus, nepos AEthe-
ris, alter Hyperione. tertius Vulcano Nili filio, cuius vrbẽ AEgyptii volũt esse eã quæ He-
liopolis appellatur. Quartus is quem heroicis tẽporibus Acantho Rhodi peperisse dicitur,
75 Ialysum, Camirũ, Lindũ. Quintus qui Colchis fertur AEetã & Circen procreauisse. Vul-
cani item complures, Primus Cœlo natus, ex quo & Minerua Apollinem eum, cuius in tu-
tela Athenas antiqui historici esse voluerunt. Secundus in Nilo natus Opas, vt AEgyptii
appellant, quem custodem esse AEgypti volunt. Tertius è tertio Ioue & Iunone, qui Lem-
ni fabricæ traditur præfuisse. Quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam,
quæ Vulcaniæ nominabãtur. Mercurius vnus Cœlo patre, Die matre natus, cuius obscœ-
nius excitata natura traditur, quòd aspectu Proserpinæ commotus sit. Alter Valentis &
Phoronidis filius, is qui sub terris habetur, idem Throphonius. Tertius Ioue tertio natus
& Maia, ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. Quartus Nilo patre, quem AEgyptii ne-
phas habent nominare. Quintus quẽ colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemisse,
77 ob eamq; causam AEgypto præfuisse, atque AEgyptiis leges & literas tradidisse. Hũc AE-
gyptii Theyn appellãt, eodémque nomine anni primus mẽsis apud eos vocatur. AEscu-
lapiorũ primus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum inuenisse, primúsque vul-

nus dicitur obligauisse. Secundus secundi Mercurii frater, is fulmine percussus dicitur hu-
matus esse Cynosuris. Tertius Arsippi & Arsinoæ, qui primus purgationem alui, dentísque
euulsionem, vt ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe à Lusio flumine, sepulchrum &
lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is quem pauloante è Vulcano natũ esse di-
xi, custodem Athenarum. Alter Corybantis filius natus in Creta, cuius de illa insula cum
Ioue ipso certamen fuisse traditur. Tertius Ioue tertio natus & Latona, quem ex Hyperbo-
reis Delphos ferunt aduenisse. Quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellãt, 79
quòd ab eo se leges ferũt accepisse. Dianæ itẽ plures. Prima Iouis & Proserpinæ, quæ pin
natum Cupidinem genuisse dicitur. Secunda notior, quam Ioue tertio & Latona natã ac-
cepimus. Tertia patre Vpi traditur, Glauca matre, eam sæpe Græci Vpim paterno nomi-
ne appellant. Dionysios multos habemus, Primũ Ioue & Proserpina natum. Secundum
Nilo, qui Nysam dicitur interemisse. Tertium Caprio patre, eúmque Regem Asiæ præfuis
se dicunt: cuius Abazea sunt instituta. Quartum, Ioue & Luna, cui sacra Orphica putan-
tur confici. Quintum Niso natũ & Thione, à quo trieterides cõstitutæ putantur. Venus
prima Cœlo & Die nata, cuius Eli delubrum videmus. Altera spuma procreata, ex qua &
Mercurio Cupidinem secundũ natum accepimus. Tertia Ioue nata & Diona, quæ nupsit
Vulcano: sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur. Quarta Syria Tyróque concepta, quæ
Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse proditũ est. Minerua prima quã Apollinis ma- 81
trem suprà diximus. Secunda orta Nilo, quam AEgyptii Saitæ colunt. Tertia illa quam à
Ioue generatam suprà diximus. Quarta Ioue nata & Coryphe Oceani filia, quam Arca-
des Coriam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt. Quinta, Pallãtis quæ patrem
dicitur interemisse virginitatem suam violare conantem, cui pinnarum talaria affingunt.

Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur. Secũdus Mercurio & Venere se-
cunda. Tertius quidem est Anteros Marte & Venere tertia. Atque hæc quidem, & eiusmo-
di ex vetere Græciæ fama collecta sunt, quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur
religiones. Vestri autem non modo hæc non refellunt, verũetiam confirmant, interpretan-
do quorsum quidque pertineat. Sed eò iã vnde huc digressi sumus, reuertamur. Num cen-
ses igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? Nam mentem, fidem, spem, virtu-
tem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteráque huiusmodi, rerũ vim habere vi- 83
demus non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, vt mens, vt spes, vt fides, vt virtus,
vt concordia: aut optandæ nobis sunt, vt honos, vt salus, vt victoria, quarum rerum vtili-
tatem video, video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum
intelligam quũ cognouero. Quo in genere vel maxime est fortuna numeranda, quam ne-
mo ab inconstantia & temeritate seiunget, quæ digna certe non sunt deo. Iam vero quid
vos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominũ, exectum à filio Cœlum, vin-
ctum itidem à filio Saturnum? Hæc & alia generis eiusdem ita defenditis, vt hi qui ista fin
xerunt non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem no
minibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus quia se saturat annis. Mauors quia ma
gna vertit. Minerua quia minuit, aut quia minatur. Venus quia venit ad omnia. Ceres à ge 85
rendo. Quàm periculosa consuetudo? In multis enim nominibus hærebitis. Quid Veioui
facies? quid Vulcano? quanquam quoniam Neptunum à nando appellatũ putas, nullum e-
rit nomen quod non possis vna litera explicare vnde ductum sit. In quo quidem magis tu
mihi natare visus es, quàm ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit & minime neces-
sariam primus Zeno, pòst Cleanthes, deinde Chrysippus, cõmentitiarum fabularũ reddere
rationem, vocabulorũ cur quidque ita appellatum sit, causas explicare. Quod quum facitis
illud profecto confitemini, longe aliter se rem habere, atque hominũ opinio sit. Eos enim
qui dii appellantur, rerum naturas esse non figuras deorum. Qui tantus error fuit, vt perni
ciosis etiam rebus non nomẽ deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris
enim fanum in palatio, & ædem Larum, & aram malæ Fortunæ Exquiliis cõsecratam vi-
demus. Omnis igitur talis à philosophia pellatur error, vt quum de diis immortalibus dis- 87
putemus, dicamus digna diis immortalibus, de quibus habeo ipse quid sentiam, non ha-

beo autem quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis animũ cum intelligentia per mare pertinentem. idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris aut terræ non modo cõprendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quærendum est, vt & esse deos, & quales sint dii discere possim, quàm qualeis tu eos esse velis. Videamus ea quæ sequuntur. Primũ deorúmne prouidẽtia mundus regatur: deinde cõsulántne dii rebus humanis. Hæc enim mihi ex tua partitione restant duo, de quibus si vobis videtur, accuratius disserendũ puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam & ma-
65 iora expecto, & his quæ dicta sunt vehementer assentior. Tum Balbus: Interpellare te, inquit, Cotta, nolo: sed sumemus tempus aliud, efficiam profecto vt fateare. Sed

Multa desiderantur.

nequaquam istuc istac ibit, magna inest certatio.
Nam vt ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?

Niobe parúmne ratiocinari videtur, & sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud vero quàm callida ratione?

Qui volt quod volt, ita dat se res vt operam dabit.

Qui est versus omnium seminator malorum.

Ille trauersa mente mihi hodie tradidit repagula;
Quibus ego iram omnem recludam: atque illi perniciem dabo,
Mihi mœrores, illi luctum: exitium illi, exilium mihi.

67 Hanc videlicet rationem quam vos diuino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiæ non habent. Vidésne igitur quanto munere deorum simus affecti? Atque eadem Medea patrem patriámque fugiens,

Postquam pater appropinquat, iámque penè vt comprehendatur parat,
Puerum interea obtruncat: membráque articulatim diuidit,
Pérque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Vt dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret, illum vt mœror tardaret sequi;
Sibi salutem vt familiari pareret parricidio.

Huic vt scelus, sic ne ratio quidem defuit. Quid ille funestas epulas fratri comparans;
68 nónne versat huc & illuc cogitatione rationem?

Maior mihi moles, maius miscendum est malum,
Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit coniugem illexe in stuprum, de quo recte & verissime loquitur Atreus,

Quod re in summa summum esse arbitror
Periculum, matres coinquinari regias,
Contaminari stirpem, admisceri genus.

Ad id ipsum quàm callide qui regnum adulterio quærit?

Addo, inquit, huc quòd mihi portento cœlestũm pater
69 Prodigium misit, regni stabilimen mei.
Agnum inter pecudes aurea clarum coma,
Quendam Thyestem clepere ausum esse è regia;
Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.

Videtúrne summa improbitate vsus, nõ sine summa esse ratione? Nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita cõmunis penè maioribus. Sentit domus vniuscuiusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, prouinciæ, vt quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur: alterúmque & à paucis & raro, alterum & semper & à plurimis: vt satius fuerit nullam omnino nobis à diis immortalibus datam esse rationem, quàm tantã
70 cum pernicie datam. Vt vinum ægrotis quia prodest raro, nocet sæpissime, melius est non

adhibere omnino,quàm spe dubiæ salutis in apertam perniciem incurrere:sic haud scio an 97
melius fuerit,humano generi motũ istum celerem cogitationis,acumen,solertiam, quam
rationem vocamus,quoniam pestifera sint multis,admodũ paucis salutaria,non dari om-
nino,quàm tam munifice & tam large dari.Quàobrem si mens voluntásque diuina idcir-
co consuluit hominibus,quòd iis est largita rationem,iis solis cõsuluit,quos bona ratione
donauit:quos videmus,si modo vlli sint,esse perpaucos:nõ placet autem paucis à diis im-
mortalibus esse consultum:sequitur ergo vt nemini cõsultum sit.Huic loco sic soletis oc-
currere,Non idcirco non optime nobis à diis esse prouisum, quòd multi eorum beneficio
peruerse vterẽtur:etiam patrimoniis multos male vti, nec ob eam causam eos beneficium
à patribus nullum habere.Quisquam istuc negat?aut quæ est in collatione ista similitudo?
Nec enim Herculi nocere Deianira voluit, quum ei tunicam sanguine Cẽtauri tinctã de-
dit: nec prodesse Phæreo Iasoni, is qui gladio vomicam eius aperuit, quam sanare medici 99
non poterant.Multi enim & quũ obesse vellent,profuerunt:& quum prodesse,obfuerunt.
Ita nõ fit ex eo quod datur,vt voluntas eius quid dederit appareat:nec si is qui accepit,be-
ne vtitur,idcirco is qui dedit,amice dedit.Quæ enim libido,quæ auaritia,quod facinus aut
suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu & cogitatione, id est ratione perficitur?
Nam omnis opinio ratio est,& quidem bona ratio si vera, mala autem si falsa est opinio.
Sed à deo tantum rationem habemus,si modo habemus:bonam autem rationem aut nõ
bonam à nobis.Non enim vt patrimonium relinquitur,si ratio homini est beneficio deo-
rum data.Quid enim potius hominibus dii dedissent,si iis nocere voluissent?Iniustitiæ au
tem,intemperantiæ,timiditatis quæ semina essent si his vitiis ratio nõ subesset? Medea mo
do & Atreus commemorabantur à nobis heroicæ personæ inita subductáque ratione, ne- 101
faria scelera meditantes: quid leuitates comicæ,parúmne semper in ratione versantur? pa-
rúmne subtiliter disputat ille in Eunucho? Quid igitur faciam?
Exclusit,reuocat:redeam?non,si me obsecret.

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non du-
bitat pugnare ratione,qui in amore summo,summáque inopia,suaue esse dicit,
Parentem habere auarum,illepidum,in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui. Atque huic incredibili sententiæ ratiunculas
suggerit,
Aut tu illum fructu fallas,aut per literas
Auertas aliquod nomen,aut per seruolum 103
Percutias pauidum.Postremo à parco patre
Quod sumas,quanto dissipas libentius?

Idémque facilem & liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat:quem,
Neque quo pacto fallam,nec quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum aut machinam commoliar,
Scio quidquam:ita omnes meos dolos,fallacias,
Præstigias præstrinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli, quid machinæ, quid fallaciæ, præstigiǽque, num sine ratione esse
potuerunt?
O præclarum munus deorum,vt Phormio possit dicere,
Cedo senem,iam instructa sunt mihi in corde consilia omnia. 105

Sed exeamus è theatro,veniamus in forum,sessum ite precor.quid?vt iudicetur qui tabu
larium incenderit.Quod facinus occultius?at se Q.Sosius splendidus Eques R.ex agro Pi-
ceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas. id quoque L. Alenus fecit,
quum chirographum sex primorũ imitatus est.Quid hoc homine solertius?Cognosce a-
lias quæstiones,auri Tolosani, coniurationis Iugurthinæ. Repete superiora Tubuli de pe-
cunia capta ob rem iudicandam.Posteriora de incestu,rogatione Peducea. Tum hæc coti-
diana,sicæ,venena,peculatus, testamentorum etiam lege noua quæstiones. Inde illa actio,
Ope consilióque tuo furtum aio factum esse.Inde tot iudicia de fide mala, tutelæ,mãdati,

pro ſocio,fiduciæ,reliqua,quæ exempto,aut vendito,aut conducto, aut locato cõtra fidem
107 fiunt.Inde iudicium publicum rei priuatæ lege Laetoria.Inde euerriculum malitiarũ om-
nium,iudiciũ de dolo malo,quod C.Aquilius familiaris noſter protulit: quem dolũ idem
Aquilius tum teneri putat,quum aliud ſit ſimulatum,aliud actum. Hanc igitur tantam à
diis immortalibus arbitramur malorum ſementim eſſe factam? Si enim rationem homi-
nibus dii dederunt, malitiam dederunt. Eſt enim malitia,verſuta & fallax ratio nocendi.
Iidem etiam dii fraudem dederunt,facinus,ceteráque,quorum nihil nec ſuſcipi ſine ratio-
ne,nec effici poteſt.Vtinam igitur vt illa anus optat,

Ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes:

ſic iſtam calliditatẽ hominibus dii ne dediſſent,qua perpauci bene vtuntur,qui tamẽ ip-
109 ſi ſæpe à male vtentibus opprimuntur.Innumerabiles autẽ improbe vtuntur,vt donũ hoc
diuinum rationis & conſilii ad fraudẽ hominibus non ad bonitatẽ impartitum eſſe videa-
tur.Sed vrgetis identidem hominũ eſſe iſtam culpam,non deorum:vt ſi medicus grauita-
tem morbi,gubernator vim tempeſtatis accuſet: etſi hi quidẽ homunculi, ſed tamen ridi-
culi.Quis enim te adhibuiſſet,dixerit quiſpiam,ſi iſta non eſſent? Cõtra deum licet diſpu-
tare liberius.In hominũ vitiis ais eſſe culpam.eam dediſſes hominibus rationem,quæ vi-
tia culpámque excluderet.Vbi igitur locus fuit errori deorũ?nam patrimonia ſpe bene tra
dendi relinquimus:qua poſſumus falli,deus falli quî potuit? An vt Sol in currũ quũ Phae-
thontem filium ſuſtulit?aut Neptunus quũ Theſeus Hippolytũ perdidit,quum ter optan-
di à Neptuno patre habuiſſet poteſtatẽ?Poetarum iſta ſunt,nos autem Philoſophi eſſe vo-
111 lumus,rerum auctores non fabularum.Atque ii tamen ipſi dii poetici,ſi ſciſſent pernicioſa
fore illa filiis,peccaſſe in beneficio putarentur. Etſi verum eſt quod Ariſto Chius dicere ſo-
lebat,Nocere audientibus philoſophos,iis qui bene dicta,male interpretarẽtur: poſſe enim
aſotos ex Ariſtippi,acerbos ex Zenonis ſchola exire.Prorſus ſi qui audierunt, vitioſi eſſent
diſceſſuri,quòd peruerſe philoſophorũ diſputationes interpretarentur,tacere præſtaret phi-
loſophis,quàm his qui ſe audiſſent nocere: Sic hi homines rationem bono conſilio à diis
immortalibus datam,in fraudẽ malitiámque cõuertunt,non dari illam,quàm dari huma-
no generi melius fuit.Vt ſi medicus ſciat eum ægrotũ qui iuſſus ſit vinum ſumere, mera-
cius ſumpturum,ſtatímque periturum,magna ſit in culpa:ſic veſtra iſta prouidentia repre-
hendenda,quæ rationẽ dederit iis,quos ſcierit ea peruerſe & improbe vſuros.Niſi forte di-
113 citis eam neſciſſe:vtinam quidem,ſed non audebitis.Non enim ignoro quanti eius nomẽ
putetis.Sed hic quidem locus concludi iam poteſt.Nam ſi ſtultitia cõſenſu omnium phi-
loſophorum maius eſt malum,quàm ſi omnia mala & fortunæ & corporis ex altera parte
ponãtur:ſapientiã autẽ nemo aſſequitur:in ſummis malis omnes ſumus,quibus vos opti-
me conſultum à diis immortalibus dicitis.Nam vt nihil intereſt vtrum nemo valeat, an
nemo poſſit valere:ſic nõ intelligo quid interſit,vtrum nemo ſit ſapiens,an nemo eſſe poſ-
ſit.Ac nos quidem nimis multa de re apertiſſima.Telamo autem vno curſu locum totum
conficit cur dii homines negligant:

Nam ſi curent,bene bonis ſit,male malis,quod nunc abeſt:

debebant illi quidem,omnes bonos efficere, ſi quidem hominũ generi conſulebãt: ſin id
minus , bonis quidem certe conſulere debebant. Cur igitur duos Scipiones fortiſſimos &
115 optimos viros in Hiſpania Pœnus oppreſſit?Cur Maximus extulit filium Conſularẽ? Cur
Marcellum Annibal interemit? Cur Paulum Cannæ ſuſtulerunt? Cur Pœnorum crudeli-
tati Reguli corpus eſt præbitum? Cur Aphricanum domeſtici parietes non texerunt? Sed
hæc vetera,& alia permulta,propiora videamus.Cur auunculus meus vir innocẽtiſſimus,
idémque doctiſſimus P.Rutilius in exilio eſt?Cur ſodalis meus interfectus domi ſuæ Dru-
ſus? Cur temperantiæ prudẽtiǽque ſpecimen, ante ſimulacrum Veſtæ Pontifex maximus
eſt Q.Scæuola trucidatus?Cur antè etiam tot ciuitatis principes à Cinna interempti? Cur
omnium perfidioſiſſimus C.Marius Q.Catulũ præſtantiſſima dignitate virum mori po-
tuit iubere?Dies deficiat,ſi velim numerare,quibus bonis male euenerit:nec minus ſi com-

memorem quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimùm Consul do
mi suæ senex est mortuus? Cur omniũ crudelissimus tandiu Cinna regnauit? At dedit pœ- 117
nas: prohiberi melius fuit impedirique ne tot summos viros interficeret, quàm ipsum ali-
quãdo pœnas dare. Sũmo cruciatu supplicióque Q. Varius homo importunissimus periit.
Sed quia Drusum ferro, Metellũ veneno sustulerat: illos conseruari melius fuit, quàm pœ-
nas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulen-
tissimæ & beatissimæ ciuitatis. Quammultas ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus, at
Phalaris, at Apollodorus pœnas sustulit, multis quidem ante cruciatis & necatis. Et præ-
dones multi sæpe pœnas dant, nec tamẽ possumus dicere nõ plures captiuos acerbe quàm
prædones necatos. Anaxarchum Democriteum à Cyprio tyranno excarnificatum accepi-
mus. Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate: cuius morti illacry-
mari soleo Platonem legens. Vidésne igitur deorum iudicio si vident res humanas, discri-
men esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus 119
illis prædo felix habebatur, cõtra deos testimonium dicere, quòd in illa fortuna tandiu vi-
ueret. Dionysius de quo antè dixi, quum fanum Proserpinæ Locris expilauisset, nauigabat
Syracusas: isque quum secundissimo vento cursum teneret, ridens, Videtísne, inquit, ami-
ci quàm bona à diis immortalibus nauigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, quum
bene planéque percepisset, in eadem sententia perseuerabat: qui quum ad Peloponnesum
classem appulisset, & in fanum venisset Iouis Olympii, aureum ei detraxit amiculum gran
di põdere, quo Iouem ornarat ex manubiis Carthaginiensium tyrannus Gelo: atque in eo
etiam cauillatus est, æstate grauem esse aureum amiculum, hyeme frigidum, eíque laneum
pallium iniecit, quum id esse ad omne anni tempus diceret. Idémque AEsculapii Epidau-
ri barbam auream dẽmi iussit. neque enim conuenire barbatum esse filium, quum in om-
nibus fanis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: 121
in quibus quòd more veteris Græciæ inscriptum esset, Bonorum deorum, vti se eorum bo
nitate velle dicebat. Idem victoriolas aureas, & pateras, coronásque, quæ simulacrorũ por-
rectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eáque se accipere, non auferre dice-
bat. Esse enim stultitiam à quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus & dantibus nolle
sumere. Eundémque ferunt hæc quæ dixi sublata de fanis in forum protulisse, & per præ-
conem vendidisse, exactáque pecunia edixisse, vt quod quisque sacri haberet, id ante diem
certam in suum quidque fanum referret. Ita ab impia temeritate in deos, in homines in-
iunxit iniuriam. Hunc igitur nec Olympius Iuppiter fulmine percussit, nec AEsculapius
misero diuturnóque morbo tabescẽtem interemit, atque in suo lectulo mortuus in tyran- 123
nidis rogum illatus est: eámque potestatem quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam
& legitimam, hæreditatis loco filio tradidit. Inuita in hoc loco versatur oratio. Videtur e-
nim authoritatem afferre peccandi. recte videretur, nisi & virtutis & vitiorum fine vlla di-
uina ratione graue ipsius conscientiæ pondus esset: qua sublata iacent omnia. Vt enim nec
domus, nec resp. ratione quadam & disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis
præmia extent vlla, nec supplicia peccatis: sic mundi diuina in homines moderatio profe-
cto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum & malorũ. At enim minora dii negli-
gunt, neque agellos singulorũ, nec viticulas persequuntur, nec si vredo aut grando cuipiam
nocuit, id Ioui animaduertendũ fuit. Ne in regnis quidem Reges omnia minima curant.
Sic enim dicitis, quasi ego pauloante de fundo Formiano P. Rutilii sim questus, non de a- 125
missa salute. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas cõmoditates, vineta,
segetes, olïueta, vbertatem frugum & fructuum, omnem denique cõmoditatem prosperita-
témque vitæ à diis se habere. Virtutem autem nemo vnquam acceptam deo retulit. nimi-
rum recte: propter virtutem enim iure laudamur, & in virtute recte gloriamur, quod non
contingeret si id donum à deo non à nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut
re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, tum diis
gratias agimus, tũ nihil nostræ laudi assumptum arbitramur. Num quis quòd bonus vir es
set, gratias diis egit vnquã? at quòd diues, quòd honoratus, quòd incolumis. Iouémq; opti-

mum & Maximũ ob eas res appellant, non quòd nos iustos, temperatos, sapientes efficiat, sed quòd saluos, incolumes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vouit vnquam, si sapiens factus esset: quanquã Pythagoras, quum in Geometria quiddã noui
117 inuenisset, Musis bouem immolauisse dicitur. Sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, ne aram sanguine aspergeret. Ad rẽ autem vt redeam, iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam à deo petendam, à seipso sumendam esse sapientiam. Quãuis Menti delubra & Virtuti & Fidei consecremus, tamen hæc in nobis ipsis ita videmus, spei, salutis, opis, victoriæ facultas à diis expetenda est. Improborum igitur prosperitates secundǽque res redarguunt, vt Diogenes dicebat, vim omnem deorum ac potestatem. At nõnunquam bonos exitus habẽt boni: eos quidem arripimus attribuimúsque sine vlla ratione diis immortalibus. At Diagoras quum Samothraciam venisset, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu qui deos putas humana negligere, nõnne animaduertis ex tot tabulis pictis quàm multi votis vim tempestatis effugerint, in portúmque salui peruenerint? Ita fit, inquit. Illi enim nusquã picti sunt, qui nau-
119 fragium fecerunt, in maríque perierunt. Idémque quum ei nauiganti vectores aduersa tẽpestate timidi & perterriti dicerent, non iniuria sibi illud accidere, qui illum in eandem nauem recepissent, ostendit eis in eodẽ cursu multas alias laborantes, quæsiuítque num etiam in iis nauibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, vt ad prosperam aduersámve fortunã qualis sis, aut queãdmodum vixeris, nihil intersit. Non animaduertunt, inquit, omnia dii, ne Reges quidẽ. Quid est simile? Reges enim si scientes prætermittũt, magna culpa est. At deo ne excusatio quidem est inscientiæ, quẽ vos præclare defenditis, quum dicitis eam vim deorũ esse, vt etiã siquis morte pœnas sceleris effugerit, expetantur eæ pœnæ à liberis, ac nepotibus ac posteris. O mirã æquitatem deorũ. Ferretne ciuitas vlla latorẽ istius-
121 modi legis, vt condẽnaretur filius aut nepos, si pater aut auus deliquisset? Quinã Tantalidarũ internecioni modus paretur? aut quænã vnquam ob mortẽ Myrtili pœnis luẽdis dabitur satietas supplicii? Vtrum poetæ Stoicos deprauarint, an Stoici poetis dederint auctoritatem, non facile dixerim. Portenta enim ab vtrisque & flagitia dicuntur. Neque enim quem Hipponactis iambus læserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, à deo immissum dolorem non conceptum à seipso continebat. Nec quum AEgisthi libidinẽ, aut cum Paridis videmus, à deo causam requirimus, quum culpæ penè vocem audiamus. Nec ego multorum ægrorum salutem non ab Hippocrate potius, quàm ab AEsculapio datam iudico: nec Lacedæmoniorũ disciplinam dicam vnquam ab Apolline potius Spartæ, quàm à Lycurgo datam. Critolaus, inquam, euertit Corinthũ, Carthaginem Hasdrubal. Hi duo illos oculos oræ maritimæ effoderunt. Non iratus alicui, quem omnino irasci posse nega-
123 tis deum: at subuenire certe potuit, & conseruare vrbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, & quidem sine labore vllo. Vt enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moueantur, sic numine deorum omnia fingi, moueri, mutaríque posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantíque ratione. Materiam enim rerum ex qua & in qua omnia sint, totam esse flexibilem & commutabilem, vt nihil sit quod non ex ea quanuis subito fingi conuertíque possit. Eius autem vniuersæ fictricem & moderatricem diuinam esse prouidentiam. Hanc igitur quocunque se moueat, efficere posse quidquid velit. Itaque aut nescit quid possit, aut negligit res humanas, aut quid sit optimum non potest iudicare. Non curat singulos homines, non mirum, ne ciuitates quidem. non eas: ne nationes quidẽ & gentes. Quod si has etiam contemnet, quid mirum est omne ab ea genus humanum esse contemptũ? Sed
125 quo modo iidem dicitis, nõ omnia deos persequi? iidem vultis à diis immortalibus hominibus dispartiri ac diuidi somnia. Idcirco hæc tecum quia vestra est de somniorum veritate sententia, atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vouent. Audit igitur mens diuina etiam de singulis. Videtis ergo non esse eam tam occupatam quàm putabatis? Fac esse distentam, cœlum versantem, terram tuentem, maria moderantem, cur tam multos deos nihil agere & cessare patitur? Cur non rebus humanis aliquos otiosos

deos præficit,qui à te Balbe innumerabiles explicati sunt. Hæc ferè dicere habui de natura deorum,nõ vt eam tollerẽ,sed vt intelligeretis quàm esset obscura,& quàm difficiles explicatus haberet.Quæ quum dixisset Cotta,finem fecit. Lucilius autem, Vehemẽtius,inquit,Cotta tu quidem inuectus es in eam Stoicorũ rationem, quæ de prouidentia deorum 17
ab illis sanctissime & prouidentissime constituta est.Sed quoniam aduesperascit, dabis nobis diem aliquem vt contra ista dicamus.Est enim mihi tecum pro aris & focis certamen, & pro deorum templis atque delubris,próque vrbis muris,quos vos Pontifices sanctos esse dicitis,diligentiúsque vrbẽ religione,quàm ipsis mœnibus cingitis,quæ deseri à me dum quidẽ spirare potero nefas iudico. Tum Cotta, Ego vero & opto redargui me Balbe,& ea quæ disputaui disserere malui quàm iudicare,& facile me à te vinci posse certo scio.Quippe,inquit Velleius,qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Ioue: quæ ipsa tamen tam leuia nõ sunt,quàm est Stoicorum de natura deorum oratio.Hæc quum essent dicta,ita discessimus, vt Velleio Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

Marci Tullii Ciceronis De diuinatione liber primus.

ETVS opinio est iam vsque ab heroicis ducta temporibus,eaque & Populi R.& omnium gentium firmata consensu,versari quandam inter homines diuinationẽ,quam Græci μαντικὴν appellant,id est præsensionem & scientiam rerum futurarum.Magnifica quædam res & salutaris,si modo est vlla,quǽque proxima ad deorũ vim natura mortali possit accedere.Itaque vt alia nos melius multa quàm Græci,sic huic præstantissimæ rei,nomen nostri à diuis,Græci(vt Plato interpretatur)à furore duxerunt.Gentem quidem nullam video,neque tam humanam at-
que doctam,neque tam immanem támque barbaram,quæ non significari futura,& à qui- 3
busdam intelligi,prædicique posse censeat.Principio Assyrii,vt ab vltimis auctoritatem repetam,propter planitiem magnitudinémque regionum,quas incolebãt, quum cœlum ex omni parte patens atque apertũ intuerentur,traiectiones motúsque stellarũ obseruauerunt, quibus notatis quid cuique significaretur memoriæ prodiderunt.Qua in natione Chaldæi
non ex artis,sed ex gentis vocabulo nominati,diuturna obseruatione syderũ,scientiam pu- 4
tantur effecisse, vt prædici posset quid cuique euenturum, & quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam AEgyptii longinquitate temporũ innumerabilibus penè seculis cõsecuti putantur.Cilicum autem & Pisidarum gens,& his finitima Pamphylia, quibus nationibus præfuimus ipsi,volatibus auium,cantibúsque certissimis signis,declarari res futu-
ras putãt.Quam vero Græcia coloniam misit in AEtoliam,Ioniam,Asiam,Siciliam,Ita- 5
liam,sine Pythio aut Dodonæo,aut Hammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est? Nec vnum genus est diuinationis publice priuatímque celebratum.Nam vt omittam cæteros populos,noster quàm multa genera complexus est? Princi-
pio huius vrbis parens Romulus, non solum auspicato vrbem condidisse, sed ipse etiam
optimus Augur fuisse traditur. Deinde Auguribus & reliqui Reges vsi, & exactis Regibus 6
nihil publice sine auspiciis nec domi nec militiæ gerebatur.Quúmque magna vis videretur esse & in impetrandis consulendísque rebus,& in monstris interpretandis ac procurandis, in aruspicum disciplina, omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset vllum diuinationis quod neglectũ ab iis videretur. Et quum duobus modis animi sine
ratione & scientia motu ipsi suo soluto & libero incitarentur,vno furẽte,altero somnian- 7

te,furoris diuinationem Sibyllinis maxime versibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos ex ciuitate esse voluerunt. Ex quo genere sæpe ariolorum etiam & vatum furibundas prædictiones,vt Octauiano bello Cornelii Culleoli, audiendas putauerũt. Nec vero somnia grauiora, siquæ ad remp.pertinere visa sunt, à summo consilio neglecta
8 sunt.Quinetiam memoria nostra templum Iunonis Sospitæ,L.Iulius,qui cum P.Rutilio C O S.fuit,de Senatus sententia refecit,ex Cæciliæ Balearici filiæ somnio. Atque hæc,vt ego arbitror,veteres rerum magis euentis moniti,quàm ratione docti probauerunt. Philosophorum vero exquisita quædam argumenta, cur esset vera diuinatio, collecta sunt. Ex quibus,vt de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes, vnus qui deos esse diceret,
9 diuinationem funditus sustulit. Reliqui vero omnes præter Epicurum balbutientem de natura deorum,diuinationem probauerunt, sed non vno modo. Nam quum Socrates, omnésque Socratici, Zenóque & ii qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia,vetere Academia, & Peripateticis consentientibus: quúmque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam antè tribuisset,qui etiam ipse Augur vellet esse,plurimísque locis grauis auctor Democritus præsensionem rerum futurarum comprobaret,
10 Dicæarchus Peripateticus cetera diuinationis genera sustulit, somniorum & furoris reliquit. Cratippúsque familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, iisdem rebus fidem tribuit, reliqua diuinationis genera reiecit. Sed quum Stoici omnia ferè illa defenderent,quòd & Zeno in suis commentariis quasi semina quædam sparsisset, & ea Cleanthes paulo vberiora fecisset, accessit acerrimo vir ingenio Chrysippus, qui totam de
11 diuinatione duobus libris explicauit sententiam,vno præterea de oraclis, vno de somniis: quem subsequens,vnum librum Babylonius Diogenes edidit,eius auditor:duo Antipater, quinque noster Posidonius. Sed à Stoicis vel principibus eius disciplinæ Posidonii doctor, discipulus Antipatri degenerauit Panætius: nec tamen ausus est negare vim esse diuinandi,sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re inuitissimis Stoicis Stoico facere licuit, id
12 nos vt in reliquis rebus faciamus,à Stoicis non concedetur?presertim quum id de quo Panætio non liquet,reliquis eiusdem disciplinæ Solis luce videatur clarius. Sed hæc quidem laus Academiæ, præstantissimi philosophi iudicio & testimonio comprobata est. Etenim nobismetipsis quærentibus quid sit de diuinatione iudicandum, quòd à Carneade multa acute & copiose contra Stoicos disputata sint, verentibúsque ne temere vel falsæ rei, vel nõ satis cognitæ assentiamur, faciendum videtur vt diligenter etiam atque etiam argumenta
13 cum argumentis comparemus,vt fecimus in his tribus libris,quos de natura deorum scripsimus. Nam quum omnibus in rebus temeritas in assentiendo errórque turpis est, tum in eo loco maxime,in quo iudicandum est quantum auspiciis rebúsque diuinis, religionique tribuamus. Est enim periculum,ne aut neglectis his,impia fraude: aut susceptis,anili superstitione obligemur. Quibus de rebus & aliàs sæpe, & paulo accuratius nuper, quum essem cum Quinto fratre in Tusculano,disputatum est. Nam quum ambulãdi causa in Lyceum
14 venissemus (id enim superiori gymnasio nomen est) Perlegi,ille inquit, tuum paulo ante tertium de natura deorum, in quo disputatio Cottæ quanquam labefactauit sententiam meam,non funditus tamen sustulit. Optime vero,inquam: etenim ipse Cotta sic disputat, vt Stoicorum magis argumenta confutet,quàm hominum deleat religionẽ. Tum Quintus, Dicitur quidem istue,inquit,à Cotta, & vero sæpius,credo ne communi iure migrare
15 videatur. Sed studio contra Stoicos disserendi,deos mihi videtur funditus tollere. Eius orationi non sanè desidero quid respondeam. Satis enim defensa religio est in secundo libro à Lucilio, cuius disputatio tibiipsi, vt in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Sed quod prætermissum est in illis libris, credo quia commodius arbitratus es separatim id quæri,déque eo disseri,id est de diuinatione,quæ est earum rerum quæ fortuitæ
16 putantur prædictio atque præsensio: id si placet videamus quam habeat vim,& quale sit. Ego enim sic existimo: si sint ea genera diuinandi vera,de quibus accepimus, quæque colimus,esse deos, vicissimque si dii sint, esse qui diuinent: arcem tu quidem Stoicorum, inquam,Quinte defendis. siquidem ista sic reciprocantur,vt & si diuinatio sit,dii sint:& si dii

sint, sit diuinatio: quorum neutrum tam facile quàm tu arbitraris conceditur: nam & natura significari futura sine deo possunt: & vt sint dii, potest fieri vt nulla ab iis diuinatio generi humano tributa sit. Atque ille, Mihi vero, inquit, satis est argumenti, & esse deos, & 17
eos consulere rebus humanis, quòd esse clara & perspicua diuinationis genera iudico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam: ita tamen si vacas animo, neque habes aliquid quod huic sermoni præuertendū putes. Ego vero, inquam, philosophiæ Quinte semper vaco: hoc autem tempore, quum sit nihil aliud quod libenter agere possim, multo magis aueo audire de diuinatione quid sentias. Nihil, inquit, equidem noui, nec quod præter 18
cæteros ipse sentiam: nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum & gentium consensu comprobatam sequor. Duo sunt enim diuinandi genera, quorum alterum artis est, alterum naturæ. Quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ non aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium (ea enim ferè artis sunt) aut somniorum, aut vaticinationum (hæc enim duo natura- 19
lia putantur) prædictione moueatur? Quarum quidem rerum euenta magis arbitror quàm causas quæri oportere. Est enim vis & natura quædam, quæ tum obseruatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu inflatúque diuino futura prænunciat. Quare omittat vrgere Carneades, quod faciebat etiam Panætius, requirens Iuppitérne cornicem à læua, coruum à dextra canere iussisset. Obseruata sunt hæc tempore immēso, & in significatione euentus animaduersa & notata. Nihil est autem quod non longinquitas tempo- 20
rum, excipiente memoria prodendísque monumentis efficere atque assequi possit. Mirari licet quæ sint animaduersa à medicis herbarum genera, quæ radicum ad morsus bestiarū, ad oculorum morbos, ad vulnera, quorum vim atque naturam ratio nūquam explicauit, vtilitate & ars est & inuentor probatus. Age, ea quæ quanquam ex alio genere sunt, tamen diuinationi sunt similiora, videamus. 21

Atque etiam ventos præmonstrat sæpe futuros
Inflatum mare, quum subito penitúsque tumescit.
Saxáque cana salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces:
Aut densus stridor quum celso è vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum sæpe repulsus. 22

Atque his rerum præsensionibus prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere causas præsensionum potest? etsi vide Boethum Stoicum esse conatum, qui hactenus aliquid egit vt earum rationem rerum explicaret quæ in mari cœlóve fierent. Illa vero cur eueniant quis probabiliter dixerit?

Cana fulix itidem fugiens è gurgite ponti, 23
Nunciat horribiles clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens è gutture cantus:
Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,
Et matutinis acredula vocibus instat,
Vocibus instat, & assiduas iacit ore querelas, 24
Quum primum gelidos rores aurora remittit,
Fuscáque nonnunquam cursans per littora cornix
Demersit caput, & fluctum ceruice recepit.

Videmur hæc signa nonnunquam ferè ementientia, nec tamen cur ita fiat videmus.

Vos quoque signa videtis aquai dulcis alumnæ, 25
Quum clamore paratis inanes fundere voces,
Absurdóque sono fontes & stagna cietis.

Quis est qui ranunculos hoc videre suspicari possit? Sed inest mire & ranunculis natura quædam significans aliquid per seipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

Mollipedésque boues spectantes lumina cœli 26

Naribus humiferum duxere ex aere sucum.

Non quæro cur,quoniam quid eueniat intelligo.

Iam vero semper viridis semperque grauata
Lentiscus triplici solita grandescere fœtu,
17 Ter fruges fundens,tria tempora monstrat arandi.

Nec hoc quidem quæro cur hæc arbor vna ter floreat,aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet.Hoc sum contentus, quòd etiam si quo quidque fiat ignorem, quid fiat intelligo.Pro omni igitur diuinatione,idem quod pro rebus iis quas commemoraui,respondebo.Quid Scamoneæ radix ad purgandum,quid Aristolochia ad morsus ser-
18 pentium possit,quæ nomen ex inuentore reperit,rem ipsam inuentor ex somnio: posse video, quod satis est, cur possit nescio. Sic ventorum & imbrium signa quæ dixi, rationem quam habeant non satis perspicio:vim & euentum agnosco,scio,approbo.Similiter quid fissum in extis, quid fibra valeat accipio: quæ causa sit nescio.Atque horum quidem plena vita est:extis enim omnes ferè vtuntur.Quid de fulgurum vi? dubitare num possumus?
19 Nónne quum multa alia mirabilia, tum illud in primis: quum Summanus in fastigio Iouis optimi maximi, qui tum erat fictilis,è cœlo ictus esset, nec vsquam eius simulacri caput inueniretur,aruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt,idque inuentum est eo loco qui est ab aruspicibus demonstratus.Sed quo potius vtar aut auctore,aut teste quàm te? cuius edidici etiam versus, & lubenter quidem, quos in secundo consulatu Vrania musa pronunciat,

20 Principio æthereo flammatus Iuppiter igni
Vertitur,& totum collustrat lumine mundum,
Mentéque diuina cœlum terrásque petessit,
Quæ penitus sensus hominum vitásque retentat
AEtheris æterni septa atque inclusa cauernis.
21 Et si stellarum motus cursúsque vagantes
Nosse velis,quæ sint signorum in sede locatæ,
Quæ verbo & falsis Graiorum vocibus errant,
Re vera certo lapsu spatióque feruntur:
Omnia iam cernes diuina mente notata.
22 Nam primum astrorum volucreis te Consule motus,
Concursúsque grauis stellarum ardore micantes,
Tu quoque quum tumulos Albano in monte niuales
Lustrasti,& læto mactasti lacte Latinas,
Vidisti,& claro tremulos ardore cometas,
23 Multáque misceri nocturna strage putasti.
Quod ferme dirum in tempus cecinere Latinæ,
Quum claram speciem concreto lumine Luna
Abdidit,& subito stellanti nocte perempta est.
Quid vero Phœbi fax tristis nuncia belli,
24 Quæ magnum ad columen flammato ardore volabat,
Præcipites cœli partes,obitúsque petessit.
Aut quum terribili perculsus fulmine ciuis,
Luce serenanti vitalia lumina liquit:
Aut quum se grauido tremefecit corpore tellus.
25 Iam vero variæ nocturno tempore visæ
Terribiles formæ,bellum motúsque monebant,
Multáque per terras vates oracla furenti
Pectore fundebant tristis minitantia casus,
Atque ea quæ lapsu tandem cecidere vetusto.
26 Hæc fore,perpetuis signis clarísque frequentans

Ipse deûm genitor cœlo terrísque canebat.
Nunc ea Torquato quæ quondam & Consule Cotta,
Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis aruspex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus olympo, 37
Ipse suos quondam tumulos ac templa petiuit,
Et capitolinis iniecit sedibus ignes.
Tum species ex ære vetus, generatáque Nattæ
Cóncidit, elapsǽque vetustæ numine leges,
Et diuûm simulacra peremit fulminis ardor. 38
Hîc syluestris erat Romani nominis altrix
Martia, quæ paruos Mauortis semine natos
Vberibus grauidis vitali rore rigabat.
Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque auulsa pedum vestigia liquit. 39
Tum quis non artis scripta, ac monumenta volutans,
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes ciuili generosam stirpe profectam,
Vel legum exitium constanti voce ferebant,
Vitare ingentem cladem, pestémque monebant: 40
Templa deûmque adeo flammis vrbésque iubebant
Eripere, & stragem horribilem cædémque vereri:
Atque hæc fixa graui fato ac fundata teneri.
Ni post excisum ad columen formata decore
Sancta Iouis species claros spectaret in ortus, 41
Tum fore, vt occultos populus, sanctúsque Senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conuersa inde patrum sedes populique videret.
Hæc tardata diu species multúmque morata,
Consule te tandem celsa est in sede locata, 42
Atque vna fixi ac signati temporis hora
Iuppiter excelsa clarabat sceptra columna.
At clades patriæ flamma ferróque parata,
Vocibus Allobrogum Patribus Populóque patebat.
Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis, 43
Qui populos vrbésque modo ac virtute regebant:
Rite etiam vestri, quorum pietásque fidésque
Præstitit, & longe vicit sapientia cunctos,
Præcipue coluere vigenti nomine diuos.
Hæc adeò penitus cura videre sagaci, 44
Otia qui studiis læti tenuere decoris,
Inque Academia vmbrifera, nitidóque Lycæo
Fuderunt claras fœcundi pectoris artes.
E quibus ereptum primo iam à flore iuuentæ,
Te patria in media virtutum mole locauit. 45
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quod patriæ vocis studiis nobísque sacrasti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea quæ à me disputantur, & de diuinatione dicere, qui & gesseris ea quæ gessisti, & ea quæ pronũciaui accuratissime scripseris? Quid quæris Carneades, cur hæc ita fiant, aut qua arte perspici possint? nescire me fateor, euenire 46
autem te ipsum dico videre. Casu, inquis. Itáne vero quidquam potest casu esse factũ, quod

omnes habet in se numeros veritatis? Quatuor tali iacti casu, venereum efficiunt. Num e-
tiam centum venereos si C C C C talos ieceris, casu futuros putas? Aspersa temere pigmen-
ta in tabula, oris lineamenta efficere possunt. Num etiam Veneris Coæ pulchritudinem ef
47 fici posse aspersione fortuita putas? Sus rostro si humi, A, literam impresserit, num propter-
ea suspicari poteris Andromachã Ennii ab ea posse describi? Fingebat Carneades in Chio-
rum lapicidinis, saxo diffisso caput extitisse Panisci. Credo aliquam non dissimilem figu
ram, sed certe non talem vt eam factam à Scopa diceres. Sic enim se profecto res habet,
vt nunquam perfecte veritatem casus imitetur. At nonnũquam ea quæ prædicta sunt, mi-
48 nus eueniunt. Quæ tandem id ars non habet? earum dico artium quæ coniectura continẽ-
tur, & sunt opinabiles. An medicina ars nõ putanda est: quam tamen multa fallunt? Quid
gubernatores, nónne falluntur? An Achiuorum exercitus, & tot nauium rectores, non ita
profecti sunt ab Ilio, vt profectione læti piscium lasciuiam intuerentur, vt ait Pacuuius,
nec tuendi satietas capere posset?
49 Interea prope iam occidente sole, inhorrescit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctísque & nimbûm occæcat nigror.
Num igitur tot clarissimorum ducum regúmque naufragium sustulit artem gubernandi?
Aut num Imperatorum scientia nihil est, quia summus Imperator nuper fugit amisso ex-
ercitu? Aut num propterea nulla est reip. gerendæ ratio atque prudentia, quia multa Cn.
50 Pompeium, quædam M. Catonem, nonnulla etiam te ipsum fefellerunt? Similis est aruspi
cum responsio, omnísque opinabilis diuinatio. Coniectura enim nititur, vltra quam pro-
gredi non potest. Ea fallit fortasse nonnunquam, sed tamen ad veritatem sæpissime dirigit.
Est enim ab omni æternitate repetita: in qua quum penè innumerabiles res eodem modo
euenirent, iisdem signis antegressis, ars est effecta, eadem sæpe animaduertendo ac notan- Auspicia
51 do. Auspicia vero vestra quàm constant? quæ quidem nunc à Romanis Auguribus igno-
rantur, bona hoc tua venia dixerim, à Cilicibus, Pamphyliis, Pisidis, Lyciis tenentur. Nam
quid ego hospitem nostrum clarissimum atque optimum virum Deiotarum regem com-
memorem, qui nihil vnquam nisi auspicato gerit? qui quum ex itinere quodam proposi-
to, & constituto reuertisset, aquilæ admonitus volatu, conclaue illud vbi erat mansurus si
52 ire perrexisset, proxima nocte corruit. Itaque vt ex ipso audiebam, persæpe reuertit ex iti-
nere, quum iam progressus esset multorum dierum viam. Cuius quidem hoc præclarissi-
mum est, quòd postea quàm à Cæsare tetrarchiæ regno, pecuniáque multatus, negat se ta-
men eorum auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti, secunda euenerint pœnite-
re. Senatus enim auctoritatem & Populi Rom. libertatem atque imperii dignitatem, suis
53 armis esse defensam, sibique eas aues, quibus auctoribus officium & fidem secutus esset, be-
ne consuluisse: antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis gloriam. Ille mihi videtur
igitur vere augurari: nam nostri quidem magistratus auspiciis vtuntur coactis. Necesse e-
rim est offa obiecta cadere frustum ex pulli ore, quum pascitur. Quòd autem scriptũ habe-
tis, aut tripudium fieri si ex ea quid in solidũ ceciderit, hoc quoque quod dixi coactum tri-
pudium solistimum dicitis. Itaque multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens
54 queritur, negligentia collegii amissa plane, & deserta sunt. Nihil ferè quondam maioris
rei, nisi auspicato, ne priuatim quidem gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auspiciis
declarant, qui re omissa nomen tantum tenent. Nam vt nunc extis, quanquam id ipsum
aliquanto minus quàm olim, sic tunc auibus magnæ res impartiri solebant. Itaque sini-
stra dum non exquirimus, in dira & in vitiosa incurrimus, vt P. Claudius Appii Cæci F.
55 eiúsque Collega L. Iunius classes maximas perdiderunt, quum vitio nauigassent. Quod eo-
dem modo euenit Agamemnoni, qui quum Achiui cœpissent
Inter se strepere, apertéque artem obterere, extispicum
Soluere imperat, secundo rumore aduersáque aui.
Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit videmus, dirarum obnunciatione neglecta. In
quo Appius Collega tuus bonus Augur, vt ex te audire soleo, non satis scienter virum bo-
56 num, & ciuem egregium Censor C. AEtheium notauit, quòd emẽtitum auspicia subscri-

beret. Esto, fuerit hoc Censoris, si iudicabat ementitum: at illud minime Auguris, quòd ascripsit ob eam causam Populum Romanum calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit, non in eo est culpa qui obnunciauit, sed in eo qui non paruit. Veram enim fuisse obnunciationem, vt ait idem Augur & Censor, exitus approbauit: quæ si falsa fuissent, nullam afferre potuissent causam calamitatis. Etenim dira, sicut & cetera 57
auspicia, vt omina, vt signa, non causas afferunt cur quid eueniat, sed nunciant euentura nisi prouideris. Non igitur obnunciatio AEthei, causam finxit calamitatis: sed signo obiecto monuit Crassum quid euenturum esset nisi cauisset. Ita aut illa obnunciatio nihil valuit, aut si (vt Appius iudicat) valuit, id valuit vt peccatum hæreat non in eo qui monuerit, sed in eo qui non obtemperarit. Quid lituus iste vester (quod clarissimum est insigne auguratus) vnde vobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum quum vrbem 58
condidit. Qui quidem Romuli lituus (id est incuruum, & leuiter à summo inflexum bacillum, quod ab eius litui quo canitur similitudine nomen inuenit) quum situs esset in curia Saliorum, quæ est in palatio, eáque deflagrauisset, inuentus est integer. Quid multis annis post Romulum Prisco regnante Tarquinio? Quis veterum scriprotum non loquitur quæ sit ab Attio Nauio per lituum, regionum facta descriptio? qui quum propter paupertatem 59
sues puer pasceret, vna ex his amissa vouisse dicitur, si recuperasset, vuam se deo daturum quæ maxima esset in vinea. Itaque sue inuenta ad meridiem spectans, in vinea media dicitur constitisse. Quúmque in quatuor partes vineam diuisisset, trísque partes aues abdixissent: quarta parte quæ erat reliqua, in regione distributa, mirabili magnitudine vuam, vt scriptum videmus, inuenit. Qua re celebrata, quum vicini omnes ad eum de rebus suis re- 60
ferret, erat in magno nomine & gloria. Ex quo factum est, vt eum ad se Rex Priscus arcesseret: cuius quum tentaret scientiam auguratus, dixit ei, cogitare se quiddam: id possétne fieri consuluit. Ille augurio acto, posse respondit. Tarquinius autem dixit se cogitasse, cotem nouacula posse præcidi. tum Attium iussisse experiri. Ita cotem in comitium allatam, inspectante & Rege & populo, nouacula esse discissam. Ex eo euenit, vt & Tarquinius Au- 61
gure Attio Nauio vteretur, & populus de suis rebus ad eum referret. Cotem autem illam & nouaculã defossam in comitio, supráque impositum puteal accepimus. Negemus omnia, comburamus annales, ficta hæc esse dicamus, quiduis denique potius quàm deos res humanas curare fateamur: quid, quod apud te scriptum est de Tiberio Graccho, nónne & augurum & aruspicum comprobat disciplinam? qui quum tabernaculum vitio cepisset imprudens, quòd inauspicato pomœrium transgressus esset, comitia Consulibus rogandis 62
habuit. Nota res est, & à te ipso mandata monumentis. Sed & ipse Augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui comprobauit, & aruspicum disciplinæ magna accessit auctoritas: qui recentibus comitiis in Senatum introducti, negauerũt iustum comitiorum rogatorem fuisse. Iis igitur assentior, qui duo genera diuinationum esse dixerunt: Vnum quod particeps esset artis: alterũ quod arte careret. Est enim ars in iis qui no- 63
uas res coniectura persequuntur, veteres obseruatione didicerunt. Carent autem arte ii, qui non ratione aut coniectura obseruatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto liberóque motu futura præsentiunt. Quod & somniantibus sæpe cõtigit, & nõnunquã vaticinantibus per furorẽ, vt Bacis Bœotius, & Epimenides Cres, vt Sibylla Erythræa. Cuius generis oracula etiam habenda sunt, non ea quæ æquatis sortibus ducuntur, 64
sed illa quæ instinctu diuino afflatúq; fundũtur. etsi ipsa sors contẽnenda nõ est, si & auctoritatem habet vetustatis, vt hæ sunt sortes quas è terra editas accepimus: quæ tamẽ ductæ, vt in rem apte cadãt, fieri credo posse diuinitus. Quorũ omnium interpretes, vt grãmatici poetarũ, proxime ad eorũ quos interpretantur diuinationẽ videntur accedere. Quæ est igitur ista calliditas, res vetustate robustas, calumniando velle peruertere? Non reperio cau- 65
sam, latet fortasse obscuritate inuoluta naturæ. Non enim me deus ista scire, sed his tantũmodo vti voluit. Vtar igitur, nec abducar vt rear aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, quum terræ sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus, multa nostræ reip. multa ceteris ciuitatibus grauia &

66 vera prædixerint. Quid, qui irridetur partus hic mulæ, nónne quia fœtus extitit in sterili-
tate naturæ, prædictus est ab aruspicibus incredibilis partus malorũ? Quid Tib. Gracchus
P.F. qui bis Cõsul & Censor fuit, idémque & summus Augur, & vir sapiens, ciuísque præ-
stans, nónne vt C. Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus anguibus domi compre-
hensis aruspices conuocauit? Qui quum respondissent, si marem emisisset, vxori breui tem-
pore esse moriendum: si fœminam, ipsi: æquius esse censuit se maturam oppetere mortem,
67 quàm P. Aphricani filiam adolescentem. Fœminam emisit: ipse paucis pòst diebus est mor-
tuus. Irrideâmus aruspices: vanos, futiles esse dicamus, quorúmque disciplinam & sapien-
tissimus vir, & euentus ac res comprobauit. Contemnamus etiam Babylonios, & eos qui è
Caucaso cœli signa seruantes, numeris & motibus, stellarum cursus persequuntur. Con-
demnemus inquam hos aut stultitiæ, aut vanitatis, aut imprudentiæ, qui CCCCLXX
68 milia annorum, vt ipsi dicunt, monumẽtis comprehensa continent, & mentiri iudicemus,
nec seculorum reliquorum iudicium quod de ipsis futurum sit pertimescere. Age, Barbari
vani atque fallaces, num etiam Graiorum historia mentita est? quæ Crœso Pythius Apol-
lo (vt de naturali diuinatione dicam) quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmoniis, quæ Tay-
getis, quæ Argiuis, quæ Corinthiis responderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia ora-
69 cula Chrysippus, nec vllum sine locuplete auctore atque teste: quæ quia nota tibi sunt, re-
linquo. Defendo vnum hoc, nunquam illud oraculum Delphis tam celebre & tam clarũ
fuisset, neque tantis donis refertum omnium populorum atque regum, nisi omnis ætas o-
raculorum illorum veritatem esset experta. Idem iandiu non facit. Vt igitur nunc minore
gloria est, quia minus oraculorũ veritas excellit: sic tunc nisi summa veritate in tanta glo-
ria non fuisset. Potest autem vis illa terræ quæ mentem Pythiæ diuino afflatu concitabat,
70 euanuisse vetustate, vt quosdã euanuisse & exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos
& deflexos videmus. Sed vt vis acciderit, magna enim quæstio est: modo maneat id quod
negari non potest nisi omnem historiam peruerterimus, multis seclis verax fuisse id ora-
culũ. Sed omittamus oracula, veniamus ad sõnia, de quibus disputans Chrysippus, mul- Somnia
tis & minutis somniis colligendis, facit idem quod Antipater, ea conquirens quæ Anti-
71 phontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis, sed exemplis
grandioribus decuit vti. Dionysii mater eius qui Syracusiorum tyrannus fuit, vt scriptum
apud Philistum est, & doctum hominem, & diligentem, & æqualem temporum illorum,
quum prægnans hunc ipsum Dionysium aluo contineret, somniauit se peperisse Satyri-
scum. Huic interpretes portentorum, qui Galeotæ tum in Sicilia nominabantur, respon-
72 derunt, vt ait Philistus, eum quem illa peperisset, clarissimum Græciæ diuturna cum fortu-
na fore. Num te ad fabulas reuoco vel nostrorum, vel Græcorum poetarum? Narrat enim
& apud Ennium Vestalis illa,

Excita cum tremulis anus attulit artubu' lumen,
Talia commemorat lacrimans, exterrita somno,
Eurydica prognata, pater quam noster amauit.
73 Vires vita meum corpus nunc deserit omne,
Nam me visus homo pulcher per amœna salicta,
Et ripas raptare, locósque nouos ita sola
Post illa germana soror errare videbar:
Tardáque vestigare & quærere te, neque posse
74 Corde capessere: semita nulla pedem stabilibat.
Exin compellare pater me voce videtur
His verbis, Cognata tibi sunt antè gerendæ
(Hæc effatu' pater, germana repente recessit)
AErumnæ, pòst ex fluuio fortuna resistet.
75 Nec sese dedit in conspectum corde cupitus:
Quanquam multa manus ad cœli cœrula templa
Tendebam lacrimans, & blanda voce vocabam.

Vix ægro tum corde meo me somnus reliquit.

Hæc etiam si ficta sunt à poeta, non absunt tamen à consuetudine somniorum. Sit sanè etiam illud commentitium, quo Priamus est conturbatus, 76

Quia mater grauida parere sese ardentem facem,
Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Perculsus, curis sumptis suspirantibus
Exsacrificabat hostiis balantibus.
Tum coniectorem postulat pacem petens,
Vt se edoceret obsecrans Apollinem,
Quò sese vertant tantæ sortes somniûm. 77
Ibi ex oraclo voce diuina edidit
Apollo, puerum, primus Priamo qui foret
Postilla natus, temperaret tollere:
Eum esse exitium Troiæ, pestem Pergamo.

Sint hæc (vt dixi) somnia fabularum, hísque adiungatur etiã AEneæ somnium, quod in- 78 numerũ Fabii Pictoris Græcis annalibus eiusmodi est, vt omnia quæ ab AEnea gesta sũt, quǽque illi acciderũt, ea fuerint quæ ei secundum quietem visa sunt. Sed propiora videamus, cuiusnã modi est Superbi Tarquinii somniũ, de quo in Bruto Accius loquitur ipse,

Quum iam quieti corpus nocturno impetu
Dedi, sopore placans artus languidos, 79
Visus est in somnis pastor ad me appellere.
Duos consanguineos arietes inde eligi,
Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Præclarióremque alterum immolare me,
Deinde eius germanum cornibus connitier 80
In me arietare, eóque ictu me ad casum dari.
Exin prostratum terra grauiter saucium
Resupinum in cœlo contueri maximum
Ac mirificum facinus, dextrorsum orbem flammeum
Radiatum solis liquier cursu nouo. 81

Eius igitur somnii à coniectoribus quæ sit interpretatio facta videamus.

Res, quæ in vita vsurpant, homines cogitant, curant, vident,
Quǽque agunt vigilantes, agitántque, ea si cui in somno accidunt,
Minus mirandum est: sed in re tanta haud temere improuiso offerunt.
Proin vide ne quem tu esse hebetem deputes æque ac pecus, 82
Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
Téque regno expellat. nam id quod de Sole ostentum est tibi,
Populo commutationem rerum portendit fore.
Per propinqua hæc bene verruncent populo. nam quod ad dexteram
Cœpit cursum ab læua signum præpotens, pulcherrime 83
Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides doctus vir, auditor & discipulus Platonis, visam esse videre in somniis simulacra deorum, quæ ipsa Phalaridis domi consecrauisset. Ex his Mercurium è patera quam dextera manu teneret, sanguinem visum esse fundere: qui quum terrã attigisset, referuescere videretur, sic vt tota domus sanguine redũdaret: quod matris somnium immanis filii crudelitas cõprobauit. 84 Quid ego quæ Magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysii Persicis libris proferam? Nam quum dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum scribit frustra appetiuisse manibus, quum se conuoluens sol elaberetur & abiret. Ei Magos dixisse (quod genus sapientum & doctorum habebatur in Persis) ex triplici appetitione solis, x x x annos Cy- 85

rum regnaturũ esse portendi: quod ita contigit. Nam ad septuagesimũ peruenit, quum X L natus annos regnare cœpisset. Est profectò quiddã etiam in barbaris gẽtibus præsentiens atque diuinans: siquidem ad mortẽ proficiscens Calanus Indus, quũ ascenderet in rogum ardẽtẽ, O præclarũ discessum (inquit) è vita, quũ (vt Herculi cõtigit) mortali corpore cremato
86 to in lucẽ animus excesserit! Quũmque Alexãder eum rogaret, siquid vellet vt diceret. Optime, inquit: propediẽ te videbo. quod ita contigit. Nã Babylone paucis pòst diebus Alexander est mortuus. Discedo parũper à somniis, atque mox reuertar. Qua nocte tẽplum Ephesiæ Dianæ deflagranit, eadem cõstat ex Olympiade natum esse Alexãdrum, atque vbi lucere cœpisset, clamitasse Magos pestem ac perniciem Asiæ proxima nocte natã. Hæc de Indis & Magis: redeamus ad somnia. Annibalẽ Cælius scribit, quum columnã auream quæ
87 esset in fano Iunonis Laciniæ auferre vellet, dubitarétque vtrum ea solida esset an extrinsecus inaurata, perterebrauisse. quũmque solidam inuenisset: statuisséteque tollere, ei secundũ quietem visam esse Iunonẽ prædicere ne id faceret, minarique si id fecisset, se curaturã vt cũ quoque oculum quo bene videret, amitteret, idque ab homine acuto non esse neglectũ. Itaque ex eo auro quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eam in summa co-
88 lumna collocauisse. Hoc idem in Sileni, quem Cælius sequitur, Græca historia est. is autem diligentissime res Annibalis persecutus est. Annibalem quũ cepisset Saguntum, visum esse in somnis à Ioue in deorum cõcilium vocari: quò quũ venisset, Iouem imperauisse vt Italiæ bellum inferret, ducémque ei vnũ è concilio datum, quò illum vtentẽ cũ exercitu progredi cœpisse. Tum ei ducem illum præcepisse ne respiceret: illum autẽ id diutius facere nõ
89 potuisse, elatúmque cupiditate respexisse. Tum visam beluam vastã & immanẽ circũplicatam serpentibus, quacũque incederet, omnia arbusta, virgulta, tecta peruertere. & eum admiratum quæsisse de deo, quodnã illud esset tale monstrum. & deum respondisse, vastitatẽ esse Italiæ: præcepisséque vt pergeret protinus: quid retro atque à tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclẽ scriptũ in historia est, Hamilcarem Carthaginiensem quum oppugnaret
90 Syracusas, visum esse audire vocem, se postridie cœnaturum Syracusis. Quum autẽ is dies illuxisset, magnam seditionem in castris eius inter Pœnos & Siculos milites esse factam: quod quum sensissent Syracusani, improuisò eos in castra irrupisse, Hamilcarémque ab his viuum esse sublatum. ita res somnium comprobauit. Plena exemplorum est historia, tum referta vita communis. At vero P. Decius ille Q. F. qui primus è Deciis fuit Consul, quũ
91 esset Trib. mil. M. Valerio, A. Cornelio C O S S. à Samnitibúsque premeretur noster exercitus, quum pericula præliorum iniret audacius, moneretúrque vt cautior esset, dixit quod extat in annalibus, sibi in somniis visum esse, quum in mediis hostibus versaretur, occidere cum magna gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberauit: post triennium autem quum Cõsul esset, deuouit se, & in aciem Latinorum irrupit armatus, quo
92 eius facto superati sunt & deleti Latini. Cuius mors ita gloriosa fuit, vt eandem concupisceret filius. Sed veniamus nunc si placet ad somnia philosophorũ. Est apud Platonem Socrates, quum esset in custodia publica, dicens Critoni suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum, vidisse se in somniis pulchritudine eximia fœminam, quæ se nomine appellans, diceret Homericum quendam eiusmodi versum,

93 Tertia te Phthiæ tempestas læta locabit.

Quod vt est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus (qui vir & quantus in ea militia qua cum Cyro minore perfunctus est!) sua scribit somnia, quorũ euentus mirabiles extiterunt. Mentiri Xenophontem an delirare dicemus? Quid singulari vir ingenio Aristoteles & penè diuino, ipséne errat, an alios vult errare? quum scribit Eudemum Cy-
94 prium familiarem suũ, iter in Macedoniam facientẽ Pheras venisse, quæ erat vrbs in Thessalia, tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno, crudeli dominatu tenebatur. In eo igitur oppido ita grauiter ægrum Eudemũ fuisse, vt omnes medici diffiderent. Ei visum in quiete egregia facie iuuenẽ dicere, fore vt breui cõualesceret, paucísque diebus interiturum Alexandrum tyrannũ, ipsum autem Eudemum quinquennio pòst domũ esse redi-
95 turum. Atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, & conualuisse Eude-

mum,& ab vxoris fratribus interfectum tyrãnum. Quinto autem anno exeunte, quum ef
set spes ex illo somnio, in Cyprũ illum ex Sicilia esse rediturum, prælianté eum ad Syracu
sas occidisse. Ex quo ita illud somniũ esse interpretatũ, vt quum animus Eudemi è corpo-
re excesserit, tum domũ reuertisse videatur. Adiungamus philosophis doctissimũ hominẽ
poetã quidem diuinum Sophoclem, qui quum ex æde Herculis patera aurea grauis surrep 96
ta esset, in somniis vidit ipsumdeum dicentem qui id fecisset. Quod semel ille iterúmque
neglexit. Vbi idem sæpius, ascendit in Ariũpagum. detulit rem. Ariopagitæ cõprehendi iu-
bent eum qui à Sophocle erat nominatus. Is quæstione adhibita cõfessus est, paterámque
retulit. Quo facto fanum illud Indicis Herculis nominatũ est. Sed quid ego Græcorum?
Nescio quo modo me magis nostra delectant. omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proxi
me Cælius. Quum bello Latino ludi votiui maximi primũ fierent, ciuitas ad arma repen- 97
te est excitata. Itaque ludis intermissis instauratiui cõstituti sunt: qui antequã fierẽt, quúm-
que iam populus consedisset, seruus per circum quum virgis cæderetur furcam ferens du-
ctus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire qui diceret, præsulrorem
sibi non placuisse ludis, ídque ab eodem iussum esse eum senatui nunciare: illum non au-
sum. Iterum idem esse iussum, & monitũ ne vim suam experiri vellet: ne tum quidem esse 98
ausum. Exin filiũ eius esse mortuum. Eandem in somniis admonitionẽ fuisse tertiá. Tum
illum etiam debilem factum rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lecticula in cu-
riam esse delatum: quúmque senatui somnium enarrauisset, pedibus suis saluum domũ re-
uertisse. Itaque somnio cõprobato à Senatu, ludos illos iterum instauratos memoriæ pro-
ditum est. C. vero Gracchus multis dixit, vt scriptũ apud eundem Cælium est, sibi in som 99
niis, Quæsturam petenti Ti. fratrem visum esse dicere, Quàm vellet cunctaretur, tamẽ eo-
dem sibi leto quo ipse interisset esse pereundum. Hoc antequam Tr. ple. C. Gracchus factus
esset, & seaudisse scribit Cælius, & dixisse multis. Quo somnio quid inueniri potest certius?
Quid illa duo somnia, quæ creberrime commemorantur à Stoicis, quis tandem potest cõ-
temnere? Vnum de Simonide, qui quum ignotum quendam proiectum mortuum vidisset, 100
eúmque humauisset, haberétque in animo nauẽ conscẽdere, moneri visus est ne id faceret,
ab eo quem sepultura affecerat: si nauigasset, eum naufragio esse periturum. Itaque Simoni-
dem redisse, perisse cæteros qui tum nauigauissent. Alterum ita traditum clarum admodũ
somnium. Quum duo quidam Arcades familiares iter vnà facerẽt, & Megaram venissent,
alterum ad cauponem diuertisse, ad hospitem alterum. qui vt cenati quiescerent, concubia 101
nocte visum esse in somniis ei qui erat in hospitio, illum alterum orare vt subueniret, quòd
sibi à caupone interitus pararetur. Eum primo perterritum somnio surrexisse: dein quum se
collegisset, ídque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse. Tum ei dormien-
ti eundem illum visum esse rogare, vt quoniam sibi viuo non subuenisset, mortem suam
ne inultam esse pateretur, se interfectum in plaustrum à caupone esse coniectum, & suprà 102
stercus iniectum: petere vt mane ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exi-
ret. Hoc vero eum somnio commotum mane bubulco præsto ad portam fuisse: quæsisse ex
eo quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse: mortuum erutum esse: cauponem re pa-
tefacta pœnas dedisse. Quid hoc somnio dici potest diuinius? Sed quid, aut plura, aut vete-
ra quærimus? Sæpe tibi meum narraui, sæpe ex te audiui tuum somnium. Me quum Asiæ 103
Procos. præessem, vidisse in quiete, quum tu equo aduectus ad quandam magni fluminis ri
pam, prouectus subito atque delapsus in flumen nusquam apparuisses, me contremuisse ti
more perterritum: tum te repente lætum extitisse, eodémque equo aduersam ascendisse ri-
pam, nósque inter nos esse complexos. Facilis cõiectura huius somnii, mihíque à peritis in
Asia prædictum est, fore eos euentus rerum, qui acciderunt. Venio nunc ad tuum, Audiui 104
equidem ex te ipso, sed mihi sæpius noster Sallustius narrauit, quum in illa fuga nobis glo
riosa, patriæ calamitosa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnámque partem no
ctis vigilasses, ad lucem denique arctè & grauiter dormitare cœpisse. Itaque quanquam iter
instaret, te tamen silentium fieri iussisse, neque esse. passum te excitari. Quum autem exper-
rectus esses hora secunda ferè, te sibi somniũ narrauisse, Visum tibi esse, quum in locis solis 105

mœstus errares, C. Mariũ cum fascibus laureatis quærere ex te quid tristis esses. Quúmque
te tua patria vi pulsum esse dixisses, prehendisse cum dextram tuam, & bono animo te ius-
sisse esse, lictoríque proximo tradidisse, vt te in monumentum suum deduceret, & dixisse in
eo tibi salutem fore. Tum & se exclamasse Sallustius narrat, reditũ tibi celerẽ & gloriosum
106 paratum, & teipsum visum somnio delectari. Nã illud mihi ipsi celeriter nũciatum est, vt
audiuisses in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud S.C. esse factũ, re-
ferente optimo & clarissimo viro Consule, ídque frequentissimo theatro, incredibili clamo
re & plausu comprobatum: dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse diuinius. At mul
ta falsa, immò obscura fortasse nobis: sed sint falsa quædam, contra vera quid dicimus? quæ
107 quidẽ multo plura euenirent, si ad quietem integri iremus: nũc onusti cibo & vino, pertur
bata & confusa cernimus. Vide quid Socrates in Platonis Politia loquatur. Dicit enim, quũ «
dormientibus ea pars animi quæ mentis & rationis sit particeps, sopita langueat, illa autẽ «
in qua feritas quædam sit atque agrestis immanitas, quum sit immoderato obstupefacta po «
tu atque pastu, exultare eam in somno, immoderatéque iactari. itaque huic omnia visa ob- «
108 iiciuntur à mente ac ratione vacua, vt aut cum matre corpus miscere videatur, aut cũ quo- «
uis alio vel homine vel deo, sæpe belua, atque etiam trucidare aliquem, & impie cruentari, «
multáque facere impure atque tetre cum temeritate & impudentia. At qui salubri & mo- «
derato cultu atque victu, quieti se tradiderit, ea parte animi, quæ mentis & consilii est, agi- «
tata & erecta, saturatáque bonarum cogitationum epulis, eáque parte animi, quæ volupta- «
te alitur, nec inopia enecta, nec satietate affluenti (quorum vtrunque præstringere aciem «
109 mentis solet, siue deest naturæ quippiam, siue abundat atque effluit) illa etiam tertia parte «
animi, in qua irarum existit ardor, sedata atque restincta: tum eueniet duabus animi teme- «
rariis partibus compressis, vt illa tertia pars rationis & mentis eluceat, & se vegetã ad som- «
niandum acrémque præbeat. tum ei visa quietis occurrent tranquilla atque veracia. Hæc «
verba ipsa Platonis expressi. Epicurum igitur audiemus potius? Nanque Carneades cõcer-
110 tationis studio, modo ait hoc, modo illud. At ille quid sentit? sentit autem nihil vnquam
elegans, nihil decorum. Hunc ergo antepones Platoni & Socrati? qui vt rationem non red-
derent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. Iubet igitur Plato sic ad
somnum proficisci corporibus affectis, vt nihil sit quod errorem animis, perturbationém-
que afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur ne faba vescerentur, quòd ha-
111 bet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mẽtis quærenti vera contrariam. Quum
ergo est somno seuocatus animus à societate & à contagione corporis, tum meminit præ-
teritorum, præsentia cernit, futura præuidet. Iacet enim corpus dormientis vt mortui, vi-
get autem & viuit animus. Quod multo magis faciet post mortem, quum omnino corpo-
re excesserit. Itaque appropinquante morte: multo est diuinior. Nam & id ipsum vidẽt, qui
112 sunt morbo graui & mortifero affecti, instare mortem. Itaque his occurrunt plerunque ima
gines mortuorum, túmque vel maxime laudi student: eósque qui secus quàm decuit vixe-
runt, peccatorum suorum tum maxime pœnitet. Diuinare autẽ moriẽtes, illo etiam exem
plo confirmat Posidonius, quo affert Rhodium quendam morientem sex æquales nomi-
nasse, & dixisse qui primus eorum, qui secundus, qui deinceps moriturus esset. Sed tribus
113 modis censet deorũ appulsu homines somniare. Vno quòd præuideat animus ipse per se-
se, quippe qui deorum cognatione teneatur. Altero, quòd plenus aer sit immortalium ani-
morum, in quibus tanquam insignitæ notæ veritatis appareant. Tertio, quòd ipsi dii cum
dormientibus colloquantur. ídque vt modo dixi, facilius eueniet appropinquante morte,
vt animi futura augurentur. Ex quo & illud est Calani, de quo antè dixi, & Homerici He-
114 ctoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denũciat. Neque enim illud verbum te-
mere consuetudo approbauisset, si ea res nulla esset omnino,
Præsagibat animus frustra me ire, quum exirem domo.
Sagire enim, sentire acutè est. ex quo sagæ anus, quia multa scire volunt, & sagaces dicti
canes. Is igitur qui ante sagit quàm oblata res est, dicitur præsagire, id est futura ante senti
115 re. Inest igitur animis præsagitio extrinsecus iniecta, atque inclusa diuinitus. Ea si exarsit

acrius,furor appellatur,quum à corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur.
Sed quid oculis rapere visa est derepente ardentibus?
Vbi illa paulo ante sapiens virginali modestia?
Mater optuma,tum multo mulier melior,
Missa sum superstitiosis ariolationibus, 116
Neque me Apollo fatis fandis dementem inuitam ciet.
Virgines vero æquales patris mei meum factum pudet
Optimi viri:mea mater tui me miseret,mei piget,
Optumam progeniem Priamo repperisti extra me:hoc dolet
Me obesse,illos prodesse:me obstare,illos obsequi. 117

O poema tenerum,& moratum, atque molle.Sed hoc minus ad rẽ:illud quod volumus
expressum est,vt vaticinari furor vera soleat.
Adest adest fax obuoluta sanguine atque incendio
Multos annos latuit.
Ciues ferte opem,& restinguite. 118

Deus inclusus corpore humano iam non Cassandra loquitur,
Iámque mari magno classis cita
Texitur,exitiûm examen rapit,
Aduenit,& fera veliuolantibus
Nauibu' compleuit manus littora. 119

Tragœdias loqui videor,& fabulas:at ex te ipso non commentitiam rem, sed factam e-
iusdem generis audiui, C. Coponium ad te venisse Dyrrhachio, quum Prætorio imperio
classi Rhodiæ præesset cum primo hominem prudentem atque doctum,cúmque dixisse re
migem quendam è quinqueremi Rhodiorum vaticinatum, madefactum iri minus x x x
diebus Græciam sanguine,rapinas Dyrrhachii,& conscẽsionem in naues cum fuga:fugiẽ-
tibus miserabilem respectum incendiorum fore , sed Rhodiorum classi propinquum redi- 120
tum,ac domum itionem dari. Tum neque te ipsum non esse commotum,M. que Varro-
nem,& M.Catonem, qui tum ibi erant,doctos homines vehementer esse perterritos. Pau-
cis sanè pòst diebus ex Pharsalica fuga venisse Labienum, qui quũ interitum exercitus nũ-
ciauisset,reliqua vaticinationis breui esse confecta.Nam & ex horreis direptum effusúmque
frumentum vias omnes angiportúsque constrauerat,& naues subito perterriti metu conscẽ
distis,& noctu ad oppidum respicientes flagrantes onerarias,quas incẽderant milites, quia 121
sequi noluerant, videbatis. Postremo à Rhodia classe deserti, verum vatem fuisse sensistis.
Exposui quàm breuissime potui somnii & furoris oracula , quæ carere arte dixeram: quo-
rum amborum generũ vna ratio est , qua Cratippus noster vti solet,animos hominũ qua-
dam ex parte extrinsecus esse tractos & haustos . Ex quo intelligitur esse extra diuinũ ani-
mum,humanus vnde ducatur.Humani autem animi eam partem quæ sensum, quæ mo- 122
tum,quæ appetitum habeat,non esse ab actione corporis seiugatam: quæ autẽ pars animi,
rationis atque intelligẽtiæ sit particeps,eam maxime vigere, quũ plurimũ absit à corpore.
Itaque expositis exemplis verarum vaticinationum & somniorum, Cratippus solet ratio-
nem cõcludere hoc modo,Si sine oculis nõ potest extare officiũ & munus oculorũ,possunt
tamen aliquando oculi nõ fungi suo munere:qui vel semel ita est vsus oculis vt vera cerne 123
ret,is habet sensum oculorũ vera cernentiũ. Item igitur si sine diuinatione nõ potest & of-
ficium & munus diuinationis extare : potest autem quis quum diuinationem habeat er-
rare aliquando,nec vera cernere:satis est ad confirmandã diuinationem , semel aliquid es-
se ita diuinatum,vt nihil fortuito cecidisse videatur.Sunt autem eius generis innumerabi-
lia:esse igitur diuinationẽ confitendum est.Quæ vero aut coniectura explicantur, aut euẽ- 124
tis animaduersa ac notata sunt,ea genera diuinandi,vt suprà dixi,non naturalia,sed artifi-
ciosa dicuntur,in quo aruspices,augures,coniectorésque numerantur.Hæc improbantur à
Peripateticis,à Stoicis defenduntur,quorum alia sunt posita in monumentis & disciplina,
quod Etruscorum declarãt & aruspicini,& fulgurales,& rituales libri,nostri etiam augura-

les:alia autem subitò ex tempore cõiectura explicantur, vt apud Homerum Calchas, qui Auguria
ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est. Et vt in Sisennæ scriptum histo-
ria videmus, quod te inspectante factum est, vt quum ille in agro Nolano immolaret an-
te Prætorium, ab infima ara subito anguis emergeret, quũ quidem C. Posthumius aruspex
oraret illum, vt in expeditionem exercitum educeret. Id quum Sylla fecisset, tum ante op-
116 pidum Nolam florentissima Samnitum castra cepit. Facta coniectura etiam Dionysio est
paulo ante quàm regnare cœpit: qui quum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse
demisisset in flumen, summersus equus voraginibus non extitit: quem quum maxima cõ
tentione non potuisset extrahere, discessit, vt ait Philistus, ægre ferens. Quum autem ali-
quantum progressus esset, subito exaudiuit hinnitum, respexitque, & equum alacrem lætus
117 aspexit, cuius in iuba examen apum consederat. Quod ostẽtum habuit hanc vim, vt Dio-
nysius paucis pòst diebus regnare cœperit. Quid Lacedæmoniis paulo ante Leuctricam ca
lamitatem, quæ significatio facta est, quum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculis-
que simulacrum multo sudore manauit? Ac eodem tempore Thebis, vt ait Callisthenes,
in templo Herculis valuæ clausæ repagulis subito se ipsæ aperuerunt, armáque quæ fi-
118 xa in parietibus fuerant, ea sunt humi inuenta. Quúmque eodem tempore apud Lebadiã
Trophonio res diuina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic assidue canere cœpisse, vt ni-
hil intermitterent. Tum augures dixisse Bœotios Thebanorũ esse victoriã, propterea quòd
auis illa victa silere solet, canere si vicisset. Eadémque tempestate multis signis Lacedæmo-
niis Leuctricæ pugnæ calamitas denunciabatur. Nanque & Lysandri, qui Lacedæmonio-
rum clarissimus fuerat, statua quæ Delphis stabat, in capite corona subito extitit ex aspe-
ris herbis & agrestibus: stelláque aureæ quæ Delphis erat à Lacedæmoniis positæ post na-
ualem illam victoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt: qua in pugna quia Castor
119 & Pollux cum Lacedæmoniorum classe visi esse dicebantur, eorum insignia deorum stellæ
aureæ quas dixi Delphis positæ, paulo ante Leuctricam pugnam deciderunt, neque repertæ
sunt. Maximum vero illud portentum iisdem Spartiatis fuit, quòd quum oraculum ab Io-
ue Dodonæo petiuissent, de victoria sciscitantes, Legatíque illud in quo inerant sortes col-
locauissent, simia quam Rex Molossorum in delitiis habebat, & sortes ipsas & cætera quæ
erant ad sortẽ parata disturbauit, & aliud aliò dissipauit. Tum ea quæ præposita erat oracu
lo sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmoniis esse, non de victoria cogitandum. Quid
120 bello Punico secundo, nónne C. Flaminius Consul iterũ neglexit signa rerũ futurarum ma
gna cum clade reip.? qui exercitu lustrato, quum Arretium versus castra mouisset, & cõtra
Annibalem legiones duceret, & ipse & equus eius ante signum Iouis Statoris sine causa re-
pente concidit, nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, vt peritis videbatur, ne com-
mitteret prælium. Idem quum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi
differebat. Tum Flaminius ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pascerẽtur, quid faciẽ-
121 dum censeret. Quũ ille quiescendum respondisset, Flaminius, Præclara vero auspicia, si esu
rientibus pullis res geri poterit: saturis nihil geretur. Itaque signa conuelli, & se sequi iussit.
Quo tempore quum signifer primi hastati signum non posset mouere loco, nec quidquam
proficeretur, plures quum accederent, Flaminius re nunciata suo more neglexit. Itaque tri-
bus his horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est. Magnum illud etiam quod addi
122 dit Cælius, eo tempore ipso quum hoc calamitosum prælium fieret, tantos terræmotus in
Liguribus, Gallia, cõpluribúsque insulis, totáque in Italia factos esse, vt multa oppida cor-
ruerint, multis locis labes factæ sint, terráque desederint, flumináque in contrarias partes
fluxerint, atque in amnes mare influxerit. Fiunt certe diuinationum coniecturæ à peritis.
Midæ illi Phrygi, quum puer esset, dormienti formicæ in os tritici grana cõgesserunt: diui-
123 tissimum fore prædictum est, quod euenit. At Platoni quum in cunis paruulo dormienti a-
pes in labellis consedissent, responsum est singulari illum suauitate orationis fore: ita futu
ra eloquentia prouisa in infante est. Quid amores ac delitiæ tuæ Roscius, num aut ipse aut
pro eo Lanuium totum mentiebatur? qui quum esset in cunabulis, educaretúrque in Selo-
nio, qui est campus agri Lanuini, noctu lumine apposito experrecta nutrix animaduertit

puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu: quo aspectu exterrita clamorem 134
sustulit. pater autem Roscii ad aruspices retulit. qui responderunt, nihil illo puero clarius,
nihil nobilius fore: atque hanc speciem Praxiteles coelauit argento, & noster expressit Ar-
chias versibus. Quid igitur expectamus? an dum in foro nobiscum dii immortales, dum in
viis versentur, dum domi? Qui quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam longe
lateque diffundunt, quam cum terræ cauernis includunt, tum hominum naturis impli- 135
cant. Nam terræ vis Pythiam Delphis incitabat: naturæ, Sibyllam. Quid enim non vi-
demus quàm sint varia terrarum genera? ex quibus & mortifera quædā pars est, vt & Am-
psancti in Hirpinis, & in Asia Plutonia quæ videmus. Et sunt partes agrorum aliæ pestilē
tes, aliæ salubres, aliæ quæ acuta ingenia gignant, aliæ quæ retusa: quæ omnia fiūt & ex cœ
li varietate, & ex dispari aspiratione terrarum. Fit etiā sæpe specie quadā, sæpe vocū gra- 136
uitate & cātibus, vt pellātur animi vehementius, sæpe etiam cura & timore, qualis est illa,
Flexa anima tanquam lymphata, vt Baccha sacris
Commota in tumulis Teucrum commemorans suum.

Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse diuinam. Negat enim sine fu-
rore Democritus quenquam poetam magnum esse posse. Quod idem dicit Plato. Quem 137
si placet appellet furorem, dummodo is furor ita laudetur, vt in Phædro Platonis lauda-
tus est. Quid vestra oratio in causis? Quid ipsa actio? potest esse vehemens & grauis & co-
piosa, nisi est animus ipse commotior? Equidem etiam in te sæpe vidi, & vt ad leuiora ve-
niamus, in AEsopo familiari tuo tantum ardorem vultuum atque motuum, vt eum vis
quædam abstraxisse à sensu mentis videretur. Obiiciuntur etiam sæpe formæ, quæ reapse 138
nullæ sunt, speciem autem offerunt: quod cōtigisse Brenno dicitur, eiúsque Gallicis copiis,
quum fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset. Tum enim ferunt ex oraculo
hæc fatam esse Pythiam,
Ego prouidebo rem istam, & albæ virgines.

Ex quo factum vt & viderentur virgines ferre arma contra, & niue Gallorum obruere- 139
tur exercitus. Aristoteles quidem eos etiam qui valetudinis vitio furerent, & melancholici
dicerentur, censebat habere aliquid in animis præsagiens atque diuinum. Ego autem haud
scio an nec cardiacis hoc tribuendum sit, nec phreneticis. Animi enim integri, non vitiosi
corporis est diuinatio. Quam quidem esse re vera, hac Stoicorum ratione concluditur, Si
sunt dii, neque antè declarant hominibus quæ futura sunt, aut non diligunt homines, aut 140
quid euenturum sit ignorant, aut existimant nihil interesse hominū, scire quid sit futurū,
aut non censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus quæ sunt futura, aut ea ne ip
si quidem dii significare possunt: At neque non diligunt nos (sunt enim benefici, generíque
hominum amici) neque ignorant ea quæ ab ipsis constituta & designata sunt, neque nostra
nihil interest scire ea quæ euentura sunt (erimus enim cautiores si sciemus) neque hoc a-
lienum ducunt maiestate sua (nihil est enim beneficentia præstantius) neque non possunt 141
futura prænoscere. Non igitur sunt dii, nec significant futura. Sunt autem dii, significāt er-
go: & si non significant, nullas vias dant nobis ad significationis sciētiam, frustra enim si-
gnificarēt: nec non si dant vias, non est diuinatio. est igitur diuinatio. Hac ratione & Chry
sippus, & Diogenes, & Antipater vtitur. Quid est igitur cur dubitandum sit quin sint ea
quæ disputaui verissima, si ratio mecum facit, si euenta, si populi, si nationes, si Græci, si Bar 142
bari, si maiores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si
poetæ, si sapientissimi viri qui respublicas constituerunt, qui vrbes condiderunt? An dum
bestiæ loquantur expectamus, hominū consentiente authoritate contenti non sumus? Nec
vero quidquam aliud affertur cur ea quæ dico diuinādi genera nulla sunt, nisi quòd diffici-
le dictu videtur quæ cuiusque diuinationis ratio, quæ causa sit. Quid enim habet aruspex, 143
cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem? Quid augur, cur
à dextra coruus, à sinistra cornix faciat ratum? Quid astrologus, cur stella Iouis aut Vene-
ris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit, Saturni Martisve contraria? Cur
autem deus dormientes nos moneat, vigilantes negligat? Quid deinde causæ est cur Cas-

ſandra furens futura proſpiciat, Priamus ſapiens hoc idem facere non queat? Cur fiat quid- Diuinatio nō probat.
144 que quæris, recte omnino, ſed non nunc id agitur: fiat nécne fiat, id quæritur. Vt ſi magne-
tem lapidem eſſe dicam qui ferrum ad ſe alliciat & trahat, rationem cur id fiat afferre ne-
queam, fieri omnino neges? Quod idem facis in diuinatione, quam & cernimus ipſi, &
audimus, & legimus, & à patribus accepimus, neque ante philoſophiam patefactam, quæ
nuper inuenta eſt, hac de re communis vita dubitauit. Et poſteaquam philoſophia pro-
145 ceſſit, nemo aliter philoſophus ſenſit, in quo modo eſſet authoritas. Dixi de Pythago-
ra, de Democrito, de Socrate, excepi de antiquis præter Xenophanem neminem. Adiunxi
veterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. vnus diſſentit Epicurus. Quid vero hoc tur-
pius, quàm quòd idem nullam cenſet gratuitam eſſe virtutem? Quis eſt autem quem non
moueat clariſſimis monumentis teſtata conſignatáque antiquitas? Calchantem augurem
146 ſcribit Homerus longe optimum, eúmque ducem claſſium fuiſſe. At illum auſpiciorũ cre-
do ſcientia, non locorum. Amphilocus & Mopſus Argiuorum Reges fuerunt, ſed iidem au
gures, iíque vrbes in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderunt. Atque etiā ante hos Am-
phiaraus & Tireſias non humiles & obſcuri, neque eorum ſimiles, vt apud Ennium eſt,
Qui ſui quæſtus cauſa fictas ſuſcitant ſententias,
Sed clari & præſtantes viri, qui auibus & ſignis admoniti futura dicebant. Quorum de
147 altero etiam apud inferos Homerus ait ſolum ſapere, ceteros vmbrarum vagari modo.
Amphiaraum autē ſic honorauit fama Græciæ, deus vt haberetur, atque vt ab eius ſolo in
quo eſt humatus, oracula peterentur. Quid Aſiæ Rex Priamus, nónne & Helenum filium,
& Caſſandram filiam diuinantes habebat, alterum auguriis, alteram mentis incitatione &
permotione diuina? Quo in genere Martios quoſdam fratres nobili loco natos, apud maio
148 res noſtros fuiſſe ſcriptum videmus. Quid Polybum Corinthium, nónne Homerus & aliis
multa & filio ad Troiam proficiſcenti mortem prædixiſſe commemorat? Omnino apud
veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant. Vt enim ſapere, ſic diuinare rega-
le ducebant, vt teſtis eſt noſtra ciuitas, in qua & Reges augures, & poſtea priuati eodem
ſacerdotio præditi Rempub. religionum authoritate rexerunt. Eáque diuinationum ratio
149 ne in Barbaris quidem gentibus neglecta eſt. Siquidem & in Gallia Druidæ ſunt, è qui-
bus ipſe Diuitiacum Heduum hoſpitem tuum laudatorémque cognoui, qui & naturæ ra
tionem, quam Phyſiologiam Græci appellant, notam eſſe ſibi profitebatur, & partim augu
riis, partim coniectura, quæ eſſent futura dicebat. Et in Perſis augurantur & diuinant Ma-
gi, qui congregantur in fano commentandi cauſa, atque inter ſe colloquendi. Quod etiam
150 iidem vos quondam facere Nonis ſolebatis. Nec quiſquam Rex Perſarum poteſt eſſe, qui
non antè Magorum diſciplinam ſcientiámque perceperit. Licet autē videre & genera quæ-
dam & nationes huic ſcientiæ deditas. Telmeſus in Caria eſt, qua in vrbe excellit aruſpicũ
diſciplina. Itémque Elis in Peloponeſo familias duas certas habet, Ianundarum vnam, al-
teram Glutidarum aruſpicinæ nobilitate præſtantes. In Syria Chaldæi cognitione aſtro-
151 rum ſolertiáque ingeniorũ antecellunt. Etruria autē de cœlo tacta ſcientiſſime animaduer-
tit, eadémque interpretatur quid quibuſque oſtēdatur mōſtris atque portētis. Quocirca be
ne apud maiores noſtros Senatus, tum quum florebat imperium, decreuit vt de principũ
filiis ſex ſingulis Etruriæ populis in diſciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuita
tem hominum à religionis authoritate abduceretur ad mercedem atque quæſtum. Phryges Vnde orta.
152 autem & Piſidæ, & Cilices, & Arabum natio, auiũ ſignificationibus plurimũ obtemperant,
quod idem factitatum in Vmbria accepimus. At mihi quidē videntur, è locis quoque ipſis
qui à quibuſque incolebātur, diuinationũ opportunitates eſſe ductæ. Vt enim AEgyptii, vt
Babylonii, in camporum patentium æquoribus habitantes, quum ex terra nihil emineret
quod contemplationi cœli officere poſſet, omnem curam in ſyderum cognitione poſue-
153 runt. Etruſci autem quòd religione imbuti, ſtudioſius & crebrius hoſtias immolabant, ex-
torum cognitioni ſe maxime dediderunt: quódque propter aeris craſſitudinem de cœlo a-
pud eos multa fiebant, & quòd ob eandem cauſam multa inuſitata, partim è cœlo, alia ex
terra oriebantur, quædam etiam ex hominum pecudúmve conceptu & ſatu, oſtentorum

Prouat Diuinat. exercitatissimi interpretes extiterunt: quorum quidē vim vt tu soles dicere, verba ipsa pru-
denter à maioribus posita declarant. Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædi- 154
cunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem & Phryges, & Cilices,
quòd pastu pecudum maxime vtuntur, campos & montes hyeme & æstate peragrantes,
propterea facilius cantus auium & volatus notauerunt. Eadémque & Pisidiæ causa fuit,
& huic nostræ Vmbriæ. Tum Caria tota, præcipuéque Telmesses quos antè dixi, quòd a-
gros vberrimos maximéque fertiles incolunt, in quibus multa propter fœcunditatem fin- 155
gi gignique possunt, in ostentis animaduertendis diligentes fuerūt. Quis vero non videt in
optima quaque Rep. plurimum auspicia & reliqua diuinandi genera valuisse? Quis rex vn
quam fuit, quis populus, qui non vteretur prædictione diuina? neque solum in pace, sed in
bello multo etiam magis quo maius erat certamen & discrimen salutis. Omitto nostros,
qui nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis domi habent. Auspicia externa vi- 156
deamus. Nanque & Athenienses omnibus semper publicis consiliis diuinos quosdam sa-
cerdotes, quos μάντεις vocant, adhibuerunt: & Lacedæmonii regibus suis augurem assesso-
rem dederunt: itémque senibus (sic enim consilium publicum appellant) augurem interes-
se voluerunt: iidemque de rebus maioribus semper aut Delphis oraculum, aut ab Ham-
mone, aut à Dodona petebant. Lycurgus quidem qui Lacedæmoniorum Rempub. tem- 157
perauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmauit: quas cum vellet Lysan-
der commutare, eadem est prohibitus religione. Atque etiam qui præerant Lacedæmoniis,
non contenti vigilantibus curis in Pasiphaæ fano, quod est in agro propter vrbem, som-
niandi causa excubabant, quia vera quietis otacula ducebant. Ad nostra iam redeo. Quo-
ties Senatus X viros ad libros ire iussit? Nam & quum duo visi Soles essent, & quum tres
Portenta Lunæ, & quum faces, & quum Sol nocte visus esset, & quum è cœlo fremitus auditus, & 158
quum cœlum discessisse visum est, atque in eo animaduersi globi. Delata etiam ad Sena-
tum labes agri Priuernatis, quum ad infinitam altitudinem terra desedisset, Apuliáque ma
ximis terræmotibus conquassata esset, quibus portentis magna Populo R. bella, pernicio-
sǽque seditiones denunciabantur: inque his omnibus responsa aruspicū cum Sibyllæ ver-
sibus congruebant. Quid, quum Cumis Apollo sudauit? Capuæ, Victoria? Quid ortus
androgyni, nónne fatale quoddam monstrum fuit? Quid, quòd fluuius atratus sanguine 159
fluxit? Quid, quum sæpe lapidum, sanguinis nonnunquam, terræ interdum, quondam e-
tiam lactis imber defluxit? Quid, quum in Capitolio ictus Centaurus è cœlo est, in Auen
tino portæ & homines, Tusculi ædes Castoris & Pollucis, Romǽque Pietatis: nónne & a-
ruspices ea responderunt quæ euenerunt, & in Sibyllæ libris eædem repertæ prædictiones
sunt? Quoties Senatus Decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus, quanquam sæ- 160
pe responsis aruspicum paruit, Cæciliæ Q. F. somnio? Modo Marsico bello templum est
à Senatu Iunoni Sospitæ restitutum. Quod quidem somnium Sisenna quum disputauis-
set mirifice ad verbum cū re conuenisse, tum insolenter credo ab Epicureo aliquo indu-
ctus disputat, somniis credi non oportere. Idem contra ostenta nihil disputat, exponít-
que initio belli Marsici & deorum simulacra sudauisse, & sanguinem fluxisse, & discessisse 161
cœlum, & ex occulto auditas esse voces, quæ pericula belli nunciarent, & Lanuii clypeos,
quod aruspicibus tristissimum visum esset, à muribus esse derosos. Quid, quod in anna-
libus habemus, Veienti bello quum lacus Albanus præter modum creuisset, Veientem
quendam ad nos hominem nobilem perfugisse, eúmque dixisse, ex fatis quæ Veientes scrip-
ta haberent, Veios capi non posse dum lacus is redundaret: & si lacus emissus, lapsu & cur- 162
su suo ad mare fluxisset, perniciosum Populo R. Sin autē ita esset eductus, vt ad mare per-
uenire nō posset, tū salutaris nostris fore. Ex quo illa mirabilis à maioribus Albanæ aquæ
facta deductio est. Quum autem Veientes bello fessi Legatos ad Senatum misissent, tum
ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse Senatui dicere. In
iisdē enim fatis scriptū Veientes habere, fore vt breui à Gallis Roma caperetur; quod quidē
sexennio post Veios captos factum esse vidimus. Sæpe etiam & in præliis Fauni auditi, & 163
in rebus turbidis veridicæ voces ex occulto missæ esse dicuntur. Cuius generis duo sunt ex

multis exempla, sed maxima. Nam nõ multo ante vrbem captam exaudita vox est à luco Vestæ, qui à Palatii radice in nouam viam deuexus est, vt muri & portæ reficerentur: futu-
164 rum esse, nisi prouisum esset, vt Roma caperetur. Quod neglectum quũ caueri poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est. Ara enim Aio loquenti, quam septam videmus exaduersus eum locum, consecrata est. Atque etiam scriptum à multis est, quum terræmotus factus esset, vt sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Iunonis ex arce extitisse: quocirca Iunonem illam appellatam Monetã. Hæc igitur & à diis significata, & à no-
165 stris maioribus iudicata cõtemnimus? Neque solum deorum voces Pythagorei obseruitauerunt, sed etiam hominum quæ vocant omina: quæ maiores nostri quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendis, quod bonũ, faustum, felix, fortunatúmque esset præfabantur: rebúsque diuinis quæ publice fierent, vt fauerent linguis imperabatur: inque feriis imperandis, vt litibus & iurgiis se abstinerent. Itémque in lustrãda colonia ab eo qui eam deduceret, & quũ imperator exercitum, Censor populum lustraret, bonis nominibus qui ho-
166 stias ducerent eligebantur. Quod idem in delectu Consules obseruant, vt primus miles fiat bono nomine: quæ quidem à te scis & Consule & Imperatore summa cum religione esse seruata. Prærogatiuam etiam maiores omnes iustorum comitiorum esse voluerunt. Atque ego exempla omnium nota proferam. L. Paulus C O S. Iter. quum ei bellum, vt cum Rege Perse gereret obtigisset, vt ea ipsa die domum ad vesperam rediit, filiolam suam Tertiam,
167 quæ tum erat admodum parua osculans, animũ aduertit tristiculam. Quid est, inquit, mea Tertia? quid tristis es? Mi pater, inquit, Persa periit. Tum ille arctius puellam complexus, Accipio omen, inquit, mea filia. erat autem mortuus catellus eo nomine. L. Flaccũ flaminem Martialem ego audiui cũ diceret, Cæciliam Metelli, quum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa, quod fieri
168 more veterum solebat. Quũ virgo staret, & Cæcilia in sella sederet, neque diu vlla vox extitisset, puellam defatigatam petisse à matertera vt sibi cõcederet paulisper, vt in eius sella requiesceret: illam autem dixisse, Vero mea puella tibi concedo meas sedes: quod omen res consequuta est. ipsa enim breui mortua est, virgo autem nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc posse contemni, vel etiam rideri præclare intelligo: sed id ipsum est deos non putare,
169 quæ ab his significantur cõtemnere. Quid de auguribus loquar? tuæ partes sunt, tuum inquam auspiciorum patrocinium debet esse. tibi P. Claudius Augur Consuli nunciauit, addubitato salutis augurio, bellum domesticum triste ac turbulentum fore: quod paucis pòst mensibus exortum, paucioribus à te est diebus oppressum. Cui quidem Auguri vehementer assentior: solus enim multorum annorum memoria, non decantandi augurii, sed diuinan-
170 di tenuit disciplinam: quẽ irridebant Collegæ tui, cúmque tum Pisidam, tum Soranũ Augurẽ esse dicebant. Quibus nulla videbatur in auguriis aut præsensio, aut scientia veritatis futuræ, sapienter aiebant ad opinionem imperitorum esse fictas religiones: quod longe secus est. Neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipso Romulo hæc calliditas esse potuit, vt ad errorem multitudinis, religionis simulacra fingerẽt, sed difficultas labórque discendi disertam negligentiam reddidit. Malunt enim disserere nihil esse in
171 auspiciis, quàm quid sit ediscere. Quid est illo auspicio diuinius, quod apud te in Mario est, vt vtar potissimum authore te?

Hîc Iouis altisoni subitò pinnata satelles,
Arboris è trunco serpentis saucia morsu
Subigit ipsa feris traffigens vnguibus anguem,
172 Semianimum & varia grauiter ceruice micantem:
Quem se intorquentem lanians rostróque cruentans,
Iam satiata animos, iam duros vlta dolores,
Abiicit efflantem, & laceratum affligit in vnda,
Séque obitu à solis nitidos conuertit ad ortus.
173 Hanc vbi præpetibus pennis lapsúque volantem
Conspexit Marius diuini numinis Augur,

Faustáque signa suæ laudis rediuisque notauit,
Partibus intonuit cœli pater ipse sinistris:
Sic aquilæ clarum firmauit Iuppiter omen.

Atque ille Romuli auguratus pastoralis non vrbanus fuit, nec fictus ad opiniones imperitorum, sed à certis acceptus, & posteris traditus. Itaque Romulus Augur, vt apud Ennium est, cum fratre item Augure, 174

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio augurióque.
Hic Remus auspicio se deuouet, atque secundam 175
Solus auem seruat: at Romulus pulcher in alto
Quærit Auentino, seruat genus altiuolantum.
Certabant vrbem Romam Remámne vocarent.
Omnibus cura viris vter esset Induperator:
Expectant veluti Consul quum mittere signum 176
Vult, omnes auidi spectant ad carceris oras,
Qua mox emittat pictis è faucibus currus.
Sic expectabat populus, atque ore timebant
Rebus, vtri magni victoria sit data regni.
Interea sol albu' recessit in infera noctis. 177
Exin candida se radiis dedit icta foras lux:
Et simul ex alto longe pulcherrima præpes
Læua volauit auis, simul aureus exoritur sol.
Cedunt de cœlo ter quatuor corpora sancta
Auium præpetibus sese, pulchrísque locis dant. 178
Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
Auspicio regni stabilita scamna solúmque.

Sed vnde huc digressa est, eódem redeat oratio. Si nihil queam disputare quamobrem quidque fiat, & tantùmmodo fieri ea quæ commemoraui doceam, parúmne Epicuro Carneadíve respondeam? Quid si etiam ratio extat artificiosæ præsensionis facilis, diuinæ autem paulò obscurior? 179 Quæ enim extis, quæ fulgoribus, quæ portentis, quæ astris præsentiuntur, hæc notata sunt obseruatione diuturna. Affert autē vetustas omnibus in rebus longinqua obseruatione incredibilem scientiam, quæ potest esse etiā sine motu atque impulsu deorum, quū quid ex quoque eueniat, & quid quanque rē significet, crebra animaduersione perspectum est. Altera diuinatio est naturalis vt antè dixi, quæ physica disputandi subtilitate referenda est ad naturā deorum, à qua vt doctissimis sapiētissimísque placuit, haustos animos & libatos habemus. 180 Quúmque omnia cōpleta & referta sint æterno sensu & mēte diuina, necesse est cognitione diuinorū animorum animos humanos cōmoueri. Sed vigilantes animi vitæ necessitatibus seruiunt, diiungúntque se à societate diuina vinculis corporis impediti. Rarū est quoddam genus eorū qui se à corpore auocēt, & ad diuinarum rerum cognitionem cura omni, studióque rapiantur. 181 Horū sunt auguria nō diuini impetus, sed rationis humanæ. Nā & natura futura præsentiunt, vt aquarū fluxiones, & deflagrationem futurā aliquando cœli atque terrarū. Alii autem in repub. exercitati, vt de Atheniensi Solone accepimus, orientē tyrannidem multo antè prospiciūt, quos prudentes possumus dicere, id est prouidentes, diuinos nullo modo possumus, non plus quàm Milesiū Thalem, qui vt obiurgatores suos conuinceret, ostenderétque etiā philosophum, si ei commodum esset, pecuniā facere posse, omnem oleam antequā florere cœpisset, in agro Milesio coemisse dicitur. 182 Animaduerterat fortasse quadā scientia, olearū vbertatem fore. Et quidem idem primus defectionē Solis, quæ Astyage regnante facta est, prædixisse fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricolæ etiā multa præsentiunt, sed nullam eorū diuinationē voco, ne illam quidem qua ab Anaximandro physico moniti Lacedæmonii sunt vt vrbē & tecta linquerent, armatíque in agro excubarent, quòd terræmotus instaret, tū quum & vrbs tota corruit, & 183

in monte Taygeto, extrema mõtis quasi puppis auulsa est. Ne Pherecydes quidem ille Py-
thagoræ magister, potius diuinus habebitur quàm physicus: qui quũ vidisset exhaustam a-
quam de iugi puteo, terræmotus dixit instare. Nec vero vnquã animus hominis naturali-
184 ter diuinat, nisi quũ ita solutus est & vacuus, vt ei planè nihil sit cũ corpore: quod aut vati-
bus contingit aut dormientibus. Itaque ea duo genera à Dicæarcho probãtur, & vt dixi, à
Cratippo nostro. Si propterea quòd ea proficiscuntur à natura: sint summa sanè, modo ne
sola. Sin autẽ nihil esse in obseruatione putant, multa tollunt quibus vitæ ratio cõtinetur.
Sed quoniã dant aliquid, idque nõ paruum, vaticinationes cũ somniis, nihil est quod cum
185 his magnopere pugnemus, præsertim quũ sint qui omnino nullam diuinationem probent.
Ergo & hi quorũ animi, spretis corporibus, euolant atque excurrũt foras, ardore aliquo in-
flammati atque incitati, cernunt illa profecto, quæ vaticinantes pronunciant, multisque re
bus inflammantur tales animi qui corporibus non inhærent, vt hi qui sono quodam vocũ
& Phrygiis cantibus incitantur. Multos nemora syluæque, multos amnes aut maria com-
186 mouent, quorũ furibunda mẽs videt antè multo quæ sunt futura. Quo de genere illa sunt,
Eheu videte, iudicauit inclytum iudicium
Inter deas tris aliquis, quo iudicio Lacedæmonia
Mulier furiarum vna adueniet.
187 Eodem enim modo multa à vaticinãtibus sæpe prædicta sunt, neque solũ verbis, sed etiam
Versibu', quos olim Fauni vatésque canebant.
Similiter Martius & Publius vates cecinisse dicuntur. quo de genere Apollinis operta pro- *Vaticinia & somnia*
lata sunt. Credo etiã anhelitus quosdam fuisse terrarũ, quibus inflatæ mentes, oracula fun-
derent. Atque hæc quidem vatũ ratio est, nec dissimilis sanè somniorũ. Nam quæ vigilan-
188 tibus accidunt vatibus, eadem nobis dormiẽtibus. Viget enim animus in somniis, liberque
sensibus ab omni impeditione curarum, iacente & mortuo penè corpore: qui quia vixit ab
omni æternitate, versatúsque est cũ innumerabilibus animis, omnia quæ in natura rerũ sũt,
videt, si modo temperatis escis modicísque potionibus ita est affectus, vt sopito corpore
ipse vigilet. Hæc somniantis est diuinatio. Hic magna quædã exoritur, neque ea naturalis,
189 sed artificiosa somniorũ Antiphonis interpretatio, eodémque modo & oraculorum & va-
ticinationũ. Sunt enim explanatores, vt grammatici poetarũ. Nam vt aurum & argentum,
æs, ferrũ, frustra natura diuina genuisset, nisi eadem docuisset quẽadmodum ad eorum ve-
nas perueniretur: nec fruges terræ, bacásve arborũ cum vtilitate vlla generi humano dedis-
set, nisi earũ cultus & conditiones tradidisset: materiáve quid iuuaret, nisi confectionis eius
190 fabricam haberemus: sic cũ omni vtilitate, quã dii hominibus dederunt, ars aliqua coniun
cta est, per quã illa vtilitas percipi possit. Itẽ igitur somniis, vaticinationibus, oraculis, quòd
erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitæ sunt interpretũ. Quomodo
autem aut vates aut somniantes ea videant quæ nusquam etiam tunc sint, magna quæstio
est: sed explorata si sint ea quæ antè quæri debeant, sint hæc quæ quærimus faciliora. Cõti-
191 net enim totã hanc quæstionem ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ à te secundo libro
est explicata dilucide: quã si obtinemus, stabit illud quod hunc locum continet de quo agi-
mus, esse deos, & eorũ prouidentia mundum administrari, eosdem cõsulere rebus humanis,
nec solum vniuersis, verumetiam singulis. Hæc si tenemus, quæ mihi quidem nõ videntur
posse conuelli, profecto hominibus à diis futura significari necesse est. Sed distinguendũ vi-
192 detur quonam modo. Nã non placet Stoicis singulis iecorum fissis, aut auium cantibus in-
teresse deum: neque enim decorũ est, nec diis dignũ, nec fieri vllo pacto potest: sed ita à prin
cipio inchoatum esse mundum, vt certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in
auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantiũ visis, alia in furẽ-
tium vocibus. Ea quibus bene percepta sunt, hi non sæpe falluntur. Male cõiecta, maléque
193 interpretata, falsa sunt, non rerum vitio, sed interpretũ inscientia. Hoc autem posito atque
concesso, esse quandã vim diuinam hominũ vitam continentem, non difficile est, quæ fieri
certe videmus, ea qua ratione fiant suspicari. Nam & ad hostiã deligendam potest dux esse
vis quædam sentiens, quæ est toto confusa mundo: & tũ, ipsam quum immolare velis, ex-

torum fieri mutatio poteſt,vt aut abſit aliquid aut ſuperſit. Paruis enim momentis multa natura aut affingit,aut mutat,aut detrahit.Quod ne dubitare poſſimus,maximo eſt argu- 94 mẽto,quod paulo ante interitũ Cæſaris contigit:qui quũ immolaret illo die quo primum in ſella aurea ſedit,& cum purpurea veſte proceſſit,in extis bouis opimi,cor nõ fuit.Num igitur cenſes vllũ animal quod ſanguinẽ habeat,ſine corde eſſe poſſe? Qua ille rei nouitate perculſus,quum Spurinna diceret timendũ eſſe ne & conſilium & vita deficeret:earũ enim rerum vtrunque à corde proficiſci:poſtero die caput in iecore nõ fuit:quæ quidem illi portendebantur à diis immortalibus,vt videret interitũ,non vt caueret.Quum igitur hæ par- 95 tes in extis non reperiũtur,ſine quibus victima illa viuere nequiſſet,intelligendũ eſt in ipſo immolationis tempore, eas partes quæ abſint interiſſe. Eadémque efficit in auibus diuina mens,vt tũ huc tum illuc volent alites,tum in hac,tũ in illa parte ſe occultent,tum à dextra,tum à ſiniſtra parte canant oſcines.Nã ſi animal omne vt vult ita vtitur motu ſui cor- 96 poris,prono,obliquo,ſupino,mẽbráque quocũque vult flectit,contorquet,porrigit,cõtrahit,eáque antè efficit pene quàm cogitat:quãto id deo eſt facilius, cuius numini parẽt omnia?Idémque mittit & ſigna nobis eius generis,qualia permulta hiſtoria tradidit,quale ſcriptum illud videmus,Si paulo luna ante ſolis ortũ defeciſſet in ſigno Leonis, fore vt armis Darius & Perſæ,ab Alexandro & Macedonibus prælio vincerẽtur, Dariúſque moreretur. 97 Et ſi puella nata biceps eſſet,ſeditionẽ in populo fore,corruptelam & adulteriũ domi.Et ſi mulier leonẽ peperiſſe viſa eſſet,fore vt ab exteris gentibus vinceretur ea reſp.in qua id cõtigiſſet.Eiuſdẽ generis etiã illud eſt,quod ſcribit Herodotus, Crœſi filium quũ eſſet infans loquutum:quo oſtento regnum patris & domum funditus concidiſſe.Caput arſiſſe Seruio Tullio dormienti,quæ hiſtoria nõ prodidit?Vt igitur qui ſe tradet ita quieti præparato a- 98 nimo,quũ bonis cogitationibus,tum rebus ad tranquillitatem accõmodatis,certa & vera cernit in ſomniis:ſic caſtus animus puruſque vigilantis & ad aſtrorũ,& ad auium reliquorúmque ſignorũ,& ad extorum veritatem eſt paratior.Hoc nimirũ eſt illud,quod de Socrate accepimus,quódque ab ipſo in libris Socraticorũ ſæpe dicitur, Eſſe diuinum quiddam, quod Dæmonion appellat,cui ſemper ipſe paruerit,nunquã impellenti,ſæpe reuocanti.Et 99 Socrates quidem(quo quẽ auctorem meliorẽ quærimus?)Xenophonti conſulenti,ſequerétúrne Cyrum:poſtea quàm expoſuit quæ ſibi videbantur,Et noſtrũ quidem,inquit,humanum eſt cõſilium,ſed de rebus & obſcuris & incertis ad Apollinem cenſeo referendum,ad quem etiã Athenienſes publice de maioribus rebus ſemper retulerunt.Scriptum eſt item, quũ Critonis ſui familiaris oculum alligatũ vidiſſet,quæſiuiſſe quid eſſet.Quum autem il- 100 le reſpondiſſet,in agro ambulanti ramulum adductũ vt remiſſus eſſet,in oculum ſuum recidiſſe:tũ Socrates,Non enim paruiſti mihi reuocãti, quum vterer qua ſoleo præſagitione diuina.Idem etiã Socrates quum apud Delium male pugnatũ eſſet Lachete Prætore,fugeretque cum ipſo Lachete: vt ventũ eſt in triuium,eadem qua ceteri fugere noluit. Quibus quærentibus cur nõ eadem via pergeret, Deterreri ſe à deo,dixit.Tũ quidem ii qui alia via 101 fugerant,in hoſtium equitatũ inciderunt.Permulta cõiecta ſunt ab Antipatro,quæ mirabiliter à Socrate diuinata ſunt,quæ prætermittã.tibi enim nota ſunt,mihi ad commemorandũ non neceſſaria.Illud tamen eius philoſophi magnificum ac pene diuinũ,quòd quum im piis ſentẽtiis damnatus eſſet,æquiſſimo animo ſe dixit mori.Neque enim domo egredienti, neque illud in ſuggeſtũ in quo cauſam dixerat aſcendenti, ſignũ ſibi vllum quod cõſueſſet 102 à deo quaſi mali alicuius impendentis datũ. Equidem ſic arbitror,etiã ſi multa fallant eos qui aut arte aut coniectura diuinare videantur,eſſe tamen diuinationẽ:homines autem vt in ceteris artibus,ſic in hac poſſe falli.Poteſt accidere vt aliquod ſignum dubie datum,pro certo ſit acceptũ:poteſt aliquod latuiſſe,aut ipſum,aut quod eſſet illi cõtrarium.Mihi autẽ ad hoc de quo diſputo probandum,ſatis eſt non modo plura,ſed etiã pauciora diuine præ- 103 ſenſa & prædicta reperiri.Quin etiã hoc non dubitans dixerim,ſi vnũ aliquid ita ſit prædictum præſenſúmque,vt quũ euenerit,ita cadat vt prædictum ſit,neque in eo quidquam caſu & fortuitu factum eſſe appareat,eſſe certe diuinationẽ,ídque eſſe omnibus confitẽdum. Quocirca primũ mihi videtur(vt Poſidonius facit) à deo,de quo ſatis dictum eſt,deinde à

fato, deinde à natura, vis omnis diuinandi, ratióque repetenda. Fieri igitur omnia fato ra- *fatum.*
104 tio cogit fateri. Fatũ autem id appello, quod Græci εἱμαρμένην, id est, ordinẽ seriémque cau-
sarum, quũ causæ causa nexa rẽ ex se gignat. Ea est ex omni æternitate fluens veritas sem-
piterna. Quod quum ita sit, nihil est factum quod non futurũ fuerit: eodémque modo ni-
hil est futurũ, cuius non causas id ipsum efficientes natura cõtineat. Ex quo intelligitur, vt
fatum sit non id quod superstitiose, sed id quod physice dicitur, causa æterna rerũ, cur & ea
105 quæ præterierunt facta sint, & quæ instant fiant, & quæ sequũtur futura sint. Ita fit vt & ob-
seruatione notari possit quæ res quanque causam plerunque cõsequatur, etiam si nõ sem-
per: nam id quidem difficile est affirmare. easdémque causas verisimiles rerũ futurarũ cerni
ab iis qui aut per furorẽ eas, aut in quiete videant. Præterea quũ fato omnia fiant (id quod
alio loco ostendetur) siquis mortalis possit esse, qui colligationẽ causarum omniũ perspiciat
106 animo, nihil eũ profecto fallat. Qui enim teneat causas rerum futurarũ, idem necesse est o-
mnia teneat quæ futura sint. Quod quũ nemo facere nisi deus possit, relinquendum est ho
mini, vt signis quibusdam cõsequentia declarantibus, futura præsentiat. Nõ enim illa quæ
futura sunt subito existunt, sed est quasi rudentis explicatio, sic traductio temporis nihil
noui efficientis, & primũ quidque replicantis. Quod & hi vident quibus naturalis diuina-
107 tio data est, & hi quibus cursus rerũ obseruando notatus est: qui etsi causas ipsas nõ cernũt,
signa tamen causarũ & notas cernunt: ad quas adhibita memoria & diligentia ex monu-
mentis superiorũ efficitur ea diuinatio quæ artificiosa dicitur, extorũ, fulgurum, ostentorũ,
signorúmque cœlestiũ. Non est igitur vt mirandũ sit ea præsentiri à diuinãtibus quæ nus-
quam sint. Sũt enim omnia, sed tempore absunt. Atque vt in seminibus vis inest earum re-
108 rũ quæ ex his progignuntur, sic in causis cõditæ sunt res futuræ, quas esse futuras, aut cõci-
tata mens, aut soluta somno cernit, aut ratio, aut cõiectura præsentit. Atque vt hi qui solis
& lunæ, reliquorúmque syderum ortus, obitus, motúsque cognorũt, quo quidque tempore
eorũ futurũ sit, multo antè prædicunt; sic qui cursum rerum euentorúmque consequentiã
diuturnitate pertractata notauerunt, aut semper, aut (si id difficile est) plerunque: quod si ne
id quidem conceditur, nonnunquã certe quid futurũ sit intelligunt. Atque hæc quidem &
109 quædã eiusdemmodi argumenta cur sit diuinatio, ducũtur à fato: à natura autem alia quæ-
dam ratio est, quæ docet quanta sit animi vis seiuncta à corporis sensibus, quod maxime
cõtingit aut dormientibus, aut mente permotis. Vt enim deorũ animi sine oculis, sine au-
ribus, sine lingua sentiũt inter se quid quisque sentiat, ex quo fit vt homines etiam quũ ta-
citi optent quid, aut voueant, non dubitent quin dii illud exaudiant: sic animi hominum
110 quũ aut somno soluti vacant corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi incitati mouen
tur, cernũt ea quæ permixti cũ corpore animi videre non possunt. Atque hanc quidẽ ratio-
nem naturæ, difficile est fortasse traducere ad id genus diuinationis quod ex arte profectũ
dicimus, sed tamẽ id quoque rimatur quantũ potest. Posidonius esse censet in natura signa
quædam rerũ futurarum. Vt enim Ceos accepimus ortũ caniculæ diligenter quotannis so-
111 lere seruare, coniecturámque capere, vt scribit Ponticus Heraclides, salubrísne an pestilens
annus futurus sit. Nã si obscurior quasi caliginosa stella extiterit, pingue & concretũ esse cœ
lum, vt eius aspiratio grauis & pestilens futura sit: sin illustris & perlucida stella apparuerit,
significari cœlum esse tenue purúmque, & propterea salubre. Democritus autem cẽset sa-
pienter instituisse veteres, vt hostiarũ immolatarum inspicerẽtur exta: quorũ ex habitu at-
112 que ex colore cum salubritatis, tum pestilentiæ signa percipi, nonnunquam etiam quæ sit
vel sterilitas agrorum, vel fertilitas futura. Quæ si à natura profecta obseruatio atque vsus
agnouit, multa afferre potuit dies, quæ animaduertendo notarẽtur, vt ille Pacuuianus qui
in Chryse physicus inducitur, minime naturam rerum cognoscere videatur.

Nam istis qui linguam auium intelligunt,
113 Plúsque ex alieno iecore sapiunt quàm ex suo,
Magis audiendum quàm auscultandum censeo.

Cur quæso, quum ipse paucis interpositis versibus dicas satis luculente:
Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat,

Sepelit,recipitque in sese omnia,omniúmque idem est pater:
Indidémque eadem quæ oriuntur de integro,atque eodem occidunt. 114
Quid est igitur,cur quum domus sit omniũ vna,eáque cõmunis,quúmque animi hominũ
semper fuerint futurique sint: cur ii quid ex quoque eueniat,& quid quanque rem significet
perspicere nõ possunt? Hæc habui,inquit,de diuinatione quæ dicerem:nunc illa testabor,
non me sortilegos,neque eos qui quæstus causa ariolentur, nec psychomantia quidẽ qui-
bus Appius amicus tuus vti solebat,agnoscere.Nõ habeo denique nauci Marsum Augurẽ, 115
Non vicanos aruspices,non de circo astrologos,
Non Isiacos coniectores,non interpretes somniûm.
Non enim sunt ii aut scientia aut arte diuini,
Sed superstitiosi vates,impudentésque arioli,
Aut inertes,aut insani,aut quibus egestas imperat: 116
Qui sibi semitam non sapiunt,alteri monstrant viam,
Quibus diuitias pollicentur,ab his drachmam ipsi petunt,
De his diuitiis sibi deducant drachmam,reddant cetera.
Atque hæc quidem Ennius,qui paucis antè versibus esse deos censet,sed eos non curare o-
pinatur quid agat humanum genus.Ego autem qui & curare arbitror,& monere etiam ac 117
multa prædicere,leuitate,vanitate,malitia,exclusam diuinationem probo.Quæ quum di-
xisset Quintus,Præclare tu quidem,inquam,paratus

Deest nonnihil.

MARCI TVLLII CICERONIS DE DIVINATIONE LIBER SECVNDVS.

QVAERENTI mihi,multúmque & diu cogitanti,quanam re possem prodesse quã-
plurimis,nequando intermitterem consulere Reip.nulla maior occurrebat, quàm si
optimarũ artium vias traderem meis ciuibus: quod compluribus iam libris me
arbitror consequutũ.Nam & cohortati sumus,vt maxime potuimus,ad philosophiæ stu-
diũ eo libro ~~qui est inscriptus Hor~~tensius: & quod genus philosophandi minime arrogans 2
maximéque & constans & elegans arbitraremur, quatuor Academicis libris ostendimus.
Quúmque fundamentum esset philosophiæ positum in finibus bonorũ & malorum,per-
purgatus est is locus à nobis quinque libris,vt quid à quoque, & quid contra quenque phi-
losophum diceretur,intelligi posset.Totidem subsecuti libri Tusculanarũ disputationum,
res ad beate viuendum maxime necessarias aperuerunt. Primus enim est de contemnenda 3
morte:secũdus de tolerando dolore:de ægritudine lenienda tertius:quartus de reliquis ani
mi perturbationibus.quintus eũ locum complexus est,qui totam philosophiã maxime il-
lustrat:docet enim ad beate viuendũ,virtutem seipsa esse contentam.Quibus rebus editis,
tres libri perfecti sunt de natura deorũ,in quibus omnis eius loci quæstio continetur.Quæ 4
vt plene cumulatéque perfecta,de diuinatione ingressi sumus his libris scribere,quibus(vt
est in animo)de fato si adiunxerimus,erit abunde satisfactũ toti huic quæstioni. Atque his
libris annumerandi sunt sex de R.P.quos tunc scripsimus,quũ gubernacula Reipu. tene-
bamus,magnus locus,philosophiǽque proprius,à Platone, Aristotele,Theophrasto,totá- 5
que Peripateticorũ familia tractatus vberrime.Nam quid ego de consolatione dicam?quæ
mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur,ceteris item multum illam profuturam puto.
Interiectus est etiã nuper liber is,quem ad nostrum Atticum de senectute misimus.In pri-
míśque quoniam philosophia vir bonus efficitur & fortis,Cato noster in horũ librorum 6
numero ponendus est.Quúmque Aristoteles,itémque Theophrastus excellentes viri,quũ
subtilitate cũ copia,tum philosophia,dicendi etiã præcepta coniunxerunt, nostri quoque
oratorii libri in eundem librorum numerum referendi videntur.Ita tres erunt de oratore,
quartus Brutus,quintus orator.Adhuc hæc erant,ad reliqua alacri tendebamus animo:sic

patati,vt nisi quæ causa grauior obstitisset,nullum philosophiæ locum esse pateremur qui
7 non Latinis literis illustratus pateret. Quod enim munus Reipub. afferre maius meliúsve
possumus,quàm si docemus atque erudimus iuuentutē? his presertim moribus atque tēpo
ribus,quibus ita prolapsa est,vt omniū opibus refrenanda ac coercēda sit. Nec vero id effici
posse cōfido,quod ne postulandū quidem est,vt omnes adolescentes se ad hæc studia cōuer
tant:pauci vtinā,quorum tamē in Remp.late patere poterit industria. Equidem ex his etiā
8 fructū capio laboris mei,qui iā ætate prouecti,in nostris libris acquiescunt:quorū studio le
gendi,meū scribendi studium vehementius in dies incitatur:quos quidē plures quàm rebar
esse cognoui. Magnificū illud etiam,Romanísque hominibus gloriosum,vt Græcis de phi
losophia literis non egeant:quod assequar profecto si instituta perfecero. Ac mihi quidem
explicandæ philosophiæ causam attulit casus grauis ciuitatis, quū in armis ciuilibus, nec
9 tueri meo more Rempub.nec nihil agere poterā,nec quid potius(quod quidem me dignū
esset)agerem reperiebā. Dabunt igitur mihi veniam mei ciues,vel gratiam potius habebūt,
quòd quū esset in vnius potestate Respub.neque ego me abdidi, neque deserui,neque affli-
xi,neque ita gessi,quasi homini aut tēporibus iratus: neque porrò ita aut adulatus,aut ad-
miratus fortunā sum alterius,vt me meæ pœniteret. Id enim ipsum à Platone philosophiá-
10 que didicerā,naturales esse quasdam conuersiones Rerūp.vt eæ tum à principibus teneren-
tur,tū à populis,aliquando à singulis. Quod quū accidisset nostræ Reipub.tū pristinis or-
bati muneribus hæc studia renouare cœpimus,vt & animus molestiis hac potissimū re le-
uaretur,& prodessemus ciuibus nostris,qua re cunque possemus. In libris enim sententiā di
cebamus,concionabamur,philosophiam nobis pro Reipub.procuratione substitutā puta-
11 bamus. Nunc quoniā de Repub.consuli cœpti sumus,tribuenda est opera Reipub.vel om-
nis potius in ea cogitatio & cura ponenda. Tantū huic studio relinquendum,quantū vaca
bit à publico officio & munere. Sed hæc aliàs pluribus.nunc ad institutā disputationem re
uertamur. Nā quū de diuinatione Quintus frater ea disseruisset quæ superiori libro scri-
pta sunt: satísque ambulatum videretur: tum in bibliotheca,quæ in Lycio est, assedimus.
12 Atque ego, Accurate tu quidem,inquam,Quinte & Stoice Stoicorum sententiam defen-
disti:quódque me maxime delectat,plurimis nostris exemplis vsus es,& iis quidem claris &
illustribus. Dicendum est mihi igitur ad ea quæ sunt à te dicta, sed ita, nihil vt affirmem:
quæram omnia, dubitans plerunque,& mihi ipse diffidens. si enim aliquid certi haberem
quod dicerem,ego ipse diuinarē,qui esse diuinationē nego. Etenim me mouet illud,quod
13 in primis Carneades quærere solebat,quarúmnam rerū diuinatio esset,earúmne quæ sensi-
bus perciperentur:at eas quidem cernimus,audimus,gustamus,olfacimus,tangimus. Num-
quid ergo in his rebus est,quod prouisione aut permotione mētis magis quàm natura ipsa
sentiamus? aut nū nescio qui ille diuinus si oculis captus sit,vt Tiresias fuit,possit quæ alba
sint,quæ nigra dicere:aut si surdus sit,varietates vocū aut modos noscere? Ad nullam igitur
14 earum rerū quæ sensu accipiuntur,diuinatio adhibetur. Atqui ne in his quidem rebus quæ
arte tractantur,diuinatione opus est. Etenim ad ægros, non vates aut ariolos,sed medicos
solemus adducere:nec vero qui fidibus aut tibiis vti volunt,ab aruspicibus accipiunt earū
tractationem,sed à musicis. Eadem in literis ratio est reliquísque rebus,quarum est discipli
na. Num censes eos qui diuinare dicuntur,posse respondere,sol maiórne quàm terra sit,an
15 tantus quantus videatur? Lunáque,suo lumine an Solis vtatur? Sol,Luna,quē motum ha-
beant? quem quinque stellæ quæ errare dicuntur? Nec hæc qui diuini habentur,profitentur
se esse dicturos: nec eorum quæ in geometria describuntur, quæ vera quæ falsa sint. Sunt
enim ea mathematicorum,non ariolorum. De illis vero rebus quæ in philosophia versan-
tur,num quid est quod quisquam diuinorū,aut respondere soleat,aut cōsuli,quid bonum
16 sit,quid malum,quid neutrum? Sunt enim hæc propria philosophorū. Quid de officio? num
quis aruspicem cōsulit quemadmodum sit cum parentibus,cum fratribus,cum amicis vi-
uendum? quemadmodum vtēdum pecunia,quemadmodum honore,quemadmodum im-
perio? Ad sapientes hæc, non ad diuinos referri solent. Quid,quæ à Dialecticis aut physi-
cis tractātur, num quis eorum diuinare potest vnúsne mundus sit an plures,quæ sint initia

rerum ex quibus nascuntur omnia: Physicorũ est ista prudentia. Quomodo aut mentientẽ,
quem ψευδόμενον vocant dissoluas: aut quemadmodũ Soriti resistas: quem, si necesse sit, Lati- 17
no verbo liceat aceruale appellare. sed nihil opus. Vt enim ipsa philosophia, & multa ver-
ba Græcorum, sic Sorites satis Latino sermone tritus est. Ergo hæc quoque Dialectici di-
cent, non diuini. Quid, quũ quæritur qui sit optimus Reipub. status, quæ leges, qui mo-
res, aut vtiles aut inutiles, aruspicésne ex Etruria arcessentur: an principes statuent, & dele-
cti viri periti rerum ciuilium? Quod si nec earũ rerum quæ subiectæ sensibus sunt, vlla di- 18
uinatio est, nec earum quæ artibus continentur, nec earũ quæ in philosophia disserũtur, nec
earum quæ in Repub. versantur: quarũ rerum sit, nihil prorsus intelligo. Nam aut omniũ
debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua versari possit. Sed nec omnium diuinatio
est, vt ratio docuit: nec locus nec materia inuenitur, cui diuinationem præficere possimus.
Vide igitur ne nulla sit diuinatio. Est quidam Græcus vulgaris in hanc sententiam versus, 19
Bene qui coniiciet, vatem hunc perhibebo optimum.
Num igitur aut quæ tempestas impendeat, vates melius coniiciet quàm gubernator? aut
morbi naturam acutius quàm medicus? aut belli administrationem prudentius, quàm Im-
perator coniectura assequetur? Sed animaduerti Quinte, te caute, & ab iis coniecturis quæ
haberent artem atque prudentiam, & ab iis rebus quæ sensibus aut artificiis perciperẽtur,
abducere diuinationem, eámque ita definire: Diuinationẽ esse earum rerum prædictionem 20
& præsensionem quæ essent fortuitæ. Primũ eodem reuolueris: nam & medici, & guberna-
toris, & Imperatoris præsensio est rerum fortuitarũ. Num igitur aut aruspex, aut augur, aut
vates quis, aut somnians melius coniecerit, aut è morbo euasurum ægrotum, aut è pericu-
lo nauẽ, aut ex insidiis exercitum, quàm medicus, quàm gubernator, quàm Imperator? At- 21
qui ne illa quidem diuinantis esse dicebas, ventos aut imbres impendẽtes quibusdam præ-
sentire signis, in quo, nostra quædam Aratea memoriter à te pronũciata sunt: etsi hæc ipsa
fortuita sunt, plerunque enim nõ semper eueniunt. Quæ est igitur, aut vbi versatur fortui-
tarum rerum præsensio, quã diuinationẽ vocas? Quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione,
aut vsu, aut coniectura possunt, ea nõ diuinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur, vt 22
ea fortuita diuinari possint, quæ nulla nec arte, nec sapientia prouideri possunt. Vt siquis
M. Marcellum illũ qui ter Consul fuit, multis annis antè dixisset naufragio esse periturũ,
diuinasset profecto. nulla enim arte alia id, nec sapientia scire potuisset. Taliũ ergo rerum
quæ in fortuna positæ sunt præsensio, diuinatio est. Potestne igitur earum rerũ, quæ nihil
habent rationis quare futuræ sint, esse vlla præsensio? Quid est enim aliud sors, quid fortu- 23
na, quid casus, quid euentus, nisi quũ sic aliquid cecidit, sic euenit, vt vel non cadere atque
euenire, vel aliter cadere atque euenire potuerit? Quomodo ergo id quod temere fit, cæco
casu & volubilitate fortunæ, præsentiri & prædici potest? Medicus morbũ ingrauescentẽ
ratione prouidet, insidias Imperator, tẽpestates gubernator: & tamẽ hi ipsi sæpe falluntur,
qui nihil sine certa ratione opinantur. Vt agricola quũ florem oleæ videt, baccã quoque se 24
visurũ putat, nõ sine ratione ille quidem, sed nonnunquã tamen fallitur. Quod si falluntur
ii, qui nihil sine aliqua probabili cõiectura ac ratione dicunt, quid existimandũ est de con-
iectura eorũ qui extis, aut auibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somniis futura præsentiunt?
Nondũ dico quàm hæc signa nulla sint, fissum iecoris, corui cãtus, volatus aquilæ, stellæ tra-
iectio, voces furentiũ, sortes, somnia, de quibus singulis dicã suo loco, nũc de vniuersis. Quî 25
potest prouideri quicquã futurũ esse, quod neque causam habet vllam, neque notã cur fu-
turũ sit? Solis defectiones, itémque lunæ prædicũtur in multos annos ab his qui syderũ mo-
tus numeris persequũtur. ea prædicũt enim quæ naturæ necessitas perfectura est. Vident ex
constantissimo motu lunæ, quãdo illa è regione solis facta incurrat in vmbrã terræ, quæ est
meta noctis, vt eã obscurari necesse est: quãdóque eadem luna subiecta atque opposita soli, 26
nostris oculis eius lumen obscuret: quo in signo quæque errãtium stellarũ, quóque tempo-
re futura sit: qui exortus, quóque die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. Hæc qui antè
dicunt, quã rationem sequantur vides: qui thesaurũ inuenturum, aut hæreditatem venturã
dicunt, quid sequuntur, aut in qua rerũ natura inest id futurũ? Quòd si hæc eáque quæ sunt

eiusdem generis habent aliquam talem necessitatem, quid est tandem quod casu fieri, aut
17 forte fortuna putemus? Nihil enim est tam contrarium rationi & constantiæ quàm fortuna, vt mihi ne in deum quidem cadere videatur, vt sciat quid casu aut fortuito futurũ sit. Si enim scit, certe illud eueniet: sin certe eueniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna. rerum igitur fortuitarum nulla præsensio est. Aut si negas esse fortunam, & omnia quæ fiũt, quǽque futura sunt, ex omni æternitate definita dicis esse fataliter: muta definitionem di-
18 uinationis quam dicebas præsensionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil euenire, nisi quod ab omni æternitate certum fuerit esse futurum rato tempore: quæ potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi, quæ à te fortuitarum rerum est dicta præsensio? quanquam dicebas omnia quæ fierent, futuráve essent, fato contineri. Anile sanè & plenũ superstitionis fati nomen ipsum, sed tamen apud Stoi-
19 cos de isto fato multa dicuntur, de quo aliàs, nunc quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi diuinatio prodest? Quod enim is qui diuinat prædicit, id vero futurũ est: vt ne illud quidem sciam quale sit, quòd Deiotarum necessarium nostrum ex itinere aquila reuocauit: qui nisi reuertisset, in eo conclaui ei cubandum fuisset quod proxima nocte corruit. Ruina igitur oppressus esset. at id neque si fatum fuerat effugisset: nec si nõ fuerat, in eum casum in-
[illegible] cidisset. Quid ergo adiuuat diuinatio, aut quid est quòd me moueant aut sortes, aut exta, aut vlla prædictio? Si enim fatum fuit classes Populi R. bello Punico primo alteram naufragio, alteram à Pœnis depressam interire, etiam si tripudiũ solistimum pulli fecissent L. Iunio & P. Clodio COSS. classes tamen interissent. Sin cũ auspiciis obtemperatum esset, interituræ classes non fuerunt: nõ interierũt fato. Vultis autem omnia fato: nulla igitur est
31 diuinatio. Quòd si fatũ fuit bello Punico secũdo exercitum Populi R. ad lacum Trasimenum interire, non id vitari potuit si Flaminius Cõsul his signis, hísque auspiciis quibus pugnare prohibebatur paruisset? Certe potuit. Aut igitur non fato interiit exercitus: mutari enim fata non possunt. aut si fato, quod certe vobis ita dicendum est, etiam si obtemperasset auspiciis, idem euenturum fuisset. Vbi est igitur diuinatio Stoicorum, quæ si fato omnia
32 sunt, nihil nos admonere potest vt cautiores simus? Quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud quod futurum est. Sin autem id potest flecti, nullum est fatum: ita ne diuinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est pro certo futurum quod potest aliqua procuratione accidere ne fiat. Atque ego ne vtilem quidem arbitror esse nobis futurarũ rerum scientiam. Quæ enim vita fuisset Priamo, si ab adolescẽtia scisset quos
33 euentus senectutis esset habiturus? Abeamus à fabulis, propiora videamus. Clarissimorũ hominum nostræ ciuitatis grauissimos exitus in consolatione collegimus. Quid igitur, vt omittamus superiores, M. ne Crasso putas vtile fuisse, tum cum maximis opibus fortunisque florebat, scire sibi interfecto P. filio, exercitúque deleto trans Euphratem cum ignominia & dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium censes, tribus suis consulatibus, tribus
34 triumphis, maximarum rerum gloria lætaturum fuisse, si sciret se in solitudine AEgyptiorum trucidatum iri amisso exercitu, post mortem vero ea consecutura, quæ sine lacrymis non possumus dicere? Quid vero Cæsarẽ putamus, si diuinasset fore vt in eo Senatu quẽ maiore ex parte ipse cooptasset, in Curia Pompeiana ante ipsius Pompeii simulacrum, tot Centurionibus suis inspectantibus, à nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omnibus re-
35 bus ornatis trucidatus ita iaceret, vt ad eius corpus nõ modo amicorum, sed ne seruorum quidem quisquam accederet, quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio futurorum malorum vtilior est quàm scientia. Nam illud quidem dici presertim à Stoicis nullo modo potest, Non isset ad arma Põpeius, nõ trãsisset Crassus Euphratem, nõ suscepisset bellum ciuile Cæsar: non igitur fatales exitus habuerunt. Vultis autem euenire
36 omnia fato: nihil ergo illis profuisset diuinare, atque etiam omnem fructum vitæ superioris perdidissent. Quid enim posset iis esse lætum, exitus suos cogitantibus? Ita quoquò sese verterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum solertia. Si enim id quod euẽturum est, vel hoc vel illo modo potest euenire, fortuna valet plurimum: quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. Sin autem certum est quid quaque de re, quóque tempore futurum sit,

quid est quod me adiuuent aruspices, quum res tristissimas portendi dixerint? Addunt ad
extremum, omnia leuius casura rebus diuinis procuratis. Si enim nihil fit extra fatum, ni- 37
hil leuari re diuina potest. Hoc sentit Homerus, quum querentem Iouem inducit quòd
Sarpedonem filium à morte contra fatum eripere non posset. Hoc idem significat Græcus
ille in eam sententiam versus,

Quod fore paratum est, id summum exuperat Iouem.

Totum omnino fatū etiam Atellanio versu iure mihi esse irrisum videtur. sed in rebus tam 38
seueris non est iocandi locus: cōcludatur igitur ratio, Si enim prouideri nihil potest futu-
rum esse eorum quæ casu fiunt, quia esse certa non possunt: diuinatio nulla est. Sin autem
idcirco possunt prouideri, quia certa sunt & fatalia: rursus diuinatio nulla est. eam enim tu
fortuitarū rerum esse dicebas. Sed hæc fuerit nobis tanquam leuis armaturæ prima ora-
tionis excursio: nūc cōminus agamus, experiamúrque si possimus, cornua cōmouere dispu 39
tationis tuæ. Duo enim genera diuinandi esse dicebas, vnum artificiosum, alterum natura-
le. Artificiosum constare partim ex cōiectura, partim ex obseruatione diuturna. Naturale
quod animus arriperet, aut exciperet extrinsecus ex diuinitate, vnde omnes animos hau-
stos aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificiosa diuinationis illa ferè genera ponebas
extispicum, corúmque qui ex fulguribus ostentísque prædicerent, tum augurum eorúm- 40
que qui signis aut ominibus vterentur, omnéque genus coniecturale in hoc ferè genere po
nebas. Illud autem naturale aut concitatione mentis edi, & quasi fundi videbatur, aut a-
nimo per somnium sensibus & curis vacuo prouideri. Duxisti autem diuinationem omnē
à tribus rebus, à deo, à fato, à natura. sed tamen quum explicare nihil posses, pugnasti com
mentitiorū exemplorum mirifica copia, de quo primum hoc libet dicere. Hoc ego philo- 41
sophi non esse arbitror, testibus vti, qui aut casu veri, aut malitia falsi fictíque esse possunt.
Argumentis & rationibus oportet quare quidque ita sit docere, non euentis, his presertim
quibus mihi liceat non credere, vt ordiar ab aruspicina, quam ego Reipub. causa, commu-
nísque religionis colendam censeo. Sed soli sumus, licet verum exquirere sine inuidia, mi-
hi presertim de plerisque dubitanti. Inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur 42
cuiquam potest, ea quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab aruspicibus obseruatio-
ne diuturna? quàm diuturna ista fuit? aut quàm longinquo tempore obseruari potuit? aut
quo modo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset, quod fissum
periculum, quod commodum aliquod ostenderet? An hæc inter se aruspices, Etrusci, Elii,
AEgyptii, Pœni contulerunt? At id præterquam quòd fieri non potuit, ne fingi quidem 43
potest. Alios enim alio more videmus exta interpretari, nec esse vnam omnium discipli-
nam. Et certe si est in extis aliqua vis quæ declaret futura, necesse est eam aut cum rerum
natura esse coniunctam, aut conformari quodammodo numini deorum. Atqui diuina
cum rerum natura tanta támque præclara in omnes partes motúsque diffusa, quid habere
potest commune, non dicam gallinaceum fel (sunt enim qui vel argutissima hæc exta esse 44
dicant) sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo, quid habēt naturale quo declarari pos-
sit quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur, vt physicus, quo genere ni-
hil arrogantius,

Quod est ante pedes nemo spectat, cœli scrutantur plagas.

Verum is tamen habitu extorum & colore declarari censet hæc duntaxat, pabuli genus, & 45
earum rerum quas terra procreet, vel vbertatem vel tenuitatem, salubritatem etiam aut pe
stilentiam extis significari putat. O mortalem beatum, cui certo scio ludum nunquam de-
fuisse. Hunccine hominem tātis delectatum esse nugis: vt non videret tum futurum id ve-
risimile si omnium pecudū exta eodem tempore in eundem habitum se colorémque con-
uerterent? Sed si eadem hora aliæ pecudis iecur nitidum atque plenum est, aliæ horridū & 46
exile, quid est quod declarari possit habitu extorum & colore? An hoc eiusdem modi est,
quale Pherecydeum illud quod est à te dictum? qui quum aquam ex puteo vidisset haustā,
terræmotum dixit futurum. parum credo impudenter, quòd quum factus esset motus, di-
cere audent quæ vis id effecerit. etiámne futurum esse, aquæ iugis colore præsentiunt?

Multa istiusmodi dicuntur in scholis, sed credere omnia vide ne non sit necesse. Verum
sint sanè ista Democritea vera, quando ea nos extis exquirimus, aut quando aliquid eius-
47 modi ab aruspice inspectis extis audiuimus. Ab aqua, aut ab igni pericula monent, tum hæ-
reditates, tum damna denuntiant, fissum familiare & vitale tractant, caput iecoris ex o-
mni parte diligentissime considerant: si vero id non est inuentum, nihil putant accidere
potuisse tristius. Hæc obseruari certe nō potuerũt, vt suprà docui. Sunt igitur artis inuenta,
non vetustatis, si est ars vlla rerum incognitarum. Cum rerum autē natura, quam cogna-
48 tionem habent: quæ vt vno consensu iuncta sit & continens, quod video placuisse physicis,
eísque maxime qui omne quod esset, vnum esse dixerunt: quid habere mundus potest cum
thesauri inuentione coniunctum? Si enim extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur, id-
que fit natura, primum exta sunt coniuncta mundo, deinde meum lucrum natura rerum
continetur, nónne pudet physicos hæc dicere? vt enim iam sit aliqua in natura rerum con-
49 tagio, quam esse concedo. Multa enim Stoici colligunt. Nam & musculorum iecuscula
bruma dicuntur augeri, & pulcium aridum florescere brumali ipso die, & inflatas rumpi
vesiculas, & semina malorum quæ in his mediis inclusa sint, in contrarias partes se verte-
re. Iam neruos in fidibus aliis pulsis resonare alios: ostreísque & conchiliis omnibus contin
gere, vt cum luna pariter crescant, paritérque decrescant: arboréſque vt hyemali tempore,
50 cum luna simul senescentes, quia tum exiccatæ sint, tempestiuè cædi putentur. Quid de fre
tis aut de marinis æstibus plura dicam? quorum accessus & recessus, lunæ motu gubernan-
tur. Sexcenta licet eiusdēmodi proferri, vt distantiũ rerũ cognatio naturalis appareat. De-
mus hoc: nihil enim huic disputationi aduersatur: num etiam si fissum cuiusdāmodi fuerit
in iecore, lucrum ostenditur? qua ex coniunctione naturæ, & quasi cōcentu, atque cōsensu,
51 quã συμπάθειαν Græci appellant, cōuenire potest aut fissum iecoris cũ lucello meo, aut meus
quæsticulus cum cœlo, terra, rerúmque natura? Concedam hoc ipsum si vis, etsi magnam
iacturam causæ fecero, si vllam esse conuenientiam naturæ cum extis concessero. Sed ta-
men eo concesso, quí euenit vt is qui impertire velit, conuenientem hostiam rebus suis im-
molet? Hoc erat quod ego non rebar posse dissolui: at quàm festiue dissoluitur? Pudet me
non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror, sed Chrysippi, Antipatri, Posidonii, qui
52 idem istuc quidem dicunt quod est dictum à te, ad hostiã deligendam ducem esse vim quan
dam sentientem atque diuinam, quæ tota confusa mundo sit. Illud vero multo etiam me-
lius, quod & à te vsurpatum est, & dicitur ab illis, quum immolare quispiam velit, tum fie-
ri extorum mutationem, vt aut absit aliquid, aut supersit: deorum enim numini parēre o-
mnia. Hæc iam mihi crede ne aniculæ quidem existimant. An censes eundem vitulum si
53 alius delegerit, sine capite iecur inuenturum: si alius, cum capite? Hæc decessio capitis aut
accessio, subitóne fieri potest, vt se exta ad immolatoris fortunam accommodent? Non
perspicitis aleam quandam esse in hostiis deligendis, presertim quum res ipsa doceat? Quũ
enim tristissima exta sine capite fuerint, quibus nihil videtur esse dirius, proxima hostia li-
tatur sæpe pulcherrime. Vbi igitur illæ minæ superiorum extorum? aut quæ tam subito
54 facta est deorum tanta placatio? Sed affers in tauri opimi extis immolante Cæsare cor nō
fuisse: id quia non potuerit accidere vt sine corde victima illa viueret, iudicandum esse tum
interiisse cor quum immolaretur: Quĩ fit vt alterum intelligas, sine corde non potuisse bo
uem viuere: alterum non videas, cor subito nō potuisse nescio quò auolare? Ego enim pos-
sum vel nescire quæ vis sit cordis ad viuendum, vel suspicari contractum aliquo morbo
55 bouis exile & exiguum & vietum cor, & dissimile cordis fuisse. Tu vero quid habes quare
putes, si paulo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interiisse? An
quòd aspexerit vestitu purpureo excordem Cæsarem, ipse corde priuatus est? Vrbem philo-
sophiæ mihi crede proditis, dum castella defenditis. Nam dum aruspicinam veram esse vul
tis, Physiologiam totam peruertitis. Caput est in iecore, cor in extis: iam abscedet simul ac
56 molam & vinum insperseris, deus id eripiet, vis aliqua conficiet aut exedet: non ergo om-
nium interitus atque obitus natura conficiet, & erit aliquid quod aut ex nihilo oriatur, aut
in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit vnquam? aruspices dicunt. His igitur

quàm physicis credendum potius existimas? Quid, quum pluribus diis immolatur, quî tan
dem euenit vt litetur aliis, aliis non litetur? Quæ autem inconstantia deorum est, vt primis
minentur extis, bene promittant secūdis: aut tanta inter eos dissensio sæpe etiam inter pro-
ximos, vt Apollinis exta bona sint, Dianæ non bona? Quid est tam perspicuum, quàm quũ 57
fortuito hostiæ adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim
id ipsum habet aliquid diuini, quæ cuique hostia obtingat, tanquam in sortibus quæ cui
ducatur. Mox de sortibus, quanquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortiũ
similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. An quum in AEquimelium misi-
mus qui afferat agnum quem immolemus, is mihi agnus affertur qui habet exta rebus ac- 58
commodata, & ad eum agnum non casu sed duce deo, seruus deducitur? Nam si casus in
eo quoque esse dicis, quasi sortem quandam cum deorum voluntate coniunctam, doleo
tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatē dedisse. Non enim ignoras quàm
ista derideant: & quidem illi facilius facere possunt. Deos enim ipsos iocādi causa induxit
Epicurus perlucidos & perflabiles, & habitantes tanquam inter duos lucos, sic inter duos 59
mundos propter metum ruinarum: eósque habere putat eadem membra quæ nos, nec v-
sum vllum habere membrorum. Ergo hic circuitione quadam deos tollens, recte non du-
bitat diuinationem tollere. Sed non vt hic sibi constat, item Stoici. Illius enim deus nihil
habens nec sui, nec alieni negocii, non potest hominibus diuinationem impertiri. Vester
autem deus, potest non impertiri, vt nihilominus mundum regat, & hominibus consulat. 60
Cur igitur vos inducitis in eas captiones, quas nunquam explicetis? Ita enim quum magis
properant, concludere solent, Si dii sunt: est diuinatio. sunt autem dii: est ergo diuinatio.
Multo est probabilius, Non est autem diuinatio, non sunt ergo dii. Vide quàm temere com
mittant, vt si nulla sit diuinatio, nulli sint dii. Diuinatio enim perspicue tollitur: deos esse,
retinendum est. Atque hac extispicum diuinatione sublata, omnis aruspicina sublata est. 61
Ostenta enim sequuntur & fulgura: valet autem in fulguribus obseruatio diuturna, in o-
stentis ratio, plerunque coniectura quæ adhibetur. Quid est igitur quod obseruatum sit in
fulgure? Cælum in XVI partes diuiserunt Etrusci: facile id quidem fuit, quatuor quas nos
habemus duplicare, post idem iterum facere, vt ex eo dicerent fulmen qua ex parte euenis-
set. Primum id quid interest? deinde quid significat? Nónne perspicuum est ex prima ad- 62
miratione hominum, quòd tonitrua, iactúsque fulminum extimuissent, credidisse ea effice-
re rerum omnium præpotentem Iouem? Itaque in nostris commentariis scriptum habe-
mus, Ioue tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas. Hoc fortasse Reip. causa con-
stitutum est. Comitiorum enim non habendorum causas esse voluerunt. Itaque comitio-
rum solum vitium est fulmen, quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus 63
si sinistrum fuit. Sed de auspiciis alio loco, nunc de fulguribus. quid igitur minus à physi-
cis dici debet, quàm quidquam certi significari rebus incertis? Non enim te puto esse eum
qui Ioui fulmen fabricatos esse Cyclopas in AEtna putes. Nam esset mirabile, quo modo
id Iuppiter toties iaceret, quum vnum haberet. nec vero fulminibus homines quid aut fa
ciendum esset, aut cauendum moneret. Placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ qui frigidi 64
sunt, quum fluere cœperint, ventos esse. Quum autem se in nubem induerint, eiúsque te-
nuissimam quanque partem cœperint diuidere atque disrumpere, idque crebrius facere &
vehementius, tum & fulgores & tonitrua existere: si autem nubium cōflictu ardor expres-
sus se emiserit, id esse fulmen. Quod igitur vi naturæ, nulla constantia, nullo rato tempo-
re videmus effici, ex eo significationem rerum consequentium quærimus? Scilicet si ista 65
Iuppiter significaret, tā multa frustra fulmina emitteret. Quid enim proficit, quũ in me-
dium mare fulmen iecit? Quid, quum in altissimos montes, quod plerunque fit? Quid, quũ
in desertas solitudines? Quid, quum in earum gentium oras, in quibus hæc ne obseruantur
quidem? At inuentum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem,
diuinationem nego. Cœli enim distributio quam antè dixi, & certarum rerum notatio do 66
cet vnde fulmen venerit, quò concesserit: quid significet autem, nulla ratio docet. Sed vr-
ges me meis versibus,

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
Ipse suos quondam tumulos ac templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

Tum statua Nattæ tum & simulacra deorum, Romulúsque & Remus cum altrice belua,
vi fulminis icti conciderunt:déque his rebus aruspicum extiterunt responsa verissima. Mi
rabile autem illud, quod eo ipso tempore quo fieret indicium coniurationis in Senatu, si-
67 gnum Iouis biennio postquam erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tu igitur animũ
induces(sic enim mecum agebas)causam istam & contra facta tua,& contra scripta defen-
dere:frater es,eo vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? résne quæ talis est, an ego qui
verum explicari volo? Itaque nihil contradico, à te rationem totius aruspicinæ peto. Sed
te mirificam in latebram coniecisti. Quòd enim intelligeres fore vt premerem te quum
68 ex te causas vniuscuiusque diuinationis exquirerem, multa verba fecisti, te quum res vide-
res, rationem causámque non quærere: quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. quasi e-
go aut fieri cõcederem: aut esset philosophi, causam cur quidque fieret non quærere. Et eo
quidem loco & prognostica nostra pronuntiabas, & genera herbarum Scammoneam, A-
ristolochiámque radicem, quarum causam ignorares, vim & effectum videres. Dissimile
totum. Nam & prognosticorum causas persecuti sunt & Boethus Stoicus, qui est à te no-
69 minatus,& noster etiam Posidonius. Et si causæ non reperiantur istarum rerum, res tamen
ipsæ obseruari animaduertíque potuerũt. Nattæ vero statua, aut æra legum de cœlo tacta,
quid habent obseruatum ac vetustum? Pinarii Nattæ nobiles, à nobilitate igitur periculũ.
Hoc tamen callide Iuppiter cogitauit. Romulus lactens fulmine ictus. Vrbi igitur pericu-
lum ostenditur ei quam ille cõdidit. Quàm scite per notas nos certiores facit Iuppiter? At
70 eodem tempore signũ Iouis collocabatur quo coniuratio indicabatur. & tu scilicet mauis
numine deorum id factum, quàm casu arbitrari. & redemptor qui columnam illam de Cot
ta & de Torquato conduxerat faciendam, non inertia aut inopia tardior fuit, sed à diis
immortalibus ad istam horam reseruatus est. Non equidem planè despero ista esse vera: sed
nescio,& discere à te volo. Nam quum mihi quædam casu viderentur sic euenire, vt prædi
cta essent à diuinantibus, dixisti multa de casu, vt Venereum iaci posse casu quatuor talis
71 iactis,& quadringentis centum Venereos non posse casu consistere. Primum nescio cur nõ
possint, sed non pugno. Abundas enim similibus. Habes & respersionem pigmentorum &
rostrum suis,& alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci: quasi non
potuerit id euenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelia capita.
Illa enim ipsa efficiuntur detractione, neque quidquam illuc affertur à Praxitele: sed quũ
72 multa sunt detracta, & ad lineamenta oris peruentum est, tum intelligas aliud quod iam
expolitum sit intus fuisse. Potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chio-
rum extitisse. Sed sit hoc fictum, quid in nubibus? nunquam animaduertisti leonis formã
aut Hippocentauri? Potest igitur quod modo negabas, veritatem casus imitari. Sed quo-
niam de extis & de fulguribus satis est disputatum, ostenta restant, vt tota aruspicina sit
73 pertractata. Mulæ partus prolatus est à te, res mirabilis propterea quia non sæpe fit: sed si
fieri non potuisset, facta nõ esset. Atque hoc contra omnia ostenta valeat, Nũquam quod
fieri non potuerit, esse factum: sin potuerit, non esse mirandum. Causarum enim ignoratio
in re noua mirationem facit: eadem ignoratio si in rebus vsitatis est, non miramur. Nam
qui mulam peperisse miratur, is quomodo equa pariat, aut omnino quæ natura partum
74 animantis faciat ignorat: sed quod crebro videt non miratur, etiam si cur fiat nescit: quod
antè non vidit, id si euenerit, ostentum esse censet. Vtrum igitur quum concepit mula, an
quum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse, sed partus propè necessa-
rius. Sed quid plura? Ortũ videamus aruspicinæ: sic facillime quid habeat auctoritatis iu
dicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi quum terra araretur,& sulcus al
75 tius esset impressus, extitisse repente,& eum affatus esse qui arabat. Is autem Tages, vt in li-
bris est Etruscorũ, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. Eius aspectu quũ
obstupuisset bubulcus, clamorémque maiorem cum admiratione edidisset, concursum esse

factum, totámque breui tempore in eum locum Etruriam conuenisse: tum illum plura lo-
cutum multis audientibus, qui omnia verba eius exceperint, literísque mandauerint. Om-
nem autem orationem fuisse eam qua aruspicinæ disciplina contineretur: eam postea cre- 76
uisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa principia referendis. Hæc accepimus ab
ipsis, hæc scripta conseruant, hunc fontem habent disciplinæ. Num ergo opus est ad hæc
refellenda Carneade? num Epicuro? Estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum es-
se, deum dicam, an hominem? Si deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, vt pa-
tefactus aratro lucem aspiceret? Quid, idem nónne poterat deus hominibus disciplinam
superiore è loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra op- 77
pressus viuere? Vnde porrò illa potuit quæ docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior
quàm illi ipsi qui ista credunt, qui quidem contra eos tandiu disputem. Vetus autem illud
Catonis admodum scitum est, qui mirari se aiebat, quòd non rideret aruspex, aruspicem
quum vidisset. Quota enim quæque res euenit prædicta ab istis? aut si euenit quippiā, quid
afferri potest cur non casu id euenerit? Rex Prusias quum Annibali apud eū exulanti de- 78
pugnari placeret, negabat se audere, quòd exta prohiberent. An tu, inquit, carunculæ vituli-
næ mauis quàm Imperatori veteri credere? Quid ipse Cæsar, quum à summo aruspice mo
neretur ne in Aphricam ante brumam transmitteret, nónne transmisit? quod ni fecisset,
vno in loco omnes aduersariorum copiæ conuenissent. Quid ego aruspicum respōsa com
memorem? possum equidem innumerabilia, quæ aut nullos habuerint exitus, aut contra- 79
rios. Hoc ciuili bello, dii immortales, quàm multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma
responsa aruspicum missa sunt, quæ dicta Pompeio? etenim ille admodum extis & osten-
tis mouebatur. Non libet commemorare, nec vero necesse est, tibi præsertim qui interfui-
sti: vides tamen omnia ferè contrà ac dicta sint euenisse. Sed hæc hactenus, nunc ad osten-
ta veniamus. Multa me Consule à me ipso scripta recitasti, multa ante Marsicū bellum
à Sisenna collecta attulisti, multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuctris à 80
Callisthene commemorata dixisti: de quibus dicam equidem singulis quoad videbitur, sed
dicendum etiam est de vniuersis. Quæ est enim ista à deis profecta significatio, & quasi de-
nunciatio calamitatum? Quid autem ea volunt dii immortales primùm significantes, quæ
sine interpretibus non possumus intelligere, deinde ea quæ cauere nequeamus? At hoc ne
homines quidem probi faciunt, vt amicis impendentes calamitates prædicant, quas illi ef- 81
fugere nullo modo possint: vt medici, quanquam intelligunt sæpe, tamen nunquam ægris
dicunt illo morbo eos esse morituros. Omnis enim prædictio mali tum probatur, quum
ad prædictionem cautio adiungitur. Quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes vel
Lacedæmonios olim, vel nuper nostros adiuuerunt? Quæ si signa deorum putanda sunt,
cur tam obscura fuerunt? Si enim vt intelligeremus quid esset euēturum, aperte declarari 82
oportebat: aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. Iam vero cōiectura omnis, in qua ni-
titur diuinatio, ingeniis hominū in multas aut diuersas aut etiā contrarias partes sæpe de-
ducitur. Vt enim in causis iudicialibus alia cōiectura est accusatoris, alia defēsoris, & tamē
vtriusque credibilis: sic in omnibus his rebus quæ coniectura inuestigari videntur, anceps
reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus affert, nonnunquam etiam erro-
rem creat similitudo. Magna stultitia est, earum rerum deos facere effectores, causas rerum 83
non quærere. Tum vates Bœotios credis Lebādiæ vidisse ex gallorum gallinaceorum can-
tu victoriam esse Thebanorum, quia galli victi silere solerent, canere victores. hoc igitur
per gallinas Iuppiter tantæ ciuitati signum dabat? An illæ aues nisi quum vicerint, canere
non solent? at tum canebant, nec vicerant. Id enim est, inquies, ostentum. magnum vero:
quasi pisces, non galli cecinerint. Quod autem est tempus quo illi non cantent, vel noctur- 84
num, vel diurnum? Quod si victores alacritate & quasi lætitia ad canendum excitantur, po
tuit accidisse alia quoque lætitia, qua ad cantum mouerentur. Democritus quidem opti-
mis verbis causam explicat, cur ante lucem galli canant: Depulso enim de pectore & in
omne corpus diuiso & mitificato cibo, cantus edere quiete satiatos. Qui quidem silentio
noctis, vt ait Ennius, fauent faucibus, russis cantu plausúque premunt alas. Quum igitur 85

» hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicere deos gal
» lis signum dedisse cantandi, quum id vel natura, vel casus efficere potuisset? Sanguinē plu-
isse Senatui nunciatum est, atratum etiam fluuium fluxisse sanguine, deorum sudasse si-
mulacra: num censes iis nunciis Thalem, aut Anaxagoram, aut quenquam physicum cre-
86 diturum fuisse? Nec enim sanguis, nec sudor nisi è corpore. Sed & decoloratio quædam ex
aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse, & humor allapsus extrin-
secus, vt in tectoriis videmus, austro sudorem videtur imitari. Atque hæc in bello plura
& maiora videntur timentibus, eadem non tam animaduertuntur in pace. Accedit illud
etiam, quòd in metu & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. Nos au
tem ita leues atque inconsiderati sumus, vt si mures corroserint aliquid, quorum est opus
87 hoc vnum, monstrum putemus. Ante vero Marsicum bellum, quòd clypeos Lanuuii, vt à
te est dictum mures nocte essent, maximum id portentum aruspices esse dixerunt. Quasi
vero quidquam intersit, mures diem noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint.
Nam si ista sequimur, quòd Platonis Politiam nuper apud me mures corroserunt, de Re-
pub. debui pertimescere. Aut si Epicuri de voluptate liber rosus esset, putarem annonam
88 in macello cariorem fore. An vero illa nos terrent, siquando aliqua portentosa, aut ex pe-
cude, aut ex homine nata dicuntur? Quorum omniū (ne sim longior) vna ratio est. Quid-
quid enim oritur, qualecunque est, causam habeat à natura necesse est: vt etiā si præter con-
suetudinem extiterit, præter naturam tamen non possit existere. Causam igitur inuesti-
gato in re noua atque admirabili si poteris: si nullam reperies, illud tamen exploratum ha
89 beto, nihil fieri potuisse sine causa: eúmque errorem quem tibi rei nouitas attulerit, natu-
ræ ratione depellito. Ita te nec terræ fremitus, nec cœli discessus, nec lapideus aut sangui-
neus imber, nec traiectio stellæ, nec faces visæ terrebunt. Quarum omniū causas si à Chry-
sippo quæram, ipse ille diuinationis author nunquam illa dicet facta fortuito, naturalém-
que rationem omnium reddet. nihil enim fieri sine causa potest, nec quidquam fit quod
fieri non potest: nec si id factum est quod potuit fieri, portentum debet videri. Nulla igitur
90 portenta sunt. Nam si quod raro fit, id portentum putandum est: sapientem esse, portentū
est: sæpius enim mulam peperisse arbitror, quàm sapientem fuisse. Illa igitur ratio conclu-
ditur, nec id quod non potuerit fieri, factum vnquam esse: nec quod potuerit, id portentum
esse: ita omnino nullum esse portentum. Quod etiam coniector quidam, & interpres por-
tentorum non inscite respondisse dicitur ei, qui quum ad eum retulisset quasi ostentum,
quòd anguis domi vectem circumiectus fuisset, Tum esset, inquit, ostentum, si anguem
91 vectis circumplicauisset. Hoc ille responso satis aperte declarauit nihil habendum esse
quod fieri posset ostentū. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit duobus anguibus domi
cōprehensis, aruspices à patre conuocatos. Quî magis anguibus quàm lacertis, quam mu-
ribus? Quia sunt hæc cotidiana, angues non itē. Quasi vero referat, quod fieri potest quàm
id sæpe fiat. Ego tamen miror si emissio fœminæ anguis, mortem afferebat Ti. Graccho,
92 emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliæ, cur alteramutrā emisit. Nihil enim
scribit respondisse aruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors in-
secuta Gracchum est: causa quidem credo aliqua morbi grauioris, non emissione serpentis.
Neque enim tanta est infelicitas aruspicum, vt ne casu quidem nunquam fiat quod futu-
rum illi esse dixerint. Nam illud mirarer si crederem quod apud Homerum Calchantem
93 dixisti ex passerum numero belli Troiani annos auguratum. de cuius coniectura sic apud
Homerum, vt nos ociosi conuertimus, loquitur Agamemnon;

Ferte viri & duros animo tolerate labores,
Auguris vt nostri Calchantis fata queamus
Scire, ratósne habeant an vanos pectoris orsus.
94 Nanque omnis memori portentum mente retentant,
Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primum vt vestita est classibus Aulis,
Quæ Priamo cladem & Troiæ pestémque ferebant,

Nos circum latices gelidos, fumantibus aris,
Aurigeris diuûm placantes numina tauris, 95
Sub platano vmbrifera fons vnde emanat aquai,
Vidimus immani specie tortúque draconem
Terribilem, Iouis vt pulsu penetraret ab ara,
Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
Corripuit pullos: quos quum consumeret octo, 96
Nona super tremulo genitrix clangore volabat,
Cui ferus immani laniauit viscera morsu.
Hunc vbi tam teneros volucres, matrémque peremit,
Qui luci ediderat genitor Saturnius, idem
Abdidit, & duro formauit tegmine saxi.
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum 97
Vidimus in mediis diuûm versarier aris.
Tum Calchas hæc est fidenti voce locutus,
Quidnam torpentes subito obstupuistis Achiui?
Nobis hæc portenta deûm dedit ipse creator, 98
Tarda & sera nimis, sed fama ac laude perenni.
Nam quòd aues tetro mactatas dente videtis,
Tot nos ad Troiam belli exantlabimus annos.
Quæ decumo cadet, & pœnis satiabit Achiuos.
Edidit hæc Calchas, quæ iam matura videtis. 99

Quæ tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius quàm aut mensium aut
dierum? Cur autem de passerculis coniectutam facit, in quibus nullum erat monstrum: de
dracone silet, qui (id quod fieri non potuit) lapideus dicitur factus? Postremo quid simile ha
bet passer annis? Nam de angue illo, qui Syllæ apparuit immolanti, vtrunque memini, &
Syllam quum in expeditionem educturus esset immolauisse, & anguem ab ara extitisse, eó- 100
que die rem præclare esse gestam non aruspicis consilio, sed imperatoris. Atque hæc osten-
torum genera mirabile nihil habent: quæ quum facta sunt, tum ad coniecturam aliqua in-
terpretatione reuocantur: vt illa tritici grana in os pueri Midæ congesta: vt apes, quas di-
xisti in labris Platonis consedisse pueri, non tam mirabilia sint quàm coniecta bellè: quæ
tamen vel ipsa falsa esse, vel ea quæ prædicta sunt fortuito cecidisse potuerũt. De ipso Ro- 101
scio potest illud quidem esse falsum, vt circũligatus fuerit angui, sed vt in cunis fuerit an-
guis, non tam est mirum in Solonio presertim, vbi ad focum angues nundinari solent.
Nam quòd aruspices responderint, nihil illo clarius, nihil nobilius fore, miror deos im-
mortales histrioni futuro claritatem ostendisse, nullam ostendisse Aphricano. Atque etiam
à te Flaminiana ostenta collecta sunt, quòd ipse & equus repente conciderit. non sanè mi- 102
rabile hoc quidem: quod euelli primi hastati signum non potuerit, timide fortasse signifer
euellebat quod fidenter infixerat. Nam Dionysii equus, quid attulit admirationis quòd e-
mersit è flumine, quódque habuit apes in iuba? Sed quia breui tẽpore regnare cœpit: quod
acciderat casu, vim habuit ostenti. At Lacedæmoniis in Herculis fano arma sonuerunt, e-
iusdémque dei Thebis valuæ clausæ subito se aperuerunt, eáque scuta quæ fuerant subli-
me fixa, sunt humi inuenta. Horum quum fieri nihil potuerit sine aliquo motu, quid est 103
cur diuinitus ea potius quàm casu facta esse dicamus? At in Lysandri statuæ capite Del-
phis extitit corona ex asperis herbis, & quidem subita. Itáne censes antè coronam herbæ
extitisse, quàm conceptum esse semen? Herbam autem asperam credo auium congestu,
non humano satu. Iam quidquid in capite est, id coronæ simile videri potest. Nam quod
eodem tempore stellas aureas Castoris & Pollucis Delphis positas decidisse, neque eas vs- 104
quam repertas esse dixisti, furum id magis factum quàm deorum videtur. Simiæ vero Do-
donææ improbitatem historiis Græcis mãdatam esse demiror. Quid minus mirum quàm
illam monstruosissimam bestiam vrnam euertisse, sortes dissipauisse? Et negant historici

Lacedæmoniis vllum oſtentum hoc triſtius accidiſſe. Nam illa prædicta Veientium, ſi la-
cus Albanus redundaſſet,íſque in mare fluxiſſet,Romam perituram: ſi repreſſus eſſet, Ve-
105 ios: ita aqua Albana deducta ad vtilitatem agri ſuburbani non ad arcem vrbémque reti-
nendam.At paulo poſt audita vox eſt monentis vt prouiderent ne à Gallis Roma capere-
tur:ex eo, Aio loquenti aram in noua via conſecratam.Quid ergo Aius iſte loquens,quum
cum nemo norat,& aiebat,& loquebatur,& ex eo nomen inuenit: poſteaquam & ſedem,&
aram,& nomen inuenit,obmutuit? Quod idem dici de Moneta poteſt,à qua præterquã de
106 ſue plena quid vnquam moniti ſumus? Satis multa de oſtentis. Auſpicia reſtant & ſor-
tes hæ quæ ducuntur,nõ illæ quæ vaticinatione funduntur,quæ oracula verius dicimus,de
quibus tum dicemus,quum ad naturalem diuinationẽ venerimus. Reſtat etiam de Chal-
dæis.Sed primùm auſpicia videamus.Difficilis auguri locus ad contradicendũ,Marſo for-
taſſe: ſed Romano facillimus. Non enim ſumus ii nos augures, qui auium reliquorúm-
107 ve ſignorũ obſeruatione,futura dicamus.Et tamẽ credo Romulũ qui vrbem auſpicatò cõ-
didit,habuiſſe opinionẽ,eſſe in prouidendis rebus augurandi ſcientiam.Errabat enim mul
tis in rebus antiquitas,quam vel vſu iam,vel doctrina,vel vetuſtate immutatam videmus.
Retinetur autẽ & ad opinionẽ vulgi, & ad magnas vtilitates reip.mos, religio, diſciplina,
ius augurum,collegii auctoritas.Nec verò non omni ſupplicio digni P.Clodius,L.Iunius
108 C O S S.qui contra auſpicia nauigauerunt.Parendum enim religioni fuit,nec patrius mos
tam contumaciter repudiandus. Iure igitur alter populi iudicio damnatus eſt, alter mor-
tem ſibi ipſe conſciuit.Flaminius non paruit auſpiciis:itaque periit cum exercitu.At anno
pòſt Paulus paruit, num minus cecidit in Cannenſi pugna cum exercitu? Etenim vt ſint
auſpicia,quæ nulla ſũt,hæc certe quibus vtimur,ſiue tripudio,ſiue de cœlo, ſimulacra ſunt
109 auſpiciorum,auſpicia nullo modo.Q.Fabi te mihi in auſpicio eſſe volo. reſpõdet, Audiui.
Hic,apud maiores adhibebatur peritus, nunc quilibet. Peritum autem eſſe neceſſe eſt eum
qui ſilentium quid ſit intelligat.Id enim ſilentium dicimus in auſpiciis, quod omni vitio
caret.hoc intelligere,perfecti auguris eſt. Illi autem qui in auſpicium adhibetur, quum ita
imperauit is qui auſpicatur, dicito, ſilentium eſſe videbitur, nec ſuſpicit, nec circunſpicit:
110 ſtatim reſpondet ſilentium eſſe videri. Tum ille, Dicito ſi paſcuntur.Paſcuntur.Quæ aues,
aut vbi? Attulit,inquit,in cauea pullos is qui ex eo ipſo nominatur pullarius.Hæ ſunt igi-
tur aues internunciæ Iouis, quæ paſcantur néene quid refert? Nihil ad auſpicia : ſed quia
quum paſcuntur neceſſe eſt aliquid ex ore cadere,& terram pauire,terripauium primò,pòſt
terripudium dictum eſt, hoc quidem iam tripudium dicitur. Quum igitur offa cecidit ex
111 ore pulli , tum auſpicanti tripudium ſoliſtimum nunciatur . Ergo hoc auſpicium diuini
quidquam habere poteſt,quod tam ſit coactum & expreſſum? quo antiquiſſimos augures
non eſſe vſos,argumento eſt,quòd decretum collegii vetus habemus,omnem auem tripu-
dium facere poſſe. Tum igitur eſſet auſpicium, ſi modo eſſet ei liberum ſe oſtendiſſe: tum
auis illa videri poſſet interpres & ſatelles Iouis.Nunc verò incluſa in cauea,& fame enecta
ſi in offam pultis inuadit,& ſi aliquid ex eius ore cecidit,hoc tu auſpicium, aut hoc modo
112 Romulum auſpicari ſolitum putas? Iam de cœlo ſeruare non ipſos cenſes ſolitos qui au-
ſpicabantur? nunc imperant pullario, ille renunciat. Fulmen ſiniſtrum auſpicium optimũ
habemus ad omnes res præter quàm ad comitia : quod quidem inſtitutum reip.cauſa eſt,
vt comitiorũ vel in iudiciis populi, vel in iure legum, vel in creandis magiſtratibus prin-
113 cipes ciuitatis eſſent interpretes . At Ti.Gracchi literis Scipio & Figulus, quòd tum augu-
res iudicaſſent eos vitio creatos eſſe, magiſtratu ſe abdicauerunt. Quis negat augurum di-
ſciplinam eſſe diuinationem? Nego. At aruſpices diuini, quos quum Ti. Gracchus pro-
pter mortem repentinam eius qui in prærogatiua referenda ſubitò concidiſſet, in Senatum
introduxiſſet,non iuſtum rogatorem comitiorum fuiſſe dixerunt.Primùm vide ne in eum
114 dixerint, qui rogator centuriæ fuiſſet . Is enim erat mortuus . Id autem ſine diuinatione
coniectura poterat dicere: deinde fortaſſe caſu, qui nullo modo eſt ex hoc genere tollen-
dus. Quid enim ſcire Etruſci aruſpices, aut de tabernaculo recte capto,aut de pomerii iu-
re potuerunt? Equidem aſſentior C.Marcello , potius quàm Appio Claudio, qui ambo

mei Collegæ fuerunt, existimóque ius augurum, etsi diuinationis opinione principio con-
stitutum sit, tamen postea reip. causa conseruatum ac retentum. Sed de hoc loco plura in
aliis, nunc hactenus. Externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa quàm supersti- 115
tiosa, videamus. Omnibus ferè auibus vtuntur, nos admodũ paucis. Alia illis sinistra sunt,
alia nostris. Solebat ex me Deiotarus percontari, nostri augurii disciplinam: ego ex illo sui.
dii immortales, quantum differebat, vt quædam essent etiam contraria? atque ille his sem-
per vtebatur. Nos nisi dum à populo auspicia accepta habemus, quàm multũ his vtimur?
Bellicam rem administrari maiores nostri nisi auspicato noluerũt. Quàm multi anni sunt 116
quum bella à Proconsulibus & Proprætoribus administrantur, qui auspicia non habent?
Itaque nec amneis transeunt auspicato, nec tripudio auspicantur: nam ex acuminibus qui-
dem, quod totum auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquies Consul totum
omisit, idem Imperator, idem Augur optimus. Vbi ergo auium diuinatio? quæ quoniam
ab iis qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab vrbanis retenta videtur, à bellicis 117
esse sublata. Et quidem ille dicebat, siquando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, le-
ctica operta facere iter se solere. Huic simile est, quod nos Augures præcepimus, ne iuge au
spicium obueniat, vt iumenta iubeant diiungere. Quid est aliud nolle moneri à Ioue, nisi
efficere vt aut ne fieri possit auspicium, aut si fiat, videri? Nam illud admodum ridiculum,
quod negas Deiotarum, auspiciorum quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, non 118
pœnitere, quòd fidem secutus amicitiámque Populi R. functus sit officio. antiquiorẽ enim
sibi fuisse laudem & gloriam quàm regnum & possessiones suas. Credo id quidem, sed hoc
nihil ad auspicia. Nec enim ci-cornix canere potuit rectè eum facere, quod Populi R. liber-
tatem defendere pararet: ipse hoc sentiebat sicuti sensit. Aues euentus significant aut ad-
uersos, aut secundos. Virtutis auspiciis video esse vsum Deiotarum, quæ vetat spectare for-
tunam dum præstetur fides. Aues vero prosperos euentus ostenderunt. Certe fefellerunt. fu- 119
git è prælio cum Pompeio: graue tempus. Discessit ab eo. luctuosa res: Cæsarem eodem
tempore hostem & hospitem vidit. quid hoc tristius? Is quum ei Troginorum tetrarchi-
am eripuisset, & assec ulæ suo Pergameno, nescio cui dedisset, eidémque detraxisset Arme-
niam à Senatu datam, qu ùmque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset, spolia-
tum reliquit & hospitem & Regem. Sed labor longius: ad propositum reuertar. Si euenta 120
quærimus quæ exquiruntur auibus, nullo modo prospera Deiotaro: sin officia, à virtute ip
sius, non ab auspiciis petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quẽ in maximo incendio
negas potuisse comburi. Contemne cotem Atti Nauii: nihil debet esse in philosophia com
mentitiis fabellis loci. Illud erat philosophi, totius augurii primum naturam ipsam vide-
re, deinde inuentionem, deinde constantiam. Quæ est igitur natura, quæ volucres huc & il- 121
luc passim vagãtes efficiat, vt significent aliquid, & tum vetent agere, tum iubeant, aut can-
tu aut volatu? Cur autem aliis à læua, aliis à dextra datum est auibus, vt ratum auspici-
um facere possint? Quomodo autem hæc, aut quando, aut à quibus inuenta dicemus? Etru
sci tamen habent exaratum, puerum auctorem disciplinæ suæ: nos quem? Attiúmne Na-
uium? at aliquot annis antiquior Romulus & Remus, ambo augures vt accepimus. An 122
Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista inuenta dicemus? Placet igitur humanitatis ex-
pertes, habere diuinitatis auctores? At omnes Reges, populi, nationes, vtuntur auspiciis.
Quasi vero quidquam sit tam valde quàm nihil sapere vulgare: aut quasi tibi ipsi in iudi-
cando placeat multitudo. Quotus quisque est, qui voluptatem neget esse bonum? Plerique
etiam summum bonum dicunt. Num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrẽ-
tur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? Quid mirum igi 123
tur si in auspiciis, & in omni diuinatione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant? Ve-
rum dispicere non possint. Quæ autem est inter augures conueniens, & coniuncta con-
stantia ad nostri augurii consuetudinem? Dixit Ennius,

Quum tonuit læuum bene tempestate serena.

At Homericus Aiax apud Achillem quærẽs de ferocitate Troianorum, nescio quid hoc
modo nunciat,

124 Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit.
Ita nobis sinistra videntur, Graiis & Barbaris dextra meliora. quanquam haud ignoro
quæ bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint. Sed certe nostri sinistrum nominaue-
runt, externíque dextrum, quia plerunque id melius videbatur. Hæc quāta dissensio est?
Quid, quod aliis auibus vtuntur, aliis signis, aliter obseruant, alia respondent? Non necesse
125 est fateri partim horum errore susceptum esse, partim superstitione multa fallendo. At-
que his superstitionibus non dubitasti etiam omina adiungere, AEmilia Paulo Persam Omina
perisse, quod pater omen accepit. Cæcilia sororis filiæ sedes suas tradere. Iam illa, Fauete
linguis, & prærogatiuum omen comitiorum: hoc est ipsum esse contra se copiosum & di-
sertum. Quando enim ista obseruans quieto & libero animo esse poteris, vt ad rem geren-
126 dam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? Itáne? siquis aliquid ex sua re, atque
ex suo sermone dixerit, & eius verbum aliquod apte ceciderit ad id quod ages aut cogita-
bis, ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? Quum M. Crassus exercitum Brundi-
sii imponeret, quidam in portu caricas Cauno aduectas vendens, Cauneas clamitabat. Di-
camus si placet monitum ab eo Crassum, caueret ne iret: non fuisse periturum si omini pa-
ruisset. Quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & sternutamenta erūt
127 obseruanda. Sortes restant & Chaldæi, vt ad vates veniamus & ad somnia. Dicendū igi-
tur putas de sortibus? Quid enim sors est? Idem propemodum quod micare, quod talos ia- Sortes
cere, quod tesseras: quibus in rebus temeritas & casus, non ratio nec consilium valet. Tota
res est inuenta fallaciis, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque vt
in aruspicina fecimus, sic videamus clarissimarum sortium quæ tradatur inuētio. Nume-
128 rium Suffustium Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem & nobilem
somniis crebris ad extremum etiam minacibus, quum iuberetur certo in loco silicem cæ-
dere, perterritum visis, irridentibus suis ciuibus id agere cœpisse. Itaque perfracto saxo sor-
tes erupisse in robore insculptis priscarum literarum notis. Is est hodie locus septus reli-
giose, propter Iouis pueri, qui lactens cum Iunone Fortunæ in gremio sedens mammam
129 appetens, castissime colitur à matribus. Eodémque tempore in eo loco vbi Fortunæ nunc
sita est ædes, mel ex olea fluxisse dicunt, aruspicésque dixisse, summa nobilitate illas sortes
futuras, eorúmque iussu ex illa olea arcam esse factam, eáque cōditas sortes, quæ hodie For
tunæ monitu tolluntur. Quid igitur in iis esse potest certi, quæ Fortunæ monitu pueri
manu miscentur atque ducuntur? Quo modo autem istæ positæ in illo loco? quis robur il-
130 lud cecīdit, dolauit, inscripsit? Nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. Vtinam sa-
pientes Stoicos effecisset, ne omnia cum superstitiosa solicitudine & miseria crederēt. Sed
hoc quidem genus diuinationis vita iam cōmunis explosit. Fani pulchritudo & vetustas
Prænestinarum etiamnum retinet sortium nomen, atqne id in vulgus. Quis enim magi-
stratus, aut quis vir illustrior vtitur sortibus? Ceteris verò in locis, sortes planè refrixerunt.
Quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem quàm
131 Præneste vidisse Fortunā. Ergo hoc diuinationis genus omittamus. Ad Chaldæorū mon- Chaldæorū cognitio
stra veniamus, de quibus Eudoxus Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorū ho
minum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit, Chaldæis in prædictione &
in notatione cuiusque vitæ ex natali die, minime esse credendum. Nominat etiam Panæ-
tius, qui vnus ex Stoicis astrologorum prædicta reiecit, Anchialum & Cassandrum sum-
132 mos astrologos illius ætatis qua erat ipse, quum in ceteris astrologiæ partibus excellerent,
hoc prædictionis genere non vsos. Scylax Halycarnasseus familiaris Panætii, excellens in
astrologia, idémque in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi
genus repudiauit. Sed vt ratione vtamur omissis testibus, sic isti disputant, qui hæc Chal-
dæorum natalitia prædicta defendunt. Vim quandam esse aiunt signifero in orbe qui Græ-
133 ce ζωδιακὸς dicitur, talem, vt eius orbis vnaquæque pars alia alio modo moueat, immutét-
que cœlū, perinde vt quæque stellæ in his finitimísque partibus sint quoque tēpore, eámque
vim variè moueri ab iis syderibus quæ vocentur errantia. Quum autē in eam ipsam par-
tem orbis venerint in qua sit ortus eius qui nascatur, aut in eam quæ cōiunctū aliquid ha-

beat, aut consentiens, ea triangula illi & quadrata nominent. Etenim quum tempore anni 134
tempestatúmque cœli conuersiones commutationésque tantæ fiant accessu stellarum & re
cessu: quúmque ea vi solis efficiantur, quæ videmus, non verisimile solùm, sed etiam verum
esse censent, perinde vtcunque temperatus sit aer, ita pueros orientes animari atque forma-
ri, ex eóque ingenia, mores, animum corpus, actionem vitæ, casus cuiusque euentúsque fin-
gi. O delirationem incredibilem! Non enim omnis error stultitia dicéda est. Quibus etiam 135
Diogenes Stoicus concedit aliquid, vt prædicere possint duntaxat qualis quisque natura,
& ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit. Cetera quæ profiteantur, negat vllo mo
do posse sciri. etenim geminorum formas esse similes, vitam atque fortunam plerunque
disparem. Proclus & Euristhenes Lacedæmoniorum Reges gemini fratres fuerunt, at hi
nec totidem annos vixerunt. Anno enim Procli vita breuior fuit, multúmque is fratri re-
rum gestarũ gloria præstitit. At ego id ipsum quod vir optimus Diogenes Chaldæis qua-
si quadam præuaricatione concedit, nego posse intelligi. Etenim cur (vt ipsi dicunt) ortus 136
nascentium luna moderetur, eáque animaduertãt, & notent sydera natalitia Chaldæi: quæ-
cunque lunæ iuncta videantur, oculorum fallacissimo sensu iudicant ea, quæ ratione at-
que animo videre debebant. Docet enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse
oportebat, quanta humilitate luna feratur terram penè contingens, quantum absit à pro- 137
xima Mercurii stella, multo autem longius à Veneris, deinde alio interuallo distet à Sole,
cuius lumine collustrari putatur. Reliqua verò tria interualla infinita & immensa à Sole
ad Martis, inde à Iouis, ab eo ad Saturni stellam: inde ad cœlum ipsum, quod extremum
atque vltimum mundi est. Quæ potest igitur contagio ex infinito pene interuallo pertine-
re ad lunam, vel potius ad terram? Quid, quum dicunt id quod iis dicere necesse est, omnes
omnium ortus, quicunque gignantur in omni terra quæ incolatur, eosdem esse, eadémque 138
omnibus, qui eodem statu cœli & stellarum nati sint, accidere necesse esse? Nónne eiusmo-
di sunt, vt ne cœli quidem naturam, interpretes istos cœli nosse appareat? Quum enim il-
li orbes qui cœlum quasi medium diuidunt, & aspectum nostrum definiunt, qui à Græ-
cis ὁρίζοντες nominantur, à nobis finientes rectissime nominari possunt, varietatem maxi-
mam habeant, aliíque in aliis locis sint, necesse est ortus occasúsque syderum non fieri eo- 139
dem tempore apud omnes. Quod si eorum vi cœlum modò hoc, modò illo modo tem-
peratur, quî potest eadem vis esse nascentium, quum cœli tanta sit dissimilitudo? In his lo-
cis quæ nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur, & quidem aliquot diebus: apud
Troglodytas, vt scribitur, ante solstitium: vt si iam concedamus aliquid vim cœlestem ad
eos qui in terra gignuntur pertinere, confitendum sit illis, eos qui nascuntur eodem tem- 140
pore posse in dissimiles incidere naturas propter cœli dissimilitudinem: quod minime il-
lis placet. Volunt enim illi omnes eodem tempore ortos qui vbique sint nati, eadem con-
ditione nasci. Sed quæ tanta dementia est, vt in maximis motibus mutationibúsque cœli
nihil intersit qui ventus, qui imber, quæ tempestas vbique sit: quarum rerum in proximis
locis tantæ dissimilitudines sæpe sint, vt alia Tusculi, alia Romæ eueniat sæpe tempestas?
Quod qui nauigant, maxime animaduertant: quum in flectendis promontoriis, vento- 141
rum mutationes maximas sæpe sentiunt. Hæc igitur quum sit cum serenitas, tum pertur-
batio cœli, éstne sanorum hominum hoc ad nascentium ortus pertinere nõ dicere: quod
non certe pertinet. Illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem vix
potest, quæ à Luna, ceterísque syderibus cœli temperatio fiat, dicere ad puerorũ ortus per-
tinere. Quid, quòd non intelligunt seminum vim, quæ ad gignendum procreandúmque 142
plurimum valeat, funditus tolli, mediocris erroris est? Quis enim non videt & formas, &
mores, & plerosque status ac motus effingere à parentibus liberos? quod non contingeret,
si hæc non vis & natura gignẽtium efficeret, sed tẽperatio lunæ, cœlíque moderatio. Quid,
quòd vno & eodem temporis puncto nati, dissimiles & naturas, & vitas, & casus habent, 143
parúmne declarant nihil ad agendam vitam nascendi tempus pertinere? Nisi forte puta-
mus neminem eodem tempore ipso & conceptum, & natum quo Aphricanũ. Nunquis igi
tur talis fuit? Quid: illúdne dubium est, quin multi quum ita nati essent vt quædã contra

naturam deprauata haberent, restituerentur & corrigerentur à natura, quum se ipsa reuocasset aut arte, atque medicina? aut quorum linguæ sic inhærerent, vt loqui non possent,
144 hæ scalpello resectæ liberarentur? Multi etiam naturæ vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt, vt Demosthenē scribit Phalereus, quum, R H O, dicere nequiret, exercitatione fecisse vt planissime diceret. Quod si hæc astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid dissimilitudo locorum, nónne dissimileis hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos & Persas, & AEthiopas
145 Syros differat corporibus, animis, vt incredibilis varietas dissimilitudóque sit. Ex quo intelligitur, plus terrarum situs, quàm lunæ tractus ad nascendum valere. Nam quòd aiunt, quadringenta septuaginta milia annorum in periclitandis experiundísque pueris quicunque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. Si enim esset factitatum, nō esset desitum. Neminem autem habemus auctorem qui id aut fieri dicat, aut factum sciat. Vidésne me non
146 ea dicere quæ Carneades, sed ea quæ princeps Stoicorum Panætius dixerit? Ego autem etiam hæc requiro, omnésne qui Cannensi pugna ceciderint, vno astro fuerint: exitus quidem omnium vnus & idem fuit. Quid, qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque vno? Quod enim tempus quo non innumerabiles nascantur? At certe similis nemo Homeri. Et si ad rem pertinet, quomodo cœlo affecto compositísque syderibus quod-
147 que animal oriatur, valeat id necesse est non in hominibus solum, verum in bestiis etiam, quo quid potest dici absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, vrbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus: Romámque in iugo quum esset luna, natam esse dicebat, nec eius fata canere dubitabat. O vim maximam erroris, etiámne vr-
148 bis natalis dies, ad vim stellarum & lunæ pertinebat? Fac in puero referre ex qua affectione cœli primum spiritum duxerit, num hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus vrbs effecta est, potuit valere? Sed quid plura cotidie refelluntur? Quàm multa ego Pompeio, quàm multa Crasso, quàm multa huic ipsi Cæsari à Chaldæis dicta memini, neminem eorum nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum! Vt mihi permirum videatur quenquam extare qui etiam nunc credat iis, quorum prædicta cotidie videat, re & euentis refel-
149 li. Restāt duo diuinandi genera, quæ habere dicimur à natura, non ab arte, vaticinandi, & somniandi, de quibus Quinte inquam, si placet, disseramus. Mihi vero, inquit, placet. His enim quæ adhuc disputasti prorsus assentior: & vere vt loquar, quanquā tua me oratio con firmauit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de diuinatione Stoicorum sententiam iudicabam. hæc me Peripateticorum ratio magis mouebat, & veteris Dicæarchi, &
150 eius qui nunc floret Cratippi, qui censent esse in mentibus hominum tanquam oraculum aliquod, ex quo futura præsentiant, si aut furore diuino incitatus animus, aut somno relaxatus solute moueatur ac libere. His de generibus quid sentias, & quibus ea rationibus infirmes, audire sanè velim. Quæ quū ille dixisset, tū ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere. Non ignoro, inquam, Quinte, te semper ita sensisse: vt de ceteris diuinandi
151 generibus dubitares, ita duo furoris & somnii, quæ à libera mente fluere viderentur, probares. Dicam igitur de istis ipsis duobus generibus mihi quid videatur, si prius & Stoicorum conclusio rationis & Cratippi nostri quid valeat videro. Dixisti enim & Chrysippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo, Si sint dii, neque antè declarant hominibus quæ futura sint, aut non diligunt homines, aut quid euenturū sit ignorant, aut exi-
152 stimant nihil interesse hominē scire quid sit futurū, aut nō censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus quæ sint futura, aut ea ne ipsi quidē dii significare possunt. At neque non diligunt nos (sunt enim benefici, generísque hominū amici) neque ignorant ea quæ ab ipsis cōstituta & designata sunt: neque nostra nihil interest scire ea quæ futura sunt (erimus enim cautiores, si sciemus) nec hoc alienū ducunt maiestate sua (nihil est enim beneficen-
153 tia præstantius) neque non possunt futura prænoscere. Non igitur dii sunt, nec significāt nobis futura: sunt autem dii, significant ergo. & non, si significant futura, nullas dant vias nobis ad significationū scientiā, frustra enim significarent: nec si dant vias, non est diuina-

tio:est igitur diuinatio. O acutos homines, quàm paucis verbis confectum negociũ putãt! Ea sumunt ad concludendum, quorum his nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis, id quod dubitatur efficitur. Vidésne Epicurum 154
(quem hebetem & rudem dicere solent Stoici) quemadmodum quod in natura rerum omne esse dicimus, infinitum esse cõcluserit? Quod finitum est, inquit, habet extremum. Quis hoc non dederit? Quod autem habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoque est concedendum. At quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. ne hoc quidem negari potest. Nihil igitur quum habeat extremum, infinitum sit necesse est. Vidésne 155
vt ad rem dubiam concessis rebus peruenerit? Hoc vos dialectici non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendũ quæ ab omnibus concedantur, sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo magis efficiatis quod velitis. Primũ enim hoc sumitis, Si sunt dii: benefici in homines sunt. Quis hoc vobis dabit? Epicurúsne, qui negat quidquam deos nec alieni curare, nec sui? An noster Ennius? qui magno plausu loquitur assentiente populo, 156

Ego deûm genus esse semper dixi, & dicam cœlitum:
Sed eos non curare opinor quid agat humanum genus.

Et quidem cur sic opinetur, rationem subiicit. sed nihil est necesse dicere quæ sequuntur: tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium controuersúmque sit. Sequitur porrò nihil deos ignorare, quòd omnia sint ab iis constituta. Hic vero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse hæc à diis immortalibus constituta? At 157
nostra interest scire quæ euentura sint. Magnus Dicæarchi liber est, nescire ea melius esse, quàm scire: negant id esse alienum maiestate deorum, scilicet causas omnium introspicere, vt videant quid cuique conducat. Neque non possunt futura prænoscere: negant posse ii quibus non placet esse certum quid futurũ sit. Vidésne igitur quæ dubia sint, ea sumi pro certis atque concessis? Deinde contorquent, & ita concludunt, Non igitur sunt dii, nec significant futura. id enim iam perfectum arbitrantur. Deinde assumunt, Sunt autem dii: 158
quod ipsum non ab omnibus cõceditur. Significant ergo. Nec id quidem sequitur: possunt enim non significare, & tamen esse dii: nec si significent, non dare vias aliquas ad scientiam significationis. At id quoque potest, vt non dent homini, ipsi habeant. Cur enim Tuscis potius quàm Romanis darent? Nec si dant vias, nulla est diuinatio. Fac dare deos, quod absurdum est: quid refert si accipere nõ possumus? Extremum est igitur diuinatio. Sit extremũ, 159
effectum tamen non est. Ex falsis enim, vt ab ipsis didicimus, verum effici non potest. Iacet igitur tota conclusio. Veniamus nunc ad optimum virum familiarem nostrum Cratippũ. Si sine oculis, inquit, non potest extare officium & munus oculorũ: possunt autem aliquãdo oculi non fungi suo munere. qui vel semel ita est vsus oculis, vt vera cerneret, is habet 160
sensum oculorum vera cernentium. Item igitur si sine diuinatione non potest officium & munus diuinationis extare. potest autem quum quis diuinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere. satis est ad confirmandam diuinationem semel aliquid ita esse diuinatum, nihil vt fortuito cecidisse videatur. Sunt autem eius generis innumerabilia. Esse igitur diuinationem, confitendum est. Festiue, & breuiter: sed quum bis sumpsit quod voluit, 161
etiam si faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen quod assumit, concedi nullo modo potest. Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamen quia recte aliquando viderint, inest in his vis videndi. Item si quis semel aliquid in diuinatione dixerit, is etiam quum peccet, tamen existimandus sit habere vim diuinandi. Vide quæso Cratippe noster, quàm sint ista similia. Nam mihi non videntur. Oculi enim vera cernentes vtuntur natura atque 162
sensu. Animi si quando vel vaticinando, vel somniando vera viderunt, vsi sunt fortuna atque casu. Nisi forte concessuros tibi existimas eos, qui somnia pro somniis habent, si quando aliquod somnium verum euaserit, non id fortuito accidisse. Sed demus tibi istas duas sumptiones, ea quæ λήμματα appellant Dialectici, sed nos Latine loqui malumus: præsensio tamen quam πρόληψιν iidem vocant, non dabitur. Assumit autem Cratippus hoc modo, 163
Sunt autem innumerabiles præsensiones non fortuitæ: at ego dico nullam. Vide quanta sit controuersia: iam assumptione non concessa, nulla conclusio est. At impudentes sumus, qui

cum tam perſpicuum ſit non concedamus. Quid eſt perſpicuum? Multa vera, inquit, euadere. Quid, quòd multo plura falſa? Nónne ipſa varietas quæ eſt propria fortunæ, fortu-
164 nam eſſe cauſam non naturam eſſe docet? Deinde ſi tua iſta concluſio Cratippe vera eſt (tecum enim mihi res eſt) nónne intelligis eadem vti poſſe & aruſpices, & fulguratores, & interpretes oſtentorum, & augures, & ſortilegos, & Chaldæos, quorum generum nullum eſt ex quo non aliquid ſicut prædictum ſit euaſerit? Ergo aut ea quoque genera diuinandi ſunt quæ tu rectiſſime improbas: aut ſi ea non ſunt, non intelligo cur hæc duo ſint quæ relin-
165 quis. Qua ergo ratione hæc inducis, eadem illa poſſunt eſſe quæ tollis. Quid vero habet au- Fanatici
ctoritatis furor iſte, quem diuinum vocatis, vt quæ ſapiens non videat, ea videat inſanus: & is qui humanos ſenſus amiſerit, diuinos aſſecutus ſit? Sibyllæ verſus obſeruamus, quos illa furens fudiſſe dicitur, quorum interpres nuper falſa quædam hominum fama dicturus in Senatu putabatur, eum quem re vera Regem habebamus, appellandum quoque eſſe Re-
166 gem, ſi ſalui eſſe vellemus. Hoc ſi eſt in libris, in quem hominē, & in quod tempus eſt? Callide enim qui illa compoſuit perfecit, vt quodcunque accidiſſet, prædictum videretur hominum & temporum definitione ſublata. Adhibuit etiam latebram obſcuritatis, vt iidem verſus aliàs in aliam rem poſſe accommodari viderentur. Non eſſe autem illud carmen furentis, quum ipſum poema declarat (eſt enim magis artis & diligentiæ, quàm incitatio-
167 nis & motus) tum vero ea quæ ἀκροστιχὶς dicitur, quum deinceps ex primis verſus literis aliquid connectitur, vt in quibuſdam Ennianis quæ Ennius fecit. Id certe magis eſt attenti animi quàm furentis. Atque in Sibyllinis ex primo verſu cuiuſque ſententiæ, primis literis illius ſententiæ carmen omne prætexitur. Hoc ſcriptoris eſt, non furentis, adhibentis diligentiam, non inſani. Quamobrem Sibyllam quidem ſepoſitam & conditam habea-
168 mus, vt id quod proditum eſt à maioribus, iniuſſu Senatus ne legantur quidem libri, valeántque ad deponendas potius quàm ad ſuſcipiendas religiones: cum antiſtitibus agamus vt quiduis potius ex illis libris quàm Regem proferant, quem Romæ poſthæc nec dii, nec homines eſſe patientur. At multi ſæpe vera vaticinati, vt Caſſandra,

Iámque mari magno. Eadémque paulo poſt, Eheu videte.

Num igitur me cogis etiam fabulis credere, quæ delectationis habeant quantum voles,
169 verbis, ſententiis, numeris, cantibus adiuuentur? Auctoritatem quidem nullam debemus nec fidem commentitiis rebus adiungere. Eodémque modo nec ego Publicio neſcio cui, nec Martiis vatibus, nec Apollinis opertis credēdum exiſtimo, quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti probata ſunt. Quid inquies remex ille de claſſe Coponii, nónne ea prædixit quæ facta ſunt?
170 ille vero & ea quidem quæ omnes eo tempore ne acciderent timebamus. Caſtra enim in Theſſalia caſtris collata audiebamus, videbatúrque nobis exercitus Cæſaris & audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intuliſſet, & roboris propter vetuſtatem. Caſum autem prælii nemo noſtrum erat quin timeret, ſed ita vt conſtantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Græcus quid mirum ſi magnitudine timoris, vt plerunque fit, à con
171 ſtantia, atque à mente, atque à ſe ipſe diſceſſit? qua perturbatione animi, quæ ſanus quum eſſet timebat ne euenirent, ea demens euentura eſſe dicebat. Vtrum tandem per deos atque homines, magis veriſimile eſt veſanum remigem, an aliquem noſtrum qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varronem, Coponium ipſum conſilia deorum immortalium perſpicere potuiſſe? Sed iam ad te venio

O ſancte Apollo, qui vmbilicum certum terrarum obſides,
172 Vnde ſuperſtitioſa primum ſæua euaſit vox fera.

Tuis enim oraculis Chryſippus totum volumen impleuit, partim falſis, vt ego opinor, partim caſu veris, vt fit in omni oratione ſæpiſſime: partim flexiloquis & obſcuris, vt interpres egeat interprete, & ſors ipſa ad ſortes referenda ſit: partim ambiguis, & quæ ad Dialecticum deferendæ ſint. Nam quum illa ſors edita eſt opulentiſſimo Regi Aſiæ,

173 Crœſus Halym penetrans magnam peruertet opum vim,
hoſtium vim ſe peruerſurū putauit, peruertit autem ſuam. Vtrum igitur eorū accidiſſet,

verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam vnquam editum Crœso? aut Herodotum
cur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Crœso, quàm de Pyrrho fingere
Ennius? Quis enim est qui credat Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum,
Aio te AEacida Romanos vincere posse?
Primum Latine Apollo nunquam locutus est. Deinde ista sors inaudita Græcis est. Præ- 174
terea Pyrrhi tẽporibus iam Apollo versus facere desierat. Postremo quanquã semper fuit,
vt apud Ennium est, stolidum genus AEacidarum, belli potentes sunt magis quàm sapien-
tipotentes, tamen hanc amphiboliam versus intelligere potuisset, vincere te Romanos, ni-
hilo magis in se quàm in Romanos valere. Nam illa amphibolia quæ Crœsum decepit,
vel Chrysippum potuisset fallere: hæc vero nec Epicurum quidem. Sed quod caput est, cur 175
isto modo iam oracula Delphis non eduntur, nõ modo nostra ætate, sed iamdiu, vt modo
nihil possit esse contemptius? Hoc loco quum vrgentur, euanuisse aiunt vetustate vim loci
eius, vnde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente incitata, oracula ederet. De vino
aut salsamento putes loqui, quæ euanescunt vetustate. De vi loci agitur, neque solum na-
turali, sed etiam diuina, quæ quo tandem modo euanuit? Vetustate inquies. Quæ vetustas 176
est, quæ vim diuinam conficere possit? Quid tam diuinum autem quàm afflatus è terra
mentem ita mouens, vt eam prouidam rerum futurarum efficiat, vt ea non modo cernat
multo ante, sed etiam numero versúque pronunciet? Quando ista vis autẽ euanuit? an post-
quam homines minus creduli esse cœperũt? Demosthenes quidem qui abhinc annos pro-
pe CCC fuit, iam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, id est quasi cum Philippo facere. Hoc 177
autem eò spectabat, vt eam à Philippo corruptam diceret. quòd licet existimare in aliis
quoque oraculis Delphicis aliquid non synceri fuisse. Sed nescio quo modo isti philoso-
phi superstitiosi, & penè fanatici quiduis malle videntur quàm se non ineptos. Euanuisse
mauultis & extinctum esse id, quod si vnquam fuisset, certe æternum esset, quàm ea quæ
Somnia non sunt credenda, nõ credere. Similis est error in somniis: quorum quidem defensio re- 178
petita quamlonge est. Diuinos animos censent esse nostros, eósque esse tractos extrinsecus,
animorúmque consentientium multitudine completum esse mundum. hac igitur mentis
& ipsius diuinitate & coniunctione cum externis mentibus, cerni quæ sint futura. Contra-
hi autem animum Zeno, & quasi labi putat atque concidere, & ipsum esse dormire. Iam
Pythagoras, & Plato locupletissimi authores, quo in somnis certiora videamus, præpara- 179
tos quodam cultu atque victu proficisci ad dormiendum iubent. Faba quidem Pythago-
rei vtique abstinere. quasi vero eo cibo mens, nõ venter infletur. Sed nescio quo modo ni-
hil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum. Vtrum igitur
censemus, dormientium animos per sene ipsos in somniando moueri, an vt Democritus
censet externa & aduentitia visione pulsari? Siue enim sic est, siue illo modo, videri possunt 180
permulta somniantibus falsa pro veris. Nã & nauigantibus moueri videntur ea quæ stant,
& quodam obtutu oculorum duo pro vno lucernæ lumina. Quid dicam insanis, quid e-
briis, quàm multa falsa videantur? Quòd si eiusmodi visis credendum non est, cur somniis
credatur nescio. Nam tam licet de his erroribus si velis, quàm de somniis disputare: vt ea
quæ stant, si moueri videantur, terræmotum significare dicas, aut repentinam aliquam fu-
gam: gemino autem lucernæ lumine declarari dissensionem, ac seditionem moueri. Iam 181
ex insanorum aut ebriorum visis innumerabilia cõiectura trahi possunt quæ futura vide-
antur. Quis est enim qui totũ diem iaculans non aliquando conlineet? Totas noctes som-
niamus, neque vlla est ferè qua non dormiamus: & miramur aliquando id quod somnia-
rimus euadere? Quid est tam incertum quàm talorum iactus? tamen nemo est quin sæpe ia-
ctans Venereum iaciat aliquando, nonnunquam etiam iterum ac tertiùm. Num igitur vt
inepti, Veneris id impulsu fieri malumus, quàm casu dicere? Quòd si ceteris tẽporibus fal- 182
sis visis credendum non est, non video quid præcipui somnus habeat, in quo valeant falsa
pro veris. Quòd si ita natura paratum esset, vt ea dormientes agerent quæ somniarent, alli-
gandi omnes essent qui cubitũ irent. Maiores enim quàm vlli insani efficerent motus som-
niantes. Quòd si insanorũ visis fides nõ est habenda, quia falsa sunt: cur credatur somnian

183 tiũ viſis,quæ multo etiã perturbatiora ſunt,nõ intelligo.An quòd inſani ſua viſa cõiecto-
ri non narrant,narrant qui ſomniauerunt?Quæro etiã ſi velim ſcribere quid,aut legere,aut
canere vel voce,vel fidibus,aut geometricum quiddam,aut phyſicum,aut dialecticum ex-
plicare, ſomniúmne expectandum ſit,an ars adhibenda,ſine qua nihil earũ rerum nec fieri
nec expediri poteſt.Atqui ne ſi nauigare quidem velim, ita gubernarem vt ſomniauerim:
184 præſens enim pœna ſit.Quid igitur conuenit ægros à coniectore ſomniorum potius quàm
à medico petere medicinam?An AEſculapius,an Serapis poteſt nobis præſcribere per ſom-
nium curationem valetudinis,Neptunus gubernantibus non poteſt?Et ſi ſine medico me-
dicinam dabit Minerua,Muſæ ſcribendi,legendi,ceterarum artiũ ſcientiam,ſomniantibus
non dabunt?At ſi curatio daretur valetudinis,hæc quoque quæ dixi darentur.quæ quoniã
185 non dantur,medicina non datur: qua ſublata,tollitur omnis auctoritas ſomniorum. Sed
hæc quoque in promptu fuerint,nunc interiora videamus. Aut enim diuina vis quædam
conſulens nobis ſomniorum ſignificationes facit:aut coniectores ex quadam conuenien-
tia & coniunctione naturæ,quã vocant συμπάθειαν,quid cuique rei conueniat,ex ſomniis,&
quid quanque rem ſequatur intelligunt: aut eorũ neutrum eſt.ſed quædam obſeruatio cõ-
186 ſtans atque diuturna eſt,quum quid viſum ſecundum quietem ſit,quid euenire,& quid ſe-
qui ſoleat.Primum igitur intelligendum eſt,nullam vim eſſe diuinam effectricem ſomnio-
rum.Atque illud quidem perſpicuũ eſt,nulla viſa ſomniorum proficiſci à numine deorum.
Noſtra enim cauſa dii id facerent,vt prouidere futura poſſemus.Quotus igitur eſt quiſque
qui ſomniis pareat,qui intelligat,qui meminerit?quàm multi vero qui contemnant,eám-
187 que ſuperſtitionem imbecilli animi atque anilis putent?Quid eſt igitur cur his hominibus
conſulens deus ſomniis moneat eos,qui illa nõ modo cura,ſed ne memoria quidem digna
ducant?Nec enim ignorare deus poteſt qua mẽte quiſque ſit,nec fruſtra ac ſine cauſa quid
facere dignũ deo eſt,quod abhorret etiam ab hominis conſtantia. Ita ſi pleraque ſomnia
aut ignorantur,aut negliguntur:aut neſcit hoc deus,aut fruſtra ſomniorum ſignificatione
188 vtitur.Sed horum neutrum in deum cadit.Nihil igitur à deo ſomniis ſignificari fatendum
eſt. Illud etiam requiro, cur ſi deus iſta viſa nobis prouidendi cauſa dat, non vigilantibus
potius det quàm dormientibus.Siue enim externus & aduentitius pulſus animos dormien-
tium cõmouet,ſiue per ſe ipſi animi mouentur,ſiue quæ cauſa alia eſt cur ſecundum quie-
tem aliquid videre,audire, agere videamur: eadem cauſa vigilantibus eſſe poterat, ídque ſi
189 noſtra cauſa dei ſecundum quietem facerent,vigilantibus idem facerent: preſertim quum
Chryſippus Academicos refellens,permultò clariora & certiora eſſe dicat quæ vigilantibus
videantur,quàm quæ ſomniantibus.Fuit igitur diuina beneficentia dignius,quum cõſule-
rent nobis,clariora viſa dare vigilanti,quàm obſcuriora per ſomnium: quod quoniam nõ
fit,ſomnia diuina putanda non ſunt. Iam vero quid opus eſt circumitione & anfractu,vt
190 ſit vtendum interpretibus ſomniorum potius quàm directo?Deus ſi quidem nobis conſu-
lebat,hoc facito,hoc ne feceris diceret,ídque viſum vigilanti potius quàm dormiẽti daret.
Iam verò quis dicere audeat vera omnia eſſe ſomnia?Aliquot ſomnia vera,inquit Ennius,
ſed omnia nõ neceſſe eſt.Quæ eſt tandẽ iſta diſtinctio,quæ vera quæ falſa habet? Et ſi vera
à deo mittuntur,falſa vnde naſcũtur?Nã ſi ea quoque diuina,quid inconſtantius deo?Quid
191 inſcitius autem eſt,quàm mentes mortalium falſis & mendacibus viſis concitare? Sin vera
viſa diuina ſunt,falſa autem & inania humana:quæ eſt iſta deſignãdi licentia,vt hoc deus,
hoc natura fecerit potius, quàm aut omnia deus (quod negatis) aut omnia natura? Quod
quoniam illud negatis,hoc neceſſario confitendum eſt.Naturã autem eam dico,qua nun-
quam animus inſiſtens agitatione & motu eſſe vacuus poteſt.Is cum lãguore corporis nec
192 mẽbris vti nec ſenſibus poteſt,incidit in viſa varia & incerta,ex reliquiis,vt ait Ariſtoteles,
inhærentibus earũ rerum quas vigilans geſſerit,aut cogitauerit:quarum perturbatione mi-
rabiles interdum exiſtunt ſpecies ſomniorũ. Quæ ſi alia falſa,alia vera, qua nota inter-
noſcantur ſcire ſanè velim.Si nulla eſt,quid iſtos interpretes audiamus?Sin quæpiam eſt,a-
ueo audire quæ ſit.ſed hærebunt. Venit enim iam in contentionem,vtrum ſit probabilius,
193 deóſne immortales rerum omniũ præſtantia excellentes, concurſare omnium mortalium

qui vbique sunt,non modo lectos,verumetiam grabatos,& quum stertentem aliquem vi-
derint,obiicere his visa quædam tortuosa & obscura,quæ illi exterriti somnio ad côiecto-
rem mane deferant:an natura fieri,vt mobiliter animus agitatus quod vigilās viderit,dor
miens videre videatur. Vtrū philosophia dignius sagarum superstitione ista interpretari,
an explicatione naturæ?vt si iam fieri possit vera coniectura somniorū,tamen isti qui pro- 194
fitentur eam,facere non possint:ex leuissimo enim & indoctissimo genere constant. Stoici
autem tui negant quenquam nisi sapientem diuinū esse posse. Chrysippus quidem diuina-
tionem definit his verbis,Vim cognoscētem & videntem, & explicantem signa,quæ à diis
hominibus portendantur.Officium autē esse eius prænoscere dei erga homines mente qua
sint,quídque significent,queādmodúmque ea procurentur atque expientur.Idémque som 195
niorum coniectionem definit hoc modo,esse vim cernentē & explanantem quæ à diis ho-
minibus significentur in somnis.Quid ergo ad hæc mediocri opus est prudentia,an & in-
genio præstanti,& eruditione perfecta:talem autem cognouimus neminem.Vide igitur ne
etiam si diuinationem tibi esse concessero,quod nunquā faciam,neminem tamē diuinum
reperire possimus. Qualis autem ista mens est deorum,si neque ea nobis significāt in som- 196
nis quæ ipsi per nos intelligamus, neque ea quorum interpretes habere possimus? Similes
enim sunt dii,si ea nobis obiiciunt,quorum neque scientiam,neque explanatorem habea-
mus,tanquā si Pœni,aut Hispani in Senatu nostro loquerentur sine interprete. Iam ve-
ro quo pertinent obscuritates & ænigmata somniorū? Intelligi enim à nobis dii velle de-
bebant ea quæ nostra causa monerent nos.Quid,poeta nemo?nemo physicus obscurus?il- 197
le vero nimis etiam obscurus Euphorion:at non Homerus.Vter igitur melior? Valde He-
raclitus obscurus,minime Democritus.Num igitur cōferendi?Mea causa me mones quòd
non intelligam?Quid me igitur mones?Vt siquis medicus ægroto imperet vt sumat
Terrigenam,herbigradam,domiportam,sanguine cassam
potius quàm hominum more cochleam dicere:nam Pacuuianus Amphio, 198
Quadrupes tardigrada,agrestis,humilis,aspera,
Capite breui,ceruice anguina,aspectu truci,
Euiscerata,inanima,cum animali sono
quum dixisset obscurius,tum Attici respondent, Nō intelligimus nisi aperte dixeris.At
ille vno verbo Testudo.Nō potueras hoc igitur à principio citharista dicere?Defert ad cō-
iectorem quidam somniasse se ouū pendere ex fascia lecti sui cubicularis.(est hoc in Chry- 199
sippi libro somnium)Respondit côiector thesaurum defossum esse sub lecto.Fodit:inuenit
auri aliquantum,idque circundatū argento: misit coniectori quantulum visum est de ar-
gento.Tum ille, Nihílne,inquit,de vitello? Id enim ei ex ouo videbatur aurum declarasse,
reliquum argentum. Nemóne igitur vnquā alius ouū somniauit?Cur ergo hic nescio qui
thesaurum solus inuenit?quàm multi inopes digni præsidio deorum,nullo somnio ad the 200
saurum reperiendum admonentur?Quam autem ob causam tam est obscure admonitus,
vt ex ouo nasceretur thesauri similitudo potius,quàm aperte thesaurum quærere iuberetur,
sicut aperte Simonides vetitus est nauigare? Ergo obscura somnia minime consentanea
sunt maiestati deorum.Ad aperta & clara veniamus,quale est de illo interfecto à caupone
Megaris:quale de Simonide,qui ab eo quem humarat vetitus est nauigare:quale etiam de
Alexandro,quod à te præteritum esse miror,qui quū Ptolemæus familiaris eius in prælio 201
telo venenato ictus esset, eóque vulnere summo cū dolore moreretur, Alexander assidens
somno est consopitus.Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is quē mater Olym
pias alebat,radiculam ore ferre,& simul dicere,quo illa loci nasceretur,neque is longe abe-
rat ab eo loco.Eius autem esse vim tantam,vt Ptolemæum facile sanaret.Quum Alexan-
der experrectus narrasset amicis somnium,emisisse qui illam radiculam quærerent,qua in-
uenta, & Ptolemæus sanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodem genere teli vulne- 202
rati.Multa etiam sunt à te ex historiis prolata somnia matris Phalaridis, Cyri superioris,
matris Dionysii,Pœni Amilcaris,Annibalis,P.Decii.Peruulgatum iam illud de præsulto-
re Gracchi etiam,& recens Cæciliæ Balearici filiæ somnium.Sed hæc externa,ob eámque

causam ignota nobis sunt, nonnulla etiam ficta fortasse. Quis enim auctor istorũ? De no-
103 stris somniis quid habemus dicere? Tu demerso me & equo ad ripam, ego de Mario cũ fa-
scibus laureatis me in suum deduci iubent monumẽtum. Omnium somniorum Quinte
vna ratio est, quæ per deos immortales videamus ne nostra superstitione & deprauatione
superetur. Quem enim tu Marium visum à me putas? speciem credo eius & imaginem, vt
Democrito videtur. Vnde profectam imaginem? A corporibus enim solidis, & à certis figu-
104 ris vult fluere imagines. Quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, inquit, quod fuerat. Plena
sunt imaginum omnia ista. Igitur me imago Marii in campum Atinatem persequebatur.
Nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginũ. Quid ergo istæ imagines ita nobis
dicto audientes sunt, vt simulatque velimus accurrant? etiã rerum quæ nullæ sunt? quæ est
enim forma tam inusitata, tam nulla, quã non sibi ipse fingere animus possit, vt quæ nun-
105 quam vidimus, ea tamen informata habeamus, oppidorũ situs, hominum figuras? Nũ igi-
tur quum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorũ me aliqua pellit?
Omnia igitur quæ volumus, nota nobis esse possunt. Nihil est enim de quo cogitare ne-
queamus. Nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientiũ extrinsecus, nec omnino
fluunt illæ, nec cognoui quenquam qui maiore auctoritate nihil diceret. Animorum est ea
106 vis eáque natura, vt vigeant vigilantes nullo aduẽtitio pulsu, sed suo motu incredibili qua-
dam celeritate. Hi quũ sustinentur membris & corpore, & sensibus, omnia certiora cernũt,
cogitant, sentiunt. Quum autem hæc subtracta sunt, desertúsque animus languore corpo-
ris, tum agitatur ipse per sese. Itaque in eo & formæ versantur & actiones, & multa audiri,
multa dici videntur. Hæc scilicet in imbecillo remissóque animo, multa omnibus modis
confusa & variata versantur: maximéque reliquiæ rerũ earum mouentur in animis & agi-
107 tantur, de quibus vigilantes aut cogitauimus aut egimus. Vt mihi temporibus illis multũ
in animo Marius versabatur recordãti quàm ille grauẽ suum casum magno animo, quàm
constanti tulisset. hanc credo causam de illo somniandi fuisse. Tibi autem de me cum soli-
citudine cogitanti subitò sum visus emersus è flumine. Inerant enim in vtriusque nostrũ
animis vigilantium cogitationum vestigia. At quædam adiuncta sunt: vt mihi de monu-
108 mẽto Marii, tibi quòd equus in quo ego vehebar mecum vnà demersus rursus apparuerit.
An tu censes vllam anum tam delirã futuram fuisse, vt somniis crederet, nisi ista casu nõ-
nunquam forte temere cõcurrerent? Alexandro draco loqui visus est. Potest omnino hoc
esse falsum, potest verũ: sed vtrum sit, non esse mirabile. Non enim audiuit ille draconem
loquentem, sed est visus audire: & quidem quo maius sit, quũ radicem ore teneret, locutus
109 est. Sed nihil est magnum somnianti. Quæro autem cur Alexandro tam illustre somnium,
tam certum, nec huic eidem aliàs, nec multa ceteris. Mihi quidem præter hoc Marianum
nihil sanè quod meminerim. Frustra igitur cõsumptæ tot noctes tam longa in ætate. Nũc
quidem propter intermissionem forensis operæ, & lucubrationes detraxi, & meridiationes
addidi, quibus vti antea non solebam: nec tam multũ dormiens vllo somnio sum admo-
nitus tantis presertim de rebus: nec mihi magis vsquam videor, quàm quũ aut in foro ma-
110 gistratus, aut in curia Senatũ video, somniare. Etenim ex diuisione hoc secundum est, quæ
est continuatio, coniunctióque naturæ, quam, vt dixi, vocant συμπάθειαν, eiusmodi, vt thesau
rus ex ouo intelligi debeat. Nam medici ex quibusdam rebus & aduenientes & crescentes
morbos intelligunt: nonnullas etiã valetudinis significationes, vt hoc ipsum pleni enectíve
simus, ex quodam genere somniorum intelligi posse dicunt. Thesaurus vero & hæreditas,
111 & honos, & victoria, & multa generis eiusdem, qua cum somniis naturali cognatione iun-
guntur? Dicitur quidam quũ in somnis complexu venereo iungeretur, calculos eiecisse. vi-
deo sympathiam. Visum est enim tale obiectum dormienti, vt id quod euenit, naturæ vis
non opinio erroris effecerit. Quæ igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, à qua ve-
taretur nauigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium,
112 qui paulo ante interitum visus est in somnis amicæ esse amictus amiculo? Is quũ esset pro-
iectus inhumatus, ab omnibúsque desertus iaceret, amica corpus eius texit suo pallio. Ergo
hoc inerat in rebus futuris, & causas naturales habebat? an & vt videretur, & vt eueniret,

casus effecit? Quid ipsorum interpretum coniecturæ, nónne magis ingenia declarant eorũ
quàm vim consensúmque naturæ? Cursor ad Olympia proficisci cogitãs, visus est in som-
nis curru quadrigarum vehi. mane ad coniectorem. At ille, Vinces, inquit: id enim celeritas 113
significat & vis equorum. Post idem ad Antiphontem. is autem, Vincare, inquit, necesse est.
an non intelligis IIII ante te cucurrisse? Ecce alius cursor: atque horum somniorum, &
talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri. Sed ad cursorem redeo. ad interpretem
detulit, aquilam se in somnis visum esse factũ. at ille, Vicisti. Ista enim auis volat nulla ve-
hementius. Huic equidem Antipho, Baro inquit, victum te esse non vides? Ista enim auis 114
insectans alias aues & agitans, semper ipsa postrema est. Parere quædam matrona cupiens,
dubitans essétne prægnans, visa est in quiete obsignatam habere naturam. retulit. negauit,
eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter prægnantem esse dixit: nam in-
ane obsignari nihil solere. Quæ est ars coniectoris, eludentis ingenio? an ea quæ dixi, & in-
numerabilia quæ collecta habent Stoici, quidquam significant nisi acumen hominum ex
similitudine aliqua coniecturam modo huc modo illuc ducentium? Medici signa quædam 115
habent ex venis & spiritu ægroti, multísque ex aliis futura præsentiunt. Gubernatores quũ
exultanteis loligines viderint, aut delphinos se in portum coniicientes, tempestatem si-
gnificari putant. Hæc ratione explicari, & ad naturam reuocari facile possunt: ea vero quæ
paulo antè dixi, nullo modo. At enim obseruatio diuturna (hæc enim pars vna restat) no-
tandis rebus fecit artem. An tandem somnia obseruari possunt? quonam modo? Sunt enim 116
innumerabiles varietates: nihil tam præpostere, tã incondite, tam monstruose cogitari po-
test, quod non possimus somniare. Quomodo igitur hæc infinita & semper noua, aut me-
moria complecti, aut obseruando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum
notauerunt: inuentus est enim ordo in iis stellis qui non putabatur. Cedò tãdem qui sit or-
do, aut quæ concursatio somniorum? Quomodo autẽ distingui possunt vera somnia à fal- 118
sis, quum eadem & aliis aliter euadant, & iisdem nõ semper eodem modo? vt mihi mirum
videatur, quum mẽdaci homini, ne verum quidem dicenti credere soleamus, quomodo isti
si somnium verum euasit aliquod, non ex multis potius vni fidem derogant, quàm ex vno
innumerabilia confirmant. Si igitur neque deus est effector somniorum, neque naturæ so-
cietas vlla cum somniis, neque obseruatione inueniri potuit scientia, effectum est vt nihil
prorsus somniis tribuendum sit: presertim quum illi ipsi qui ea vident, nihil diuinent: ii qui
interpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam: casus autem innumerabilibus penè 119
seculis in omnibus plura mirabilia, quàm in somniorum visis effecerit: neque coniectura,
quæ in varias partes duci possit, nonnunquam etiam in contrarias, quidquam sit incertius.
Explodatur hæc quoque somniorum diuinatio pariter cum ceteris. nã vt vere loquamur,
superstitio fusa per gẽtes, oppressit omnium ferè animos, atque hominum imbecillitatem
occupauit: quod & in his libris dictum est qui sunt De natura deorum, & hac disputatione
id maxime egimus. Multum enim & nobismetipsis & nostris profuturi videamur, si eã fun 120
ditus sustulissemus. Nec vero (id enim diligenter intelligi volo) superstitione tollenda reli-
gio tollitur. Nam & maiorum instituta tueri sacris ceremoniisque retinendis sapientis est:
& esse præstantem aliquam æternámque naturam, & eam suscipiendam admirandámque
hominũ generi, pulchritudo mundi ordóque rerum cœlestium cogit confiteri. Quamobrẽ
vt religio propaganda etiam est, quæ est iuncta cum cognatione naturæ: sic superstitionis 121
stirpes omnes eiiciendæ. Instat enim & vrget, & quo te cunque verteris persequitur. Siue tu
vatem, siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auem aspexeris: si Chaldæum, si aruspicẽ
videris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de cœlo, si ostenti simile natum factúm-
que quippiam (quorum necesse est plerunque aliquid eueniat, vt nunquã liceat quieta men-
te consistere) perfugium videtur omnium laborum & solicitudinum esse somnus. At ex eo 122
ipso plurimæ curæ metúsque nascuntur, qui quidẽ ipsi per se minus valerent, & magis con
temnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent: nec ii quidem contẽ-
ptissimi, sed in primis acuti & consequentia & repugnantia videntes, qui propè iam abso-
luti & perfecti putantur. Quorum licentiæ nisi Carneades restitisset, haud scio an soli iam

philosophi iudicarentur, cum quibus omnis ferè nobis disceptatio contentióque est. Non
13 quòd eos maxime contemnamus, sed quòd videntur acutissime sententias suas prudentissiméque defendere. Quum autem proprium sit Academiæ iudicium suum nullum interponere, ea probare quæ simillima veri videantur, conferre causas, & quid in quanque sententiam dici possit expromere nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum ac liberum, tenebimus hanc consuetudinem à Socrate traditam, eáque inter
14 nos, si tibi Quinte frater placebit, quam sæpissime vtemur. Mihi vero, inquit ille, nihil potest esse iucundius. Quæ quum essent dicta, surreximus.

Marci Tullii Ciceronis de Fato liber.

Deest principium.

quia pertinet ad mores quod ἦθος illi vocant, nos eam partẽ philosophiæ de moribus appellare solemus: sed decet augẽtem linguam Latinam nominare moralem, explicandáque vis est ratióque enunciationũ, quæ Græci ἀξιώματα vocant, quæ de re futura quum aliquid dicunt, déque eo quod possit fieri aut non possit, quam vim habeant obscura quæstio est,
2 quam περὶ δυνατῶν philosophi appellant, totáque est logice, quam rationem disserendi vo-
* co. Quod autem in aliis libris feci qui sunt de natura deorum, itémque in his quos de diuinatione edidi, vt in vtranque partẽ perpetua explicaretur oratio, quo facilius id à quoque probaretur, quod cuique maxime probabile videretur, id in hac disputatione de fato
3 casus quidam ne facerẽ impediuit. Nam quũ essem in Puteolano, Hirtiúsque noster C O S. Desig. iisdem in locis, vir nobis amicissimus, & iis studiis in quibus nos à pueritia viximus deditus, multum vnà eramus, maxime nos quidem exquirentes ea consilia quæ ad pacem & ad concordiam ciuium pertinerent. Quum enim omnes post interitum Cæsaris nouarum perturbationum causæ quæri viderentur, hísque esse occurrendum putaremus, omnis
4 ferè nostra in his deliberationibus consumebatur oratio, ídque & sæpe aliàs, & quodam liberiore, quàm solebat & magis vacuo ab interuentoribus die, quũ ad me ille venisset, primò ea quæ erant cotidiana, & quasi legitima nobis de pace & de otio. Quibus actis, Quid ergo, inquit ille, quoniã oratorias exercitationes non tu quidẽ, vt spero, reliquisti, sed certe philosophíam illis antepostuisti, possúmne aliquid audire? Tu vero, inquam, vel audire, vel
5 dicere. Nec enim (quod recte existimas) oratoria illa studia deserui, quibus etiam te incendi, quanquã flagrantissimum acceperam, nec ea quæ nunc tracto minuunt, sed augent potius illam facultatem. Nam cum hoc genere philosophiæ quod nos sequimur, magnam habet orator societatẽ. Subtilitatem enim ab Academia mutuatur, & ei vicissim reddit vbertatẽ orationis & ornamẽta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniã vtriusque studii nostra pos-
6 sessio est, hodie vtro frui malis, optio sit tua. Tum Hirtius, Gratissimum, inquit, & tuorum omnium simile. Nihil enim vnquã abnuit meo studio volũtas tua. Sed quoniam rhetorica mihi nostra sat nota, téque in his & audiuimus sæpe & audiemus, atque hãc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinẽ, indicant te suscepisse Tusculanæ dispu-
7 tationes, ponere aliquid ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? Sed ita audies, vt Romanũ hominem, vt timide ingredientem ad hoc genus disputãdi, vt longo interuallo hæc studia repetentem. Ita, inquit, audiam te disputantem, vt ea lego quæ scripsisti: proinde ordire,

Multa desunt.

8 consideramus hic quorum in aliis, vt in Antipatro poeta, vt in brumali die natis, vt in simul ægrotantibus fratribus, vt in vrina, vt in vnguibus, vt in reliquis eiusmodi, naturæ cõ-

tagio valet, quam ego non tollo, vis est nulla fatalis: in aliis autem fortuita quædam esse
possunt, vt in illo naufrago, vt in Icadio, vt in Daphita. Quædam etiam Posidonius (pace
magistri dixerim) comminisci videtur. Sunt, quidem, absurda. Quid enim si Daphitæ fatũ
fuit, ex equo cadere, atque ita perire? Ex hócne equo, qui quum equus non esset, nomẽ ha-
bebat alienum? aut Philippus hasce in capulo quadrigulas vitare monebatur? Quasi vero 9
capulo sit occisus. Quid autem, aut magnum naufragum illum sine nomine in riuo esse la
psum? quanquam huic quidem, hic scribit prædictum in aqua esse pereundum. Ne hercule
Icadii quidem prædonis video fatum vllum. Nihil enim scribit ei prædictum. Quid mirũ
igitur ex spelunca saxum in crura eius incidisse? Puto enim etiam si Icadius tum in spelun
ca non fuisset, saxum tamẽ illud casurum fuisse. Nam aut nihil omnino est fortuitum, aut 10
hoc ipsum potuit euenire fortuna. Quæro igitur (atque hoc late patebit) si fati omnino nul
lum nomen, nulla natura, nulla vis esset, & forte, temere, casu, aut pleraque fierent, aut om-
nia, num aliter ac nunc eueniunt, euenirent? Quid ergo attinet inculcare fatum, quum sine
fato, ratio omnium rerum ad naturam fortunámve referatur? Sed Posidonium, sicut æquũ
est, cum bona gratia dimittamus. Ad Chrysippi laqueos reuertamur. Cui quidem primum 11
sy. contagione. i. vim cael. aut caeli defluxum
de ipsa cogitatione rerũ respondeamus, reliqua postea persequemur. Inter locorũ naturas
quãtum intersit videmus, alios esse salubres, alios pestilentes, in aliis pituitosos, & quasi re-
dundantes, in aliis exiccatos atque aridos, multáque sunt alia quæ inter locum & locũ plu
rimum differant. Athenis tenue cœlum, ex quo etiam acutiores putantur Attici: crassum
Thebis, itaque pingues Thebani, & valentes: tamen neque illud tenue cœlum efficiet vt aut 12
Zenonẽ quis, aut Archesilam aut Theophrastum audiat: neque crassum, vt Nemea potius
quàm Isthmo victoriam petat. Diiunge longius. Quid enim loci natura afferre potest vt in
porticu Pompeii potius quàm in campo ambulemus? tecũ quàm cum alio? Idibus potius
quàm Calendis? Vt igitur ad quasdam res natura loci pertinet aliquid, ad quasdam autem
nihil: sic astrorũ affectio valeat, si vis, ad quasdam res, ad omnes certe non valebit. At enim 13
quoniam in naturis hominũ dissimilitudines sunt, vt alios dulcia, alios subamara delectẽt,
alii libidinosi, alii iracundi, aut crudeles, aut superbi sint, alii talibus vitiis abhorreãt: quo-
niam igitur, inquit, tantum natura à natura distat, quid mirum est has dissimilitudines ex
differentibus causis esse factas? Hæc differens, qua de re agatur, & in quo causa consistat, non
videt. Non enim si alii ad alia propensiores sint propter causas naturales & antecedentes, 14
idcirco etiã nostrarum voluntatum atque appetitionum sunt causæ naturales & antece-
dentes. Nam nihil esset in nostra potestate si ita se res haberet: nũc verò fatemur acuti he-
betésne, valentes imbecillíne simus, nõ esse id in nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne vt
sedeamus quidem, aut ambulemus, voluntatis esse, is non videt quæ quanque rem res cõ-
sequatur. Vt enim & ingeniosi & tardi ita nascantur antecedentibus causis, itémque valen-
tes & imbecilli: non sequitur tamẽ, vt etiam sedere eos, & ambulare, & rem agere aliquam, 15
principalibus causis definitũ & constitutum sit. Stilponem Megareũ philosophum, acutum
sane hominẽ, & probatum temporibus illis accepimus. Hunc scribunt ipsius familiares &
ebriosum & mulierosum fuisse. Neque hæc scribunt vituperantes, sed potius ad laudem:
vitiosam enim naturã ab eo sic edomitam & compressam esse doctrina, vt nemo vnquam
vinolẽtum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Quid Socratem, nónne legimus 16
quemadmodũ notarit Zopyrus physiognomõ, qui se profitebatur hominũ mores naturás-
que ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratẽ dixit & bardũ, quòd
iugula concaua non haberet, obstructas eas partes & obturatas esse dicebat. Addidit etiam
mulierosum, in quo Alcibiades cachinnũ dicitur sustulisse. Sed hæc ex naturalibus causis vi 17
tia nasci possunt: extirpari autẽ & funditus tolli, vt is ipse qui ad ea propensus fuerit à tan-
tis vitiis auocetur, nõ est id positum in naturalibus causis, sed in voluntate, studio, discipli-
na: quæ tolluntur omnia, si vis & natura fati ex diuinationis ratione firmabitur. Etenim si
est diuinatio, qualibusnã à perceptis artis proficiscitur? Percepta appello quæ dicũtur Græ-
ce θεωρήματα. Nõ enim credo nullo percepto aut ceteros artifices versari in suo munere, aut 18
eos qui diuinatione vtantur futura prædicere. Sint igitur astrologorũ percepta huiusmodi,

Siquis, verbi causa, oriente Canicula natus est, is in mari non morietur. Vigila Chrysippe, ne tuam causam in qua tibi cum Diodoro valente Dialectico magna luctatio est, deseras. Si enim est verum quod ita connectitur, Siquis oriente Canicula natus est, in mari nō morietur: illud quoque verum est, si Fabius oriēte Canicula natus est, Fabius in mari nō mo-
19 rietur. Pugnāt igitur hæc inter se, Fabiū oriente Canicula natum esse, & Fabiū in mari moriturum. & quoniam certum in Fabio ponitur, natum esse cū Canicula oriente: hæc quoque pugnant, esse Fabium, & in mari esse moriturum. Ergo hæc quoque coniunctio est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari Fabius non morietur: quod vt propositum est, ne fieri quidem potest. ergo illud, morietur in mari Fabius, ex eo genere est quod fieri nō po-
20 test. Omne ergo quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. At hoc Chrysippe minime vis, maximéque tibi de hoc ipso cū Diodoro certamē est. Ille enim id solum fieri posse dicit quod aut sit verū, aut futurum sit verum: & quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse: & quidquid non sit futurum, id negat fieri posse. Tu & quæ non sint futura, posse fieri dicis, vt frangi hanc gemmam etiamsi id nunquam futurum sit: neque necesse fuisse Cy-
21 pselum regnare Corinthi, quanquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo edictum esset. At si ista comprobabis diuina prædicta, & quæ falsa in futuris dicentur, in his habemus vt ea fieri non possint: vt si dicatur Aphricanum Carthagine potiturum, etsi vere dicatur de futuro, idque ita futurum sit, dicas esse necessariū: quæ est tota Diodori vobis inimica sententia. Etenim si illud vere connectitur, Si oriente Canicula natus es, in mari non
22 moriere: primúmque quod est in connexo, Natus es oriēte Canicula, necessariū est (omnia enim vera in præteritis necessaria sunt, vt Chrysippo placet dissentienti à magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia, nec in falsum è vero præterita possunt cōuerti.) Si igitur quod primum in connexo est, necessarium est, fit etiam quod consequitur necessarium: quanquā hoc Chrysippo non videtur valere in omnibus: sed tamē si naturalis est causa, cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest. Hoc loco Chrysippus æstuans falli
23 sperat Chaldæos, ceterósque diuinos, neque eos vsuros esse coniunctionibus, vt ita sua percepta pronūcient, Siquis natus est oriēte Canicula, is in mari non morietur: sed potius ita dicent, Non & natus est quis oriente Canicula, & is in mari morietur. O licentiam iocularem! ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldæos quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quæro enim, si Chaldæi ita loquentur vt negationes infinitarum coniunctionū potius quàm infinita connexa ponant, cur idem medici, cur geometræ, cur reliqui facere non
24 possint? Medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, nō ita proponet, Sicui venæ sic mouentur, is habet febrim: sed potius illo modo, Non ei venæ sic mouētur, & is febrem nō habet. Itémque geometres nō ita dicet, In sphæra maximi orbes medii inter se diuiduntur: sed potius illo modo, Nō & sunt in sphæra maximi orbes, & hi non medii inter se diuiduntur. Quid est quod non possit isto modo ex connexo transferri ad coniunctionū ne-
25 gationem? Et quidem aliis modis easdem res efferre possumus. Modo dixi, In sphæra maximi orbes medii inter se diuidūtur: possum dicere, In sphæra maximi orbes erūt: possum dicere, Quia in sphæra maximi orbes erunt. Multa genera sunt enunciandi, nec vllum distortius quàm hoc quo Chrysippus sperat Chaldæos contentos Stoicorū causa fore: illorū tamen nemo ita loquitur. Maius est enim has contortiones orationis quàm signorū ortus
26 obitúsque perdiscere. Sed ad illā Diodori cōtentionē, quam περὶ δυνατῶν appellant, reuertamur, in qua quid valeat id quod fieri possit anquiritur. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse quod aut verum sit, aut verum futurum sit: qui locus attingit hanc quæstionē, Nihil fieri quod nō necesse fuerit: & quidquid fieri possit, id aut esse iā, aut futurū esse, nec magis cōmutari ex veris in falsa posse ea quæ sunt futura, quàm ea quæ facta sunt: sed in factis im-
27 mutabilitatē apparere, in futuris quibusdā quia non apparēt, ne inesse quidē videri: vt in eo qui mortifero morbo vrgeatur, verū sit, Hic morietur hoc morbo. at hoc idem si vere dicatur in eo in quo vis morbi tanta nō appareat, nihilominus futurū sit. Ita fit vt cōmutatio ex vero in falsum, ne in futuro quidem vlla fieri possit. Nam morietur Scipio, talem vim habet, vt quanquam de futuro dicitur, tamen vt id non possit conuerti in falsum. de homi

ne enim dicitur, cui necesse est mori. Sic si diceretur, Morietur noctu in cubiculo suo vi op 18
pressus Scipio, vere diceretur. Id enim fore diceretur quod esset futurum. Futurum autē fuis
se, ex eo quia factum est, intelligi debet: nec magis erat verum Morietur Scipio, quàm Mo
rietur illo modo: nec minus necesse mori Scipioni, quàm illo modo mori. nec magis im-
mutabile ex vero in falsum, Necatus est Scipio, quàm Necabitur Scipio. Nec quū hæc ita
sint, est causa cur Epicurus factū extimescat, & ab atomis petat præsidiū, eásque de via dedu 19
cat, & vno tēpore suscipiat rés duas inenodabiles: vnā vt sine causa fiat aliquid, ex quo exi
stet vt de nihilo quippiam fiat: quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet. alteram, vt quū
duo indiuidua per inanitatem ferantur, alterum è regione moueatur, alterum declinet. Li-
cet enim Epicuro concedenti omne enunciatum aut verum aut falsum esse, non vereri ne
omnia fato fieri sit necesse. Non enim æternis causis naturæ necessitate manantibus, verū
est id quod ita enunciatur, Descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine causis. Sed 20
interest inter causas fortuito antegressas, & inter causas cohibentes in se efficientiā natura-
lem. Ita & semper verum fuit, Morietur Epicurus, quum duo & septuaginta annos vixe-
rit archonte Pitharato. neque tamen erant causæ fatales cur ita accideret, sed quòd ita ce-
cidisset, certe casurū sicut cecidit fuit. Nec ii qui dicūt immutabilia esse quæ futura sint, nec
posse verum futurum conuertere in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verborū vim 21
interpretantur. At qui introducunt causarum seriem sempiternam, hi mentem hominis
voluntate libera spoliatam necessitate fati deuinciunt. Sed hæc hactenus, alia videamus.
Concludit enim Chrysippus modo, Si est motus sine causa, non omnis enunciatio, quod
ἀξίωμα dialectici appellant, aut vera aut falsa erit. Causas enim efficientes quod non habe-
bit, id nec verum nec falsum erit. Omnis autem enunciatio, aut vera aut falsa est: motus er
go sine causa nullus est. Quod si ita est, omnia quæ fiunt causis fiūt antegressis. Id si ita est, 22
fato omnia fiunt. Efficitur igitur fato fieri quæcunque fiant. Hic primum si mihi libeat as-
sentiri Epicuro, & negare omnem enunciationem aut veram esse aut falsam, eam plagam
potius accipiam, quàm fato omnia fieri comprobē. Illa enim sententia habet aliquid dis-
putationis, hæc verò non est tolerabilis. Itaque contendit omnes neruos Chrysippus, vt 23
persuadeat omne ἀξίωμα aut verum esse aut falsum. Vt enim Epicurus veretur ne si hoc con
cesserit, concedendum sit fato fieri quæcunque fiant (si enim alterum vtrum ex æternitate
verum sit, esse id etiam certum: & si certum, etiam necessarium) ita & necessitatem & fatum
confirmari putat. Sic Chrysippus metuit, ne si non obtinuerit, omne quod enuncietur, aut
verum esse aut falsum, non teneat omnia fato fieri, & ex causis æternis rerum futurarū. Sed
Epicurus declinatione atomi vitari fati necessitatem putat: itaque tertius quidam motus 24
oritur extra pondus & plagam, quum declinat atomus interuallo minimo: id appellat
ἐλάχιστον: quam declinationem sine causa fieri si minus verbis, re cogitur confiteri: non enim
atomus ab atomo pulsa declinat. Nam quī potest pelli alia ab alia, si grauitate feruntur ad
perpendiculum corpora indiuidua rectis lineis, vt Epicuro placet? Sequitur enim vt si alia 25
ab alia nunquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. Ex quo efficitur, vt iam si sit
atomus, eáque declinet, declinare sine causa. Hanc Epicurus rationem induxit ob eam rem,
quòd veritus est ne si semper atomus grauitate ferretur naturali ac necessaria, nihil liberū
nobis esset, quum ita moueretur animus, vt atomorum motu cogeretur. Hinc Democri-
tus author atomorum accipere maluit necessitate omnia fieri, quàm à corporibus indiui-
duis naturales motus auellere. Acutius Carneades, qui docebat posse Epicureos suam cau 26
sam sine hac commētitia declinatione defendere. Nam quum doceret esse posse quendam
animi motum voluntarium, id fuit defendi melius, quàm introducere declinationē, cuius
presertim causam reperire nō possunt: quo defenso facile Chrysippo possent resistere. Quū
enim concessissent motum nullum esse sine causa, non concederent omnia quæ fierent fie-
ri causis antecedentibus. voluntatis enim nostræ non esse causas externas, & antecedentes. 27
Communi igitur consuetudine sermonis abutimur, quum ita dicimus, velle aliquid quē-
piam aut nolle sine causa. Ita enim dicimus sine causa, vt dicamus sine externa & antece-
denti causa, non sine aliqua. Vt quum vas inane dicimus, nō ita loquimur vt physici, qui-

bus inane eſſe nihil placet,ſed ita vt(verbi cauſa,)ſine aqua,ſine vino, ſine oleo vas eſſe dica-
38 mus.Sic quũ ſine cauſa animũ dicimus moueri,ſine antecedẽte & externa cauſa moueri, nõ
omnino ſine cauſa dicimus.De ipſa atomo dici poteſt quũ per inane moueatur grauitate & põ
dere,ſine cauſa moueri:quia nulla cauſa accedat extrinſecus. Rurſus autẽ ne omnes à phyſi-
cis irrideamur,ſi dicamus quicquã fieri ſine cauſa,diſtinguẽdũ eſt:& ita dicẽdũ,ipſius indiui-
dui hãc eſſe naturã,vt põdere & grauitate moueatur, eámque ipſam eſſe cauſam cur ita fera-
39 tur.Similiter ad animorũ motus volũtarios nõ eſt requirẽda externa cauſa.Motus enim vo-
lũtarius eã naturã in ſe ipſe cõtinet,vt ſit in noſtra poteſtate,nobiſque pareat:nec id ſine cau-
ſa.Eius rei enim cauſa,ipſa natura eſt.Quod quũ ita ſit,quid eſt quod nõ omnis pronũciatio,
aut vera aut falſa ſit?niſi cõceſſerimus fato fieri quæcũque fiant:quia futura vera,inquit, non
poſſunt eſſe,eáſque cauſas cur futura ſint nõ habẽt. Habeant igitur cauſas neceſſe eſt ea quæ
40 vera ſunt:ita quũ euenerint,fato euenerint.Cõfectũ negociũ:ſiquidem cõcedendũ tibi eſt,aut
fato omnia fieri,aut quidquã fieri poſſe ſine cauſa.An aliter hæc enũciatio vera eſſe non po-
teſt,Capiet Numantiã Scipio:niſi ex æternitate cauſa cauſam ferẽs hoc erit effectura?An hoc
falſum potuiſſet eſſe,ſi eſſet ſexcẽtis ſeculis antea dictũ?Et ſi tũ nõ eſſet vera hæc enunciatio,
Capiet Numãtiã Scipio:ne illa quidẽ vera eſt hæc enũciatio,Capiet Numantiã Scipio.Poteſt
41 igitur quidquã factũ eſſe quod nõ verũ fuerit futurũ eſſe. Nam vt præterita ea vera dicimus,
quorũ ſuperiore tẽpore vera fuerunt inſtantia:ſic futura, quorũ conſequẽti tẽpore vera erunt
inſtãtia,ea vera dicemus.Nec ſi omne enũciatum, aut verũ aut falſum eſt, ſequitur ilico eſſe
cauſas immutabiles, eáſque æternas quæ prohibeãt quidquã ſecus cadere,atque caſurum ſit.
42 Fortuitæ ſunt cauſæ quæ efficiãt vt veræ dicãtur,quæ ita dicẽtur, Veniet in Senatum Cato,
nõ incluſæ in rerũ natura atque mũdo:& tamen tam eſt immutabile venturũ quũ eſt verum,
quàm veniſſe:nec ob eam cauſam fatũ aut neceſſitas extimeſcenda eſt. Etenim erit confiteri
neceſſe,ſi hæc enũciatio,Veniet in Tuſculanũ Hortenſius,verũ nõ eſt, ſequitur vt falſum ſit:
quorũ iſti neutrũ volunt,quod fieri nõ poteſt. Nec nos impediet illa ignaua ratio quæ dici-
43 tur. Appellatur enim quidam à philoſophis ἀργὸς λόγος:cui ſi pareamus nihil omnino agamus
in vita.Sic enim interrogãt,Si fatum tibi eſt ex hoc morbo cõualeſcere,ſiue tu medicũ adhi-
bueris,ſiue nõ adhibueris,conualeſces.Item,Si fatum eſt tibi nõ cõualeſcere, ſiue medicũ ad-
hibueris,ſiue nõ adhibueris,non cõualeſces.Et alterutrũ fatum eſt. medicũ ergo adhibere ni-
hil attinet.Recte genus hoc interrogationis ignauũ atque iners nominatũ eſt, quòd eadẽ ra-
44 tione omnis è vita tolletur actio.Licet etiã immutare,vt fati nomẽ ne adiũgas, & eandẽ ta-
men ſententiã teneas,hoc modo,Si ex æternitate verũ hoc fuit,Ex iſto morbo cõualeſces:ſi-
ue adhibueris medicũ,ſiue non adhibueris,conualeſces.Itémque,Si ex æternitate falſum hoc
fuit,Ex iſto morbo nõ conualeſces:ſiue adhibueris medicũ ſiue nõ adhibueris,nõ cõualeſces.
Deinde cætera.Hæc ratio à Chryſippo reprehenditur,Quædam enim ſunt, inquit, in rebus
45 ſimplicia, quædã copulata.Simplex eſt, Morietur eo die Socrates.huic ſiue quid fecerit, ſiue
non fecerit,finitus eſt moriẽdi dies.At ſi ita fatũ ſit,Naſcetur OEdipus Laio:nõ poterit dici,
ſiue fuerit Laius cũ muliere,ſiue non fuerit:(copulata enim res eſt,& confatalis: ſic enim ap-
pellat)quia ita fatũ ſit & concubiturũ cum vxore Laium,& ex ea OEdipũ procreaturũ.Vt ſi
eſſet dictũ,Luctabitur Olympiis Milo:& referret aliquis,Ergo ſiue habuerit aduerſariũ,ſiue nõ
46 habuerit,luctabitur:erraret.Eſt enim copulatũ luctabitur:quia ſine aduerſario nulla luctatio
eſt.Omnes igitur huius generis captiones eodẽ modo refelluntur, Siue tu adhibueris m edi-
cum,ſiue nõ adhibueris,conualeſces:captioſum.Tam enim eſt fatale medicũ adhibere,quàm
conualeſcere.Hæc(vt dixi)confatalia ille appellat.Carneades genus hoc totũ non probabat,
& nimis inconſiderate concludi hanc rationẽ putabat:itaque premebat alio modo,nec vllã
47 adhibebat calumniam:cuius erat hæc concluſio,Si omnia antecedentibus cauſis fiũt,omnia
naturali colligatione conſertè contextéque fiunt.quod ſi ita eſt,omnia neceſſitas efficit.Id ſi
verum eſt,nihil eſt in noſtra poteſtate.Eſt autẽ aliquid in noſtra poteſtate. At ſi omnia fato
fiunt,omnia cauſis antecedentibus fiunt.non igitur fato fiunt quæcunque fiunt.Hoc arctius
aſtringi ratio nõ poteſt. Nam ſiquis velit idem referre,atque ita dicere, Si omne futurum ex
48 æternitate verum eſt,vt ita certe eueniat quemadmodum ſit futurum, omnia neceſſe eſt col-

Tt.i.

ligatione naturali conserte contextéque fieri, nihil dicat. Multum enim differt vtrum cau-
sa naturalis, ex æternitate futura vera efficiat, an etiam sine æternitate naturali futura, quæ
sint ea, vera esse possint intelligi. Itaque dicebat Carneades, ne Apollinē quidem posse dicere
futura, nisi ea, quorū causas natura ita cōtineret, vt ea fieri necesse esset. Quid enim spectans 48
deus ipse diceret Marcellū eū qui ter Cōsul fuit, in mari esse periturū? Erat hoc quidē verum
ex æternitate, sed causas id efficientes nō habebat. ita ne præterita quidē ea, quorū nulla signa
tanquā vestigia extarēt, Apollini nota esse cēsebat, quo minus futura. causis enim efficienti-
bus quāque rem cognitis, posse deniq; sciri quid futurū esset. Ergo nec de OEdipode potuisse
Apollinē prædicere, nullis in rerum natura causis propositis, cur ab eo patre interfici necesse 49
esset, nec quidquā eiusmodi. Quocirca si Stoicis qui omnia fato fieri dicunt, consentaneū est
huiusmodi oracla, ceteráq; quæ ad diuinationē pertinēt cōprobare: iis autem qui quæ futura
sunt, ea vera esse ex æternitate dicūt, non idem dicendū est: vide ne nō eadem sit illorū causa
& Stoicorū. Hi enim vrgētur angustiis: illorū ratio soluta ac libera est. Quòd si concedatur 50
nihil posse euenire nisi causa antecedēte, quid proficiatur si ea causa nō ex æternis causis apta
ducatur? Causa autem ea est, quæ id efficit cuius est causa: vt vulnus mortis, cruditas morbi,
ignis ardoris. Itaque nō sic causa intelligi debet, vt quod cuique antecedat, id ei causa sit: sed
quod cuique efficiēter antecedat: nec quòd in campū descēderim id fuisse causæ cur pila lude
rem. Nec Hecubā causam interitus fuisse Troianis, quòd Alexandrū genuerit: nec Tyndareū 51
Agamēnoni, quòd Clytemnestrā. Hoc enim modo viator quoque bene vestitus causa grassa-
tori fuisse dicitur cur ab eo spoliaretur. Ex hoc genere illud est Ennii,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

Licuit vel altius, Vtinā ne in Pelio nata vlla vnquam esset arbor. Etiā suprà, Vtinā ne esset
mons vllus Pelius. Similitérque superiora repetentem regredi infinite licet, 52
Néve inde nauis inchoādæ exordiū Cœpisset. Quorsū hæc præterita? quia sequitur illud,

Nam nunquā hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægro, amore sæuo saucia.

Nō vt hæ res causam afferrēt amoris. Interesse autē aiūt vtrū eiusmodi quid sit sine quo ef 53
fici aliquid nō possit, an eiusmodi quo aliquid effici necesse sit. Nulla igitur earū est causa, quia
nulla earū rerū sua vi efficit id cuius dicitur causa. Nec id sine quo quippiā nō fit, causa est:
sed id quod quū accessit, id cuius est causa efficit necessario. Nōdū enim vlcerato serpētis mor
su Philocteta, quæ causa in rerū natura cōtinebatur, fore vt is in insula Lemno linqueretur. 54
pòst autē causa fuit propior, & cū exitu iunctior. Ratio igitur euētus aperit causā, sed ex æter
nitate vera fuit hæc enūciatio. Relinquetur in insula Philoctetes, nec hoc ex vero in falsum
poterat cōuerti: necesse est enim in rebus cōtrariis duabus. Contraria autē hoc loco ea dico,
quorum alterum ait quid, alterum negat. Ex his igitur necesse est inuito Epicuro, alterū verū
esse, alterū falsum, vt Sauciabitur Philocteta, omnibus antè seculis verū fuit. nō sauciabitur, 55
falsum. Nisi forte volumus Epicureorū opinionē sequi, qui tales enūciationes nec veras, nec
falsas esse dicūt: aut quū id pudet, illud tamē dicunt quod est impudētius, veras esse ex cōtra-
riis disiūctiones: sed quæ in his enūciata essent, eorū neutrū esse verū. O admirabilē licentiā,
& miserabilē inscitiā disserendi. Si enim aliquid in eloquēdo nec verum nec falsum est, certe
id verum non est. quod autē verum nō est, quî potest nō falsum esse? aut quod falsum nō est, 56
quî potest nō verum esse? Tenebitur id quod à Chrysippo defenditur, Omnem enunciationē
aut verā aut falsam esse. ratio ipsa coget, & ex æternitate quædam esse vera, & ea nō esse nexa
causis æternis, & à fati necessitate esse libera. Ac mihi quidē videtur quū duæ sententiæ fuissent
veterū philosophorū, vna eorū qui cēserēt omnia ita fato fieri, vt id fatum vim necessitatis
afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit: altera eorū, 57
quibus viderētur sine vllo fato esse animorū motus volūtarii: Chrysippus tāquā arbiter hono
rarius mediū ferire voluisse, sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos libe
ratos volūt. Dū autē verbis vtitur suis, delabitur in eas difficultates, vt necessitatē fati cōfir
met inuitus. Atq; hoc si placet quale sit videamus, in assēsionibus quas prima oratione tracta
ui. Eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbātur, vi effici & necessitate dicebāt. Qui 58

autẽ ab his dissentiebãt,fato assensiones liberabãt,negabántque fato assensionibus adhibi-
to,necessitatem ab his posse remoueri.iíque ita differebant,Si omnia fato fiunt,omnia fiũt
causa antecedẽte:& si appetitus,illa etiam quæ appetitum sequuntur. ergo etiam assensio-
59 nes.At si causa appetitus non est sita in nobis,nec ipse quidem appetitus est in nostra pote-
state:quod si ita est, ne illa quidem quæ appetitu efficiuntur sunt sita in nobis. non sunt
igitur neque assensiones,neque actiones in nostra potestate.Ex quo efficitur, vt neque lau-
dationes iustæ sint,nec vituperationes,nec honores,nec supplicia. Quod quum vitiosum
sit,probabiliter concludi putant,non omnia fato fieri quæcunque fiant.Chrysippus autem
60 quum & necessitatem improbaret, & nihil vellet sine præpositis causis euenire, causarum
genera distinguit,vt & necessitatem effugiat,& retineat fatũ. Causarum enim,inquit, aliæ
sunt perfectæ & principales,aliæ adiuuantes & proximæ. Quamobrem quũ dicimus om-
nia fato fieri causis antecedentibus,nõ hoc intelligi volumus, causis perfectis & principa-
libus,sed causis adiuuantibus,antecedentibus & proximis.Itaque illi rationi quam paulo-
61 ante conclusi,sic occurrit,Si omnia fato fiant,sequi illud quidem,vt omnia causis fiant an-
tepositis:verũ non principalibus causis & perfectis, sed adiuuantibus & proximis. Quæ si
ipsæ non sint in nostra potestate, non sequitur vt ne appetitus quidem sit in nostra pote-
state.At hoc sequeretur,si omnia perfectis & principalibus causis fieri diceremus,vt quum
hæ causæ non essent in nostra potestate,ne ille quidem esset in nostra potestate.Quamob-
62 rem qui ita fatum introducunt vt necessitatem adiungant,in eos valebit illa cõclusio.Qui
autem causas antecedẽtes nõ dicent perfectas neque principales,in eos nihil valebit.Quòd
enim dicantur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit facile à se explicari putant.
Nam quanquam assensio nõ possit fieri nisi commota viso,tamen quũ id visum proximã
causam habeat nõ principalem,hanc habet rationẽ(vt Chrysippus vult)quam dudum di-
63 ximus,non vt illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata (necesse est enim assen-
sionem viso cõmoueri)sed reuertitur ad cylindrum,& ad turbinem suum,quæ moueri in-
cipere nisi pulsa,nõ possunt.Id autem quũ accidit, suapte natura, quod superest, & cylin-
drum volui,& versari turbinem putat.Vt igitur,inquit, qui protrusit cylindrum dedit ei
principium motionis,volubilitatem autem non dedit:sic visum obiectum imprimet illud
64 quidem, & quasi signabit in animo speciem suam, sed assensio nostra erit in potestate, eá-
que quemadmodum in cylindro dictum est,extrinsecus pulsa,quod reliquum est suapte vi
& natura mouebitur . Quod si aliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset
omnia fato fieri.sin omnibus quæcunque fiũt verisimile est causam antecedere,afferri po-
test cur non omnia fato fieri fatendum sit:modo intelligatur, quæ sit causarum distinctio
ac dissimilitudo.Hæc quum ita sint à Chrysippo explicata,si illi qui negant assensiones fa-
65 to fieri, fateantur tamen eas non sine viso antecedente fieri,alia ratio est: sed si concedunt
anteire visa, nec tamen fato fieri assensiones,quòd proxima illa & cõtinens causa nõ mo-
ueat assensionẽ,vide ne idem dicant. Neque enim Chrysippus concedens assensiones,pro-
ximã & continentẽ causam esse in viso positam,neque eam causam esse ad assentiendũ ne-
66 cessariã cõcedet:vt si omnia fato fiãt,omnia causis fiãt antecedẽtibus & necessariis.Itém-
que illi qui ab hoc dissentiũt,cõfitentes nõ fieri assensiones sine præcursione visorũ,dicẽt si
omnia fato fierent eiusmodi,vt nihil fieret nisi prægressione causæ,cõfitendũ esse fato fieri
omnia.Ex quo facile intellectu est,quoniã vtrique patefacta atque explicata sentẽtia sua ad
eundem exitum veniant,verbis eos,non re dissidere. Omninóque quum hæc sit distinctio,
67 vt quibusdam in rebus vere dici possit,quũ hæ causæ antegressæ sint,non esse in nostra po-
testate quin illa eueniant quorum causæ fuerint: quibusdam autem in rebus causis ante-
gressis,in nostra tamen potestate esse vt illud aliter eueniat.Hanc distinctionẽ vtrique ap-
probant:sed alteri censent,quibus in rebus quum causæ antecesserint, nõ sit in nostra po-
testate vt aliter illa eueniant,ea fato fieri:quæ autem in nostra potestate sint,ab his fatum
68 abesse.Hoc modo hanc causam disceptari oportet,nõ ab atomis errãtibus,& de via decli-
nantibus petere præsidiũ.Declinat,inquit,atomus.Primũ cur aliã quandã vim motus ha-
bebunt à Democrito impulsionis(quam plagam ille appellat) à te Epicure grauitatis &
ponderis:Quæ ergo noua causa in natura est quæ declinet atomũ:aut num sortiũtur inter

Tt.ii.

ſe quæ declinet,quæ non,aut cur minimo declinet interuallo, maiore non?aut cur decli-
nent vno minimo, non declinent duobus aut tribus? Optate hoc quidem eſt,non diſputa-
re. Nam neque extrinſecus impulſam atomum loco moueri & declinari dicis,neque in il- 69
lo inani per quod feratur atomus, quidquam fuiſſe cauſæ cur ea non è regione ferretur:
nec in ipſo atomo mutationis aliquid factũ eſt quamobrem naturalem ſui ponderis mo-
tum non teneret. Ita cum attuliſſet nullam cauſam quæ iſtam declinationem efficeret, ta-
men aliquid ſibi dicere videtur, quum id dicat, quod omnium mentes aſpernentur ac te-
ſpuant. Nec vero quiſquam magis confirmare mihi videtur nõ modo fatum,verum etiam 70
neceſſitatem,& vim omnium rerum,ſuſtuliſſéque motus animi voluntarios,quàm hic qui
aliter obſiſtere fato fatetur ſe non potuiſſe,niſi ad has commenticias declinationes confu-
giſſet. Nam vt eſſent atomi,quas quidem eſſe mihi probari nullo modo poteſt,tamen de-
clinationes iſtæ nunquam explicarentur. Nam ſi atomis vt grauitate ferantur tributum
eſt neceſſitate naturæ,quòd omne pondus nulla re impediente moueatur & feratur neceſſe 71
eſt,illud quoque neceſſe eſt,declinare quibuſdã atomis,vel ſi volunt omnibus naturaliter.

Multa deſiderantur.

Robertus Stephanus Lectoribus.

M. Tullius ſex libros de optimo ciuitatis ſtatu reliquerat, eo tempore, vt ipſe quodam loco ait, conſcriptos,quum gubernacula reipublicæ tenebat:magnum locum, philoſophiǽque proprium, à Platone, Ariſtotele, Theophraſto, totáque Peripateticorum familia tractatú vberrimé. Eos libros quum ipſe honorificè ſæpe appellare, tum vero Atticus mirifice erat laudare ſolitus. Nam inſequentium ætatum doctiſſimi homines cum de iuſtitia,de æquabilitate,de recto & honeſto,de vllo denique reipublicæ munere diſputationem aliquam inſtituebant,non aliter ſe munus tueri ſuum putabant poſſe,neque his locis,quos modo cõmemoraui, ſatiſfacere, quàm ſi ea,quæ ſibi dicenda erant,de his libris veluti precaria ſumerent, eorúmque copia & vbertate quadam incredibili ad ſuam tenuitatem ſubleuandam abuterentur. Quod cũ ab illis eo cõſilio fieret,vt locos graues ex philoſophia copioſe,ornate,ſplendide tractare poſſent,illud etiã de quo nullo modo ſuſpicati eſſe creduntur, ſunt conſecuti tamen,vti his libris amiſſis,haberent poſteri vnde eorum argumenta,diſputationúmque,quæ in hos libros incluſæ erant,capita, magna ex parte poſſent cognoſcere. Quæ res cum eſſet à quodam M. Tullii in primis ſtudioſo homine animaduerſa, ad nóſque delata, facile nobis perſuaſit, vt eius generis quamplurima loca longo interuallo ab Latinis ſcriptoribus,apud quos uſu ſolum erant repetita,huic noſtro, cuius ea mancipio & nexu eſſe pareret, vellemus reddere. Quod nos tandem feciſſe videtis. Sed ante quàm ea vobis deſcripta explicatáque tradimus, Ciceronem ipſum de his libris differentem audire præſtat.

1 Quod quæris quid de illis libris egerim, quos,cum eſſem in Cumano, ſcribere inſtitui, nõ ceſſaui,neque ceſſo:ſed ſæpe iam ſcribendi totum cõſilium rationémque mutaui. Nam iã duobus factis libris,in quibus nouẽdialibus iis feriis,quæ fuerunt Tuditano & Aquilio COSS. ſermo eſt à me inſtitutus Africani paulo ante mortem,& Lælii Phili,Manlíique, & Lælii generorum Fannii & Scæuolæ. Sermo autem in nouẽ & dies & libros diſtributus de optimo ſtatu ciuitatis,& de optimo ciue. Sanè texebatur opus luculente,homiuúmque

dignitas aliquantum orationi ponderis afferebat. Hi libri cum in Tusculano mihi legerentur audiente Sallustio, admonitus sum ab illo, multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de rep. præsertim cum essem non Heraclides Ponticus, sed Consularis, & is qui in maximis versatus in rep. rebus essem: quæ tam antiquis hominibus attribuerẽ, ea visum iri ficta esse. Oratorum sermonem in illis nostris libris, quòd esset de ratione dicendi, belle à me remouisse: ad eos tamen retulisse quos ipse vidissem. Aristotelem denique, quæ de rep. & præstante viro scribat, ipsum loqui. Cõmouit me, & eo magis quòd maximos motus nostræ ciuitatis attingere non poteram, quòd erant inferiores quàm illorum ætas qui loquebãtur. Ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens offenderem quempiam. Nunc & id vitabo, & loquar ipse tecum, & tamen illa quæ institueram, ad te si Romam venero, mittam. Puto enim te existimaturum à me illos libros non sine aliquo meo stomacho esse relictos.

2 Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus: sed nosti genus dialogorum meorum, vt in Oratoriis, quos tu in cœlum fers, non mentio potuit fieri cuiusquam ab iis qui disputant, nisi eius qui illis notus aut auditus esset. Hanc ego de repu. quam institui disputationem, in Aphricani personam, & Phili, & Pæti Manilii cõtuli: adiunxi adolescentis, Q. Tuberonem, P. Rutilium, duo Lælii generos Scæuolam & Fannium. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris vtor proœmiis, vt ἀριστοτέλης in his quos ἐξωτερικοὺς vocat, aliquid efficere, vt non sine causa istum appellarem. Id quod intelligo tibi placere, vtinam modo conata efficere possim: rem enim (quod te non fugit) magnam complexus sum, & grauem, & plurimi otii, quo ego maxime egeo.

3 Si Cottam & Varronem fecissem inter se disputantes, vt à te proximis literis admoneor, meum κωφὸν πρόσωπον esset. hoc in antiquis personis suauiter fit, vt & Heraclides in multis, & nos sex de Repub. libris fecimus.

4 Qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui non tum hoc, tum illud (vt in plerisque) sed idem semper, animos hominum esse diuinos, iisque, cũ è corporibus excessissent, reditum in cœlum patere, optimóque & iustissimo cuique expeditissimũ. quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessent, & alii plures, túque etiam Scæuola mecum venisses, triduum disseruit de Repub. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat.

5 His libris scribere, quibus (vt est in animo) de fato si adiunxerimus, erit abunde satisfactũ toti huic quæstioni. Atque his libris annumerandi sunt sex de R. P. quos tunc scripsimus, quum gubernacula Reipu. tenebamus: magnus locus, philosophiǽque proprius, à Platone, Aristotele, Theophrasto, totáque Peripateticorum familia tractatus vberrime.

6 Quum à primo Vrbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, cerimoniæ, comitia, prouocationes, Patrum cõsilium, equitum peditúmque descriptio, tota res militaris diuinitus esset cõstituta: tum progressio admirabilis incredibilísque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio Rep. liberata. Nec vero hic locus est, vt de moribus institutísque maiorum, & disciplina ac temperatione ciuitatis loquamur: aliis hæc locis satis accurate à nobis dicta sunt, maximéque in his VI libris quos de rep. scripsimus.

7 Quod si ista nobis cogitatio de triũpho iniecta non esset, quã tu quoque approbas, næ tu haud multum requireres illum virum qui in sexto libro informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros deuorasti? quin nunc ipsum non dubitabo rem tantam abiicere, si id erit rectius: vtrunque vero simul agi non potest, & de triumpho ambitiose, & de rep. libere. Sed ne dubitaris quin quod honestius, id mihi futurum sit antiquius.

8 An censes, quum in illis de R. P. libris persuadere videatur Aphricanus omnium rerum publicarum nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optumæ reip. leges dare consentaneas? A. Imò prorsus ita censeo. M. Ergo adeò expectatæ leges, quæ genus illud optimum reip. contineant.

9 Quoniam igitur eius reip. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus

tinentia. Post, aliquot interpositis versibus,

Sed hæc & nunc satis, & in illis libris tractata sunt diligentius.

11 Non quod hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. M. Vos demum, vt video, legem antiquastis sine tabella. sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, vt & auctoritate valeant, & vtantur bonis. sic enim à me recitata lex est de suffragiis: Optimatibus nota, plebi libera sunto.

Lib. I.

1 Cicero in libris de republica Platonē se comitem profitetur: in consolatione filiæ, Crantorem, inquit, sequor. item Panætium de Officiis. Quæ volumina eius ediscenda, non modo in manibus habenda quotidie, nosti.

2 Expositámque ad exemplum nostræ reip. accōmodabo » eam, si potero, omnem illam orationem, quæ est mihi habenda de optimo ciuitatis statu.

3 Eúmque vt salutauit, propter Tuberonem iussit assidere.

4 Quæ videlicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinæ inditiis interpretabatur.

5 Nec tantum Carthago habuisset opum sexcentos ferè annos sine consiliis, & disciplina.

6 Tum annui consules, tum dimissi populo fasces.

7 Quam cū locis manúque sepsissent, eiusmodi coniunctionem tectorum, oppidū, vel vrbē appellarunt, delubris distinctam, spatiísque cōmunibus. Omnis ergo populus, qui est talis cœtus multitudinis, qualem exposui, ciuitas est. omnis ciuitas, quæ est constitutio populi,

8 Non modo integra eximi, sed etiam maior quàm in arbore vnquā pependerit, de oliuitate oleas esui optime condi, scribit Cato.

9 Cognosce mehercle, inquit, consuetudinem istam, & studium, sermonémque.

10 Sed vt ille qui nauigat, cum subito mare cœpit horrescere.

11 Tum virtute, labore, industria quæreretur summi viri indolem: nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo pacto.

12 Ergo nō probares cōsilio pulso lubidines, quæ sunt innumerabiles iracūdiæ quæ tenerēt omnia? Ego verò nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem.

13 Quid tum cum es iratus, permittis illi iracundiæ dominatum animi tui?

14 Habēt æquabilitatem quandā, qua carere diutius vix possunt liberi. deinde firmitudinē.

15 Sed quoniā plurima beneficia continet patria, & est antiquior parens, quam siquis (vt aiunt) curauerit, maior ei profecto, quàm parenti debetur gratia.

16 Quare si placet, deduc orationem tuam de cœlo ad hæc cituma.

17 Sed vt plurimas & maximas nostri animi, ingenii, consilii, prima ipsa sibi ad vtilitatem suam pigneraretur.

18 Facillimum autem, in ea repub. esse posse concordiam, in qua idem conducat omnibus.

19 Qua enim iudicatur iste optimus, doctrina, artibus, studiis, audio quando.

Lib. II.

Cum in laude Romanorū dixisset Salustius, Ius bonúmque apud eos non legibus magis quàm natura valebat, prædicans illud tēpus, quo expulsis regibus incredibiliter ciuitas breui ætatis spatio plurimum creuit: Idem tamen in primo historiæ suæ libro, atque eius exordio fatetur, etiam tunc cum ad consules à regibus esset translata Resp. post paruum interuallum, iniurias validiorum, &, ob eas, discessionē plebis à patribus, aliásque in vrbe dissensiones fuisse. Nam cum optimis moribus & maxima concordia populum Romanum

inter secundum & postremum bellum Carthaginense commemorasset egisse: causámque huius boni non amorem iustitiæ,sed,stante Carthagine,metum pacis in fide fuisse dixisset. Vnde & Nasica ille,ad reprimendam nequitiam seruádósque istos mores optimos,vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti: continuo subiecit idem Salustius, & ait, At discordia,& Auaricia,atque Ambitio,& cætera secundis rebus oriri sueta mala,post Carthaginis excidium maxime aucta sunt:vt intelligeremus,etiam antea & oriri solere & augeri. Vnde subnectens cur hæc dixerit: Nam iniuriæ,inquit, validiorum,&,ob eas,discessio plebis à patribus, aliǽque dissensiones domi fuere iam inde à principio. neque amplius quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum graue cum Etruria positū est,æquo & modesto iure agitatum. Vides, quemadmodum etiam illo breui tempore, vt, regibus exactis,aliquantulum æquo & modesto iure ageretur,Metum dixit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum,quod rex Tarquinius regno atque vrbe pulsus, Etruscis sociatus,contra Romanos gerebat. Attende itaque,quid deinde contexat:Dein,inquit,seruili imperio patres plebē exercere, de vita atque tergo,regio more consulere, agro pellere,& cæteris expertibus,soli in imperio agere. Quibus sæuitiis & maximè fœnore oppressa plebs cū assiduis bellis tributū simul & militiam toleraret, armata mōtem sacrum atque Auentinum insedit. Dúmque tribunos plebis,& alia sibi iura parauit,discordiarum & certaminis vtrinque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tempore, id est paruo interuallo post reges exactos,quales Romani fuerint,de quibus ait:Ius bonúmque apud eos non legibus magis, quàm natura valebat. Porrò si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana respublica: quid iam de consequenti ætate dicendum aut cogitandum arbitramur,cum paulatim mutata(vt eiusdem historici verbis vtar)ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet,vt commemorauit,excidium:Quæ tempora ipse Salustius quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt,vsque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. Ex quo tempore(vt ait)maiorum mores non paulatim, vt antea, sed torrentis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atque auaricia corrupta est: vt meritò dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares,neque alios pati. Dicit deinde plura Salustius de Syllæ vitiis,cæteráque fœditate reip.& alii scriptores consentiunt. Et post aliquot versus,

1 Sed si contemnitur, qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit: nec curant isti,quanta morum pessimorum ac flagitiosorum labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo vt consistat & maneat,audiant, eam,non vt Salustius narrat, pessimam ac flagitiosissimam factam: sed sicut Cicero disputat, iam tunc prorsus periisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem,cum ipsum qui Carthaginem extinxerat,de republica disputantē,quando præsentiebatur ea corruptione quam describit Salustius,eam iam iámque perituram. Eo quippe tempore disputatur,quo iam vnus Graechorum occisus fuit,à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Nam mortis eius fit in eisdem libris commemoratio. Cum autem Scipio in secundi libri fine dixisset, vt in fidibus ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus, concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum aut discrepantem aures eruditæ ferre non possunt,isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: sic ex summis,& mediis,& infimis interiectis ordinibus vt sonis,moderatam ratione ciuitatem, consensu dissimillimorum cōcinere:& quæ harmonia à musicis dicitur in cantu, eam esse in ciuitate concordiam:arctissimum atque optimum omnium in republica vinculum incolumitatis,eámque sine iustitia nullo pacto esse posse. Ac deinde cum aliquanto latius & vberius disseruisset,quantúmque prodesset iustitia ciuitati,quantúmque obesset si abfuisset: suscepit deinde Philus, vnus eorum qui disputationi aderant: & poposcit vt hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur,ac de iustitia plura dicerentur,propter illud,quod iam vulgo ferebatur, rempublicam regi sine iniuria non posse. Hanc proinde quæstionem discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio: respondítque nihil esse quod adhuc de re-

publica putaret dictum,& quo posset longius progredi, nisi esset confirmatum, non modo falsum esse illud, sine iniuria regi non posse:sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rempublicam regi non posse.

2 Non grauarer Læli, nisi & hos velle putarem, & ipse cuperem te quoque aliquã partem huius nostri sermonis attingere: præsertim cum heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. verùm si id quidem fieri non potest, ne desis, omnes te rogamus.

3 Statu esse optimo constitutam Rempub. quæ ex tribus generibus illis, regali,& optimati,& populari confusa, modice * nec puniendo irritet animum immanem ac ferum.

4 Iustitia foras spectat,& proiecta tota est, atque eminet.

5 Quæ virtus præter cæteras, totam se ad alienas vtilitates porrigit atque explicat.

6 Quarta que anxitudo, prona ad luctum & mœrens, semperque ipsa se solicitans.

7 Esse autem angores, si miseria afflictas, atque abiectas timiditate,& ignauia.

8 Sed imitor Architã illum Tarentinũ, qui cũ ad villã venisset,& omnia aliter offendisset.

9 Itaque illa præclara institutio Romuli, cũ ducẽtos annos & triginta ferè firma mãsisset.

10 Cupido autem & expetenti & lubidinoso,& volutabundo in voluntatibus.

11 Ac primus agros, quos bello Romulus ceperat, diuisit viritim ciuibus.

12 Quæ sanguine alitur, quæ in omni crudelitate sic exultat, vt vix hominum acerbis funeribus satietur.

13 Vt auriga indoctus è curru trahitur, operitur, eliditur, laniatur.

14 Vt Carneadi respondeatis, qui sæpe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet.

Lib. III.

1 In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Philus ipse disputationẽ eorum qui sentirent sine iniustitia regi nõ posse rempublicam: purgans se præcipue, ne hoc ipse sentire crederetur. Egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, vt hanc esse vtilem reipublicæ: illã verò inutilem, verisimilibus rationibus & exemplis, velut conaretur ostendere. Tum Lælius rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus est: asseruitque quantum potuit, nihil tam inimicum, quàm iniustitiam ciuitati, nec omnino, nisi magna iustitia geri, aut stare posse rempublicam. Qua quæstione, quantum satis visum est, pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur, recolitque suam, atque commendat breuem Reipublicæ definitionem, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem nõ omnem cœtum multitudinis, sed cœtum iuris consensu & vtilitatis communione sociatum, esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis vtilitas: atque ex illis suis definitionibus, colligit tũc esse rempublicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, siue ab vno rege, siue à paucis optimatibus, siue ab vniuerso populo. Cũ verò iniustus est rex, quem tyrannum more Græco appellauit: aut iniusti optimates, quorũ consensum dixit esse factionem: aut iniustus ipse populus, cui nomen vsitatum non reperit, nisi vt etiam ipsum tyrannum vocaret: non iam vitiosam, sicut pridie fuit disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus cõnexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factióve capesseret: nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus: quoniam non esset multitudo & iuris cõsensu,& vtilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus. Quando ergo respublica Romana talis erat, qualem illam describit Sallustius, nõ iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat: secundum istam rationem quam disputatio de Republica inter magnos eius principes tũc habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens, testatur in principio quinti libri, commemorato prius Ennii poetæ versu, quo dixerat,

Moribus antiquis res stat Romana virísque.

Quẽ quidem ille versum, inquit, vel breuitate, vel veritate tanquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neque mores, nisi hi

viri præfuissent, aut fundare, aut tandiu tenere potuissent tantam, & tam iuste lateque temperatem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam, & mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, & veterum morem ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cum rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed euanescentem vetustate, nõ modo eam coloribus iisdem quibus fuerat, renouare neglexit, sed ne id quidem curauit vt formam saltem eius & extrema tanquam liniamenta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus quibus ille dixit rem stare Romanã, quos ita obliuione obsoletos videmus, vt nõ modo non colantur, sed etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum penuria, cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis nõ casu aliquo rempublicam verbo retinemus, re ipsa verò iam pridem amisimus. Hæc Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de republica disputare, adhuc tamen ante aduentum CHRISTI.

Carneades Academicæ sectæ philosophus, cuius in disserẽdo quæ vis fuerit, quæ eloquẽtia, quod acumen, qui nescit, is ex prædicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilii: apud quem disserẽs Neptunus de re difficillima, ostẽdit nõ posse id explicari, nec si Carneadem ipsum Orcus remittat. Is quum legatus ab Atheniensibus, Romam missus esset, disputauit de iustitia copiose, audiente Galba & Catone censoribus, maximis tunc oratoribus. Sed disputationem suam postridie contraria disputatione subuertit, & iustitiam, quam pridie laudauerat, sustulit: nõ quidem philosophi grauitate, cuius firma & stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitu genere in vtranque partem disserendi. Quod ille facere solebat, vt alios quodlibet asserentes posset refutare. Eam disputationem, qua iustitia subuertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur. Credo quoniam de Rep. disserebat, vt defensionem laudationémque eius induceret, sine qua putabat regi non posse Remp. Carneades autem, vt Aristotelem refelleret ac Platonem, iustitiæ patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quæ pro iustitia dicebantur, vt posset illa, sicut fecit, euertere. Erat enim facillimum iustitiam radices non habentem labefactare.

5 Carneades ergo quoniam erant infirma quæ à philosophis afferebantur, sumpsit audaciã refellendi, quia refelli posse intellexit. Eius disputationis summa hæc fuit: Iura sibi homines pro vtilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus, & apud eosdem pro tẽporibus sæpe mutata: ius autem naturale esse nullum. Omnes & homines & animantes aliàs ad vtilitates suas natura ducente ferri: proinde aut nullam esse iustitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam: quoniam sibi noceret, alienis commodis consulens. Et inferebat hæc argumenta: Omnibus populis qui florerẽt imperio, & Romanis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur dominio, si iusti velint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse redeũdum, & in necessitate ac miseriis iacendum. Tum omissis communibus ad propria veniebat: Bonus vir, inquit, si habeat seruum fugitiuum, vel domũ insalubrem ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, & ideo proscribat, vt vendat: vtrúmne profitebitur fugitiuũ seruum, ac pestilentem domum se vendere, an celabit emptorem? Si profitebitur emptori fugitiuum esse, bonus quidem, quia non fallat: sed tamẽ stultus iudicabitur, quia vel paruo vendet, vel omnino non vendet. Si celauerit, erit quidem sapiens, quia rei consulet: sed idem malus, quia fallat. Rursus, si reperiat aliquem qui aurichalcum se putet vendere, quum sit illud aurũ: aut plumbum, quũ sit argentum: tacebítne, vt id paruo emat, an id indicabit, vt magno? Stultum planè videtur emere malle magno. Vnde intelligi volebat, & eum qui sit iustus, ac bonus, stultum esse: & eum qui sapiens, malum. Et tamen sine pernicie fieri posse, vt sint homines paupertate contenti. Transibat ergo ad maiora, in quibus nemo potest sine periculo vitæ iustus esse. Dicebat enim: Nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si fortè naufragiũ fecerit, & aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit, nónne illum à tabula deturbabit, vt ipse conscendat, eáque nixus enadat? Quum maxime sit nullus medio mari testis, si sapiens est, faciet. Ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autẽ mori maluerit, quàm manus inferre alteri, iam verò iustus est,

ſed ſtultus, qui vitæ ſuæ non parcat, dum parcit alienæ. Item ſi acie ſuorum fuſa, hoſtes inſequi cœperint, & iuſtus ille nactus fuerit aliquē ſaucium equo inſidentem, eine parcet, vt ipſe occidatur, an deiiciet ex equo, vt ipſe poſſit hoſtem effugere? Quod ſi fecerit, ſapiēs, ſed idem malus: ſi non fecerit, iuſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt. ita ergo iuſtitiam quum in duas partes diuiſiſſet, alteram ciuilem eſſe dicens, alteram naturalem, vtranque ſubuertit: quod illa ciuilis, ſapiētia ſit quidē, ſed iuſtitia nō ſit. Naturalis autē, iuſtitia ſit quidem, ſed nō ſit ſapientia. Arguta hæc planè & venenata ſunt, & quæ M. Tullius non potuerit refellere. Nam quum facit Lælium Furio reſpondentē, próque iuſtitia dicentem, irrefutata hæc tanquam foueam prætergreſſus eſt: vt videatur idem Lælius non naturalem, quæ in ſtultitiæ crimen venerat, ſed illam ciuilem defendiſſe iuſtitiam: quam Furius ſapiētiam quidem eſſe conceſſerat, ſed iniuſtam.

4 Sēſit igitur Carneades quæ ſit natura iuſtitiæ, niſi quod parum alte proſpexit, ſtultitiam non eſſe: quanquam intelligere mihi videar qua mēte id fecerit. Non enim vere exiſtimauit eum ſtultum eſſe, quia iuſtus eſt: ſed quum ſciret non eſſe, & rationem tamen cur ita videretur, non comprehenderet, voluit oſtendere latere in abdito veritatem, vt decretum diſciplinæ ſuæ tueretur: cuius ſumma ſentētia eſt, nihil percipi poſſe. Videamus ergo vtrúmne iuſtitia fœdus aliquod habere cū ſtultitia poſſit. Iuſtus (inquit) ſi aut equum ſaucio, aut tabulam naufrago non ademerit, vt ipſe animā ſuam liberet, ſtultus eſt. Primum omnium nego vllo modo fieri poſſe, vt homini, qui quidem vere iuſtus ſit, eiuſmodi caſus eueniat: quia iuſtus neque cuiquam irato inimicus, nec quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui ſufficit ſua? Cur autem belligeret, aut ſe alienis furoribus miſceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua verſetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano ſanguine delectabitur, qui neque lucrum ſciat appetere, cui ſufficit victus, & non modo ipſe cædem facere, ſed intereſſe facientibus, ac ſpectare ducat nefas? Sed omitto iſta, quoniam fieri poteſt vt vel inuitus ad hæc ſubeunda cogatur. Adeóne ergo iuſtitiam ô Furi, vel potius ô Carneade, cuius eſt illa omnis ratio, tam inanem, tam ſuperuacuam, támque contemptam deo putas, vt nihil poſſit, nihilque habeat in ſeſe, quod ad cuſtodiam ſui valeat? Sed videlicet, qui ſacramentū hominis ignorant, idcóque ad hanc vitam temporalem referant omnia, quanta ſit vis iuſtitiæ ſcire nō poſſunt. Nam & quum de virtute diſputant, quanuis intelligant ærumnis ac miſeriis eſſe pleniſſimam, tamen expetendā eſſe aiunt ſua cauſa: eius enim præmia, quæ ſunt æterna & immortalia, nullo modo vident. Sic rebus omnibus ad hanc præſentem vitam relatis, virtutem planè ad ſtultitiam redigunt, ſi quidem tantos huius vitæ labores fruſtra & inaniter ſuſcipit.

5 Tū magis id diceres Fanni, ſi nuper Scipionis in hortis cum eſt de Rep. diſputatum, affuiſſes, qualis tū patronus iuſtitiæ fuit cōtra accuratā orationem Pili. F A N. Facile id quidem fuit, iuſtitiam iuſtiſſimo viro defendere.

6 Neſcierunt ergo iuſtitiam philoſophi: quia nec ipſum deum agnouerunt: & ideo refelli potuerunt à Carneade, cuius hæc fuit diſputatio, nullum eſſe ius naturale. Itaque omnes animantes ipſa ducente natura commoda ſua defendere: & ideo iuſtitiam, ſi alienis vtilitatibus conſulet, ſuas negliget, ſtultitiam eſſe dicendam. Quòd ſi omnes populi, penes quos ſit imperium, ipſique Romani, qui orbem totum poſſedere, iuſtitiam ſequi velint, ac ſuum cuique reſtituere, quod vi & armis occuparunt, ad caſas & egeſtatem reuertentur. Quod ſi fecerint, iuſtos dicemus quidem: ſed tamen ſtultos iudicare neceſſe eſt, qui vt aliis proſint, ſibi nocere contendant. Deinde ſi reperiat aliquis hominem qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere neceſſitas cogat, vtrum diſſimulabit, & emet paruo, an potius indicabit? iuſtus vtique dicetur, quia non fefellit: ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum: ſed facile de damno eſt. Quid, ſi vita eius in periculum veniet, vt eum aliquando neceſſe ſit aut occidere, aut mori: quid faciet? Poteſt hoc euenire, vt naufragio facto, inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem: aut victo exercitu fugiens, reperiat aliquem vulneratum equo inſidentem: vtrúmne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, vt ipſe poſſit euadere? Si volet iuſtus eſſe, non fa-

ciet: sed idem stultus iudicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, suã perdet. si faciet quidem, sapiens videbitur, quia sibi consulet: sed & idem malus, quia nocebit. Acuta ista sane, sed respondere ad ea facile possumus. imitario enim nominũ facit, vt sic esse videatur. Nam, &c.

7 Apud Ciceronem idem ipse iustitiæ defensor Lælius, Vult, inquit, plane virtus honorẽ: nec est virtutis vlla alia merces. Quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit nõ acerbe. Erras vehementer, si putas ab homine præmium solui posse virtuti: quũ ipse alio loco verissime disseras. Huic vero quas diuitias obiicies? quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, sua bona diuina iudicat. Quis ergo te sapientem Læli putet, quum ipse tibi loquare contraria: & paulò pòst adimis virtuti, quæ dedisti. Sed videlicet ignorantia veri facit incertam labantémque sententiam. Deinde quod adiungis: Sed si aut ingrati vniuersi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, suis virtutem præmiis spoliant. O quàm fragilem, quàm inanem virtutem induxisti, si spoliari potest suo præmio. Quæ si bona sua diuina iudicas, vt aiebas, quî possunt existere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui virtutem spoliare valeant iis bonis quæ fuerint in eam collata diuinitus? Nec illa se, inquit, multis solatiis oblectat: maximéque suo decore seipsam sustẽtat. Quibus solatiis, quo decore, quum in crimen sæpe veniat, & in pœnam decor ille vertatur? quid enim si, vt Furius aiebat, rapiatur, vexetur, exterminetur, egeat, auferatur ei manus, effodiantur ei oculi, damnetur, vinciatur, vratur, miseris etiam modis necetur: perdétne suũ præmium virtus, an potius peribit ipsa?

8 Sicut vna eadémque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret ac nititur, sic omnes homines inter se natura confusi, prauitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos & subiectos omnes sub vnam eandémque tutelam. quod si teneretur, Deorum profectò vitam homines viuerent.

9 M. T. in lib. de rep. tertio veram legẽ pene diuina voce depinxit. Est quidem vera lex, recta ratio naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quæ vocet ad officium iubendo: vetando, à fraude deterreat: quæ tamen neque probos frustra iubet aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando mouet. Huic legi nec propagari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec vero aut per senatum, aut per populum solui hac lege possumus.

10 Est apud Ciceronẽ non abhorrens à vero locus, in eã disputatione quæ habetur à Furio contra iustitiam: Quæro, inquit, si duo sint, quorum alter optimus vir, æquissimus, summa iustitia, singulari fide: alter insigni scelere & audacia: & si in eo sit errore ciuitas, vt bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet: contrà autem, qui sit improbissimus, existimet esse summa probitate ac fide: próque hac opinione omnium ciuiũ bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, vratur, exterminetur, egeat: postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur: contrà autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copiæ conferantur, vir denique optimus omnium æstimatione & dignissimus omni fortuna iudicetur. Quis tãdem erit tam demens, qui dubitet vtrum se esse malit?

11 Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de republica disputari, nullum bellum suscipi à ciuitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid autem dicat pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrans: Sed his pœnis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exilio, vinculis, verberibus elabuntur sæpe priuati, oblata mortis celeritate. Ciuitatibus autẽ mors ipsa pœna est, quæ videtur à pœnis singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse ciuitas, vt æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, vt hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persæpe. Ciuitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur, simile est quodammodo, vt magnis parua conferamus, ac si omnis hic mundus intereat & concidat.

12 Non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi.

13 Quæ cursu frumento onustas petentibus Rhodum uiderit.

14 Sed vt ipsis, seu animum periclitentur, seu vident quid se putent esse facturos.

15 Noster autem populus sociis defendendis terrarum iam omnium potitus est.

16 Cuius etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad se in Sabinos, vt ex ipso audiebamus, visere solebat, apud quem sedens Samnitum quondam hostium, tum iam clientium suorum dona relegauerat.

17 Phœnices primi mercaturis, & mercibus suis auaritiam, & magnificentiam, & inexplebileis cupiditates omnium rerum exportauerunt in Græciam.

18 Nunc est locus, vt quàm potero breuiter ac dilucide expediam secundum definitiones quibus apud Ciceronem vtitur Scipio in libris de Repub. nunquam Rempublicam fuisse Romanam. Breuiter enim Rempublicam definit esse rem populi. Quæ definitio si vera est, nunquam fuit Romana respublica: quia nunquam fuit res populi: quam definitionem võ luit esse Reipublicæ. Populũ enim esse definiuit cœtum multitudinis, iuris consensu & vtilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum, disputando explicat: per hoc ostendens, geri sine iustitia nõ posse Rempublicam. Vbi ergo iustitia vera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit. Quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt, vel putanda, iniqua hominum constituta, cum illud etiam ipsius esse dicant, quod de iustitiæ fonte manauerit: falsúmque esse quod à quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius, quod ei qui plus potest, vtile est. Quocirca vbi non est vera iustitia, iuris consensu sociatus cœtus hominum non potest esse, & ideo nec populus: iuxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem. Et si nõ populus, nec res populi: sed qualiscunque multitudinis, quæ populi nomine digna non est. ac per hoc, si Respublica, res populi est: & populus nõ est, qui consensu non sociatus est iuris: non est autem ius, vbi nulla iustitia est: proculdubio colligitur vbi iustitia non est, non esse Rempublicam. Iustitia porrò ea virtus est, quæ sua cuique distribuit. Quæ igitur iustitia est hominis, quæ ipsum hominem Deo vero tollit, & immũdis dæmonibus subdit? Hoccine est sua cuique distribuere? An qui fundum aufert eius, à quo emptus est, & tradit ei qui nihil in eo habet iuris, iniustus est: & qui seipsum aufert dominãti Deo, à quo factus est, & malignis seruit spiritibus, iustus est? Disputatur certe acerrimè atque fortissime in eisdem ipsis de Republica libris aduersus iniustitiam pro iustitia. Et quoniam cum prius ageretur pro iniustitiæ partibus contra iustitiam, & diceretur nisi per iniustitiã, Rempublicam stare, augerique non posse: hoc veluti validissimum positum erat, iniustum esse, vt homines hominibus dominantibus seruiant: quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna Respublica, non eam posse prouinciis imperare. Responsum est à parte iustitiæ, ideò iustũ esse, quòd talibus hominibus sit vtilis seruitus, & pro vtilitate eorum fieri, cum recte aliquid fit, id est cum improbis aufertur iniuriarum licentia: & domiti se melius habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt. Subditúmque est, vt ista ratio firmaretur, veluti à natura sumptum nobile exemplum, atque dictum est, Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, cæterísque vitiosis animi partibus? Plane hoc exemplo satis edoctum est quibusdam esse vtilem seruitutẽ: & Deo quidem vt seruiatur vtile esse omnibus. Seruiẽs autem Deo animus recte imperat corpori, inque ipso animo ratio domino Deo subdita, recte imperat libidini vitiisq; cæteris. Quapropter vbi homo Deo non seruit, quid in eo putandum est esse iustitiæ: quandoquidẽ Deo nõ seruiens nullo modo potest iuste animus corpori, aut humana ratio vitiis imperare. Et si in homine tali non est vlla iustitia, proculdubio nec in hominum cœtu, qui ex hominibus talibus constat. Non est hic ergo iuris ille consensus qui hominum multitudinem populum facit, cuius res dicitur esse Respublica. Nam de vtilitate quid dicam, cuius etiam cõmunione sociatus cœtus hominum, sicut se habet ista definitio, populus nuncupatur? Quanuis enim si diligenter attẽdas, nec vtilitas sit vlla viuentiũ qui viuunt impie, sicut viuit omnis qui nõ seruit Deo, seruítque dæmonibus: tanto magis impiis, quanto magis sibi cum sint immundissimi spiritus tanquam diis sacrificari volunt. Tamen quod de iuris consensu diximus satis esse arbitror, vnde appareat per hanc definitionem non esse populum: cuius respublica esse dicatur in quo iustitia non est.

Lib. IIII.

1 Quid autē senserint Romani veteres de ludis scenicis, Cicero testatur in libris quos de Rep. scripsit, vbi Scipio disputās ait, Nūquā Comœdiæ, nisi cōsuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidem antiquiores vitiosæ suæ opinionis quandam conuenientiam seruauerunt, apud quos fuit etiam lege concessum, vt quod vellet comœdia, nominatim, vel de quo vellet, diceret. Itaque (sicut in eisdem libris loquitur Africanus) quem illa non attigit? vel potius quem non vexauit? cui pepercit? Esto: populares homines, improbos in republica, seditiosos, Cleonem, Cleophōtem, Hyperbolum læsit: patiamur, inquit, etsi huiusmodi ciues à censore melius est, quàm à poeta notari, sed Periclem, cum iam suæ ciuitati maxima authoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena nō plus decuit, quàm si Plautus (inquit) nō voluisset, aut Næuius Publio & Gneo Scipioni, aut Cæcilius Marco Catoni maledicere. Deinde paulo post, Nostræ, inquit, cōtrà duodecim tabulæ cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putauerunt, Siquis occentauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiúmve alteri precaretur. Iudiciis enim ac magistratuum disceptationibus legitimis propositā vitā, nō poetarū ingeniis habere debemus: nec probrū audire, nisi ea lege vt respondere liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto de Rep. libro ad verbū excerpenda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel prætermissis, vel paululum commutatis. Multum enim ad rem pertinet quam molior explicare si potero. Deinde dicit alia, & sic cōcludit hunc locum, vt ostendat veteribus displicuisse Romanis vel laudari quenquam in scena viuum hominem, vel vituperari.

2 Græci Scenicos actores fabularum non paruo ciuitatis suæ honore dignos existimarunt. Siquidem, quod in eo quoque de Repub. libro cōmemoratur, AEschines ciuis Atheniensis, vir eloquentissimus cum adolescens tragœdias actitauisset, Rempub. capessiuit: & Aristodum tragicum item actorem maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt. Non enim consentaneum putabatur, cum easdem artes eosdémque scenicos ludos etiam diis suis acceptos viderent, illos per quos agerentur, infamium loco ac numero deputari.

3 Apud Ciceronem, Cum artem ludicram scenámque totā in probro ducerēt, genus hominum id non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu amoueri notatione censoria voluerunt.

4 Tentabo, quoniam corporis & animi facta mentio est, vtriusque rationem quātum pusillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quòd M. Tullius vir ingenii singularis in quarto de Republica libro cum id facere tentasset, nihil prorsus effecit, & materiam late patentem angustis finibus terminauit, leuiter summa quæque decerpens. Ac ne vlla esset excusatio cur eū locum non fuerit executus, ipse testatus est nec voluntatem sibi defuisse, nec curam. In libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic ait, Hūc locum satis (vt mihi videtur) in iis libris quos legistis, expressit Scipio. Postea tamen in libro De natura deorum secundo, hoc idem latius exequi conatus est.

5 Admiror nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam, Si iurgant, inquit, beneuolorum concertatio, non lis, inimicorum iurgium dicitur.

6 Iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare.

7 Ego verò eodem quo ille Homerum redimitum coronis, & delibutum vnguētis emittit ex ea vrbe quam sibi ipse fingit.

8 In quibus assentior, sollicitam & periculosam iustitiam non esse sapientis.

9 Censoris iudicium nihil ferè damnato offerent, nisi ruborem. Itaque vt omnis ea iudicatio versatur, tantummodo in homine animaduersio illa ignominia dicta est.

10 Ea denique obiectum viuo, atque vmbram, noctémque efficiat, cum ad numerum die-

rum aptum ad laborum quietem.

11 In ciue excelso, atque homine nobili blanditiam, ostentationem, ambitionem eam esse leuitatis.

12 Itaque à petendo petulantia: à procando, id est poscendo, procacitas nominata est.

13 Et noster Plato magis etiam quàm Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse cōmunia: nequis ciuis propriam, aut suam rem vllam adiicere.

14 Nec vero mulieribus præfectus præponatur, qui apud Græcos creari solet: sed sit censor, qui viros doceat moderari vxoribus.

15 Atque etiam siqua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant.

16 Cum adhibent in pecuda pastores.

17 Quos insepultos reliquissent, eos quos è mari, propter vim tempestatis, excipere non potuissent, innocentes necauerint.

18 Eosdem terminos hominum curæ, atque vitæ, sic pontificio iure sanctitudo sepulturæ.

19 Nolo enim, eundem populum imperatorem, & portitorem esse terrarum. Optimum autem & in priuatis familiis & in Rep. vectigal duco esse parsimoniam.

20 Cui quidem vtinam verè, fideliter, abundante augurauerim.

21 Atque ipsa mens, quæ futura videt, præterita meminit.

22 Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit quod dicitur.

23 Non enim facile, volenti populo resistitur, si aut nihil impertias iuris, aut parum.

24 Nec in hac dissensione suscepi populi causam, sed bonorum.

25 Horum in se veritatem dicitur inhorruisse primum ciuitas.

26 Cúmque autumno terras ad concipiendas fruges patefecerit, hyeme ad cōcipiendas relaxarit, à fistula maturitate alia mitigauerit, alia torruerit.

27 Non modo vt Spartæ, rapere vbi pueri & clepere discunt.

28 Sed menti vtique nostræ minime audiendus. Quippe si ita sentit vt loquitur, est homo impurus: sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis.

29 Armillæ quæ brachialia vocantur.

Lib. V.

1 Quando ergo Respublica Romana talis erat, qualem illam describit Sallustius, nō iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat: secundum istam rationem quam disputatio de Republica inter magnos eius principes tunc habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens, testatur in principio quinti libri, commemorato prius Ennii poetæ versu, quo dixerat,

Moribus antiquis res stat Romana, virísque.

Quem quidem ille versum, inquit, vel breuitate, vel veritate tanquā ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata ciuitas fuisset: neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tandiu tenere potuissent tantam, & tam iuste latéque imperantem Rempublicā. Itaque ante nostram memoriam, & mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, & veterum morem ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cum Rempublicam, sicut picturam accepisset egregiam, sed euanescentem vetustate, non modo eam coloribus iisdem, quibus fuerat, renouare neglexit, sed ne id quidem curauit, vt formam saltem eius & extrema tanquam liniamenta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus quibus ille dixit rem stare Romanā: quos ita obliuione obsoletos videmus, vt non modo non colantur, sed etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? mores enim ipsi interierunt, virorum penuria. cuius tanti mali nō modo reddenda ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo Rempublicā verbo retinemus, re ipsa verò iam pridem amisimus.

2 In studiis ac literis nostris consumo omne tempus, considerans quanta vis sit illius viri quē nostris libris satis diligēter (vt tibi quidē videmur) expressimus: Tenésne igitur mode-

ratorem illum Reip. quò referre velimus omnia: nam sic quintò, vt opinor, in libro loquitur Scipio, Vt enim gubernatori cursus secūdus, medico salus, Imperatori victoria: sic huic moderatori Reipub. beata ciuium vita proposita est, vt opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit. Huius enim operis maximi inter homines atque optimi, illum esse perfectorem volo.

3 Vt nostra verò ætas cum Rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam eua nescentem vetustate.

4 Quæ virtus fortitudo vocatur, in qua est magnitudo animi, mortis, dolorísque magna contemptio.

5 Marcellus vt taceret, pugnax maximus & consideratus, & lentus.

6 Quæ cum Scipio dixisset, admodum probans: nimis enim erat odio rhetorū imbutus.

7 Sed tamen, vt bono patrifamilias, colendi, ædificandi, ratiocinandi quidā vsus opus est.

8 Qui comperit eius vim, & effrenatam illam ferociam.

9 Quod molestiis senectutis suæ vestris familias impertire posset.

10 Et quoniam, vt hoc tempus est, nihil habeo patriæ quod impertiam.

Lib. VI.

1 QVVM in Aphricam venissem, Anitio Manilio COS. ad quartā legionem Tribunus 1
(vt scitis) militum: nihil mihi potius fuit, quàm vt Masinissam conuenirem, Regem fami
liæ nostræ iustis de causis amicissimum. Ad quem vt veni, complexus me senex, collacry-
mauit, aliquantóque pòst suspexit in cœlum, Et grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobís- 2
que reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his te-
ctis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipse recreor: itaque nunquam ex animo
meo discedit illius optimi atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illū de suo regno, 3
ille me de nostra Rep. percōtatus est: multísque verbis vltro citróque habitis, ille nobis est
consumptus dies. Pòst autem apparatu regio accepti, sermonem in multam noctem pro-
duximus, quum senex nihil nisi de Aphricano loqueretur, omniáque eius non facta solū,
sed etiam dicta meminisset. Deinde vt cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad
multam noctem vigilassem, arctior quàm solebat somnus complexus est. Hic mihi (credo 4
equidē ex hoc quod eramus locuti. Fit enim ferè, vt cogitationes sermonésque nostri pa-
riant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissime
vigilans solebat cogitare & loqui) Aphricanus se ostendit ea forma, quæ mihi ex imagi-
ne eius, quàm ex ipso erat notior. Quem vt agnoui, equidē cohorrui: sed ille, Ades, inquit, 5
animo, & omitte timorem Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vidésne illā vrbem, quæ
parere populo Ro. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat
autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri & claro quodam loco) ad quā
tu oppugnandam nunc venis penè miles, hanc hoc biennio COS. euertes, erítque cogno-
men id tibi per te partum, quod habes adhuc à nobis hæreditarium. Quum autem Car- 6
thaginem deleueris, triumphum egeris, Censórque fueris, & obieris Legatus AEgyptum,
Syriam, Asiam, Græciam, delegêre iterū COS. absens, bellúmque maximum conficies, Nu
mantiam excindēs. Sed cum eris curru in Capitolium inuectus, offendes Rempu. pertur-
batam consiliis nepotis mei. Hîc tu Aphricane ostendas oportebit patriæ, lumen animi,
ingenii, consiliíque tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nā quum 7
ætas tua septenos octies solis anfractus reditúsque conuerterit, duóque hi numeri, quorū
vterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem con-
fecerint, in te vnum atque in tuum nomen se tota conuertet ciuitas. Te Senatus, te omnes
boni, te socii, te Latini intuebūtur. Tu eris vnus in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne mul-
ta. DICT. Remp. cōstituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic quū 8
exclamauisset Lælius, ingemuissentque vehementius ceteri, leniter arridens Scipio, Quæ-
so, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit rebus, audite cetera. Sed quo sis Aphricane

alacrior ad tutandam Rempub. sic habeto, Omnibus qui patriam cõseruauerint, adiuue-
rint, auxerint, certum esse in cælo, ac definitum locum, vbi beati æuo sempiterno fruan-
tur. Nihil enim est illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidẽ in ter-
ris fiat acceptius, quàm concilia, cœtusque hominum iure sociati, quæ ciuitates appellan-
9 tur. Harum rectores & conseruatores hinc profecti, huc reuertẽtur. Hic ego, etsi eram per-
territus non tam mortis metu, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamen viueretne ipse &
Paulus pater, & alii, quos nos extinctos arbitremur. Immò verò, inquit, hi viuunt qui ex
corporum vinculis tanquam è carcere euolauerũt. Vestra verò quæ dicitur vita, mors est.
Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem? Quem vt vidi equidem, vim lachry-
10 marum profudi. Ille autẽ me complexus atque osculans, flere prohibebat. Atque ego vt
primum fletu represso loqui posse cœpi, Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime,
quum hæc est vita, vt Aphricanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad vos
venire propero? Non est ita, inquit ille: nisi enim quum deus is, cuius hoc templum est o-
mne quod conspicis, istis te corporis custodiis liberauerit, huc tibi aditus patere non po-
11 test. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc tẽ-
plo medio vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus,
quæ sydera & stellas vocatis, quæ globosæ & rotundæ diuinis animatæ mentibus circu-
los suos orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus reti-
nendus animus est in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex ho-
minum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum à deo, defugisse videami-
12 ni. Sed sic Scipio vt auus hic tuus, vt ego qui te genui, iustitiã cole & pietatem: quæ quũ sit
magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est. ea vita via est in cælum, &
in hunc cœtum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum quem
vides. Erat autem is splendidissimo candore inter flãmas circus elucens, quem vos (vt à
Graiis accepistis) orbem Lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti, præ-
13 clara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ quas nunquam ex hoc loco
vidimus, & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus, ex quibus e-
rat ea minima quæ vltima cælo, citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem glo-
bi terræ magnitudinem facilè vincebant. Iam ipsa terra ita parua mihi visa est, vt me
imperii nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pœniteret. Quam quum magis intue-
14 rer, Quæso, inquit Aphricanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nónne aspicis
quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis connexa sunt omnia: quo-
rum vnus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus ar-
cens & continens cæteros, in quo sunt infixi illi, qui voluũtur stellarum cursus sempiter-
ni. Cui subiecti sunt VII, qui versantur retro contrario motu atque cælum. E quibus
15 vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde est hominum 276.
generi prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus horribilísque ter-
ris, quem Martem dicitis. Deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet dux & prin-
ceps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi & temperatio, tanta magnitu-
dine vt cuncta sua luce lustret & compleat. Hunc vt comites sequũtur, Veneris alter, alter
Mercurii cursus. In infimóque orbe Luna radiis solis accensa conuertitur. Infra autem
16 iam nihil est nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum munere deorum
datos. Supra lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona tellus, neque mo
uetur & infima est, & in eam feruntur omnia nutu suo pondera. Quæ quum intuerer
stupens, vt me recepi, Quis hic, inquam, quis est qui complet aures meas tantus & tam
17 dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata
portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbiũ efficitur, qui acuta cum grauibus tẽ-
perans æquabiliter cõcentus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt: & na-
tura fert vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autẽ acutè sonent. Quãob causam
summus ille cæli stelliferi cursus, cuius cõuersio est incitatior, acuto & excitato mouetur

ſono: grauiſſimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra nona immobilis manens, 18
ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in qui-
bus eadem vis eſt duorum, VII efficiunt diſtinctos interuallis ſonos: qui numerus rerum
omnium ferè nodus eſt. Quod docti homines neruis imitati atque cantibus, aperuere ſibi
reditum in hunc locum. ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana, diuina ſtu-
dia coluerunt. Hoc ſonitu completæ aures hominum obſurduerunt. Nec eſt vllus hebe- 19
tior ſenſus in vobis, ſicut, vbi Nilus ad illa quæ Catadupa nominãtur, præcipitat ex altiſ-
ſimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinẽ ſonitus ſenſu au-
diendi caret. Hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſſima conuerſione ſonitus, vt eum
aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem aduerſum nequitis, eiúſque radiis
acies veſtra ſenſúſque vincitur. Hæc ego admirans, referebã tamẽ oculos ad terram iden- 20
tidem. Tum Aphricanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum ac domum con-
templari. Quæ ſi tibi parua, vt eſt, ita videtur, hæc cæleſtia ſemper ſpectato, illa humana
contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendã glo-
riam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi ma-
culis vbi habitatur, vaſtas ſolitudines interiectas. Hóſque qui incolant terram, non modo 21
interruptos ita eſſe, vt nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obli-
quos, partim verſos, partim etiam aduerſos ſtare vobis: à quibus ſpectare gloriã certe nul
lam poteſtis. Cernis autem eandem terram, quaſi quibuſdam redimitam & circundatam
cingulis. E quibus duos maximè inter ſe diuerſos, & cæli verticibus ipſis ex vtraque parte
ſubnixos, obriguiſſe pruina vides. medium autẽ illum & maximum ſolis ardore torreri. 22
Duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, aduerſa vobis vrgent ve-
ſtigia, nihil ad veſtrum genus. Hic autem alter ſubiectus aquiloni, quem incolitis, cerne
quàm tenui vos parte contingat. Omnis enim terra quæ colitur à vobis, anguſtata verti-
cibus, lateribus latior, parua quædam inſula eſt circunfuſa illo mari, quod Atlanticum,
quod magnũ, quod Oceanum appellatis in terris: qui tanto tamen nomine, quàm ſit par- 23
uus, vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris num aut tuum, aut cuiuſquam noſtrum no-
men, vel Caucaſum hunc, quẽm cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnaret
Quis in reliquis orientis, aut obeuntis ſolis vltimis, aut aquilonis auſtríve partibus tuum
nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto quantis in anguſtiis veſtra ſe gloria di-
latari velit. Ipſi autem qui de vobis loquuntur, quàm loquentur diu? Quinetiam ſi cupiat 24
proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuſcuiuſque noſtrum à parẽtibus ac-
ceptas poſteris prodere, tamẽ propter eluuiones exuſtionéſque terrarum, quas accidere tẽ-
pore certo neceſſe eſt, nõ modo non æternã, ſed ne diuturnam quidẽ gloriam aſſequi poſ-
ſumus. Quid autẽ intereſt, ab his qui poſtea naſcentur, ſermonẽ fore de te, quum ab his nul
lus fuerit, qui ante te nati ſint, qui nec pauciores & certe meliores fuerũt viri? quũ præſer- 25
tim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrũ poteſt audiri, nemo vnius anni memoriã con-
ſequi poſſit. Homines enim populariter annum tantũmodo ſolis, id eſt vnius aſtri reditũ
metiuntur. Quum autẽ ad idem vnde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandém-
que totius cæli deſcriptionẽ longis interuallis retulerint, tum ille verè vertẽs annus appel
lari poteſt, in quo vix dicere audeo, quàm multa hominũ ſecula teneãtur. Nanque vt olim 26
deficere ſol hominibus, extinguíque viſus eſt, quum Romuli animus hæc ipſa in templa
penetrauit: quandóque eadem parte ſol, eodémque tempore iterum defecerit, tum ſignis
omnibus ad idem principium, ſtelliſque reuocatis, expletum annum habeto. Huius qui-
dem anni nondum vigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. Quocirca ſi reditum in hunc
locum deſperaueris, in quo omnia ſunt magnis & præſtantibus viris: quanti tandem eſt
iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam poteſt? Igitur 27
altè ſpectare ſi voles, atque hanc ſedem, & æternam domum contueri: neque ſermoni-
bus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum. ſuis te opor-
tet illecebris ipſa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipſi videant,
ſed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & anguſtiis cingitur his regionum,

quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione
28 posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego vero, inquã, ô Aphricane (siquidẽ beneme
ritis de patria quasi limes ad cæli aditum patet) quanquã à pueritia, vestigiis ingressus pa-
triis & tuis, decori vestro non defui, nunc tamen tanto præmio proposito multo vigilan-
tius. Et ille, Tu vero enitere, & sic habeto, non esse te mortalẽ, sed corpus hoc. Nec enim
is es quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura quæ digito
29 demonstrari potest. Deum igitur scito te esse: siquidem deus est qui viget, qui sentit, qui
meminit, qui prouidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est,
quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipse mundum ex quadam parte mortalem
ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quod semper mo-
uetur, æternum est: quod autẽ motum affert alicui, quódque ipsum agitatur aliunde, quan-
30 do finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese mouet,
quia nunquam deseritur à se, nunquã ne moueri quidem desinit, quin etiam cæteris quæ
mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem, nulla est origo. Nam
ex principio oriuntur omnia. Ipsum autẽ nulla ex re alia nasci potest. Nec enim esset hoc
principium, quod gigneretur aliunde. Quòd si nunquã oritur, ne occidit quidem vnquã.
31 Nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit. Siquidẽ
necesse est à principio oriri omnia. Ita fit, vt motus principium ex eo sit, quod ipsum à se
mouetur. Id autem nec nasci potest, nec mori, vel concidat omne cælum, omnísque natu-
ra consistat necesse est, nec vim vllam nanciscatur, quæ à primo impulsu moueatur. Quum
pateat igitur æternum id esse, quod à se ipso moueatur, quis est qui hanc naturam animis
32 esse tributam neget? Inanimum est enim omne quod pulsu agitatur externo. Quod autẽ
animal est, id motu cietur interiore & suo. nam hæc est natura propria animæ atque vis.
Quæ si est vna ex omnibus quæ sese moueat, neque nata certe est, & æterna est, hanc tu ex-
erce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus & exer-
citatus animus velocius in hanc sedem & domum suam peruolabit. Idque ocyus faciet, si
33 iam tum cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea quæ extra erunt, contemplans,
quàm maxime se à corpore abstrahet. Nanque eorum animi qui se corporis voluptati-
bus dedidere, earúmque se quasi ministros præbuere, impulsúque libidinum voluptatibus
obedientium, deorum & hominum iura violauere, corporibus elapsi, circum terrã ipsam
volutantur: nec hunc in locum nisi multis exagitati seculis reuertuntur. Ille discessit, Ego
somno statim solutus sum.

2 Oratio extat, Læli, quam omnes habemus in manibus, quàm sint imperia pontificum diis immortalibus grata, sine samio, quæ vt his scribit capedines.

3 Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris, quæ ipsum nomen hoc nacta est ex prouidendo.

4 Qui numero optimatum, & principum obtulit his vocibus, & grauitatis suæ liquit illum tristem, & plenum dignitatis sonum.

5 Quamobrem se comparet hic ciuis ita necesse est, vt sit cõtra hæc, quæ statum ciuitatis permouent, semper armatus.

6 Et verò in dissensione ciuili, cum boni plus, quàm multi valent, expendendos ab his nõ numerandos puto.

7 Eáque dissensio ciuium, quòd seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur.

8 Graues enim dominæ cogitationum libidines infinita quædam cogunt, atque imperãt: quæ quia expleri, nec satiari vllo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris suis incenduntur.

9 Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

10 Quod quidem eo fuit maius, quia cum in causa pari collegæ essent, non modo inuidia pari non erant, sed etiam Claudii inuidiam Gracchi charitas deprecabatur.

11 In his, vt meministis, concursu leuissimæ multitudinis, & ære congesto funus desubito esset ornatum.

tiam dici tam multa potuiſſe.Cum ad hanc eandem lectionem philologus acceſſit, hoc ſubnotat:duos Romauos reges eſſe,quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Seruii matre dubitatur. Anci pater, Martius Numæ nepos dicitur. Præterea notat eum, quem nos Dictatorem dicimus, & in hiſtoriis ita nominari legimus,apud antiquos Magiſtrum populi vocatum. Hodiéque id extat in Auguralibus libris,& teſtimoniū eſt,quòd qui ab illo nominatur,Magiſter equitum eſt. AEque notat,Romulum periiſſe Solis defectione: prouocationem ad populum etiam à regibus fuiſſe. Id ita in Pontificalibus libris aliqui putant,& Feneſtella. Eoſdem libros cum grammaticis explicuit, primum verbum reapſe dici ab Cicerone,id eſt reipſa,in commentarium refert: nec minus ſeſe,id eſt ſeipſe. Deinde tranſit ad ea quæ conſuetudo ſeculi mutauit, tāquam quod ait Cicero,Quoniam ſumus ab ipſa calce eius interpellatione reuocati, hanc quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. Deinde Ennianos colligit verſus, & in primis illos de Aphricano ſcriptos, -cui nemo ciuis,neque hoſtis
Quiuit pro factis reddere operæ pretium.
Ex eo ſe air intelligere,apud antiquos non tantum auxilium ſignificaſſe operam, ſed operam.ait enim neminem potuiſſe Scipioni neque ciuem, neque hoſtem reddere operæ pretiū: Felicem deinde ſe putat quòd inuenerit vnde viſum ſit Virgilio dicere, -quē ſuper ingens Porta tonat cæli. Ennium hoc ait Homero ſurripuiſſe:Ennio Virgiliū.Eſſe Ennii apud Ciceronem in his ipſis de Rep. hoc epigramma,
Si fas cedendo cœleſtia ſcandere cuiquam eſt,
Mi ſoli cœli maxima porta patet.

12 Apud Ennium ſic loquitur Aphricanus,
Si fas cedendo cœleſtia ſcandere cuiquam eſt,
Mi ſoli cœli maxima porta patet. Scilicet quia magnā partem generis humani extinxit ac perdidit. Quantis in tenebris Aphricane verſatus es, vel potius ô poeta, qui per cædes & ſanguinem patere hominibus in cœlum aſcenſum putaueris. Cui vanitati & Cicero aſſenſit, Eſt vero,inquit, Aphricane:nam & Herculi eadem ipſa porta patuit. tanquā ipſe plane cum id fieret,ianitor fuerit in cælo.

13 Cicero in dialogis de repub. multa dicit,referens Aſianos oratores ditrochæo clauſulas terminare.

14 Nónne Cicero in libris de repub.cum de imperiorum differentia diſputaret,& huius rei ſimilitudinē ex natura hominis aſſumeret, vt filiis dixit imperari corporis mēbris, propter obediēdi facilitatē:vitioſas vero animi partes,vt ſeruos à ſuperiore imperio coerceri:

15 Idque ipſa natura non inuitaret ſolum,ſed etiam cogeret.

16 Cúmque nihil tam incorruptū eſſe debeat in rep. quàm ſuffragium, quàm ſententia,nō intelligo cur qui ea pecunia corruperit, pœna dignus ſit: qui eloquētia, laudem etiā ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur,qui oratione, quàm qui pretio iudicem corrūpit,quòd pecunia corrumpere prudentem nemo poteſt,dicendo poteſt.

PRAETERMISSA
EX LIB. III.

1 Eſt enim genus iniuſtæ ſeruitutis,cum hi ſunt alterius, qui ſui poſſunt eſſe: cum autem hii famulantur.

2 Ita magnam habet vim diſciplina verecundiæ,carent temeto omnes mulieres.

3 Nam cum quæreretur ex eo,quo ſcelere compulſus mare haberet infeſtum vno myoparone,Eodem,inquit,quo tu orbem terræ.

4 Nunquam viri fortiſſimi fortitudinis,impigritatis, patientiæ.

5 Duas ſibi res quominus in vulgus & in foro diceret,confidentiam & vocem defuiſſe.

6 Pyrrhi videlicet largitas acos,aut Samnitium copia Curio defuerunt.

7 Sapientia iubet proferre opes,amplificare diuitias.

T. POMPONIVS ATTICVS. Q. FRATER. M. T. CICERO.

Deſit fortaſſe quippiam.

ATTICVS, Lucus quidem ille,& hæc Arpinatium quercus agnoſcitur, ſæpe à me 1
lectus in Mario.ſi manet illa quercus, hæc eſt profectò: etenim eſt ſanè vetus. QVIN-
TVS,Manet verò, Attice noſter, & ſemper manebit.ſata eſt enim ingenio.nullius autem
agricolæ cultu ſtirps tam diuturna,quàm poetæ verſu ſeminari poteſt. A. Quo tan-
dem modo,Quinte?aut quale eſt iſtud quod poetæ ſerunt?mihi enim videris,fratrem lau- 2
dando,ſuffragari tibi. Q. Sit ita ſanè.veruntamẽ dum Latinè loquentur literæ,quer-
cus huic loco nõ deerit,quæ Mariana dicatur:eáque,vt ait Scæuola,de fratris mei Mario,
Caneſcet ſeclis innumerabilibus.
niſi fortè Athenæ tuæ ſempiternã in arce oleam tenere potuerunt: aut quod Homericus
Vlyſſes Deli ſe procerã & teneram palmam vidiſſe dicit,hodie monſtrãt eandem: multá- 3
que alia multis locis diutius commemoratione manent, quàm natura ſtare potuerunt.
Quare glandifera illa quercus,ex qua olim euolauit
Nuntia fulua Iouis miranda viſa figura,
nunc ſit hæc.ſed cum eã tempeſtas,vetuſtáſve cõſumpſerit, tamen erit his in locis quer- 4
cus,quam Marianã quercum vocent. A. Non dubito id quidẽ.ſed hæc iam non ex te
Quinte,quæro,verũ ex ipſo poeta,tuíne verſus hanc quercũ ſeuerint: an ita factũ de Ma-
rio,vt ſcribis,acceperis. MARCVS,Reſpondebo Attice tibi equidẽ,ſed nõ antè quàm
mihi tuipſe reſponderis:certè nõ longè à tuis ædibus inambulans poſt exceſſum ſuũ Ro-
mulus Proculo Iulio dixerit,ſe deũ eſſe,& Quirinũ vocari,templúmque ſibi dedicari in eo 5
loco iuſſerit:& verúmne ſit,Athenis nõ longè item à tua illa antiqua domo Orithyiam A-
quilo ſuſtulerit.ſic enim eſt traditũ. A. Quorſum tandẽ,aut cur iſta quæris? M. Nihil
ſanè: niſi ne nimis diligenter anquiras in ea, quæ iſto modo memoriæ ſint prodita.
A. Atqui multa quærunt in Mario, fictáne an vera ſint:nonnulli,quòd & in recenti me-
moria,& in Arpinati homine.ſed veritas à te poſtulatur. M. Et hercule ego me cupio 6
non mendacem putari.ſed tamen nõnulli iſti Tite noſter, faciunt imperitè,qui in iſto o-
puſculo nõ vt à poeta,ſed vt à teſte veritatẽ exigant. nec dubito quin iidem & cum Ege-
ria cõlocutum Numã, & ab aquila Tarquinio apicem impoſitũ putent. Q. Intellego
te frater,alias in hiſtoria leges ſeruandas putare,alias in poemate. M. Quippe cum in
illa ad veritatẽ,Quinte,referantur:in hoc ad delectationem pleraque. quanquam & apud 7
Herodotum patrẽ hiſtoriæ,& apud Theopompum ſunt innumerabiles fabulæ. A. Te-
neo quã optabam occaſionẽ,neque omittam. M. Quam tandem, Tite? A. Poſtu-
latur à te iandiu,vel flagitatur potius hiſtoria. ſic enim putãt,te illã tractante, effici poſſe
vt in hoc etiã genere Græciæ nihil cedamus. Atque vt audias quid ego ipſe ſentiam: non
ſolum mihi videris eorum ſtudiis,qui literis delectãtur, ſed etiam patriæ debere hoc mu-
nus:vt ea quæ ſalua per te eſt, per te eundẽ ſit ornata. Abeſt enim hiſtoria literis noſtris, 8
vt & ipſe intellego,& ex te perſæpe audio. potes autẽ tu profectò ſatiſfacere in ea. quippe
cum ſit opus,vt tibi quidem videri ſolet, vnum hoc oratorium maximè. Quamobrem
aggredere, quæſumus, & ſume ad hanc rem tempus, quæ eſt à noſtris hominibus adhuc
aut ignorata,aut relicta. Nam poſt annales Pontificum Maximorum, quibus nihil po-
teſt eſſe nudius,ſi aut ad Fabium, aut ad eum qui tibi ſemper in ore eſt, Catonem, aut ad 9
Piſonem,aut ad Fannium,aut ad Venonium venias: quanquam ex his alius alio plus ha-
bet virium,tamen quid tam exile quàm iſti omnes? Fannii autem ætate coniunctus An-

tipater, paulò inflauit vehementius, habuítque vires agreſtes ille quidem atque horridas,
ſine nitore ac palæſtra: ſed tamen admonere reliquos potuit, vt accuratius ſcriberẽt. Ecce
autem ſucceſſere huic Belli Clodius, Aſellio nihil ad Cœlium, ſed potius ad antiquorum
10 languorem & inſcitiã. Nam quid Accium numerem? cuius loquacitas habet aliquid ar-
gutiarum, nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, ſed ex librariolis Latinis. in ora-
tionibus autem multas ineptias elatio ſummam impudentiam. Siſenna eius amicus om
nes adhuc noſtros ſcriptores, niſi qui fortè nondum ediderunt, de quibus exiſtimare non
poſſumus, facile ſuperauit. is tamen neque orator in numero veſtro vnquam eſt habitus;
11 & in hiſtoria puerile quiddam conſectatur: vt vnum Clitarchum, neque præterea quen-
quam de Græcis, legiſſe videatur. eum tamen velle duntaxat imitari: quem ſi adſequi poſ-
ſet, aliquantum ab optimo tamẽ abeſſet. Quare tuum eſt munus, hoc à te expectatur: niſi
quid Quinto videtur ſecus. Q. Mihi verò nihil: & ſæpe de iſto conlocuti ſumus: ſed
eſt inter nos quædam parua diſſenſio. A. Quæ tandem? Q. A quibus temporibus
12 ſcribendi capiat exordium. Ego enim ab vltimis cenſeo: quoniam illa ſic ſcripta ſunt, vt
ne legantur quidem. ipſe autem æqualem ætatis ſuæ memoriam depoſcit, vt ea comple-
ctatur quibus ipſe interfuit. A. Ego verò huic potius aſſentior. ſunt enim maximæ res
in hac memoria, atque ætate noſtra. tum autem hominis amiciſſimi Cn. Pompeii laudes
illuſtrabit. incurret etiã in illum & memorabilẽ annum ſuũ: quæ ab iſto malo prædicari,
13 quàm, vt aiunt, de Remo & Romulo. M. Intellego equidẽ, à me iſtum laborẽ iam diu
poſtulari, Attice: quem non recuſarem, ſi mihi vllum tribueretur vacuum tempus & libe-
rũ. neque enim occupata opera, neque impedito animo res tãta ſuſcipi poteſt. A. Vtrũ-
que opus eſt, & cura vacare, & negotio. Q. Quid ad cætera, quæ ſcripſiſti, plura quàm
quiſquam è noſtris, quod tibi tandem tempus vacuum fuit conceſſum? M. Subciſiua
14 quædam tempora incurrunt, quæ ego perire non patior: vt ſiqui dies ad ruſticandum dati
ſint, ad eorum numerum accõmodentur quæ ſcribimus. hiſtoria verò nec inſtitui poteſt
niſi præparato otio, nec exiguo tempore abſolui. & ego animi pendẽre ſoleo, cum ſemel
quid orſus, ſi traducor aliò: neque tam facile interrupta contexo, quàm abſoluo inſtituta.
A. Legationem aliquam nimirum hiſtoria poſtulat, aut eiuſmodi quampiam ceſſionem
15 liberam, atque otioſam. M. Ego verò ætatis potius vacationi confidebam; cum præ-
ſertim non recuſarem, quo minus more patrio, ſedens in ſolio, conſulentibus reſponderẽ:
ſenectutíſque non inertis grato, atque honeſto fungerer munere. ſic enim mihi liceret &
iſti rei quam deſideras, & multis vberioribus atque maioribus operæ, quantũ vellem, dare.
A. Atqui vereor ne iſtam cauſam nemo noſcat, tibíque ſemper dicendum ſit: & eo magis
quòd te ipſe mutaſti, & aliud dicendi inſtituiſti genus: vt quemadmodum Roſcius fami-
16 liaris tuus in ſenectute numeros in cantu cecinerat, ipſáſque tardiores fecerat tibias: ſic tu
à contentionibus, quibus ſummis vti ſolebas, cotidie relaxes aliquid: vt iam oratio tua nõ
multum à philoſophorum lenitate abſit. quod ſuſtinere cum vel ſumma ſenectus poſſe
videatur, nullam tibi à cauſis vacationem video dari. Q. At mehercule ego arbitra-
bar poſſe illud populo noſtro probari, ſi te ad ius reſpondendum dediſſes. quamobrẽ cum
17 placebit, experiendum tibi cenſeo. M. Id, ſi quidem, Quinte, nullum eſſet in experiũdo
periculum. ſed vereor ne, dum minuere velim, laborem augeam: atque ad illam cauſarum
operam, ad quam ego nunquam niſi paratus & meditatus accedo, adiungatur hæc iuris
interpretatio: quæ nõ tam mihi moleſta ſit propter laborẽ, quàm quòd dicẽdi cogitationẽ
auferat: ſine qua ad nullã maiorem vnquã cauſam ſum auſus accedere. A. Quin igi-
18 tur iſta ipſa explicas nobis his ſubciſiuis (vt ais) temporibus, & cõſcribis de iure ciuili ſub-
tilius, quàm cæteri? nam à primo tempore ætatis iuri ſtudere te memini, cum ipſe etiã ad
Scæuolã ventitarem: neque vnquã mihi viſus es ita te ad dicendũ dediſſe, vt ius ciuile cõ-
temneres. M. In longum ſermonẽ me vocas, Attice: quẽ tamẽ, niſi Quintus aliud quid
nos agere mauult, ſuſcipiã: & quoniã vacui ſumus, dicam. Q. Ego verò libẽter audie-
19 rim. quid enim agam potius? aut in quo melius hunc conſumam diem? M. Quin igi-
tur ad illa ſpatia noſtra, ſedéſque pergimus, vbi cum ſatis erit ambulatum, requieſcemus:

nec profectò nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus? A. Nos verò: & hàc
quidẽ adire, si placet, per ripam, & vmbram. Sed iam ordire explicare, quæso, de iure ciuili
quid sentias. M. Egóne? summos fuisse in ciuitate nostra viros, qui id interpretari po-
pulo, & responsitare soliti sunt: sed eos magna professos, in paruis esse versatos. quid enim 10
est tantum, quantum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum, quàm est munus hoc eorum
qui consuluntur? Q. Atqui* est populo necessarium? M. Nec verò eos qui ei mu-
neri præfuerunt, vniuersi iuris fuisse expertes existimo: sed hoc ciuile quod vocãt, eatenus
exercuerunt, quoad populo præstare voluerunt: id autem incognitum est, *in vsu necessa-
rium. Quamobrem quò me vocas? aut quid hortaris? vt libellos conficiam de stillicidio- 11
rum, ac de parietum iure? aut stipulationum & iudiciorum formulas componam, quæ &
scripta à multis sunt diligenter, & sunt humiliora quàm illa quæ à nobis expectari puto.
A. Si quæres, ego quid expectem: quoniam scriptum est à te de optimo Reipub. statu, cõ-
sequens esse videtur, vt scribas tu idem de legibus. sic enim fecisse video Platonem illum
tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Vísne 12
igitur, vt ille Crete cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, æstiuo, quemadmodum
describit, die, in cupressetis Gnosiorum, & spatiis. syluestribus crebrò insistens, interdum
acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputans: sic nos, in-
ter has procerissimas populos, in viridi opacáque ripa inambulantes, tum autem residen-
tes, quæramus iisdem de rebus aliquid vberius, quàm forensis vsus desiderat? A. Ego 13
verò ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et
rectè quidẽ: nam sic habetote, nullo in genere, disputando *honeste patefieri, quid sit homi
ni tributum natura: quantã vim rerum optimarum mens humana contineat: cuius mu-
neris colendi efficiendíque causa nati, & in lucem editi sumus: quæ sit coniunctio homi-
num, quæ naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis fons legum & iuris inueniri
potest. A. Nõ ergo à Prætoris edicto, vt plerique nunc: neque à XII tabulis, vt supe- 14
riores, sed penitus ex intima philosophia hauriendã iuris disciplinam putas? M. Non
enim id quæris hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caueamus in iure, aut quid de
quaque consultatione respondeamus. sit ista res magna, sicut est: quæ quondam à multis
claris viris, nunc ab vno summa authoritate & scientia sustinetur. sed nobis complectẽda
in hac disputatione tota causa est vniuersi iuris ac legum: vt hoc ciuile quod dicimus, in 15
paruum quendã & angustum locum cõcludatur. Natura enim iuris explicanda nobis est,
eáque ab hominis repetenda natura. considerãdæ leges, quibus ciuitates regi debeant. tum
hæc tractanda, quæ composita sunt & descripta, iura & iussa populorum. in quibus ne no-
stri quidem populi latebunt, quæ vocantur iura ciuilia. Q. Altè verò, & vt oportet, à
capite frater reperis quod quærimus: & qui aliter ius ciuile tradunt, nõ tam iustitiæ, quàm 16
litigandi tradunt vias. M. Non ita est, Quinte: ac potius ignoratio iuris litigiosa est,
quàm scientia. Sed hæc posterius, nunc iuris principia videamus. Igitur doctissimis viris
proficisci placuit à lege. haud scio an rectè: si modò, vt iidem definiũt, LEX est ratio sum-
ma, insita in natura, quæ iubet ea quæ facienda sunt, prohibétque contraria. Eadem ratio
cum est in hominis mente, confirmata & confecta lex est. Itaque arbitrantur prudentiam 17
esse legem: cuius ea vis sit, vt recte facere iubeat, vetet delinquere. eámque rem illi Græco
putant nomine, suum cuique tribuendo appellatam: ego nostro à legendo. nam vt illi æ-
quitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus. & propriũ tamen vtrunque legis est. Quod
si ita rectè dicitur (vt mihi quidem plerunque videri solet) à lege ducendum est iuris exor-
dium. ea est enim naturæ vis, ea mens ratióque prudentis, ea iuris atque iniuriæ regula. Sed 18
quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui
necesse erit: & eam legem, quæ scripto sancit quod vult aut iubendo, aut vetando, vt vul-
gus, appellare. Constituẽdi verò iuris, ab illa summa lege capiamus exordium, quæ seculis
omnibus antè nata est, quàm scripta lex vlla, aut quàm omnino ciuitas constituta.
Q. Commodius verò, & ad rationem instituti sermonis aptius. M. Vísne ergo ipsius 19
iuris ortum à fonte repetamus: quo inuento, non erit dubiũ quò sint hæc referenda quæ

quærimus? Q. Ego verò ita faciendum esse censeo. A. Me quoque ascribe fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius reipublicæ quã optimã esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis & seruandus status, omnésque leges accommodandæ ad illud ciuitatis genus: serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris à natura, qua duce nobis omnis est disputatio explicanda. A. Rectissimè: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Dásne igitur hoc nobis Pomponi (nam Quinti noui sẽtẽtiam de deorum immortalium vi, natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud verbum quo planius significem quod volo) naturã omnem diuinitus regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordienda est potissimùm. A. Do sanè, si postulas. etenim propter hunc concentum auium, strepitúmque fluminum, nõ vereor, condiscipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui cauẽdum est. solent enim (id quod virorum bonorum est) admodum irasci. nec verò ferent, si audierint, te primũ caput libri * optimi prodidisse, in quo scripsit, Nihil curare deũ, nec sui, nec alieni. A. Perge, quæso: nam id quod tibi concessi, quorsum pertineat, expecto. M. Non faciam longius: huc enim pertinet. Animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consiliũ, quẽ vocamus HOMINEM, præclara quadã conditione generatũ esse à summo DEO. Solum est enim ex tot animãtium generibus, atque naturis, particeps rationis & cogitationis: cum cætera sint omnia expertia. quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cælo atque terra, ratione diuinius? quæ cum adoleuit atque perfecta est, nominatur ritè sapientia. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eáque & in homine & in deo: prima homini cum deo rationis societas. inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. quæ cum sit lex, lege quoque consociati homines cum diis putandi sumus. Inter quos porrò est communio legis, inter eos communio iuris est: quibus autem hæc sunt inter eos communia, & ciuitatis eiusdem habendi sunt. Si verò iisdẽ imperiis & potestatibus parent, multo iam magis parent huic cælesti descriptioni, mentíque diuinæ, & præpotenti deo: vt iam vniuersus hic mundus, vna ciuitas, communis deorum atque hominum existimanda. Et quòd in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantóque præclarius, vt homines deorum agnatione & gente teneãtur. Nam cum de natura hominis quæritur, disputari solent, ˚nimirum ita sunt vt disputãtur, perpetuis cursibus, cõuersionibus cælestibus extitisse quandã maturitatem serendi generis humani: quod sparsum in terras atque satum, diuino auctũ sit animorũ munere. quanquã alia quibus cohærent, homines è mortali genere sumpserunt, quæ fragilia essent & caduca, animum esse ingeneratum à deo. ex quo verè vel agnatio nobis cum cælestibus, vel gens, vel stirps appellari potest. Itaque ex tot generibus nullũ est animal præter hominẽ, quod habeat notitiam aliquam Dei. ipsísque in hominibus nulla gens est, neque tam immansueta, neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret qualem habere deum deceat, tamen habẽdum sciat. Ex quo efficitur illud, vt is agnoscat deum, qui vnde ortus sit, quasi recordetur & agnoscat. Iam verò virtus eadem in homine ac deo est: neque alio vllo ingenio præterea. est autem Virtus nihil aliud, quàm in se perfecta, & ad summũ perducta natura. est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quæ tãdem esse potest propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum cõmoditates & vsus tantam rerum vbertatem natura largita est, vt ea quæ gignuntur, donata consultò nobis, non fortuitò nata videantur: nec solum ea quæ frugibus atque baccis, terræ fœtu profunduntur, sed etiam pecudes: quòd perspicuum sit, partim esse ad vsum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. Artes verò innumerabiles repertæ sunt docente natura: quam imitata ratio, res ad vitam necessarias solertia consecuta est. ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornauit, sed & sensus tanquam satellites attribuit ac nuntios, & rerum plurimarum obscuras nec satis ˚intelligentias enudauit, quasi fundamenta quædã scientiæ. Figurámque corporis habilem & aptam ingenio humano, dedit. nam cum cæteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit: & ad cæli, quasi cognationis

domiciliíque pristini cõspectum excitauit. tum speciem ita formauit oris, vt in ea penitus
reconditos mores effingeret. nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti su-
mus, loquuntur: & is qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse præter hominem
potest, indicat mores. cuius vim Græci norunt, nomen non habent. Omitto opportunita- 40
tes habilitatésque reliqui corporis: moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix
est humanæ maximè societatis. neque enim omnia sunt huius disputationis ac temporis:
& hunc locum satis, vt mihi videtur, in his libris quos legistis, expressit Scipio. Nunc quo-
niam hominem, quod principium reliquarũ rerum esse voluit, generauit & ornauit Deus,
perspicuum sit illud (ne omnia differantur) ipsam per se naturã longius progredi. quæ etiã 41
nullo docente, profecta ab iis, quorum ex prima & inchoata intelligẽtia genera cognouit,
cõfirmat ipsa per se rationem & perficit. A. Dii immortales, quàm tu longè iuris prin
cipia repetis: atque ita, vt ego non modo ad illa non properem, quæ expectabã à te de iure
ciuili: sed facile patiar, te hunc diem vel totum in isto sermone consumere. sunt enim hæc
maiora, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quàm ipsa illa, quorum hæc causa præ- 42
parantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omnium
quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius, quàm
planè intelligi, nos ad iustitiam esse natos: neque opinione, sed natura cõstitutum esse ius.
Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem coniunctionémque perspexeris. nihil
est enim vnum vni tam simile, tam par, quàm omnes inter nosmetipsos sumus. Quòd si 43
deprauatio consuetudinum, si opinionum varietas nõ imbecillitatem animorum torque-
ret & flecteret quocunque cœpisset, sui nemo ipse tam similis esset, quàm omnes sunt om
nium. Itaque quæcunque est hominis definitio, vna in omnes valet. quod argumenti satis
est, nullam dissimilitudinem esse in genere. quæ si esset, nõ vna omneis definitio cõtineret.
Etenim ratio, qua vna præstamus beluis, per quam coniectura valemus, argumẽtamur, re- 44
fellimus, disserimus, conficimus aliquid, concludimus, certè est communis: doctrina diffe-
rens, discendi quidẽ facultate par. Nam & sensibus eadẽ omnia comprehẽduntur, & ea quæ
mouent sensus, itidem mouent sensus omnium. quǽque in animis imprimũtur, de quibus
antè dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur. interprésque est mẽ
tis oratio, verbis discrepans, sententiis cõgruens. nec est quisquam gentis vllius, qui ducem 45
nactus, ad virtutem peruenire nõ possit. Nec solum in rectis, sed etiam in prauitatibus in-
signis est humani generis similitudo. nam & voluptate capiuntur omnes: quæ etsi est ille-
cebra turpitudinis, tamen habet quiddam simile naturalis boni. lenitate enim & suauitate
delectat: sic ab errore mentis tanquã salutare aliquid asciscitur. similíque inscitia mors fu-
gitur, quasi dissolutio naturæ: vita expetitur, quia nos in quo nati sumus, continet: dolor 46
in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quòd naturæ interitus videtur sequi.
propter honestatis & gloriæ similitudinem, beati, qui honorati sunt, videntur: miseri autẽ,
qui sunt inglorii. Molestiæ, lætitiæ, timores similiter omnium mentes peruagantur. Nec si
opiniones aliæ sunt apud alios, idcirco qui canem & felem vt deos colunt, non eadem su-
perstitione qua cæteræ gentes conflictantur. Quæ autem natio nõ comitatem, non beni- 47
gnitatem, non gratum animum, & beneficii memorem diligit? quæ superbos, quæ malefi-
cos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur? non odit? Quibus ex rebus cum omne ge
nus hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud extremum est, quòd rectè viuendi
ratio meliores efficit. quæ si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explice-
mus prius. A. Nos verò nihil: vt pro vtroque respondeam. M. Sequitur igitur, ad 48
participandum alium ab alio, cõmunicandúmque inter omnes, iustos natura esse factos.
Atque hoc in omni hac disputatione sic intelligi volo, quod dicam, naturam esse: tantam
autem esse corruptelam malæ consuetudinis, vt ab ea tanquam igniculi extinguãtur à na
tura dati, exoriantúrque & confirmentur vitia contraria. Quòd si quomodo est natura,
sic iudicio homines, humani (vt ait Poeta) nihil à se alienum putarent: coleretur ius æquè 49
ab omnibus. quibus enim ratio à natura data est, iisdem etiam recta ratio data est. ergo &
lex: quæ est recta ratio in iubendo & vetãdo. si lex, ius quoque. at omnibus ratio: ius igitur

datum est omnibus. Rectéque Socrates execrari cum solebat qui primus vtilitatem à na
tura seiunxisset. id enim querebatur, caput esse exitiorum omnium. Vnde enim illa
Pythagorea vox,

DE AMICITIA LOCVS.

50 Ex quo perspicitur, cum hanc beneuolentiam latè longè diffusam vir sapiens in aliquem
pari virtute præditum contulerit, tum illud effici, quod quibusdam incredibile videatur,
sit autem necessarium, vt nihilo sese plus quàm alterum diligat. quid enim est quod diffe-
rat, cum sint cuncta paria: quòd si interesse quippiam tantulum modo potuerit, etiam ami
citiæ nomen occiderit: cuius est ea vis, vt simul atque sibi aliquid quàm alteri maluerit,
51 nulla sit. Quæ præmuniũtur omnia reliquo sermoni disputationique nostræ, quo facilius
ius in natura esse positum, intelligi possit. de quo cum perpauca dixero, tum ad ius ciuile
veniam, ex quo hæc omnis est nata oratio. Q. Tu verò iam perpauca scilicet. ex his
enim quæ dixisti Attico, videtur mihi quidem certè ex natura ortum esse ius. A. An
mihi aliter videri possit: cum hæc iam perfecta sint, primum quasi muneribus deorum nos
52 esse instructos & ornatos. secundo autem, vnam esse hominum inter ipsos viuendi parem
cõmunémque rationem. deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia & beneuo-
lentia, tum etiam societate iuris contineri. Quæ cum vera esse, rectè (vt arbitror) concesse-
rimus, qui iam licet nobis, à natura leges & iura seiungere? M. Rectè dicis, & res se sic
habet. verùm philosophorum more, non veterum quidem illorum, sed eorum qui quasi
53 officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fusè olim disputabantur ac liberè, ea nunc articula-
tim desecta dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi
separatim hoc ipsum naturæ esse ius disputarint. A. Et scilicet tua libertas disserendi
amissa est. aut tu is es, qui in disputando non tuum iudiciũ sequare, sed authoritati aliorũ
pareas? M. Non semper, Tite: sed iter huius sermonis quod sit vides: ad respublicas
54 firmandas, & ad stabiliendas vires, sanãdos populos, omnis nostra pergit oratio. Quocirca
vereor cõmittere, vt non bene prouisa & diligenter explorata principia ponantur: nec ta-
men vt omnibus probentur, (nam id fieri non potest) sed vt eis qui omnia recta atque ho-
nesta, per se expetenda dixerunt: & aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod per
seipsum laudabile esset: aut certe nullum habendum magnum bonum, nisi quod verè lau-
55 dari sua sponte posset. His omnibus (siue in Academia vetere cum Speusippo, Xenocrate,
Polemone manserunt: siue Aristotelem & Theophrastum cum illis congruẽtes re, genere
docendi paulum differentes, sequuti sunt: siue vt Zenoni visum est, rebus non commutatis
immutauerunt vocabula: siue etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed iam tamẽ fra-
ctam & conuictam sectam secuti sunt, vt virtutibus exceptis atque vitiis, cætera in sum-
56 ma æqualitate ponerent) his omnibus hæc quæ dixi, probantur. sibi autem indulgenteis,
& corpori deseruienteis, atque omnia quæ sequantur in vita, quǽque fugiant, volupta-
tibus & doloribus ponderãteis, etiam si vera dicunt (nihil enim opus est hoc loco litibus)
in hortulis suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reipub. quoius partẽ nec
norunt vllam, nec vnquam nosse voluerunt, paulisper facessant rogemus: perturbatricem
57 autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Archesila & Carneade recẽtem, ex-
oremus vt sileat. Nam si inuaserit in hæc, quæ satis scitè nobis instructa & composita vi-
dentur, miras edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo,

Multa desunt.

Nam & in iis sine illius suffimentis expiati sumus. at verò scelerum in homines atque
impietatum, nulla expiatio est. itaque pœnas luunt non tam iudiciis, quæ quondam nus-
58 quam erant, hodie multifariam nulla sunt: vbi sunt tamen, persæpe falsa sunt, vt eos agi-
tent insectentúrque furiæ: non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientiæ,

fraudíſque cruciatu. Quòd ſi homines ab iniuria, pœna, non natura arcere deberet, quænā
ſolicitudo vexaret impios, ſublato ſuppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax
vnquam fuit, quin aut ob iniuriam à ſe commiſſum eſſe facinus, aut iuſti ſui doloris cau-
ſam aliquam fingere, defenſionémque facinoris, à natura iura* aliqua quæreret. quæ ſi ap- 59
pellare audent impii, quo tandem ſtudio colentur à bonis? Quòd ſi pœna, ſi metus ſup-
plicii, non ipſa turpitudo deterret ab iniurioſa facineroſáque vita, nemo eſt iniuſtus, aut
incauti potius habendi ſunt, improbi: tum autem qui nō ipſo honeſto mouemur, vt boni
viri ſimus, ſed vtilitate aliqua atque fructu, callidi ſumus, nō boni. Nam quid faciet is ho-
mo in tenebris, qui nihil timet niſi teſtem & iudicem? Quid in deſerto quo loco nactus, 60
quem multo auro ſpoliare poſſit imbecillum atque ſolum? Noſter quidem hic natura iu-
ſtus vir ac bonus etiā conloquetur, iuuabit, in viam deducet: is verò qui nihil alterius cau
ſa faciet, metietur ſuis commodis omnia: videtis, credo, quid ſit acturus. Quòd ſi negabit
ſe illi vitam erepturum, & aurum ablaturum, nunquā ob eam cauſam negabit, quòd etiam
id natura turpe iudicet: ſed quòd metuat ne emanet, id eſt ne malum habeat. O rem dignā 61
in qua non modo docti, etiam agreſtes erubeſcāt. Iam verò illud ſtultiſſimum, exiſtimare
omnia iuſta eſſe quæ ſcita ſint in populorū inſtitutis, aut legibus. Etiámne ſi quæ leges ſunt
tyrannorum? ſi triginta illi Athenis leges imponere voluiſſent, aut ſi omnes Athenienſes
delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæ leges iuſtæ haberentur? Nihilo credo ma
gis illa, quam Interrex* noſter tulit, vt Dictator quē vellet ciuium, indicta cauſa, impune 62
poſſet occidere. Eſt enim vnum ius, quo deuincta eſt ſocietas hominum, & quod lex cōſti-
tuit vna: quæ lex, eſt recta ratio imperandi atque prohibendi. quam qui ignorat, is eſt in-
iuſtus: ſiue eſt illa ſcripta vſpiam, ſiue nuſquam. Quòd ſi iuſtitia eſt obtemperatio ſcriptis
legibus inſtitutiſque populorum: & ſi (vt eidem dicūt) vtilitate omnia metienda ſunt, ne-
gleget leges, eáſque perrumpet ſi poterit, is qui ſibi eam rem fructuoſam putabit fore. Ita 63
fit, vt nulla ſit omnino iuſtitia, ſi neque natura eſt, & ea quæ propter vtilitatem conſtitui-
tur, vtilitate alia conuellitur. Atqui ſi natura cōfirmatura ius non erit, omnes virtutes tol-
lantur. Vbi enim liberalitas? vbi patriæ charitas? vbi pietas? vbi aut bene merēdi de altero,
aut referendæ gratiæ voluntas poterit exiſtere? Nam hæc naſcuntur ex eo quòd natura
propenſi ſumus ad diligendos homines: quod fundamentū iuris eſt. Neque ſolum in ho- 64
mines obſequia, ſed etiam in deos cerimoniæ, religionéſque tolluntur. quas non metu, ſed
ea coniunctione, quæ eſt homini cum Deo, conſeruandas puto. Quòd ſi populorū iuſſis, ſi
principum decretis, ſi ſententiis iudicum, iura cōſtituerentur: ius eſſet latrocinari, ius adul-
terare, ius teſtamenta falſa ſupponere, ſi hæc ſuffragiis, aut ſcitis multitudinis probarētur.
Quæ ſi tanta poteſtas eſt ſtultorum ſententiis atque iuſſis, vt eorum ſuffragiis, rerum na- 65
tura vertatur, cur non ſanciunt, vt quæ mala pernicioſáque ſunt, habeantur pro bonis ac
ſalutaribus? aut cur cum ius ex iniuria lex facere poſſit, bonum eadem facere non poſſit
ex malo? Atqui nos legem bonā à mala nulla alia, niſi naturæ norma, diuidere poſſimus.
Nec ſolum ius & iniuria naturā diiudicatur, ſed omnino omnia honeſta & turpia. nam &
communis intelligentia nobis notas res efficit, eáſque in animis noſtris inchoauit, vt ho- 66
neſta in virtute ponantur, in vitiis turpia. Ea autem in opinione exiſtimare, non in natura
poſita, dementis eſt. nam nec arboris, nec equi virtus quæ dicitur (in quo abutimur nomi-
ne) in opinione ſita eſt, ſed in natura. quod ſi eſt, honeſta quoque & turpia, natura diiudi-
canda ſunt. Nam ſi opinione vniuerſa virtus, eâdem eius etiam partes probarentur. quis
igitur prudentem, & (vt ita dicam) catum non ex ipſius habitu, ſed ex aliqua re externa in 67
dicet? Eſt enim virtus, perfecta ratio, quod certè in natura eſt. igitur omnis honeſtas eodē
modo. Nam vt vera & falſa, vt conſequentia & contraria, ſua ſponte, non aliena iudican-
tur: ſic conſtans & perpetua ratio vitæ, quæ virtus eſt, itémque inconſtantia, quod eſt vitiū,
* ſua natura probatur. Nos ingenia iuuenum non item ad ingenia: natura virtutes & vi-
* tia, quæ exiſtunt ab ingeniis, iudicabuntur. an ea non aliter? honeſta & turpia non ad na- 68
turam referri neceſſe erit? Quod laudabile bonū eſt, in ſe habeat quod laudetur neceſſe eſt.
ipſum enim bonum non eſt opinionibus, ſed natura. nam ni ita eſſet, beati quoque opi-

nione essent. quo quid dici potest stultius? Quare cum & bonum & malum natura iudice-
tur, & ea sint principia naturæ: certè honesta quoque & turpia simili ratione diiudicanda,
69 & ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum varietas, hominumque dis-
sensio: & quia non idem cõtingit in sensibus, & hos natura certos putamus: illa quæ aliis
sic, aliis secus, nec iisdem semper vno modo videntur, ficta esse ducimus. quod est longè a-
liter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena de-
prauat, non multitudinis consensus abducit: at verò animis omnes tenduntur insidiæ, vel
70 ab iis quos modo enumeraui, qui teneros & rudes cum acceperunt, inficiunt, & flectunt vt
volunt: vel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni, voluptas:
malorum autem mater omnium. quoius blanditiis corrupta quæ natura bona sunt, quia
dulcedine hæc & scabie carent, non cernuntur satis. Sequitur (vt conclusa mihi iam hæc
sit omnis oratio) id, quod ante oculos ex iis est quæ dicta sunt: & ius, & omne honestũ sua
71 sponte esse expetendum. Etenim omnes viri boni ipsam æquitatem, & ius ipsum amant:
nec est viri boni, errare, & diligere quod per se non sit diligendum. Per se igitur ius est expe
tendum & colendum. Quòd si ius est, etiam iustitia: sin ea, reliquæ quoque virtutes per
se colendæ sunt. Quid liberalitas? gratuitáne est an mercenaria? si sine præmio benigna est,
gratuita: si cum mercede, conducta. nec est dubiũ quin is qui liberalis benignúsve dicitur,
72 officium non fructum sequatur. Ergo eadem iustitia nihil expetit præmii, nihil pretii: per
se igitur expetitur. Eadémque omnium virtutum causa atque sententia est. atque etiam si
emolumentis non sua sponte virtus expenditur, vna erit virtus quæ malitia rectissimè di-
cetur. Vt enim quisque ad suum commodum refert quæcunque agit, ita minimè est vir
bonus: vt qui virtutem præmio metiũtur, nullam virtutem nisi malitiã putent. Vbi enim
73 beneficus, si nemo alterius causa benignè facit? vbi gratus, si non eum ipsi cernunt grati
quoi referunt gratiã? vbi illa sancta amicitia, si nõ ipse amicus per se amatur toto pectore,
vt dicitur? qui etiam deserendus & abiiciendus est, desperatis emolumẽtis & fructibus. quo
quid potest dici immanius? Quòd si amicitia per se colenda est, societas quoque hominũ,
& æqualitas, & iustitia per se expetenda. quod ni ita est, omnino iustitia nulla est. id enim
74 iniustissimum ipsum est, iustitiæ mercedem quærere. Quid verò de modestia, quid de tem
perantia, quid de continentia, quid de verecundia, pudore, pudicitiáque dicemus? infamiæ-
ne metu non esse petulantes, an legum & iudiciorum? Innocentes ergo & verecundi sunt
vt bene audiant, & vt rumorem bonum colligant. erubescunt pudici etiam loqui de pudi-
citia. Ac me istorum philosophorum pudet, qui nullum vitiũ vitare, nisi iudicio ipso no-
75 tatum putant. Quid enim? possumus eos qui à stupro arcentur, infamiæ metu, pudicos di-
cere, cum ipsa infamia propter rei formidinem consequatur? nam quid aut laudari ritè,
aut vituperari potest, si ab eo natura recesserit, quod aut laudandum aut vituperandũ pu-
tes? An corporis prauitates, si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis: animi defor
mitas non habebit? cuius turpitudo ipsis vitiis facillimè percipi potest. Quid enim fœdius
76 auaritia? quid immanius libidine? quid contemptius timiditate? quid abiectius tarditate &
stultitia dici potest? Quid ergo? eos qui singulis vitiis excellũt, aut etiam pluribus, propter
damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miseros esse dicimus: an propter vim, turpi-
tudinémque vitiorum? Quod item ad contrariam laudem in virtutem dici potest. Postre-
mò si propter alias res virtus expetitur: melius esse aliquid, quàm virtutem, necesse est. Pe-
77 cuniámne igitur? an honores? an formam? an valetudinem? quæ & cum adsunt, perparua
sunt: & quãdiu adfutura sint, certũ sciri nullo modo potest. an (quod turpissimum dictu est)
voluptatem? at in ea quidem spernenda & repudiãda, virtus vel maximè cernitur. Sed vi-
detísne quanta series rerum sententiarúmque sit, atque vt ex alio alia nectantur? quin la-
bebar longius nisi me retinuissem. Q. Quò tandem? libenter enim frater, ad istã ora-
78 tionem tecum prolaberer. M. Ad finem bonorum, quò referuntur, & quoius apiscẽdi
causa sunt facienda omnia. Q. Controuersam rem, & plenam dissensionis inter do-
ctissimos. M. Sed aliquando tamen iudicandam. A. Quî istud fieri potest, A. Gel-
lio mortuo? Q. Quid tandem id ad rem? A. Quoniam Athenis audite ex Phæ-

dro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum pro Consule ex Prætura in Græciam
venisset, Athenis philosophos qui tum erant, in locum vnũ conuocasse: ipsisque magno- 79
pere authorem fuisse, vt aliquando controuersiarum aliquem facerent modum. quòd si
essent eo animo vt nollent ætatem in litibus conterere, posse rem cõuenire: & simul ope-
ram suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid conuenire. M. Ioculare istud
quidem Pomponi, & à multis sæpe derisum: sed ego planè vellem me arbitrum inter an-
tiquam Academiam & Zenonem datum. A. Quo tandem istuc modo? M. Quia 80
de re vna solùm dissident: de cæteris mirificè congruunt. A. Ain' tandem? vnáne est
solùm dissensio? M. Quæ quidem ad rem pertineat vna quippe quum antiqui omnes,
quod secundum naturam esset quo iuuaremur in vita, bonũ esse decreuerint: hic nisi quod
honestum esset, putarit bonum. A. Paruam verò cõtrouersiam dicis, at non, quæ di-
rimat omnia. M. Probè quidem sentis, si re ac nõ verbis dissiderent. A. Ergo as- 81
sentiris Antiocho familiari meo. magistro enim nõ audeo dicere, quocũ vixi, & qui me ex
nostris penè cõuellit hortulis, deduxítque in Academiã perpauculis passibus. M. Vir iste,
fuit ille prudens & acutus, & in suo genere perfectus: mihique (vt scis) familiaris: cui tamẽ
ego assentiar in omnibus néene, mox videro: hoc dico, controuersiam totam istam posse
sedari. A. Quin istud tandem vides? M. Quia si vt Chius Aristo dixit, solum bo- 82
num esse diceret quod honestum esset, malúmque quod turpe, cæteras res omnes planè pa
res, ac ne minimum quidẽ vtrum adessent an abessent interesse: valde à Xenocrate & Ari-
stotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essétque inter eos de re maxima, & de omni
viuendi ratione dissensio. nunc verò cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixe-
rant, hic solum bonum dicat: itémque dedecus, illi summum malum, hic solum diuitias, 83
valetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilita-
tem, dolorem, incõmodas, non malas: sentit idem quod Xenocrates, quod Aristoteles: lo-
quitur alio modo. Ex hac autem non rerum sed verborum discordia, cõtrouersia est nata
de finibus: in qua quoniam vsucapionem XII tabulæ intra quinque pedes esse noluerũt,
depasci veterem possessionem Academiæ ab hoc acuto homine nõ sinemus: nec Manilia 84
lege singuli, sed nos tres arbitri fineis regemus. Q. Quámnam igitur sententiam di-
cimus? M. Requiri placere terminos quos Socrates pepigerit, iísque parere. Q. Præ-
clarè, frater, iam nunc à te verba vsurpantur ciuilis iuris & legum. quo de genere expecto
disputationem tuam. nam ista quidem magna diiudicatio est, vt ex te ipso sæpe cognoui.
Sed certè ita res se habent, vt ex natura viuere, summum bonum sit, id est, vita modica & 85
apta virtute perfrui: aut naturam sequi, & eius quasi lege viuere, id est, nihil quantũ in ipso
sit prætermittere, quo minus ea quæ natura postulet, cõsequatur, quod inter hæc velit vir-
tute tanquã lege viuere. Quapropter hoc diiudicari nescio an vnquam, sed hoc sermone
certe nõ potest: si quidem id quod suscepimus, perfecturi sumus. A. At ego huc decli-
nabam, nec inuitus. Q. Licebit aliàs: nunc id agamus quod cœpimus: quum præser- 86
tim ad id nihil pertineat hæc de summo malo bonóque dissensio. M. Prudentissimè,
Quinte, dicis. nam quæ à me adhuc dicta sunt, *

Nonnulla desunt.

Q. nec Lycurgi leges, neque Solonis, neque Charõdæ, neque Zaleuci, nec nostras XII
tabulas, nec plebiscita desydero: sed te existimo eum populis, tum etiam singulis hodierno
sermone leges viuẽdi & disciplinã daturum. M. Est huius verò disputationis, Quinte,
proprium id quod expectas, atque vtinam esset etiã facultatis meæ. sed profectò ita se res 87
habet, vt quoniam vitiorum emendatricem legem esse oportet, cõmendatricémque virtu
tum, ab ea, viuendi doctrina ducatur. Ita fit mater omnium bonarum rerum sapientia: à
quoius amore, Græco verbo PHILOSOPHIA nomẽ inuenit. qua nihil à diis immor-
talibus vberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est. hæc enim
vna nos cum cæteras res omnes, tum quod est difficillimum docuit, nosmetipsos nosce- 88

remus. cuius præcepti tanta vis, tanta sententia est, vt ea non homini cuipiã, sed Delphico deo tribueretur. nam qui se ipse norit, primùm aliquid se habere sentiet diuinum: ingenium in se suum sicut simulacrum aliquod dedicatum putabit, tantóque munere deorum semper dignum aliquid & faciet & sentiet: & cum se ipse perspexerit, totúmque tentarit, intelliget quemadmodum à natura subornatus in vitam venerit, quantáque instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendámque sapientiam: quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit: quibus illustratus, sapientia duce, bonum virum, & ob eam ipsam causam cernat se beatũ fore. Nam cum animus, cognitis perceptísque virtutibus, à corporis obsequio indulgẽtiáque discesserit, voluptatémque sicut labem aliquã decoris oppresserit, omnémque mortis dolorísque timorem effugerit: societatémque charitatis coniecerit cum suis, omnésque natura coniunctos, suos duxerit, cultúmque deorum, & purã religionem susceperit, & exacuerit illam, vt oculorũ, sic ingenii aciem ad bona deligenda, & reiicienda contraria, quæ virtus ex prouidendo est appellata Prudentia: quid eo dici aut cogitari poterit beatius? Idémque quum cælum, terras, maria, rerúmque omnium naturam perspexerit, eáque vnde generata, quò recurrant, quãdo, quomodo obitura, quid in iis mortale & caducum, quid diuinum æternúmque sit viderit, ipsúmque ea moderantem & regentem penè prehenderit, seséque non vnis circundatum mœnibus popularem alicuius definiti loci, sed ciuem totius mundi quasi vnius vrbis agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu & cognitione naturæ, Dii immortales, quàm se ipse noscet, quod Apollo præcepit Pythius? quàm contemnet? quàm despiciet? quàm pro nihilo putabit ea, quæ vulgo ducuntur amplissima? Atque hæc omnia quasi sepimento aliquo vallabit, disserẽdi ratione, veri & falsi iudicandi scientia, & arte quadam intelligendi quid quanque rem sequatur, & quid sit cuique contrariũ. Cúmque se ad ciuilem societatem natum senserit, nõ solum illa subtili disputatione sibi vtendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros, qua præcepta salutis & laudes aptè ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare à flagitio, consolari possit afflictos, factáque & consulta fortium & sapientum cum improborum ignominia sempiternis monumentis prodere. quæ cum tot res tantæque sint, quæ inesse in homine perspiciantur ab iis, qui se ipsi velint nosse, earum parens est educatrixque Sapientia. A. Laudata quidem à te grauiter & verè. sed quorsus hoc pertinet? M. Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi iam sumus, quæ tanta esse volumus. non enim erunt, nisi ea fuerint, vnde illa manãt, amplissima. deinde facio & libẽter, &(vt spero) rectè, quòd eam, cuius studio teneor, quǽque me eum, quicunque sum, effecit, non possum silentio præterire. A. Vero facis & meritò & ipse, fuitque id (vt dicis) in hoc sermone faciendum.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIB. II.

SED vísne, quoniam & satis iam ambulatum est, & tibi aliud dicẽdi initium sumendũ est, locũ mutemus? & in insula, quæ est in Fibreno (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sanè quidem. nam illo loco libentissimè soleo vti, siue quid mecum ipse cogito, siue aut scribo, aut lego. A. Equidẽ qui nunc potissimum huc venerim, satiari non queo: magnificásque villas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus verò aquarum, quos isti Nilos & Euripos vocant, quis non, cum hæc videat, inriserit? Itaque, vt tu paulò antè de lege & de iure disserens, ad naturam referebas omnia: sic in his ipsis rebus, quæ ad requietem animi delectationémque quæruntur, natura dominatur. quare antea mirabar (nihil enim his in locis nisi saxa & montes cogitabam: itaque vt facerẽ, & orationibus inducebat tuis, & versibus) sed mirabar, vt dixi, te tam valde hoc loco delectari: nũc contrà miror, te, cum Roma absis, vsquam potius esse. M. Ego verò, cum licet plureis dies abesse, præsertim hoc tem-

pore anni, & amœnitatē hanc & salubritatem sequor: rarò autem licet. Sed nimirum me alia quoque causa delectat, quæ te non attingit ita. A. Quæ tandem ista causa est? M. Quia si verum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei, germana patria. hinc enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic gens, hic maiorum multa vestigia. Quid plura? hanc vides villam, vt nūc quidem est, lautius ædificatam patris nostri studio. qui cum esset infirma valetudine, hic ferè ætatem egit in literis. sed hoc ipso in loco quum auus vi- 5
ueret, & antiquo more parua esset villa, vt illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. Quare inest nescio quid, & latet, in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus vir Ithacam vt videret, immortalitatem scribitur repudiasse. A. Ego verò tibi istam iustam causam puto, cur huc libētius venias, atque hunc locum diligas. quin ipse verè dicam, sum illi villæ amicior modò factus, at- 6
que huic omni solo, in quo tu ortus & procreatus es. mouemur enim nescio quo pacto, locis ipsis, in quibus eorum quos diligimus aut admiramur, adsunt vestigia. Me quidem ipse illæ nostræ Athenæ non tam operibus magnificis, exquisitisque antiquorum artibus delectant, quàm recordatione summorum virorum, vbi quisque habitare, vbi sedere, vbi disputare sit solitus: studiosèque eorum etiam sepulchra contemplor. Quare istum, vbi tu 7
es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula pene mea tibi ostendisse. A. Equidem me cognosse admodū gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paulò antè dixisti, hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse vestram? nunquid duas habetis patrias? ẽstne vna illa, patria communis? nisi fortè sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego mehercule & illi & 8
omnibus municipibus duas esse censeo patrias: vnam naturæ, alterā ciuitatis: vt ille Cato, cum esset Tusculi natus, in P.R. ciuitatem susceptus est: ita, cum ortu Tusculanus esset, ciuitatem Romam habuit: alteram loci patriam, alteram iuris: vt vestri Attici, prius quàm Theseus eosdem migrare ex agris, & in astu quod appellatur, omneis se conferre iussit, & Sunii erāt iidem & Attici: sic nos & eam patriam ducimus vbi nati, & illam qua excepti 9
sumus. Sed necesse est, charitatem eam præstare, qua R.P. nomen vniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. dulcis autem nō multo secus est ea quæ genuit, quàm illa quæ excepit. Itaque ego hanc meam esse patriam, prorsus nunquam negabo: dum illa sit maior, & hæc in ea contineatur. A. Rectè igitur Magnus ille noster me audiente, posuit in iudicio, cum pro 10
Ampio tecum simul diceret, rempublicā nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quòd ex eo duo sui conseruatores extitissent: vt iam videar adduci, hanc quoque quæ te procreauit, esse patriam tuam. Sed ventum in insulam est. hac verò nihil est amœnius. vt enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapidéque dilapsus, citò in vnum confluit, & tantum complectitur, quod satis 11
sit modicæ palæstræ, loci: quo effecto, tanquam id habuerit operis ac muneris, vt hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem: & quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Lirémque multò gelidiorem facit. nec enim vllū hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserim, vt vix pede tentare id possim. quod in Phædro Platonis facit Socrates. M. Est verò ita. sed tamen huic amœnitati, 12
quam ex Quinto sæpe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit.

Q. Est ita vt dicis. caue enim putes Attici nostri Emathio platanisq; illis quicquā esse præclarius. Sed si videtur, cōsidamus hic in vmbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Præclarè exigis, Quinte: at ego effugisse arbitrabar, & tibi horum nihil deberi potest. Q. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem.

M. A Ioue Musarum primordia, 13
sicut in Aratio carmine orsi sumus. Q. Quorsum istuc? M. Quia nūc itidem ab eodem, & à cæteris Diis immortalibus sunt nobis agēda primordia. Q. Optimè verò, frater, & fieri sic decet. M. Videamus igitur rursus prius quàm aggrediamur leges singulas, vim naturámque legis: ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur in-

terdum errote sermonis:ignoremúsque vim sermonis eius,quo iuta nobis definiẽda sunt.
14 Q. Sanè quidẽ hercle.& est ista recta docẽdi via. M. Hanc igitur video sapiẽtissimorũ
fuisse sententiã,legem neque hominũ ingeniis excogitatã,nec scitũ aliquod esse populorũ:
sed æternũ quiddã,quod vniuersum mundũ regeret imperandi prohibendíque sapiẽtia.Ita
principem legẽ illam & vltimã,mentem esse dicebãt,omnia ratione aut cogẽtis,aut vetan
15 tis Dei.ex qua illa lex,quam Dii humano generi dederunt,rectè est laudata:est enim ratio
ménsque sapientis ad iubendũ & ad deterrendum idonea. Q. Aliquotiẽs iam iste locus
à te tactus est: sed antè quàm ad populares leges venias, vim istius cælestis legis explana,si
placet,ne æstus nos cõsuetudinis absorbeat,& ad sermonis morẽ vsitati trahat. A. A par
uis enim,Quinte,didicimus, SI IN IVS VOCAT, ATQVE EAT, eiusmodi le- *
16 ges alias nominare: sed verò intelligi sic oportet,& hæc & alia iussa ac vetita populorum,
vim non habere ad recte facta vocandi,& à peccatis auocandi.quæ vis nõ modo senior est
quàm ætas populorũ & ciuitatũ, sed æqualis illius cælum atque terras tuentis & regentis
Dei.Neque enim esse mens diuina,sine ratione potest:nec ratio diuina nõ hanc vim in re-
ctis prauísque sanciendis habere.Nec quia nusquã erat scriptum,vt cõtra omnes hostium
17 copias in ponte vnus assisteret,à tergóque pontẽ interscindi iuberet,idcirco minus Cocli-
tem illã rem gessisse tantã,fortitudinis lege atque imperio putabimus.Nec si regnãte Sex.
Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris,ideirco nõ contra illã legem sempiter-
nam Sex.Tarquinius,vim Lucretiæ Tricipitini filiæ attulit.Erar enim ratio profecta à re-
rum natura,& ad recte faciendũ impellẽs,& à delicto auocãs:quæ nõ tum denique incipit
18 lex esse cum scripta est,sed tum cũ orta est.orta est autẽ simul cum mẽte diuina.quãobrem
lex vera atque princeps apta ad iubendum & ad vetandum,ratio est recta summi Iouis.

Q. Assentior,frater,vt quod est rectũ,verum quoque sit:neque cum literis,quibus scita
scribũtur,aut oriatur,aut occidat. M. Ergo vt illa diuina mẽs,summa lex est:item quod
in homine est,perfectũ in mente sapientis.quæ sunt autẽ variè,& ad tempus descripta po-
pulis,fauore magis quàm re,legum nomẽ tenent. Omnem enim legẽ,quæ quidẽ rectè lex
19 appellari possit,esse laudabilem,quibusdã talibus argumentis docent.Constat profecto ad
salutem ciuiũ,ciuitatúmque incolumitatẽ,vitámque hominum & quietam & beatam,in-
uentas esse leges:eósque qui primùm eiusmodi scita sanxerint,populis ostendisse ea se scri
pturos atque laturos, quibus illi ascriptis susceptísque homines honesti beatíque viuerẽt.
quæ cum ita cõposita sanctáque essent,eas LEGES videlicet nominarẽt. Ex quo intelligi
20 par est,eos qui perniciosa & iniusta,populis iussa descripserint: cum contrà fecerint quam
polliciti professíque sint,quiduis potius tulisse quàm leges. vt perspicuũ esse possit,in ipso
nomine legis interpretãdo,inesse vim & sententiã iusti,& vim legendi. Quæro igitur à te,
Quinte(sicut illi solẽt)quo si ciuitas careat, ob eam ipsam causam quòd eo careat pro ni-
hilo habenda sit,id éstne numerandũ in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege au-
21 tem carens ciuitas éstne ob ipsum habẽda nullo loco? Q. Dici aliter nõ potest. M. Ne-
cesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid quòd
multa perniciose,multa pestiferè sciscuntur in populis,quæ non magis legis nomen attin
gunt,quàm si latores aliqua concessu suo sanxerunt? nam neque medicorũ præcepta dici
verè possent,siquæ inscii imperitíque pro salutaribus mortifera conscripserint: neque in
22 populo lex,cuiquoimodi fuerit illa,etiam si perniciosum aliquid populus acceperit. Ergo
est lex,iustorũ iniustorúmque distinctio,ad illam antiquissimã & rerum omnium principẽ
expressa naturam:ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiũt,
defendunt,ac tuentur bonos. Q. Præclarè intelligo:nec verò iam aliam esse vllam le-
gem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur Tutias & A- *
23 puleias leges nullas putas? Q. Ego verò ne Liuias quidem. M. Et rectè, quæ præ-
sertim vno versiculo senatus,puncto tempòris sublatæ sint. lex autem illa,cuius vim ex-
plicaui, neque tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis, videlicet
quæ nunquã abrogentur? M. Certè si modò acceptæ à duobus vobis erunt. sed vt vir
doctissimus fecit Plato,atque idem grauissimus philosophorum omnium,qui princeps de

republica conscripsit, idémque separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendum, vt
prius quàm ipsam legem recitem, de eius legis laude dicam: quòd idem & Zaleucum & 14
Charondam fecisse video: cum quidem illi non studii & delectationis, sed reipublicæ cau-
sa leges ciuitatibus suis scripserint. Quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis puta-
uit esse, persuadere aliquid, non omnia vi ac minis cogere. Q. Quid, quòd Zaleucum
istum negat vllũ fuisse Timæus? M. At Theophrastus, author haud deterior, mea qui-
dem sententia, meliorem multi nominant: commemorant verò ipsius ciues nostri clien-
tes Locri. sed siue fuit, siue non fuit, nihil ad rem: loquimur quod traditũ est. Sit igitur hoc 15
iam à principio persuasum ciuibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos:
eáque quæ gerantur, eorum geri ditione atque numine, eosdémque optimè de genere ho-
minum mereri: & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate
colat religiones, intueri: piorúmque & impiorum habere rationem. His enim rebus imbu-
tæ mentes haud sanè abhorrebunt ab vtili, & à vera sentẽtia. Quid est enim verius, quàm 16
neminem esse oportere tam stultè arrogantem, vt in se rationem & mentem putet inesse,
in cælo mundóque non putet? aut vt ea quæ vix summa ingenii ratione comprehendat,
nulla ratione moueri putet? Quem verò astrorum ordines, quem dierum noctiúmque vi-
cissitudines, quem mensium temperatio, quem quæ gignuntur nobis ad fruendum, nõ gra
tum esse cogunt, hunc hominem omnino numerari neque decet. Cúmque omnia quæ ra- 17
tionem habent, præstent iis quæ sint rationis expertia, nefásque sit dicere vllam rem præ-
stare naturæ, omnium rerum rationem inesse in ea confitendum est. Vtiles esse autem has
opiniones quis neget: cum intelligat quàm multa firmentur iureiurando, quantæ salutis
sint fœderum religiones, quàm multos diuini supplicii metus à scelere reuocarit, quámque
sancta sit societas ciuium inter ipsos, Diis immortalibus interpositis, tum iudicibus, tum 18
testibus. Habes legis procemium. sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo verò, frater,
& in hoc admodum delector, quòd in aliis rebus aliísque sentẽtiis versaris atque ille. nihil
enim tam dissimile, quàm vel ea quæ antè dixisti, vel hoc ipsum legis exordium: vnum
illud mihi videris imitari, orationis genus. M. Vellem fortasse. quis enim id potest, aut
vnquam poterit imitari? Nam sententias interpretari perfacile est: quod quidem ego face- 19
rem, nisi planè esse vellem meus. quid enim negotii est, eadem prope verbis iisdem cõuersa
dicere? Q. Prorsus assentior: verum vt modo tute dixisti, te esse malo tuum. Sed iam
exprome, si placet, istas leges de religione. M. Expromam equidem vt potero. Et quo-
niam & locus & sermo familiaris est, legum leges voce proponam. Q. Quidnam id
est? M. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca vt in veteribus ex is sacratis- 20
que legibus: & tamen quo plus authoritatis habeant, paulò antiquiora quàm hic sermo
est. Eum morem igitur cum breuitate (si potuero) consequar. Leges autem à me eden-
tur non perfectæ, nam esset infinitum: sed ipsæ summæ rerum sententiæ. Q. Ita verò
necesse est, quare audiamus. M.

AD DIVOS ADEVNTO CASTE.

PIETATEM ADHIBENTO.

OPES AMOVENTO.

QVI SECVS FAXIT, DEVS IPSE VINDEX ERIT.

SEPARATIM NEMO HABESSIT DEOS.

NEVE NOVOS, SED NE ADVENAS, NISI PVBLICE ADSCITOS, PRIVATIM COLVNTO. 21

CONSTRVCTA A PATRIBVS DELVBRA IN VRBIBVS HABENTO.

LVCOS IN AGRIS HABENTO.

ET LARVM SEDES, RITVS FAMILIAE, PATRVMQVE SERVANTO.

DIVOS ET EOS QVI COELESTES SEMPER HABITI, COLVNTO.

ET OLLOS, QVOS ENDO COELO MERITA VOCAVERINT, HERCVLEM, LIBERVM, AESCVLAPIVM, CASTOREM, POLLVCEM, QVIRINVM.

AST OLLA PROPTER QVAE DATVR HOMINI ASCENSVS IN COELVM, MENTEM, VIRTVTEM, PIETATEM, FIDEM, EA-
32 RVMQVE LAVDVM DELVBRA SVNTO.
NEC VLLA VITIORVM SACRA SOLENNIA OBEVNTO.
FERIIS IVRGIA AMOVENTO.
EASQVE IN FAMVLIS (OPERIBVS PATRATIS) HABENTO.
ITAQVE VT ITA CADAT, IN ANNVIS ANFRACTIBVS DESCRIPTVM ESTO.
CERTASQVE FRVGES, CERTASQVE BACCAS SACERDOTES PVBLICE LIBANTO, CERTIS SACRIFICIIS AC DIEBVS.
ITEMQVE ALIOS ADDES, HVBERTATEM LACTIS FOETVRAEQVE SERVANTO. *
IDQVE NE COMITI POSSIT AD EAM REM, RATIONEM CVRSVS ANNVOS, SACERDOTES FINIVNTO.
33 QVAEQVE QVOIQVE DIVO DECORAE, GRATAE SINT HOSTIAE, PROVIDENTO.
DIVISQVE ALIIS SACERDOTES, OMNIBVS PONTIFICES, SINGVLIS FLAMINES SVNTO.
VIRGINESQVE VESTALES IN VRBE CVSTODIVNTO IGNEM FOCI PVBLICI SEMPITERNVM.
QVOQVE HAEC PRIVATIM ET PVBLICE MODO RITV QVAE FIANT DISCVNTO IGNARI A PVBLICIS SACERDOTIBVS.
EORVM AVTEM DVO GENERA SVNTO: VNVM, QVOD PRAESIT CEREMONIIS ET SACRIS: ALTERVM, QVOD INTERPRETETVR FATIDICORVM ET VATVM EFFATA INCOGNITA, QVOM SENATVS POPVLVSQVE ASCIVERIT.
34 INTERPRETES AVTEM IOVIS OPTIMI MAXIMI PVBLICI AVGVRES SIGNIS ET AVSPICIIS POSTEA VIDENTO.
DISCIPLINAM TENENTO.
SACERDOTESQVE VINETA VIRGETAQVE ET SALVTEM POPVLI AVGVRANTO.
QVIQVE AGENT REM DVELLI, QVIQVE POPVLAREM, AVSPICIVM PRAEMONENTO.
OLLIQVE OBTEMPERATO.
DIVORVMQVE IRAS PROVIDENTO.
EISQVE APPARENTO.
COELIQVE FVLGVRA REGIONIBVS RATIS TEMPERANTO.
VRBEMQVE ET AGROS ET TEMPLA LIBERATA ET EFFATA HABENTO.
35 QVAEQVE AVGVR INIVSTA, NEFASTA, VITIOSA, DIRA DEFIXERIT, INRITA INFECTAQVE SVNTO.
QVIQVE NON PARVERIT, CAPITALE ESTO.
FOEDERVM, PACIS, BELLI, INDVCIARVM ORATORVM, FOECIALES IVDICES II SVNTO.
BELLA, DISCEPTATIO, PRODIGIA, PORTENTA, AD HETRVSCOS ARVSPICES, SI SENATVS IVSSERIT, DEFERVNTO.
HETRVRIAQVE PRINCIPES DISCIPLINAM DOCETO.
QVIBVS DIVIS CREVERINT, PROCVRANTO: IDEMQVE FVLGVRA ATQVE OBSTITA PIANTO.
NOCTVRNA MVLIERVM SACRIFICIA NE SVNTO, PRAETER OLLA QVAE PRO POPVLO RITE FIANT.

NEVE QVEM INITIANTO, NISI, VT ASSOLET, CERERI, GRAECO SACRO.
SACRVM COMMISSVM, QVOD NEQVE EXPIARI POTERIT, 36
IMPIE COMMISSVM EST.
QVOD EXPIARI POTERIT, PVBLICI SACERDOTES EXPIANTO.
LVDIS PVBLICIS, QVOD SINE CVRRICVLO ET SINE CERTATIONE CORPORVM FIAT, POPVLAREM LAETITIAM IN CANTV, ET FIDIBVS ET TIBIIS MODERANTO.
EAMQVE CVM DIVVM HONORE IVNGVNTO.
EX PATRIIS RITIBVS OPTVMA COLVNTO.
PRAETER IDAEAE MATRIS FAMVLOS, EOSQVE IVSTIS DIEBVS, NEQVIS STIPEM COGITO.
SACRVM SACROVE COMMENDATVM QVI CLEPSERIT RAPSERITQVE, PARRICIDA ESTO.
PERIVRII POENA DIVINA, EXITIVM: HVMANA, DEDECVS. 37
INCESTVM PONTIFICES SVPREMO SVPPLICIO SANCIVNTO.
IMPIVS NE AVDETO PLACARE DONIS IRAM DEORVM.
CAVTE VOTA REDDVNTO.
POENA VIOLATI IVRIS ESTO.
NE QVIS AGRVM CONSECRATO.
AVRI, ARGENTI, EBORIS SACRANDI MODVS ESTO.
SACRA PRIVATA PERPETVA MANENTO.
DEORVM MANIVM IVRA SANCTA SVNTO.
HOS LETO DATO DIVOS HABENTO.
SVMPTVM IN OLLOS LVCTVMQVE MINVVNTO.

A. Conclusa quidem est à te magna lex sanè quàm breuiter:& vt mihi quidem videtur, 38
non multum discrepat ista constitutio religionum à legibus Numæ, nostrísque moribus.
M. An censes, cum in illis de R.P. libris persuadere videatur Aphricanus, omnium rerũ
publicarum nostrã veterem illam fuisse optimã, nõ necesse esse optumæ reip. leges dare cõ
sentaneas? A. Imò prorsus ita censeo. M. Ergo adeò expectatæ leges, quæ genus illud
optimum R.P. contineant: & siquæ fortè à me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra 39
R.P. nec fuerint: tamen erant fere in more maiorum, qui tum, vt lex, valebat. A. Suade
igitur, si placet, istam ipsam legem, vt ego vt & tu rogas possim edicere. M. An tandem,
Attice, nõ es edicturus aliter? A. Prorsus maiorẽ quidem rem nullã sciscam aliter: in mi-
noribus, si voles, remittã hoc tibi. M. Atque mea quidẽ sentẽtia est: at, ne longũ fiat, vi-
dete. A. Nunc quidẽ: quid enim agere malumus? M. Castè iubet lex adire ad deos, ani 40
mo videlicet in quo sunt omnia. nec tollit castimoniã corporis. sed hoc oportet intelligi,
cum multũ animus corpori præstet, obseruetúrq; vt casta corpora adhibeantur, multo esse
in animis id seruandũ magis. nã incestum vel aspersione aquæ, vel dierũ numero tollitur:
animi labes, nec diuturnitate vanescere, nec manibus vllis elui potest. Quòd autem pie-
tatẽ adhiberi, opes amoueri iubet: significat pietatẽ gratam esse Deo, sumptũ esse remouẽ- 41
dum. quid est enim, cum paupertatẽ diuitiis etiam inter homines esse æqualẽ velimus, cur
eam sumptu ad sacra addito deorũ aditu arceamus? præsertim cum ipsi Deo nihil minus
gratum futurũ sit, quàm nõ omnibus patêre ad se placãdum & colendum viam. Quòd
autẽ non iudex, sed Deus ipse vindex constituitur, præsentis pœnæ metu religio cõfirmari
videtur. Suósq; deos, aut nouos, aut alienigenas coli cõfusionẽ habet religionũ: & ignotas 42
ceremonias non à sacerdotibus, nõ à patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi pa-
ruerint ipsi. Patrum delubra esse in vrbibus cẽseo. nec sequor Magos Persarũ, quibus au-
thoribus Xerxes inflãmasse templa Græciæ dicitur, quòd parietibus includerẽt Deos, qui-
bus omnia deberẽt esse patẽtia ac libera: quorúmq; hic mundus omnis templũ esset & do-

43 mus.melius Græci atque nostri,qui vt augerent pietatem in Deos,easdem illos vrbes,quas nos,incolere voluerunt.affert enim hæc opinio religionem vtilem ciuitatibus: siquidem & illud bene dictum est à Pythagora doctissimo viro, TVM MAXIME & pietatẽ & religionem versari in animis,cum rebus diuinis operam daremus.Et quod Thales,qui sapientissimus in septem fuit,Homines existimare oportere,Deos omnia cernere,Deorum
* omnia esse plena:fore enim omnes castiores,veluti quo * infans esset maximè religiosus.
44 Est enim quadam opinione species Deorum in oculis,nõ solum in mentibus. Eandémque rationem luci habẽt in agris. Neque ea quæ à maioribus prodita est,cum dominis, cum famulis posita in fundi villǽque conspectu religio patrum, repudianda est. Iam ritus familiæ patrúmque seruari, id est quoniã antiquitas proximè accedit ad Deos, à Diis quasi traditam religionem tueri. Quòd autem ex hominum genere consecratos sicut
45 Herculem & cæteros,coli lex iubet:indicat omnium quidem animos immortales esse: sed fortium bonorúmque,diuinos. Bene verò, quòd mens, pietas, virtus, fides consecratur manu *: quarum omnium Romæ dedicata publicè templa sunt: vt illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis conlocatos putent.

Multa desunt.

Nam illud vitiosum Athenis,quòd Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadẽte, fecerunt Contumeliæ fanum & impudentiæ. Virtutes enim non vitia consecrare decet. * L
46 aráque vetus in Palatio,Febris:& altera Exquiliis Malæ Fortunæ, detestat * .quæ omnia O eiusmodi repudianda sunt.Quòd si fingenda nomina, vice poetæ potius,vincendi, atque C potiundi,statassandi:cognomináque statoris,& inuicti Iouis:rerúmque expetendarum no V mina,Salutis,Honoris,Opis,Victoriæ.Quoniámque expectatione rerum bonarum erigi- S tur animus, rectè etiam Spes à Calatino consecrata est. Fortuna quæ sit vel huiusce diei. COR
47 nam valet in omnes dies.vel respiciens ad opem ferendam, vel forum, in quo incerti casus significãtur magis,vel primigeniam à gignendo.comes tum. * feriarum festorúmque RVP. dierum ratio,in liberis requietem habet litium & iurgiorum:in seruis,operum & laborũ: quas compositio anni cõferre debet & ad perfectionem opera rusticorum. Quod tempus vt sacrificiorum libamenta seruentur,fœtúsque pecorum, quæ dicta in lege sunt,dili-
48 genter habenda ratio intercalandi est.quod institutum peritè à Numa,posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Iam illud ex institutis pontificum & aruspicum nõ mutandum est,quibus hostiis immolandum cuique Deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus,cui fœminis. Plures autem Deorum omnium singuli singulorum sacerdotes,& respondendi iuris,& confitẽdarum religionum facultatem afferunt. Cúmque Vesta quasi focus vrbis, vt Græco nomine est appellata, quod nos propè idem Græcum in-
49 terpretatum nomen tenemus, * conspexa sit,ei colendæ virgines præsint, vt aduigiletur facilius ad custodiam ignis: & sentiant mulieres in natura fœminarũ omnem castitatem pati. Quod sequitur verò,non solum ad religionem pertinet, sed etiã ad ciuitatis statũ, vt sine his qui sacris publicè præsunt, religioni priuatæ satisfacere non possint. Continet enim R.P.consilio,& authoritate optimatium semper populum indigere. Descriptióque
50 sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos Deos alii constituti, qui sacris præsint solennibus: ad interpretanda alii prædicta vatum: neque multorum, ne esset infinitum: neque vt ea ipsa quæ suscepta publicè essent, quisquã extra collegium nosset. Maximum autem & præstantissimum in republica ius est Augurum, & cum authoritate coniunctum. neque verò hoc, quia sum ipse Augur, ita sentio, sed quia sic existimari nos est necesse. Quid enim maius est, si de iure quærimus,
51 quàm posse à summis imperiis, & summis potestatibus comitatus, & concilia vel insti-
* tuta dimittere, vel habita rescindere? quid grauius, quàm rem susceptam dirimi si vnus Augur ALIVM dixerit? quid magnificentius, quàm posse decernere vt magistratu se abdicent Consules? quid religiosius, quàm cum populo, cum plebe agendi ius aut dare,

aut non dare? quid, leges non iure rogatas tollere? vt * etiã decreto collegii? vt Liuias cõ
silio Philippi Consulis & Auguris? nihil domi, nihil militiæ per magistratus gestum sine 52
eorum authotitate posse cuiquam probari? A. Age, iam ista video, fateórque esse ma-
gna. sed est in collegio vestro inter Marcellũ & Appium optimos Augures magna dissen-
sio. nam eorum ego in libros incidi, cum alteri placeat auspicia ista ad vtilitatẽ esse Rei-
publicæ composita, alteri disciplina vestra quasi diuinare videatur prorsus posse. Hac tu
de re quæro quid sentias. M. Egóne? diuinationem, quam Græci manticen appellant, 53
esse censeo. & huius hanc ipsam partem, quæ est in auibus cæterísque signis disciplinæ no-
stræ. quod quum summos Deos esse concedamus, corúmque mente mundum regi, & eo-
rundem benignitatẽ hominũ consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarũ osten-
dere: non video cur esse diuinationẽ negem. Sunt autem ea quæ posui, ex quibus id quod
volumus efficitur & cogitur. Iam verò permultorum exemplorũ & nostra plena est Res-
publica, & omnia regna, omnésque populi, cunctǽque gentes, Augurum prædictis multa 54
incredibiliter vera cecidisse: neque enim Poletis, neque Melampodis, neque Mopsi, neque
Amphiarai, neque Chalcantis, neque Heleni tantum nomẽ fuisset: neque tot nationes id
ad hoc tempus retinuissent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximéque Pisida-
rum, nisi vetustas ea certa esse docuisset. nec verò Romulus noster auspicatò vrbem con-
didisset: neque Accii Nauii nomen memoria floreret tam diu, nisi omnes hi multa ad ve- 55
ritatem admirabilia dixissent. sed dubium non est quin hæc disciplina & ars Augurum
euanuerit iam & vetustate & negligentia. Ita neque illi assentio, qui hanc scientiam negat
vnquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam nunc putat. Quæ mihi videtur
apud maiores fuisse duplex: vt ad Reipub. tempus nonnunquam, ad agendi consilium sæ-
pissimè pertineret. A. Credo hercle ita esse, istíque rationi potissimum assentior: sed
redde cætera. M. Reddã verò, & si potero, breui. Sequitur enim de iure belli. in quo 56
& suscipiendo & gerendo, & deponendo, ius vt plurimum valet, & fides. horúmque vt pu-
blici interpretes essent, lege sancimus. Iam de Aruspicum religione, de expiationibus, &
procurationibus satis illa ne * in ipsa lege dictum puto. A. Assentior, quoniã omnis
hæc in religione versatur oratio. M. At verò quod sequitur, quo modo aut tu assen-
tiare, aut ego reprehendam, sanè quæro, Tite. A. Quid tandem id est? M. De no- 57
cturnis sacrificiis mulierum. A. Ego verò assentior, excepto præsertim in ipsa lege so
lenni sacrificio ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus Eumolpidǽque vestri, & augu
sta illa mysteria, si quidem sacra nocturna tollimus? nõ enim P. R. sed omnibus bonis, fir-
mísque populis leges damus. A. Excipis, credo, illa quibus ipsi initiati sumus. M. Ego
verò excipiam. nam mihi cum multa eximia diuináque videntur Athenæ tuæ peperisse, 58
atque in vita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti imma-
níque vita exculti ad humanitatem & mitigati sumus: initiáque vt appellãtur, ita re vera
principia vitæ cognouimus. Neque solum cum lætitia viuendi rationem accepimus, sed
etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat in nocturnis, poetæ indi-
cant Comici. qua licentia Romæ data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam
libidinem intulit, quò ne imprudentiam quidem oculorum adiici fas fuit? A. Tu verò 59
istam Romæ legem rogato, nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostra igitur reuertor,
quibus profectò diligentissimè sanciendũ est, vt mulierum famam multorum oculis lux
clara custodiat, initientúrque eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere seueri-
tatem maiorum Senatus vetus authoritas de Bacchanalibus, & Consulum, exercitu ad-
hibito, quæstio animaduersióque declarat. Atque omnia nocturna (ne nos duriores fortè
videamur) in media Græcia Diagõdas Thebanus lege perpetua sustulit. nouos verò Deos, 60
& in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes facetissimus poeta veteris
comœdiæ vexat, vt apud eum Sabazius, & quidam alii Dii de peregrinis iudicati è ciui-
tate eiiciantur. Publicus autem sacerdos imprudentiam * consilio expiatam metu li- *
beret: audaciam in * admittendis religionibus fœdis damnet, atque impiam iudicet.

Iam ludi publici quoniam sunt cauea, circóque diuisi, sint corporum certationes cursu, 61

61 & pugilatione,luctatione, curriculísque equorum vsque ad certam victoriam circo con-
stitutis:cauea,cantu,voce,ac fidibus & tibiis,dummodo ea moderata sint vt lege præscri-
bitur. Assentior enim Platoni,nihil tam facilè in animos teneros, atque molles influere,
quàm varios canendi sonos: quorum dici vix potest quanta sit vis in vtranque partem.
nanque & incitat languentes,& languere facit excitatos:& tum remittit animos, tum cō
62 trahit. Ciuitatúmque hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum vocum conseruare
modum.quarum mores lapsi ad mollitiem,pariter sunt immutati cum cantibus;aut hac
dulcedine corrupteláque deprauati,vt quidam putāt: aut cum seueritas eorum ob alia vi-
tia cecidisset,tum fuit in auribus animísque mutatis etiam huic mutationi locus.Quam-
obrem ille quidem sapiētissimus vir Græciæ,longéque doctissimus,valde hanc labem ve-
63 tetur. Negat enim mutari posse musicas leges sine immutatione legum publicarum: ego
autem nec tam valde id timendum,nec planè contemnendum puto. Illa quidem quæ so-
lebant quondam compleri seueritate iocunda Liuianis & Næuianis modis, nunc vt eadē
exultent,ceruices oculósque pariter cum modorum flexionibus torqueāt. Grauiter olim
ista vindicabat vetus illa Græcia : longè prouidens quàm sensim pernicies illapsa ciuium
animos,malis studiis malísque doctrinis repente totas ciuitates euerteret. Siquidē illa se-
64 uera Lacedæmon neruos iussit, quòd plures quàm septem haberet, in Timothei fidibus
inde * Deinceps in lege est,vt de ritibus patriis colantur optimi.de quo cum consulerēt
Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent: oraculum editū
est,eas quæ essent in more maiorum.quò cum iterum venissent, maiorúmque morem di-
xissent sæpe esse mutatum, quæsissentque quem morem potissimum sequerentur è variis:
65 respondit, optimum. Et profecto ita est,vt id habēdum sit antiquissimum,& Deo proxi-
mum,quod sit optimū. Stipem sustulimus, nisi eam quā ad paucos dies propriam Idææ
matris excepimus.implet enim superstitione animos,& exhaurit domos. Sacrilego pœ
na est:neque ei soli qui sacrum abstulerit,sed etiam ei qui sacro commendatum. quod &
nunc multis fit in fanis.Alexander in Cilicia deposuisse apud Solem in delubro pecuniam
66 dicitur: Atheniensis Clisthenes, Iunoni Samiæ, ciuis egregius,cum rebus timeret suis, fi-
liarum dotes credidit. Sed iam de periuriis: de incesto nihil sanè hoc quidem loco dispu-
tandum est. Donis impii,ne placare audeant Deos, Platonem audiant, qui vetat dubi-
tare qua sit mente futurus Deus,cum vir nemo bonus ab improbo se donari velit. Dili-
gentia votorum satis in lege dicta est,ac voti sponsio,qua obligamur Deo. Pœna verò
67 violatæ religionis,iustam recusationem non habet.Quid ego hic sceleratorum vtar exem
plis,quorum plenæ tragœdiæ? quæ ante oculos sunt,ea potius attingantur.Etsi hæc com
memoratio,vereor ne supra hominis fortunam esse videatur: tamen quoniam mihi ser-
mo est apud Deos,nihil reticebo:volámque hoc,quod loquar,Diis immortalibus gratum
potius videri quàm graue. * Omnia tum perditorum ciuium scelere,discessu meo,reli-
68 gionum iura polluta sunt, vexati nostri lares familiares, in eorum sedibus exædificatum
templū Licentiæ:pulsus à delubris is qui illa seruarat. circunspicite celeriter animo(nihil
enim attinet quenquam nominari)qui sint rerum exitus consecuti. Nos qui illam custo-
dem vrbis omnibus ereptis nostris rebus ac perditis violari ab impiis passi non sumus,
eámque ex nostra domo,in ipsius patris domum detulimus,iudicia Senatus, Italiæ, gen-
tium denique omnium conseruatæ patriæ consecuti sumus.quo quid accidere potuit ho-
69 mini præclarius? Quorum scelere religiones tum prostratæ afflictǽq; sunt partim ex illis
distracti,ac dissipati iacent: qui verò ex his & horum scelerum principes fuerant, & præ-
ter cæteros in omni religione impii, non solum vita cruciati, atque dedecore, verumetiā
sepultura,& iustis exequiarum caruerunt. Q. Equidē ista agnosco frater,& meritas diis
gratias ago:sed nimis sæpe secus aliquāto videmus euadere. M. Nō enim,Quinte,rectè
70 existimamus quæ pœna diuina sit:nos opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera
cernimus: morte,aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione iudicii hominum,
miserias ponderamus.quæ fateor humana esse,& multis bonis viris accidisse. Sceleris est
pœna tristis:& præter eos euentus qui sequuntur, per se ipsa maxima est.Vidimus qui nisi

odiſſent patriam,nunquã nobis inimici fuiſſent,ardentes cum cupiditate, tum metu,tum
conſcientia: quid agerent modo timentes,viciſſim contemnentes religiones, iudicia per-
rupta ab iiſdem,corrupta hominum non deorum. Reprimam iam me, nec inſequar lon- 71
gius,eóque minus,quo plus pœnarum habeo,quàm petiui.tantum pœna merui * duplicẽ
pœnam eſſe diuinam,quod conſtaret ex vexandis viuorum animis,& ea fama mortuorũ:
vt eorum exitium & iudicio viuorum & gaudio comprobetur. Agri autem ne conſe-
crentur,Platoni prorſus aſſentior,qui(ſi modo interpretari potuero)his ferè verbis vtitur,
» Terra igitur,vt focus,domicilium ſacrum deorum omnium eſt.Quocirca ne quis iterum 72
» idem conſecrato. Aurum autem & argentũ in vrbibus, & priuatim & in fanis inuidioſa
» res eſt.Tum ebur ex inanimo corpore extractũ, haud ſatis caſtum donum Deo. Nam æs
» atque ferrum duelli inſtrumenta,non fani. Ligneum autem quodque voluerit vno è ligno
» dedicato:itémque lapideum in delubris cõmunibus. Textile, nec operoſius quàm mulie-
» ris opus menſtruum. Color autem albus præcipuè decorus Deo eſt,cum in cæteris,tum
» maximè in textili.Tincta verò abſint,niſi à bellicis inſignibus.Diuiniſſima autem dona, 73
» aues ſunt & formæ ab vno pictore,vno abſolutæ die. Itémque cætera huius exempli do-
na ſunto.Hæc illi placent:ſed ego cætera non tam reſtrictè præfinio,vel hominum vitiis,
vel ſubſidiis temporum victus.Terræ cultum ſegniorem ſuſpicor fore ſi ad eam tuendam
fertóque ſubiiciendam,ſuperſtitionis aliquid acceſſerit. A. Habeo iſta: nunc de ſacris
perpetuis,& de manium iure reſtat. M. O miram memoriã Pomponi tuam, at mihi
iſta exciderant. A. Ita credo,ſed tamẽ hoc magis eas res & memini,& expecto,quòd 74
ad Pontificium ius,& ad ciuile pertinent. M. Verò:& apertiſſima ſunt iſtis de rebus &
reſponſa & ſcripta multa: & ego in hoc omni ſermone noſtro quod ad cunque legis ge-
nus me diſputatio noſtra deduxerit, tractabo quoad potero, eius ipſius generis ius ciuile
noſtrum:ſed ita,locus vt ipſe notus ſit,ex quo ducatur quæque r * ars iuris: vt nõ difficile
ſit,qui domo ingeni poſſit moueri, * quæcunque noua cauſa conſultatióve acciderit,eius
tenere ius,cum ſcias à quo ſit capite repetendum. Sed iuriſconſulti,ſiue erroris obiiciendi 75
cauſa,quo plura & difficiliora ſcire videantur:ſiue,quod ſimilius veri eſt,ignoratione do-
cendi(nam non ſolum ſcire aliquid artis eſt,ſed quædam ars etiam docẽdi)ſæpe quod po-
ſitum eſt in vna cognitione,id in infinita diſpertiũtur:velut in hoc ipſo genere,quàm ma
gnum illud Scæuolæ faciunt Pontifices ambo,& iidem iuris peritiſſimi? At,inquit Publii
filius,ex patre audiui,Pontificem bonum neminem eſſe,niſi qui ius ciuile cognoſceret. To- 76
túmne? quid ita? quid enim ad Pontificem de iure parietum,aut aquarum, * aut vllo om-
nino? Ergo quod cum religione coniunctum eſt:id autem quantulum eſt? de ſacris credo,
de votis,de feriis,de ſepulchris,& ſiquid eiuſmodi eſt.Cur igitur hæc tanta facimus, cum
cætera perparua ſint:de ſacris autem(qui locus patet latius)hæc ſit vna ſententia, vt con-
ſeruentur, & deinceps familiis prodantur: &(vt in lege poſui) perpetua ſint ſacra? His po- 77
ſitis,hæc iura,Pontificum authoritate,conſecuta ſunt,vt ne morte patriſſamiliâs ſacrorũ
memoria occideret:iis eſſent ea adiuncta,ad quos eiuſdẽ morte pecunia venerit. Hoc vno
poſito,quod eſt ad cognitionem diſciplinæ ſatis,innumerabilia naſcuntur,quibus implẽ-
tur iuriſconſultorum libri.quæruntur enim qui aſtringantur ſacris. Hæredum cauſa iu-
ſtiſſima eſt. nulla eſt enim perſona quæ ad vicem eius, qui è vita emigrarit, propius acce-
dat.Deinde,qui morte teſtamentóve eius tantundem capiat,quantum omnes hæredes: id 78
quoque ordine.eſt enim ad id quod propoſitum eſt accommodatum. Tertio loco,ſi nemo
ſit hæres,qui de bonis,quæ eius fuerint cum moritur, vſu ceperit plurimũ. Quarto,ſi ne-
mo ſit qui vllam rem ceperit de creditoribus eius qui plurimum ſeruet.Extrema illa per-
ſona eſt,vt is,qui ei qui mortuus ſit,pecuniam debuerit,neminíque eam ſoluerit, perinde
habeatur quaſi eam pecuniam ceperit.Hæc nos à Scæuola didicimus,non ita deſcripta ab 79
antiquis.Nam illi quidem his verbis docebãt,tribus modis ſacris aſtringi.hæreditate:aut,
ſi maiorẽ partem pecuniæ capiat: aut, ſi maior pars pecuniæ legata eſt, ſi inde quippiam
ceperit.Sed Pontificem ſequamur.Videtis igitur omnia pendere ex vno illo,quòd Ponti-
fices pecuniam ſacris coniungi volunt: iiſdémque ferias, & ceremonias adſcribendas pu-

80 tant. Atque etiam dant hoc Scæuolæ, quod est, partitio * vt si in testamento, vt deducantur, scriptum non sit, ipsique minus ceperint, quàm omnibus hæredibus relinquatur, sacris ne alligentur. In donatione, hoc idem secus interpretantur. Et quod paterfamiliâs in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, approbauit, ratum est. quod eo insciente factũ est, si id is non approbat, ratum non est. His propositis quæstiunculæ multæ nascuntur,
81 quas qui non intelligat, si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat. Veluti si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur, ac pòst de eius hæredibus aliquis exegisset pro sua parte, id quod ab eo cuius ipse hæres esset, prætermissum fuisset: eáque pecunia non minor esset facta cum superiore exactione, quàm hæredibus omnibus esset relicta, qui eam pecuniã exegisset solum, sine cohæredibus, sacris alligari. Quin etiam cauent, vt cui plus legatum sit,
82 quàm sine religione capere liceat, is per æs & libram hæredes testamenti soluat: propterea quòd eo loco res est, ita soluta hæreditate, quasi ea pecunia legata non esset. Hoc ego loco multísque aliis, quæro à vobis Scæuolæ Pontifices Maximi, & homines meo quidem iudicio acutissimi, quid sit quod ad ius Pontificium ciuile adpetatis. Ciuilis enim iuris sciẽtia Pontificium quodam modo tollitis. Nam sacra cum pecunia, Pontificũ authoritate, nulla lege coniuncta sunt. Itaque si vos tantũmodo Pontifices essetis, pontificalis mane-
83 ret authoritas: sed quòd idem iuris ciuilis estis peritissimi, hac scientia illa eluditis: Placuit P. Scæuolæ, & Coruncano Pontificibus Maximis, idémque cæteris, eos qui tantundem ea perent, quantum omnes hæredes, sacris alligari. Habeo ius Pontificium: quid huc accessit ex iure ciuili: partitionis caput, scriptum cautè, vt centum numi deducerentur. Inuenta est ratio cur pecunia, sacrorum molestia liberaretur. Quòd si hoc, qui testamentum fa-
84 ciebat, cauere noluisset, admonet iurisconsultus hic quidem, ipse Mutius Pontifex, idem vt minus capiat, quàm omnibus hæredibus relinquatur. Super * dicebãt, quicquid cepisset, astringi. Rursus sacris liberãtur. Hoc verò nihil ad Pontificium ius, & è medio est iure ciuili, vt per æs & libram hæredem testamenti soluant: & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is cui legatum est, stipulatus est id ipsum quod legatum est, vt ea
85 pecunia ex stipulatione debeatur. sitque ea non

*

doctum hominem sanè cuius fuit Actius perfamiliaris, sed mensem credo extremum anni, vt veteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietati esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulchrorum, vt extra sacra & gentem inferri fas negent esse, idque apud maiores nostros A. Torquatus in gente Po-
86 pilia iudicauit. Nec verò tam Denicales, quæ à nece appellatæ sunt, quia residentur mortui, quàm cæterorum cælestium quieti dies, FERIAE nominarẽtur, nisi maiores eos qui ex hac vita migrassent, in deorũ numero esse voluissent. * eas in eos dies cõferre ius, vt ne * ipsius, neque publicæ feriæ sint: totáque huius iuris compositio pontificalis, magnam religionem ceremoniámque declarat. Neque necesse est edisseri à nobis, quæ finis funestæ familiæ, quod genus sacrificii lare veruecibus fiat, quemadmodum os reiectum terræ obte-
87 gatur, quǽque in porca confracta iura sint, quo tempore incipiat sepulchrum esse, & religione teneatur. At mihi quidem antiquissimum sepulturæ genus illud fuisse videtur, quo apud Xenophontem Cyrus vtitur. Redditur enim terræ corpus, & ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. eodémque ritu in eo sepulchro, quod procul ad fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus: gentémque Corneliam vsque ad
88 memoriam nostram hac sepultura scimus esse vsam. C. Marii sitas reliquias apud Anienẽ dissipari iussit Sylla victor, acerbiore odio incitatus, quàm si tam sapiens fuisset quàm fuit vehemens: quod haud scio an timens, suo corpori posset accidere, primus è patritiis Corneliis igni voluit cremari. Declarat etenim Ennius de Aphricano,

HIC EST ILLE SITVS.
verè:nam SITI dicuntur ii,qui conditi sunt. nec tamen eorũ antè sepulchrum est,quàm
iusta facta,& corpus incẽsum est.Et quod nunc communiter in omnibus sepultis * peni- 89
tus,humati dicantur,id erat proprium tum in iis quos humus iniecta contegeret.eúmque
morem ius Pontificale confirmat. nam prius quàm in os iniecta gleba est, locus ille, vbi
crematum est corpus,nihil habet religionis:iniecta gleba tum & * illis humatus est,& se-
pulchrum vocatur.ac tum denique multa religiosa iura complectitur.Itaque in eo qui in
naue necatus,deinde in mare proiectus esset,decreuit P.Mutius,familiam puram.quòd os
supra terram nõ extare * ,porcam hæredi esset. C. Cotta censet habẽdas triduum ferias, 90
& porco fœmina piaculum dare.si in mari mortuus esset,eadem, * præter piaculum & fe
rias. A. Video quæ sint in Pontificio iure,sed quæro & quidnã sit in legibus. M. Pauca
sanè,Tite,&,vti arbitror,non ignota vobis.sed ea non tam ad religionem spectant,quàm
ad ius sepulchrorum.HOMINEM MORTVVM,inquit lex in XII.IN VRBE
NE SEPELITO, NEVE VRITO. credo,vel propter ignis periculum.Quod au 91
tem addit,NEVE VRITO,indicat nõ qui vratur sepeliri,sed qui humetur. A. Quid
qui in vrbe sepulti sunt,clari viri? M. Credo,Tite,fuisse, aut eos quibus hoc ante hanc
legem,virtutis causa tributum est, vt Publicolæ,vt Tuberto, quod eorum posteri iure te-
nuerunt:aut eos,siqui hoc,vt Fabritius,virtutis causa soluti legibus consecuti sunt: sed in
vrbe sepeliri,lex vetat.sic decretum à Pontificũ collegio,non esse ius in loco publico fieri 92
sepulchrum.Nostis extra portam Collinã,ædem Honoris.aram in eo loco fuisse memo-
riæ proditum est. ad eam cum lamina esset inuenta, & in ea scriptum, * MINA HO-
NORIS, ea causa fuit, ædis huius dedicandæ. sed cum multa in eo loco sepulchra fuis-
sent,exarata sunt.statuit enim collegium, locum publicum nõ potuisse priuata religione
obligari.Iam cætera in XII, minuendi sumptus,lamẽtationésque funeris,translata sunt 93
de Solonis ferè legibus. HOC PLVS,inquit, NE FACITO.

ROGVM ASCIA * NE POLITO. nostis quæ sequũtur.discebamus enim pueri
duodecim, vt carmen necessariũ, quas iam nemo discit. Extenuato igitur sumptu tribus
riciniis, & * vinculis purpuræ,& decem tibicinibus,tollit etiam lamentationem.

MVLIER GENAS NE CARPITO, NEVE LESSVM FVNERIS
ERGO HABETO.Hoc veteres interpretes Sex. AElius, L. Acilius non satis intelli-
gere se dixerunt,sed suspicari,vestimẽti aliquod genus funebris. Lælius LESSVM quasi 94
lugubrem eiulationem, vt vox ipsa significat. quod eo magis iudico verum esse, quia lex
Solonis idipsum vetat. Hæc laudabilia, & locupletibus ferè cum plebe communia. quod
quidem maxime è natura est,tolli fortunæ discrimẽ in morte.Cætera item funebria, qui-
bus luctus augetur,duodecim sustulerunt.

HOMINI,inquit, MORTVO NE OSSA LEGITO, QVO POST FV-
NVS FACIAT. excepit bellicam,peregrinámque mortem.Hæc præterea sunt in le- 95
gibus de vnctura, quæ seruilis vnctura tollitur,omnísque circumpotatio.quæ & rectè tol
luntur:neque tollerentur,nisi fuissent. * ne sumptuosa respersio,ne longæ coronæ:nec a-
cerræ prætereantur. Illa iam significatio est,laudis ornamẽta ad mortuos pertinere,quòd
coronam virtute partam,& ei qui peperisset,& eius parenti, sine fraude esse lex impositã
iubet.Credóque quod erat factitatum,vt * vni plura fierent,lectíque plures sternerentur: 96
id quoque ne fieret, lege sanctum est. qua in lege cum esset, NEVE AVRVM AD-
DITO, quàm humanè excipiat. QVOI AVRO DENTES VINCTI ES-
SET * A, SI IM CVM ILLO SEPELIET, VRETVE, SE FRAV-
DE ESTO. & simul illud videtote,aliud habitum esse, sepelire & vrere. Duæ sunt præ-
terea leges de sepulchris : quarum altera priuatorum ædificiis, altera ipsis sepulchris ca-
uet. Nam quod rogum bustúmve nouum vetat propius sexaginta pedes adici ædes alie- 97
nas,inuito domino,incendium * veretur acerbum. quod autem ἡρῷον, id est vestibulum
sepulchri,bustúmve vsucapi vetat,tuetur ius sepulchrorum. Hæc habemus in duodecim,
sanè secundum naturam, quæ norma legis est: reliqua sunt in more. Funus vt indicatur.

siquid ludorum * domúsque funeris, vtatur accenso, atque lictoribus. Honoratorum vi-
rorum laudes in concione memorentur, easque etiã ad cantus, * ad tibicinem prosequã-
98 tur. Cui nomen NENIAE, quo vocabulo etiam Græci cantus lugubres nominant.
Q. Gaudeo, nostra iura ad naturam accõmodari, maiorúmque sapientia admodum de-
lector. M. Sed credo Quinte, vt cæteri sumptus, sic etiam sepulcrorum modum rectè
requiri. quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulcro vides.
Q. Credo, minimã olim istius rei fuisse cupiditatem: alioqui multa extarẽt ampla ma-
99 iorum. M. Nostræ quidem legis interpretes, quo capite iubẽtur, sumptus & luctum re-
mouere à Deorum manium iure, intelligunt, in primis sepulcrorum magnificentiã esse
minuendam. Nec hæc à sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam & Athenis
iam ille mos, à Cecrope, vt aiunt, permansit, corpus terra humãdi. quam * cum proximi
fecerant, obductáque terra erat, frugibus obserebatur: vt sinus & gremium quasi matris,
100 mortuo tribueretur: solum autem frugibus expiatum, vt viuis redderetur. Sequebantur
epulæ, quas inirent propinqui coronati: apud quas de mortui laude, cum *, ni quid veri
erat prædicatum (nam mentiri nefas habebatur) at * iusta cõiecta erant. Posteaquam, vt
scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera & lamentabilia cepissent, Solonis lege sublata
sunt. quam legem eisdem propè verbis nostri Decemviri in decimam tabulam coniece-
101 runt. Nam de tribus ricinus, & * pleraque illa, Solonis sunt: de lamẽtis verò expressa ver-
bis sunt, MVLIER GENAS NE CARPITO, NEVE LESSVM FVNE-
RIS ERGO HABETO. de sepulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quàm
ne quis ea deleat, néve alienum inferat. pœnáque est, SI QVIS BVSTVM, (nam id pu
to appellari TYMBON) AVT MONVMENTVM, inquit, AVT COLVM-
NAM VIOLARIT, DEIECERIT, FREGERIT. Sed pòst aliquãto, propter
has amplitudines sepulcrorum, quas in Ceramico videmus, lege sanctum est, ne quis se-
102 pulcrum faceret operosius, quàm quod decẽ homines effecerint triduo. Neque id opere
tectorio exornari, nec Hermas hos, quos vocant, licebat imponi: nec de mortui laude, nisi
in publicis sepulturis: nec ab alio, nisi qui publicè ad eam rem constitutus esset, dici lice-
bat. Sublata etiam erat celebritas virorum, ac mulierum, quo lamentatio minueretur. ha
bet enim luctum concursus hominum. quocirca Pittacus omnino accedere quenquam
103 vetat in funus aliorum. Sed ait rursus idem Demetrius, increbuisse eam funerũ sepulcro-
rúmque magnificentiã, quæ nunc ferè Romæ est, quam consuetudinem lege minuit ipse.
Fuit enim hic vir, vt scitis, non solum eruditissimus, sed etiam ciuis è R.P. maximè, tuen-
dæque ciuitatis peritissimus.) iste igitur sumptus minuit non solum pœnã, sed etiam tem-
pore: ante lucem enim iussit efferri. Sepulcris autẽ nouis finiuit modum. nam super ter-
104 ræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis ne altiorem, aut mensam,
aut labellum: & huic procurationi certum magistratum præfecerat. Hæc igitur Atheniẽ-
ses tui. sed videamus Platonem, qui iusta funerum reicit ad interpretes religionum: quem
nos morem tenemus. de sepulcris autem dicit hæc, Vetat ex agro culto, eóve qui coli pos-
sit, vllam partem sumi sepulcro: sed quæ natura agri tantummodo efficere possit, vt mor-
tuorum corpora sine detrimento viuorum recipiat, ea potissimum vt cõpleatur. quæ autẽ
105 terra fruges ferre, & vt mater cibos suppeditare possit, eam nequis nobis minuat, néve vi-
uus, néve mortuus. Extrui autẽ vetat sepulchrum altius, quàm quod quinque diebus ab-
soluerint, nec è lapide excitari plus, nec imponi, quàm quod capiat laudem mortui inci-
sam. ne plus quatuor heroicis versibus, quos longos appellat Ennius. Habemus igitur hu-
ius quoque authoritatem de sepulcris summi viri. à quo iterum funerum sumptus præ-
106 finitur ex censibus, à minis quinque vsque ad minam. Deinceps dicit eadẽ illa de immor-
talitate animorum, & reliqua post mortem tranquillitate bonorum, pœnis impiorum.
Habetis igitur explicatum omnem, vt arbitror, religionis locum. Q. Nos verò, frater,
& copiose quidem, sed perge cætera. M. Pergam quidem. & quoniã libitum est vobis,
me ad hæc impellere hodierno sermone, conficiam, spero, hoc præsertim die. Video enim
107 Platonem idem fecisse, omnémque orationem eius de legibus, peroratam esse vno æstiuo

die. Sic igitur faciam,& dicam de magiſtratibus.id enim eſt profecto,quod conſtituta religione rempublicam contineat maximè. A. Tu verò dic, & iſtam rationem, quam cepiſti, tene.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIB. III.

MARCVS.

SEQVAR igitur,vt inſtitui,diuinum illum virum, quem quadam admiratione com 1
motus ſæpius fortaſſe laudo,quàm neceſſe eſt. A. Platonē videlicet dicis. M. Iſtū
ipſum,Attice. A. Tu verò cum nec nimis valde vnquam,nec nimis ſæpe laudaueris.
Nam hoc mihi etiam noſtri illi,qui neminē niſi ſuum laudari volunt,concedunt,vt eum
arbitratu meo diligam. M. Benè hercle faciunt. quid enim eſt elegantia tua dignius, 2
cuius & vita & oratio conſecuta mihi videtur difficillimam illam ſocietatem grauitatis
cum humanitate? A. Sanè gaudeo quòd te interpellaui:quandoquidem tam præclarū
mihi dediſti iudicii tui teſtimonium.Sed perge vt cœperas. M. Laudemus igitur prius
legem ipſam veris & propriis generis ſui laudibus. A. Sanè quidem,ſicut de religionū 3
lege feciſti. M. Videtis igitur,magiſtratus hanc eſſe vim,vt præſit,præſcribátque recta
& vtilia & coniuncta cum legibus. Vt enim magiſtratibus leges,ita populo præſunt magi-
ſtratus:veréque dici poteſt,magiſtratum,legem eſſe loquentem:legem autem,mutum ma
giſtratum. Nihil porrò tam aptum eſt ad ius,conditionémque naturæ(quod cum dico,le-
gem à me dici intelligi volo) quàm imperium: ſine quo nec domus vlla, nec ciuitas, nec 4
gens,nec hominum vniuerſum genus ſtare,nec rerum natura omnis,nec ipſe mundus po
teſt. Nam & hic Deo patet, & huic obediunt maria,terráque,& hominum vita iuſſis ſu-
premæ legis obtemperat.Atque vt ad hæc certiora veniam & notiora nobis,omnes anti-
quæ gentes regibus quondam paruerūt. Quod genus imperii primum ad homines iuſtiſ-
ſimos & ſapientiſſimos deferebatur.Idque in republica noſtra maxime valuit,quoad ei re- 5
galis poteſtas præfuit.Deinde etiam deinceps poſteris prodebatur.quod & in iis etiam,qui
nunc regnant,manet.Quibus autem regia poteſtas non placuit,non ii nemini,ſed nō ſem
per vni parēre voluerunt.Nos autē quoniam leges damus liberis populis,quǽque de opti-
ma republica ſentiremus, in ſex libris antè diximus, accōmodabimus hoc tempore leges
ad illum,quem probamus,ciuitatis ſtatum.Magiſtratibus igitur opus eſt,ſine quorū pru- 6
dentia ac diligentia eſſe ciuitas non poteſt, quorúmque deſcriptione omnis reip.modera-
tio continetur.Neque ſolum iis præſcribendus eſt imperandi,ſed etiam ciuibus obtempe-
randi modus.Nam & qui bene imperat,paruerit aliquando neceſſe eſt:& qui modeſte pa-
rer,videtur,qui aliquando imperet,dignus eſſe.Itaque oportet & eum qui paret,ſperare,ſe
aliquo tempore imperaturum:& illum qui imperat,cogitare,breui tempore ſibi eſſe parē-
dum. Nec verò ſolum vt obtemperent obediántque magiſtratibus, ſed etiam vt eos co- 7
lant,diligántque,præſcribimus:vt Charondas in ſuis facit legibus.Noſter verò Plato Ti-
tanū è genere ſtatuit eos,qui vt illi cæleſtibus,ſic hi aduerſentur magiſtratibus.Quæ cum
ita ſint,ad ipſas iam leges veniamus,ſi placet. A. Mihi verò & iſtud & ordo iſte rerum
placet. M.

IVSTA IMPERIA SVNTO.

IISQVE CIVES MODESTE, AC SINE RECVSATIONE PARENTO.

MAGISTRATVS NEC OBEDIENTEM ET NOXIVM CIVEM 8
MVLTA, VINCVLIS, VERBERIBVSVE COERCENTO: NI PAR, MAIORVE POTESTAS, POPVLVSVE PROHIBESSIT. AD QVOS PROVOCATIO ESTO.

CVM MAGISTRATVS IVDICASSIT, INROGASSITVE, PER POPVLVM MVLTAE POENAE CERTATIO ESTO.

MILITIAE AB EO QVI IMPERABIT, PROVOCATIO NE ESTO. QVODQVE IS QVI BELLVM GERET IMPERASSIT, IVS RATVMQVE ESTO.

MINORES MAGISTRATVS PARTITI IVRIS PLVRES IN PLE- *
9 RA SVNTO. MILITIAE QVIBVS IVSSI ERVNT IMPERANTO.

EORVM QVI TRIBVNI SVNTO. DOMI PECVNIAM PVBLICAM CVSTODIVNTO.

VINCVLA SONTIVM SERVANTO.

CAPITALIA VINDICANTO.

AES, ARGENTVM, AVRVMVE PVBLICE SIGNANTO.

LITES CONTRACTAS IVDICANTO.

QVODCVNQVE SENATVS CREVERIT, AGVNTO.

SVNTOQVE AEDILES CVRATORES VRBIS, ANNONAE, LVDORVMQVE SOLENNIVM.

OLLISQVE AD HONORIS AMPLIORIS GRADVM IS PRIMVS ASCENSVS ESTO.

CENSORES, POPVLI AEVITATES, SVBOLES, FAMILIAS, PECVNIASQVE CENSENTO.

10 VRBIS TEMPLA, VIAS, AQVAS, AERARIVM, VECTIGALIA TVENTO.

POPVLIQVE PARTEIS IN TRIBVS DESCRIBVNTO.

EXIN PECVNIAS, AEVITATIS, ORDINES PARTIVNTO.

EQVITVM, PEDITVMQVE PROLEM DESCRIBVNTO.

COELIBES ESSE PROHIBENTO.

MORES POPVLI REGVNTO.

PROBRVM IN SENATV NE RELINQVVNTO.

BINI SVNTO. MAGISTRATVM QVINQVENNIVM HABENTO.

RELIQVI MAGISTRATVS, ANNVI SVNTO.

EAQVE POTESTAS SEMPER ESTO.

IVRIS DISCEPTATOR, QVI PRIVATA IVDICET, IVDICARIVE IVBEAT, PRAETOR ESTO.

11 IS IVRIS CIVILIS CVSTOS ESTO.

HVIC POTESTATE PARI QVOTCVNQVE SENATVS CREVERIT, POPVLVSVE IVSSERIT, TOT SVNTO.

REGIO IMPERIO DVO SVNTO: IIQVE PRAEEVNDO, IVDICANDO, CONSVLENDO, PRAETORES, IVDICES, CONSVLES, APPELLANTOR.

MILITIAE SVMMVM IVS HABENTO.

NEMINI PARENTO.

OLLIS SALVS POPVLI SVPREMA LEX ESTO.

EVM MAGISTRATVM, NI INTERFVERINT X. ANNI, NE QVIS CAPITO.

AEVITATEM ANNALI LEGE SERVANTO.

AST SIQVANDO DVELLVM GRAVIVS, DISCORDIAE CIVIVM,
12 ESTVNTO, NE AMPLIVS SEX MENSES, SI SENATVS CREVERIT.

IDEM IVRIS QVOD DVO CONSVLES TENENTO.

ISQVE AVE SINISTRA DICTVS, POPVLI MAGISTER ESTO.

EQVITEM CVNQVE QVI REGAT, HABETO.

PARI IVRE CVM EO QVICVNQVE ERIT, IVRIS DISCEPTATOR.

AST QVANDO CONSVLIS EST, MAGISTERVE POPVLI, RELIQVI MAGISTRATVS NE SVNTO.

REM POPVLVM DOCENTO.
DOCERI A MAGISTRATIBVS PRIVATISQVE PATIVNTO.
PRIVILEGIA NE INROGANTO.
DE CAPITE CIVIS, NISI PER MAXIMVM COMITIATVM, OL-
LOSQVE QVOS CENSORES IN PARTIBVS POPVLI LOCAS-
SINT, NE FERVNTO.
17 VIM NE FACIVNTO.
DONVM NE CAPIVNTO, NEVE DANTO, NEVE PETENDA, NE-
VE GERENDA, NEVE GESTA POTESTATE.
QVOD QVIS EARVM RERVM MIGRASSIT, NOXIAE POENA
PAR ESTO.
CENSORES FIDE LEGEM CVSTODIVNTO.
PRIVATI AD EOS ACTA REFERVNTO.
NEC EO MAGIS LEGE LIBERI SVNTO.

Lex recitata est. disce rem, & tabellam iubebo dari. Q. Quàm breui frater, in cōspe-
ctu posita est à te omnium magistratuum descriptio! sed ea penè nostræ ciuitatis, & si à te
18 paulum allatum est noui. M. Rectissimè, Quinte, animaduertis. hæc est enim quā Sci-
pio laudat in libris, & quam maxime probat temperationem reipublicæ: quæ effici nō po-
tuisset, nisi tali descriptione magistratuum. Nam sic habetote, magistratibus iisque qui
præsint contineri rempublicam, & ex eorum compositione, quod cuiusque reipublicæ ge-
nus sit, intelligi. Quæ res cum sapientissime moderatissiméque constituta esset à maiori-
19 bus nostris, nihil habui sanè non multum quod putarē nouandum in legibus. A. Red-
des igitur nobis, vt in religionis lege fecisti admonitu & rogatu meo: sic de magistratibus,
vt disputes, quibus de causis maxime placeat ista descriptio. M. Faciam Attice, vt vis,
& locum istum totum vt à doctissimis Græciæ quæsitum, disputatúmque est, explicabo: &
vt institui, nostra iura attingam. Q. Istud maxime expecto disserendi genus. M. At-
20 qui pleraque sunt dicta in illis libris, quod faciendum fuit cum de optima republica quæ-
reretur: sed huius loci de magistratibus sunt propria quædā à Theophrasto primùm, dein-
de à Dione Stoico quæsita subtilius. Q. Ain' tandem? etiā à Stoicis ista tractata sunt?
M. Non sanè, nisi ab eo quem modo nominaui, & postea à magno homine, & in primis
erudito Panætio. Nam veteres verbo tenus acutè illi quidem, sed nō ad hunc vsum popu
21 larem atque ciuilem de repub. disserebant. Ab hac familia magis ista manarunt, Platone
principe: pòst Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in disputando locum: Heracli-
désque Ponticus profectus ab eodem Platone. Theophrastus verò institutus ab Aristotele
abundauit, vt scitis, in eo genere rerum: ab eodémque Aristotele doctus Dicæarchus, huic
rationi studióque non defuit. Pòst à Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci su
22 prà mentionem, mirabiliter doctrinam ex vmbraculis eruditorum, ocióque non modo in
solem atque in puluerem, sed in ipsum discrimen aciémque produxit. Nam mediocriter
doctos, magnos in repub. viros, & doctissimos homines non nimis in repub. versatos, mul
tos cōmemorare possumus. qui verò vtraque re excelleret, vt & doctrinæ studiis, & regen-
da ciuitate princeps esset, quis facile præter hunc inueniri potest? Q. Puto posse, & qui-
23 dem aliquem de tribus nobis. sed perge vt cœperas. M. Quæsitū igitur ab illis est, pla-
ceretne vnum in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent. quod, exactis regibus, in-
telligo placuisse nostris maioribus. Sed quoniam regale ciuitatis genus probatum quon-
dam, postea non tam regni, quàm regis vitiis repudiatum est, nomen tantum videbitur re-
gis repudiatū, res manebit, si vnus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Quare nec
24 Ephori Lacedæmone sine causa à Theopompo oppositi regibus, nec apud nos Cōsulibus
Tribuni. Nam illud quidem ipsum, quod in iure positum est, habet Consul, vt ei reliqui
magistratus omnes pareant: excepto Tribuno, qui pòst extitit, ne id quod fuerit, esset. Hoc
enim primum minuit consulare ius, quòd extitit ipse qui eo non teneretur. deinde quòd
attulit auxiliū reliquis nō modo magistratibus, sed etiam priuatis Consuli nō parētibus.

Q. Magnum dicis malum. Nam ista potestate nata, grauitas optimatum cecidit, cõualuítque ius multitudinis. M. Non est ita, Quinte. non enim ius illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat, quò postea quàm modica & sapiens temperatio accessit, connersa lex in omneis est. * 15

Desunt permulta.

DOMVM CVM LAVDE REDEVNTO.
Nihil enim præter laudem bonis atque innocẽtibus, neque ex hostibus, neque à sociis reportandum. Iam illud apertum profectò est, nihil esse turpius, quàm quenquã legari nisi reipublicæ causa. Omitto quemadmodum isti se gerant atque gesserint, qui legatione hæreditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortasse vitium. Sed quæro quid reapse sit turpius, quàm sine procuratione Senator Legatus, sine mandatis, sine vllo reipublicæ munere? Quod quidem genus legationis ego Consul, quanquam ad commodum Senatus pertinere videatur, tamen approbante Senatu frequentissimo, nisi mihi leuis Trib. pleb. tum intercessisset sustulissem. minui tamen tempus: & quod erat infinitũ, annuũ feci. ita turpitudo manet, diuturnitate sublata. Sed iam si placet, de prouinciis discedatur, in vrbémque redeatur. A. Nobis placet: sed iis qui in prouinciis sunt, minime placet. M. At verò, Tite, si parebunt his legibus, nihil erit iis vrbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius, molestiúsque prouincia. Sed sequitur lex quæ sancit eam Tribunorũ plebis potestatem, quæ in repub. nostra * de qua disseri, nihil necesse est. Q. At mehercule ego frater quæro de ista potestate quid sentias. Nam mihi quidem pestifera videtur: quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit. cuius primum ortum si recordari volumus, inter arma ciuium, & occupatis & obsessis vrbis locis, procreatum videmus. Deinde cum esset * cito legatus, tanquã ex XII tabulis insignis ad deformitatẽ puer * breui tempore creatus, multóque tetrior & fœdior natus est. Quem enim * ille non edidit, qui primum, vt impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit: omnia infima summis paria fecit, turbauit, miscuit: cum afflixisset principum grauitatem, nunqnam tamen conquieuit? Atque vt Cn. Flaminium, atque ea quæ iam prisca videntur propter vetustatem relinquam, quid iuris bonis viris T. Gracchi Tribunatus reliquit? etsi quinquennio antè, D. Brutum, & P. Scipionem Consules (quos & quantos viros!) homo omnium infimus & sordidissimus Trib. pleb. P. Curiatus in vincula coniecit, quod antè factum non erat. C. verò Gracchus ruinis & emissitiis, quas ipse se proiecisse in forum dixit quibus digladiarentur inter se ciues, nónne omnem reipub. statum permutauit? Quid iam de Saturnini supplicio reliquísque dicam, quos ne depellere quidem à se sine ferro potuit respub. Cur autem aut vetera, aut aliena proferamus potius, quàm & nostra & recentia? Quis vnquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset, vt cogitaret vnquam de statu nostro labefactãdo, nisi mucronem aliquem Tribunitium exacuisset in nos? Quem cum homines scelerati ac perditi non modo vlla in domo, sed nulla in gente reperirent: gentes sibi in tenebris reip. perturbandas putauerunt, quod nobis quidem egregium, & ad immortalitatem memoriæ gloriosum, neminem in nos mercede vlla Tribunum potuisse reperire, nisi cui ne esse quidem licuisset Tribuno. Sed ille quas strages edidit? eas videlicet quas sine ratione ac sine vlla spe bona furor edere potuit impuræ beluæ multorum inflammatus furoribus. Quãobrem in ista quidem re vehementer Sullam probo, qui Tribunis plebis sua lege iniuriæ faciendæ potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit. Pompeiúmque nostrum cæteris rebus omnibus semper amplissimis summísque effero laudibus: de Tribunitia potestate taceo. nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. M. Vitia quidẽ Tribunatus præclarè Quinte perspicis, sed est iniqua in omni re accusanda, prætermissis bonis, malorum enumeratio, vitiorúmque selectio. Nam isto quidem modo vel Consulatus vituperabilis est, si Consulum quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali, sed bonum quod est quæsitum in ea, sine isto malo non habe-

remus. Nimia potestas est Trib.plebis,quis negat? sed vis populi multo vehemētior mul-
34 tóque sæuior:quæ ducē quòd habet,interdum lenior est,quàm si nullū haberet.dux enim suo periculo progredi cogitat,populi impetus periculi rationē sui non habet. At aliquādo incenditur: & quidem sæpe sedatur.quod enim est tam desperatū collegium,in quo nemo è x sana mente sit? Quin * per ipsum Tiberium Gracchum nō solum neclus, sed etiam sublatus intercessor fuerat. M. Quid enim illum aliud perculit,nisi quòd potestatē in-
35 tercedendi collegæ abrogauit? Sed tu sapientia maiori nihilo vide. * Cōcessa plebi à patribus ista potestate arma ceciderunt,restincta seditio est: inuentū est temperamētum quo tenuiores cum principibus æquari se putarint.in quo vno fuit ciuitatis salus. At duo Gracchi fuerunt.& præter eos,quāuis enumeres multos licet,cum deni * creātur,nullos in omni memoria reperies perniciosos Tribunos, leues etiā nunc bonos fortasse plures. Inuidia
36 quidē summus ordo caret,plebes de suo iure periculosas cōtentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges nō fuerunt,aut plebi re nō verbo danda libertas: quæ tamen sic data est,vt multis præclarissimis addiceretur,vt authoritati principū cederet. Nostra autē causa,quæ optime & dulcissime frater incidit in Tribunitiā potestatem,nihil habuit contentionis cum Tribunatu. nō enim plebs incitata nostris rebus inuidit,sed vincula soluta
37 sunt,& seruitia incitata,adiuncto terrore etiā militari. neque nobis cum illa tum peste certamen fuit,sed cum grauissimo reip. tempore. cui si nō cessissem,non diuturnum beneficii mei patria fructū tulisset. Atque hoc rei exitus indicauit.quis enim nō modo liber,sed etiā seruus libertate dignus fuit,cui nostra salus chara nō esset? Quòd si is casus fuisset rerū quas pro salute reip. gessimus,vt nō omnibus gratus esset,& si nos multitudinis vis furentis inflāmata inuidia pepulisset Tribunitia,quæ sic in me populū sicut Gracchus in Lenate est,
38 Saturninus in Merellū incitasset,ferremus ô Quinte frater,cōsolarentúrque nos non tam philosophi qui Athenis fuerunt,qui hoc facere debent, quàm clarissimi viri, qui illa vrbe pulsi,carere ingrata ciuitate,quàm manere in improba maluerūt. Pompeiū verò quòd vna ista in re nō ita valde probas,vix satis mihi illud videris attendere, nō solum ei quid esset
39 optimum videndū fuisse,sed etiā quid necessarium. sensit enim deberi nō posse huic ciuitati illam potestatē:quippe quā tantopere populus noster ignotā expetisset,quî posset carere cognita? Sapientis autē ciuis fuit,causam nec perniciosam,& ita popularē,vt nō posset obsisti perniciose,populari ciui nō relinquere. Scis solere frater,in huiusmodi sermone vt transiri aliò possit,dici ad modum. A. Prorsus ita est. Q. Haud equidē assentior,tu tamen ad reliqua pergas velim. M. Perseueras tu quidē, & in tua vetere senten-
40 tia permanes. Q. Nunc mehercule. A. Ego sanè à Quinto nostro dissentio,sed ea quæ restant audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia & iudicia dantur. iudicia,vt esset populi potestas, ad quā prouocaretur: auspicia,vt multos inutiles comitiatus probabiles impedirēt moræ. sæpe enim populi impetū iniustum auspiciis Dii immortales represserūt. Ex his autē qui magistratū ceperunt quòd Senatus * efficitur,po-
41 pularem sanè neminē in summum locū,nisi per populū venire,sublata cooptatione censoria. Sed præstò est huius vitii temperatio,quòd Senatus,lege nostra,cōfirmatur authoritas. Sequitur enim, EIVS DECRETA RATA SVNTO. Nam ita se res habet, vt si Senatus dominus sit publici cōsilii,quódque is creuerit,defendāt omnes:& si reliqui principes ordinis consilio tempub. gubernari velint,possit ex temperatione iuris,cum potestas in populo,authoritas in Senatu sit,teneri ille moderatus & cōcors ciuitatis status: præser-
42 tim si proxime legi parebitur. nam proximum est, IS ORDO VITIO CARETO, CAETERIS SPECIMEN ESTO. Q. Præclara verò ista lex:sed & altera
* vt & vitio careat ordo,& vt Censorem quærat interpretem. A. Ille verò etsi tuus totus est ordo,gratissimámque memoriā retinet Consulatus tui,pace tua dixerim nō modo Cēsores,sed etiā iudices omnes potest defatigare. M. Omitte ista Attice.nō enim de hoc
43 Senatu,nec his de hominibus qui nūc sunt:sed de futuris,siqui forte his legibus parere voluerint,hæc habetur oratio. Nam cū omni vitio carere lex iubeat, ne veniet quidē in eum ordinem vnquā vitii particeps. Id autē difficile factu est,nisi educatione quadam & disci-

plina,de qua dicemus aliquid fortasse,cum quid fuerit loci aut temporis. A. Locus cer-
tè non deerit,quoniam tenes ordinē legum:tempus verò largitur longitudo diei.Ego au-
tem etiam si præterieris,repetā à te istum de educatione & de disciplina locum. M. Tu
verò & istum Attice,& si quem alium præterii.Cæteris specimen esto: quod si est,tenemus 44
omnia. Vt enim cupiditatibus principum & vitiis infici solet tota ciuitas,sic emendari &
corrigi continētia.Vir magnus & nobis omnibus amicus L.Lucullus efferebatur quasi cō
modissime respondisset,cum esset obiecta magnificentia villæ Tusculanæ,duos se habere
vicinos,superiorē Equitem Rom.inferiorē libertinum:quorū cum essent magnificæ villæ,
concedi sibi oportere quod iis qui tenuioris ordinis essent liceret. Non vides Luculle à te 45
idipsum natū,vt illi inciperēt:quibus id si tu nō faceres,non liceret.quis enim ferret istos,
cum videret eorū villas signis & tabulis refertas,partim publicis,partim etiā sacris & reli-
giosis? quis nō frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi qui eas frangere deberent,eisdem te-
nerentur? Nec enim tantum mali est peccare principes (quanquam est magnum hoc per
seipsum malum)quantum illud,quòd permulti imitatores principum existunt. nam licet 46
videre,si velis replicare memoriam temporum, qualescunque summi ciuitatis fuerint,ta-
lem ciuitatem fuisse:quæcunque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in po-
pulo secutam.idque haud paulò est verius,quàm quod Platoni nostro placet, qui musico-
rum cantibus ait mutatis mutari ciuitatum status. Ego autem nobiliū vita victuque mu
tato, mores mutari ciuitatum puto. Quo perniciosius de repub. merentur vitiosi princi- 47
pes,quòd non solum vitia cōcipiunt ipsi,sed ea infundūt in ciuitatem:neque solū obsunt,
quòd ipsi corrumpuntur,sed etiā quòd corrumpunt:plúsque exemplo, quàm peccato no-
cent. atque hæc lex dilatata in ordinem cunctum coangustari etiam potest. pauci enim
atque admodum pauci honore & gloria amplificati, vel corrumpere mores ciuitatis, vel
corrigere possunt. Sed hæc & nunc satis,& in illis libris tractata sunt diligentius.quare ad
reliqua veniamus. Proximum est autem de suffragiis, quæ iubeo nota esse optimatibus, 48
populo libera. A. Ita mehercule attendi,nec satis intellexi quid sibi lex, aut quid ver-
ba ista vellent. M. Dicam Attice, & versabor in re difficili ac multum & sæpe quæsi-
ta:suffragia in magistratu mandando,aut reo iudicando,aut lege,aut rogatione sciscenda,
clàm an palàm ferre,melius esset. A. An etiā id dubium est? Q. Vereor ne à te rur-
sus dissentiam. M. Non facies,Quinte: nam ego in ista sum sentētia qua te fuisse sem 49
per scio, nihil vt fuerit in suffragiis voce melius, sed obtineri an possit videndum est.
Q. * quare frater,bona tua venia dixerim,ista sententia maxime & fallit imperitos,&
obest sæpissime reipublicæ, cum aliquid verum & rectum esse dicitur:sed obtineri (id est,
obsisti posse populo) negatur. Primum enim obsistitur,cum agitur seuere: deinde vi op-
primi in bona causa est melius, quàm malè cedere. Quis autem non sentit omnem autho 50
ritatem optimatium, tabellariam legem abstulisse? quam populus liber nunquam deside-
rauit, idem oppressus dominatu ac potentia principum flagitauit. Itaque grauiora iudi-
cia de potentissimis hominibus extant voces, quàm tabellæ. Quamobrem suffragandi
nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in
qua,bonis ignorātibus,quid quisque sentiret,tabella vitiosum occultaret suffragium. Ita-
que isti rationi neque lator quisquam est inuentus,nec author vnquam bonus.Sunt enim 51
quatuor leges tabellariæ:quarum prima de magistratibus mandandis. ea est Gabinia,lata
ab homine ignoto & sordido. Secuta biennio pòst Cassia est,de populi iudicio.ea à nobili
homine lata L.Cassio,sed(pace familiæ dixerim)dissidēte à bonis,atque omni rumusculos
populares ratione aucupāte.Carbonis est tertia,de iubendis legibus ac vetādis,seditiosi at-
que improbi ciuis:cui ne reditus quidē ad bonos salutē à bonis potuit afferre.Vno in gene 52
re relinqui videbatur vocis suffragiū, quod ipse Cassius exceperat perduellionis. dedit huic
quoque iudicio Cœlius tabellā * nocuitque quoad vixit:sed vt opprimeret populū,nocuit
& reip.Et auus quidem noster singulari virtute in hoc municipio,quoad vixit,restitit Ma
rio Gratidio,cuius in matrimonio sororē,auiam nostram habebat,ferenti legem tabella-
riā.Excitabat enim fluctus in simpulo,vt dicitur,Gratidius:quos pòst filius eius Marius in 53

AEgæo excitauit mari ac nostro quidem. Quoi, cum res esset ad se delata, Scaurus Cõsul; Vtinam, inquit, M. Cicero isto animo atque virtute in summa repub. nobiscum versari, quàm in municipali maluisses. Quamobrem, quoniam non recognoscimus nunc leges R. P. sed aut repetitas receptas, aut nouas scribimus, non quid hoc populo obtineri possit,
54 sed quid optimum sit, tibi dicẽdum puto. Nam Cassiæ legis culpã Scipio tuus sustinet: quo authore lata esse dicitur: tu si tabellariam tuleris, ipse præstabis: nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum è vultu eius intelligo. A. Mihi verò nihil vnquam populare placuit: eamque optimam rempub. esse duco, quam hic C O S. constituerat, quæ sit in potestatem optimorum. M. Vos demum, vt video, legem antiquastis sine tabella. sed ego,
55 etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, vt & authoritate valeant, & vtantur bonis. sic enim à me recitata lex est de suffragiis, OPTIMATIBVS NOTA, PLEBI LIBERA SVNTO. Quæ lex hanc sententiam cõtinet, vt omnes leges tolleret, quæ postea latæ sunt, quæ tegunt omni ratione suffragiũ: NE QVIS INSPICIAT TABELLAM, NE ROGET, NE APPELLET. Pontes etiã lex Maria fecit angustos. quæ si opposita sunt ambitiosis, vt sunt ferè;
56 non reprehendo: sin valuerint tantũ leges, vt ne sint ambitus: habeat sanè populus tabellam, quasi vindicẽ libertatis: dũmodo hæc optimo cuique & grauissimo ciui ostendatur, vltróque offeratur. vti in eo sit ipsa libertas quòd populo potestas honestè bonis gratificãdi datur. Eóque nũc fiet illud quod à te modo, Quinte, dictũ est, vt minus multos tabella condemnet, quàm solebat vox: quia populo licere satis est. hoc retento, reliqua voluntas
57 authoritati aut gratiæ traditur. Itaque vt omittã largitione corrupta suffragia, nõ vides, siquando ambitus sileat, quæri in suffragiis quid optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum authoritas retinetur, contentionis causa tollitur. Deinde sequitur, quibus ius sit cum populo agendi aut cum Senatu: grauis, &, vt arbitror, præclara lex: QVAEQVE IN PATRIBVS AGVNTVR, MODICA SVN-
58 TO, id est modesta atque sedata. Actor enim moderatur & effingit nõ modo mentem ac voluntates, sed penè vultus eorum apud quos agit. quod est in Senatu nõ difficile: est enim Senator is, cuius nõ ad auditorem referatur animus, sed qui per se ipse spectari velit. Huic iussa tria sunt: vt adsit. nam grauitatem res habet, cum frequens ordo est: vt loco dicat, id est rogatus: vt modo, ne sit infinitus. Nam breuitas non modo Senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. Nec est vnquam longa oratione vtendum, nisi aut spectãte
59 Senatu, quod fit ambitione sæpissime, nullo magistratu adiuuante: tolli diem, vtile est: aut cum tanta causa est, vt opus sit oratoris copia vel ad hortandum, vel ad docendum. quorũ generum in vtroque magnus noster Cato est. Quódque addit, CAVSAS POPVLI TENETO, est Senatori necessarium nosse rempublicam. id quod late patet. quid habeat militum. quid valeat ærario. quos socios respublica habeat, quos amicos, quos stipendia-
60 rios: qua quisque sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. Videtis iam genus hoc omne, scientiæ, diligentiæ, memoriæ esse: sine quo paratus esse Senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones, in quibus primum & maximum, VIS ABESTO. nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri & legibus, nihil minus ciuile est & humanum, quàm composita & consti
61 tuta repub. quicquam agi per vim. Parere iubet intercessori, quo nihil præstantius. impediri enim bonam rem, melius, quàm concedi malam. Quod verò actoris esse iubeo fraudem, id totum dixi ex Crassi sapientissimi hominis sententia: quẽ est Senatus secutus, cum decreuisset, C. Claudio Consule de C. Carbonis seditione referẽte, inuito eo qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri. quippe cui liceat concilium, simul atque inter-
62 cessum, turbaríque cœptũ sit, dimittere. Quod qui permouet, cum agi nihil potest, vim quærit: cuius impunitatem amittit hac lege. Sequitur illud, INTERCESSOR REI MALAE SALVTARIS CIVIS ESTO. Quis non studiose reipublicæ subuenerit, hac tam præclara legis voce laudatus? Sunt deinde posita, deincépsque habemus etiam in publicis institutis atque legibus, AVSPICIA SERVANTO, AVGV-

RI. PARENTO. Eſt autem boni auguris, meminiſſe maximis reipublicæ tempo-
ribus præſtò eſſe debere, Iouique Optimo Maximo ſe conſiliarium atque adminiſtrum
* datum: vt ſibi eos quos in auſpicio eſſe iuſſerit, cælíque partes ſibi definitas eſſe traditas, & 63
quibus ſæpe referre opem poſſit. Deinde de promulgatione, de ſingulis rebus agendis, de
priuatis magiſtratibúſve audiẽdis. Tum leges præclariſſimæ de XII tabulis tralatæ duæ:
quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, niſi maximo comitiatu, ve-
tat nondum, ˚ initis ſeditioſis Trib. plebis. Negotia ˚ is quidem, admirandum, tantum
maiores in poſterum prouidiſſe. in priuatos homines leges ferri noluerũt: id eſt enim pri-
uilegium: quo quid eſt iniuſtius? cum legis hæc vis ſit, ſcitum ˚ eſt iuſſum in omnes? ferri 64
de ſingulis, niſi Centuriatis comitiis, noluerunt. deſcriptus enim populus cenſu, ordinibus,
ætatibus, plus adhibet ad ſuffragium conſilii, quàm fuſe in tribus conuocatus. Quo verius
in cauſa noſtra vir magni ingenii, ſummáque prudentia L. Cotta dicebat, nihil omnino
actum eſſe de nobis. præter enim quàm quòd comitia illa eſſent armis geſta ſeruilibus, præ
terea neque tributa capitis comitia, rata eſſe poſſent, neque vlla priuilegii. quocirca nihil 65
nobis opus eſſe lege, de quibus nihil omnino actum eſſet legibus. Sed viſum eſt & vobis, &
clariſſimis viris, melius, de quo ſerui & ˚ patroni ſciuiſſe aliquid dicerent, de hoc eodem
cunctam Italiam quid ſentiret, oſtendere. Sequuntur de vi, de capitis pecuniis, & de ambi-
tu leges. Quæ cum magis iudiciis quàm verbis ſancienda ſint, adiungitur, NOXIAE
POENA PAR ESTO. vt in ſuo vitio quiſque plectatur, vis capite, auaritia mulcta, 66
honoris cupiditas ignominia ſanciatur. Extremæ leges ſunt nõ vſitatæ. reipub. neceſſariæ.
legum cuſtodiam nullam habemus. itaque hæ leges ſunt, quas apparitores noſtri volunt:
à librariis petimus. publicis literis conſignatam memoriam publicam nullam habemus.
Græci hoc diligentius, apud quos ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΕΣ creantur. nec ii ſolum literas (nam
id quidem etiam apud maiores noſtros erat) ſed etiam facta hominum obſeruabant, ad le-
géſque reuocabant. Hæc detur cura Cenſoribus: quandoquidem eos in repub. ſemper vo- 67
lumus eſſe. Apud eoſdem, qui magiſtratu abierint, edant & exponant quid in magiſtratu
geſſerint: déque iis Cenſores præiudicent. Hoc in Græcia fit, publicè conſtitutis accuſato-
ribus: qui quidem graues eſſe non poſſunt, niſi ſint volũtarii. Quocirca melius eſt rationes
referri, cauſámque exponi Cenſoribus: integrã tamen legẽ accuſatori iudicióque ſeruari.

Sed ſatis iam diſputatũ eſt de magiſtratibus, niſi forte quid deſideratis. A. Si nos 68
tacemus, locus ipſe te non admonet quid tibi ſit deinde dicendum? M. Mihíne? de iu-
diciis, arbitror, Pomponi: id eſt enim iunctum magiſtratibus. A. Quid, de iure P. R.
quemadmodum inſtituiſti, dicẽdum nihil putas? M. Quid tandem hoc loco eſt, quod
requiras? P. Egóne? quod ignorari ab his qui in repub. verſantur, turpiſſimum puto.
Nam (vt modo à te dictum eſt) leges à librariis lego. ſic animaduerto pleroſque magiſtra- 69
tus ignoratione iuris ſui, tantum ſapere, quantum apparitores velint. Quamobrem ſi de
ſacrorum alienatione dicendum putaſti, quoniam de religione leges propoſueras: facien-
dum tibi eſt, vt magiſtratibus lege conſtitutis, de poteſtate, tum iure diſputes. M. Faciã
breuiter, ſi conſequi potuero: nam pluribus verbis ſcripſit ad patrem tuum M. Iunius ſo-
dalis, peritè, meo quidem iudicio & diligenter. At de iure naturæ cogitari per nos, ˚ & 70
quæ dicere debemus. de iure populi Romani quæ relicta ſunt & tradita. A. Sic profe-
ctò cenſeo, & id ipſum quod dicis, expecto.

M. Tullii Ciceronis de Officiis, ad

MARCVM FILIVM LIB. I.

1 VANQVAM te Marce fili annũ iam audientem Cratippum,
ſdque Athenis, abundare oportet præceptis inſtitutiſque philo
ſophiæ, propter ſummã & doctoris authoritatẽ, & vrbis: quo-
rum alter te ſciẽtia augere poteſt, altera exemplis: tamẽ vt ipſe
ad meam vtilitatem ſemper cum Græcis Latina coniunxi, ne-
que id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicẽdi exercitatione
feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſque oratio-
nis facultate. Quam quidem ad rem nos, vt videmur, magnum
adiumentum attulimus hominibus noſtris, vt nõ modo Græ-
3 carum literarum rudes, ſed etiam docti, aliquantum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendũ,
& ad iudicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorũ:
& diſces quãdiu voles: tandiu autẽ velle debebis, quoad te quantũ proficias non pœnitebit.
Sed tamẽ noſtra legens, nõ multum à Peripateticis diſſidentia, quoniam vtrique & Socra-
tici & Platonici eſſe volumus. de rebus ipſis vtere tuo iudicio, nihil enim impedio: orationẽ
autem Latinã efficies profecto legendis noſtris pleniorẽ. Nec verò arroganter hoc dictum
exiſtimari velim. Nam philoſophãdi ſcientiã concedens multis, quod eſt oratoris propriũ,
aptè, diſtinctè, ornatè dicere, quoniã in eo ſtudio ætatem conſumpſi, ſi id mihi aſſumo, vi-
deor id meo iure quodãmodo vendicare. Quãobrem magnopere te hortor mi Cicero, vt
5 nõ ſolum orationes meas, ſed hos etiã de philoſophia libros, qui ſe iam illis ferè æquarũt,
ſtudioſe legas. Vis enim dicẽdi maior eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt & æquabile
& temperatum orationis genus. Et id quidẽ nemini Græcorum video adhuc contigiſſe, vt
idem vtroque in genere laboraret, ſequereturque & illud forẽſe dicendi, & hoc quietũ diſ-
putandi genus: niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator
ſubtilis, orator parum vehemẽs, dulcis tamen, vt Theophraſti diſcipulũ poſſis agnoſcere.
Nos autẽ quantum in vtroque profecerimus, aliorum ſit iudiciũ. vtrunque certe ſecuti ſu-
mus. Equidẽ & Platonem exiſtimo, ſi genus forenſe dicendi tractare voluiſſet, grauiſſime
& copioſiſſime potuiſſe dicere. Et Demoſthenẽ, ſi illa quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, &
pronunciare voluiſſet, ornatè ſpendidéque facere potuiſſe. Eodémque modo de Ariſtotele
7 & Iſocrate iudico, quorũ vterque ſuo ſtudio delectatus cõtempſit alterum. Sed quũ ſtatuiſ
ſem ſcribere aliquid ad te hoc tẽpore, & multa poſthac, ab eo maxime ordiri volui, quod
& ætati tuæ eſſet aptiſſimũ, & authoritati meæ. Nam quũ multa ſint in philoſophia & gra
uia & vtilia, accuratè copioſéque à philoſophis diſputata: latiſſimè patere videntur ea quæ
de officiis tradita ab illis & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque pri
uatis, neque forẽſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecũ agas quid, neque ſi cũ altero
cõtrahas, vacare officio poteſt: in eóque colẽdo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligen
do turpitudo. Atque hæc quidẽ quæſtio cõmunis eſt omnium philoſophorũ. Quis enim
eſt qui nullis officii præceptis tradendis philoſophũ ſe audeat dicere? Sed ſunt nõnullæ di
ſciplinæ, quæ propoſitis bonorũ & malorũ finibus, officiũ omne peruertãt. Nam qui ſum-
9 mum bonũ ſic inſtituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctũ, ídque ſuis cõmodis, nõ ho
neſtate metitur: hic, ſi ſibi ipſe cõſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque
amicitiã colere poſſit, nec iuſtitiã, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem ſummum malũ
iudicans aut temperans, voluptatẽ ſummum bonũ ſtatuens, eſſe certè nullo modo poteſt.
Quæ quanquam ita ſint in promptu, vt res diſputatione nõ egeat, ſunt tamẽ à nobis alio
loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ velint eſſe, de officio nihil queant
dicere. Neque vlla officii præcepta firma, ſtabilia, cõiuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab
iis qui ſolã, aut ab iis qui maximè honeſtatẽ propter ſe dicãt expetẽdã. Itaq; propria eſt ea

præceptio Stoicorum, Academicorum, & Peripateticorum: quoniã Aristonis, Pyrrhonis, Herilli iampridem explosa est sententia: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, vt ad officii inuentionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & hac in quæstione potissimum Stoicos: non vt interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrióque nostro, quantũ, quóque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam disputatio omnis de officio futura est, antè definire quid sit officiũ: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur quid sit id de quo disputatur.

Omnis de officio duplex est quæstio: vnum genus est quod pertinet ad finem bonorũ: alterum quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla, Omniáne officia perfecta sint, Nunquid officiũ aliud alio maius sit: & quæ sunt eiusdem generis. Quorum autem officiorũ præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ cõmunis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officii. nam & medium quoddam officium dicitur & perfectum. Perfectum officium, rectum opinor vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem commune officium vocant, atque sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicunt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Triplex igitur est, vt Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam honestúmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem iucunditatémque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare & suos: conducat id nécne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, quum pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse vtile. Quum enim vtilitas ad se rapere, honestas contrà reuocare ad se videtur, fit vt distrahatur in deliberando animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Hac diuisione, quum præterire aliquid, maximum vitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt. nec enim solum vtrum honestum an turpe sit deliberari solet, sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius: itémque duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. Ita quam ille triplicem putauit esse rationẽ, in quinque partes distribui debere reperitur. Primúm igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de vtili: pòst de comparatione eorum disserendum.

Principio generi animãtium omni est à natura tributũ, vt se, vitã, corpúsque tueatur, declinétque ea quæ nocitura videãtur, omniáque quæ sint ad viuendũ necessaria, anquirat & paret, vt pastum, vt latibula, vt alia generis eiusdem. Cõmune autem animãtium omniũ est coniunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & beluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum quantũ sensu mouetur, ad id solum quod adest, quódque præsens est, se accommodat, paulum admodum sentiens præteritum aut futurum. Homo autẽ quoniam rationis est particeps, consequentia cernit, causas rerũ videt, earúmque progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebúsque præsentibus adiũgit atque annectit futuras, facile totius vitæ cursum videt, ad eámque degendam præparat res necessarias. Eadémque natura vi rationis hominẽ conciliat homini & ad orationis & ad vitæ societatẽ: ingenerátque in primis præcipuũ quendam amorẽ in eos qui procreati sunt: impellítque vt hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit, ob easque causas studeat parare ea quæ suppeditẽt & ad cultũ & ad victũ: nec sibi soli, sed cõiugi, liberis, cæterísque quos charos habeat, tuerísque debeat. Quæ cura exsuscitat etiã animos, & maiores ad rem gerendã facit. In primísq; hominis est propria, veri inquisitio atque inuestigatio. Itaque quũ sumus necessariis negotiis curísq; vacui, tum auemus aliquid videre, audire, addiscere, cognitionémque rerũ aut

occultarũ aut admirabiliũ ad beatè viuendũ necessariã ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, syncerúmque sit, id esse naturæ hominis aptissimũ. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus benè à natura informatus velit, nisi præcipiẽti, aut docenti, aut vtilitatis causa iustè & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarúmque rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ est, rationísque, quòd vnum hoc animal sentit quid sit ordo, quid sit
13 quod deceat, in factis dictísque qui modus. Itaque eorum ipsorum quæ aspectu sentiũtur, nullum aliud animal, pulchritudinem, venustatem, cõuenientiã partium sentit. Quam similitudinem natura ratióque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factísque conseruandum putat: cauétque nequid indecorè effœminatéve faciat, tum in omnibus & opinionibus & factis ne quid libidinose, aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id quod quærimus honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quódque verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, natura laudabile esse. Formam quidem ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti vides: quæ si oculis cerneretur, vt ait Plato, mirabiles amores excitaret sapientiæ. Sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim id in perspicientia veri, solertiáque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendóque suum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi atque inuicti
15 magnitudine ac robore: aut in omniũ quæ fiunt, quæque dicuntur ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquã inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascũtur: velut ex ea parte quæ primo descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio atque inuentio veri, eiúsque virtutis hoc munus est propriũ. Vt enim quisque maxime perspicit quid in re quaque verissimum sit, quíque & acutissime & celerrime potest videre & explicare rationem, is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic quasi materia quã tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas tuendásque, quibus actio vitæ continetur: vt & societas hominum coniunctióque seruetur, & animi excellentia magnitudóque tum in augen-
17 dis opibus vtilitatibúsque, & sibi suísque comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autẽ & constantia & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere ad quod adhibenda est actio quædam non solum mentis agitatio. His enim rebus quæ tractantur in vita, modum quendam & ordinem adhibentes, honestatem & decus conseruabimus.

Ex quatuor autem locis in quos honesti naturam vímque diuisimus, primus ille qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus: labi autẽ, errare, nescire, decipi, & malum & turpe ducimus. In hoc genere & naturali & ho-
19 nesto, duo vitia sunt vitanda. Vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hísque temerè assentiamur. Quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad cõsiderandas res & tempus & diligẽtiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multámque operã in res obscuras atque difficiles conferũt, easdémque nõ necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id iure laudabitur: vt in Astrologia C. Sulpitium audiuimus, in Geometria Sext. Pompeium: ipsi cognouimus multos in Dialecticis, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur: cuius studio à rebus gerẽdis abduci, contra officiũ est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio, multíque dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in stu-
21 diis cogitationis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motúsque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatéque viuendum, aut in studiis scientiæ cognitionísque versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi cōmunitas continetur. Cuius partes duæ sunt, iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua viri boni nominantur: & huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed iustitiæ primum munus est, vt ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria. deinde vt cōmunibus vtatur pro communibus, priuatis vt suis. Sunt autem priuata natura nulla, sed aut vetere occupatione, vt qui quondam in vacua venerunt: aut victoria, vt qui bello potiti sunt: aut lege, pactione, conditio- 11
ne, forte. Ex quo fit vt ager Arpinas, Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similísque est priuatorum possessionum descriptio. Ex quo quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanæ societatis. Sed quoniam vt præclare scriptum est à Platone, Non nobis solum nati sumus, ortúsque nostri partem patria vendicat, partem amici: atque vt placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad vsum hominum omnia creari: homines autem hominum causa esse generatos, vt ipsi inter se aliis alii prodesse possint: in hoc naturam ducem debemus sequi, & communes vtilitates in mediū afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

Fundamentum autē est iustitiæ fides, id est dictorū conuentorúmque constantia & ve 15
ritas: ex quo (quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt vnde verba sint ducta) credamus, quia fiat quod dictum est appellatam fidem. Sed iniustitiæ genera duo sunt: vnum eorum qui inferunt, alterum eorum qui ab iis quibus infertur, si possunt, non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus videtur afferre socio: qui autē nec defendit, nec obsistit si potest iniuriæ, tam est in vitio, quàm si parentes aut patriam deserat. Atque illæ quidem iniuriæ quæ nocēdi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, quum is qui nocere alteri cogitat, timet ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximā autem partem ad iniuriam faciendā 17
aggrediuntur, vt adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ tum ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autē maior est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificādi facultatē: vt nuper Marcus Crassus negabat vllam satis magnā pecuniam esse ei qui in Rep. princeps vellet esse, cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiā magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia & copia. Quibus rebus effectum est vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda, sed fugienda semper iniuria est. Maxime autem adducuntur plerique vt eos iustitiæ capiat obliuio, quum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatē inciderint. Quod enim est apud Ennium, Nulla sancta societas nec fides regni est: id latius patet. Nam quicquid 19
eiusmodi est in quo non possunt plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, vt difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina atque humana peruertit, propter eum quem ipse sibi opinionis errore finxerat principatum. Est autem in hoc genere molestum quod in maximis animis splendidissimísque ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauēdum est nequid eo in genere peccetur. Sed in omni iustitia permultum interest vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est & ad tempus, an cōsulto & cogitato fiat iniuria. Leuiora enim sunt ea quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendíque officii plures solēt 21
esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis quibusdam, occupationibúsve sic impediuntur, vt eos quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est ne non satis sit id quod apud Platonem est in philosophos dictum, quòd in veri inuestigatione versentur,

quódque ea quæ plerique vehementer expetũt, de quibus inter se digladiari solent, contẽ-
nant, & pro nihilo putant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequũ-
tur in ferenda, necui noceant, iniuria, in alterum incidunt. discendi enim studio impedi-
ti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, nisi coa-
43 ctos. AEquius autẽ erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum ita iustum est quod recte fit, si est
voluntariũ. Sunt etiam qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodã hominum,
suum se negocium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriã: qui altero iniustitiæ
genere vacant, in alterum incurrunt. deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt
in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniusti-
tiæ propositis, adiũximus causas vtriusque generis, eásque res antè cõstituimus quibus iu-
stitia cõtineretur: facile quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos
valde amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarũ, quanquam Terentianus
ille Chremes humani nihil à se alienum putat. Sed tamẽ quia magis ea percipimus atque
sentimus quæ nobis ipsis aut prospera aut aduersa eueniũt, quàm illa quæ ceteris: quæ quasi
45 longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis ac de nobis iudicamus. Quocirca bene
præcipiunt qui vetant quidquam agere quod dubites æquum sit an iniquum. AEquitas
enim lucet ipsa per se; dubitatio cogitationem significat iniuriæ. Sed incidunt sæpe
tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse iusto homine, eóque quem virum bonũ
dicimus, commutantur, fiúntque contraria: vt reddere depositum, etiámne furioso? pro-
missum facere; quǽque pertinent & ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdũ, & nõ ser-
uare, fit iustũ. Referri enim decet ad ea quæ posui principio fundamenta iustitiæ, primùm,
vt necui noceatur: deinde, vt communi vtilitati seruiatur. ea quum tempore commutan-
tur, commutatur officium, & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum ali-
quod & conuentum, vt id effici sit inutile vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit.
47 Nam si, vt in fabulis est, Neptunus quod Theseo promiserat non fecisset, Theseus Hip-
polyto filio non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, vt dicitur, hoc erat tertium, quod de
Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec pro-
missa igitur seruanda sunt ea quæ sint iis quibus promiseris inutilia, nec si plus tibi noceãt
quàm illi prosint cui promiseris. Contra officium est, maius anteponi minori: vt si cõsti-
tueris te cuipiam aduocatũ in rem præsentem esse vẽnturum, atque interim grauiter ægro-
tare filius cœperit, non sit contra officium non facere quod dixeris, magísque ille cui pro-
missum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis standum non
esse quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem
pleraque iure Prætorio liberãtur, nonnulla legibus. Existunt etiam sæpe iniuriæ ca-
49 lumnia quadã, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ
ius, summa iniuria, factum est iam tritũ sermone prouerbium. Quo in genere etiã in Rep.
multa peccantur: vt ille, qui quum x x x dierum essent cũ hoste pactæ induciæ, noctu po
pulabatur agros, quòd dierum essent pactæ non noctium induciæ. Ne noster quidem pro-
bãdus, si verum est, Q. Fabiũ Labeonem, seu quem aliũ (nihil enim præter auditum habeo)
arbitrũ Nolanis & Neapolitanis de finibus à Senatu datum, quum ad locum venisset, cum
vtrisque separatim locutum ne cupide quid agerẽt, nec appeterent, atque vt regredi quàm
progredi mallent. Id quum vtrique fecissent, aliquãtum agri in medio relictum est. Itaque
illorũ fines, sicut ipsi dixerant terminauit: in medio relictũ quod erat, Po. Ro. adiudicauit.
Decipere hoc quidem est, non iudicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia.
51 Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est
enim vlciscendi & puniendi modus. Atque haud scio an satis sit eum qui lacessierit, iniuriæ
suæ pœnitere, vt & ipse nequid tale posthac, & ceteri sint ad iniuriã tardiores. Atque
in republica maxime conseruanda sunt iura belli. Nam quum sint duo genera decertãdi,
vnum per disceptationem, alterũ per vim: quúmque illud propriũ sit hominis, hoc belua-
rum: confugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. Quare suscipiẽda quidem
bella sunt ob eam causam, vt sine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoria, conseruã-

di sunt ii qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt, vt maiores nostri Tusculanos, Equos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperũt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunita- 33
tem loci, maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam Rempub. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis quos vi deuiceris, cõsulendum est: tum ii qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quanuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, vt ii qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recæpissent, earum patroni essent more maiorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime Feciali Po. Ro. iure perscripta est. Ex quo intelligi potest nullum bellum esse iustũ, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit & indictum. Pompilius Imp. tenebat 35
prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. Cum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum patitur in exercitu remanere, secundo eũ obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso iure, cum hostibus pugnare non poterat: adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. M. quidem Catonis senis est epistola ad M. filium, in qua scripsit se audisse eũ missum factum esse à Consule, quum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur vt caueat ne prælĩũ ineat. Negat enim ius esse, qui miles nõ sit, cũ hoste pugnare. Equidem illud etiam animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem 37
» nunc peregrinum dicimus. Indicãt XII tabulæ, Aut status dies cum hoste. Itémque, Ad-
» uersus hostem æterna authoritas. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eũ quicum bellum geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius iam effecit vetustas (à peregrino enim recessit) & proprie in eo qui arma contra ferret, remansit. Quum vero de imperio decertatur, bellóque gloria quæritur, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas esse bellorum. Sed ea bella quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerẽda sunt. Vt enim quum ciuiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor, cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum vt cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimi- 39
cabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara,

Nec mi aurum posco, nec mi precium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro non auro vitam cernamus vtrique.
Vósne velit an me regnare hera, quídve ferat fors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Horundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite, dóque volentibus, cum magnis diis.

Regalis sanè, & digna AEacidarum genere sententia. Atque etiam siquid singuli tem- 41
poribus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, quum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassétque se rediturum: primùm vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit. Deinde quum retineretur à propinquis & amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiã aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio & fortuna seruorũ, quibus non male præcipiunt qui ita iubent vti vt mercenariis, operam exigendam, iusta præbenda. Quum autem duobus modis, id est aut vi aut fraude fiat iniuria: fraus quasi vulpe-

culæ, vis leonis videtur: vtrunque ab homine alienissimũ, sed fraus odio digna maiore. To
65 tius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum qui tum quum maxime fallunt, id agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictũ est. Deinceps, vt erat propositũ, de beneficentia ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis accõmodatius. Sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm ne obsit benignitas, & iis ipsis quibus benignè videbitur fieri, & ceteris: deinde ne maior benignitas sit quàm facultates: tum vt pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc omnia sunt referenda. Nam & qui gratificantur cuipiã quod obsit illi cui velle videantur prodesse, non benefici neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt: & qui aliis nocent, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, vt si ipsi in suam rem alienã conuertant. Sunt autẽ multi equidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiũt aliis
67 quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autẽ tantũ abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrariũ. Videndum est igitur vt ea liberalitate vtamur quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, nõ debet liberalis videri. Nihil est enim liberale quod non idem iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset quàm facultates: quòd qui benigniores esse volunt quàm res patitur, primùm in eo peccãt, quòd iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari æquius est & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autẽ in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi & auferendi per iniuriã, vt ad largiendũ suppetant copiæ. Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quàm quadã gloria ductos, vt benefici videantur, facere multa quæ proficisci ab ostentatione magis quàm à voluntate vi-
69 dentur. Talis autẽ simulatio vanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati aut honestati. Tertium est propositum vt in beneficentia delectus esset dignitatis, in quo & mores eius erunt spectãdi in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia antè collata, quæ vt concurrant omnia, optabile est: si minus, plures causæ maiorésque ponderis plus habebunt. Quoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, planéque sapientibus, sed cum iis in quibus præclare agitur si sint simulacra virtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendũ in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quenque maxime, vt quisque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperãtia,
71 ac ipsa de qua multa iam dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus & magnus in homine nõ perfecto nec sapiente feruentior plerunque est, illæ virtutes bonum virum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus. De beneuolentia autẽ quam quisque habeat erga nos, primùm illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligamur. Sed beneuolentiam non adulescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantia iudicemus. Sin erunt merita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quòd si ea quæ vtenda acceperis, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an imitari agros fertiles qui multo plus efferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profutu-
73 ros, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus qui iam profuerunt? Num quũ duo genera liberalitatis sint, vnũ dandi beneficii, alterũ reddendi: demus nécne, in nostra potestate est: non reddere, bono viro non licet, modo id facere possit sine iniuria? Acceptorum autẽ beneficiorũ sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisque animi studio, beneuolentia fecerit, ponderandũ est. Multi enim faciũt multa temeritate quadã sine iudicio vel modo in omnes, vel repentino quodam quasi vento impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea quæ iudicio considerate cõstantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sint, hoc maxime officii est, vt quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. Quod contrà fit à plerisque. à quo

enim plurimũ sperant,etiam si ille his nõ eget,tamẽ ei potissimum inseruiũt. Optime 75
autem societas hominum coniũctióque seruabitur, si vt quisque erit cõiunctissimus, ita in
eum benignitatis plurimum cõferetur. Sed quæ naturæ principia sint cõmunitatis & so-
cietatis humanæ,repetendũ altius videtur. est enim primum quod cernitur in vniuersi ge-
neris humani societate.Eius autem vinculũ est ratio & oratio,quæ docendo,discendo,cõ-
municando,disceptando,iudicãdo,conciliat inter se homines,coniungítque naturali qua-
dam societate:neque vlla re longius absumus à natura ferarum,in quibus inesse fortitu-
dinẽ sæpe dicimus,vt in equis,in leonibus:iustitiam,æquitatem,bonitatem non dicimus.
Sunt enim rationis & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter
ipsos omnibus inter omnes societas hæc est,in qua omnium rerum quas ad communem
hominum vsum natura genuit, est seruanda cõmunitas: vt quæ descripta sunt legibus,& 77
iure ciuili,hæc ita teneantur vt sit constitutum:è quibus ipsis cetera sic obseruentur,vt in
Græcorum prouerbio est,Amicorum esse communia omnia.Omnia autem cõmunia ho-
minum videntur ea quæ sunt generis eius,quod ab Ennio positum in vna re, transferri in
multas potest.

Homo qui erranti comiti monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat,facit
Vt nihilo minus ipsi luceat quum illi accenderit.

Vna ex re satis præcipitur,vt quidquid sine detrimento possit commodari,id tribuatur,
vel ignoto.Ex quo sunt illa cõmunia,Nõ prohibere aquã profluentem, Pati ab igne cape
re ignem. Siquis velit consilium fidele deliberanti dare,quæ sunt iis vtilia qui accipiunt,
danti non molesta. Quare & iis vtendũ est,& semper aliquid ad cõmunem vtilitatẽ ad-
ferendum.Sed quoniã copiæ paruæ singulorum sunt,eorum autem,qui iis egeant infinita
„ est multitudo, vulgaris liberalitas referẽda est ad illum Ennii finem,Nihilo minus ipsi lu-
cet,vt facultas sit qua in nostros simus liberales. Gradus autẽ plures sunt societatis ho-
minũ.vt enim ab illa discedatur infinita,propior est eiusdem gentis, nationis,linguæ,qua
maxime homines coniunguntur.Interius etiã est eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt
ciuibus inter se communia,forum,fana,porticus,viæ,leges,iura,iudicia,suffragia,consue-
tudines præterea & familiaritates,multæque cũ multis res rationésque contractæ.Arctior 79
vero colligatio est societatis propinquorum.ab illa enim immensa societate humani ge-
neris in exiguum angustúmque concluditur.Nam quum sit hoc natura cõmune animan-
tium,vt habeant libidinem procreandi:prima societas in ipso coniugio est,proxima in li-
beris,deinde vna domus,communia omnia.Id autem est principium vrbis,& quasi semi-
narium Reipub.Sequuntur fratrum coniunctiones,pòst consobrinorum sobrinorúmque:
qui cum vna domo iam capi non possint,in alias domos tanquam in colonias exeũt.Se-
quuntur connubia & affinitates,ex quibus etiam plures propinqui.Quæ propagatio & so-
boles,origo est Rerump.Sanguinis autẽ coniunctio & beneuolẽtia deuincit charitate ho-
mines.Magnum est enim eadem habere monumenta maiorum,iisdem vti sacris,sepulcra
habere cõmunia.Sed omnium societatum nulla præstantior est,nulla firmior, quàm quũ 81
viri boni moribus similes familiaritate coniuncti sunt.Illud enim honestũ quod sæpe di-
cimus,etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet,atque illi in quo inesse videtur,amicos
facit.Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit,facítque vt eos diligamus in quibus in-
esse videatur,tamẽ iustitia & liberalitas id maxime efficit.Nihil autẽ est amabilius nec co-
pulatius quàm morum similitudo bonorũ.In quibus enim eadem studia sunt,eædem vo-
luntates,in his fit vt æque quisque altero delectetur ac seipso: efficitúrque id quod Pytha-
goras vult in amicitia,vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiã illa communitas est quæ cõ-
ficitur ex beneficiis vltro citróque datis acceptísque.Quæ mutua & grata dum sunt,inter
quos ea sunt,firma deuinciũtur societate. Sed quũ omnia ratione animóq; lustraueris,om
nium societatũ nulla est gratior,nulla charior,quàm ea quæ cũ Rep.est vnicuique nostrũ.
Chari sunt parẽtes, chari liberi,propinqui,familiares: sed omnes omniũ charitates patria 83
vna complexa est,pro qua quis bonus dubitet mortẽ oppetere,si ei sit profuturus?Quo est

deteſtabilior iſtorũ immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriã,& in ea funditus delen-
da occupati & ſunt & fuerunt. Sed ſi contentio quædam & cõparatio fiat quibus pluri-
mum tribuendum ſit officii, principes ſint patria & parentes, quorum beneficiis maximis
obligati ſumus: proximi liberi, totáque domus quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud vllum
poteſt habere profugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibuſcum communis
etiam fortuna plerunque eſt. Quamobrem neceſſaria præſidia vitæ debentur iis maxime
quos antè dixi. Vita autem victúſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, cõ-
85 ſolationes, interdũ etiam obiurgationes in amicitiis vigent maxime: éſtque ea iucũdiſſima
amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officiis tribuẽ-
dis videndũ erit quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcũ vel ſine nobis aut
poſſit conſequi, aut nõ poſſit. Itaque non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui & tem-
porum: ſunt quædam officia quæ aliis magis quàm aliis debeãtur: vt vicinũ citius adiuue-
ris in fructibus percipiendis, quàm aut fratrem aut familiarem. At ſi lis in iudicio ſit, pro-
pinquum potius & amicum quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circũſpicienda
ſunt in omni officio, & conſuetudo exercitatióque capienda, vt boni ratiocinatores offi-
ciorum eſſe poſſimus, & addendo deducendóque videre quæ reliqui ſumma fiat, ex quo
quantũ cuique debeatur intelligas. Sed vt nec medici, nec Imperatores, nec oratores, quã-
uis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum ſine vſu & exercitatione
87 conſequi poſſunt: ſic officii conſeruandi præcepta traduntur illa quidem vt facimus ipſi:
ſed rei magnitudo vſum quoque exercitationémque deſiderat. Atque ab iis rebus quæ ſunt
in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo aptum eſt officium,
ſatis fere diximus.

Intelligendum eſt autem, quum propoſita ſint genera quatuor è quibus honeſtas offi-
ciúmque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno elatóque, humanáſque res
deſpiciente factum ſit. Itaque in probis maxime in promptu eſt, ſiquid tale dici poteſt,
Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illáque virgo viri. Et ſi quid eſt eiuſmodi,
Salmacida ſpolia ſine ſudore & ſanguine.

89 Contráque in laudibus, quæ magno animo & fortiter excellentérque geſta ſunt, ea ne-
ſcio quomodo quaſi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Sa-
lamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris. Hinc noſter Cocles, hinc Decii, hinc Cn. & P. Sci-
piones, hinc M. Marcellus, & innumerabiles alii, maximéque ipſe populus Ro. animi ma-
gnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium bellicæ gloriæ, quòd ſtatuas quoque vide-
mus ornatu ferè militari. Sed ea animi elatio quæ cernitur in periculis & laboribus,
ſi iuſtitia vacat, pugnátque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt.
Non enim modo id virtutis non eſt, ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repel-
lentis. Itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, quum eam virtutem eſſe dicunt propu-
gnantem pro æquitate. Quocirca nemo qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt inſidiis &
91 malitia, laudem eſt adeptus. Nihil honeſtũ eſſe poteſt quod iuſtitia vacat. Præclarum igi-
» tur illud Platonis, Non ſolum, inquit, ſcientia quæ eſt remota ab iuſtitia, calliditas potius
» quàm ſapientia eſt appellanda: verũetiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate,
» non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Ita-
» que viros fortes & magnanimos, eoſdem bonos & ſimplices, veritatis amicos, minimèque
» fallaces eſſe volumus, quæ ſunt ex media laude iuſtitiæ. Sed illud odioſum eſt, quòd in hac
elatione & magnitudine animi facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus inna-
ſcitur. Vt enim apud Platonẽ eſt, omnẽ morem Lacedæmoniorũ inflammatũ eſſe cupidi-
tate vincẽdi: ſic vt quiſque magnitudine animi maxime excellit, ita maxime vult princeps
omniũ, vel potius ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cũ præſtare omnibus concupieris, ſeruare
93 æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maxime propria. Ex quo fit, vt neque diſceptatione vinci ſe,
nec vllo publico ac legitimo iure patiãtur. Exiſtũtque in Repub. plerunque largitores &
factioſi, vt opes quammaximas conſequãtur, & ſint potius vi ſuperiores, quàm iuſtitia pa-

res. Sed quò id est difficilius, hoc est præclarius. Nullum enim est tempus quod iustitia
vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, nō qui faciunt, sed qui propul-
sant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo, honestum illud quod maxime
naturā sequitur, in factis positū, non in gloria iudicat, principémque se esse mauult quàm
videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris nō est ha-
bendus. Facillime autē ad res iniustas impellitur, vt quisque altissimo est animo & glo-
riæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quòd vix inuenitur qui laboribus susceptis, pericu-
lisque aditis, non quasi mercedem rerū gestarum desideret gloriā. Omnino fortis ani-
mus & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum vna in rerum externarum despi- 95
cientia ponitur, quum persuasum sit nihil hominem nisi quod honestum decorúmque sit
aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullíque neque homini, neque perturba-
tioni animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, vt quū ita sis animo affectus, vt suprà
dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime vtiles, sed vehemēter arduas, plenásque la-
borum & periculorum cum vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum
rerum duarum splendor omnis & amplitudo, addo etiam vtilitatem in posteriore: causa
autem & ratio efficiens magnos viros in priore est. In eo enim est illud quod excellentes
animos & humana cōtemnentes facit. Id autē ipsum cernitur in duobus, & si solū id quod
honestū sit, bonū iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea quæ eximia
plerisque & præclara videntur, parua ducere, eáque ratione stabili firmáque contemnere,
fortis animi magnique ducēdum est: & ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in ho- 97
minum vita fortunáque versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à digni-
tate sapiētis, robusti animi est, magnǽque constantiæ. Non est autē consentaneū, qui metu
non frangatur, eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit, vinci à vo-
luptate. Quam ob rem & hæc videnda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est
tam angusti animi támque parui, quàm amare diuitias. Nihil honestius magnificētiúsque,
quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam liberalitatémque
conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, vt suprà dixi. Eripit enim libertatē, pro qua
magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut
non accipienda interdum, aut deponenda nōnunquam. Vacandum autem est omni animi
perturbatione, cū cupiditate & metu, tum etiam ægritudine & voluptate animi & iracun- 99
dia, vt tranquillitas animi & securitas adsit quæ affert cū constantiam, tum etiam dignita-
tem. Multi autē & sunt & fuerunt qui eam quam dico tranquillitatem expetentes, à nego-
ciis publicis se remouerint, ad otiúmque profugerint. in his & nobilissimi philosophi, lō-
géque principes, & quidam homines seueri & graues: nec populi nec principū mores ferre
potuerunt: vixerúntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. His idem propositum
fuit quod regibus, vt ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate vterentur, cuius proprium
est sic viuere vt velis. Quare quum hoc commune sit potentiæ cupidorum cū iis quos dixi
otiosos, alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeāt: alteri si contenti sint
& suo & paruo. In quo neutrorum omnino contemnenda sentētia est: sed & facilior & tu-
tior, & minus aliis grauis aut molesta, vita est otiosorum: fructuosior autem hominum ge- 101
neri, & ad claritatem amplitudinémque aptior eorum qui se ad Remp. & ad res magnas
gerendas accommodauerunt. Quapropter & iis forsitan cōcedendum sit Remp. nō capes-
sentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderūt, & iis qui aut valetudinis imbecil-
litate, aut aliqua grauiore causa impediti à Rep. recesserunt, quū eius administrandæ pote-
statem aliis, laudémque concederent. Quibus autē talis nulla sit causa, si despicere se dicāt
ea quæ plerique admirātur imperia & magistratus, iis nō modo non laudi, verūetiam vitio
dandum puto: quorum iudicium in eo quòd gloriā contemnant, & pro nihilo putent, dif-
ficile factu est nō probare: sed vidētur labores & molestias, tum offensionū & repulsarum
quasi quandā ignominiam timere & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parum
sibi constent, voluptatem seuerissime cōtemnant, in dolore sint molliores: gloriam negli-
gant, frangantur infamia: atque ea quidem nō satis constanter. Sed iis qui habent à natura 103

adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus, & ge-
renda Resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Ca-
pessentibus autem Remp. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam & ma
gnificentia & despicientia adhibenda sit rerum humanarum quam sæpe dico, & tranquil-
litas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum grauitate cõstantiaque
victuri: quæ faciliora sunt philosophis quo minus multa patent in eorum vita quæ for-
tuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia si quid aduersi eueniat, tam grauiter
cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorũ concitantur, ma-
ioráque efficiendi, Remp. gerentibus quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi est
105 adhibẽda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autẽ qui accedit, caueat ne id mo-
do consideret, quàm illa res honesta sit, sed etiã vt habeat efficiendi facultatẽ. In quo ipso
considerandum est ne aut temere desperet propter ignauiã, aut nimis confidat propter cu-
piditatem. In omnibus autem negociis prius quàm aggrediare, adhibenda est præparatio
diligens. Sed quum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quàm vrbanas, minuẽ-
da est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque
id in magnis animis ingeniisque plerunque contingit, eóque magis, si sint ad rem milita-
rem apti, & cupidi bellorũ gerendorum. Vere autem si volumus iudicare, multæ res exti-
tere vrbanæ maiores clarioresque quàm bellicæ. Quamuis enim Themistocles iure laude-
tur, & sit eius nomen quàm Solonis illustrius, citetúrque Salamis clarissimæ testis victo-
107 riæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei quo primum constituit Areopagitas: nõ minus
præclarum hoc quàm illud iudicandũ est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit
ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorũ instituta seruantur. Et Themisto-
cles quidem nihil dixit in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille vere à se adiutum The-
mistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatus eius qui à Solone erat constitutus.
Licet eadem de Pausania Lysandróque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium
Lacedæmonis dilatatum putatur, tamẽ ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & di
sciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & parentiores habuerunt exer-
citus & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neque quũ ver-
saremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parua enim sunt foris arma,
nisi est consilium domi. Nec plus Aphricanus singularis & vir & Imperator in excidenda
109 Numantia Reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus quum Ti. Gracchũ
interemit: quanquam hæc quidem res nõ solum ex domestica est ratione, sed attingit etiã
bellicam, quoniam vi manúque cõfecta est: sed tamen id ipsum gestũ est consilio vrbano,
sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo inuadi solere ab inuidis & improbis audito,
Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Rempublicam gubernantibus, togæ arma cessere. Neque
enim in Rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius odiũ. ita consiliis diligentiáque
nostra celeriter de manibus audacissimorũ ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res
igitur gesta in bello vnquam tãta? Quis triũphus cõferendus? Licet enim mihi, Marce fili,
apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi
111 quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audiẽtibus hoc tribuit,
vt diceret frustra se tertium triumphũ deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio
vbi triumpharet, esset habiturus. Sunt igitur domesticæ fortitudines non inferiores mili-
taribus, in quibus plus etiam quàm in his operæ studíque ponendũ est. Omnino illud ho-
nestum, quod ex animo excelso magnificóque quærimus, animi efficitur, nõ corporis vi-
tibus. Exercendũ tamen corpus, & ita efficiendum est, vt obedire consilio rationíque pos-
sit in exequendis negociis, & in labore tolerando. Honestum autem id quod exquirimus,
totum est positum in animi cura & cogitatione. In quo non minorem vtilitatem afferũt
qui togati Reip. præsunt, quàm qui bellũ gerunt. Itaque eorũ consilio sæpe aut non susce-
pta, aut cõfecta bella sunt, nonnũquam autem etiam illata: vt M. Catonis bellum tertium
113 Punicũ, in quo etiam mortui valuit authoritas. Quare expetenda quidem magis est decer-

nendi ratio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendũ ne id bellandi magis fuga, quàm vtilitatis ratione faciamus. Bellum autẽ ita suscipiatur, vt nihil aliud nisi pax quæsita videatur. Fortis vero animi & constantis est non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici, vt dicitur, sed præsenti animo vti & consilio, nec à ratione discedere: quáquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquãto antè constituere quid accidere possit in vtranque partem, & quid agẽdum sit, quum quid euenerit: nec committere vt aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magni animi & excelsi, & prudentia consilióque fidentis. Temere autẽ in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam & belluarum simile est. Sed quum tempus necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors seruituti turpitudinísque anteponenda.

De euertendis autẽ diripiẽdísque vrbibus valde cõsiderandũ est, ne quid temere, ne quid 115
crudeliter fiat. Idque est magni viri, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta atque honesta retinere. Vt enim sunt, queẽadmodum suprà dixi, qui vrbanis rebus bellicas anteponunt, sic reperies multos quibus periculosa & calida cõsilia & quietis & cogitatis splendidiora & maiora videantur. Nunquam omnino periculi fuga committendum est, vt imbelles timidísque videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeũdis periculis cõsuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leniter curant: grauioribus autẽ morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ra- 117
tione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt qui eas suscipiũt, partim Reip. Itémque alii de vita, alii de gloria & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula quàm ad communia, dimicaréque paratius de honore & gloria quàm de ceteris commodis. Inuenti autẽ multi sunt qui nõ modo pecuniam, sed etiam vitam profundere pro patria parati essent, iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Repub. quidem postulante: vt Callicratidas, qui quum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáque fecisset egregie, vertit ad extremũ omnia, quum consilio non paruit eorum qui classem ab Arginusis remouendam, nec cum Atheniẽsibus dimicandũ putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmo- 119
niis plaga mediocris fuit, illa pestifera: qua, quum Cleombrotus inuidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius: de quo Ennius,

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo póstque magísque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandũ est etiam in rebus vrbanis. Sunt enim qui quod sentiũt, etiam si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino qui Reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant. Vnum, vt vtilitatem ciuium sic tueantur, vt quidquid agant, ad eam referant, obliti commodorũ suorum. Alterum, vt totum corpus Reip. curent, nedum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio 121
Reip. ad eorum vtilitatem qui cõmissi sunt, non ad eorum quibus cõmissa est, gerenda est. Qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem atque discordiam. Ex quo euenit vt alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ, in nostra Rep. non solum seditiones, sed etiam pestifera bella ciuilia, quæ grauis & fortis ciuis & in Rep. principatu dignus fugiet atque oderit, tradétque se totum Reip. neque opes aut potentiam consectabitur: totámque eam sic tuebitur, vt omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odiũ aut inuidiã quenquam vocabit, omninóque ita iustitiæ honestatíque adhærescet, vt dum eã conseruet, quẽuis grauiter offendat, mortémque oppetat po-

113 tius, quàm deserat illa quæ dixi. Misertima omnino est ambitio, honorúmque contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem, similiter facere eos qui inter se contenderent, vter potius Rempub. administraret, vt si nautæ certarent quis eorum potissimum gubernaret. Idémque præcipit vt eos aduersarios existimemus qui arma contrà ferant, non eos qui suo iudicio tueri Rempub. velint: qualis fuit inter P. Aphricanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec vero audiendi sunt qui grauiter inimicis irascendum putabunt, idque magnanimi & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, & in iuris æquabilitate exercenda, etiam est facilitas & altitudo animi quæ dicitur: ne si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque cle-
115 mentia, vt adhibeatur Reipub. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest.

Omnis autem & animaduersio & castigatio contumelia vacare debet, neque ad eius qui punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reipub. vtilitatem referri. Cauendum est etiam ne maior pœna quàm culpa sit, & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem: prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit quæ est inter nimium & parum, quæ placet Peripateticis: & recte placet, modo ne laudarent iracundiã, & dicerent vtiliter à natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est, optandúmque vt ii qui præsunt Reipub. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arro-
117 gantiámque magnopere fugiamus. Nam vt aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est, præclaráque est æquabilitas in omni vita, & idẽ semper vultus, eadémque frõs: vt de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus gestis & gloria superatum à filio, facilitate & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: vt recte præcipere videantur qui monent, vt quanto superiores simus, tanto nos geramus summissius. Panætius quidem Aphricanum auditorem & familiarem suum solitum ait dicere, vt equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, vt his facilioribus possint vti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibíque præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, vt perspicerent rerum humanarum imbecilli-
119 tatem varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est vtendum consilio amicorum: hísque maior etiam quàm antè tribuenda authoritas: iisdem temporibus cauendum est ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus, in quo falli facile est. Tales enim nos tunc putamus esse, vt iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis qui Respublicas regãt, quòd earum administratio latissime pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos etiam in vita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, séque suarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, & eos qui Rempublicam administrarent, delectarentur re sua familiari: non eam quidem omni ratione exaggeran-
121 tes, neque excludentes ab eius vsu suos, potiúsque & amicis impertientes & Reipublicæ, siquando vsus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu neque odioso, tum quamplurimis modo dignis se vtilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius luxuriǽque, quàm liberalitati beneficentiǽque pareat. Hæc præscripta seruantem licet grauiter, magnifice, animoséque viuere, atque etiam simpliciter, fideliter, & vitæ hominum amice.

Sequitur vt de vna reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia & modestia, omnísque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest,

Græce enim πρέπον dicitur. Huius vis ea est, vt ab honesto nequeat separari. nam & quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & de- 133
cori, facilius intelligi quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, quum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat apparet. Nam & ratione vti atque oratione prudenter, & agere quod agas considerate, omnique in re quid sit verum videre & tueri decet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare & mente captũ esse. Et iusta omnia decora sunt, iniusta contrà vt turpia, sic indecora. similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro & decorum videtur: quod contrà, id vt turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnẽ honestatem hoc quod dico decorum, & ita pertinet, vt non recõdita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddã, id quod intelligitur in omni virtute quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. vt venustas & pulchritudo 135
corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc de quo loquimur, decorum, totum illud est quidem cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet, Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem subiecta pars generi est, eam sic definiunt, vt id decorum esse velint, quòd ita naturæ consentaneum sit, vt in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. Sed tum seruare illud poetas quod deceat dicimus, quum id quod quaque per- 137
sona dignum est, & fit, & dicitur: vt si AEacus aut Minos diceret, Oderint dum metuant, aut, Natis sepulcrum ipse est parens: indecorum videretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poetæ quid quenque deceat, ex persona iudicabunt. Nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiáque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat, videbunt. Nobis autem quum à natura, constantiæ, moderationis, temperãtiæ, verecundiæ, partes datæ sint, cúmque eadem natura doceat non negligere quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur vt & illud quod ad omnem honestatem pertinet decorum, quàm late fusum sit appareat, & hoc quod spectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, 139
quòd inter se omnes partes quodam lepôre consentiunt: sic hoc decorum quod elucet in vita, mouet approbationem eorum quibuscum viuitur, ordine & constantia & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusque & reliquorũ. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat in hominum ratione habenda inter iustitiam & verecundiam. Iustitiæ partes sunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maxime vis perspicitur decori. His igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primam habet vim, quæ deducit ad conuenientiam cõseruationémque naturæ, quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemúrque & id quod acutum 141
& perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum est, & id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Duplex est enim animorũ vis atque naturæ. Vna pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc atque illuc rapit. Altera in ratione, quæ docet & explanat quid faciendum fugiendúmque. Ita fit vt ratio præsit, appetitus obtemperet. Omnis autẽ actio

vacare debet temeritate & negligentia: nec vero agere quidquam cuius non possit causam
probabilem reddere. hæc est enim fere descriptio officii. Efficiendum autem est vt appeti-
tus rationi obediant, eámque neque præcurrant propter temeritatem, nec propter pigri-
tiam aut ignauiam deserant: sintque tranquilli, atque omni animi perturbatione careant:
141 ex quo elucebit omnis constantia, omnísque moderatio. Nam qui appetitus longius eua-
gantur, & tanquam exultantes siue cupiendo siue fugiendo non satis à ratione retinentur,
hi sine dubio finem & modum transeunt. relinquunt enim & abiiciunt obedientiam, nec
rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed
etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliqua aut me-
tu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omniũ vultus, voces, motus, sta-
túsque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, vt ad officii formam reuertamur, appetitus
omnes contrahendos sedandósque esse, excitandámque animaduersionem & diligẽtiam,
vt nequid temere ac fortuitu, inconsiderate negligentérque agamus. Neque enim ita ge-
nerati à natura sumus, vt ad ludum & iocum facti esse videamur: sed ad seueritatẽ potius,
& ad quædam studia grauiora atque maiora. Ludo autem & ioco vti illo quidem licet: sed
145 sicut somno, & quietibus ceteris, tum cum grauibus seriísque rebus satisfecerimus. Ipsúm-
que genus iocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet.
Vt enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam quæ ab honestatis actio-
nibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Duplex om-
nino est iocandi genus. Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterũ elegans,
vrbanum, ingeniosum, facetum: quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum anti
qua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque mul-
torum facete dicta, vt ea quæ à sene Catone collecta sunt, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis
est igitur distinctio ingenui & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, ho-
mine dignus. alter, ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibeatur verborum obscœ-
nitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus,
147 elatíque voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autẽ & campus no-
ster & studia venandi, honesta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officii quæ-
stionem semper in promptu habere quantum natura hominis pecudibus reliquísque be-
luis antecedat. Illæ nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eámque feruntur omni impetu.
Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut anquirit, aut a-
git, videndíque & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam siquis est paulo ad volu-
ptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines nõ re, sed
nomine) sed siquis est paulo erectior, quãuis voluptate capiatur, occultat & dissimulat ap-
petitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur corporis voluptatem non
satis esse dignam hominis præstantia, eámque contemni & reiici oportere: sin sit quispiam
149 qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendæ modum. Itaque vi-
ctus cultúsque corporis ad valetudinem referatur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque
etiã si considerare volemus quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelligemus quàm sit
turpe diffluere luxuria, & delicate ac molliter viuere: quámque honestum parce, continen-
ter, seuere, sobrie. Intelligendũ etiã est duabus quasi nos à natura indutos esse personis:
quarũ vna cõmunis est, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstãtiáque eius, qua
antecellimus bestiis, à qua omne honestũ decorúmque trahitur, & ex qua ratio inueniẽdi
officii exquiritur. Altera autẽ quæ proprie singulis est attributa. Vt enim in corporibus ma
gnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctã
dũ valere: itémque in formis aliis dignitatẽ inesse, in aliis venustatẽ) sic in animis existũt ma
151 iores etiã varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos: maior etiã magísque
de industria in C. Cæsare Lucii filio. At eisdẽ tẽporibus in M. Scauro, & in M. Druso adole
scẽte singularis seueritas: in C. Lælio multa hilaritas: in eius familiari Scipione ambitio
maior, vita tristior. De Græcis autẽ dulcem & facetũ, festiuísque sermonis, atque in omni
oratione simulatorẽ, quem εἴρωνα Græci nominauerũt, Socratẽ accepimus: cõtrà Pythago-

ram & Periclem summam authoritatẽ consecutos sine vlla hilaritate. Callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Fabium Maximum accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem & Pheræum Iasonem cæteris anteponunt: in primísque versutum & callidum factum Solonis, qui quò & tutior vita eius esset, & plus aliquanto Reipub. prodesset, furere se simulauit. Sunt his alii multum dispares, simplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil de insidiis 153
agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémque alii qui quiduis perpetiãtur, cuiuis deseruiant, dum quod velint consequantur, vt Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimũ Lacedæmonium Lysandrũ accepimus: cõtráque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quenque, quanuis præpotens sit, efficere vt vnus de multis esse videatur: quod in Catulo & in patre & in filio, itémque & in Q. Mutio Mancino vidimus. Audiui ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica. Cõtráque patrem eius, illum qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis, ne Xenocratem quidem seuerissimũ philosophorum, ob eam rem ipsam magnum & clarum fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmque, minime tamẽ vituperan- 155
dorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamẽ propria, quò facilius decorũ illud quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, vt cõtra naturam vniuersam nihil cõtendamus: ea tamen conseruata, propriã sequamur: vt etiam si sint alia meliora atque grauiora, tamẽ nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quicquã sequi quod assequi nõ queas. Ex quo magis emergit quale sit decorũ illud, ideo, quia Nihil decet inuita, vt aiũt, Minerua: id est aduersante & repugnãte natura. Omnino si quidquam est decorũ, nihil est profecto magis quàm æquabilitas vniuersæ vitæ, tum singularum actionum: quam cõseruare non possis, si aliorum naturã imitans omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus vti qui notus est nobis, ne, vt quidam Græca verba inculcantes, iure optimo irrideamur: sic in actiones omnémque vitã nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tãtam habet 157
vim, vt nonnunquam mortem sibi ipsi consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri qui se in Aphrica Cæsari tradiderunt? Atqui cæteris forsitan vitio datum esset si se interemissent, propterea quòd lenior eorum vita, & mores fuerant faciliores: Catoni autem quum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eámque ipse perpetua constantia roborauisset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset: moriendum potius quàm tyranni vultus aspiciendus erat. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, quũ & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem & iucũdum se esse vellet? domi vero etiam contumelias seruorum ancillarúmque pertulit, vt ad id aliquãdo quod cupiebat, veniret. At Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortẽ, quàm illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes, expẽdere oportebit quid quisque habeat sui, eáque moderari, nec velle experiri quàm se aliena deceant. Id enim maxime quenque 159
decet, quod est cuiusque suum maxime. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrémque se & bonorum & vitiorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui voce freti sunt, Epigonos, Medúmque: qui gestu, Menalippam, Clitemnestram. semper Rutilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe AEsopus Aiacẽ. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens vir in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimũ elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibẽda erit cura, meditatio, diligẽtia, vt ea si nõ decore, at quàminime indecore facere possimus. Nec tã est enitendũ vt bona quæ nobis data nõ sint sequamur, quàm 161
vt vitia fugiamus. Ac duabus iis personis quas suprà dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis aut tẽpus imponit. Quarta etiã, quã nobismetipsis iudicio nostro accõmodamus. nã regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáque omnia quæ sunt his contraria,

in casu sita, tẽporibus gubernantur. Ipsi autem quã personã gerere velimus, à nostra volun-
tate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad ius ciuile, alii ad eloquentiam ap-
plicant, ipsarúmque virtutum in alia alius mauult excellere. Quorum vero patres aut ma
iores aliqua gloria præstiterunt, hi student plerunque eodem in genere laudis excellere: vt
Q. Mutius P.F. in iure ciuili: Pauli F. Aphricanus in re militari. Quidam autẽ ad eas lau-
des quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Aphricanus eloquen-
163 tia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cũ belli
laude nõ inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ & ingenii gloriam adiecit.
Fit autem interdum, vt nonnulli omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum
consequantur: maximéque in eo plerunque elaborant ii qui magna sibi proponũt obscu-
ris orti maioribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, complecti animo & co
gitatione debemus. In primis autem constituendum est quos nos & quales esse veli-
mus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adole-
scentia, cui inest maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ
constituit quod maxime adamauit. itaque antè implicatur aliquo certo genere cursúque
viuendi, quàm potuit quid optimum esset iudicare. Nãque Herculem Prodicium dicunt,
vt est apud Xenophontẽ, quum primùm pubesceret, quod tempus à natura ad deligendũ
165 quam quisque viuendi viam sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem, atque ibi se-
dentem diu secum multúmque dubitasse, quum duas cerneret vias: vnam voluptatis, al-
teram virtutis, vtrã ingredi melius esset. Hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse con-
tingere, nobis non idem, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia insti
tutáque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetu-
dinẽ morémque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur: quǽque maiori parti pul-
cherrima videntur, ea maxime exoptant. Nõnulli tamen siue fœlicitate quadam, siue bo-
nitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime
rarum genus est, eorum qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione
atque doctrina, aut vtraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissi-
mum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consi-
167 lium est omne reuocandum. Nam quum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo quo quis-
que natus est, vt suprà dictum est, quid deceat exquirimus: tum in tota vita constituenda
multo est maior rei cura adhibẽda, vt cõstare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis,
nec in vllo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura
habet fortuna proximam, vtriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ,
sed naturæ magis. Multo enim & firmior est & constantior: vt fortuna nonnunquam tan-
quã ipsa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ nõ
vitiosæ genus, consilium viuendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxi-
me decet: nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (po-
test autem accidere) facienda morum institutorúmque mutatio est. Eam mutationem si
169 tempora adiuuabunt, facilius cõmodiúsque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentim-
que facienda. vt amicitias quæ minus delectent & minus probentur, magis decere censent
sapientes sensim dissuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni
ratione curandum est vt id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò ante di-
ctum est imitandos esse maiores, primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda. Dein-
de si natura non feret vt quædã imitari possint, vt superioris Aphricani F. qui hunc Pau-
lo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis nõ tam potuit patris similis esse,
quàm ille fuerat sui. si igitur nõ poterit siue causas defensitare, siue populũ concionibus
tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debebit quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam,
fidem, liberalitatem, modestiam, temperãtiam; quo minus ab eo id quod desit requiratur.
Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior,
171 gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium iudicandum est. Et
quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt iuuenum, alia

seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendũ est. Est igitur adolescentis, ma-
iores natu vereri, éxque his deligere optimos & probatissimos, quorum consilio atque au-
thoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentia
est. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercẽdáque in labore patientiáque
& animi & corporis: vt eorum & in bellicis & in ciuilibus officiis vigeat industria. Atque
etiam quum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, me-
minerint verecundiæ: quod erit facilius, si in eiusmodi quidem rebus maiores natu velint
interesse. Senibus autẽ labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augẽdæ
videntur. Danda vero opera, vt & amicos, & iuuentutem, & maxime remp. cõsilio & pru- 173
dentia quamplurimũ adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne lan-
guori se desidiǽque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima
est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd & ipsa
senectus dedecus concipit, & facit adolescentum impudentiorem intemperãtiam. Ac
ne illud quidem alienum est, de magistratuum, dẽ priuatorum, de ciuium, de peregrinorũ
officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere se gerere personã ci-
uitatis, debereque eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & fidei
suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo & pari cum ciuibus iure viuere;
neque summissum & abiectum, neque se efferẽtem, tum in repub. ea velle, quæ tranquilla
& honesta sint. Talem enim & sentire bonum ciuem & dicere solemus. Peregrini autem 175
atque incolæ officium est, nihil præter suum negocium agere, nihil de alieno inquirere, mi
niméque esse in aliena repub. curiosum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur quid de-
ceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat;
quàm in omni re gerenda cõsilióque capiendo seruare constantiam. Sed quoniam de-
corũ illud in omnibus factis, dictis, in corporis denique motu & statu cernitur, idque po-
situm est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilius ad elo-
quendum: sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probe-
mur iis quibuscũ, apud quósque viuamus. His quoque de rebus pauca dicantur. Prin-
cipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam no-
stram reliquámque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: quæ au-
tem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ at- 177
que formam, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata
est hominũ verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes qui sana mente sunt;
remouent ab oculis, ipsique necessitati dant operam vt quàm occultissime pareant: qua-
rúmque partium corporis vsus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum vsus suis no-
minibus appellant: quódque facere turpe non est, modo occulte, id dicere, obscœnum est.
Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscœnitas. Nec ve
ro audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici qui reprehendunt & irridẽt
quòd ea quæ turpia non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem quæ turpia sunt, nomi-
nibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, turpe est, sed dicitur non obscœne:
liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum. plurá que in eam sententiam ab 179
eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturã sequamur, & ab omni quod
abhorret ab oculorum auriúmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accuba-
tio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus maxime sunt
fugiẽda, nequid effœminatum aut molle, & nequid durum aut rusticum sit. Nec vero hi-
strionibus oratoribúsque concedendum est, vt his hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenico-
rum quidem mos tantã habet vetere disciplina verecundiã, vt in scenam sine subligaculo
prodeat nemo. verẽtur enim ne si quo casu euenerit vt corporis partes quædã aperiantur,
aspiciãtur non decore. Nostro quidem more cũ parentibus puberes filii, cũ soceris generi
nõ lauantur. Retinenda igitur est huius generis verecundia, præsertim natura ipsa magi-
stra & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas 181
sit, in altero dignitas, venustatem muliebrem dicere debemus, dignitatem virilem. Ergo &

à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus, & huic simile vitium in gestu mo-
túque caueatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli ge-
stus ineptiis non vacant, & in vtroque genere quæ sunt recta & simplicia, laudãtur. Formæ
autẽ digniras, coloris bonitate tuenda est: colórque exercitatione corporis. Adhibẽda præ-
terea mũditia est, nõ odiosa neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestẽ & inhuma-
nam negligẽtiam. Eadem ratio est habenda vestitus, in quo, sicut in plerisque rebus, me-
diocritas optima est. Cauendum est autem ne aut tarditatibus vtamur in gressu mollio-
ribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus ni-
mias celeritates. Quæ cum fiunt, anhelitus mouẽtur, vultus mutanrur, ora torquentur: ex
183 quibus magna significatio fit nõ adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborãdum
est, ne animi motus à natura recedãt: quod assequemur, si cauebimus ne in perturbationes
atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conseruarionem tenebi-
mus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogita-
tio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum. Curandũ est igi-
tur vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur, appetitum rationi obedientẽ præbeamus.
Et quoniam magna vis orationis est, éaque duplex, altera contentionis, altera sermo-
nis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, Senatus; sermo in cir-
culis, disputationibus, congressionibus familiarum versetur, persequatur etiam conuiuia.
Contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis: quãquam haud scio an possint hæc
185 quoque esse. Sed discentiũ studiis inueniũtur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli:
rhetorum turba referta omnia. quãquam quæ verborum sententiarúmque præcepta sunt,
eadem ad sermonem pertinebũt. Sed cum orationis indicem vocẽ habeamus, in voce an-
tem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrunque omnino à natura petendum est: verum
alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentiũ & leniter. nihil aliud fuit
in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum: quanquã erant literati, sed & alii.
hi autem optime vti lingua Latina putabantur: sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, ne-
que oppressæ, ne aut obscurum esset aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec
canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus facera: sed bene loquendi de Catulis opinio nõ
minor. Sale vero & facetiis Cæsar Catuli patris frater vicit omnes: vt in illo ipso forensi
187 genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaboran-
dum est, si in omni re quid deceat exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxi
me excellunt, lenis miniméque pertinax: insit in eo lepos. Nec vero tanquam in possessio-
nem suam venerit, excludat alios, sed cum reliquis in rebus, tum etiam in sermone com-
muni vicissitudinem nõnunquam putet. Ac videat in primis quibus de rebus loquatur: si
seriis, seueritatem adhibeat: si iocosis, leporem: in primísque prouideat ne sermo vitiũ ali-
quod indicet inesse in moribus: quod maxime tum solet euenire, quum studiose de absen-
tibus detrahendi causa aut per ridiculũ, aut seuere, maledice, contumelioséque dicitur. Ha-
bentur autẽ plerunque sermones aut de domesticis negotiis, aut de rep. aut de artiũ studiis
atque doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuoce-
tur oratio. Sed vtcunque aderũt res (neque enim iisdẽ rebus, nec omni tẽpore, nec similiter
189 delectamur) animaduertendũ est etiã quatenus sermo delectationem habeat: & vt incipiẽ-
di ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissime præcipitur
vt perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios rationi nõ obtemperãtes: sic eius-
modi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut
ignauia, aut tale aliquid appareat. Maximéque curandũ est, vt eos quibuscũ sermonẽ con-
feremus, & vereri, & diligere videamur. Obiurgationes etiã nonnunquã incidũt necessariæ:
in quibus vtendũ est fortasse & vocis contentione maiore, & verborũ grauitate acriore. Id
agendum etiã est, vt ne ea facere videamur irati: sed vt ad vrendũ & secandũ, sic ad hoc ge-
nus castigãdi raro inuitíque veniemus: nec vnquã nisi necessariò, si nulla reperietur alia me
dicina. Sed tamẽ ira procul absit, cũ qua nihil recte fieri, nihil cõsiderate potest. Magna au-
191 tem parte clemẽti castigatione licet vti, grauitate tamen adiuncta: vt & seueritas adhibea-

tur,& cõtumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt ipſius id cauſa qui obiurgetur, ſuſceptũ eſſe. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus quæ cum inimiciſſimis fiunt,etiã ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere,iracundiam pellere. Quæ enim cũ aliqua perturbatione fiunt, ea nec conſtanter fieri poſſunt,neque iis qui adſunt probari. Deforme etiam eſt de ſeipſo prædicare,falſa præſertim,& cum irriſione audientium imitari militem glorioſum. Et quoniam omnia perſequimur,volumus quidem certe, dicẽdum eſt etiam qualẽ hominis honorati & principis domũ placeat eſſe,cuius finis eſt vſus:ad quem accõmodanda eſt ædificandi deſcriptio,& tamen adhibenda commoditatis dignitatíſque diligentia.Cn. Octauio 193
qui primus ex illa familia Conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quòd præclarã ædificaſſet in Palatio & plenam dignitatis domum,quæ cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino nouo homini ad Conſulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, acceſſionẽ adiunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum Cõſulatum primus attulit: hic ſummi & clariſſimi viri filius in domum multiplicatam non repulſam ſolum retulit,ſed ignominiam etiam & calamitatem.Ornanda enim eſt dignitas domo,nõ ex domo tota quærenda:nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et vt in ceteris habenda ratio nõ ſui ſolum,ſed etiam aliorum:ſic in domo clari hominis,in quam & hoſpites multi recipiendi ſunt, & admittenda hominum cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit,ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime ſi aliquãdo alio domino ſolita eſt frequentari.Odioſum eſt enim cum à prætereuntibus dicitur,O domus antiqua,heu quàm diſpari dominare domino.Quod quidem his temporibus in mul- 195
tis licet dicere.Cauendum autem eſt preſertim ſi ipſe ædifices,ne extra modum ſumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſe enim plerique preſertim in hanc partem facta principũ imitantur:vt L.Luculli ſummi viri virtutem quiſtat quàm multi villarum magnificentiam imitati ſunt? Quarum quidem certe eſt adhibendus modus,ad mediocritatémque reuocandus:eadémque medioctitas ad omnem vſum cultúmque vitæ transferenda. Sed hæc hactenus. In omni autẽ actione ſuſcipienda,tria ſunt tenenda.Primum,vt appetitus rationi pareat:quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius.Deinde vt animaduertatur quanta illa res ſit quam efficere velimus,vt néve maior néve minor cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt vt caueamus vt ea quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem,mode- 197
randa ſint.Modus autem eſt optimus,decus ipſum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius.Horum tamen triũ præſtantiſſimum eſt,appetitum obtemperate rationi.

Deinceps de ordine rerũ,& de opportunitate temporum,dicendum eſt.Hac autem ſcientia continetur ea quam Græci εὐταξίαν nominant,non hanc quam interpretamur modeſtiam,quo in verbo modus ineſt.ſed illa eſt εὐταξία,in qua intelligitur ordinis conſeruatio. Itaque vt eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis,vt modeſtia ſit ſcientia rerum earum quæ aguntur aut dicuntur, loco ſuo collocandarum.Ita videtur eadem vis ordinis & collocationis fore.Nam & ordinẽ ſic definiunt,cõpoſitionem rerum aptis & accõmodatis locis.Locũ autem actionis,opportunitatẽ temporis eſſe dicũt. Tempus autẽ 199
actionis opportunũ,græce εὐκαιρία,Latine appellatur occaſio.Sic fit vt modeſtia hæc quam ita interpretamur,vt dixi,ſcientia ſit opportunitatis idoneorũ ad agendũ temporum. Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio,de qua principio diximus. Hoc autẽ loco de moderatione & temperantia,& harũ ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria,ſuo loco dicta ſunt.Quæ autem harum virtutũ,de quibus iam diu loquimur, pertinent ad verecundiam,& ad eorum approbationem quibuscum viuimus, nunc dicenda ſunt. Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodum in oratione conſtanti,ſic in vita omnia ſint apta inter ſe & conuenientia.Turpe enim valdéque vitioſum,in re ſeuera conuiuio dignum aut delicatum aliquem inferre ſermonẽ.Bene Pericles, cum haberet collegam in Prætura Sophoclem poetam,híque de cõmuni officio cõueniſſent,& caſu formoſus puer præteriret,dixiſſétque Sophocles,O puerũ pulchrũ Pericle:ait, 201

At enim Prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes ha-
bere. Atqui hoc idem Sophocles si in Athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione
caruisset. Tanta vis est & loci & temporis, vt siquis cum causam sit acturus, in itinere aut
in ambulatione secum ipse meditetur, aut siquid aliud attentius cogitet, nō reprehēdatur.
at hoc idem si in cōuiuio faciat, inhumanus videatur, insciētia temporis. Sed ea quæ mul-
tum ab humanitate discrepant, vt siquis in foro cantet, aut siqua est alia magna peruersi-
tas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant. Quæ autē par-
ua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinādum.
Vt in fidibus aut tibiis, quanuis paulum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet:
103 sic viuendum est, in vita ne fortè quid discrepet: vel multo etiam magis, quo maior & me-
lior actionum quàm sonorum concentus est. Itaque vt in fidibus musicorum aures vel mi
nima sentiunt, sic nos, si acres ac diligentes esse volumus, animaduersoresque vitiorū, ma-
gna sæpe intelligemus ex paruis. Ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione aut
contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione
vocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus quid eorum aptè fiat, quid
ab officio naturáque discrepet. Quo in genere non est incōmodum quale quodque eorum
sit, ex aliis iudicare: vt siquid dedeceat in illos, vitemus ipsi. Fit enim nescio quo modo, vt
magis in aliis cernamus quàm in nobismetipsis, siquid delinquitur. Itaque facillime corri
guntur in discendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri. Nec verò alienū
105 est ad ea eligenda quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu peri-
tos, & quid his de quoque officii genere placeat exquirere. Maior enim pars eo fere deferri
solet, quo à natura ipsa deducitur. In quibus videndum est non modo quid quisque loqua
tur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Vt enim pi-
ctores, & ii qui signa fabricātur, & veri etiam poetæ suum quisque opus à vulgo conside-
rari vult, vt siquid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur, hisque & secum & cum aliis
quid in eo peccatum sit exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non
facienda, & mutanda & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, institutísque ciuilibus,
de iis nihil est præcipiendum: illa enim ipsa præcepta sunt. nec quenquam hoc errore duci
oportet, vt siquid Socrates aut Aristippus contra morem consuetudinémque ciuilem fe-
cerint, locutíve sint, idem sibi arbitretur licere: magnis enim illi & diuinis bonis hanc li-
107 centiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est eiicienda: est enim inimica verecū-
diæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem quorum vita perspecta in
rebus honestis atque magnis est, bene de repub. sentientes ac bene meritos, aut merentes,
aliquo honore aut imperio affectos, obseruare & colere debemus. Tribuere etiam multum
senectuti, cedere iis qui magistratum habebūt, habere delectum ciuis & peregrini, in ipsó-
que peregrino priuatímne an publice venerit. Ad summam, ne agam de singulis, commu
nem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri, seruare de-
bemus. Iam de artificiis & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè
accepimus. Primum improbantur ii quæstus qui in odia hominum incurrunt, vt portito-
rum, vt fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniúmque
109 quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum
seruitutis. Sordidi etiam putantur qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant:
nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. nec verò quicquam est turpius vanita-
te: opificésque omnes in sordida arte versantur. nec enim quicquam ingenuum habere
potest officina: miniméque artes eæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarii, la-
nii, coqui, fartores, piscatores, vt ait Terentius. Adde huc, si placet, vnguentarios, saltato-
res, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non
mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum:
hæ sunt iis quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem si tenuis est, sordida pu
tanda est: sin magna & copiosa, multa vndique apportans, multísque sine vanitate impar-
111 tiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam si satiata quæstu, vel contenta potius,

vt sæpe ex alto in portum,sic ex ipso portu se in agros possessionésque contulerit,videtur
iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum,ex quibus aliquid acquiritur, nihil est
agricultura melius,nihil vberius,nihil dulcius,nihil homine libero dignius. De qua quo-
niã in Catone maiore satis multa diximus,illinc assumes quæ ad hunc locũ pertinebunt.

Sed ab iis partibus quæ sunt honestatis;quemadmodum officia ducerentur,satis expo
situm videtur. Eorum autem ipsorum quæ honesta sunt,potest incidere sæpe contentio &
comparatio de duobus honestis vtrum honestius. qui locus à Panætio est prætermissus.
Nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum vna sit cognitionis,altera
cõmunitatis,tertia magnanimitatis,quarta moderationis: hæ in deligẽdo officio sæpe in- 111
ter se comparentur necesse est. Placet igitur aptiora esse naturæ ea officia quæ ex commu
nitate,quàm ea quæ ex cognitione ducãtur. Idque hoc argumẽto confirmari potest,quòd
si contigerit ea vita sapienti, vt omnium rerum affluentibus copiis, quamuis omnia quæ
cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret & contempletur,tamen si soli-
tudo tanta sit vt hominem videre non possit,excedat è vita. Princépsque omnium virtu-
tum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant. Prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν
dicunt,aliam quandam intelligimus,quæ est rerum expetendarum fugiendarúmque sciẽ-
tia. Illa autem sapientia,quam principem dixi,rerum est diuinarum & humanarum scien-
tia,in qua continetur deorum & hominum communitas atque societas inter ipsos. Ea si
maxima est,vt est certè,necesse est quod à cõmunitate ducatur officium, id esse maximũ. 115
Etenim cognitio contemplatióque naturæ manca quodãmodo atque inchoata sit,si nul-
la actio rerum consequatur. Ea autem actio in hominum cõmodis tuendis maxime cerni-
tur. Pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponenda est.
Atque id optimus quisque re ipsa ostendit & iudicat. Quis est enim tam cupidus in perspi
cienda cognoscendáque rerum natura, vt si ei tractanti contemplantíque res cognitione
dignissimas,subito sit allatum periculum discriménque patriæ,cui subuenire opitularíque
possit,non illa omnia relinquat atque abiiciat,etiã si dinumerare se stellas,aut metiri mun
di magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo 117
fecerit. Quibus rebus intelligitur studiis officiísque scientiæ præponenda esse officia iusti-
tiæ,quæ pertinent ad hominum vtilitatem,qua nihil homini esse debet antiquius. Atque
illi,quorum studia vitáque omnis in rerum cognitione versata est,tamen ab augendis ho-
minum vtilitatibus & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos,quo melio
res ciues vtilioréşque rebus suis publicis essent, vt Thebanum Epaminondam Lysias Py-
thagoræus,Syracusium Dionem Plato,multíque multos. Nósque ipsi quicquid ad remp.
attulimus, si modo aliquid attulimus, à doctoribus atque à doctrina instructi, ad eam &
ornati accessimus. Neque solum viui atque præsentes studiosos discendi erudiunt atque
docent,sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim
locus vllus prætermissus est ab iis qui ad leges,qui ad mores,qui ad disciplinã reipub.per-
tineret:ita vt ocium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctri-
næ studiis & sapientiæ dediti, ad hominum vtilitatem suam prudentiam intelligentiám-
que potissimum conferunt. Ob eámque etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, 119
melius est,quàm vel acutissime sine eloquẽtia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur,
eloquentia complectitur eos quibuscum communitate iuncti sumus. Atque vt apum ex-
amina non fingendorum fauorum causa congregantur,sed cum cõgregabilia natura sint,
fingunt fauos:sic homines,ac multo etiam magis, natura congregati adhibent agendi cõ
gregandíque solertiam. Itaque nisi ea virtus quæ constat ex hominibus tuendis, id est ex
societate generis humani,attingat cognitionem rerum,soliuaga cognitio & ieiuna videa-
tur. Itémque magnitudo animi remota comitate cõiunctionéque humana,feritas sit quæ-
dam & immanitas. Ita fit vt vincat cognitionis studium,consociatio hominum atque cõ
munitas. Nec verum est quod dicitur à quibusdam,propter necessitatẽ vitæ, quòd ea quæ
natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum
hominibus communitatem & societatẽ: quòd si omnia nobis quæ ad victum cultúmque 121

pertinent, quaſi virgula diuina, vt aiunt, ſuppeditarentur: tum optimo quiſque ingenio,
negotiis omnibus omiſſis totum ſe in cognitione & ſcientia collocaret. Non eſt ita. nam
& ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudii quæreret: tum docere, tum diſcere vellet: tum au-
dire, tum dicere. Ergo omne officium quod ad coniunctionem hominum & ad ſocietatẽ
tuendam valet, anteponendum eſt illi officio quod cognitione & ſcientia continetur.
Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiã
moderationi modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet. ſunt enim quædam partim
ita fœda, partim ita flagitioſa, vt ea ne conſeruandæ quidem patriæ cauſa ſapiens facturus
ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, vt dictu quoque
videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quis reip. cauſa, ne reſpub. quidẽ pro ſe ſuſcipi
volet. Sed & hæc cõmodius ſe res habet, quòd nõ poteſt accidere tempus vt interſit reip.
19 quicquam illorum facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit in officiis deligẽdis,
id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. Etenim cognitionẽ pru
dentiámque ſequitur conſiderata actio. Ita fit vt agere conſiderate pluris ſit, quàm cogi-
tare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, vt nõ difficile
ſit in exquirendo officio quid cuique ſit præponendum videre. In ipſa autem cõmunitate
ſunt gradus officiorũ, ex quibus quid cuique præſtet, intelligi poſſit: vt prima diis immor-
talibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis debeantur. Quibus
ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt non ſolum id homines ſolere dubitare, hone-
ſtúmne an turpe ſit, ſed etiam duobus propoſitis honeſtis vtrum honeſtius ſit. Hic locus à
Panætio eſt, vt ſuprà dixi, prætermiſſus. Sed iam ad reliqua pergamus.

M. TVLLII CICERONIS DE OFFICIIS LIB. II.

1 QVEMADMODVM officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni
genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur vt hæc officiorũ
genera perſequamur, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus
vtuntur homines, facultatẽ, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi quid vtile, quid in-
2 utile: tum ex vtilibus quid vtilius, aut quid maxime vtile: de quibus dicere aggrediar, ſi pau
ca prius de inſtituto ac de iudicio meo dixero. Quãquam enim libri noſtri complures nõ
modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitauerunt: tamen interdum vereor
ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inuiſum, mirentúrque in ea tantum me
3 operæ & temporis ponere. Ego autem quandiu reſpub. per eos gerebatur quibus ſeipſa cõ
miſerat, omnes meas curas cogitationéſque in eam conferebam. Cum autem dominatu
vnius omnia tenerentur, neque eſſet vſquam conſilio aut authoritati locus, ſocios denique
tuendæ reipub. ſummos viros amiſiſſem, nec me angoribus dedidi quibus eſſem confectus,
niſi his reſtitiſſem: nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque vtinam reſp.
4 ſtetiſſet quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam cõmutandarum quàm euertendarum
rerum cupidos incidiſſet. Primùm enim vt ſtante repub. facere ſolebamus, in agendo plus
quàm in ſcribendo operæ poneremus. Deinde ipſis ſcriptis non ea quæ nunc, ſed actiones
noſtras mandaremus, vt ſæpe fecimus. Cum autem reſpub. in qua omnis mea cura, cogi-
tatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuere omnes foren-
5 ſes & ſenatoriæ. Nihil agere autem cum animus non poſſet, in his ſtudiis ab initio verſa-
tus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſime poſſe deponi, ſi me ad philoſophiã retuliſſem. Cui cum
multum adoleſcens diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſteaquam honoribus inſeruire
cœpi, méque totum reipub. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat
amicorum & reipub. temporis. Id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribẽdi otium
6 non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni aſſecuti videmur, vt ea literis manda-
remus quæ nec erant ſatis nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid enim eſt per
deos optabilius ſapiẽtia? quid præſtãtius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc
igitur qui expetunt, philoſophi nominantur: nec quicquam aliud eſt philoſophia, ſi inter-

pretari velis,quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est,vt à veteribus philosophis de-
finitum est,rerum diuinarũ & humanarum,causarúmque quibus hæ res continentur,scié-
tia.Cuius studium qui vituperat,haud sanè intelligo quidnam sit quod laudandum putet. 7
Nam siue oblectatio quæritur animi,requiésque curarum, quæ conferri cum eorum stu-
diis potest,qui semper aliquid inquirunt quod spectet & valeat ad bene beatéque viuendũ:
siue ratio constantiæ virtutísque ducitur: aut hæc ars est,aut nulla omnino,per quam eas
assequamur.Nullam dicere maximarum rerum artem esse,cum minimarum sine arte nul 8
la sit,hominum est parum consideratè loquentium,atque in maximis rebus errantium.Si
autem est aliqua disciplina virtutis, vbi ea quæretur,cum ab hoc discendi genere discesse-
ris?Sed hæc, quum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio
quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati
reipub. muneribus,ad hoc nos studium potissimum contulissemus.Occurritur autem no 9
bis,& quidem à doctis & eruditis,quærentibus satísne constãter facere videamur,qui cum
percipi nihil posse dicamus,tamen & aliis de rebus præcipere soleamus,& hoc ipso tempo
re præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non
enim sumus ii quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam quid sequatur. Quæ
enim esset ista mens,vel quæ vita potius,non modo disputandi,sed etiam viuendi ratione
sublata?Nos autem vt cæteri alia certa,alia incerta esse dicunt: sic ab his dissentientes,alia 10
probabilia,alia nõ probabilia esse dicimus.Quid est igitur quod me impediat,ea quæ mihi
probabilia videantur,sequi:quæ contrà,improbare, atque affirmandi arrogantiam vitan-
tem,fugere temeritatem quæ à sapientia dissidet plurimum?Contra autem omnia dispu-
tatur à nostris,quòd hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex vtraque parte causa-
rum esset facta contẽtio.Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris,satis, vt arbitror, 11
diligenter.Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimáque philosophia
Cratippo authore versaris,iis simillimo qui ista præclara pepererunt, tamẽ nostra hæc fi-
nitima vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus. Quinque igitur ra-
tionibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatémque pertinent,
duæ ad commoda vitæ,copias,opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium: siquando ea 12
quæ dixi pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est: quam quidem tibi cu-
pio esse notissimam.Hoc autem de quo nunc agimus, id ipsum est quod vtile appellatur.
In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensímque eò deducta est,vt honestatẽ ab
vtilitate secernens constitueret honestum esse aliquid quod vtile non esset: & vtile, quod
non honestum. qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem 13
authoritate philosophi seuere sanè atque honestè hæc tria genera confusa,cogitatione di-
stingunt.Quicquid enim iustum sit,id etiam vtile esse censent. Itémque quod honestum,
id iustum.Ex quo efficitur,vt quicquid honestum sit,idem sit vtile.Quod qui parum per-
spiciunt,ii sæpe versutos homines & callidos admirantes, malitiam sapientiam iudicant.
Quorum error eripiendus est, opinióque omnis ad eam speciem traducenda, vt honestis 14
consiliis,iustísque factis, non fraude & malitia se intelligant ea quæ velint consequi posse.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendã pertinent,partim sunt inanima,vt aurum,argẽ-
tum,vt ea quæ gignuntur è terra,vt alia generis eiusdẽ:partim animalia, quæ habent suos
impetus,& rerum appetitus.Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtẽtia.
Expertes rationis sunt equi,boues,reliquæ pecudes,apes,quarum opera efficitur aliquid ad 15
vsum hominum atque vitam.Ratione autem vtentium duo genera ponunt,vnum deorũ,
alterum hominum.Deos placatos pietas efficit & sanctitas. Proxime autem & secundum
deos homines hominibus maxime vtiles esse possunt. Earúmque item rerum quæ noceãt
& obsint,eadem diuisio est. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis homines homi
nibus plurimum obesse vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanima diximus,ple- 16
raque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus nisi manus & ars accessissent, nec
his sine hominum administratione vteremur.Neque enim valetudinis curatio,neque na-
uigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conser-

uatio sine hominum opera vlla esse potuisset. Iam verò & earum rerum quibus abundare-
17 mus, exportatio, & earum quibus egeremus, inuectio, certè nulla esset, nisi his muneribus
homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides ex terra exciderẽtur ad vsum nostrũ
necessarii: nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur, penitus abditum, sine hominum la
bore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarẽ-
tur, vnde aut in initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut vi tem-
18 pestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harũ
rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum
irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ vnde sine hominum ope-
ra habere possemus? Ex quibus multísque aliis, perspicuum est, qui fructus, quǽque vtilita-
tes ex rebus iis quæ sunt inanimæ percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu
19 atque opera capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ cõmoditas, nisi homi-
nes adiuuarent, percipi posset? Nam & qui principes inueniendi fuerunt quem ex quaque
belua vsum habere possemus, homines certè fuerunt. nec hoc tempore sine hominum o-
pera, aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tẽpestiuos fructus ex his capere possemus:
ab eísdémque & ea quæ nocent interficiuntur, & quæ vsui possunt esse capiuntur. Quid
enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim
20 ægris subuenisset, quæ esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multæ no
bis artes ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita tantum destitit à cultu &
victu bestiarum. Vrbes verò sine hominũ cœtu nõ potuissent nec ædificari, nec frequẽtari.
Ex quo leges moresque constituti, tum iuris æqua descriptio, certáque viuendi disciplina:
quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectúmque vt esset vita
21 munitior: atque vt dando & accipiendo, mutandísque facultatibus & commodis, nulla re
egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. quis est enim cui non perspicua
sint illa quæ pluribus verbis à Panætio cõmemorantur, neminem neque ducem bello, nec
principem domi magnas res & salutares sine hominum studiis gerere potuisse? comme-
morantur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiu-
22 mentis hominum tantas res efficere potuisse. vtitur in re non dubia testibus non necessa-
riis. Atque vt magnas vtilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu, sic
nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi li-
ber de interitu hominũ, Peripatetici magni & copiosi: qui collectis cæteris causis eluuio-
nis, pestilentiæ, vastitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet
23 quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat quanto plures deleti sint ho
mines hominum impetu, id est bellis aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate.
Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis quin homines plurimum hominibus &
prosint & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominũ, & ad vsus
suos adiungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quǽque in tractatione beluarum fiunt, vti-
liter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad am-
24 plificationem nostrarum rerum prompta & parata, virorum præstantium sapiẽtia & vir-
tute excitãtur. Etenim virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur. quarum vna est in per-
spiciendo quid in quaque re verum syncerúmque sit, quid consentaneum cuique, quid cõ-
sequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei causa sit. Alterum, cohibere motus a-
nimi turbatos, quos Græci πάθη nominant: appetitionésque, quas illi ὁρμὰς, obedientes effi
25 cere rationi. Tertium, iis quibuscum congregemur, vti moderate & scienter, quorum stu-
diis ea quæ natura desiderat, expleta cumulatáque habeamus: per eosdémque siquid impor
tetur nobis incõmodi propulsemus, vlciscamúrque eos qui nocere nobis conati sunt, tan-
táque pœna afficiamus, quantam æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationi-
bus hanc facultatem assequi possimus, vt hominũ studia complectamur, eáque teneamus,
26 dicemus, neque ita multo post: sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna
in vtranque partem, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cum prospero
flatu eius vtimur, ad exitus peruehimur optatos: & cum reflauit, affligimur. Hæc igitur

ipsa fortuna cæteros casus rariores habet, primùm ab inanimis procellas, tempestates, nau
fragia, ruinas, incendia: deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc ergo, vt dixi, rariora.
At verò interitus exercituum, vt proxime trium, sæpe multorum: clades imperatorum, vt 17
nuper summi ac singularis viri: inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas benemerito-
rum sæpe ciuium expulsiones: calamitates, fugæ, rursúsque secundæ res, honores, imperia,
victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus & studiis neutram in par-
tem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quonam modo hominum studia ad
vtilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum ma- 18
gnitudine vtilitatis comparetur: ita fortassis etiam breuior videbitur. Quæcunque igi-
tur homines homini tribuunt ad eum agendum atque honestãdum, aut beneuolẽtiæ gra-
tia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspi-
ciunt, quémque dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene
rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà à quibus aliquid ex-
pectant, vt quum reges popularésve homines largitiones aliquas proponũt: aut postremo 19
precio ac mercede ducuntur. quæ sordidissima est illa quidem ratio & inquinatissima, &
iis qui ea tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, quum
quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium
necessarium est: quemadmodum sit eo vtendum dicemus, si prius iis de rebus quæ virtuti
propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciũt se homines imperio alterius & potestati 20
pluribus de causis. Ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut
dignitatis præstantia, aut spe sibi id vtile futurum, aut metu ne vi parere cogantur, aut spe
largitionis promissionísque capti, aut postremo (vt sæpe in nostra repub. videmus) mercede
conducti. Omnium autem rerum nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenẽdas,
quàm diligi: nec alienius, quàm timeri. Præclare enim Ennius, Quem metuunt, oderunt: 21
quem quisque odit, perisse expetit. Multorũ autem odiis nullas opes posse obsistere, si an-
tea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solum, quẽ armis oppressa
pertulit ciuitas, interitus declarat quantum hominũ odium valet ad pestem, sed reliquo-
rum similes exitus tyrannorum, quorum haud ferè quisquã talem interitum effugit. Ma-
lus enim est custos diuturnitatis metus: contráque beneuolentia fidelis vel ad perpetuita- 22
tem. Sed iis qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sæuitia, vt heris in famu-
los, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciuitate ita se instruunt, vt metuãtur, his
nihil potest esse dementius. Quãuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quãuis time-
facta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore
suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis quàm retentæ. Quod igitur 23
latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plu-
rimum, id amplectamur, vt metus absit, charitas retineatur. ita facillime quæ volumus &
priuatis in rebus & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuen-
tur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium,
quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candente carbone sibi
adurebat capillum? Quid Alexandrũ Phæreum, quo animo vixisse arbitramur? qui vt scri- 24
ptum legimus, cum vxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubi
culum veniens, barbarum, & eum quidem, vt scriptum est, compunctum notis Treiciis, di
stricto gladio iubebat anteire: præmittebátque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arcu-
las muliebres, & nequod in vestimẽtis telum occultaretur exquirerent. O miserum, qui fi-
deliorem & barbarum & sticmatiam putaret quàm coniugem! Nec eum fefellit opinio: ab 25
ea enim est ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec verò vlla vis imperii tan-
ta est quæ premente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter cæteros
nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, vt is quem modo dixi, Alexander: non à
paucis, vt hic noster: sed in quem vniuersa Agrigẽtinorum multitudo impetũ fecit. Quid,
Macedones nónne Demetrium reliquerunt, vniuersíque se ad Pyrrhũ contulerunt? Quid, 26
Lacedæmonios iniuste imperantes nónne repentè omnes ferè socii deseruerunt, spectato-

résque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libētius in tali re, quàm do-
mestica recordor. Veruntamen quandiu imperium populi Rom. beneficiis tenebatur, non
iniuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: erant exitus bellorum aut mites,
37 aut necessarii. Regum, populorum, nationum portus erat & refugium Senatus. Nostri au-
tem magistratus imperatorésque ex hac vna re maximam laudem capere studebāt, si pro-
uincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius
quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc cōsuetudinem & disciplinam iam antea
minuebamus, post verò Syllæ victoriam penitus amisimus. desitum est enim videri quic-
38 quam in socios iniquum, cum extitisset in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est ho
nestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere hasta posita, cum bona in foro
venderet & bonorum virorum & locupletum, & certè ciuium, prædam se suam vendere.
Secutus est qui in causa impia, victoria etiam fœdiore, non singulorum ciuium bona pu-
blicaret, sed vniuersas prouincias regionésque vno calamitatis iure comprehenderet. Ita-
39 que vexatis ac perditis exteris nationibus, ad exemplū amissi imperii portari in triumpho
Massiliā vidimus: & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquā nostri imperatores ex Trans-
alpinis bellis triumpharunt. Multa præterea cōmemorarem nefaria in socios, si hoc vno
quicquā sol vidisset indignius. Iure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scele-
ra tulissemus, nunquam ad vnum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad
40 paucos cupiditatum, ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò vnquam bellorū ci-
uilium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & memine-
rint, & sperabunt, quam L. Sylla cum vibrasset Dictatore propinquo suo, idem sexto & tri
cesimo anno post à sceleratiore hasta non recessit. Alter autem qui in illa dictatura Scriba
fuerat, in hac fuit Quæstor vrbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis nū
41 quam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis modo stant & manēt, iique ipsi iam ex-
trema scelera metuentes: rem verò publicam penitus amisimus, atque in has clades incidi-
mus: redeundum est enim ad propositum, dum metui, quàm chari esse & diligi malumus.
Quæ si populo Rom. iniustè imperāti accidere potuerūt, quid debent putare singuli? Quod
quum perspicuum sit, beneuolentiæ vim esse magnam, metus imbecillam: sequitur vt dis-
seramus quibus rebus facillime possimus eam quam volumus adipisci cum honore & fide
42 charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam
accommodādum est, à multísne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit,
ídque & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos ami-
corum, & nostra mirantium. Hæc est vna res prorsus vt non multum differat inter sum-
mos & mediocres viros, eáque vtrisque est propemodum comparāda honore & gloria &
43 beneuolentia ciuium. Fortasse non æque omnes egent: sed tamen sicui hæc suppetunt, ad-
iuuant aliquātum cum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio li-
bro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria: quanquam ea quoque de
re nostri libri duo sunt. sed attingamus: quādoquidem ea in rebus maioribus administrā-
dis adiuuat plurimum. Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit
44 multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem,
si est simpliciter breuitérque dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdē ferè à mul-
titudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos
tanquam influere possimus. Ac primùm de illis tribus quæ antè dixi beneuolentiæ præ
cepta videamus, quæ quidem beneficiis capitur maxime. Secūdo autem loco, benefica vo
luntate beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor
45 multitudinis commouetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei,
omniúmque earum virtutum quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem.
Etenim illud ipsum quod honestum decorúmque dicimus, quia per se nobis placet, ani-
mósque omnium natura & specie sua commouet, maximéque quasi perlucet ex iis quas
commemoraui virtutibus: idcirco illos in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa dili
46 gere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi grauissimæ. Possunt enim præterea

nonnullæ eſſe leuiores. Fides autem vt habeatur,duabus rebus effici poteſt, ſi exiſtimabi
mur adepti cõiunctam cum iuſtitia prudentiam.Nam & iis fidem habemus quos plus in-
telligere quàm nos arbitramur,quóſque & futura proſpicere credimus,& cum res agatur
in diſcriménque ventum ſit,expedire rem,& conſiliũ ex tempore capere poſſe.Hanc enim 47
vtilem homines exiſtimant verámque prudentiam.Iuſtis autem & fidis hominibus,id eſt
viris bonis,ita fides habetur, vt nulla in his fraudis ſit iniuriǽque ſuſpicio. Itaque his ſa-
lutem noſtram,his fortunas,his liberos rectiſſime cõmitti arbitramur.Harum igitur dua-
rum ad fidem faciendã iuſtitia plus pollet, quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat au-
thoritatis, prudentia ſine iuſtitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis verſu- 48
tior & callidior eſt,hoc inuiſior & ſuſpectior,detracta opinione probitatis. Quamobrem
intelligentiæ iuſtitia coniuncta,quantum volet habebit ad faciendã fidem virium.Iuſtitia
ſine prudentia multum poterit:ſine iuſtitia nihil valebit prudentia.Sed nequis ſit admira-
tus,cur quũ inter omnes philoſophos conſtet, à méque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui vnã
haberet,omnes habere virtutes:nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit quiſquã qui nõ idem pru-
dens ſit,iuſtus eſſe:alia eſt illa cum veritas ipſa limatur in diſputatione,ſubtilitas: alia cum 49
ad opinionẽ communem omnis accõmodatur oratio. Quamobrẽ vt vulgus,ita nos hoc
loco loquimur,vt alios fortes,alios viros bonos,alios prudẽtes eſſe dicamus. Popularibus
enim verbis eſt agendum & vſitatis cum loquimur de opinione populari: ídque eodẽ mo-
do fecit Panætius. Sed ad propoſitum reuertamur. Erat igitur ex tribus quæ ad glo- 50
riam pertinent,hoc tertium, vt cum admiratione hominũ honore ab his digni iudicare-
mur. Admirantur igitur cõmuniter illi quidem omnia quæ magna & præter opinionem
ſuam animaduertunt:ſeparatim autem in ſingulis,ſi perſpiciunt nec opinata quædã bona.
Itaque eos viros ſuſpiciunt,maximíſque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excel-
lentes quaſdam & ſingulares perſpicere virtutes. deſpiciunt autem eos & contemnunt in
quibus nihil virtutis,nihil animi,nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contem- 51
nunt de quibus male exiſtimant.nam quos improbos, maledicos,fraudulentos putant,&
ad faciendam iniuriã inſtructos,eos haud contemnunt quidem,ſed de his male exiſtimãt.
Quamobrẽ,vt antè dixi,contemnuntur ii qui nec ſibi nec alteri, vt dicitur,in quibus nul
lus labor,nulla induſtria,nulla cura eſt. Admiratione autem afficiuntur ii,qui anteire cæ-
teris virtute putantur,& cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis quibus alii nõ fa- 52
cile poſſunt obſiſtere.Nam & voluptates blãdiſſimæ dominæ maiores partes animi à vir-
tute detorquent,& dolorum cum admouentur faces,præter modum plerique exterrẽtur.
Vita,mors,diuitiæ,paupertas, omnes homines vehementiſſime permouent. quæ qui in v-
tranque partem excelſo animo magnóque deſpiciunt,cúmque his aliqua ampla & hone-
ſta res obiecta eſt,totos ad ſe conuertit & rapit:tum quis non admiretur ſplendorem pul 53
chritudinémque virtutis? Ergo & hæc animi deſpiciẽtia admirabilitatem magnam facit:
& maxime iuſtitia,ex qua vna virtute viri boni appellantur,mirifica quædam multitudini
videtur:nec iniuria.Nemo enim iuſtus eſſe poteſt,qui mortem,qui dolorem,qui exilium,
qui egeſtatem timet:aut qui ea quæ ſunt his cõtraria,æquitati anteponit.Maximéque ad-
mirantur eum qui pecunia non mouetur:quod in quo viro perſpectum ſit,hunc dignum 54
ſpectatu arbitrantur.Itaque illa tria,quæ propoſita ſunt ad gloriam omnia,iuſtitia cõficit
& beneuolentia,quòd prodeſſe vult plurimis:& ob eandem cauſam,fidem & admirationẽ,
quòd eas res ſpernit & negligit,ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur.Ac mea
quidem ſententia omnis ratio atque inſtitutio vitæ,hominum adiumenta deſiderat,in pri
míſque vt habeat quibuſcum poſſit familiares cõferre ſermones:quod eſt difficile,niſi ſpe- 55
ciem præ te boni viri feras.Ergo etiam ſolitario homini,atque in agro vitam agenti,opi-
nio iuſtitiæ neceſſaria eſt:cóque etiam magis,quòd eam ſi non habebunt,iniuſti habebun-
tur:nullis præſidiis ſepti, multis afficientur iniuriis. Atque iis etiam qui vendunt, emunt,
conducunt,locant,contrahendíſque negotiis implicantur,iuſtitia ad rem gerẽdam neceſ-
ſaria eſt:cuius tanta vis eſt, vt ne illi quidẽ qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine 56
vlla particula iuſtitiæ viuere.Nam qui eorum cuipiã qui vnà latrocinãtur,furatur aliquid

ant eripit, is sibi ne in latrocinio quidē relinquit locum. Ille autē qui archipirata dicitur,
nisi æquabiliter prædā dispertiat, aut occiditur à sociis, aut relinquitur. Quinetiā leges la-
tronum esse dicuntur, quibus pareāt, quas obseruent. Itaque propter æquabilē prædæ par-
57 titionē & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit, &
multo maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiā exercitus nostri imperatorésque ces-
serūt: quem C. Lælius, is qui sapiēs vsurpatur, Prætor fregit & cōminuit, ferocitatémq; eius
ita repressit, vt facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiæ sit, vt ea etiam
latronū opes firmet atque augeat, quantā eius vim inter leges & iudicia & instituta reip.
58 fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, vt ait Herodotus, sed etiā apud ma-
iores nostros iustitiæ fruendæ causa videntur olim bene morati reges constituti. Nā cum
premeretur in initio multitudo ab iis qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem con-
fugiebant virtute præstantem: qui quum prohiberet iniuriam tenuioris, æquitate consti-
tuenda summos cum infimis pari iure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit
causa, quæ regum. ius enim semper est quæsitum æquabile: neque enim aliter esset ius. id
59 si ab vno bono & iusto viro consequebantur, eo erant contenti: cum id minus cōtingeret,
leges sunt inuētæ, quæ cum omnibus semper vna atque eadem voce loquerētur. Ergo hoc
quidē perspicuum est, eos ad imperandū deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opi-
nio multitudinis. Adiuncto verò, vt iidem etiā prudentes haberentur, nihil erat quod ho-
mines his authoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni ergo ratione colenda &
60 retinenda iustitia est, tum ipsa per sese (nam aliter iustitia nō esset) tum propter amplifica-
tionem honoris & gloriæ. Sed vt pecuniæ non quærēdæ solum ratio est, sed etiā collocan
dæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solū necessarios, sed etiā liberales: sic gloria &
quærenda & collocāda ratione est. Quanquā præclarè Socrates hanc viam ad gloriā pro-
ximā & quasi compendiariā dicebat esse, siquis id ageret, vt qualis haberi vellet, talis esset.
61 Quòd siqui simulatione & inani ostentatione, & ficto nō modo sermone, sed etiam vultu
stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehemēter errant. Vera gloria radices agit, at-
que etiā propagatur: ficta omnia celeriter tanquā flosculi decidunt, nec simulatum potest
quicquā esse diuturnum. Testes sunt permulti in vtrāque partem: sed breuitatis causa fa-
milia contenti erimus vna. Tib. enim Gracchus P. F. tam diu laudabitur, dū memoria re-
62 rum Romanarū manebit. At eius filii nec viui probabantur bonis, & mortui numerū ob-
tinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci veram iustitiæ gloriam volet, fungatur officiis.
ea quæ essent, dictum est in libro superiore. Sed vt facillime quales simus, tales esse videa-
mur, etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ii qui haberi velimus, tamen quædam præce-
pta danda sunt. Nam siquis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis aut à
63 patre acceptam, quam tibi mi Cicero arbitror contigisse: aut aliquo casu atque fortuna: in
hunc oculi omnium coniiciūtur, atque in eum quid agat, quēadmodum viuat, inquiritur:
& tanquā in clarissima luce versetur, ita nullū obscurum potest nec dictū eius esse, nec fa-
ctum. Quorum autē prima ætas propter humilitatem & obscuritatē in hominum igno-
ratione versatur, hi simul ac iuuenes esse cœperūt, magna spectare, & ad ea rectis studiis de-
64 bent cōtendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modo nō inuidetur illi ætati,
verumetiā fauetur. Prima est igitur adolescenti cōmendatio ad gloriā, siqua ex belli-
cis rebus cōparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt. semper enim ferè
bella gerebātur. Tua autē ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium ha-
buit, altera fœlicitatis parum. quo tamen in bello cum te Pompeius alæ alteri præfecisset,
65 magnā laudem & à summo viro & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omni
militari labore tolerando. atque ea quidē tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem
hæc oratio suscepta nō de te est, sed de genere toto. quāobrem ad ea quæ restāt pergamus.
Vt igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic eæ res quas
ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ quas viribus. Prima igitur com
mendatio proficiscitur à modestia, cum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia.
66 Facillime autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sa-

pientes viros bene consulētes reipub.contulerūt: quibuscum si frequētes sunt, opinionem
afferunt populo eorum se fore similes, quos sibi ipsi delegerūt ad imitādum. P. Rutilii ado-
lescentiam ad opinionē & innocentiæ & iuris sciētiæ, P. Mutii cōmendauit domus. nam
L. quidē Crassus cum esset admodum adolescens, nō aliunde mutuatus est, sed sibi ipse pe-
perit maximā laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Ex qua ætate qui exercentur, 67
laude affici solent, vt Demosthenē accepimus. Ea ætate L. Crassus ostendit id se in foro o-
ptime iam facere, quod etiā tum poterat domi cum laude meditari. Sed quū duplex ratio
sit orationis, quarū in altera sermo sit, in altera contentio: nō est id quidē dubium quin cō
tentio orationis plurimum valeat, & maiorē vim habeat ad gloriā: ea est enim quam elo-
quentiā dicimus. sed tamen difficile dictu est quātopere conciliet animos comitas affabili-
tásque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrū, & Antipatri ad Cassandrū, & 68
Antigoni ad Philippum filiū, trium prudentissimorum (sic enim accepimus) quibus præci-
piunt vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiā alliciant, militésque blā-
do appellando sermone deliniant. quæ autē in multitudine cum cōtentione habetur ora-
tio, ea sæpe vniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiose sapiētérque di-
centis: quē qui audiūt, intelligere etiā & sapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si verò in- 69
est in oratione mista modestiæ grauitas, nihil admirabilius fieri potest: eóque magis si ea
sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarū genera quæ eloquentiā desiderant, mul
tique in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud Senatum dicendo laudem as-
secuti sunt, maxima est admiratio in iudiciis: quorum ratio duplex est: nam ex accusatio-
ne & defensione constat: quarū etsi laudabilior est defensio, tamen accusatio probata per-
sæpe est. Dixi paulò antè de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius. P. Sulpitii elo- 70
quentiam accusatio illustrauit, quum seditiosum & inutilem ciuem C. Norbanum in iu-
dicium vocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec vnquā nisi aut reipub. cau
sa, vt duo Luculli: aut patrocinii, vt nos pro Siculis, pro Sardis, pro M. Albutio Iulius. In
accusando etiam Manilio L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certé.
sin erit cur faciendum sit sæpius, reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlcisci sæ- 71
pius, non est reprehendendum. modus tamen adsit. duri enim hominis vel potius vix ho-
minis videtur, periculum capitis inferre multis. id cum periculosum ipsi est, tum etiā sor-
didum ad famam, cōmittere vt accusator nominere. quod contigit M. Bruto summo ge
nere nato, illius filio qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum
officii diligenter tenendum est, nequem vnquā innocentē iudicio capitis arcessas. id enim 72
sine scelere fieri nullo modo potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiā à na
tura ad salutē hominum & ad conseruationem datā, ad bonorum pestē perniciémque cō
uertere? Nec tamen vt hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquan-
do & nefarium impiúmque defendere. vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam
humanitas. Iudicis est semper in causis verum sequi: patroni, nonnunquā verisimile, etiam 73
si minus sit verum, defendere. quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberem,
non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & glo-
ria paritur & gratia defensionibus: eóque maior, siquando accidit vt ei subueniatur qui po
tentis alicuius opibus circunueniri vrgeríque videatur: vt nos & sæpe aliàs, & adolescen-
tes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ vt scis, ex- 74
tat oratio. Sed expositis adolescentum officiis quæ valeant ad gloriam adipiscendam,
deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. cuius est ratio duplex: nam aut opera
benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed
illa lautior ac splendidior, & viro forti claróque dignior. quanquam enim in vtroque in-
est gratificandi liberalis volūtas, tamē altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largi- 75
tióque quæ fit ex re familiari, fontē ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benigni-
tas tollitur. qua quo in plures vsus sis, eo minus in multos vti possis. At qui opera, id est
virtute & industria benefici & liberales erunt, primùm quo pluribus profuerint, eo plures
ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratio-

76 res erunt,& tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum.Præclare in epistola
quadam Alexandrum filium Philippus accusat,quòd largitione beneuolentiam Macedo-
num consectetur.Quod te malum,inquit,rationis in istam spem induxit,vt eos tibi fide-
les putares fore,quos pecunia corrupisses? An tu id agis,vt Macedones non te regem suũ,
sed ministrum & præbitorem putent? Quo quid sordidius regi?Melius etiam,quàm largi
77 tionem corruptelam dixit esse. fit enim deterior qui accipit,atque ad idem semper expe-
ctandum paratior.Hoc ille filio:sed præceptum putemus omnibus.Quamobrem id quidẽ
non dubium est quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit,&
latius pateat,& possit prodesse pluribus.Nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc be
nignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re
familiari impartiendum, sed diligenter atque moderate. multi enim patrimonia effude-
78 runt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius,quàm quod libenter facias, curare vt
id diutius facere non possis? Atque etiam sequũtur largitionem rapinæ. cum enim dando
egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. ita quum beneuolentiæ comparã-
dæ causa benefici esse velint, non tanta studia assequũtur eorum quibus dederunt, quanta
odia eorum quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam
79 benignitas aperire nõ possit:nec ita reseranda,vt pateat omnibus.Modus adhibeatur,isque
referatur ad facultates.Omnino meminisse debemus,id quod à nostris hominibus sæpissi-
mè vsurpatum, iam in prouerbii consuetudinem venit, Largitionẽ fundum non habere.
Etenim quis potest modus esse,quum idem & qui consueuerunt, & idem illud alii deside-
80 rent? Omnino duo genera sunt largorũ, quorum alteri prodigi dicũtur, alteri liberales.
Prodigi,qui epulis & viscerationibus & gladiatorum muneribus, ludorũ venationúmque
apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriã aut breuem aut nullam om-
nino sunt relicturi.Liberales autẽ,qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimũt,
aut æs alienum suscipiunt amicorum,aut in filiarum collocatione adiuuant,aut opitulã-
81 tur vel in re quærenda vel augenda . Itaque miror quid in mentem venerit Theophrasto
in eo libro quem de diuitiis scripsit,in quo multa præclare,illud absurde. est enim multus
in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum: taliúmque sumptuum
facultatem,fructum diuitiarum putat.Mihi autẽ ille fructus liberalitatis,cuius pauca exẽ-
pla posui,multo etiam maior videtur & certior.Quanto Aristoteles grauius & verius nos
82 reprehendit,qui has pecuniarũ effusiones non admiremur quæ fiunt ad multitudinẽ deli-
niendam.at ii qui ab hoste obsidentur,si emere aquæ sextarium mina cogerentur,hoc pri
mo incredibile nobis videri,omnésque mirari: sed quum attẽderint,veniã necessitati dari:
in his immanibus iacturis infinitísque sumptibus nihil nos magnopere mirari, quũ præ-
sertim necessitati subueniatur,neque dignitas augeatur: ipsáque illa delectatio multitudi-
83 nis ad breue tempus exiguúmque,eáque à leuissimo quoque,in quo tamẽ ipso vnà cum sa
tietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit hæc pueris & mulier-
culis,& seruis,& seruorũ simillimis liberis esse grata:graui verò homini,& ea quæ fiunt iu
dicio certo ponderãti,probari posse nullo modo.Quanquã intelligo in nostra ciuitate in-
84 ueterasse iam bonis tẽporibus vt splendor AEdilitatũ ab optimis viris postuletur. Itaque
& P.Crassus cum cognomine diues, tum etiã copiis, functus est AEdilitio maximo mu-
nere:& paulò pòst L. Crassus cum omniũ hominũ moderatissimo Q. Mutio magnificen
tissima AEdilitate functus est.Deinde C.Claudius Appii F.multi pòst,Lucullus, Horten-
sius,Syllanus.Omnes autẽ P.Lentulus me Consule vicit superiores.Hunc est Scaurus imi
tatus.Magnificẽtissima verò nostri Pompeii munera secũdo Cõsulatu.In quibus omnibus
85 quid mihi placeat vides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ.Mamerco homini ditissimo
AEdilitatis prætermissio, Consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo,
bonis viris si non desiderantibus,attamen approbantibus faciendum est,modo pro facul-
tatibus, nos ipsi vt fecimus:& siquando aliqua res maior atque vtilior populari largitio-
ne acquiritur, vt Oresti nuper prandia in semitis decumæ nomine, magno honori fue-
runt.Ne Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate asse modiũ populo dedit.

magna enim ſe & inueterata inuidia,nec turpi iactura, quando erat AEdilis, nec maxima 86
liberauit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reip. cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur,omnes P. Clodii conatus furoreſque compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt,ſi aut neceſſe eſt,aut vtile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. F. vir magno ingenio,in primiſque clarus,gloriari ſolebat ſe ſine vllo munere adeptum eſſe omnia quæ haberentur ampliſſima. Dice- 87
bat idem Cotta Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. nam pro amplitudine honorum,quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus,noſtro quidem anno,quod contigit eorum nemini quos modo nominaui, ſanè exiguus ſumptus AEdilitatis fuit: atque etiam illæ impenſæ meliores,muri,naualia,portus,aquarum ductus,omniáque quæ ad vſum reipub. pertinent. Quanquam quod præſens tanquam in manum datur iucũdius eſt, 88
tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra,porticus,noua templa verecundius reprehẽdo, propter Pompeium: ſed doctiſſimi improbant, vt & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum,non interpretatus: & Phaleræus Demetrius, qui Periclem principẽ Græciæ vituperat,quòd tantam pecuniã in præclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris quos de repub. ſcripſi,diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio 89
talium largitionum genere vitioſa eſt,temporibus neceſſaria: & tum ipſa & ad facultates accommodanda,& mediocritate moderanda eſt. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur,non vno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt eius qui calamitate premitur, & eius qui res meliores quærit, nullis rebus ſuis aduerſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos:niſi forte erunt digni cala 90
mitate. In his tamen qui ſe adiuuari volent, non ſolum vt ne affligantur,ſed vt altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in deligendis idoneis iudicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius,

Benefacta male locata,malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato,in eo cum ex ipſo fructus eſt,tum etiam ex 91
cæteris. Temeritate enim remota gratiſſima eſt liberalitas: eóque eam ſtudioſiſſime plerique laudant,quòd ſummi cuiuſque bonitas cõmune profugiũ eſt omnium. Danda igitur opera eſt vt his beneficiis quàm plurimos afficiamus,quorum memoria liberis poſteriſque prodatur,vt his ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorẽ beneficii oderunt,eámque iniuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri,eúmque qui faciat,cõmunem hoſtẽ 92
tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiã reipub. eſt vtilis, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores. quod quidem vulgo ſolitũ fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc,eſt grauium hominũ atque magnorũ:illa,quaſi aſſentatorũ populi multitudinis leuitatẽ voluptate quaſi titillãtium. Conuenit autem cum in dando munifi- 93
cum eſſe,tum in exigendo nõ acerbum:in omníque re cõtrahenda,vendẽdo,emendo,conducendo, locãdo, vicinitatibus & confiniis æquũ & facilem, multa multis de iure ſuo cedentem:à litibus verò quantum liceat,& neſcio an paulò plus etiã quàm liceat,abhorrentem. Eſt enim nõ modo liberale,paululum nonnunquã de ſuo iure decedere,ſed interdum etiã fructuoſum. Habenda autẽ eſt ratio rei familiaris:quam quidẽ dilabi ſinere,flagitioſum eſt:ſed ita,vt illiberalitatis auaritiǽque abſit ſuſpicio. Poſſe enim liberalitate vti,non 94
ſpoliantem ſe patrimonio,nimirum eſt pecuniæ fructus maximus. Rectè etiã à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim,vt mihi quidẽ videtur,valde decorum,patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus. Idque etiã reipub. eſt ornamento,homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe noſtra non egere. Eſt autem etiã vehementer vtile iis qui honeſte multum poſſe volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophraſtus ſcribit quidem Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Lacia- 95
das hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe,& villicis imperauiſſe, vt omnia præberentur, quicunque Laciades in villam ſuam diuertiſſet. Quæ autem opera, non largitione,beneficia dantur, hæc tum in vniuerſam rempublicam, tum in ſingulos ciues conferuntur.

Nam in iure cauere,consilio iuuare, atque hoc sciētiæ genere prodesse quamplurimis,ve-
96 hementer & ad opes augendas pertinet,& ad gratiam. Itaque cum multa præclara maio-
rum, tum quàm optime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio
atque interpretatio: quā quidem ante hanc confusionē temporum in possessione sua prin
cipes retinuerunt:nunc vt honores,vt omnes dignitatis gradus, sic huius sciētiæ splendor
deletus est:idque eo indignius,quòd eo tempore hoc contigit,cum is esset qui omnes su-
97 periores,quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur grata opera multis, &
ad beneficiis obstringendos homines accōmodata. Atque huic arti finitima est dicēdi gra
uior facultas, & gratior, & ornatior . quid enim eloquentia præstabilius vel admiratione
audientium,vel spe indigentiū,vel eorum qui defensi sunt gratia? huic quoque ergo à ma-
ioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis,& facile la-
98 borantis,quódque in patriis est moribus,multorū causas & nō grauate & gratuito defen-
dentis,beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoque loco in-
termissionē eloquentiæ,ne dicā interitum,deplorarem,ni vererer ne de me ipso aliquid vi
derer queri. Sed tamē videmus quibus extinctis oratoribus,quàm in paucis spes, quāto in
paucioribus facultas,quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes nō possint ne multi
quidē,aut iuris periti esse,aut diserti:licet tamē opera prodesse multis,beneficia petentem,
99 cōmendantem iudicibus aut magistratibus, vigilantē pro re alterius,eos ipsos qui aut cō-
suluntur,aut defendunt rogātem. quod qui faciūt,plurimum gratiæ cōsequuntur, latissi-
méque eorū manat industria. Iam illud nō sunt admonendi:est enim in prōptu, vt anim-
aduertant, cum iuuare alios velint,nequos offendāt. Sæpe enim aut eos lædunt quos non
debent, aut eos quos non expedit. si imprudentes,negligentiæ est: si scientes, temeritatis.
100 Vtendum etiā est excusatione aduersus eos quos inuitus offendas,quacunque possis, quare
id quod feceris,necesse fuerit, nec aliter facere potueris: cæterísque operis & officiis erit id
quod violatum est,pensandum. Sed cum in hominibus iuuādis,aut mores spectari,aut
fortuna soleat,dictu quidem est procliue,itáque vulgo loquuntur,se in beneficiis collocā-
dis mores hominum non fortunā sequi. Honesta oratio est. sed quis est tandem,qui ino-
101 pis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? à
quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra
propensior. Sed animaduertendum est diligentius quæ natura rerum sit . nimirum enim
inops ille si bonus est vir,etiam si referre gratiam non potest,habere certè potest. Cōmodè
autem,quicunque dixit,Pecuniam qui habeat,non reddidisse: qui reddiderit,non habere:
102 gratiam autem & qui retulerit,habere:& qui habeat,retulisse. At qui se locupletes,hono-
ratos,beatos putant,hi ne obligari quidem beneficio volunt:quinetiam beneficium se de-
disse arbitrantur,quum ipsi quāuis magnum aliquid acceperint,atque etiam à se aut postu
lari aut expectari aliquid suspicantur.patrocinio verò se vsos,aut clientes appellari,mor
tis instar putant. At verò ille tenuis,quum quicquid factum sit,se spectatum, non fortunā
103 putat: non modo illi qui est meritus, sed etiam illis à quibus expectat,(eget enim multis)
gratum se videri studet . neque verò verbis auget suum munus, siquo forte fungitur, sed
etiam extenuat. Videndúmque illud est,quòd si opulentum,fortunatúmque defenderis,in
vno illo aut fortè in liberis eius manet gratia. sin autem inopem,probum tamen & mo-
destum,omnes nō improbi humiles,quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi
104 paratū vident. Quamobrem melius apud bonos quàm apud fortunatos beneficiū collo-
cari puto. Danda omnino opera est,vt omni generi satisfacere possimus. Sed si res in con-
tentionem veniet, nimirum Themistocles est author adhibendus, qui cum consuleretur
vtrum bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret, Ego verò, inquit,
malo virum qui pecunia egeat,quàm pecuniā quæ viro. Sed corrupti mores deprauatíque
105 sunt admiratione diuitiarū:quarum magnitudo quid ad vnūquenque nostrū pertinet? Illū
fortasse adiuuat qui habet:ne id quidē semper. sed fac iuuare: potētior sanè sit: honestior
verò quo modo? Quòd si etiam bonus erit vir,ne impediant diuitiæ quo minus iuuetur,
modo ne adiuuent:sítque omne iudicium nō quàm locuples,sed qualis quisque sit. Extre-

mum autē præceptum in beneficiis operáque danda est nequid contra æquitatem conten-
das,nequid pro iniuria.Fundamētum enim perpetuæ cōmendationis & famæ est iustitia,
sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniā de eo genere beneficiorū dictum est quæ 106
ad singulos spectant:deinceps de iis quæ ad vniuersos,quǽque ad rempub.pertinent,dispu
tandum est.Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt,vt ad vniuersos ciues pertineāt,
partim vt singulos attingant, quæ sunt etiā gratiora. danda est opera omnino si possit,v-
trisque:nec minus vt etia singulis cōsulatur,sed ita, vt ea res aut prosit, aut certe ne obsit
reipub.T.Gracchi frumētaria magna largitio exhauriebat ærarium. modica M. Octauii, 107
& reipub.tolerabilis,& plebi necessaria:ergo & ciuibus,& reipub.salutaris. In primis autē
videndum erit ei qui remp. administrabit, vt suum quisque teneat, neque de bonis priua-
torum publice diminutio fiat.Perniciose enim Philippus in Tribunatu,cum legem Agra
riam ferret(quam tamen antiquari facile passus est)& in eo vehementer se moderatū præ-
buit.sed cum in agendo multa populariter, tum illud male dixit, non esse in ciuitate duo 108
millia hominum qui rem haberent . capitalis oratio est ad æquationem bonorum perti-
nens:qua peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime, vt sua tenerentur,
respublicæ ciuitatésque constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines,
tamen spe custodiæ rerum suarum,vrbium præsidia quærebant.Danda etiam opera est,ne 109
quod apud maiores nostros sæpe fiebat,propter ærarii tenuitatem,assiduitatémque bello-
rum,tributum sit conferendum.Idque ne eueniat,multò antè erit prouidendum,Sin quæ
necessitas huius muneris alicui reipu.obuenerit,(malo enim alteri quàm nostræ ominuri:
neque tantū de nostra,sed de omni repub.disputo)danda erit opera vt omnes intelligant,
si salui esse velint,necessitati esse parendum.Atque etiā omnes qui rempub. gubernabunt, 110
consulere debebunt vt earum rerum copia sit quæ sunt necessariæ. Quarū qualis compa-
ratio fieri soleat,& debeat,nō est necesse disputare: est enim in promptu:tantū locus attin
gendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotii & muneris publici,vt aua-
ritiæ pellatur etiam minima suspicio. Vtinam, inquit C.Pontius Samnis, ad illa tempo-
ra fortuna me reseruasset,& tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent, 111
non essem passus diutius eos imperare. Nec illi multa secula expectanda fuerunt.modo
enim hoc malum in hanc rempub.inuasit.Itaque facile patior tunc potius Pontium fuis-
se, si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de
pecuniis repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot
leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum pro- 112
pter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus & iudiciis expilatio direptió-
que sociorum, vt imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Aphrica-
num Panætius,quòd fuerit abstinens.quidni laudet?sed in illo alia maiora. lans enim ab-
stinentiæ non hominis est solum, sed etiā temporum illorum. Omni Macedonum gaza,
quæ fuit maxima,potitus est Paulus:tantum in ærarium pecuniæ inuexit,vt vnius Impe- 113
ratotis prædā finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suā intulit præter me-
moriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Aphricanus, nihilo locupletior Car-
thagine euersa. Quid, qui eius collega in Censura fuit L. Mummius, nunquid copiosior
cū copiosissimā vrbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam maluit.
quanquā Italia ornata,domus ipsa mihi videtur ornatior.Nullum igitur vitiū tetrius est 114
(vt eo vnde egressa est,referat se oratio)quàm auaritia,præsertim in principibus,& rēp.gu
bernātibus. Habere enim quæstui remp.nō modo turpe est,sed sceleratum etiā & nefariū.
Ita quod Apollo Pythius oraculū edidit, Spartā nulla re alia nisi auaritia esse periturā: id
videtur non solum Lacedæmoniis, sed etiā omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla
autē re cōciliare facilius beneuolentiā multitudinis possunt ii qui reip.præsunt, quàm ab-
stinētia & cōtinentia.Qui verò se populares volūt,ob eámque causam aut agrariā tem tē- 115
tant vt possessores pellātur suis sedibus,aut pecunias creditas debitotibus cōdonandas pu
tant:labefactāt fundamēta reip.concordiā primùm,quæ esse nō potest, cū aliis adimūtur,
aliis cōdonātur pecuniæ:deinde æquitatē,quæ tollitur omnis,si habere suū cuique nō licet.

116 Id enim est proprium, vt suprà dixi, ciuitatis atque vrbis, vt sit libera & non sollicita suæ
rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie reipub. ne illam quidem consequũtur quam
putant gratiã. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data est, etiam dissimulat se accipe-
re voluisse, & maxime in pecuniis creditis, occultat suum gaudium, ne videatur non fuis-
se soluendo. At verò ille qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum:
117 nec si plures sunt ii quibus improbe datum est, quàm illi quibus iniuste ademptum est, id-
circo plus etiam valent. non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. Quam autem
habet æquitatem, vt agrum multis annis aut etiam seculis antè possessum qui nullum ha
buit, habeat: qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonii Ly-
sandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, ne-
cauerunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, vt & tyranni existerent, & opti-
118 mates exterminarentur, & præclarissime constituta respub. dilaberetur. Nec verò solum
ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit cõtagionibus malorum, quæ à Lacedæ-
moniis profectæ manarunt latius. Quid? nostros Gracchos T. Gracchi summi viri filios,
Aphricani nepotes, nónne Agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius
iure laudatur, qui cum eius ciuitas quinquaginta annos à tyrãnis teneretur, profectus Ar-
gis Sicyonem, clandestino introitu vrbe est potitus: cúmque tyrannum Nicoclem impro-
119 uiso oppressisset, sexcentos exules qui fuerãt eius ciuitatis locupletissimi, restituit, rémque
publicam aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduerteret in bonis & possessio-
nibus difficultatem, quòd & eos quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere
iniquissimum esse arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere non nimis
æquum putabat: propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptioni-
120 bus, multa dotibus tenebantur, sine iniuria iudicauit, neque illis adimi, neque his non sa-
tisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset opus esse ad eam rem consti-
tuendam pecunia, Alexandriã se proficisci velle dixit, rémque integrã ad reditum suũ ius-
sit esse. isque celeriter ad Ptolemæum hospitem suum venit, qui tum regnabat alter post
Alexandriã conditam. Cui cũ exposuisset patriã se liberare velle, causámque docuisset: à
121 rege opulento vir summus facile impetrauit vt grãdi pecunia adiuuaretur. Quã cum Si-
cyonẽ attulisset, adhibuit sibi in consiliũ quindecim principes, cum quibus causas cogno-
uit, & eorum qui aliena tenebant, & eorũ qui sua amiserant: perfecítque æstimãdis posses-
sionibus vt persuaderet aliis vt pecuniã accipere mallent, possessionibus cederent: aliis, vt
cõmodius putarẽt numerari sibi quod tanti esset, quàm suũ recuperare. Ita perfectũ est vt
122 omnes cõcordia constituta sine querela discederẽt. O virum magnũ, dignúmque qui in no
stra repub. natus esset! Sic par est agere cum ciuibus, nõ, vt bis iam vidimus, hastam in foro
ponere, & bona ciuiũ voci subiicere præconis. At ille Græcus, id quod fuit sapiẽtis & præ-
stantis viri, omnibus consulendũ putauit. Eáque est summa ratio & sapiẽtia boni ciuis, cõ
moda ciuiũ defendere, nõ diuellere, atque omnes æquitate eadẽ continere. Habitant gratis
123 in alieno. Quid ita, vt cũ ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare
meo? Quid est aliud quàm aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid ha-
bent argumẽti, nisi vt emas tibi mea pecunia fundũ, cum tu habeas, ego nõ habeam pecu-
niam? Quãobrem ne sit æs alienũ quod reipub. noceat prouidendũ est, quod multis ratio-
nibus caueri potest: hoc si nõ fuerit, vt locupletes suũ perdant, debitores lucrentur alienũ.
124 Nec enim vlla res vehemẽtius remp. cõtinet, quàm fides: quæ esse nulla potest, nisi erit ne-
cessaria solutio rerũ creditarũ. nũquã vehemẽtius actũ est, quàm me Cõsule, ne solueretur.
armis & castris tentata res est ab omni genere hominũ & ordine: quibus ita restiti vt totũ
hoc malũ de rep. tolleretur. Nunquã nec maius æs alienũ fuit, nec melius, nec facilius dis-
solutũ est. Fraudãdi enim spe sublata, soluẽdi necessitas cõsecuta est. At verò hic noster vi-
125 ctor, tũ quidẽ victus, quæ cogitarat ea perfecit, cũ eius iã nihil interesset. Tãta in eo peccãdi
libido fuit, vt hoc ipsum eũ delectaret peccare, etiã si causa nõ esset. Ab hoc igitur genere
largitionis, vt aliis detur, aliis auferatur, aberũt ii qui remp. tuebũtur: in primisq; operã da-
bunt vt iuris & iudiciorũ æquitate suũ quisque teneat: & neque tenuiores propter humili-

tatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscunque rebus vel bello vel domi poterunt, rempub. augeant, imperio, 16
agris vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt, hæc apud maiores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa vtilitate reipub. magnam ipsi adipiscentur & gratiam & gloriam. In his autẽ vtilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præterita censet esse à Panætio, valetudinis curationem & pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles, 17
sunt certè vtiles. Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis & obseruatione, quæ res aut prodesse soleant aut obesse, & continentia in victu omni atque cultu corporis tuendi causa, & prætermittendis voluptatibus: postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus à quibus abest turpitudo, conseruari autem diligentia & parsimonia: eisdem etiam rebus augeri. Has res cõmodissime Xe- 18
nophon Socraticus persecutus est in eo libro qui OEconomicus inscribitur: quem nos ista ferè ætate cum essemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus. Sed vtilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus, sæpe est necessaria. Nam & corporis cõmoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo cõ 19
parantur, valere vt malis quàm diues esse. Cum corporis externa, hoc modo, diues esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic, vt bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, vt gloria diuitiis, vectigalia vrbana rusticis. Ex quo genere cõparationis illud est Catonis senis, à quo cum quæreretur quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere. Quid secũdum? Satis bene pascere. 20
Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare. Et quũ ille qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? Tum Cato, Quid hominẽ, inquit, occidere? Ex quo & multis aliis intelligi debet vtilitatum comparationes fieri solere, & rectè hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocãda pecunia, etiã de vtenda, commodius à quibusdam optimis viris ad Ianum medium sedẽtibus, quàm ab 21
vllis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. Pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. TVLLII CICERONIS DE OFFICIIS LIB. III.

P. SCIPIONEM, Marce fili, eum qui primus Aphricanus appellatus est, dicere soli- 1
tum scripsit Cato, qui fuit eius ferè æqualis, Nunquam se minus otiosum esse, quàm quum otiosus: nec minus solum, quàm quum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: vt neque cessaret vnquam, & interdum colloquio alterius nõ egeret. 2
Ita duæ res quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proxime accedimus. Nam & à republica, forensibúsque negotiis armis impiis, víque prohibiti, ocium persequimur: & ob eam causam vrbe 3
relicta, rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Aphricani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. ille enim requiescens à reipublicæ pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando: & à cœtu hominum frequentiáque interdum tanquam in portum se in solitudinem recipiebat. nostrum autem otium, negotii inopia, non requiescẽdi studio constitutum est. Extincto enim Senatu, deletísque iudiciis, 4
quid est quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, nõ solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis siquid inesset boni, propterea & otio fruor, non illo quidem quo 5

debeat is, qui quondam peperisset otium ciuitati: nec eam solitudinem languere patior,
quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quanquam Aphricanus maiorem laudem
meo iudicio assequebatur: nulla tamen eius ingenii monumenta mandata literis, nullum
opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatio-
6 ne, inuestigationéque earum rerum quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solũ
vnquam fuisse. Nos autem qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita à so-
litudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque conuertimus.
Itaque plura breui tempore euersa, quàm multis annis stante Rep. scripsimus. Sed cum to-
ta philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec vlla pars eius inculta ac deserta sit: tũ
7 nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quàm de officiis, à quibus constãter honestéque
viuendi præcepta ducuntur. Quare quãquam à Cratippo nostro, principe huius memoriæ
philosophorũ, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror ta-
libus aures tuas vocibus vndique circunsonare, nec eas si fieri possit, quidquam aliud au-
dire. Quod cum omnibus est faciendum qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud
8 scio an nemini potius quàm tibi. sustines enim non paruam expectationem imitãdæ in-
dustriæ nostræ, magnam honorũ, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea
graue, & Athenarũ, & Cratippi: ad quos quum tanquam ad mercaturam bonarũ artium
sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & vrbis authoritatẽ & magi-
stri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, si discendi labor
9 est potius quàm voluptas, tantum fac vt efficias, néve committas, vt quum omnia sup-
peditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. multa enim sæpe ad te co
hortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Panætius igitur, qui sine controuersia de officiis accuratissime disputauit, quémque nos
correctione quadam adhibita potissimũ secuti sumus, tribus generibus propositis, in qui-
10 bus deliberare homines & consultare de officio solerent: vno quum dubitarẽt honestum-
ne id esset de quo ageretur, an turpe: altero, vtiléne esset an inutile: tertio, si id quod speci-
men haberet honesti, pugnaret cum eo quod vtile videretur, quomodo ea discerni opor-
teret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps
se scripsit dicturum, nec exoluit id quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptũ
11 à discipulo eius Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium posteaquã eos libros edi-
disset. Quem locum miror à Posidonio breuiter esse tactum in quibusdam commẽtariis,
præsertim quum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessariũ. Minime
vero assentior iis qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictũ:
nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset vtilitas cum honestate pugnare. De
quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus quod in diui-
12 sione Panætii tertium est, an plane fuerit omittendum: alterum dubitari non potest quin
à Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam qui è diuisione tripertita duas partes absolue-
rit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollice-
tur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius, qui etiam scribit
in quadam epistola P. Rutilium Ruffum dicere solere, qui Panætiũ audierat, vt nemo pi-
ctor esset inuentus qui Coæ Veneris eam partem quam Apelles inchoatam reliquisset, ab-
13 solueret: (oris enim pulchritudo, reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea quæ Pa-
nætius prætermisisset & nõ perfecisset, propter eorum quæ perfecisset, præstãtiam, neminẽ
persequutum. Quam ob rem de iudicio Panætii dubitari non potest: recténe autem hanc
tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari po-
test. Nam siue honestum solum bonum est, vt Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita
14 summum bonum est, quẽadmodum Peripateticis vestris videtur, vt omnia ex altera parte
collocata vix minimi momẽti instar habeant: dubitandum non est quin nunquam possit
vtilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus Socratem execrari solitum eos qui
primùm hæc natura cohærẽtia, opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi,
vt quicquid honestum esset, id vtile esse censerent: nec vtile quicquam, quod non honestũ.

Quòd si is esset Panætius,qui virtutẽ propterea colendã diceret, quòd ea efficiens vtilita- 15
tis esset:vt ii qui res expetẽdas vel voluptate vel indolẽtia metiuntur, liceret ei dicere vti-
litatem aliquando cũ honestate pugnare. Sed quũ sit is qui id solum bonũ iudicet quod
honestum sit:quæ autem huic repugnent specie quadam vtilitatis, eorum neque accessio-
ne meliorem vitam fieri, nec decessione peiorem: non videatur debuisse eiusmodi delibe-
rationem introducere,in qua quod vtile videretur, cum eo quod honestum est,compara- 16
retur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur,conuenienter naturæ viuere:id ha
bet hanc,vt opinor,sententiam, cum virtute congruere semper:cetera autem quæ secun-
dum naturam essent,ita legere,si ea virtuti non repugnarent. Quod quum ita sit, putant
quidam hanc comparationem non recte introductam,nec omnino de eo genere quidquã
præcipiendum fuisse.Atque illud quidem honestum quod proprie veréque dicitur,id in sa-
pientibus est solis,neque à virtute diuelli vnquam potest.In iis autem in quibus sapientia 17
perfecta non est,ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo, sed similitudines
honesti esse possunt.Hæc enim officia de quibus his libris disputamus,media Stoici appel
lant:& ea communia,& late patent:quæ & ingenii bonitate multi assequuntur,& progres-
sion e discendi.Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque ab-
solutum est:& vt iidem dicunt,omnes numeros habet,nec præter sapientẽ cadere in quen- 18
quam potest.Quum autem aliquid actum est in quo media officia compareant,id cumu-
late videtur esse perfectum:propterea quòd vulgus quid absit à perfecto,nõ ferè intelligit:
quatenus autem intelligit,nihil putat prætermissum. Quòd autẽ in poematibus,in pictu-
rísque vsu venit,in aliísque compluribus,vt delectentur imperiti, laudéntque ea quæ lau-
danda non sunt:ob eam credo causam, quòd insit in his aliquid probi,quod capiat igna- 19
ros,qui iidem quid in vnaquaque re vitii sit,nequeant iudicare. Itaque quum sint docti à
peritis,facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia de quibus his libris disserimus, quasi
secunda quædam honesta esse dicunt,nõ sapientum modo propria, sed cum omni homi-
num genere communia. itaque his omnes,in quibus est virtutis indoles,cõmouẽtur. Nec
vero quum duo Decii,aut quum duo Scipiones fortes viri commemorantur,aut cum Fa- 20
bricius aut Aristides iusti nominantur,aut ab illis fortitudinis,aut ab his iustitiæ tanquã à
sapiente petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens est,vt sapientem volumus in-
telligi.Nec ii qui sapientes habiti sunt & nominati,M. Cato, & C. Lælius, sapientes fue-
runt:ne illi quidem septem:sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quan-
dam gerebant speciémque sapientum. Quocirca nec id quod vere honestũ est, fas est cum
vtilis repugnantia comparari:nec id quod communiter appellamus honestum,quod coli- 21
tur ab iis qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis vnquam est comparandũ.
Támque id honestum quod in nostram intelligentiam cadit,tuendum conseruandúmque
nobis est, quàm illud quod proprie dicitur veréque est honestum sapientibus. aliter enim
teneri non potest,siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis qui conser-
uatione officiorum existimãtur boni. Qui autem omnia metiũtur emolumentis & com-
modis,neque ea volunt præponderari honestate, ii solent in deliberando honestum cũ eo 22
quod vtile putant,comparare:boni viri non solent. Itaque existimo Panætium quum di-
xerit homines solere in hac cõparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, solere
modo,non etiam oportere. Etenim nõ modo pluris putare quod vtile videatur, quàm il-
lud quod honestum,sed etiam hæc inter se comparare,& in his addubitare,turpissimũ est.
Quid est ergo quod nonnunquam dubitationem afferre soleat,considerandúmque videa- 23
tur? Credo siquando dubitatio accidit,quale sit id de quo cõsideretur. sæpe enim tempore
fit,vt quod turpe plerũque haberi soleat,inueniatur nõ esse turpe. Exempli causa ponatur
aliquid quod pateat latius.quod potest maius esse scelus,quàm non modo hominem, sed
etiã familiarem hominẽ occidere? num igitur se obstrinxit scelere,siquis tyrannũ occidit,
quãuis familiarem? Populo quidem Ro.non videtur,qui ex omnibus præclaris factis illud 24
pulcherrimũ existimat. Vicit ergo vtilitas honestatẽ,imò vero honestas vtilitatẽ secuta est.
Itaque vt sine vllo errore diiudicare possimus,siquando cum illo quod honestum intel-

ligimus, pugnare id videbitur quod appellamus vtile, formula quædam constituenda est:
quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autē hæc
15 formula Stoicorum rationi disciplinæque maxime consentanea: quam quidem in his li-
bris propterea sequimur, quòd quāquā & à veteribus Academicis, & à Peripateticis nostris,
qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur iis quæ viden-
tur vtilia: tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus quidquid honestū est, idem vti-
le videtur, nec vtile quidquam quod non honestum, quàm ab iis quibus aut honestum ali
16 quid non vtile, aut vtile non honestum est. Nobis autem nostra Academia magnam licē-
tiam dat, vt quodcunque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed
redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominē hominis incommodo suū
augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor,
quàm cetera quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nā principio tollit cō-
17 uictum humanum & societatem. Si enim sic erimus affecti, vt quisque propter suū emo-
lumentum spoliet, aut violet alterum: dirumpi necesse est eam, quæ maxime est secūdum
naturam, humani generis societatem. Vt si vnumquodque membrū sensum hūc haberet,
vt posse putaret se valere si proximi membri valetudinē ad se traduxisset, debilitari & in-
terire totum corpus necesse esset: sic si vnusquisque nostrum ad se rapiat commoda aliorū,
detrahátque quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum & cōmunitas
18 euertatur necesse est. Nam vt sibi quisque malit quod ad vsum vitæ pertineat, quàm alteri
acquirere, concessum est, non repugnante natura. Illud natura non patitur, vt aliorū spo-
liis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc solū natura, id est iure gen-
tium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Respublicæ continētur,
eodem modo constitutum est Vt non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim
19 spectant leges, hoc volunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt,
eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis efficit ipsa naturæ ra
tio, quæ est lex diuina & humana, cui parere qui velit, (omnes autem parebūt, qui secundū
naturam viuere volunt) nunquam committet vt alienum appetat, & id quod alteri detra-
xerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secūdum naturam excelsitas animi & magni-
30 tudo, itémque comitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ. quæ
quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparātem cum vtilitate communi & magni
animi est & excelsi. Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam
quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdem. Itémque magis est secundū natu-
ram pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis aut iuuandis, maximos labores mo
lestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum me-
31 mor in concilio cœlestium collocauit, quàm viuere in solitudine nō modo sine vllis mo-
lestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, vt etiam excellas
pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóque ingenio longe illā
vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere nō
posse. Deinde qui alterum violat, vt ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se exi-
32 stimat contra naturam facere: aut magis fugiēda censet, mortem, paupertatem, dolorem,
amissionem etiā liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriam. si
nihil existimat cōtra naturam fieri hominibus violandis, quid cū eo disseras qui omnino
hominem ex homine tollat? sin fugiendū quidem id censet, sed & multo illa peiora, mor-
tem, paupertatem, dolorem: errat in eo quòd vllum aut corporis aut fortunæ vitium ani-
33 mi vitiis grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vti-
litas vniuscuiusque & vniuersorum: quam si ad se quisque rapiet, dissoluetur omnis hu-
mana consortio. Atque etiam si hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit,
ob eam causam, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est secundum eādem naturam
omnium vtilitatem esse cōmunem. quod si ita est, vnà continemur omnes, & eadem lege
34 naturæ. idque ipsum si ita est, certe violare alterum naturæ lege prohibemur. Verum au-
tem primū: verum igitur extremū. Nam illud quidem absurdum est quod quidam dicunt,

parenti se aut fratri nihil detracturos commodi sui causa, aliam rationem esse ciuium re-
liquorum. hi sibi nihil iuris & nullam societatem communis vtilitatis causa statuunt esse
cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium ra-
tionem dicunt habendam, externorum negant: hi dirimunt communẽ humani generis 35
societatem: qua sublata beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur: quæ qui
tollunt, etiam aduersus deos immortales impii iudicandi sunt: ab his enim constitutã in-
ter homines societatem euertunt. cuius societatis arctissimum vinculum est, magis arbi-
trari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia
incõmoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi quæ vacent iustitia. hæc 36
enim vna virtus omnium est domina & regina virtutũ. Forsitan quispiam dixerit, Nónne
igitur sapiens si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem vti-
li? Minime vero. Non enim mihi est vita mea vtilior quàm animi talis affectio, neminem
vt violem commodi mei gratia. Quid, si Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir
bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nónne faciat? Hæc ad iudican-
dum sunt facillima. nam siquid ab homine ad nullam partem vtili, vtilitatis tuæ causa 37
detraxeris, inhumane feceris, contráque naturæ legem. Sin autem is tu sis, qui multam
vtilitatem Reipublicæ atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis: siquid
ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. sin autem id non sit eiusmo-
di, suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis detra-
hendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid eiusmo-
di, quàm detractio aut appetitio alieni. Sed communis vtilitatis derelictio contra natu- 38
ram est: est enim iniusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ vtilitatem hominum conseruat &
continet, decernit profecto vt ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum, for-
tem virum, transferantur res ad viuendum necessariæ: qui si occiderit, multum de com-
muni vtilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existimans, seséque di-
ligens, hanc causam habeat ad iniuriam. Ita semper officio fungatur, vtilitati consulens 39
hominum, & ei quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim at-
tinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis cum tyrannis societas est, sed potius sum-
ma distractio est: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est ne-
care: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exter-
minandum est. Etenim vt membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine & tanquam 40
spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis fe-
ritas & immanitas beluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hu-
ius generis quæstiones sunt omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmo-
di igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus aut occupatio consiliũ
eius peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta
sunt, quibus perspici possit quid sit propter turpitudinem fugiendum, quid sit quod ideir- 41
co fugiendum non sit, quòd omnino turpe non sit. Sed quoniam operi inchoato, propè
tamen absoluto, tanquam fastigiũ imponimus, vt geometræ solent non omnia docere, sed
postulare vt quædam sibi concedantur, quò facilius quæ volunt explicent: sic ego à te po-
stulo mi Cicero, vt mihi concedas (si potes) nihil præter id quod honestũ sit, propter se esse
expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis Quod honestum sit, id 42
esse maxime propter se expetendum. Mihi vtrũuis satis est, & cum hoc, tum illud probabi-
lius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus
est, quòd nõ vtilia cum honestis pugnare aliquãdo posse dixerit, (neque enim fas erat) sed
ea quæ viderentur vtilia. Nihil vero vtile quod nõ idem honestum, nihil honestum quod
non idem vtile sit, sæpe testatur: negátque vllam pestem maiorem vitam hominum inua- 43
sisse, quàm eorum opinionẽ qui ista distraxerint. Itaque non vt aliquando anteponeremus
vtilia honestis, sed vt ea sine errore diiudicaremus, siquando incidissent, induxit eam quæ
videretur esse, non quæ esset, repugnãtiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nul-
lius adminiculis, sed (vt dicitur) Marte nostro. Neque enim quidquã de hac parte post Pa- 44

nætium explicatū est,quod quidem mihi probaretur de iis quæ in manus meas venerint.
Quum igitur aliqua species vtilitatis obiecta est,commoueri necesse est.Sed si quū ani-
mum attenderis,turpitudinem videas ei rei adiunctam quæ speciē vtilitatis attulerit:tum
non vtilitas relinquenda est,sed intelligendū vbi turpitudo sit,ibi vtilitatem esse nō posse.
Quòd si nihil est tam contra naturam quàm turpitudo, (recta enim & conuenientia & cō
45 stantia natura desiderat,aspernatúrque cōtraria)nihílque tam est secundū naturam, quàm
vtilitas:certe in eadē re vtilitas & turpitudo esse nō potest. Itémque si ad honestatem nati
sumus,eáque aut sola expetenda est,vt Xenoni visum est:aut certe omni pondere grauior
habenda,quàm reliqua omnia,quod Aristoteli placet:necesse est quod honestum sit,id esse
aut solum,aut summū bonum. quod autem bonum, id certe vtile. ita quidquid honestū,
46 id vtile.Quare error hominum non proborum, quum aliquid quod vtile visum est arri-
puit,id continuo secernit ab honesto.Hinc sicæ, hinc venena,hinc falsa testamēta nascū-
tur,hinc furta,peculatus,expilationes,direptionésque sociorum & ciuium,hinc opum ni-
miarum potentiæ non ferendæ,postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnādi cu-
piditates,quibus nihil nec tetrius,nec fœdius excogitari potest.Emolumenta enim rerum
47 fallacibus iudiciis vident:pœnam non dico legum quas sæpe perrumpunt, sed ipsius tur-
pitudinis quæ acerbissima est,non vident.Quamobrem hoc quidem deliberantium genus
pellatur è medio,(est enim totum sceleratum & impium) qui deliberant vtrum id sequā-
tur quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. in ipsa enim dubita-
tione facinus inest,etiam si ad id non peruenerint.Ergo ea deliberanda omnino non sunt,
in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi & occul-
48 tandi spes opinióque remouēda est.Satis enim nobis, si modo in philosophia aliquid per-
fecimus,persuasum esse debet,si omnes deos hominésque celare possimus,nihil tamē aua-
re,nihil iniuste,nihil libidinose,nihil incontinenter esse faciendum.Hinc ille Gyges indu-
citur à Platone,qui cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatū de-
scendit,æneúmque equum(vt ferunt fabulæ)animaduertit, cuius in lateribus fores essent:
49 quibus apertis,hominis mortui corpus vidit magnitudine inusitata, anulúmque aureū in
digito. quem vt detraxit, atque ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in consilium
pastorum se recepit.Ibi cum palàm eius anuli ad palmam conuerterat,à nullo videbatur,
ipse autem omnia videbat:idem rursus videbatur quum in locū anulū inuerterat. Itaque
hac opportunitate anuli vsus, reginæ stuprum intulit: eáque adiutrice Regem dominum
50 interemit,sustulit quos obstare arbitrabatur.Nec in his facinoribus eum quisquam videre
potuit.Sic repente anuli beneficio Rex exortus est Lydiæ.Hunc igitur ipsum anulum si ha
beat sapiens,nihil plus sibi licere putet,quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris,nō
occulta quærūtur.Atqui hoc loco philosophi quidam,minime mali illi quidem, sed non
satis acuti, fictam & cōmentitiam fabulam prolatam dicunt à Platone:quasi verò ille aut
51 factum id esse,aut fieri potuisse defendat.Hæc est vis huius anuli,& huius exēpli, Si nemo
sciturus,nemo ne suspicaturus quidem sit,quum aliquid diuitiarum,potentiæ,dominatio-
nis, libidinis causa feceris, si id diis hominibúsque futurum sit semper ignotum: sísne fa-
cturus.Negant id fieri posse,quanquam potest id quidem.Sed quæro,quod negant posse,id
si possent,quidnam facerent?Vrgent sanè rusticè:negant enim posse,& in eo perstant.Hoc
52 verbum quid valeat non vident. quum enim quærimus si celare possint quod facturi sint;
non quærimus possintne celare,sed tanquam tormenta quædam adhibemus:vt si respon-
derint,se impunitate proposita facturos quod expediat,facinorosos se esse fateātur: si ne-
gent,omnia turpia per se ipsa fugienda esse cōcedant. Sed iam ad propositū reuertamur.
Incidunt sæpe multæ causæ quæ cōturbent animos vtilitatis specie, nō quum hoc delibe-
53 retur, relinquendáne sit honestas propter vtilitatis magnitudinē,(nam id quidem impro-
bum est)sed illud,possítne id quod vtile videatur, fieri nō turpiter. Cū Collatino Collegæ
Brutus imperium abrogabat,poterat videri facere id iniuste:fuerat enim in regibus expel-
lendis socius Bruti & consiliorum etiam adiutor. quum autē consilium hoc principes ce-
pissent,cognationē Superbi, nomēnque Tarquiniorum,& memoriā regni esse tollendam,

quod erat vtile patriæ cõsulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi Collatino placere debe- 54
ret. Itaque vtilitas valuit propter honestatem, sine qua ne vtilitas quidem esse potuisset. At
in eo Rege qui vrbem condidit, non ita. species enim vtilitatis animum pepulit eius. cui
cum visum esset vtilius solum quàm cum altero regnare, fratrem interemit. omisit hic &
pietatem & humanitatem, vt id quod vtile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen
muri causam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec sanè idoneam. peccauit
igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis vtilitates omittẽ- 55
dæ sunt, aliísque tradendæ, quum his ipsi egeamus: sed suæ cuique vtilitati, quod sine alte-
rius iniuria fiat, seruiendum est. Scite Chrysippus, vt multa. Qui stadiũ, inquit, currit, eni-
ti & contendere debet quammaxime possit, vt vincat: supplantare eum quicum certet, aut
manu depellere, nullo modo debet. sic in vita sibi quẽque petere quod pertineat ad vsum,
non iniquum est: alteri diripere, ius non est. Maxime autem perturbantur officia in ami- 56
citiis, quibus & non tribuere quod recte possis, & tribuere quod non sit æquum, cõtra offi-
cium est. Sed huius generis totius breue & non difficile præceptũ est. quæ enim videntur
vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, ceteráque generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam an-
teponenda sunt. Ac neque contra Remp. neque contra iusiurandũ ac fidem, amici causa,
vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico. ponit enim personam amici, quum
induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, vt veram amici causam esse malit, & vt orandæ li- 57
ti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Quum vero iurato sententia dicenda sit,
meminerit deũ se habere testem, id est (vt ego arbitror) mẽtem suam, qua nihil homini de-
dit deus ipse diuinius. Itaque præclarum à maioribus motem accepimus rogandi iudicis,
si eum teneremus, quæ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet quæ pauloante 58
dixi, honesta amico à iudice posse concedi. nam si omnia facienda sint quæ amici velint,
non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. Loquor autem de cõmunibus ami-
citiis. nam in sapientibus viris perfectísque nihil potest esse tale. Damonem & Pythiã Py-
thagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, vt quum eorũ alteri Dionysius tyrannus diem
necis destinauisset, & is qui morti addictus esset, paucos sibi dies cõmendãdorum suorum 59
causa postulauisset, vas factus est alter sistendi eius: vt si ille non reuertisset, moriendũ esset
ipsi. qui quum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrãnus, petiuit vt se ad ami-
citiam tertium adscriberent. Quum igitur id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod
honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Quum autem in ami-
citia quæ honesta non sunt postulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiæ. Sic ha- 60
bebitur is, quem exquirimus, delectus officii. Sed vtilitatis specie in Rep. sæpissime pec-
catur, vt in Corinthi disturbatione nostri. Durius etiã Athenienses, qui sciuerunt vt AEgi-
netis, qui classe valebant, pollices præciderentur: hoc visum est vtile, nimis enim immine-
bat propter propinquitatem AEgina Piræo. Sed nihil quod crudele vtile. est enim homi-
num naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam qui peregri- 61
nos vrbibus vti prohibent, eósque exterminãt, vt Pennius apud patres nostros, Papius nu-
per. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam legem tulerunt sapiẽ-
tissimi Consules Crassus & Scæuola. Vsu vero vrbis prohibere peregrinos, sanè inhumanũ
est. Illa præclara sunt, in quibus publicæ vtilitatis species præ honestate contẽnitur. Plena
exemplorum est nostra Resp. cum sæpe, tum maxime bello Punico secundo, quæ Cãnen- 62
si calamitate accepta maiores animos habuit, quàm vnquam rebus secundis. Nulla timo-
ris significatio, nulla mentio pacis. Tãta vis est honesti, vt speciẽ vtilitatis obscuret. Athe-
nienses quum Persarum impetũ nullo modo possent sustinere, statueréntque vt vrbe reli-
cta, coniugibus & liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatémque Græciæ
classe defenderent, Cyrsilum quendã suadentem vt in vrbe manerent, Xerxémque recipe- 63
rent, lapidibus obruerunt. Atqui ille vtilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat, repugnã-
te honestate. Themistocles post victoriam eius belli quod cum Persis fuit, dixit in concio-
ne se habere consiliũ Reipu. salutare, sed id sciri opus nõ esse: postulauit vt aliquẽ populus
daret quicũ communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniotum, quæ 64

ſubducta eſſet ad Gytheum, clàm incendi poſſe: quo facto frangi Lacedæmoniorum opes
neceſſe eſſet. Quod Ariſtides quum audiſſet, in concionem magna expectatione venit, di-
xítque perutile eſſe conſilium quod Themiſtocles afferret, ſed minime honeſtum. Itaque
Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne vtile quidem putauerũt: totámque eam rem,
65 quam ne audierant quidem, authore Ariſtide repudiauerunt. Melius hi quàm nos, qui pi-
ratas immunes, ſocios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe
vtile: ne tum quidem, quum id quod vtile eſſe putes, adipiſcare. hoc enim ipſum vtile pu-
tare quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt (vt ſuprà dixi) ſæpe cauſæ quum repu-
gnare vtilitas honeſtati videatur, vt animaduertẽdum ſit, repugnétne planè, an poſſit cum
66 honeſtate cõiungi. Eius generis hæ ſunt quæſtiones, Si (exempli gratia) vir bonus Alexan-
dria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit, in Rhodiorũ inopia & fame, ſum-
máque annonæ caritate: ſi idem ſciat complures mercatores Alexãdria ſoluiſſe, nauéſque
in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum viderit, dicturúſne ſit Rhodiis id, an ſilen-
tio ſuum quamplurimo venditurus? Sapientem & bonum virum fingimus: de eius deli-
beratione & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet,
67 ſed dubitet an turpe nõ ſit. In huiuſmodi cauſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, ma-
gno & graui Stoico: aliud Antipatro diſcipulo eius, homini acutiſſimo: Antipatro, omnia
patefacienda, vt nequid omnino quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni, vendito-
rem, quatenus iure ciuili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere: cetera ſine inſidiis agere: &
quoniã vendat, velle quàm optime vendere. Aduexi: expoſui: vendo meũ non pluris quàm
68 ceteri, ſortaſſe etiam minoris, quum maior eſt copia. cui ſit iniuria? Exoritur Antipatri ra-
tio ex altera parte, Quid ais? tu cum hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanæ ſo-
cietati, eáque lege natus ſis, & ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſequi de-
beas, vt vtilitas tua communis ſit vtilitas, viciſſimque cõmunis vtilitas tua ſit, celabis ho-
mines quid his adſit commoditatis & copiæ? Reſpondebit Diogenes ſortaſſe ſic: Aliud eſt
69 celare, aliud tacere. neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico quæ natura deorum ſit, qui ſit
finis bonorum, quæ tibi plus prodeſſent cognita, quàm tritici vilitas: ſed nõ quidquid tibi
audire vtile eſt, idem mihi dicere neceſſe eſt. Imo vero (inquiet ille) neceſſe eſt, ſi quidẽ me-
miniſti eſſe inter homines natura coniunctam ſocietatem. Memini, inquiet ille: ſed num
iſta ſocietas talis eſt, vt nihil ſuũ cuiuſque ſit? Quod ſi ita eſt, ne vendendũ quidem quid-
quam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione nõ illud dici, Quãuis hoc tur-
70 pe ſit, tamen quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, vt turpe non ſit. ex altera autem
parte, Ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia
quæ ipſe norit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur in omni-
bus cubiculis apparere ſerpentes, male materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo
ſciat. quæro, ſi hæc emptoribus venditor nõ dixerit, ædéſque vẽdiderit, pluris multo, quàm
71 ſe venditurum putarit, num id iniuſte aut improbe fecerit? Ille vero, inquit Antipater.
quid enim eſt aliud quàm viam erranti non monſtrare, (quod Athenis execrationibus pu-
blicis ſanctum eſt) ſi hoc non eſt emptorem pati ruere, & per errorem alterum inducere?
Diogenes contra, Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? Ille quod non pla-
cebat proſcripſit: tu quod placebat, emiſti. Quòd ſiqui proſcribunt villam bonam, bené-
71 que ædificatam, non exiſtimãtur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione:
multo minus qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris eſt, ibi fraus ven-
ditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt: quod dictum nõ eſt,
id præſtandũ putas? Quid vero eſt ſtultius, quàm venditorem, eius rei quã vendat vitia nar-
rare? quid autem tam abſurdum, quàm ſi domini iuſſu ita præco prædicet, Domũ peſtilen-
73 tem vendo? Sic ergo in quibuſdã cauſis dubiis ex altera parte defenditur honeſtas, ex alte-
ra ita de vtilitate dicitur, vt id quod vtile videatur, nõ modo facere honeſtum ſit, ſed etiam
non facere, turpe. Hæc eſt illa quæ videtur vtilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio. Quæ
diiudicanda ſunt. non enim vt quæreremus expoſuimus, ſed vt explicaremus. Non igitur
videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe,

Neque enim id est celare,quidquid reticeas:sed quũ quod tu scias,id ignorare emolumen- 74
ti tui causa velis eos,quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius
hominis,quis non videt? certe non aperti,non simplicis,non ingenui, non iusti, non viri
boni:versuti potius,obscuri,astuti,fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris,vafri. Hæc tot &
alia plura nónne inutile est vitiorũ subire nomina? Quòd si vituperandi sunt qui reticue-
runt,quid de iis existimandũ est qui orationis vanitatem adhibuerũt? C. Cannius eques R. 75
nec infacetus,& satis literatus,quum se Syracusas ociandi,(vt ipse dicere solebat) non ne-
gociandi causa contulisset,dictabat se hortulos aliquos emere velle,quo inuitare amicos,
& vbi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod quum percrebuisset, Pythius ei qui-
dam,qui argentariam faceret Syracusis,venales quidem se hortos nõ habere,sed licere vti
Cannio (si vellet) vt suis: & simul ad cœnam hominẽ in hortos inuitauit in posterũ diem.
Quum ille promisisset, tum Pythius qui esset,vt argẽtarius, apud omnes ordines gratio- 76
sus,piscatores ad se conuocauit,& ab his petiuit vt ante suos hortulos postridie piscaren-
tur:dixítque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius. opipare à Pythio
apparatum cõuiuium: cymbarum ante hortulos multitudo. pro se quisque quod ceperat,
afferebat:ante pedes Pythii pisces proiiciebantur. Tum Cannius: Quæso, inquit,quid est
hoc Pythi? tantúmne piscium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum,inquit? hoc lo- 77
co est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio, hac villa isti carere non possunt. Incen-
sus Cannius cupiditate,contendit à Pythio vt venderet. Grauate ille primo. quid multa?
impetrat. Emit homo cupidus & locuples tanti quanti Pythius voluit: & emit instru-
ctos. Nomina facit,negociũ conficit. Inuitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse
mature. scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscato- 78
rum essent,quòd eos nullos videret. Nullæ,quod sciam,inquit ille: sed hîc piscari nulli so-
lent:itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cannius. sed quid faceret? nondum
enim Aquilius collega & familiaris meus pertulerat de dolo malo formulas. in quibus
ipsis quum ex eo quæreret quid esset dolus malus,respondebat, Quum esset aliud simula-
tum,aliud actũ. Hoc quidem sanè luculenter,vt ab homine perito definiendi. Ergo & Py-
thius & omnes aliud agentes, aliud simulãtes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igi- 79
tur eorum factum potest vtile esse,quum sit tot vitiis inquinatum. Quòd si Aquiliana de-
finitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatióque tollenda est. ita nec vt emat me-
lius,nec vt vendat,quidquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus
etiam legibus erat vindicatus,vt tutela XII. tabulis, & circunscriptio adolescentium le-
ge Latoria,& sine lege iudiciis,in quibus Ex fide bona, additur. Reliquorum autẽ iudicio- 80
rum hæc verba maxime excellũt. In arbitrio rei vxoriæ, Melius æquius. in fiducia, Vt in-
ter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod Melius æquius est, potest vlla pars inesse
fraudis: aut quũ dicitur Inter bonos bene agier, quidquã agi dolose aut malitiosè potest?
Dolus autem malus in simulatione (vt ait Aquilius) continetur. Tollendũ est igitur ex re-
bus contrahendis omne mendacium. Non licitatorem venditor, nec qui contra se licea- 81
tur,emptor opponet. Vterque si ad eloquendum venerit, non plus quàm semel eloquetur.
Q. quidem Scæuola P. filius, quũ postulasset vt sibi fundus cuius emptor erat,semel indi-
caretur,idque venditor ita fecisset,dixissétque se pluris æstimare,addidit centum millia.
Nemo est qui hoc viri boni fuisse neget, sapiẽtis negant: vt si minoris quàm potuisset vẽ-
didisset. Hæc igitur est illa pernicies,quòd alios bonos,alios sapientes existimant. Ex quo 82
Ennius, Nequidquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret. Vere id quidem,
si,quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium disci-
pulũ Panætii video in his libris quos de officio scripsit Q. Tuberoni, dicere,sapientis esse
nihil contra mores,leges,instituta facientem,habere rationem rei familiaris. neque enim
solum nobis diuites esse volumus,sed liberis,propinquis,amicis,maximéque Reipub. Sin- 83
gulorum enim facultates & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum (de quo
paulo ante dixi) placere nullo modo potest. etenim omnino tantũ se negat facturũ com-
pendii sui causa quod non liceat. huic nec laus magna tribuẽnda, nec gratia est. sed siue

ſimulatio & diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt in quibus non dolus iſte ma-
lus verſetur:ſiue vir bonus eſt is qui prodeſt quibus poteſt, nocet nemini, recte iuſtum vi-
84 rum bonum non facile reperimus. Nunquam igitur eſt vtile peccare,quia ſemper eſt tur-
pe.Et quia ſemper honeſtum eſt virum bonũ eſſe,ſemper eſt vtile.Ac de iure quidem præ-
diorum ſanctũ eſt apud nos iute ciuili,vt in his vendendis vitia dicerẽtur quæ nota eſſent
venditori. nam quum ex XII tabulis ſatis eſſet ea præſtari quæ eſſent lingua nuncupata,
quæ qui inficiatus eſſet,dupli pœnã ſubiret,à iurecõſultis etiam reticentiæ pœna eſt cõſti-
85 tuta.Quidquid enim eſt in prædio vitii id,ſtatuerunt,ſi venditor ſciret, niſi nominatim di
ctum eſſet,præſtari oportere:vt quum in arce auguriũ Augures acturi eſſent, iuſſiſſéntque
T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat,demoliri ea quorum alti-
tudo officeret auſpiciis:Claudius proſcripſit inſulam, vendidit: emit P.Calpurnius Lana-
rius.huic ab Auguribus illud idem denunciatum eſt. Itaque Calpurnius quum demolitus
86 eſſet,cognoſſétque Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe,quàm eſſet ab Auguribus demoliri
iuſſus, arbitrũ illũ adegit,quidquid ſibi dare facere oporteret Ex fide bona. M. Cato ſen-
tentiam dixit, huius noſtri Catonis pater. Vt enim ceteri ex patribus, ſic hic qui illud lu-
men progenuit,ex filio eſt nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit, quum in ven-
dendo rem eam ſciſſet & non pronunciaſſet, emptori damnum præſtari oportere. Ergo
87 ad fidem bonam ſtatuit pertinere,notum eſſe emptori vitium quod noſſet vẽditor. Quod
ſi recte iudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor ta-
cuit.Sed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt,
diligenter tenentur.M. Marius Gratidianus,propinquus noſter,C.Sergio Oratæ vendide-
rat ædes eas quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Eæ Sergio ſeruiebant: ſed hoc
88 in mancipio Marius nõ dixerat. Adducta res in iudicium eſt.Oratam Craſſus,Gratidianũ
defendebat Antonius.Ius Craſſus vrgebat,quod vitii venditor nõ dixiſſet ſciens,id opor-
tere præſtari.AEquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet qui
illas ædes vendidiſſet,nihil fuiſſe neceſſe dici:nec eum eſſe deceptum, qui id quod emerat,
quo iure eſſet teneret. Quorſum hæc? vt illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris
89 aſtutos.Sed aliter leges,aliter philoſophi tollũt aſtutias.Leges,quatenus manu tenere poſ-
ſunt:philoſophi,quatenus ratione & intelligentia. Ratio ergo hoc poſtulat, nequid inſi-
dioſe, nequid ſimulate,nequid fallaciter. Súntne igitur inſidiæ,tendere plagas,etiam ſi ex-
citaturus non ſis,nec agitaturus?ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt.Si tu ædes
proſcribas,tabulam tanquam plagam ponas,domum propter vitia vendas,in eam aliquis
90 incurrat imprudens : hoc quanquam video propter deprauationem conſuetudinis neque
more turpe haberi, neque aut lege ſanciri aut iure ciuili,tamen naturæ lege ſancitum eſt.
Societas enim eſt(quod etſi ſæpe dictum eſt,dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſime quidem
quæ pateat omnium inter omnes,interior eorum qui eiuſdem gentis ſunt,propior eorum
qui eiuſdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile eſſe voluerunt.
quod ciuile, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem ciuile eſſe debet.
91 Sed nos veri iuris germanǽque iuſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus,
vmbra & imaginibus vtimur: eas ipſas vtinam ſequeremur. feruntur enim ex optimis na
•• turæ & veritatis exemplis.Nam quanti verba illa, Vti ne propter te,fidémve tuam captus
•• fraudatúſve ſim?Quàm illa aurea,Vt inter bonos bene agier oportet & ſine fraudatione?
92 Sed qui ſint boni,& quid ſit bene agi,magna quæſtio eſt.Q.quidem Scæuola Pontif.Max.
ſummã vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis in quibus adderetur, Ex fide bona: fidéi-
que bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime,ídque verſari in tutelis,ſocietatibus,fidu-
ciis,mandatis,rebus emptis, venditis, conductis, locatis,quibus vitæ ſocietas continetur.
In his magni eſſe iudicis ſtatuere (præſertim quum in pleriſque eſſent iudicia contraria)
93 quid quenque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eáque malitia
quæ vult illa quidem videri ſe eſſe prudentiam,ſed abeſt ab ea,diſtátque plurimum. Pru-
dẽtia eſt enim locata in delectu bonorũ & malorũ:malitia ſi omnia quæ turpia ſunt,mala
ſũt,mala bonis anteponit.Nec vero in prædiis ſolũ ius ciuile ductũ à natura malitiã frau-

démque vindicat, sed etiam in mancipiorum venditione vẽditoris fraus omnis excludi-
tur. qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto AEdilium. Hære- 94
dum alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum na-
turam esse, neminem id agere, vt ex alterius prædetur inscitia. Nec vlla pernicies vitæ ma-
ior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia na
scuntur, vt vtilia cũ honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui im-
punitate & ignoratione omniũ proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur si placet, & 95
in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominũ fortasse non putat. neque enim
de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est: qui nõ
verbis sunt & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere fatigandi. Sed hæc cõ-
sideremus quæ faciũt ii qui habentur boni. L. Mutii Basilii locupletis hominis falsum te-
stamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripse-
rũt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdẽ ciuitatis potẽtissimos: 96
qui quum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni fa-
cinoris munusculum nõ repudiauerunt. Quid ergo? satin' hoc est vt non deliquisse videã-
tur? Mihi quidem nõ videtur: quãquam alterum viuum amaui, alterum non odi mortuũ.
Sed quum Basilius M. Satrium sororis filium nomẽ suum ferre voluisset, eúmque fecisset
hæredem, hunc autẽ dico patronũ agri Piceni & Sabini (O turpem notam temporũ!) non 97
erat æquum principes ciuis rem habere, ad Satrium nihil præter nomẽ peruenire. Etenim
si is qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis quum potest, iniuste facit, vt in pri-
mo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adiuuat in-
iuriam? Mihi quidem vere etiam hæreditates non honestæ videntur, si sunt malitiosis blã-
ditiis officiorũ, nõ veritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile in- 98
terdum, aliud honestum videri solet. falsò. nam eadem vtilitatis, quæ honestatis est regu-
la. Qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans,
Est enim istuc honestum, verum hoc expedit: tres à natura copulatas audebit errore diuel-
lere, qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omniũ. Itaque si vir bonus habeat hanc
vim, vt si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen eius irrepere: hac vi 99
non vtatur, ne si exploratum quidem habeat id omnino neminem vnquam suspicaturũ?
at si dares hanc vim M. Crasso, vt digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re-
uera nõ esset hæres, in foro mihi crede saltaret. homo autem iustus, isque quem sentimus
virum bonum, nihil cuiquam quod in se trãsferat detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui
sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si quis voluerit animi sui complicatam notionem
euoluere, iam se ipse doceat eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemi- 100
ni, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat vt
veros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Nõ igitur faciat (dixerit quis) quod
vtile sit, quod expediat? Imò intelligat nihil nec expedire, nec vtile esse quod sit iniustum.
hoc qui nõ didicerit, bonus vir esse nõ poterit. Fimbriam Consularem audiebam de patre
nostro puer iudicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse Equiti R. sanè honesto, quum is sponsio- 101
nem fecisset Nisi vir bonus esset. Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nũquam iudica-
turum, ne aut spoliaret fama probatũ hominẽ si contrà iudicauisset: aut statuisse videretur
virum bonum esse aliquem, quum ea res innumerabilibus officiis & laudibus cõtineretur.
Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, nõ modo Socrates nouerat, nullo modo vi-
deri potest quidquam esse vtile quod nõ honestum sit. Itaque talis vir nõ modo facere, sed 102
ne cogitare quidem quidquã audebit quod nõ audeat prædicare. Hoc nõ turpe est dubitare
philosophos, quod ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id quod iam tritum est
vetustate prouerbiũ. quum enim fidem alicuius bonitatémque laudant, dignũ esse dicunt
quicũ in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire quod nõ deceat,
etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vidésne hoc prouerbio neque Gygi illi posse ve- 103
niam dari, neque huic quẽ paulo ante fingebam digitorũ percussione hæreditates omniũ
posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri

nullo modo potest: siquod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante &
repugnante natura. Atenim quum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius
quum à spe Cõsulatus longe abesset, & iam septimum annum post Præturã iaceret, neque
104 petiturus vnquam Consulatum videretur, Q. Metellum, cuius Legatus erat, summum vi-
rum & ciuem, quum ab eo Imperatore suo Romam missus esset, apud Populum Ro. cri-
minatus est bellum illum ducere: si se Consulem fecissent, breui tempore aut viuum aut
mortuum Iugurtham se in potestatem Populo Ro. redacturum. Itaque factus est ille qui-
dem Consul, sed à fide iustitiáque discessit, qui optimum & grauissimum ciuem, cuius Le
105 gatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Ne noster quidem Grati-
dianus officio boni viri functus est tum, quũ Prætor esset, collegiúmque Prætorũ Tribb.
ple. adhibuissent, vt res nummaria de communi sententia constitueretur. iactabatur enim
temporibus illis nummus, sic vt nemo posset scire quid haberet. Conscripserunt com-
muniter edictum cum pœna atque iudicio, cõstitueruntque vt omnes simul in Rostra post
106 meridiem descenderent. Et cæteri quidem alius aliò Marius à subselliis in Rostra recta:
idque quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno
honori fuit: omnibus vicis statuæ ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo vnquam multi-
tudini fuit charior. Hæc sunt quæ conturbant in deliberatione nonnunquam, quum id in
quo violatur æquitas, est non ita magnum: illud autem quod ex eo paritur, permagnum
videtur: vt Mario præripere Collegis & Tribunis plebis popularẽ gratiam, non ita turpe:
107 Consulem ob eã rem fieri, quod sibi tum proposuerat, valde vtile videbatur. Sed omniũ
vna regula est, quam tibi cupio esse notissimã: aut illud quod vtile videtur, turpe ne sit: aut
si turpe est, ne esse vtile videatur. Quid igitur? Possumúsne aut illum Marium virum bo-
num iudicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, vt videas quæ sit in ea
specie, forma & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonũ mentiri emolumenti sui cau-
108 sa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. Est ergo vlla res tanti, aut commo-
dum vllum tam expetendum, vt viri boni & splendorẽ & nomen amittas? Quid est quod
afferre tantum vtilitas ista quæ dicitur possit, quantum auferre, si boni viri nomẽ eripue-
rit, fidem iustitiámque detraxerit? Quid enim interest vetum ex homine se conuertat quis
in beluam, an hominis figura immanitatem gerat beluæ? Quid? qui omnia recta & hone-
109 sta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nónne idem faciunt quod is qui etiam
socerum habere voluit eum cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur plurimum
posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, & quàm turpe esset, non videbat. Ipse
autem socer in ore semper Græcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam vt potero, in-
condite fortasse, sed tamen vt res possit intelligi,
110 Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.
Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id vnum quod omnium sceleratissimum
fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, vẽditiones frau-
dulentas? Ecce tibi qui Rex Populi Ro. dominúsque omnium gentium esse concupiuerit,
idque perfecerit. hanc cupiditatem si honestam quis esse dicat, amens est. probat enim le-
111 gum & libertatis interitum, earúmque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam
putat. Qui autem fatetur honestum non esse in ea ciuitate quæ libera fuit, quǽque esse de-
beat, regnare, sed ei qui id facere possit, esse vtile: qua hunc obiurgatione, aut quo potius
conuicio à tanto errore coner euellere? Potest enim (dii immortales) cuiquam esse vtile fœ-
dissimum & teterrimum paricidium patriæ, quanuis is qui se eo obstrinxerit, ab oppressis
112 ciuibus parens nominetur? Honestate igitur dirigenda vtilitas est: & quidem sic, vt hæc
duo verba inter se discrepare, vnum sonare videantur. Nunc abeo ad vulgi opinionem,
quæ maior vtilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius ei qui id iniuste con-
secutus sit, inuenio, quum ad veritatem cœpi reuocare rationem. Possunt enim cuiquam
esse vtiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorúm-
que plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno,pauci boni ſunt, 113
inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo & Pelope proditum iure obtinebatur.Nam
quanto plures ei Regi putas, qui exercitu populi R. populũ ipſum R.oppreſſiſſet, ciuita-
témque non modo liberam,ſed etiam gentibus imperantẽ,ſeruire ſibi coegiſſet? Hunc tu
quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? Cuius autẽ vita ipſi poteſt
vtilis eſſe,quum eius vitæ conditio ſit,vt qui illam eripuerit,in maxima & gratia futurus 114
ſit & gloria?Quòd ſi hæc vtilia non ſunt quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedeco-
ris ac turpitudinis:ſatis perſuaſum eſſe debet,nihil eſſe vtile quod non honeſtũ ſit.Quan-
quam id quidem quũ ſæpe aliàs,tum Pyrrhi bello à C.Fabricio Conſule iterũ,& à Senatu
noſtro iudicatũ eſt.Quum enim Rex Pyrrhus Populo R. bellũ vltro intuliſſet, quúmque
de imperio certamen eſſet cũ Rege generoſo ac potente, perfuga ab eo venit in caſtra Fa- 115
bricii,éique eſt pollicitus,ſi præmiũ ſibi propoſuiſſet,ſe vt clàm veniſſet,ſic clàm in Pyrrhi
caſtra rediturũ,& eum veneno necaturũ. hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhũ:
ídque eius factum à Senatu laudatũ eſt.Atqui ſi ſpeciẽ vtilitatis opinionémque quærimus,
magnum illud bellum perfuga vnus,& grauẽ aduerſarium imperii ſuſtuliſſet. Sed magnũ
dedecus & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum nõ virtute, ſed ſcelere ſupera- 116
tum.Viſum igitur vtilius vel Fabricio,qui talis in hac vrbe,qualis Ariſtides Athenis fuit,
vel Senatui noſtro,qui nunquã vtilitatẽ à dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare,nõ
venenis.Si gloriæ cauſa imperium expetẽdum eſt,ſcelus abſit,in quo nõ poteſt eſſe gloria:
ſin ipſæ opes expetuntur,quoquo modo non poterunt vtiles eſſe cum infamia. Nõ igitur
vtilis illa L.Philippi Q.F.ſententia,quas ciuitates L.Sylla pecunia accepta S.C.liberauiſ- 117
ſet,vt eæ rurſus vectigales eſſent:neque his pecuniam,quã pro libertate dederant,reddere-
mus. ei Senatus eſt aſſenſus. turpe imperio. Piratarum enim melior fides quàm Senatus.
At aucta vectigalia.vtile igitur.Quouſque audebunt dicere quidquam vtile quod nõ ho-
neſtum?Poteſt autẽ vlli imperio, quod gloria debet fultũ eſſe, & beneuolentia ſociorum,
vtile eſſe odium & infamia?Ego etiã cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis mihi præfra- 118
cte videbatur ærarium vectigaliáque defendere,omnia publicanis negare,multa ſociis,quũ
in hos benefici eſſe deberemus:cum illis ſic agere,vt cum colonis noſtris ſoleremus:eóque
magis quo illa ordinum cõiunctio ad ſalutem Reip.pertinebat.Male etiam Curio,quum
cauſam Tranſpadanorũ æquam eſſe dicebat,ſemper autẽ addebat, Vincat vtilitas. Potius
diceret non eſſe æquam,quia nõ eſſet vtilis Reip.quam quum vtilem eſſe diceret,non eſſe 119
æquam fateretur. Plenus eſt ſextus liber de officiis Hecatonis talium quæſtionum, ſitne
boni viri in maxima caritate annonæ familiam non alere. In vtranque partem diſputat,
ſed tamen ad extremum vtilitate vt putat officiũ dirigit magis quàm humanitate.Quæ-
rit,ſi in mari iactura facienda ſit, equíne precioſi potius iacturã faciat,an ſeruuli vilis.Hic
aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulã de naufragio ſtultus arripuerit, extor- 120
quebítne eã ſapiens, ſi potuerit? negat,quia ſit iniuriũ.Quid dominus nauis?eripiétne ſuũ?
minime,nõ plus quàm ſi nauigantẽ in alto eiicere de naui velit,quia ſua ſit.Quoad enim
peruentum ſit eò quò ſumpta nauis eſt,non domini eſt nauis,ſed nauigãtium.Quid ſi vnà
tabula ſit,duo naufragi, híque ſapientes, ſibíne vterque rapiat,an alter cedat alteri? Cedat
vero,ſed ei cuius magis interſit vel ſua vel reip.cauſa viuere.Quid ſi hæc paria in vtroque? 121
nullũ erit certamen,ſed quaſi ſorte aut dimicando victus alteri cedat alter. Quid ſi pater
fana expilet,cuniculos agat ad ærariũ,indicétne id magiſtratibus filius? nefas id quidẽ eſt:
quinetiã defendat patrẽ ſi arguatur.Non igitur patria præſtat omnibus officiis.Imo vero:
ſed ipſi patriæ cõducit pios habere ciues in parentes.Quid ſi tyrannidẽ occupare, ſi patriã
prodere conabitur pater? ſilebítne filius?imo vero obſecrabit patrẽ ne id faciat:ſi nihil pro 122
ficiat,accuſabit:minabitur etiã:ad extremum,ſi ad perniciẽ patriæ res ſpectabit,patriæ ſa-
lutem anteponet ſaluti patris.Quærit etiã, ſi ſapiens adulterinos nũmos acceperit impru-
dens pro bonis,quũ id reſcierit,ſoluturúſne ſit eos,ſi cui debeat, pro bonis? Diogenes ait,
Antipater negat.Cui potius aſſentiar?Qui vinũ fugiens vendat ſciẽs,debeátne dicere?non
neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. Hæc ſunt quaſi controuerſa iura 123

Stoicorũ,in mancipio vendendo dicendáne vitia,non ea quæ nisi dixeris,redhibeatur mã-
cipium iure ciuili:sed hæc,mendacẽ esse,aleatorem,furacẽ, ebriosum. alteri dicenda videã-
tur,alteri non videãtur. Siquis aurum vendẽs,orichalcum se putet vendere,indicétne ei vir
bonus aurum illud esse?an emat denario, quod sit mille denariûm? Perspicuum est iam &
114 quid mihi videatur,& quæ sit inter eos philosophos,quos nominaui,cõtrouersia.Pacta &
promissa sempérne seruanda sint,quæ nec vi,nec dolo malo(vt Prætores solent)facta sint?
Siquis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigerítque si eo medica-
mento sanus factus esset,ne illo medicamento vnquam postea vteretur:si eo medicamẽto
sanus factus sit,& annis aliquot post inciderit in eũdem morbũ, nec ab eo quicum pepige-
rat impetret vt itẽ eo liceat vti:quid faciendũ sit eũ sit is inhumanus,qui nõ concedat,nec
115 ei quidquam fiat iniuriæ? vitæ & saluti consulendũ est. Quid? si sapiens rogatus sit ab eo
qui eũ hæredem faciat,quũ ei testamẽto sestertiũ milies relinquatur,vt antequam hæredi-
tatem adeat,luce palàm in foro saltet,ídque se facturũ promiserit,quòd aliter hæredẽ eum
scripturus ille nõ esset,faciat quod promiserit,nécne? Promisisse nollẽ,& id arbitror fuisse
grauitatis:sed quoniã promisit,si saltare in foro turpe ducet, honestius mẽtietur si ex hæ-
116 reditate nihil cæperit,quàm si cæperit:nisi forte eã pecuniã in Reip.magnũ aliquod tẽpus
contulerit:vt vel saltare,quũ patriæ consulturus sit,turpe nõ sit.Ac ne illa quidẽ promissa
seruanda sunt quæ nõ sunt iis ipsis vtilia quibus illa promiseris.Sol Phaetonti filio(vt re-
deamus ad fabulas)facturũ se esse dixit quidquid optasset.Optauit vt in currũ patris tolle-
retur.sublatus est:atque is antequam cõstitit,ictu fulminis deflagrauit.quanto melius fue-
117 rat in hoc promissum patris nõ esse seruatũ? Quid,quod Theseus exegit promissum à Ne-
ptuno? cui quũ tres optationes Neptunus dedisset,optauit interitũ Hippoliti filii,quum is
patri suspectus esset de nouerca. quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit lucti-
bus.Quid?Agamemnon quũ deuouisset Dianæ quod in suo regno pulcherrimũ natũ esset
illo anno,immolauit Iphigeniã, qua nihil erat eo quidẽ anno natũ pulchrius. Promissum
118 potius non faciendũ quàm tam tetrũ facinus admittendũ fuit.Ergo & promissa nõ faciẽ-
da nõnunquã,neque semper deposita reddenda.Si gladium quis apud te sana mente depo-
suerit,repetat insaniens:reddere,peccatũ sit:nõ reddere,officiũ.Quid si is qui apud te pecu-
niam deposuerat, bellũ inferat patriæ? reddésne depositum? non credo: facies enim cõtra
Remp. quæ debet esse charissima.Sic multa quæ honesta natura videãtur esse,temporibus
119 fiunt inhonesta.Facere promissa,stare cõuentis,reddere deposita, cõmutata vtilitate fiunt
inhonesta.Ac de iis quidem quæ videntur esse vtilitates contra iustitiam simulatione pru-
dentiæ,satis arbitror dictum.Sed quoniã à quatuor fontibus honestatis primo libro offi-
cia duximus,in eisdem versabimur,quũ docebimus ea quæ videãtur esse vtilia,neque sint,
quàm sint virtutis inimica.Ac de prudentia quidem,quam vult imitari malitia: itémque
120 de iustitia,quæ semper est vtilis,disputatũ est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis,quarũ
altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur:altera in cõformatione &
moderatione cõtinentiæ & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyssi,vt quidam poetæ tragici
prodiderũt: nam apud Homerũ,optimum authorem,talis de Vlysse nulla suspicio est:sed
121 insimulant eũ tragœdiæ simulatione insaniæ militiã subterfugere voluisse.nõ honestũ cõ-
siliũ:at vtile(vt aliquis fortasse dixerit)regnare,& Ithacæ viuere ociose cũ parentibus,cum
vxore,cũ filio. Vllum tu decus in quotidianis laboribus & periculis cũ hac tranquillitate
conferendum putas? Ego vero istam contemnendã & abiiciendam:quoniam quæ honesta
non sit,ne vtilẽ quidem esse arbitror.Quid enim auditurũ putas fuisse Vlyssem,si in illa si-
122 mulatione perseuerasset:qui quũ maximas res gesserit in bello,tamẽ hæc audiat ab Aiace,

Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis,solus neglexit fidem.
Furere assimulauit,ne quò iret:institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
123 Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuò falleret.

Illi vero nonmodo cum hostibus, verumetiā cum fluctibus, id quod fecit, dimicare me-
lius fuit, quàm deserere cōsentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendū. Sed omit-
tamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Attilius Regulus,
quum Cōsul iterū, in Aphrica ex insidiis captus esset duce Xantippo Lacedæmonio, Im- 134
peratore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad Senatum, vt nisi redditi
essent Pœnis captiui nobiles quidā, rediret ipse Carthaginem. Is quū Romā venisset, vtili-
tatis speciem videbat, sed eā (vt res declarat) falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in pa-
tria, esse domi suæ cū vxore, cum liberis: quam calamitatē accepisset in bello, cōmunem
fortunæ bellicæ iudicantē, tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc negat esse vti- 135
lia? quem censes? magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autho-
res? harum enim est virtutum propriū nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil
quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in Senatū venit: mā-
data exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quandiu iureiurando hostiū teneretur, non
esse Senatorem. Atque illud etiam (O stultū hominem dixerit quispiam, & repugnantem
vtilitati suæ!) reddi captiuos, negauit esse vtile. illos enim adolescētes esse & bonos duces, 136
se iam confectū senectute. Cuius quum valuisset authoritas, captiui retenti sunt, ipse Car-
thaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. neque vero tum ignora-
bat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci, sed iusiurandū cōser-
uandum putabat. Itaque tum quum vigilando necabatur, erat in meliore causa, quàm si
domi senex captiuus periurus Consularis remansisset. At stulte, qui non modo nō censue- 137
rit captiuos remittendos, verumetiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiámne si Reip. con-
ducebat? potest autē quod inutile Reip. sit, id cuiquam ciui vtile esse? Peruertunt homines
ea quæ sunt fundamenta naturæ, quū vtilitatem ab honestate seiungunt. omnes enim ex-
petimus vtilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter vllo modo possumus. Nam quis
est qui vtilia fugiat? aut quis potius qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nus- 138
quā possumus, nisi in laude, decore, honestate, vtilia reperire: propterea illa prima & sum-
ma habemus, vtilitatis nomen nō tam splendidum quàm necessarium ducimus. Quid est
igitur (dixerit quis) in iureiurando? num iratum timemus Iouem? At hoc quidem cōmu-
ne est omnium philosophorum, non eorū modo qui deū nihil habere ipsum negocii di-
cunt, nihil exhibere alteri, sed eorū etiam qui deum semper agere aliquid & moliri volūt,
nunquam nec irasci deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, 139
quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis quæ tantam vtilitatē per-
uerteret. An ne turpiter faceret? Primùm, minima de malis. Num igitur tantum mali tur-
pitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistíne
fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam: quāquam ab impio Rege dicitur, luculente
tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus videri quædā vtilia quæ non 140
sint: sic se dicere videri quædam honesta, quæ non sunt: vt hoc ipsum videtur honestum,
conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse: sed fit non honestum, quia quod
per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde vtile
sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulū. Sed prima vi-
deamus. Non fuit Iupiter metuendus ne iratus noceret, qui neque irasci solet, nec nocere. 141
Hæc quidē ratio non magis cōtra Reguli, quàm contra omne iusiurandū valet. sed in iu-
reiurādo, nō qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. est enim iusiurandū, affirmatio reli-
giosa. Quod autē affirmate quasi deo teste promiseris, id tenendū est. iā enim nō ad iram
deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius,

O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis. 142

Qui igitur iusiurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Opt.
Max. (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. Atenim ne iratus qui-
dem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil ma-
lum esset nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nemalum quidem
esse, maxima authoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem nō mediocrem,

143 sed haud scio an grauissimum. Regulũ nolite,quæso, vituperare. quem enim locupletiorem quærimus,quàm principem populi Ro.qui retinendi officii causa cruciatum subierit voluntarium?Nam quod aiunt,minima de malis, id est vt turpiter potius quàm calamitose: an est vllum maius malum turpitudine ? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet videri ? Itaque
144 neruosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem remissius,hi tamen non dubitant summum malum dicere.Nam illud quidem, Neque dedi, neque do infideli cuiquam: idcirco rectè à poeta, quia quum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si hoc sibi sumant, nullam esse fidem quæ infideli data sit, videant ne quæratur latebra periurio.Est autem ius etiam bellicum fidésque iurisiurãdi sæpe cum ho
145 ste seruanda. quod enim ita iuratum est vt mens conciperet fieri oportere, id seruandum est. quod aliter id si non feceris, nullum periurium est:vt si prædonibus pactum pro capite precium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris . nam pirata non est ex perduellium numero definitus,sed communis hostis omnium. cum hoc nec fides debet,nec iusiurandum esse commune. Non enim falsum iurare,peierare est: sed quod ex animi tui sententia iuraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periu-
146 rium est.Scite enim Euripides,

Iuraui lingua,mentem iniuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones pactionésque bellicas & hostiles perturbare periurio. cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur:aduersus quem & totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros Senatus vinctos
147 hostibus dedidisset. At vero Ti.Veturius,& Sp. Posthumius, quum iterum Consules essent,quia cum male pugnatum apud Caudium esset,legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant,dediti sunt his.iniussu enim Populi Senatúsque fecerant. Eodem tempore Ti.Minutius,Q. AEmilius,qui tum Trib.pl.erant,quòd eorum authoritate pax erat facta,dediti sunt, vt pax Samnitium repudiaretur . atque huius deditionis
148 ipse Posthumius qui dedebatur,suasor & author fuit.Quod idẽ multis annis pòst C.Mancinus,qui vt Numantinis,quibuscũ sine Senatus authoritate fœdus fecerat,dederetur, rogationem suasit eam,quam L. Furius & Sextus Attilius ex S. C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus.Honestius hic quàm Q.Pompeius,quo,quũ in eadem causa esset, deprecante,accepta lex non est.Hic ea quæ videbatur vtilitas,plus valuit quàm honestas. apud superiores vtilitatis species falsa,ab honestatis authoritate superata est. At non debuit ra-
149 tum esse quod erat actum per vim.Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. cur igitur ad Senatũ proficiscebatur,quũ presertim de captiuis dissuasurus esset?Quod maximum in eo est,id reprehenditis. non enim suo iudicio stetit,sed suscepit causam,vt esset iudicium Senatus:cui nisi ipse author fuisset, captiui profectò Pœnis redditi essent.ita incolumis in patria Regulus restitisset.Quod quia patriæ non vtile putauit,idcirco sibi honestum & sen-
150 tire illa,& pati credidit.Nam (quod aiunt)quod valde vtile sit,id fieri honestum: imò vero esse,non fieri. est enim nihil vtile quod idem non honestum. nec quia vtile,honestum est:sed quia honestum,vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuit. Nam quòd rediit, nobis
151 nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis,sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerũt. id indicant leges in XII.tabulis,indicãt sacratæ,indicant fœdera,quibus etiã cũ hoste deuincitur fides:indicãt nationes, animaduersionésque Censorum,qui nulla de re diligentius quàm de iureiurando iudicabãt.L. Manlio Auli F.
152 quũ Dictator fuisset,M.Pomponius Trib.pl.diem dixit,quòd is paucos sibi dies ad Dictaturã gerendam addidisset:criminabatur etiã quòd Titum F.qui postea est Torquatus appellatus,ab hominibus relegasset,& ruri habitare iussisset. Quod quũ audiuisset adolescẽs filius negociũ exhiberi patri,accurrisse Romã, & cũ prima luce Põponii domum venisse

dicitur. Cui quum esset nűciatum quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra pa-
trem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotísque arbitris, ad se adolescentem iussit venire. 153
At ille vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauítque se illum statim interfectu-
rum nisi iusiurandum dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coa-
ctus Pomponius. rem ad Populű detulit. docuit cur sibi causa desistere necesse esset. Man-
lium missum fecit. Tantum temporibus illis iusiurădum valebat. atque hic T. Manlius is
est qui ad Anienem, Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracta cognomen 154
inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi & fugati sunt. magnus vir in primis,
& qui perindulgens in patrem, idem acerbe seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in
conseruando iureiurando, sic decem illi quos post Cannensem pugnam iuratos ad Sena-
tum misit Annibal se in castra reuersuros ea quorum erant potiti Pœni, nisi de redimēdis
captiuis impetrauissent si non redierunt, vituperandi: de quibus non omnes vno modo. 155
nam Polybius bonus author in primis, ex decem nobilissimis qui tum erant missi, nouē
reuertisse dicit re à Senatu non impetrata: vnum ex decē, qui paulo post quàm erat egres-
sus è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. reditu enim in castra, li-
beratum se esse iureiurando interpretabatur. non recte. fraus enim distringit, non dissol-
uit periurium. Fuit igitur stulta calliditas peruerse imitata prudentiā. Itaque decreuit Se- 156
natus vt ille veterator & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum,
Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mor-
tis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone C O S S. Eos Senatus nō
censuit redimēdos, cum id parua pecunià fieri posset: vt esset insitum militibus nostris aut
vincere aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scribit idem, quòd 157
Senatus populúsque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis cō-
paratione, ea quæ videntur vtilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce scripsit historiā, plu
res ait fuisse qui in castra reuertissent eadem fraude, vt iureiurando liberarentur: eósque à
Censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit iam huius loci finis. perspicuum est enim
ea quæ timido animo, humili, demisso, fractóque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut 158
de captiuis quod ipsi opus esse videretur, non quod Reipub. censuisset, aut domi remanere
voluisset) non esse vtilia, quia sint flagitiosa, fœda & turpia. Restat quarta pars quæ de-
core, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam
vtile esse quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenai-
ci atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutém- 159
que censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. Quibus obso-
letis, floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor authórque sententiæ. Cum his velis equísque (vt
dicitur) si honestatē tueri ac retinere sententia est, decertandű est. nam si non modo vtili-
tas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, eiúsque cōstitutionis spe explorata
(vt à Metrodoro scriptű est) cōtinetur: certe hæc vtilitas, & quidem summa (sic enim cen- 160
sent) cum honestate pugnabit. nam vbi primum prudentiæ locus dabitur? an vt conqui-
rat vndique suauitates? Quàm miser virtutis famulatus seruientis voluptati! Quod autem
munus prudentiæ? an legere intelligetur voluptates? Fac nihil isto esse iucundius. quid co-
gitari potest turpius? Iam qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet lo
cű fortitudo, quæ est dolorű laborúmque contēptio? quamuis enim multis locis dicat Epi- 161
curus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamē non id spectandű est quid dicat, sed quid
consentaneum sit ei dicere qui bona: voluptate terminauerit mala, dolore. Vt si illű audiā
de continentia & temperātia: dicit ille quidem multa multis locis, sed a qua hæret, vt aiűt.
Nam quō potest temperātiam laudare is qui ponat summum bonű in voluptate? est enim
temperātia, libidinum inimica: libidines autē, consectatrices voluptatis. Atque in his tamē 162
tribus generibus quoquo modo possunt, nō incallide tergiuersantur: prudentiam introdu-
cunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentē dolores. Fortitudinem quoque ali-
quo modo expediunt, quum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendíque dolo-
ris. Etiam temperantiā inducunt, nō facillime illi quidem, sed tamen quo modo possunt.

163 dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iustitia vacillat, vel ia-
cet potius, omnésque ex virtutes quæ in communitate cernuntur, & in societate generis
humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plusquam ami
citia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem vtilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. nam vt vtilitatem nullam esse docuimus quæ honestati esset contra-
ria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehenden-
164 dos Calliphonem & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem tanquam cum homine pecudem copulauissent. Non
recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & ma
lorum, qui simplex esse debet, ex dissimillimis rebus misceri & temperari potest. Sed de hoc
(magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur
165 siquando ea quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est suprà
disputatum. sin autem speciem vtilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse
ei cum honestate coniunctio. nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse
nonnihil, vtilitatis certè nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem
sententia magnum: sed perinde erit vt acceperis. Quanquam & hi tibi tres libri inter
166 Cratippi commentarios tanquam hospites erunt recipiendi. Sed vt si ipse venissem Athe
nas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patria reuocasset) ali-
quando me quoque audires: sic quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporis quantum poteris: poteris autem quantum voles. Cum verò intellexero
te hoc scientiæ genere gaudere, tū & præsens tecum propediem, vt spero: & dum aberis,
167 absens loquar. Vale igitur mi Cicero, tibíque persuade, esse te quidem mihi charissimū;
sed multo fore chariorem, si talibus monimentis præceptísque lætabere.

M. Tullii Ciceronis Lælius, siue de

AMICITIA DIALOGVS, AD T. POMPONIVM ATTICVM, CVIVS HAEC PRAEFATIO.

1 QVINTVS Mucius Augur multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter & iucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam sumpta virili toga, vt quoad possem & liceret, à senis latere nunquā discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter & commodè dicta, memoriæ mandabam, fieríque studebā eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scæuolam contuli, quem vnum nostræ ciuitatis & ingenio & industria præstantissimum audeo dicere.
2 Sed de hoc aliàs. Nunc redeo ad Augurem. Cum sæpe multa, tum memini domi in hemicyclo sedentem, vt solebat, quum & ego essem vnà, & pauci admodū familiares, in eum sermonem illū incidere, qui tum ferè multis erat in ore. Meministi enim profectò, vt opinor, Attice, & eo magis quòd P. Sulpitio vtebare multum, quum is Trib. pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quicum coniunctissime & amantissime vixerat: quāta esset hominum vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scæuola quum in eam
3 ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia habitum ab illo secū, & cum altero genero C. Fānio M. F. paucis diebus post mortē Aphricani. eius disputationis sentētias memoriæ mādaui, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos induxi loquentes, ne INQVAM & INQVIT sæpius interponeretur. atque ideo feci vt tanquā à præsentibus corām haberi sermo videretur. Quum enim sæpe mecū ageres vt de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra

familiaritate viſa eſt. Itaque feci nō inuitus, vt prodeſſem multis tuo rogatu. ſed vt in Ca-
tone Maiore feci, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonē induxi ſenem diſputātem, quia
nulla videbatur aptior perſona quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius qui & diutiſſime
ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cum accepiſſemus à patribus ma
xime memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, C. Lælii perſona viſa eſt 4
idonea mihi, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet Scæuola.
Genus autem hoc ſermonum poſitum in hominum veterum authoritate, & eorum illu-
ſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere grauitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior
interdum, vt Catonem, nō me loqui exiſtimem. Sed vt tum ad ſenem ſenex de ſenectute:
ſic hoc libro ad amicum amiciſſimus ſcripſi de amicitia. Tum eſt Cato locutus, quo erat
nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior. Nunc Lælius, & ſapiens, (ſic enim eſt
habitus) & amicitiæ gloria excellēs de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parum- 5
per auertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad ſocerum veniunt
poſt mortem Aphricani. ab his ſermo oritur. Reſpondet Lælius: cuius tota diſputatio eſt
de Amicitia: quam legens tuipſe cognoſces.

FANNIVS. SCAEVOLA. LAELIVS.

SVNT iſta Læli. nec enim melior vir fuit Africano quiſquā, nec clarior. Sed exiſtimare
debes omnium oculos in te eſſe coniectos. vnum te ſapientem & appellant & exiſti-
mant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni: ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appella
tum eſſe ſapientem: ſed vterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens eſſe in iure ci-
uili putabatur: Cato, quia multarum rerum vſum habebat, multa eius & in Senatu & in fo 6
ro vel prouiſa prudenter, vel acta conſtāter, vel reſponſa acute ferebantur, propterea quaſi
cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem alio quodam modo, non ſolum
natura & moribus, verum etiam ſtudio & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut vulgus, ſed vt
eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui ſeptem
appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientū non habent. Athenis vnū
accepimus, & eum quidem Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. Hanc eſſe in te
ſapientiam exiſtimant, vt omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanóſque caſus virtute in-
feriores putes. Itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem 7
Aphricani feras, eóque magis quòd proximis Nonis cum in hortos D. Bruti Auguris cō-
mentandi cauſa (vt aſſolet) veniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſime ſemper illum
diem & illud munus ſolitus es obire. S. Quærunt quidem C. Læli multi, vt eſt à Fan-
nio dictum. Sed ego id reſpondeo, quòd animaduerti te dolorem, quē acceperis, cum ſum-
mi viri, tum amiciſſimi morte, ferre moderate: nec potuiſſe non cōmoueri, nec fuiſſe id hu
manitatis tuæ. Quòd autem in noſtro collegio non affuiſſes, valetudinem reſpondeo cau-
ſam, non mœſtitiam fuiſſe. L. Rectè tu quidem Scæuola, & veré. nec enim ab iſto offi- 8
cio quod ſemper vſurpaui cum valerem, abduci incōmodo meo debui. nec vllo caſu ar-
bitror hoc conſtāti homini poſſe contingere, vt vlla intermiſſio fiat officii. Tu autē Fanni
quòd mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amice: ſed vt
mihi videris, non rectè iudicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut
ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quomodo (vt alia omittam) mortem filii tulit? Memineram
Paulum, videram Caium: ſed hi ne comparentur Catoni maximo & ſpectato viro. Quā-
obrem caue Catoni anteponas, ne iſtum quidem ipſum quem Apollo (vt ais) ſapientiſſimū
iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (vt iam cum vtroque lo- 9
quar) ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moueri negem: quàm id rectè faciam, vi-
derint ſapiētes, ſed certè mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis, vt arbitror, ne-
mo vnquam erit: & vt confirmare poſſum, nemo certè fuit. Sed nō egeo medicina: me ipſe
conſolor, & maxime illo ſolatio, quòd eo errore careo, quo amicorū deceſſu plerique angi
ſolent. nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto: mihi accidit, ſiquid accidit. Suis autē in-
cōmodis grauiter angi, non amicum, ſed ſeipſum amantis eſt. Cum illo verò quis neget
actum eſſe præclare: niſi enim (quod ille minime putabat) immortalitatem optare vellet,

10 quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem ciuium, quam de
eo iam puero habuerant, contin[n]o adolescens incredibili virtute superauit. qui consulatū
petiit nunquā, factus est Consul bis, primùm ante tempus, iterum sibi suo tempore, reipub.
penè sero: qui duabus vrbibus euersis inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, ve-
rumetiam futura bella deleuit. Quid dicam de moribus facillimis, de pietate in matrem,
liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm au-
tem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorū an-
norum accessio iuuare potuisset? senectus enim quanuis non sit grauis (vt memini Cato-
nem anno antequam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamē aufert eam vi-
11 riditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna,
vel gloria, vt nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulerit. Quo de
genere mortis difficile dictu est. quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet
dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósque viderit, illum
diem clarissimum fuisse, cum Senatu dimisso domum reductus ad vesperam est à patribus
conscriptis, à populi Rom. sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: vt ex tam alto di-
gnitatis gradu ad superos videatur potius quàm ad inferos peruenisse. Neque enim assen-
tior iis qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque o-
12 mnia morte deleri. Plus apud me antiquorum authoritas valet, vel nostrorum maiorum,
qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos per-
tinere arbitrarentur. Vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnámque Græciam (quæ nunc
quidem deleta est, tùm florebat) institutis & præceptis suis erudierunt. Vel eius qui Apol-
linis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui non tum hoc, tum illud (vt in plerisque) sed
idem semper, animos hominum esse diuinos, iísque, cum è corporibus excessissent, reditū
in cælum patere, optimóque & iustissimo cuique expeditissimum. Quod idem Scipioni vi
debatur. qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortē diebus, cum & Philus & Ma-
13 nilius adessent, & alii plures, túque etiam Scæuola mecum venisses, triduū disseruit de rep.
cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per
visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusque animus in morte facil-
lime euolet, tanquam è custodia vinculísque corporis: cui censemus cursum ad deos faci-
liorem fuisse quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc eius euentu, vereor ne inuidi magis,
quàm amici sit. Sin autē illa vereor vt idem interitus sit animorum & corporū, nec vllus
sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil est mali. sensu enim amisso fit i-
dem, quasi natus non esset omnino. quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ci-
14 uitas dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (vt suprà dixi) actum optime est,
mecum autem incommodius: quem fuerat æquius, vt prius introieram, sic prius exire de
vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, vt beatè vixisse videar, quia cum
Scipione vixerim, quocum mihi coniuncta cura de repub. & de priuata fuit: quocum do-
mus fuit & militia communis, & id in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorū,
sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ (quam modo Fannius
commemorauit) fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam
spero sempiternam fore: idque mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria
aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis amici-
15 tiam & Lælii notam posteritati fore. F. Istud quidem Læli ita necesse est. Sed quoniam
amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ,
si (quemadmodum soles) de cæteris rebus cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputaris,
quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. S. Mihi verò erit gratum: atque idi-
psum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. Quamobrem vtrique nostrum gratū
admodum feceris. L. Ego verò non grauarer, si mihi ipse cōfiderem. nam & præclara
16 res est, & sumus (vt dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Do-
ctorum est ista consuetudo, eáque Græcorum, vt iis id ponatur de quo disputent quanuis
subito. Magnum opus est, egétque exercitatione non parua. Quamobrem quæ disputari

de amicitia poſſunt,ab eis cenſeo petatis qui iſta profitentur.Ego vos hortari tantum poſ ſum,vt amicitiam omnibus rebus anteponatis.nihil eſt enim tam naturæ aptum,tam cõueniens ad res vel ſecundas,vel aduerſas.Sed hoc primùm ſentio,niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. Neque id ad viuum reſeco, vt illi qui hæc ſubtilius diſſerunt,fortaſſe verè, ſed ad communem vtilitatem parum. negant enim quenquam virum bonum eſſe niſi ſapientem. Sit ita ſanè. ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt 17
conſecutus. nos autem ea quæ ſunt in vſu vitaque communi, non ea quæ finguntur aut optantur,ſpectare debemus.Nunquã ego dicam C. Fabritium,M. Curium, T. Coruncanium,quos ſapientes noſtri maiores iudicabant,ad iſtorum normã fuiſſe ſapientes.Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum & obſcurum: concedántque vt hi boni viri fuerint.Ne id quidem facient: negabunt id niſi ſapienti poſſe concedi. Agamus ergo pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita ſe gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, integritas, æqualitas,liberalitas,nec ſit in eis vlla cupiditas,libido, audacia: ſintque magna conſtantia,vt ii fuerunt quos modo nominaui:hos viros bonos,vt habiti ſunt,ſic etiam appellandos putemus, qui ſequantur, quantum homines poſſunt, naturam optimam rectè viuendi ducem. ſic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos,vt inter omnes eſſet ſocietas 18
quædam:maior autẽ,vt quiſque proxime accederet.Itaque ciues potiores ſunt quàm peregrini,& propinqui quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. Nanque hoc præſtat amicitia propinquitati,quòd ex propinquitate beneuolentia tolli poteſt,ex amicitia non poteſt. ſublata enim beneuolentia,amicitiæ nomen tollitur,propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quòd ex infinita ſocietate generis humani,quam conciliauit ipſa natura, ita contracta res eſt,& adducta in anguſtũ,vt omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos 19
iũgeretur. Eſt enim amicitia nihil aliud,niſi omnium diuinarũ humanarúmque rerũ cum beneuolentia & charitate ſumma conſenſio. qua quidem, haud ſcio an excepta ſapientia quicquam melius homini ſit à diis immortalibus datum.Diuitias alii præponunt,bonam alii valetudinem,alii potentiam,alii honores, multi etiam voluptates. beluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca ſunt & incerta, poſita non tam in noſtris conſiliis,quàm in fortunæ temeritate.Qui autem in virtute ſummum bonũ ponunt,præclare illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiã & gignit & continet. nec ſine virtute amicitia eſſe vllo pacto poteſt. Iam virtutem ex conſuetudine vitæ ſermoniſque noſtri interpretemur: nec metiamur eam,vt quidam docti,verborum magnificentia: viróſque bonos, 20
eos qui habentur,numeremus,Paulos,Catones,Caios,Scipiones,Philos. his cõmunis vita contenta eſt.Hos autem omittamus qui omnino nuſquam reperiuntur. Talis igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet,quantas vix queo dicere.Principio cui poteſt eſſe vita vitalis,vt ait Ennius,qui non in amici mutua beneuolentia cõquieſcat?Quid dulcius,quàm habere quocum omnia audeas ſic loqui vt tecum? Quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus,niſi haberes qui illis æque ac tu ipſe gauderet? Aduerſas verò res ferre diffi 21
cile eſſet ſine eo,qui illas grauius etiã quàm tu ferret. Denique cæteræ res quæ expetũtur, opportunæ ſunt,ſingulæ rebus ferè ſingulis,diuitiæ vt vtare,opes vt colare,honores vt laudere,voluptates vt gaudeas,valetudo vt dolore careas,& muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet:quoquo te verteris,præſtò eſt: nullo loco excluditur, nunquam intempeſtiua,nunquam moleſta eſt. Itaque non aqua,non igni,(vt aiunt) pluribus locis vtimur,quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri(quæ tamen ipſa delectat & prodeſt)ſed de vera & perfecta loquor: qualis eorũ,qui pauci nominantur,fuit. nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia: & aduerſas partiens, communicánſque 22
leuiores. Quúmque plurimas & maximas cõmoditates amicitia contineat,tum illa nimirum præſtat omnibus,quòd bona ſpe prælucet in poſterum: nec debilitari animos,aut cadere patitur: verumetiam iam amicum qui intuetur,tanquam exemplar aliquod intuetur ſui. Quocirca & abſentes adſunt,& egentes abundant,& imbecilli valent,& (quod difficilius dictu eſt)mortui viuunt.Tantus eos honos,memoria,deſiderium proſequitur amico-

rum. ex quo illorum beata mors videtur, & horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex rerum natura beneuolentiæ coniūctionem: nec domus vlla, nec vrbs stare poterit, ne agri
23 quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur: quanta vis amicitiæ cōcordiáque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. Quæ autem domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit euerti? ex quo quantū boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totóque mundo cōstarent, quǽque mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam: atque hoc quidē omnes mor
24 tales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis aut cōmunicandis, quis est qui id nō maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hospitis & amici mei Pacuuii fuerunt noua fabula, quum ignorante rege vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem esse se diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam, cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor de amicitia quod sentirem potuisse dicere. si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis
25 si videbitur, qui ista disputant, quæritote. F. Nos autem à te potius: quanquam etiā ab istis sæpe quæsiui & audiui, non inuitus equidem. sed aliud quoddā filum orationis tuæ.

S. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, quum est de repub. disputatum, affuisses, qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratā orationem Phili. F. Facile id quidem fuit iustitiam iustissimo viro defendere. S. Quid amicitiam? nónne facile ei qui ob eam summa fide, constantia, iustitiáque seruatam, maximā gloriam ceperit?

L. Vim hoc quidē est afferre. quid enim refert qua me ratione cogatis? cogitis certé. studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidē obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri
26 solet, num propter imbecillitatem atque inopiā desiderata sit amicitia, vt dandis recipiendísque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissímque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ: sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa. Amor enim (ex quo amicitia est nominata) princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam vtilitates quidem etiam ab iis percipiuntur, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur causa temporis. In amicitia autē nihil est fictū, nihil simulatum: & quicquid est, id est verum & volūtarium. Quapropter à natura mihi videtur potius quàm ab indigentia orta amicitia: & applicatione animi magis cum quo-
27 dam sensu amandi, quàm cogitatione quantum illa res vtilitatis esset habitura. quod quidem quale sit etiam in bestiis quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amāt ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facile earum appareat sensus. quod in homine multo est euidentius. Primùm ex ea charitate quæ est inter natos & parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest. Deinde cum similis sensus extitit amoris, si aliquē nacti sumus, cuius cum moribus & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis prospicere videamur. nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe quum propter virtutem & probitatem eos etiam
28 quos nunquam vidimus quodāmodo diligamus. Quis enim est qui C. Fabritii, M. Curii cum charitate aliqua & beneuolētia memoriam nō vsurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est qui Tarquinium Superbum, qui P. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: ab altero propter probitatem eius, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem semper hæc ciuitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, vt eam vel in eis quos nunquā vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum est si animi hominū mouceantur, cum eorum quibuscum vsu coniuncti esse possint, virtutem & bonitatem perspi
29 cere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis

admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo. Quam ſiqui putant ab imbecil litate proficiſci, vt ſit per quã aſſequatur quod quiſque deſideret, humilem ſanè relinquũt, & minime generoſum (vt ita dicam) ortum amicitiæ, quã ab inopia atque indigentia naſci volunt. Quod ſi ita eſſet: vt quiſque minimũ in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiã eſſet aptiſſimus. quod longe ſecus eſt. Vt enim quiſque ſibi plurimum cõfidit, & vt quiſque maxime virtute & ſapientia ſic munitus eſt vt nullo egeat, ſuáque omnia in ſeipſo poſita iudicet: ita in amicitiis expetendis colendíſque maxime excellit. Quid enim Africanus indi- 30
gens mei? minime hercle. at ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis eius, ille viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit beneuolentiam conſuetudo. Sed quanquam vtilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligẽdi profectæ. Vt enim benefici liberaléſque ſumus, non vt exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus) ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quòd omnis eius fructus in ipſo ſit amore, expetendam putamus. Ab iis qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe diſſentimus. nec mirum. nihil enim altum, nihil magnificum ac diui- 31
num ſuſpicere poſſunt qui ſuas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilẽ, támque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus à natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiæ charitatem facta ſignificatione probitatis: quã qui appetiuerunt, applicant ſeſe, & propius admouent, vt & vſu eius quem diligere cœperint, fruantur & moribus: ſintque pares in amore & æquales, propenſioréſque ad bene merendum quàm ad repoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maxime capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & grauior & verior. Nam ſi vtilitas amicitias conglutinaret, eadem cõmu- 32
tata diſſolueret. ſed quia natura mutari nõ poteſt, idcirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidẽ amicitiæ videtis, niſi quid ad hæc forte vultis. S. Tu verò perge Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo. F. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. L. Audite vero optimi viri ea quæ ſæpiſſime inter me & Scipionem de amicitia diſſerebantur. Quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiã vſque ad extremum vitæ diem permanere. nam vel vt non idem expediret, incidere ſæpe: vel vt de repub. non idem ſentiretur: mutari etiam mores hominũ ſæpe dicebat, aliàs aduerſis rebus, aliàs ætate ingraueſcente. Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine ca- 33
piebat ineuntis ætatis, quòd ſummi puerorum amores ſæpe vnà cum prætexta toga deponerentur. ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum contẽtione vel luxuriæ conditione, vel commodi alicuius quod idem adipiſci vterque non poſſet. Quòd ſiqui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent. peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitiis, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamẽ & gloriæ, ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe. Magna etiam diſſidia, & plerunque iuſta naſci, quũ aliquid ab amicis quod rectum non eſſet, poſtularetur, vt aut libidinis miniſtri, aut adiu- 34
tores eſſent ad iniuriam. quod qui recuſarent, quãuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nolent: illos autẽ qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe facturos. Eorũ querela inueterata, nõ modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni ſempiterna. Hæc ita multa quaſi fato impendere amicitiis, vt omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam fœlicitatis diceret ſibi videri. Quamobrem id primum videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Becillinum amici regnum appetentẽ, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Ti. quidem Gracchum rempub. vexantem à Q. Tu- 35
berone æqualibúſque amicis derelictum videbamus. At C. Bloſius Cumanus hoſpes familiæ veſtræ, Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenate & Rutilio COSS. in conſilio deprecatum veniſſet, hãc vt ſibi ignoſcerem cauſam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum feciſſet,

vt quicquid ille vellet,sibi faciendum putaret. Tum ego,Etiámne,inquam,si te in Capito
lium faces ferre vellet:Nunquã,inquit,voluisset id quidem:sed si voluisset, paruissem. Vi-
detis quàm nefaria vox.Et hercle ita fecit,vel plus etiam quàm dixit. nõ enim paruit ille
Ti.Gracchi temeritati,sed præfuit: nec se comitem illius furoris,sed ducẽ præbuit. Itaque
36 hac amentia quæstione noua perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas
reipub.graues iustásque persoluit.Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa pecca-
ueris.nam cum cõciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere
si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus vel cõcedere amicis quicquid velint,vel
impetrare ab amicis quicquid velimus,perfecta quidem sapiẽtia sumus,si nihil habeat res
vitii.Sed loquimur de iis amicis qui ante oculos sunt,quos videmus,aut de quibus memo
riam accepimus,aut quos nouit vita communis.Ex hoc numero nobis exempla sumenda
sunt, & eorum quidem maxime qui ad sapientiam proxime accedunt. Vidimus Paulum
37 AEmilium C.Lucinio familiarẽ fuisse(sic à patribus accepimus) bis vnà Consules & Col-
legas in Censura. Tum etiam cum iis,& inter se coniunctissimos fuisse M. Curium & T.
Coruncanium, memoriæ proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus quenquam
horum ab amico quippiam contendisse quod contra fidem, contra iusiurandum, contra
rempub.esset. Nam hæc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio
impetraturos non fuisse,cum illi sanctissimi viri fuerint.æque autem nefas sit tale aliquid
& facere rogatũ, & rogasse. At verò Ti. Gracchum sequebantur C.Carbo,C.Cato,& mi-
38 nime tunc quidem C.Frater,nunc idem acerrimus inimicus. Hæc igitur prima lex in
amicitia sanciatur, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excu-
satio est & minime accipiẽda,cum in cæteris peccatis, tum siquis contra rempub.se amici
causa fecisse fateatur.Etenim eo loco,Fanni & Scæuola,locati sumus,vt nos longe prospi
cere oporteat futuros casus reipub. deflexit enim iam aliquantulum de spatio curricu-
lóque consuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est,vel regnauit is
quidem paucos menses.Nunquid simile populus Rom. audierat aut viderat? Hunc etiam
post mortem secuti amici & propinqui.quid in P.Scipionem fecerint,sine lachrymis non
39 queo dicere. nam Carbonem quoque,quem modo posuimus,propter recentem pœnã Ti.
Gracchi sustinuimus. De C.Gracchi autem Tribunatu quid expectem,nõ libet augurari.
serpit enim deinde res,quæ procliuius ad perniciem, cum semel cœpit,labitur. Videtis in
tabella iam antè quanta sit facta labes,primo Gabinia lege,biennio autem pòst Cassia. Vi-
dere iam videor populum à Senatu disiunctum & multitudinis arbitrio res maximas agi.
plures enim discent quemadmodum hæc fiant,quàm quemadmodũ his resistatur.Quor-
sum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur.Præcipiendum est igitur bonis,vt
si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos,vt ab
40 amicis in magnam aliquam rem peccantibus non discedant. Improbis autem pœna sta-
tuenda est: nec minor verò iis qui secuti erunt alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impieta-
tis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum Imperator bello
Persico seruitute Græciam liberasset,proptérque inuidiam in exilium missus esset,ingratæ
patriæ iniuriam non tulit,quã ferre debuit. Fecit idem quod viginti annis antè apud nos
fecerat Coriolanus.His adiutor contra patriam inuentus est nemo:itaque mortem sibi v-
terque consciuit. Quare talis improborum consensio nõ modo excusatione amicitiæ te-
genda non est,sed potius omni supplicio vindicãda est: vt nequis concessum putet,amicũ
41 bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidẽ vt res cœpit ire,haud scio an aliquando fu-
turum sit. Mihi autem non minori curæ est qualis respub. post mortem meam futura sit,
quàm qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur,vt ab amicis honesta pe
tamus,amicorum causa honesta faciamus:ne expectemus quidem dum rogemur,studium
semper adsit,cunctatio absit.consilium verum dare gaudeamus libere.Plurimum in ami-
citia amicorum bene suadentium valeat authoritas:eáque adhibeatur ad monendum, nõ
modo aperte, sed etiã acriter si res postulabit, & authoritati adhibitæ pareatur.nam qui-
42 busdam,quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia,placuisse opinor mirabilia quædã.

Sed nihil est quod illi non persequantur suis argutiis, partim fugiendas esse nimias amici-
rias,ne necesse sit vnum solicitum esse pro pluribus:satis supérque esse sibi suarum cuique
rerum curam. alienis nimis implicari, molestum esse: commodissimum esse quàm laxissi-
mas habenas habere amicitiæ,quas vel adducas cum velis,vel remittas. caput enim esse ad
beate viuendum securitatem, qua frui non possit animus, si tanquam parturiat vnus pro
pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius (quem locum breuiter per-
strinxi paulò antè)præsidii adiumentíque causa, non beneuolentiæ neque charitatis ami-
citias esse expetendas. Itaque vt quisque minimum firmitatis habeat, minimúmque viriū, 43
ita amicitias appetere maxime. & eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarū præsidia quæ-
rant,quàm viri:& inopes,quàm opulenti:& calamitosi,quàm ii qui putātur beati. O præ-
claram sapientiam! solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt:
qua à diis immortalibus nihil melius habemus,nihil iucundius. Quæ est enim ista securi-
tas?specie quidem blanda,sed re ipsa multis locis repudianda est. neque enim est consen-
taneum,vllam honestam rem actionémve, ne solicitus sis,aut non suscipere,aut susceptā
deponere. Quòd si curam fugimus,virtus fugienda est, quæ necesse est vt cum aliqua cura
res sibi contrarias aspernetur,atque oderit: vt bonitas malitiam, temperantia libidinem,
ignauiā fortitudo. Itaque videas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, 44
flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus,
& dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientē animi dolor,qui profecto cadit,nisi
ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur:quæ causa est cur amicitiam fundi-
tus tollamus è vita,ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest mo
tu animi sublato,non dico inter pecudem & hominem,sed inter hominem & saxum,aut
truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi qui virtutem du-
ram,& quasi ferream esse quandam volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in
amicitia tenera atque tractabilis,vt ex bonis amici quasi diffundatur,& incommodis con 45
trahatur. Quamobrem angor iste qui pro amico sæpe capiendus est,non tantum valet vt
tollat è vita amicitiam,non plus quàm vt virtutes, quia nonnullas curas & molestias affe
runt,repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam,(vt suprà dixi)si qua significa-
tio virtutis eluceat,ad quam se similis animus applicet & adiungat: id cum contigerit, a-
mor exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum,quàm delectari multis inanibus re-
bus,vt honore,vt gloria,vt ædificio,vt vestitu,cultúque corporis:animo autē virtute præ-
dito,eo qui vel amare,vel(vt ita dicam) redamare possit,nō admodum delectari? nihil est
enim remuneratione beneuolentiæ, nihil vicissitudine studiorū officiorúmque iucundius. 46
Quòd si etiam illud addimus quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem vllam tam
alliciat,tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profecto verum esse vt
bonos boni diligant,adsciscántque sibi quasi propinquitate coniūctos atque natura. nihil
est enim appetentius similium sui,nihil rapacius quàm natura. Quamobrem hoc quidem
Fanni & Scæuola,constat(vt opinor)bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiam
esse, qui est amicitiæ fons à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinē
pertinet. non est enim inhumana virtus,neque immunis,neque superba:quæ etiam popu-
los vniuersos tueri, eísque optime consulere soleat. quod non faceret profecto, si à chari- 47
tate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videtur qui vtilitatis causa fingunt ami-
citias,amabilissimum nodum amicitiæ tollere. non enim tam vtilitas parta per amicum,
quàm amici amor ipse delectat. túmque illud fit quod ab amico est profectum, iucundū,
si cum amore & studio est profectum. Tantúmque abest vt amicitiæ propter indigentiam
colantur,vt ii qui opibus & copiis,maximéque virtute præditi (in qua plurimum est præ-
sidii)minime alterius indigeant,liberalissimi sint & beneficētissimi. Atque haud scio anne
opus sit quidem nihil vnquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent,si
nunquam consilio,nunquam opera nostra,nec domi,nec militiæ Scipio eguisset? Non igi 48
tur vtilitatem amicitia,sed vtilitas amicitiam cōsecuta est. Non ergo erunt homines de-
liciis diffluentes audiendi,si quādo de amicitia,quam nec vsu,nec ratione habent cognitā,

diſputabunt. nam quis eſt, prò deûm fidem atque hominũ, qui velit vt neque diligat quenquã, nec ipſe ab vllo diligatur, circunfluere omnibus copiis, atque in omniũ rerum abundãtia viuere? hæc enim eſt tyrannorũ vita: nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta atque ſolicita ſunt, nullus locus eſt amicitiæ. Quis enim aut eum diligat quem metuat, aut eum à quo ſe metui putet? coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. Quod ſi fortè (vt fit plerunque) ceciderint, tum intelligitur quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquiniũ di-
49 xiſſe fertur tum cũ exul eſſet, ſe intellexiſſe quos fidos amicos habuiſſet, quóſque infidos, cum iam neutris gratiam referre poſſet. quanquam miror illa ſuperbia & importunitate ſi quenquã habere potuit. Atque vt huius quē dixi, mores, veros amicos parare nõ potuere: ſic multorũ opes præpotentium excludunt amicitias fideles. non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt: ſed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa eſt. Itaque efferuntur faſtidio ferè & contumacia: neque quicquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atque hoc quidem videre licet, eos qui antea commodis fuerunt moribus, imperio,
50 poteſtate, proſperis rebus immutari, ſperni ab his veteres amicitias, indulgere nouis. Quid autem ſtultius, quàm vt plurimum copiis, facultatibus, opibus poſſint, cætera parare quæ parantur, pecuniam, equos, famulos, veſtem egregiam, vaſa precioſa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (vt ita dicam) ſupellectilem? Etenim cætera cum parantur, cui parentur neſciunt, nec cuius cauſa laborent. eius enim eſt iſtorum quicquid eſt, qui vincit viribus. Amicitiarũ ſua cuique permanet ſtabilis & certa poſſeſſio: vt etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen vita inculta & deſerta ab amicis non poſſit eſſe iucunda. Sed hæc hactenus. Conſtituendi autẽ ſunt qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligendi: de quibus tres video ſententias ferri, quarum nullam probo.
51 Vnam, vt eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos. Alteram, vt noſtra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiæ pariter æqualitérque reſpondeat. Tertiam, vt quanti quiſque ſeipſum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarũ nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima vera eſt, vt quẽadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. Quàm multa enim quæ noſtra cauſa nunquam faceremus, facimus cauſa amicorum: precari amicis ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, inſectaríque vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorũ fiunt honeſtiſſime. Multæ quoque res ſunt in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahũt, detrahíque patiuntur, vt iis amici potius quàm ipſi fruantur. Altera ſententia eſt quæ
52 definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem eſt nimis exigue & exiliter ad calculos vocare amicitiam, vt par ſit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur eſſe vera amicitia, nec obſeruare reſtricte ne plus reddat quàm acceperit. neque enim verendum eſt ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, vt quanti quiſque ſeipſum faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibuſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. Non eſt igitur amici talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed potius eniti & efficere vt amici iacentem animum excitet, inducátque in ſpem
53 cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quod maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat vllam vocem inimiciorẽ amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius qui dixiſſet ita amare oportere, vt aliquando eſſet oſurus. Nec verò ſe adduci poſſe, vt hoc, quemadmodum putaretur, à Biante eſſe dictum crederet, qui ſapiens habitus eſſet vnus è ſeptem: ſed impuri cuiuſdam & ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eſſe poterit, cui ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quin etiam neceſſe erit cupere & optare vt quàm ſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem rectè factis commodíſque amicorum neceſſe erit angi, dolere,
54 inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitiis compa-

randis, vt nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quinetiam si minus felices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His ergo finibus vtendum arbitror, vt cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum & voluntatum sine vlla exceptione cõmunitas: vt etiam siqua fortuna acciderit, vt minus iustæ amicorũ voluntates adiuuandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum est de via, modo ne summa turpitudo sequatur. Est enim quatenus amicitiæ dari venia possit, 55
nec verò negligenda est fama. nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blãditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus quam sequitur charitas, minime repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent, vt capras & oues quot quisque haberet, dicere posset: amicos quot haberet, dicere nõ posset. & in illis quidem parandis curam adhibere: in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi signa quædam & notas quibus eos qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi & stabiles & constantes eligendi: cuius generis est magna penuria, & iudicare difficile sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia. ita præcurrit amicitia iudicium, tollítque experiendi potestatem. 56
Est igitur prudẽtis sustinere vt cursum, sic impetum beneuolentiæ: quo vtamur quasi aquis tentatis, sic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidã sæpe in parua pecunia perspiciuntur quàm sint leues: quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ nõ anteponant, vt cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera vis amicitiæ, nõ multo illa malint? Imbecilla enim 57
natura est ad contemnendam potentiam: quã etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiũtur in iis, qui in honoribus réque publica versantur. vbi enim istum inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid (hæc vt omittam) quàm graues, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates, ad quas non est facile inuentu qui descendat? Quanquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo, leuitatis & infirmitatis plerosque conuincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt. Qui igitur vtraque in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. Firmamentum autem stabilitatis constantiǽque est eius quam in amicitia quærimus, fides. 58
Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicẽ præterea, & communem, & consentientem, & qui rebus iisdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum. Neque verò qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, vt ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam quam iandudum tracto constantiam. Ita fit verum illud quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, nequid fictum sit, néve simulatum. 59
Apertè enim vel odisse magis ingenui est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solum ab aliquo allatas criminationes repellere: sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re seueritas habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque procliuior.

Existit autẽ hoc loco quædã quæstio subdifficilis, Nunquãdo amici noui digni amicitia, veteribus sint anteponẽdi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine

60 dubitatio. Non enim amicitiarū esse debēt sicut aliarū rerū satietates. Veterrima quæque
(vt ea vina quæ vetustatē ferunt) esse debeant suauissima: verúmque illud est quod dicitur,
Multos modios salis simul edendos esse, vt amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autē
si spem afferunt, vt tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ qui-
dem repudiandæ, vetustas tamen suo loco conseruanda est. maxima est enim vis vetusta-
tis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modo mentionē feci) si nulla res impediat,
nemo est qui non eo quo consueuit, libentius vtatur, quàm intractato & nouo. Nec verò
in hoc quod est animal, sed in iis etiā quæ sunt inanima, consuetudo valet: cum locis etiā
ipsis montuosis delectemur & syluestribus, in quibus diutius cōmorati sumus. Sed maxi-
61 mum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. sæpe enim excellētiæ quædam sunt,
qualis erat Scipionis in nostro (vt ita dicam) grege. nunquam se ille Philo, nunquam Ru-
tilio, nunquam Nummio anteposuit, nunquā inferioris ordinis amicis. Q. verò Maximū
fratrem, egregium virum omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquā
superiorem colebat: suos verò omnes per se esse ampliores volebat. quod faciendum imi-
tandúmque est omnibus: vt siquam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt,
impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: vt si parentibus nati sunt humili-
bus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortuna, eorum augeant opes, eís-
que honori sint & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu propter ignorātiam stirpis & ge-
neris in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum aut regum filii inuenti, retinēt
tamen charitatem in pastores, quos patres per multos annos esse duxerunt. quod quidem
62 est multo profecto magis in veris patribus certísque faciendū. Fructus enim ingenii & vir-
tutis omnísque præstantiæ tum maximus accipitur, cum in proximum quénque confer-
tur. Vt igitur ii qui sunt in amicitiæ coniunctionísque necessitudine superiores, se æquare
cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere se à suis aut ingenio, aut fortuna, aut di
gnitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiā exprobrant: eó-
que magis, si aliquid habere se putant quod officiose, amice, & cum labore aliquo suo fa-
ctum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium, quæ memi-
nisse debet is in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Quamobrē vt ii qui
63 superiores sunt, submittere se debēt in amicitia, sic quodāmodo inferiores extollere. Sunt
enim quidam qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant. quod non ferè
contingit nisi iis qui etiā contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo ver-
bis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum autē cuique tribuendum est primùm, quantum
ipse efficere possis: deinde quantum ille quem diligas atque adiuues, sustinere. non enim tu
possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: vt Scipio
P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. Quòd si etiā pos-
sis quiduis deferre ad alterum, videndum tamen est quid ille possit sustinere. Omnino ami
citiæ corroboratis iam confirmatísque & ingeniis & ætatibus iudicandæ sunt. Nec siqui
ineunte ætate venandi aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum
64 eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pædagogi iure vetustatis
plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam
modo colendi. aliter enim amicitiæ stabiles permanere nō possunt. Dispares enim mores
disparia studia sequūtur, quorū dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob aliā causam vllā
boni improbis, improbi bonis amici esse nō possunt, nisi quòd tāta est inter eos, quāta ma-
xima potest esse, morū studiorúmque distātia. Recte etiā præcipi potest in amicitiis, nequis
intemperata quadā beneuolentia (quod persæpe fit) impediat magnas vtilitates amicorū.
nec enim (vt ad fabulas redeā) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedē, apud
65 quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impedientem audire voluisset. Et
sæpe incidunt magnæ res vt discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd desi
derium nō facile ferat, is & infirmus est, mollísq; natura, & ob eā ipsam causam in amicitia
parū iustus. Atque in omni re considerādū est & quid postules ab amico, & quid patiare à
te impetrari. Est etiā quasi quædā calamitas in amicitiis dimittēdis nōnunquā necessaria,

iam enim à ſapientũ familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erum-
punt ſæpe vitia amicorũ tum in ipſos amicos, tum in alienos, quorũ tamen ad amicos re-
dundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus eleuandæ, & (vt Catonẽ dicere
audiui) diſſuendæ magis quàm diſcindẽdæ: niſi quædã admodũ intolerabilis iniuria exar-
ſerit; vt neque rectũ, neque honeſtum ſit, nec fieri poſſit vt nõ ſtatim alienatio diſiunctióq; 66
facienda ſit. Si autẽ morum aut ſtudiorũ cõmutatio quædam (vt fieri ſolet) facta erit, aut
in reipub. partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim, vt paulò antè dixi, nõ de ſapientum,
ſed de cõmunibus amicitiis) cauendũ erit ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ
etiã ſuſceptæ videantur. nihil enim turpius, quàm cum eo bellũ gerere quicum familiariter
vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine ſe remouerat (vt ſcitis) Scipio: propter diſ-
ſenſionem autẽ quæ erat in repub. alienatus eſt à Collega noſtro Metello. vtrũque egit gra
uiter, authoritate & offenſione animi nõ acerba. Quãobrem primùm danda opera eſt ne-
qua amicorũ diſſidia fiant. ſin tale aliquid euenerit: vt extinctæ potius amicitiæ, quàm op- 67
preſſæ videãtur. Cauendum verò ne etiã in graues inimicitias conuertãt ſe amicitiæ, è qui-
bus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamẽ ſi tolerabiles erunt, ferendæ ſunt:
& hic honos veteri amicitiæ tribuẽdus, vt is in culpa ſit qui faciat, nõ is qui patiatur iniu-
riam. Omnino omniũ horum vitiorũ atque incõmodorum vna cautio eſt atque vna pro-
uiſio, vt ne nimis cito diligere incipiamus, néve nõ dignos. Digni autẽ ſunt amicitia, qui-
bus in ipſis ineſt cauſa cur diligãtur. Rarum genus (& quidẽ omnia præclara rara) nec quic
quam difficilius, quàm reperire quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed pleri-
que neque in rebus humanis quicquã bonum norũt, niſi quod fructuoſum ſit: & amicos
tanquã pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperãt ſe maximũ fructum eſſe captu-
ros. ita pulcherrima illa & maxime naturali carent amicitia, per ſe & propter ſe expetita: 68
nec ſibi ipſi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque dili-
git, nõ vt aliquã à ſeipſo mercedem exigat charitatis ſuæ, ſed quòd per ſe ſibi quiſque cha-
rus eſt. quod niſi idem in amicitiã transferatur, verus amicus nunquã reperietur. eſt enim
is, qui eſt tanquam alter idem. Quòd ſi hæc apparent in beſtiis, volucribus, agreſtibus, nã-
tibus, ſuibus, cicuribus, feris, primùm vt ſe diligant (id enim pariter cum omni animãte na
ſcitur) deinde vt requirant atque appetãt ad quas ſe applicent, eiuſdem generis animantes,
idque faciunt cum deſiderio & cum quadã ſimilitudine amoris humani: quanto id magis
in homine ſit natura, qui & ſe ipſe diligit, & alterum anquirit, cuius animum ita cum ſuo 69
miſceat, vt efficiat penè vnum ex duobus? Sed plerique peruerſe, ne dicã impudenter, ami-
cum habere talem volunt, quales ipſi eſſe nõ poſſunt: quǽque ipſi non tribuũt amicis, hæc
ab his deſiderant. Par eſt autẽ, primùm ipſum eſſe virum bonum, tum alterum ſimilẽ ſui
quærere. In talibus ea quam iandudum tractabamus ſtabilitas amicitiæ cõfirmari poteſt,
cum homines beneuolentia coniuncti, primùm cupiditatibus iis quibus cæteri ſeruiunt,
imperabunt: deinde æquitate iuſtitiáque gaudebunt, omniáque alter pro altero ſuſcipiet:
neque quicquã vnquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit: neque ſolum
colent inter ſe ac diligẽt, ſed etiã verebuntur. nam maximũ ornamentum amicitiæ tollit,
qui ex ea tollit verecundiã. Itaque in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimãt libidinum pec
catorúmque omniũ patere in amicitia licẽtiã. Virtutũ amicitia adiutrix à natura data eſt, 70
non vitiorũ comes: vt quoniã ſolitaria nõ poteſt virtus ad ea quæ ſumma ſunt peruenire,
coniũcta & ſociata cum altera perueniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut fu
tura eſt, eorũ eſt habendus ad ſummũ naturæ bonum optimus beatiſſimúſque comitatus.
hæc eſt inquã ſocietas in qua omnia inſunt quæ putãt homines expetenda, honeſtas, glo-
ria, trãquillitas animi atque iucũditas: vt cum hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non
poſſit. Quod cum optimũ maximúmque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera dãda eſt,
ſine qua neque amicitiã, neque vllã rem expetendam cõſequi poſſumus. Ea verò neglecta,
qui ſe amicos habere arbitrãtur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos grauis aliquis ca-
ſus experiri cogit. Quocirca (dicendũ eſt enim ſæpius) cum iudicaris, diligere oportet: non 71
cum dilexeris, iudicare. Sed cũ multis in rebus negligẽtia plectimur, tũ maxime in amicis

& deligẽdis & colendis. præposteris enim vtimur consiliis,& acta agimus,quod vetamur
vetere prouerbio.Nã implicati vltro & citro,vel vsu diuturno,vel etiã officiis, repente in
medio cursu amicitias,exorta aliqua offensione dirũpimus.Quo etiã magis vituperãda est
rei maxime necessariæ tãta incuria.Vna est enim amicitia in rebus humanis,de cuius vti-
litate omnes vno ore cõsentiunt:quanquã à multis ipsa virtus contemnitur,& venditatio
72 quædã atque ostentatio esse dicitur.Multi diuitias despiciũt,quos paruo contentos tenuis
victus cultúsque delectat. Honores verò,quorum cupiditate quidam inflãmantur,quàm
multi ita contemnunt,vt nihil inanius esse,nihil leuius existiment! Item cætera quæ qui-
busdam admirabilia vidẽtur,permulti sunt qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad
vnum idem sentiunt,& ii qui ad remp ub.se contulerunt,& ii qui rerum cognitione doctri
náque delectantur, & ii qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii qui se totos tradi-
derunt voluptatibus,sine amicitia vitã esse nullam sentiũt,si modo velint aliqua ex parte
liberaliter viuere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitã amicitia, nec vllã æta-
73 tis degendæ rationẽ patitur esse expertem sui.Quinetiã siquis asperitate ea est & immani-
tate naturæ, congressus vt hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonẽ
nescio quem accepimus, tamen is pati non possit vt non anquirat aliquem apud quem e-
uomat virus acerbitatis suæ.Atque hoc maxime iudicaretur, siquid tale posset continge-
re,vt aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret,& in solitudine vspiã colloca-
ret,atque ibi suppeditans omnium rerum quas natura desiderat,abundantiam & copiam,
hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus qui eam vitã ferre
posset,cuíque non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est,
quod à Tarentino Archita(vt opinor)dici solitum nostros senes cõmemorare audiui, ab
74 aliis senibus auditum,Siquis in cælum ascendisset,naturámque mundi & pulchritudinem
syderum perspexisset,insuauem illã admirationem ei fore:quæ iucundissima fuisset,nisi a-
liquem cui narraret,habuisset.Sic natura solitarium nihil amat,sempérque ad aliquid tã-
quam adminiculum annititur:quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot
signis eadem natura declaret quid velit ac anquirat,quid desideret, obsurdescimus tamen
nescio quomodo,nec ea quæ ab ea monemur audimus. Est enim varius & multiplex vsus
amicitiæ,multǽque causæ suspicionum offensionúmque dãtur,quas tum euitare,tum ele-
uare,tum ferre sapientis est.Vna illa subleuanda offensio est,vt & vtilitas in àmicitia & fi-
75 des retineatur.nã & monendi amici sæpe sunt,& obiurgãdi:& hæc accipienda amice,cum
beneuole fiunt. Sed nescio quo modo verum est quod in Andria familiaris meus dixit,
Obsequium amicos,veritas odium parit. Molesta veritas est,si quidem ex ea nascitur
odium,quod est venenum amicitiæ:sed obsequium multò molestius,quod peccatis indul-
gens,præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autẽ culpa in eo est, qui & veritatem asper-
natur,& in fraudem obsequio impellitur.Omni igitur hac in re habenda ratio & diligen-
tia est,primùm vt monitio acerbitate,deinde vt iurgatio contumelia careat. In obsequio
autem(quoniam Terentiano verbo libẽter vtimur)comitas adsit, assentatio vitiorum ad-
iutrix procul amoueatur:quæ non modo amico,sed ne libero quidẽ digna est. aliter enim
76 cum tyranno,aliter cum amico viuitur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab a-
mico verum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis,
Multo melius de quibusdã acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos qui dulces videã-
tur. illos verum sæpe dicere,hos nunquam.Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet qui
monentur,eam molestiam quam debent capere,non capiunt:eam capiunt,qua debent va-
care.peccasse enim se non anguntur,obiurgari moleste ferunt:quod contrà oportebat,de-
licto dolere,correctione gaudere.Vt igitur & monere & moneri proprium est veræ amici-
tiæ,& alterum libere facere, non aspere: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic
habendum est nullam in amicitiis pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias,
assentationem. Quanuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum leuium ho-
77 minum atque fallaciũ,ad voluptatem loquentium omnia,nihil ad veritatem.Cum autem
omnium rerũ simulatio est vitiosa(tollit enim iudicium veri,ídque adulterat)tum amici-

tiæ repugnat maxime.delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt.
Nam cum amicitiæ ius ſit in eo, vt vnus quaſi animus fiat ex pluribus: quî fieri poterit ſi
ne in vno quidẽquoque vnus animus erit,idémque ſemper,ſed varius,cõmutabilis,multi-
plex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius qui ad alterius
non modo ſenſum ac voluntatem,ſed etiam vultum atque nutum conuertitur?
Negat quis?nego.ait? aio.poſtremo imperaui egomet mihi
Omnia aſſentari.vt ait idem Terentius:ſed ille ſub Gnatonis perſona. quod amici genus
adhibere, omnino leuitatis eſt.Multi autẽ Gnathonum ſimiles,cum ſint loco,fortuna,fa- 78
ma ſuperiores:horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatẽ acceſſit authoritas. Secerni
autem blandus amicus à vero & internoſci tam poteſt adhibita diligẽtia,quàm omnia fu-
cata & ſimulata à ſynceris atque veris. Concio quæ ex imperitiſſimis conſtat,tamen iudi-
care ſolet quid interſit inter popularem,id eſt aſſentatorem, & leuem ciuem,& inter con-
ſtantem,ſeuerum & grauem.Quibus blãditiis C.Papyrius Conſul nuper influebat in au-
res concionis,cum ferret legẽ de Tribunis plebis reficiendis.diſſuaſimus nos. Sed nihil de
me:de Scipione dicã libentius. quanta illi (dii immortales) fuit grauitas, quãta in oratio-
ne maieſtas?vt facile ducẽ Populi Rom.nõ comitem diceres.ſed affuiſtis,& eſt in manibus
oratio. Itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque (vt ad me redeam)me- 79
miniſtis Q. Maximo fratre Scipionis,& L.Mãcino COSS.quàm popularis lex de ſacer-
doniis C.Licinii Craſſi videbatur. cooptatio enim collegiorum ad populi beneficiũ tranſ-
ferebatur. Atque is primùm inſtituit in forum verſibus agere cum populo . tamen illius
vendibilem orationem religio deorũ immortalium nobis defendentibus facile vincebat.
Atque id actum eſt Prætore me,quinquennio antequam Conſul ſim factus. Ita re magis
quàm authoritate cauſa illa defenſa eſt.Quòd ſi in ſcena,id eſt in concione, in qua rebus
fictis & adumbratis loci plurimum eſt,tamẽ verum valet,ſi modo id patefactũ & illuſtra-
tum eſt: quid in amicitia fieri oportet quæ tota veritate perpẽditur? in qua niſi(vt dicitur) 80
apertũ pectus videas,tuúmque oſtẽdas,nihil fidum,nihil exploratũ habeas, ne amare qui-
dem,aut amari poſſis,cum id quàm verè fiat ignores.Quanquã iſta aſſentatio quãuis per-
nicioſa ſit,nocere tamen nemini poteſt,niſi ei qui eam recipit,atque ea delectatur. Ita fit,
vt is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime,qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime de-
lectet.Omnino eſt amans ſui virtus.optime enim ſeipſa nouit,quámque amabilis ſit intel
ligit.Ego autem non de virtute nũc loquor,ſed de virtutis opinione.Virtute enim ipſa nõ
tam multi præditi eſſe,quàm videri volunt. hos delectat aſſentatio. his fictus ad ipſorum
voluptatẽ ſermo cum adhibetur,orationẽ illam vanã,teſtimoniũ eſſe laudũ ſuarum putãt:
Nulla hæc igitur amicitia,cum alter verũ audire non vult,alter ad mentiendũ paratus eſt. 81
Nec paraſitorũ in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.
Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat reſpondere,magnas: ingentes
inquit. Semper auget aſſentator id quod is cuius ad voluntatẽ dicitur,vult eſſe magnum.
Quãobtem quãuis blanda iſta vanitas apud eos valeat qui ipſi illã allectant & inuitãt:ta-
men etiam grauiores conſtantioréſque admonendi ſunt vt animum aduertant ne callida
aſſentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt
excors.Callidus ille & occultus ne ſe inſinuet,ſtudioſe cauẽdum eſt. nec enim facile agno 82
ſcitur:quippe qui etiam aduerſando ſæpe aſſentetur, & litigare ſe ſimulans blandiatur,at-
que ad extremũ det manus,vincíque ſe patiatur:vt is qui illuſus ſit,plus illuſiſſe videatur.
Quid autem turpius,quàm illudi?quod ne accidat magis cauendùm eſt:vt in Epicureo,
Hodie me ante omneis coamicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime.
Hæc enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improuidorum & credulorum ſenum. Sed ne-
ſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum,id eſt ſapientum(de hac dico ſapiẽtia
quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leues amicitias defluxit oratio. Quãobrem ad
illam primã redeamus,eámque ipſam concludamus aliquando. Virtus,virtus inquam,C. 83
Fanni,& tu Q.Muci,& conciliat amicitias & conſeruat.in ea eſt enim conuenientia rerũ,

in ea stabilitas, in ea constantia. quæ cum se extulit,& ostendit suũ lumen,& idem aspexit agnouítque in alio, ad id se admouet, vicissimque accipit illud quod in altero est: ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia. vtrunque enim dictũ est ab amãdo. Amare autẽ nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere quem ames, nulla indigẽtia, nulla vtilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hac nos adolescentes beneuolentia senes illos L. Paulum, M. Catonẽ, C. Gallum, P. Nasicã, Ti. Gracchũ Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, vt inter me &
84 Scipionẽ, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus, vt in vestra, & in Q. Tuberonis equidem admodum adolescẽtis, & P. Rutilii Virginii familiaritate delector. Quoniámque ita ratio comparata est vitæ naturǽque nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est vt cum æqualibus possis viuere, quibuscum tanquã è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (vt dicitur) peruenire possis. Sed quoniã res humanæ fragiles caducǽque sunt, semper aliqui anquirendi sunt quos diligamus, & à quibus diligamur. charitate enim beneuolentiáque sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidẽ Scipio, quanquã est subito ereptus, viuit tamen, sempérque viuet. virtutem enim amaui illius viri, quæ extincta nõ est: nec mihi
85 soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiã posteris erit clara & insignis. Nemo vnquã animo aut spe maiora concipiet, qui sibi non illius memoriã atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo quod cum amicitia Scipionis possit comparari. In hac mihi de repub. consensus, in hac rerum priuatarũ consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim. nihil audiui ex eo ipse quod nollem. vna domus erat, idem victus, isque cõmunis: neque solũ militia, sed etiam peregrinationes rusticationésque communes. Nam quid ego de studiis dicã cognoscendi semper aliquid aut discendi, in quibus remoti ab oculis populi omne otiosum
86 tempus contriuimus? Quarum rerum recordatio & memoria si vna cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri atque amãtissimi ferre nullo modo possem. sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potius & augentur cogitatione & memoria. Et si illis planè orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia tamen breuia, tolerabilia esse debent, etiã si magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor vt ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, vt ea excepta nihil amicitia præstabilius putetis.

M. Tullii Ciceronis Cato maior,

SEV DE SENECTVTE, AD T. POMPONIVM ATTICVM. PRAEFATIO.

1 TITE, siquid ego adiuto, curámve leuasso,
Quæ nunc te coquit & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmii?

Licet enim versibus eisdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna cum re, sed fidei plenus: quanquam certo scio non vt Flaminium solicitari te Attice, sic noctes diésque. Noui enim moderationem animi tui & æquitatẽ: téque nõ cognomen solũ Athenis deportasse, sed humanitatẽ & prudentiam intelligo: & tamẽ suspicor iisdẽ rebus te, quibus meipsum interdũ grauius cõmoueri: quarũ consolatio & maior est, & in aliud tẽpus differ-
2 renda. Nunc autẽ mihi visum est de senectute aliquid ad te scribere. hoc enim onere (quod mihi tecũ cõmune est) aut iam vrgẽtis, aut certe aduentãtis senectutis, & te & meipsum leuari volo: etsi te quidẽ id modice ac sapiẽter (sicut omnia) & ferre, & laturũ esse certo scio.

Sed mihi cum de senectute aliquid vellem scribere,tu occurrebas dignus eo munere,quo vterque nostrum communiter vteretur. Mihi quidē ita iucunda huius libri cōfectio fuit, vt non modo omnes absterserit senectutis molestias,sed effecerit mollem etiam & iucundā senectutem. Nunquā igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tēpus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa,& sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono,vt Aristo Chius,ne parum esset authoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo 3
maiorem authoritatem haberet oratio. Apud quem,Lælium & Scipionem facimus admirantes quòd is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare quàm consueuit ipse in suis libris,attribuito Græcis literis,quarum cōstat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

P. SCIPIO. C. LAELIVS. M. CATO.

SAEPENVMERO admirari soleo cum hoc C. Lælio, cum cæterarum rerum tuam 4
excellentem M.Cato,perfectámque sapientiā:tum vel maxime quòd senectutem nunquam tibi grauē esse senserim, quæ plerisque senibus sic odiosa est vt onus se AEtna grauius dicant sustinere. C. Rem haud sanè Scipio & Læli difficilem admirari videmini. quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatéque viuendum, iis omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petunt,iis nihil potest malum videri quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam vt adipiscantur omnes optant,eādem accusant adepti: tanta est inconstantia,stultitia,atque peruersitas. Obrepere aiunt eā 5
citius quàm putassent. Primùm,quis coegit eos falsum putare? quî enim citius adolescentiæ senectus,quàm pueritiæ adolescētia obrepit? Deinde,quî minus grauis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent,quàm octogesimum? præterita enim ætas quāuis longa,cum effluxisset,nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis(quæ vtinam digna esset opinione vestra nostróque cognomine) in hoc sumus sapientes,quòd naturā optimam ducem tanquā deum sequimur, eíque paremus:à qua non verisimile est,cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint,extremum actū tanquam ab inerti poeta esse neglectum. Sed tamē necesse fuit aliquod esse extremum,& tanquā in arborum baccis terráque frugibus maturitate tempestiua quasi victum & caducum:quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud gigātum mo- 6
do bellare cum diis,nisi naturæ repugnare? L. Atqui,Cato, gratissimum nobis(vt etiā pro Scipione pollicear)feceris,si quoniam volumus,speramus quidē senes fieri, antè multò à te didicerimus quibus facillime rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus.

C. Faciā verò Læli,præsertim si vtrique vestrū gratum, vt dicis,futurū est. L. Volumus sanè,nisi molestum est,Cato,tanquam aliquam viam longam confeceris, quā nobis quoque ingrediendum sit,istuc quo peruenisti,videre quale sit. C. Faciam vt potero Læli. sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus,veteri prouerbio,facillime congregantur)quæ C.Salinator,quæ Sp.Albinus,homines Consula- 7
res,nostri ferè æquales deplorare solebāt:tum quòd voluptatibus carerent,sine quibus vitam nullam putarent:tum quòd spernerentur ab iis à quibus essent coli soliti. qui mihi nō videbantur accusare quod esset accusandum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent,reliquísque omnibus maioribus natu: quorum ego multorū cognoui senectutem sine querela,qui se à libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent,nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim,& nec difficiles nec inhumani senes,tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem & inhumanitas omni ætati molesta est. L. Est vt dicis, Cato: sed 8
fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. C. Est istud quidem, Læli, aliquid: sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse,cum ille dixisset, nō eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum.

Nec hercle,inquit,si ego Seriphius essem,nobilis: nec tu si Atheniensis esses, clarus vnquã
fuisses.Quod eodem modo de senectute potest dici . nec enim in summa inopia leuis esse
senectus potest ne sapienti quidem,nec insipienti etiam in summa copia nõ grauis. Aptissima omnino sunt,Scipio & Læli,arma senectutis,artes exercitationesque virtutum,quæ
in omni ætate cultæ,cum diu multúmque vixeris,mirificos afferunt fructus,non solũ quia
nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis (quanquam id quidem maximum est)verumetiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmque bene factorum re-
9 cordatio iucundissima est.Ego Q.Maximum,eum qui Tarentum recepit, adolescens ita
dilexi senem vt æqualem.Erat enim in illo viro comitate grauitas condita, nec senectus
mores mutauerat:quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu,sed tamen
iam ætate prouectũ.Anno enim pòst Consul primum fuerat quàm ego natus sum:cúmque eo I I I I Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintóque anno
pòst ad Tarentum Quæstor,deinde AEdilis,quadriennio pòst factus sum Prætor,quẽ magistratum gessi C O S S. Tuditano & Cethego,tum quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat vt adolescens,cum plane grãdis esset:& Annibalem iuueniliter exultantem,patientia sua molliebat:de quo præclare fa-
10 miliaris noster Ennius,

Vnus qui nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo pòstque magísque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero quã vigilantia,quo consilio recepit?Cum quidem me audiente, Salinatori,qui amisso oppido fugerat in arcẽ,glorianti atque ita dicenti, Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti:Certe,inquit ridens.nam nisi tu amisisses,nunquam recepissem.Nec vero
in armis præstantior quàm in toga:qui Consul iterum Sp. Caruilio, collega quiescẽte,C.
Flamminio Trib.pl.quoad potuit restitit,agrum Picenum & Gallicum viritim cõtra Se-
11 natus authoritatem diuidenti.Augúrque cum esset,dicere ausus est,optimis auspiciis ea geri quæ pro Reip.salute gererentur:quæ contra Remp.ferrentur,cõtra auspicia ferri. Multa præclara in eo viro cognoui,sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortẽ M.
filii tulit,clari viri & Consularis.Est in manibus laudatio:quam cum legimus,quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo atque in oculis ciuiũ magnus,
sed intus domíque præstãtior.Qui sermo?quæ præcepta?quanta notitia antiquitatis?quæ
scientia iuris augurandi?Multæ etiam vt in homine Romano literæ.omnia memoria tenebat,non domestica solum,sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupide frue-
12 bar,quasi iam diuinarem id quod euenit,illo extincto,fore vnde discerem,neminẽ.Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis nefas esse dictu,miserã fuisse talem senectutem.Nec tamen omnes possunt esse Scipiones,aut Maximi,vt vrbiũ expugnationes,vt pedestres naualésque pugnas,vt bella à se gesta,triũphósque recordentur.
Est enim quiete & pure & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus. qualẽ accepimus
Platonis,qui & vno & octogesimo anno scribens,mortuus est.Qualem Isocratis,qui eum
librum qui Panathenaicus inscribitur,quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur,vixitque quinquennium postea:cuius magister Leontinus Gorgias centum & septem comple-
13 uit annos, neque vnquam in suo studio atque opere cessauit. qui, cũ ex eo quæreretur cur
tandiu vellet esse in vita, Nihil habeo,inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum & docto homine dignum. sua enim vitia insipiẽtes,& suam culpam in senectutem transferunt.Quod non faciebat is cuius modo mentionem feci,Ennius,

Sicut fortis equus spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia,nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam. quem quidem probe meminisse potestis:anno enim vndeuigesimo post eius mortem hi Cõsules,T.Flamminius & M. Attilius
facti sunt: ille autem Cœpione & Philippo iter. C O S S. mortuus est, (cum ego V & L X
14 annos natus legem Voconiam magna voce & bonis lateribus suasissem)annos L X X na-

tus.tot enim vixit Ennius. Ita ferebat duo quæ maxima putantur onera, paupertatem &
ſenectutem, vt eis penè delectari videretur. Etenim quum cõplector animo, quatuor cau-
ſas reperio cur ſenectus miſera videatur: vnam, quòd auocet à rebus gerendis: alterã, quòd
corpus faciat infirmum: tertiam, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd
haud procul abſit à morte. Earum ſi placet, cauſarum quantũ quæque valeat, quantúmque
iuſta ſit vnaquæque, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit? quibus? an iis quæ ge-
runtur in iuuẽtute & viribus? Nullǽne igitur res ſeniles ſunt quæ vel infirmis corporibus,
animo tamen adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus, nihil L. Paulus pater tuus, 15
Scipio ſocer, optimi viri filii mei & ceteri ſenes? Fabritũ, Curii, Coruncani, cum Remp. cõ-
ſilio & authoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii ſenectutem accedebat
etiam vt cæcus eſſet: tamen is, cum ſententia Senatus inclinaret ad pacem & fœdus faciẽ-
dum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa quæ verſibus perſecutus eſt Ennius,

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementi ſeſe flexere ruina?

Ceteráque grauiſſime. notum enim vobis carmen, & tamen ipſius Appii extat oratio: at-
que hanc ille egit ſeptem & decem annos poſt alterum Conſulatum, cum inter duos Con
ſulatus anni decem interfuiſſent, Cenſórque ante Conſulatum ſuperiorem fuiſſet. ex quo 16
intelligitur Pyrrhi bello grãdem ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igi-
tur afferunt qui in re gerenda verſari ſenectutem negant: ſimileſque ſunt, vt ſiqui guber-
natorem in nauigando agere nihil dicant, quum alii malos ſcandant, alii per foros curſent,
alii ſentinam exhauriant: ille autem clauum tenens ſedeat in puppi quietus, non faciat ea
quæ iuuenes. at vero multo maiora & meliora facit. Nõ viribus, aut velocitatibus, aut ce-
leritate corporum res magnæ geruntur, ſed conſilio, authoritate, ſententia, quibus nõ mo-
do non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. niſi forte ego vobis qui & miles, & Tribu-
nus, & Legatus, & Conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor quũ
bella nõ gero. at Senatui quæ ſunt gerenda præſcribo, & quomodo Carthagini male iam 17
diu cogitanti bellũ inferatur, multo antè denuncio: de qua nõ antè vereri deſinam, quàm
illam exciſam eſſe cognouero. Quam palmam vtinam dii immortales tibi Scipio reſer-
uent, vt aui reliquias perſequare: cuius à morte hic tertius & trigeſimus eſt annus: ſed me-
moriam illius viri excipient omnes anni conſequẽtes. Anno ante me Cenſorem mortuus
eſt IX annis poſt meum Conſulatum, quum Conſul iterũ me Conſule creatus eſſet. Num
igitur ſi ad cẽteſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſio-
ne, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladiis vteretur: ſed cõſilio, ratione, ſenten- 18
tia. quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium maiores noſtri appellaſſent Sena-
tum. Apud Lacedæmonios quidem ii qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, vt ſunt, ſic
etiam appellantur, ſenes. Quòd ſi legere & audire voletis externa, maximas Reſpub. ab
adoleſcentibus labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas & reſtitutas reperietis. Cedo, quî veſtram
Rempub. tantam amiſiſtis tam cito? ſic enim percontanti, vt eſt in Neuii poetæ ludo, re-
ſpondentur & alia, & hæc in primis,

Proueniebant oratores noui, ſtulti, adoleſcentuli.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Cre- 19
do, niſi exerceas eam, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium nomi-
na perceperat. num igitur cenſetis eum, quum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſi-
machum ſalutare ſolitum? Equidem nõ modo eos noui qui ſunt, ſed eorum patres etiam
& auos. Nec ſepulcra legens vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipſis le-
gendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quẽquam ſenum audiui oblitum quo
loco theſaurum obruiſſet: omnia quæ curant meminerunt, vadimonia conſtituta, qui ſibi,
cui ipſi debeant. Quid iuriſconſulti, quid Pontifices, quid Augures, quid Philoſophi ſenes,
quàm multa meminerunt? Manẽt ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium & induſtria:
nec ea ſolum in claris & honoratis viris, ſed in vita etiam priuata & quieta. Sophocles ad 20
ſummam ſenectutem tragœdias fecit: quod propter ſtudium quum rem familiarem ne-

gligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est, vt queadmodum nostro more male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum quasi desipientem à re familiari remouerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulā quam in manibus habebat, & proxime scripserat, OEdipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseque num illud carmen desipientis
11 videretur: quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hūc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num (quos antè dixi) Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleāthem, aut eum quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Agè vt ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos vicinos & familiares meos, quibus absentibus nūquam ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non serendis, nō percipiendis fructibus, nō cō-
12 dendis. Quanquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annū non putet posse viuere: sed iidem laborant in eis quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere. serit arbores, quæ alteri seculo prosint, vt ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitat agricola, quāuis senex, quærenti cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerūt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud,

AEdepol senectus si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, quum aduenis, vnum id est satis,
Quòd diu viuendo multa quæ non volt videt:

Et multa fortasse quæ vult. Atque in ea quidem quæ nō vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius,

13 Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leuiórque fit eorum senectus qui à iuuentute coluntur & diligūtur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis quàm vos mihi esse iucundos. sed videtis vt senectus nō modo lāguida atque iners non sit, verumetiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid, quòd etiam addiscūt aliquid: vt Solonem versibus gloriantem vidimus, qui se cotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas senex didici: quas quidem sic auide arripui, quasi diu-
14 turnam sitim explere cupiens, vt ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis vti videtis. Quod quum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboraui. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus quàm adolescens tauri aut elephātis desiderabam: quod est, eo vti decet: & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ, qui quum iam senex esset, athletásque se in curriculo exercētes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illachrymánsque
15 que dixisse, At hi quidem iam mortui sunt. Non vero tam isti quàm tu ipse nugator. nequeenim ex te vnquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sex. AEmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modo P. Crassus, à quibus iura ciuibus præscribebantur, quorum vsque ad extremum spiritum prouecta est prudētia. Orator metuo ne languescat senectute. est enim munus eius non ingenii solum, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiā nescio quo pacto in senectute: quod equidem non amisi adhuc, & videtis annos meos. Sed tamē decorus est sermo senis, quietus & remissus, facítque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta &
16 mitis oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamē Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim est iucundius senectute stipata studiis iuuētutis? an ne eas quidem vires senectuti relinquimus vt adolescētulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere

quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L. AEmilius & P.
Aphricanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec vlli bonarum artiũ
magistri non beati putandi, quanuis consenuerint vires atque defecerint. etsi ista ipsa de-
fectio virium, adolescẽtiæ vitiis efficitur sæpius quàm senectutis. libidinosa etenim & in-
temperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophon-
tem eo sermone quem moriẽs habuit, quum admodum senex esset, negat se vnquam sen- 17
sisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum
memini puer, qui cum quadriennio post alterum Consulatum Pontifex maximus factus
esset, x x & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis viribus esse extremo tempore æta-
tis, vt adolescentiam non requireret. Nihil necesse est de meipso dicere mihi: quanquã est
id quidem senile, ætatique nostræ conceditur. Videtísne vt apud Homerum sæpissime Ne-
stor de virtutibus suis prædicet? tertiam enim iam ætatem hominum viuebat, nec erat ei
verendũ ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. etenim vt ait
Homerus, ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat 18
corporis viribus: & tamen ille dux Græciæ nunquam optat vt Aiacis similes decem ha-
beat, at vt Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritu-
ra. Sed redeo ad me. quartum annum ago & octogesimum: equidem posse vellẽ idem glo
riari quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut
miles Punico bello, aut Quæstor eodem bello, aut Cõsul in Hispania fuerim, aut quadriẽ-
nio post quum Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas, M. Attilio Glabrione
Consule: sed tamen, vt vos videtis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non cu-
ria vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, nõ hospites. Nec enim vnquã
sum assensus illi veteri laudatóque prouerbio, quod monet mature fieri senem, si diu velis
esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem antequam essem. 19
itaque nemo adhuc conuenire me valuit quin fuerim occupatus. At minus habeo viriũ,
quàm vestrum vteruis. Ne vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis. num idcirco
ille est præstantior? Moderatio modo virium adsit, & tantum quantum quisque potest ni-
tatur, næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse
Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem viuũ. vtrum igitur has corporis, an Pytha-
goræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono vtare dum adsit, quũ absit ne requi-
ras, nisi fortè adolescentes pueritiam, paulum ætate progressi adolescentiã debeant requi-
rere. Cursus est certus ætatis, & via vna naturæ, eáque simplex: suáque cuique parti ætatis, 20
tempestiuitas est data. Vt enim infirmitas puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam
constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet quod suo tempore per-
cipi debeat. Arbitror te audire Scipio hospes tuus habitus Masinissa quæ faciat hodie x c
annos natus: quum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cũ equo,
ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci vt capite operto sit: summam
in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia Regis officia & munera. Potest igitur
exercitatio & temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. nõ sunt 21
in senectute vires. ne postulantur quidem vires à senectute. Ergo & legibus & institutis va-
cat ætas nostra, muneribus iis quæ nõ possunt sine viribus sustineri. Itaque nõ modo quod
non possumus, sed ne quãtum possumus quidem cogimur. At multi ita sunt imbecilli se-
nes, vt nullum officii aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non propriũ
senectutis est vitium, sed cõmune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Aphricani filius,
is qui te adoptauit! quàm tenui, aut nulla potius valetudine! quod ni ita fuisset, alterum
ille extitisset lumen ciuitatis. ad paternam enim magnitudinem, animi doctrina vberior 22
accesserat. Quid mirũ igitur in senibus si infirmi sunt aliquãdo, quũ ne id quidem adole-
scentes effugere possint? Resistendũ, Læli & Scipio, senectuti est, eiúsque vitia diligẽtia com-
pensanda sunt. Pugnandũ tanquã contra morbũ est, sic contra senectutẽ: habenda ratio va
letudinis: vtendũ exercitationibus modicis. tantũ cibi & potionis adhibendũ vt refician-
tur vires, nõ opprimãtur. Nec vero corpori soli subueniendum est, sed menti, atque animo

multo magis.nanque hæc quoque,nisi tanquam lumini oleum instilles,extinguntur sene-
ctute.Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingrauescunt,animi autem se ex-
ercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos,
obliuiosos,dissolutos:quæ vitia sunt non senectutis,sed inertis,ignauæ,somniculosæ sene-
33 ctutis.Vt petulantia,vt libido magis est adolescentum quàm senum, nec tamen omnium
adolescẽtum,sed non proborum: sic ista senilis stultitia(quæ deliratio appellari solet)senũ
leuium est,non omnium.Quatuor robustos filios,quinque filias, tantam domum, tantas
clientelas Appius regebat & senex & cæcus . intentum enim animum tãquam arcum ha-
bebat,nec languescens succumbebat senectuti.tenebat non modo authoritatem,sed etiam
imperium in suos:metuebãt eum serui,verebantur liberi,charum omnes habebãt:vigebat
in illa domo patrius mos & disciplina.Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si
ius suum retinet,si nemini mancipata est,si vsque ad vltimum spiritũ dominatur in suos.
34 Vt enim adolescentem in quo senile aliquid,sic senem in quo est adolescẽtis aliquid pro-
bo. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit,animo nunquã erit.Septimus mihi Ori-
ginum liber est in manibus:omnia antiquitatis monimẽta colligo:causarúmque illustriũ
quascunque defendi, nunc quammaxime conficio orationes. Ius Augurum,Pontificum,
ciuile tracto:multum etiam Græcis literis vtor:Pythagoreorúmque more exercendæ me-
moriæ gratia,quid quoque die dixerim,audiuerim,egerim,commemoro vesperi.Hæ sunt
exercitationes ingenii,hæc curricula mentis. in his desudans atque elaborans,corporis vi-
res non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in Senatum frequens, vltróque affero
35 res multum & diu cogitatas,eásque tueor animi nõ corporis viribus.quæ si exequi nequi-
rem,tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantẽ quæ iam agere non possem. sed
vt possim,facit acta vita.semper enim in his studiis laboribúsque viuenti non intelligitur
quando obrepat senectus.Ita sensim sine sensu ætas senescit:nec subito frangitur,sed diu-
turnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio senectutis,quòd eam carere dicũt vo-
luptatibus.O præclarũ munus ætatis, si quidẽ id aufert nobis,quod est in adolescentia vi-
tiosissimum! Accipite enim optimi adolescentes veterem orationem Architæ Tarentini,
magni in primis & præclari viri,quæ mihi tradita est quũ essem adolescens Tarenti cum
36 Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem quàm voluptatem corporis hominibus dice-
bat à natura datam,cuius voluptatis auidæ libidines temere & effrenate ad potiundũ inci-
tarentur.Hinc patriæ proditiones,hinc rerum publicarũ euersiones,hinc cũ hostibus clan-
destina colloquia nasci,nullum denique scelus,nullum malum facinus esse,ad quod susci-
piendum non libido voluptatis impelleret:stupra verò,adulteria, & omne tale flagitium,
nullis aliis illecebris excitari,nisi voluptatis.Quúmque homini siue natura,siue quis deus
nihil mente præstabilius dedisset , huic diuino muneri ac dono nihil tam esse inimicum,
quàm voluptatem. nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse omnino,nec in
37 voluptatis regno virtutem posse consistere.Quod quo magis intelligi posset, fingere ani-
mo aliquem iubebat tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima:
nemini censebat fore dubium quin tandiu dum ita gauderet,nihil agitare mẽte, nihil ra-
tione,nihil cogitatione consequi posset. quocirca nihil esse tam detestabile, támque pesti-
ferum,quàm voluptatem. siquidem ea quum maior esset atque longinquior,omne animi
lumen extingueret.Hæc cũ C.Pontio Samnite,patre eius,à quo Caudino prælio Sp.Post-
humius,T.Veturius COSS. superati sunt, locutũ Architã Nearchus Tarentinus hospes
noster,qui in amicitia Populi R.permãserat,se à maioribus natu accepisse dicebat,quum
quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis,quem Tarentũ venisse L.AEmilio, Ap-
38 pio Claudio COSS.reperio.Quorsum hæc?Vt intelligatis,si voluptatem aspernari ratio-
ne & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit vt id
non liberet quod non oporteret. Impedit enim consiliũ voluptas rationi inimica,ac mẽ-
tis(vt ita dicam)perstringit oculos,nec habet vllum cũ virtute cõmercium. Inuitus qui-
dem feci,vt fortissimi viri Ti.Flamminii fratrẽ L.Flamminium è Senatu eiicerem septem
annis postquam Consul fuisset:sed notandam libidinem putaui.ille enim cum esset Con-

ſul in Gallia,exhortatus eſt in conuiuio à ſcorto vt ſecuri feriret aliquẽ eorum qui in vin-
culis eſſent damnati rei capitalis. hic Tito fratre ſuo Cenſore (qui proximus ante me fue-
rat)elapſus eſt.Mihi vero & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa & tam per- 39
dita libido,quæ cum probro priuato coniungeret imperii dedecus.Sæpe à maioribus na-
tu audiui qui ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium,
quòd quum apud Regem Pyrrhum Legatus eſſet,audiſſet è Theſſalo Cinea, Athenis quẽ-
dam eſſe qui ſe ſapientem profiteretur, eũmque dicere,omnia quæ faceremus,ad volupta-
tem eſſe referenda.Quod ex eo audientes,M.Curium & Ti. Coruncanium optare ſolitos
vt id Samnitibus ipſiſque Pyrrho perſuaderetur,quo facilius vinci poſſent,quum ſe volu-
ptatibus dediſſent.Vixerat M.Curius cum P.Decio, qui quinquennio ante eum Cõſulem
ſe pro Repub.quarto Conſulatu deuouerat.Norat eundem Fabricius,norat Corũcanius. 40
Qui tum ex ſua vita,tum ex eius(quem dico) P. Decii facto iudicabant eſſe profectò ali-
quid natura pulchrum atque præclarũ quod ſua ſponte peteretur,quódque ſpreta & con-
tempta voluptate optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur tã multa de volupta-
te? Quia non modo vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea vo-
luptates nullas magnopere deſiderat.Caret epulis,extructiſque menſis & frequentibus po-
culis. caret ergo etiam vinolentia & cruditate & inſomniis.Sed ſi aliquid dandum eſt vo-
luptati(quoniam eius blanditiis non facile obſiſtimus,diuine enim Plato eſcam malorum
voluptatem appellat, quòd ea videlicet homines capiantur, vt hamo piſces) quanquam
immoderatis epulis careat ſenectus,modicis tamen conuiuiis poteſt delectari.C.Duillum 41
M.filium, qui Pœnos primus claſſe deuicerat,redeuntem à cœna ſenem ſæpe videbã puer:
delectabatur crebro funali & tibicine,quæ ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat:tantum
licentiæ dabat gloria.Sed quid ego alios?ad meipſum iam reuertar. primùm habui ſem-
per ſodales. Sodalitates autem me Quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis magnæ matris
acceptis.Epulabar igitur cum ſodalibus omnino modice, ſed erat tamen quidam feruor
ætatis: qua progrediente omnia fiunt etiam in dies mitiora. Neque enim ipſorum conui-
uiorum delectationem corporis voluptatibus magis quàm cœtu amicorum & ſermoni- 42
bus metiebar.Bene enim maiores accubationem epularem amicorum,quia vitæ coniun-
ctionem haberet,conuiuium nominarunt, melius quàm Græci,qui hoc idem tum compo
tationem, tum cõcœnationem vocant:vt quod in eo genere minimũ eſt,id maxime pro-
bare videatur. Ego vero propter ſermonis delectationẽ tempeſtiuis quoque conuiuiis de-
lector:nec cum æqualibus ſolum, qui pauci admodum reſtant, ſed cũ veſtra etiam ætate,
atque vobiſcũ: habeóque ſenectuti magnam gratiam,quæ mihi ſermonis auiditatem au-
xit,potionis & cibi ſuſtulit.Quòd ſi quem etiam iſta delectant(ne omnino bellum indixiſ-
ſe videar voluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis modus) non intelligo ne in
iſtis quidem voluptatibus ipſis carere ſenſu ſenectutem.Me vero & magiſteria delectant à 43
maioribus inſtituta:& is ſermo,qui more maiorum à ſummo adhibetur magiſtro in pocu
lo:& pocula,ſicut in ſympoſio Xenophontis,minuta atque rorantia: & refrigeratio æſta-
te,& viciſſim aut ſol aut ignis hybernus:quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo, cõ-
uiuiũmque vicinorum cotidie compleo, quod ad multam noctẽ quammaxime poſſumus
vario ſermone producimus.At nõ eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo,
ſed ne deſideratio quidem.Nihil autẽ eſt moleſtũ quod nõ deſideres. Benè Sophocles,quũ
ex eo quidam iam confecto ætate quæreret,vtereturne rebus venereis,Dii meliora,inquit:
libenter vero iſtinc tanquam à domino agreſti ac furioſo profugi . Cupidis enim rerum
talium,odioſum fortaſſe & moleſtum eſt carere: ſatiatis vero & expletis iucundius eſt ca- 44
rere . quanquam non caret is qui non deſiderat. Ergo non deſiderare dico eſſe iucundius
quàm frui. Quòd ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur, libentius primùm paruulis
fruitur rebus,vt diximus:deinde iis quibus ſenectus,etiam ſi non abunde potitur,nõ om-
nino caret:vt Turpione Ambiuio magis delectatur qui in prima cauea ſpectat,delectatur
tamen etiam qui in vltima. ſic adoleſcentia voluptates propè intuens, magis fortaſſe læ-
tatur:ſed delectatur etiã ſenectus procul eas ſpectans,tantum quantũ ſat eſt.At illa quanti

ſunt, animum, tanquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitia-
45 rum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecúmque (vt dicitur) viuere. Si vero habet aliquod
tanquam pabulũ ſtudii & doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori videbamus
in ſtudio demetiẽdi penè cœli atque terræ C. Gallum familiarem patris tui Scipio. Quo-
ties illum lux noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit quum mane cœ-
piſſet? quàm delectabat eum, defectiones ſolis & lunæ multo nobis ante prædicere? quid
in leuioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? Quàm gaudebat bello ſuo Punico Næuius? quàm
Truculento Plautus? quàm Pſeudolo? Vidi etiam ſenem Liuium, qui quum VI annis ante-
quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Cethego Tuditanóque Conſulibus, vſque adole-
ſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii & ciuilis iuris ſtu-
dio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pont. Max. factus eſt? Atqui eos
omnes quos cõmemoraui, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M. vero Cethegum, quem
46 recte ſuadæ medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam
ſenem? Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his volu-
ptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus
& bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: vt honeſtum illud Solonis ſit, quod ait ver-
ſiculo quodam, vt antè dixi, Seneſcere ſe multa in dies addiſcentem. qua voluptate animi
nulla certe poteſt eſſe maior. Venio nunc ad voluptates agricolarũ, quibus ego incredibi-
liter delector, quæ nec vlla impediũtur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè vi-
dentur accedere. habẽt enim rationem cum terra, quæ nũquam recuſat imperiũ, nec vn-
47 quam ſine vſura reddit quod accepit, ſed aliàs minore, plerunque maiore cũ fœnore. Quã-
quam non modo fructus quidem me, ſed etiam ipſius terræ vis ac natura delectat, quæ cũ
gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primùm id occatum cohibet, ex quo
occatio (quæ hoc efficit) nominata eſt: deinde tepefactum vapore & complexu ſuo, diffun-
dit & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, cul-
móque erecta geniculato, vaginis iam quaſi pubeſcens includitur. è quibus quum emerſe-
rit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſus munitur val-
lo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incremẽta commemorem? Satiari delectatione
48 non poſſum, vt meæ ſenectutis requietem oblectamẽtúmque noſcatis. Omitto enim vim
ipſam omniũ quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut
ex cæterarum frugum aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus, tãtos truncos ramóſque pro-
creat. Malleoli, plantæ, ſarmenta, vites, traduces, propagines, nónne ita efficiunt, vt quẽuis
cum admiratione delectent? Vitis, quæ natura caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur:
eadem vt ſe erigat, clauiculis ſuis quaſi manibus quidquid eſt nacta, complectitur: quã ſer-
pentem multiplici lapſu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſylueſcat
ſarmentis, & in omnes parteis nimia fundatur. Itaque ineunte vere, in iis quæ relicta ſunt
49 exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea quæ gẽma dicitur, à qua oriens vua ſe oſten-
dit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcẽs, primò eſt peracerba guſtatu: deinde matu-
rata dulceſcit, veſtitáque pampinis nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardo-
res. qua quid poteſt eſſe tum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cuius quidem non vti-
litas me ſolum (vt antè dixi) ſed etiam cultura, & ipſa natura delectat, adminiculorum or-
dines, capitum coniugatio, religatio, propagatio vitium ſarmentorúmque, ea quam dixi,
aliorum amputatio, & aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid agri foſſiones repa-
ſtinationéſque proferam, quibus fit terra multo fœcundior? quid de vtilitate loquar ſter-
50 corãdi? Dixi in eo libro quem de rebus ruſticis ſcripſi, de qua doctus Heſiodus ne verbum
quidem fecit, quũ de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè
ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum
ſtercorantem facit. Nec vero ſegetibus ſolum, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ læ-
tæ ſunt, ſed etiam hortis, & pomariis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florũ
omnium varietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones, quibus nihil in-
uenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi permulta oblectamenta rerum ruſticarum,

sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem: nam & studio rerum rustica-
rum prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eā vitiis videar vin-
dicare. Ergo in hac vita M. Curius, quum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triūphasset,
set, consumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abest 51
enim non longe à me) admirari satis nō possum vel hominis ipsius continentiā, vel tem-
porum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites quum attu-
lissent, repudiati sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit, sed eis qui ha-
berent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non efficere iucundam senectutem? Sed
venio ad agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tum Senatores, id est senes. siqui-
dem aranti L. Quintio Cincinnato nunciatum est eum Dictatorem esse factum: cuius Di-
ctatoris iussu magister equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium regnum appetētem & oc-
cupare volentem interemit. A villa in Senatū arcessebantur Curius & cæteri senes: ex quo 52
qui eos arcessebant, Viatores nominati sunt. Num igitur horum senectus miserabilis fuit,
qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia haud scio an vlla vita beatior esse
possit: neque solū officio, quòd hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris:
sed & delectatione quam dixi, & saturitate copiáque omnium rerum quæ ad victum ho-
minum & cultum etiam deorum pertinēt. Et quoniam hæc quidam desiderāt, in gratiam
iam cū voluptate redeamus. Semper enim boni assiduíque domini referta cella vinaria, o-
learia, & penaria est, villáque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, ca
seo, melle. Iam horum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Tum conditiora facit 53
hæc superuacanei etiam operis aucupiū atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut
arborum ordinibus, aut vinearum oliuetorúmve specie dicā? Breui præcidam. agro bene
culto nil potest esse nec vsu vberius, nec specie ornatius: ad quem fruendū non modo non
retardat, verumetiam inuitat atque allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas aut æque
calescere vel apricatione melius vel igni, aut vicissim vmbris aquísve refrigerari salubri-
us? Sibi igitur habeāt alii arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, sibi pilam, sibi natatio-
nes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum ta- 54
men vt libebit, quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xeno-
phontis libri sunt, quos legite quæso studiose, vt facitis. Quàm copiose ab eo agricultu-
ra laudatur in eo libro qui est de tuenda re familiari, qui OEconomicus inscribitur! At-
que vt intelligatis nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colēdi: Socrates in eo li-
bro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem Persarum Regem præstantem ingenio, at-
que imperii gloria, quum Lysander Lacedæmonius vir summæ virtutis venisset ad eum
Sardis, eíque dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque hu- 55
manum fuisse, & ei quendam conceptum agrum diligenter consitum ostendisse. Quū au-
tem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, &
humum subactam atque puram, & suauitatem odorū qui afflarentur è floribus, tum eum
dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius à quo essent illa dimen-
sa & descripta. Et ei Cyrum respondisse, Atqui ego ista sum omnia dimensus: mei sunt or-
dines, mea descriptio, multæ etiam istarū arborū mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum
intuentem eius purpuram, & nitorem corporis, ornatúmque Persicum, multo auro, mul- 56
tísque gemmis, dixisse, Recte vero te Cyre beatum ferunt, quoniā virtuti tuæ fortuna cō-
iuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus. Nec ætas impedit quo minus & cæterarū
rerum, & in primis agri colēdi studia teneamus vsque ad vltimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annum vitam produxisse, quum
esset exacta iam ætate in agris, eósque coleret: cuius inter primū & sextum Consulatum
sex & quadraginta anni interfuerant. Itaque quantum spatium ætatis maiores nostri ad
senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorū fuit: atque huius extrema ætas 57
in hoc beatior quàm media, quòd authoritatis plus habebat, laboris minus. Apex autē se
nectutis est authoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino? in
quem illud elogium vnicum plurimæ consentiunt gentes, Populi primariū fuisse virum.

Notũ est totum carmẽ incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omniũ
esset fama consentiens. Quẽ virum nuper P. Crassum Ponr. Max. quem postea M. Lepidũ
eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo aut Aphricano loquar? aut, vt iam
antè, de Maximo: quorũ non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat authoritas?
Habet senectus, honorata presertim, tantã authoritatem, vt ea pluris sit, quàm omnes ado-
lescentiæ voluptates. Sed in omni oratione memẽtote eam me laudare senectutẽ quæ fun-
58 damentis adolescentiæ constituta sit. ex quo id efficitur quod ego magno quondam cum
assensu omnium dixi, Miseram esse senectutẽ quæ se oratione defenderet. Non cani, non
rugæ repente authoritatem arripere possunt, sed honeste acta superior ætas, fructus capit
authoritatis extremos. Hæc enim ipsa sũt honorabilia quæ videtur leuia atque cõmunia,
salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, cõsuli: quæ & apud nos, & in aliis ciuitatibus,
vt quæque optime morata est, ita diligentissime obseruãtur. Lysandrũ Lacedæmoniũ (cuius
modo mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domiciliũ
senectutis. nusquã enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin-
etiam memoriæ proditum est, cum Athenis Ludis quidam in theatrum grandis natu ve-
59 nisset, in magno consessu locum ei à suis ciuibus nusquam datum. quum autem ad Lace-
dæmonios accessisset, qui Legati quum essent, certo in loco cõsederant, consurrexisse om-
nes illi dicuntur, & senem sessum recepisse. Quibus quum à cuncto consessu plausus esset
multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nol-
le. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus, in primis, quòd vt quis
que ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antece-
dentibus, sed iis etiam qui cum imperio sunt maiores natu Augures anteponuntur. Quæ
sunt igitur voluptates corporum cũ authoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splẽ-
dide vsi sunt, ii mihi videntur fabulã ætatis peregisse, nec tanquam inexercitati histriones
60 in extremo actu corruisse. At sũt morosi, & anxii, & iracũdi, & difficiles senes: si quærimus,
etiã auari. Sed hæc morum vitia sunt, nõ senectutis. At morositas tamen, & ea vitia quæ
dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse videatur.
Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est.
quæ tamen omnia dulciora fiũt & bonis moribus & artibus. idque tum in vita, tũ in scena
intelligi potest ex iis fratribus qui in Adelphis sunt: quanta in altero diritas, in altero co-
mitas? Sic se res habẽt. vt enim nõ omne vinũ, sic nõ omnis ætas vetustate coacescit. Seue
ritatẽ in senectute probo, sed eã (sicut alia) modicã: acerbitatem nullo modo. Auaritia vero
senilis quid sibi velit, non intelligo. potest enim quidquã esse absurdius, quàm quo minus
61 viæ restat, eo plus viatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime angere, atq; solicitã
habere nostrã ætatẽ videtur, appropinquatio mortis: quæ certe à senectute nõ potest longe
abesse. O miserũ senẽ, qui mortẽ contẽnendã esse in tã lõga ætate nõ viderit: quæ aut planè
negligẽda est, si omnino extinguit animũ: aut etiã optanda, si aliquo eũ deducit vbi sit fu-
turus æternus! atqui tertiũ certe nihil inueniri potest. Quid igitur timeã, si aut non miser
post mortẽ, aut beatus etiã futurus sum? quanquã quis est tam stultus, quãuis sit adolescẽs,
cui sit exploratũ se ad vesperũ esse victurum? Quinetiã ætas illa multo plures quàm nostra
mortis casus habet. Facilius in morbos incidũt adolescentes, grauius ægrotãt, tristius cu-
62 rantur. itaque pauci veniunt ad senectutẽ: quod nisi ita accideret, melius & prudentius vi-
ueretur. Mens enim, ratio, & cõsilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ci-
uitates fuissent. Sed redeo ad mortẽ impendentẽ. quod illud est crimẽ senectutis, quũ illud
videatis cũ adolescentia esse cõmune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expecta-
tis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortẽ esse cõmunem. At
sperat adolescẽs diu se victurũ, quod sperare idem senex nõ potest. Insipienter sperat. quid
enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex nec quod speret ha
bet. at est eo meliore conditione quàm adolescens, quũ id quod ille sperat, hic cõsecutus
63 est. ille vult diu viuere, hic diu vixit. quãquam, ô dii boni, quid est in hominis vita diu? Da
enim supremũ tempus, expectemus Tartessiorũ Regis ætatem. Fuit enim, vt scriptũ video,

Argãtonius quidã Gadibus, qui L X X X regnauit annos, C X X vixit. Sed mihi ne diutur-
num quidẽ quidquã videtur, in quo eſt aliquid extremũ. Quum enim id aduenit, tum illud
quod præteriit effluxit: tantũ remanet quod virtute & rectè factis ſis cõſecutus. Horæ qui-
dem cedunt & dies, mẽſes & anni, nec præteritũ tẽpus vnquã reuertitur: nec quid ſequatur
ſciri poteſt. Quod cuique temporis ad viuendũ datur, eo debet contentus eſſe. Neque enim
hiſtrioni, vt placeat, peragenda eſt fabula, modo in quocunque fuerit actu, probetur: nec ſa
pienti vſque plaudite viuendũ. breue enim tẽpus ætatis ſatis eſt longũ ad bene honeſtéque 64
viuendum. ſin proceſſeris longius, non magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent præter-
ita verni temporis ſuauitate æſtatẽ autũnũmque veniſſe. Ver enim tanquã adoleſcentiam
ſignificat, oſtẽdítque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiẽ-
dis accõmodata ſunt. Fructus autẽ ſenectutis eſt (vt ſæpe dixi) ante partorum bonorũ me-
moria & copia. Omnia vero quæ ſecũdum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt
autẽ tam ſecundũ naturam, quàm ſenibus emori? quod idẽ contingit adoleſcentibus, ad-
uerſante & repugnãte natura. Itaque adoleſcẽtes mori ſic mihi videntur, vt cũ aquæ mul-
titudine vis flammæ opprimitur: ſenes autẽ, ſicut ſua ſpõte nulla adhibita vi conſumptus 65
ignis extinguitur. Et quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi auelluntur: ſi matura & co-
cta, decidunt: ſic vitã adoleſcẽtibus vis aufert, ſenibus maturitas. Quæ mihi quidẽ tam iu-
cũda eſt, vt quo propius ad mortẽ accedam, quaſi terrã videar videre, aliquãdóque in por-
tum ex longa nauigatione eſſe venturus. Omnium ætatum certus eſt terminus: ſenectutis
autẽ nullus certus eſt terminus: rectéque in ea viuitur, quoad munus officii exequi & tue-
ri poſſis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit vt animoſior etiam ſenectus ſit quàm
adoleſcentia, & fortior. Hoc eſt illud quod Piſiſtrato tyrãno à Solone reſpõſum eſt, quum
illi quærenti qua tandẽ ſpe fretus ſibi tã audaciter obſiſteret, reſpõdiſſe dicitur, Senectute.
Sed viuẽdi eſt finis optimus, cũ integra mẽte, cæteríſque ſenſibus, opus ipſa ſuũ, eadem quæ 66
coagmẽtauit natura, diſſoluit. Vt nauem, vt ædificium idem deſtruit facillime qui cõſtru-
xit: ſic hominem eadem optime quæ conglutinauit natura diſſoluit. Iam omnis cõgluti-
natio recens, ægre: inueterata, facile diuellitur. Ita fit vt illud breue vitæ reliquũ nec auide
appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendũ ſit: vetátque Pythagoras iniuſſu Imperato-
tis, id eſt dei, de præſidio & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidẽ ſapiẽtis elogium eſt, quo
ſe negat velle ſuam mortẽ dolore amicorũ lamentíſque vacare, vult ſe eharum, credo, ſuis
eſſe. Sed haud ſcio an melius Ennius,

Nemo me lachrymis decoret, neque funera fletu Faxit.

Non cenſet lugendã eſſe mortẽ, quã immortalitas cõſequatur. Iã ſenſus moriẽdi ſi aliquis 67
eſſe poteſt, is ad exiguũ tempus, præſertim ſeni: poſt mortẽ quidem ſenſus aut optãdus, aut
nullus eſt. Sed hoc meditatũ ab adoleſcentia debet eſſe, mortẽ vt negligamus: ſine qua me-
ditatione trãquillo eſſe animo nõ poteſt. Moriendũ enim certe eſt, & id incertũ an eo ipſo
die. Mortẽ igitur omnibus horis impendentem timens quis poterit animo conſiſtere? De
qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur: quũ recorder non ſolũ L. Brutũ, qui in li
beranda patria eſt interfectus: nõ duos Decios, qui ad voluntariã mortẽ curſum equorũ
incitauerunt: non M. Attilium qui ad ſuppliciũ eſt profectus, vt fidem hoſti datã conſer-
uaret: nõ duos Scipiones, qui iter Pœnis corporibus ſuis obſtruere voluerunt: non auũ tuũ 68
L. Paulum, qui morte luit Collegæ in Cannẽſi ignominia temeritatẽ: nõ M. Marcellum,
cuius interitũ ne crudeliſſimus quidẽ hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones
noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in eũ locum ſæpe profectas alacri animo & erecto, vn-
de ſe nunquã redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcẽtes, & ii quidẽ nõ ſolũ indocti,
ſed etiã ruſtici cõtẽnunt, id docti ſenes extimeſcẽt? Omnino quidẽ (vt mihi videtur) rerum
omniũ ſatietas, vitæ facit ſatietatẽ. Sũt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderãt adole-
ſcentes? Sunt & ineũtis adoleſcẽtiæ: num ea iã cõſtans requirit ætas, quæ dicitur media? Sũt 69
etiã huius ætatis: ne ea quidẽ in ſenectute quærũtur. Sũt extrema quædã ſtudia ſenectutis.
ergo vt ſuperiorũ ætatũ ſtudia occidũt, ſic occidunt etiã ſenectutis. quod quũ euenit, ſatie-
tas vitæ, tempus maturum mortis affert. Equidem nõ video cur quid ipſe ſentiã de morte,

nõ audeam dicere vobis: quòd eo melius cernere mihi videor, quòd ab ea propius absum.
Ego vestros patres, P. Scipio, túque C. Læli, viros clarissimos mihíque amicissimos viuere
70 arbitror, & ea quidem vita, quæ est sola vita nominãda. Nã dum sumus in his inclusi cõ-
pagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. est enim ani-
mus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ
naturæ æternitatíque contrarium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpo-
ra humana, vt essent qui terras tuerentur, quíque cœlestium ordinem contemplantes, imi-
tarentur eum vitæ modo atque constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit vt
ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum & authoritas. Audiebam
Pythagorã Pythagoreósque, incolas pene nostros, qui essent Italici philosophi quondam
nominati, nunquã dubitasse quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus.
71 Demonstrabantur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate ani-
morum disseruisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic
mihi persuasi, sic sentio, cũ tanta celeritas animorũ sit, tanta memoria præteritorũ, futuro-
rum prudẽtia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuẽta: nõ posse eam naturam quæ res eas cõti-
net, mortalẽ esse: quúmque animus semper agitetur, nec principiũ motus habeat, quia ipse
se moueat, ne finẽ quidem habiturum esse motus qui nunquã se ipse sit relicturus. Et cum
simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquã admixtũ dispar sui atque dissimi-
72 le, nõ posse eum diuidi: quod si nõ possit, nõ posse interire. Magnóque esse argumẽto homi-
nes scire pleraque antequã nati sint, quòd iam pueri quũ artes difficiles discant, ita celeri-
ter res innumerabiles arripiant, vt eas nõ tum primùm accipere videãtur, sed reminisci &
recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontẽ autẽ moriens Cyrus maior hæc di-
cit, Nolite arbitrari ô mihi charissimi filii, me quũ à vobis discessero, nusquã, aut nullũ fo-
re: nec enim dum erã vobiscũ, animum meũ videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex iis
rebus quas gerebã, intelligebatis. Eundẽ igitur esse creditote etiã si nullum videbitis. Nec
vero clarorum virorum post mortẽ honores permanerẽt, si nihil eorum ipsorũ animi effi-
cerẽt quo diutius memoriã sui teneremus. Mihi quidẽ nunquã persuaderi potuit, animos
73 dum in corporibus essent mortalibus, viuere: quũ exissent ex his, emori. Nec vero tũ ani-
mum esse insipientẽ, quum ex insipiẽti corpore euasisset: sed quum omni admistione cor-
poris liberatus, purus & integer esse cœpisset, tũ esse sapientẽ. Atque etiã cum hominis na-
tura morte dissoluitur, ceterarũ rerũ perspicuũ est quò quæque discedãt. Abeũt enim illuc
omnia vnde orta sunt: animus autẽ solus nec quũ adest, nec quũ discedit, apparet. Iã vero
videtis nihil morti esse tã simile, quàm somnũ. Atqui dormiẽtiũ animi maxime declarãt
diuinitatẽ suã: multa enim quũ remissi & liberi sunt, futura prospiciũt. Ex quo intelligitur
quales futuri sint quũ se planè corporũ vinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sũt, sic me
colitote, inquit, vt deũ. sin vnà interiturus est animus cũ corpore, vos tamẽ deos verẽtes,
qui hãc omnẽ pulchritudinẽ tuentur & regũt, memoriã nostri pie inuiolatéque seruabitis.
74 Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo vnquã mihi Scipio
persuadebit aut patrẽ tuum Paulũ, aut duos auos, Paulum & Aphricanum, aut Aphricani
patrẽ, aut patruũ, aut multos præstãtes viros, quos enumerare necesse nõ est, rãta esse cona-
tos quæ ad posteritatis memoriã pertinerent, nisi animo cernerent posteritatẽ ad se perti-
nere. An censes (vt de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos no-
cturnósque domi militiǽque suscepturũ fuisse, si iisdẽ finibus gloriã meã, quibus vitã, essem
terminaturus? Nónne melius multo fuisset otiosam ætatẽ & quietam sine vllo aut labore
aut cõtentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita
75 prospiciebat, quasi quũ excessisset è vita, tũ denique victurus esset. Quod quidẽ ni ita se ha
beret, vt animi immortales essent, haud optimi cuiusque animus maxime ad immortalẽ
gloriã niteretur. Quid, quòd sapiẽtissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus
iniquissimo? nónne vobis videtur animus is qui plus cernat & lõgius, videre se ad meliora
proficisci: ille autẽ cuius obtusior sit acies, non videre? Equidẽ efferor studio patres vestros
(quos colui & dilexi) videndi. neque verò eos solũ conuenire aueo, quos ipse cognoui, sed

illos etiã de quibus audiui, & legi,& ipſe conſcripſi.Quò quidem me proficiſcentem haud
ſanè quis facile retraxerit,néve tanquã Peliãrecoxerit. Et ſiquis deus mihi largiatur vt ex
hac ætate repueriſcam,& in cunis vagiã,valde recuſem:nec vero velim,quaſi decurſo ſpa- 76
tio,à calce ad carceres reuocari.Quid enim habet vita commodi:quid nõ potius laboris:
Sed habeat ſanè:habet certe tamen aut ſatietatem,aut modum. Non libet enim mihi de-
plorare vitam,quod multi,& hi docti,ſæpe fecerunt.Nec me vixiſſe pœnitet:quoniam ita
vixi,vt non fruſtra me natũ exiſtimem.Et ex hac vita ita diſcedo tanquã ex hoſpitio,non
tanquã è domo. cõmorandi enim natura diuerſoriũ nobis,nõ habitandi dedit.O præcla-
rum diem, quum ad illud diuinum animorum conciliũ cœtúmque proficiſcar, quúmque
ex hac turba & colluuione diſcedam!proficiſcar enim nõ ad eos ſolũ viros de quibus antè
dixi,vetũ etiam ad Catonẽ meum,quo nemo vir melior natus eſt,nemo pietate præſtan-
tior:cuius à me corpus crematum eſt,quod cõtrà decuit,ab illo meũ. Animus vero nõ me 77
deſerens,ſed reſpectãs,in ea profecto loca diſceſſit,quo mihi ipſe cernebat eſſe veniẽdum.
Quẽ ego meũ caſum fortiter ferre viſus ſum, nõ quòd æquo animo ferrẽ, ſed me ipſe cõ-
ſolabar,exiſtimans nõ longinquum inter nos digreſſum & diſceſſum fore.His mihi rebus
Scipio(id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti)leuis eſt ſenectus:nec ſolũ non mole-
ſta,ſed etiã iucunda. Quòd ſi in hoc erro,quòd animos hominũ immortales eſſe credam,
libenter erro:nec mihi hunc errorem,quo delector,dum viuo,extorqueri volo. Sin mor-
tuus(vt quidam minuti philoſophi cenſent)nihil ſentiã,nõ vereor ne hunc errorẽ meum 78
mortui philoſophi irrideant.Quòd ſi non ſumus immortales futuri,tamen extingui ho-
mini ſuo tempore optabile eſt. nam habet natura, ſicut aliarum omnium rerum, ſic vi-
uendi modum.Senectus autem peractio ætatis eſt,tanquam fabulæ:cuius defatigationem
fugere debemus,præſertim adiuncta ſatietate. Hæc habui de ſenectute quæ dicerẽ: ad
quam vtinam perueniatis,vt ea quæ ex me audiſtis,re experti probare poſſitis.

M. Tullii Ciceronis Paradoxa,

AD M. BRVTVM.

NIMADVERTI Brute,ſæpe Catonem auunculum tuum, 1
quum in ſenatu ſententiam diceret,locos graues ex philoſo-
phia tractare,abhorrentes ab hoc vſu forenſi & publico: ſed di
cendo conſequi tamen,vt illa etiam populo probabilia vide-
rentur. Quod eo maius eſt illi, quàm aut tibi,aut nobis, quia
nos ea philoſophia plus vtimur quæ peperit dicẽdi copiam,& 2
in qua dicuntur ea quæ nõ multũ diſcrepent ab opinione po-
pulari.Cato autem perfectus(mea ſententia)Stoicus,& ea ſen-
tit quæ non ſanè probantur in vulgus,& in ea eſt hæreſi, quæ
nullũ ſequitur florem orationis,neque dilatat argumentũ,ſed minutis interrogatiũculis, 3
& quaſi pũctis,quod propoſuit efficit.Sed nihil eſt tam incredibile quod non dicendo fiat
probabile:nihil tã horridũ,tam incultũ,quod nõ ſpẽdeſcat oratione,& tanquã excolatur.
Quod quũ ita putarẽ,feci etiam audacius,quàm ille ipſe de quo loquor:Cato enim dũta-
xat de magnitudine animi,de cõtinentia,de morte,de omni laude virtutis,de diis immor- 4
talibus,de charitate patriæ,Stoice ſolet,oratoriis ornamẽtis adhibitis,dicere.Ego tibi illa
ipſa quæ vix in gymnaſiis & in otio Stoici probãt, ludens cõieci in cõmunes locos. Quæ
quia ſunt admirabilia,cõtráque opinionẽ omniũ,ab ipſis etiã paradoxa appellãtur:tentare
volui, poſſéntne proferri in lucẽ, id eſt in forũ,& ita dici,vt probarẽtur: an alia quædam
eſſet erudita,alia popularis oratio.Eóque ſcripſi libẽtius,quòd mihi iſta paradoxa quæ ap- 5
pellãt,maxime vidẽtur eſſe Socratica,lõgéque veriſſima. Accipies igitur hoc paruũ opu-
ſculum lucubratũ his iam contractioribus noctibus:quoniã illud maiorũ vigiliarũ munus
in tuo nomine apparuit:& deguſtabis genus exercitationũ mearũ quibus vti conſueui quũ

ea quæ dicuntur in ſcholis θετικὰ, ad noſtrum hoc oratoriũ transfero dicendi genus. Hoc
6 tamen opus in apertum vt referas nihil poſtulo. Non enim eſt tale, vt in arce poni poſſit,
quaſi Minerua illa Phidiæ: ſed tamen vt ex eadem officina exiſſe appareat.

ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν, Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.

VEreor ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu
depromptа hæc videatur oratio. Dicam quod ſentio tamen, & dicam breuius quàm
7 res tanta dici poteſt. Nunquam mehercle ego neque pecunias iſtorum, neque tecta ma-
gnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime aſtricti ſunt, voluptates, in
bonis rebus aut expetendis eſſe duxi: quippe quum viderem homines his rebus circunflu-
entibus, ea tamen deſiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim vnquam expletur,
nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ſolum ea qui habent, libidine augendi cruciantur, ſed
etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum maiorum no-
8 ſtrorum ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra
verbo bona putauerunt appellanda, cum re ac factis longe aliter iudicauiſſent. Poteſtne
bonum cuiquam malo eſſe, aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe nõ bo-
nus? Atqui iſta omnia talia videmus vt etiam improbi habeant, & obſint probis. Quam-
obrem licet irrideat ſiqui vult, plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opi-
9 nio. Neque ego vnqum bona perdidiſſe dicã, ſiquis pecus aut ſupellectilem amiſerit. Nec-
non ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem (vt opinor) qui numeratur in ſeptem: cuius
quum patriam Prienen cepiſſet hoſtis, ceteríque ita fugerent vt multa de ſuis rebus aſpor-
tarent, quum eſſet admonitus à quodam vt idem ipſe faceret: Ego vero, inquit, facio. nam
omnia mecum porto mea. Ille hæc ludibria fortunæ, ne ſua quidem putauit, quæ nos ap-
10 pellamus etiã bona. Quid eſt igitur (quæret aliquis) bonum? Siquid recte fit, & honeſte, &
cum virtute, id bene fieri, vere dicitur: quod rectum & honeſtum & cum virtute eſt, id ſo-
lum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cum lentius diſputantur, vita at-
que factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtilius quàm ſatis eſt,
diſputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuiſſe videantur ii
11 qui hanc rempub. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad aua-
ritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delitias, aut epularum ad
voluptates. Ponite ante oculos vnumquenque regum. vultis à Romulo? vultis poſt libe-
ram ciuitatem ab iis ipſis qui liberauerunt eam? Quibus tandem Romulus gradibus aſcẽ-
dit in cœlum, iiſne quæ iſti bona appellant, an rebus geſtis atque virtutibus? Quid à Nu-
12 ma Pompilio? minúſne gratas diis immortalibus capedines ac fictiles vrnulas fuiſſe, quàm
filicatas aliorũ pateras arbitramur? Omitto reliquos. ſunt enim omnes pares inter ſe, præ-
ter Superbũ. Brutum ſiqui roget quid egerit in patria liberanda, ſiquis item reliquos eiuſ-
dem cõſilii ſocios, quid ſpectauerint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtat cui voluptas, cui di-
uitiæ, cui denique præter officiũ fortis & magni viri, quidquã aliud propoſitum fuiſſe vi-
13 deatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q. Mutium impulit ſine vlla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis
Coclitem cõtra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum, quæ patrem Deciũ, quæ fi-
lium deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? Quid cõtinentia C. Fabricii, quid
tenuitas victus M. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipio-
nes, qui Carthaginenſium aduentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? Quid
14 Aphricanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innume-
rabiles alii? nam domeſticis exemplis abundamus. an cogitaſſe quidquam in vita ſibi eſſe
expetendũ, niſi quod laudabile & præclarum videretur? Veniant igitur iſti irriſores huius
orationis ac ſententiæ, & iã vel ipſi iudicent verũ ſe horum alicuius qui marmoreis tectis
ebore & auro fulgẽtibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis
15 operibus abundant: an C. Fabricii qui nihil eorũ habuit, nihil habere voluit, ſe ſimiles eſſe
malint. Atque hæc quidem quæ modo huc modo illuc trãſferũtur, facile adduci ſolent vt

in bonis rebus esse negent. Illud arcte tenẽt,accuratéque defendunt,voluptatem esse sum-
mum bonum. quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu quũ tibi
siue deus, siue mater (vt ita dicam) rerum omnium natura dederit animum,quo nihil est 16
præstantius,neque diuinius:sic te ipse abiicies atque prosternes,vt nihil inter te atque in-
ter quadrupedem aliquam putes interesse? Quidquam bonum est , quod non eum qui id
possidet,meliorẽ facit? Vt enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxi
me .neque est vllũ bonũ, de quo nõ is qui id habeat,honeste possit gloriari.Quid autẽ est
horũ in voluptate? meliorémne efficit,aut laudabiliorẽ virũ? an quisquã in potiũdis volu-
ptatibus gloriando se & prædicatione effert? Atqui si voluptas(quæ plurimorũ patrociniis 17
defenditur)in rebus bonis habenda nõ est,eáque quo est maior,eo magis mentẽ è sua sede
& statu dimouet:profecto nihil est aliud bene & beate viuere, nisi honeste & recte viuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν, In quo virtus sit,ei nihil de-
esse ad beate viuendum.

NEc vero ego M.Regulũ ærumnosum,nec infelicem,nec miserum vnquã putaui. nõ
enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis,nõ grauitas,non fides, nõ constã- 18
tia,non vlla virtus,nõ denique animus ipse,qui tot virtutum præsidio,tantóque comita-
tu;quum corpus eius caperetur,capi certe ipse nõ potuit.C.vero Mariũ vidimus,qui mihi
secundis rebus vnus ex fortunatis hominibus , aduersis vnus ex summis viris videbatur:
quo beatius esse mortali nihil potest.Nescis insane,nescis quãtas vires virtus habeat:no-
men tantũ virtutis vsurpas:quid ipsa valeat ignoras. nemo potest nõ beatissimus esse qui 19
est totus aptus ex sese,quíque in se vno sua ponit omnia.Cui spes omnis & ratio & cogi-
tatio pendet ex fortuna,huic nihil potest esse certi,nihil quod exploratũ habeat permãsu-
rum sibi vnum diem.eum tu hominẽ terreto,siquẽ eris nactus, istis mortis aut exilii mi-
nis.Mihi vero quidquid acciderit in tã ingrata ciuitate,ne recusanti quidem euenerit,nõ
modo nõ repugnãti.Quid ego enim laboraui,aut quid egi,aut in quo euigilarũt curæ & 20
cogitationes meæ? siquidẽ nihil peperi tale,nihil cõsecutus sum,vt eo statu essem,quẽ ne-
que fortunæ temeritas,neque inimicorũ labefactaret iniuria. Mortémne mihi minitaris,
vt omnino ab hominibus:an exilium,vt ab improbis demigrãdum? Sit mors terribilis iis
quorum cum vita omnia extinguũtur,non iis quorum laus emori non potest.Exiliũ au-
tem illis quibus quasi circunscriptus est habitandi locus, non iis qui omnem orbem ter- 21
rarum vnam vrbem esse ducunt.Te miseriæ,te ærumnæ premũt omnes,qui te beatũ,qui
florentem putas. tuæ libidines te torquẽt:tu dies noctésque cruciaris:cui nec sat est quod
est,& id ipsum,ne non diuturnum sit futurum,times.te conscientiæ stimulant maleficio-
rum tuorum,te metus exanimant iudiciorum atque legũ. quocunque aspexisti, vt furiæ,
sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ,quæ te suspirare nõ sinunt.Quãobrem vt improbo & stul- 22
to & inerti nemini bene esse potest , sic bonus vir & sapiens & fortis miser esse nemo po-
test.Nec vero cuius virtus moresque laudandi sunt,eius nõ laudanda vita est. neque por-
rò fugienda vita est,quæ laudanda est. esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem
quidquid est laudabile,idem & beatum,& florens,& expetendum videri decet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

PArua,inquit,est res,at magna culpa:nec enim peccata,rerum euentis,sed vitiis hominũ 23
metienda sunt. In quo peccatur,id potest aliud alio maius esse,aut minus: ipsum qui-
dem illud peccare,quoquò verteris,vnũ est. Auri nauẽ euertat gubernator,an paleæ: in re
aliquantum,in gubernatoris inscitia nihil interest.Lapsa est libido in muliere ignota? do-
lor ad pauciores pertinet quàm si petulãs fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine:pec-
cauit vero nihilominus.siquidẽ est peccare tanquã transire lineas.quod si quũ feceris,cul- 24
pa commissa est: quàm longe progrediare,quũ semel transieris,ad augendã trãseundi cul-
pam nihil pertinet.Peccare certe licet nemini.Quod autẽ non licet,id hoc vno tenetur, si

arguitur nō licere. Id si nec maius nec minus vnquā fieri potest:quoniā in eo est peccatū,
25 si nō licuit. Quod semper vnū & idē est,quæ ex eo peccata nascātur,æqualia sint oportet.
Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiā vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes,nec bono viro meliorē,nec temperante temperantiorē,nec forti fortiorem,nec sapiēte sapientiorē posse fieri,facillime potest perspici. An virum bonū dices qui depositum nullo teste,quū lucrari impune posset,auri pōdo decē reddiderit,si idem in decem milibus pōdo auri nō idem fecerit? Aut temperantē qui se in aliqua libidine cōtinuerit,in aliqua effude-
26 rit? Vna virtus est consentiens cū ratione & perpetua cōstantia. Nihil huc addi potest quo magis virtus sit:nihil demi vt virtutis nomē relinquatur. Etenim si bene facta recte facta sunt,& nihil recto rectius:certe ne bono quidem melius quidquam inueniri potest. Sequitur igitur vt etiam vitia sint paria : siquidem prauitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt,recte facta,quando à virtutibus proficiscuntur,paria esse de-
27 bent. Itémque peccata quoniam ex vitiis manant,sint æqualia necesse est. A philosophis, inquit,ista sumis. Metuebam ne à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras. nam istum doctum & sapientem virum fuisse memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te(quoniam verbis inter nos contendimus,non pugnis)vtrum bonis est quærēdum quid baiuli atque operarii,an quid homines doctissimi senserint:præsertim quū
28 hac sententia non modo verior,sed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla possit? Quæ vis est enim quæ magis arceat homines ab improbitate omni,quàm si senserint nullum in delictis esse discrimen: æque peccare se si priuatis, ac si magistratibus manus adferant? quancunque in domū stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest(nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet,an seruum? Nuda ista si ponas, iudi-
29 cari qualia sint,non facile possunt. Patrē vita priuare,si per se scelus est,Saguntini qui parentes suos liberos emori,quàm seruos viuere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnūquam adimi vita sine scelere potest,& seruo sæpe sine iniuria nō potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit. quæ quoniam vtro accessit,id fit propensius:si vtroque adiuncta est,paria fiant necesse est. Illud tamen interest,quòd in seruo necando,si id fit in-
30 iuria,semel peccatur:in patris vita violanda multa peccantur. violatur is qui procreauit, is qui aluit, is qui erudiuit, is qui in sede ac domo atque in Repu. collocauit. multitudine peccatorū præstat, eóque pœna maiore dignus est. Sed nos in vita nō quæ cuique peccato pœna sit,sed quantum cuique liceat,spectare debemus. Quidquid non oportet,scelus esse: quidquid non licet,nephas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. siquidem
31 rerum modum fingere nō possumus,animorum modum tenere possumus. Histrio si paulum se mouit extra numerum,aut si versus pronunciatus est syllaba vna breuior aut longior,exibilatur,exploditur:in vita,quæ omni gestu moderatior,omni versu aptior esse debet,vt in syllaba te peccasse dices? Poetam nō audio in nugis: in vitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetientē sua? Si visa sint breuiora,leuiora videātur. Quî possint vi-
32 deri,quum quidquid peccetur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem semel ratione & ordine,nihil possit addi quo magis peccari posse videatur?

ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται, Omnes stultos insanire.

EGo vero te non stultum,vt sæpe: non improbum,vt semper: sed dementem & insanū rebus addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii,tolerantia rerū hu-
33 manarum,contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus vt mœnibus septus, vincetur & expugnabitur,qui ne ciuitate quidem pelli potest? Quæ est enim ciuitas? omnísne conuentus,etiam ferorum & immanium? omnísne etiam fugitiuorum ac latronum congregata vnum in locum multitudo? certe negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas,quū leges in ea nihil valebant,quū iudicia iacebant,quum mos patrius occiderat,quū ferro pul-
34 sis magistratibus Senatus nomen in Rep. nō erat. Prædonū ille cōcursus, & te duce latrocinium in foro constitutum,& reliquiæ coniurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus fu-

DDD.iiii.

rorémque conuerſæ,non ciuitas erat.Itaque pulſus ego ciuitate non ſum, quæ nulla erat.
Accerſitus in ciuitatem ſum,quum eſſet in Rep.Conſul,qui tum nullus fuerat:eſſet Sena-
tus,qui tum occiderat:eſſet cõſenſus populi liberi:eſſet iuris & æquitatis(quæ vincula ſunt
ciuitatis)repetita memoria. Ac vide quàm iſta tui latrocinii tela contẽpſerim.Iactam & 35
immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi,perueniſſe ad me nunquam putaui:
niſi forte quum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, meorũ ali-
quid ruere aut deflagrare arbitrabare.Nihil neque meum eſt,neque cuiuſquam quod au-
ferri,quod eripi,quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes diuinã animi mei conſtantiã, meis
curis,vigiliis, conſiliis ſtare te inuitiſſimo Remp. ſi huius æterni beneficii immortalẽ me- 36
moriam deleuiſſes,multo etiam magis ſi illam mentem vnde hæc conſilia manarũt,mihi
eripuiſſes:tum ego accepiſſe me cõfiterer iniuriam.Sed ſi hæc nec feciſti,nec facere potui-
ſti,reditum mihi glorioſum iniuria tua dedit,nõ exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper
ciuis,& tum maxime,quum meam ſalutem Senatus exteris nationibus,ciuis optimi, cõ-
mendabat.Tu ne nunc quidem:niſi forte idem hoſtis eſſe & ciuis poteſt. An tu ciuem ab 37
hoſte,natura ac loco,nõ animo factiſque diſtinguis? Cædem in foro feciſti:armatis latro-
nibus templa tenuiſti:priuatorum domos,ædes ſacras incendiſti. Cur hoſtis Spartacus, ſi
tu ciuis? Potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me, tuo
nomine appellas,quũ omnes meo diſceſſu exulaſſe Rẽp.putent?Nũquámne homo amen-
tiſſime,te circunſpicies? nunquam nec quid facias conſiderabis,nec quid loquare? Neſcis
exilium ſcelerum eſſe pœnam:meum illud iter ob præclariſſimas res à me antè geſtas eſſe 38
ſuſceptum?Omnes ſcelerati atque impii,quorum tu te ducẽ eſſe profiteris,quos leges exi-
lio affici volunt,exules ſunt,etiam ſi ſolum non mutarunt. An quũ omnes te leges exulem
eſſe iubeant,nõ appellet inimicus? Qui cum telo fuerit,ante Senatum tua ſica deprehenſa
eſt.Qui hominem occiderit:tu plurimos occidiſti. Qui incendium fecerit: AEdes Nym- 39
pharum manu tua deflagrauit. Qui templa deorum occupauerit: in foro caſtra poſuiſti.
Sed quid ego cõmunes leges profero,quibus omnibus es exul? Familiariſſimus tuus de te
priuilegium tulit,vt ſi in opertum Bonæ deæ acceſſiſſes,exulares. At te id feciſſe etiam glo
riari ſoles.Quomodo igitur tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorre-
ſcis?Romæ ſum,inquit. Et quidem in operto fuiſti. Non igitur vbi quiſque erit, eius loci 40
ius tenebit,ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος. Omnes ſapientes libe-
ros eſſe,& ſtultos omnes ſeruos.

Laudetur vero hîc Imperator,aut etiã appelletur,aut hoc nomine dignus putetur?Quo
modo?aut cui tandẽ hic libero imperabit,qui nõ poteſt cupiditatibus ſuis imperare?Re
frenet primùm libidines,ſpernat voluptates,iracundiã teneat,coerceat auaritiam, cæteras 41
animi labes repellat:tum incipiat aliis imperare,quũ ipſe improbiſſimis dominis dedecori
ac turpitudini parere deſierit.Dũ quidem his obediet,nõ modo Imperator,ſed liber ha-
bendus omnino nõ erit. Præclare enim eſt hoc vſurpatũ à doctiſſimis:quorũ ego autho-
ritate nõ vterer,ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habẽda eſſet oratio. Quum vero apud
prudentiſſimos loquar,quibus hæc inaudita non ſint, cur ego ſimulẽ me,ſiquid in his ſtu- 42
diis operæ poſuerim,perdidiſſe?Dictũ eſt igitur ab eruditiſſimis viris,Niſi ſapiẽtem liberũ
eſſe neminẽ.Quid eſt enim libertas?poteſtas viuendi vt velis.Quis igitur viuit vt volt,niſi
qui recta ſequitur, qui gaudet officio, cui viuendi via conſiderata atque prouiſa eſt:qui ne
legibus quidẽ propter metũ paret, ſed eas ſequitur atque colit, quod ſalutare maxime eſſe
iudicat:qui nihil dicit, nihil facit,nihil cogitat denique,niſi libẽter ac libere:cuius omnia 43
cõſilia,reſque omnes quas gerit, ab ipſo proficiſcũtur,eodémque ferũtur, nec eſt vlla res
quæ plus apud eũ polleat,quàm ipſius voluntas atque iudiciũ.Cui quidem etiã (quæ vim
habere maximã dicitur)fortuna ipſa cedit, ſicut ſapiẽs poeta dixit,Suis ea cuique fingitur
moribus.Soli igitur hoc cõtingit ſapienti, vt nihil faciat inuitus,nihil dolens,nihil coa-

44 ctus. Quod etsi ita esse plutibus verbis differēdū est, illud tamē & breue, & confitēdū est, nisi
qui ita sit affectus, esse liberū neminem. igitur omnes improbi, serui. Nec hoc tam re est,
quàm dictu inopinatū atque mirabile. nō enim ita dicunt eos esse seruos, vt mācipia, quæ
sunt dominorū facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed si seruitus sit (sicut est) obediētia fracti
animi & abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes
45 denique improbos esse seruos? An ille mihi liber, cui mulier imperat, cui leges imponit,
præscribit, iubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare au-
det? poscit? dandū est. vocat? veniendum. eiicit? abeundū. minatur? extimescēdum. ego verò
istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiā si in amplissima familia natus sit,
appellandum puto. Atque vt in magna familia stultorum, sunt alii lautiores (vt sibi vidē-
tur) serui, sed tamen serui, atrienses ac topiarii: stultitiæ suæ quos signa, quos tabulæ, quos
46 cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectāt.
Et sumus, inquiunt, principes ciuitatis. Vos verò ne cōseruorum quidem vestrorum prin-
cipes estis. sed vt in familia, qui tractant ista, qui tergent, qui vngunt, qui verrūt, qui spar-
gunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cu-
piditatibus dediderunt, ipsius seruitutis locum penè infimū obtinent. Magna, inquis, bella
47 gessi: magnis imperiis & prouinciis præfui. Gere igitur animū laude dignum. Eetionis ta
bula te stupidū detinet, aut signum aliquod Polycleti. Mitto vnde sustuleris, quomodo ha
beas: intuentē te, admirātem, clamores tollentem quū video, seruum esse ineptiarū omniū
iudico. Nónne igitur sunt illa festiua? Sint. nam nos quoque oculos eruditos habemus.
Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, nō vt vincula virorum sint, sed vt oblectamē-
48 ta puerorum. quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Co
rinthium cupidissime tractantem, quum ipse totam Corinthum contempsisset, vtrum illū
ciuem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reuiuiscat M. Curius, aut eorum a-
liquis quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit præter ipsos, & vi-
deant aliquem summis populi beneficiis vsum, barbatulos mullulos exceptantem de pisci-
49 na, & pertractantem, & murenarum copia gloriantem: nónne hunc hominem ita seruum
iudicet vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus
dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? Hære-
ditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis
non obseruat? loquitur ad voluntatem: quicquid denūciatum sit, facit: adsectatur, assidet,
50 muneratur. Quid horum est liberi? quid denique serui non inertis? quid iam illa cupiditas
(quæ videtur esse liberalior) honoris, imperii, prouinciarum, quàm dura est domina, quàm
imperiosa, quàm vehemens? Cethego homini nō probatissimo seruire coegit eos qui sibi
esse amplissimi videbātur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique
supplicare. Quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid cum cupiditatis domi-
51 natus excessit, & alius est dominus exortus ex conscientia peccatorū, timor? Quàm est illa
misera, quàm dura seruitus? Adolescētibus paulò loquacioribus est seruiendū. Omnes qui
aliquid scire videntur, tanquā domini timentur. Iudex verò quātum habet dominatum?
quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? Quid valet igitur illa elo-
quentissimi viri L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? ERIPITE NOS EX
52 SERVITVTE. Quæ est ista seruitus tā claro homini, támq; nobili? Omnis animi debi
litata, & humilis, & fracta timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVI-
QVAM SERVIRE. In libertatem vindicari vult? minime. Quid enim? adiungit,
NISI VOBIS VNIVERSIS. Dominum mutare, non liber esse vult. QVIBVS
ET POSSVMVS ET DEBEMVS. Nos verò si quidem animo excelso & alto &
virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito: quoniā qui-
dem potes. debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non red-
53 dere. Sed hæc hactenus. Ille videat quo modo Imperator esse possit, quum eum ne liberū
quidem esse, ratio & veritas ipsa conuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος, Quòd solus sapiens diues.

QVAE est ista in cõmemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solúsne tu di-
ues? Prò dii immortales, egóne me audiuisse aliquid, & didicisse nõ gaudeam? Solús-
ne diues? Quid si ne diues quidem? quid si pauper etiam? Quem enim intelli-
gimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tãta possessio 54
est, vt ad liberaliter viuendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil
optet amplius. Animus oportet tuus se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque pos-
sessiones tuæ. nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam
pecunia? concedo, diues est. Sinautem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum tur-
pem putas, quum isti ordini ne honestus quidem possit esse vllus, si quotidie fraudas, deci- 55
pis, poscis, pacisceris, aufers, eripis, socios spolias, ærarium expilas, si testamenta amicorum
expectas, aut ne expectas quidem, at ipse supponis: hæc vtrum abundantis, an egentis signa
sunt? Animus hominis diues, non arca, appellari solet. quãuis illa sit plena, dum te inanem
videbo, diuitẽ nõ putabo. Etenim ex eo quantũ cuique satis est, metiũtur homines diuitia-
rũ modũ. Filiã quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures? maiore etiã. Si (vt aiũt) 56
Danai quinquaginta sunt filiæ, tot dotes magnã quærunt pecuniam. quantum enim cui-
que opus est, ad id accommodatur, vt antè dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias
plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire
possint, hunc quando ego appellabo diuitem, quum ipse egere se sentiat? Multi ex te audie-
runt quum diceres, Neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: 57
quod Populus Rom. tantis vectigalibus iam pridem vix potest. Ergo hoc proposito nun-
quam eris diues, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt eo tueri sex le-
giones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitẽ,
cui tantum desit vt expleas id quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egesta-
tem ac mendicitatem tuam nunquã obscure tulisti. Nam vt iis qui honeste rem quærunt 58
mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic
qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque indicum consociatos greges, qui nocentes
& pecuniosos reos eodem te authore corruptelam iudicii molientes, qui tuas mercedũ pa-
ctiones in patrociniis intercisas, pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones li-
bertorum ad fœnerandas diripiendásque prouincias, qui expulsiones vicinorum, qui latro- 59
cinia in agris, qui cum seruis, cũ libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas,
qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis mes-
sem recordetur: qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia ve-
nalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentiũ: quis
hunc non putet confiteri sibi quæsito opus esse? Cui quæsito autem opus sit, quis vnquam 60
hunc verè dixerit diuitem? Etenim diuitiarum est fructus in copia: copiam autem declarat
satietas rerum atque abundantia. quam tu quoniam nunquam assequêre, nunquam om-
nino es diues futurus. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte (est enim ad
vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de re loquar.
Si censenda nobis atque æstimanda res, vtrum tandem pluris æstimemus pecuniam Pyr- 61
rhi quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii qui illam pecuniã repudiabat? Vtrum
aurum Samnitum, an responsum M. Curii? Hæreditatẽ L. Pauli, an liberalitatem Aphri-
cani qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ
sunt summarum virtutum, pluris æstimãda sunt, quàm illa quæ sunt pecuniæ. Quis igitur
(si quidem vt quisque quod plurimi sit possideat, ita diuitissimus habẽdus sit) dubitet quin 62
in virtute diuitiæ sint: quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti pluris quàm vir-
tus æstimanda est? O dii immortales, non intelligunt homines quàm magnum vectigal sit
parsimonia! Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo istũ quæstuosum. Capit ille ex suis
prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis. Illi aurata tecta in villis & sola marmorea
facienti, & signa, tabulas, supellectilem & vestem infinite concupiscenti, nõ modo ad fru- 63

ctum ille eſt ſumptus, ſed etiam ad fœnus exiguus. Ex meo tenui vectigali detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiã redũdabit. Vter igitur eſt diuitior: cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam, an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſeculi errore verſer? M. Manilius patrum noſtrorũ memoria (ne ſemper Curios & Luſcinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur diuitiores, qui plura habemus? vtinam quidem. Sed non æſtimatione cenſus, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt. Contẽtum verò ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt certiſſimæque diuitiæ. Etenim ſi iſti callidi rerũ æſtimatores prata & areas quaſdam magno æſtimant, quod ei generi poſſeſſionũ minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi nec ſurripi poteſt, neque naufragio neque incendio amittitur, nec tempeſtatum nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt diuites. ſoli enim poſſidẽt res & fructuoſas & ſempiternas: ſoliq́ue (quod eſt proprium diuitiarum) contẽti ſunt rebus ſuis. Satis eſſe putant quod eſt: nihil appetũt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniã incertas atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorũ quiſquam adhuc inuentus eſt cui quod haberet eſſet ſatis: non modo non copioſi ac diuites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

M. Tullii Ciceronis ex Timæo Platonis de vniversitate liber.

VLTA ſunt à nobis & in Academicis conſcripta contra Phyſicos, & ſæpe P. Nigidio Carneadeo more & modo diſputata. Fuit enim vir ille cum cæteris artibus quæ quidem dignæ libero eſſent, ornatus omnibus, tum acer inueſtigator, & diligẽs earum rerum quæ à natura inuolutæ videntur. denique ſic iudico, poſt illos nobiles Pythagoreos, quorum diſciplina extincta eſt quodammodo quum aliquot ſecula in Italia Siciliáque viguiſſent, hunc extitiſſe qui illam renouaret. Qui, cum me in Ciliciam proficiſcentem Epheſi expectauiſſet, Romam ex legatione ipſe decedens, veniſſétque eodem Mitylenis me ſalutãdi & viſendi cauſa Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audierim, meo iudicio facile princeps, perlibenter & Nigidium vidi, & cognoui Cratippum. At primum quidem tempus ſalutationibus, reliquum percontatione conſumpſimus.

Multa deſunt.

Quid eſt quod ſemper ſit, neque vllum habet ortum, & quod gignatur, nec vnquã ſit: quorum alterum intelligentia & ratione comprehẽditur, quod vnum, atque idem ſemper eſt: alterum quod affert opinionẽ ſenſus, rationis expers, quod totum opinabile eſt, id gignitur & interit, nec vnquam eſſe vere poteſt. Omne autem quod gignitur, ex aliqua cauſa gigni neceſſe eſt. nullius enim rei, cauſa remota, reperiri origo poteſt. Quocirca ſi is qui aliquod munus efficere molitur, eam ſpeciem quæ ſemper eadem eſt, intuebitur, atque eam ſibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat neceſſe eſt. Sin autem eam quæ gignitur, nunquam illam qnam expetet pulchritudinẽ conſequetur. Omne igitur cælum ſiue mundus, ſiue quo alio vocabulo gaudet, hoc à nobis nuncupatus ſit, de quo id primum conſideremus, quod principio eſt in omni quæſtione conſiderandum, ſempérne fuerit nullo generatus ortu, an ortus ſit, an ab aliquo temporis principatu ortus eſt, quandoquidem cer-

nitur & tangitur,& est vndique corporatus. Omnia autem talia sensum mouent: sensúsque mouentia quæ sunt,eadem in opinarione considunt,quæ ortum habere,gignique diximus. nihil autem gigni posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem huius vniuersitatis inuenire difficile:& quum iam inueneris,indicare in vulgus,nefas. Rursus igitur
videndum,ille fabricator huius tanti operis vtrum sit imitatus exemplar, ídne quod sem 7
per vnum idem vti sui simile,an id quod generatum ortúmque dicimus. Atqui si pulcher est hic mũdus,& si probus eius artifex:profecto speciem æternitatis imitari maluit. sin secus(quod ne dictu quidem fas est) generatum exemplum est pro æterno secutus. Non igitur dubium quin æternitatem maluerit exequi, quandoquidem neque mundo quicquam
pulchrius neque eius ædificatore præstãtius.Sic ergo generatus,ad id est effectus,quod ra- 8
tione sapientiáque comprehenditur,atque æternitate immutabili continetur.Ex quo efficitur vt sit necesse hunc quem cernimus mundum,simulachrum æternum esse alicuius æterni.Difficillimum autem est in omni cõquisitione rationis exordium.De his igitur quæ diximus,hæc sit prima distinctio,in omni oratione cum his rebus de quibus explicata vi-
cognato. ? detur esse cognitio.Itaque cum de re stabili & immutabili disputatur, oratio talis sit,qua- 9
lis illa,quæ neque redargui,neque conuinci potest.Quum autẽ ingressa est imitata & effecta simulachra, bene agi putat, si similitudinem veri consequatur. quantum enim ad id, quod ortum est,æternitas valet,tantum ad fidem veritas.Quocirca si fortè de deorum natura,ortúque mundi differentes,minus id quod habemus animo consequimur, vt tota di-
lucide & planè exornata oratio sibi constet,& ex omni parte secum ipsa consentiat, haud 10
sanè erit mirum,contentíque esse debebitis,si probabilia dicentur. AEquum est enim meminisse,& me qui differam hominem esse, & vos qui iudicetis: vt si probabilia dicẽtur,nequid vltra requiratis. Quæramus igitur causam quæ impulerit eum qui hæc machinatus sit,vt originem rerum & molitionem nouã quæreret. Probitate videlicet præstabat. Pro-
bus autẽ inuidet nemini.Itaque omnia sui similia generauit.Hæc nimirũ gignendi mun- 11
di causa iustissima.Nam quum constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere,quoad natura pateretur:quicquid erat quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit,non trãquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluitans: ídque ex inordinato in ordinem adduxit. hoc enim iudicabat esse præstantius. Fas autem nec
est,nec vnquam fuit,quicquam nisi pulcherrimum facere ei qui esset optimus. Quum ra- 12
tionem igitur habuisset,reperiebat nihil esse eorum,quæ natura cernerentur, non intelligens intelligente in toto genere præstantius: quocirca intelligentiam in animo, animum conclusit in corpore.Sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. Quam ob causam non est cunctandum profiteri,si modo inuestigari aliquid cõiectura potest,hunc mũdum animal esse,ídque intelligens,& diuina prouidentia cõstitutum.Hoc posito,quod se-
quitur videndum est, cuiusnam animantium deus in fingendo mundo similitudinem se- 13
cutus sit. Nullius profecto eorum quidem quæ sunt nobis nota animantia. sunt enim omnia in quædam genera partita,aut inchoata, nulla ex parte perfecta. Imperfecto autem nec absoluto simile pulchrum esse nihil potest. Cuius ergo omne animal quasi particula quædam est,siue in singulis,siue in diuerso genere cernatur, eius similem mundum esse di-
camus.Omnes igitur qui animo cernuntur,& ratione intelliguntur animantes,complexu 14
rationis & intelligentiæ,sicut homines hoc mundo,& pecudes,& omnia quæ sub aspectũ cadunt, comprehẽduntur. Quod enim pulcherrimum in rerum natura intelligi potest,& quod ex omni parte absolutissimum est,quum deus similem mundum efficere vellet,animal vnum aspectabile, in quo omnia animalia continerentur,effecit. Recténe igitur vnũ
οὐρανὸ mundum diximus,an sint plures,an innumerabiles,dic tu,melius & verius.Vnus profe- 15
cto:siquidem factus est ad exemplum.Quod enim omnes animantes eos qui ratione intelliguntur complectitur, id non potest esse cum altero.rursus enim alius animans,qui eum contineat,sit necesse est,cuius partes sint animãtes superiores. cœlúmque hoc simulachrũ illius vltimi sit,nõ proximi.Quorum nequid accideret,atque vt hic mundus esset animã-
ti absoluto simillimus,hoc ipso,quòd solus atque vnus esset, idcirco singularem deus hũc 16

mundum atque vnigenam procreauit. Corporeum autem & aspectabile, itémque tracta-
bile omne necesse est esse quod natum est. Nihil porro igni vacuũ videri potest, nec verò
tangi quod careat solido: solidum autem nihil, quod terræ sit expers: quamobrem mundũ
efficere moliens Deus, terram primùm ignémque iungebat. Omnia autem duo ad cohæ-
17 rendum tertium aliquid anquirunt, & quasi nodum vinculúmque desiderant. Sed vinculo-
rum id est aptissimum atque pulcherrimum, quod ex se, atque de his quæ astringit quàm
maxime vnũ efficit. Id optime assequitur, quæ Græce ἀναλογία, Latine (audẽdum est enim,
quoniam hæc primùm à nobis nouantur) comparatio, proportióve dici potest. Quando
enim trium vel numerorum, vel figurarum, vel quorumcunque generum contingit, vt
quod mediũ sit vti primùm proportione, ita id postremo comparetur: vicissimque vt ex-
18 tremum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id quod medium est, tum primũ
fit, tum postremum: postrema autem & prima media fiunt. Ita necessitas cogit, vt eadẽ sint
ea quæ deiuncta fuerunt: eadem autem quũ facta sint, efficitur vt omnia sint vnum. Quod
si vniuersitatis corpus planum & æquabile explicaretur, neque in eo quidquam esset requi-
situm, vnum interiectum medium, & seipsum, & ea quibus esset interpositum, colligaret.
19 Sed quum soliditas mundo quæreretur, solida autem omnia vno medio nunquã, duobus
semper copulentur: ita contigit, vt inter ignem atque terram, aquam deus animámque po
neret, eáque inter se compararet, & proportione coniungeret: vt quemadmodum ignis a-
nimæ, sic anima aquæ: quódque anima aquæ, id aqua terræ proportione redderet. Qua ex
coniunctione cælum ita aptum est, vt sub aspectum & tactũ cadat. Itaque & ob eam cau-
20 sam, & ab iis rebus numero quatuor, mundi est corpus effectum, ea cõstrictus comparatio-
ne qua dixi, ex quo ipse se concordi quadam amicitia & charitate complectitur: atque ita
apte cohæret, vt dissolui nullo modo queat, nisi ab eodem à quo est colligatus. Earum au-
tem quatuor rerum, quas suprà dixi, sic in omni mundo partes omnes collocatæ sunt, vt
nulla pars huiusce generis excederet extra, atque vt in hoc vniuerso inessent genera illa v-
21 niuersa. Id ob eas causas primùm, vt mundus animans possit ex perfectis partibus esse per-
fectus: deinde vt vnus esset, nulla parte vnde altera gigneretur relicta: postremo nequi mor
bus eum possit, aut senectus attingere. Omnis enim coagmẽtatio corporis, vel caloris vel
frigoris, vel aliqua impulsione vehementi labefactatur & frangitur, & ad morbos senectu-
témque compellitur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi & molitor Deus, vt v-
22 num opus totum atque perfectum ex omnibus totis atque perfectis absolueret, quod om
ni morbo & senio vacaret. Formam autem, & maxime cognatam & decorã dedit. A quo
enim animante omnes reliquos contineri vellet animantes, hunc ea forma figurauit, qua
vna omnis forma reliqua concluditur. Et globosus est fabricatus, quod σφαιροειδὴς Græci vo
cant, cuius omnis extremitas paribus à medio radiis attingitur. Idque ita tornauit, vt nihil
23 effici possit rotũdius, nihil vt asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis,
nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnésque partes simillimæ omnium,
quoad eius præstabat iudicio, dissimilitudini similitudo. Omni autẽ totam figurã mundi
leuitate circundedit. Nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni posset, relictum
erat: nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circunfusa extrema
mundi, vt respirationem requireret. Nec verò desiderabat aut alimenta corporis, aut detra
24 ctionem confecti & consumpti cibi. neque enim vlla decessio fieri poterat neque accessio,
nec verò erat vnde. Itaque se ipse consumptione & senio alebat sui, quum ipse per se, & à
se, & pateretur & faceret omnia. Sic enim ratus est ille, qui ista iunxit, & condidit ipsum se
contentum esse mundum, neque egere altero. Itaque ei nec manus affixit, quoniam nec ca
piendum quicquam erat, nec repellendum: nec pedes, aut aliqua membra, quibus ingressus
25 corpore sustineret. Motum enim dedit cælo, eum qui figuratus sit aptissimus, qui vnus ex
septem motibus mentem atque intelligentiam cieret: maxime itaque vna conuersione, at-
que eadem ipse circum se torquetur & vertitur. Sex autem reliquos motus ab eo separa-
uit. itaque eum ab omni erratione liberauit. Ad hanc igitur conuersionem, quæ pedibus &
gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit: hæc deus is qui erat, de aliquãdo futuro

Deo cogitans, leuem illum effecit, & vndique æquabilem, & à medio ad summũ parem, & 16
perfectum atque absolutum ex absolutis atque perfectis. Animum autem vt in eius medio collocauit, ita per totum tetendit: deinde eum circundedit corpore, & vestiuit extrinsecus, cælóque soliuago & volubili, & in orbem incitato complexus est quod secũ ipsum propter virtutem facile esse posset, nec desideraret alterum, satis sibi ipsum notum, & familiare. Sic Deus ille æternus hunc perfectè beatum Deum procreauit, sed animum haud 17
ita, vt modo locuti sumus, tum denique quum corpus ei effecisset, inchoauit. neque enim esset rectum minori parere maiorẽ. Sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus. Deus autem, & ortu & virtute antiquiorem genuit animum, eúmque vt dominum, atque imperantem obedienti præfecit corpori, ídque molitus tali quodã est modo, ex ea materia quæ indiuidua est, & quæ semper vnius modi suíque similis: & ex ea quæ ex corporibus diuidua 18
gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset eiusdem naturæ, & quod alterius, ídque interiecit inter indiuiduum, atque id quod diuiduum esset in corpore. Ea quum tria sumpsisset, in vnam speciem temperauit, naturámque illam quam alterius diximus, vel cum eadem coniunxit fugientem, & eius copulationis alienam permiscens cum materia, quum ex tribus effecisset vnum, idipsum in ea quæ decuit membra 19
partitus est. Iam partes singulas ex eodem, & ex altero, & ex materia temperauit. Fuit autẽ talis illa partitio, Vnam principio partem detraxit ex toto, secundam autem primæ partis duplam: deinde tertiam quæ esset secundæ sesquialtera, primæ tripla: deinde quartam quæ secundæ dupla esset: quintam inde quæ tertiæ tripla: tum sextam octuplam primæ: postremo septimam, quæ septem & viginti partibus antecederet primæ. Deinde instituit dupla 20
& tripla interualla explere, partes rursus ex toto desecans: quas interuallis ita locabat, vt in singulis essent bina media. vix enim audeo dicere medietates, quas Græci μεσότητας appellant: sed quasi ita dixerim intelligatur, erit enim planius. Earum alteram eadem parte præstantẽ extremis, eadémque superatam: alterã pari numero præstantẽ extremis, paríque superatã. Sesquialteris autem interuallis, & sesquitertiis, & sesquioctauis, sumptis ex his col 21
ligationibus, in primis interuallis sesquioctaui interuallo sesquitertia omnia explebat, quũ particulam singulorum relinqueret. Eius autem particulæ interuallo relicto habebat numerus ad numerum eandem proportionem comparationémque in extremis quam habẽt CCLVI, cum CCXLIII, atque ita permixtum illud ex quo hæc secuit, iam omne cõ sumpserat. Hãc igitur omnem coniũctionem duplicem in longitudinem diffidit, mediæ- 22
que accommodans mediam quasi decussauit. Deinde in orbem torsit, vt & ipsæ secum, & inter se ex commissura quæ è regione esset, iungerẽtur: eóque motu cuius orbis semper in eodem erat, eodémque modo ciebatur, vndique est eos circumplexus. Atque ita cum alterum esset exteriorẽ amplexus orbem, illum eiusdem naturæ, hunc alterius notauit: eám- 23
que quæ erat eiusdem detorsit à latere in dextram partem: hanc autem citimam, à mediana linea direxit ad læuam: sed principatum dedit superiori, quam solam indiuiduam reliquit. Interiorem autem quum in sex partes cæli diuisisset, septem orbes dispares duplo & triplo interuallo moueri iussit cõtrariis inter se cursibus. Eorum autem trium fecit pares celeritates, sed quatuor & inter se dispares & dissimiles trium reliquorum. Animum igitur 24
quum ille procreator mundi Deus ex sua mente & voluntate genuisset, tum denique omne quod erat concretum atque corporeum substernebat animo, interiúsque faciebat: atque ita medio medium accommodans copulabat. Sic animus à medio profectus extremitatẽ cæli à suprema regione rotundo ambitu circuniecit, seséque ipse versans, diuinius, sempiternæ, sapientísque vitæ induxit exordium. Et corpus quidem cæli spectabile effectum est: animus autem, oculorum effugit obtutum. Est autem vnus ex omnibus rationis conten- 25
tionísque quæ ἁρμονία Græce, sempiternarum rerum, & sub intelligentiam cadentium, compos & particeps, quo nihil ab optimo & præstantissimo genitore melius procreatũ: quippe qui ex eadem vinctus, alteráque natura adiũcta materia temperatione trium partiũ proportione compacta, se ipse cõuersans quum materiam mutabilem arripuisset, & quũ rursus indiuiduam atque simplicem per quam omnis mouetur, discernítque quid sit eiusdem

36 generis,quid alterius,& cætera diiudicat:quid cuique rei sit maxime aptum,quid quoque loco,aut modo,aut tempore contingat:quæque distinctio sit inter ea quæ gignãtur, & ea quæ sint semper eadem.Ratio autẽ vtraque quæ versatur in his quæ sunt semper eadem,& in his quæ mutantur, quum in eodem, & in altero mouetur ipsa per sese sine voce, & sine vllo sono:quum eandem partem attingit qua sensus cieri potest,orbis illius generis alte-
37 rius immutatus & rectus omnia animo mentique denunciat, tum opiniones assensionésque firmæ veræque gignuntur.Quum autem in illis rebus vertitur,quæ manentes semper eædem,non sensu,sed intelligentia continentur,

Multa desunt.

* ius natura conuerteret,vt terram Lunæ cursus proxime ambiret,eíque supra terrã proxima solis circumuectio esset.Lucifer deinde,& sancta Mercurii stella,cursum habent solis
38 celeritati parem, sed vim quandam contrariam, eáque concursationes inter se habet Lucifer,Mercurius,Sol:aliúque alios vincunt,vicissimque vincuntur.Reliquorũ siderum quæ causa collocandi fuerit, quæque eorum sit collocatio, in sermonem alium differendũ est, ne in eo quod attingendum fuit,quàm in eo cuius causa id attigimus, longior ponatur oratio.Quando igitur vnumquodque eorum siderum,cursum decorũ est adeptum,ex qui-
39 bus erat motus temporis cõsignandus,colligatísque corporibus vinculis animalibus,tum animantia orta sunt, eáque imperio parere didicerunt: tunc ex alterius naturæ motione transuersa,in eiusdem naturæ motum incurrentia,in eáque hærentia atque impedita, quũ alia maiorem lustrarent orbem,alia minorem, tardiúsque maiorem, celeriúsque minorẽ, motu vnius eiusdémque naturæ,quæ velocissime monebãtur, ea celeritate vinci à tardio-
40 ribus,& cum superabant superari videbantur.Omnis enim orbis eorum quasi Helieis inflexione vertebar,quam bifariã contrarie simul procedentia efficiebant:vt quod esset tardissimum,id proximum fieret celerrimo.Atque vt esset mensura quædam euidens,quæ in octo cursibus celeritates tarditatésque declararet,Deus ipse solem,quasi lumẽ accendit ad secundum supra terram ambitum, vt quammaxime cælum omnibus colluceret,animan-
41 tésque quibus ius esset doceri,ab eiusdem motu,& ab eo quod simile esset,numerorum naturam vímque cognoscerent. Nox igitur & dies ad hunc modũ, & ob has generata causas,vnum circuitum orbis efficit sapientissimum atque optimum: Mensis autem quando luna lustrato suo cursu,solem consecuta est:Annus vbi sol suum totum confecit & peragrauit orbem.Cæterorum autem siderum ambitus ignorãtes homines præter admodum
42 paucos,neque nomen appellant,neque inter se numero cõmetiuntur.Itaque nesciunt hos siderum errores idipsum esse quod rite dicitur tempus,multitudine infinita,varietate admirabili præditos.Attamen illud perspici & intelligi potest,absoluto perfectóque numero temporis,absolutum perfectúmque annnm tunc compleri denique,quum se octo ambitus confectis suis cursibus ad idem caput retulerunt, quúmque eos permensus est idem,&
43 semper sui similis orbis.Has igitur ob causas nata astra sunt, quæ per cælum penetrantia solstitiali se & brumali reuocatione cõuerterent:vt hoc omne animal quod videmus,esset illi animali quod sentimus,ad æternitatis imitationem simillimum. Et cætera quidẽ vsque ad temporis ortum impressa ab illis quæ imitabatur effinxerat:sed quia nondũ omne animal in mundo intus incluserat,ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imagi-
44 nis similitudo. Quot igitur,& quales animalium formas mens in speciem rerum intuens poterat cernere,totidem & tales in hoc mundo secum cogitauit effingere.Erant autẽ animantium genera quatuor,quorum vnum diuinum atque cæleste, alterum pennigerum & aërium: tertinm * terrestre: quartũ diuinæ animationis maxime speciẽ faciebat ex igni, vt & splendidissimus esset,& aspectu pulcherrimus. Quúmque eum similem vniuersi naturæ efficere vellet,ad volubilitatem rotundauit,comitéque eum sapientia quamoptimæ
45 mentis effecit, circúmque omne cælum æqualiter distribuit, vt hũc varietate distinctum, bene Græci κόσμον,nos lucentem mundum nominaremus, Dedit autem diuinis duo gene-

ra motus: vnum quod semper esset in eodem æque, & idem in omnibus, atque vno modo celeraret: alterum quod in antiquam partem à conuersione eiusdem, & similis, pelleretur. Quinque autem reliquis motibus orbem eum voluit esse expertem, immobilem & stantē, ex quo genere ea sunt sidera, quæ infixa cælo non mouentur loco, quæ sunt animantia, eáque diuina, ob eámque causam suis sedibus inhærent, & perpetuo manent. quæ autē vaga 46
& mutabili ratione labuntur, ita generata sunt vt suprà diximus. Iam verò terram altricē nostram, quæ traiecto axi sustinetur, diei noctísque effectricem, eandémque custodem antiquissimam deorum omnium voluit esse eorum qui intra cælum gignerentur. Flexiones autem deorum, & inter ipsos deos concursiones, quǽque in orbibus eorum conuersiones, antecessionésque eueniant: quúmque inter se pene contingant, eos qui propè copulentur, 47
contrariáque regione aut pone quos, aut ante labārur, queísque temporibus à nostro aspectu oblitescant, rursúsque emersi errorem incutiant rationis expertibus, si verbis explicare conemur nullo posito ob oculos simulachro earum rerum, frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis sint dicta nobis, quæ de deorum qui cernuntur, quíque sunt orti, natura præfati sumus, habeant hunc terminum: reliquorum autem quos Græci δαίμονας appellant, no- 48
stri (opinor) Lareis, si modo hoc rectè conuersum videri potest, & nosse, & nunciare ortum eorum maius est, quàm vt profiteri scribere nos audeamus. Credendum nimirum est veteribus & priscis, vt aiunt, viris, qui se progeniem deorum esse dicebant, itáque eorum vocabula nobis prodiderunt: nosse autem generatores suos optime poterant. Ac difficile factu est, à diis ortis fidem non habere, quanquam nec argumentis, nec rationibus certis 49
eorum oratio confirmatur. sed quia de suis notis rebus vidētur loqui, veteri legi morísque parendum est. Sic igitur vt ab his est traditum, horum deorum ortus habeatur, atque dicatur vt Oceanum, Salaciámque cæli satu terræque cōceptu generatos editósque memo- 56
remus. Ex iis Saturnum & Opem, deinceps Iouem atque Iunonem reliquos fratres inter se agnatósque vsurpare atque appellare videmus, & eorum (vt vtamur veteri verbo) prosapiam. Quando igitur omnes & qui mouentur, palámque se ostendunt, & qui eatenus nobis declarātur quo ipsi volūt creati sunt, tum ad eos is Deus qui omnia genuit, fatur hæc: Vos qui deorum satu orti estis, attendite. quorum operum ego parens effectórque sum, 57
hæc sunt indissoluta me inuito, quanquam omne colligatum solui potest. Sed haudquaquam boni est ratione vinctum velle dissoluere. Sed quoniam orti estis immortales, vos quidem esse & indissolubiles non potestis. Neutiquam tamen dissoluemini, neque vos vlla mortis fata periment: nec fraus valentior quàm consilium meum, quod maius est vinculum ad perpetuitatem vestram, quàm illa quibus estis tum quum gignebamini, colligati. Quid sentiam igitur cognoscite. Tria genera nobis reliqua sunt, eáque mortalia, quibus 58
prætermissis cæli absolutio perfecta non erit. omnia enim genera animalium complexu non tenebit. teneat autem oportebit vt ex eodem nequid absit quæ à me ipso effecta sint; deorum vitam possint adæquare. Vt igitur mortali conditione generētur vos suscipite, vt illa gignatis, imitemínique vim meam qua me & in vestro ortu vsum esse meministis. in quibus qui tales creantur vt deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, diuini ge- 59
neris appellentur, teneántque omnium animantium principatum, vobísque iure & lege volentes pareant. quorum vobis initium statúsque traditur à me. Vos autem ad id quod erit immortale partem attexitote mortalem: ita orientur animantes quos & viuos alatis & consumptos sinu recipiatis. Hæc ille dixit, deinde ad temperationē superiorē reuertit, in qua omnem animū vniuersæ naturæ temperans permiscebat, superísque permixtio- 60
nis reliquias fundens æquabat, eodem modo fermè, nisi quòd nō ita incorrupta, vt ea quæ semper iisdem, sed à diis secundum sumebat atque etiam tertium. Toto igitur omni constituto sideribus parem numerum distribuit animorum, & singulos adiunxit ad singula, atque ita quasi in currum vniuersitatis imposuit: commonstrauítque leges fatales ac necessarias. & ostendit primum ortum vnum fore omnibus, eúmque moderatum atque con- 61
stantem, nec ab vllo imminutum. satis autem & quasi sparsis animis fore, vti certis temporum interuallis, oriretur animal quod esset ad cultum deorum aptissimum. Sed quum

duplex esset natura generis humani, sic se res habebat, vt præstātius genus esset eorum, qui essent futuri viri. Quum autē animis corpora necessitate insevisset, quúmque ad corpora necessitate cum accessio fieret, tum abscessio, principio necesse erat sensum existere vnum,
50 communémque omnium vehementiore motu excitato coniunctóque naturæ: deinde voluptate & molestia mixtum amorē: post iram & metum, & reliquos motus animi, comites superiorū, & his etiam contrarios dissidētes: quos qui ratione rexerit, iuste vixerit: qui autem his se dederit, iniuste. Atque ille qui recte atque honeste curriculum viuendi à natura datum confecerit, ad illud astrum quocum aptus fuerit, reuertetur: qui autem immo-
51 derate & intemperate vixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet. Et si ne tum quidem finem vitiorum faciet, grauius etiam iactabitur, & in suis moribus similimas figuras pecudum & ferarum transferetur: neque terminum malorum prius aspiciet, quàm illam sequi cœperit conuersionem quam habebat in se ipse eiusdem & similis innatam & insitam: quod tum eueniet, quū illa quæ ex igni, anima, aqua, atque terra turbulenta
52 & rationis expertia insederint, ratione depulerit, & ad primam atque optimam affectionē animi peruenerint. Quæ quum ita designasset, seséque siquid postea fraudis, aut vitii euenisset, extra omnem culpam causámque posuisset: alios in terra, alios in luna, aliós in reliquas mundi partes, quæ sunt ad spatiorum temporis significationē notæ constitutæ, spargens quasi serebat. Post autem eam sationē, diis, vt ita dicam, iunioribus permisit, vt cor-
53 pora mortalia effingerent, quantúmque esset reliquum ex humano animo quod deberet accedere, id omne & quæ consequentia essent perpolirent, & absoluerent: deinde vt huic animanti principem se ducémque præberet, vitámque eius pulcherrime regeret & gubernaret. quatenus non ipse benefactus, sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreret. Atque is quidē qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu: qui autem erant ab eo creati, quū parentis ordinē cognouissent, hunc sequebantur. Itaque quū accepissent immortale prin-
54 cipium mortalis animantis, imitantes genitorem & effectorem sui, particulas ignis & terræ, & aquæ, & animæ à mundo, quas rursus redderent, mutuabantur, easque inter se copulabant, haud iisdem vinculis quibus ipsi erant colligati, sed talibus quæ cerni non possent propter paruitatem, crebris quasi cuneolis inliquefactis, vnum efficiebāt ex omnibus corpus, itémque in eo influente atque effluente animo diuino ambitus illigabant. Itaque illi
55 in flumen immersi, neque tenebant, neque tenebātur, sed vi magna tum ferebāt, tum ferebantur. ita totū animal mouebatur illud quidē, sed immoderatè & fortuitu, vt sex motibus veheretur: nam & antè & ponè, ad læuam & ad dextram, & sursum & deorsum, modo huc modo illuc.* Sed si in splendore cōsedit, tum vel eadē species, vel interdum immutata redditur, quum ignis oculorū cum eo igne qui est ob os offusus, se cōfudit & cōtulit. De- Desunt multa.
62 xtra autē videtur, quæ læua sunt: quia cōtrariis partibus oculorum, cōtrarias partes attingunt. Respondent autē dextra dextris, læua læuis conuersione luminum, quum ea inter se nō cohærescunt. Id fit quum speculorū læuitas, hine illínque altitudinē assumpsit, & ita dextra detrusit in læuam partem oculorum, læuáque in dextram. Supina etiā ora cernuntur depulsione luminum, quæ conuertens inferiora reddit quæ sunt superiora. Atqui hæc
63 omnia ex eo genere sunt, quæ rerum adiuuant causas, quibus vtitur ministeriis Deus, quū optimi speciem quoad fieri potest efficit. Sed æstimant plerique non hæc adiuuantia causarum: sed has ipsas esse omnium causas, quæ vim habeant refrigerandi, calfaciendi, concrescendi, liquendi: careant autē omni intelligentia atque ratione, quæ nisi in animo nulla alia in natura reperiantur. Animus autem sensum omnē effugit oculorum. At ignis, aqua,
64 terra, corpora sunt, eáque cernuntur. Illum autē qui intelligentiæ sapiētiǽque se amatorē profiteretur, necesse est intelligentis sapiētísque naturæ primas causas conquirere: dein secūdas earum rerum quæ necessario mouent alias, quū ipsæ ab aliis moueantur. Quocirca nobis sic certo esse faciendum, vt de vtroque nos quidem dicamus genere causarū: separatim autē de his quæ cum intelligentia sunt efficientes pulcherrimarum rerum atque optimarum, de his quæ vacantes prudentia, inconstantia perturbatáque efficiunt. At de oculo-
65 rum quidem causis, vt haberent eam vim quam nunc habent, satis fermè esse dictū puto.

Maxima autem eorum vtilitas donata hominum generi deorum munere deinceps explicetur. Rerum enim optimarum cognitionem nobis oculi attulerunt. Nam hæc quæ est habita de Vniuersitate oratio à nobis haud vnquam esset inuenta, si neque sydera, neque sol, neque cælum sub oculorum aspectum cadere potuissent. Nunc verò dies noctésque oculis cognitæ, tum mensium annorúmque conuersiones ad numerum machinatæ sunt, & spatium temporis dimensæ, & ad quæstionem totius naturæ impulerunt, quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præstantius neque datum est mortalium generi deorum concessu atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

Q. Ciceronis De petitione Consulatus ad M. Tullium fratrem liber.

Etsi tibi omnia suppetunt ea quæ cõsequi ingenio, aut vsu homines, aut diligentia possunt, tamen ab amore nostro non sum alienum arbitratus ad te perscribere ea quæ mihi veniebãt in mentem dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non vt aliquid ex iis noui adiicerem, sed vt ea quæ in te dispersa atque infinita viderentur esse, ratione & distributione sub vno aspectu ponerentur. Quanquam plurimum natura valet, tamen videtur in paucorum mẽsium negotio posse simulatio naturam vincere. Ciuitas quæ sit cogita, quid petas, qui sis. Propè quotidie ad forum tibi descendenti meditandum hoc sit, Nouus sum, Consulatum peto, Roma est. Nominis nouitatem dicendi gloria maxime subleuabis. semper ea res plurimum dignitatis habuit. Non potest qui dignus habetur patronus Consularium, indignus Consulatu putari. Quamobrem quoniam ab hac laude proficisceris, & quicquid es ex hoc es, ita paratus ad dicendum venito, quasi in singulis causis iudicium de omni ingenio futurũ sit. Eius facultatis adiumẽta, quæ tibi scio esse seposita, vt prompta ac parata sint cura: & sæpe quæ de Demosthenis studio & exercitatione scripsit Demetrius, recordare: deinde & amicorum multitudo & genera appareant. Habes enim ea quæ noui habuerunt, omnes publicanos, totum ferè Equestrem ordinem: multa præterea municipia, multos abs te defensos cuiusque ordinis, aliquot collegia: præterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianã amicorum assiduitatem & frequentiam. Hæc cura & vt teneas cõmendando & rogando, & omni ratione efficiendo, vt intelligant qui debent tua causa referendæ gratiæ, & qui volunt obligandi tui tempus sibi aliud nullum fore. Etiã hoc multum videtur adiuuare posse nouum hominẽ, hominum nobiliũ voluntas, & maxime Cõsularium. Prodest quorum in locum ac numerum peruenire velis, ab his ipsis illo loco ac numero dignum putari. Hi rogandi omnes sunt diligenter, & ad eos allegandum: persuadendúmque est iis, nos semper cum optimatibus de Repu. sensisse, minime populares fuisse. si quid locuti populariter, id nos eo consilio fecisse, vt nobis Cn. Pompeiũ adiũgeremus: vt eum qui plurimũ posset, aut amicũ in nostra petitione haberemus, aut certè nõ aduersarium. Præterea adolescẽtes nobiles elabora vt habeas, vel teneas studiosos quos habes: multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice vt sciant quantũ in his putes esse. si adduxeris, vt ii qui nõ volunt cupiãt, plurimum quidẽ proderunt. Ac multũ etiã nouitatẽ tuam adiuuat quòd eiusmodi nobiles tecũ petunt: vt nemo sit qui audeat dicere plus illis nobilitatem quàm tibi virtutẽ prodesse oportere. Iam P. Galbã, & L. Cassiũ summo loco natos,

5 quis est qui petere Consulatum putet? Vides igitur amplissimis ex familiis homines, qui
sine neruis sunt, tibi pares non esse. At Antonius & Catilina molesti sunt, imò homini no
uo, industrio, innocenti, diserto, gratioso apud eos qui res iudicant, optandi competitores,
ambo à pueritia sicarii, ambo libidinosi, ambo egentes: eorum alterius bona proscripta vi-
dimus: vocem denique audiuimus iurantis se Romæ iudicio æquo, cum homine Græco
certare non posse, & ex Senatu eiectum scimus. Optima verò Censorum existimatione in
Prætura competitorem habuimus amico Sabidio & Panthera, quòd ad tabulam quos po-
neret non habebat, quo tamen in magistratu amicam, quam palàm domi haberet, de ma-
chinis emit. In petitione autẽ Consulatus caupones omnes hic compilare per turpissimã
6 legationem maluit, quàm adesse, & populo Rom. supplicare. Alter verò dii boni, quo splẽ-
dore est? primùm nobilitate eadem qua Catilina, num maiore? non, sed virtute. Quaob-
rem quam Manius vmbrã suam metuit, hunc negliges quidem, natum in patris egestate,
educatum in sororis stupris, corroboratũ in cæde ciuium: cuius primus ad rempub. aditus
in Equitibus Romanis occidendis fuit. Nam illis quos meminimus Gallis, qui tãtum Ti-
tiniorũ ac Nanniorum, ac Tanusiorũ capita demebãt, Sylla vnum Catilinã præfecerat, in
quibus ille hominẽ vnum optimúmque Catulũ sororis suæ virum, Equitẽ Rom. nullarũ
partiũ, cum semper natura, tum etiã ætate iam quietũ, suis manibus occidit. Quid ego nũc
dicã petere eum tecũ Consulatũ qui hominẽ charissimum populo Rom. M. Mariũ inspe-
ctante populo Rom. virgis per totã vrbem cæciderit, ad bustũ egerit, ibi omni cruciatu la-
7 cerarit, viuo stanti collũ gladio sua dextera secuerit: quũ sinistra capillũ eius à vertice te-
neret, caput sua manu tulerit, quũ inter digitos eius riui sanguinis fluerẽt: qui postea cum
histrionibus, & cum gladiatoribus ita vixit, vt alteros libidinis, alteros facinoris adiutores
haberet: qui nullum in locũ tam sanctum & tam religiosum accessit, in quo nõ etsi in aliis
culpa non esset, tamẽ ex sua nequitia dedecoris suspitionem relinqueret: qui ex curia Cu-
rios & Annios, ab atriis Sapalas & Caruilios, ex Equestri ordine Pompilios & Cneos sibi
amicissimos compararit: qui tantum habet audaciæ, tantũ nequitiæ, tantũ denique in libi-
dine artis & efficacitatis, vt propè in parentum gremiis, prætextatos liberos constuprarit?
Quid ego nunc tibi de Aphrica, quid de testiũ dictis scribam? nota sunt, & ea tu sæpius
8 legito. Sed tamen hoc mihi non prætermittendum videtur, quod primùm ex eo iudicio
tam egens discessit, quàm quidã iudices eius ante illud iudicium fuerunt: deinde tam inui-
diosus, vt aliud in eum iudicium quotidie flagitetur. Hic se sic habet, vt magis timeat etiã
si quieuerit, quàm vt contemnat siquid cõmouerit. Quanto melior tibi fortuna petitionis
data est, quàm nuper homini nouo C. Cælio? Ille cum duobus hominibus ita nobilissimis
petebat, vt tamen in iis omnia pluris essent quàm ipsa nobilitas: summa ingenia, summus
pudor, plurima beneficia, summa ratio ac diligentia petendi. Tamen eorum alterum quũ
deesset alter, Cælius etiam quum multo esset inferior genere, superior nulla re penè, supe-
rauit. Quare si tibi facies ea quæ tibi natura & studia, quibus vsus es semper, largiuntur,
9 quæ temporis tui ratio desiderat, quæ potes, quæ debes: non erit difficile certamen cum
iis competitoribus, qui nequaquam sunt tam genere insignes, quàm vitiis nobiles. Quis
enim reperiri potest tam improbus ciuis, qui velit vno suffragio duas in rempublicam si-
cas distringere? Quoniã igitur quæ subsidia nouitatis haberes, & habere posses exposui,
nunc de magnitudine petitionis dicendum videtur. Consulatum petis, quo honore ne-
mo est qui te non dignum arbitretur: sed sunt multi qui inuideant. Petis enim homo ex
Equestri loco, summum locum ciuitatis, atque ita summum, vt forti homini, diserto, in-
nocenti, multo ille idem honos plus amplitudinis quàm cæteris afferat. Noli putare eos
qui sunt eo honore vsi, non videre, tu quum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus
sis. Eos verò qui Consularibus familiis nati locum maiorum consecuti non sunt, suspi-
10 cor tibi, nisi qui admodũ te amant, inuidere. Etiã nouos homines Prætorios existimo, nisi
qui tuo beneficio iuncti sunt, nolle abs te se honore superari. Iam in populo quàm multi
inuidi sunt, quàm multi cõsuetudine horum annorũ ab honoribus nouis alienati, venire
tibi in mentẽ certo scio. Esse etiã nõnullos tibi iratos ex iis causis quas egisti, necesse est. Iã

illud tutè circunspicito, quod ad Cn. Pompeii gloriam augẽdam tanto studio te dedisti,
num quos tibi putes ob eam causam esse amicos. Quamobrem quum & summum locum
ciuitatis petas, & videas esse studia quæ tibi aduersentur: adhibeas necesse est omnẽ ratio-
nem,& curam & laborem,& diligentiam. Et petitio magistratuum diuisa est in duarũ ra-
tionum diligentiam: quarum vna in amicorum studiis, altera in populari voluntate po-
nenda est. Amicorum studia,beneficiis, & officiis,& vetustate, & facilitate ac iucunditate 12
naturæ,parta esse oportet. Sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet,quàm in cæ
tera vita. Quisquis est enim qui ostendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum
ventitet,is in amicorum numero est habendus. Sed tamen qui sunt amici ex causa hone-
stiore,cognationis,aut affinitatis,aut sodalitatis,aut alicuius necessitudinis, his charum &
iucundum esse maxime prodest: deinde vt quisque optimus ac maxime domesticus, vt is
amet,quísque fidelissimum esse te cupiat,valde elaborandum est:tum vt tribules,vt vicini,
vt clientes,vt denique liberti,postremo etiã serui tui: nam ferè omnis sermo ad forensem
famam à domesticis emanat authoribus. Denique instituẽdi sunt cuiuscunque generis a- 13
mici, ad speciem hominis illustris honore ac nomine: qui etiam si suffragandi studia non
nauant,tamen afferunt petitori aliquid dignitatis ad iustitiam obtinendam. Magistratus
ex quibus maxime COS. deinde Trib.pleb.ad conficiendas centurias homines excellenti
gratia,qui tribuent centuriam,vt aliquod ex te beneficium aut habent, aut vt habeãt spe-
rent, eos prorsus magnopere compara & confirma. Nam per hos annos homines ambi-
tiosi,vehementer omni studio atque opera laborarunt, vt possent à tribulibus suis ea quæ
peterent impetrare. Hos tu homines quibuscunque rationibus poteris, vt ex animo,atque
ex illa summa volũtate tui studiosi sint,laborato. Quod si satis grati homines essent,hæc
tibi omnia parata esse debebant,sicut parata esse concerno. Nam hoc biennio quatuor so 14
dalitates ciuium ad ambitionem gratissimorum tibi obligasti,C.Fundani, Q. Galli, Cn.
Cornelii, L. Coruini: & horum in causis ad te deferendis quid tibi eorum sodales recepe-
rint,& confirmarint scio:nam interfui. Quare hoc tibi faciendum est, vt hoc tempore ab
iis quod debent exigas,sæpe commonendo,rogando,confirmando,curando vt intelligant
nullum tempus aliud se vnquam habituros referendæ gratiæ. profectò homines & spe re-
liquorum tuorum officiorum, etiam recentibus beneficiis ad studium seruandum excita-
buntur. Et omnino quoniã eo genere amicitiarum petitio tua maxime munita est, quod
causarũ defensionibus adeptus es,fac vt planè iis hominibus,quos deuinctos tenes, descri-
ptum,ac depositum suum cuique munus sit. Et quemadmodum nemini, quod nulla in re
illis vnquam molestus fuisti,sic cura vt intelligant omnia te,quæ ab illis tibi deberi puta- 15
ris,ad hoc tempus reseruasse. Sed quoniam tribus rebus homines, maxime ad beneuolen-
tiam,atque hæc suffragandi studia ducuntur,beneficio,spe, adiunctione animi vel volun-
tate,animaduertendum est quemadmodum cuique horum generi sit inseruiendum. Mini-
mis beneficiis homines adducuntur,vt satis causæ putent se ad studium suffragationis de-
disse: nedum ii quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos, & intelligant, si hoc tuo tem-
pore non satisfecerint,se probatos nemini vnquam fore. Quod cum ita sit, tamen rogan-
di sunt, atque etiam in hanc opinionem adducendi, vt qui nobis adhuc obligati fuerint,
iis vicissim nos adhuc obligari posse videamur. Qui autẽ spe tenentur(quod genus homi-
num multo est diligẽtius atque officiosius)iis fac vt propositũ ac paratum auxilium tuum
esse videatur. Denique vt spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligentem: 16
vt videre te planè atque animaduertere quantũ ab vnoquoque proficiscatur appareat. Ter
tium illud genus est studiorũ voluntariũ,quod agendis gratuis,accõmodandis sermonibus
ad eas tationes propter quas quisque studiosus tui esse videbitur, significando erga illos
pari voluntate adducendam amicitiam,in spem familiaritatis & consuetudinis cõfirmari
oportebit. atque in iis omnibus generibus iudicato & perpendito quantum quisque pos-
sit, vt scias, & quemadmodum cuique inseruias, & quid à quoque expectes & postules.
Sunt enim quidam homines in suis ciuitatibus,& municipiis gratiosi,sunt diligẽtes & co
piosi,qui etsi antea non studuerunt huic gratiæ,tamen ex tempore elaborare eius causa cui

17 debent & volunt facile possunt. His hominum generibus sic inseruiendum est, vt ipsi in-
telligant te videre quid à quoque expectes, sentire quid accipias, meminisse quid accepe-
ris. Sunt autem qui aut nihil possunt, aut odio sunt etiam tribulibus suis, nec habent tan-
tum animi aut facultatis, vt enitantur ex tempore. Hos vt internoscas, videto: ne spe in
aliquo maiore posita, præsidii parum comparetur. Et quanquam partis & fundatis amici-
tiis fretum ac munitum esse oporteret, tamen in ipsa petitione amicitiæ permultæ ac per-
utiles comparantur. Nam in cæteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, vt pos-
sis honestè, quod in cætera vita non queas, quoscunque velis adiungere ad amicitiam: qui-
buscum si alio tempore agas, vt te vtantur, absurde facere videare. in petitione autem nisi
18 id agas & cum multis & diligenter, nullus petitor esse videare. Ego autem tibi hoc con-
firmo, esse neminem, nisi aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus,
à quo non facile, si contenderis, impetrare possis, vt suo beneficio ptomereatur se vt ames,
& sibi vt debeas: modo intelligat te magni æstimare, ex animo agere, bene se ponere, fore
ex eo nō breuem & suffragatoriam, sed firmam & perpetuam amicitiam. Nemo erit, mihi
crede, in quo modo aliquid virtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiæ tecum con
stituendæ prætermittat: præsertim quum tibi hoc casus afferat, vti tecum petant, quorum
amicitia, aut contemnenda, aut fugienda sit, & qui hoc quod ego te hortor, oon modo nō
assequi, sed ne incipere quidem possint. Nam quid incipiat Antonius homines adiungere,
19 atque inuitare ad amicitiam, quos per se suo nomioe appellare non possit? Mihi quidem
nihil stultius videtur quàm existimare eum studiosum tui, quem noo ooris. Eximiā quan-
dam glotiam & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem
homioes igooti, nullis suffragantibus meritis honore afficiaot. Nanque vt homo ioers si-
ne officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominem plurimorum studio
atque omnium bona existimatione munitum præcurrat, sine magna culpa negligentiæ
fieri non potest. Quamobrem omnes centurias multis & variis amicitiis cura vt confir-
matas habeas: & primùm id quod ante oculos situm est, Senatores Equitésque Rom. cæte
rorum hominum varios homines & gratiosos complectere. Multi homines vrbani indu-
strii, multi libertini in foro gratiosi, nauique versantur, quos per te, quos per communes a-
20 micos poteris summa cura vt tui cupidi sint, elaborato, appetito, allegato summo benefi-
cio te affici ostendito. deinde habe oratores vrbis totius, collegium omnium pagorum,
vicinitatū. ex iis principes ad amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudi-
nem facile tenebis. Postea totam Italiam fac vt in animo & memoria tibi distributam cō
prehensámque habeas: ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Ita-
liæ, ne quē esse patiare, in quo non habeas firmamenti quod satis esse possit. Perquiras etiā
& inuestiges homines ex omni regione, eósque cognoscas, appetas, confirmes, cures vt in
suis vicinitatibus tibi aliquos petant, & tua causa quasi candidati sint: volent te amicum, si
suam à te amicitiam expeti videbunt. id vt intelligant, oratione quæ ad eam rationē per-
21 tinet consequere. Homines municipales, & rusticani si nomine taotum noti sunt, in ami-
citia se esse arbitrantur. Si verò etiam præsidii se aliquid sibi constituere putant, nō amit-
tunt occasionem promerendi. hos cæteri & maxime tui competitores ne norunt quidē:
tu & nosti, & facile cognosces, sine queis amicitia esse non potest. Neque id tamē satis est,
tametsi magnum est: sed vt consequatur spes vtilitatis atque amicitiæ, ne nomenclatot so
lum, sed amicus etiam bonus esse videare. Ita quum & hos ipsos propter suam ambitio-
nem qui apud tribules suos plurimum gratia possint, studiosos in centuriis habebis, & cæ-
teros qui apud aliquam partem tribulium propter municipiū, aut ciuitatis, aut collegii ra-
22 tionem valent, cupidos tui constitueris: in optima spe esse debebis. Iam equitum centuriæ
multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. Primùm cogooscendi sunt Equites,
pauci enim sunt: deinde adipiscendi: multo enim facilius illa adolescentulorum ad ami-
citiam ætas adiungitur. Deinde habebis tecum ex iuuentute optimum quenque & studio-
sissimum humaniratis: rum Equester ordo sequetur illius authoritatem ordinis, si abs te
adhibebitur ea diligentia, vt non ordinis illius authoritatem solum voluntate, sed etiam

ſingulorum amicitiis eas centurias confirmatas habeas. Iam ſtudia adoleſcentulorum
in ſuffragando, in obeundo, in nunciando, in aſſectãdo, mirificè & magna & honeſta ſunt.
Et quoniam aſſectationis mentio facta eſt, id quoque curandum eſt, vt quotidiana cuiuſ-
que generis, & ordinis, & ætatis vtare. Nam ex ea ipſa copia cõiectura fieri poterit quantũ 13
ſis in ipſo campo virium ac facultatis habiturus. Huius autem rei tres partes ſunt, vna ſa-
lutatorum quum domum veniunt, altera deductorũ, tertia aſſectatorum. In ſalutatoribus
qui magis vulgares ſunt, & ad hanc conſuetudinẽ quæ nunc eſt, plures veniũt, hoc efficiẽ-
dum eſt, vt hoc ipſum minimũ officinm eorum tibi gratiſſimum eſſe videatur. Qui domũ
tuam venient, his ſignificato te animaduertere, & eorum amicis qui illis renuncient oſten
dito, ſæpe ipſis dicito: ſic homines ſæpe quum obeunt plures competitores, & vident vnũ
eſſe aliquẽ qui hæc officia maximè animaduertat, ei ſe dedunt, deſerunt cæteros, minuta-
tim ex cõmunibus proprii, ex fucoſis firmi ſuffragatores euadunt. Iam illud teneto diligẽ-
ter, ſi eum qui tibi promiſerit, fucũ, vt dicitur, facere velle ſenſeris: vt te id audiſſe, aut ſcire 14
diſſimules. Siquis tibi ſe purgare volet, quòd ſuſpectum eſſe arbitretur, affirmes te de illius
voluntate nunquam dubitaſſe, nec debere dubitare. is enim qui ſe non putat ſatiſfacere, a-
micus eſſe nullo modo poteſt. Scire autẽ oportet quo quiſque animo ſit, vt & quantũ cui-
que confidas conſtituere poſſis. Iam deductorum officiũ quo maius eſt quàm ſalutatorũ,
hoc grauius tibi eſſe ſignificato, atque oſtẽdito, & quoad eius fieri poterit, certis tempori-
bus deſcendito. Magnam affert opinionẽ, magnam dignitatem, quotidiana in deducendo
frequentia. Tertia eſt ex hoc genere aſſidua aſſectatorũ copia: in ea quos volũtarios habe-
bis, cura vt intelligant te ſibi in perpetuũ ſummo beneficio obligari. Qui autẽ tibi debẽt,
ab iis planè hoc munus exige, qui per ætatẽ ac negotium poterunt, ipſi tecũ vt aſſidui ſint: 15
qui ſi ipſi ſectari nõ poterunt, neceſſarios ſuos in hoc munere conſtituant. Valde ego te vo
lo, & ad rem pertinere arbitror, ſemper cum multitudine eſſe. Præterea magnã affert laudẽ
& ſummam dignitatem, ſi ii tecum erunt qui à te defenſi, & qui per te ſeruati ac iudiciis
liberati ſunt. Hæc tu planè ab iis poſtulato, vt quoniam nulla impenſa per te alii rem ho-
neſtam, alii ſalutem ac fortunas omnes obtinuerunt, nec aliud vllum tempus futurum ſit
vbi tibi referre gratiam poſſint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum ſtu-
diis hæc omnis oratio verſatur, qui locus in hoc genere cauendus ſit, prætermittendũ non
videtur. Fraudis atque inſidiarũ, & perfidiæ plena ſunt omnia: nõ eſt huius temporis perpe
tua illa de hoc genere diſputatio, quibus rebus beneuolus & diſſimulator diiudicari poſſit. 16
Tantum eſt huius temporis admonere, Summa tua virtus eoſdem homines, & ſimulare
tibi eſſe amicos, & inuidere coget. Quamobrem ἐπιχάρμειον illud teneto, neruos atque artus
eſſe ſapientiæ, non temere credere. Et quum tuorum amicorũ ſtudia conſtitueris, tum etiã
obtrectatorum atque aduerſariorũ rationes & genera cognoſcito. hæc tria ſunt: vnum ex
iis quos læſiſti: alterum qui ſine cauſa non amant: tertium qui competitorum valde amici
ſunt. Quos læſiſti, quum contra eos pro amico diceres, iis te purgato plane, neceſſitudines
cõmemorato: in ſpem adducito, te in eorum rebus, ſi ſe in amicitiã contulerint, pari ſtudio
atque officio futurum ſpondeto. Qui ſine cauſa non amant, eos aut beneficio, aut ſpe, aut
ſignificando tua erga illos ſtudia futura delinies, dans operã vt de illa animi prauitate de- 17
ducas. Quorum voluntas erit abs te propter competitorũ amicitias alienior, his quoque
eadem inſerui oratione qua ſuperioribus: & ſi probare poteris, te in eos ipſos competitores
tuos beneuolo eſſe animo oſtendito. Quoniã de amicitiis conſtituẽdis ſatis dictum eſt,
dicendum eſt de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione verſatur. Ea deſiderat
nomenclationem, blanditiam, aſſiduitatem, benignitatem, rumorem, ſpem in repub. Pri-
mum id quod facis, vt homines noris, ſignifica vt appareat, & auge vt quotidie melius fiat.
nihil mihi tam populare, neque tam gratum videtur. Deinde id quod natura non habes,
induc in animum ita ſimulandum eſſe vt natura facere videare. Non committas tibi ne-
ceſſe eſt, ea quæ bono ac ſuaui homine digna ſunt: ſed opus eſt magnopere blanditia, quæ
etiam ſi vitioſa eſt & turpis in cætera vita, tamen in petitione neceſſaria. Tibi enim quum 18
deteriorem aliquem aſſentando facit, improba eſt: quum amiciorem, non tam vituperan-

da:petitori verò neceſſaria eſt,cuius & frons,& vultus,& ſermo ad eorum quoſcunque cõuenerit ſenſum & voluntatem commutandus eſt.Iam aſſiduitatis nullum eſt præceptum, verbúmque ipſum docet quæ res ſit.Prodeſt quidem vehementer nuſquã deeſſe, ſed tamẽ hic fructus eſt aſſiduitatis,nõ ſolum eſſe Romæ atque in foro,ſed aſſiduè petere,ſæpe eoſdẽ appellare:nõ committere vt quiſquã poſſit dicere, quod eius ſit cõſequi poſſis ſi abs te nõ ſit rogatũ,& valde ac diligẽter rogatum. Benignitas autẽ late patet, & eſt in re familiari, quæ quanquã ad multitudinem peruenire nõ poteſt,tamẽ ab amicis laudatur,multitudini grata eſt. Eſt in cõuiuiis quæ facere te oportet & amicis tuis concelebrẽtur,& paſſim,& tributim:eſt etiam in opera, quam peruulga & communica. Cura vt aditus ad te diurni atque nocturni pateant,neque foribus ſolum ædium tuarum,ſed etiam vultu & fronte,quæ eſt animi ianua: quæ ſi ſignificat voluntatem abditam eſſe ac retruſam, parui refert patere oſtium. Homines enim non modo promptè ſibi, præſertim quæ à candidato petant, ſed etiam largè ac honorificè promitti volunt.Quare hoc quidem facile præceptum eſt, vt quod acturus ſis,id ſignifices te ſtudioſe ac libenter eſſe facturum.Illud difficilius,& magis ad tempus quàm ad naturam accommodatum tuam,quod facere non poſſis,vt id iucunde neges:quorum alterum eſt boni viri,alterum boni petitoris.Nam quum id petitur, quod honeſte,aut ſine detrimento noſtro promittere non poſſumus:quo modo ſiquis roget vt contra amicum aliquam cauſam recipiamus: belle negandum eſt, vt oſtendas neceſſitudinem, demonſtres quàm moleſte feras, aliis te id rebus exacturum eſſe perſuadeas. Audiui hoc dicere quendam de quibuſdam oratoribus, ad quos cauſam ſuam detuliſſet, gratiorem ſibi orationem fuiſſe qui negaſſet,quàm illius qui recepiſſet.ſic homines fronte & oratione magis quàm ipſo beneficio, réque capiuntur. Verum hoc probabile eſt,illud alterum ſubdurũ tibi homini Platonico ſuadere,ſed tamen tempori tuo cõſulam.Quibus enim propter aliquod officium neceſſitudinis affuturum negaris, tamen ii poſſunt abs te placati,æquíque diſcedere: quibus autem idcirco negaris quòd te impeditum eſſe dixeris, aut amicorum negotiis,aut grauioribus cauſis, aut antè ſuſceptis, inimici diſcedunt omnes,qui hoc animo ſunt,vt ſibi te mentiri malint,quàm negare.C.Cotta in ambitione artifex,dicere ſolebat,ſe operam ſuam quod non contra officium rogaretur polliceri ſolere omnibus,impertire iis apud quos optime poni arbitraretur. ideóq; ſe negare nemini,quòd ſæpe accideret cauſa cur is qui pollicitus eſſet,nõ vteretur:ſæpe vt ipſe magis eſſet vacuus quàm putaſſet: neque poſſe domum eius compleri qui tantum modo reciperet, quantum videret ſe obire poſſe: caſu fieri vt agantur ea quæ non putaris: illa quæ credideris in manibus eſſe,vt aliqua de cauſa non agantur.Deinde eſſe extremum,vt iraſcatur is cui mendacium dixeris. Id ſi promittas, & incertum eſt,& in diem,& in paucioribus:ſin autem id neges, ſtatim abalienant ſe, & inimicãtur.Plures enim multo ſunt qui rogant vt vti liceat opera alterius,quàm qui vtantur. Quare ſatius eſt ex iis aliquos aliquãdo tibi in foro iraſci, quàm omnes cõtinuo domi: præſertim quum multo magis iraſcantur iis qui negent, quàm iis qui videãt ea cauſa impeditũ,vt facere quod promiſit cupiat ſi vllo modo poſſit. At ne videar aberraſſe à diſtributione mea, qui hæc in hac populari parte petitionis diſputem,hoc ſequor:hæc omnia non tam ad amicorum ſtudia, quàm ad popularem famã pertinere. Etſi ineſt aliquod dictum ex illo genere, benigne reſpondere, ſtudioſe inſeruire negotiis amicorum ac periculis,tamen hoc loco ea dico quibus multitudinẽ capere poſſis:vt de nocte domus compleatur,vt multi ſpe tui præſidũ teneantur,vt amiciores abs te diſcedãt quàm acceſſerint,vt quamplurimorũ aures optimo ſermone compleãtur. Sequitur enim vt de rumore dicendum ſit cui maxime ſeruiendum eſt. Sed quæ dicta ſunt omni ſuperiori oratione,eadem ad celebrandum rumorem valent,dicendi laus, ſtudia publicanorum,& equeſtris ordinis, hominum nobilium voluntas,adoleſcentulorum frequentia, eorum qui abs te defenſi ſunt aſſiduitas, ex municipiis multitudo eorum quos tua cauſa veniſſe appareat:bene homines noſſe,comiter appellare, aſſidue ac diligenter petere,benignum ac liberalẽ eſſe,bene loqui,exiſtimare:domus vt multa nocte cõpleatur:omniũ generum frequẽtia adſit,ſatiſfiat oratione omnibus,re operáq; multis perficiatur id quod fieri

potest labore & arte ac diligentia:non vt ad populum ab iis omnibus fama perueniat,sed
vt in iis studiis populus ipse versetur. Iam vrbanam illam multitudinem & eorum studia
qui conciones tenent, quæ adeptus es in Pompeio ornando,in Manilii causa recipienda,
Cornelio defendendo,excitanda nobis sunt,quæ adhuc habuit nemo qui idem splendorẽ
hominum voluntatésque haberet.Efficiendúmque etiã illud est,vt sciant omnes Cn.Pom
peii summam erga te esse voluntatem, & vehementer ad illius rationes te id assequi quod, 14
petis pertinere.Postremo tota petitio cura vt pompæ plena sit,vt illustris,vt splendida,vt
popularis,vt habeat summam speciem ac dignitatem:vt etiam siqui possit,ne competito
ribus tuis existat aut sceleris,aut libidinis,aut largitionis accommodata ad eorum mores
infamia. atque etiam in hac petitione maxime videndũ est vt spes Romani populi bona
de te sit & honesta opinio. Nec tamen in petendo,R. P. capessenda est neque in Senatu,
neque in concione: sed hæc sunt tibi retinenda, vt Senatus te existimet,ex eo quòd ita vi-
xeris,defensorem authoritatis suæ fore:& equites Romani boni & locupletes, ex vita acta
te studiosum otii, atque rerum tranquillarum: multitudo ex eo duntaxat quòd oratione
in concionibus ac iudicio popularis fuisti, te à suis commodis alienum non futurum. 15

Hæc mihi veniebant in mentem de duabus illis cõmotionibus matutinis,quo tibi quo-
tidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: nouus sum,Consulatum peto.
Tertium restat,Roma est ciuitas ex nationum conuentu cõstituta, in qua multæ insidiæ,
multa fallacia,multa in omni genere vitia versantur:multorũ arrogantia,multorum cõ-
tumacia,multorum maleuolẽtia,multorum superbia,multorum odium ac molestia per-
ferenda est.Video esse magni cõsilii atque artis,in tot hominum huiusmodi vitiis, tantís-
que versantem vitare offensionem,vitare fabulam,vitare insidias,esse vnum hominem ac-
commodatum ad tantam morum ac sermonum & voluntatum varietatem. Quare etiã
atque etiam perge tenere istam viam quam instituisti:excelle dicendo: hoc etiam tenẽtur 16
Romæ homines & alliciuntur,& ab impediendo ac lædendo repelluntur. Et quoniam in
hoc vel maxime vitiosa est ciuitas,quòd largitione interposita,virtutis & dignitatis obli-
uisci solet:in hoc fac vt te bene noris,vt intelligas eum esse te qui iudicii ac periculi metũ
maximum competitoribus afferre possis.Fac itaque vt se abs te custodiri atque obseruari
sciant:tum diligentiam tuam,tum authoritatem vímque dicendi,tum profecto equestris
ordinis erga te studium pertimescent.Atque hæc ita te volo illis proponere,vt videare oc-
casionẽ non meditari,sed vt hoc errore facilius hoc ipsum quod agis cõsequare.Et planè
sic cõtende omnibus neruis ac facultatibus,vt adipiscamur quod petimus. Video esse nul
la comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliquæ centuriæ renuncient suos 17
maxime necessarios.Quare si aduigilamus pro rei dignitate,& si nostros ad summum stu-
dium beneuolos excitamus,& si hominibus studiosis gratiosísque nostri suum cuique mu
nus describimus,& si competitoribus iudicia proponimus,si equestribus metũ iniicimus,
diuisores ratione aliqua coercemus: perfici potest vt largitio nulla fiat,aut nihil valeat.
Hæc sunt quæ putaui nõ melius scire me quàm te,sed facilius his tuis occupationibus col
ligere vnum in locum posse, & ad te perscripta mittere. Quæ tamen etsi ita scripta sunt,
vt non ad omnes qui honores petant, sed ad te propriè, & ad hanc tuam petitionem va-
leant:tamen tu siquid mutandum esse videbitur,aut omnino tollendũ,aut siquid erit præ
teritum, velim hoc mihi dicas. volo enim hoc commentariolum petitionis haberi omni
ratione perfectum.

Arati Phænomenon interpretatio,

SED LACERA ET CORRVPTA: A CICERONE ADMODVM ADOLESCENTVLO FACTA.

1 E quibus hinc subter possis cognoscere fultum,
Iam cœli mediam partem terit, vt prius illæ
Chelæ, quum pectus quod cernitur Orionis.
Et propè conspicies paruum sub pectore claro
Andromedæ signum, Deltoton dicere Graii
Quod soliti, simili quia forma littera claret.
Huic spatio ductum simili latus extat vtrunque.
At non tertia pars lateris: nam non minor illis
2 Sed stellis longe densis præclara relucet.
Inferior paulò est Aries, & flamen ad Austri
Inclinatior, atque etiam vehementius illo
Pisces, quorum alter paulò prælabitur antè,
Et magis horrisonis Aquilonis tangitur alis.
Atque horum ex caudis duplices, velut esse catenæ
Dicantur, sua diuersæ per lumina serpunt.
Atque vna tandem in stella communiter hærent,
Quam veteres soliti cœlestem dicere nodum.
Andromedæ læuo ex humero siqua exere perges,
At positum poteris supra cognoscere Piscem.
3 E pedibus vatum summo natus Ioue Perseus
Quos humeros retinet defixo corpore Perseus,
Quę summa ab regione Aquilonis flamina pulsant.
Hic dextram ad sedes intendit Cassiepeæ,
Diuersósque pedes vinctos talaribus aptis
Puluerulentus vti de terra lapsu' repente
In cælum victor magnum sub culmine portat.
At propter læuum genus omni ex parte locatas
Paruas Vergilias tenui cum luce videbis,
Hæ septem vulgo perhibentur more vetusto
Stellæ, cernuntur vero sex vndique paruæ.
4 At non interiisse putari conuenit vnam:
Sed frustra temere à vulgi ratione sine vlla
Septem dicier, vt veteres statuere poetæ,
Æterno cunctas æuo qui nomine dignant,
Alcyone, Meropéque, Celæno, Taygetéque,
Electra, Steropéque, simul sanctissima Maia:
Hæ tenues paruo labentes lumine lucent.
At magnum nomen signi, clarúmque vocatur,
Propterea quòd ad æstatis primordia clarent,
Et post hiberni præpandens temporis ortus
5 Admonet vt mandent mortales semina terris,
Inde Fides leuiter posita & conuexa videtur,
Mercurius paruus manibus quam dicitur olim
Infirmis fabricatus in alta sede locasse.

Quod genus ad læuum nixi delapsa resedit,
Atque inter flexum genus & caput alitis hæsit.
Nanque est ales auis lato sub tegmine cæli
Quæ volat,& serpens geminis secat aëra pennis.
Altera pars huic obscura est,& luminis expers,
Altera nec paruis nec claris lucibus ardet,
Sed mediocre iacit quatiens è corpore lumen.
Hæc dextram Cephei dextro pede pellere palmam
Gestit:iam verò clinata est vngula vehemens
Fortis equi propter pennati corporis alam.
Ipse autem labens multis equus ille tenetur
Piscibus:hinc ceruix dextra mulcetur Aquari
Serius:hæc obitus terrai iussit equinis,
Quàm gelidum valido de corpore frigus anhelans
Corpore semifero magno Capricornus in orbe,
Quem quum perpetuo vestiuit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore cursum.
Hoc caue te ponto studeas committere mense:
Nam non longinquum spatium labere diurnum:
Non hiberna cito voluetur curriculo nox:
Humida non sese vestris aurora querelis
Ocyus ostendet clari prænuncia solis.
At validis æquor pulsauit viribus Auster,
Tum fixum tremulo quatietur frigore corpus.
Sed tamen anni iam labuntur tempore toto,
Nec cui signorum cedunt,neque flamina vitant,
Nec metuunt canos minitanti murmure fluctus:
Atque etiam super hos naui pelagóque vagato
Mense sagittipotens solis quum sustinet orbem.
Nam iam quū minus exiguo lux tempore præsto est,
Hoc signum veniens poterunt prænoscere nautæ:
Iam propè præcipiti antè licebit visere nocti
Vt sese ostendens emergit Scorpios alte,
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum:
Iam supera cernes Arcti caput esse minoris,
Et magis erectum ad summum versarier orbem.
Tum sese Orion toto iam corpore condit
Extrema propè nocte,& Cepheus conditur ante,
Lumborum tenus à prima depulsus ad vndas.
Hic misso reuocans fulgens iacet vna sagitta
Quam propter nitens penna conuoluitur ales,
Et clinata magis paulò est Aquilonis ad auras.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat
Igniferum mulgens tremebundis æthera pennis,
Non minus ingenti cum corpore,sed graue mœstis
Ostendit nautis perturbans æquora signum.
Tum magni curuus Capricorni corpora propter
Delphinus iacet haud nimio lustratu' nitore,
Præter quadruplices stellas in fronte locatas
Quas interuallum binas disterminat vnum.
Cætera pars læta tenui cum lumine serpit.

12 Illæ quæ fulgent luces ex ore corufco
Sunt inter partes gelidas Aquilone locatas,
Atque inter ſpatium & læti veſtigia ſolis.
Ar pars inferior Delphini fuſca videtur
Inter ſolis iter, ſimul inter flamina venti
Viribus erumpit qua ſummi ſpiritus Auſtri.
Exinde Orion obliquo corpore nitens
Inferiora tenet truculenti corpora Tauri:
Quem qui ſuſpiciet in cœlum nocte ſerena
13 Læte diſperſum non viderit,abdita vero
Cetera ſe ſperet cognoſcere ſigna poteſſe.
Nanque pedes ſubter rutilo cum lumine claret
Feruidus ille Canis ſtellarum luce refulgens,
Hunc tegit obſcurus ſubter præcordia Veſper:
Ver toto ſpirans rabido de corpore flammam
AEſtiferos validis erumpit flatibus ignes,
Totus ab ore micans iacitur mortalibus ardor.
Hic vbi ſe pariter quum ſolem lumina cœli
14 Extulir,haud patitur foliorum tegmine fruſtra
Suſpenſos animos arbuſta ornata tenere.
Nam quorum ſtirpeis tellus amplexa prehendit,
Hæc augens anima vitali flamina mulcet.
Ar quorum nequeunt radices findere terras,
Denudat foliis ramos & cortice truncos.
Hunc propter ſubtérque pedes quos diximus antè
Oriona iacet leuipes Lepus.hic fugit ictus
Horrificos metuens roſtri tremebundus acuti.
15 Nam Canis infeſto ſequitur veſtigia curſu
Præcipitantem agitans,oriens iam denique paulo
Curriculum nunquam defeſſo corpore ſedans.
At Canis ad caudam ſerpens prælabitur Argò,
Conuerſam præ ſe portans cum lumine puppim:
Non aliæ naues vt in alto pondere proras
Ante ſolent roſtro Neptunia ptata ſecantes,
Sed conuerſa retro cæli ſemper loca portat:
Sicut quum cœptant tutos conſtringere portus,
16 Obuertunt nauem magno cum pondere nautæ,
Aduerſámque trahunt optata ad littora puppim.
Sic conuerſa vetus ſuper æthera vertitur Argò,
Atque vſque à prora ad cœlum ſine lumine malum,
A malo ad puppim cum lumine clara videtur.
Inde gubernaclum diſperſo lumine fulgens,
Clari poſteriora Canis veſtigia condit.
Exin ſemotam procul in tutóque locatam
Andromedam tamen explorans fera quærere piſtrix
17 Pergit, & vſque ſitam validas Aquilonis ad auras
Cœrula veſtigat finita in partibus aſtra.
Hanc Aries tegit,& ſquamoſi corpore Piſces
Fluminis illuſtri tangentem corpore ripas.
Nanque etiam Eridanum cernes in parte locatum
Cœli,funeſtum magnis cum viribus amnem

Quem lachrymis mœstæ Phaethontis sæpe sorores
Sparserunt,letum mœrenti voce canentes.
Hunc Orionis sub læua cernere planta
Serpentem poteris,proceráque vincla videbis,
Quæ retinent Pisces caudarum parte locata
Flumine mixta retro ad Pistricis terga reuerti. 18
Hanc vna stella vertuntur quam iacit ex se
Pistricis spinæ valida cum luce refulgens.
Exinde exiguæ tenui cum lumine multæ
Inter Pistricem fusæ sparsǽque videntur,
Atque gubernaclum stellæ quas contigit omnis
Formidans acrem morsum Lepus,his neque nomen
Nec formam veteres certam statuisse videntur. 19
Nam quæ syderibus claris natura poliuit,
Et vario pinxit distinguens lumine formas,
Hæc ille astrorum custos ratione notauit,
Signáque signauit cœlestia nomine vero.
Has autem quæ sunt paruo sub culmine fusæ
Consimili specie stellas,parilísque nitore,
Non potuit nobis nota clarere figura.
Exinde australem soliti conuincere Piscem 20
Voluitur inferior Capricorno versus ad Austrum
Pistricem obseruans procul illis Piscibus hærens.
Et prope conspicies experteis nominis omnes
Inter Pistricem & Piscem quem diximus Austri
Stellas sub pedibus stratas radiantis Aquari,
Propter Aquarius obscurum dextra rigat amnem
Exiguo qui stellarum candore nitescit.
E multis tamen is duo late lumina fulgent,
Vnum sub magnis pedibus cernetur Aquari:
Quod superest gelido delapsum flumine fontis 21
Spiniferam subter caudam Pistricis adhæsit:
Et tenues stellæ perhibentur nomine Aquari.
Hic aliæ volitant paruo cum lumine claræ,
Atque priore pedum subeunt vestigia magni
Arcitenentis,& obscure sine nomine condunt.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
Aram quam flatu permulcet spiritus Austri,
Exiguo superûm quæ lumina tempore tranat:
Nam procul Arcturo est aduersa parte locata.
Arcturo magnum spatium supra dedit:orbem 22
Iuppiter hunc paruum inferiore in parte locauit.
Hic tamen æterno inuisens loca curriculo nox,
Signa dedit nautis,cuncti quæ noscere possent,
Commiserans hominum metuendos vndique casus.
Nam quum fulgentem cernes sine nubibus atris
Aram sub media cœli regione locatam,
A summa parte obscura caligine tectam,
Tum validis fugito deuitans viribus Austrum: 23
Quem si prospiciens vitaueris omnia caute,
Armamenta locans tuto labere per vndas.

Sin grauis inciderit vehementi flamine ventus,
Perfringet celsos defixo robore malos:
Vt res nulla feras possit mulcere procellas,
Ni parte ex Aquilonis opacam pellere nubem
Cœperit,& subitis auris diduxerit ara.
Si numeros medio in cœlo Centaurus habebit,
14 Ipséque cœrulea contectus nube feretur,
Atque aram tenui caligans vestiet vmbra,
Ad signorum obitum vis est metuenda Fauoni.
Ille autem Centaurus in alta sede locatus
Qua sese claro collucens Scorpios infert,
Hæc subter partem perpotans ipse virilem
Cedit,equi partis properat coniungere Chelis.
Hic dextram porgens quadrupes qua vasta tenetur,
Quam nemo certo donauit nomine Graiûm
15 Tendit,& illustrem truculentus cædit ad aram.
Hic sese inferni de partibus erigit Hydra
Præcipiti lapsu flexo cum corpore serpens.
Hæc caput atque oculos torqueri ad terga Nepai,
Conuexóque sinu subiens inferna Leonis,
Centaurum leni contingit lubrica cauda,
In medióque sinu fulgens cratera relucet,
Extrema nitens plumato corpore Coruus
Rostro tundit & hic,Geminis est ille sub ipsis
16 Antecanem Graio Procyon qui nomine fertur.
Hæc sunt quæ visens nocturno tempore signa
Legitimo cernes cœli lustrantia cursu,
AEternúmque volens mundi pernoscere motum.
Nam quæ per bis sex signorum labier orbes
Quinque solent stellæ,simili ratione notari
Non possunt:quia quæ faciunt vestigia cursu,
Non eodem semper spatio portata teruntur.
Sic malunt errare vagæ per nubila cœli,
17 Atque suos vario motu metirier orbes.
Hæc faciunt magnos longinqui temporis annos,
Quum redeunt ad idem cœli sub tegmine signum.
Quare ego nunc nequeo totos euoluere cursus.
Verum hæc quæ semper certo euoluuntur in orbe
Fixa simul magno sedem gentibus orbes
Quatuor æterno lustrantes lumine mundum,
Orbis stelligeri portantes signa feruntur
Amplexi terra cœli sub tegmine fulti.
18 E quibus annorum volitantia lumina nosces,
Quæ densis distincta licebit cernere signis
Tum magnos orbis magno cum lumine latos
Vinctos inter se & nodis cœlestibus aptos,
Atque pari spatio duo cernes esse duobus.

Lacteus hic nimio fulgens candore notatur. 29
His non perpetuum detexens conficit orbem,
Sed spatio multum superest præstare duobus:
Dicitur & late cæli lustrare cauernas,
Quorum alter tangens Aquilonis vertitur auras
Ora petens Geminorum illustratum genus ardens,
In sese retinens Auriga portat vtrunque.
Hunc supera læuæ Perseus humeróque sinistro
Tãgit, ad Andromedam hic dextra de parte tenetur,
Imponítque pedes duplices Equus,& simul Ales 30
Ponit auis caput,& clinato corpore tergum.
Anguitenens humeris connititur:illa recedens
Austrum consequitur deuitans corpore Virgo.
At vero totum spatium conuestit & orbis
Magnu' Leo,& claro collucens lumine Cancer,
In quo consistens conuertit curriculum sol
AEstiuus,medio distinguens corpore cursus.
Hic totus medius circo disiungitur ipse
Pectoribus validis,atque aluo possidet orbem. 31
Hunc octo in parteis diuisum noscere circum
Si potes,inuenies supero conuertier orbe
Quinque pari spatio par tristis esse relictas
Tempore nocturno quas vis inferna frequentet.
Alrer ab infernis Austri conuertitur auris.
Arcitenens humeris connititur:illa recedens
Distribuens medium subter secat hic Capricornum
Atque pedes gelidum riuum fundentis Aquari, 32
Cœruleáque feram caudam Pistricis,& illum
Fulgentem Leporẽ,inde pedes Canis, & simul amplã
Argolicam retinet crebro cum lumine Nauem,
Tergáque Centauri atque Nepai portat acumen.
Inde Sagittari defixum possidet arcum.
Hunc à clarisonis auris Aquilonis ad Austrum,
Condens postremum tangit rota feruida solis,
Exinde in superas brumali tempore flexu
Se recepit sedes:hinc orbi quinque tributæ 33
Nocturnæ partes supera tres luce dicantur.
Hasce inter mediam in partem retinere videtur:
Tantus quantus erit collucens lacteus orbis,
In quo autumnali atque iterum sol lumine verno
Exæquat spatium lucis cum tempore noctis.
Hunc retinens Aries sublucet corpore totus,
Atque genu flexo Taurus connititur ingens;
Orion claro contingens corpore fertur.
Hydra tenet flexu Crateram,Coruus adhæret.
Et paucæ Chelis stellæ simul anguitenentis
Sunt genua,& summi Iouis ales nuncius instat. 34
Propter Equus capite & ceruicum lumine tangit,
Hosce æquo spacio deuinctos sustinet axis,
Per medios summo cæli de vertice tranans.
Ille autem claro quartus cum lumine circus

Partibus extremis extremos continet orbes,
Et ſimul à medio media de parte ſecatur,
Atque obliquus in his nitens cum lumine fertur:
35 Vt nemo cui ſancta manu doctiſſima Pallas
Solertem ipſa dedit fabricæ rationibus artem,
Tam tornare catè contortus poſſidet orbis,
Quàm ſunt in cælo diuino lumine flexi
Terram cingentes, ornantes lumine mundum,
Culmine tranſuerſo retinentes ſydera fulta.
Quattuor in motus cuncti voluuntur eodem,
Sed tamen ſupera terras ſemper tenet ille.
Curriculum obliquè inflexus tribus orbibus vnus,
36 Quanto eſt diuiſus Cancer ſpatio à Capricorno,
Ac ſubter terras ſpatium par eſſe neceſſe eſt.
Et quantos radios iacimus de lumine noſtro
Queis lunæ conuexum cæli contingimus orbem,
Sex tantæ poterunt ſub eum ſuccedere partes,
Bina pari ſpatio cœleſtia ſigna tenentes.
Zodiacum hunc Græci vocitant, noſtríque Latini
Orbem ſigniferum perhibebunt nomine vero:
Nam gerit hic voluens bis ſex ardentia ſigna.
37 AEſtifer eſt pandens feruentia ſydera Cancer.
Hunc ſubter fulgens cedit vis torua Leonis,
Quem rutilo ſequitur collucens corpore Virgo.
Exin proiectæ claro cum lumine Chelæ,
Ipſáque conſequitur lucens vis magna Nepai.
Inde ſagittipotens dextra flexum tenet arcum.
Poſt hunc ore fero Capricornus vadere pergit,
Humidus inde loci collucet Aquarius orbem.
Exin ſquamiferi ſerpentes ludere Piſces,
38 Queis comes eſt Aries obſcuro lumine labens,
Inflexóque genu proiecto corpore Taurus,
Et Gemini clarum iactantes lucibus ignem.
Hæc ſol æterno conueſtit lumine luſtrans,
Annua conficiens vertentia tempora curſus.
Hic quantus terris confectus pellitur orbis,
Tantundem ille patens ſupra mortalibus edit.
Sex omnes ſemper cedunt labentia nocte,
Tot cælum iuſſus fugientia ſigna reuiſunt.
39 Huc ſpatium tranans cæcis nos conficit vmbris
Quòd ſupera terras prima de nocte relictum eſt
Signifero ex orbis & ſignorum ordine fultum.
Quod ſi ſolis aues certos cognoſcere curſus,
Ortus ſignorum nocturno tempore viſes.
Nam ſemper ſignum exoriens Titan trahit vnum.
Sin autem officiens ſignis mons obſtruet altus,
Aut adiment lucem cæca caligine nubes,

Iam ſimul vt ſupero ſe toto lumine Cancer
Extulit,extemplo cedit delapſa Corona,
Et loca conueſtit cauda tenus infera Piſcis.
Dimidiam retinens ſtellis diſtincta Corona
Partem,etiam ſupera atque alia de parte repulſa eſt:
Quum tamen inſequitur Piſcis,nec totus ad vmbras
Tactus,ſed ſupero contectus corpore cedit,
Atque humeros vſque à genibus,clarúmque recondit
Anguitenens validis magnum à ceruicibus Anguem.
Iam vero Arctophylax non æqua parte ſecatur:
Nam breuior clara cœli de parte videtur,
Amplior infernas depulſus poſſidet vmbras.
Quattuor hic obiens ſecum deducere ſigna
Signifero ſolet ex orbi,tum ſerius ille
Quum ſupera ſeſe ſatiauit luce,recedit,
Poſt mediam labens claro cum corpore noctem.
Hæc obſcura tenens conueſtit ſydera tellus,
Dimidiam retinet ſtellis diſtincta Corona.
Ac parte ex alia claris cum lucibus errat
Orion,humeris & lato pectore fulgens,
Et dextra retinens non caſſum luminis enſem.
Sed cum de terris vis eſt par facta Leonis,
Omnia quæ Cancer præclaro detulit ortu
Cedunt obſcurata,ſimul vis maior Aquari
Pellitur,ac flexo confidens corpore nixus
Iam ſupero ferme depulſus lumine cedit.
Sed læuum genus atque illuſtrem liquit in altum
Plantam,tum contrà exoritur clarum caput Hydræ,
Et Lepus & Procyon,qui ſeſe feruidus infert
Ante Canem:inde Canis veſtigia prima videntur.
Non pauca è cælo depellens ſigna repente
Exoritur candens illuſtria lumina Virgo.
Cedit clara Fides Cyllenia,mergitur vnda
Delphinus,ſimul obtegitur depulſa Sagitta,
Atque Auis ad ſummam caudam,primáſque recedit
Pinnas,& magnus pariter delabitur amnis.
Hic Equus à capite & longa ceruice lateſcit,
Longius exoritur iam claro corpore ſerpens,
Crateráque tenus lucet mortalibus Hydra.
Inde pedes Canis oſtendit iam poſteriores,
Et poſt ipſe trahit claro cum lumine Puppim.
Inſequitur labens per cæli lumina Nauis,
Et iamiam toto proceſſit corpore Virgo:
Hæc medium oſtendit radiato ſtipite malum.
At quum procedunt obſcuro corpore Chelæ,
Exiſtit pariter larga cum luce Bootes,
Cuius in aduerſum eſt Arctutus corpore fixus,
Totáque iam ſupera fulgens prolabitur Argò:
Hydráque quòd late cælo diſperſa tenetur,
Nondum tota latet,non caudam contegit vmbra.
Iam dextrum genus, & decoratam lumine ſuram

44 Erigit, ille vagans vulgato nomine nixus,
Quem nocte extinctum atque exortum vidimus vnà
Persæpe in paruum tranans geminauerit orbem.
Hic genus & suram cum Chelis erigit alte,
Ipse autem præceps obscura nocte tenetur,
Dum Nepa & Arcitenens inuisant lumina cœli,
Non secum medium pandet:Nepa tollere vero
In cœlum totum exoriens conabitur arcus.
Hic tribus elatus cum signis corpore toto
45 Lucet:at exoritur media de parte Corona,
Caudáque Centauri extremo candore refulget.
Hic se iam totum cæcas Equus abdit in vmbras,
Quem rutila fulgens pluma præteruolat Ales.
Occidit Andromedæ clarum caput,& fera Pistrix
Labitur,horribileis epulas funesta requirens.
Hanc contra Cepheus non cessat tendere palmas,
Illa vsque ad spinam mergens se cœrula condit.
At Cepheus caput atque humeros,palmásq; reclinat.
46 Cum vero vis est vehemens exorta Nepai,
Late volat fusa:per terras fama vagatur,
Vt quondam Orion manibus violasse Dianam
Dicitur,excelsis errans in collibus amens,
Quos tenet AEgæo defixa in gurgite Echineis,
Brachia quam viridi conuestit tegmine vini:
Ille feras vecors amenti corde necabat
OEnopionis auens epulas cœnare nitentis.
At vero pedibus subito perculsa Dianæ
47 Insula discessit,disiectáque saxa reuellens
Perculit,& cæcas lustrauit luce lacunas.
E quibus ingenti existit cum corpore præ se
Scorpios,infesta præportans flebile acumen.
Hic valido cupide venantem perculit ictu,
Mortiferum in venas figens per vulnera virus:
Ille graui moriens constrauit corpore terram.
Quare cum magnis sese Nepa lucibus effert,
Orion fugiens commendat corpora terris.
48 Tum vero fugit Andromeda,& Neptunia Pistrix
Tota latet,cedit conuerso corpore Cepheus
Extremas medio contingens corpore terras.
Hic caput & superas potis est demergere partes:
Infera lumborum nunquam conuestiet vmbra:
Nam retinent arcto, lustrantes lumine suras.
Labitur illa simul gnatam lacrymosa requirens
Cassiepea,neque ex cœlo depulsa decore
Fertur:nam verso contingens vertice primùm
49 Terras post humeros euersa sede refertur.
Hanc illi tribuunt pœnam Nereides almæ,

Eripit, è tenebris linquens vestigia parua
Antè pedum contecta, simul cum lumine pandit:
Ipse feram dextra retinet, prolabitur inde
Anguitenens capite & manibus, profert simul Anguis
Iam caput & summum flexo de corpore lumen.
Hic ille exoritur conuerso corpore Nixus,
Aluum, crura, humeros, simul & præcordia lustrans,
Et dextræ radios læto cum lumine iactans.
Inde Sagittipotens superas conuisere luces
Institit, & mergit Nixi caput, & simul effert
Sese clara Fides, & promit corpore Cepheus.
Feruidus ille Canis toto cum corpore cedit,
Abditur Orion, obiit simul abditus vmbra est,
Inferiora cadunt Aurigæ lumina, lapsum
Crus dextrúmque pedem linquens obit infera Perseus
In loca, tum cedens à puppi linquitur Argò:
Inde obiens Capricornus ab alto lumine pellit
Aurigam, instantémque Caprã paruos simul Hædos
Et magnam antiquo depellit nomine nauem:
Obruitur Procyon, emergunt Alite lapsum,
Et terris volucris existit clara Sagitta.

EX QVIBVS SCRIPTORIBVS, QVIBVSQ. LOCIS SVMPTA SINT EA quæ de Rep. à Cicerone disputata, & à nobis in vnum contracta sunt.

1 Cicero ad Q. fratrem, lib. 1. epist. 21. 1.
2 Ad Atticum, lib. 4. epist. 85. 2.
3 Ad Atticum, lib. 13. epist. 276. 3.
4 De Amicitia, 12.
5 De diuinatione, 5.
6 Libro 4. Tuscul. 1.
7 Ad Atticum, lib. 7. 123. 3.
8 Libro 2. de legibus, 38.
9 Libro 1. de legibus, 29.
10 Libro 3. de legibus, 17.
11 Ad Atticum, lib. 6. epist. 111. 16.
12 Ad Atticum, lib. 6. epist. 113. 13.
13 Ad Atticum, lib. 10. epist. 195. 4.
14 Ad Atticum, lib. 7. epist. 122. 5.
15 Lib. 1. de legib. 21.
16 Lib. 3. de legib. 5.
17 De claris Oratoribus, 10.
18 Libro 1. de legibus, 34.
19 Ad Atticum, lib. 6. epist. 117. 2.
20 Lib. 2. Offic. 89.
21 Lib. 3. de legibus, 44.
22 Lib. 3. de legibus, 54. 55.

LIB. I.

1 Plinius in præf. natur. historiæ.
2 Nonius in verbo Accommodare.
3 Nonius Propter.
4 Nonius Consitura.
5 Nonius, Tempus per accusatiuum vel ablatiuũ expressum.
6 Nonius Dimissi.
7 Nonius Oppidum.
8 Nonius Oliuitas.
9 Nonius Cognoscere.
10 Nonius Horridum.
11 Nonius Anima.
12 Nonius Anima.
13 Nonius Dominatus.
14 Nonius Firmitudo.
15 Nonius Antiquior.
16 Nonius Deducere.
17 Nonius Pignerari.
18 Nonius Conducere.
19 Nonius AEmulus.

LIB. II.

August. de ciuit. lib. 2. c. 18.
1 August. de ciuit. lib. 2. c. 21.
2 Gell. lib. 1. c. 22.
3 Nonius Modicum.
4 Nonius Proiecta.
5 Nonius Explicare.
6 Nonius Anxitudo.
7 Nonius Timor.
8 Nonius Offendere.
9 Nonius, vbi de cõstructione accusatiui & ablatiui.
10 Nonius Volutabundus.
11 Nonius Viritim.
12 Nonius Exultare.
13 Nonius Elidere.
14 Nonius Calumnia.

LIB. III.

1 Auguſt. de ciuitate, lib. 2. c. 21.
2 Lactant. de Iuſtitia lib. 5. c. 15.
3 Lactant. de Iuſtitia lib. 5. c. 17.
4 Lactant. de Iuſtitia lib. 5. c. 18.
5 Cicero de Amicitia.
6 Lactant. in Epitome.
7 Lactant. de Iuſtitia lib. 5. c. 19.
8 Lactant. de Iuſtitia lib. 5. c. 12.
9 Lactant. de vero cultu, lib. 6. c. 8.
10 Lactant. de Iuſtitia, lib. 5. c. 12.
11 Auguſt. de ciuitate, lib. 22. c. 6.
12 Nonius Vafer.
13 Nonius Curſus.
14 Nonius Periculum.
15 Nonius, vbi Genitiuus pro ablatiuo vel aduerbio
16 Nonius Apud, pro In.
17 Nonius Mercatura.
18 Auguſt. de ciuitate, lib. 15. c. 21.

LIB. IIII.

1 Auguſt. de ciuitate, lib. 2. c. 9.
2 Auguſt. de ciuitate, lib. 2. c. 10.
3 Auguſt. de ciuitate, lib. 2. c. 13.
4 Lactant. de Opificio dei, c. 1.
5 Nonius Lis.
6 Nonius Lis.
7 Nonius Fingere.
8 Priſcianus, vbi De ſignificationibus verborum.
9 Nonius Ignominia.
10 Nonius Apta.
11 Nonius Blandimentum.
12 Nonius Procacitas.
12 Nonius Proprius.
14 Nonius, vbi Datiuus pro accuſatiuo.
15 Nonius Fama.
16 Nonius Pecuda.
17 Nonius Excipere.
18 Nonius Sanctitudo.
19 Nonius Portitor.
20 Nonius Augurare.
21 Nonius, vbi Accuſatiuus pro genitiuo.
22 Nonius Fides.
23 Priſcian. lib. 15. vbi de Aduerbio.
24 Nonius, vbi Numerus paucorũ & multorum.
25 Nonius Horrendum.
26 Nonius Mitis.
27 Nonius Clepere.
28 Nonius Impurus.
29 Priſcian. de Carminibus.

LIB. V.

1 Auguſt. de ciuitate lib. 2. c. 21.
2 Cicero ad Atticum, lib. 8. epiſt. 155. 1 & 2.
3 Nonius Vanus.
4 Nonius Contemptio.
5 Nonius Lentus.
6 Nonius Imbuere.
7 Nonius, vbi Nominatiuus vel accuſatiuus pro ablatiuo.
8 Nonius Ferocia.
9 Nonius Impertire.

LIB. VI.

1 Ex Macrobio.
2 Nonius Samium.
3 Nonius Prudentia.
4 Nonius Triſtis.
5 Nonius Comparare.
6 Nonius vbi Numerus paucorum & multorum.
7 Nonius Seditio.
8 Nonius Explere.
9 Nonius Firmiter, & Priſcianus lib. 15. vbi De aduerbiis.
10 Gell. lib. 6. c. 16. & Nonius Deprecari.
11 Nonius Deſubito.
12 Nonius, vbi Genitiuus pro nominatiuo.
13 Priſc. lib. 6. vbi De nominatiuo & genitiuo.
14 Priſ. lib. 3. vbi De ſuperlatiuo: & Nonius Citimus

INCERTA QVOTO DE REP. LIBRO.

1 Lactant. lib. 3. c. 16.
2 Auguſt. lib. 3. c. 15.
3 Lactant. lib. 2. c. 5.
4 Nonius Contendere.
5 Priſcianus lib. 6. vbi De nominatiuo & genitiuo.
6 Nonius Exultare.
7 Auguſt. de ciuitate, lib. 2. c. 14.
8 Priſc. lib. 8. vbi De ſignificationib. & gene. verb.
9 Nonius Mactare.
10 Nonius Inuitare.
11 Seneca lib. 19. epiſt.
12 Lactant. lib. 1.
13 Rufinus de numeris & pedibus.
14 Auguſt. de ciuitate, lib. 14. c. 23.
15 Nonius Inuitare.
16 Ammianus Marcellinus, lib. 30.

PRAETERMISSA.

1 Nonius Famulari.
2 Nonius Temetum.
3 Nonius Infeſtum mare, Myoparo.
4 Nonius Impigritas.
5 Nonius Confidentia.
6 Nonius Largitas.
7 Nonius Proferre.

ERRATA SCRIPTORVM VITIO ADMISSA IN FRAGMENTIS DE REP.

Folio	Verſu	
293	32	Dele hæc verba, His libris ſcribere, quibus (vt eſt in animo) de fato ſi adiunxerimus, erit abunde ſatiſfactum toti huic quæſtioni. Atque
305	9	de rep. Platoni ſ[illegible]